بازار کتاب

المجلد، ٦۴

بحار الأنوار

الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار

علامه مجلسی

العربية

فارسی

بسم الله الرحمن الرحیم

بحارالانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار علیهم السلام با ترجمه فارسی

كاتب:

محمدباقر بن محمدتقی علامه مجلسی

نشرت في الطباعة:

مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

رقمي الناشر:

مركز القائمية باصفهان للتحريات الكمبيوترية

الفهرس

بحار الانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار المجلد ۶۴ : ایمان و کفر – ۱

اشاره

سرشناسه: مجلسی محمد باقربن محمدتقی ۱۰۳۷ – ۱۱۱۱ق.

عنوان و نام پدیدآور: بحارالانوار: الجامعه لدرر أخبار الائمه الأطهار تالیف محمدباقر المجلسی.

مشخصات نشر: بیروت داراحیاء التراث العربی [۱۴۴۰].

مشخصات ظاهری: ج – نمونه.

یادداشت: عربی.

یادداشت: فهرست نویسی بر اساس جلد بیست و چهارم، ۱۴۰۳ق. [۱۳۶۰].

یادداشت: جلد۲۴،۵۲،۶۵،۶۶،۶۷،۸۷،۹۲،۹۱،۹۴،۱۰۳،۱۰۸(چاپ سوم: ۱۴۰۳ق.=۱۹۸۳م.=[۱۳۶۱]).

یادداشت: کتابنامه.

مندرجات: ج .۲۴. کتاب الامامه. ج.۵۲. تاریخ الحجه. ج۶۵،۶۶،۶۷. الایمان و الکفر. ج.۸۷. کتاب الصلاه . ج. ۹۱،۹۲ .الذکر و الدعا. ج. ۹۴. کتاب السوم. ج.۱۰۳.فهرست المصادر. ج.۱۰۸.الفهرست.–

موضوع: احادیث شیعه — قرن ۱۱ق

رده بندی کنگره: BP۱۳۵/م۳ب ۳۱۳۰۰ ی ح

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۲۱۲

شماره کتابشناسی ملی: ۱۶۸۰۹۴۶

ص: ۱

**[ترجمه]

سرشناسه : مجلسی، محمد باقربن محمدتقی، ۱۰۳۷ – ۱۱۱۱ق.

عنوان قراردادی : بحار الانوار .فارسی .برگزیده

عنوان و نام پدیدآور : ترجمه بحارالانوار/ مترجم گروه مترجمان؛ [برای] نهاد کتابخانه های عمومی کشور.

مشخصات نشر : تهران: نهاد کتابخانه های عمومی کشور، موسسه انتشارات کتاب نشر، ۱۳۹۲ -

مشخصات ظاهری : ج.

شابک : دوره : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۶-۵ ؛ ج.۱ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۷-۲ ؛ ج.۲ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۸-۹ ؛ ج.۳ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۹-۶ ؛ ج.۴ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰۷۰-۲ : ؛ ج.۵ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۱-۹ : ؛ ج.۶ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۲-۶ : ؛ ج.۷ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۳-۳ : ؛ ج.۸ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۴-۰ ؛ ج.۱۰ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۶-۴ : ؛ ج.۱۱ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۳-۲ : ؛ ج.۱۲ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۶-۵ : ؛ ج.۱۳ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۵-۶ : ؛ ج.۱۴ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۶-۳ : ؛ ج.۱۵ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۷-۰ : ؛ ج.۹۷۸:۱۶-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۸-۷ ؛ ج.۹۷۸:۱۷-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۹-۴ ؛ ج.۱۸ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۰-۰ ؛ ج.۹۷۸:۱۹-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۱-۷ ؛ ج.۹۷۸:۲۰-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۲-۴ ؛ ج.۲۱: ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۳-۱ ؛ ج.۹۷۸:۲۲-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۴-۸ ؛ ج.۹۷۸:۲۳-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۵-۵

مندرجات : ج.۱. کتاب عقل و علم و جهل.- ج.۲. کتاب توحید.- ج.۳. کتاب عدل و معاد.- ج.۴. کتاب احتجاج و مناظره.- ج. ۵. تاریخ پیامبران.- ج.۶. تاریخ حضرت محمد صلی الله علیه وآله.- ج.۷. کتاب امامت.- ج.۸. تاریخ امیرالمومنین.- ج.۹. تاریخ حضرت زهرا و امامان والامقام حسن و حسین و سجاد و باقر علیهم السلام.- ج.۱۰. تاریخ امامان والامقام حضرات صادق، کاظم، رضا، جواد، هادی و عسکری علیهم السلام.- ج.۱۱. تاریخ امام مهدی علیه السلام.- ج.۱۲. کتاب آسمان و جهان - ۱.- ج.۱۳. آسمان و جهان - ۲.- ج.۱۴. کتاب ایمان و کفر.- ج.۱۵. کتاب معاشرت، آداب و سنت ها و معاصی و کبائر.- ج.۱۶. کتاب مواعظ و حکم.- ج.۱۷. کتاب قرآن، ذکر، دعا و زیارت.- ج.۱۸. کتاب ادعیه.- ج.۱۹. کتاب طهارت و نماز و روزه.- ج.۲۰. کتاب خمس، زکات، حج، جهاد، امر به معروف و نهی از منکر، عقود و معاملات و قضاوت

وضعیت فهرست نویسی : فیپا

ناشر دیجیتالی : مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

یادداشت : ج.۲ - ۸ و ۱۰ - ۱۶ (چاپ اول: ۱۳۹۲) (فیپا).

موضوع : احادیث شیعه -- قرن ۱۱ق.

شناسه افزوده : نهاد کتابخانه های عمومی کشور، مجری پژوهش

شناسه افزوده : نهاد کتابخانه های عمومی کشور. موسسه انتشارات کتاب نشر

رده بندی کنگره : BP۱۳۵/م۳ب۳۰۴۲۱۶۷ ۱۳۹۲

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۲۱۲

شماره کتابشناسی ملی : ۳۳۴۸۹۸۵

ص: ۱

**[ترجمه]

کتاب الإیمان و الکفر

مقدمه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

الحمد لله الذی فضل نوع الإنسان علی سائر الحیوان بالإسلام و الإیمان و جعل لهما جنودا من مکارم الشیم و محاسن الخصال لتکون لهما حصونا من نزعات الشیطان و الصلاه و السلام علی النبی الکریم الرءوف الرحیم الموصوف بالخلق العظیم المبعوث لتتمیم مکارم الأخلاق محمد و آله المخصوصین بین أصناف البرایا بأطیب الأعراق المنصوصین بالفضل و الشرف فی السبع الطباق الممدوحین بأطهر الصفات و أفخر السمات فی جمیع الآفاق أما بعد فهذا هو المجلد الخامس عشر من کتاب بحار الأنوار فی بیان الإسلام و الإیمان و شرائطهما و توابعهما من مکارم الأخلاق و محاسن الأعراق و آداب معاشره أصناف الخلق من الأقارب و الأجانب و بیان معانی الکفر و ما یوجبه و النفاق و ما یستلزمه من مقابح الخصال و مذامّ الخلال و قد أفردت لأبواب العشره کتابا لصلوحها لجعلها مجلدا برأسها و إن أدخلناها فی هذا المجلد فی الفهرس المذکور فی أول الکتاب و أطلب من الله المعونه فی نیل الحق و الصواب فی کل باب

سیجی ء فی کتاب العشره و فی کتاب الآداب و السنن ما یتعلّق بهذه الأبواب من الأخبار فانتظره.

**[ترجمه]بسم الله الرحمن الرحیم

سپاس از آن خدا است که با مسلمانی و ایمان، برتری داد نوع آدمی را بر دیگر جانداران و از خوی های ارجمند و خصال نیک، برای این ایمان و اسلام یاورانی قرار داد تا آنها را از تحریک شیطان نگه دارد. نیز تحیت و درود فراوان بر پیغمبر کریم، رئوف، رحیم و آراسته به اخلاق بزرگوار که برای تکمیل اخلاق ستوده مبعوث شده؛ پیامبری که خودش محمد شنام دارد و خاندانش که در میان مردم از همه پاک نژادترند، فضل و شرفشان در هفت آسمان ورد زبان هاست، به پاک ترین اوصاف ستوده اند و در همه آفاق به افتخار شهره اند.

سپس باید دانست که این مجلد پانزدهم از کتاب بحارالانوار است در بیان اسلام و ایمان و شرایط آنها و آنچه به دنبال دارند، از قبیل مکارم اخلاق و پایه های نیکی کردن و خوش رفتاری با همه جور آفریدگان، از خودی و بیگانه؛ همچنین در بیان معانی کفر و آنچه بایدش؛ و نفاق و آنچه زاید، از قبیل خصال زشت و منش های ناپسند. با توجه به اینکه من ابواب آداب معاشرت را در کتاب جداگانه ای آورده ام، شایسته بود که آنها را در یک جلد کامل نیز گردآورم، اگرچه در فهرست آغاز کتاب، آن را در این مجلد آورده بودم. از خداوند می خواهم که مرا در جهت رسیدن به حق و درستی در هر باب، یاری فرماید.

در ضمن، ابواب ایمان، اسلام، شیعه گری، و معانی، فضل و وصف آنها را در کتاب عشرت و در کتاب آداب و سنن اخباری که وابسته به این ابواب است، خواهم آورد. منتظر آنها باش .

**[ترجمه]

أبواب الإیمان و الإسلام و التشیع و معانیها و فضلها و صفاتها

باب ۱ فضل الإیمان و جمل شرائطه

الآیات

البقره هُدیً لِلْمُتَّقِینَ الَّذِینَ یُؤْمِنُونَ بِالْغَیْبِ وَ یُقِیمُونَ الصَّلاهَ وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ یُنْفِقُونَ وَ الَّذِینَ یُؤْمِنُونَ بِما أُنْزِلَ إِلَیْکَ وَ ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِکَ وَ بِالْآخِرَهِ هُمْ یُوقِنُونَ أُولئِکَ عَلی هُدیً مِنْ رَبِّهِمْ وَ أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۱) و قال تعالی وَ بَشِّرِ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا

الصَّالِحاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ الآیه(۲)

و قال تعالی وَ آمِنُوا بِما أَنْزَلْتُ مُصَدِّقاً لِما مَعَکُمْ وَ لا تَکُونُوا أَوَّلَ کافِرٍ بِهِ (۳) و قال عز و جل وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ أُولئِکَ أَصْحابُ الْجَنَّهِ هُمْ فِیها خالِدُونَ (۴)

۱- ۱. البقره: ۱- ۵.

۲- ۲. البقره: ۲۵.

۳- ۳. البقره: ۴۱.

۴- ۴. السوره: ۷۲.

و قال تعالی أَ فَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتابِ وَ تَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَما جَزاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ يَوْمَ الْقِيامَةِ يُرَدُّونَ إِلى أَشَدِّ الْعَذابِ وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (۱) و قال جل و علا قُلْ بِئْسَما يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۲) و قال عز من قائل مَنْ كانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَ مَلائِكَتِهِ وَ رُسُلِهِ وَ جِبْرِيلَ وَ مِيكالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكافِرِينَ (۳) و قال تعالی قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَ ما أُنْزِلَ إِلَيْنا وَ ما أُنْزِلَ إِلى إِبْراهِيمَ وَ إِسْماعِيلَ وَ إِسْحاقَ وَ يَعْقُوبَ وَ الْأَسْباطِ وَ ما أُوتِيَ مُوسى وَ عِيسى وَ ما أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ ما آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا وَ إِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّما هُمْ فِي شِقاقٍ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۴) و قال سبحانه إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۵) و قال تعالی فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقى لَا انْفِصامَ لَها وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ إلی قوله هُمْ فِيها خالِدُونَ (۶) و قال تعالی إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ آتَوُا الزَّكاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ لا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ ذَرُوا ما بَقِيَ مِنَ الرِّبا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۷) و قال سبحانه آمَنَ الرَّسُولُ بِما أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَ الْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَ مَلائِكَتِهِ وَ كُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ لا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَ قالُوا سَمِعْنا وَ أَطَعْنا

۱- ۱. البقره: ۸۵.

۲- ۲. السوره: ۹۳.

۳- ۳. السوره: ۹۸.

۴- ۴. البقره: ۱۳۶ و ۱۳۷.

۵- ۵. السوره: ۲۴۸.

۶- ۶. البقره: ۲۵۶ و ۲۵۷.

۷- ۷. السوره: ۲۷۷ و ۲۷۸.

غُفْرانَکَ رَبَّنا وَ إِلَیْکَ الْمَصِیرُ(۱) آل عمران إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً لَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ (۲) و قال تعالی وَ أَمَّا الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فَیُوَفِّیهِمْ أُجُورَهُمْ وَ اللَّهُ لا یُحِبُّ الظَّالِمِینَ (۳) و قال سبحانه إِنَّ أَوْلَی النَّاسِ بِإِبْراهِیمَ لَلَّذِینَ اتَّبَعُوهُ وَ هذَا النَّبِیُّ وَ الَّذِینَ

آمَنُوا وَ اللَّهُ وَلِیُّ الْمُؤْمِنِینَ (۴) و قال تعالی قُلْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ ما أُنْزِلَ عَلَیْنا وَ ما أُنْزِلَ عَلی إِبْراهِیمَ وَ إِسْماعِیلَ وَ إِسْحاقَ وَ یَعْقُوبَ وَ الْأَسْباطِ وَ ما أُوتِیَ مُوسی وَ عِیسی وَ النَّبِیُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لا نُفَرِّقُ بَیْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (۵) و قال سبحانه وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ (۶) و قال عز و علا فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ وَ إِنْ تُؤْمِنُوا وَ تَتَّقُوا فَلَکُمْ أَجْرٌ عَظِیمٌ (۷) و قال عز و جل وَ إِنَّ مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ لَمَنْ یُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ ما أُنْزِلَ إِلَیْکُمْ وَ ما أُنْزِلَ إِلَیْهِمْ خاشِعِینَ لِلَّهِ لا یَشْتَرُونَ بِآیاتِ اللَّهِ ثَمَناً قَلِیلًا أُولئِکَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِنَّ اللَّهَ سَرِیعُ الْحِسابِ (۸) النساء وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِینَ فِیها أَبَداً لَهُمْ فِیها أَزْواجٌ مُطَهَّرَةٌ وَ نُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِیلًا(۹) و قال تعالی وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِینَ فِیها أَبَداً وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا وَ مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِیلًا(۱۰)

ص: ۴

۱- ۱. البقره: ۲۸۵.

۲- ۲. آل عمران: ۴۹.

۳- ۳. آل عمران: ۵۷.

۴- ۴. السوره: ۶۸.

۵- ۵. السوره: ۸۴.

۶- ۶. السوره: ۱۵۲.

۷- ۷. آل عمران: ۱۷۹.

۸- ۸. آل عمران: ۱۹۹.

۹- ۹. النساء: ۵۷.

۱۰- ۱۰. النساء: ۱۲۲.

و قال تعالى یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ الْکِتابِ الَّذِی نَزَّلَ عَلی رَسُولِهِ وَ الْکِتابِ الَّذِی أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَ مَنْ یَکْفُرْ بِاللَّهِ وَ مَلائِکَتِهِ وَ کُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلالًا بَعِیداً(۱) و قال تعالی وَ سَوْفَ یُؤْتِ اللَّهُ الْمُؤْمِنِینَ أَجْراً عَظِیماً(۲) و قال سبحانه وَ الَّذِینَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ وَ لَمْ یُفَرِّقُوا بَیْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ أُولئِکَ سَوْفَ یُؤْتِیهِمْ أُجُورَهُمْ وَ کانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِیماً(۳) و قال جل و علا فَأَمَّا الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فَیُوَفِّیهِمْ أُجُورَهُمْ وَ یَزِیدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَ أَمَّا الَّذِینَ اسْتَنْکَفُوا وَ اسْتَکْبَرُوا فَیُعَذِّبُهُمْ عَذاباً أَلِیماً وَ لا یَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِیًّا وَ لا نَصِیراً(۴) و قال فَأَمَّا الَّذِینَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ اعْتَصَمُوا بِهِ فَسَیُدْخِلُهُمْ فِی رَحْمَةٍ مِنْهُ وَ فَضْلٍ وَ یَهْدِیهِمْ إِلَیْهِ صِراطاً مُسْتَقِیماً(۵) المائده وَعَدَ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ أَجْرٌ عَظِیمٌ (۶) و قال سبحانه وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْکِتابِ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَکَفَّرْنا عَنْهُمْ سَیِّئاتِهِمْ وَ لَأَدْخَلْناهُمْ جَنَّاتِ النَّعِیمِ وَ لَوْ أَنَّهُمْ أَقامُوا التَّوْراةَ وَ الْإِنْجِیلَ وَ ما أُنْزِلَ إِلَیْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَکَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ وَ کَثِیرٌ مِنْهُمْ ساءَ ما یَعْمَلُونَ (۷) و قال تعالی إِنَّ

الَّذِینَ آمَنُوا وَ الَّذِینَ هادُوا وَ الصَّابِئُونَ وَ النَّصاری مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ وَ عَمِلَ صالِحاً فَلا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَ لا هُمْ یَحْزَنُونَ (۸)

۱- ۱. النساء: ۱۳۶.

۲- ۲. النساء: ۱۴۶.

۳- ۳. السوره: ۱۵۲.

۴- ۴. النساء: ۱۷۳.

۵- ۵. النساء: ۱۷۵.

۶- ۶. المائده: ۹.

۷- ۷. المائده: ۶۶.

۸- ۸. المائده: ۶۹، و مثلها فی سوره البقره الآیه ۶۲، و سوره الحجّ الآیه: ۱۷.

الأنعـام فَمَنْ آمَنَ وَ أَصْلَحَ فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ (۱) و قـال سـبحانه وَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَهِ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَ هُمْ عَلى صَلاتِهِمْ يُحافِظُونَ (۲) و قـال عز و علا إِنَّ فِی ذلِکُمْ لَآياتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۳) و قـال جل و عز أَ وَ مَنْ كانَ مَيْتاً فَأَحْيَيْناهُ وَ جَعَلْنا لَهُ نُوراً يَمْشِی بِهِ فِی النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِی الظُّلُماتِ لَيْسَ بِخارِجٍ مِنْها كَذلِکَ زُيِّنَ لِلْكافِرِينَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ (۴) و قال تعالی وَ هذا صِراطُ رَبِّکَ مُسْتَقِيماً قَدْ فَصَّلْنَا الْآياتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ لَهُمْ دارُ السَّلامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ هُوَ وَلِيُّهُمْ بِما كانُوا يَعْمَلُونَ (۵) و قال تعالی وَ أَنَّ هـذا صِراطِی مُسْتَقِيماً فَاتَّبِعُوهُ وَ لا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (۶) و قـال تعالی هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلائِكَهُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّکَ أَوْ يَأْتِیَ بَعْضُ آياتِ رَبِّکَ يَوْمَ يَأْتِی بَعْضُ آياتِ رَبِّکَ لا يَنْفَعُ نَفْساً إِيمانُها لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِی إِيمانِها خَيْراً قُلِ انْتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ (۷) و قال تعالی قُلْ إِنَّنِی هَدانِی رَبِّی إِلی صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ دِيناً قِيَماً مِلَّهَ إِبْراهِيمَ حَنِيفاً وَ ما كانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۸) الأعراف اتَّبِعُوا ما أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَ لا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِياءَ قَلِيلًا ما تَذَكَّرُونَ (۹) و قـال تعـالی وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لا نُكَلِّفُ نَفْساً إِلَّا وُسْعَها أُولئِکَ أَصْحابُ الْجَنَّهِ هُمْ فِيها خالِدُونَ (۱۰) و قال سبحانه وَ رَحْمَتِی وَسِعَتْ كُلَّ شَیْ ءٍ فَسَأَكْتُبُها لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَ يُؤْتُونَ

ص: ۶

۱- ۱. الأنعام: ۴۸.

۲- ۲. الأنعام: ۹۲.

۳- ۳. السوره: ۹۹.

۴- ۴. السوره: ۱۲۲.

۵- ۵. السوره: ۱۲۷.

۶- ۶. الأنعام: ۱۵۳.

۷- ۷. الأنعام: ۱۵۸.

۸- ۸. الأنعام: ۱۶۱.

۹- ۹. الأعراف: ۳.

۱۰- ۱۰. الأعراف: ۴۲.

الزَّکاهَ وَ الَّذِینَ هُمْ بِآیاتِنا یُؤْمِنُونَ الَّذِینَ یَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِیَّ الْأُمِّیَّ الَّذِی یَجِدُونَهُ مَکْتُوباً عِنْدَهُمْ فِی التَّوْراهِ وَ الْإِنْجِیلِ یَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَ یَنْهاهُمْ عَنِ الْمُنْکَرِ وَ یُحِلُّ لَهُمُ الطَّیِّباتِ وَ یُحَرِّمُ عَلَیْهِمُ الْخَبائِثَ وَ یَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَ الْأَغْلالَ الَّتِی کانَتْ عَلَیْهِمْ فَالَّذِینَ آمَنُوا بِهِ وَ عَزَّرُوهُ وَ نَصَرُوهُ وَ اتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِی أُنْزِلَ مَعَهُ أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۱) الأنفال وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ هاجَرُوا وَ

جاهَدُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ وَ الَّذِینَ آوَوْا وَ نَصَرُوا أُولئِکَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَهٌ وَ رِزْقٌ کَرِیمٌ وَ الَّذِینَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا مَعَکُمْ فَأُولئِکَ مِنْکُمْ (۲) التوبه الَّذِینَ آمَنُوا وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ أَعْظَمُ دَرَجَهً عِنْدَ اللَّهِ وَ أُولئِکَ هُمُ الْفائِزُونَ (۳) و قال تعالی وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِینَ وَ الْمُؤْمِناتِ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِینَ فِیها وَ مَساکِنَ طَیِّبَهً فِی جَنَّاتِ عَدْنٍ وَ رِضْوانٌ مِنَ اللَّهِ أَکْبَرُ ذلِکَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ (۴) یونس وَ بَشِّرِ الَّذِینَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ (۵) و قال تعالی إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ یَهْدِیهِمْ رَبُّهُمْ بِإِیمانِهِمْ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهارُ فِی جَنَّاتِ النَّعِیمِ (۶) و قال تعالی الَّذِینَ آمَنُوا وَ کانُوا یَتَّقُونَ لَهُمُ الْبُشْری فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ فِی الْآخِرَهِ(۷) و قال عز و جل وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِینَ (۸) و قال جل و علا حَتَّی إِذا أَدْرَکَهُ الْغَرَقُ قالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا الَّذِی

۱- ۱. الأعراف: ۱۵۶ و ۱۵۷.

۲- ۲. الأنفال: ۷۳ و ۷۴.

۳- ۳. براءه: ۲۰.

۴- ۴. براءه: ۷۲.

۵- ۵. یونس: ۲.

۶- ۶. یونس: ۹.

۷- ۷. یونس: ۶۳ و ۶۴.

۸- ۸. یونس: ۸۷.

آمَنَتْ بِهِ بَنُوا إِسْرائِيلَ وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ آلْآنَ وَ قَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَ كُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ (١) و قال سبحانه كَذلِكَ حَقًّا عَلَيْنا نُنْجِ الْمُؤْمِنِينَ قُلْ يا أَيُّهَا النَّاسُ إِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي فَلا أَعْبُدُ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ لكِنْ أَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ وَ أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ أَنْ أَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً وَ لا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (٢) هود إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ أَخْبَتُوا إِلى رَبِّهِمْ أُولئِكَ أَصْحابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيها خالِدُونَ مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمى وَ الْأَصَمِّ وَ الْبَصِيرِ وَ السَّمِيعِ هَلْ يَسْتَوِيانِ مَثَلًا أَ فَلا تَذَكَّرُونَ (٣) الرعد قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمى وَ الْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُماتُ وَ النُّورُ(۴) إبراهيم وَ أُدْخِلَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها بِإِذْنِ رَبِّهِمْ تَحِيَّتُهُمْ فِيها سَلامٌ أَ لَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُها ثابِتٌ وَ فَرْعُها فِي السَّماءِ تُؤْتِي أُكُلَها كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّها وَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ وَ مَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ ما لَها مِنْ قَرارٍ يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ فِي الْآخِرَةِ وَ يُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَ يَفْعَلُ اللَّهُ ما يَشاءُ(۵) النحل ثُمَّ أَوْحَيْنا إِلَيْكَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْراهِيمَ حَنِيفاً وَ ما كانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۶)

أسرى وَ يُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْراً كَبِيراً(٧) الكهف وَ يُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْراً حَسَناً ماكِثِينَ فِيهِ أَبَداً(٨)

١- ١. يونس: ٩١.

٢- ٢. يونس: ١٠٢- ١٠۵.

٣- ٣. هود: ٢٣ و ٢۴.

۴- ۴. الرعد: ١۶.

۵- ۵. إبراهيم: ٢٣- ٢٧.

۶- ۶. النحل: ١٢٣.

٧- ٧. أسرى: ٩.

٨- ٨. الكهف: ٢- ٣.

و قال تعالی إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ إِنَّا لا نُضِیعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا أُولئِکَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهارُ(۱) و قال سبحانه وَ ما مَنَعَ النَّاسَ أَنْ یُؤْمِنُوا إِذْ جاءَهُمُ الْهُدی وَ یَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ إِلَّا أَنْ تَأْتِیَهُمْ سُنَّةُ الْأَوَّلِینَ أَوْ یَأْتِیَهُمُ الْعَذابُ قُبُلًا(۲) و قال تعالی إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ کانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا خالِدِینَ فِیها لا یَبْغُونَ عَنْها حِوَلًا(۳) مریم إِلَّا مَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً فَأُولئِکَ یَدْخُلُونَ الْجَنَّهَ وَ لا یُظْلَمُونَ شَیْئاً(۴) و قال تعالی إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ سَیَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمنُ وُدًّا(۵) طه وَ مَنْ یَأْتِهِ مُؤْمِناً قَدْ عَمِلَ الصَّالِحاتِ فَأُولئِکَ لَهُمُ الدَّرَجاتُ الْعُلی جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِینَ فِیها وَ ذلِکَ جَزاءُ مَنْ تَزَکَّی (۶) و قال تعالی وَ إِنِّی لَغَفَّارٌ لِمَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً ثُمَّ اهْتَدی (۷) الأنبیاء فَمَنْ یَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحاتِ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلا کُفْرانَ لِسَعْیِهِ وَ إِنَّا لَهُ کاتِبُونَ (۸) الحج إِنَّ اللَّهَ یُدْخِلُ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ إِنَّ اللَّهَ یَفْعَلُ ما یُرِیدُ(۹) و قال تعالی إِنَّ اللَّهَ یُدْخِلُ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ یُحَلَّوْنَ فِیها مِنْ أَساوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَ لُؤْلُؤاً وَ لِباسُهُمْ فِیها حَرِیرٌ وَ هُدُوا

ص: ۹

۱- ۱. الکهف: ۳۰- ۳۱.

۲- ۲. الکهف: ۵۵.

۳- ۳. الکهف: ۱۰۸ و ۱۰۹.

۴- ۴. مریم: ۶۰.

۵- ۵. مریم: ۹۶.

۶- ۶. طه: ۷۵ و ۷۶.

۷- ۷. طه: ۸۲.

۸- ۸. الأنبیاء: ۹۴.

۹- ۹. الحجّ: ۱۴.

إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَ هُدُوا إِلى صِراطِ الْحَمِيدِ(١) و قال تعالى إِنَّ اللَّهَ يُدافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا(٢) و قال تعالى فَالَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ (٣) و قال تعالى وَ إِنَّ اللَّهَ لَهادِ الَّذِينَ آمَنُوا إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ (٤) و قال تعالى فَالَّذِينَ

آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ (٥) المؤمنون قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلاتِهِمْ خاشِعُونَ إلى قوله أُولئِكَ هُمُ الْوارِثُونَ الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيها خالِدُونَ (٦) النور وَ يَقُولُونَ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ بِالرَّسُولِ وَ أَطَعْنا ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ وَ ما أُولئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ إلى قوله إِنَّما كانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَ رَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنا وَ أَطَعْنا وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (٧) و قال سبحانه إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ إِذا كانُوا مَعَهُ عَلى أَمْرٍ جامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّى يَسْتَأْذِنُوهُ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ أُولئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ (٨) النمل هُدىً وَ بُشْرى لِلْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ (٩) القصص فَأَمَّا مَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً فَعَسى أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ (١٠) العنكبوت الم أَ حَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ لا يُفْتَنُونَ وَ لَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ لَيَعْلَمَنَّ الْكاذِبِينَ (١١)

١- ١. الحجّ: ٢٣ و ٢٤.

٢- ٢. الحجّ: ٣٨.

٣- ٣. الحجّ: ٥٠.

٤- ٤. الحجّ: ٥٤.

٥- ٥. الحجّ: ٥٦.

٦- ۶. المؤمنون: ١- ١١.

٧- ٧. النور: ۴٧- ٥١.

٨- ٨. النور: ۶٢.

٩- ٩. النمل: ٢- ٣.

١٠- ١٠. القصص: ۶٧.

١١- ١١. العنكبوت: ١- ٣.

و قـال تعالى وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئاتِهِمْ وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَحْسَنَ الَّذِى كانُوا يَعْمَلُونَ (۱) و قال سبحانه وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحـاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِى الصَّالِحِينَ إلى قوله وَ لَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ لَيَعْلَمَنَّ الْمُنـافِقِينَ (۲) و قال تعالى إِنَّ فِى ذلِكَ لَآياتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۳) و قـال سـبحانه وَ قُولُوا آمَنَّا بِالَّذِى أُنْزِلَ إِلَيْنا وَ أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَ إِلهُنا وَ إِلهُكُمْ واحِدٌ وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ وَ كَذلِكَ أَنْزَلْنـا إِلَيْكَ الْكِتـابَ فَالَّذِينَ آتَيْنـاهُمُ الْكِتـابَ يُؤْمِنُـونَ بِهِ وَ مِنْ هؤُلاءِ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَ مـا يَجْحَدُ بِآياتِنـا إِلَّا الْكافِرُونَ (۴) و قال عز و جل أَ وَ لَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنا عَلَيْكَ الْكِتابَ يُتْلى عَلَيْهِمْ إِنَّ فِى ذلِكَ لَرَحْمَةً وَ ذِكْرى لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۵) و قـال سـبحانه وَ الَّذِينَ آمَنُـوا وَ عَمِلُـوا الصَّالِحـاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفـاً إلى قوله يَتَوَكَّلُونَ (۶) الروم فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُـوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فَهُمْ فِى رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ (۷) و قال تعالى فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِى فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْها لا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ مُنِيبِينَ إِلَيْهِ وَ اتَّقُوهُ وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ وَ لا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا

دِينَهُمْ وَ كانُوا شِيَعاً كُلُّ حِزْبٍ بِما لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ (۸) و قال سبحانه فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلـدِّينِ الْقَيِّمِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِىَ يَوْمٌ لا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ إلى قوله لِيَجْزِىَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ مِنْ

۱- ۱. العنكبوت: ۷.

۲- ۲. العنكبوت: ۹- ۱۱.

۳- ۳. العنكبوت: ۲۴.

۴- ۴. السوره ۴۶ و ۴۷.

۵- ۵. السوره: ۵۱.

۶- ۶. السوره: ۵۸ و ۵۹.

۷- ۷. الروم: ۱۵.

۸- ۸. الروم: ۳۰- ۳۲.

فَضْلِهِ إِنَّهُ لا يُحِبُّ الْكافِرِينَ (۱) و قال إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِآياتِنا فَهُمْ مُسْلِمُونَ (۲) لقمان إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعِيمِ خالِدِينَ فِيها وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۳) التنزيل إِنَّما يُؤْمِنُ بِآياتِنَا الَّذِينَ إِذا ذُكِّرُوا بِها خَرُّوا سُجَّداً وَ سَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَ هُمْ لا يَسْتَكْبِرُونَ (۴) و قال تعالى أَ فَمَنْ كانَ مُؤْمِناً كَمَنْ كانَ فاسِقاً لا يَسْتَوُونَ أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوى نُزُلًا بِما كانُوا يَعْمَلُونَ (۵) الأحزاب وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ بِأَنَّ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ فَضْلًا كَبِيراً(۶) سبأ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ أُولئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ (۷) فاطر ۱۹ وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ أَجْرٌ كَبِيرٌ(۸) و قال سبحانه وَ ما يَسْتَوِي الْأَعْمى وَ الْبَصِيرُ(۹) الآيه يس لِيُنْذِرَ مَنْ كانَ حَيًّا الآيه(۱۰) المؤمن الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ الآيات (۱۱) و قال تعالى وَ مَنْ عَمِلَ صالِحاً مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثى وَ هُوَ مُؤْمِنٌ الآيه(۱۲)

و قال سبحانه إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنا وَ الَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهادُ(۱۳)

ص: ۱۲

۱- ۱. الروم: ۴۳- ۴۵.

۲- ۲. الروم: ۵۳.

۳- ۳. لقمان: ۸ و ۹.

۴- ۴. السجده: ۱۵.

۵- ۵. السجده: ۱۸ و ۱۹.

۶- ۶. الأحزاب: ۴۷.

۷- ۷. سبأ: ۴.

۸- ۸. سبأ: ۷.

۹- ۹. السوره: ۱۹.

۱۰- ۱۰. یس: ۷۰.

۱۱- ۱۱. المؤمن: ۶- ۹.

۱۲- ۱۲. المؤمن: ۴۰.

۱۳- ۱۳. المؤمن: ۵۱.

و قال تعالى وَ ما يَسْتَوِى الْأَعْمى وَ الْبَصِيرُ الآيه(۱) و قال تعالى فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنا قالُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَحْدَهُ وَ كَفَرْنا بِما كُنَّا بِهِ مُشْرِكِينَ فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنا سُنَّتَ اللَّهِ الَّتِى قَدْ خَلَتْ فِى عِبادِهِ وَ خَسِرَ هُنالِكَ الْكافِرُونَ (۲) السجده إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ

عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ (۳) حمعسق شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ ما وَصَّى بِهِ نُوحاً وَ الَّذِى أَوْحَيْنا إِلَيْكَ وَ ما وَصَّيْنا بِهِ إِبْراهِيمَ وَ مُوسى وَ عِيسى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَ لا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ ما تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ اللَّهُ يَجْتَبِى إِلَيْهِ مَنْ يَشاءُ وَ يَهْدِى إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ (۴) و قال تعالى وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فِى رَوْضاتِ الْجَنَّاتِ لَهُمْ ما يَشاؤُنَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ ذلِكَ الَّذِى يُبَشِّرُ اللَّهُ عِبادَهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ (۵) و قال سبحانه وَ يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ يَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ (۶) الزخرف الَّذِينَ آمَنُوا بِآياتِنا وَ كانُوا مُسْلِمِينَ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ أَنْتُمْ وَ أَزْواجُكُمْ تُحْبَرُونَ (۷) الجاثيه فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِى رَحْمَتِهِ ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ (۸) الأحقاف إِنَّ الَّذِينَ قالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقامُوا فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ أُولئِكَ أَصْحابُ الْجَنَّةِ خالِدِينَ فِيها جَزاءً بِما كانُوا يَعْمَلُونَ (۹) محمد الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ أَضَلَّ أَعْمالَهُمْ وَ الَّذِينَ

ص: ۱۳

۱- ۱. المؤمن: ۵۸.

۲- ۲. المؤمن: ۸۴ و ۸۵.

۳- ۳. فصّلت: ۸.

۴- ۴. الشورى: ۱۳.

۵- ۵. الشورى: ۲۲ و ۲۳.

۶- ۶. الشورى: ۲۶.

۷- ۷. الزخرف: ۶۹ و ۷۰.

۸- ۸. الجاثيه: ۳۰.

۹- ۹. الأحقاف: ۱۳ و ۱۴.

آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ آمَنُوا بِما نُزِّلَ عَلى مُحَمَّدٍ وَ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّئاتِهِمْ وَ أَصْلَحَ بالَهُمْ ذلِكَ بِأَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْباطِلَ وَ أَنَّ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ كَذلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثالَهُمْ (۱) و قال تعالى ذلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَ أَنَّ الْكافِرِينَ لا مَوْلى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ(۲) الفتح لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها وَ يُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّئاتِهِمْ وَ كانَ ذلِكَ عِنْدَ اللَّهِ فَوْزاً عَظِيماً(۳) و قال تعالى فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلى رَسُولِهِ وَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَ أَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوى وَ كانُوا أَحَقَّ بِها وَ أَهْلَها وَ كانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْ ءٍ عَلِيماً(۴) و قال سبحانه وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَ أَجْراً عَظِيماً(۵) الحجرات وَ لكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمانَ وَ زَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَ كَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَ الْفُسُوقَ وَ الْعِصْيانَ أُولئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَ نِعْمَةً وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۶) الذاريات إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ (۷) و قال تعالى وَ ذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ (۸)

الحديد آمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ أَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ فَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَ أَنْفَقُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ وَ ما لَكُمْ لا تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ وَ قَدْ أَخَذَ مِيثاقَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلى عَبْدِهِ آياتٍ بَيِّناتٍ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ وَ إِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ (۹)

۱- ۱. القتال: ۱- ۳.

۲- ۲. القتال: ۱۱- ۱۲.

۳- ۳. الفتح: ۵.

۴- ۴. الفتح: ۲۶.

۵- ۵. الفتح: ۲۹.

۶- ۶. الحجرات: ۱- ۷.

۷- ۷. الذاريات: ۸- ۹.

۸- ۸. الذاريات: ۵۵.

۹- ۹. الحديد: ۷- ۹.

إلى قوله يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ يَسْعى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ بِأَيْمانِهِمْ بُشْراكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۱) إلى قوله تعالى وَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ أُولئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ وَ الشُّهَداءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَ نُورُهُمْ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآياتِنا أُولئِكَ أَصْحابُ الْجَحِيمِ إلى قوله تعالى سابِقُوا إِلى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَ جَنَّةٍ عَرْضُها كَعَرْضِ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ ذلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (۲) و قال عز و جل يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ آمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ وَ يَجْعَلْ لَكُمْ نُوراً تَمْشُونَ بِهِ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۳) الحشر لا يَسْتَوِي أَصْحابُ النَّارِ وَ أَصْحابُ الْجَنَّةِ أَصْحابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفائِزُونَ (۴) الصف يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلى تِجارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ تُجاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَ يُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ وَ مَساكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ ذلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ وَ أُخْرى تُحِبُّونَها نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَ فَتْحٌ قَرِيبٌ وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنْصارَ اللَّهِ كَما قالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوارِيِّينَ مَنْ أَنْصارِي إِلَى اللَّهِ قالَ الْحَوارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصارُ اللَّهِ فَآمَنَتْ طائِفَةٌ مِنْ بَنِي إِسْرائِيلَ وَ كَفَرَتْ طائِفَةٌ فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلى عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظاهِرِينَ (۵) المنافقين وَ لِلَّهِ الْعِزَّةُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ لكِنَّ الْمُنافِقِينَ لا يَعْلَمُونَ (۶) التغابن فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ النُّورِ الَّذِي أَنْزَلْنا وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

ص: ۱۵

۱- ۱. الحديد: ۱۲.

۲- ۲. الحديد: ۱۹- ۲۱.

۳- ۳. الحديد: ۲۸.

۴- ۴. الحشر: ۲۰.

۵- ۵. الصف: ۱- ۱۴.

۶- ۶. المنافقين: ۸.

يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ ذلِكَ يَوْمُ التَّغابُنِ وَ مَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَ يَعْمَلْ صالِحاً يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئاتِهِ وَ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها أَبَداً ذلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ إلى قوله تعالى وَ مَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ (۱) الطلاق الَّذِينَ آمَنُوا قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْراً رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آياتِ اللَّهِ مُبَيِّناتٍ لِيُخْرِجَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ وَ مَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَ

يَعْمَلْ صالِحاً يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها أَبَداً قَدْ أَحْسَنَ اللَّهُ لَهُ رِزْقاً(۲) التحريم يَوْمَ لا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ بِأَيْمانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنا أَتْمِمْ لَنا نُورَنا وَ اغْفِرْ لَنا إِنَّكَ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرٌ(۳) الملك أَ فَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلى وَجْهِهِ أَهْدى أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ (۴) القلم أَ فَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ ما لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ (۵) الجن فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ فَلا يَخافُ بَخْساً وَ لا رَهَقاً(۶) المطففين إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ وَ إِذا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغامَزُونَ وَ إِذَا انْقَلَبُوا إِلى أَهْلِهِمُ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ وَ إِذا رَأَوْهُمْ قالُوا إِنَّ هؤُلاءِ لَضالُّونَ وَ ما أُرْسِلُوا عَلَيْهِمْ حافِظِينَ فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ عَلَى الْأَرائِكِ يَنْظُرُونَ هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ ما كانُوا يَفْعَلُونَ (۷) الإنشقاق إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ (۸) البروج إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا

۱- ۱. التغابن: ۸- ۱۱.

۲- ۲. الطلاق: ۱۰- ۱۱.

۳- ۳. التحريم: ۸.

۴- ۴. الملك: ۲۲.

۵- ۵. القلم: ۳۵- ۳۶.

۶- ۶. الجن: ۱۳.

۷- ۷. المطففين: ۲۹- ۳۶.

۸- ۸. الانشقاق: ۲۵.

الْأَنْهارُ ذلِکَ الْفَوْزُ الْکَبِیرُ(۱) البلد ثُمَّ کانَ مِنَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ تَواصَوْا بِالصَّبْرِ وَ تَواصَوْا بِالْمَرْحَمَهِ أُولئِکَ أَصْحابُ الْمَیْمَنَهِ(۲) التین إِلَّا الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَیْرُ مَمْنُونٍ (۳) البینه إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ أُولئِکَ هُمْ خَیْرُ الْبَرِیَّهِ جَزاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِینَ فِیها أَبَداً رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ ذلِکَ لِمَنْ خَشِیَ رَبَّهُ (۴) العصر وَ الْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسانَ لَفِی خُسْرٍ إِلَّا الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ السوره(۵).

lt;meta info="- هُدیً لِلْمُتَّقِینَ الَّذِینَ یُؤْمِنُونَ بِالْغَیْبِ وَ یُقِیمُونَ الصَّلاهَ وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ یُنْفِقُونَ وَ الَّذِینَ یُؤْمِنُونَ بِما أُنْزِلَ إِلَیْکَ وَ ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِکَ وَ بِالْآخِرَهِ هُمْ یُوقِنُونَ أُولئِکَ عَلی هُدیً مِنْ رَبِّهِمْ وَ أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ. -. بقره / ۱ – ۵ –

{(و) مایه هدایت تقواپیشگان است: آنان که به غیب ایمان می آورند، و نماز را بر پا می دارند، و از آنچه به ایشان روزی داده ایم انفاق می کنند و آنان که بدانچه به سوی تو فرود آمده، و به آنچه پیش از تو نازل شده است، ایمان می آورند و به آخرت یقین دارند. آنهایند که از هدایتی از جانب پروردگارشان برخوردارند و آنها همان رستگارانند.}

– «وَ بَشِّرِ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ» -. بقره / ۲۵ –

وخداوند متعال فرمود: {و کسانی را که ایمان آورده اند و کارهای شایسته انجام داده اند، مژده ده که ایشان را باغ هایی خواهد بود.}

– وَ آمِنُوا بِما أَنْزَلْتُ مُصَدِّقاً لِما مَعَکُمْ وَ لا تَکُونُوا أَوَّلَ کافِرٍ بِهِ. -. بقره / ۴۱ –

{و بدانچه نازل کرده ام – که مؤید همان چیزی است که با شماست – ایمان آرید و نخستین منکر آن نباشید.}

– وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ أُولئِکَ أَصْحابُ الْجَنَّهِ هُمْ فِیها خالِدُونَ. -. بقره / ۸۲ –

{و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند، آنان اهل بهشتند و در آن جاودان خواهند ماند.}

– أَ فَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْکِتابِ وَ تَکْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَما جَزاءُ مَنْ یَفْعَلُ ذلِکَ مِنْکُمْ إِلَّا خِزْیٌ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ یَوْمَ الْقِیامَهِ یُرَدُّونَ إِلی أَشَدِّ الْعَذابِ وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ. -. بقره / ۸۵ –

{آیا شما به پاره ای از کتاب (تورات) ایمان می آورید، و به پاره ای کفر می ورزید؟ پس جزای هر کس از شما که چنین کند، جز خواری در زندگی دنیا چیزی نخواهد بود، و روز رستاخیز ایشان را به سخت ترین عذاب ها باز برند، و خداوند از آنچه می کنید غافل نیست.}

– قُلْ بِئْسَما یَأْمُرُکُمْ بِهِ إِیمانُکُمْ إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ. -. بقره / ۹۳ –

{بگو: «اگر مؤمنید (بدانید که) ایمانتان شما را به بد چیزی وامی دارد.»}

– مَنْ کانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَ مَلائِکَتِهِ وَ رُسُلِهِ وَ جِبْرِیلَ وَ مِیکالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْکافِرِینَ. -. بقره / ۹۸ –

{هر که دشمن خدا، و فرشتگان و فرستادگان او، و جبرئیل و میکائیل است (بداند که) خدا یقیناً دشمن کافران است.}

- قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَ ما أُنْزِلَ إِلَيْنا وَ ما أُنْزِلَ إِلى إِبْراهِيمَ وَ إِسْماعِيلَ وَ إِسْحاقَ وَ يَعْقُوبَ وَ الْأَسْباطِ وَ ما أُوتِيَ مُوسى وَ عِيسى وَ ما أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ ما آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا وَ إِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّما هُمْ فِي شِقاقٍ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ. - . بقره / ۱۳۶-۱۳۷ -

{بگویید: «ما به خدا، و به آنچه بر ما نازل شده، و به آنچه بر ابراهیم و اسحاق و یعقوب و اسباط نازل آمده، و به آنچه به موسی و عیسی داده شده، و به آنچه به همه پیامبران از سوی پروردگارشان داده شده، ایمان آورده ایم، میان هیچ یک از ایشان فرق نمی گذاریم و در برابر او تسلیم هستیم.» پس اگر آنان (هم) به آنچه شما بدان ایمان آورده اید، ایمان آوردند، قطعاً هدایت شده اند، ولی اگر روی برتافتند، جز این نیست که سر ستیز (و جدایی) دارند و به زودی خداوند (شر) آنان را از تو کفایت خواهد کرد، که او شنوای داناست.}

- إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ. - . بقره / ۲۴۸ -

{مسلما اگر مؤمن باشید، برای شما در این (رویداد) نشانه ای است.}

- فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقى لَا انْفِصامَ لَها وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ إلى قوله هُمْ فِيها خالِدُونَ. - .[۲] بقره / ۲۵۶ -۲۵۷ -

{پس هر کس به طاغوت کفر ورزد، و به خدا ایمان آورد، به یقین، به دستاویزی استوار، که آن را گسستن نیست، چنگ زده است. و خداوند شنوایِ داناست. خداوند سرور کسانی است که ایمان آورده اند. آنان را از تاریکی ها به سوی روشنایی به در می برد. و(لی) کسانی که کفر ورزیده اند، سرورانشان (همان عصیانگران) طاغوتند، که آنان را از روشنایی به سوی تاریکی ها به در می برند. آنان اهل آتشند که خود، در آن جاودانند.}

- إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ آتَوُا الزَّكاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ لا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ ذَرُوا ما بَقِيَ مِنَ الرِّبا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ. - . بقره / ۲۷۷ - ۲۷۸ -

{کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده و نماز بر پا داشته و زکات داده اند، پاداش آنان نزد پروردگارشان برای آنان خواهد بود و نه بیمی بر آنان است و نه اندوهگین می شوند. ای کسانی که ایمان آورده اید، از خدا پروا کنید و اگر مؤمنید، آنچه از ربا باقی مانده است واگذارید.}

- آمَنَ الرَّسُولُ بِما أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَ الْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَ مَلائِكَتِهِ وَ كُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ لا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَ قالُوا سَمِعْنا وَ أَطَعْنا غُفْرانَكَ رَبَّنا وَ إِلَيْكَ الْمَصِيرُ. - . بقره / ۲۸۵ -

{پیامبر (خدا) بدانچه از جانب پروردگارش بر او نازل شده است ایمان آورده است، و مؤمنان همگی به خدا و فرشتگان و

کتاب ها و فرستادگانش ایمان آورده اند (و گفتند:) «میان هیچ یک از فرستادگانش فرق نمی گذاریم» و گفتند: «شنیدیم و گردن نهادیم، پروردگارا، آمرزش تو را (خواستاریم) و فرجام به سوی تو است.»}

- إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً لَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ. - . آل عمران / ۴۹ -

{مسلماً در این (معجزات)، برای شما - اگر مؤمن باشید - عبرت است.}

- وَ أَمَّا الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فَیُوَفِّیهِمْ أُجُورَهُمْ وَ اللَّهُ لا یُحِبُّ الظَّالِمِینَ. - . آل عمران / ۵۷ -

{و اما کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند، خداوند) مزدشان را به تمامی به آنان می دهد. و خداوند، بیدادگران را دوست نمی دارد.}

- إِنَّ أَوْلَی النَّاسِ بِإِبْراهِیمَ لَلَّذِینَ اتَّبَعُوهُ وَ هذَا النَّبِیُّ وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ اللَّهُ وَلِیُّ الْمُؤْمِنِینَ. - . آل عمران / ۶۸ -

{در حقیقت، نزدیک ترین مردم به ابراهیم، همان کسانی هستند که او را پیروی کرده اند، و (نیز) این پیامبر و کسانی که (به آیین او) ایمان آورده اند و خدا سرور مؤمنان است.} - قُلْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ ما أُنْزِلَ عَلَیْنا وَ ما أُنْزِلَ عَلی إِبْراهِیمَ وَ إِسْماعِیلَ وَ إِسْحاقَ وَ یَعْقُوبَ وَ الْأَسْباطِ وَ ما أُوتِیَ مُوسی وَ عِیسی وَ النَّبِیُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لا نُفَرِّقُ بَیْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ. - . آل عمران / ۸۴ -

{بگو: «به خدا و آنچه بر ما نازل شده، و آنچه بر ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و اسباط نازل گردیده، و آنچه به موسی و عیسی و انبیای (دیگر) از جانب پروردگارشان داده شده، گرویدیم (و) میان هیچ یک از آنان فرق نمی گذاریم و ما او را فرمانبرداریم.»}

- وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ. - . آل عمران / ۱۵۲ -

{و خدا نسبت به مؤمنان، با تفضل است.}

- فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ وَ إِنْ تُؤْمِنُوا وَ تَتَّقُوا فَلَکُمْ أَجْرٌ عَظِیمٌ. - . آل عمران / ۱۷۹ -

{پس، به خدا و پیامبرانش ایمان بیاورید و اگر بگروید و پرهیزگاری کنید، برای شما پاداشی بزرگ خواهد بود.}

- وَ إِنَّ مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ لَمَنْ یُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ ما أُنْزِلَ إِلَیْکُمْ وَ ما أُنْزِلَ إِلَیْهِمْ خاشِعِینَ لِلَّهِ لا یَشْتَرُونَ بِآیاتِ اللَّهِ ثَمَناً قَلِیلًا أُولئِکَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِنَّ اللَّهَ سَرِیعُ الْحِسابِ. - . آل عمران / ۱۹۹ -

{و البته از میان اهل کتاب کسانی هستند که به خدا و بدانچه به سوی شما نازل شده و به آنچه به سوی خودشان فرود آمده ایمان دارند، در حالی که در برابر خدا خاشعند، و آیات خدا را به بهای ناچیزی نمی فروشند. ایناننـد که نزد پروردگارشان پاداش خود را خواهند داشت. آری! خدا زود شمار است.}

- وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها أَبَداً لَهُمْ فِيها أَزْواجٌ مُطَهَّرَةٌ وَ نُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيلًا. - . نساء / ۵۷ -

{و به زودی کسانی را که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند، در باغ هایی که از زیر (درختانِ) آن نهرها روان است درآوریم. برای همیشه در آن جاودانند، و در آنجا همسرانی پاکیزه دارند، و آنان را در سایه ای پایدار درآوریم.}

- وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها أَبَداً وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا وَ مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا. - . نساء / ۱۲۲ -

{و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند، به زودی آنان را در بوستان هایی که از زیر (درختان) آن، نهرها روان است درآوریم. همیشه در آن جاودانند. وعده خدا راست است و چه کسی در سخن، از خدا راستگوتر است؟}

- يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ الْكِتابِ الَّذِی نَزَّلَ عَلی رَسُولِهِ وَ الْكِتابِ الَّذِی أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَ مَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَ مَلائِكَتِهِ وَ كُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلالًا بَعِيداً. - . نساء / ۱۳۶ -

{ای کسانی که ایمان آورده اید، به خدا و پیامبر او و کتابی که بر پیامبرش فرو فرستاد، و کتاب هایی که قبلًا نازل کرده بگروید و هر کس به خدا و فرشتگان او و کتاب ها و پیامبرانش و روز بازپسین کفر ورزد، در حقیقت دچار گمراهی دور و درازی شده است.}

- وَ سَوْفَ يُؤْتِ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْراً عَظِيماً. - . نساء / ۱۴۶ -

{و به زودی خدا مؤمنان را پاداشی بزرگ خواهد بخشید.}

- وَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ وَ لَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ أُولئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ أُجُورَهُمْ وَ كانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً. - . نساء / ۱۵۲ -

{و کسانی که به خدا و پیامبرانش ایمان آورده و میان هیچ کدام از آنان فرق نگذاشته اند، به زودی (خدا) پاداش آنان را عطا می کند، و خدا آمرزنده مهربان است.}

- فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَ يَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَ أَمَّا الَّذِينَ اسْتَنْكَفُوا وَ اسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذاباً أَلِيماً وَ لا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَ لا نَصِيراً. - . نساء / ۱۷۳ -

{امّا کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند، پاداششان را به تمام (و کمال) خواهد داد، و از فضل خود به ایشان افزون تر می بخشد. و امّا کسانی که امتناع ورزیده و بزرگی فروخته اند، آنان را به عذابی دردناک دچار می سازد و در برابر خدا برای خود یار و یاوری نخواهند یافت.}

– فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ اعْتَصَمُوا بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِی رَحْمَهٍ مِنْهُ وَ فَضْلٍ وَ يَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ صِراطاً مُسْتَقِيماً. – . نساء / ۱۷۵ –

{و امّا کسانی که به خدا گرویدند و به او تمسّک جستند، به زودی (خدا) آنان را در جوار رحمت و فضلی از جانب خویش درآورد، و ایشان را به سوی خود، به راهی راست هدایت کند.}

– وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ مَغْفِرَهٌ وَ أَجْرٌ عَظِيمٌ. – . مائده / ۹ –

{خدا کسانی را که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند، به آمرزش و پاداشی بزرگ وعده داده است.}

– وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتابِ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَكَفَّرْنا عَنْهُمْ سَيِّئاتِهِمْ وَ لَأَدْخَلْناهُمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ وَ لَوْ أَنَّهُمْ أَقامُوا التَّوْراهَ وَ الْإِنْجِيلَ وَ ما أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ مِنْهُمْ أُمَّهٌ مُقْتَصِدَهٌ وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ ساءَ ما يَعْمَلُونَ. – . مائده / ۶۵ – ۶۶ –

{و اگر اهل کتاب ایمان آورده و پرهیزگاری کرده بودند، قطعاً گناهانشان را می زدودیم و آنان را به بوستان های پر نعمت درمی آوردیم. و اگر آنان به تورات و انجیل و آنچه از جانب پروردگارشان به سویشان نازل شده است، عمل می کردند، قطعاً از بالای سرشان (برکات آسمانی) و از زیر پاهایشان (برکات زمینی) برخوردار می شدند. از میان آنان گروهی میانه رو هستند، و بسیاری از ایشان بد رفتار می کنند.}

– إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ الَّذِينَ هادُوا وَ الصَّابِئُونَ وَ النَّصارى مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ عَمِلَ صالِحاً فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ. – . مائده / ۶۹ –

{کسانی که ایمان آورده و کسانی که یهودی و صابئی و مسیحی اند، هر کس به خدا و روز بازپسین ایمان آوَرَد و کار نیکو کند، پس نه بیمی بر ایشان است و نه اندوهگین خواهند شد.}

– فَمَنْ آمَنَ وَ أَصْلَحَ فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ. – . انعام / ۴۸ –

{پس کسانی که ایمان آورند و نیکوکاری کنند بیمی بر آنان نیست و اندوهگین نخواهند شد.}

– وَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَهِ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَ هُمْ عَلى صَلاتِهِمْ يُحافِظُونَ. – . انعام / ۹۲ –

{و کسانی که به آخرت ایمان می آورند، به آن (قرآن نیز) ایمان می آورند، و آنان بر نمازهای خود مراقبت می کنند.}

– إِنَّ فِی ذلِكُمْ لَآياتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ. – . انعام / ۹۹ –

{قطعاً در اینها برای مردمی که ایمان می آورند نشانه هاست.}

– أَ وَ مَنْ كانَ مَيْتاً فَأَحْيَيْناهُ وَ جَعَلْنا لَهُ نُوراً يَمْشِی بِهِ فِی النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِی الظُّلُماتِ لَيْسَ بِخارِجٍ مِنْها كَذلِكَ زُيِّنَ لِلْكافِرِينَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ. – . انعام / ۱۲۲ –

{آیا کسی که مرده (دل) بود و زنده اش گردانیدیم و برای او نوری پدید آوردیم تا در پرتو آن، در میان مردم راه برود، چون کسی است که گویی گرفتار در تاریکی هاست و از آن بیرون آمدنی نیست؟ این گونه برای کافران آنچه انجام می دادند زینت داده شده است.}

- وَ هذا صِراطُ رَبِّکَ مُسْتَقِیماً قَدْ فَصَّلْنَا الْآیاتِ لِقَوْمٍ یَذَّکَّرُونَ لَهُمْ دارُ السَّلامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ هُوَ وَلِیُّهُمْ بِما کانُوا یَعْمَلُونَ. - . انعام / ۱۲۶ - ۱۲۷ -

{و راه راست پروردگارت همین است. ما آیات (خود) را برای گروهی که پند می گیرند، به روشنی بیان کرده ایم. برای آنان، نزد پروردگارشان سرای عافیت است، و به (پاداش) آنچه انجام می دادند، او یارشان خواهد بود.}

- وَ أَنَّ هذا صِراطِی مُسْتَقِیماً فَاتَّبِعُوهُ وَ لا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِکُمْ عَنْ سَبِیلِهِ ذلِکُمْ وَصَّاکُمْ بِهِ لَعَلَّکُمْ تَتَّقُونَ. - . انعام / ۱۵۳ -

{و (بدانید) این است راه راست من پس، از آن پیروی کنید. و از راه ها (ی دیگر) که شما را از راه وی پراکنده می سازد پیروی مکنید. اینهاست که (خدا) شما را به آن سفارش کرده است، باشد که به تقوا گرایید.}

- هَلْ یَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِیَهُمُ الْمَلائِکَهُ أَوْ یَأْتِیَ رَبُّکَ أَوْ یَأْتِیَ بَعْضُ آیاتِ رَبِّکَ یَوْمَ یَأْتِی بَعْضُ آیاتِ رَبِّکَ لا یَنْفَعُ نَفْساً إِیمانُها لَمْ تَکُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ کَسَبَتْ فِی إِیمانِها خَیْراً قُلِ انْتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ. - . انعام / ۱۵۸ -

{آیا جز این انتظار دارند که فرشتگان به سویشان بیایند، یا پروردگارت بیاید، یا پاره ای از نشانه های پروردگارت بیاید؟ (اما) روزی که پاره ای از نشانه های پروردگارت (پدید) آید، کسی که قبلًا ایمان نیاورده یا خیری در ایمان آوردن خود به دست نیاورده، ایمان آوردنش سود نمی بخشد. بگو: «منتظر باشید که ما (هم) منتظریم.»} - قُلْ إِنَّنِی هَدانِی رَبِّی إِلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ دِیناً قِیَماً مِلَّهَ إِبْراهِیمَ حَنِیفاً وَ ما کانَ مِنَ الْمُشْرِکِینَ. - . انعام / ۱۶۱ -

{بگو: «آری! پروردگارم مرا به راه راست هدایت کرده است: دینی پایدار، آیین ابراهیم حق گرای! و او از مشرکان نبود.»}

- اتَّبِعُوا ما أُنْزِلَ إِلَیْکُمْ مِنْ رَبِّکُمْ وَ لا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِیاءَ قَلِیلًا ما تَذَکَّرُونَ. - . اعراف / ۳ -

{آنچه را از جانب پروردگارتان به سوی شما فرو فرستاده شده است، پیروی کنید و جز او از معبودان (دیگر) پیروی مکنید. چه اندک پند می گیرید!}

- وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لا نُکَلِّفُ نَفْساً إِلَّا وُسْعَها أُولئِکَ أَصْحابُ الْجَنَّهِ هُمْ فِیها خالِدُونَ. - . اعراف / ۴۲ -

{و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند - هیچ کسی را جز به قدر توانش تکلیف نمی کنیم - آنان همدم بهشتند (که) در آن جاودانند.}

- وَ رَحْمَتِی وَسِعَتْ کُلَّ شَیْ ءٍ فَسَأَکْتُبُها لِلَّذِینَ یَتَّقُونَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاهَ وَ الَّذِینَ هُمْ بِآیاتِنا یُؤْمِنُونَ الَّذِینَ یَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِیَّ الْأُمِّیَّ

الَّذِی یَجِدُونَهُ مَکْتُوباً عِنْدَهُمْ فِی التَّوْراهِ وَ الْإِنْجِیلِ یَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَ یَنْهاهُمْ عَنِ الْمُنْکَرِ وَ یُحِلُّ لَهُمُ الطَّیِّباتِ وَ یُحَرِّمُ عَلَیْهِمُ الْخَبائِثَ وَ یَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَ الْأَغْلالَ الَّتِی کانَتْ عَلَیْهِمْ فَالَّذِینَ آمَنُوا بِهِ وَ عَزَّرُوهُ وَ نَصَرُوهُ وَ اتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِی أُنْزِلَ مَعَهُ أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ. – . اعراف / ۱۵۶ – ۱۵۷ –

{و رحمتم همه چیز را فرا گرفته است و به زودی آن را برای کسانی که پرهیزگاری می کننـد و زکات می دهند و آنان که به آیات ما ایمان می آورند، مقرر می دارم.» همانان که از این فرستاده، پیامبر درس نخوانده – که (نام) او را نزد خود، در تورات و انجیل نوشته می یابند – پیروی می کنند (همان پیامبری که) آنان را به کار پسندیده فرمان می دهد، و از کار ناپسند باز می دارد، و برای آنان چیزهای پاکیزه را حلال و چیزهای ناپاک را بر ایشان حرام می گردانـد، و از (دوش) آنان قید و بندهایی را که بر ایشان بوده است برمی دارد. پس کسانی که به او ایمان آوردنـد و بزرگش داشتند و یاریش کردنـد و نوری را که با او نازل شده است پیروی کردند، آنان همان رستگارانند.}

– وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ وَ الَّذِینَ آوَوْا وَ نَصَرُوا أُولئِکَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَهٌ وَ رِزْقٌ کَرِیمٌ وَ الَّذِینَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا مَعَکُمْ فَأُولئِکَ مِنْکُمْ. – . أنفال / ۷۴ – ۷۵ –

{و کسانی که ایمان آورده و هجرت کرده و در راه خـدا به جهـاد پرداخته، و کسانی که (مهاجران را) پناه داده و یاری کرده اند، آنان همان مؤمنان واقعی اند، برای آنان بخشایش و روزی شایسته ای خواهد بود. و کسانی که بعداً ایمان آورده و هجرت کرده و همراه شما جهاد کرده اند، اینان از زمره شمایند.}

– الَّذِینَ آمَنُوا وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ أَعْظَمُ دَرَجَهً عِنْدَ اللَّهِ وَ أُولئِکَ هُمُ الْفائِزُونَ. – . توبه / ۲۰ –

{کسانی که ایمان آورده و هجرت کرده و در راه خدا با مال و جانشان به جهاد پرداخته اند نزد خدا مقامی هر چه والاتر دارند و اینان همان رستگارانند.}

– وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِینَ وَ الْمُؤْمِناتِ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِینَ فِیها وَ مَساکِنَ طَیِّبَهً فِی جَنَّاتِ عَدْنٍ وَ رِضْوانٌ مِنَ اللَّهِ أَکْبَرُ ذلِکَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ. – . توبه / ۷۲ –

{خداونـد به مردان و زنـان بـا ایمـان بـاغ هـایی وعـده داده است که از زیر (درختـان) آن نهرهـا جـاری است. در آن جـاودانه خواهنـد بود، و (نیز) سـراهایی پاکیزه در بهشت های جاودان (به آنان وعـده داده است) و خشـنودی خـدا بزرگ تر است. این است همان کامیابی بزرگ.}

– وَ بَشِّرِ الَّذِینَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ. – . یونس / ۲ –

{و به کسانی که ایمان آورده اند مژده ده که برای آنان نزد پروردگارشان سابقه نیک است.}

– إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ یَهْدِیهِمْ رَبُّهُمْ بِإِیمانِهِمْ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهارُ فِی جَنَّاتِ النَّعِیمِ. – . یونس / ۹ –

{کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده انـد، پروردگارشان به پاس ایمانشان آنان را هدایت می کند به باغ های (پُر ناز و) نعمت، که از زیر (پای) آنان نهرها روان خواهد بود (در خواهند آمد).}

- الَّذِينَ آمَنُوا وَ كانُوا يَتَّقُونَ لَهُمُ الْبُشْرى فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ فِي الْآخِرَةِ. - . يونس / ۶۳ - ۶۴ -

{همانان که ایمان آورده و پرهیزگاری ورزیده اند. در زندگی دنیا و در آخرت مژده برای آنان است.}

- وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ. - . يونس / ۸۷ -

{و مؤمنان را مژده ده.}

و قـال جـل و علاـ: «حَتَّى إِذا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُوا إِسْرائِيلَ وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ آلْآنَ وَ قَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَ كُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ.» - . يونس / ۹۰ - ۹۱ -

و خداونـد سبحان فرمـود: {تـا وقـتی کـه در شُـرُفِ غرق شـدن قرار گرفت، گفت: «ایمـان آوردم که هیـچ معبـودی جز آنکه فرزنـدان اسـرائیل به او گرویده اند، نیست، و من از تسـلیم شدگانم.» اکنون؟ در حالی که پیش از این نافرمانی می کردی و از تباهکاران بودی؟}

- كَذلِكَ حَقًّا عَلَيْنا نُنْجِ الْمُؤْمِنِينَ قُلْ يا أَيُّهَا النَّاسُ إِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي فَلا أَعْبُدُ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ لكِنْ أَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ وَ أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ أَنْ أَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً وَ لا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ. - . يونس ۱۰۳ - ۱۰۵ -

{زیرا بر ما فریضه است که مؤمنان را نجات دهیم. بگو: «ای مردم، اگر در دین من تردیـد داریـد، پس (بدانیـد که من) کسانی را که به جای خدا می پرستید نمی پرسـتم، بلکه خدایی را می پرستم که جان شما را می ستاند، و دستور یافته ام که از مؤمنان باشم.» و (به من دستور داده شده است) که به دین حنیف روی آور، و زنهار از مشرکان مباش.}

- إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ أَخْبَتُوا إِلى رَبِّهِمْ أُولئِكَ أَصْحابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيها خالِدُونَ

مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمى وَ الْأَصَمِّ وَ الْبَصِيرِ وَ السَّمِيعِ هَلْ يَسْتَوِيانِ مَثَلًا أَ فَلا تَذَكَّرُونَ. - . هود / ۲۳ - ۲۴ -

{بی گمان کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسـته کرده و (با فروتنی) به سوی پروردگارشان آرام یافتند، آنان اهل بهشتند و در آن جاودانه خواهنـد بود. مَثَل این دو گروه، چون نابینا و کر (در مقایسه) با بینا و شـنواست. آیا در مَثَل یکسانند؟ پس آیا پند نمی گیرید؟}

- قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمى وَ الْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُماتُ وَ النُّورُ. - . رعد / ۱۶ -

{بگو: «آیا نابینا و بینا یکسانند؟ یا تاریکی ها و روشنایی برابرند؟}

– وَ أَدْخِلَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِینَ فِیها بِإِذْنِ رَبِّهِمْ تَحِیَّتُهُمْ فِیها سَلامٌ أَ لَمْ تَرَ کَیْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا کَلِمَهً طَیِّبَهً کَشَجَرَهٍ طَیِّبَهٍ أَصْلُها ثابِتٌ وَ فَرْعُها فِی السَّماءِ

تُؤْتِی أُکُلَها کُلَّ حِینٍ بِإِذْنِ رَبِّها وَ یَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ یَتَذَکَّرُونَ وَ مَثَلُ کَلِمَهٍ خَبِیثَهٍ کَشَجَرَهٍ خَبِیثَهٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ ما لَها مِنْ قَرارٍ یُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ فِی الْآخِرَهِ وَ یُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِینَ وَ یَفْعَلُ اللَّهُ ما یَشاءُ.
– . ابراهیم / ۲۳ – ۲۷ –

{و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند به بهشت هایی درآورده می شوند که از زیر (درختان) آن جویبارها روان است که به اذن پروردگارشان در آنجا جاودانه به سر می برند، و درودشان در آنجا سلام است. آیا ندیدی خدا چگونه مَثَل زده: سخنی پاک که مانند درختی پاک است که ریشه اش استوار و شاخه اش در آسمان است؟ میوه اش را هر دم به اذن پروردگارش می دهد. و خدا مَثَل ها را برای مردم می زند، شاید که آنان پند گیرند. و مَثَلِ سخنی ناپاک چون درختی ناپاک است که از روی زمین کنده شده و قراری ندارد. خدا کسانی را که ایمان آورده اند، در زندگی دنیا و در آخرت با سخن استوار ثابت می گرداند، و ستمگران را بی راه می گذارد، و خدا هر چه بخواهد انجام می دهد.}

– ثُمَّ أَوْحَیْنا إِلَیْکَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّهَ إِبْراهِیمَ حَنِیفاً وَ ما کانَ مِنَ الْمُشْرِکِینَ. – . نحل / ۱۲۳ –

{سپس به تو وحی کردیم که: «از آیین ابراهیم حق گرای پیروی کن، (چرا که) او از مشرکان نبود.»}

– وَ یُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِینَ الَّذِینَ یَعْمَلُونَ الصَّالِحاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْراً کَبِیراً. – . أسراء / ۹ –

{و به آن مؤمنانی که کارهای شایسته می کنند، مژده می دهد که پاداشی بزرگ برایشان خواهد بود.}

– وَ یُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِینَ الَّذِینَ یَعْمَلُونَ الصَّالِحاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْراً حَسَناً ماکِثِینَ فِیهِ أَبَداً. – . کهف / ۲ – ۳ –

{و مؤمنانی را که کارهای شایسته می کنند نوید بخشد که برای آنان پاداشی نیکوست در حالی که جاودانه در آن (بهشت) ماندگار خواهند بود.}

– إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ إِنَّا لا نُضِیعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا أُولئِکَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهارُ. – . کهف / ۳۰ – ۳۱ –

{کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند (بدانند که) ما پاداش کسی را که نیکوکاری کرده است تباه نمی کنیم. آنانند که بهشت های عدن به ایشان اختصاص دارد که از زیر (قصرها) شان جویبارها روان است.}

– وَ ما مَنَعَ النَّاسَ أَنْ یُؤْمِنُوا إِذْ جاءَهُمُ الْهُدی وَ یَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ إِلَّا أَنْ تَأْتِیَهُمْ سُنَّهُ الْأَوَّلِینَ أَوْ یَأْتِیَهُمُ الْعَذابُ قُبُلًا. – . کهف / ۵۵ –

{و چیزی مانع مردم نشد از اینکه وقتی هدایت به سویشان آمد ایمان بیاورند، و از پروردگارشان آمرزش بخواهند، جز اینکه

(مستحق شوند) تا سنت (خدا در مورد عذاب) پیشینیان، درباره آنان (نیز) به کار رود، یا عذاب رویارویشان بیاید.}

- إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ كانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا خالِدِينَ فِيها لا يَبْغُونَ عَنْها حِوَلًا. - . كهف / ۱۰۷ - ۱۰۸ -

{بی گمان کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند، باغ های فردوس جایگاه پذیرایی آنان است. جاودانه در آن خواهند بود، و از آنجا درخواست انتقال نمی کنند.}

- إِلَّا مَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً فَأُولئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَ لا يُظْلَمُونَ شَيْئاً. - . مريم / ۶۰ -

{مگر آنان که توبه کرده و ایمان آورده و کار شایسته انجام دادند، که آنان به بهشت درمی آیند و ستمی بر ایشان نخواهد رفت.}

- إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمنُ وُدًّا. - . مريم / ۹۶ -

{کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند، به زودی (خدای) رحمان برای آنان محبتی (در دل ها) قرار می دهد.}
- وَ مَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِناً قَدْ عَمِلَ الصَّالِحاتِ فَأُولئِكَ لَهُمُ الدَّرَجاتُ الْعُلى جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها وَ ذلِكَ جَزاءُ مَنْ تَزَكَّى. - . طه / ۷۵ - ۷۶ -

{و هر که مؤمن به نزد او رود، در حالی که کارهای شایسته انجام داده باشد، برای آنان درجات والا خواهد بود: بهشت های عدن که از زیر (درختان) آن جویبارها روان است. جاودانه در آن می مانند، و این است پاداش کسی که به پاکی گراید.}

- وَ إِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً ثُمَّ اهْتَدى. - . طه / ۸۲ -

{و به یقین، من آمرزنده کسی هستم که توبه کند و ایمان بیاورد و کار شایسته کند و به راه راست راهسپر شود.}

- فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحاتِ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلا كُفْرانَ لِسَعْيِهِ وَ إِنَّا لَهُ كاتِبُونَ. - . أنبياء / ۹۴ -

{پس هر که کارهای شایسته انجام دهد و مؤمن (هم) باشد، برای تلاش او ناسپاسی نخواهد بود، و ماییم که به سود او ثبت می کنیم.}

- إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ ما يُرِيدُ. - . حج / ۱۴ -

{بی گمان، خدا کسانی را که گرویده و کارهای شایسته کرده اند به باغ هایی درمی آورَد که از زیر (درختان) آن رودبارها روان است. خدا هر چه بخواهد انجام می دهد.}

- إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ يُحَلَّوْنَ فِيها مِنْ أَساوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَ لُؤْلُؤاً وَ لِباسُهُمْ فِيها حَرِيرٌ وَ هُدُوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَ هُدُوا إِلى صِراطِ الْحَمِيدِ. - . حج / ۲۳ - ۲۴ -

{خدا کسانی را که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند، در باغ هایی که از زیر (درختان) آن نهرها روان است درمی آورد: در آنجا با دستبندهایی از طلا و مروارید آراسته می شوند، و لباسشان در آنجا از پرنیان است. و به گفتار پاک هدایت می شوند و به سوی راه (خدای) ستوده هدایت می گردند.}

- إِنَّ اللَّهَ يُدافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا. - . حج / ۳۸ -

{ قطعاً خداوند از کسانی که ایمان آورده اند دفاع می کند.}

- فَالَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ. - . حج / ۵۰ -

{ پس آنان که گرویده و کارهای شایسته کرده اند، آمرزش و روزی نیکو برای ایشان خواهد بود.}

- وَ إِنَّ اللَّهَ لَهادِ الَّذِينَ آمَنُوا إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ. - . حج / ۵۴ -

{و به راستی خداوند کسانی را که ایمان آورده اند، به سوی راهی راست راهبر است.}

- فَالَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ. - .حج / ۵۶ -

{و (در نتیجه) کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند، در باغ های پرناز و نعمت خواهند بود.}

- قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلاتِهِمْ خاشِعُونَ إلى قوله أُولئِكَ هُمُ الْوارِثُونَ الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيها خالِدُونَ. تا آخر آیات. - . مؤمنون / ۱ - ۱۱ -

{به راستی که مؤمنان رستگار شدند، همانان که در نمازشان فروتنند، و آنان که از بیهوده رویگردانند، و آنان که زکات می پردازند، و کسانی که پاکدامنند، مگر در مورد همسرانشان یا کنیزانی که به دست آورده اند، که در این صورت بر آنان نکوهشی نیست. پس هر که فراتر از این جُوید، آنان از حد درگذرندگانند. و آنان که امانت ها و پیمان خود را رعایت می کنند، و آنان که بر نمازهایشان مواظبت می کنند، آنانند که خود وارثانند، همانان که بهشت را به ارث می برند و در آنجا جاودان می مانند.}

- وَ يَقُولُونَ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ بِالرَّسُولِ وَ أَطَعْنا ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ وَ ما أُولئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ إلى قوله إِنَّما كانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَ رَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنا وَ أَطَعْنا وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ. - . نور / ۴۷ - ۵۱ -

{و می گویند: «به خدا و پیامبر (او) گرویدیم و اطاعت کردیم.» آن گاه دسته ای از ایشان پس از این (اقرار) روی برمی گردانند، و آنان مؤمن نیستند. و چون به سوی خدا و پیامبر او خوانده شوند، تا میان آنان داوری کند، بناگاه دسته ای از آنها روی برمی تابند. و اگر حق به جانب ایشان باشد، به حال اطاعت به سوی او می آیند. آیا در دل هایشان بیماری است، یا شک دارند، یا از آن می ترسند که خدا و فرستاده اش بر آنان ستم ورزند؟ (نه،) بلکه خودشان ستمکارند. گفتار مؤمنان - وقتی به

سوی خدا و پیامبرش خوانده شوند تا میانشان داوری کند - تنها این است که می گویند: «شنیدیم و اطاعت کردیم.» اینانند که رستگارند.}

- إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ إِذا كانُوا مَعَهُ عَلى أَمْرٍ جامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّى يَسْتَأْذِنُوهُ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ أُولئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ. - . نور / ۶۲ -

{جز این نیست که مؤمنان کسانی انـد که به خدا و پیامبرش گرویده اند، و هنگامی که با او بر سر کاری اجتماع کردند، تا از وی کسب اجازه نکننـد نمی رونـد. در حقیقت، کسانی که از تو کسب اجازه می کننـد آنانند که به خـدا و پیامبرش ایمان دارند.}

- هُدىً وَ بُشْرى لِلْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ. - . نمل / ۲ - ۳ -

{که (مـایه) هـدایت و بشـارت برای مؤمنـان است. همانـان که نمـاز برپـا می دارنـد و زکـات می دهنـد و خود به آخرت یقین دارند.}

- فَأَمَّا مَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً فَعَسى أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ. - . قصص / ۶۷ -

{و امّا کسی که توبه کند و ایمان آورَد و به کار شایسته پردازد، امید که از رستگاران باشد.}

- الم أَ حَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ لا يُفْتَنُونَ وَ لَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ لَيَعْلَمَنَّ الْكاذِبِينَ. - . عنکبوت / ۱ - ۳ -

{الف، لام، میم. آیـا مردم پنداشـتند که تا گفتنـد ایمان آوردیم، رها می شونـد و مورد آزمایش قرار نمی گیرنـد؟ و به یقین، کسانی را که پیش از اینان بودند آزمودیم، تا خدا آنان را که راست گفته اند معلوم دارد و دروغگویان را (نیز) معلوم دارد.}

- وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئاتِهِمْ وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَحْسَنَ الَّذِى كانُوا يَعْمَلُونَ. - . عنکبوت / ۷ -

{و کسـانی که ایمـان آورده، و کارهـای شایسـته کرده انـد، قطعـاً گناهانشـان را از آنان می زداییم، و بهتر از آنچه می کردند پاداششان می دهیم.}

- وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِى الصَّالِحِينَ إلى قوله وَ لَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ لَيَعْلَمَنَّ الْمُنافِقِينَ. تا آخر آیات. - . عنکبوت / ۹ - ۱۱ -

{و کسانی که گرویـده و کارهای شایسـته کرده اند، البتّه آنان را در زمره شایسـتگان درمی آوریم. و از میان مردم کسانی اند که می گوینـد: «به خدا ایمان آورده ایم» و چون در (راه) خدا آزار کشـند، آزمایش مردم را مانند عذاب خدا قرار می دهند و اگر از جانب پروردگارت یاری رسـد حتماً خواهند گفت: «ما با شـما بودیم.» آیا خدا به آنچه در دل های جهانیان است داناتر

نیست؟ و قطعاً خدا کسانی را که ایمان آورده اند می شناسد، و یقیناً منافقان را (نیز) می شناسد.}

- إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ. - . عنکبوت / ۲۴ -

{آری، در این (نجات بخشیِ خدا) برای مردمی که ایمان دارند قطعاً دلایلی است.}

- وَ قُولُوا آمَنَّا بِالَّذِی أُنْزِلَ إِلَیْنا وَ أُنْزِلَ إِلَیْکُمْ وَ إِلهُنا وَ إِلهُکُمْ واحِدٌ وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ وَ کَذلِکَ أَنْزَلْنا إِلَیْکَ الْکِتابَ فَالَّذِینَ آتَیْناهُمُ الْکِتابَ یُؤْمِنُونَ بِهِ وَ مِنْ هؤُلاءِ مَنْ یُؤْمِنُ بِهِ وَ ما یَجْحَدُ بِآیاتِنا إِلَّا الْکافِرُونَ. - . عنکبوت / ۴۶ - ۴۷ -

{و بگویید: «به آنچه به سوی ما نازل شده و (آنچه) به سوی شما نازل گردیده، ایمان آوردیم و خدای ما و خدای شما یکی است و ما تسلیم اوییم.» و همچنین ما قرآن را بر تو نازل کردیم. پس آنان که بدیشان کتاب داده ایم بدان ایمان می آورند، و از میان اینان کسانی اند که به آن می گروند، و جز کافران (کسی) آیات ما را انکار نمی کند.}

- أَ وَ لَمْ یَکْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنا عَلَیْکَ الْکِتابَ یُتْلی عَلَیْهِمْ إِنَّ فِی ذلِکَ لَرَحْمَهً وَ ذِکْری لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ. - . عنکبوت/ ۵۱ -

{آیا برای ایشان بس نیست که این کتاب را که بر آنان خوانده می شود بر تو فروفرستادیم؟ در حقیقت، در این (کار) برای مردمی که ایمان دارند، رحمت و یادآوری است.}

- وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّهِ غُرَفاً إلی قوله یَتَوَکَّلُونَ. - . عنکبوت / ۵۸ - ۵۹ -

{و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند، قطعاً آنان را در غرفه هایی از بهشت جای می دهیم که از زیر آنها جوی ها روان است، جاودان در آنجا خواهند بود چه نیکوست پاداش عمل کنندگان! همان کسانی که شکیبایی ورزیده و بر پروردگارشان توکّل کرده اند.}

- فَأَمَّا الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فَهُمْ فِی رَوْضَهٍ یُحْبَرُونَ. - . روم / ۱۵ -

{امّا کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند، در گلستانی، شادمان می گردند.}

- فَأَقِمْ وَجْهَکَ لِلدِّینِ حَنِیفاً فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِی فَطَرَ النَّاسَ عَلَیْها لا تَبْدِیلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذلِکَ الدِّینُ الْقَیِّمُ وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَعْلَمُونَ مُنِیبِینَ إِلَیْهِ وَ اتَّقُوهُ وَ أَقِیمُوا الصَّلاهَ وَ لا تَکُونُوا مِنَ الْمُشْرِکِینَ مِنَ الَّذِینَ فَرَّقُوا دِینَهُمْ وَ کانُوا شِیَعاً کُلُّ حِزْبٍ بِما لَدَیْهِمْ فَرِحُونَ. - . روم / ۳۰ - ۳۲ -

{پس روی خود را با گرایش تمام به حقّ، به سوی این دین کن، با همان سرشتی که خدا مردم را بر آن سرشته است. آفرینش خدای تغییرپذیر نیست. این است همان دین پایدار، ولی بیشتر مردم نمی دانند. به سویش توبه برید و از او پروا بدارید و نماز را برپا کنید و از مشرکان مباشید: از کسانی که دین خود را قطعه قطعه کردند و فرقه فرقه شدند هر حزبی بدانچه پیش آنهاست دلخوش شدند.}

- فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَيِّمِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ إلى قوله لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ لا يُحِبُّ الْكافِرِينَ. - . روم / ۴۳ - ۴۵ -

{پس به سوی این دین پایدار روی بیاور، پیش از آنکه روزی از جانب خدا فرارسد که برگشت ناپذیر باشد، و در آن روز (مردم) دسته دسته می شوند. هر که کفر ورزد، کفرش به زیان اوست، و کسانی که کار شایسته کنند، (فرجام نیک را) به سود خودشان آماده می کنند. تا (خدا) کسانی را که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند، به فضل خویش پاداش دهد، که او کافران را دوست نمی دارد.} - إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِآياتِنا فَهُمْ مُسْلِمُونَ.» - . روم / ۵۳ -

{تو تنها کسانی را می شنوانی که به آیات ما ایمان می آورند و خود تسلیمند.}

سوره لقمان:

- إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعِيمِ خالِدِينَ فِيها وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ. - . لقمان / ۸ - ۹ -

{در حقیقت، کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند، باغ های پرنعمت خواهند داشت، که در آن جاودان می مانند، وعده خداست که حقّ است و هموست شکست ناپذیر سنجیده کار.}

- إِنَّما يُؤْمِنُ بِآياتِنَا الَّذِينَ إِذا ذُكِّرُوا بِها خَرُّوا سُجَّداً وَ سَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَ هُمْ لا يَسْتَكْبِرُونَ. - . سجده / ۱۵ -

{تنها کسانی به آیات ما می گروند که چون آن (آیات) را به ایشان یادآوری کنند، سجده کنان به روی درمی افتند، و به ستایش پروردگارشان تسبیح می گویند و آنان بزرگی نمی فروشند.}

- أَ فَمَنْ كانَ مُؤْمِناً كَمَنْ كانَ فاسِقاً لا يَسْتَوُونَ أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوى نُزُلًا بِما كانُوا يَعْمَلُونَ. - . سجده / ۱۸ - ۱۹ -

{آیا کسی که مؤمن است، چون کسی است که نافرمان است؟ یکسان نیستند. اما کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند، به (پاداشِ) آنچه انجام می دادند در باغ هایی که در آن جایگزین می شوند، پذیرایی می گردند.}

- وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ بِأَنَّ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ فَضْلًا كَبِيراً. - . أحزاب / ۴۷ -

{و مؤمنان را مژده ده که برای آنان از جانب خدا بخشایشی فراوان خواهد بود.} - لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ أُولئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ. - . سبأ / ۴ -

{تا کسانی را که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند به پاداش رساند آنانند که آمرزش و روزیِ خوش برایشان خواهد بود.}

- وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ أَجْرٌ كَبِيرٌ. - . فاطر / ۷ -

{و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند، برای آنان آمرزش و پاداشی بزرگ است.}

- وَ ما یَسْتَوِی الْأَعْمی وَ الْبَصِیرُ. - . فاطر / ۱۹ -

{و نابینا و بینا یکسان نیستند.}

- لِیُنْذِرَ مَنْ کانَ حَیًّا، تا آخر آیه. - . یس / ۷۰ -

{تا هر که را (دلی) زنده است بیم دهد، و گفتار (خدا) درباره کافران محقّق گردد.}

- الَّذِینَ یَحْمِلُونَ الْعَرْشَ، تا آخر آیات. - . غافر / ۷ - ۹ -

{کسانی که عرش (خدا) را حمل می کنند، و آنها که پیرامون آنند، به سپاس پروردگارشان تسبیح می گویند و به او ایمان دارند و برای کسانی که گرویده اند طلب آمرزش می کنند: «پروردگارا، رحمت و دانش تو بر هر چیز احاطه دارد کسانی را که توبه کرده و راه تو را دنبال کرده اند ببخش و آنها را از عذاب آتش نگاه دار.» «پروردگارا، آنان را در باغ های جاوید که وعده شان داده ای، با هر که از پدران و همسران و فرزندانشان که به صلاح آمده اند، داخل کن، زیرا تو خود ارجمند و حکیمی. و آنان را از بدی ها نگاه دار، و هر که را در آن روز از بدی ها حفظ کنی، البتّه رحمتش کرده ای و این همان کامیابی بزرگ است.»}

- وَ مَنْ عَمِلَ صالِحاً مِنْ ذَکَرٍ أَوْ أُنْثی وَ هُوَ مُؤْمِنٌ تا آخر آیه. - . غافر / ۴۰ -

{و هر که کار شایسته کند - چه مرد باشد یا زن - در حالی که ایمان داشته باشد، در نتیجه آنان داخل بهشت می شوند و در آنجا بی حساب روزی می یابند.}

- إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنا وَ الَّذِینَ آمَنُوا فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ یَوْمَ یَقُومُ الْأَشْهادُ. - . غافر / ۵۱ -

{در حقیقت، ما فرستادگان خود و کسانی را که گرویده اند، در زندگی دنیا و روزی که گواهان برپای می ایستند قطعاً یاری می کنیم.}

- وَ ما یَسْتَوِی الْأَعْمی وَ الْبَصِیرُ تا آخر آیه. - . غافر / ۵۸ -

{و نابینا و بینا یکسان نیستند، و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند (نیز) با (مردم) بدکار (یکسان) نیستند چه اندک پند می پذیرید.}

- فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنا قالُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَحْدَهُ وَ کَفَرْنا بِما کُنَّا بِهِ مُشْرِکِینَ فَلَمْ یَکُ یَنْفَعُهُمْ إِیمانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنا سُنَّتَ اللَّهِ الَّتِی قَدْ خَلَتْ فِی عِبادِهِ وَ خَسِرَ هُنالِکَ الْکافِرُونَ. - . غافر / ۸۴ - ۸۵ -

{پس چون سختی (عذاب) ما را دیدند گفتند: «فقط به خدا ایمان آوردیم و بدانچه با او شریک می گردانیدیم کافریم.» و(لی) هنگامی که عذاب ما را مشاهده کردند، دیگر ایمانشان برای آنها سودی نداد. سنّت خداست که از (دیرباز) درباره بندگانش چنین جاری شده، و آنجاست که ناباوران زیان کرده اند.}

- إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَیْرُ مَمْنُونٍ. - . فصلت / ۸ -

{کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند آنان را پاداشی بی پایان است.}

- شَرَعَ لَکُمْ مِنَ الدِّینِ ما وَصَّی بِهِ نُوحاً وَ الَّذِی أَوْحَیْنا إِلَیْکَ وَ ما وَصَّیْنا بِهِ إِبْراهِیمَ وَ مُوسی وَ عِیسی أَنْ أَقِیمُوا الدِّینَ وَ لا تَتَفَرَّقُوا فِیهِ کَبُرَ عَلَی الْمُشْرِکِینَ ما تَدْعُوهُمْ إِلَیْهِ اللَّهُ یَجْتَبِی إِلَیْهِ مَنْ یَشاءُ وَ یَهْدِی إِلَیْهِ مَنْ یُنِیبُ. - . شوری/ ۱۳ -

{از (احکام) دین، آنچه را که به نوح درباره آن سفارش کرد، برای شما تشریع کرد و آنچه را به تو وحی کردیم و آنچه را که درباره آن به ابراهیم و موسی و عیسی سفارش کردیم که: «دین را برپا دارید و در آن تفرقه اندازی مکنید.» بر مشرکان آنچه که ایشان را به سوی آن فرا می خوانی، گران می آید. خدا هر که را بخواهد، به سوی خود برمی گزیند، و هر که را که از در توبه درآید، به سوی خود راه می نماید.}

- وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فِی رَوْضاتِ الْجَنَّاتِ لَهُمْ ما یَشاؤُنَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذلِکَ هُوَ الْفَضْلُ الْکَبِیرُ ذلِکَ الَّذِی یُبَشِّرُ اللَّهُ عِبادَهُ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ. - . شوری / ۲۲ - ۲۳ -

{و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند در باغ های بهشتند. آنچه را بخواهند نزد پروردگارشان خواهند داشت، این است همان فضل عظیم. این همان (پاداشی) است که خدا بندگان خود را که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند (بدان) مژده داده است.}

- وَ یَسْتَجِیبُ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ یَزِیدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ. - . شوری / ۲۶ -

{و (درخواستِ) کسانی را که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند اجابت می کند و از فضل خویش به آنان زیاده می دهد.}

- الَّذِینَ آمَنُوا بِآیاتِنا وَ کانُوا مُسْلِمِینَ

ادْخُلُوا الْجَنَّهَ أَنْتُمْ وَ أَزْواجُکُمْ تُحْبَرُونَ. - . زخرف / ۶۹ - ۷۰ -

{همان کسانی که به آیات ما ایمان آورده و تسلیم بودند. شما با همسرانتان شادمانه داخل بهشت شوید.}

- فَأَمَّا الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فَیُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِی رَحْمَتِهِ ذلِکَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبِینُ. - . جاثیه / ۳۰ -

{و امّا کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند، پس پروردگارشان آنان را در جوار رحمت خویش داخل می

گرداند. این همان کامیابی آشکار است.}

- إِنَّ الَّذِينَ قالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقامُوا فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ أُولئِكَ أَصْحابُ الْجَنَّةِ خالِدِينَ فِيها جَزاءً بِما كانُوا يَعْمَلُونَ. - . أحقاف / ۱۳ - ۱۴ -

{محقّقاً کسانی که گفتند: «پروردگار ما خداست» سپس ایستادگی کردند، بیمی بر آنان نیست و غمگین نخواهند شد. ایشان اهل بهشتند که به پاداش آنچه انجام می دادند جاودانه در آن می مانند.}

- الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ أَضَلَّ أَعْمالَهُمْ وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ آمَنُوا بِما نُزِّلَ عَلى مُحَمَّدٍ وَ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّئاتِهِمْ وَ أَصْلَحَ بالَهُمْ ذلِكَ بِأَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْباطِلَ وَ أَنَّ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ كَذلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثالَهُمْ. - . محمد / ۱ - ۳ -

{کسانی که کفر ورزیدند و (مردم را) از راه خدا بازداشتند، (خدا) اعمال آنان را تباه خواهد کرد. و آنان که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند و به آنچه بر محمّد (ص) نازل آمده گرویده اند - (که) آن خود حقّ (و) از جانب پروردگارشان است - (خدا نیز) بدی هایشان را زدود و حال (و روز) شان را بهبود بخشید. این بدان سبب است که آنان که کفر ورزیدند، از باطل پیروی کردند، و کسانی که ایمان آوردند از همان حقّ - که از جانب پروردگارشان است - پیروی کردند. این گونه خدا برای (بیداری) مردم مثال هایشان را می زند.}

- ذلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَ أَنَّ الْكافِرِينَ لا مَوْلى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ. - . محمد / ۱۱ - ۱۲ -

{چرا که خدا سرپرست کسانی است که ایمان آورده اند، ولی کافران را سرپرست (و یاری) نیست. خدا کسانی را که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند، در باغ هایی که از زیرِ (درختانِ) آنها نهرها روان است درمی آورد.}

- لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها وَ يُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّئاتِهِمْ وَ كانَ ذلِكَ عِنْدَ اللَّهِ فَوْزاً عَظِيماً. - . فتح / ۵ -

{تا مردان و زنانی را که ایمان آورده اند در باغ هایی که از زیر (درختان) آن جویبارها روان است، درآوَرَد و در آن جاویدان بدارد، و بدی هایشان را از آنان بزداید و این (فرجام نیک) در پیشگاه خدا کامیابی بزرگی است.

- فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلى رَسُولِهِ وَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَ أَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوى وَ كانُوا أَحَقَّ بِها وَ أَهْلَها وَ كانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيماً. - . فتح / ۲۶ -

{آن گاه که کافران در دل های خود، تعصّب (آن هم) تعصّب جاهلیّت ورزیدند، پس خدا آرامش خود را بر فرستاده خویش و بر مؤمنان فرو فرستاد، و آرمان تقوا را ملازم آنان ساخت، و (در واقع) آنان به (رعایت) آن (آرمان) سزاوارتر و شایسته (اتّصاف به) آن بودند، و خدا همواره بر هر چیزی داناست.}

– وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَ أَجْراً عَظِيماً. – . فتح / ۲۹ –

{خدا به کسانی از آنان که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند، آمرزش و پاداش بزرگی وعده داده است.}

– وَ لكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمانَ وَ زَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَ كَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَ الْفُسُوقَ وَ الْعِصْيانَ أُولئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَ نِعْمَةً وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ. – . حجرات / ۷ – ۸ –

{لیکن خدا ایمان را برای شما دوست داشتنی گردانید و آن را در دل های شما بیاراست و کفر و پلیدکاری و سرکشی را در نظرتان ناخوشایند ساخت. آنان (که چنین اند) ره یافتگانند. (و این) بخششی از خدا و نعمتی (از اوست)، و خدا دانای سنجیده کار است.}

– إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ. – . ذاريات / ۸ – ۹ –

{که شما (درباره قرآن) در سخنی گوناگونید. (بگوی) تا هر که از آن برگشته، برگشته باشد.}

– وَ ذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ. – . ذاريات / ۵۵ –

{و پند ده، که مؤمنان را پند سود بخشد.}

– آمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ أَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ فَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَ أَنْفَقُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ وَ ما لَكُمْ لا تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ وَ قَدْ أَخَذَ مِيثاقَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلى عَبْدِهِ آياتٍ بَيِّناتٍ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ وَ إِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ. – . حديد / ۷ – ۹ – إلى قوله يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ يَسْعى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ بِأَيْمانِهِمْ بُشْراكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ. – . حديد / ۱۲ – – إلى قوله تعالى – وَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ أُولئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ وَ الشُّهَداءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَ نُورُهُمْ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآياتِنا أُولئِكَ أَصْحابُ الْجَحِيمِ – . حديد / ۱۹ – إلى قوله تعالى سابِقُوا إِلى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَ جَنَّةٍ عَرْضُها كَعَرْضِ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ ذلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ. – .[۶] حديد / ۲۱ –

{به خدا و پیامبر او ایمان آورید، و از آنچه شما را در (استفاده از) آن، جانشین (دیگران) کرده، انفاق کنید. پس کسانی از شما که ایمان آورده و انفاق کرده باشند، پاداش بزرگی خواهند داشت. و شما را چه شده که به خدا ایمان نمی آورید و (حال آنکه) پیامبر (خدا) شما را دعوت می کند تا به پروردگارتان ایمان آورید، و اگر مؤمن باشید، بی شکّ (خدا) از شما پیمان گرفته است. او همان کسی است که بر بنده خود آیات روشنی فرو می فرستد، تا شما را از تاریکی ها به سوی نور بیرون کشاند. و در حقیقت، خدا (نسبت) به شما سخت رئوف و مهربان است.

به خدا و پیامبر او ایمان آورید، و از آنچه شما را در (استفاده از) آن، جانشین (دیگران) کرده، انفاق کنید. پس کسانی از شما که ایمان آورده و انفاق کرده باشند، پاداش بزرگی خواهند داشت.

و شما را چه شده که در راه خدا انفاق نمی کنید و (حال آنکه) میراث آسمان ها و زمین به خدا تعلّق دارد؟ کسانی از شما که پیش از فتح (مکّه) انفاق و جهاد کرده اند، (با دیگران) یکسان نیستند. آنان از (حیث) درجه بزرگ تر از کسانی اند که بعداً به انفاق و جهاد پرداخته اند. و خداوند به هر کدام وعده نیکو داده است، و خدا به آنچه می کنید آگاه است.

کیست آن کس که به خدا وامی نیکو دهد تا (نتیجه اش را) برای وی دوچندان گرداند و او را پاداشی خوش باشد؟

آن روز که مردان و زنان مؤمن را می بینی که نورشان پیشاپیششان و به جانب راستشان دوان است. (به آنان گویند:) «امروز شما را مژده باد به باغ هایی که از زیر (درختان) آن نهرها روان است در آنها جاودانید. این است همان کامیابی بزرگ.

آن روز، مردان و زنان منافق به کسانی که ایمان آورده اند می گویند: «ما را مهلت دهید تا از نورتان (اندکی) برگیریم.» گفته می شود: «بازپس برگردید و نوری درخواست کنید.» آن گاه میان آنها دیواری زده می شود که آن را دروازه ای است: باطنش رحمت است و ظاهرش روی به عذاب دارد.

(دو رویان،) آنان را ندا درمی دهند: «آیا ما با شما نبودیم؟» می گویند: «چرا، ولی شما خودتان را در بلا افکندید و امروز فردا کردید و تردید آوردید و آرزوها شما را غرّه کرد تا فرمان خدا آمد و (شیطانِ) مغرورکننده، شما را درباره خدا بفریفت .

پس امروز نه از شما و نه از کسانی که کافر شده اند عوضی پذیرفته نمی شود: جایگاهتان آتش است آن سزاوار شماست و چه بد سرانجامی است.»

آیا برای کسانی که ایمان آورده اند هنگام آن نرسیده که دل هایشان به یاد خدا و آن حقیقتی که نازل شده نرم (و فروتن) گردد و مانند کسانی نباشند که از پیش بدانها کتاب داده شد و (عمر و) انتظار بر آنان به درازا کشید، و دل هایشان سخت گردید و بسیاری از آنها فاسق بودند؟

بدانید که خدا زمین را پس از مرگش زنده می گرداند. به راستی آیات (خود) را برای شما روشن گردانیده ایم، باشد که بیندیشید.

در حقیقت، مردان و زنان صدقه دهنده و (آنان که) به خدا وامی نیکو داده اند، ایشان را (پاداش) دوچندان گردد، و اجری نیکو خواهند داشت.

و کسانی که به خدا و پیامبران وی ایمان آورده اند، آنان همان راستینانند و پیش پروردگارشان گواه خواهند بود (و) ایشان راست اجر و نورشان و کسانی که کفر ورزیده و آیات ما را تکذیب کرده اند آنان همدمان آتشند.

بدانید که زندگی دنیا، در حقیقت، بازی و سرگرمی و آرایش و فخرفروشیِ شما به یکدیگر و فزون جویی در اموال و فرزندان است. (مَثَل آنها) چون مثل بارانی است که کشاورزان را رُستنی آن (باران) به شگفتی اندازد، سپس (آن کشت) خشک شود و آن را زرد بینی، آن گاه خاشاک شود. و در آخرت (دنیا پرستان را) عذابی سخت است و (مؤمنان را) از جانب خدا آمرزش و خشنودی است، و زندگانی دنیا جز کالای فریبنده نیست.

(برای رسیدن) به آمرزشی از پروردگارتان و بهشتی که پهنایش چون پهنای آسمان و زمین است (و) برای کسانی آماده شده که به خدا و پیامبرانش ایمان آورده اند، بر یکدیگر سبقت جویید. این فضل خداست که به هر کس بخواهد آن را می دهد، و خداوند را فزون بخشی بزرگ است.} - یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ آمِنُوا بِرَسُولِهِ یُؤْتِکُمْ کِفْلَیْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ وَ یَجْعَلْ لَکُمْ نُوراً تَمْشُونَ بِهِ وَ یَغْفِرْ لَکُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ. - . حدید / ۲۸ -

{ای کسانی که ایمان آورده اید، از خدا پروا دارید و به پیامبر او بگروید تا از رحمت خویش شما را دو بهره عطا کند و برای شما نوری قرار دهد که به (برکت) آن راه سپرید و بر شما ببخشاید، و خدا آمرزنده مهربان است.}

- لا یَسْتَوِی أَصْحابُ النَّارِ وَ أَصْحابُ الْجَنَّهِ أَصْحابُ الْجَنَّهِ هُمُ الْفائِزُونَ. - .[۲] حشر / ۲۰ -

{دوزخیان با بهشتیان یکسان نیستند، بهشتیانند که کامیابانند.}

- یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّکُمْ عَلی تِجارَهٍ تُنْجِیکُمْ مِنْ عَذابٍ أَلِیم تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ تُجاهِدُونَ فِی سَبِیلِ اللَّهِ بِأَمْوالِکُمْ وَ أَنْفُسِکُمْ ذلِکُمْ خَیْرٌ لَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ تَعْلَمُونَ یَغْفِرْ لَکُمْ ذُنُوبَکُمْ وَ یُدْخِلْکُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ وَ مَساکِنَ طَیِّبَهً فِی جَنَّاتِ عَدْنٍ ذلِکَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ وَ أُخْری تُحِبُّونَها نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَ فَتْحٌ قَرِیبٌ وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِینَ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا کُونُوا أَنْصارَ اللَّهِ کَما قالَ عِیسَی ابْنُ مَرْیَمَ لِلْحَوارِیِّینَ مَنْ أَنْصارِی إِلَی اللَّهِ قالَ الْحَوارِیُّونَ نَحْنُ أَنْصارُ اللَّهِ فَآمَنَتْ طائِفَهٌ مِنْ بَنِی إِسْرائِیلَ وَ کَفَرَتْ طائِفَهٌ فَأَیَّدْنَا الَّذِینَ آمَنُوا عَلی عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظاهِرِینَ. - . صف / ۱۰ - ۱۴ -

{ای کسانی که ایمان آورده اید، آیا شما را بر تجارتی راه نمایم که شما را از عذابی دردناک می رهاند؟ به خدا و فرستاده او بگروید و در راه خدا با مال و جانتان جهاد کنید. این (گذشت و فداکاری) اگر بدانید، برای شما بهتر است. تا گناهانتان را بر شما ببخشاید، و شما را در باغ هایی که از زیر (درختان) آن جویبارها روان است و (در) سراهایی خوش، در بهشت های همیشگی درآورد. این (خود) کامیابی بزرگ است. و (رحمتی) دیگر که آن را دوست دارید: یاری و پیروزی نزدیکی از جانب خداست. و مؤمنان را (بدان) بشارت ده. ای کسانی که ایمان آورده اید، یاران خدا باشید، همان گونه که عیسی بن مریم به حواریّون گفت: «یاران من در راه خدا چه کسانی اند؟» حواریّون گفتند: «ما یارانِ خداییم.» پس طایفه ای از بنی اسرائیل ایمان آوردند و طایفه ای کفر ورزیدند، و کسانی را که گرویده بودند، بر دشمنانشان یاری کردیم تا چیره شدند.}

- وَ لِلَّهِ الْعِزَّهُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِینَ وَ لکِنَّ الْمُنافِقِینَ لا یَعْلَمُونَ. - . منافقین / ۸ -

{و(لی) عزّت از آنِ خدا و از آنِ پیامبر او و از آنِ مؤمنان است لیکن این دورویان نمی دانند.}

- فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ النُّورِ الَّذِی أَنْزَلْنا وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِیرٌ یَوْمَ یَجْمَعُکُمْ لِیَوْمِ الْجَمْعِ ذلِکَ یَوْمُ التَّغابُنِ وَ مَنْ یُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَ یَعْمَلْ صالِحاً یُکَفِّرْ عَنْهُ سَیِّئاتِهِ وَ یُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِینَ فِیها أَبَداً ذلِکَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ إلی قوله تعالی وَ مَنْ یُؤْمِنْ بِاللَّهِ یَهْدِ قَلْبَهُ. - . تغابن / ۸ - ۱۱ -

{پس به خدا و پیامبر او و آن نوری که ما فروفرستادیم ایمان آورید، و خدا به آنچه می کنید آگاه است. روزی که شما را

برای روز گردآوری، گرد می آورد، آن (روز)، روز حسرت (خوردن) است، و هر کس به خدا ایمان آورده، و کار شایسته ای کرده باشد، بدی هایش را از او بسترد، و او را در بهشت هایی که از زیر (درختان) آن جویبارها روان است درآورد. در آنجا بمانند. این است همان کامیابی بزرگ. و کسانی که کفر ورزیده، و آیات ما را تکذیب کرده اند، آنان اهل آتشند (و) در آن ماندگار خواهند بود، و چه بد سرانجامی است. هیچ مصیبتی جز به اذن خدا نرسد، و کسی که به خدا بگرود، دلش را به راه آورَد، و خدا (ست که) به هر چیزی داناست.}

- الَّذِينَ آمَنُوا قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْراً رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آياتِ اللَّهِ مُبَيِّناتٍ لِيُخْرِجَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ وَ مَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَ يَعْمَلْ صالِحاً يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها أَبَداً قَدْ أَحْسَنَ اللَّهُ لَهُ رِزْقاً. - . طلاق / ١٠ - ١١ -

{پس ای خردمندانی که ایمان آورده اید، از خدا بترسید. راستی که خدا سوی شما تذکاری فرو فرستاده است: پیامبری که آیات روشنگر خدا را بر شما تلاوت می کند، تا کسانی را که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند از تاریکی ها به سوی روشنایی بیرون بَرد، و هر کس به خدا بگرود و کار شایسته کند او را در باغ هایی که از زیر (درختان) آن جویبارها روان است، درمی آورد، جاودانه در آن می مانند. قطعاً خدا روزی را برای او خوش کرده است.}

- يَوْمَ لا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ بِأَيْمانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنا أَتْمِمْ لَنا نُورَنا وَ اغْفِرْ لَنا إِنَّكَ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرٌ. - . تحریم / ٨ -

{در آن روز خدا پیامبر (خود) و کسانی را که با او ایمان آورده بودند خوار نمی گرداند: نورشان از پیشاپیش آنان، و سمت راستشان، روان است. می گویند: «پروردگارا، نور ما را برای ما کامل گردان و بر ما ببخشای، که تو بر هر چیز توانایی.»}

- أَ فَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلى وَجْهِهِ أَهْدى أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ. - . ملك / ٢٢ -

{پس آیا آن کس که نگونسار راه می پیماید هدایت یافته تر است یا آن کس که ایستاده بر راه راست می رود؟}

- أَ فَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ ما لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ. - . قلم / ٣٥ - ٣٦ -

{پس آیا فرمانبرداران را چون بدکاران قرار خواهیم داد؟ شما را چه شده؟ چگونه داوری می کنید؟}

- فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ فَلا يَخافُ بَخْساً وَ لا رَهَقاً. - . جن / ١٣ -

{پس کسی که به پروردگار خود ایمان آورَد، از کمی (پاداش) و سختی بیم ندارد.} - إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ وَ إِذا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغامَزُونَ وَ إِذَا انْقَلَبُوا إِلى أَهْلِهِمُ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ وَ إِذا رَأَوْهُمْ قالُوا إِنَّ هؤُلاءِ لَضالُّونَ وَ ما أُرْسِلُوا عَلَيْهِمْ حافِظِينَ فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ عَلَى الْأَرائِكِ يَنْظُرُونَ هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ ما كانُوا يَفْعَلُونَ. - . مطففین / ٢٩ - ٣٦ -

{(آری، در دنیا) کسانی که گناه می کردند، آنان را که ایمان آورده بودند به ریشخند می گرفتند. و چون بر ایشان می گذشتند، اشاره چشم و ابرو با هم ردّ و بدل می کردند. و هنگامی که نزد خانواده (های) خود بازمی گشتند، به شوخ طبعی می پرداختند. و چون مؤمنان را می دیدند، می گفتند: «اینها (جماعتی) گمراهند.» و حال آنکه آنان برای بازرسی (کار) شان فرستاده نشده بودند. و(لی) امروز، مؤمنانند که بر کافران خنده می زنند. بر تخت ها (ی خود نشسته)، نظاره می کنند. (تا ببینند) آیا کافران به پاداش آنچه می کردند رسیده اند؟}

- إِلَّا الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَیْرُ مَمْنُونٍ. - . انشقاق / ۲۵ -

{مگر کسانی که گرویده و کارهای شایسته کرده اند، که آنان را پاداشی بی منّت خواهد بود.}

- إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ ذلِکَ الْفَوْزُ الْکَبِیرُ. - . بروج / ۱۱ -

{کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند، برای آنان باغ هایی است که از زیر (درختان) آن جوی ها روان است این است (همان) رستگاری بزرگ.}

- ثُمَّ کانَ مِنَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ تَواصَوْا بِالصَّبْرِ وَ تَواصَوْا بِالْمَرْحَمَهِ أُولئِکَ أَصْحابُ الْمَیْمَنَهِ. - . بلد / ۱۷ - ۱۸ -

{علاوه بر این از زمره کسانی باشد که گرویده و یکدیگر را به شکیبایی و مهربانی سفارش کرده اند اینانند خجستگان.}

- إِلَّا الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَیْرُ مَمْنُونٍ. - . تین / ۶ -

{مگر کسانی را که گرویده و کارهای شایسته کرده اند، که پاداشی بی منّت خواهند داشت.}

- إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ أُولئِکَ هُمْ خَیْرُ الْبَرِیَّهِ جَزاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِینَ فِیها أَبَداً رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ ذلِکَ لِمَنْ خَشِیَ رَبَّهُ. - . بینه / ۷ - ۸ -

{در حقیقت کسانی که گرویده و کارهای شایسته کرده اند، آنانند که بهترین آفریدگانند. پاداشِ آنان نزد پروردگارشان باغ های همیشگی است که از زیر (درختان) آن، نهرها روان است، جاودانه در آن همی مانند خدا از آنان خشنود است و (آنان نیز) از او خشنود این (پاداش) برای کسی است که از پروردگارش بترسد.}

- وَ الْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسانَ لَفِی خُسْرٍ إِلَّا الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ .... - . عصر / ۱ - ۳ -

{سوگند به عصرِ (غلبه حقّ بر باطل)، که واقعاً انسان دستخوشِ زیان است مگر کسانی که گرویده و کارهای شایسته کرده و همدیگر را به حقّ سفارش و به شکیبایی توصیه کرده اند.}

**[ترجمه]

تفسیر

هُدىً أی بیان من الضلاله لِلْمُتَّقِینَ (۶) الذین یتقون الموبقات و یتقون تسلیط السفه علی أنفسهم حتی إذا علموا ما یجب علیهم علمه عملوا بما یوجب لهم رضی ربهم و سیأتی

عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: الْمُتَّقُونَ شِیعَتُنَا.

و إنما خصّ المتقین بالاهتداء به لأنهم المنتفعون به.

الَّذِینَ یُؤْمِنُونَ بِالْغَیْبِ أی بما غاب عن حواسهم من توحید الله و نبوه الأنبیاء و قیام القائم علیه السلام و الرجعه و البعث و الحساب و الجنه و النار و سائر الأمور التی یلزمهم الإیمان بها مما لا یعرف بالمشاهده و إنما یعرف بدلائل نصبها الله عز و جل علیه وَ یُقِیمُونَ الصَّلاهَ بإتمام رکوعها و سجودها و حفظ مواقیتها و حدودها و صیانتها مما یفسدها أو ینقصها وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ من الأموال و القوی و الأبدان و الجاه و العلم یُنْفِقُونَ أی یتصدقون یحتملون

۱- ۱. البروج: ۱۱.

۲- ۲. البلد: ۱۷- ۱۸.

۳- ۳. التین: ۶.

۴- ۴. البینه: ۷- ۸.

۵- ۵. العصر: ۱- ۳.

۶- ۶. البقره: ۲.

الکل و یؤدون الحقوق لأهالیها و یقرضون و یقضون الحاجات و یأخذون بأیدی الضعفاء یقودون الضریر و ینجون الضعفاء من المهالک و یحملون عنهم المتاع و یرکبون الراجلین و یؤثرون من هو أفضل منهم فی الإیمان علی أنفسهم بالمال و النفس و یساوون من کان فی درجتهم فیه و یبذلون العلم لأهله و یروون فضائل أهل البیت علیهم السلام لمحبیهم و لمن یرجون هدایته أکثر ما تقدم مأخوذ من تفسیر الإمام علیه السلام (۱).

وَ فِی مَعَانِی الْأَخْبَارِ وَ الْعَیَّاشِیِّ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: أَیْ مِمَّا عَلَّمْنَاهُمْ یَبُثُّونَ (۲).

بِما أُنْزِلَ إِلَیْکَ أی من القرآن و الشریعه وَ ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِکَ من التوراه و الإنجیل و الزبور و صحف إبراهیم و سائر کتب الله المنزله بأنها حق و صدق من عند رب صادق حکیم کما قال الإمام علیه السلام (۳).

وَ بِالْآخِرَهِ هُمْ یُوقِنُونَ قَالَ علیه السلام بِالدَّارِ الْآخِرَهِ بَعْدَ هَذِهِ الدُّنْیَا یُوقِنُونَ لَا یَشُکُّونَ فِیهَا أَنَّهَا الدَّارُ الَّتِی فِیهَا جَزَاءُ الْأَعْمَالِ الصَّالِحَهِ بِأَفْضَلَ مِمَّا عَمِلُوا وَ عِقَابُ الْأَعْمَالِ السَّیِّئَهِ بِمِثْلِ مَا کَسَبُوهُ أُولئِکَ عَلی هُدیً مِنْ رَبِّهِمْ قَالَ علیه السلام أَخْبَرَ عَزَّ جَلَالُهُ بِأَنَّ هَؤُلَاءِ الْمَوْصُوفِینَ بِهَذِهِ الصِّفَاتِ.

عَلی هُدیً أی بیان و صواب مِنْ رَبِّهِمْ و علم بما أمرهم به وَ أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ أی الناجون مما منه یوجلون الفائزون بما یأملون

وَ قَالَ علیه السلام: فِی قَوْلِهِ تَعَالَی- وَ بَشِّرِ الَّذِینَ آمَنُوا(۴) بِاللَّهِ وَ صَدَّقُوکَ فِی نُبُوَّتِکَ فَاتَّخَذُوکَ إِمَاماً وَ صَدَّقُوکَ فِی أَقْوَالِکَ وَ صَوَّبُوکَ فِی أَفْعَالِکَ وَ اتَّخَذُوا

ص: ۱۸

۱- ۱. یعنی التفسیر المنسوب الی الامام العسکریّ علیه السلام.

۲- ۲. تفسیر العیّاشیّ ج ۱ ص ۲۶. و فیه« ینبئون».

۳- ۳. یعنی الامام العسکریّ فی التفسیر المنسوب إلیه علیه السلام.

۴- ۴. سوره البقره: ۲۵.

أَخَاکَ عَلِیّاً بَعْدَکَ إِمَاماً وَ لَکَ وَصِیّاً مَرْضِیّاً وَ انْقَادُوا لِمَا یَأْمُرُهُمْ بِهِ وَ صَارُوا إِلَی مَا أَصَارَهُمْ إِلَیْهِ وَ رَأَوْا لَهُ مَا یَرَوْنَ لَکَ إِلَّا النُّبُوَّهَ الَّتِی أُفْرِدْتَ بِهَا.

و أن الجنه لا تصیر لهم إلا بموالاته و موالاه من ینص لهم علیه من ذریته و موالاه سائر أهل ولایته و معاداه أهل مخالفته و عداوته و أن النیران لا تهدأ عنهم و لا یعدل بهم عن عذابها إلا بتنکبهم عن موالاه مخالفیهم و مؤازره شانئیهم.

وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ من أداء الفرائض و اجتناب المحارم و لم یکونوا کهؤلاء الکافرین بک أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ بساتین تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ من تحت شجرها و مساکنها إلی آخر ما مرّ فی أبواب المعاد.

وَ قَالَ علیه السلام: قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِلْیَهُودِ وَ آمِنُوا(۱) أَیُّهَا الْیَهُودُ بِما أَنْزَلْتُ عَلَی مُحَمَّدٍ مِنْ ذِکْرِ نُبُوَّتِهِ وَ أَنْبَاءِ إِمَامَهِ أَخِیهِ عَلِیٍّ وَ عِتْرَتِهِ الطَّاهِرِینَ- مُصَدِّقاً لِما مَعَکُمْ فَإِنَّ مَثَلَ هَذَا الذِّکْرِ فِی کِتَابِکُمْ أَنَّ مُحَمَّداً النَّبِیَّ سَیِّدُ الْأَوَّلِینَ وَ الْآخِرِینَ الْمُؤَیَّدُ بِسَیِّدِ الْوَصِیِّینَ وَ خَلِیفَهِ رَسُولِ رَبِّ الْعَالَمِینَ فَارُوقِ الْأُمَّهِ وَ بَابِ مَدِینَهِ الْحِکْمَهِ وَ وَصِیِّ رَسُولِ الرَّحْمَهِ- وَ لا تَشْتَرُوا بِآیاتِی الْمُنْزَلَهِ لِنُبُوَّهِ مُحَمَّدٍ وَ إِمَامَهِ عَلِیٍّ وَ الطَّیِّبِینَ مِنْ عِتْرَتِهِ ثَمَناً قَلِیلًا فَإِنَّ ذَلِکَ وَ إِنْ کَثُرَ فَإِلَی نَفَادٍ وَ خَسَارٍ وَ بَوَارٍ وَ إِیَّایَ فَاتَّقُونِ فِی کِتْمَانِ أَمْرِ مُحَمَّدٍ وَ أَمْرِ وَصِیِّهِ.

و قیل فی قوله تعالی وَ لا تَکُونُوا أَوَّلَ کافِرٍ بِهِ تعریض بأن الواجب أن تکونوا أول من آمن به لأنهم کانوا أهل النظر فی معجزاته و العلم بشأنه و المستفتحین به و المبشرین بزمانه.

قوله تعالی وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ (۲) استدلوا بالعطف علی عدم دخول الأعمال فی الإیمان و هو کذلک لکنه لا ینفی الاشتراط بل استدل فی بعض الأخبار بالمقارنه علیه.

أَ فَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْکِتابِ (۳) یدل علی اشتراط أجزاء الإیمان بعضها

۱- ۱. سوره البقره: ۴۱.

۲- ۲. سوره البقره: ۸۲.

۳- ۳. البقره: ۸۵.

ببعض و فسر الخزی فی الحیاه الدنیا بذل الجزیه إِلى أَشَدِّ الْعَذابِ قیل أی إلی جنس أشد العذاب یتفاوت ذلک علی قدر تفاوت معاصیهم و الآیه فی الیهود و کذا قوله.

قُلْ بِئْسَما یَأْمُرُکُمْ بِهِ إِیمانُکُمْ (۱) قیل أی بموسی و التوراه أن تکفروا بی إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ کما تزعمون بموسی و التوراه و لکن معاذ الله لا یأمرکم إیمانکم بموسی و التوراه بالکفر بمحمد صلی الله علیه و آله.

مَنْ کانَ عَدُوًّا لِلَّهِ (۲) بأن یخالفه عنادا لإنعامه علی المقربین من عباده وَ مَلائِکَتِهِ المبعوثین لنصرتهم وَ رُسُلِهِ المخبرین عن فضلهم الداعین إلی متابعتهم وَ جِبْرِیلَ وَ مِیکالَ تخصیص بعد التعمیم للاهتمام فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْکافِرِینَ یدل علی وجوب الإیمان بالملائکه و الرسل و أن عداوتهما کفر.

وَ فِی تَفْسِیرِ الْإِمَامِ علیه السلام: إِنَّ اللَّهَ ذَمَّ الْیَهُودَ فِی بُغْضِهِمْ لِ جَبْرَئِیلَ الَّذِی کَانَ یُنَفِّذُ قَضَاءَ اللَّهِ فِیهِمْ فِیمَا یَکْرَهُونَ کَدَفْعِهِ عَنْ بُخْتَ نَصَّرَ أَنْ یَقْتُلَهُ دَانِیَالُ مِنْ غَیْرِ ذَنْبٍ جَنَی بُخْتَ نَصَّرُ حَتَّی بَلَغَ کِتَابُ اللَّهِ فِی الْیَهُودِ أَجَلَهُ وَ حَلَّ بِهِمْ مَا جَرَی فِی سَابِقِ عِلْمِهِ وَ ذَمَّهُمْ أَیْضاً وَ ذَمَّ النَّوَاصِبَ فِی بُغْضِهِمْ لِ جَبْرَئِیلَ وَ مِیکَائِیلَ وَ مَلَائِکَهِ اللَّهِ النَّازِلِینَ لِتَأْیِیدِ عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ علیه السلام عَلَی الْکَافِرِینَ حَتَّی أَذَلَّهُمْ بِسَیْفِهِ الصَّارِمِ.

وَ فِی تَفْسِیرِ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ: أَنَّهَا نَزَلَتْ فِی الْیَهُودِ الَّذِینَ قَالُوا لِرَسُولِ اللَّهِ لَوْ کَانَ الْمَلَکُ الَّذِی یَأْتِیکَ مِیکَائِیلَ آمَنَّا بِکَ فَإِنَّهُ مَلَکُ الرَّحْمَهِ وَ هُوَ صَدِیقُنَا وَ جَبْرَئِیلُ مَلَکُ الْعَذَابِ وَ هُوَ عَدُوُّنَا قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ (۳).

فِی الْکَافِی وَ الْعَیَّاشِیِ (۴)،

عَنِ الْبَاقِرِ علیه السلام: إِنَّمَا عَنَی

ص: ۲۰

۱- ۱. البقره: ۹۳.

۲- ۲. البقره: ۹۸.

۳- ۳. البقره: ۱۳۶.

۴- ۴. تفسیر العیّاشیّ ج ۱ ص ۶۲، الکافی ج ۱ ص ۴۱۵ و ۴۱۶ و لفظه: محمّد بن یحیی، عن أحمد بن محمّد، عن الحسن بن محبوب، عن محمّد بن النعمان، عن سلام، عن أبی جعفر علیه السلام فی قوله تعالی: قولوا آمنا باللّه و ما أنزل الینا» الخ.

بِذَلِکَ عَلِیّاً وَ فَاطِمَهَ وَ الْحَسَنَ وَ الْحُسَیْنَ وَ جَرَتْ بَعْدَهُمْ فِی الْأَئِمَّهِ علیهم السلام ثُمَّ رَجَعَ الْقَوْلُ مِنَ اللَّهِ فِی النَّاسِ فَقَالَ- فَإِنْ آمَنُوا یَعْنِی النَّاسَ بِمِثْلِ ما آمَنْتُمْ بِهِ الْآیَهَ وَ ما أُنْزِلَ إِلَیْنا یَعْنِی الْقُرْآنَ- وَ ما أُنْزِلَ إِلی إِبْراهِیمَ یَعْنِی الصُّحُفَ- وَ الْأَسْباطِ حَفَدَهُ یَعْقُوبَ- وَ ما أُوتِیَ مُوسی وَ عِیسی أَیِ التَّوْرَاهَ وَ الْإِنْجِیلَ- وَ ما أُوتِیَ النَّبِیُّونَ جُمْلَهَ الْمَذْکُورُونَ مِنْهُمْ وَ غَیْرُ الْمَذْکُورِینَ- مِنْ رَبِّهِمْ لا نُفَرِّقُ بَیْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ- کَالْیَهُودِ حَیْثُ آمَنُوا بِبَعْضٍ وَ کَفَرُوا بِبَعْضٍ.

و أحد لوقوعه فی سیاق النفی عم فساغ أن یضاف إلیه بین و نحن له أی لله مسلمون مذعنون مخلصون.

وَ فِی الْفَقِیهِ:(۱) فِی وَصَایَا أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام لیه السلام لِابْنِهِ فُرِضَ عَلَی اللِّسَانِ الْإِقْرَارُ وَ التَّعْبِیرُ عَنِ الْقَلْبِ بِمَا عُقِدَ عَلَیْهِ فَقَالَ عَزَّ وَ جَلَ قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَ ما أُنْزِلَ إِلَیْنا الْآیَهَ.

فَإِنْ آمَنُوا أی سائر الناس بِمِثْلِ ما آمَنْتُمْ بِهِ أی بما آمنتم به و المثل مقحم فی مثله (۲) وَ إِنْ تَوَلَّوْا أَیْ أَعْرَضُوا فَإِنَّما هُمْ فِی شِقاقٍ أی کفر کذا فی المجمع (۳) عن الصادق علیه السلام و أصله المخالفه و المناوأه فإن کل واحد من المتخالفین فی شق غیر شق الآخر فَسَیَکْفِیکَهُمُ اللَّهُ تسلیه و تسکین للمؤمنین وَ هُوَ السَّمِیعُ لأقوالکم الْعَلِیمُ بأخلاقکم

ص: ۲۱

۱- ۱. یعنی فقیه من لا یحضره الفقیه و رواه فی الکافی ج ۲ ص ۳۵ عن أبی عبد اللّه علیه السلام فی حدیث طویل فی باب أن الایمان مبثوث لجوارح البدن کلها: و فیه فرض اللّه علی اللسان القول و التعبیر عن القلب بما عقد علیه و أقربه، قال اللّه تبارک و تعالی: وَ قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْناً و قال:« قُولُوا آمَنَّا باللّه و ما أُنْزِلَ إِلَیْنا وَ أُنْزِلَ إِلَیْکُمْ وَ إِلهُنا وَ إِلهُکُمْ واحِدٌ وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ فهذا ما فرض اللّه علی اللسان.

۲- ۲. أی فی مثل هذه الموارد.

۳- ۳. مجمع البیان ج ۱ ص ۲۱۸.

فَمَنْ یَکْفُرْ بِالطَّاغُوتِ (۱) فی المجمع عن الصادق علیه السلام هو الشیطان (۲).

أقول

و یستفاد من کثیر من الأخبار أنه یعم کل ما عبد من دون الله من صنم أو إمام ضلال أو صاد عن دین الله و هو فعلوت من الطغیان (۳) و فی تفسیر علی بن إبراهیم هم الذین غصبوا آل محمد حقهم وَ یُؤْمِنْ بِاللَّهِ بالتوحید و تصدیق الرسل فَقَدِ اسْتَمْسَکَ بِالْعُرْوَهِ الْوُثْقی أی طلب الإمساک من نفسه بالحبل الوثیق و هی مستعاره لمتمسک الحق من النظر الصحیح و الدین القویم.

وَ فِی الْکَافِی عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام (۴): هِیَ الْإِیمَانُ بِاللَّهِ وَحْدَهُ لَا شَرِیکَ لَهُ.

وَ عَنِ الْبَاقِرِ علیه السلام: هِیَ مَوَدَّتُنَا أَهْلَ الْبَیْتِ لَا انْفِصامَ لَها لَا انْقِطَاعَ لَهَا.

وَ فِی مَعَانِی الْأَخْبَارِ عَنِ النَّبِیِّ: مَنْ أَحَبَّ أَنْ یَسْتَمْسِکَ بِالْعُرْوَهِ الْوُثْقَی الَّتِی لَا انْفِصَامَ لَهَا فَلْیَسْتَمْسِکْ بِوَلَایَهِ أَخِی وَ وَصِیِّی عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ فَإِنَّهُ لَا یَهْلِکُ مَنْ أَحَبَّهُ وَ تَوَلَّاهُ وَ لَا یَنْجُو مَنْ أَبْغَضَهُ وَ عَادَاهُ (۵).

۱- ۱. البقره ۲۵۶.

۲- ۲. مجمع البیان ج ۲ ص ۳۶۴.

۳- ۳. قال فی المفردات: الطاغوت عباره عن کل متعد، و کل معبود من دون اللّه، و یستعمل فی الواحد و الجمع، قال:« فَمَنْ یَکْفُرْ بِالطَّاغُوتِ، وَ الَّذِینَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ أَوْلِیاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ، یُرِیدُونَ أَنْ یَتَحاکَمُوا إِلَی الطَّاغُوتِ» فعباره عن کل متعد. و لما تقدم سمی الساحر، و الکاهن، و المارد من الجن، و الصارف عن طریق الخیر طاغوتا. و وزنه فیما قیل فعلوت نحو جبروت و ملکوت، و قیل أصله طغووت، و لکن قلب لام الفعل. نحو صاعقه و صاقعه، ثمّ قلب الواو ألفا لتحرکه و انفتاح ما قبله.

۴- ۴. رواه الکلینی فی الکافی ج ۲ ص ۱۴ باب فی أن الصبغه هی الإسلام تحت الرقم ۱.

۵- ۵. معانی الأخبار ص ۳۶۸ و ۳۶۹. و سنده هکذا: حدّثنا محمّد بن علی ماجیلویه قال: حدّثنی عمی محمّد بن أبی القاسم، عن أحمد بن أبی عبد اللّه البرقی، عن أبیه، عن خلف بن حماد الأسدی، عن أبی الحسن العبدی، عن الأعمش، عن عبایه بن ربعی، عن عبد اللّه بن عبّاس قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله إلخ.

وَ اللَّهُ سَمِيعٌ بِالْأَقْوَالِ عَلِيمٌ بِالنِّيَّاتِ اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا مُتَوَلِّ أُمُورَهُمْ يُخْرِجُهُمْ بهدايته و توفيقه مِنَ الظُّلُماتِ أى ظلمات الجهل و الذنوب إِلَى النُّورِ أى نور الهدى و المغفره و سيأتى

عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام ليه السلام قَالَ: الْمُؤْمِنُ يَتَقَلَّبُ فِي خَمْسَةٍ مِنَ النُّورِ مَدْخَلُهُ نُورٌ وَ مَخْرَجُهُ نُورٌ وَ عِلْمُهُ نُورٌ وَ كَلَامُهُ نُورٌ وَ مَنْظَرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَهِ إِلَى النُّورِ.

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِياؤُهُمُ الطَّاغُوتُ فِي الْكَافِي، عَنِ الْبَاقِرِ عليه السلام: أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّوَاغِيتُ.

وَ فِي تَفْسِيرِ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ: هُمُ الظَّالِمُونَ آلَ مُحَمَّدٍ- أَوْلِياؤُهُمُ الطَّاغُوتُ وَ هُمُ الَّذِينَ تَبِعُوا مَنْ غَصَبَهُمْ- يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُماتِ قِيلَ مِنْ نُورِ الْفِطْرَهِ إِلَى فَسَادِ الِاسْتِعْدَادِ.

وَ فِي الْكَافِي عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام: النُّورُ آلُ مُحَمَّدٍ وَ الظُّلُمَاتُ عَدُوُّهُمْ (۱).

وَ فِي الْكَافِي وَ الْعَيَّاشِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ يَعْنِي ظُلُمَاتِ الْكُفْرِ إِلَى نُورِ التَّوْبَهِ وَ الْمَغْفِرَهِ لِوَلَايَتِهِمْ كُلَّ إِمَامٍ عَادِلٍ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ قَالَ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِياؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُماتِ إِنَّمَا عَنَى بِهَذَا أَنَّهُمْ كَانُوا عَلَى نُورِ الْإِسْلَامِ فَلَمَّا أَنْ تَوَلَّوْا كُلَّ إِمَامٍ جَائِرٍ لَيْسَ مِنَ اللَّهِ خَرَجُوا بِوَلَايَتِهِمْ مِنْ نُورِ الْإِسْلَامِ إِلَى ظُلُمَاتِ الْكُفْرِ فَأَوْجَبَ اللَّهُ لَهُمُ النَّارَ مَعَ الْكُفَّارِ(۲).

وَ زَادَ فِي الْعَيَّاشِيِّ قَالَ: قُلْتُ أَ لَيْسَ اللَّهُ عَنَى بِهَذَا الْكُفَّارَ حِينَ قَالَ- وَ الَّذِينَ كَفَرُوا قَالَ فَقَالَ وَ أَيُّ نُورٍ لِلْكَافِرِ فَأُخْرِجَ مِنْهُ إِلَى الظُّلُمَاتِ أُولئِكَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِيها خالِدُونَ.

الْعَيَّاشِيُّ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام: فَأَعْدَاءُ

ص: ۲۳

۱- ۱. الكافى ج ۸ ص ۲۸۹ و العيّاشىّ ج ۱ ص ۱۳۷.

۲- ۲. تفسير العيّاشىّ ج ۱ ص ۱۳۸، و تراه فى الكافى ج ۱ ص ۳۷۵، باب فيمن دان اللّه عزّ و جلّ بغير امام من اللّه جلّ جلاله، تحت الرقم ۳.

عَلِيٍّ هُمُ الْخَالِدُونَ فِی النَّارِ وَ إِنْ کَانُوا فِی أَدْیَانِهِمْ عَلَی غَایَهِ الْوَرَعِ وَ الزُّهْدِ وَ الْعِبَادَهِ(۱).

إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا(۲) قیل أی بالله و رسله و بما جاءهم منه وَ أَقامُوا الصَّلاهَ وَ آتَوُا الزَّکاهَ عطفهما علی ما یعمهما لإنافتهما علی سائر الأعمال الصالحه وَ لاـ خَوْفٌ عَلَیْهِمْ من آت وَ لاـ هُمْ یَحْزَنُونَ علی فائت إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ (۳) أی بقلوبکم فإن دلیله امتثال ما أمرتم أقول تشعر بأن من یأتی بالذنوب الموبقه لیس بمؤمن.

آمَنَ الرَّسُولُ بِما أُنْزِلَ إِلَیْهِ مِنْ رَبِّهِ (۴) قال البیضاوی شهاده و تنصیص من الله علی صحه إیمانه و الاعتداد به و أنه جازم فی أمره غیر شاک فیه وَ الْمُؤْمِنُونَ کُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَ مَلائِکَتِهِ وَ کُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ لا یخلو من أن یعطف المؤمنون علی الرسول فیکون الضمیر الذی ینوب عنه التنوین راجعا إلی الرسول و المؤمنین أو یجعل مبتدأ فیکون الضمیر للمؤمنین و باعتباره یصح وقوع کل بخبره خبر المبتدإ و یکون إفراد الرسول بالحکم إما لتعظیمه أو لأن إیمانه عن مشاهده و عیان و إیمانهم عن نظر و استدلال.

لا نُفَرِّقُ بَیْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ أی یقولون لا نفرق و أحد فی معنی الجمع لوقوعه فی سیاق النفی و لذلک دخل علیه بین و المراد نفی الفرق بالتصدیق و التکذیب وَ قالُوا سَمِعْنا أجبنا وَ أَطَعْنا أمرک غُفْرانَکَ رَبَّنا أی اغفر لنا غفرانک أو نطلب غفرانک وَ إِلَیْکَ الْمَصِیرُ أی المرجع بعد الموت و هو إقرار منهم بالبعث انتهی

ص: ۲۴

۱- ۱. تفسیر العیّاشیّ ج ۱ ص ۱۳۹.

۲- ۲. سوره البقره: ۲۷۷.

۳- ۳. سوره البقره: ۲۸۲.

۴- ۴. البقره: ۲۸۵.

إِنَّ فِي ذلِكَ (۱) أی فی إنبائكم بما تأكلون و ما تدّخرون فی بیوتكم لَآيَةً و معجزه لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ أی مصدقين غير معاندين فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ (۲) الإيفاء و التوفيه إعطاء الحق وافيا كاملا.

إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْراهِيمَ (۳) أی أخصهم به و أقربهم منه من الولی و هو القرب لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ من أمته وَ هذَا النَّبِيُّ خصوصا وَ الَّذِينَ آمَنُوا من أمته لموافقتهم له فی أكثر ما شرع لهم على الأصاله.

فِي الْكَافِي (۴)

وَ الْعَيَّاشِي (۵): هُمُ الْأَئِمَّةُ وَ مَنِ اتَّبَعَهُمْ.

وَ فِي الْمَجْمَعِ (۶)

قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ: إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِالْأَنْبِيَاءِ أَعْمَلُهُمْ بِمَا جَاءُوا بِهِ ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ وَ قَالَ إِنَّ وَلِيَّ مُحَمَّدٍ صلى الله عليه و آله مَنْ أَطَاعَ اللَّهَ وَ إِنْ بَعُدَتْ لُحْمَتُهُ وَ إِنَّ عَدُوَّ مُحَمَّدٍ مَنْ عَصَى اللَّهَ وَ إِنْ قَرُبَتْ قَرَابَتُهُ.

وَ اللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ أی يتولّى نصرتهم قُلْ آمَنَّا(۷) أمر للرسول بأن يخبر عن نفسه و متابعيه بالإيمان وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ أی منقادون مخلصون فی عبادته وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ (۸) يتفضّل عليهم بالعفو و غيره فی الأحوال كلها فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ (۹) مخلصين وَ إِنْ تُؤْمِنُوا حقّ الإيمان وَ تَتَّقُوا النفاق فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ لا يقادر قدره لا يَشْتَرُونَ بِآياتِ اللَّهِ ثَمَناً قَلِيلًا(۱۰) كما فعله المحرّفون من أحبارهم

۱- ۱. آل عمران: ۴۹.

۲- ۲. آل عمران: ۵۷.

۳- ۳. آل عمران: ۶۸.

۴- ۴. الكافی ج ۱ ص ۴۱۶.

۵- ۵. تفسير العيّاشیّ ج ۱ ص ۱۷۷.

۶- ۶. مجمع البيان ج ۲ ص ۴۵۸.

۷- ۷. آل عمران: ۸۴.

۸- ۸. آل عمران: ۱۵۲.

۹- ۹. آل عمران: ۱۷۹.

۱۰- ۱۰. آل عمران: ۱۹۹.

أَولئِـكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ و يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ كما وعدوا فى آيه أخرى إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسابِ لعلمه بالأعمال و ما يستوجبه كل عامل من الجزاء فيسرع فى الجزاء و يوصل الأجر الموعود سريعا.

أَزْواجٌ مُطَهَّرَةٌ(١) أى من الدماء و درن الدنيا و أنجاسها و قيل من الأخلاق السيئه وَ نُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيلًا أى دائما لا تنسخه الشمس مشتق من الظل لتأكيده كما قيل ليل أليل وَعْدَ اللَّهِ (٢) قال الطبرسى رحمه الله أى وعد الله ذلك وعدا حَقًّا مصدر مؤكّد لما قبله كأنه قال أحقه حقا وَ مَنْ أَصْدَقُ استفهام فيه معنى النفى أى لا أجد أصدق من الله قولا فيما أخبر و وعدا فيما وعد(٣).

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ (۴) أى آمنوا بألسنتهم و ظاهرهم آمنوا بقلوبكم و باطنكم ليوافق ظاهركم باطنكم فالخطاب للمنافقين و قيل الخطاب للمؤمنين على الحقيقه و المعنى اثبتوا على هذا الإيمان فى المستقبل و داوموا عليه و اختاره الجبائى قال لأن الإيمان الذى هو التصديق لا يبقى و إنما يستمر بأن يجدده الإنسان حالا بعد حال.

و قيل الخطاب لأهل الكتاب أمروا بأن يؤمنوا بالنبى و الكتاب الذى أنزل عليه كما آمنوا بما معهم من التوراه و الإنجيل و يكون وجه أمرهم بالتصديق بهما و إن كانوا مصدّقين بهما أحد أمرين.

إما أن يكون لأن التوراه و الإنجيل فيهما صفات نبينا و تصحيح نبوّته فمن لم يصدقه و لم يصدق القرآن لا يكون مصدقا بهما لأن فى تكذيبه تكذيب التوراه و الإنجيل.

و إما أن يكون الله عز و جل أمرهم بالإقرار بمحمد و القرآن و بالكتاب

۱- ۱. النساء: ۵۷.

۲- ۲. النساء: ۱۲۲.

۳- ۳. مجمع البيان ج ۳ ص ۱۱۴.

۴- ۴. النساء: ۱۳۶.

الذی أنزل من قبله و هو الإنجیل و ذلک لا یصح إلا بالإقرار بعیسی علیه السلام أیضا و أنه نبی مرسل.

وَ مَنْ یَکْفُرْ بِاللَّهِ أی یجحده أو یشبهه بخلقه أو یرد أمره و نهیه وَ مَلائِکَتِهِ أی ینفیهم أو ینزلهم منزله لا تلیق بهم کما قالوا إنهم بنات الله وَ کُتُبِهِ فیجحدها وَ رُسُلِهِ فینکرهم وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ أی یوم القیامه فَقَدْ ضَلَّ ضَلالًا بَعِیداً أی ذهب عن الحق و قصد السبیل ذهابا بعیدا.

وَ لَمْ یُفَرِّقُوا بَیْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ (۱) بأن آمنوا بجمیعهم أُولئِکَ سَوْفَ یُؤْتِیهِمْ أی یعطیهم أُجُورَهُمْ الموعوده لهم سمی الثواب أجرا للدلاله علی استحقاقهم لها و التصدیر بسوف للدلاله علی أنه کائن لا محاله و إن تأخر وَ کانَ اللَّهُ غَفُوراً لم یزل یغفر ما فرط منهم من المعاصی رَحِیماً یتفضل بأنواع الإنعام.

وَ یَزِیدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ (۲) أی علی ما کان وعدهم به من الجزاء وَ أَمَّا الَّذِینَ اسْتَنْکَفُوا أی أنفوا عن الإقرار بوحدانیته وَ اسْتَکْبَرُوا أی تعظموا عن الإقرار له بالطاعه و العبودیه وَلِیًّا ینجیهم من عذابه وَ لا نَصِیراً أی ناصرا ینقذهم من عقابه (۳).

وَ اعْتَصَمُوا بِهِ أی بحبل طاعته أو طاعه أنبیائه و حججه أو بدینه کما قال وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً

وَ فِی تَفْسِیرِ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ: الِاعْتِصَامُ التَّمَسُّکُ بِهِ بِوَلَایَهِ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ- وَ وَلَایَهِ الْأَئِمَّهِ بَعْدَهُ.

فِی رَحْمَهٍ مِنْهُ أی ثواب مستحق أو نعمه منه و هی الجنه عن ابن عباس وَ فَضْلٍ أی إحسان زائد علیه و قیل أی ما یبسط لهم من الکرامه و تضعیف الحسنات و ما یزاد لهم من النعم علی ما یستحقونه وَ یَهْدِیهِمْ إِلَیْهِ صِراطاً مُسْتَقِیماً قال الطبرسی رحمه الله (۴) صراطا مفعول ثان لیهدیهم فإنه علی

۱- ۱. النساء: ۱۵۲.

۲- ۲. النساء: ۱۷۳.

۳- ۳. النساء: ۱۷۵.

۴- ۴. مجمع البیان ج ۳ ص ۱۴۷.

معنی یعرفهم أو حال من الهاء فی إلیه أی یوفقهم لإصابه فضله الذی یتفضل به علی أولیائه و یسددهم لسلوک منهج من أنعم علیهم من أهل طاعته و اقتفاء آثارهم.

و أقول

فِی تَفْسِیرِ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ (۱): الصِّرَاطُ الْمُسْتَقِیمُ عَلِیٌّ علیه السلام.

لَهُمْ مَغْفِرَةٌ(۲) أی لذنوبهم وَ أَجْرٌ أی ثواب عَظِیمٌ قال الطبرسی رحمه الله الفرق بین الثواب و الأجر أن الثواب یکون جزاء علی الطاعات و الأجر قد یکون علی سبیل المعاوضه بمعنی الأجره(۳).

وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْکِتابِ (۴) قال یعنی الیهود و النصاری آمَنُوا بمحمد وَ اتَّقَوْا الکفر و الفواحش لَکَفَّرْنا عَنْهُمْ سَیِّئاتِهِمْ أی سترناها علیهم و غفرناها لهم وَ لَوْ أَنَّهُمْ أَقامُوا التَّوْراةَ وَ الْإِنْجِیلَ أی عملوا بما فیهما علی ما فیهما دون أن یحرفوا شیئا منهما أو عملوا بما فیهما بأن أقاموهما نصب أعینهم وَ ما أُنْزِلَ إِلَیْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ أی القرآن و قیل کل ما دل الله علیه من أمور الدین لَأَکَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ بإرسال السماء علیهم مدرارا وَ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ بإعطاء الأرض خیرها و قیل لأکلوا ثمار النخیل و الأشجار من فوقهم و الزروع من تحت أرجلهم.

و المعنی لترکوا فی بلادهم و لم یجلوا عن بلادهم و لم یقتلوا فکانوا یتمتعون بأموالهم و ما رزقهم الله من النعم و إنما خص سبحانه الأکل لأن ذلک أعظم الانتفاع و قیل کنایه عن التوسعه کما یقال فلان فی الخیر من قرنه إلی قدمه أی یأتیه الخیر من کل جهه یلتمسه منها.

أقول

و فی تفسیر علی بن إبراهیم مِنْ فَوْقِهِمْ المطر وَ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ

۱- ۱. تفسیر القمّیّ ص ۶۰۶ و ۶۱۲ و غیر ذلک من الموارد التی یفسر کلمه« الصِّراطَ الْمُسْتَقِیمَ»* و هکذا رواه الصدوق فی المعانی ص ۳۲ عن أبی عبد اللّه علیه السلام.

۲- ۲. المائده: ۹.

۳- ۳. مجمع البیان ج ۳ ص ۱۶۹.

۴- ۴. المائده: ۶۵ و ۶۶.

النبات و أقول قال بعض أهل التحقيق مِنْ فَوْقِهِمْ الإفاضات و الإلهامات الربانيه وَ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ ما يكتسبونه بالفكر و النظر و مطالعه الكتب فهو محمول على الرزق الروحانى.

مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ قد دخلوا فى الإسلام وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ ساءَ ما يَعْمَلُونَ و فيه معنى التعجب أى ما أسوأ عملهم و هم الذين أقاموا على الجحود و الكفر.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا(۱) أى بالله و بما فرض عليهم الإيمان به وَ الَّذِينَ هادُوا أى اليهود وَ الصَّابِئُونَ قال على بن إبراهيم إنهم ليسوا من أهل الكتاب و لكنهم يعبدون الكواكب و النجوم وَ النَّصارى مَنْ آمَنَ منهم أى نزع عن كفره فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ فى الآخره حين يخاف الفاسقون وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ إذا حزن المخالفون.

أقول

قد ورد مثل هذه الآيه فى البقره(۲) فَمَنْ آمَنَ (۳) أى صدق الرسل وَ أَصْلَحَ أى عمل صالحا فى الدنيا فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ من العذاب وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ بفوت الثواب يُؤْمِنُونَ بِهِ (۴) أى بالقرآن وَ هُمْ عَلى صَلاتِهِمْ يُحافِظُونَ فإن من صدق بالآخره خاف العاقبه و لا يزال الخوف يحمله على النظر و التدبر حتى يؤمن به و يحافظ على الطاعه و تخصيص الصلاه لأنها عماد الدين و علم الإيمان إِنَّ فِي ذلِكُمْ (۵) أى فى إنزال الماء من السماء و إخراج النباتات و الأشجار و الثمار لَآياتٍ على وجود صانع عليم حكيم قدير يقدره و يدبره و ينقله من حال إلى حال لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ فإنهم المنتفعون.

۱- ۱. المائده: ۶۹.

۲- ۲. البقره: الآيه ۶۲.

۳- ۳. الأنعام: ۴۸.

۴- ۴. الأنعام: ۹۲.

۵- ۵. الأنعام: ۹۹.

أَ وَ مَنْ كـانَ مَيْتاً(۱) قيـل أى كـافرا فَأَحْيَيْنـاهُ بـأن هـديناه إلى الإيمـان و إنما سـمى الكافر ميتا لأنه لا ينتفع بحياته و لا ينفع غيره بحياته فهو أسوأ حالا من الميت و سمى المؤمن حيا لأنه له و لغيره المصلحه و المنفعه و قيل نطفه فأحييناه وَ جَعَلْنا لَهُ نُوراً يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ قيل المراد بالنور العلم و الحكمه لأن العلم يهتـدى به إلى الرشاد كما يهتدى بالنور فى الطرقات أو القرآن و الإيمان كَمَنْ مَثَلُهُ مثل من هو فِي الظُّلُماتِ أى فى ظلمه الكفر.

و سمى القرآن و الإيمـان و العلم نورا لأن الناس يبصرون بـذلك و يهتـدون به من ظلمات الكفر و حيره الضـلاله كما يهتـدى بسائر الأنوار و سمى الكفر ظلمه لأن الكافر لا يهتدى بهداه و لا يبصر أمر رشده كما سمى أعمى كَذلِكَ زُيِّنَ لِلْكافِرِينَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ قال الحسن زينه و الله لهم الشيطان و أنفسهم.

وَ فِي الْكَافِي (۲)

عَنِ الْبَاقِرِ عليه السلام: مَيْتاً لَا يَعْرِفُ شَيْئاً وَ نُوراً يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ إِمَاماً يَأْتَمُّ بِهِ- كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُماتِ الَّذِي لَا يَعْرِفُ الْإِمَامَ.

وَ فِي الْعَيَّاشِي (۳)

عَنْهُ عليه السـلام: الْمَيِّتُ الَّذِي لَا يَعْرِفُ هَـذَا الشَّأْنَ يَعْنِي هَـذَا الْأَمْرَ- وَ جَعَلْنـا لَهُ نُوراً إِمَامـاً يَـأْتَمُّ بِهِ يَعْنِي عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ عليه السلام - كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُماتِ قَالَ بِيَدِهِ هَكَذَا هَذَا الْخَلْقُ الَّذِينَ لَا يَعْرِفُونَ شَيْئاً.

وَ فِي الْمَنَاقِبِ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام: كانَ مَيْتاً عَنَّا فَأَحْيَيْناهُ بِنَا.

وَ قَالَ عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ (۴)

جاهِلًا عَنِ الْحَقِّ وَ الْوَلَايَهِ فَهَدَيْنَاهُ إِلَيْنَا قَالَ النُّورُ الْوَلَايَهُ فِي الظُّلُماتِ يَعْنِي وَلَايَهَ غَيْرِ الْأَئِمَّهِ عليهم السلام

وَ فِي الْمَجْمَعِ (۵)

عَنِ الْبَاقِرِ عليه السلام: أَنَّهَا نَزَلَتْ فِي عَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ وَ أَبِي جَهْلٍ.

وَ هذا صِراطُ رَبِّكَ (۶) قيل يعنى طريقه و عادته فى التوفيق و الخذلان و قيل الإسلام أو القرآن مُسْتَقِيماً لا اعوجاج فيه و النصب على الحال قَدْ فَصَّلْنَا

۱- ۱. الأنعام: ۱۲۲.

۲- ۲. لم نجده فى الكافى.

۳- ۳. العيّاشىّ ج ۱ ص ۳۵۷.

۴- ۴. تفسير القمّيّ ص: ۲۰۳.

۵- ۵. مجمع البيان ج ۴ ص ۳۵۹.

۶- ۶. الأنعام: ۱۲۲.

الْآیـاتِ أی بیناهـا و میزناهـا لِقَوْمٍ یَـذَّکَّرُونَ فیعلمون أن القـادر هو الله و أن کل ما یحـدث من خیر أو شـر فهو بقضائه و أنه علیم بأحوال العباد حکیم عدل فیما یفعل بهم لَهُمْ للذین تذکروا و عرفوا الحق دارُ السَّلامِ أی دار الله أو دار السلامه من کل آفه.

و قال علی بن إبراهیم یعنی فی الجنه و السـلام الأمان و العافیه و السـرور عِنْـدَ رَبِّهِمْ أی فی ضـمانه یوصـلهم إلیها لا محاله وَ هُوَ وَلِیُّهُمْ قیل أی مولاهم و محبهم و قال علی بن إبراهیم أی أولی بهم بِما کانُوا یَعْمَلُونَ أی بسبب أعمالهم.

وَ أَنَّ هذا صِراطِی (۱) أی و لأـن تعلیـل للأمر باتباعه و قیل الإشاره فیه إلی ما ذکر فی السوره فإنها بأسـرها فی إثبات التوحیـد و النبوه و بیان الشـریعه و قرئ إن بالکسر علی الاستئناف وَ لا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ أی الأدیان المختلفه المتشعبه عن الأهویه المتباینه فَتَفَرَّقَ بِکُمْ أی فتفرقکم و تزیلکم عَنْ سَـبِیلِهِ الـذی هو اتبـاع الوحی و اقتفـاء البرهـان ذلِکُمْ الاتبـاع وَصَّاکُمْ بِهِ لَعَلَّکُمْ تَتَّقُونَ الضـلال و التفرق عن الحق.

وَ فِی رَوْضَهِ الْوَاعِظِینَ، عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله: فِی هَذِهِ الْآیَهِ سَأَلْتُ اللَّهَ أَنْ یَجْعَلَهَا لِعَلِیٍّ فَفَعَلَ (۲).

وَ رَوَی الْعَیَّاشِـیُّ عَنِ الْبَـاقِرِ علیه السـلام: أَنَّهُ قَالَ لِبُرَیْـدٍ الْعِجْلِیِّ تَـدْرِی مَا یَعْنِی بِ صِـراطِی مُسْـتَقِیماً قَالَ قُلْتُ لَا قَالَ وَلَایَهُ عَلِیٍّ وَ الْأَوْصِیَاءِ قَالَ وَ تَدْرِی مَا یَعْنِی وَ لا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ قَالَ قُلْتُ لَا قَالَ وَلَایَهَ فُلَانٍ وَ فُلَانٍ قَالَ وَ تَدْرِی

۱– ۱. الأنعام: ۱۵۳.

۲– ۲. و رواه ابن شهرآشوب فی المناقب عن إبراهیم الثقفی بإسناده الی أبی برده الاسلمی ج ۳ ص ۷۲.

مَا مَعْنَی فَتَفَرَّقَ بِکَمْ عَنْ سَبِیلِهِ قَالَ قُلْتُ لَا قَالَ یَعْنِی سَبِیلَ عَلِیٍّ علیه السلام (۱).

هَلْ یَنْظُرُونَ (۲) إنکار بمعنی ما ینتظرون إِلَّا أَنْ تَأْتِیَهُمُ الْمَلائِکَهُ أی ملائکه الموت أو العذاب أَوْ یَأْتِیَ رَبُّکَ أی أمره بالعذاب أَوْ یَأْتِیَ بَعْضُ آیاتِ رَبِّکَ

فِی الْإِحْتِجَاجِ، عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام لیه السلام: فِی مَعْنَی هَذِهِ الْآیَهِ إِنَّمَا خَاطَبَ نَبِیَّنَا صلی الله علیه و آله هَلْ یَنْتَظِرُ الْمُنَافِقُونَ أَوْ الْمُشْرِکُونَ- إِلَّا أَنْ تَأْتِیَهُمُ الْمَلائِکَهُ فیعاینوهم أَوْ یَأْتِیَ رَبُّکَ یَعْنِی بِذَلِکَ أَمْرَ رَبِّکَ وَ الْآیَاتُ هِیَ الْعَذَابُ فِی دَارِ الدُّنْیَا کَمَا عَذَّبَ الْأُمَمَ السَّالِفَهَ وَ الْقُرُونَ الْخَالِیَهَ(۳).

یَوْمَ یَأْتِی بَعْضُ آیاتِ رَبِّکَ إلخ کأن المعنی أنه لا ینفع الإیمان حینئذ نفسا غیر مقدمه إیمانها أو مقدمه إیمانها غیر کاسبه فی إیمانها خیرا و الآیه تدل علی أن الإیمان لا ینفع و لا یقبل عند معاینه أحوال الآخره و مشاهده العذاب کإیمان فرعون و قد مرّ تفسیر الآیه بتمامها فی کتاب المعاد.

وَ فِی تَفْسِیرِ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنِ الْبَاقِرِ علیه السلام: نَزَلَتْ أَوْ کَسَبَتْ فِی إِیمانِها خَیْراً قَالَ إِذَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا آمَنَ النَّاسُ کُلُّهُمْ فِی ذَلِکَ الْیَوْمِ فَیَوْمَئِذٍ لا یَنْفَعُ نَفْساً إِیمانُها.

وَ فِی الْکَافِی وَ الْعَیَّاشِیِّ عَنِ الْبَاقِرِ وَ الصَّادِقِ علیهما السلام: فِی قَوْلِهِ یَوْمَ یَأْتِی بَعْضُ آیاتِ رَبِّکَ قَالَ طُلُوعُ الشَّمْسِ مِنَ الْمَغْرِبِ وَ خُرُوجُ الدَّجَّالِ وَ ظُهُورُ الدُّخَانِ وَ الرَّجُلُ یَکُونُ مُصِرّاً وَ لَمْ یَعْمَلْ عَمَلَ الْإِیمَانِ ثُمَّ تَجِی ءُ الْآیَاتُ فَلَا یَنْفَعُهُ إِیمَانُهُ.

وَ عَنْ أَحَدِهِمَا علیهما السلام: فِی قَوْلِهِ أَوْ کَسَبَتْ فِی إِیمانِها خَیْراً قَالَ الْمُؤْمِنُ الْعَاصِی حَالَتْ بَیْنَهُ وَ بَیْنَ إِیمَانِهِ کَثْرَهُ ذُنُوبِهِ وَ قِلَّهُ حَسَنَاتِهِ فَلَمْ یَکْسِبْ فِی إِیمَانِهِ خَیْراً(۴).

ص: ۳۲

۱- ۱. تفسیر العیّاشیّ ج ۱ ص ۳۸۳ و ۳۸۴.

۲- ۲. الأنعام: ۱۵۸.

۳- ۳. الاحتجاج ص ۱۳۲.

۴- ۴. تفسیر العیّاشیّ ج ۱ ص ۳۸۵.

وَ فِی الْکَافِی عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: مِنْ قَبْلُ یَعْنِی فِی الْمِیثَاقِ- أَوْ کَسَبَتْ فِی إِیمانِها خَیْراً قَالَ الْأَنْبِیَاءُ وَ الْأَوْصِیَاءُ وَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام خَاصَّهً، قَالَ لَا یَنْفَعُ إِیمَانُهَا لِأَنَّهَا سُلِبَتْ (۱).

وَ فِی الْإِکْمَالِ عَنْهُ علیه السلام: فِی هَذِهِ الْآیَهِ یَعْنِی خُرُوجَ الْقَائِمِ الْمُنْتَظَرِ(۲).

وَ عَنْهُ علیه السلام قَالَ: الْآیَاتُ هُمُ الْأَئِمَّهُ علیهم السلام وَ الْآیَهُ الْمُنْتَظَرَهُ الْقَائِمُ علیه السلام فَیَوْمَئِذٍ لا یَنْفَعُ نَفْساً إِیمانُها(۳).

وَ عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام لیه السلام: أَنَّهَا خُرُوجُ دَابَّهِ الْأَرْضِ مِنْ عِنْدِ الصَّفَا مَعَهَا خَاتَمُ سُلَیْمَانَ وَ عَصَا مُوسَی وَ طُلُوعُ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا(۴).

قُلِ انْتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ وعید و تهدید أی انتظروا إتیان أحد الثلاثه فإنا منتظرون له و حینئذ لنا الفوز و لکم الویل.

قُلْ إِنَّنِی هَدانِی رَبِّی (۵) أی بالوحی و الإرشاد و دِیناً أی هدانی دینا قِیَماً فیعل من قام کالسید و الهین مِلَّهَ إِبْراهِیمَ هدانی و عرفنی مله إبراهیم فی حال حنیفیته

وَ فِی الْعَیَّاشِیِ (۶)

عَنِ الْبَاقِرِ علیه السلام: مَا أَبَقَتِ الْحَنِیفِیَّهُ شَیْئاً حَتَّی إِنَّ مِنْهَا قَصَّ الْأَظْفَارِ وَ الْأَخْذَ مِنَ الشَّارِبِ وَ الْخِتَانَ.

وَ عَنْهُ علیه السلام: مَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّهِ یَدِینُ بِدِینِ إِبْرَاهِیمَ علیه السلام غَیْرَنَا وَ غَیْرَ شِیعَتِنَا.

وَ عَنِ السَّجَّادِ علیه السلام: مَا أَحَدٌ عَلَی مِلَّهِ إِبْرَاهِیمَ إِلَّا نَحْنُ وَ شِیعَتُنَا وَ سَائِرُ النَّاسِ مِنْهَا بِرَاءٌ.

ص: ۳۳

۱- ۱. الکافی ج ۱ ص ۴۲۸.

۲- ۲. اکمال الدین ج ۲ ص ۲۷.

۳- ۳. اکمال الدین ج ۲ ص ۵.

۴- ۴. اکمال الدین ج ۲ ص ۲۰۷ و ۲۰۸ فی حدیث الدجال.

۵- ۵. الأنعام: ۱۶۰- ۱۶۱.

۶- ۶. تفسیر العیّاشیّ ج ۱ ص ۳۸۸.

ما أَنْزِلَ إِلَيْكَمْ (۱) أی من القرآن و الوحی مِنْ دُونِهِ أَوْلِياءَ أی شیاطین الجن و الإنس فیحملوکم علی الأهواء و البدع و یضلوکم عن دین الله و عما أمرتم باتباعه قَلِیلًا ما تَذَکَّرُونَ أی تذکرا قلیلا تتذکرون لا نُکَلِّفُ نَفْساً إِلَّا وُسْعَها(۲) اعتراض بین المبتدإ و الخبر للترغیب فی اکتساب النعیم المقیم بما یسعه طاقتهم و یسهل علیهم.

وَ رَحْمَتِی وَسِعَتْ کُلَّ شَیْ ءٍ(۳) أی فی الدنیا فما من مسلم و لا کافر و لا مطیع و لا عاص و هو متقلب فی نعمتی أو فی الدنیا و الآخره إلا أن قوما لم یدخلوها لضلالهم فَسَأَکْتُبُها أی فسأثبتها و أوجبها فی الآخره لِلَّذِینَ یَتَّقُونَ الشرک و المعاصی.

وَ یُحِلُّ لَهُمُ الطَّیِّباتِ (۴) یستفاد من بعض الآیات تأویل الطیبات بأخذ العلم من أهله و الخبائث بقول من خالف و هو بطن من بطون الآیه و قد مر تفسیرها فی أبواب الأطعمه وَ یَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ أی یخفف عنهم ما کلفوا به من التکالیف الشاقه و أصل

الإصر الثقل (۵)

و کذا الأغلال وَ عَزَّرُوهُ أی عظموه بالتقویه و الذب عنه و أصل التعزیر المنع و أما النور فقیل هو القرآن و فی کثیر من الأخبار أنه علی علیه السلام.

وَ هاجَرُوا(۶) أی فارقوا أوطانهم و قومهم حبا لله و لرسوله و هم

ص: ۳۴

۱- ۱. الأعراف: ۳.

۲- ۲. الأعراف: ۴۲.

۳- ۳. الأعراف: ۱۵۶.

۴- ۴. الأعراف: ۱۵۷.

۵- ۵. بل المراد: وعد الناس بأن الایمان به و التسلیم له یجب عما قبله فمن آمن به و أسلم له حط من عاتقه ثقل الآثام و الذنوب التی اکتسبها قبل ذلک حتّی حقوق الناس أی مظالمهم و أقول: علی ما ثبت من تأویل الآیه فی المهدی« ص» یکون الایمان به و التسلیم له یجب عما قبل ذلک من الآثام و الذنوب کلها، اللّهمّ اجعلنا من الآمنین به.

۶- ۶. الأنفال: ۷۳.

المهاجرون من مكه إلى المدينه وَ الَّذِينَ آوَوْا أى آووهم إلى ديارهم وَ نَصَرُوا هم على أعدائهم و هم الأنصار أُولئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لأنهم حققوا إيمانهم بالهجره و النصره و الانسلاخ من الأهل و المال و النفس لأجل الدين لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ لا تبعه له و لا منه فيه وَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا مَعَكُمْ (۱) يريد اللاحقين بعد السابقين فَأُولئِكَ مِنْكُمْ أى من جملتكم أيها المهاجرون و الأنصار و حكمهم حكمكم فى وجوب موالاتهم و نصرتهم و إن تأخر إيمانهم و هجرتهم.

أَعْظَمُ دَرَجَةً(۲) أى ممن لم يستجمع هذه الصفات وَ أُولئِكَ هُمُ الْفائِزُونَ أى المختصون بالفوز و نيل الحسنى عند الله.

وَ مَساكِنَ طَيِّبَةً(۳) أى يطيب فيها العيش فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ أى إقامه و خلود و قد مضت الأخبار فى ذلك من باب وصف الجنه وَ رِضْوانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ يعنى و شى ء من رضوانه أكبر من ذلك كله لأن رضاه سبب كل سعاده و موجب كل فوز و به ينال كرامته التى هى أكبر أصناف الثواب ذلِكَ الرضوان هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ الذى يستحقر دونه كل لذه و بهجه.

أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ (۴) أى سابقه و فضلا سميت قدما لأن السبق بها كما سميت النعمه يدا لأنها باليد تعطى و إضافتها إلى الصدق لتحققها و التنبيه على أنهم إنما ينالونها بصدق القول و النيه

وَ فِي الْمَجْمَعِ (۵)

عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام: أَنَّ مَعْنَى قَدَمَ صِدْقٍ شَفَاعَةُ مُحَمَّدٍ صلى الله عليه و آله.

و فى الكافى و العياشى (۶)

هو رسول الله صلى الله عليه و آله و فيهما بولايه أمير المؤمنين عليه السلام و هذا لأن الولايه من شروط الشفاعه و هما متلازمتان.

بِإِيمانِهِمْ (۷) أى بسبب إيمانهم للاستقامه على سلوك الطريق المؤدى

ص: ۳۵

۱- ۱. الأنفال: ۷۴.

۲- ۲. براءه: ۲۰.

۳- ۳. براءه: ۲۲.

۴- ۴. يونس: ۲.

۵- ۵. مجمع البيان ج ۵ ص ۸۹.

۶- ۶. تفسير العيّاشيّ ج ۲ ص ۱۱۷ و ۱۱۸.

۷- ۷. يونس: ۹.

إلى الجنه فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ لأن التمسک بسبب السعاده کالوصول إليها أو يهديهم فى الآخره إليها.

وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ (۱) بالنصره فى الدنيا و الجنه فى العقبى.

آلْآنَ وَ قَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ (۲) قال الطبرسى (۳)

رحمه الله فيه إضمار أى قيل له آلآن آمنت حين لم ينفع الإيمان و لم يقبل لأنه حال الإلجاء و قد عصيت بترک الإيمان فى حال ما ينفعک الإيمان فهلا آمنت قبل ذلک و إيمان الإلجاء لا يستحق به الثواب فلا ينفع انتهى.

و ذکر الرازى لعدم قبول توبه فرعون وجوها منها أنه إنما آمن عند نزول العذاب و الإيمان فى هذا الوقت غير مقبول لأنه عند نزول العذاب وقت الإلجاء و فى هذا الحال لا تکون التوبه مقبوله.

کَذلِکَ حَقًّا عَلَيْنا(۴) أى مثل ذلک الإنجاء نُنْجِ الْمُؤْمِنِينَ منکم حين نهلک المشرکين و حَقًّا عَلَيْنا اعتراض يعنى حق ذلک علينا حقا

وَ فِي الْمَجْمَعِ (۵)

وَ الْعَيَّاشِي (۶) عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام: مَا يَمْنَعُكُمْ أَنْ تَشْهَدُوا عَلَى مَنْ مَاتَ مِنْكُمْ عَلَى هَذَا الْأَمْرِ أَنَّهُ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّهِ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ کَذلِکَ حَقًّا عَلَيْنا نُنْجِ الْمُؤْمِنِينَ.

وَ لکِنْ أَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ (۷) فإنه هو الحقيق بأن يخاف و يرجى و يعبد و إنما خص التوفى بالذکر للتهديد وَ أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ المصدقين بالتوحيد فهذا دينى.

۱- ۱. يونس: ۸۷.

۲- ۲. يونس: ۹۱.

۳- ۳. مجمع البيان ج ۵ ص ۱۳۱.

۴- ۴. يونس: ۱۰۲.

۵- ۵. مجمع البيان ج ۵ ص ۱۳۸.

۶- ۶. تفسير العيّاشىّ ج ۲ ص ۱۳۸.

۷- ۷. يونس: ۱۰۳.

وَ أَنْ أَقِمْ وَجْهَکَ (۱) عطف علی أن أکون غیر أن صله أن محکیه بصیغه الأمر و المعنی أمرت بالاستقامه و السداد فی الدین بأداء الفرائض و الانتهاء عن القبائح.

وَ أَخْبَتُوا إِلی رَبِّهِمْ (۲) أی اطمأنوا إلیه و خشعوا له مَثَلُ الْفَرِیقَیْنِ أی الکافر و المؤمن کَالْأَعْمی وَ الْأَصَمِ أی کالأعمی و کالأصم أو کالأعمی الأصم وَ الْبَصِیرِ وَ السَّمِیعِ أی کالبصیر و کالسمیع أو کالبصیر السمیع و ذلک لتعامی الکافر عن آیات الله و تصامه عن استماع کلام الله و تأبیه عن تدبّر معانیه أَ فَلا تَذَکَّرُونَ بضرب الأمثال و التأمل فیها.

هَلْ یَسْتَوِی الْأَعْمی وَ الْبَصِیرُ(۳) قال علی بن إبراهیم یعنی الکافر و المؤمن أَمْ هَلْ تَسْتَوِی الظُّلُماتُ وَ النُّورُ قال الکفر و الإیمان کَلِمَهً طَیِّبَهً(۴) قیل أی قولا حقا و دعاء إلی صلاح کَشَجَرَهٍ طَیِّبَهٍ یطیب ثمرها کالنخله

وَ فِی الْمَجْمَعِ (۵)

عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله: أَنَّ هَذِهِ الشَّجَرَهَ الطَّیِّبَهَ النَّخْلَهُ- أَصْلُها ثابِتٌ فِی الْأَرْضِ ضَارِبٌ بِعُرُوقِهِ فِیهَا- تُؤْتِی أُکُلَها أَیْ تُعْطِی ثَمَرَهَا کُلَّ حِینٍ أَیْ کُلَّ وَقْتٍ وَقَّتَهُ اللَّهُ لِإِثْمَارِهَا- بِإِذْنِ رَبِّها أَیْ بِإِرَادَهِ خَالِقِهَا لَعَلَّهُمْ یَتَذَکَّرُونَ لِأَنَّ فِی ضَرْبِ الْأَمْثَالِ تَذْکِیراً وَ تَصْوِیراً لِلْمَعَانِی بِالْمَحْسُوسَاتِ لِتَقْرِیبِهَا مِنَ الْأَفْهَامِ.

وَ فِی الْعَیَّاشِیِ (۶)

عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: هَذَا مَثَلٌ ضَرَبَهُ اللَّهُ لِأَهْلِ بَیْتِ نَبِیِّهِ وَ لِمَنْ عَادَاهُمْ.

وَ فِی الْکَافِی،(۷)

عَنْهُ علیه السلام: أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الشَّجَرَهِ فِی هَذِهِ الْآیَهِ فَقَالَ- رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَصْلُهَا وَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام فَرْعُهَا وَ الْأَئِمَّهُ مِنْ ذُرِّیَّتِهِمَا أَغْصَانُهَا

۱- ۱. یونس: ۱۰۵.

۲- ۲. هود: ۲۳ و ۲۴.

۳- ۳. الرعد: ۱۶.

۴- ۴. إبراهیم: ۲۴- ۲۷.

۵- ۵. مجمع البیان ج ۶ ص ۳۱۲.

۶- ۶. تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۲۲۴.

۷- ۷. الکافی ج ۱ ص ۴۲۸.

وَ عِلْمُ الْأَئِمَّهِ ثَمَرُهَا وَ شِيعَتُهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَرَقُهَا.

قال و الله إن المؤمن ليولد فتورق ورقه فيها و إن المؤمن ليموت فتسقط ورقه منها.

و فى الإكمال الحسن و الحسين ثمرها و التسعه من ولد الحسين أغصانها و فى معانى الأخبار(۱) و غصن الشجره فاطمه و ثمرها أولادها و ورقها شيعتنا و زاد فى الإكمال تُؤْتِی أُكُلَها كُلَّ حِينٍ ما يخرج من علم الإمام إليكم فى كل سنه من كل فجّ عميق.

وَ مَثَلُ كَلِمَهٍ خَبِيثَهٍ قيل أى قول باطل و دعاء إلى ضلال أو فساد كَشَجَرَهٍ خَبِيثَهٍ لا يطيب ثمرها كشجره الحنظل اجْتُثَّتْ أى استؤصلت و أخذت جثته بالكليه مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ لأن عروقها قريبه منه ما لَها مِنْ قَرارٍ أى استقرار

وَ فِی الْمَجْمَعِ (۲)

عَنِ الْبَاقِرِ عليه السلام: أَنَّ هَذَا مَثَلُ بَنِی أُمَيَّهَ.

وَ رَوَى عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْهُ عليه السلام: كَذَلِكَ الْكَافِرُونَ لَا تَصْعَدُ أَعْمَالُهُمْ إِلَى السَّمَاءِ وَ بَنُو أُمَيَّهَ لَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ فِی مَجْلِسٍ وَ لَا فِی مَسْجِدٍ وَ لَا تَصْعَدُ أَعْمَالُهُمْ إِلَى السَّمَاءِ إِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ.

بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ قيل أى الذى ثبت بالحجه و البرهان عندهم و تمكن فى قلوبهم و اطمأنت إليه أنفسهم فِی الْحَياهِ الدُّنْيا فلا يزلون إذا افتتنوا فى دينهم وَ فِی الْآخِرَهِ فلا يتلعثمون (۳) إذا سئلوا عن معتقدهم وَ يُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ الذين ظلموا أنفسهم بالجحود و الاقتصار على التقليد فلا يهتدون إلى الحق و لا يثبتون فى مواقف الفتن

وَ فِی التَّوْحِيدِ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام: يَعْنِی يُضِلُّهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَهِ عَنْ دَارِ كَرَامَتِهِ- وَ يَفْعَلُ اللَّهُ ما يَشاءُ مِنْ تَثْبِيتِ الْمُؤْمِنِينَ وَ خِذْلَانِ الظَّالِمِينَ.

و يظهر من كثير من الأخبار أن التثبيت فى الدنيا عند الموت و فى الآخره فى القبر أو الآخره تشمل الحالتين و قد مضت الأخبار الكثيره فى تفسير الآيات المذكوره فى كتب الإمامه و الفتن و المعاد و قد أوردنا وجوها كثيره فيها

۱- ۱. معانى الأخبار ص ۴۰۰.

۲- ۲. مجمع البيان ج ۶ ص ۳۱۳.

۳- ۳. تلعثم: توقف و تلكأ.

فلا نعيدها.

حَنِيفاً(۱) قال الراغب الحنف هو ميل عن الضلال إلى الاستقامه و الجنف بالعكس (۲) أَجْراً حَسَناً(۳) هو الجنه أَبَداً بلا انقطاع إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّهُ الْأَوَّلِينَ (۴) إلا انتظار أن تأتيهم سنه الأولين و هى الإهلاك و الاستئصال أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذابُ أى عذاب الآخره قُبُلًا

أى عيانا كانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ (۵) قال فى المجمع (۶)

أى كان فى حكم الله و علمه لهم بساتين الفردوس و هو أطيب موضع فى الجنه و أوسطها و أفضلها و أرفعها نُزُلًا أى منزلا و مأوى و قيل ذات نزل و قال الراغب النزل ما يعد للنازل من الزاد(۷) لا يَبْغُونَ عَنْها حِوَلًا أى تحولا إذ لا يجدون أطيب منها حتى تنازعهم إليه أنفسهم وَ لا يُظْلَمُونَ شَيْئاً(۸) قيل أى لا ينقصون شيئا من جزاء أعمالهم و يجوز أن ينتصب شيئا على المصدر.

سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمنُ وُدًّا(۹) قيل أى سيجعل لهم فى القلوب موده و قد مر(۱۰) فى أخبار كثيره أنها نزلت فى أمير المؤمنين عليه السلام حيث جعل الله له فى قلوب المؤمنين ودا و فرض مودته و ولايته على الخلق

۱- ۱. النحل: ۱۲۳.

۲- ۲. المفردات: ص ۳۳ و فيه: و الجنف ميل عن الاستقامه الى الضلال.

۳- ۳. الكهف: ۲- ۳.

۴- ۴. الكهف: ۵۵.

۵- ۵. الكهف: ۱۰۸.

۶- ۶. مجمع البيان ج ۶ ص ۴۹۸.

۷- ۷. المفردات: ص ۴۸۹.

۸- ۸. مريم: ۶۰.

۹- ۹. مريم: ۹۶.

۱۰- ۱۰. راجع تاريخ أمير المؤمنين عليه السلام الباب ۱۴ ج ۳۵ ص ۳۶۰ من هذه الطبعه.

قَدْ عَمِلَ الصَّالِحاتِ (۱) أى فى الـدنيا لَهُمُ الـدَّرَجاتُ الْعُلى أى المنازل الرفيعه جَنَّاتُ عَـدْنٍ بدل من الدرجات مَنْ تَزَكَّى أى من تطهر من أدناس الكفر و المعاصى لِمَنْ تابَ (۲) أى من الشـرك وَ آمَنَ بما يجب الإيمان به ثُمَّ اهْتَدى أى إلى ولايه أهل البيت عليهم السلام كما ورد فى الأخبار الكثيره التى قد مر بعضها و سيأتى بعضها إن شاء الله.

وَ هُوَ مُؤْمِنٌ (۳) أى بالله و رسـله فَلا كُفْرانَ لِسَعْيِهِ أى لا تضييع له استعير لمنع الثواب كما استعير الشكر لإعطائه وَ إِنَّا لَهُ أى لسعيه كاتِبُونَ أى مثبتون فى صحيفه عمله يَفْعَلُ ما يُرِيدُ(۴) أى من إثابه الموحد الصالح و عقاب المشرك لا دافع له و لا مانع.

مِنْ أَساوِرَ(۵) جمـع أسـوره و هى جمع سوار مِنْ ذَهَبٍ بيـان له وَ لُؤْلُؤاً عطف عليهـا لاـ على ذهب إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ قيـل هو قولهم الحمـد لله الـذى صدقنا وعده أو كلمه التوحيد و قال على بن إبراهيم التوحيد و الإخلاص وَ هُدُوا إِلى صِـراطِ الْحَمِيدِ قيل أى المحمود نفسه أو عاقبته و هو الجنه أو الحق أو المستحق لذاته الحمد و هو الله تعالى و صراطه الإسلام.

وَ فِي الْمَحَاسِنِ عَنِ الْبَاقِرِ عليه السلام: هُوَ وَ اللَّهِ هَذَا الْأَمْرُ الَّذِى أَنْتُمْ عَلَيْهِ.

وَ فِي الْكَافِي (۶)

عَنِ الصَّادِقِ عليه السـلام: فِی هَـذِهِ الْـآيَهِ قَـالَ ذَاکَ حَمْزَهُ وَ جَعْفَرٌ وَ عُبَيْـدَهُ وَ سَـلْمَانُ وَ أَبُو ذَرٍّ وَ الْمِقْـدَادُ وَ عَمَّارٌ هُـدُوا إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ.

إِنَّ اللَّهَ يُدافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا(۷) أى غائله المشركين وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ (۸) قيل الكريم من كل نوع ما يجمع فضائله

ص: ۴۰

۱- ۱. طه: ۷۵- ۷۶.

۲- ۲. طه: ۸۲.

۳- ۳. الأنبياء: ۹۴.

۴- ۴. الحجّ: ۱۴.

۵- ۵. الحجّ: ۲۳ و ۲۴.

۶- ۶. الكافى ج ۱ ص ۴۲۶.

۷- ۷. الحجّ: ۳۸.

۸- ۸. الحجّ: ۵۰.

إلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ (۱) قالَ عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ إِلَی الْإِمَامِ الْمُسْتَقِیم.

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ (۲)

فِی الْکَافِی (۳)

عَنِ الْبَاقِرِ علیه السلام قَالَ: أَ تَدْرِی مَنْ هُمْ قِیلَ أَنْتَ أَعْلَمُ قَالَ قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الْمُسَلِّمُونَ إِنَّ الْمُسَلِّمِینَ هُمُ النُّجَبَاءُ.

وَ رَوَی عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ: لَمَّا خَلَقَ اللَّهُ الْجَنَّهَ قَالَ لَهَا تَکَلَّمِی فَقَالَتْ- قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الْآیَهَ.

و أقول تدل الآیات علی اشتراط تأثیر الإیمان فی دخول الجنه بالأعمال و إن أمکن تأویلها بما سیأتی و کذا قوله تعالی وَ یَقُولُونَ آمَنَّا إلی آخر الآیات تدل علی بعض شرائط الإیمان و أن من لم یتحاکم إلی الرسول و لم یرض بحکمه فلیس بمؤمن.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ (۴) حمل علی الکاملین فی الإیمان الَّذِینَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ أی من صمیم قلوبهم وَ إِذا کانُوا مَعَهُ عَلی أَمْرٍ جامِعٍ کالجمعه و الأعیاد و الحروب و المشاوره فی الأمور حَتَّی یَسْتَأْذِنُوهُ أی الرسول صلی الله علیه و آله إِنَّ الَّذِینَ یَسْتَأْذِنُونَکَ أعاده مؤکدا علی أسلوب أبلغ فإنه یفید أن المستأذن مؤمن لا محاله و أن الذاهب بغیر إذن لیس کذلک تنبیها علی کونه مصداقا لصحه الإیمان و ممیزا للمخلص عن المنافق و تعظیما للجرم.

فَعَسی أَنْ یَکُونَ مِنَ الْمُفْلِحِینَ (۵) قیل عسی تحقیق علی عاده الکرام أو ترجی من التائب بمعنی فلیتوقع أن یفلح وَ هُمْ لا یُفْتَنُونَ (۶) أی لا یختبرون

وَ فِی الْمَجْمَعِ (۷)

عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام:

۱- ۱. الحجّ: ۵۴.

۲- ۲. المؤمنون: ۵۱.

۳- ۳. الکافی ج ۱ ص ۳۹۱ و بعده: فالمؤمن غریب فطوبی للغرباء، و رواه فی المحاسن ص ۲۷۲.

۴- ۴. المؤمنون: ۶۲.

۵- ۵. القصص: ۶۷.

۶- ۶. العنکبوت: ۱- ۳.

۷- ۷. مجمع البیان ج ۸ ص ۲۷۲.

مَعْنَی یُفْتَنُونَ یُبْتَلَوْنَ فِی أَنْفُسِهِمْ وَ أَمْوَالِهِمْ.

وَ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله: أَنَّهُ لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآیَهُ قَالَ لَا بُدَّ مِنْ فِتْنَهٍ یُبْتَلَی بِهَا الْأُمَّهُ لِیَتَعَیَّنَ الصَّادِقُ مِنَ الْکَاذِبِ لِأَنَّ الْوَحْیَ قَدِ انْقَطَعَ وَ بَقِیَ السَّیْفُ وَ افْتِرَاقُ الْکَلِمَهِ إِلَی یَوْمِ الْقِیَامَهِ.

وَ فِی الْکَافِی (۱)

عَنِ الْکَاظِمِ علیه السلام: أَنَّهُ قَرَأَ هَذِهِ الْآیَهَ ثُمَّ قَالَ مَا الْفِتْنَهُ قِیلَ الْفِتْنَهُ فِی الدِّینِ فَقَالَ یُفْتَنُونَ کَمَا یُفْتَنُ الذَّهَبُ ثُمَّ یُخَلَّصُونَ کَمَا یُخَلَّصُ الذَّهَبُ.

فَلَیَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِینَ صَدَقُوا أی فی الوجود بحیث یتمیز الذین صدقوا فی الإیمان و الذین کذبوا فیه بعد ما کان یعلمهم قبل ذلک أنهم سیوجدون و یمتحنون

وَ فِی الْمَجْمَعِ (۲)

عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ وَ الصَّادِقِ علیهما السلام: أَنَّهُمَا قَرَءَا بِضَمِّ الْیَاءِ وَ کَسْرِ اللَّامِ فِیهِمَا مِنَ الْإِعْلَامِ أَیْ لَیُعَرِّفَنَّهُمُ النَّاسَ.

و أقول تدل علی أن الإقرار الظاهری غیر کاف فی الإیمان الواقعی أَحْسَنَ الَّذِی کانُوا یَعْمَلُونَ (۳) أی أحسن جزاء أعمالهم.

لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِی الصَّالِحِینَ (۴) أی فی جملتهم أو فی زمرتهم فی الجنه وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ بلسانه فَإِذا أُوذِیَ فِی اللَّهِ أی فی دینه أو فی ذاته جَعَلَ فِتْنَهَ النَّاسِ أی تعذیبهم و أذیتهم کَعَذابِ اللَّهِ فیرجع عن الدین کما ینبغی للکافر أن یترک دینه مخافه عذاب الله وَ لَئِنْ جاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّکَ أی فتح و غنیمه لَیَقُولُنَّ إِنَّا کُنَّا مَعَکُمْ فی الدین فأشرکونا فیه و المراد المنافقون أو قوم ضعف إیمانهم فارتدوا من أذی المشرکین و یؤید الأول أَ وَ لَیْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِما فِی صُدُورِ الْعالَمِینَ أی من الإخلاص و النفاق وَ لَیَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا بقلوبهم وَ لَیَعْلَمَنَّ الْمُنافِقِینَ فیجازی الفریقین.

وَ قُولُوا(۵) أی لأهل الکتاب فی المجادله و فی الدعوه إلی الدین فلا

۱- ۱. الکافی ج ۱ ص ۳۷۰.

۲- ۲. مجمع البیان ج ۸ ص ۲۷۱.

۳- ۳. العنکبوت: ۷.

۴- ۴. العنکبوت: ۹- ۱۱.

۵- ۵. العنکبوت: ۴۶ و ۴۷.

یدل علی اشتراط الإیمان بالقول فَالَّذِینَ آتَیْناهُمُ الْکِتابَ أی علمه أی مؤمنو أهل الکتاب وَ مِنْ هؤُلاءِ یعنی من العرب أو من أهل مکه أو ممن فی عهد الرسول صلی الله علیه و آله من أهل الکتاب مَنْ یُؤْمِنُ بِهِ أی بالقرآن وَ ما یَجْحَدُ بِآیاتِنا مع ظهورها و قیام الحجه علیها إِلَّا الْکافِرُونَ المتوغلون فی الکفر.

یُتْلی عَلَیْهِمْ (۱) أی تدوم تلاوته علیهم إِنَّ فِی ذلِکَ أی الکتاب الذی هو آیه مستمره و حجه مبینه لَرَحْمَهً أی لنعمه عظیمه وَ ذِکْری لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ أی تذکره لمن همّه الإیمان دون التعنّت لَنُبَوِّئَنَّهُمْ (۲) لَنُنْزِلَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّهِ غُرَفاً تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِینَ فِیها نِعْمَ أَجْرُ الْعامِلِینَ المخصوص بالمدح محذوف دل علیه ما قبله و هو الجنه أو الغرف الَّذِینَ صَبَرُوا علی المحن و المشاق فی الدین وَ عَلی رَبِّهِمْ یَتَوَکَّلُونَ أی لا یتوکلون إلا علی الله فَهُمْ فِی رَوْضَهٍ(۳) قیل أی أرض ذات أزهار و أنهار یُحْبَرُونَ أی یسرون سرورا تهللت له وجوههم و قال علی بن إبراهیم أی یکرمون.

فَأَقِمْ وَجْهَکَ لِلدِّینِ حَنِیفاً(۴) قیل أی مائلا مستقیما علیه و قیل هو تمثیل للإقبال و استقامه علیه و الاهتمام به و قال علی بن إبراهیم أی طاهرا

وَ رَوَی هُوَ وَ الْکُلَیْنِیُ (۵)

عَنِ الْبَاقِرِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: هُوَ الْوَلَایَهُ.

وَ فِی التَّهْذِیبِ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ: أَمَرَهُ أَنْ یُقِیمَ وَجْهَهُ لِقِبْلَهٍ لَیْسَ فِیهِ شَیْ ءٌ مِنْ عِبَادَهِ الْأَوْثَانِ.

فِطْرَتَ اللَّهِ نصب علی الإغراء أو المصدر لما دل علیه ما بعدها الَّتِی فَطَرَ النَّاسَ عَلَیْها أی خلقهم علیها قیل و هی قبولهم للحق و تمکنهم من إدراکه أو مله الإسلام فإنهم لو خلوا و ما خلقوا علیه أدی بهم إلیها.

۱- ۱. العنکبوت: ۵۱.

۲- ۲. العنکبوت: ۵۸ و ۵۹.

۳- ۳. الروم: ۱۵.

۴- ۴. الروم: ۳۰- ۳۲.

۵- ۵. الکافی ج ۱ ص ۴۱۹.

وَ فِی الْکَافِی (۱)

عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: أَنَّهُ سُئِلَ مَا تِلْکَ الْفِطْرَهُ قَالَ هِیَ الْإِسْلَامُ.

فطرهم الله حین أخذ میثاقهم علی التوحید قال أ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ (۲) و فیهم المؤمن و الکافر.

و فی کثیر من الأخبار(۳)

فطرهم علی التوحید و فی بعضها فطرهم علی الولایه و فی بعضها فطرهم علی التوحید و محمد رسول الله صلی الله علیه و آله و علی أمیر المؤمنین علیه السلامليه السلام (۴).

وَ عَنِ الْبَاقِرِ علیه السلام (۵): فَطَرَهُمْ عَلَی التَّوْحِیدِ عِنْدَ الْمِیثَاقِ عَلَی مَعْرِفَهِ أَنَّهُ رَبُّهُمْ قَالَ لَوْ لَا ذَلِکَ لَمْ یَعْلَمُوا مَنْ رَبُّهُمْ وَ لَا مَنْ رَازِقُهُمْ.

و قد مضت الأخبار و الأقوال فی ذلک فی کتاب العدل.

لاـ تَبْدِیلَ لِخَلْقِ اللَّهِ أی لا یقدر أحد أن یغیره أو لا ینبغی أن یغیر ذلِکَ إشاره إلی الدین المأمور بإقامه الوجه له أو الفطره إن فسرت بالمله الدِّینُ الْقَیِّمُ أی المستوی الذی لا عوج فیه وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَعْلَمُونَ أی استقامته مُنِیبِینَ إِلَیْهِ أی راجعین إلیه مره بعد أخری مِنَ الَّذِینَ فَرَّقُوا دِینَهُمْ أی اختلفوا فیما یعبدونه علی اختلاف أهوائهم و قرأ حمزه و الکسائی فارقوا أی ترکوا وَ کانُوا شِیَعاً أی فرقا یشایع کل إمامها الذی أصل دینها کُلُّ حِزْبٍ بِما لَدَیْهِمْ فَرِحُونَ أی مسرورون ظنا بأنه الحق (۶).

لِلدِّینِ الْقَیِّمِ أی البلیغ الاستقامه لا مَرَدَّ لَهُ لتحتم مجیئه یَوْمَئِذٍ یَصَّدَّعُونَ أصله یتصدعون أی یتفرقون فَرِیقٌ فِی الْجَنَّهِ وَ فَرِیقٌ فِی السَّعِیرِ

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۱۲.

۲- ۲. الأعراف: ۱۷۲.

۳- ۳. راجع الکافی کتاب الإیمان و الکفر باب فطره الخلق علی التوحید.

۴- ۴. راجع الکافی ج ۱ ص ۴۱۲ و تراه فی کشف الحق بروایته عن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله ج ۱ ص ۹۳.

۵- ۵. تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۴۰.

۶- ۶. الروم: ۴۳.

لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعِيمِ (۱) قیل أی لهم نعیم جنات فعکس للمبالغه خالِدِینَ فِیها حال من الضـمیر فی لهم أو من جنات النعیم وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا مصدران مؤکدان الأول لنفسه و الثانی لغیره لأن قوله لَهُمْ جَنَّاتُ وعد و لیس کل وعد حقا وَ هُوَ الْعَزِیزُ الذی لا یغلبه شـی ء فیمنعه عن إنجاز وعده و وعیده الْحَکِیمُ الذی لا یفعل إلا ما تسـتدعیه حکمته بِأَنَّ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ فَضْلًا کَبِیراً(۲) أی علی سائر الأمم أو علی أجر أعمـالهم وَ رِزْقٌ کَرِیـمٌ أی لاـ تعـب فیه و لاـ من علیه وَ مـا یَسْـتَوِی الْأَعْمی وَ الْبَصِـیرُ(۳) أی الکـافر و المـؤمن وَ لَا الظُّلُمـاتُ وَ لَا النُّورُ أی و لاـ الباطـل و لاـ الحق وَ لَا الظِّلُّ وَ لَا الْحَرُورُ أی و لاـ الثواب و لاـ العقاب و لا لتأکیـد نفی الاسـتواء و تکریرها علی الشقین لمزید التأکید و الحرور من الحر غلب علی السموم.

و قـال علی بن إبراهیم الظل الناس و الحرور البهائم و کأنهم إنما سـموا ظلا لتعیشـهم فی الظلال و البهائم حرورا لتعیشـهم فیها و فی بعض النسخ للناس و للبهائم و هو أصوب و فی بعضـها و لا الحرور و الحرور السـمائم و هو أظهر منهما وَ ما یَسْتَوِی الْأَحْیاءُ وَ لَا الْأَمْواتُ تمثیل آخر للمؤمنین و الکافرین أبلغ من الأول و لذلک کرر الفعل و قیل للعلماء و الجهلاء إِنَّ اللَّهَ یُسْمِعُ مَنْ یَشاءُ

هـدایته فیوفقه لفهم آیـاته و الاتعـاظ بعظاته وَ ما أَنْتَ بِمُسْـمِعٍ مَنْ فِی الْقُبُورِ أی المصـرین علی الکفر و قال علی بن إبراهیم قال هؤلاء الکفار لا یسمعون منک کما لا یسمع من فی القبور.

مَنْ کانَ حَیًّا(۴) قال ره یعنی مؤمنا حی القلب و فی المجمع عن

۱- ۱. لقمان: ۸ و ۹.

۲- ۲. الأحزاب: ۴۷.

۳- ۳. فاطر: ۱۹.

۴- ۴. یس: ۷۰.

أمير المؤمنين عليه السلام أی عاقلا- وَ يَحِقَّ الْقَوْلُ أی تجب كلمه العذاب عَلَى الْكافِرِينَ (١) الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَ مَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَ يُؤْمِنُونَ بِهِ (٢) أخبر عنهم بالإيمان إظهارا لفضله و تعظيما لأهله وَ يَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فی الأخبار الكثيره للذين آمنوا بولايتهم عليهم السلام رَبَّنا أی يقولون ربنا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْ ءٍ رَحْمَةً وَ عِلْماً أی وسعت رحمتک و علمک كل شی ء فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تابُوا وَ اتَّبَعُوا سَبِيلَكَ قيل أی للذين علمت منهم التوبه و اتباع سبيل الحق وَ قِهِمْ عَذابَ الْجَحِيمِ رَبَّنا وَ أَدْخِلْهُمْ جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدْتَهُمْ أی إياها وَ مَنْ صَلَحَ مِنْ آبائِهِمْ وَ أَزْواجِهِمْ وَ ذُرِّيَّاتِهِمْ عطف على هم الأول أی أدخلهم و معهم هؤلاء ليتم سرورهم أو الثانی لبيان عموم الوعد إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الذی لا يمتنع عليه مقدور الْحَكِيمُ الذی لا يفعل إلا ما تقتضيه حكمته و من ذلک الوفاء بالوعد وَ قِهِمُ السَّيِّئاتِ أی العقوبات أو جزاء السيئات أو المعاصی فی الدنيا لقوله وَ مَنْ تَقِ السَّيِّئاتِ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمْتَهُ أی و من تقها فی الدنيا فقد رحمته فی الآخره وَ ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ يعنی الرحمه أو الوقايه أو مجموعهما.

وَ مَنْ عَمِلَ صالِحاً مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثى وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيها بِغَيْرِ حِسابٍ (٣) قيل أی بغير تقدير و موازنه بالعمل بل أضعافا مضاعفه فضلا من الله و رحمه و لعل جعل العمل عمده و الإيمان حالا للدلاله على أنه شرط فی اعتبار العمل و أن ثوابه أعلى من ذلک.

إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنا(۴) قيل أی بالحجه و الظفر و الانتقام من الكفره فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهادُ الأشهاد جمع شاهد و المراد بهم من يقوم

١- ١. مجمع البيان ج ٨ ص ۴٣٢.

٢- ٢. المؤمن: ۶- ٩.

٣- ٣. المؤمن: ۴٠.

۴- ۴. المؤمن: ۵١.

یوم القیامه للشهاده علی الناس من الملائکه و الأنبیاء و المؤمنین.

و قال علی بن إبراهیم هو فی الرجعه إذا رجع رسول الله صلی الله علیه و آله و الأئمه صلوات الله علیهم

وَ رَوَی بِإِسْنَادِهِ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ: ذَلِکَ وَ اللَّهِ فِی الرَّجْعَهِ أَ مَا عَلِمْتَ أَنَّ أَنْبِیَاءَ اللَّهِ کَثِیرَهٌ لَمْ یُنْصَرُوا فِی الدُّنْیَا وَ قُتِلُوا وَ الْأَئِمَّهُ مِنْ بَعْدِهِمْ قُتِلُوا وَ لَمْ یُنْصَرُوا وَ ذَلِکَ فِی الرَّجْعَهِ.

وَ ما یَسْتَوِی الْأَعْمی وَ الْبَصِیرُ(۱) أی الجاهل و المستبصر وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ لَا الْمُسِی ءُ أی و لا یستوی المؤمن المحسن و المسی ء مؤمنا کان أو غیره قَلِیلًا ما تَتَذَکَّرُونَ أی تذکرا ما قلیلا تتذکرون فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنا(۲) أی عذابنا النازل بهم قال فی المجمع (۳) أی عند رؤیتهم بأس الله و عذابه لأنهم یصیرون عند ذلک ملجئین و فعل الملجإ لا یستحق به المدح سُنَّتَ اللَّهِ نصبها علی المصدر أی سن الله هذه السنه فی الأمم الماضیه کلها إذ لا ینفعهم إیمانهم إذا رأوا العذاب و المراد بالسنه هنا الطریقه المستمره من فعله بأعدائه الجاحدین وَ خَسِرَ هُنالِکَ الْکافِرُونَ بدخول النار و استحقاق النقمه و فوت الثواب و الجنه

وَ فِی الْعُیُونِ (۴)

عَنِ الرِّضَا علیه السلام: أَنَّهُ سُئِلَ لِأَیِّ عِلَّهٍ غَرَّقَ اللَّهُ فِرْعَوْنَ وَ قَدْ آمَنَ بِهِ وَ أَقَرَّ بِتَوْحِیدِهِ قَالَ لِأَنَّهُ آمَنَ عِنْدَ رُؤْیَهِ الْبَأْسِ وَ الْإِیمَانُ عِنْدَ رُؤْیَهِ الْبَأْسِ غَیْرُ مَقْبُولٍ وَ ذَلِکَ حُکْمُ اللَّهِ تَعَالَی ذِکْرُهُ فِی السَّلَفِ وَ الْخَلَفِ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنا الْآیَتَیْنِ (۵).

۱- ۱. المؤمن: ۵۸.

۲- ۲. المؤمن: ۸۴ و ۸۵.

۳- ۳. مجمع البیان ج ۸ ص ۵۳۵.

۴- ۴. عیون أخبار الرضا علیه السلام ج ۲ ص ۷۷- ط دار العلم قم.

۵- ۵. قال بعد ذلک: و لعله أخری أغرق اللّه عزّ و جلّ فرعون و هی انه استغاث بموسی لما أدرکه الغرق و لم یستغث باللّه، فأوحی اللّه عزّ و جلّ إلیه یا موسی لم تغث فرعون لانک لم تخلقه، و لو استغاث بی لاغثته. أقول: العله الأولی لعدم قبول ایمانه، و هذه وجه عدم اغاثته و نجاته من الغرق.

و قـال الرازی فی تفسیره فـإن قیـل اذکروا ضابطا فی الوقت الـذی لاـ ینفع الإتیـان بالإیمان قلنا إنه الوقت الـذی یعاین فیه نزول ملائکه الرحمه و العـذاب لأـن فی ذلـک الوقت یصـیر المرء ملجأ إلی الإیمان فـذلک الإیمان لا ینفع إنما ینفع مع القـدره علی خلافه حتی یکون المرء مختارا أما إذا عاینوا علامات الآخره فلا ینفع قوله غَیْرُ مَمْنُونٍ (۱) أی لا یمن به علیکم أو غیر مقطوع.

شَرَعَ لَکُمْ مِنَ الدِّینِ (۲) أی قرر لکم دین نوح و محمد و من بینهما من أرباب الشرائع علیهم السلام و هو الأصل المشترک فیما بینهم المفسر بقوله أَنْ أَقِیمُوا الـدِّینَ و هو الإیمان بما یجب تصـدیقه و الطاعه فی أحکام الله وَ لا تَتَفَرَّقُوا فِیهِ أی و لا تختلفوا فی هذا الأصل أما فروع الشرائع فمختلفه کما قال لِکُلٍّ جَعَلْنا مِنْکُمْ شِرْعَهً وَ مِنْهاجاً کَبُرَ عَلَی الْمُشْرِکِینَ أی عظم علیهم ما تَدْعُوهُمْ إِلَیْهِ

من التوحید(۳) اللَّهُ یَجْتَبِی إِلَیْهِ مَنْ یَشاءُ أی یجتلب إلیه و الضمیر لما تدعوهم أو للدین وَ یَهْدِی إِلَیْهِ بالإرشاد و التوفیق مَنْ یُنِیبُ أی یقبل إلیه و قال علی بن إبراهیم (۴) هم الأئمه الذین اختارهم و اجتباهم

وَ عَنِ الصَّادِقِ علیه السـلام: أَنْ أَقِیمُوا الـدِّینَ قَالَ الْإِمَامُ- وَ لا تَتَفَرَّقُوا فِیهِ کِنَایَهٌ عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ- ما تَـدْعُوهُمْ إِلَیْهِ مِنْ وَلَایَهِ عَلِیٍّ علیه السلام- مَنْ یَشاءُ کِنَایَهٌ عَنْ عَلِیٍّ علیه السلام.

و سیأتی خبر طویل فی تأویل هذه الآیه

۱- ۱. فصّلت: ۸.

۲- ۲. الشوری: ۱۳.

۳- ۳. فی الکافی ج ۱ ص ۴۱۸ فی حدیث الرضا علیه السـلام أن المراد کبر علی المشـرکین بولایه علیّ علیه السلام ما تدعوهم إلیه یا محمّد من ولایه علی، هکذا فی الکتاب مخطوطه.

۴- ۴. و هکذا رواه فی کنز جامع الفوائد ص ۲۸۴.

فِي رَوْضاتِ الْجَنّاتِ (۱) قیل أی فی أطیب بقاعها و أنزهها لَهُمْ ما یَشاؤُنَ عِنْدَ رَبِّهِمْ أی ما یشتهونه ثابت لهم عند ربهم ذلِکَ إشاره إلی ما للمؤمنین هُوَ الْفَضْلُ الْکَبِیرُ الذی یصغر دونه ما لغیرهم فی الدنیا ذلِکَ الَّذِی أی ذلک الثواب الذی یبشرهم الله به فحذف الجار ثم العائد أو ذلِکَ التبشیر الَّذِی یُبَشِّرُ اللّهُ عِبادَهُ وَ یَسْتَجِیبُ الَّذِینَ آمَنُوا(۲) قیل أی یستجیب الله لهم فحذف اللام و المراد إجابه الدعاء أو الإثابه علی الطاعه أو یستجیبون الله بالطاعه إذا دعاهم إلیها

وَ فِی الْمَجْمَعِ (۳)

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: فِی حَدِیثٍ طَوِیلٍ أَنَّ الْأَنْصَارَ عَرَضُوا عَلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله أَمْوَالَهُمْ فَنَزَلَتْ قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّهَ فِی الْقُرْبی فَخَرَجُوا مِنْ عِنْدِهِ مُسَلِّمِینَ وَ قَالَ الْمُنَافِقُونَ إِنَّ هَذَا الشَّیْ ءَ افْتِرَاءٌ وَ سَاقَ إِلَی قَوْلِهِ وَ قَالَ وَ یَسْتَجِیبُ الَّذِینَ آمَنُوا وَ هُمُ الَّذِینَ سَلَّمُوا لِقَوْلِهِ.

وَ فِی الْکَافِی (۴)

عَنِ الْبَاقِرِ علیه السلام قَالَ: هُوَ الْمُؤْمِنُ یَدْعُو لِأَخِیهِ بِظَهْرِ الْغَیْبِ فَیَقُولُ لَهُ الْمَلَکُ آمِینَ وَ یَقُولُ الْعَزِیزُ الْجَبَّارُ وَ لَکَ مِثْلَا مَا سَأَلْتَ لِحُبِّکَ إِیَّاهُ.

وَ فِی الْمَجْمَعِ (۵)

عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: وَ یَزِیدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ الشَّفَاعَهَ لِمَنْ وَجَبَتْ لَهُ النَّارُ مِمَّنْ أَحْسَنَ إِلَیْهِمْ فِی الدُّنْیَا.

الَّذِینَ آمَنُوا(۶) صفه للمنادی فی قوله یا عِبادِ لا خَوْفٌ عَلَیْکُمْ تُحْبَرُونَ أی تسرون أو تزینون أو تکرمون إکراما یبالغ فیه فِی رَحْمَتِهِ (۷) التی من جملتها الجنه ذلِکَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبِینُ لخلوصه

۱- ۱. الشوری: ۲۲ و ۲۳.

۲- ۲. الشوری: ۲۶.

۳- ۳. مجمع البیان ج ۹ ص ۲۹.

۴- ۴. الکافی ج ۲ ص ۵۰۷.

۵- ۵. مجمع البیان ج ۹ ص ۳۰.

۶- ۶. الزخرف: ۶۹- ۷۰.

۷- ۷. الجاثیه: ۳۰.

عن الشوائب.

قالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقامُوا(۱) قيل أی جمعوا بين التوحيد الذی هو خلاصه العلم و الاستقامه فی الأمور التی هی منتهی العمل و ثم للدلاله علی تأخير رتبه العمل و توقف اعتباره علی التوحيد و قال علی بن إبراهيم استقاموا علی ولايه أمير المؤمنين عليه السلام فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ من لحوق مكروه وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ علی فوات محبوب.

وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ (۲) قال علی بن إبراهيم نزلت فی أصحاب رسول الله صلی الله عليه و آله الذين ارتدوا بعده و غصبوا أهل بيته حقهم و صدوا عن أمير المؤمنين و عن ولايه الأئمه عليهم السلام أَضَلَّ أَعْمالَهُمْ أی أبطل ما كان تقدم منهم مع رسول الله صلی الله عليه و آله من الجهاد و النصر

وَ رُوِیَ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام: فِی قَوْلِهِ وَ آمَنُوا بِما نُزِّلَ قَالَ بِمَا نُزِّلَ عَلَی مُحَمَّدٍ فِی عَلِیٍّ هَكَذَا نَزَلَتْ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّئاتِهِمْ قَالَ نَزَلَتْ فِی أَبِی ذَرٍّ وَ سَلْمَانَ وَ عَمَّارٍ وَ الْمِقْدَادِ لَمْ يَنْقُضُوا الْعَهْدَ قَالَ وَ آمَنُوا بِما نُزِّلَ عَلی مُحَمَّدٍ أَیْ أُثْبِتُوا عَلَی الْوَلَايَهِ الَّتِی أَنْزَلَهَا اللَّهُ- وَ هُوَ الْحَقُّ يَعْنِی أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام- بالَهُمْ أَیْ حَالَهُمْ.

ذلِكَ بِأَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْباطِلَ قال و هم الذين اتبعوا أعداء رسول الله و أمير المؤمنين صلوات الله عليهما

وَ رُوِیَ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام قَالَ: فِی سُورَهِ مُحَمَّدٍ صلی الله عليه و آله آيَهٌ فِينَا وَ آيَهٌ فِی أَعْدَائِنَا(۳).

مَوْلَی الَّذِينَ آمَنُوا(۴) أی ناصرهم علی أعدائهم و قال علی بن إبراهيم يعنی الذين ثبتوا علی ولايه أمير المؤمنين عليه السلام لا مَوْلی لَهُمْ فيدفع العذاب عنهم.

ص: ۵۰

۱- ۱. الأحقاف: ۱۳.

۲- ۲. القتال: ۱- ۳.

۳- ۳. راجع مجمع البيان ج ۹ ص ۹۵، و رواه فی كنز جامع الفوائد ص ۳۰۲ و ۳۳۴ عن علیّ عليه السلام.

۴- ۴. القتال: ۱۱.

لِيُدْخِلَ (۱) قیل أی فعل ما فعل و دبر ما دبر لیدخل وَ یُکَفِّرَ عَنْهُمْ سَیِّئاتِهِمْ أی یغطیها و لا یظهرها فَوْزاً عَظِیماً لأنه منتهی ما یطلب من جلب نفع أو دفع ضرر وَ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ (۲) أی أنزل علیهم الثبات و الوقار وَ أَلْزَمَهُمْ کَلِمَهَ التَّقْوی أی کلمه بها یتقی من النار أو هی کلمه أهل التقوی و قال الأکثر هی کلمه الشهاده و روی ذلک عن النبی صلی الله علیه و آله

وَ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: هِیَ الْإِیمَانُ وَ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فِی وَصْفِ عَلِیٍّ علیه السلام هُوَ الْکَلِمَهُ الَّتِی أَلْزَمْتُهَا الْمُتَّقِینَ (۳).

وَ فِی أَخْبَارٍ کَثِیرَهٍ عَنْهُمْ علیهم السلام: نَحْنُ کَلِمَهُ التَّقْوَی.

أی ولایتهم وَ کانُوا أَحَقَّ بِها أی بتلک الکلمه من غیرهم وَ أَهْلَها أی المستأهل لها وَ کانَ اللَّهُ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عَلِیماً فیعلم أهل کل شی ء و ییسره له.

حَبَّبَ إِلَیْکُمُ الْإِیمانَ (۴) أی جعله أحب الأدیان إلیکم بأن أقام الأدله علی صحته و بما وعد من الثواب علیه وَ زَیَّنَهُ فِی قُلُوبِکُمْ بالألطاف الداعیه إلیه و فیه إشعار بأن الإیمان من فعل القلب وَ کَرَّهَ إِلَیْکُمُ الْکُفْرَ بما وصف من العقاب علیه و بوجوه الألطاف الصارفه عنه وَ الْفُسُوقَ أی الخروج عن الطاعه إلی المعاصی وَ الْعِصْیانَ أی جمیع المعاصی و قیل الفسوق الکذب و هو المروی عن أبی جعفر علیه السلام (۵).

وَ فِی الْکَافِی وَ غَیْرِهِ (۶)

عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: أَنَّ الْإِیمَانَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام وَ الثَّلَاثَهُ

۱- ۱. الفتح: ۵.

۲- ۲. الفتح: ۲۶.

۳- ۳. منها ما تراه فی ج ۳۵ ص ۳۰۰ من هذه الطبعه فی روایات المعراج، و تراه فی ج ۳۶ ص ۵۵ باب أنّه علیه السلام کلمه اللّه أحادیث فی ذلک.

۴- ۴. الحجرات: ۷ و ۸.

۵- ۵. رواه الطبرسیّ فی مجمع البیان ج ۹ ص ۱۳۳.

۶- ۶. راجع الکافی ج ۱ ص ۴۲۶، مناقب آل أبی طالب ج ۳ ص ۳۴۳ تفسیر القمّیّ ص ۶۴۰.

الثَّلَاثَهُ عَلَى التَّرْتِيبِ.

وَ فِي الْمَحَاسِنِ (۱)

عَنْهُ علیه السلام: أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ هَذِهِ الْآيَهِ وَ قِيلَ لَهُ هَلْ لِلْعِبَادِ فِيمَا حَبَّبَ اللَّهُ صُنْعٌ قَالَ لَا وَ لَا كَرَامَهَ.

وَ فِي الْكَافِي (۲)

عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الْحُبِّ وَ الْبُغْضِ أَ مِنَ الْإِيمَانِ هُوَ فَقَالَ وَ هَلِ الْإِيمَانُ إِلَّا الْحُبُّ وَ الْبُغْضُ ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآيَهَ.

أُولئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ يعنى أولئك الذين فعل بهم ذلك هم الذين أصابوا الطريق السوى إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ (۳) أى فى محمد صلى الله عليه و آله شاعر أو مجنون أو منكم مكذب و منكم مصدق و منكم شاك أو فى القرآن أنه سحر أو كهانه أو ما سطره الأولون يُؤْفَكُ

عَنْهُ مَنْ أُفِكَ الضمير للرسول صلى الله عليه و آله أو القرآن أو الإيمان أى من صرف عنه صرف عن الخيرات كلها أو لا صرف أشد منه فكأنه لا صرف بالنسبه إليه أو يصرف عنه من صرف فى علم الله و قضائه تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ (۴) أى من قدر الله إيمانه أو من آمن فإنه يزداد بصيره مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ (۵) أى من الأموال التى جعلكم الله خلفاء فى التصرف فيها فهى حقيقه له لا لكم أو التى استخلفكم عمن قبلكم فى تملكها و التصرف فيها وَ ما لَكُمْ لا تُؤْمِنُونَ أى أيما عذر لكم فى ترك الإيمان وَ الرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ إليه بالحجج و البينات وَ قَدْ أَخَذَ مِيثاقَكُمْ أى و قد أخذ الله ميثاقكم بالإيمان قبل ذلك إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ لموجب ما فإن هذا موجب لا مزيد عليه مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ أى من ظلمات الكفر إلى نور الإيمان

۱- ۱. المحاسن: ۱۹۹.

۲- ۲. الكافى ج ۲ ص ۱۲۵. و تراه فى المحاسن ص ۲۶۲.

۳- ۳. الذاريات: ۸ و ۹.

۴- ۴. الذاريات: ۵۵.

۵- ۵. الحديد: ۷- ۹.

يَسْعى نُورُهُمْ (١) قيل أى ما يهتدون به إلى الجنه بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ بِأَيْمانِهِمْ من حيث يؤتون صحائف أعمالهم لأن السعداء يؤتون صحائف أعمالهم من هاتين الجهتين بُشْراكُمُ الْيَوْمَ جَنّاتٌ أى يقولون لهم من يتلقاهم من الملائكه بُشْراكُمُ أى المبشر به جنات أو بشراكم دخول جنات ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ إشاره إلى ما تقدم من النور و البشرى بالجنات المخلده أُولئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ وَ الشُّهَداءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ (٢)

فِي التَّهْذِيبِ عَنِ السَّجَّادِ عليه السلام: إِنَّ هَذِهِ لَنَا وَ لِشِيعَتِنَا.

وَ فِي الْمَحَاسِنِ (٣)

عَنِ الصَّادِقِ عَنْ أَبِيهِ عليه السلام قَالَ: مَا مِنْ شِيعَتِنَا إِلَّا صِدِّيقٌ شَهِيدٌ قِيلَ أَنَّى يَكُونُ ذَلِكَ وَ عَامَّتُهُمْ يَمُوتُونَ عَلَى فُرُشِهِمْ فَقَالَ أَ مَا تَتْلُوا كِتَابَ اللَّهِ فِي الْحَدِيدِ- وَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللّهِ وَ رُسُلِهِ أُولئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ وَ الشُّهَداءُ قَالَ لَوْ كَانَ الشُّهَدَاءُ لَيْسَ إِلَّا كَمَا يَقُولُونَ كَانَ الشُّهَدَاءُ قَلِيلًا.

أقول

سيأتى أخبار كثيره فى ذلك و قد مر بعضها لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَ نُورُهُمْ أى أجر الصديقين و الشهداء و نورهم سابِقُوا(٤) أى سارعوا مسارعه السابقين فى المضمار إِلى مَغْفِرَهٍ مِنْ رَبِّكُمْ أى إلى موجباتها كَعَرْضِ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ قيل أى كعرض مجموعهما إذا بسطتا يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا(٥) أى بالرسل المتقدمه اتَّقُوا اللّهَ فيما نهاكم عنه يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ أى نصيبين مِنْ رَحْمَتِهِ لإيمانكم بمحمد و إيمانكم بمن قبله وَ يَجْعَلْ لَكُمْ نُوراً تَمْشُونَ بِهِ قيل يريد المذكور فى قوله يَسْعى نُورُهُمْ أو الهدى الذى يسلك به إلى جناب القدس.

و قال على بن إبراهيم (۶) كِفْلَيْنِ نصيبين مِنْ رَحْمَتِهِ أحدهما أن

١- ١. الحديد: ١٢.

٢- ٢. الحديد: ١٩.

٣- ٣. المحاسن: ١۶٣. و الحديث عن زيد بن أرقم عن الحسين بن على عليهما السلام و فيه قال: قلت جعلت فداك أنى يكون ذلك إلخ.

۴- ۴. الحديد: ٢١.

۵- ۵. الحديد: ٢٨.

۶- ۶. تفسير القمّىّ: ۶۶۶.

لا يدخله النار و ثانيهما أن يدخله الجنه وَ يَجْعَلْ لَكَمْ نُوراً يعنى الإيمان

وَ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام (١): كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ قَالَ الْحَسَنَ وَ الْحُسَيْنَ وَ نُوراً تَمْشُونَ بِهِ يَعْنِى إِمَاماً تَأْتَمُّونَ بِهِ.

وَ فِي الْمَنَاقِبِ قَالَ: وَ النُّورُ عَلِيٌّ عليه السلام.

لا يَسْتَوِى أَصْحابُ النَّارِ وَ أَصْحابُ الْجَنَّهِ (٢) قيل أى لا يستوى الذين استكملوا نفوسهم فاستأهلوا الجنه و الذين استمهنوها فاستحقوا النار هُمُ الْفائِزُونَ بالنعيم المقيم.

تُؤْمِنُونَ (٣) استئناف مبين للتجاره و هو الجمع بين الإيمان و الجهاد المؤدى إلى كمال عزهم و المراد به الأمر و إنما جى ء بلفظ الخبر إيذانا بأن ذلك مما لا يترك ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ يعنى ما ذكر من الإيمان و الجهاد إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ أى إن كنتم من أهل العلم إذ الجاهل لا يعتد بفعله يَغْفِرْ لَكُمْ جواب للأمر المدلول عليه بلفظ الخبر أو بشرط أو استفهام دل عليه الكلام تقديره إن تؤمنوا و تجاهدوا أو هل تقبلون أن أدلكم يغفر لكم ذلِكَ إشاره إلى ما ذكر من المغفره و إدخال الجنه وَ أُخْرى أى و لكم إلى هذه النعمه المذكوره نعمه أخرى و قيل مبتدأ خبره نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَ فَتْحٌ قَرِيبٌ فتح مكه و فى تفسير على بن إبراهيم يعنى فى الدنيا بفتح القائم عليه السلام وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ عطف على محذوف مثل قل يا أيها الذين آمنوا و بشر أو على تؤمنون به فإنه فى معنى الأمر مَنْ أَنْصارِى إِلَى اللَّهِ (۴) أى من جندى متوجها إلى نصره الله و الحواريّون أصفياؤه فَآمَنَتْ طائِفَهٌ أى بعيسى فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ آمَنُوا أى بالحجه أو بالحرب و ذلك بعد رفع عيسى عليه السلام فَأَصْبَحُوا ظاهِرِينَ أى فصاروا غالبين وَ لِلَّهِ الْعِزَّهُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ (۵) أى لله الغلبه و القوه و لمن أعزه

۱- ۱. الكافى ج ۱ ص ۴۳۰، كنز جامع الفوائد: ۳۳۴.

۲- ۲. الحشر: ۲۰.

۳- ۳. الصف: ۱۰.

۴- ۴. الصف: ۱۴.

۵- ۵. المنافقون: ۸.

من رسوله و المؤمنين وَ لكِنَّ الْمُنـافِقِينَ لا ـ يَعْلَمُونَ من فرط جهلهم و غرورهم وَ النُّورِ الَّذِی أَنْزَلْنا(۱) ذهب أكثر المفسرين إلى أنه القرآن و قال علی بن إبراهيم (۲) النور أمير المؤمنين عليه السلام

وَ فِی الْكَافِی (۳)

عَنِ الْكَاظِمِ عليه السلام: الْإِمَامَهُ هِیَ النُّورُ وَ ذَلِکَ قَوْلُهُ تَعَالَی - فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ النُّورِ الَّذِی أَنْزَلْنا قَالَ النُّورُ هُوَ الْإِمَامُ.

وَ عَنِ الْبَاقِرِ عليه السلام:(۴) أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ هَذِهِ الْآيَهِ فَقَالَ النُّورُ وَ اللَّهِ الْأَئِمَّهُ الْخَبَرَ.

و الأخبار فی ذلک كثيره أوردناها فی كتاب الإمامه(۵).

يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ (۶) لأجل ما فيه من الحساب و الجزاء و الجمع جمع الأولين و الآخرين ذلِكَ يَوْمُ التَّغابُنِ يغبن فيه بعضهم بعضا لنزول السعداء منازل الأشقياء لو كانوا سعداء و بالعكس

وَ فِی مَعَانِی الْأَخْبَارِ(۷)

عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام: يَوْمَ يَغْبِنُ أَهْلُ الْجَنَّهِ أَهْلَ النَّارِ.

وَ يَعْمَلْ صالِحاً أی عملا ـ صالحا ذلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ إشاره إلى مجموع الأمرين و لذلك جعله الفوز العظيم لأنه جامع للمصالح من دفع المضار و جلب المنافع يَهْدِ قَلْبَهُ (۸) قيل أی للثبات و الاسترجاع عند حلول المصيبه و قال علی بن إبراهيم أی يصدق الله فی قلبه فإذا بين الله له اختار الهدى و يزيده الله كما قال وَ الَّذِينَ اهْتَدَوْا زادَهُمْ هُدىً

وَ فِی الْكَافِی (۹)

عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام قَالَ: إِنَّ الْقَلْبَ لَيَتَرَجَّجُ فِيمَا بَيْنَ الصَّدْرِ

ص: ۵۵

۱- ۱. التغابن: ۸.

۲- ۲. تفسير القمّیّ ص ۶۸۳.

۳- ۳. الكافی ج ۱ ص ۱۹۶.

۴- ۴. الكافی ج ۱ ص ۱۹۴ و ۱۹۵ حديثان.

۵- ۵. راجع ج ۳۲ ص ۳- ۳۲۵.

۶- ۶. التغابن: ۹.

۷- ۷. معانی الأخبار ص ۱۵۶.

۸- ۸. التغابن: ۱۱.

۹- ۹. الکافی ج ۲ ص ۴۲۱.

وَ الْحَنْجَرَهِ حَتَّى يُعْقَدَ عَلَى الْإِيمَانِ فَإِذَا عُقِدَ عَلَى الْإِيمَانِ قَرَّ وَ ذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ وَ مَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ.

أقول

كأنه عليه السلام قرأ بالهمز و رفع قلبه كما قرأ في الشواذ(۱) منسوبا إلى عكرمه و عمرو بن دينار أو هو بيان لحاصل المعنى فيوافق القراءه المشهوره أيضا أي يهدى الله قلبه فيسكن.

ذِكْراً رَسُولًا(۲)

عَنِ الرِّضَا عليه السلام: أَنَّ الذِّكْرَ هُنَا هُوَ الرَّسُولُ (۳) وَ نَحْنُ أَهْلُ الذِّكْرِ.

و قال البيضاوى يعنى بالذكر جبرئيل عليه السلام لكثره ذكره أو لنزوله بالذكر و هو القرآن أو لكونه مذكورا فى السماوات أو ذا ذكر أى شرف أو محمدا صلى الله عليه و آله لمواظبته على تلاوه القرآن أو تبليغه و عبر عن إرساله بالإنزال ترشيحا أو لأنه مسبب عن إنزال الوحى إليه و أبدل عنه رسولا للبيان أو أراد به القرآن و رسولا منصوب بمقدر مثل أرسل أو ذكرا و الرسول مفعوله أو بدله على أنه بمعنى الرساله مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ من الضلاله إلى الهدى قَدْ أَحْسَنَ اللَّهُ لَهُ رِزْقاً قيل فيه تعجيب و تعظيم لما رزقوا من الثواب.

وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ (۴) عطف على النبى صلى الله عليه و آله إحمادا لهم و تعريضا لمن ناواهم و قيل مبتدأ خبره نُورُهُمْ يَسْعى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ بِأَيْمانِهِمْ

فِي الْمَجْمَعِ (۵)

عَنِ الصَّادِقِ: فِي هَذِهِ الْآيَهِ قَالَ يَسْعَى أَئِمَّهُ الْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ الْقِيَامَهِ بَيْنَ أَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ وَ بِأَيْمَانِهِمْ حَتَّى يُنْزِلُوهُمْ مَنَازِلَهُمْ فِي الْجَنَّهِ.

و روى على بن

۱- ۱. راجع مجمع البيان ج ۱۰ ص ۲۹۹.

۲- ۲. الطلاق: ۱۰- ۱۱.

۳- ۳. و ذلك لان« رسولا» بيان أو بدل عن« ذكرا» و لا يلزم كون الرسول منزلا فان التقدير انا انزلنا اليكم ذكرا بل انا أرسلنا اليكم رسولا».

۴- ۴. التحريم: ۹.

۵- ۵. مجمع البيان ج ۱۰ ص ۳۱۸ و هكذا رواه علىّ بن إبراهيم فى تفسيره ص ۴۵۹.

إبراهيم: مثله

وَ عَنِ الْبَاقِرِ عليه السلام: فَمَنْ كَانَ لَهُ نُورٌ يَوْمَئِذٍ نَجا وَ كُلُّ مُؤْمِنٍ لَهُ نُورٌ.

يَقُولُونَ إذا طفئ أنوار المنافقين. رَبَّنا أَتْمِمْ لَنا نُورَنا و قيل تتفاوت أنوارهم بحسب أعمالهم فيسألون إتمامه تفضلا.

أَ فَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا(١) يقال كببته فأكب و هو من الغرائب أى يعثر كل ساعه و يخرّ على وجهه لوعوره طريقه و اختلاف أجزائه و لذلك قابله بقوله أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا أى قائما سالما من العثار عَلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ أى مستوى الأجزاء أو الجهه و المراد تشبيه

المشرك و الموحد بالسالكين و الدينين بالمسلكين و قيل المراد بالمكب الأعمى فإنه يعتسف فينكب و بالسوى البصير و قيل من يمشى مكبا هو الذى يحشر على وجهه إلى النار و من يمشى سويا الذى يحشر على قدميه إلى الجنه.

وَ فِي الْكَافِي (٢)

عَنِ الْكَاظِمِ عليه السلام: أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ هَذِهِ الْآيَهِ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ ضَرَبَ مَثَلَ مَنْ حَادَ عَنْ وَلَايَهِ عَلِيٍّ عليه السلام كَمَنْ يَمْشِي عَلَى وَجْهِهِ لَا يَهْتَدِي لِأَمْرِهِ وَ جَعَلَ مَنْ تَبِعَهُ سَوِيًّا عَلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ وَ الصِّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام.

أَ فَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ (٣) إنكار لقولهم إن صح أنا نبعث كما يزعم محمد و من معه لم يفضلونا بل نكون أحسن حالا منهم كما نحن عليه فى الدنيا ما لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ التفات فيه تعجيب من حكمهم و استبعاد له و إشعار بأنه صادر من اختلال فكر و اعوجاج رأى.

فَلا يَخافُ بَخْساً وَ لا رَهَقاً(۴) أى نقصا فى الجزاء أو أن يرهقه ذله و قال على بن إبراهيم البخس النقصان و الرهق العذاب.

ص: ۵۷

١- ١. الملك: ٢٠.

٢- ٢. الكافي ج ١ ص ۴٣٣.

٣- ٣. القلم: ٣۵.

۴- ۴. الجن: ١٣.

وَ فِی الْکَافِی (۱)

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفُضَیْلِ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ الْمَاضِی علیه السلام قَالَ: قُلْتُ قَوْلُهُ لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدی آمَنَّا بِهِ قَالَ الْهُدَی الْوَلَایَهُ آمَنَّا بِمَوْلَانَا فَمَنْ آمَنَ بِوَلَایَهِ مَوْلَاهُ فَلا یَخافُ بَخْساً وَ لا رَهَقاً قُلْتُ تَنْزِیلٌ قَالَ لَا تَأْوِیلٌ.

یَضْحَکُونَ (۲) أی یستهزءون وَ إِذا مَرُّوا بِهِمْ یَتَغامَزُونَ أی یغمز بعضهم بعضا و یشیرون بأعینهم انْقَلَبُوا فَکِهِینَ أی ملتذین بالسخریه منهم و قال علی بن إبراهیم إِنَّ الَّذِینَ أَجْرَمُوا الأول و الثانی و من تبعهما یَتَغامَزُونَ برسول الله إلی آخر السوره.

و فی المجمع (۳)

قیل نزلت فی علی بن أبی طالب علیه السلام و ذلک أنه کان فی نفر من المسلمین جاءوا إلی رسول الله صلی الله علیه و آله فسخر منهم المنافقون و ضحکوا و تغامزوا ثم رجعوا إلی أصحابهم فقالوا رأینا الیوم الأصلع فضحکنا منه فنزلت الآیات قبل أن یصل علی و أصحابه إلی النبی صلی الله علیه و آله.

و عن ابن عباس (۴) إِنَّ الَّذِینَ أَجْرَمُوا منافقو قریش و الَّذِینَ آمَنُوا علی بن أبی طالب علیه السلام.

وَ إِذا رَأَوْهُمْ (۵) أی و إذا رأوا المؤمنین نسبوهم إلی الضلال وَ ما أُرْسِلُوا عَلَیْهِمْ أی علی المؤمنین حافِظِینَ یحفظون علیهم أعمالهم و یشهدون برشدهم و ضلالهم فَالْیَوْمَ الَّذِینَ آمَنُوا مِنَ الْکُفَّارِ یَضْحَکُونَ حین یرونهم أذلاء مغلولین فی النار.

و روی (۶)

أنه یفتح لهم باب إلی الجنه فیقال لهم أخرجوا إلیها فإذا

۱- ۱. الکافی ج ۱ ص ۴۳۳، فی حدیث.

۲- ۲. المطففین: ۲۸.

۳- ۳. مجمع البیان ج ۱۰ ص ۴۵۷.

۴- ۴. رواه أیضا فی المجمع عن أبی القاسم الحسکانی فی کتاب شواهد التنزیل.

۵- ۵. المطففین: ۳۲.

۶- ۶. رواه الطبرسیّ عن أبی صالح ج ۱۰ ص ۴۵۷.

وصلوا أغلق دونهم فيضحك المؤمنون منهم هَلْ ثُوِّبَ الْكَفّارُ أى أثيبوا و جوزوا ما كانُوا يَفْعَلُونَ من السخريه بالمؤمنين و الاستفهام للتقرير.

غَيْرُ مَمْنُونٍ (۱) أى غير مقطوع أو ممنون به عليهم كما مر ذلِكَ الْفَوْزُ الْكَبِيرُ(۲) إذ الدنيا و ما فيها يصغر دونه وَ تَواصَوْا بِالصَّبْرِ(۳) أى أوصى بعضهم بعضا بالصبر على طاعه الله تعالى و المرحمه الرحمه على عباده أو بموجبات رحمه الله أَصْحابُ الْمَيْمَنَهِ أى اليمين أو اليمن و قال على بن إبراهيم أصحاب أمير المؤمنين عليه السلام.

وَ الْعَصْرِ قيل أقسم بصلاه العصر أو بعصر النبوه أو بالدهر لاشتماله على الأعاجيب إِنَّ الْإِنْسانَ لَفِی خُسْرٍ أى فى خسران فى مساعيهم و صرف أعمارهم فى مطالبهم إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ فإنهم اشتروا الآخره بالدنيا ففازوا بالحياه الأبديه و السعاده السرمديه وَ تَواصَوْا بِالْحَقِ بالثابت الذى لا يصح إنكاره من اعتقاد أو عمل وَ تَواصَوْا بِالصَّبْرِ عن المعاصى و على الطاعات و على المصائب.

وَ فِی الْإِكْمَالِ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ: الْعَصْرِ عَصْرُ خُرُوجِ الْقَائِمِ علیه السلام إِنَّ الْإِنْسانَ لَفِی خُسْرٍ يَعْنِی أَعْدَاءَنَا- إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا يَعْنِی بِآيَاتِنَا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ يَعْنِی بِمُوَاسَاهِ الْإِخْوَانِ- وَ تَواصَوْا بِالْحَقِ يَعْنِی الْإِمَامَهَ وَ تَواصَوْا بِالصَّبْرِ يَعْنِی بِالْعِشْرَهِ.

و قال على بن إبراهيم إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا بولايه أمير المؤمنين عليه السلام وَ تَواصَوْا بِالْحَقِ ذرياتهم و من خلفوا بالولايه تواصوا بها و صبروا عليها.

وَ فِی الْمَجْمَعِ (۴)

عَنْ عَلِيٍّ علیه السلام وَ عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: أَنَّهُمَا قَرَءَا وَ الْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسانَ لَفِی خُسْرٍ- وَ إِنَّهُ فِيهِ إِلَى آخِرِ الدَّهْرِ.

ص: ۵۹

۱- ۱. الانشقاق: ۲۵ و التين ۶.

۲- ۲. البروج: ج ۱۲.

۳- ۳. البلد: ۱۷.

۴- ۴. مجمع البيان ج ۱۰ ص ۵۳۶.

**[ترجمه]«هدایت»: بیان از گمراهی است. «متقین»: - . بقره / ۲ - آنها که نگه می‌دارند خود را از آنچه هلاک کند و از آنکه کم‌خردی بر آنان چیره شود، تا چون واجبی را بدانند، آن را به کار می‌بندند تا پروردگارشان به زودی خشنود گردد. از گفته امام صادق علیه السلام برمی‌آید که:«متقین شیعه ما هستند.» و هدایت را ویژه متقین ساخت، چراکه آنان از آن بهره می... برند.

{آنها که به نادیده ایمان دارند}: از آنچه در حواس آنها نیاید، چون یگانگی خدا، پیغمبری پیغمبران، قیام قائم علیه‌السلام، رجعت، برانگیخته شدن، حساب، بهشت، دوزخ، و هر آنچه باید به آن معتقد باشند، و به چشم نمی‌آید، و به دلیل خدایی فهمیده می‌شود.

{و برپا دارند نماز را}: به رکوع و سجود کامل، و حفظ اوقات و احکام و پاسداری از تباهی و کاستی. {و از آنچه روزیشان کردیم هزینه می‌کنند}: از دارایی و نیروها و از تن و آبرو و دانش. {و در راه خدا می‌بخشند}: و رنج می‌برند و حق را به اهلش می‌رسانند؛ وام می‌دهند؛ نیازها را برآورده می‌سازند، از مستمندان دستگیری می‌کنند؛ دست نابینا را می‌گیرند؛ ناتوان‌ها را از مهلکه می‌رهانند و بارشان را می‌کشند؛ پیاده ها را سوار می‌کنند؛ و مؤمن تر از خود را در مال و جان بر خود پیش می... دارند؛ با همپایه های خود برابری می‌کنند؛ دانش را به اهلش می‌بخشند؛ فضائل اهل‌بیت را برای دوستان آنها بازمی‌گویند، و برای هر کس که امید هدایت او می‌رود.

بیشتر آنچه گذشت از تفسیر امام گرفته شده است. - . تفسیر منسوب به امام حسن عسکری علیه‌السلام - و در معانی الاخبار و تفسیر عیاشی، از امام صادق علیه‌السلام روایت شده است: «یعنی از آنچه ما یادشان دادیم منتشر کنند.» - .[۲]تفسیر عیّاشی ۱ : ۲۶ -

{به آنچه بر تو نازل شده}: از قرآن و شرع. و {آنچه پیش از تو نازل شده}: از تورات و انجیل و زبور و صحف ابراهیم و کتب نازل شده دیگر که همه درست و راست و از جانب خدا است، چنانچه در تفسیر امام عسکری آمده است .

{به آخرت یقین دارند}: آن حضرت فرمود: «به سرای دیگر پس از این جهان، و بدانند و تردید نکنند که در آن خانه پاداش کارهای خوب برتر از کردار داده می‌شود و کیفر کارهای بد می‌مانند.

{آنان به رهنمایی پروردگار خودند}: امام علیه‌السلام فرمود: «خدا خبر داده که موصوفان به این وصف‌ها در راه درست قدم برمی‌دارند.»

{از جانب پروردگارشان}: و به فرمانش دانایند، و آنان رهایند از آنچه می ترسند، و کامیابند در آنچه آرزومندند.

و امام سجاد علیه‌السلام، در تفسیر قول خدا: «وَ بَشِّرِ الَّذِینَ آمَنُوا» - . بقره / ۲۵ - فرمود: «گرویدند به خدا و باور کردند پیغمبری‌ات را، و تو را پیشوایی برگزیدند، و تصدیقت کردند در گفته هایت، و درستکارت شمردند، و علی علیه السّلام را پس از تو امام گرفتند و وصی پسندیده تو، و به آنچه می‌فرمایدشان گردن می‌نهند، و به هر سو که ببردشان، می‌روند، و او را دارای هر آنچه تو داریمی‌دانند، جز پیغمبری، که در آن تنهایی، و می‌دانند که بهشت ندارند جز به موالات او، و هر کدام از

فرزنـدانش که از او منصوص به امـامت است، و دوسـتدار دوسـتان خانـدان او هسـتند و دشـمن مخالفانشـان، و می‌داننـد که از دوزخ برکنار نیستند، جز به دوری از دوستی مخالفانشان و کمک بدگویانشان.»

«و عملوا الصالحات»: از انجام هر واجب، و برکناری از هر حرام، و نیستند چون ناباوران به تو. {بهشت‌ها دارنـد که از زیرشان جوی‌های روانند}: یعنی از زیر درختان و مساکن آنها. (تا آخر آنچه در ابواب معاد گذشت.)

امام سـجاد علیه‌السلام فرمود: «خدا به یهود گفته: {بگروید.} - . بقره / ۴۱ - ای یهود، {به آنچه نازل کردم}: بر محمد صلی... الله‌علیه‌وسلم، از ذکر پیغمبری خودش و اخبار امامت برادرش علی علیه السّلام، و خانـدان پاکش، که {مصدق همان است که در کتاب شـما است} که: محمد صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله، سید اولین و آخرین، و مؤید به سید اوصیاء و خلیفه رب‌العالمین، فاروق امت، و بـاب مـدینه علم است، و حکمت و وصـی رسول رحمت است. {نخریـد به آیـاتم.}: درباره نبوت محمـد و امامت علی علیـه السّلام و عـترت پـاک او اسـت. {بهـای انـدکی را.}: کـه هر چـه هم بیش باشـد، نـابودی و زیـان و بـوار دارد، {و از من بترسید.}: در نهان کردن امر محمد و امر وصی او.»

و گفته اند اینکه فرموده: {اولین کافران به او نباشید.} تعریضی است به اینکه باید اولین مؤمنان به او باشید، زیرا صاحب نظرند در معجزه هایش و دانا به امر او هستند، و گشایش‌خواه از او، و مژده‌ده به زمان او.

«و عملوا الصالحات»: - . بقره / ۸۲ - که پس از ایمان آمده، دلیل آورده‌اند بر اینکه اعمال جزء ایمان نیسـتند، و حق هم همین است، ولی نفی شرط بودن را نمی‌کند، بلکه در برخی اخبار، مقارنه را دلیل بر شرط بودن دانسته‌اند.

{آیا بگروید به بهری از کتاب. } - . بقره / ۸۵ - : دلیلی است بر اینکه اجزاء ایمان شرط یکدیگرند. و رسوایی در دنیا، تفسیر شده به خواری در پرداخت جزیه.

اشـد عذاب}: یعنی از جنس اشّد، که مناسب هر گناه آنها است. آیه درباره یهود است و هم اینکه فرموده: {چه بد است آنچه وادارد شـما را بدان ایمانتان.} - . بقره / ۹۳ - به موسـی و تورات، که کافر باشـید به من «اگر مؤمن باشـی» - آن گونه که می گویید - و به موسی وتورات، ولی معاذالله که چنین امری باشد.

{هر کس باشـد دشـمن خدا.} - . بقره / ۹۸ - به عناد با او درباره انعام به بنـده های مقربش، و {دشـمن فرشـته هایش.} که به یاری آنان فرسـتاده، و دشـمن رسولانش باشد که خبر از برتری آنان دارند و دعوت به پیروی آنان کردند، و دشمن «جبرئیل و میکائیل» باشـند، و نام آنها را به ویژه برده برای اهمیت آنها، پس {خـدا دشـمن کافران است.}: دلالت دارد به وجوب ایمان به فرشته ها و رسولان، و به اینکه دشمنی آنها کفر است .

در تفسـیر امام سـجاد علیه‌السّلام آمده است: «خدا ذم یهود کرده در دشمنی با جبرئیل که اجرا می‌کرد فرمان خدا را که ناخواه آنان بود، مانند اینکه نگذاشت دانیال بخت نصـر را که بیگناه بود بکشد تا مدت یهود به سر رسد، و آنچه در علم خدا گذشته بر سـر آنان بیایـد، و ذم کرده دشـمنان اهل بیت را درباره بغض با جبرئیل و میکائیل و فرشـته ها که به کمک علی علیه‌السّلام آمدند بر علیه کفار، تا همه را با تیغ برنده خود خوار کرد.»

در تفسیر علی بن ابراهیم آمده است: این آیه درباره قوم یهود نازل شد، که به رسول خدا گفتند: «اگر فرشته ای که نزدت می آید میکائیل بود به تو می گرویدیم، چون او فرشته رحمت و دوست ما است و جبرئیل فرشته عذاب و دشمن ما است.»

{و بگویید گرویدیم به خدا.} - . بقره / ۱۳۶ - : از امام باقر علیه‌السلام که: «جز آن نیست که مقصود از آن، علی، فاطمه، و حسن و حسین علیهماالسّلام باشد، و پس از آنان درباره ائمه هم رواست.» سپس خدا به همه مردم برگشته و فرموده: {اگر بگروند به مانند آنچه به شما گرویدید...} - تا آخر آیه.

{آنچه به ما نازل شده.}: قرآن است. {آنچه به ابراهیم نازل شده.}: صحف است. «اسباط» نواده های یعقوبند. «آنچه به موسی و عیسی دادند»: تورات است و انجیل. {آنچه که به پیامبران از سوی خدا داده شده.}: همه پیامبران، چه آنان که نامشان برده شده و چه آنان که نامی از آنان نیامده است. {ما میان پیامبران جدایی نمی اندازیم.}: مانند یهود که به برخی ایمان آوردند و برخی را نپذیرفتند. واژه «أحد» چون در سیاق نفی است، تعمیم را می رساند و در نتیجه می شود که واژه «بین» به آن اضافه شود. «ما برای او»: یعنی خدا. «تسلیم هستیم»: یعنی او را باور داریم و نسبت به اخلاص داریم.

در من‌لایحضره‌الفقیه، در سفارش‌های امیرالمؤمنین به پسرش - علیهماالسلام - آمده است: «واجب شده بر زبان اعتراف و تعبیر از آنچه دل به آن بسته است، و خدا فرمود: «بگویید: «آمَنَّا بِاللَّهِ وَ ما أُنْزِلَ إِلَيْنا.» {ایمان آوردیم به خداوند و آنچه به سوی ما نازل شده است}

پس اگر دیگر مردم {به مثل آنچه شما ایمان آوردید} ایمان آوردند، یعنی به همان چه که شما ایمان داشتید. واژه «مثل» در چنین مواردی معنا نمی شود، {و اگر اعراض کردند.}

{پس جز این نیست که آنان در شقاقند.}: از امام صادق علیه‌السّلام روایت شده است: «یعنی در کفرند.» - . مجمع البیان ۱ : ۲۱۸ - و اصل معنایش مخالفت و دشمنی است که هر کدام از دو گروه مخالف در سمتی غیر سمت گروه دیگر است. {و خداوند به زودی کفایت اینها را از تو می کند.}: این جمله، تسلیت و تسکینی است برای مؤمنان. {خداوند شنوای گفتار شما است.} و { بسیار عالم.} به اخلاق شما است.

، {پس هر کس که کفر ورزد به طاغوت.} - . بقره / ۲۵۶ - : از امام صادق علیه‌السّلام روایت شده است که: «آن شیطان است.» - . مجمع البیان ۲ : ۳۶۴ -

مؤلف

از اخبار بسیاری این نتیجه به دست می‌آید که شامل همه معبودان جز خدا است؛ از بت و امام گمراهی یا جلوگیر از دین خدا، و معنی سرکشی دارد؛ و در تفسیر علی بن ابراهیم آمده است: آنانند که حق آل محمد صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله را غصب کردند.

{و باور دارد خدا را به یکتایی.}: و باور دارد رسولان را {و به حلقه استواری چسبیده.}: و خود را نگه‌داشته، با تمسک به حق، از نظرگاه درست، و دین پایدار.

در کافی آمده است: «آن ایمان به خدای یکتا و بی شریک است.» - . کافی ۲ : ۱ - و از امام باقر علیه‌السلام روایت شده است«دوستی ما خاندان است که بریده نمی‌شود.» پیغمبر صلّی‌اللَّه‌علیه‌وآله فرمود: «هر کس دوست دارد بچسبد به حلقه استواری که بریده نشود، باید بچسبد به ولایت برادرم و وصی‌ام علی بن ابی طالب علیه‌السّلام که هلاک نشود هر کس دوستش دارد و پیرو او است، و نجات نمی‌یابد هر کس که دشمن و بدخواه او است.» - . معانی الاخبار : ۳۶۸ -

{و خداوند شنوا است.}: گفته ها را؛ و {آگاه است.}: از نیّت ها.

{خداوند سرپرست آنان است که گرویدند.}: کارهاشان را سرپرستی می‌کند و آنها را تحت سرپرستی می‌دهد. {آنها را بیرون می‌آورد.}: به هدایت و توفیقش. {از تاریکی‌ها}: تاریکی‌های نادانی و گناهان.{به روشنی}: روشنی هدایت و آمرزش. علی علیه‌السلام فرمود: «مؤمن در پنج نور می‌چرخد: ورودش نور، خروجش نور، دانشش نور، سخنش نور، و دیدگاهش در رستاخیز به سوی نور است.»

{آنان که کافرند اولیاشان طاغوت است.}: از امام باقر علیه‌السلام روایت شده و در تفسیر علی بن ابراهیم آمده است: «طواغیت، ستمکاران بر آل محمدند.» - . کافی ۸ : ۲۸۹ -

{آنان پیروان خود را از نور به تاریکی‌ها بیرون می برند.}: گفته شده است از نور فطرت بر تباهی استعداد؛ و از امام صادق علیه‌السلام روایت شده است: «مقصود از نور، آل محمد صلّی‌اللَّه‌علیه‌وآله هستند و ظلمات، دشمنان آنها.» - . کافی ۸ : ۲۸۹ - از امام صادق علیه‌السلام روایت شده است: «از ظلمات به نور، یعنی از ظلمات کفر به نور توبه و آمرزش، به خاطر پذیرش ولایت هر امام عادل که از طرف خدا است.» و خداوند متعال فرمود:{و آنان که کافرند و اولیاشان طاغوت است، برآورندشان از نور به ظلمات.}: مقصودش این است که آنان نور مسلمانی دارند و به دلیل پیروی از پیشوای جائر، که از طرف خدا نیست، و به جهت ولایت آنها، از نور اسلام به ظلمات کفر بیرون می شوند و خدا دوزخ را برایشان واجب می گرداند تا با کفار در آنجا به سر ببرند.» در عیاشی افزوده شده است:«گفتم مقصود از آنها کفار نیست، چراکه فرموده است: «و الذین کفروا»، {و کسانی که کافر شدند} :آن حضرت فرمود: «کافر را چه نوری است تا از آن به ظلمات بیرون آورده شود؟ آنان یاران دوزخ‌... اند و در آنجا جاویدان خواهند ماند.» و از امام صادق علیه‌السلام روایت شده است: «آنان که در دوزخ جاویدند، دشمنان علی علیه‌السلام هستند، گرچه در دین خود، در نهایت ورع و زهد و عبادت باشند.» - . تفسیر عیاشی ۱ : ۱۳۹ -

{راستی آنان که گرویدند.} - . بقره / ۲۷۷ - : گفتند: «یعنی به خدا و رسولانش و به آنچه از سوی او آمده گرویدند.{و نماز را برپا داشتند و زکات را پرداختند.}: آنها را عطف کرده به آنچه شامل آنها است، چون برتری دارند بر کارهای خوب دیگر.

{اگر شما مومنید.} - . بقره / ۲۸۲ - : یعنی از دل مومن هستید، چون دلیلش بردن هر گونه فرمان است. این آیه تایید می کند که هر کس گناهان بزرگ از او سر بزند، مومن نیست.

{باور دارد رسول به آنچه فرودش آمده از پروردگارش.} - . بقره / ۲۸۵ - : بیضاوی می گوید: این گواهی است و تصریح از خدا بر صحت ایمان او و اعتمادش به آن و جزم و نفی شک وی در آن، و مومنان همه به خدا و فرشته ها و کتاب‌ها و رسولان

الهی ایمـان دارنـد. یا «مومنون» عطف به رسول است و در نتیجه، ضـمیری که «تنوین» جایگزین او است، به رسول و مومنان بر می گردد، یا مومنون «مبتـداء» است و ضـمیر به مومنان برمی گردد، و در این فرض می توانـد واژه «کل» با خبرش، خبر مبتـداء باشد. ایمان رسول را جدا از دیگر مومنان آورده است، یا برای تعظیم رسول، یا چون ایمان رسول به مشاهده و عیان بوده، و از دیگران به دلیل و برهان .

{میان رسولان خـدا تفاوتی نمی نهیم.}: یعنی می گوینـد: «ما فرقی .» واژه «أحد» به معنای «جمع» است، چرا که در سـیاق نفی قرار دارد، و به همین جهت، واژه «بین» بر سـر او درآمـده، و منظور این است که مـا میـان رسولان فرقی در پـذیرش و تکـذیب نمی گذاریم. {و گفتند: شـنیدیم.}: اجابت کردیم و اطاعت کردیم دستور تو را. {غفرانک ربّنا.}: یعنی تو ما را بیامرز، یا ما در خواست آمرزش تو را داریم. «و الیـک المصـیر»: یعنی رجوع مـا پس از مرگ به سوی توست، و این اعـترافی است از آنـان به برانگیخته شدن در قیامت.

{راسـتی در آن}: - . آل عمران / ۴۹ - یعنی در اخبـار، از خوردنی و پس‌انـداز در خـانه هایتان. {معجزه ای است.}: اگر باور کنید. یعنی اگر بپذیرید و عناد نورزید. «فیوفیهم اجورهم» - . آل عمران / ۵۷ - : «ایفاء» و «توفیه»: پرداخت حق به طور کامل و تمام است.

{راستی وابسته ترین مردم به ابراهیم.} - . آل عمران / ۶۸ - : یعنی ویژه‌ترین مردم به ابراهیم و نزدیک‌ترین آنها به او. {اولی}: از «ولّی» به معنای قرب و نزدیکی است. {کسانی هسـتند که پیروی کردنـد}: از امت ابراهیم. {و نیز این پیامبر.}: به ویژه. {و باز مومنان}: از امت پیامبر، چراکه با ابراهیم در بیشتر تشـریعات اصـلی موافقت دارنـد. در کافی و در تفسـیر عیاشـیآمده است که: مقصود ائمه و پیروان آنها هستند.

امیرالمومنین علیه‌السـلام فرمود: «وابسـته ترین مردم به پیغمبران، کارکن ترین آنها هستند به آنچه آوردند.» - . مجمع البیان ۲ : ۴۵۸ - و آنگاه این آیه را خواند و گفت: «ولی محمد، آن کسـی است که فرمان خدا می‌برد گرچه نژاد او از وی دور باشد؛ و دشمن محمد آن کسی است که نافرمانی خدا می کند گرچه خویش وی باشد.»

{بگـو بـاور داریم.}: - . آل عمران / ۸۴ - به رسـول صـلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود که گزارش ایمـان خود و پیروانش را بدهـد. {ما برای او تسـلیم هستیم.}: یعنی منقاد و با اخلاص در حال پرستش او هستیم. «والله ذوالفضل علی المومنین» - . آل عمران / ۱۵۲ - : با عفو و غیر آن بر مومنان در همه حالات تفضل دارد. «فآمنوا بالله و رسله» - . آل عمران / ۱۷۹ - : ایمان با اخلاص. و اگر آن گونه که شایسته ایمان است ایمان بیاورید و از نفاق بپرهیزید، برای شما پاداش بزرگی است که قدر آن معلوم نیست.

{و نفروشـند آیات خدا را به بهای اندک.} - . آل عمران / ۱۹۹ - : چنانچه تحریف کنندگان از علمای آنان کردند. {آنان را مزدشـان باشـد}: و دو بـار مزد دارنـد، چنانچه در آیه دیگر وعـده داده است. {خداونـد سـریع الحساب است.}: چون به اعمال بندگان و جزای هر عمل کننده‌ای آگاه است و در جزادهی سرعت دارد، و نیز پاداش وعده داده شده را سریعاً می دهد.

{همسـران پـاکیزه} - . نساء / ۵۷ - : از خون زنـانه و چرک دنیـا و پلیـدی‌هـایش، و گفته انـد از اخلاق بـد. «ظل ظلیل»: یعنی

پیوسته که خورشید آن را برنیندازد. «ظلیل» از «ظل» گرفته شده و تأکید آن است، همان گونه که گفته شده: «لیل ألیل.»

«وعد الله»: طبرسی می گوید: یعنی خداوند این وعده حق را داده است. «حقّاً»: مصدری است که ماقبل را تأکید می کند و گویا گفته است: «اُحقّه حقّاً» «و من اصدق»: استفهام است برای نفی، یعنی نمی یابم راستگوتر از خدا در گفتار، در آنچه خبر داده است، و در وعده، در آنچه که وعده داده است.

{آیا آنان که گرویدید بگروید به خدا و رسولش.} - . نساء / ۱۳۶ - : یعنی شما که به زبان گرویدید به دل هم بگروید تا بیرون و درون یکی باشد، و گفتگو با دورویان است، و گفته اند با مومنان حقیقی است، و منظور پایداری بر ایمان است در آینده؛ جبایی این نظر را برگزیده و گفته: «ایمان، که تصدیق است، نمی‌ماند و باید پیاپی تازه گردد.» و گفته اند: سخن با اهل کتاب است که به آنها فرمان داده شده در باور داشتن پیغمبر اسلام و قرآنش، چنانچه باور داشتند آنچه خود دارند، از تورات و انجیل، و سبب فرمان آنها به باور داشتن کتاب خود، گرچه آنها را باور داشتند، یکی از دو چیز است:

۱.

در تورات و انجیل وصف پیغمبر ما و نبوت او ثبت است، و هر کس که او و قرآنش را باور ندارد، به آنها هم باوری ندارد، چون تکذیب وی تکذیب تورات و انجیل است.

۲.

خدای عزوجل فرمان داد آنها را به اعتراف به محمد صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله و قرآن و به کتابی که پیش از او فرود آمده که انجیل است، و آن درست نیست جز با اعتراف به عیسی علیه‌السلام، که او نیز پیغمبر مرسل است.

{و هر کس که کفر ورزد به خدا.}: یعنی منکر او شود یا او را مانند خلقش بداند یا فرمان او را نبرد. {و ملائکه}: یعنی ملائکه را نفی کند و یا آنان را در جایگاهی که شایسته آنان نیست قرار بدهد، آن‌گونه که گفته‌اند: فرشته‌ها دختران خدا هستند. «و کتبه»: به این که آنها را انکار کنند. «و رسله»: که آنان را نپذیرند.«و الیوم الآخر»: یعنی روز قیامت. «فقد ضلّ ضلالاً بعیداً»: یعنی از حق و راه میانه دور افتاده است.

«و ااالذین استنکفوا»: یعنی از پذیرش وحدانیت خدا استنکاف می‌ورزند. «و استکبروا»: یعنی از اقرار به اطاعت و بندگی برای خود بزرگی قائلند. «ولیّاً» دوستی که آنان را از عذاب خدا نجات بدهد. «و لا نصیراً»: یاوری که آنان را از کیفر خدا خلاص بسازد.

{و جدایی نیندازد میان آنان همه.} - . نساء / ۱۵۲ - : و همه را باور داشته باشد. {مزد موعود را ببرد.}: یعنی ثواب را، و آن را مزد نامیده برای بیان استحقاق آن، و اینکه بر سر فعل مضارع «یوتیهم»، «سوف» درآمده، برای آن است که بگوید این کار قطعاً انجام می گیرد، گرچه به تأخیر بیفتد. «و کان الله غفوراً رحیماً»: پیوسته خداوند تفریط آنان را در مورد معاصی می‌آمرزد. «رحیماً»: و با گونه های مختلف انعام بر آنان تفضّل می کند. «و یزیدهم من فضله» - . نساء / ۱۷۳ - : یعنی از فضل خودش بر

جزای موعودشان می افزاید.«و اماالذین استنکفوا»: یعنی از پذیرش وحدانیت خدا استنکاف می‌ورزند. «و استکبروا»: یعنی از اقرار به اطاعت و بندگی برای خود بزرگی قائلند. «ولیّاً» دوستی که آنان را از عذاب خدا نجات بدهد. «و لا نصیراً»: یاوری که آنان را از کیفر خدا خلاص بسازد.

{و پناهنده اند به او.} - . نساء / ۱۷۵ - : یعنی به رشته طاعت او یا طاعت پیمبران و حجج او، یا به دینش که فرمود: {پناهنده شوید به حبل خدا همگی.}

در تفسیر علی بن ابراهیم آمده است که منظور، تمسک به ولایت علی و ائمه پس از او است.

«فی رحمه منه»: یعنی پاداشی که استحقاق دارد و یا نعمتی از خدا که همان بهشت است. این تفسیر از ابن عباس است. و {فضل}: یعنی احسانی افزون بر پاداش، و گفته شده: منظور از فضل کرامتی است که برایشان گسترده می گردد، و نیز مضاعف‌سازی حسنات و فزونی نعمت‌ها، علاوه بر آنچه استحقاق آن را دارند؛ و {و راه نمایدشان به سوی او، به راهی راست.}

طبرسی گفته: «صراط» مفعول دوم است، یعنی شناسد به وسیله آنها راه راست را، یا حال از «هاء» در «الیه» است؛ یعنی به آنها توفیق بدهد که به فضل او که به اولیایش داده برسند، و به آنها کمک کند برای سلوک راه، هر کس که نعمتش داده از فرمانبرانش، و برای پیروی از آثارشان. - . مجمع البیان ۳ : ۱۴۷ -

مؤلف

در تفسیر علی بن ابراهیم آمده است که راه راست، علی علیه‌السّلام است. - . تفسیر قمی ۶۰۶ : ۶۱۲ -

{آمرزش دارند.} - . مائده / ۹ - : از گناهان. و { مزد دارند.}: و ثواب بزرگ.

طبرسی گفته: فرق میان ثواب و مزد این است که ثواب، پاداش طاعات است و مزد چه‌بسا عوض باشد، به معنای اجرت. - . مجمع البیان ۳ : ۱۶۹ -

{و اگر که اهل کتاب} - . مائده / ۶۵ و ۶۶ - :یعنی یهود و نصاری. {می گروند.}: به محمد صلّی اللّه علیه و آله. {و می... پرهیزند.}: از کفر و هرزگی‌ها. {جبران کنیم گناهانشان را.}: نهانشان کنیم. و بیامرزیمشان. {و اگر تورات و انجیل را برپا دارند.}: با کردار به آنچه در آنها است بی تحریف چیزی از آنها، یا آنها را برابر چشم خود داشته باشند. {و هم آنچه فرو شده بر آنها از پروردگارشان.}: که قرآن است، و گفته‌اند: هر آنچه خدا دلیل بر امور دین ساخته است. {البته بخورند از فراز خود.}: زیرا باران فراوان می‌آید. {و از زیر پاهایشان.}: زیرا زمین خیر خود را می‌دهد، و گفته‌اند: میوه های نخل خرما و درخت‌ها را از فراز خود می‌خورند، و کشت را در زیر پاها.

مقصود این است که در بلاد خود می‌مانند، از آنها دور نمی‌شوند، کشته نمی شوند، و از دارایی و آنچه خدا روزیشان کرده، بهره می‌برند. نام «خوردن» را برده زیرا بزرگ‌ترین نفع است، و گفته‌اند: کنایه از توسعه است؛ چنان که می گویند: فلانی از

سر تا پا غرق در خوبی است، یعنی از هر طرف خوبی نصیبش می‌شود.

مؤلف

در تفسیر علی بن ابراهیم، «از فرازشان» به معنی باران است، و «از زیر پاهاشان» گیاه، و من می گویم یک محققی گفته: «و از فراز»، افاضه و الهام‌های ربانیه است، و «از زیر پا»، آنچه با اندیشه و کتاب‌خوانی به دست می‌آید، که حمل به رزق روحانی شده است .

{برخی از آنها ملتی میانه‌رو هستند.}: کسانی که مسلمان شدند. {و بسیاریشان بدکردارند.}: در این جمله، اظهار شگفتی وجود دارد، یعنی چقدر کارشان زشت است، و اینان کسانی هستند که بر انکار خویش مانده اند.

{راستی آنان که گرویدند.} - . مائده / ۶۹ - : به خدا و به آنچه که باید باور داشته باشند. منظور، قوم یهود است. {و صابئان}: آنان که به قول علی بن ابراهیم اهل کتاب نیستند و ستاره پرستند. {هر کدام باور دارند.}: و از کفر خود دست برمی‌دارند {نه ترسی دارند.}: در دیگرسرا، که بزهکاران می‌ترسند. {و نه اندوه خورند.}: آنجا که خلافکاران در اندوهند.

مؤلف

مانند این آیه در سوره بقره وجود داشت. - . بقره / ۶۲ -

{پس هر که گروید.} - . انعام / ۴۸ - : و باور کرد رسولان را. {و بِه شد.}: و در دنیا کار خوب کرد. {نه ترسی دارد از عذاب.}: و نه اندوه می‌خورد از فوت ثواب.

{می گروند بدو.} - . انعام / ۹۲ - : که قرآن است. {و بر نماز خود نگهبانند.}: چون به آخرت باور دارد، از عاقبت می‌ترسد و از ترس می‌اندیشد تا به آن بگرود، و فرمان ببرد؛ و نام نماز را برده، چون ستون دین و پرچم ایمان است.

{راستی در آن.} - . انعام / ۹۹ - : فرو آوردن باران و رویاندن گیاه‌ها و درخت‌ها و میوه ها. {نشانه ها است.}: بر هستی صانع دانا و حکیم و توانا، که آن را اندازه می گیرد، تدبیر می کند و از حالی به حالی می گرداند، برای مردمی که باور می‌دارند و از آن بهره‌مند می‌شوند.

{آیا کسی که مرده است؟} - . انعام / ۱۲۲ - : گفته‌اند: یعنی کافر. {و زنده اش ساختیم.}: و او را با ایمان راهنمایی کردیم. همانا کافر را مرده نامیده، زیرا از زندگیش سودی نمی برد و به دیگری نیز سودی نمی‌دهد و از مرده بدتر است؛ و مومن را زنده نامیده، زیرا برای خود و دیگری خوبی و سود دارد؛ و گفته‌اند: یعنی نطفه بی‌جان بود و او را آدمی زنده کردیم و نوری برایش ساختیم که با آن میان مردم راه برود؛ و گفته‌اند: دانش و حکمت است، زیرا دانش راهنمایی می کند، مانند روشنی در راه‌ها؛ یا مقصود قرآن و ایمان است و منظور از ظلمات، کفر است.

و قرآن و ایمان و دانش را نور گفته، چون مردم با آنها بینا می‌شوند و از ظلمت کفر و سرگردانی گمراهی به راه می‌آیند، آن

گونه که به وسیله دیگر نورها هدایت می‌یابند؛ و کفر، ظلمت نامیده شد، زیرا کافر راهبر نیست و به کار خود بینا نیست، و از این رو نابینا نامیده می‌شود. {و چنین آراسته شده برای کفار کردارشان.}: به گفته حسن: شیطان و نفسشان آن را آراسته برایشان.

امام باقر علیه‌السّلام فرمود: {مرده}: کسی است که هیچ نمی‌دانست؛ و {نوری که با آن در میان مردم راه می‌رود.}: همان امام است که به او اقتداء می کند؛ {و آن کسی که در ظلمت است.}: امام‌نشناس است.»

همچنین، امام باقر علیه‌السلام فرمود: {مرده}: آن کسی است که امامت را نمی‌شناسد؛ و {نور ساخته}: منظور، امام است، تا پیرو او باشد، یعنی علی علیه السّلام؛ و {آن کسی که در ظلمات است.}: - با دست اشاره کرد - یعنی این مردمی که چیزی را نمی‌شناسند. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۳۵۷ -

امام صادق علیه‌السّلام فرمود: «مرده بود، جدا از ما، و زنده اش کردیم به همراه خود.»

و علی بن ابراهیم گفت: «نادان به حق بود، و ولایت، و او را راهنمایی کردیم به سوی خود، و نور، ولایت امامان است، و ظلمات، پیروی دیگران.» - . تفسیر قمی ۱ : ۲۰۳ -

امام باقر علیه‌السّلام فرمود: «این آیه درباره عمار یاسر و ابوجهل نازل شده است.» - . مجمع البیان ۴ : ۳۵۹ -

{و این راه پروردگار تو است.} - . انعام / ۱۲۲ - : گفته‌اند: روش او در راهنمایی و به خود واگذاری؛ و گفته‌اند: اسلام و یا قرآن است. {راست است.}: کجی ندارد. نصب «مستقیماً» برای حال بودن آن است.

«قد فصّلنا الآیات»: یعنی آیات را بیان کردم و جدا کردیم. «لقوم یذکّرون»: که بدانند قدرتمند خدا است، و هر خیر و شری که پدید می آید به قضای الهی است، و او از حالات بندگان آگاه است، و حکیم عادلی است در هر کاری که با بندگان می کند. {برای آنان}: برای کسانی که متذکّر شوند و حق را بشناسند. {دارالسلام}: خانه خدا و یا خانه سلامت از هر آفتی است.

علی‌بن‌ابراهیم می گوید: منظور از دارالسلام، در بهشت است، و سلام همان امان و عافیت و سرور است. «عند ربهم.» یعنی خداوند ضامن است که اینها را قطعاً به آن خانه سلام برساند «و هو ولیّهم»: گفته شده که به معنای مولا و دوست آنان است.

علی‌بن‌ابراهیم می‌گوید: منظور از «ولی» تولای به آنان است. «بما کانوا یعملون»: یعنی به سبب اعمالشان. {و راستی این است راه من.} - . انعام / ۱۵۳ - : که باید پیرو آن بود، و گفته‌اند: اشاره به همه سوره است که در اثبات توحید و نبوت و بیان شریعت است؛ و «إن» با کسره خوانده شد تا استیناف باشد. {و از هر راهی پیروی نکنید.}: چون کیش‌های گوناگون وجود دارند و هوس‌های جداجدا. «فتفرق بکم»: یعنی شما را متفرق می سازدو جدا می کند. «عن سبیله»: منظور همان راه پیروی از وحی و پیگیری برهان است. «ذلکم»: یعنی این پیروی. «وصّاکم به لعلّکم تتقون»: تا از گمراهی و جدایی از حق بپرهیزید.

از پیغمبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله روایت شده است: «از خدا خواستم آن را راه علی سازد، و پذیرفت.» امام باقر علیه‌السّلام به برید عجلی فرمود: «می‌دانی منظور از «راه مستقیم» چیست؟» گفتم: «نه.» فرمود: «ولایت علی و اوصیاء است.» و فرمود: «می‌دانی {از

هر راهی پیروی نکنید.} به چه معنی است؟» گفتم: «نه.» فرمود: «ولایت فلان و فلان.» فرمود: «می‌دانی {جدا شدن از راه} به چه معنی است؟» گفتم: «نه.» فرمود: «یعنی از راه علی علیه‌السّلام.» - . تفسیر عیاشی ۱ : ۳۸۳ - ۳۸۴ -

{و آیا چشم به راهند؟} - . انعام / ۱۵۸ - : انتظاری ندارند جز اینکه فرشته ها نزدشان بیایند و جانشان را بگیرند، یا عذابشان بدهند. {یا پروردگارت بیاید.}: و فرمان کیفر آنها برسد، یا برخی آیات پروردگارت برسد. از علی علیه‌السّلام روایت شده است: «خداوند تعالی به پیغمبر ما گفته: {دورویان و مشرکان جز این انتظار را دارند که فرشته ها را به چشم ببینند، یا فرمان پروردگارت بی‌واسطه به آنها برسد، و آیات عذاب دنیوی است که امت‌های گذشته به آن دچار شدند.} - . احتجاج : ۱۳۲ -

{روزی که آید عذاب پروردگارت.}: گویا مقصود این است که ایمان کسی که سابقه ندارد، سودی نمی‌دهد؛ یا ایمان سابقه‌داری که عملی همراه آن نبوده؛ و دلالت دارد به اینکه ایمان به اعیان آخرت و دیدار عذاب سودی نمی‌دهد، مانند ایمان فرعون، که تفسیر این آیه در کتاب معاد آمده است.

امام باقر علیه‌السّلام درباره «اکتسبت فی ایمانا خیرا» فرمود: چون خورشید از مغرب برمی‌آید، همه مردم در آن روز ایمان می... آورند، و آن روز ایمان کسی سودی ندارد.»

از امام باقر و صادق علیهماالسلام روایت شده است: «روزی که برخی آیات پروردگارت می‌آید، روز برآمدن خورشید تو است از مغرب، و خروج دجال و ظهور دود، و مردی کفراندوز بوده و کار ایمانی نکرده، و آنگاه این نشانه ها آمدند و ایمان او سودی ندارد.» و از یکی از دو امام، در تفسیر «أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمانِها خَيْراً» روایت شده است که: «مومن گناهکار را گناه بسیار و کمبود حسنات، از ایمان بازمی‌دارند، و در پرتو ایمانشان کار خیری نمی‌کند.» - . تفسیرعیاشی۱ : ۳۸۵ -

و از امام صادق علیه‌السلام روایت شده است: «مقصود از «من قبل» دوران میثاق است، و منظور از «کسب خیر»، عقیده به انبیا و اوصیا و خصوصا امیر المومنین - علیهم‌السلام - است، و ایمانش سودی نمی‌دهد چون وجود ندارد.» - . کافی ۱ : ۴۲۸ -

و امام صادق علیه‌السلام درباره این آیه فرمود: «مقصود روز خروج قائم منتظر است.» - . اکمال‌الدین ۲ : ۲۷ - و از همین امام علیه‌السّلام روایت شده است: «آیات امامانند، و آیت منتظره، امام قائم علیه‌السلام، و آن روز است که ایمان سودی ندارد برای کسی که از پیش ایمانی نداشته باشد.» - . اکمال‌الدین ۲ : ۵ -

و از امیرالمومنین علیه‌السّلام روایت شده است: «آن آیه بیرون آمدن دابه الارض است نزد کوه صفا، و با او است خاتم سلیمان و عصای موسی و هم بر آمدن خورشید از مغربش.» - . اکمال‌الدین ۲ : ۲۰۷ و ۲۰۸ -

{و بگو منتظر باشید و ما هم منتظریم.}: بیم دادن است، یعنی هنگام رسیدن یکی از این سه، خوشا بر ما و بدا بر شما.

{بگو راستی ره نماید مرا پروردگارم.}: - . انعام / ۱۶۱ - به وحی و ارشاد. {و به دین.}: دین استوار. {قیّم} از ریشه «قام» است، مانند «سیّد» و «هیّن». {ملّه ابراهیم}: یعنی مرا هدایت کرد و آیین ابراهیم را که حنفیت است به من معرّفی کرد.

امام باقر علیه‌السّلام فرمود: «دین حنیف، از هیچ چیز فروگذار نکرده، تا برسد به ناخن چیدن و شارب زدن و ختنه کردن.» - .

تفسیر عیاشی ۲ : ۳۸۸ -

و از همین امام علیه‌السّلام روایت شده است: «هیچ امتی به کیش ابراهیم نیست، جز ما و شیعه ما.» و امام سجاد علیه‌السّلام فرمود: «کسی بر ملت ابراهیم نیست، جز ما و شیعه ما، و مردمان دیگر از آن بیزارند.»

{و آنچه بر شما فروشده.} - . اعراف / ۳ - : از قرآن و وحی. «مِنْ دُونِهِ أَوْلِيٰاءَ»: شیاطین پری و آدمی که شما را به هواپرستی و بدعت وامی‌دارند، و از دین خدا گمراه می کنند، و از پیروی فرمانش. «قلیلاً ما تذکرون»: یعنی کم متذکر می شوید. «لا نکلف نفساً الّا وسعها» - . اعراف / ۴۲ - : این جمله معترضه است که در بین مبتداء و خبر قرار گرفته تا به تحصیل نعمت ابدی، طبق وسع، و آن گونه که بر مردم آسان باشد، ترغیب کند.

{و رحمتم هرچه را فرا گیرد.} - . اعراف / ۱۵۶ - : و در دنیا، هر مسلمان و کافر و فرمانبر و نافرمان از آن بهره می‌برد و در نعمتم داخل است؛ یا هم در دنیا و هم در آخرت، و مردمی از نعمت آخرت بر کنارند که گمراهند. «و آن را ثبت کنم»: {برای پرهیزکاران.}: از شرک و گناه.

{و روا دارد برایشان پاکیزه ها را.} - . اعراف / ۱۵۷ - : با استفاده از برخی آیات. منظور از پاکیزه ها، دانش‌آموزی از اهل آن است. {خبائث}: قول مخالفان است، و این بطنی است از بطون این آیه، و تفسیرش در ابواب «اطعمه» نقل شده است. {و وانهد از آنها بار گران را.}: یعنی سبک کند تکالیف سخت آنان را.

اصل {أصر}، همان سنگینی است، و اغلال نیز چنین است. «و عَزَرُّوهُ»: یعنی بزرگش می‌دارند با کمک و دفاع از او. ریشه {تعزیر} همان «منع» است. {نور}: گفته اند: قرآن است، و در بسیاری از اخبار، علی علیه‌السّلام .

{و کوچیدند.} - . انفال / ۷۳ - : یعنی از وطن ها و اقوامشان به خاطر خدا و رسولش جدا شدند. منظور مهاجران از مکه به مدینه است. {و آنان که جا دادند.}: انصار مدینه اند که پذیرای مهاجران شدند. {و آنانند مومنان به راستی.}: چون با کوچیدن و یاری کردن، ایمان خود را پایدار ساختند و از خانمان و دارایی و جان خود برای دین گذشتند. «لهم مغفره و رزق کریم»: که عوارض بدی ندارد و منّتی در آن نیست.

«و الذین آمنوا من بعد و هاجروا و جاهدوا معکم» - . انفال / ۷۴ - : منظور کسانی هستند که بعداً به پیشتازان می پیوندند. «فاولئک منکم»: اینان از شمایند ای مهاجران و انصار، و حکمشان - در اینکه دوستی و یاریشان واجب است - همچون حکم شماست؛ گرچه ایمان و هجرت آنان به تأخیر افتاده و بعدا صورت گرفته است.

«أعظم درجه» - . برائت / ۲۰ - : یعنی نسبت به کسی که این صفات را ندارد. «و اولئک هم الفائزون»: یعنی اینان مخصوص به رستگاری و دستیابی به خوبی نزد خدایند.

{و مسکن‌های خوب.} - . برائت / ۲۲ - : که زندگی در آنها خوش است. {در بهشت‌های عدن.}: که ماندن در آنها جاوید است؛ و اخباری در این باره، در«باب بهشت» نقل شده است. {و رضوان خدا بزرگ‌تر است.}: چون سبب هر پیروزی است، و

ارج خدایی که بزرگ‌ترین پاداش است. {و آن فوز بزرگ است.}: که هر گونه خوشی و خرمی در برابرش ناچیز است.

{راستی قـدمی صادق دارند نزد پروردگارشان.} - . یونس / ۲ - : منظور از قدم صدق، سابقه و فضل است؛ سابقه و فضـیلت، قـدم صدق نامیده شد، چون پیشـتازی با قدم بوده، همان گونه که به نعمت «ید» می‌گویند، چون با «ید» داده می شود؛ و «قدم» به «صدق» اضافه شد، برای سابقه و فضلی که با کوشش و قدم برداشتن دارا شدند، از روی راستی و صمیمیت .

امام صادق علیه‌السّلام فرمود: «قدم صدق، شفاعت محمد صلّی‌اللّه‌علیه آله وسلم است.» - . مجمع البیان ۵ : ۸۹ -

در کافی و تفسیر عیاشـی آمده است: «منظور، رسول خدا است.» - . تفسـیر عیاشـی ۲ : ۱۱۷ - ۱۱۸ - و در این هر دو کتـاب آمده که: «منظور، ولایت علی علیه‌السّلام است، چون ولایت شرط شفاعت است و این دو از هم جدا نمی‌شوند.»

{به ایمانشان.} - . یونس / ۹ - : به سـبب ایمان و پایداری در پیمودن راه بهشت. «فی جنات النعیم»: چون چنگ زدن به سبب سعادت، مثل آن است که در جنات نعیم است، یا اینکه چنگ زدن، ما را به جنات نعیم می رساند

{و مژده ده مومنان را.} - . یونس / ۸۷ - : برای یاری در دنیا، و در بهشت، در دیگرسرا.

{اکنون بـا اینکه نافرمـانی کردی در پیش.}: - . یونس / ۹۱ - طبرسـی گفته: یعنی به او گفته شـد اکنون گرویدی که سودی نـدارد و پذیرفته نیست، چون دیگر اختیاری نمانده؛ یا اینکه در حال اختیار، که ایمان سودمند بود، ترکش کردی، و خوب بود پیش از این می گرویدی؛ و ایمان به زور، سبب استحقاق ثواب نیست و سودی ندارد. - . مجمع البیان ۵ : ۱۳۱ -

رازی دربـاره پـذیرفته نشـدن تـوبه فرعـون گفته است: چـون ایمـانش هنگـام نزول عـذاب بود، به زور بود و توبه در این حـال پذیرفته نمی‌شود.

{و چنین بایـد بر مـا.} - . یونس / ۱۰۲ - : یعنی ماننـد نجـات دادن مومنـان، لازم است بر ما نابود کردن مشـرکان. جمله «حقاً علیناً» معترضه است، یعنی این بر ما ثابت و الزامی است .

از امام صادق علیه‌السّلام روایت شـده است: «چه باز می‌دارد شـما را که گواهی دهیـد بر هر کس که از شـما بر عقیده امامت می‌میرد از بهشتیان است؟ زیرا خداوند تعالی می‌فرماید: «و چنین باید ما را که نجات دهیم مومنان را.»

{ولی بپرستم خدا را که جان شما را بگیرد؟} - . یونس / ۱۰۳ - : که باید از او ترسید و امیدوار بود و او را پرستید. تعبیر جان گرفتن را آورده، برای بیم دادن. {من فرمان دارم بوده باشم از مومنان.}: باوردار یگانه پرستی، و این کیش من است.

{و اینکه برخیزان خود را.}: - . یونس / ۱۰۵ - این آیه عطف بر «ان اکون» است، با این تفاوت که صله «ان» با صیغه امر آمده است. بر پایداری و استواری در دین، به انجام آنچه باید، و ترک آنچه زشت است و نباید.

«وَ أَخْبَتُوا إِلی رَبِّهِمْ» - . هـود / ۲۳ - ۲۴ - :آرامنـد به درگاهش و ترسان هسـتند از او. {نمونه دو دسـته مومن و کافر.}: چون

نابینا و ناشنوا، یعنی مانند نابینا و به مانند ناشنوا، یا مانند نابینای ناشنوا. «والبصیر و السمیع»: یعنی مانند بینا و مانند شنوا، یا مانند بینای شنوا، و این تشبیه به این جهت آمده که کافر در دیدن آیات الهی کور است، و از شنیدن کلام خدا کر است، و از تدبّر در معانی آن ابا دارد. «افلا تذکرون»: با زدن مثال ها و تأمل در آن. {آیا برابرند کور و بینا؟} – . رعد / ۱۶ – : به قول علی بن ابراهیم، کافر و مومن را می گوید، یا برابر است ظلمات و نور، با کفر و ایمان.

{«سخن خوش} – . ابراهیم / ۲۴ – ۲۷ – : گفته‌اند: یعنی سخن درست و دعوت برای خوبی. {مانند درخت خوب است.}: چون میوه خوب دارد، مانند نخل خرما. از پیامبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله روایت شده است: «این درخت خوب، درخت خرما است.» – . مجمع البیان ۶ : ۳۱۲ – {بیخش پایدار است.} در زمین و در آن ریشه خلانیده. {خوردنی خود و میوه اش را می دهد.}، {در هر زمانی}: که خدا برایش مقرر داشته، به فرمان پروردگارش و {به خواست آفریدگارش.}، {چرا که در زدن مثال ها یادآوری است.}: و نیز مثل ها معانی ذهنی را در قالب محسوس به تصویر می کشند تا آن را به فهم نزدیک سازند.»

امام صادق علیه‌السّلام فرمود: «خدا این مثل را برای خاندان پیغمبرش زده، و دشمنان آنها.» – . تفسیر عیاشی ۲ : ۲۲۴ – و از آن حضرت علیه‌السّلام درباره «شجره» در این آیه پرسیده شد، فرمود: «رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله‌وسلم، بُن آن است و امیر مومنان برآمده از آن، و امامان از نژادش شاخه هایش، و دانش امامان میوه اش، و شیعه شان برگ هایش.» – . کافی ۱ : ۴۲۸ –

همچنین فرمود: «به خدا، چون مومن زاده شود، برگی بر آن می‌روید، و چون مومنی می‌میرد، برگی از آن می‌افتد.»

در اکمال آمده است که: «حسن و حسین میوه آنند، و نُه امام فرزندان حسین، شاخه های آن.»

همچنین آمده است: «شاخه آن درخت، فاطمه است، و میوه اش فرزندانش، و برگش شیعه ما.» – . معانی الاخبار : ۴۰۰ – و در اکمال افزوده شده است: «می‌دهد خوردنی‌اش را در هر زمان»: آنچه از علم امام علیه‌السّلام بیرون می‌آید به سویتان، در هر سال، از هر دره ژرف.»

{و نمونه سخن بد}: گفته‌اند: گفتار باطل و دعوت به گمراهی و فساد است. {چون درخت پلید است.}: که میوه اش خوب نیست، مانند هندوانه ابوجهل که {بوته اش روی زمین است.}: و ریشه هایش نزدیک آن است و {پایدار نیست.}

از امام باقر علیه‌السّلام روایت شده است: «این مثل بنی‌امیه است.» – . مجمع البیان ۶ : ۳۱۳ – و به روایت علی بن ابراهیم از آن حضرت علیه‌السّلام: «چنین باشند کافران، که کردارشان به آسمان بالا نمی‌رود؛ زادگان امیه یاد خدا نمی کنند در مسجدی و نه مجلسی، و کردارشان به آسمان بالا نمی‌رود، جز اندکی از آنها.»

{به گفته ثابت}: گفته‌اند: آن چیزی است که به دلیل و برهان نزد آنان ثابت است، و در دلشان جا کرده و خاطر جمعند. {در زندگی دنیا}: نمی‌لغزند و از دین برنمی گردند. {و در آخرت}: زبانشان بند نمی‌آید چون از عقیده شان بپرسند. {و گمراه کند خدا ستمکاران را.}: چراکه به خود ستم کردند با انکار حق، و به تقلید از دیگران اکتفا می کنند، و به حق نمی‌رسند، و در آزمایش بر جا نمی‌مانند. از امام صادق علیه‌السّلام روایت شده است که: «گمراه می کند آنها را در قیامت، در راه رسیدن به خانه کرامت الهی». «و یفعل الله ما یشاء»: از تثبیت مومنان و رهاسازی ظالمان.

از بسیاری اخبار برمی‌آید که پایداری در دنیا هنگام مرگ است و در آخرت در گور، یا آخرت شامل هر دو حالت است؛ و اخبار بسیاری در تفسیر آیات نامبرده در کتب امامت و فتن و معاد نقل شد و در آنها وجوه بسیاری ایراد کردیم و دوباره به آنها باز نمی‌گردیم.

«حنیفاً»: - . نحل / ۱۲۳ - دل دادن به راستی، و «جنف» عکس آن است، به قول راغب - . مفردات : ۳۳ - .

«مزد خوب»: - . کهف / ۲ - بهشت. «ابداً»: پیوسته، همیشه.

{جز آنکه آیدشان روش اولین.} - . کهف / ۵۵ - : یعنی انتظار هلاک و عذاب، یا عذاب آخرت پیش روی آنها می‌آید.

{باشد برایشان بهشت‌های فردوس.} - . کهف / ۱۰۸ - : در مجمع می گوید: «در حکم خدا و علم او است که باغستان های فردوس برای آنها است، و آن پاکیزه ترین جای بهشت و برتر و بالاترین آنها است.» - . مجمع البیان ۶ : ۴۹۸ - «نزلاً»: یعنی منزل و جایگاه، و گفته شده که به معنای دارای نزل است. راغب می گوید: - . مفردات : ۴۸۹ - «نزل» توشه ای است که برای کسی که منزل می کند، فراهم می شود. «لا یبغون عنها حولاً»: «حول» به معنای تحوّل است. از این باغستان ها نمی خواهند به جای دیگر بروند، چرا که بهتر و پاک‌تر از اینها پیدا نمی کنند تا برای تصاحب آن با یکدیگر درگیر شوند. «ولا یظلمون شیئاً» - . مریم / ۶۰ - :گفته شده که چیزی از جزای عملشان کم گذاشته نمی شود. «شیئاً» می تواند مفعول مطلق و منصوب باشد.

{بسازد برایشان خدای رحمان دوستی.} - . مریم / ۹۶ - : گفته‌اند: یعنی مهر آنها را در دل‌ها بیندازد؛ همان گونه که پیش از این نقل شد.

در اخبار بسیاری آمده که این آیه نازل شده درباره امیر مومنان علیه‌السّلام، که خدایش محبوب مومنان ساخته و مودت و ولایتش را بر خلق واجب کرده است.

{کارهای خوب کرده.} - . طه / ۷۵ - ۷۶ - : در دنیا. {و درجه های بلند دارد.}: ارجمند. «جنات عدن» بدل از درجات است. «من تزّکی» : چون پاکند از چرک کفر و گناه.

{برای کسی که توبه کند.} - . طه / ۸۲ - : از شرک.{و بگرویده به آنچه بایدش.}: و راه یافته به ولایت اهل بیت، چنانچه در اخبار بسیاری آمده است، که برخی از آنها نقل شد و برخی خواهد آمد، ان‌شاءاللّه.

{و او مومن است.} - . انبیاء / ۹۴ - : به خدا و رسولانش {و کوشش او هدر نرود.}: در نامه عملش نوشته شده باشد .

واژه «کافران» برای منع پاداش، عاریه گرفته شده است، همان گونه که «شکر» برای دادن پاداش به استعاره می آید. {و انّا له}: یعنی نسبت به تلاش او. {کاتبون}: یعنی آن را در صحیفه عملش ثبت می کنیم. {و می‌کند هر چه خواهد.} - . حج / ۱۴ - : از پاداش دادن به یکتاپرست خوب و کیفر مشرک، جلوگیری نمی‌کند.

«من اساور» - . حج / ۲۳ - ۲۴ - : «اساور» جمع «سوار» به معنی دستبند است. «من ذهب»: بیان آن است، و «لؤلؤاً» عطف بر

«اساور» است نه «ذهب».

{به گفتار خودش}: گفته‌اند: گفتار آنان است که: {سپاس از آن خدایی است که نویدش را برای ما انجام داده.} یا کلمه «توحید» است؛ و علی بن ابراهیم گفته: توحید و اخلاص است.

{راهنمایی شدند به راه پسندیده.}: گفته‌اند: آن کس که خودش پسندیده است؛ یا سرانجام آن، که بهشت است؛ یا حق است؛ یا مستحق سپاس به ذات خود، که خدا است و راه او اسلام است.

امام باقر علیه‌السّلام فرمود: «آن، همین روش شما امامیه است.»

و امام صادق علیه‌السّلام فرمود: «آنها حمزه، جعفر، عبیده، سلمان، ابوذر، مقداد و عمار هستند که راهنمایی شدند به سوی امیرمومنان.» - . کافی ۱ : ۴۲۶ -

«انّ الله یدافع عن الذین آمنوا» - . حج / ۳۸ - :یعنی غائله مشرکان را دفع می کند.

{و روزی کریم.} - . حج / ۵۰ - : گفته‌اند: کریم هر نوعی از آن است که فضائل آن را دارا است.

{به سوی راه راست.} - . حج / ۵۴ - : علی بن ابراهیم گفته: یعنی امام راستین .

{البته که رستگار شدند مومنان.} - . مؤمنون / ۱ - : امام باقر علیه‌السّلام فرمود: «می‌دانی کیانند؟» گفته شد: شما داناترید. فرمود: «رستگارند مومنان مسلمان، راستش مسلمانان نجبایند.» - . کافی ۱ : ۳۹۱ -

امام صادق علیه‌السّلام فرمود: «چون خدا بهشت را آفرید، فرمودش: سخن بگو. گفت: «البته رستگارند مومنان.» تا آخر آیه.

مؤلف

این آیات دلالت دارند که تاثیر ایمان برای بهشت رفتن، مشروط است به اعمال دینی، گرچه می شود تاویل کرد آنها را به آنچه می آید، و چنین است قول خدای تعالی: {و می گویند ایمان داریم...} - تا آخر آیات، که دلالت دارند بر برخی شرایط ایمان، و به اینکه کسی که داوری به خدا و رسول نبرد و به حکمشان خشنود نشود، مومن نیست.

{همانا مومنان} - . مؤمنون / ۶۲ - :یعنی مومن کامل کسانی هستند که {گرویدند به خدا و رسولش.}: از ته دل؛ {و چون همراه او هستند در کارهای عمومی.}: از جمعه و عیدها و نبردها و شور در کارها؛ {اجازه می‌خواهند.}: از پیغمبر. {راستی آنان که اجازه می‌خواهند.}: بازگو می کند برای تاکید بر اینکه اجازه‌خواه مومن است، و آن کسی که بی اجازه می‌رود، مومن نیست به ناچار؛ و این محک درستی ایمان و تشخیص مخلص است از منافق، و بزرگ بودن جرم. {امید آنکه از رستگاران باشد} - . قصص / ۶۷ - : گفته شده که واژه «عسی» بر عادت کریمان برای تحقق است، یا آنکه از سوی توبه کننده امیدی می رود، به این معنی که او باید انتظار رستگاری را داشته باشد.

{و آنـان آزمـوده نشونـد.} - . عنکبـوت / ۱ - ۳ - : امـام صـادق علیه‌السّـلام فرمـود: «مقصود این است که آزموده شونـد در دارایی و در جان هاشان.» - . مجمع البیان ۸ : ۲۷۲ - و از پیغمبر صلّی‌اللَّه‌علیه‌وآله روایت شده است که چون این آیه نازل شد فرمود: «به ناچار فتنه ای باشد که گرفتار شوند و آزموده شوند با آن امت، تا راستگو از دروغگو روشن شود، زیرا وحی بریده می‌شود و شمشیر و اختلاف کلمه می‌مانند تا روز رستاخیز.»

از امـام کاظم علیه‌السّـلام روایت شـده است که این آیه را خوانـد و سـپس فرمود: فتنه چیست؟» گفته شـد: «فتنه در دین.» و او فرمود: «آزموده می‌شونـد چنانچه آزموده می‌شود طلا، و آنگاه پاک می‌شوند، همان گونه که طلا پاک می شود.» - . کافی ۱ : ۳۷۰ -

{تا بدانـد خدا آنان را که راسـتگویند.}: در عالم وجود، و ممتاز شوند از دروغگویان چنانچه می‌دانست پیش از آنکه خواهند آمد، آزموده خواهند شد.

در مجمع البیان آمده که امام علی و امام صادق علیهماالسـلام، به ضم «یاء» و کسر «لام» خوانده‌اند، به معنی اعلام حال آنان به مردم.» - . مجمع البیان ۸ : ۲۷۱ -

مؤلف

دلالت دارد که اعتراف ظاهری در ایمان واقعی کافی نیست.

«أحسن الـذی کانوا یعملون» - . عنکبوت / ۷ - : یعنی بهترین جزای اعمالشـان. «و درآوریم آنها را در خوبان.} - . عنکبوت / ۹ - ۱۱ - : یعنی در گروه آنـان و در بهشت باشـند. {برخی مردم باشـند که می گوینـد گرویـدیم به خـدا.}: بـا زبـان. {و چون آزاری ببیند در راه خدا.}: در دین، یا جانش. {فتنه مردم را.}: که شـکنجه و آزارشان باشد. {چون عذاب خدا می‌داند.}: و از دین بازمی‌گردد، همان گونه که برای کافر شایسته است که دینش را از ترس عذاب الهی رها سازد. {و اگر پیروزی پدید آید از خدا.}: فتح و غنیمت؛ {می گوید ما با شـما هستیم.}: در دین، و ما را شریک کنید. مقصود، دوروها و سست‌عقیده ها هستند که با آزار مشرکان از دین برمی‌گردند، و نظر اول را تایید می‌کند. «او لیس الله بأعلم بما فی صدور العالمین» : که آیا اخلاص دارد یا منافق است. «و لیعلمنّ الذین آمنوا»: ایمان با دل‌هایشان. «و لیعلمنّ المنافقین»: و هر دو گروه را جزا می‌دهد.

{و بگویید.} - . عنکبوت / ۴۶ و ۴۷ - : به اهل کتاب در مناظره دینی، و دلالت نـدارد که گفتار شـرط ایمان است. {آنها که بـدانان کتـاب دادیم}: یعنی علم کتـاب و مومنان و دانایان اهل کتاب. {برخی از اینان.}: از عرب یا مکیان یا هم‌عهـدان پیغمبر صلّی‌اللَّه‌علیه‌وآله‌وسلم، از اهـل کتاب. {کسانی هسـتند که باور دارنـد.}: یعنی قرآن را. {و انکار نـدارد آیات ما را.}: با ظهور آنها و دلیل بر حقانیت آنها {جز کافران دل‌سیاه.}: فرو رونده و غرق شده در کفر.

«یتلی علیهم» - . عنکبـوت / ۵۱ - : یعنی تلاوت بر اینان اسـتمرار می‌یابـد. «ان فی ذلک»: منظور، قرآن است که آیه مسـتمر و حجـت روشـنگر اسـت. «لرحمـه»: یعنی نعمت بزرگ. «و ذکری لقـوم یومنـون»: یعنی یـادآوری است برای کسـی که قصـدش پذیرش است، نه سخت‌گیری.

«لنبوءنّهم» - . عنکبوت / ۵۸ - ۵۹ - : آنـان را منزل می‌دهیم. «من الجنه غرفاً تجری من تحتها الانهار خالدین فیها نعم اجر العالمین»: مخصوص به مدح حذف شده، و گذشته عبارت بر آن دلالت دارد، و آن بهشت و یا غرفه های بهشتی است. «الذین صبروا»: صبر بر سختی ها و مشقت ها در دین است. «و علی ربهم یتوکلون»: یعنی تنها بر خدا توکل می کنند.

{آنان در بوستانی باشند شادمان.} - . روم / ۱۵ - : گفته شده که روضه یعنی زمین دارای گل ها و نهرها.«یحبرون»: یعنی شاد می شوند، شادی‌ای که چهره هایشان برای آن باز می شود. علی بن ابراهیم می گوید: یعنی مورد اکرام قرار می گیرند .

{رو کن به سوی دین با راستی و اهتمام.} - . روم / ۳۰ - ۳۲ - : گفته شده: «حنیفاً» یعنی گرایش به دین و استقامت بر آن، و گفته شده این تشبیهی است برای توجه به دین و استقامت بر دین و اهتمام به آن. به قول علی بن ابراهیم: با پاکی؛ و او و کلینی از امام صادق علیه‌السّلام روایت کرده‌اند که: «مقصود ولایت است.» - . کافی ۱ : ۴۱۹ - همچنین، در تهذیب آمده که امام صادق علیه‌السّلام فرمود: «به او فرمان داده رو به قبله ای کند که در آن پرستش بت‌ها نباشد.»

{فطره خدا آفرینش بر سرشت یکتاپرستی است.}: «فطره الله» منصوب است بر «اغراء»، و یا مفعول مطلق و مصدر است، چراکه جمله «الذی فطر الناس علیها» بر آن دلالت دارد. و گفته‌اند: پذیرش حق و توان دریافت آن است، یا ملت مسلمانی است، زیرا اگر به سرشت آفرینش واگذار شوند، آنها را به سوی آن می کشاند.

از امام صادق علیه‌السّلام پرسیدند: «آن فطرت چیست؟» فرمود: «مسلمانی که خدا آنها را بر آن سرشته، هنگامی که از آنها پیمان یکتاپرستی گرفته و فرموده: {آیا نیستم پروردگارتان.} - . اعراف / ۱۷۲ - و در آنها مومن و کافر وجود داشت.» - . کافی ۲ : ۱۲ -

در بسیاری از اخبار آمده که آنها را به یکتاپرستی آفریده، و در برخی آمده که بر ولایت آفریده، و در خبری: «آنها را سرشته با اعتراف به یکتاپرستی و نبوت محمد صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله و ولایت علی علیه‌السّلام.» - . کافی۱ : ۴۱۲ -

امام باقر علیه‌السّلام فرمود: «آنها را سرشت در میثاق بر شناخت اینکه او پروردگارشان است، و اگر این نبود، نمی‌دانستند کیست پروردگارشان، و نه روزی ده‌شان.» - . تفسیرعیاشی ۲ : ۴۰ - اخبار و اقوال مربوط به این مبحث در کتاب عدل ذکر شده است .

{دگرگونی در آفرینش خدا نباشد.}: کسی نمی‌تواند آن را دگرگون کند، یا نباید دگرگونش کرد، و این اشاره است به فرمان توجه به او، و یا به فطرت، اگر به معنی «مله» باشد. {و دین قیم}: یعنی راست بی کژی. «ولکنّ اکثر الناس لایعلمون»: یعنی استقامت و استواری دین را. «منیبین الیه»: یعنی مکرّر به آن بازمی گردند. «من الذین فرقوا دینهم»: یعنی در معبودهایشان بر پایه اختلاف سلیقه هایشان اختلاف می کنند. در این مورد، قرائت حمزه و کسایی «فارقوا» است، به معنی ترک می کنند. «و کانوا شیعاً»: یعنی فرقه هایی که هرکدام از رهبری خود پیروی می کنند، که اصل دینشان است. «کلّ حزب بما لدیهم فرحون»، : یعنی شادند به گمان اینکه آن حقّ است.

{برای دین پایدار} - . روم / ۴۳ - : یعنی کاملاً «لا مردّ له»: چون قطعاً آمدنی است، و در آن روز از هم جدا می‌شوند.

«یصدّعون»»: اصل آن «یتصدّعون» به معنای «یتفرّقون» است، گروهی در بهشت و گروهی در دوزخ. «لهم جنّات النعیم»»: گفته شده که «لهم نعیم جنّات» و در نتیجه، عکس شده، تا مبالغه را برساند. «خالدین فیها»: «حال» از ضمیر در اسم، یا از «جنات النعیم» است. «وعد الله حقاً»: دو مصدر که برای تاکید است؛ اولی برای خودش و دومی برای غیر خودش؛ چون جمله «لهم جنّات» وعده است و هر وعده ای حق نیست. «و هو العزیز»: کسی که چیزی بر او غالب نمی‌شود و مانع او از تحقق بخشیدن به وعده و وعیدش نمی‌شود. «الحکیم»: کسی که جز آنچه را که حکمتش می گوید عملی نمی‌سازد. «بأن لهم من الله فضلاً کبیراً» - . أحزاب / ۴۷ - : یعنی برتری بر سایر امت ها، یا برتری بر پاداش عملشان. «و رزق کریم»: یعنی رنج و منّت در آن نیست.

{و برابر نیستند کور و بینا.} - . فاطر / ۱۹ - : که کافر و مومن هستند، و نه ظلمات و نور، که باطل و حق باشند؛ و نه سایه و سوز که ثواب و عقابند. و تکرار «لا» بر سر هر دو شقّ، برای تأکید بیشتر است. و «حرور» از «حرّ» به معنی گرما است، که بیشتر برای باد گرم به کار می رود. و به قول علی بن ابراهیم، سایه، مردم هستند و سوز، بهائم؛ چون مردم در سایه زندگی می کنند و بهائم در سوز گرما. در برخی نسخه ها برای «مردم و بهائم» آمده، و این نسخه صحیح‌تر است. همچنین، در بعضی نسخه ها آمده: «ولد الحرور و حرور سمائم»: بادهای گرم است، و این نسخه روشن‌تر از نسخه اوّل است.

{و برابر نیستند زنده‌ها و مرده ها}: تشبیه دیگری است برای مومن و کافر، شیواتر از اولی، و به همین جهت، فعل تکرار شده؛ و گفته‌اند: تشبیه

دانشمندان و نادانان است. {راستی خدا شنواند هر که را خواهد.}: هدایت می کند و توفیق فهم آیاتش و پندگیری از آنها را به آنان می‌دهد. {و تو نشنوانی آنان را که در گورند.}: چون کافران سیه دل؛ و به قول علی بن ابراهیم: این کفار از تو نمی... شنوند، همان گونه که در گور خوابیده ها از تو نمی‌شنوند. {هر که زنده است.} - . یس / ۷۰ - : یعنی مومن زنده‌دل.

از امیرالمومنین علیه‌السّلام روایت شده است: «مقصود خردمند است، و واجب می‌شود فرمان بر کفار، که فرمان عذاب است.» - . مجمع البیان ۸ : ۴۳۲ -

{آنان که بردارند عرش و هر که گرد آن است تسبیح گویند به حمد پروردگارشان او را باور دارند.} - . مؤمن / ۶ - ۹ - : خبر از ایمانشان می‌دهد برای پدید کردن فضل آنها و بزرگداشت اهل ایمان. {و آمرزش خواهند برای مومنان.}: در اخبار بسیاری است که مقصود، مومنان به ولایت ائمه علیهم‌السّلام هستند. «ربنا»: یعنی می گویند پروردگارا: {رحمت و دانشت همه چیز را فرا دارند.} {پس بیامرز تائبان و پیروان راهت را.}: گفته شده یعنی کسانی که توبه و پیروی از راه حق آنان را دانستی. «و لهم عذاب الجحیم.» «ربّنا و ادخلهم جنّات عدن التی وعدتهم»: یعنی بهشت ها را. «و من صلح من آبائهم و ازواجهم و ذرّیّاتهم»: عطف است بر «هُم» اول، یعنی آنان را وارد کن به همراه اینان تا شادی‌شان کامل گردد؛ یا عطف بر «هُم» دوم است تا بیان این باشد که وعده عام و عمومی است. «انک انت العزیز»: کسی که بر هر کار مقدوری توانا است. «الحکیم»: کسی که انجام نمی دهد مگر کاری را که حکمتش را بطلبد، و از جمله این کارها همان وفای به وعده است. «و لهم السیئات»: یعنی کیفرها و یا جزای سیئات، و یا گناه ها در دنیا؛ چون آیه می گوید: «و من تق السیئات یومئذٍ فقد رحمه»: یعنی هر کس را که در دنیا حفظ کنی، به او در آخرت رحم کرده ای. «و ذلک الفوز العظیم»: یعنی رحمت، یا حفظ، و یا هر دو.

{و هر که کار خوب کند از مرد و زن با ایمان همان‌ها به بهشت روند و روزی بی‌حساب گیرند.} - . مؤمن / ۴۰ - : گفته‌اند: یعنی بی اندازه و بی سنجش با کردار، بلکه چند برابر، و چند برابر از فضل و رحمت خدا؛ اینکه عمل را «پایه» و ایمان را «حال» قرار داده، دلالت دارد که ایمان شرط در صحت عمل است و پاداش برتر دارد.

{راستی ما یاری کنیم رسولان خود را.}: - . مؤمن / ۵۱ - گفته‌اند: یاری با دلیل، و پیروزی، و کین‌خواهی از کفار در زندگی دنیا است. {و روزی که به پا شوند گواهان.}: در قیامت، بر کردار مردم، چون فرشته ها و پیمبران و مومنان. «الاشهاد» جمع «شاهد» است.

و به گفته علی بن ابراهیم، این گواهی در دوران رجعت پیغمبر صلّی اللّٰه علیه وآله و امامان علیهم‌السلام است. امام صادق علیه‌السّلام فرمود: «آن، به خدا در رجعت است. آیا نمی‌دانی که پیمبران بسیاری در دنیا یاری نشدند و کشته شدند، و امامان پس از آنان هم کشته شدند و یاری نشدند؟ آن در رجعت است.» {و برابر نیستند کور و بینا.} - . مؤمن / ۵۸ - : یعنی شخص نادان با شناسای حق. {و نه مومنان خوش کردار و بدکاران.}، {و کم است یادآوری شماها.} {چون دیدند عذاب ما را.} - . مؤمن / ۸۴ - ۸۵ - : که بر آنها نازل شده. در مجمع البیان آمده: «یعنی چون عذاب خدا را ببینند؛ برای اینکه در آن زمان به آن کار وادار شده‌اند، و کار وادار شده بی اختیار، سزاوار مدح نیست. - . مجمع‌البیان ۸ : ۵۳۵ - {این روش خدا است.}: نصب «سنّه الله» بنا بر این است که مصدر و مفعول مطلق است. در امت‌های پیشین که ایمانشان هنگام دیدن عذاب سودی برایشان نداشته است. منظور از سنّت در اینجا، شیوه همیشگی برخورد خدا با دشمنان انکارگر است. {و در آنجا کافران دچار زیان بودند.}: در رفتن به دوزخ و واماندن از پاداش و بهشت.

از امام رضا علیه‌السّلام پرسیدند: «برای چه خدا فرعون را غرق کرد با اینکه به او ایمان آورد و به یگانگی‌اش اعتراف کرد؟» فرمود: «چون با دیدن عذاب ایمان آورد، و ایمان با دیدن عذاب پذیرفته نیست، و این حکم خدا است در سلف و خلف؛ خدای عزوجل فرموده: {پس چون دیدند عذاب ما را...} - تا آخر. - . عیون اخبارالرضا ۲ : ۷۷ -

رازی در تفسیرش گفته: اگر بگویند روشن کنید وقتی را که ایمان در آن سود ندارد، می گوییم آن وقتی است که فرشته های رحمت و عذاب را با چشم ببیند، زیرا آدمی در آن وادار است به ایمان و چاره ندارد، و آن ایمان سود ندارد، و جز آن نیست که سود بدهد با قدرت بر مخالفت، تا آدمی در آن مختار باشد، و چون نشانه های آخرت را به چشم ببیند، سودی ندارد.

«غیر ممنون» - . فصلت / ۸ - : بی منت، یا نابریدنی و پیوسته.

{شرع نهاد برایتان در دین.} - . شوری / ۱۳ - : یعنی مقرر داشت برایتان دین نوح و محمد و دیگر پیمبران علیهماالسّلام را، و شرع گذار میان آنان که وجه مشترکی دارند، که از آن تفسیر شده: برپا دارید دین را که گرویدن است به آنچه باورش باید، و فرمان بردن از احکام خدا است، و تفرقه نشوید در آن، و اختلاف در این اصل نکنید، ولی در فروع شرائع اختلاف دارند، که فرمود: {برای هر کدام شرع و برنامه ای مقرر داشتیم.}

{گران است بر مشرکان.}: که آنها را به یکتاپرستی می‌خوانی. {و خدا می کشاند.}: به یکتاپرستی. {هر که را خواهد.}: ضمیر

«الیه» بر می گردد به «ما تـدعوهم» و یا به دین حق. {و ره نماید به آن.}: با ارشاد و توفیق.{هر که بدان رو کند}: به گفته علی بن ابراهیم: آنها امامانـند که برگزیـده شـده‌انـد. امام صادق علیه السّلام فرمود: «فرمان اقامه کنیـد دین را.» و این متوجه به امام است. {و جـدایی نکنید در آن.}: درباره امامت امیرالمومنین علیه‌السلام است. «ماتدعوهم» ولایت او است؛ و «من یشاء» کنایه از امیرالمومنین علی علیه‌السلام است.» (به زودی خبری طولانی در تأویل این آیه خواهد آمد.)

{در بستان‌های بهشت‌ها.} - . شوری / ۲۲ - ۲۳ - : که خوش‌ترین و خرم‌ترین بخش‌های آن است.{و هر چه خواهنـد در نزد پروردگارشـان دارنـد.}: «ذلـک» اشـاره دارد به آنچه برای مومنـان است. «هو الفضـل الکبیر» فضـیلت بزرگی که در برابر آن، هرچه را که برای دیگران در دنیا است کوچک می شـمرند. «ذلک الـذی»: یعنی «آنکه». پاداش «یبشّـرهم الله» به «جارّ» آمده و سپس ضمیر عائد حذف شده، یا «ذلک» اشاره دارد به بشارتی که خدا به بندگانش می دهد.

{و پـذیرا است خـدا دعای مومنان را.}: - . شوری / ۲۶ - و پـاداش طاعتشان را می‌دهـد، و آنان هم فرمان او را پذیراینـد. ابن عباس در حـدیثی طولانی فرموده: «انصار دارایی خود را نزد پیغمبر نهادنـد و این آیه نازل شد: «بگو از شـما مزدی نمی‌خواهم جز دوستی خویشـانم.» و از نزد آن حضـرت رفتنـد باورکنان، ولی منافقان گفتنـد: «این را از پیش خود آورده.» - و کشانـده تا آنجا که گفته: و فرمود: «و پذیرا شدند آنان که گرویدند.» و همان‌ها هستند که گفته آن حضرت را پذیرفتند. - . مجمع البیان ۹ : ۲۹ -

امـام بـاقر علیه‌السـلام فرموده: «آن مومن است، که دعـا می کنـد برای برادر دینی خود در غیاب او، و فرشـته آمین می گویـد، و عزیز جبار می‌فرماید: و برای تو دو برابر آنچه برای برادرت خواستی داری.} - . کافی ۲ : ۵۰۷ -

و پیغمبر صـلّی‌اللَّه‌علیه‌وآله فرمود: {می‌فزایـد برایشـان از فضـل خود.} همـان شـفاعت برای دوزخیـانی است که به آنهـا در دنیا نیکی کردند.» - . مجمع البیان ۹ : ۳۰ -

{آنان که گرویدنـد.} - . زخرف / ۶۹ - ۷۰ - : آنانـند که خطاب به آنها فرمود: {ای بنـده هایم، ترسـی ندارید و شادمانید و ارجمند.}

{در رحمت او.} - . جاثیه / ۳۰ - : که بهشت در آن است. {و آن کامیابی روشنی است.}: و آلودگی ندارد.

{گفتند: پروردگارمان خدا است و بر آن پایدار مانند.} - . احقاف / ۱۳ - : گفته‌اند: جمع کردند میان یکتاپرستی که خلاصه دانش است، و پایـداری در کارهـا، که نهـایت عمـل و کردار است. و «ثم»: برای دلالت بر این نکته است که رتبه عمل پس از عقیده است، و اعتبارش متوقف بر توحید است. به گفته علی بن ابراهیم: پایداری کردند به ولایت علی علیه‌السّلام.

{پس نه ترسی دارند.}: از ناخواه.{و نه اندوه می‌خورند.}: بر فوت دلخواه.

{و بازداشـتند از راه خدا.} - . محمد / ۱ - ۳ - : به گفته علی بن ابراهیم: نازل شـده درباره آن یاران پیغمبر صـلّی‌اللَّه‌علیه‌وآله که پس از او از دین برگشـتند، و حق خاندانش را به زور بردند، و بازداشـتند دیگران را از توجه به امیرمومنان و ولایت امامان.

{گم شد کارهاشان.}: و بیهوده شد هر کاری که در پیش داشتند به همراه رسول خدا، از جهاد و نصرت.

امام صادق علیه‌السّلام در تفسیر{و گرویدند به آنچه نازل شد.} فرمود: «نازل شد بر محمد صلّی‌اللّٰه‌علیه‌وآله‌وسلم درباره علی علیه‌السلام که چنین بوده:{جبران شده بدکاری‌هاشان و از آن پاک شدند.} و فرمود: « نازل شد درباره ابی‌ذر و سلمان و عمار و مقداد، که پیمان ولایت نشکستند و به ولایت پایدار ماندند که:{خدا فرو آورده بود بر پیغمبر.} و آن درست بود که علی امام است. «بالهم»: یعنی حال آنان.

«ذلک بان الذین کفروا اتبعوا الباطل»: فرمود: «و اینان کسانی هستند که از دشمنان رسول خدا صلی الله علیه و آله، و امیرالمومنین علیه‌السلام پیروی کرده‌اند.»

از امام صادق علیه‌السلام روایت شده است که فرمود: «در سوره (محمد صلّی‌اللّٰه‌علیه‌وآله‌وسلم) آیه ای است درباره ما، و آیه ای است درباره دشمنان ما. آن این است که:{کافران پیرو باطل شدند.} و آنان بودند که پیرو دشمنان رسول خدا و امیرالمومنین صلوات اللّٰه علیهما گردیدند.»

امام صادق علیه‌السّلام فرمود: «در سوره محمد (صلّی‌اللّٰه‌علیه‌وآله‌وسلم) آیه ای است درباره ما، و آیه ای درباره دشمنان ما.»

{مولای آنان که گرویدند.} - . محمد / ۱۱ - : یاور آنان بر دشمنانشان. به گفته علی بن ابراهیم: مقصود، آنانی هستند که پایدار ماندند به ولایت امیرالمومنین علیه‌السلام.

{کافران یاری ندارند.}: تا عذاب را از آنها بگرداند.

{تا درآورد.} - . فتح / ۵ - : گفته‌اند: کرد آنچه باید و تدبیر نمود چنانچه شاید، تا دربیاورد و جبران کند گناهان آنها را، و بپوشاندشان، و پدیدارشان نکند .

{کامیابی بزرگ است.}: زیرا پایان سودجویی و جلوگیری از زیان است. {و بر مومنان.} - . فتح / ۲۶ - : که پایداری و وقار بر آنها نازل شد.{و سخن اهل تقوی را به آنها چسباند.}: چون آن کلمه ای است که با آن از دوزخ می‌پرهیزند، یا کلمه اهل تقوا است؛ و بیشتر علما گفته‌اند که کلمه «شهادت» است، و آن از پیغمبر صلّی‌اللّٰه‌علیه‌وآله رسیده است.

از امام صادق علیه‌السلام روایت شده است: «آن ایمان است.» و از پیغمبر صلّی‌اللّٰه‌علیه‌وآله‌وسلم در وصف علی علیه‌السّلام روایت شده است: «او است کلمه ای که چسبانده به پرهیزکاران است.» و در اخبار بسیاری از امامان علیهم السّلام آمده که: «ماییم کلمه تقوی.» یعنی ولایت آنها.

{و بودند سزاوارتر بدان از دیگران.}: و بودند شایان آن. «و کان الله یکل شی علیماً»: خدا اهل هر چیزی را می داند و آن را برایش آسان می‌سازد.

{محبوب کرد نزد شما ایمان را.} - . حجرات / ۷ - ۸ - : و آن را دوست‌ترین دین‌ها نزد شما ساخت؛ با اقامه دلیل‌های صحت

آن نزد آنان، و به نویـد ثواب بر آن.{و آراست آن را در دل آنان.}: به لطف خود؛ و این اشعار دارد که ایمان کار دل است. {و بـد نمود نزد شـما کفر را.}: بـا وصف کردن کیفر آن، و بـا الطاف بازدارنـده از آن، {و هم نافرمـانی را}: یعنی خروج از طاعت به سوی معصیت. {و گناه را}: همه گناهان را و گفته شده فسوق دروغ است. و این از امام باقر علیه‌السلام روایت شده است.

از امام صادق علیه‌السّلام روایت شده است: «ایمانِ امیرمومنان علیه‌السّلام است که محبوب است؛ و سه مکروه است همان سه تا، به ترتیب، غصب خلافت از آنها.» – . کافی ۱ : ۴۲۶ –

و از امام باقر علیه‌السّلام درباره این آیه پرسیده شد که: «آیا بنده ها را درباره آنچه خدا محبوب ساخته عملی است؟» فرمود:« نه، و خوش هم نیست.» – . محاسن : ۱۹۹ –

از امام صادق علیه‌السّلام پرسیدند: «دوستی و دشـمنی از ایمانند؟» فرمود: «آیا ایمان جز دوستی و دشمنی است؟» و آنگاه این آیه را خواندند: {آنانند همان راشدان که با آنها چنین شده و آنان به راه راست رسیدند.} – . کافی ۲ : ۱۲۵ –

{راستی شـما در گفتـاری گوناگونیـد.} – . ذاریات / ۸ – ۹ – : درباره محمد صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله‌وسلم می گویید شاعر است یا دیوانه، یـا برخی او را راستگو می‌شـمارید و برخی دروغگو، و برخی «شاک» هستیـد، یا درباره قرآن می گوییـد جادو است یا کهانت یا داستان‌های پیشینیان.{هر که از او باز افتد از همه خیرات باز افتاده.}: ضمیر در «عنه» به رسول یا قرآن یا ایمان برمی گردد، یعنی هرکس که از او بازداشـته شد، از همه خوبی ها بازداشـته می شود؛ یا به این معنا است که بازداشـتنی سـخت تر از آن نیست، پس بازداشتنی نسبت به او نیست، یا از آن بازداشته می‌شود هرکس که در علم خدا و قضای او بازداشته شده است.

{و سود می‌دهد به مومنان.} – . ذاریات / ۵۵ – : که خدا مقدر کرده ایمانشان را، یا کسی که مومن است و بینایی از آن می... فزاید.

{وکیلان و گماشـته هایید در آن.} – . حدید / ۷ – ۹ – : یعنی آنچه از دارایی که خدا شـما را بر آن گمارده تا مصرف کنید، و آنها در حقیقت از او است نه از شما، یا آنچه از کسانی پیش از شما رسیده و مالک و متصرف آنند.{چیست شما را که باور ندارید؟}: چه عذری دارید در ترک ایمان، با اینکه رسول صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله‌وسلم شـما را می‌خواند با دلیل و برهان، و از شما پیمان گرفته بر ایمان، از این پیش. «ان کنتم مومنین»: اگر سـببی را می پـذیرد، چرا که بالاتر از این وجود نـدارد. «من الظلمات الی النور»: یعنی از تاریکی های کفر به نور ایمان .

{و شتابد نورشان.} – . حدید / ۱۲ – : تا راهنمایی کند آنان را به بهشت.{از برابرشان و سـمت راستشان.}: تا نامه عملشان را بگیرنـد، زیرا سـعادتمندان نامه عمل خود را از برابر یا سـمت راست می گیرنـد. «بشـراتکم الیوم جنات»: یعنی فرشـتگانی که با آنـان ملاقـات می کننـد به آنان چنین می گوینـد: «بشـرتکم»: یعنی بشارت شـما. {بهشت ها است.}: یا بشارت شـما دخول در بهشت‌ها است. «ذلک هو الفوز العظیم»: اشاره است به آن نور، و به آن بشارت به بهشت‌های جاودان، که نقل شد.

{آنانند همـان صـدیقان و گواهان نزد پروردگارشان.} – . حدیـد / ۱۹ – : از امام سـجاد علیه‌السلام روایت شـده است: «این

فضیلت برای ما و شیعه ما است.» امام صادق از پدرش - علیهم‌السّلام - روایت کرده‌اند که فرمود: «شیعه ما نیست کسی جز صدیق شهید. پرسیدند: «از کجا، با اینکه بیشتر آنها در بستر می‌میرند؟ فرمود: «آیا نخوانده‌اید کتاب خدا را در سوره الحدید که:{و آنان که گرویدند به خدا و رسولانش، آنانند صدیقان و شهیدان.} و فرمود:{اگر شهیدان آنانند که می گویند، بسیار شهید کم باشد.} - . محاسن : ۱۶۳ -

مؤلف

در ادامه، اخبار بسیاری در این باره ذکر خواهد شد، که البته برخی از آنها پیش از این نقل شده‌اند.

{از آن آنان است مزدشان و نورشان.}: یعنی مزد و نور صدیقان و شهیدان.

{مسابقه کنید.} - . حدید / ۲۱ - : چون مسابقه گران اسب‌دوانی. «الی مغفره ربکم»: یعنی به آنچه موجب آمرزش است. {پهنای آسمان و زمین.}: گفته‌اند: پهنای هر دو با هم، زمانی که باز شوند. «یا ایهاالذین آمنوا» - . حدید / ۲۸ - : یعنی ایمان به رسولان پیشین. «اتقوا الله»: در مورد آنچه شما را از آن بازداشته است .

{بدهدتان دو بهره.}: از رحمتش؛ یکی برای ایمان به محمد صلّی اللَّه علیه و آله‌وسلم، و دیگری برای ایمان به کسان پیش از او. {نوری که با آن راه روند.}: گفته‌اند: همان است که در آیه:{می‌شتابد نورشان.} آمده بود، و هدایتی که با آن به جناب قدس راه می‌یابند. به گفته علی بن ابراهیم: «دو بهره از رحمتش، یکی اینکه به دوزخ نمی‌بردشان، و دیگر اینکه به بهشت می‌بردشان.» - . تفسیر قمی : ۶۶۶ -

{نوری برای شما می‌سازد.}: ایمان است.

امام صادق علیه‌السلام فرمود: «دو بهره از رحمت، حسن و حسین علیهماالسّلام هستند؛ نوری که با آن راه می‌روند، امامی است که از او پیروی می کنند.» - . کافی ۱ : ۴۳۰ - و در مناقب آمده: «نور علی علیه‌السّلام است.»

{برابر نیستند یاران دوزخ و یاران بهشت.} - . حشر / ۲۰ - : گفته‌اند: نفوس کامله شایان، بهشت را، و آنها که خود را خوار کردند، دوزخ را شایسته‌اند. «هم الفائزون»: این فوز با نعمت جاودان است.

«تؤمنون» - . صف / ۱۰ - : استیناف و بیان تجارت است، و جمع میان ایمان و جهاد است که آنها را به کمال عزت می‌رساند. منظور از «تؤمنون» امر به ایمان است و تنها با لفظ خبری آمده تا اعلام کند که این کار نباید ترک شود. «ذلکم خیر لکم»: یعنی ایمان و جهاد یادشده. «ان کنتم تعلمون»: یعنی اگر از اهل علم باشید، زیرا که اعتنایی به کار جاهل نیست. «یغفر لکم ذنوبکم»: این جواب «امری» است که با لفظ «خبر» آمده، یا «شرطی» یا «استفهامی» آمده بود که سخن بر آن دلالت داشت، و تقدیر سخن این است: اگر ایمان بیاورید و جهاد کنید؛ یا آیا می پذیرید که شما را راهنمایی کنم که خدا شما را بیامرزد؟ «ذلك»: اشاره به مغفرت و واردسازی به بهشت است که از آن یاد شده است. «و أخری»: یعنی برای شما همراه با این نعمت، نعمت دیگری است، و گفته شده «أخری» مبتداء است، و خبر آن، جمله «نصر من الله و فتح قریب»: یاری از خدا و فتحی

نزدیک که فتح مکه است. در تفسیر علی بن ابراهیم، فتح امام قائم علیه‌السلام است در این جهان. «و بشر المومنین»: عطف به محذوف است، مانند «قل یا ایها الذین آمنوا و بشّر» یا عطف بر «تومنون به» است که در معنای «امر» است. «من انصاری الی الله» - . صف / ۱۴ - : یعنی کیست لشکر من که به یاری خدا توجه داشته باشد، و حواریّون برگزیده عیسی علیه‌السّلام هستند «فآمنت طائفه»: ایمان به عیسی علیه‌السّلام است. «وأیّدنا الذین آمنوا»: یعنی با استدلال، یا با جنگ، و این پس از بالا رفتن عیسی علیه السّلام به آسمان‌ها است. «فأصبحوا ظاهرین»: یعنی پیروز گردیدند. «ولله العزه و لرسوله و للمومنین» - . منافقون / ۸ - : یعنی پیروزی و قدرت برای خدا است، و نیز برای کسی که خداوند او را عزیز کرده است، مانند پیامبر و مومنان. «ولکن المنافقین لایعلمون»: از فرط نادانی و غرور.

{و آن روشنی که فرو فرستادیم»: - . تغابن / ۸ - بیشتر مفسران گفته‌اند که آن قرآن است. به گفته علی بن ابراهیم: «نور امیر مومنان است.» - . تفسیر قمی : ۶۸۳ - امام کاظم علیه‌السّلام فرموده: «نور امامت است، که فرمود: {بگروید به خدا و رسولش و نوری که فرو آوردیم.} و فرمود: نور امام است.» - . کافی ۱ : ۱۹۶ -

از امام باقر علیه‌السّلام درباره این آیه پرسش شد، فرمود: «نور، به خدا امامانند.» - . کافی ۱ : ۱۹۴

-

اخبار در این باره بسیار است و ما آنها در کتاب امامت آوردیم .

{روزی که فراهم آورد شما را برای روز جمع.} : برای حساب و پاداش روز افسوس و کمبود است. و به روایت معانی‌الاخبار: «روزی که بهشتیان دوزخیان را مغبون می‌سازند.» ۶

«و یعمل صالحاً»: یعنی عمل صالح. «ذلک الفوز العظیم»: اشاره به مجموع دو جهت است، و به همین جهت، آن را فوز بزرگ دانسته است، چون جامع مصالح است، از دفع ضررها و جلب منفعت‌ها.

{و آرام شود دلش.} - . تغابن / ۱۱ - : گفته‌اند: برجا باشد و در برابر مصیبت، «إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَیْهِ راجِعُونَ» بگوید. به گفته علی بن ابراهیم: خدا را از دل باور دارند، و چون خدا برایش بیانی کند، رهنمایی را برمی گزینند و خدا بیفزایدش که فرمود: {و آنان که رهجویند فزاید رهنمایی‌شان را.}

امام صادق علیه‌السلام فرمود: «دل بالا و پایین می‌شود میان سینه و گلوگاه تا بسته شود به ایمان، و چون به ایمان بسته شد، قرار می‌گیرد، و این است تفسیر قول خدای عزوجل: {هر که خدا را باور کند دلش آرام گیرد.} - . کافی : ۴۲۱ -

مؤلف

گویا با «همزه» خوانده و «رفع قلبه»، که قرائتی است شاذه، منسوب به «عکرمه» و «عمرو بن دینار»، یا بیان حاصل معنا است، موافق قرائت مشهوره نیز یعنی: خدا دلش را ره نماید و آرام گیرد.

{ذکری فرستاده.} - . طلاق / ۱۰ - ۱۱ - : از امام رضا علیه‌السلام روایت شده است که: «ذکر در اینجا پیغمبر صلّی‌اللَّه‌علیه‌وآله است، و ما اهل ذکریم.»

و به گفته بیضاوی: ذکر جبرئیل است که بسیار یاد می کند، یا که بسیار فرو می آید و ذکر را می آورد که قرآن است، یا اینکه در آسمان‌ها نامبردار است، یا به معنی دارای نام و شرف است، یا خود محمد صلّی‌اللَّه‌علیه‌وآله است که مواظب خواندن قرآن و یا تبلیغش بود، و از ارسال به «انزال» تعبیر کرده، یا چون ارسال به سبب نازل کردن وحی بر او است، و «رسول» را از ذکر بدل آورده برای بیان و توضیح، یا منظور از قرآن است و «رسولاً» منصوب به فعل مقدّری است، مانند «أرسل»، و یا منصوب به «ذکراً» است، و «رسول» مفعول او است، یا بدل از آن، به این شکل که به معنای رسالت باشد.

«من الظلمات الی النور»: از گمراهی به هدایت. «قد أحسن الله له رزقاً»: گفته شده در این، تعجب و تعظیم ثوابی است. «و آنان که همراه وی‌اند»: - . تحریم / ۹ - این عطف به پیامبر صلی الله علیه و آله است، و این ستایش آنها است و تعریض به دشمنانشان، یا مبتداء است و خبرش این است که مومنانند که نورشان در برابر و سمت راستشان می‌شتابد.

امام صادق علیه‌السلام در تفسیر این آیه فرمود: {می‌شتابند ائمه مومنان در رستاخیز جلو آنان و در سمت راستشان تا آنها را فرود آورند در خانه هایی که در بهشت دارند.» - . مجمع البیان ۱۰ : ۳۱۸ -

امام باقر علیه‌السّلام فرمود: «هر کس که نوری دارد، آن روز رها می‌شود، و هر مومنی نوری دارد، و چون نور منافقین خاموش شود، می گویند: «پروردگارا، نور ما را به پایان برسان.» و گفته‌اند: نور هر کس به نسبت عمل او است، و تفاوت دارند، و اتمام آن را از روی تفضل خواهند.

{آیا کسی که راه رود به رو افتاده.}: - . ملك / ۲۰ - گفته می شود: «کببته فأکّب» و این از غرائب است، یعنی هر آنی به رو درافتد و چهره اش بر زمین خورد، برای سختی راهش و پستی و بلندی‌اش، و از این رو آن را برابر کرد با کسی که راه می‌رود درست و سالم بر راه راست هموار، که ایستاده و در سلامت از لغزش است؛ و مقصود، همانندی مشرك و یگانه‌پرست است به راهروانی چنین، و همانندی دو کیش به این دو راه؛ و گفته‌اند:

«مکب» کور است که می‌لغزد و به رو درمی‌افتد، و «سوی» بینا است؛ و گفته‌اند: آن کسی که راه می رود به رو افتاده، آن است که به رو محشور می‌شود به سوی دوزخ، و آن کسی که راه می‌رود درست، کسی است که محشور می‌شود سر دو پا، به سوی بهشت.

از امام کاظم علیه‌السّلام درباره این آیه پرسیدند، فرمود: «خدا نمونه آورده برای کسی که از ولایت علی روی‌گردان است، به عنوان کسی که راه می‌رود بر چهره خود، و راه نمی‌برد به کارش؛ و برای کسی که پیرو آن حضرت است، و راه می‌رود بر راه راست؛ و راه راست، امیر مومنان است، علیه‌السلام.» - . کافی ۱ : ۴۳۳ -

{آیا بسازیم مسلمانان را.} - . قلم / ۳۵ - : انکار گفتار بت پرست‌ها است که گفتند: «اگر درست باشد که ما زنده می‌شویم - چنانچه محمد (صلّی اللَّه علیه و آله) می‌پندارد و همراهانش - حال ما در دیگرسرا بهتر از آنها است، چنانچه در دنیا.»

{وای چیست شما را که چگونه داوری کنید»: و پریشان و کج بگویید. در این آیه، التفات است، و در آن، از حکم آنان تعجّب می کند و آن را استبعاد می نماید، و اشاره دارد که این حکم از فکر مختل و رای کج صادر شده است.

{نترسد از کاستی در پاداش و از خواری.} - . جن / ۱۳ - : یعنی نمی ترسد از نقص در جزا، یا اینکه ذلتی او را فرا گیرد. به گفته علی بن ابراهیم: کاستی «بخس» است و «رهق» عذاب.

از محمد بن فضیل روایت شده که از امام کاظم علیه‌السلام پرسیدم درباره قول خدا: «چون شنیدیم هدایت را بدان گرویدیم.» فرمود: «هدایت ولایت است، و گرویدیم به مولای خود، و هر کس به مولایش گروید، نمی‌ترسد از کاستی و عذاب.» گفتم: «تنزیل آیه است؟» فرمود: «نه، تأویل است.» - . کافی ۱ : ۴۳۳ -

«یضحکون»: - . مطففین / ۲۸ - یعنی مسخره می کنند. «و اذا مروا بهم یتغامرون»: به یکدیگر اشاره می کنند و به هم چشمک می زنند. «انقلبوا فکهین»: یعنی از مسخره کردن لذت می برند.

علی بن ابراهیم می‌گوید: آنان که مجرمند، اولی و دومی‌اند، و پیروانشان که چشمک می‌زدند به رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله - تا آخر سوره.

گفته‌اند: این آیه درباره علی بن ابی طالب علیه‌السلام فرود آمده که: با چند تن از مسلمانان نزد پیغمبر صلّی اللّه علیه‌وآله می آمدند و منافقان آنها را مسخره می‌کردند و می‌خندیدند و به آنها چشمک می‌زدند؛ آنان نزد یاران خود برگشتند و گفتند: «ما امروز اصلع را (کسی که موی جلو سر ندارد) دیدیم و به او خندیدیم.» این آیه ها پیش از آنکه علی و یارانش به پیغمبر برسند نازل شدند.» - . مجمع البیان ۱۰ : ۴۵۷ -

از ابن عباس روایت شده است که: آنان که جرم کردند منافقان قریش بودند، و آنان که گرویدند، علی‌بن‌ابی‌طالب علیه... السّلام.

{و چون آنها را ببینند.} - . مطففین / ۳۲ - : که مومنند، و گمراهان به گمراهی وابسته شان کنند. {و فرستاده نشدند.}: آن گمراهان بر مومنان تا پاسبانان آنها باشند و گواه رشد و گمراهی آنها گردند. «فالیوم الذین من الکفار یضحکون»: هنگامی که آنان را ذلیل و بسته در آتش می‌بینند.

و روایت شده است: «گشوده می‌شود برای مجرمان دری به بهشت، و گفته می‌شود به سوی آن برآیند، و چون به آن می‌رسند بر روی آنها بسته می‌شود، و مومنان آن روز بر آنها بخندند.» - . مجمع البیان ۱۰ : ۴۵۷ -

{آیا پاداش داده شدند کفار؟}: در آنچه می‌کنند، از مسخره کردن مومنان. استفهام برای تقریر و تثبیت است .

«غیر ممنون» - . انشقاق / ۲۵ - : یعنی پیوسته است و بی منت. «ذلک الفوز الکبیر» - . بروج / ۱۱ - : زیرا دنیا و هرچه در آن است در برابر آن کم است.

«و سفارش کنند به هم در شکیبا بودن»: - . بلد / ۱۷ - در طاعت خدا و به مهربانی به بنده های او، و یا به کارهایی که موجب رحمت الهی است.

«و اصحاب میمنه»: از «یمین» به معنای راست، یا «یمن» به معنای برکت گرفته شده است. به گفته علی بن ابراهیم: یاران امیر مومنانند.

«و العصر»: سوگند به نماز عصر، یا عصر نبوت، یا همه روزگار پر از شگفتی‌ها. «که آدمی در زیان است»: در کوشش و صرف عمر. {جز آنان که گرویدند و کارهای خوب کردند.}: و خریدند آخرت را به دنیا و کامجوشدند به زندگی همیشه و سعادت سرمدی.{و به هم سفارش کنند درباره حق پایدار.}: انکار ناپذیر عقیده است، یا کردار.{و به هم سفارش کنند به شکیبایی.}: از گناهان و بر طاعت و بر آسیب‌ها.

امام صادق علیه‌السلام فرمود: «عصر» خروج امام قائم علیه‌السلام است. {و آدم زیانکار} دشمنان ما هستند؛ {جز آنان که گرویدند.} یعنی به آیات ما؛ {و کارهای خوب کردند.} به همراهی با برادران خود{و به هم سفارش کردند درباره حق.} یعنی امامت؛ {و به هم سفارش کردند به شکیبایی.} در معاشرت با مخالفان.»

به گفته علی بن ابراهیم: {جز آنان که گرویدند.} به ولایت امیرمومنان، {و سفارش کردند به حق.} فرزندان خود، و جانشینان خود را به ولایت ائمه و به هم سفارش کردند نسبت به آن، و صبر کردند بر آن.»

امام صادق علیه‌السلام فرمود: «علی علیه‌السلام پس از {لفی خسر} قرائت کردند: «و انه فیه الی آخر الدهر.»{و راستی آدمی در آن است تا پایان روزگار.} - . مجمع البیان ۱۰ : ۵۳۶ -

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

ع، [علل الشرائع] عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَیْنِ بْنِ أَبِی الْخَطَّابِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ عَفَّانَ عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّمَا سُمِّیَ الْمُؤْمِنُ مُؤْمِناً لِأَنَّهُ یُؤْمِنُ عَلَی اللَّهِ فَیُجِیزُ أَمَانَهُ (۱).

**[ترجمه]علل الشرایع: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «همانا مومن را مومن نامیدند، چون از طرف خدا امان می‌دهد، ولی امان او اجازه می شود.» - . علل الشرایع ۲ : ۲۱۹ - (یعنی می‌تواند شفاعت گنهکار را کند)

**[ترجمه]

بیان

يؤمن على الله أی يدعو و يشفع لغيره فی الدنيا و الآخره فيستجاب له و تقبل شفاعته فيه و سيأتی التخصيص بالأخيره.

**[ترجمه]یعنی دعا می‌کند و شفاعت می‌کند برای دیگری در دنیا و آخرت و از او پذیرفته و مقبول است، و چنین برمی‌آید که همان مخصوص به شفاعت است.

**[ترجمه]

«۲»

سن، [المحاسن] عَنِ ابْنِ يَزِيدَ عَنْ مَرْوَكِ بْنِ عُبَيْدٍ عَنْ سِنَانِ بْنِ طَرِيفٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: لِمَ سُمِّیَ الْمُؤْمِنُ مُؤْمِناً فَقُلْتُ لَا أَدْرِی إِلَّا أَنَّهُ أُرَاهُ يُؤْمِنُ بِمَا جَاءَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَقَالَ صَدَقْتَ وَ لَيْسَ لِذَلِكَ سُمِّیَ الْمُؤْمِنُ مُؤْمِناً فَقُلْتُ لِمَ سُمِّیَ الْمُؤْمِنُ مُؤْمِناً قَالَ إِنَّهُ يُؤْمِنُ عَلَى اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَهِ فَيُجِيزُ أَمَانَهُ (۲).

**[ترجمه]محاسن: از سنان بن طریف روایت شده است«امام صادق علیه‌السلام از من پرسیدند: «چرا مومن را مومن نامیدند؟» گفتم:«نمی‌دانم، جز اینکه ایمان دارد به آنچه از نزد خدا آمده است.» فرمود:«راست گفتی، اما برای این نیست که مومن را مومن نامیدند.» گفتم:«پس چرا او را مومن نامیدند؟» فرمود:«چون در روز قیامت از طرف خدا امان می‌دهد و امانش پذیرفته می شود.» - . محاسن : ۳۲۹ -

**[ترجمه]

«۳»

ع، [علل الشرائع] عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْحِمْيَرِیِّ عَنْ هَارُونَ عَنِ ابْنِ صَدَقَهَ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: أَ لَا أُنَبِّئُكُمْ لِمَ سُمِّیَ الْمُؤْمِنُ مُؤْمِناً لِإِيمَانِهِ النَّاسَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَ أَمْوَالِهِمْ أَ لَا أُنَبِّئُكُمْ مَنِ الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ النَّاسُ مِنْ يَدِهِ وَ لِسَانِهِ الْخَبَرَ(۳).

**[ترجمه]علل الشرایع: رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «آیا به شما بگویم که چرا مومن، مومن نام دارد؟ برای اینکه مردم را امان می‌دهد و آسوده می دارد بر جان و مالشان. آیا به شما از مسلمان بگویم؟ او کسی است که مردم از دست و زبانش در امانند.» - . علل الشرایع : ۲۱۹ -

**[ترجمه]

بیان

فيه إيماء إلى أنه يشترط فی الإيمان أو كماله أن لا يخافه الناس على أنفسهم و أموالهم و كذا الإسلام.

**[ترجمه]اشاره دارد به اینکه شرط ایمان یا کمال ایمان فرد مسلمان، این است که مردم بر جان و مال خود از او نترسند، و چنین است اسلام.

**[ترجمه]

«۴»

شی، [تفسیر العیاشی] عَنْ زُرَارَهَ وَ حُمْرَانَ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ وَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: فِی قَوْلِ اللَّهِ بِالْعُرْوَهِ الْوُثْقی (۴) قَالَ هِیَ الْإِیمَانُ بِاللَّهِ یُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَحْدَهُ (۵).

ص: ۶۰

۱- ۱. علل الشرائع ج ۲ ص ۲۱۹.

۲- ۲. المحاسن: ۳۲۹.

۳- ۳. علل الشرائع: ۲۱۹.

۴- ۴. البقره: ۲۵۶.

۵- ۵. تفسیر العیّاشیّ ج ۱ ص ۱۳۸.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: امام صادق علیه‌السلام در تفسیر قول خدا:«العروه الوثقی» - . بقره / ۲۵۶ - فرمود: «مقصود، ایمان به خدای یکتا است.» - . تفسیرعیاشی ۱ : ۱۳۸ -

**[ترجمه]

«۵»

ختص، [الإختصاص] رُوِیَ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: الْمُؤْمِنُ هَاشِمِیٌّ لِأَنَّهُ هَشَمَ الضَّلَالَ وَ الْكُفْرَ وَ النِّفَاقَ وَ الْمُؤْمِنُ قُرَشِیٌّ لِأَنَّهُ أَقَرَّ لِلشَّیْ ءِ وَ نَحْنُ الشَّیْ ءُ وَ أَنْكَرَ لَا شَیْ ءَ الدُّلَامَ وَ أَتْبَاعَهُ وَ الْمُؤْمِنُ نَبَطِیٌّ لِأَنَّهُ اسْتَنْبَطَ الْأَشْیَاءَ تَعَرَّفَ الْخَبِیثَ عَنِ الطَّیِّبِ وَ الْمُؤْمِنُ عَرَبِیٌّ لِأَنَّهُ عُرِّبَ عَنَّا أَهْلَ الْبَیْتِ وَ الْمُؤْمِنُ أَعْجَمِیٌّ لِأَنَّهُ أَعْجَمَ عَنِ الدُّلَامِ فَلَمْ یَذْكُرْهُ بِخَیْرٍ وَ الْمُؤْمِنُ فَارِسِیٌّ لِأَنَّهُ تَفَرَّسَ فِی الْأَسْمَاءِ لَوْ كَانَ الْإِیمَانُ مَنُوطاً بِالثُّرَیَّا لَتَنَاوَلَهُ أَبْنَاءُ فَارِسَ یَعْنِی بِهِ الْمُتَفَرِّسَ فَاخْتَارَ مِنْهَا أَفْضَلَهَا وَ اعْتَصَمَ بِأَشْرَفِهَا وَ قَدْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله اتَّقُوا فِرَاسَهَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ یَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ (۱).

**[ترجمه]اختصاص: از امام صادق علیه‌السلام روایت شده است که فرمود: « مومن هاشمی است، چون گمراهی را و کفر و نفاق را درهم شکسته است؛ مومن قریشی است، زیرا اعتراف کرده به شی ء و «ماییم شی ء»، و لا شی ء را منکر شده است، که دلام و پیروان او هستند؛ مومن نبطی است، زیرا هر چیز را بررسی کرده و پلید آن را از پاکش تشخیص داده است؛ مومن عربی است، زیرا از ما سخن گفته و ما را آشکارا کرده است؛ مومن اعجمی است، زیرا از دلام دم بسته و از او به نیکی یاد نکرده است؛ مومن فارسی است، زیرا در هر نامی جستجو دارد، و اگر ایمان از ستاره ثریا آویخته باشد، فارسیان به آن دست پیدا می کنند.» منظور از «فارس»، «متفرّس» است، که جستجو کردند و از آن برتر و شریف‌ترش را برگزیدند و پناه خود ساختند. رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «بپرهیزید از فراست و دریافتِ مومن، چرا که او به نور خدا می‌نگرد.» - . اختصاص : ۱۴۳ -

**[ترجمه]

توضیح

كأن الغرض بیان فضل المؤمن و أنه یمكن أن یطلق علیه كل اسم حسن بوجه من الوجوه فبین علیه السلام أنه یمكن أن یعد فی الهاشمیین لأنه هشم الضلال و أشباهه أی كسرها و أبطلها.

فی القاموس الهشم كسر الشی ء الیابس أو الأجوف أو لكسر العظام و الرأس خاصه أو الوجه و الأنف أو كل شی ء هشمه یهشمه فهو مهشوم و هشیم و هاشم أبو عبد المطلب و اسمه عمرو لأنه أول من ثرد الثرید و هشمه (۲)

و القرشی كأنه مبنی علی الاشتقاق الكبیر أو كان أصله ذلك كتأبط شرا فصار بكثره الاستعمال كذلك و المراد بالشی ء الحق الثابت و باللاشی ء الباطل المضمحلّ و یمكن أن یكون بمعنی المشی ء أی ما یصلح أن تتعلق به المشیئه و الحق كذلك.

و الـدلام بيـان للاـ شـى ء و يكنى به غالبـا فى الأخبـار عن عمر تقيه و قـد يطلق على سـابقه أيضـا إما لسواد ظاهرهما أو باطنهما بالكفر و النفاق أو لانتشار الظلم و الفتن بهما فى الآفاق

۱- ۱. الاختصاص: ۱۴۳.

۲- ۲. القاموس ج ۴ ص ۱۹۰.

فی القاموس الدلام کسحاب السواد أو الأسود(۱) و فی النهایه فیه أمیرکم رجل طوال أدلم الأدلم الأسود الطویل و منه الحدیث فجاء رجل أدلم فاستأذن علی النبی صلی الله علیه و آله قیل هو عمر بن الخطاب انتهی و هذا یدل علی أن الکنایه بعمر أنسب و القرش القطع و الجمع و فی تسمیه قریش أقوال شتی لا طائل فی ذکرها.

لأنه عرّب عنا کأنه علی بناء المجهول من التفعیل فإن التعریب تهذیب المنطق من اللحن فعن تعلیلیه أو علی بناء المعلوم من التعریب بمعنی التکلم عن القوم و الإعراب الإبانه و الإفصاح و عدم اللحن فی الکلام و الرد عن القبیح کل ذلک ذکره الفیروزآبادی (۲).

و فی النهایه عربت عن القوم إذا تکلمت عنهم و قال الإعراب و التعریب الإبانه و الإیضاح و فی القاموس من لا یفصح کالاعجمی و استعجم سکت.

قوله علیه السلام لأنه تفرس فی الأسماء التفرس التثبت و النظر و إعمال الحدس الصائب فی الأمور و قوله فاختار عطف علی قوله تفرس و الحدیث معترض بینهما لبیان أن الفارس فی هذا الحدیث أیضا المتفرس و المعنی أن الذین مدحهم الرسول صلی الله علیه و آله لیس مطلق العجم بل أهل الدین و الیقین منهم کسلمان رضی الله عنه و التفرس فی الأسماء کالتفکر فی الإیمان و النفاق مثلا و اختیار الإیمان و فی التقوی و الفسق و اختیار التقوی أو التفکر فی أن الإیمان ما معناه و علی أی الفرق المختلفه یصح إطلاق المؤمن فیختار من الإیمان ما هو حقه و ما یصح أن یطلق علیه.

و الحاصل أنه یتدبر و یتفکر فی الدلائل و البراهین من الکتاب و السنه و الأدله العقلیه و یختار من العقائد و الأعمال ما هو أحسنها و أوفقها للأدله و فی النهایه فیه اتقوا فراسه المؤمن فإنه ینظر بنور الله یقال بمعنیین أحدهما

۱- ۱. القاموس ج ۴ ص ۱۱۳.

۲- ۲. المصدر ج ۱ ص ۱۰۲.

ما دل ظاهر هذا الحديث عليه و هو ما يوقعه الله تعالى فى قلوب أوليائه فيعلمون أحوال الناس بنوع من الكرامات و إصابه الظن و الحدس و الثانى نوع يتعلم بالدلائل و التجارب و الخلق و الأخلاق فتعرف به أحوال الناس و للناس فيه تصانيف قديمه و حديثه و رجل فارس بالأمر أى عالم به بصير.

**[ترجمه]گویا مقصود، بیان فضل مومن است و اینکه می شود هر نام نیکی را با وجوه گوناگون به کار برد. می شود او را هاشمی نامید، چون شکننده گمراهی و مانند آن، و از میان برنده آنها است. در قاموس آمده است:« «هشم»، شکستن چیز خشک و یا توخالی است، یا برای شکستن استخوان ها و مخصوص استخوان سر یا صورت و یا دماغ و یا هر چیزی است». «هشمه، یهشمه» اسم فاعل است و مفعول آن، «مهشوم» و «هشیم» است. هاشم پدر عبدالمطلب است و نامش عمرو است. او را هاشم گفتند، چون نخستین کسی بود که ثَرید کرد و آن را شکست.» - . قاموس ۴ : ۱۹۰ - «قرشی»، بر پایه اشتقاق کبیر، اشتقاق از «اقّر للشی» است، یا آنکه اصلش چنین بود؛ مانند «تأبّط شرّاً» و با کثرت استعمال چنین شده است.

مقصود از شی ء، حقِ ثابت است، و مقصود از لاشی ء، باطلِ نابود. چه‌بسا شی ء به معنی «مشی ء» باشد؛ یعنی وابسته به مشیت، و حق چنین است.

«دلام» بیان لاشی ء است و مطابق اخبار، کنایه از عمر است، به جهت تقیه. چه بسا به آن سابقی او هم گفته شده است. برای اینکه سیاه‌چرده بودند، یا سیاه‌دل به کفر و نفاق، یا برای اینکه آفاق را با ستم و فتنه خود سیاه کردند .

در قاموس آمده است:«دلام» چون ابر سیاهی است.» - . قاموس ۴ : ۱۳ - در نهایه آمده که در حدیث آمده است: «امیر شما مردی دراز و ادلم است.» (ادلم، سیاه دراز است) و از آن است حدیث:«پس آمد مردی ادلم و اجازه خواست تا بر پیغمبر صلّی‌اللَّه‌علیه‌وآله وارد شود. گفته شد او عمر بن خطاب است.» این دلالت دارد که کنایه به عمر، صحیح‌تر است. «قرش» به معنی «قطع» و جمع ا ست. درباره نامگذاری قریش، قول‌ها وجود دارد و ذکرشان فائده‌ای ندارد.

«لانه عرب عنا»: یعنی درست سخن بگوید از ما. گویا «عُرِّبَ» از باب تفعیل و مجهول است، چراکه تعریب، پاک‌سازی گفتار از اشتباه است. بنابراین «عن» تعلیلی است و یا مبنی بر معلوم است، به معنای سخن گفتن از گروهی و درباره آنان.«اِعراب» آشکارسازی است و فصیح گویی و عدم اشتباه در گفتار و برطرف کردن زشتی. اینها را فیروز آبادی آورده است. - . قاموس ۱ : ۱۰۲ -

در نهایه آمده است: «عربتُ عن القوم.» (هنگامی که از سوی آنان سخن بگویی) و می گوید: اعراب و تعریب، به معنای آشکارسازی و روشن‌سازی است. در قاموس آمده است: کسی که فصیح سخن نمی گوید، بسان اعجمی است. و «استعجم»: یعنی ساکت شد.

«لانه تفرس فی الاسماء»: «تفرس»: وارسی و اندیشه و حدس درست در امور است. گفته امام: «فاختار» عطف است بر گفته امام یعنی: «تفرس.» این حدیث بین این دو بخش آمده تا بیان کند که «فارس» در این حدیث نیز به معنای «متفرس» است. مقصود این است که پیغمبر صلّی‌اللَّه‌علیه‌وآله‌وسلم، افرادی از قوم عجم را ستوده است که آنها اهل دین و یقین هستند؛ افرادی چون

سلمان.

تفرس در اسماء، اندیشیدن در ایمان و نفاق و مانند این‌ها است؛ چون تقوی و فسق، و اختیار ایمان، و یا اندیشه در این موضوع که ایمان چه معنا دارد و به چه فرقه ای مومن بایـد گفت؟ سپس، شخص آنچه را که ایمان واقعی است برمی گزینـد و اطلاق ایمان بر چنین چیزی درست است. خلاصه اینکه فرد، در دلائل و براهین قرآن و سـنت و عقل تـدبر و اندیشه می کند و بهترین و مستدل‌ترین عقیده را انتخاب می کند.

در نهایه آمـده که در حـدیث آمده است: «بپرهیزید از فراست مومن، زیرا به نور خدا می‌نگرد.» این حدیث دو معنا دارد: یکی ظاهر حدیث که خدا در دل اولیای خود الهام می کند و آنان به وسیله نوعی کرامت، احوال درونی مردم را درمی‌یابند و گمان و حدس آنها درست است؛ معنی دوم، بر آموزش از طریق دلائل و تجارب و اخلاق دلالت دارد، و اینکه شخص به این وسیله، احوال درونی مردم را درمی‌یابـد. دربـاره مردم شناسـی، از قـدیم تـاکنون، تألیفـاتی صورت گرفته است. و مرد «فارِس» به امر، یعنی دانا و بینا نسبت به آن موضوع.

**[ترجمه]

«۶»

صِفَاتُ الشِّیعَهِ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَمَّارٍ السَّابَاطِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السـلام: أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ أَهْلِ السَّمَاءِ هَلْ یَرَوْنَ أَهْلَ الْأَرْضِ قَالَ لَا یَرَوْنَ إِلَّا الْمُؤْمِنِینَ لِأَنَّ الْمُؤْمِنَ مِنْ نُورٍ کَنُورِ الْکَوَاکِبِ قِیلَ فَهُمْ یَرَوْنَ أَهْلَ الْأَرْضِ قَالَ لَا یَرَوْنَ نُورَهُ حَیْثُ مَا تَوَجَّهَ ثُمَّ قَالَ لِکُلِّ مُؤْمِنٍ خَمْسُ سَاعَاتٍ یَوْمَ الْقِیَامَهِ یَشْفَعُ فِیهَا(۱).

**[ترجمه]صـفات شـیعه: از عمار ساباطی روایت شده است: «از امام صادق علیه‌السلام پرسش شد: «آیا ساکنان آسمان‌ها اهل زمین را می بینند؟» فرمود:« جز مومنان را نمی‌بینند، زیرا مومن درخشـندگی اختران را دارد.» پرسـیده شد: «آیا آنان خود زمین را می بینند؟» فرمود: «نه، نور او را می‌بینند، هر سو که برود.»سـپس فرمود: «هر مومنی پنج ساعت در قیامت حق شفاعت دارد و شفاعت می کند.» - . صفات شیعه : ۱۸۱ -

**[ترجمه]

«۷»

قَضَاءُ الْحُقُوقِ لِلصُّورِیِّ، بِإِسْنَادِهِ قَالَ: قِیلَ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام لِمَ سُمِّیَ الْمُؤْمِنُ مُؤْمِناً قَالَ لِأَنَّهُ اشْتَقَّ لِلْمُؤْمِنِ اسْماً مِنْ أَسْمَائِهِ تَعَالَی فَسَمَّاهُ مُؤْمِناً وَ إِنَّمَا سُمِّیَ الْمُؤْمِنُ لِأَنَّهُ یُؤْمَنُ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ تَعَالَی وَ یُؤْمِنُ عَلَی اللَّهِ یَوْمَ الْقِیَامَهِ فَیُجِیزُ لَهُ ذَلِکَ وَ لَوْ أَکَلَ أَوْ شَرِبَ أَوْ قَامَ أَوْ قَعَدَ أَوْ نَامَ أَوْ نَکَحَ أَوْ مَرَّ بِمَوْضِعٍ قَذَرٍ حَوَّلَهُ اللَّهُ مِنْ سَبْعِ أَرَضِینَ طُهْراً لَا یَصِلُ إِلَیْهِ مِنْ قَذَرِهَا شَیْ ءٌ وَ إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَیَکُونُ یَوْمَ الْقِیَامَهِ بِالْمَوْقِفِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَیَمُرُّ بِالْمَسْخُوطِ عَلَیْهِ الْمَغْضُوبِ غَیْرِ النَّاصِبِ وَ لَمَا الْمُؤْمِنِ وَ قَدِ ارْتَکَبَ الْکَبَائِرَ فَیَرَی مَنْزِلَهً عَظِیمَهً لَهُ عِنْدَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ قَدْ عَرَفَ الْمُؤْمِنَ فِی الدُّنْیَا وَ قَضَی لَهُ الْحَوَائِجَ فَیَقُومُ الْمُؤْمِنُ اتِّکَالًا عَلَی

اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَیُعَرِّفُهُ بِفَضْلِ اللَّهِ فَیَقُولُ اللَّهُمَّ هَبْ لِی عَبْدَکَ فُلَانَ بْنَ فُلَانٍ قَالَ فَیُجِیبُهُ اللَّهُ تَعَالَی إِلَی ذَلِکَ قَالَ وَ قَدْ حَکَی اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَنْهُمْ یَوْمَ الْقِیَامَهِ قَوْلَهُمْ- فَما لَنا مِنْ شافِعِینَ (۲) مِنَ النَّبِیِّینَ- وَ لا- صَدِیقٍ حَمِیمٍ مِنَ الْجِیرَانِ وَ الْمَعَارِفِ فَإِذَا أَیِسُوا مِنَ الشَّفَاعَهِ قَالُوا یَعْنِی مَنْ لَیْسَ بِمُؤْمِنٍ- فَلَوْ أَنَّ لَنا کَرَّهً فَنَکُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ (۳).

**[ترجمه]قضاء الحقوق: از امام صادق علیه‌السلام پرسیده شد: «چرا مومن را مومن نامیدند؟» فرمود: «نامی از نام‌های خدا را برای او انتخاب کردند و او را مومن نامیدند، زیرا از عذاب خدا در امان است و در روز قیامت به دیگران امان می‌دهد و امانش پذیرفته می شود. شخص مومن، اگر چیزی بخورد یا بنوشد، یا در جایی بایستد یا بنشیند، یا بخوابد، یا آمیزش کند، یا از مکان پلیدی گذر کند، خداوند هفت طبقه زمین را پاک می کند و چیزی از پلیدی به او نمی‌رسد.»

مومن در روز رستاخیز به همراه رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله در محشر است و گذر می کند خشمگین، جز بر ناصب و جز مومنی که گناهان بزرگ دارد، و او مقام بلندش را نزد خدای عزوجل می‌بیند، در حالی که آن مومن را در دنیا می شناخته و نیازهای او را برآورده می کرده است. آن مومن برمی‌خیزد و با اعتماد بر خدای عزوجل و به فضل او، آن فرد را معرفی می کند و می گوید: «پروردگارا، این بنده ات - فلان ابن فلان را - به من ببخش.» و خدا شفاعت او را می‌پذیرد.

امام فرمود: «خدا حکایت آنها را، که چه گویند، در قرآن آورده است: « فَما لَنا مِنْ شافِعِین»، {نیست برای ما شفیعی.} - . شعراء / ۱۰۰ - از پیغمبران، و نه دوست مهربانی از همسایه ها و آشناها، و چون از شفیع نومید شوند، آنان که مومن نیستند می گویند: «کاش ما را برگشتی بود تا از مومنان بودیم.»

**[ترجمه]

بیان

بموضع قذر کأنه متعلق بجمیع الأفعال المتقدمه و المراد

ص: ۶۳

۱- ۱. صفات الشیعه ص ۱۸۱.

۲- ۲. الشعراء: ۱۰۰.

۳- ۳. قضاء الحقوق مخطوط.

بالقذاره و الطهر المعنويان أو بالطهر فقط المعنوی و المراد بغير الناصب و المؤمن المستضعف أو المؤمن الفاسق أو الأعم منهما.

**[ترجمه]«در جای پلید»: گویا به همه کارهای پیشین وابسته است و مقصود، پلیدی و پاکی معنوی است، یا همان پاکی معنوی. مقصود، شخص غیرناصب و مومن مستضعف است، یا مومن فاسق، یا هر دو.

**[ترجمه]

«۸»

کِتَابُ الْمُؤْمِنِ، عَنْ زُرَارَهَ قَالَ: سُئِلَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام وَ أَنَا جَالِسٌ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ- مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَهِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثالِها(۱) أَ یَجْرِی لِهَؤُلَاءِ مِمَّنْ لَا یَعْرِفُ مِنْهُمْ هَذَا الْأَمْرَ قَالَ إِنَّمَا هِیَ لِلْمُؤْمِنِینَ خَاصَّهً(۲).

**[ترجمه]کتاب مؤمن: از زراره روایت شده است: « من در مجلسی بودم، از امام صادق علیه السلام درباره تفسیر قول خدای عزوجل: «مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَهِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثالِها»، {هر که حسنه بیاورد ده برابرش دارد.} - . انعام / ۱۶ - پرسیدند: «آیا این آیه درباره کسانی که امامت شما را نمی‌شناسند نیز روا است؟» فرمود: «همانا ویژه مومنان است.»

**[ترجمه]

«۹»

وَ مِنْهُ، عَنْ یَعْقُوبَ بْنِ شُعَیْبٍ قَالَ سَمِعْتُهُ یَقُولُ: لَیْسَ لِأَحَدٍ عَلَی اللَّهِ ثَوَابٌ عَلَی عَمَلٍ إِلَّا لِلْمُؤْمِنِینَ.

**[ترجمه]کتاب مؤمن: از یعقوب بن شعیب روایت شده است: «شنیدم که امام صادق علیه السلام می‌فرمود: « کسی نزد خدا، به جهت کردار خویش، پاداشی نمی‌یابد، مگر مومنان.»

**[ترجمه]

«۱۰»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِذَا أَحْسَنَ الْعَبْدُ الْمُؤْمِنُ ضَاعَفَ اللَّهُ لَهُ عَمَلَهُ لِکُلِّ عَمَلٍ سَبْعُمِائَهِ ضِعْفٍ وَ ذَلِکَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ- وَ اللَّهُ یُضاعِفُ لِمَنْ یَشاءُ(۳).

**[ترجمه]کتاب مؤمن: از امام صادق علیه‌السلام روایت شده است: «چون بنده مومن نیکی کند، خدا چندان سازد کارش تا هفتصد برابر که فرمود: وَ اللَّهُ یُضاعِفُ لِمَنْ یَشاء»، {و خدا فزاید برای هر که خواهد.} - . بقره / ۲۶۱ -

**[ترجمه]

«۱۱»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَحَدِهِمَا علیهما السلام قَالَ: إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَیَزْهَرُ نُورُهُ لِأَهْلِ السَّمَاءِ کَمَا تَزْهَرُ نُجُومُ السَّمَاءِ لِأَهْلِ الْأَرْضِ وَ قَالَ علیه السلام إِنَّ الْمُؤْمِنَ وَلِیُّ اللَّهِ یُعِینُهُ وَ یَصْنَعُ لَهُ وَ لَا یَقُولُ عَلَی اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ وَ لَا یَخَافُ غَیْرَهُ.

**[ترجمه]کتاب مؤمن: از یکی از دو امام علیهماالسّلام روایت شده است: «به راستی، نور مومن بر اهل آسمان می‌درخشد، همان گونه که اختران بر اهل زمین نور می‌افشانند.» و فرمود:«به راستی، مومن ولی خدا است و خداوند به او کمک می‌رساند و کارهایش را روبه‌راه می‌سازد، و او جز حق و حقیقت به خدا نمی گوید و از کسی جز او نمی ترسد.»

**[ترجمه]

«۱۲»

وَ قَالَ علیه السلام: إِنَّ الْمُؤْمِنَیْنِ لَیَلْتَقِیَانِ فَیَتَصَافَحَانِ فَلَا یَزَالُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مُقْبِلًا عَلَیْهِمَا بِوَجْهِهِ وَ الذُّنُوبُ تَتَحَاتُّ عَنْ وُجُوهِهِمَا حَتَّی یَفْتَرِقَا.

**[ترجمه]کتاب مؤمن: و فرمود: «به راستی، هنگامی که دو مومن به یکدیگر برمی‌خورند و با یکدیگر دست می‌دهند، خدا پیوسته رو به آنها دارد و گناهانشان را از رخسارشان فرو می‌ریزد تا اینکه از هم جدا شوند.»

**[ترجمه]

بیان

ولی الله أی محبه أو محبوبه أو ناصر دینه قال فی المصباح الولی فعیل بمعنی فاعل من ولیه إذا قام به و منه اللَّهُ وَلِیُّ الَّذِینَ آمَنُوا(۴) و یکون الولی بمعنی المفعول فی حق المطیع فیقال المؤمن ولی الله.

قوله یعینه أی الله یعین المؤمن و یصنع له أی یکفی مهماته و لا یقول أی المؤمن علی الله إلا الحق أی إلا ما علم أنه حق و لا یخاف غیره و فیه تفکیک بعض الضمائر و الأظهر أن المعنی یعین المؤمن دین الله

ص: ۶۴

۱- ۱. الأنعام: ۱۶.

۲- ۲. لم یطبع بعد.

۳- ۳. البقرة: ۲۶۱.

۴- ۴. البقرة: ۲۵۷.

و أولياءه و يصنع له أی أعماله خالصه لله سبحانه فی القاموس صنع إليه معروفا كمنع صنعا بالضم و ما أحسن صنع الله بالضم و صنيع الله عندك.

**[ترجمه]«ولی خدا»: دوست و محبوب يا ياور دين خدا است. در مصباح آمده است: «ولی» به معنی فاعل است، از «وَلِيَه»؛ زمانی كه به آن قيام كند می آيد، و قول پروردگار: «اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا»، {خدا ولی آنان است كه گرويدند.} - . بقره / ۲۵۷ - به همين نكته اشاره دارد. «ولّی» به معنای مفعول، در مورد فرد مطيع است كه گفته می شود: «مومن ولّی خداست.»

«او را كمک كند.»: يعنی خدا به مومن كمک می كند و كارهای او را روبه‌راه می سازد. «نمی گويد»: يعنی مومن. و «جز حق و حقيقت به خدا نمی گويد»: يعنی آنچه او می‌داند، حق است و از كسی جز او نمی‌ترسد. در اينجا، مرجع ضميرها از هم جدا است؛ برخی به «بنده» و برخی به «خدا» برمی گردد. معنی روشن‌تر اين است: مومن به دين خدا و دوستانش كمک می كند و هر كاری برای او انجام می‌دهد. در قاموس آمده است:«صنع اليه معروفاً» مانند - «مَنَعَ - و «صُنعاً» با ضمه آمده است. همچنين آمده:«ما أحسن صُنع الله»، با ضمه؛ و «صنيع الله عندک.»

**[ترجمه]

«۱۳»

الْمُؤْمِنُ، عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: لَا يَقْدِرُ الْخَلَائِقُ عَلَی كُنْهِ صِفَهِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَكَمَا لَا يَقْدِرُ عَلَی كُنْهِ صِفَهِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَكَذَلِكَ لَا يَقْدِرُ عَلَی كُنْهِ صِفَهِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله عليه و آله وَ كَمَا لَا يَقْدِرُ عَلَی كُنْهِ صِفَهِ الرَّسُولِ صلی الله عليه و آله فَكَذَلِكَ لَا يَقْدِرُ عَلَی كُنْهِ صِفَهِ الْإِمَامِ عليه السلام وَ كَمَا لَا يَقْدِرُ عَلَی كُنْهِ صِفَهِ الْإِمَامِ عليه السلام كَذَلِكَ لَا يَقْدِرُ عَلَی كُنْهِ صِفَهِ الْمُؤْمِنِ.

**[ترجمه]كتاب مؤمن: از امام صادق عليه‌السلام روايت شده است: « كسی نمی‌تواند به ژرفای اوصاف خدا برسد، كسی نمی‌تواند به ژرفای وصف رسول خدا صلّی‌اللّه‌عليه‌وآله برسد، كسی نمی‌تواند به ژرفای وصف امام عليه‌السلام برسد، همچنين، كسی نمی تواند به ژرفای وصف مومن برسد.»

**[ترجمه]

«۱۴»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: يَقُولُ عَزَّ وَ جَلَّ مَنْ أَهَانَ لِی وَلِيّاً فَقَدْ أَرْصَدَ لِمُحَارَبَتِی وَ أَنَا أَسْرَعُ شَیْ ءٍ إِلَی نُصْرَهِ أَوْلِيَائِی وَ مَا تَرَدَّدْتُ فِی شَیْ ءٍ أَنَا فَاعِلُهُ كَتَرَدُّدِی فِی مَوْتِ عَبْدِیَ الْمُؤْمِنِ إِنِّی لَأُحِبُّ لِقَاءَهُ فَيَكْرَهُ الْمَوْتَ فَأَصْرِفُهُ عَنْهُ وَ إِنَّهُ لَيَسْأَلُنِی فَأُعْطِيهِ وَ إِنَّهُ لَيَدْعُونِی فَأُجِيبُهُ وَ لَوْ لَمْ يَكُنْ فِی الدُّنْيَا إِلَّا عَبْدٌ مُؤْمِنٌ لَاسْتَغْنَيْتُ بِهِ عَنْ جَمِيعِ خَلْقِی وَ لَجَعَلْتُ لَهُ مِنْ إِيمَانِهِ أُنْساً لَا يَسْتَوْحِشُ إِلَی أَحَدٍ.

**[ترجمه]کتاب مؤمن: امام صادق علیه‌السّلام فرمود: «خدای تعالی می‌فرماید: «هر کس به دوست من اهانت کند، در کمین نبرد با من درآمده است، و من بیشتر از هر کاری برای یاری دوستانم شتاب می کنم و در هیچ کار جز مرگ بنده مومنم، تردید نمی‌کنم؛ چراکه دیدار او را خواهانم؛ و اگر او مرگ را نخواهد، آن را از او دور می کنم. به راستی، اگر او از من خواهش کند، او را می‌بخشم. به راستی، اگر او مرا بخواند، دعوتش را اجابت می‌کنم. اگر در دنیا هیچ کس جز یک بنده مومن وجود نداشته باشد، با وجود او، از همه آفریده های خود بی نیازم، و از ایمان او برایش همدمی می سازم تا از بی‌کسی نهراسد.»

**[ترجمه]

«۱۵»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: لَوْ کَانَتْ ذُنُوبُ الْمُؤْمِنِ مِثْلَ رَمْلِ عَالِجٍ وَ مِثْلَ زَبَدِ الْبَحْرِ لَغَفَرَهَا اللَّهُ لَهُ فَلَا تَجْتَرُوا.

**[ترجمه]کتاب مؤمن: امام باقر علیه‌السّلام فرمود: «اگر گناهان مومن به اندازه ریگ تپه عالج و کف دریاها باشد، خدا او را می‌آمرزد، پس دلیری نکنید.»

**[ترجمه]

بیان

یدل علی أنه لیس المراد بالمؤمن المؤمن الکامل لعدم اجتماع الإیمان الکامل مع هذه الذنوب الکثیره و عدم الاجتراء إما لأنه قلما یبقی الإیمان مع الإصرار علی الذنوب الکثیره أو لأن المغفره و عدم العقوبات لا ینافی حط الدرجات و فوت السعادات.

**[ترجمه]این روایت، دلالت دارد بر اینکه در اینجا مراد، مومن کامل نیست، چون با این همه گناه، کمال ایمان حاصل نمی‌شود. «دلیری نکنید»: به این جهت آمده است که ایمان، با اصرار بر گناه کمتر می شود و بسیار ماندگارتر می‌شود؛ یا برای اینکه آمرزش و بی کیفری، با پایین آمدن درجات و از دست رفتن سعادات، منافات ندارد.

**[ترجمه]

«۱۶»

الْمُؤْمِنُ، عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: یُتَوَفَّی الْمُؤْمِنُ مَغْفُوراً لَهُ ذُنُوبُهُ وَ اللَّهِ جَمِیعاً.

**[ترجمه]کتاب مؤمن: از امام صادق علیه‌السلام روایت شده است: «به خدا سوگند، وقتی مومن جان می‌دهد، همه گناهانش آمرزیده شده است.»

**[ترجمه]

«۱۷»

وَ مِنْهُ، عَنْهُ علیه السلام قَالَ: إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا دَعَا اللَّهَ أَجَابَهُ فَشُخِصَ بَصَرِی نَحْوَهُ إِعْجَاباً(۱)

بِمَا قَالَ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ لِخَلْقِهِ.

۱- ۱. و فی المطبوع« اعجابا بها قال فقال: و هو تصحیف.

**[ترجمه]کتاب مؤمن: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «هنگامی که مومن دعا می کند، خدا پذیرا است.» من شگفت‌زده به ایشان چشم دوختم. حضرت فرمود: «خدا برای خلقش وسعت‌دهنده است.»

**[ترجمه]

«۱۸»

وَ مِنْهُ، عَنِ ابْنِ أَبِی الْبِلَادِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ بَعْضِ أَهْلِ الْعِلْمِ قَالَ: إِذَا مَاتَ الْمُؤْمِنُ صَعِدَ مَلَکَاهُ فَقَالا یَا رَبِّ مَاتَ فُلَانٌ فَیَقُولُ انْزِلَا فَصَلِّیَا عَلَیْهِ عِنْدَ قَبْرِهِ وَ هَلِّلَانِی وَ کَبِّرَانِی إِلَی یَوْمِ الْقِیَامَهِ وَ اکْتُبَا مَا تَعْمَلَانِ لَهُ.

**[ترجمه]کتاب مؤمن: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «هنگامی که مومن می‌میرد، دو فرشته او بالا می‌روند و می گویند: «پروردگارا، فلانی مرد.» می‌فرماید: «فرو شوید و بر سر گورش نماز بخوانید و تا قیامت مرا تکبیر بگویید و ثواب کار خود را برای او بنگارید.»

**[ترجمه]

«۱۹»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: رَأْیُ الْمُؤْمِنِ وَ رُؤْیَاهُ جُزْءٌ مِنْ سَبْعِینَ جُزْءاً مِنَ النُّبُوَّهِ وَ مِنْهُمْ مَنْ یُعْطَی عَلَی الثُّلُثِ.

**[ترجمه]کتاب مؤمن: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «رای مومن و خواب دیدنش هفتاد جزء از نبوت است.» و به برخی ثلث گفته‌اند .

**[ترجمه]

بیان

و منهم من یعطی أی من المؤمنین الکاملین من یعطی ثلث أجزاء النبوه من الرأی و الرؤیا أو الأعم.

**[ترجمه]یعنی به برخی از مومنان کامل، یک سوم نبوت را از رای و رؤیا می دهند، یا هر دو را.

**[ترجمه]

«۲۰»

الْمُؤْمِنُ، عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ عَمَلَ الْمُؤْمِنِ یَذْهَبُ فَیَمْهَدُ لَهُ فِی الْجَنَّهِ کَمَا یُرْسِلُ الرَّجُلُ غُلَامَهُ فَیَفْرُشُ لَهُ ثُمَّ تَلَا- وَ مَنْ عَمِلَ صالِحاً فَلِأَنْفُسِهِمْ یَمْهَدُونَ (۱).

**[ترجمه]امـام صـادق علیه‌السـلام فرمود: «کردار مومن می‌رود و در بهشت برایش جـا آمـاده می‌کنـد، همان گونه که کسـی غلامش را می‌فرسـتد تا برایش بستر اندازد.» سـپس این آیه را خواندند: «وَ مَنْ عَمِلَ صالِحاً فَلِأَنْفُسِهِمْ یَمْهَدُون»، {هر کس کار خوب کند برای خودشان آماده می کنند.} -. روم / ۴۴ -

**[ترجمه]

«۲۱»

وَ مِنْهُ، عَنْهُ علیه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ یَذُودُ الْمُؤْمِنَ عَمَّا یَکْرَهُ کَمَا یَذُودُ الرَّجُلُ الْبَعِیرَ الْغَرِیبَ لَیْسَ مِنْ أَهْلِهِ.

**[ترجمه]کتـاب مؤمن: و از همـان حضـرت روایت شـده است: «خـدای عزوجل، مومن را از انجام کار بـد بازمی‌دارد، همان گونه که کسی جلو شتر غریب ناآشنا را می گیرد.»

**[ترجمه]

«۲۲»

وَ مِنْهُ، عَنْهُ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: کَمَا لَا یَنْفَعُ مَعَ الشِّرْکِ شَیْ ءٌ فَلَا یَضُرُّ مَعَ الْإِیمَانِ شَیْ ءٌ.

**[ترجمه]کتـاب مؤمن: و از همان حضـرت روایت شـده است: «با وجود شـرک، هیـچ چیز سودآور نیست، همان گونه که با وجود ایمان، هیچ چیزی زیان به دنبال ندارد.»

**[ترجمه]

بیان

کأنه محمول علی ترک الصغائر فإن ترک الکبائر من الإیمان أو علی الضرر الذی یوجب دخول النار أو الخلود فیها.

**[ترجمه]گویا، مقصود گناهان صـغیره است، زیرا ترک گناهان کبیره جزء ایمان است؛ یا مقصود زیانی است که مایه دوزخ رفتن و خلود در آن است.

**[ترجمه]

«۲۳»

الْمُؤْمِنُ، عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: یَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مَا تَرَدَّدْتُ فِی شَیْ ءٍ أَنَا فَاعِلُهُ کَتَرَدُّدِی عَلَی الْمُؤْمِنِ لِأَنِّی أُحِبُّ لِقَاءَهُ وَ یَکْرَهُ الْمَوْتَ فَأَزْوِیهِ عَنْهُ وَ لَوْ لَمْ یَکُنْ فِی الْأَرْضِ إِلَّا مُؤْمِنٌ وَاحِدٌ لَاکْتَفَیْتُ بِهِ عَنْ جَمِیعِ خَلْقِی وَ جَعَلْتُ لَهُ مِنْ إِیمَانِهِ أُنْساً لَا

يَحْتَاجُ فِيهِ إِلَى أَحَدٍ.

**[ترجمه]کتاب مؤمن: اما باقر علیه‌السلام فرمود: «خداوند عزوجل می فرماید: «من در انجام هیچ کاری تردید نمی کنم آن گونه که نسبت به مرگ مومن خود تردید دارم؛ چون من دیدارش را دوست دارم و او مرگ را خوش ندارد، پس مرگ را از او دور می کنم. اگر در زمین جز یک بنده مومن وجود نداشته باشد، من با وجود او از همه بندگان خود بی‌نیاز می شوم، و از ایمانش برایش انسی می سازم تا به هیچ کس نیاز نداشته باشد.»

**[ترجمه]

«۲۴»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَا مُؤْمِنٌ يَمُوتُ فِي غُرْبَةٍ مِنَ الْأَرْضِ فَيَغِيبُ عَنْهُ بَوَاكِيهِ إِلَّا بَكَتْهُ بِقَاعُ الْأَرْضِ الَّتِي كَانَ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَيْهَا وَ بَكَتْهُ أَثْوَابُهُ وَ بَكَتْهُ أَبْوَابُ السَّمَاءِ الَّتِي كَانَ يَصْعَدُ بِهَا عَمَلُهُ وَ بَكَاهُ الْمَلَكَانِ الْمُوَكَّلَانِ بِهِ.

ص: ۶۶

۱- ۱. الروم: ۴۴.

و أقول ستأتی الأخبار فی ذلک و شرحها فی کتاب الجنائز إن شاء الله.

**[ترجمه]کتاب مؤمن: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «مومن در غربت و در غیاب زنان گریان بر او، نمی‌میرد، مگر اینکه هر تکه زمینی که خدا را در آن پرستیده، بر او بگریند، و جامه هایش بر او بگریند، و درهای آسمان، که عملش از آنها بالا رفته، بر او بگریند، و دو فرشته گماشته بر او نیز، بر جنازه اش بگریند.» اخباری در این باره و همچنین شرح آنها، ان‌شاءاللَّه در کتاب جنائز خواهد آمد.

**[ترجمه]

«۲۵»

الْمُؤْمِنُ، عَنْ أَحَدِهِمَا علیهما السلام قَالَ: إِنَّ ذُنُوبَ الْمُؤْمِنِ مَغْفُورَةٌ فَیَعْمَلُ الْمُؤْمِنُ لِمَا یَسْتَأْنِفُ أَمَا إِنَّهَا لَیْسَتْ إِلَّا لِأَهْلِ الْإِیمَانِ.

**[ترجمه]کتاب مؤمن: از یکی از همین دو امام علیهماالسلام فرموده‌اند: «به راستی، گناهان مومن آمرزیده است، پس کردار خود را از سر گیرد و همانا که این فضیلت جز برای اهل ایمان نیست.»

**[ترجمه]

بیان

لما یستأنف أی لتحصیل الثواب لا لتکفیر السیئات.

**[ترجمه]یعنی برای درک ثواب - نه کفاره گناهان - عمل را از سر می گیرد.

**[ترجمه]

«۲۶»

نهج، [نهج البلاغه]: فِی بَعْضِ خُطَبِهِ علیه السلام سَبِیلٌ أَبْلَجُ الْمِنْهَاجِ أَنْوَرُ السِّرَاجِ فَبِالْإِیمَانِ یُسْتَدَلُّ عَلَی الصَّالِحَاتِ وَ بِالصَّالِحَاتِ یُسْتَدَلُّ عَلَی الْإِیمَانِ وَ بِالْإِیمَانِ یُعْمَرُ الْعِلْمُ وَ بِالْعِلْمِ یُرْهَبُ الْمَوْتُ وَ بِالْمَوْتِ تُخْتَمُ الدُّنْیَا وَ بِالدُّنْیَا تُحْرَزُ الْآخِرَهُ وَ بِالْقِیَامَهِ تُزْلَفُ الْجَنَّهُ لِلْمُتَّقِینَ وَ تُبَرَّزُ الْجَحِیمُ لِلْغَاوِینَ وَ إِنَّ الْخَلْقَ لَا مَقْصَرَ لَهُمْ عَنِ الْقِیَامَهِ مُرْقِلِینَ فِی مِضْمَارِهَا إِلَی الْغَایَهِ الْقُصْوَی (۱).

**[ترجمه]در نهج البلاغه آمده است: «راه برنامه روشن و تابان‌ترین چراغ که با ایمان، به کارهای خوب راهنمایی می‌شود، و همچنین با کارهای خوب، به ایمان راهنمایی شود، و با ایمان دانش آباد می گردد؛ با داشتن دانش، از مرگ هراسان می شوند، و با مرگ، دنیا به پایان می‌رسد؛ در دنیا آخرت به دست می‌آید و با رستاخیز، بهشت به پرهیزکاران نشان داده می‌شود و دوزخ برای گمراهان پدیدار می گردد. مردم از رستاخیز رهایی ندارند و در میدان مسابقه آن، شتابان، تا پایان دوردست

می‌تازند.» - . نهج البلاغه/ خطبه ۱۵۴ : ۳۰۱ -

**[ترجمه]

تبیین

بلـج الصـبح أی أضاء و أشـرق و المنهاج الطریق و الظاهر أن الکلام فی وصف الـدین و مناهجه قوانینه و سـراجه الأنور الرسول الهادی إلیه و أوصیاؤه صلوات الله علیهم.

قال بعض شـراح النهـج یریـد بالإیمان أولا مسـماه اللغوی و هو التصدیق قال الله تعالی وَ ما أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنا وَ لَوْ کُنّا صادِقِینَ (۲) أی بمصدق و ثانیا بمعناه الشـرعی أی التصدیق و الإقرار و العمل أی من حصل عنده التصدیق بالوحدانیه و الرساله اسـتدل بهما علی وجوب الأعمال الصالحه علیه أو ندبه إلیها و بأعماله الصالحه یعلم إیمانه و بهذا فر من الدور(۳).

ص: ۶۷

۱- ۱. نهج البلاغه عبده ط مصر ص ۳۰۱ الخطبه ۱۵۴.

۲- ۲. یوسف: ۱۷.

۳- ۳. بل الصـحیح أن الاسـتدلال لیس بمعناه المصـطلح علیه عند الفلاسـفه و المتکلّمین بل هو بمعناه اللغوی و هو الاستهداء و المراد أن الایمـان یهـدی الی عمل الصالحات فیمن آمن و لم یکن لیعمل الصالحات کما أن الصالحات تهـدی الی الایمان باللّه فیمن یعمل الصالحات و لم یکن لیؤمن باللّه کما سیجی ء احتماله فیما بعد.

و قال بعضهم الصالحات معلولات للإيمان و ثمرات له فيستدل بوجوده فى قلب العبد على ملازمته للصالحات استدلالا بالعله على المعلول و بصدورها عن العبد على وجوده فى القلب استدلالا بالمعلول على العله.

و على هذا الوجه يكون الإيمان فى الموضعين بالمعنى اللغوى و حينئذ يمكن أن يكون المعنى يستدل بالإيمان على الصالحات أو يكون الإيمان دليلا للإنسان نفسه و قائدا يؤديه إلى فعل الصالحات و بأعماله الصالحه يعلم غيره أنه من المؤمنين فالاستدلال فى الموضعين ليس بمعنى واحد.

و يمكن أن يراد بالثانى أن مشاهده الأعمال الصالحه يؤدى من يشاهدها إلى الإيمان.

و يحتمل أن يكون المراد أن الإيمان يهدى إلى صالح الأعمال و الأعمال الصالحه تورث كمال الإيمان أو الإيمان يقود الإنسان إلى الأعمال الصالحه و الأعمال الصالحه الناشيه من حسن السريره و خلوص النيه تورث توفيق الكافر للإيمان.

أو يستدل بإيمان الرجل إذا علم على حسن عمله و بقدر أعماله على قدر إيمانه و كماله أو يستدل بكل منهما إذا علم على الآخر و هذا قريب من الثانى و الغرض بيان شده الارتباط و التلازم بينهما.

و بالإيمان يعمر العلم فإن العلم الخالى من الإيمان كالخراب لا ينتفع به و قيل لأن حسن العمل من أجزاء الإيمان و العلم بلا عمل كالخراب لا فائده فيه.

و بالعلم يرهب الموت أى يخشى عقاب الله بعد الموت كما قال الله تعالى إِنَّما يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ(۱) و بالموت تختم الدنيا و الموت لا مهرب منه فلا بد من القطع بانقطاع الدنيا و لا ينبغى للعاقل أن تكون همته مقصوره عليها.

۱– ۱. فاطر: ۲۸.

و بالـدنيا تحرز الآـخره أی تحـاز و تجمع سـعاداتهما فإن الـدنيا مضـمار الآخره و محل الاسـتعداد و اكتساب الزاد ليوم المعاد أو المراد بالـدنيا الأموال و نحوها أی يمكن للإنسان أن يصـرف ما أعطاه الله من المال و نحوه على وجه يكتسب به الآخره و الزلفه و الزلفى بالضم فيهما القربه و أبرزه الشی ء إبرازا و برزه تبريزا أی أظهره و كشفه.

و الغاوی العامـل بمـا يـوجب الخيبه أی بالقيـامه أو فيهـا يقرب الجنه للمتقين ليـدخلوها أو ليستبشـروا بهـا و يكشف الغطـاء عن الجحيم للضالين كما قال سـبحانه وَ أُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ وَ بُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِلْغاوِينَ (۱) قيل و فی اختلاف الفعلين دلاله على غلبه الوعد و القصـر بالفتح الغايه كالقصاری بالضم و قصـرت الشـی ء حبسـته و قصرت فلانا على كذا رددته على شی ء دون ما أراد كذا فی العين أی لا محبس للخلق أو لا غايه لهم دون القيامه أو لا مرد لهم عنها.

و أرقـل أی أسـرع و المضـمار موضـع تضـمير الفرس و مـدّته و هـو أن تعلفه حـتی يسـمن ثم ترده إلى القوت و فسـر المضـمار بالميدان و هو أنسب بالمقام.

**[ترجمه]«بلج الصـبح»: يعنی روشنايی و نور داد. «منهاج»: راه و روش است. ظاهرا، اين سخنان در وصف دين است. «روش... های آن»: همان قوانين دين است، «و چراغ روشن‌ترش»: پيغمبر راهنما و اوصيای او هستند، صلوات اللَّه عليهم.

يكی از شارحـان نهـج‌البلاغه گفته است: «قصـد او از ايمان، اولا معنای لغوی آن است كه «باور كردن» است. خـدا هم فرموده است: «وَ ما أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنا وَ لَوْ كُنَّا صادِقِينَ»، {تو به ما باور نكنی گرچه راستگويان باشيم.} - . يوسف / ۱۷ - يعنی ما را باور و تصـديق نمی‌كنی. ثانيا: معنای شـرعی آن، تصـديق و اقرار و عمل است. يعنی هر كس خـدای يكتا و رسالت پيامبران را باور دارد، آنها را دليل وجوب كارهای خوب می‌گيرد، يا او را به انجام كارهای خوب فرا می‌خواند. و با انجام

كارهـای خوب، می توان به درجه ايمان او پی برد و دوری لازم نيست.» يكی از شارحان گفته است: كارهای خوب، اثر ايمان و ثمره آن و دليل وجود ايمان در دل بنـده است و آنها با هم ملازم هسـتند. می شود ايمان را دليل بر كارهای خوب دانست و علت را دليـل وجود معلول گرفت. همچنين، می شود كارهای خوب را دليل وجود ايمان در دل بنـده ساخت و از معلول پی به علت برد. بنابراين، ايمان در هر دو جا به همان معنی لغوی است. در اين صورت، امكان دارد مقصود اين باشـد كه ايمان، دليل بر كارهـای خـوب است، يـا اينكه ايمـان راهنمـای خـود مومن است و او را به كارهـای خوب می‌كشانـد و ديگران بـا توجه به كارهـای خوب او، به درجه ايمـان خود پی می‌برنـد. واژه «اسـتدلال» در هر دو جـا به يـك معنا نيست و امكان دارد مقصود از دومی، اين باشد كه مشاهده كارهای خوب، بيننده آنها را به سوی ايمان می‌كشاند.

همچنين، احتمـال دارد مقصود اين باشـد كه ايمـان، انسـان را به سوی كارهای خوب راهنمايی می‌كنـد و كارهای خوب، مايه كامل شدن ايمان به شـمار می‌آيند؛ يا اينكه ايمان، انسان را به سوی كارهای خوب می‌كشاند، و انجام كارهای خوب از سوی فرد خوش‌نهـاد، كافر را به سوی ايمان می‌كشانـد و راهنمای او می‌شود؛ يا اينكه ايمان انسان، دليل كردارهای خوب او است و چگونگی كارهـايش، به درجه ايمـان و كمـال آن بسـتگی دارد؛ يا می توان هر كـدام را دليل ديگری دانست. اين، نزديك به همان معنی دوم است و غرض، بيان هماهنگی ايمان و كار خوب است.

«با ایمان دانش آباد می شود»: زیرا دانش بی ایمان، چون ویرانه‌ای است و سودی نـدارد. گفته‌اند: کردار خوب، خود جزیی از ایمان است و دانش بی ایمان، چون ویرانه‌ای است و سودی ندارد.

«بـا دانش از مرگ هراسـان می‌شونـد»: کیفر خـدا است در سـرای دیگر؛ چنانچه خـدا فرموده است: «إِنَّما یَخْشَی اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماء»، {جز این نیست که می‌ترسند از خدا دانشمندان.} - . فاطر / ۲۸ -

«با مرگ دنیا پایان می گیرد»: چون انسان چاره‌ای نـدارد و دنیا از دست می رود و شایسـته نیست که انسان خردمنـد تنها به این دنیا دل ببنـدد. «به دنیا آخرت به دست می‌آیـد»: زیرا آخرت میـدان مسابقه است و جای آماده شـدن و به دست آوردن توشـه برای معاد؛ یا مقصود از دنیا، مال و جاه آن است که امکان دارد آدمی آن را برای کسب سـعادت آخرت به کار ببرد. «زلفه» و «زلفی» - با ضمّ «زاء» - در هر دو واژه به معنای نزدیکی است. «ابرزه الشی ابرازاً و برزه تبریزاً»: یعنی آن را آشکار کرد و پرده از آن برگرفت.

«گمگشـته و گمراه»: آن کسـی است که کارمایه زیان و نومیدی به قیامت می کند؛ یا اینکه در رستاخیز، بهشت به پرهیزکاران نزدیـک می‌شود تـا در آن درآینـد و با آن مژده گیرنـد، و برای گمراهان، پرده از دوزخ برمی‌دارنـد که خـدا فرموده است: «وَ أُزْلِفَتِ الْجَنَّهُ لِلْمُتَّقِینَ وَ بُرِّزَتِ الْجَحِیمُ لِلْغاوِین»، {و نزدیک شود بهشت به پرهیزکاران و آشـکار شـده دوزخ بر گمراهان.} - . شعراء / ۹۰ - ۹۱ -

دربـاره اختلاـف دو فعـل، گفته شـده که دلاـلت بر آن دارد که «وعـد» خوب بر «وعیـد» غلبه دارد. «قصـر» به فتـح قـاف، یعنی نهایت. مانند «قصاری» با ضمّ قاف. «قصـرت الشـئ» یعنی آن را حبس کردم. «قصرت فلاناً علی کذا» یعنی او را به چیزی کمتر از آنچه می خـواست برگردانـدم. در کتـاب العین، این چنین آمـده است: یعنی حبسـی برای خلق نیست، یـا نهـایتی جز قیـامت برایشان وجود ندارد، یا بازداری از قیامت برای آنان نیست.

«أرقل»: سـرعت گرفت. «مضـمار»: جایگاه پرورش اسب؛ با مدّت آن؛ و این است که به اسب علف بدهی تا چاق شود، سپس حیوان را به اندازه قوت برگردانی. مضمار نیز به «میدان» تفسیر شده و این معنی سازگارتر است.

**[ترجمه]

«۲۷»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِیِّ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُوسَی بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: الْمُؤْمِنُ کَمِثْلِ شَجَرَهٍ لَا یَتَحَاتُّ وَرَقُهَا شِتَاءً وَ لَا قَیْظاً قِیلَ یَا رَسُولَ اللَّهِ وَ مَا هِیَ قَالَ النَّخْلَهُ.

**[ترجمه]نوادر راوندی: رسول خدا صلّی اللّه‌علیه‌وآله‌وسلم فرمود: «مومن چون درختی است که برگش در زمستان و تابستان نمی‌ریزد.» گفتند: «یا رسول اللّه، آن کدام درخت است؟» فرمود: «نخل خرما.»

**[ترجمه]

بیان

القيظ صميم الصيف من طلوع الثريا إلى طلوع سهيل.

**[ترجمه]«قيظ» به معنای شدت گرمای تابستان از طلوع ثريّا تا طلوع سهيل است.

**[ترجمه]

«۲۸»

ما، [الأمالی للشيخ الطوسی] جَمَاعَةٌ عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْعَلَوِیِّ عَنْ جَدِّهِ الْحُسَيْنِ عَنْ أَبِيهِ إِسْحَاقَ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ الْكَاظِمِ عَنْ آبَائِهِ عليهم السلام عَنِ النَّبِیِّ صلی الله عليه و آله قَالَ: يُعَيِّرُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَبْداً مِنْ عِبَادِهِ يَوْمَ الْقِيَامَهِ فَيَقُولُ عَبْدِی مَا مَنَعَکَ إِذْ مَرِضْتُ أَنْ تَعُودَنِی فَيَقُولُ سُبْحَانَکَ سُبْحَانَکَ أَنْتَ رَبُّ الْعِبَادِ لَا تَأْلَمُ وَ لَا تَمْرَضُ فَيَقُولُ مَرِضَ أَخُوکَ الْمُؤْمِنُ فَلَمْ تَعُدْهُ وَ عِزَّتِی وَ جَلَالِی لَوْ عُدْتَهُ لَوَجَدْتَنِی عِنْدَهُ ثُمَّ لَتَكَفَّلْتُ بِحَوَائِجِکَ فَقَضَيْتُهَا لَکَ وَ ذَلِکَ مِنْ كَرَامَهِ عَبْدِیَ

ص: ۶۹

۱- ۱. الشعراء: ۹۰ و ۹۱.

الْمُؤْمِنِ وَ أَنَا الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ (۱).

**[ترجمه]امالی طوسی: پیغمبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله‌وسلم فرمود: «روز رستاخیز، خدا یکی از بندگان خود را سرزنش می کند که: «چه چیزی باعث شد که وقتی من بیمار شدم، به عیادتم نیایی؟» آن بنده می گوید: «منزهی، منزهی، تو پروردگار بندگان هستی که نه درد به سراغت می آید و نه بیماری.» می‌فرماید: «برادر مومنت بیمار شد و او را عیادت نکردی؛ به عزت و جلالم سوگند اگر عیادتش می کردی، مرا در کنار او می یافتی و من به احترام بنده مومنم، تمام نیازهایت برآورده می‌ساختم، و من بخشنده و مهربانم.» - . امالی طوسی ۲ : ۲۴۲ -

**[ترجمه]

أَقُول

وَ رَوَى بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: مِثْلَهُ مَعَ زِيَادَهِ السَّقْيِ وَ الْإِطْعَامِ.

**[ترجمه]در سندی از ابوهریره، حدیث دیگری مانند این، روایت شده و سیراب کردن مومن و خوراندن به او نیز، بر آن افزوده شده است.

**[ترجمه]

بیان

لوجدتنی أی وجدت رحمتی أو علمی عنده و الکلام مشتمل علی المجاز و الاستعاره مبالغه فی إکرام المؤمن.

**[ترجمه]«مرا نزد او یافتی»: مقصود رحمت یا دانش خدا است. در اینجا، سخن بر مبنای مجاز و استعاره است، برای مبالغه کردن در اکرام مومن.

**[ترجمه]

«۲۹»

مِشْكَاهُ الْأَنْوَارِ، عَنْ مُيَسِّرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ الْمُؤْمِنَ مِنْكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَهِ لَيُمَرُّ بِهِ الرَّجُلُ وَ قَدْ أُمِرَ بِهِ إِلَى النَّارِ فَيَقُولُ يَا فُلَانُ أَغِثْنِي فَإِنِّي كُنْتُ أَصْنَعُ إِلَيْكَ الْمَعْرُوفَ فِي دَارِ الدُّنْيَا فَيَقُولُ لِلْمَلَكِ خَلِّ سَبِيلَهُ فَيَأْمُرُ اللَّهُ بِهِ فَيُخَلِّي سَبِيلَهُ.

**[ترجمه]مشکات الانوار: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «در روز رستاخیز، مردی که فرمان دوزخ دارد، بر یکی از شما می... گذرد و می گوید:«ای فلانی، به دادم برس که من در دنیا به تو خوبی کردم.» و او به فرشته می گوید: «رهایش کن!» و خدا هم فرمان رهایی او را می‌دهد.»

**[ترجمه]

«۳۰»

وَ مِنْهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حُمْرَانَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: یُؤْتَی بِعَبْدٍ یَوْمَ الْقِیَامَهِ لَیْسَتْ لَهُ حَسَنَهٌ فَیُقَالُ لَهُ اذْکُرْ وَ تَذَکَّرْ هَلْ لَکَ حَسَنَهٌ فَیَقُولُ مَا لِی حَسَنَهٌ غَیْرُ أَنَّ فُلَاناً عَبْدَکَ الْمُؤْمِنَ مَرَّ بِی فَسَأَلَنِی مَاءً لِیَتَوَضَّأَ بِهِ فَیُصَلِّیَ فَأَعْطَیْتُهُ فَیُدْعَی بِذَلِکَ الْعَبْدُ فَیَقُولُ نَعَمْ یَا رَبِّ فَیَقُولُ الرَّبُّ جَلَّ ثَنَاؤُهُ قَدْ غَفَرْتُ لَکَ أَدْخِلُوا عَبْدِی جَنَّتِی.

**[ترجمه]مشکات الانوار: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «در روز رستاخیز، بنده ای را می آورند که حسنه ای ندارد و به او می گویند: «به یاد بیاور که آیا حسنه ای داری؟» می گوید: «ندارم؛ جز اینکه روزی، فلان بنده مومن بر من گذر کرد و از من آب خواست تا وضو بسازد و نماز بخواند و من به او آب دادم.» آن بنده را فرا می‌خوانند و او می گوید: «آری پروردگارا.» و خدا جل‌شأنه می‌فرماید:«من تو را آمرزیدم، بنده مرا به بهشت ببرید.»

**[ترجمه]

«۳۱»

وَ مِنْهُ، عَنِ الْمُفَضَّلِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: یُقَالُ لِلْمُؤْمِنِ یَوْمَ الْقِیَامَهِ تَصَفَّحْ وُجُوهَ النَّاسِ فَمَنْ کَانَ سَقَاکَ شَرْبَهً أَوْ أَطْعَمَکَ أُکْلَهً أَوْ فَعَلَ بِکَ کَذَا وَ کَذَا فَخُذْ بِیَدِهِ فَأَدْخِلْهُ الْجَنَّهَ قَالَ فَإِنَّهُ لَیَمُرُّ عَلَی الصِّرَاطِ وَ مَعَهُ بَشَرٌ کَثِیرٌ فَیَقُولُ الْمَلَائِکَهُ یَا وَلِیَّ اللَّهِ إِلَی أَیْنَ یَا عَبْدَ اللَّهِ فَیَقُولُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ أَجِیزُوا لِعَبْدِی فَأَجَازُوهُ وَ إِنَّمَا سُمِّیَ الْمُؤْمِنُ مُؤْمِناً لِأَنَّهُ یُجِیزُ عَلَی اللَّهِ فَیُجِیزُ أَمَانَهُ.

**[ترجمه]مشکات الانوار: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «در روز رستاخیز، به فرد مومن می گویند: «چهره مردم را بررسی کن و هر کس به تو شربتی نوشانده یا لقمه ای خورانده، و یا چنین و چنان با تو کرده، دستش را بگیر و او را به بهشت ببر.» و فرمود: «او با مردمی بسیار، در حال گذشتن از پل صراط است که فرشتگان می گویند: «به کجا می‌روی ای بنده خدا؟» پس، خدا جل‌شأنه می گوید: «به بنده ام اجازه عبور بدهید.» و فرشتگان به او اجازه عبور می‌دهند. همانا مومن را مومن نامیدند برای اینکه از طرف خدا اجازه بدهد و درخواست او پذیرفته شود.»

**[ترجمه]

«۳۲»

وَ مِنْهُ، عَنْ جَابِرِ بْنِ یَزِیدَ الْجُعْفِیِّ قَالَ: قَالَ لِی أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَیُفَوِّضُ اللَّهُ إِلَیْهِ- یَوْمَ الْقِیَامَهِ فَیَصْنَعُ مَا یَشَاءُ قُلْتُ حَدِّثْنِی فِی کِتَابِ اللَّهِ أَیْنَ قَالَ قَالَ قَوْلُهُ لَهُمْ ما یَشاؤُنَ فِیها وَ لَدَیْنا مَزِیدٌ(۲) فَمَشِیَّهُ اللَّهِ مُفَوَّضَهٌ إِلَیْهِ وَ الْمَزِیدُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا یُحْصَی ثُمَّ قَالَ یَا جَابِرُ وَ لَا تَسْتَعِنْ بِعَدُوٍّ لَنَا فِی حَاجَهٍ وَ لَا تَسْتَطْعِمْهُ

١- ١. أمالى الطوسيّ ج ٢ ص ٢۴٢ ط النجف.

٢- ٢. ق: ٣۵.

وَ لَا تَسْأَلْهُ شَرْبَةً أَمَا إِنَّهُ لَيُخْلَدُ فِي النَّارِ فَيَمُرُّ بِهِ الْمُؤْمِنُ فَيَقُولُ يَا مُؤْمِنُ أَ لَسْتُ فَعَلْتُ كَذَا وَ كَذَا فَيَسْتَحْيِي مِنْهُ فَيَسْتَنْقِذُهُ مِنَ النَّارِ وَ إِنَّمَا سُمِّيَ الْمُؤْمِنُ مُؤْمِناً لِأَنَّهُ يُؤْمِنُ عَلَى اللَّهِ فَيُجِيزُ اللَّهُ أَمَانَهُ.

**[ترجمه]مشکات الانوار: از جابر بن یزید جعفی روایت شده که امام باقر علیه‌السلام فرمود: «خدا در روز رستاخیز مومن را کارگزار کند و او هر چه بخواهد انجام می‌دهد.» گفتم: «به من بگو این در کجای قرآن آمده است؟» فرمود: «براساس این گفته خدوند: «لَهُمْ ما يَشاؤُنَ فِيها وَ لَدَيْنا مَزِيد»، {برای آنها است آنچه خواهند در آن و نزد ما فزونی است.} - . ق / ۳۵ - و خواست خدا به او واگذار می‌شود و فزونی از خدا قابل شمارش نیست.»

آنگاه فرمود: «ای جابر، از دشمن ما چیزی درخواست نکن، از او خوراکی نخواه و شربتی تقاضا نکن، چون او جاویدان در دوزخ است و فرد مومن بر او می گذرد و او می گوید: «آیا در حق تو چنین و چنان نکردم؟» و او شرم می کند و از دوزخ رهایش می‌سازد. همانا مومن را مومن نامیدند، چون از طرف خدا امان می دهد و امانش پذیرفته می‌شود.»

**[ترجمه]

«۳۳»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: الْمُؤْمِنُ زَعِيمُ أَهْلِ بَيْتِهِ شَاهِدٌ عَلَيْهِمْ وَلَايَتَهُمْ وَ قَالَ إِنَّ الْمُؤْمِنَ يَخْشَعُ لَهُ كُلُّ شَيْ ءٍ حَتَّى هَوَامُّ الْأَرْضِ وَ سِبَاعُهَا وَ طَيْرُ السَّمَاءِ.

**[ترجمه]مشکات الانوار: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «مومن، زعیم خاندان خود است و گواه آنها است و تهمتی ندارد.» و فرمود: «همه چیز در برابر مومن خاشع است، حتی خزنده‌ها و درنده های زمین و و پرنده های آسمان.»

**[ترجمه]

«۳۴»

وَ مِنْهُ، عَنْ عَبْدِ الْمُؤْمِنِ الْأَنْصَارِيِّ قَالَ قَالَ الْبَاقِرُ علیه السلام: إِنَّ اللَّهَ أَعْطَى الْمُؤْمِنَ ثَلَاثَ خِصَالٍ الْعِزَّ فِي الدُّنْيَا وَ فِي دِينِهِ وَ الْفَلَحَ فِي الْآخِرَهِ وَ الْمَهَابَهَ فِي صُدُورِ الْعَالَمِينَ.

**[ترجمه]مشکات الانوار: امام باقر علیه‌السلام فرمود: «خدا به مومن سه خصلت داده است: عزت در دنیا و دینش، رستگاری در آخرت و ایجاد مهابت در دل جهانیان.»

**[ترجمه]

«۳۵»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: الْمُؤْمِنُ أَعْظَمُ حُرْمَهً مِنَ الْکَعْبَهِ.

**[ترجمه]مشکات الانوار: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «حرمت مومن، از کعبه نیز بیشتر است.»

**[ترجمه]

«۳۶»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: قَالَ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی لِیَأْذَنْ بِحَرْبٍ مِنِّی مَنْ آذَی عَبْدِیَ الْمُؤْمِنَ وَ لْیَأْمَنْ غَضَبِی مَنْ أَکْرَمَ عَبْدِیَ الْمُؤْمِنَ وَ لَوْ لَمْ یَکُنْ فِی الْأَرْضِ مَا بَیْنَ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ إِلَّا عَبْدٌ وَاحِدٌ مَعَ إِمَامٍ عَادِلٍ لَاسْتَغْنَیْتُ بِهِمَا عَنْ جَمِیعِ مَا خَلَقْتُ فِی أَرْضِی وَ لَقَامَتْ سَبْعُ سَمَاوَاتٍ وَ سَبْعُ أَرَضِینَ بِهِمَا وَ جَعَلْتُ لَهُمَا مِنْ إِیمَانِهِمَا أُنْساً لَا یَحْتَاجُونَ إِلَی أُنْسٍ سِوَاهُمَا.

**[ترجمه]مشکات الانوار: رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «خدای تبارک و تعالی فرموده است: «هر کس بنده مومنم را آزار بدهد، اعلان جنگ با من داده است، و هر کس بنده مومنم را گرامی بدارد، باید از خشم من آسوده باشد. اگر بر روی زمین، از خاور تا باختر، جز یک بنده، به همراه امامی عادل، وجود نداشته باشد، من با وجود آنها، از هرچه بر روی زمین آفریده‌ام بی نیاز هستم؛ هفت آسمان و هفت زمین به خاطر وجود آنها بر پا هستند، ومن از ایمانشان، برای آنها همدمی می... سازم تا به همدم دیگری نیاز نداشته باشند.»

**[ترجمه]

«۳۷»

وَ مِنْهُ، قَالَ قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله: مَا مِنْ شَیْ ءٍ أَحَبَّ إِلَی اللَّهِ مِنَ الْإِیمَانِ وَ الْعَمَلِ الصَّالِحِ وَ تَرْکِ مَا أَمَرَ أَنْ یَتْرُکَ.

**[ترجمه]مشکات الانوار: پیغمبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «نزد خدا، چیزی عزیزتر نیست از ایمان و کار خوب و ترک آنچه که او غدقن کرده است.»

**[ترجمه]

«۳۸»

وَ مِنْهُ، عَنْهُ صلی الله علیه و آله قَالَ: لَا یُعَذِّبُ اللَّهُ أَهْلَ قَرْیَهٍ وَ فِیهَا مِائَهٌ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ لَا یُعَذِّبُ اللَّهُ أَهْلَ قَرْیَهٍ وَ فِیهَا خَمْسُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ لَا یُعَذِّبُ اللَّهُ أَهْلَ قَرْیَهٍ وَ فِیهَا عَشَرَهٌ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ لَا یُعَذِّبُ اللَّهُ أَهْلَ قَرْیَهٍ وَ فِیهَا خَمْسَهٌ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ لَا یُعَذِّبُ اللَّهُ أَهْلَ قَرْیَهٍ وَ فِیهَا رَجُلٌ وَاحِدٌ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ.

**[ترجمه]مشکات الانوار: پیامبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «خدا عذاب نمی‌کند مردم دهی را که در آن صد مومن وجود داشته باشد؛ خدا عذاب نمی‌کند مردم دهی را که در آن پنجاه مومن وجود داشته باشد؛ خدا عذاب نمی‌کند مردم دهی را که در آن ده مومن وجود داشته باشد؛ خدا عذاب نمی‌کند مردم دهی را که در آن پنج مومن وجود داشته باشد؛ خدا عذاب نمی‌کند مردم دهی را که در آن یک مرد مومن وجود داشته باشد.»

**[ترجمه]

«۳۹»

وَ مِنْهُ، رُوِیَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله نَظَرَ إِلَی الْکَعْبَهِ فَقَالَ مَرْحَباً بِالْبَیْتِ مَا أَعْظَمَکَ وَ أَعْظَمَ حُرْمَتَکَ عَلَی اللَّهِ وَ اللَّهِ لَلْمُؤْمِنُ أَعْظَمُ حُرْمَهً مِنْکَ لِأَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ مِنْکَ وَاحِدَهً وَ مِنَ الْمُؤْمِنِ ثَلَاثَهً مَالَهُ وَ دَمَهُ وَ أَنْ یُظَنَّ بِهِ ظَنَّ السَّوْءِ.

ص: ۷۱

**[ترجمه]مشکات الانوار: رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله به کعبه نگریست و فرمود: «مرحبا به خانه خدا! وَه، تو چه بزرگواری و حرمتت نزد خدا چقدر بزرگ است؛ اما به خدا سوگند که حرمت مومن از تو بیشتر است، زیرا خدا به تو یک حرمت داده و به مومن سه حرمت: در مال، در خون، و در اینکه مورد بدگمانی قرار بگیرد.»

**[ترجمه]

«۴۰»

وَ مِنْهُ، عَنْهُ صلی الله علیه و آله قَالَ: مَنْ آذَی مُؤْمِناً فَقَدْ آذَانِی وَ مَنْ آذَانِی فَقَدْ آذَی اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ وَ مَنْ آذَی اللَّهَ فَهُوَ مَلْعُونٌ فِی التَّوْرَاهِ وَ الْإِنْجِیلِ وَ الزَّبُورِ وَ الْفُرْقَانِ.

**[ترجمه]مشکات الانوار: پیامبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «هر کس مومنی را بیازارد، مرا آزرده است، و هر کس مرا آزار بدهد، خدای عزوجل را آزرده است، و هر کس خدا را بیازارد، در تورات، انجیل، زبور و قرآن، بر او لعنت شده است.»

**[ترجمه]

«۴۱»

وَ مِنْهُ، عَنْهُ صلی الله علیه و آله قَالَ: مَثَلُ الْمُؤْمِنِ کَمَثَلِ مَلَکٍ مُقَرَّبٍ وَ إِنَّ الْمُؤْمِنَ أَعْظَمُ حُرْمَهً عِنْدَ اللَّهِ وَ أَکْرَمُ عَلَیْهِ مِنْ مَلَکٍ مُقَرَّبٍ وَ لَیْسَ شَیْ ءٌ أَحَبَّ إِلَی اللَّهِ مِنْ مُؤْمِنٍ تَائِبٍ وَ مُؤْمِنَهٍ تَائِبَهٍ وَ إِنَّ الْمُؤْمِنَ یُعْرَفُ فِی السَّمَاءِ کَمَا یَعْرِفُ الرَّجُلُ أَهْلَهُ وَ وُلْدَهُ.

**[ترجمه]مشکات الانوار: پیامبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «مومن، چون فرشته مقرب است و حرمتش نزد خدا، از فرشته مقرب نیز بزرگ‌تر و گرامی‌تر است. نزد خدا، از مرد مومن تائب و یا زن مومن تائب، چیزی عزیزتر نیست. به راستی، مومن در آسمان‌ها شناخته شده است، به مانند اینکه مردی، خانواده‌اش را بشناسد.»

**[ترجمه]

«۴۲»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ فَوَّضَ إِلَی الْمُؤْمِنِ أَمْرَهُ کُلَّهُ وَ لَمْ یُفَوِّضْ إِلَیْهِ أَنْ یَکُونَ ذَلِیلًا أَ مَا تَسْمَعُ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ یَقُولُ- وَ لِلَّهِ الْعِزَّهُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِینَ (۱) فَالْمُؤْمِنُ یَکُونُ عَزِیزاً وَ لَا یَکُونُ ذَلِیلًا وَ قَالَ إِنَّ الْمُؤْمِنَ أَعَزُّ مِنَ الْجَبَلِ یُسْتَقَلُّ مِنْهُ بِالْمَعَاوِلِ وَ الْمُؤْمِنُ لَا یُسْتَقَلُّ مِنْ دِینِهِ.

**[ترجمه]مشکات الانوار: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «خدا همه کارهای مومن را به خودش واگذار کرده است، ولی به او اختیار نداده که خوار باشد. نشنیده‌ای که خدای عزوجل می فرماید: «وَ لِلَّهِ الْعِزَّهُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِینَ»، {و از آن خداست عزت و از رسولش و از مومنان.} - . منافقون / ۸ - پس، مومن عزیز است و خوار نیست، و فرمود:«به راستی، مومن از کوه

عزیزتر و نفوذناپذیرتر است؛ با تیشه از کوه کاسته می‌شود، اما از دین مومن هیچ کم نمی‌شود.»

**[ترجمه]

بیان

و لم یفوض إلیه أن یکون ذلیلاـ أی نهاه أن یذلّ نفسه و لو کان فی الأمر بالمعروف و النهی عن المنکر و سائر القرب فإذا علم أنه یصیر سببا لمذلته و إهانته و أذاه سقط ذلک عنه أو المعنی أن الله یعزّه بعزّه دینه و رفعته الواقعیه و إن أذلّ نفسه فإن الله أخبر بعزّته و ضمنها له و کان الاستشهاد بالآیه و آخر الخبر بالأخیر أنسب.

**[ترجمه]او را اختیار خوار شدن نداده و غدقن کرده که خود را خوار کند، حتی اگر دریابد که امر به معروف و نهی از منکر و کارهای الهی دیگر خواری و سبکی او را به دنبال خواهد داشت، انجام آن کارها از او ساقط می‌شود؛ یا مقصود این است که خدا او را با این کار عزیز و والا می کند، گرچه خود را خوار کرده است، زیرا خدا از عزت او خبر داده و ضامن آن شده است. استشهاد به آیه و دنباله خبر به این معنا نزدیک‌تر است.

**[ترجمه]

«۴۳»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] عَنِ الْمُفِیدِ عَنِ ابْنِ قُولَوَیْهِ عَنْ مُحَمَّدٍ الْحِمْیَرِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ شَرِیفِ بْنِ سَابِقٍ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ عَبْدِ الْمَلِکِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: یَا فَضْلُ لَا تَزْهَدُوا فِی فُقَرَاءِ شِیعَتِنَا فَإِنَّ الْفَقِیرَ مِنْهُمْ لَیَشْفَعُ یَوْمَ الْقِیَامَهِ فِی مِثْلِ رَبِیعَهَ وَ مُضَرَ ثُمَّ قَالَ یَا فَضْلُ إِنَّمَا سُمِّیَ الْمُؤْمِنُ مُؤْمِناً لِأَنَّهُ یُؤْمِنُ عَلَی اللَّهِ فَیُجِیزُ اللَّهُ أَمَانَهُ ثُمَّ قَالَ أَ مَا سَمِعْتَ اللَّهَ تَعَالَی یَقُولُ فِی أَعْدَائِکُمْ إِذَا رَأَوْا شَفَاعَهَ الرَّجُلِ مِنْکُمْ لِصَدِیقِهِ یَوْمَ الْقِیَامَهِ فَما لَنا مِنْ شافِعِینَ وَ لا صَدِیقٍ حَمِیمٍ (۲) الْخَبَرَ(۳).

ص: ۷۲

۱- ۱. المنافقون: ۸.

۲- ۲. الشعراء: ۱۰۰.

۳- ۳. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۴۶.

**[ترجمه]امالی طوسی: امام صادق علیه السلام فرمود: «ای فضل، به شیعه مستمند ما بی‌اعتنا نباشید، چراکه یک نفر از آنان در روز رستاخیز به اندازه دو تیره ربیعه و مضر، اشخاص را شفاعت می کند.» سپس فرمود: «ای فضل، مومن را مومن نامیدند، برای آنکه امان می‌دهد از طرف خدا و امانش پذیرفته می شود.» آنگاه فرمود: «شنیده‌ای که خدای تعالی درباره دشمنان شما می‌فرماید: فَما لَنا مِنْ شافِعِینَ وَ لا صَدِیقٍ حَمِیمٍ» - . شعراء / ۱۰۰ - ،{چون در رستاخیز بینند که مردی از شماها برای دوستش شفاعت می کند، می گویند: نیست برای ما شفیعی و نه دوست مهربانی.} - . امالی طوسی ۱ : ۴۶ -

**[ترجمه]

«۴۴»

سن، [المحاسن] عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنِ الثُّمَالِیِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: لَوْ كُشِفَ الْغِطَاءُ عَنِ النَّاسِ فَنَظَرُوا إِلَی مَا وَصَلَ مَا بَیْنَ اللَّهِ وَ بَیْنَ الْمُؤْمِنِ خَضَعَتْ لِلْمُؤْمِنِ رِقَابُهُمْ وَ تَسَهَّلَتْ لَهُ أُمُورُهُمْ وَ لَانَتْ طَاعَتُهُمْ وَ لَوْ نَظَرُوا إِلَی مَرْدُودِ الْأَعْمَالِ مِنَ السَّمَاءِ لَقَالُوا مَا یَقْبَلُ اللَّهُ مِنْ أَحَدٍ عَمَلًا(۱).

**[ترجمه]محاسن: از ثمالی روایت شده است: «شنیدم که امام صادق علیه‌السلام می‌فرمود: «اگر پرده از دیده مردم بردارند و آنان پیوند میان خدا و مومن را ببینند، گردن برای مومن کج می کنند، همواره در کنارش می‌مانند و از او اطاعت می کنند؛ و اگر بینند چه بسیار اعمال که در آسمان پذیرفته نمی‌شود، می گویند خدا از کسی کاری را نمی‌پذیرد.» - . محاسن : ۱۳۲ -

**[ترجمه]

باب ۲ أن المؤمن ینظر بنور الله و أن الله خلقه من نوره

روایات

«۱»

یر، [بصائر الدرجات] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ سُلَیْمَانَ الْجَعْفَرِیِّ قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ أَبِی الْحَسَنِ علیه السلام قَالَ یَا سُلَیْمَانُ اتَّقِ فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ یَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ فَسَكَتُّ حَتَّی أَصَبْتُ خَلْوَةً فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ سَمِعْتُكَ تَقُولُ اتَّقِ فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ یَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ قَالَ نَعَمْ یَا سُلَیْمَانُ إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ الْمُؤْمِنَ مِنْ نُورِهِ وَ صَبَغَهُمْ فِی رَحْمَتِهِ وَ أَخَذَ مِیثَاقَهُمْ لَنَا بِالْوَلَایَهِ وَ الْمُؤْمِنُ أَخُ الْمُؤْمِنِ لِأَبِیهِ وَ أُمِّهِ أَبُوهُ النُّورُ وَ أُمُّهُ الرَّحْمَهُ وَ إِنَّمَا یَنْظُرُ بِذَلِكَ النُّورِ الَّذِی خُلِقَ مِنْهُ (۲).

**[ترجمه]بصائر الدرجات: از سلیمان جعفری روایت شده است: «نزد امام کاظم علیه‌السلام بودم، فرمود: «ای سلیمان، از فراست مومن بپرهیز، چون او به نور خدا می‌نگرد.» خاموش ماندم تا در تنهایی او را یافتم و گفتم: «جان من به قربانت، شنیدم که می‌فرمودی: «بپرهیز از فراست مومن، چون به نور خدا می‌نگرد.» فرمود: «آری ای سلیمان، به راستی، خدا مومن را از نور خود آفریده و در رحمت خود فرو برده و پیمان ولایت ما را از آنها گرفته است؛ مومن، برادرِ پدری و مادری مومن است؛ پدرش نور است و مادرش رحمت، و همانا به وسیله نوری که از آن آفریده شده، می‌نگرد.» - . بصائر الدرجات : ۷۹ -

**[ترجمه]

بیان

الفراسه الكامله لكمّل المؤمنين و هم الأئمه عليهم السلام فإنهم يعرفون كلا من المؤمنين و المنافقين بسيماهم كما مر فى كتاب الإمامه و سائر المؤمنين يتفرّسون ذلك بقدر إيمانهم «خلق المؤمن من نوره» أى من روح طيّبه منوّره بنور الله أو من طينه مخزونه مناسبه لطينه أئمتهم عليهم السلام «و صبغهم» أى غمسهم أو لوّنهم «فى رحمته» كنايه عن جعلهم قابله لرحماته الخاصّه أو عن تعلّق

ص: ۷۳

۱- ۱. المحاسن: ۱۳۲.

۲- ۲. بصائر الدرجات: ۷۹.

الروح الطيّبه التی هی محلّ الرحمه «أبوه النّور و أمّه الرّحمه» كأنه علی الاستعاره أی لشدّه ارتباطه بأنوار الله و رحماته كأن أباه النور و أمّه الرحمه أو النور كنایه عن الطینه و الرحمه عن الروح أو بالعكس.

**[ترجمه]فراست كامل از آنِ مومنان كامل است، یعنی از آنِ امامان؛ و آنان هر كدام از مومنان و منافقان را از روی چهره می‌شناسند. (چنانچه در كتاب امامت ذكر شد) مومنان دیگر، به اندازه درجه ایمان خود فراست دارند.

«مومن از نورش آفریده شده»: چون روح پاک، به نور خدا روشن است، یا از سرشت مخزون، مناسب با سرشت امامان خود. «فرو بردن در رحمت»: كنایه از این است كه آنها را آماده مهرهای مخصوص خود ساخته است، یا وابسته به روح پاكند كه جایگاه مهربانی است. «پدرش نور و مادرش رحمت است»: استعاره است، و مقصود، شدت ارتباط مومن است با انوار و رحمت‌های الهی؛ تا آنجا كه می‌گوید پدر و مادرش نور و رحمتند. چه‌بسا نور، كنایه از سرشت است، و رحمت، كنایه از روح، یا برعكس.

**[ترجمه]

«۲»

یر، [بصائر الدرجات] عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُعَاوِیَهَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَیْمَانَ عَنْ أَبِیهِ عَنْ عِیسَی بْنِ أَسْلَمَ عَنْ مُعَاوِیَهَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام جُعِلْتُ فِدَاکَ هَذَا الْحَدِیثُ الَّذِی سَمِعْتُهُ مِنْکَ مَا تَفْسِیرُهُ قَالَ وَ مَا هُوَ قُلْتُ إِنَّ الْمُؤْمِنَ یَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ قَالَ یَا مُعَاوِیَهُ إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ الْمُؤْمِنَ مِنْ نُورِهِ وَ صَبَغَهُمْ فِی رَحْمَتِهِ وَ أَخَذَ مِیثَاقَهُمْ لَنَا بِالْوَلَایَهِ عَلَی مَعْرِفَتِهِ یَوْمَ عَرَّفَهُ نَفْسَهُ فَالْمُؤْمِنُ أَخُ الْمُؤْمِنِ لِأَبِیهِ وَ أُمِّهِ أَبُوهُ النُّورُ وَ أُمُّهُ الرَّحْمَهُ فَإِنَّمَا یَنْظُرُ بِذَلِکَ النُّورِ الَّذِی خُلِقَ مِنْهُ (۱).

فضائل الشیعه للصدوق عن أبیه عن سعد عن عباد بن سلیمان عن محمد بن سلیمان: مثله (۲).

**[ترجمه]بصائر الدرجات: از معاویه بن عمار كهك روایت شده است: «به امام صادق علیه‌السلام گفتم: «جانم به قربانت، این حدیث كه از شما شنیدم چه معنا دارد؟» فرمود: «چه حدیثی؟» گفتم: «این كه مومن به نور خدا می‌نگرد.» فرمود: «ای معاویه، به راستی، خدا مومن را از نور خود آفریده و او را به رحمت خود رنگین كرده و پیمان ولایت ما را از آنها گرفته است، در آن روز كه خود را به آنان شناساند. پس، مومن برادر پدر و مادری مومن است، پدرش نور است و مادرش رحمت، و همانا به وسیله نوری كه از آن آفریده شده می نگرد.» - . بصائر الدرجات: ۸۰ -

در فضائل الشیعه صدوق، بر اساس سند، حدیثی مانند این روایت شده است. - . فضائل شیعه: ۱۵۰ -

**[ترجمه]

«۳»

یر، [بصائر الدرجات] عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ إِبْرَاهِیمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَیْمَانَ عَنْ أَبِیهِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ

جَعَلَ لَنَا شِيعَةً فَجَعَلَهُمْ مِنْ نُورِهِ وَ صَبَغَهُمْ فِي رَحْمَتِهِ وَ أَخَذَ مِيثَاقَهُمْ لَنَا بِالْوَلَايَةِ عَلَى مَعْرِفَتِهِ يَوْمَ عَرَّفَهُمْ نَفْسَهُ فَهُوَ الْمُتَقَبِّلُ مِنْ مُحْسِنِهِمْ الْمُتَجَاوِزُ عَنْ مُسِيئِهِمْ مَنْ لَمْ يَلْقَ اللَّهَ بِمَا هُوَ عَلَيْهِ لَمْ يَتَقَبَّلْ مِنْهُ حَسَنَةً وَ لَمْ يَتَجَاوَزْ عَنْهُ سَيِّئَةً(۳).

**[ترجمه]بصائر الدرجات: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «خدا از نور خود، شیعه ای برای ما ساخته، او را در رحمت خویش فرو برده و پیمان ولایت ما را، روزی که خود را به آنها شناسانده، از آنان گرفته است. او پذیرای شیعیان نیکوکار است، و گذشت کننده از بدکاران آنها. هر کس به کیش آنان نمیرد، از او حسنه ای نمی‌پذیرد و از هیچ کدام از گناهان او نمی... گذرد.» - . بصائر الدرجات: ۸۰ -

**[ترجمه]

«۴»

یر، [بصائر الدرجات] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبِي جَمِيلَةَ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ ثُمَّ تَلَا(۴) إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِلْمُتَوَسِّمِينَ (۵).

۱- ۱. بصائر الدرجات ص ۸۰.

۲- ۲. فضائل الشیعه ۱۵۰.

۳- ۳. بصائر الدرجات ص ۸۰.

۴- ۴. الحجر: ۷۵.

۵- ۵. بصائر الدرجات: ۳۵۷.

**[ترجمه]بصائر الدرجات: رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «بپرهیزید از فراست مومن، زیرا او به نور خدا می‌نگرد.» و آنگاه این آیه را خواند: إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِینَ» - . شعراء / ۱۰۰ - ،{ راستی در آن نشانه ها است برای هوشمندان.} - . بصائر الدرجات: ۳۵۷ -

**[ترجمه]

«۵»

یر، [بصائر الدرجات] عَنْ أَبِی طَالِبٍ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِیسَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام: فِی قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَی إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِینَ قَالَ هُمُ الْأَئِمَّهُ علیهم السلام قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله اتَّقُوا فِرَاسَهَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ یَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ لِقَوْلِ اللَّهِ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِینَ (۱).

**[ترجمه]بصائر الدرجات: امام باقر علیه‌السلام در تفسیر قول خدا: {به راستی، در آن نشانه ها است برای هوشمندان.} فرمود: «آنان امامان‌اند.» و رسول خدا صلّی‌اللّه علیه‌وآله‌وسلم فرمود: «بپرهیزید از هوش مومنی که او به نور خدا می‌نگرد، که خدا فرموده است: {راستی در آن نشانه ها است برای هوشمندان.} - . بصائر الدرجات : ۳۵۷ -

**[ترجمه]

«۶»

سن، [المحاسن] عَنْ أَبِیهِ عَنْ سُلَیْمَانَ الْجَعْفَرِیِّ عَنِ الرِّضَا علیه السلام قَالَ: قَالَ لِی یَا سُلَیْمَانُ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی خَلَقَ الْمُؤْمِنَ مِنْ نُورِهِ وَ صَبَغَهُمْ فِی رَحْمَتِهِ وَ أَخَذَ مِیثَاقَهُمْ لَنَا بِالْوَلَایَهِ فَالْمُؤْمِنُ أَخُ الْمُؤْمِنِ لِأَبِیهِ وَ أُمِّهِ أَبُوهُ النُّورُ وَ أُمُّهُ الرَّحْمَهُ فَاتَّقُوا فِرَاسَهَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ یَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ الَّذِی خُلِقَ مِنْهُ (۲).

**[ترجمه]محاسن: از سلیمان جعفری روایت شده است: «امام رضا علیه‌السلام به من فرمود: «ای سلیمان، خداوند تبارک و تعالی مومنان را از نور خویش آفریده و آنان را در رحمت خویش فرو برده، و بر ولایت، از آنان پیمان گرفته است. مومن، برادر پدری و مادری مومن است، و پدرش نور و مادرش رحمت. و از هوشمندی مومن بپرهیزید، چون مومن با نور خدا، که از آن آفریده شده است، می نگرد.» - . محاسن : ۱۳۱ -

**[ترجمه]

«۷»

سن، [المحاسن] مُحَمَّدُ بْنُ عَلِیٍّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفُضَیْلِ عَنِ الثُّمَالِیِّ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی أَجْرَی فِی الْمُؤْمِنِ مِنْ رِیحِ رَوْحِ اللَّهِ وَ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی یَقُولُ (۳) رُحَماءُ بَیْنَهُمْ (۴).

**[ترجمه]محاسن: امام باقر علیه‌السلام فرمود: «به راستی، خدای تبارک و تعالی بوی روح اللَّه را در کالبد مومن روان کرده است. و خدای تبارک و تعالی است که می‌فرماید: «رُحَماءُ بَیْنَهُمْ» - . فتح / ۲۹ - ،{ مهربانند به یکدیگر.} - . همان -

**[ترجمه]

«۸»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِیِّ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُوسَی بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِیَّاکُمْ وَ فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ یَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ تَعَالَی.

**[ترجمه]نوادر راوندی: رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «بپرهیزید از هوش مومن، زیرا او به نور خدای تعالی می‌نگرد.»

**[ترجمه]

«۹»

ن، [عیون أخبار الرضا علیه السلام] بِإِسْنَادِ التَّمِیمِیِّ عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: الْمُؤْمِنُ یَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ (۵).

**[ترجمه]عیون اخبارالرضا: رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله‌وسلم فرمود: «مومن به نور خدا می‌نگرد.» - . عیون اخبارالرضا ۲ : ۲۰۰ -

**[ترجمه]

«۱۰»

نهج، [نهج البلاغه] قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلامليه السلام: اتَّقُوا ظُنُونَ الْمُؤْمِنِینَ فَإِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ جَعَلَ الْحَقَّ عَلَی أَلْسِنَتِهِمْ (۶).

**[ترجمه]نهج البلاغه: در باب حکم و مواعظ آمده است: «از گمان مومنان بپرهیزید که خدا حق را بر زبانشان روان کرده است.» - . نهج‌البلاغه / ۲۱۹ حکمت ۳۰۹ -

**[ترجمه]

«۱۱»

کا، [الکافی] عَنِ الْعِدَّةِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ فَضَالَةَ عَنْ عُمَرَ بْنِ أَبَانٍ عَنْ جَابِرٍ الْجُعْفِیِّ قَالَ: تَقَبَّضْتُ بَیْنَ یَدَیْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاکَ رُبَّمَا حَزِنْتُ مِنْ غَیْرِ مُصِیبَةٍ تُصِیبُنِی أَوْ أَمْرٍ یَنْزِلُ بِی حَتَّی یَعْرِفُ ذَلِکَ أَهْلِی فِی وَجْهِی

۱- ۱. بصائر الدرجات: ۳۵۷.

۲- ۲. المحاسن: ۱۳۱.

۳- ۳. الفتح: ۲۹.

۴- ۴. المحاسن: ۱۳۱.

۵- ۵. عيون أخبار الرضا ج ۲ ص ۲۰۰.

۶- ۶. نهج البلاغه: ۲۱۹ تحت الرقم ۳۰۹ من باب الحكم و المواعظ.

وَ صَدِیقِی قَالَ نَعَمْ یَا جَابِرُ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ خَلَقَ الْمُؤْمِنِینَ مِنْ طِینَهِ الْجِنَانِ وَ أَجْرَی فِیهِمْ مِنْ رِیحِ رُوحِهِ فَلِذَلِکَ الْمُؤْمِنُ أَخُ الْمُؤْمِنِ لِأَبِیهِ وَ أُمِّهِ فَإِذَا أَصَابَ رُوحاً مِنْ تِلْکَ الْأَرْوَاحِ فِی بَلَدٍ مِنَ الْبُلْدَانِ حُزْنٌ حَزِنَتْ هَذِهِ لِأَنَّهَا مِنْهَا(۱).

**[ترجمه]کافی: از جابر جعفی روایت شده است: «در برابر امام باقر علیه‌السلام اندوهگین شدم و گفتم: «قربانت، چه‌بسا اندوهگین می‌شوم، بدون اینکه آسیبی به من رسیده باشد، یا حادثه ای رخ بدهد، آنچنان که خاندان و دوستانم از چهره ام به اندوه من پی می‌برند.» فرمود: «آری جابر، به راستی، خدای عزوجل مومنان را از سرشت بهشت آفریده، و از بوی روح خود در آنان دمیده است، از این رو، مومن برادر پدری و مادری مومن است و اگر اندوهی به یکی از این ارواح در شهر دیگری برسد، آنها هم اندوه می‌خورند، چون از او هستند.» - . کافی ۲ : ۱۶۶ -

**[ترجمه]

بیان

التقبض ظهور أثر الحزن عند الانبساط و فی المحاسن تنفست (۲) أی تأوهت من ریح روحه أی من نسیم من روحه الذی نفخه فی الأنبیاء و الأوصیاء علیهم السلام کما قال وَ نَفَخْتُ فِیهِ مِنْ رُوحِی (۳) أو من رحمه ذاته

کَمَا قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: وَ اللَّهِ شِیعَتُنَا مِنْ نُورِ اللَّهِ خُلِقُوا وَ إِلَیْهِ یَعُودُونَ.

أو الإضافه بیانیه شبه الروح بالریح لسریانه فی البدن کما أن نسبه النفخ إلیه لذلک أی من الروح الذی هو کالریح و اجتباه و اختاره و یمکن أن یقرأ بفتح الراء أی من نسیم رحمته کما فی خبر آخر و أجری فیهم من روح رحمته لأبیه و أمه الظاهر تشبیه الطینه بالأم و الروح بالأب و یحتمل العکس.

ص: ۷۶

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۱۶۶. و تراه فی المحاسن: ۱۳۳.

۲- ۲. أی بدل تقبضت.

۳- ۳. الحجر: ۲۹، ص: ۷۲.

**[ترجمه]«تقبّض»: ظهور آثار اندوه به هنگام انبساط و سرور است. در محاسن به جای «تقبضت»، «تنفست» (نفس عمیق کشیدم) آمده، یا «تأوهت» (آه کشیدم) - . محاسن: ۱۳۳ - «بوی روح»: همان است که در پیغمبران و امامان دمیده، که فرموده: «وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي»، {و دمیدم در او از روحم.} - . حجر / ۲۹ - یا از مهر ذاتی او است، که امام صادق علیه السلام فرمود: «به خدا، شیعیان ما از نور خدا آفریده شدند و به او بازمی گردند.» یا اضافه بیانیّه است و مقصود، عود روح است، و آن را به باد تشبیه کرده است، چون در تن روان است؛ چنانچه نسبت «دمیدن» به آن داده است؛ یعنی از روحی که مانند باد است و آن را برگزیده، یا مقصود نسیم رحمت است، چنانچه در خبر دیگری آمده است: «روان کرد در آنان از نسیم رحمتش.»

«پدر و مادری»: ظاهرا تشبیه کردن سرشت است به مادر، و روح به پدر، و عکس آن هم روا است .

**[ترجمه]

باب ۳ طينه المؤمن و خروجه من الكافر و بالعكس و بعض أخبار الميثاق زائدا على ما تقدم فى كتاب التوحيد و العدل

روايات

«۱»

سن، [المحاسن] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ رَفَعَهُ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: خَلَقَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى شِيعَتَنَا مِنْ طِينَةٍ مَخْزُونَةٍ لَا يَشِذُّ مِنْهَا شَاذٌّ وَ لَا يَدْخُلُ فِيهَا دَاخِلٌ أَبَداً إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ(۱).

**[ترجمه]محاسن: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «خدای تبارک و تعالی شیعه ما را از سرشتی گنجینه شده آفرید، هیچ فردی از آن بیرون نمی‌رود و هیچ بیگانه ای هرگز به آن داخل نمی‌شود، تا روز رستاخیز.» - . محاسن: ۱۳۴ -

**[ترجمه]

«۲»

سن، [المحاسن] عَنْ أَبِيهِ عَنْ فَضَالَةَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِنَّا وَ شِيعَتَنَا خُلِقْنَا مِنْ طِينَةٍ وَاحِدَةٍ(۲).

**[ترجمه]محاسن: امام باقر علیه‌السلام فرمود: «ما و شیعه ما از یک سرشت آفریده شدیم.» - . محاسن: ۱۳۵ -

**[ترجمه]

«۳»

سن، [المحاسن] عَنْ أَبِی إِسْحَاقَ الْخَفَّافِ رَفَعَهُ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: الْمُؤْمِنُ آنَسُ الْإِنْسِ جَيِّدُ الْجِنْسِ مِنْ طِينَتِنَا أَهْلَ الْبَيْتِ (۳).

**[ترجمه]محاسن: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «مومن، همدمی است خوش‌تر، از مایه ای خوب، از سرشت خاندان ما.» - . همان -

**[ترجمه]

بیان

آنس على صيغه اسم الفاعل و يحتمل أفعل التفضيل و نسبته إلى الأنس على المجاز و المراد الأنس بأئمتهم عليهم السلام أو بعضهم ببعض (۴).

**[ترجمه]«آنس» صیغه فاعل است و احتمال می رود افعل تفضیل باشد، و نسبت آن به انس، مجاز است. مقصود، همدمی با امامان است، یا با یکدیگر از افراد خودشان.

**[ترجمه]

«۴»

سن، [المحاسن] عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَدِيدٍ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَخْلُقَ الْمُؤْمِنَ مِنَ الْمُؤْمِنِ وَ الْمُؤْمِنَ مِنَ الْكَافِرِ بَعَثَ مَلَكاً فَأَخَذَ

۱- ۱. المحاسن: ۱۳۴.

۲- ۲. المصدر: ۱۳۵،.

۳- ۳. المصدر نفسه: ۱۳۵.

۴- ۴. أو هو الانس خلاف الجن و المعنى أن المؤمن آنس أفراد الانس.

قَطْرَةً مِنْ مَاءِ الْمُزْنِ فَأَلْقَاهَا عَلَى وَرَقَةٍ فَأَكَلَ مِنْهَا أَحَدُ الْأَبَوَيْنِ (۱)

فَذَلِكَ الْمُؤْمِنُ مِنْهُ (۲).

**[ترجمه]محاسن: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «خدای تبارک و تعالی هنگامی که خواست مومن را از مومن و یا از کافر بیافرینـد، فرشته‌ای فرستاد تا قطره ای آب از ابر بارنده برگرفت و آن را بر برگی افکند؛ یکی از دو پدر (مومن یا کافر) از آن خوردند، و مومن از این مایه است.» - . همان: ۱۳۸ -

**[ترجمه]

«۵»

سن، [المحاسن] عَنِ الْوَشَّاءِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُيَسِّرٍ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ نُطْفَةَ الْمُؤْمِنِ لَتَكُونُ فِی صُلْبِ الْمُشْرِكِ فَلَا يُصِيبُهُ شَیْ ءٌ مِنَ الشَّرِّ حَتَّى يَضَعَهُ فَإِذَا صَارَ بَشَراً سَوِيّاً لَمْ يُصِبْهُ شَیْ ءٌ مِنَ الشَّرِّ حَتَّى يَجْرِیَ عَلَيْهِ الْقَلَمُ (۳).

**[ترجمه]محاسن: امام صادق علیه‌السّلام فرمود: «نطفه مومن در پشت فرد بت پرستی است و به او آسیبی نمی‌رسد تا آن نطفه را انتقال بدهد؛ سپس، چون نطفه شکل گرفت و انسانی درست و کامل شد، به او بدی نمی‌رسد تا به سن تکلیف برسد.» - . همان -

**[ترجمه]

«۶»

ختص، [الإختصاص] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حُمْرَانَ قَالَ: سَأَلْتُ الصَّادِقَ علیه السلام مِنْ أَیِّ شَیْ ءٍ خَلَقَ اللَّهُ طِينَةَ الْمُؤْمِنِ قَالَ مِنْ طِينَةِ عِلِّيِّينَ قَالَ قُلْتُ فَمِنْ أَیِّ شَیْ ءٍ خَلَقَ الْمُؤْمِنَ قَالَ مِنْ طِينَةِ الْأَنْبِيَاءِ فَلَنْ يُنَجِّسَهُ شَیْ ءٌ(۴).

**[ترجمه]اختصاص: از محمد بن حمران روایت شده است: «از امام صادق علیه‌السلام پرسیدم: «خدا سرشت مومن را از چه آفریده است؟» فرمود: «از سرشت آن بالا بالاها.» گفتم: «مومن را از چه آفریده است؟» فرمود: «از سرشت پیمبران، و چیزی آن را آلوده و پلید نمی‌کند.» - . اختصاص: ۲۵ -

**[ترجمه]

«۷»

وَ بِإِسْنَادِهِ عَنْ رِبْعِیٍّ عَنْ رَجُلٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ النَّبِيِّينَ مِنْ طِينَةِ عِلِّيِّينَ قُلُوبَهُمْ وَ أَبْدَانَهُمْ وَ خَلَقَ قُلُوبَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْ تِلْكَ الطِّينَةِ وَ خَلَقَ أَبْدَانَهُمْ مِنْ دُونِ ذَلِكَ وَ خَلَقَ الْكُفَّارَ مِنْ طِينَةِ سِجِّينٍ قُلُوبَهُمْ وَ أَبْدَانَهُمْ فَخَلَطَ بَيْنَ

الطِّينَتَيْنِ فَمِنْ هَـذَا يَلِـدُ الْمُؤْمِنُ الْكَـافِرَ وَ يَلِـدُ الْكَـافِرُ الْمُؤْمِنَ وَ مِنْ هَـذَا يُصِـيبُ الْمُؤْمِنُ السَّيِّئَهَ وَ مِنْ هَاهُنَا يُصِـيبُ الْكَافِرُ الْحَسَـنَهَ فَقُلُوبُ الْمُؤْمِنِينَ تَحِنُّ إِلَى مَا خُلِقُوا مِنْهُ وَ قُلُوبُ الْكَافِرِينَ تَحِنُّ إِلَى مَا خُلِقُوا مِنْهُ (۵).

ص: ۷۸

۱- ۱. و المراد الأب فانه صاحب النطفه، و به يلحق الولد، و هذا التعبير و زان قوله عليه السلام:« اختاروا لنطفكم فان الخال أحد الضجيعين».

۲- ۲. المحاسن: ۱۳۸.

۳- ۳. المصدر: ۱۳۸.

۴- ۴. الاختصاص: ۲۵. و مثله فى الكافى ج ۲ ص ۳ بإسناده عن صالح بن سهل قال: قلت لابى عبد اللّه عليه السلام: جعلت فداك من أى شى ء خلق اللّه عزّ و جلّ طينه المؤمن؟ فقال من طينه الأنبياء فلم تنجس أبدا. قال المؤلّف قدّس سرّه فى شرحه مرآه العقول يعنى نجاسه الكفر و الشرك.

۵- ۵. الاختصاص: ۲۴. و مثله فى الكافى ج ۲ ص ۲.

**[ترجمه]اختصاص: امام سجاد علیه‌السلام فرمود: «خدا، دل و تن پیغمبران را از سرشت علیین آفرید؛ دل مومنان را هم از همان سرشت آفرید، اما تنشان را از فرودترِ آن خلق کرد. کفار را از سرشت سجّین آفرید، هم دل و هم تنشان را؛ آنگاه دو سرشت را با هم آمیخت؛ از اینجا است که از مومن، کافر بیرون می آید و از کافر، مومن. از اینجا است که مومن دچار گناه می‌شود و کافر نیز دست به نیکوکاری می‌زند. دل مومنان شیفته آن چیزی است که از آن آفریده شده‌اند، و دل کافران شیفته همان چیزی که از آن خلق شده اند.» - . اختصاص: ۲۴ -

**[ترجمه]

بیان

الخلق یکون بمعنی التکوین و بمعنی التقدیر و فی النهایه طِینَ علیه أی جُبِلَ و یقال طَانَهُ اللَّهُ عَلَی طِینَتِهِ خَلَقَهُ عَلَی جِبِلَّتِهِ و طِینَهُ الرَّجُل خَلْقُهُ و أَصْلُهُ و قال علّیون اسم للسماء السابعه و قیل اسم لدیوان الملائکه الحفظه ترفع إلیه أعمال الصالحین من العباد.

و قیل أراد أعلی الأمکنه و أشرف المراتب و أقربها من الله تعالی فی الدار الآخره و تعرب بالحروف و الحرکات کقِنَّسْرِینَ و أشباهها علی أنها جمع أو واحد انتهی.

و إضافه الطینه إما بتقدیر اللام أو من أو فی «قلوبهم و أبدانهم» بدل النبیین و یحتمل أن یراد بالقلب هنا العضو المعروف الذی یتعلق الروح أولا بالبخار اللطیف المنبعث منه فلا ینافی ما مر فی باب خلق أبدان الأئمه علیهم السلام من أن أجسادهم مخلوقه من طینه علیین و أرواحهم مخلوقه من فوق ذلک علی أنه لو أرید به الروح أمکن الجمع بجعل الطینه مبدأ لها مجازا باعتبار القرب و التعلق أو بتخصیص النبیین بغیر نبینا صلی الله علیه و آله و یؤیده بعض الأخبار و فی القاموس سجین کسکین موضع فیه کتاب الفجار و واد فی جهنم أو حجر فی الأرض السابعه و فی النهایه اسم علم للنار فعیل من السجن.

«فخلط الطینتین» أی فی جسد آدم علیه السلام فلذا حصل فی ذریته قابلیه المرتبتین و استعداد الدرجتین «و من هاهنا یصیب المؤمن السیئه» لخلط طینته بطینه الکافر و کذا العکس «فقلوب المؤمنین تحنّ» أی تمیل و تشتاق قال الجوهری الحنین الشوق و تَوَقَان النفس «إلی ما خلقوا منه» أی إلی الأعمال المناسبه لما خلقوا منه المؤدیه إلیها أو إلی الأنبیاء و الأوصیاء علیهم السلام المخلوقین من الطینه التی خلق منها قلوبهم و کذا الفقره الثانیه تحتمل الوجهین و قد مر الکلام منا فی أمثال هذا الخبر فی کتاب العدل.

و قال بعض المحدثین فی تأویله أن الله تعالی لما علم فی الأزل الأرواح التی تختار الإیمان باختیارها و التی تختار المعصیه باختیارها سواء خلقوا من طینه

ص: ۷۹

عليين أو من طينه سجين فلما علم ذلك أعطى أبدان الأرواح التى علم أنهم يختارون الإيمان باختيارها كيفيه عليين للمناسبه و أعطى أبدان الأرواح التى علم أنها تختار الكفر باختيارها كيفيه السجين من غير أن يكون للأمرين مدخل فى اختيارهم الإيمان و الكفر و خلط ما بين الطينتين من غير أن يكون لذلك الخلط مدخل فى اختيار الحسنه و السيئه.

و قال بعض أرباب التأويل من المحققين (١)

المراد بعليين أشرف المراتب و أقربها من الله تعالى و له درجات كما يدل عليه ما ورد فى بعض الأخبار من قولهم أعلى عليين و كما وقع التنبيه فى هذا الخبر بنسبه خلق القلوب و الأبدان كليهما إليه مع اختلافهما فى الرتبه. فيشبه أن يراد بهما عالم الجبروت و الملكوت جميعا اللذين هما فوق عالم الملك أى عالم العقل و النفس و خلق قلوب النبيين من الجبروت معلوم لأنهم المقرّبون و أما خلق أبدانهم من الملكوت فذلك لأن أبدانهم الحقيقيه هى التى فى باطن هذه الجلود المدبره لهذه الأبدان و إنما أبدانهم العنصريه أبدان أبدانهم لا علاقه لهم بها فكأنهم و هم فى جلابيب من هذه الأبدان قد نفضوها و تجرّدوا منها لعدم ركونهم إليها و شده شوقهم إلى النشأه الأخرى و لهذا نعموا بالوصول إلى الآخره و مفارقه هذه الأدنى و من هنا

ورد فى الحديث: الدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَ جَنَّهُ الْكَافِرِ(٢).

ص: ٨٠

١- ١. يريد به الفيلسوف المشهور ملا صدرا الشيرازى.

٢- ٢. قال العلامه الطباطبائى مد ظله فى بعض كلامه: الاخبار مستفيضه فى أن اللّه تعالى خلق السعداء من طينه عليين و خلق الاشقياء من طينه سجين- من النار- و كل يرجع الى حكم طينته من السعاده و الشقاء، و قد أورد عليها اولا بمخالفه الكتاب و ثانيا باستلزام الجبر الباطل. أما البحث الأول فقد قال اللّه تعالى:« هُوَ الَّذِی خَلَقَکُمْ مِنْ طِینٍ» و قال:« بَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسانِ مِنْ طِینٍ» فأفاد أن الإنسان مخلوق من طين، ثمّ قال تعالى:« وَ لِکُلٍّ وِجْهَهٌ هُوَ. مُوَلِّیها» الآيه. و قال:« ما أَصابَ مِنْ مُصِیبَهٍ فِی الْأَرْضِ وَ لا فِی أَنْفُسِکُمْ إِلَّا فِی کِتابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَها» الآيه: فأفاد أن للإنسان غايه و نهايه من السعاده و الشقاء، و هو متوجه إليها، سائر نحوها و قال تعالى: کَما بَدَأَکُمْ تَعُودُونَ فَرِیقاً هَدی وَ فَرِیقاً حَقَّ عَلَیْهِمُ الضَّلالَهُ» الآيه. فأفاد أن ما ينتهى إليه أمر الإنسان من السعاده و الشقاء هو ما كان عليه فى بدء خلقه طينا، فهذه الطينه طينه سعاده و طينه شقاء، و آخر السعيد الى الجنه، و آخر الشقى الى النار، فهما أو لهما لكون الآخر هو الأول، و حينئذ صح أن السعداء خلقوا من طينه الجنه و الاشقياء خلقوا من طينه النار. و قال تعالى:« کَلَّا إِنَّ کِتابَ الْأَبْرارِ لَفِی عِلِّیِّینَ وَ ما أَدْراکَ ما عِلِّیُّونَ کِتابٌ مَرْقُومٌ یَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ ... کَلَّا إِنَّ کِتابَ الْفُجَّارِ لَفِی سِجِّینٍ وَ ما أَدْراکَ ما سِجِّینٌ کِتابٌ مَرْقُومٌ وَیْلٌ یَوْمَئِذٍ لِلْمُکَذِّبِینَ» الآيات و هى تشعر بأن عليين و سجين هما ما ينتهى إليه أمر الابرار و الفجار من النعمه و العذاب فافهم. و اما البحث الثانى و هو ان اخبار الطينه تستلزم أن تكون السعاده و الشقاء لازمين حتميين للإنسان، و معه لا يكون أحدهما اختياريا كسبيا للإنسان و هو الجبر الباطل. فالجواب عنه أن اقتضاء الطينه للسعاده أو الشقاء ليس من قبل نفسها بل من قبل حكمه تعالى و قضائه ما قضى من سعاده و شقاء، فيرجع الاشكال الى سبق قضاء السعاده الشقاء فى حقّ الإنسان قبل أن يخلق، و أن ذلك يستلزم الجبر، و الجواب أن القضاء متعلق بصدور الفعل عن اختيار العبد، فهو فعل اختيارى فى عين أنّه حتمى الوقوع، و لم يتعلق بالفعل سواء اختاره العبد أو لم يختره حتّى يلزم منه بطلان الاختيار.

و إنما نسب خلق أبـدان المؤمنين إلى ما دون ذلك لأنها مركّبه من هذه و من هذه لتعلّقهم بهذه الأبدان العنصـريه أيضا ما داموا فيها و سـجين أخس المراتب و أبعدها من الله سـبحانه فيشبه أن يراد به حقيقه الدنيا و باطنها التى هى مخبوءه تحت عالم الملك أعنى هذا العالم العنصرى فإن الأرواح مسجونه فيه و لهذا

ورد فى الحديث: الْمَسْجُونُ مَنْ سَجَنَتْهُ الدُّنْيَا عَنِ الْآخِرَهِ.

ص: ٨١

و خلق أبدان الكفار من هذا العالم ظاهر و إنما نسب خلق قلوبهم إليه لشده ركونهم إليه و إخلادهم إلى الأرض و تثاقلهم إليها فكأنه ليس لهم من الملكوت نصيب لاستغراقهم فى الملك و الخلط بين الطينتين إشاره إلى تعلق الأرواح الملكوتيه بالأبدان العنصريه بل نشؤها منها شيئا فشيئا فكل من النشأتين غلبت عليه صار من أهلها فيصير مؤمنا حقيقيا أو كافرا حقيقيا أو بين الأمرين على حسب مراتب الإيمان و الكفر انتهى.

**[ترجمه]«خلق»: پدید آوردن و یا اندازه گرفتن است. در نهایه آمده است که طینت مرد، مایه آفرینش و خلق او است. گفته می شود: «طانه الله علی طینته»، یعنی او را بر مبنای طبیعتش آفرید. پس طینت مرد، همان مایه آفرینش و اصل او است. و گفته است: «علیون» نام آسمان هفتم است، و گفته‌اند: نام دفتر فرشته های پاسبان است که اعمال بنده های خوب بر آن نوشته می...شود. و گفته‌اند: مراد جاهای بالاتر و بلندمرتبه‌تر است و نزدیک‌تر به خدای تعالی، در سرای دیگر. علیون، هم اعراب به حروف و هم اعراب به حرکت می گیرد؛ مانند «قنسرین» و کلماتی مشابه آن، و این بستگی به پایه دارد که جمع باشد یا مفرد.

اضافه «طینه» با تقدیر گرفتن «لام» و یا «من» و یا «فی» است. «دلشان و جانشان»: چه‌بسا مقصود، همان دل معروف صنوبری باشد که روحِ به بخار لطیف پراکنده، وابسته به آن است؛ و این مخالفتی ندارد با آنچه در باب خلق ابدان ائمه علیهم‌السلام نقل شد، که تن آنان را از سرشت علیین آفریده است و روحشان را از سرشت بالاتر. حتی اگر مقصود از دل و جان، روح باشد، می توان آنها را با این تفسیر به هم ارتباط داد که: منظور از سرشت، مایه آن است، یا منظور از پیغمبران، کسی جز پیغمبر ما نیست. بعضی از روایات نیز بر این نکته تایید می کنند.

در قاموس آمده است: «سِجّین» بر وزن «سِکّین»، جایگاه عذاب فاجران است و یک وادی در دوزخ، یا سنگی در زمین هفتم؛ و در نهایه آمده که نامی است برای آتش، و «فعّیل» از مادّه سجن است.

«پس هر دو سرشت را به هم آمیخت»: در تن آدم، از این رو در نژادش آمادگی ظهور هر دو گروه فراهم شد. «مومن دچار گناه شد»: چون با سرشت کافر آمیخت و کافر نیکوکار شد. «پس دل مومن شیفته است»: یعنی میل و اشتیاق دارد. جوهری می‌گوید که «حنین» شوق و نفس است. «به آن چیزی که از آن آفریده شده است»: از کارهای نیک مناسب وی، یا به سوی پیغمبران و امامان، چون از سرشت آنان آفریده شده است. همچنین در بند دوم، دو وجه احتمال دارد که ما در کتاب عدل، در مورد حدیثی مانند این، درباره‌اش سخن گفته‌ایم.

یک محدث در تأویل این حدیث گفته است: «چون خدای تعالی در ازل می دانست که کدام روح به اختیار خود پذیرای ایمان است و کدام روح پذیرای گناه - چه از سرشت علیین باشند و یا سجّین - بر اساس این دانش ازلی، به گروه نخست طینت علیین داده تا مناسب آنان باشد و به تن دسته دوم، سرشت سجین عطا کرده است، بدون آنکه در کفر و ایمان آنان اثری داشته باشد. درواقع، این دو سرشت را به هم آمیخته، بدون آنکه این مسئله در انتخاب خوب و بد نقشی داشته باشد.» تأویل‌گر دیگری - از محققان - گفته است: «مقصود از علیین، بالاترین پایه و نزدیک‌ترین آنها است به خدای تعالی، چون علیین، مراتب و پایه های مختلف دارد. چنانچه برخی اخبار بر آن دلالت دارند که فرموده «اعلی علیین». در این خبر هم، چنین برمی...آید که تن و دل را به هم وابسته، با اختلاف پایه آنها.

چنین به نظر می‌رسد که مراد از آنها، عالم جبروت و ملکوت باشد، چون هر دو بالاتر از عالم ملک و عالم عقل و نفسند. آفرینش دل پیمبران از جبروت، طبیعی است، زیرا که آنان از مقربان هستند، اما آفرینش تن آنان از ملکوت، به این خاطر است که تن حقیقی آنان درون این تن و پوست است، و برای این تن‌های خاکی آماده شده که تن است برای تن اصلی آنها و به آن علاقه‌ای ندارند. گویا در زیر پوستین این تن خاکی، از هم اکنون آن را تکانده‌اند و از آن برهنه شده‌اند، زیرا به آن اعتمادی ندارند و شیفته نشأه دیگری هستند. از این رو، رسیدن به سرای دیگر و جدا شدن از این جهان را خوش دارند. از اینجا است که در حدیث آمده: «دنیا زندان مومن است و بهشتِ کافر.»

همانا تن‌های مومنان را با چیزی فرودتر از آن آفریده است، چون از هر دو ترکیب شده اند، و به جهت علاقه به تن عنصری است که در آن به سر می‌برند. «سجین» مرتبه ای پایین‌تر و دورتر از خدای تعالی است. به نظر می‌رسد که مراد از سجین، حقیقت دنیا و درون آن است که زیر عالم ملک، نهان است؛ یعنی همین عالم خاکی که جان‌ها در آن زندانی‌اند. از این رو، در حدیث آمده است: «زندانی کسی است که دنیایش از سرای دیگر، در زندان کرده است.»

آفرینش تن‌های کفار از این جهان، روشن است. آفرینش دلشان نیز به آن وابسته است؛ چون بر بدن‌ها خزیدند، به زمین و این جهان چسبیده‌اند و بر آن گرانبار شده‌اند؛ چنان که گویی از ملکوت بهره‌ای ندارند، چراکه در عالم ملک به سر می‌برند. آمیزش میان این دو سرشت، اشاره‌ای است به وابستگی ارواح ملکوتیه به ابدان خاکی، و بلکه برآوردنشان از آنها، خرده‌خرده، تا هر نشانه‌ای که بر آن چیره شد، از اهل آن گردیدند و به مومن حقیقی یا کافر حقیقی، یا چیزی میان آن دو، تبدیل شدند، برحسب مراتب کفر و ایمان. - . ملا صدرا شیرازی -

**[ترجمه]

و أقول

هو مبنی علی أصول و اصطلاحات لم تثبت حقیتها و لم تعرف حقیقتها و لا ضروره فی الخوض فیها.

**[ترجمه]این سخنان، بر پایه اصول و اصطلاحات ثابت‌نشده بیان شده است و حقیقت آنها نامعلوم است و خوض در آنها درست نیست.

**[ترجمه]

«۷»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ عَنِ النَّضْرِ بْنِ شُعَیْبٍ عَنْ عَبْدِ الْغَفَّارِ الْجَازِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ خَلَقَ الْمُؤْمِنَ مِنْ طِینَهِ الْجَنَّهِ وَ خَلَقَ الْکَافِرَ مِنْ طِینَهِ النَّارِ وَ قَالَ إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِعَبْدٍ خَیْراً طَیَّبَ رُوحَهُ وَ جَسَدَهُ فَلَا یَسْمَعُ شَیْئاً مِنَ الْخَیْرِ إِلَّا عَرَفَهُ وَ لَا یَسْمَعُ شَیْئاً مِنَ الْمُنْکَرِ إِلَّا أَنْکَرَهُ قَالَ وَ سَمِعْتُهُ یَقُولُ الطِّینَاتُ ثَلَاثٌ طِینَهُ الْأَنْبِیَاءِ وَ الْمُؤْمِنُ مِنْ تِلْکَ الطِّینَهِ إِلَّا أَنَّ الْأَنْبِیَاءَ هُمْ مِنْ صَفْوَتِهَا هُمُ الْأَصْلُ وَ لَهُمْ فَضْلُهُمْ وَ الْمُؤْمِنُونَ الْفَرْعُ مِنْ طِینٍ لازِبٍ کَذَلِکَ لَا یُفَرِّقُ اللَّهُ عَزَّ وَ

جِلَّ بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ شِيعَتِهِمْ وَ قَالَ طِينَهُ النَّاصِبِ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ وَ أَمَّا الْمُسْتَضْعَفُونَ فَ مِنْ تُرابٍ لَا يَتَحَوَّلُ مُؤْمِنٌ عَنْ إِيمَانِهِ وَ لَا نَاصِبٌ عَنْ نَصْبِهِ وَ لِلَّهِ الْمَشِيَّهُ فِيهِمْ (۱).

**[ترجمه]امام صادق علیه‌السلام فرمود: «خدای عزوجل، مومن را از سرشت بهشت آفرید و کافر را از سرشت دوزخ.» و فرمود: «چون خدا خوبی بنده ای را بخواهد، جان و تنش را پاک می‌سازد؛ چنان که او خیری نشنود، مگر اینکه آن را بشناسد، و سخن زشتی نشنود، مگر اینکه برایش ناشناس باشد.»

راوی می گوید: «شنیدم که امام علیه‌السلام می‌فرمود: «سرشت بر سه گونه است: سرشت پیمبران، که فرد مومن نیز از همین سرشت است، با این تفاوت که پیمبران سرآمد آن هستند، و پایه آنند و برتری دارند، در حالی که مومنان شاخه آن هستند؛ از گلی چسبان. چنین است که خدای عزوجل، جدایی نمی‌اندازد میان آنها و پیروانشان. و فرمود:« سرشت ناصب (دشمن اهل بیت) از لجنی سالخورده و بدبو آفریده شده، اما سرشت مستضعفان از خاک است. هیچ مومنی از ایمان خود نمی گذرد و هیچ ناصبی از عقیده‌اش دست نمی‌کشد، و خدا را درباره آنها خواسته ای است.» - . کافی ۲ : ۳ -

**[ترجمه]

تبیین

من طينه الجنه أي من طينه يعلم حين خلقه منها أنه يصير إلى الجنه أو من طينه مرجحه لأعمال تصير سببا لدخول الجنه لا على الإلجاء إذا أراد الله بعبد خيرا أي حسن عاقبه و سعاده.

ص: ۸۲

۱- ۱. الكافي ج ۲ ص ۳.

طیب روحه بالهدایات الخاصه و الألطاف المرجحه و ذلک بعد حسن اختیاره و ما یعود إلیه من الأسباب مِنْ طِینٍ لازِبٍ قال القاضی هو الحاصل من ضرب الجزء المائی إلی الجزء الأرضی و فی القاموس اللزوب اللصوق و الثبوت و لزب ککرم لزبا و لزوبا دخل بعضه فی بعض و الطین لزق و صلب.

**[ترجمه]«از سرشت بهشت»: خاک و سرشتی که خدای تعالی هنگام آفرینش آن، می‌داند که بهشت می‌رود، یا سرشتی که برای بهشت رفتن به دنبال کردارهای خوب است. «اگر خدا خوبی بنده ای را بخواهد»: یعنی حسن عاقبت و سعادت.

«پاک می کند روحش را»: با هدایات خاصه و الطاف نیک، آن هم پس از حُسن اختیار خودش و تدارک وسائل این سرانجام .

«من طین لازب»: قاضی می گوید که گل چسبنده، از آمیزش و به هم زدن مقداری آب و خاک زمین به دست می‌آید. در قاموس آمده است: «الزوب» به معنای چسبیدن و ثابت ماندن است؛ و «لزب ککرم لزباً و لزوباً»: بعضی از آن در بعضی داخل شد. «لزب الطین»: چسبید و سفت شد.

**[ترجمه]

أقول

و یمکن أن یکون علی هذا التأویل للآیه الکریمه المراد باللزوب لصوقهم بالأئمه علیهم السلام و ملازمتهم لهم فقوله کذلک لا یفرق الله و فی بعض النسخ لذلک أی للزوبهم و لصوقهم بأئمتهم علیهم السلام و لصوق طینتهم بطینتهم لا- یفرق الله بینهم و بینهم أو لکونهم من فرع تلک الطینه لا یفرق الله بینهما فی الدنیا و الآخره لأن الفرع ملحق بالأصل و تابع له.

و الحمأ الطین الأسود و المسنون المتغیر المنتن و قیل أی مصبوب کأنه أفرغ حتی صار صوره و قیل إنه الرطب و قیل مصور و الحمأ المسنون طین سجین فمن تراب أی خلقوا من تراب غیر ممزوج بماء عذب زلال کما مزجت به طینه الأنبیاء و المؤمنین و لا بماء آسن أجاج کما مزجت به طینه الکافرین.

و کأن هذا وجه جمع بین الآیات الکریمه فإن ما دل علی أنه خلق مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ فهو فی الناصب و ما دل علی أنه خلق مِنْ طِینٍ لازِبٍ فهو فی الشیعه و ما دل علی أنه خلق مِنْ تُرابٍ فهو فی المستضعفین فیحتمل أن یکون المراد إدخال تلک الطینات فی بدن آدم علیه السلام لتحصیل قابلیه جمیع تلک الأمور و الأقسام فی ولده أو یکون المراد خلق کل صنف من طینه بإدخالها فی النطفه أو بحصول تلک النطفه من هذه الطینه.

فالأوسط أظهر

لِمَا رَوَاهُ الشَّیْخُ فِی مَجَالِسِهِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ عُبَیْدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ یَحْیَی بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ جَدِّهِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیٍّ علیهما السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِنَّ فِی الْفِرْدَوْسِ لَعَیْناً أَحْلَی مِنَ الشَّهْدِ وَ أَلْیَنَ مِنَ الزُّبْدِ وَ أَبْرَدَ

مِنَ الثَّلْجِ وَ أَطْيَبَ مِنَ الْمِسْكِ فِيهَا طِينَةٌ خَلَقَنَا اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مِنْهَا وَ خَلَقَ شِيعَتَنَا مِنْهَا فَمَنْ لَمْ يَكُنْ مِنْ تِلْكَ الطِّينَةِ فَلَيْسَ مِنَّا وَ لَا مِنْ شِيعَتِنَا وَ هِيَ الْمِيثَاقُ الَّذِي أَخَذَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَى وَلَايَةِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام لِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ علیه السلام- قَالَ عُبَيْدٌ فَذَكَرْتُ لِمُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ هَذَا الْحَدِيثَ فَقَالَ صَدَقَكَ يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ هَكَذَا أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ جَدِّي عَنِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله قَالَ عُبَيْدٌ أَشْتَهِي أَنْ تُفَسِّرَهُ لَنَا إِنْ كَانَ عِنْدَكَ تَفْسِيرٌ قَالَ نَعَمْ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ جَدِّي عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ قَالَ إِنَّ لِلَّهِ مَلَكاً رَأْسُهُ تَحْتَ الْعَرْشِ وَ قَدَمَاهُ فِي تُخُومِ الْأَرْضِ السَّابِعَةِ السُّفْلَى بَيْنَ عَيْنَيْهِ رَاحَةُ أَحَدِكُمْ فَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يَخْلُقَ خَلْقاً عَلَى وَلَايَةِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ علیه السلام أَمَرَ ذَلِكَ الْمَلَكَ فَأَخَذَ مِنْ تِلْكَ الطِّينَةِ فَرَمَى بِهَا فِي النُّطْفَةِ حَتَّى يَصِيرَ إِلَى الرَّحِمِ مِنْهَا يَخْلُقُ وَ هِيَ الْمِيثَاقُ.

قوله و لله المشيه فيهم أی فی المستضعفين و التعميم بعيد(۱).

**[ترجمه]ممکن است بر پایه این تأویل از آیه کریمه، مقصود از گل چسبنده، چه‌بسا چسبیدن آنها به امامان خود باشد و چسبیدن سرشت آنان به سرشت امامان؛ چراکه خدا میانشان جدایی نمی‌اندازد؛ یا به این معنی است که شاخه آن سرشت هستند و در این جهان و سرای دیگر، به آن می‌پیوندند و پیرو آن هستند.

«حمأ»: گل سیاه. «مسنون»: متغیر و بدبو. و گفته شده به معنی «فرو ریخته شده» است؛ به گونه ای که گویا ریخته شده تا شکل بگیرد. همچنین، گفته شده به معنای «خیس» است. باز گفته شده که به معنای «شکل گرفته» است. «حمأ مسنون» گل سجین است. «از خاکند»: یعنی خاکی که با آب زلال آمیخته نشده است، مانند سرشت پیمبران و نه با آب بدبو و تلخ و شور، مانند سرشت ناصبان و کافران.

گویا این راه، جمعی است میان تعبیرهای مختلف آیات کریمه قرآن در بیان آفرینش انسان؛ زیرا کسی که می‌گوید آدمی از «حمأ مسنون» است، همان ناصب است، و آن کس که می‌گوید از گل چسبنده است، همان شیعه است؛ و آنان که می‌گویند از خاک است، مستضعفان هستند. چه‌بسا مراد این است که همه این سرشت‌ها در پیکر آدم درآمدند تا برای همه این امور و همه اقسام آماده باشد؛ یا مراد از آفرینش هر صنفی از سرشتی، این است که در نطفه‌ای که مایه او است دربیاید؛ یا اینکه آن نطفه از آن سرشت باشد؛ به هرحال، وجه وسط بهتر به نظر می‌آید و برای این روایت، روشنگرتر است.

رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله‌وسلم فرمود: «در فردوس، چشمه ای است شیرین‌تر از عسل و نرم‌تر از کره و سفیدتر از برف و خوشبوتر از مشک، که در آن سرشتی است که خدای عزوجل، ما را از آن آفرید؛ و شیعه ما را هم از آن آفرید، و هر کس که از آن سرشت نیست، از ما و از شیعه ما نیست. این، همان پیمانی است که خدای عزوجل بر ولایت امیرالمومنین علیه‌السلام گرفته است.»

عبید (راوی این حدیث) می‌گوید: «این حدیث را برای محمد بن حسین گفتم و او گفت:« یحیی بن عبداللّه به تو راست گفته و او به من خبر داد از پدرم، از جدم، از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله.» عبید گفت: «دلم می خواهد اگر این حدیث نزد تو تفسیری دارد برایم بگویی.» گفت: «برای خدا فرشته ای است که سرش زیر عرش است، گام‌هایش در ژرفای زمین هفتم، و میان دو دیده اش به اندازه کف دست یکی از شما است؛ چون خدا بخواهد که آفریده ای را با دوستی علی‌بن‌ابی‌طالب علیه...

السلام بیافرینند، فرمان می‌دهد به آن فرشته، تا از آن سرشت برگیرد و آن را در نطفه پرتاب کند تا به درون رحم برود و شخص را از آن بیافریند، و آن پیمان است.» اینکه فرمود:«خدا را در آنها خواسته‌ای است» درباره مستضعفین است و عمومش برای هر سه گروه دور است.

**[ترجمه]

«۸»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ مُسْلِمٍ الْحُلْوَانِیِّ عَنْ أَبِی إِسْمَاعِیلَ الصَّیْقَلِ الرَّازِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ فِی الْجَنَّهِ لَشَجَرَهً تُسَمَّی الْمُزْنَ فَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ أَنْ یَخْلُقَ مُؤْمِناً أَقْطَرَ مِنْهَا قَطْرَهً فَلَا تُصِیبُ بَقْلَهً وَ لَا ثَمَرَهً أَکَلَ مِنْهَا مُؤْمِنٌ أَوْ کَافِرٌ إِلَّا أَخْرَجَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مِنْ صُلْبِهِ مُؤْمِناً(۲).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «در بهشت درختی است به نام مزن؛ چون خدا بخواهد مومنی را بیافریند، قطره ای از آن را می‌چکانَد و به سبزه ای و میوه ای نرسد که مومنی یا کافری از آن بخورد مگر اینکه خدای عزوجل از پشت او مومنی برآورد.» - . کافی ۲ : ۱۴ -

**[ترجمه]

بیان

فی المصباح حلوان بالضم بلد مشهور من سواد العراق و هی آخر مدن العراق و بینها و بین بغداد نحو خمس مراحل و فی القاموس المزن بالضم

۱- ۱. بل للّه المشیه فیهم جمیعا و لیس المشیه مشیه جزافیه بل هی ما یجری علیه ناموس الکون و الفساد الحاکم علی الإنسان و قلبه و فکره و أفعاله کلها فمن آمن فقد آمن بمشیه اللّه و من کفر فقد کفر بمشیه اللّه و من ارتد عن الایمان الی النصب و العناد فقد ارتد بمشیه اللّه، فافهم ذلک.

۲- ۲. الکافی ج ۲ ص ۱۴.

السحاب أو أبيضه أو ذو الماء انتهى و كان التسميه هنا على التشبيه.

قيل هذا الحديث كما يناسب ما قيل إن المراد بالطينه الأصول الممتزجات المنتقله فى أطوار الخلقه كالنطفه و ما قبلها من موادها مثل النبات و الغذاء و ما بعدها من العلقه و المضغه و المزاج الإنسان القابل للنفس الناطقه المدبره كذلك يناسب ما ذكر من أن المراد بالطينه طينه الجنه لأن طينه الجنه اختمارها و تربيتها بهذه القطره كما أنه بماء العذب الفرات المذكور سابقا و بالجمله خلقه من طينه الجنه و مزجها بماء الفرات أولا و تربيتها بماء المزن ثانيا لطف منه تعالى بالنسبه إلى المؤمن ليحصل له الوصول إلى أعلى مراتب القرب انتهى.

و قال بعض المحققين من أهل التأويل الجنه تشتمل جنان الجبروت و الملكوت و المزن السحاب و هو أيضا يعم سحاب ماء الرحمه و الجود و الكرم و سحاب ماء المطر و الخصب و الديم و كما أن لكل قطره من ماء المطر صوره و سحابا انفصلت منه فى عالم الملك كذلك له صوره و سحاب انفصلت منه فى عالمى الملكوت و الجبروت و كما أن البقله و الثمره تتربى بصورتها الملكيه كذلك تتربى بصورتيها الملكوتيه و الجبروتيه المخلوقتين من ذكر الله تعالى اللتين من شجره المزن الجنانى و كما أنهما تتربيان بها قبل الأكل كذلك تتربيان بها بعد الأكل فى بدن الآكل فإنها ما لم تستحل إلى صوره العضو فهى بعد فى التربيه.

فالإنسان إذا أكل بقله أو ثمره ذكر الله عز و جل عندها و شكر الله عليها و صرف قوتها فى طاعه الله سبحانه و الأفكار الإيمانيه و الخيالات الروحانيه فقد تربت تلك البقله أو الثمره فى جسده بماء المزن الجنانى فإذا فضلت من مادتها فضله منويه فهى من شجره المزن التى أصلها فى الجنه.

و إذا أكلها على غفله من الله سبحانه و لم يشكر الله عليها و صرف قوتها فى معصيه الله تعالى و الأفكار المموهه الدنيويه و الخيالات الشهوانيه فقد تربت

تلك البقله أو الثمره فی جسده بماء آخر غیر صالح لخلق المؤمن إلا أن یکون قد تحقق تربیتها بماء المزن الجنانی قبل الأکل.

و أما مأکوله الکافر التی یخلق منها المؤمن فإنما یتحقق تربیتها بـذلک الماء قبل أکله لها غالبا و لـذکر الله عند زرعها أو غرسـها مدخل فی تلک التربیه و کذلک لحل ثمنها و تقوی زارعها أو غارسها إلی غیر ذلک من الأسباب.

**[ترجمه]در مصباح آمده است: «حلوان» - به ضم «حاء» - شهری مشهور است، از دورترین شهرهای عراق، و میان آن تا بغداد حدود پنج مرحله است. در قاموس آمده است: «مُزن» - به «ضم» - ابر یا ابر سفید یا ابر باران‌دار است.» گویا این نام... گذاری به جهت همانندی صورت گرفته است.

مؤلف:

«این حدیث با این سخن تطابق دارد که طینت همان مایه های نخستِ درآمیخته است که در اطوار گوناگون آفرینش موجود است؛ مانند نطفه و مایه های بیش از آن؛ از گیاه و خوراک، و پس از آن، از علقه و مضغه و مزاج آدمی، که پذیرای نفس ناطقه تدبیرکننده است. این تفسیر، همچنین با این گفته که مقصود از طینت سرشت بهشتی است، تناسب دارد؛ زیرا که آن سرشت با این قطره پرورش می‌یابد؛ چنانچه با آب شیرینِ پیش‌گفته. خلاصه، آفرینش او از سرشت بهشت، آمیختنش با آب شیرین گوارا در آغاز، پرورش دوباره با آب مُزن، همه از لطف خدا به مومن است، تا به بالاترین پایه قرب برسد.»

یکی از محققان تأویل گر گفته است: بهشت، دارای جبروت و ملکوت است و مُزن - که ابر است - آب رحمت وجود و کرم و ابر بارنده و فراوانی است؛ و محصول دارد، چون هر قطره باران صورتی دارد و ابری که از آن می‌چکد، در عالم ملک صورت دلبری دارد که از آن می‌چکد در عالم ملکوت و جبروت؛ چنانچه سبزی و میوه، پروریده صورت مادی او است، همچنان پروریده صورت ملکوتی و جبروتی او نیز هست، که از ذکر خدا و درخت مزن بهشتی آفریده اند؛ و چنانچه پیش از خوردنشان از آن پرورش می‌یابند، پس از خوردن هم، در تن خورنده از آن پرورش گیرند، زیرا تا به صورت عضو درنیامده، در جریان پرورش است؛ و آدمی که سبزی یا میوه بخورد و خدا را با آن یاد کند و شکر کند و نیرویش را در طاعت خدا صرف کند و در اندیشه های ایمانی و خیالات روحانی باشد، آن سبزی و میوه در تنش، با آب مزن جنانی پرورش می‌یابد؛ و چون از آن منی درآید، از درخت مزنی است که در بهشت است.

اما چون در غفلت از خدا، آن سبزی و میوه را بخورد و خدا را به جهت آن شکر نکند و آن قوت را در نافرمانی صرف کند، اندیشه های آلوده دنیوی و خیالات شهوانی آن سبزی و میوه در تنش پرورش می‌یابد که از آب دیگری است و شایسته آفرینش مومن نیست؛ مگر اینکه پیش از آن، با آب مزن بهشتی پرورش یافته باشد.

پرورش خوراک کافری که مومن از او پدید می‌آید، با آبی است که پیش از خوردن در آن صرف شده؛ با ذکر خدا در هنگام کشتن و کاشتن آن؛ چرا که در پرورش اثر دارند؛ همچنین با مسائلی مانند حلال بودن بهایش و تقوای زارع و کاشتنده و دیگر اسباب پیدایش آن.

**[ترجمه]

کا، [الکافی] الْعِدَّهُ عَنْ سَهْلٍ وَ غَیْرُ وَاحِدٍ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ الْحَسَنِ جَمِیعاً عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أُورَمَهَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ یَسَارٍ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ یُوسُفَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ کَیْسَانَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاکَ أَنَا مَوْلَاکَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ کَیْسَانَ قَالَ أَمَّا النَّسَبُ فَأَعْرِفُهُ وَ أَمَّا أَنْتَ فَلَسْتُ أَعْرِفُکَ قَالَ قُلْتُ لَهُ إِنِّی وُلِدْتُ بِالْجَبَلِ وَ نَشَأْتُ فِی أَرْضِ فَارِسَ وَ إِنَّنِی أُخَالِطُ النَّاسَ فِی التِّجَارَاتِ وَ غَیْرِ ذَلِکَ فَأُخَالِطُ الرَّجُلَ فَأَرَی لَهُ حُسْنَ السَّمْتِ وَ حُسْنَ الْخُلُقِ وَ کَثْرَهَ أَمَانَهٍ ثُمَّ أُفَتِّشُهُ فَأُفَتِّشُهُ عَنْ عَدَاوَتِکُمْ وَ أُخَالِطُ الرَّجُلَ فَأَرَی مِنْهُ سُوءَ الْخُلُقِ وَ قِلَّهَ أَمَانَهٍ وَ زَعَارَّهً ثُمَّ أُفَتِّشُهُ فَأُفَتِّشُهُ عَنْ وَلَایَتِکُمْ فَکَیْفَ یَکُونُ ذَلِکَ قَالَ فَقَالَ لِی أَ مَا عَلِمْتَ یَا ابْنَ کَیْسَانَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَخَذَ طِینَهً مِنَ الْجَنَّهِ طِینَهً مِنَ النَّارِ فَخَلَطَهُمَا جَمِیعاً ثُمَّ نَزَعَ هَذِهِ مِنْ هَذِهِ وَ هَذِهِ مِنْ هَذِهِ فَمَا رَأَیْتَ فِی أُولَئِکَ مِنَ الْأَمَانَهِ وَ حُسْنِ الْخُلُقِ وَ حُسْنِ السَّمْتِ فَمِمَّا مَسَّتْهُمْ مِنْ طِینَهِ الْجَنَّهِ وَ هُمْ یَعُودُونَ إِلَی مَا خُلِقُوا مِنْهُ وَ مَا رَأَیْتَ مِنْ هَؤُلَاءِ مِنْ قِلَّهِ الْأَمَانَهِ وَ سُوءِ الْخُلُقِ وَ الزَّعَارَّهِ فَمِمَّا مَسَّتْهُمْ مِنْ طِینَهِ النَّارِ وَ هُمْ یُعَادُونَ إِلَی مَا خُلِقُوا مِنْهُ (۱).

**[ترجمه]کافی: از عبدالله بن کیسان روایت شده است: « به امام صادق علیه‌السلام گفتم: «من، مولای تو عبداللّه بن کیسانم.» فرمود: «نژاد تو را می‌شناسم، اما خودت را نه.» گفتم: «زاده کوهستانم و پرورده سرزمین فارس؛ در تجارت و امور دیگر، با انواع مردم معاشرت می‌کنم؛ با مردی معاشرت می‌کنم خوش‌سیما و خوش‌رفتار و امین که به رسم دشمن شما رفتار می‌کند؛ با مرد دیگری نیز معاشرت می‌کنم، بدرفتار و ناامین و آلوده و فاسد که از دوستان شما به شمار می آید؛ چنین چیزی چگونه ممکن است؟» فرمود: «ای پسر کیسان، نمی‌دانی که خدای عزوجل، سرشتی از بهشت گرفت و سرشت دیگری از دوزخ برداشت و آنها را با هم آمیخت و از یک دیگر درآورد؟ آنچه از امانت و خوش‌رفتاری و خوش‌سیمایی در آنان می‌بینی، به این خاطر است که با سرشت بهشتی آمیخته و از آن نصیب برده اند، از این رو، به مایه آفرینش خود برمی‌گردند؛ اما آنچه در آنان از ناامینی و بدخلقی و آلودگی می بینی، از آمیختن با طینت دوزخی مایه می‌گیرد و آنها به اصل بهشتی آفرینش خود برمی‌گردند.» - . کافی ۲ : ۴ -

**[ترجمه]

توضیح

عن عداوتکم التعدیه بعن لتضمین معنی الکشف و السمت الطریق و هیئه أهل الخیر و زعاره بالزای و الراء المشدده و یخفف الشراسه و سوء الخلق و فی بعض النسخ بالدال و العین و الراء المهملات و هو الفساد و الفسق

ص: ۸۶

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۴.

و الخبث فخلطهما جميعا أى فى صلب آدم عليه السلام إلى أن يخرجوا من أصلاب أولاده و هو المراد بقوله ثم نزع هذه من هذه إذ يخرج المؤمن من صلب الكافر و الكافر من صلب المؤمن.

و حمل الخلط على الخلطه فى عالم الأجساد و اكتساب بعضهم الأخلاق من بعض بعيد جدا و قيل ثم نزع هذه من هذه معناه أنه نزع طينه الجنه من طينه النار و طينه النار من طينه الجنه بعد ما مست إحداهما الأخرى ثم خلق أهل الجنه من طينه الجنه و أهل النار من طينه النار و أولئک إشاره إلى الأعداء و هؤلاء إلى الأولياء و ما خلقوا منه فى الأول طينه النار و فى الثانى طينه الجنه.

**[ترجمه]«عن عداوتكم»: تعديه به «عن» براى تضمين معنى كشف است. «سمت»: راه و سيماى اهل خير است. «زعاره» - با «زاء» و «راء» مشدّد كه گاه بدون تشديد هم مى‌آيد - به معناى بدخلقى است و در بعضى از نسخ با «دال» و «عين» و «راء» بدون نقطه آمده و آن به معناى فساد و فسق و پليدى است. «آنها را با هم آميخت»: در پشت آدم تا از زنجيره نژاد او برآيند. همين است مقصود از اينكه فرمود:« از يكديگر بيرون مى‌آورد» زيرا مومن از پشت كافر بيرون مى‌آيد و كافر از پشت مومن.

تفسير آميزش، به آميزش بدن‌ها با هم و كسب اخلاق از هم، بسيار دور به نظر مى‌رسد. گفته اند: مقصود از اينكه آنها را از يكديگر برآورد، اين است كه چون دو سرشت با هم آميختند، آنها را از هم جدا كرد و بهشتى را از سرشت بهشتى آفريد و دوزخى را از دوزخى. «اولئک»: اشاره به دشمنان دارد و«هولاء» اشاره به دوستان. «آنچه از آن آفريده شدند»: در مورد اول، سرشت نارى است و در مورد دوم، سرشت بهشتى .

**[ترجمه]

«۱۰»

كا، [الكافى] عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ أَبِی حَمَّادٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ زَيْدٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِی حَمْزَهَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَمَّا أَرَادَ أَنْ يَخْلُقَ آدَمَ عليه السلام بَعَثَ جَبْرَئِيلَ عليه السلام فِی أَوَّلِ سَاعَهٍ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَهِ فَقَبَضَ بِيَمِينِهِ قَبْضَهً فَبَلَغَتْ قَبْضَتُهُ مِنَ السَّمَاءِ السَّابِعَهِ إِلَی السَّمَاءِ الدُّنْيَا وَ أَخَذَ مِنْ كُلِّ سَمَاءٍ تُرْبَهً وَ قَبَضَ قَبْضَهً أُخْرَی مِنَ الْأَرْضِ السَّابِعَهِ الْعُلْيَا

إِلَی الْأَرْضِ السَّابِعَهِ الْقُصْوَی فَأَمَرَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ كَلِمَتَهُ فَأَمْسَكَ الْقَبْضَهَ الْأُولَی بِيَمِينِهِ وَ الْقَبْضَهَ الْأُخْرَی بِشِمَالِهِ فَفَلَقَ الطِّينَ فِلْقَتَيْنِ فَذَرَا مِنَ الْأَرْضِ ذَرْواً وَ مِنَ السَّمَاوَاتِ ذَرْواً فَقَالَ لِلَّذِی بِيَمِينِهِ مِنْكَ الرُّسُلُ وَ الْأَنْبِيَاءُ وَ الْأَوْصِيَاءُ وَ الصِّدِّيقُونَ وَ الْمُؤْمِنُونَ وَ السُّعَدَاءُ وَ مَنْ أُرِيدُ كَرَامَتَهُ فَوَجَبَ لَهُمْ مَا قَالَ كَمَا قَالَ وَ قَالَ لِلَّذِی بِشِمَالِهِ مِنْكَ الْجَبَّارُونَ وَ الْمُشْرِكُونَ وَ الْكَافِرُونَ وَ الطَّوَاغِيتُ وَ مَنْ أُرِيدُ هَوَانَهُ وَ شِقْوَتَهُ فَوَجَبَ لَهُمْ مَا قَالَ كَمَا قَالَ ثُمَّ إِنَّ الطِّينَتَيْنِ خُلِطَتَا جَمِيعاً وَ ذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ- إِنَّ اللَّهَ فالِقُ الْحَبِّ وَ النَّوی (۱) فَالْحَبُّ طِينَهُ الْمُؤْمِنِينَ الَّتِی أَلْقَی اللَّهُ عَلَيْهَا مَحَبَّتَهُ وَ النَّوَی طِينَهُ

ص: ۸۷

۱- ۱. الأنعام: ۹۵ و ما بعدها ذيلها.

الْكَافِرِينَ الَّذِينَ نَأَوْا عَنْ كُلِّ خَيْرٍ وَ إِنَّمَا سُمِّيَ النَّوَى مِنْ أَجْلِ أَنَّهُ نَأَى عَنْ كُلِّ خَيْرٍ وَ تَبَاعَدَ عَنْهُ وَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَ مُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِ فَالْحَيُّ الْمُؤْمِنُ الَّذِی يَخْرُجُ طِينَتُهُ مِنْ طِينَهِ الْكَافِرِ وَ الْمَيِّتُ الَّذِی يُخْرَجُ هُوَ مِنَ الْحَيِّ هُوَ الْكَافِرُ الَّذِی يُخْرَجُ مِنْ طِينَهِ الْمُؤْمِنِ فَالْحَيُّ الْمُؤْمِنُ وَ الْمَيِّتُ الْكَافِرُ وَ ذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ أَ وَ مَنْ كانَ مَيْتاً فَأَحْيَيْناهُ (۱) فَكَانَ مَوْتُهُ اخْتِلَاطَ طِينَتِهِ مَعَ طِينَهِ الْكَافِرِ وَ كَانَ حَيَاتُهُ حِينَ فَرَّقَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بَيْنَهُمَا بِكَلِمَتِهِ كَذَلِكَ يُخْرِجُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ الْمُؤْمِنَ فِی الْمِيلَادِ مِنَ الظُّلْمَهِ بَعْدَ دُخُولِهِ فِيهَا إِلَى النُّورِ وَ يُخْرِجُ الْكَافِرَ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلْمَهِ بَعْدَ دُخُولِهِ إِلَى النُّورِ وَ ذَلِكَ قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ -(۲) لِيُنْذِرَ مَنْ كانَ حَيًّا وَ يَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكافِرِينَ (۳).

**[ترجمه]كافی: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «خدای عزوجل، چون خواست آدم را بیافریند، در ساعت یکم روز جمعه، جبرئیل را فرستاد و او با دست راستش، از آسمان هفتم تا آسمان دنیا، مشتی خاک برگرفت و از هر آسمانی، تربتی برداشت. همچنین، او از زمین هفتم بالا- تا زمین هفتم فرودین دوردست، مشتی خاک برگرفت. آنگاه خدای عزوجل به «کلمه» خود فرمود تا مشت نخست را با دست راستش برگرفت و مشت دیگر را با دست چپ، سپس آن گل را به دو پاره شکافت، بخشی از مایه زمینی و قسمتی از مایه آسمانی را به دست گرفت، به آن که در دست راستش بود فرمود: «از تو پیمبران و اوصیاء و صدیقان و مومنان و سعادتمندان و تمام ارجمندان را خواهم آفرینم.» و آنچه خدا فرمود در حق آنان، اتفاق افتاد. سپس به آن که در دست چپش بود فرمود: «از تو جباران و بت‌پرستان و کافران و سرکشان و هر کس که خواری و شقاوتش را می‌خواهم، می‌آفرینم.» و آنچه در حق آنان فرمود، همان شد. و آنگاه هر دو سرشت با هم آمیخته شدند.» و این است تفسیر قول خدا عزوجل: إِنَّ اللَّهَ فالِقُ الْحَبِّ وَ النَّوى» - . انعام / ۹۵ - ،{خدا شکافنده دانه است و هسته.} - . کافی ۲ : ۵ -

دانه، سرشت مومنان است که مهرآگین است، و هسته، سرشت کافران، که به دور از هرگونه نیکی است. همانا «نّوی» به معنی هسته نامیده شده، برای آنکه از هر نیکی به دور و برکنار است. خدای عزوجل فرمود {برآرد زنده از مرده و مرده از زنده.} زنده، فرد مومن است که از سرشت کافر بیرون می‌آید. مرده‌ای که از زنده بیرون می‌آید، کافری است که از سرشت مومن برمی‌خیزد. زنده، مومن است و مرده، کافر. ازاین‌رو، خدا فرمود: «أَ وَ مَنْ كانَ مَيْتاً فَأَحْيَيْناه»، {آیا آنکه مرده است و زنده اش کردیم.} - . انعام / ۱۲۲ - چون مرگ او، به معنی آمیزش با سرشت کافر است و آنگاه زنده می‌شود که خدا به فرمان خود آنها را از هم جدا کند. همچنین خدای عزوجل، مومن را در زایشش، بیرون می‌آورد از تاریکی، پس از آنکه در نور است؛ و کافر را از نور به ظلمت فرو می‌کشد، پس از آنکه در نور است. و این است تفسیر قول خدا عزوجل: «لِيُنْذِرَ مَنْ كانَ حَيًّا وَ يَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكافِرِين»، {تا آن را که زنده است بیم دهد و بایست کند فرمان را بر کافران.} - . یس / ۷۰ -

تبیین: «در ساعت یکم...»: گفته اند: چون آفرینش آدم پس از آسمان‌ها و زمین صورت گرفته است، به یقین، بسیط پیش از مرکب است. آفرینش آنها و خوراکی‌هایشان در شش روز هفته بوده و همه در روز بعد، یعنی جمعه، فراهم بوده اند، پس آغاز آفرینش آدم در ساعت یکم انجام گرفته است.

«کلمه او»: همان جبرئیل است که فرمان‌رسان خدای‌تعالی، یا راهنمای مردم است، مانند کلام او؛ یا اینکه با ایراد کلمه کُن (باش)، آفریده شده است، بدون هیچ مایه‌ای. گفته اند: مقصود از سماوات، درجات بهشت است و «بارضین» درکات سجین است، تا با اخبار دیگر تطابق داشته باشد؛ و چه‌بسا مایه را از هر دو جا گرفته باشد. و گفته اند: مراد از تربت، هر آن چیزی

است که در آماده شدن معجون پذیرای آفرینش چیزی، اثر دارد و طینت و آثار نیروهای آسمانی نطفه‌پرور را در بر می گیرد و تمامی اثرات آن، سبب قابلی دارد.

گفته‌انـد: اطلاق «تربت» بر چیز گرفته شـده از آسـمان‌ها، «مجاز مشارفت» است، چون به تربت تغییر شـکل می دهد. «قصوی»: مونث أقصـی، به معنـای دورتر است، و دلاـلت دارد که زمین هم ماننـد آسـمان هفت طبقه دارد، همـان‌گونه که خـدای تعالی فرموده است: «اللَّهُ الَّذِی خَلَقَ سَبْعَ سَماواتٍ وَ مِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُن» ،{و خدایی که آفرید هفت آسمان و از زمین، مانند آن.} - . طلاق / ۱۲ -

اینکه فرموده است: «شـکافت گل را به دو پاره» یعنی خدا یا جبرئیل این کار را انجام داده‌اند. همین گونه است جمله «فذرا»؛ و در قاموس آمـده: «فلقه یفلقه»: شـکافت او را بهماننـد فلقه. «فالق الحَب»:آفریننـده دانه یا دوپاره کننده آن است که برگ را از آن بیرون می‌آورد؛ و می گویـد:«ذرت الریح الشـی او أذرته.»: یعنی او را پراند و برد. همچنین، گفته می شود: «وذرا هو بنفسه» (خودش رفت)

**[ترجمه]

تبیین

قوله فی أول ساعه إلـخ قیل لما کان خلق آدم علیه السـلام بعـد خلق السـماوات و الأرض ضـروره تقدم البسـیط علی المرکب و کـان خلق السـماوات و الأـرض و أقواتها فی سـته أیام من الأسـبوع و قـد جمعت جمیعا فی الجمعه صار بـدو خلق الإنسان فیه و المراد بکلمته جبرئیل علیه السلام لأنه حامل کلمته أو لاهتداء الناس به کاهتدائهم بکلام الله أو لکونه مخلوقا بکلمه کن بلا ماده و قیل المراد بالسماوات درجات الجنه و بالأرضین درکات سجین لیطابق الأخبار الأخر و یحتمل أخذها منهما معا.

و قیـل کـأن المراد بـالتربه مـا له مـدخل فی تهیئه المـاده القـابله لأـن یخلق منها شـی ء فیشـمل الطینه بمعنی الجبله و آثار القوی السماویه المربیه للنطفه و بالجمله ما له مدخل فی السبب القابلی انتهی.

و قیل إطلاق التربه علی ما أخذ من السماوات من قبیل مجاز المشارفه أی ما یصیر تربه و ینقلب إلیهما و القصوی مؤنث الأقصی أی الأبعد و یدل علی أن الأرض سبع طبقات کالسماوات کما قال الله تعالی اللَّهُ الَّذِی خَلَقَ سَبْعَ

ص: ۸۸

۱- ۱. الأنعام: ۱۲۲.

۲- ۲. یس: ۷۰.

۳- ۳. الکافی ج ۲ ص ۵.

سَماواتٍ وَ مِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَ (۱) قوله علیه السلام ففلق الطین فلقتین ضمیر فلق إما راجع إلی الله أو إلی جبرئیل و کذا قوله فذرا و فی القاموس فلقه یفلقه شقه کفلقه و فالق الحب خالقه أو شاقه بإخراج الورق منه و قال ذرت الریح الشی ء أو أذرته و ذرته أطارته و أذهبته و ذرا هو بنفسه.

**[ترجمه]این حدیث چند تفسیر دارد:

۱.

شکافتن گل، همان است که در پیش گفته: «مشتی با دست راست گرفت و مشتی دیگر با دست چپ و پخش کرد بر روی زمین، آنچه از گل زمین در دستش بود.» همچنین، در بار دوم، که پاشیدن آن باشد، خدا یا جبرئیل گفت به آنچه که در کف دست راستش بود، پیش از پاشیدن یا پس از آن.

۲.

اینکه هر کدام از دو گل را دوپاره کرد، تا قسمتی از آنها سرشت مستضعفان و کودکان و دیوانه ها را تشکیل بدهد، و به آنچه در مشت راست باقی ماند، گفت: « از تو است رسولان و ...» و به آنچه در دست چپ ماند، گفت: « از تو است جباران و ...» بنابراین، بهتر است که مرجع ضمیر، «خدا» باشد. «ارید»: در هر دو جا صیغه متکلم است و به یک معنی دیگر، صیغه فعل غائب مجهول است.

۳.

فرد فاضل‌تری گفته است: «شکافتن، کنایه از جدا کردن هرچیزی است که برای آفرینش آدمی لازم است؛ و از هر دو ماده و از هر دو آنچه در آفرینش آدمی به کار نمی‌آمده، پاشیده است تا مایه آفرینش موجودات دیگر گردد.»

اینکه گفته: «و آنگاه هر دو گل آمیخته شدند که در هر دو دست بودند، یا آنچه پاشیده و نپاشیده بود.» بنابراین «حب»، سرشت مومن است که خود یک بطن از آیه است. براساس این تأویل، مراد از شکافتن، بیرون کردن هر کدام از آنها است از دیگری، یا جدا کردن آنها از دیگری، و یا آفرینش آنها.

«به خاطر اینکه او دور شد»: گویا تناسب واژه «نأی» یا «نوی» از جهت اشتقاق کبیر، مبنی بر توافق بعضی از حروف دو کلمه است؛ چرا که حرف وسط واژه نخست، «همزه» است و دومی «معتل» است. احتمال می رود که ریشه «مهموز» از معتل باشد؛ عکس آن نیز احتمال دارد. چیزی که این احتمال را تأیید می‌کند، آن است که صاحب کتاب المصباح المنیر، و «راغب» در مفردات، «نأی» را در باب «نون با واو» آورده اند. همچنین، گفته می‌شود که در اینجا هدف بیان اشتقاق نیست، بلکه بیان‌کننده این مطلب است که نوی به معنای بعد و دوری است، و ذکر «نأی» به خاطر تناسب دو لفظ است؛ چرا که «واوی» هم به همین معنی می آید. در قاموس، «نوی» نیز به معنی دوری آمده، مانند نأی.

در قرآن مجید آمده است:{راستی خدا شکافنده دانه و هسته است}، در مجمع البیان آمده است که شکافنده دانه خشک مرده

است و از آن گیاه برمی‌آید؛ شکافنده هسته خشکیده است و از آن نخل خرما و درخت می‌روید. - . مجمع‌البیان ۴ : ۳۳۸ – و گفته‌اند:

یعنی آفریننده دانه و هسته و مبتکر آنها است. و باز گفته‌اند: مقصود همان شکافی است که در شکم دانه و هسته به چشم می خورد، و از شگفتی‌های قدرت خدا، راست و یکنواخت است.

«بیرون می‌آورد زنده را از مرده و برآورنده مرده است از زنده»: که گیاه خرم و تازه و سبز را از دانه خشکیده می‌رویاند و دانه خشکیده را از گیاه زنده، و «نامی» از «زجاج»؛ چون عرب، درخت خرم سر پا را زنده می‌نامد و چون بریده یا کنده می‌شود و می‌خشکد، آن را مرده می‌نامد.

گفته‌اند: یعنی زنده را از نطفه بی‌جان و نطفه بی‌جان را از زنده می‌آفریند. این تفسیر از حسن و کسان دیگری است و بهتر به نظر می‌رسد. بنا بر گفته‌ای دیگر، یعنی پرنده را از تخم، و تخم را از پرنده بیرون می‌آورد؛ از جبایی؛ و گفته‌اند: مومن را از کافر و کافر را از مومن برمی‌آورد.

خدا سبحانه، در همین سوره هم فرموده است: «أَ وَ مَنْ كانَ مَيْتاً فَأَحْيَيْناهُ وَ جَعَلْنا لَهُ نُوراً يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُماتِ لَيْسَ بِخارِجٍ مِنْها» ،{آیا کسی که مرده است و زنده اش کردیم و ساختیم برایش روشنی که با آن در میان مردم راه می‌رود، چون کسی است که دچار تاریکی‌ها است و از آن بیرون نشود؟} - . انعام / ۱۲۲ – طبرسی گفته است :«مرده، کافر است و زنده شدنش به این معنی است که به سوی ایمان راهنمایی‌اش کردیم.» - . مجمع البیان ۴ : ۳۵۹ – از گفته ابن عباس و دیگران است که: «خدا کفر را به مرگ تشبیه کرده و ایمان را به زندگی. و گفته‌اند: یعنی نطفه بی‌جان بود و زنده اش کردیم و نورش دادیم که دانش و حکمت یا قرآن و یا ایمان است، و ظلمات همان کفر است.

همانا خدا کافر را مرده خوانده، چون از زندگی‌اش بهره نمی‌برد و به کسی نیز بهره‌ای نمی‌دهد؛ و بدتر از مرده است، زیرا قابلیت کیفر دیدن ندارد و زیانش به کسی نمی‌رسد؛ و مومن را زنده خوانده، چون برای خودش و دیگران در زندگی خوبی و سود دارد. در چند جا کافر را مرده و مومن را زنده خوانده، چون که فرموده: «إِنَّكَ لا تُسْمِعُ الْمَوْتى»، {راستی تو نشنوانی مرده ها را.} - . نمل / ۸۰ – و «لِيُنْذِرَ مَنْ كانَ حَيًّا» ،{تا بیم دهد هر که زنده است.} - . یس / ۷۰ – و فرموده: «وَ ما يَسْتَوِي الْأَحْياءُ وَ لَا الْأَمْواتُ»، {و برابر نی‌اند زنده ها و مرده ها.} - . فاطر / ۲۲ – و قرآن و ایمان و دانش را نور خوانده، زیرا مردم به وسیله آنها بینا می‌گردند و در تاریکی‌های کفر و سرگردانی و گمراهی، راهنمایی می‌شوند، چنانچه به روشنی‌های دیگر؛ و کفر را تاریکی خوانده، چون راه نمی‌یابد و رهروی آن، بینا نمی‌شود.

**[ترجمه]

أقول

الکلام یحتمل وجوها

الأول أن يكون قوله ففلق تفريعا و تأكيدا لما مضى أى فصار بقبض بعض الطين باليمين و بعضه بالشمال الطين صنفين ففرق من الأرض أى ما كان فى يده من طين الأرض و كذا الثانى فقال الله أو جبرئيل للذى بيمينه قبل الذرو أو للذى كان بيمينه بعده.

الثانى أن يكون المعنى ففلق كل طين من الطينتين فلقه أى جعل كلا منهما حصتين ففرق من كل طين حصه ليكون طينه للمستضعفين و الأطفال و المجانين و قال لما بقى فى اليمين منك الرسل إلخ و لما بقى فى الشمال منك الجبارون إلخ و على هذا لعل إرجاع الضمائر إلى الله أولى فيقرأ أريد فى الموضعين بصيغه المتكلم و على الوجه الآخر يقرأ بصيغه الغائب المجهول.

الثالث ما ذكره بعض الأفاضل حيث قال كان الفلق كنايه عن إفراز ما يصلح من المادتين لخلق الإنسان و إنما ذرا من كل منهما ما ذرا لأنه كان فيهما ما ليس له مدخل فى خلق الإنسان و إنما كان ماده لسائر الأكوان خاصه.

قوله عليه السلام ثم إن الطينتين خلطتا أى ما كان فى اليدين أو جميع الطينتين المذروء منهما و غير المذروء.

قوله عليه السلام فالحب طينه المؤمنين هذا بطن من بطون الآيه و على هذا التأويل المراد بالفلق شق كل منهما و إخراج الآخر منه أو شق كل منهما

ص: ٨٩

١- ١. الطلاق: ١٢، و لكنها لا تدلّ على أن الأرض ذات طباق كالسماوات و لعلّ المراد مثلهن عددا، أو مثلهن قطعا فينطبق مع سبع قارات لارضنا هذه التى نحن عليها.

عن صاحبه أو خلقهما. من أجل أنه نأى كأن مناسبه نأى و نوى من جهه الاشتقاق الكبير المبنى على توافق بعض حروف الكلمتين فإن الأول مهموز الوسط و الثانى من المعتل (۱)

و يحتمل أن يكون أصل المهموز من المعتل أو بالعكس و يؤيده أن صاحب مصباح المنير و الراغب فى المفردات ذكرا نأى فى باب النون مع الواو أو يقال ليس الغرض هنا بيان الاشتقاق بل بيان أن النوى بمعنى البعد و ذكر نأى لتناسب اللفظين فإن الواوى أيضا يطلق بهذا المعنى قال فى القاموس النيه الوجه الذى يذهب فيه و البعد كالنوى فيهما انتهى.

و الآيه فى سوره الأنعام هكذا إِنَّ اللَّهَ فالِقُ الْحَبِّ وَ النَّوى (۲) قال فى مجمع البيان (۳) أى شاق الحبه اليابسه الميته فيخرج منه النبات و شاق النواه اليابسه فيخرج منه النخل و الشجر و قيل معناه خالق الحب و النوى و منشئهما و مبدئهما و قيل المراد به ما فى الحبه و النواه من الشق و هو من عجيب قدره الله تعالى فى استوائه.

يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَ مُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِ (۴) أى يخرج النبات الغض الطرى الخضر من الحب اليابس و يخرج الحب اليابس من النبات الحى النامى عن الزجاج و العرب تسمى الشجره ما دام غضا قائما بأنه حى فإذا يبس أو قطع أو قلع سموه ميتا.

و قيل معناه يخلق الحى من النطفه و هى موات و يخلق النطفه و هى موات من الحى عن الحسن و غيره و هذا أصح و قيل معناه يخرج الطير من البيض و البيض من

۱- ۱. و لعلّ ذلك إشاره الى أن الحب و هو ما كان له قشر و لباب يؤكل انما يناسب المؤمن ذا اللب و أن النوى و هو ما كان كله كالقشر و ليس له لباب يؤكل انما يناسب الكافر ليس له لب.

۲- ۲. الأنعام: ۹۵.

۳- ۳. مجمع البيان ج ۴ ص ۳۳۸.

۴- ۴. الأنعام: ۹۵.

الطير عن الجبائی (۱)

و قيل يخرج المؤمن من الكافر و الكافر من المؤمن.

ثم قال سبحانه فی هذه السوره أيضا أَ وَ مَنْ كانَ مَيْتاً فَأَحْيَيْناهُ وَ جَعَلْنا لَهُ نُوراً يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُماتِ لَيْسَ بِخارِجٍ مِنْها(۲) قال الطبرسی (۳) أَ وَ مَنْ كانَ مَيْتاً أی كافرا فَأَحْيَيْناهُ بأن هديناه إلی الإيمان عن ابن عباس و غيره شبه سبحانه الكفر بالموت و الإيمان بالحياه و قيل معناه من كان نطفه فأحييناه وَ جَعَلْنا لَهُ نُوراً المراد بالنور العلم و الحكمه أو القرآن أو الإيمان و بالظلمات ظلمات الكفر.

و إنما سمی الله الكافر ميتا لأنه لا ينتفع بحياته و لا ينتفع غيره بحياته فهو أسوأ حالا من الميت إذ لا يوجد من الميت ما يعاقب عليه و لا يتضرر غيره به و سمی المؤمن حيا لأنه له و لغيره المصلحه و المنفعه فی حياته و كذلک سمی الكافر ميتا و المؤمن حيا فی عده مواضع مثل قوله إِنَّكَ لا تُسْمِعُ الْمَوْتى (۴) و لِيُنْذِرَ مَنْ كانَ حَيًّا(۵) و قوله وَ ما يَسْتَوِي الْأَحْياءُ وَ لَا

الْأَمْواتُ (۶) و سمی القرآن و الإيمان و العلم نورا لأن الناس يبصرون بذلک و يهتدون به من ظلمات الكفر و حيره الضلاله كما يهتدی بسائر الأنوار و سمی الكفر ظلمه لأن الكافر لا يهتدی بهداه و لا يبصر أمر رشده انتهی.

**[ترجمه]بر مبنای تأويل ذكر شده در خبر و ذكر در بيشتر تفسيرها، فرموده: «او بيرون می‌آورد زنده را.» بيان همان فرموده او است كه: «شكافنده دانه است.»

«آنگاه كه جداشان كرد خدا به كلمه خود»: اين كار، به واسطه توانايی و يا فرمان (كن) باشد، يا به واسطه جبرئيل؛ و اين جدايی در زايمان است، يا در سرشت؛ و برداشت نخست روشن‌تر است. و اينكه فرمود: برآوردن از تاريكی‌ها به نور و برعكس آن را تشبيه كرد به برآوردن زنده از مرده و برعكس؛ و در اينكه مقصود در هر دو، برآوردن سرشت مومن است از سرشت كافر و برعكس، و منظور تأويل دنباله آيه: «أَ وَ مَنْ كانَ مَيْتاً...» نيست، زيرا در آن نيامده: «بيرون بردن كافر از تاريكی به نور» بلكه از ماندن او در تاريكی‌ها و بيرون نيامدن از آن، سخن گفته شده است؛ بلكه اشاره دارد به قول خدا: {خدا سرپرست آنان است كه ايمان آورند و برآردشان از ظلمات به نور...} و منافات ندارد با فرموده امام عليه السلام: «و بر آورد كافر را...» با اينكه در اين آيه بيرون آوردن از نور را به طاغوت وابسته كرده است، زيرا خذلان خدا هم در اين باره اثر دارد؛ با اينكه می شود «يخرج» مجرد معلوم و يا مجهول خوانده شود، به معنی «برآيد» يا «برآورده شود» و استناد به خدا نداشته باشد.

و اينكه گفته‌اند از اين حديث برمی‌آيد كه برآوردن مومن از كافر و برعكس در دو وقت است، يكی در جدا كردن طينت و ديگری در زايش، روشن نيست چنانچه دانستی.

سپس امام عليه‌السلام گواه آورده بر اينكه به ايمان، يا بر سرشت ايمان‌آفرين، زندگی می گويند. به قول خدای سبحانه: «تا بيم دهد هر كه را زنده باشد.» يعنی از سرشت بهشتی باشد، بر اساس تاويل امام.

طبرسی در مجمع البيان گفته است: «يعنی ما قرآن را فرو آورديم تا شخص مومن را نسبت به نافرمانی از خدا، بيمناک سازد؛

زیرا کافر چون مرده و بلکه فروتر از آن است. یا به این معنی است که هر کس خردمند است، بیمناک می گردد. آن گونه که از علی علیه‌السلام روایت شده است. یا گفته اند: هر کس که دل‌زنده و بینا است. «و فرمان بر کافران حتمی است»: یعنی فرمان کیفر و عذاب. - . مجمع البیان ۸ : ۴۳۲ -

و بر مبنای تأویل امام علیه‌السلام، می شود چنین نتیجه گیری کرد که مقصود از قول، همان است که در حدیث نقل شد: «از تو باشند جباران و بت‌پرستان و کافران ... - تا آخر.

**[ترجمه]

و أقول

علی التأویل المذکور فی الخبر و أکثر التفاسیر المذکوره قوله تعالی یُخْرِجُ الْحَیَ بیان لقوله فالِقُ الْحَبِ قوله حین فرق الله بینهما بکلمته أی بقدرته أو بأمر کن أو بجبرئیل

ص: ۹۱

۱- ۱. و لیس بشی ء فان النطفه لیست بمیته بل الحیوانات و النباتات کلها انما یخلقون من نطفه حی.

۲- ۲. الأنعام: ۱۲۲.

۳- ۳. مجمع البیان ج ۴ ص ۳۵۹.

۴- ۴. النمل: ۸۰.

۵- ۵. یس: ۷۰.

۶- ۶. فاطر: ۲۲.

و التفریق فی المیلاد أو فی الطینه و الأول أظهر فقوله کذلک تشبیه الإخراج من الظلمات إلی النور و بالعکس بإخراج الحی من المیت و بالعکس فی أن المراد فیهما إخراج طینه المؤمن من طینه الکافر و بالعکس.

و لیس المراد تأویل تتمه تلک الآیه أعنی قوله سبحانه أ و من کان میتا إلخ فإنه لم یذکر فیها إخراج الکافر من النور إلی الظلمه بل فیها أنه فی الظلمات لیس بخارج منها بل هو إشاره إلی قوله تعالی اللَّهُ وَلِیُّ الَّذِینَ آمَنُوا یُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَی النُّورِ الآیه.

و لا ینافیه قوله علیه السلام و یخرج الکافر مع أن فی الآیه نسب الإخراج إلی الطاغوت لأن لخذلانه سبحانه مدخلا فی ذلک مع أنه یمکن أن یقرأ علی بناء المجرد المعلوم أو علی بناء المجهول.

و ما قیل من أنه یظهر من هذا الحدیث أن إخراج المؤمن من الکافر و بالعکس فی وقتین وقت تفریق الطین و وقت الولاده فلیس بظاهر کما عرفت ثم استشهد علیه السلام لإطلاق الحیاه علی الإیمان أو کونه من طینه مقربه له بقوله سبحانه لِیُنْذِرَ مَنْ کانَ حَیًّا أی کان من طینه الجنه علی تأویله علیه السلام.

قال الطبرسی (۱)

أی أنزلناه لیخوف به من معاصی الله من کان مؤمنا لأن الکافر کالمیت بل أقل من المیت أو من کان عاقلا کما روی عن علی علیه السلام و قیل من کان حی القلب حی البصر وَ یَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَی الْکافِرِینَ أی یجب الوعید و العذاب علی الکافرین بکفرهم و أقول علی تأویله علیه السلام یحتمل أن یکون المراد بالقول ما مر من قوله سبحانه منک الجبارون و المشرکون و الکافرون إلی آخره.

**[ترجمه]معانی الاخبار: از امام حسن عسگری علیه‌السلام درباره مرگ سوال شد که مرگ چیست؟ حضرت فرمود: «مرگ، پذیرش چیزی است که نیست. پدرم از پدرش، از جدش، از امام صادق علیه‌السلام، روایت کرده است: «به راستی، چون مومن جان بدهد، مرده نیست، و مرده همان کافر است که خدا می‌فرماید: «یُخْرِجُ الْحَیَّ مِنَ الْمَیِّتِ وَ یُخْرِجُ الْمَیِّتَ مِنَ الْحَی»، {برآرد زنده از مرده و بر آرد مرده از زنده} -. روم / ۱۸ – یعنی مومن از کافر و کافر از مومن. -. معانی الاخبار: ۲۹۰ –

**[ترجمه]

«۱۱»

مع، [معانی الأخبار]: سُئِلَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدٍ علیهم السلام عَنِ الْمَوْتِ مَا هُوَ فَقَالَ هُوَ التَّصْدِیقُ بِمَا لَا یَکُونُ حَدَّثَنِی أَبِی عَنْ أَبِیهِ عَنْ جَدِّهِ- عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا مَاتَ لَمْ یَکُنْ مَیِّتاً فَإِنَّ الْمَیِّتَ هُوَ الْکَافِرُ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ یَقُولُ

ص: ۹۲

۱- ۱. مجمع البیان ج ۸ ص ۴۳۲.

يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَ يُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِ (١) يَعْنِی الْمُؤْمِنَ مِنَ الْكَافِرِ وَ الْكَافِرَ مِنَ الْمُؤْمِنِ (٢).

**[ترجمه]كافی: از صالح بن سهل روايت شده است: «به امام صادق عليه‌السلام گفتم: «قربانت گردم، خدای عزوجل سرشت مومن را از چه آفريده است؟» فرمود: «از سرشت پيغمبران، و هرگز پليد نگردد.» - . كافی ۲ : ۳ -

**[ترجمه]

«۱۲»

كا، [الكافی] عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ سَهْلٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام جُعِلْتُ فِدَاكَ مِنْ أَیِّ شَیْ ءٍ خَلَقَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ طِينَةَ الْمُؤْمِنِ فَقَالَ مِنْ طِينَةِ الْأَنْبِيَاءِ فَلَنْ تَنْجَسَ أَبَداً(٣).

**[ترجمه]يعنی اگرچه به گناه آلوده می‌گردد، به كفر و شرک آلوده نمی‌شود و با توبه و شفاعت و رحمت پروردگار تعالی پاک می‌شود. گفته اند: يعنی آلوده دنياپرستی نمی‌شود تا آنجا كه از آخرت باز بماند.

**[ترجمه]

بيان

فلن تنجس أبدا أی بنجاسه الكفر و الشرک و إن نجست بالمعاصی فتطهر بالتوبه و الشفاعه و رحمه الرب تعالی و قيل أی لن يتعلق بالدنيا تعلق ركون و إخلاد يذهله عن الآخره.

**[ترجمه]كافی: از صالح بن سهل روايت شده است: «از امام صادق عليه‌السلام پرسيدم: «آيا مومنان از سرشت پيمبرانند؟» فرمود:«آری.» - . كافی ۲ : ۵ -

**[ترجمه]

«۱۳»

كا، [الكافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ صَالِحِ بْنِ سَهْلٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام الْمُؤْمِنُونَ مِنْ طِينَةِ الْأَنْبِيَاءِ قَالَ نَعَمْ (۴).

**[ترجمه]يعنی از باقی‌مانده سرشت آنان.

**[ترجمه]

بيان

أی من فضل طینتهم.

**[ترجمه]کافی: امام باقر علیه‌السلام فرمود: «اگر مردم از آغاز آفرینش باخبر بودند، حتی دو نفر از آنان با هم اختلاف نمی‌ورزیدند. به راستی، خدای عزوجل پیش از آفرینش خلق فرمود:«ای آب، شیرین و گوارا باش تا از تو بهشت خود و فرمانبرانم را بیافرینم؛ ای آب، شور و تلخ باش تا از تو، دوزخ خود و نافرمانانم را بیافرینم.» آنگاه به آنها فرمود تا با هم درآمیختند؛ از این رو مومن، کافر می‌زاید و کافر، فرزند مومن. سپس، مشتی خاک از روی زمین برگرفت و آن را سخت مالید و سایید و ناگاه آنان مانند مورچه به جنبش درآمدند؛ آنگاه خطاب به اصحاب یمین فرمود: «به سلامتی به سوی بهشت بروید.» و به اصحاب شمال فرمود: «به سوی دوزخ بشتابید که من باکی از این کار ندارم.» سپس فرمود تا آتشی افروخته شود و به اصحاب شمال فرمود: «در آن درآیید.» و آنان از آتش ترسیدند؛ به اصحاب یمین فرمود: «در آتش درآیید.» و آنان درون آتش رفتند؛ و او به آتش فرمود: «سرد و سلامت باش.» و سرد و سلامت شد. اصحاب شمال گفتند: «پروردگارا، از ما بازگیر.» فرمود: «از شما بازگرفتم، پس به آتش درآیید.» و آنان کنار آتش رفتند و از آن ترسیدند. در آنجا بود که طاعت و معصیت هر گروه به ثبت رسید و از آن پس، نه فرمانبران می‌توانند از نافرمانان شوند و نه اینان می‌توانند از زمره فرمانبران گردند.» - . کافی ۲ : ۶ -

**[ترجمه]

«۱۴»

کا، [الکافی] عَنْ أَبِی عَلِیٍّ الْأَشْعَرِیِّ وَ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِیلَ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَکَمِ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ زُرَارَةَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: لَوْ عَلِمَ النَّاسُ کَیْفَ ابْتِدَاءُ الْخَلْقِ لَمَا اخْتَلَفَ اثْنَانِ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ قَبْلَ أَنْ یَخْلُقَ الْخَلْقَ قَالَ کُنْ مَاءً عَذْباً أَخْلُقْ مِنْکَ جَنَّتِی وَ أَهْلَ طَاعَتِی وَ کُنْ مِلْحاً أُجَاجاً أَخْلُقْ مِنْکَ نَارِی وَ أَهْلَ مَعْصِیَتِی ثُمَّ أَمَرَهُمَا فَامْتَزَجَا فَمِنْ ذَلِکَ صَارَ یَلِدُ الْمُؤْمِنُ الْکَافِرَ وَ الْکَافِرُ الْمُؤْمِنَ ثُمَّ أَخَذَ طِینَةً مِنْ أَدِیمِ الْأَرْضِ فَعَرَکَهُ عَرْکاً شَدِیداً فَإِذَا هُمْ کَالذَّرِّ یَدِبُّونَ فَقَالَ لِأَصْحَابِ الْیَمِینِ إِلَی الْجَنَّةِ بِسَلَامٍ وَ قَالَ لِأَصْحَابِ الشِّمَالِ إِلَی النَّارِ وَ لَا أُبَالِی ثُمَّ أَمَرَ نَاراً فَأُسْعِرَتْ فَقَالَ لِأَصْحَابِ الشِّمَالِ أُدْخُلُوهَا فَهَابُوهَا وَ قَالَ لِأَصْحَابِ الْیَمِینِ أُدْخُلُوهَا فَدَخَلُوهَا فَقَالَ کُونِی بَرْداً وَ سَلَاماً فَکَانَتْ بَرْداً

۱- ۱. الروم: ۱۸.

۲- ۲. معانی الأخبار: ۲۹۰.

۳- ۳. الکافی ج ۲: ۳. و فیه فلم تنجس أبدا.

۴- ۴. الکافی ج ۲: ۵.

وَ سَلَاماً فَقَالَ أَصْحَابُ الشِّمَالِ يَا رَبِّ أَقِلْنَا قَالَ قَدْ أَقَلْتُكَمْ فَادْخُلُوهَا فَذَهَبُوا فَهَابُوهَا فَثَمَّ ثَبَتَتِ الطَّاعَةُ وَ الْمَعْصِيَةُ وَ لَا يَسْتَطِيعُ هَؤُلَاءِ أَنْ يَكُونُوا مِنْ هَؤُلَاءِ وَ لَا هَؤُلَاءِ مِنْ هَؤُلَاءِ(۱).

**[ترجمه]«دو تن اختلاف نکردند»: درباره استطاعت و جبر و اختیار، یا درباره امور دین است، زیرا فهم و آمادگی و سرشت مردمان با هم اختلاف دارد؛ در غیراین صورت، درباره راهنمایی مردم اینهمه تلاش نمی‌کردند.

«ای آب، گوارا و شیرین باش»: فرمان «ایجاد» است، یا ضرب‌المثلی برای دانش خدای تعالی، نسبت به اختلاف مایه وجود مردم و آمادگی آنان و سرانجامشان. در قاموس آمده است: «ماء اجاج» آب شور و تلخ است. «ادیم النهار» همه روز و یا زمان روشن روز. «ادیهم الضحی» اول آن است، و ادیم آسمان و زمین، بخش آشکار آن است. سپس ادامه می‌دهد: «عرکه» آن را مالید تا آن که از بین رفت. «ذّر»: مورچه ای کوچک و خرد و ریز است که صد تای آن، به اندازه یک دانه جو است. «ذره»: یک دانه از این مورچه است. «دبّ یدبّ دباً و دبیباً»: آهسته حرکت کرد. «أقله»: به هم زدم آن را. «استقاله»: از او خواست که فسخ کند و به هم بزنند. «هابه یهابه هیباً و مهابةً»: از او ترسید.

از مالک بن دحیه روایت شده است: «نزد علی علیه‌السلام بودیم، درباره اختلاف مردم با هم، گفتگو پیش آمد، فرمود: «آغاز سرشت مردم میانشان جدایی افکنده است؛ چراکه آنان تکه ای از زمین شوره زار و شیرین بودند، با تمام ناهمواری و همواری‌هایش. از این‌رو، مردم به اندازه نزدیک بودن خاکشان به هم، با هم نزدیک هستند، و به اندازه دوری آن، با یکدیگر تفاوت دارند؛ آن کس که کاملا ـ سیراب بوده، کم‌خرد است، و آن کس که درازبالا ـ کوتاه‌همت است. زمین حاصل خیز: زشت‌منظر. کم‌ژرف: جستجوگر. خوش‌طبع: زشت‌کشش. آن کس که دل پُرجوش دارد، خردش پراکنده است. و تیززبان، دل آهنین دارد.» - . نهج‌البلاغه ۱ : ۲۵۳ -

ابن قیم در شرح نهج‌البلاغه، در شرح گفته آن حضرت: «همانا جدایی انداخته میانشان» آورده است:

یعنی توافق در صورت و اخلاق، پیرو نزدیک بودن سرشت مردمان و نزدیک بودن خاستگاه‌های آنان است؛ که آیا هموار بوده‌اند یا ناهموار، شور یا شیرین، و تفاوت‌های بین آنها، در خاستگاه های متفاوت آنان ریشه دارد. - . شرح نهج‌البلاغه ابن میثم ۴۱۹ -

اهل تأویل گفته‌اند: مبادی سرشت «اضافه لامیّه» است، یعنی کنایه است از اجزاء عناصر که مایه مرکبات مزاج به شمار می‌آیند، و شوره زار، کنایه است از گرم و خشک و شیرین، از گرم تر، هموار از سردتر و ناهموار از سرد خشک.

**[ترجمه]

تبیین

لما اختلف اثنان أی فی مسأله الاستطاعه و الاختیار و الجبر أو لما تنازع اثنان فی أمر من أمور الدین لاختلاف أفهامهم و قابلیاتهم و طینهم و لما بالغوا فی هدایه الخلق.

كن مـاء عـذبا أمر تكوينى أو اسـتعاره تمثيليه لبيـان علمه تعـالى باختلاف مواد الخلق و اسـتعداداتهم و ما هم إليه صائرون و فى القاموس ماء أجاج ملح مر و قال أديم النار عامته أو بياضه و من الضـحى أوله و من السماء و الأرض ما ظهر و قال عركه دلكه و حكه حتى عفاه و قال الذر صـغار النمل و مائه منها زنه حبه شـعير الواحده ذره و قال دب يدب دبا و دبيبا مشى على هنيئه و قال أقلته فسخته و استقاله طلب إليه أن يقيله و قال هابه يهابه هيبا و مهابه خافه.

وَ قَالَ السَّيِّدُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي نَهْجِ الْبَلَاغَهِ(٢) رَوَى الْيَمَانِيُّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ قُتَيْبَهَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ مَالِكِ بْنِ دِحْيَهَ قَالَ: كُنَّا عِنْدَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام لِيٍّ عليه السلام وَ قَدْ ذُكِرَ اخْتِلَافُ النَّاسِ قَالَ إِنَّمَا فَرَّقَ بَيْنَهُمْ مَبَادِي طِينِهِمْ وَ ذَلِكَ أَنَّهُمْ كَانُوا فِلْقَهً مِنْ سَبَخِ أَرْضٍ وَ عَذْبِهَا وَ حَزْنِ تُرْبَهٍ وَ سَهْلِهَا فَهُمْ عَلَى حَسَبِ قُرْبِ أَرْضِهِمْ يَتَقَارَبُونَ وَ عَلَى قَدْرِ اخْتِلَافِهِمْ يَتَفَاوَتُونَ فَتَامُّ الرُّوَاءِ نَاقِصُ الْعَقْلِ وَ مَادُّ الْقَامَهِ قَصِيرُ الْهِمَّهِ وَ زَاكِي الْعَمَلِ قَبِيحُ الْمَنْظَرِ وَ قَرِيبُ الْقَعْرِ بَعِيدُ السَّبْرِ وَ مَعْرُوفُ الضَّرِيبَهِ مُنْكَرُ الْجَلِيبَهِ وَ تَائِهُ الْقَلْبِ مُتَفَرِّقُ اللُّبِّ وَ طَلِيقُ اللِّسَانِ حَدِيدُ الْجَنَانِ.

و قال ابن ميثم (٣)

فى قوله عليه السلام إنما فرق بينهم إلخ أى تقاربهم فى

ص: ٩۴

١- ١. الكافى ج ٢: ۶.

٢- ٢. نهج البلاغه ط مصر عبده ج ١ ص ٢۵٣.

٣- ٣. شرح النهج لابن ميثم ص ۴١٩ ط ايران قديم.

الصور و الأخلاق تابع لتقارب طينهم و تقارب مباديه و هى السهل و الحزن و السبخ و العذب و تفاوتهم فيها لتفاوت طينهم و مباديه المذكوره.

و قال أهل التأويل الإضافه بمعنى اللام أى المبادى لطينهم كنايه عن الأجزاء العنصريه التى هى مبادى المركبات ذوات الأمزجه(۱)

أو السبخ كنايه عن الحار اليابس و العذب عن الحار الرطب و السهل عن البارد الرطب و الحزن عن البارد اليابس انتهى.

و أقول لا يبعد أن يكون الماء العذب كنايه عما خلق الله فى الإنسان من الدواعى إلى الخير و الصلاح كالعقل و النفس الملكوتى و الماء الأجاج عما ينافى و يعارض ذلك و يدعو إلى الشهوات الدنيه و اللذات الجسمانيه من البدن و ما ركب فيه من الدواعى إلى الشهوات.

و مزجهما كنايه عن تركيبهما فى الإنسان فقوله أخلق منك أى من أجلك جنتى و أهل طاعتى إذ لو لا ما فى الإنسان من جهه الخير لم يكن لخلق الجنه فائده و لم يكن يستحقها أحد و لم يصر أحد مطيعا له تعالى.

و كذا قوله أخلق منك نارى إذ لو لا ما فى الإنسان من دواعى الشرور لم يكن يعصى الله أحد و لم يحتج إلى خلق النار للزجر عن الشرور.

ثم لإظهار إحاطه علمه بما سيقع من كل فرد من أفراد البشر للملائكه لطفا لهم و لبنى آدم أيضا بعد إخبار الرسل بذلك جعلهم كالذر و ميز من علم منهم الإيمان ممن علم منهم خلافه و كلفهم بدخول النار ليعلموا قبل التكليف فى عالم الأجساد

ص: ۹۵

۱- ۱. بل الصحيح كما أشرنا إليه قبلا أن النطفه هى التى خلقت من سلاله من الطين فليس الإنسان مركبا من الماء و التراب و انما ذلك هو النطفه و لست أعنى الماء الدافق و لا« اسپرماتوزئيد» على اصطلاح المتأخرين بل هى شى ء آخر سميت بالنطفه عند المتأخرين فى داخل« اسپرماتوزئيد» و انما شخصيه الجنين بها فالنطفه التى اخذت و استلت من سهل الأرض غير ما اخذت و استلت من حزنها و ما اخذت من طين لازب رس غير ما اخذت من حما مسنون و هكذا.

أن ما علم منهم مطابق للواقع فثم ثبتت الطاعه و المعصيه و علم الملائكه من يطيع بعد ذلك و من يعصى و أثبت ذلك فى الألواح مطابقا لعلمه تعالى.

و قوله فمن ذلك صار يلد المؤمن الكافر أى لأجل ما قرر فى الإنسان من جهتى الخير و الشر ترى الأب يصير تابعا للعقل و مقويا لدواعى الخير و زاجرا للشهوات فيصير من الأخيار و الابن يتبع الهوى و الشهوات و يسلطها على العقل فيصير من الأشرار مع نهايه الارتباط بينهما و قوله و لا يستطيع هؤلاء أى لا يتخلف ما علم الله تعالى منهم لكن لا يختارونها إلا باختيارهم و إرادتهم و استطاعتهم هذا ما خطر بالبال على وجه الاحتمال و الله يعلم غوامض أسرارهم عليهم السلام.

و قال بعض أهل التأويل عبر عن الماده تاره بالماء و أخرى بالتربه لاشتراكهما فى قبول الأشكال و لاجتماعهما فى طينه الإنسان و تركيب خلقته و أديم الأرض وجهها و كأنه كنايه عما ينبت منها مما يصلح أن يصير غذاء للإنسان و يحصل منه النطفه أو تتربى به و العرك الدلك و كأنه كنايه عن مزجه بحيث يحصل منه المزاج و يستعد للحياه و الذر النمل الصغار و وجه الشبه الحس و الحركه و كونهم محل الشعور مع صغر الجثه و الخفاء.

و هذا الخطاب إنما كان فى عالم الأمر و لشده ارتباط الملك بالملكوت و قوامه به جاز إسناد مادته إليه و إن كان عالم الأمر مجردا عن الماده و اجتماعهم فى الوجود عند الله إنما هو لاجتماع الأجسام الزمانيه عنده تعالى دفعه واحده فى عالم الأمر و إن كانت متفرقه مبسوطه متدرجه فى عالم الخلق.

و وجودهم فى عالم الأمر وجود ملكوتى ظلى ينبعث من حقيقته هذا الوجود الخلقى الجسمانى و هو صوره علمه سبحانه بها و عنه عبر بالظلال فى حديث آخر.

و أمره تعالى إياهم إلى الجنه و النار هدايته إياهم إلى سبيلهما ثم توفيقه أو خذلانه و لعل المراد بالنار المسعره بعد ذلك التكاليف الشرعيه و تحصيل المعرفه

المحرقه للقلوب لصعوبه الخروج عن عهدتها.

و استقاله أصحاب الشمال كنايه عن تمنيهم الإطاعه و عدم قدرتهم التامه عليها لغلبه الشهوه عليهم و كونهم مسخره تحت سلطان الهوى كما قالوا رَبَّنا غَلَبَتْ عَلَيْنا شِقْوَتُنا وَ كُنّا قَوْماً ضالِّينَ (۱) انتهى.

و لعل إبداء تلك التأويلات فى الأخبار جرأه على الله و رسوله و الأئمه الأخيار إلا أن يكون على سبيل الاحتمال لكن بعد ثبوت ما بنوا عليه الكلام من المقدمات التى لم تثبت بالبرهان و اليقين بل بعضها مناف لما ثبت فى الدين المبين.

**[ترجمه]دور نیست آب شیرین همان انگیزه‌های خدادادی باشد، برای انجام کار خوب یا بد که همان خرد و نفس ملکوتی هستند. آب شور نیز کنایه از مخالف و مانع آن است که انسان را به شهوات پست و کامیابی جسمانی وادار می‌سازد؛ یعنی تمام آنچه که از دواعی شهوت در وجود انسان به هم آمیخته و ترکیب شده است.

اینکه فرمود: «از تو می‌آفرینم»، یعنی: بهشت برای تو و فرمانبران من است؛ زیرا اگر آدمی خیرخواه نباشد، آفریدن بهشت سودی ندارد و کسی سزاوار آن نمی گردد و کسی فرمانبر خدا نمی‌شود. همچنین عبارت «دوزخم را از تو آفریدم» همین معنا را دارد؛ زیرا اگر آدمی بدخواهی نداشته باشد، کسی از خدا نافرمانی نمی‌کند و برای جلوگیری از بدکاری‌ها نیازی به دوزخ نیست. از این گذشته، اظهار احاطه دانش الهی به فرشته ها - که هر فردی چه خواهد کرد - لطفی است در حق آنها و هم آدمیزاد؛ که پس از اخبار رسولان به آنها، همگی را چون مورچه ساخته و مومنان آینده را از غیرمومنان تمیز داده، با آزمایشِ رفتن درون آتش، پیش از تکلیف در عالم جسمانی؛ بنابراین، آنچه از آنها است مطابق واقع است .

«طاعت و گناه در آنجا به ثبت رسید»: و فرشته ها افراد فرمانبر و نافرمان را شناختند و موافق دانش الهی در دفترها نگاشتند.

«این آمیزش، باعث شد که از مومن فرزند کافر بیرون بیاید و از کافر، مومن»: یعنی آدمی، هم مایه خوبی و هم بدی را در وجود خود دارد؛ به همین دلیل است که می‌بینی پدر به دنبال خرد و خیرخواهی می‌رود و از شهوت‌کشان و نیکان می گردد، اما پسر در پی هوس و خواهش‌های خود می‌رود و آنها را بر خرد چیره می‌سازد و از زمره بدان می گردد، اگرچه آن دو به شدت به هم وابسته اند و پدر و پسرند.

اینکه فرمود: «و نتوانند اینان» یعنی: چیزی برخلاف آنچه خدا درباره انسان‌ها دانسته، رخ نمی‌دهد، ولی آنان به اختیار و خواست و توان خود عمل می کنند، نه از سر زور و اجبار. این فقط یک احتمال بود که از خاطرم گذشت. تنها خدا است که اسرار پیچیده و نهفته در گفتار امامان علیهم‌السّلام را می‌داند.

یکی از تأویل گران گفته است: ماده را یک بار آب خوانده و یک بار تربت، چراکه هر دو شکل‌پذیر هستند و در سرشت آدمی و در ترکیب آفرینش او شریک اند. «ادیم الارض»: روی زمین است و گویا کنایه از گیاه و مایه های خوراک آدمی، که نطفه از آن برمی‌خیزد یا توسط آن پرورده می‌شود. «مالش آن»: گویا به هم آمیختن آن است تا از آن مزاج پدید بیاید و آماده زندگی شود. «مورچه خُرد»: به نژاد آدم تعبیر شده، چون مانند او، با همه خُردی، حس و جنبش دارد و باشعور است. این خطاب در عالم امر صورت گرفته و چون ملک و ملکوت به خوبی به هم پیوسته اند و پایداری عالم ملک به ملکوت

است، ارجاع ماده به آن روا است، اگرچه عالم امر، ماده ندارد. فراهم بودن همه در کنار خدا، برای این است که اجسام زمانیه، در عالم امر، با هم نمو دارند، اگرچه در عالم وجود، جدا از هم و پهن و تدریجی هستند.

بودِ آنها در عالم امر، هستی ملکوتی ظلی است که از وجود خلق جسمانی برگرفته شده که همان صورت دانش الهی در حق آنها است که در حدیثی دیگر، به «ظلال» تعبیر شده‌اند .

فرمان خدا به آنها برای رفتن به بهشت یا دوزخ، راهنمایی آنها است به هر دو راه، و توفیق یا خذلان وی درباره آنان. مقصود از آتش افروخته نیز، چه‌بسا همان تکالیف شرعیه و تحصیل شناخت دلگداز است که انجام آن. بسیار سخت است.

بازگشت اصحاب شمال، کنایه از راه اطاعت است، چون در برابر غلبه شهوت خلاف و گناه تسلیم نمی‌شوند، چنانچه می... گویند: {پروردگارا، شقاوت ما بر ما چیره شد و بودیم مردمی گمراه.} - . مؤمنون / ۱۰۷ -

چه‌بسا دست یازیدن به چنین تاویل‌هایی در ارتباط با اخبار، گستاخی است بر خدا و رسولش و امامان نیک علیهم‌السلام؛ مگر اینکه از راه احتمال باشد، و بر پایه مقدمات صحیح که پایه این سخن‌ها است. این‌گونه تأویل‌ها نه تنها مبتنی بر برهان یقینی نیستند، بلکه برخی از آنها مخالف مقررات دین مبین‌اند.

**[ترجمه]

«۱۵»

كا، [الكافی] عَنْ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْبَزَنْطِيِّ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ مُحَمَّدٍ الْحَلَبِيِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَمَّا أَرَادَ أَنْ يَخْلُقَ آدَمَ علیه السلام أَرْسَلَ الْمَاءَ عَلَى الطِّينِ ثُمَّ قَبَضَ قَبْضَةً فَعَرَكَهَا ثُمَّ فَرَّقَهَا فِرْقَتَيْنِ بِيَدِهِ ثُمَّ ذَرَاهُمْ فَإِذَا هُمْ يَدِبُّونَ ثُمَّ رَفَعَ لَهُمْ نَاراً فَأَمَرَ أَهْلَ الشِّمَالِ أَنْ يَدْخُلُوهَا فَذَهَبُوا إِلَيْهَا فَهَابُوهَا وَ لَمْ يَدْخُلُوهَا ثُمَّ أَمَرَ أَهْلَ الْيَمِينِ أَنْ يَدْخُلُوهَا فَذَهَبُوا فَدَخَلُوهَا فَأَمَرَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ النَّارَ فَكَانَتْ عَلَيْهِمْ بَرْداً وَ سَلَاماً فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ أَهْلُ الشِّمَالِ قَالُوا رَبَّنَا أَقِلْنَا فَأَقَالَهُمْ ثُمَّ قَالَ لَهُمُ ادْخُلُوهَا فَذَهَبُوا فَقَامُوا عَلَيْهَا وَ لَمْ يَدْخُلُوهَا فَأَعَادَهُمْ طِيناً وَ خَلَقَ مِنْهَا آدَمَ علیه السلام وَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَلَنْ يَسْتَطِيعَ هَؤُلَاءِ أَنْ يَكُونُوا مِنْ هَؤُلَاءِ وَ لَا هَؤُلَاءِ أَنْ يَكُونُوا مِنْ هَؤُلَاءِ قَالَ فَيَرَوْنَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَوَّلُ مَنْ دَخَلَ تِلْكَ النَّارَ فَلِذَلِكَ قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَ (۲) قُلْ إِنْ كانَ لِلرَّحْمنِ وَلَدٌ فَأَنَا أَوَّلُ الْعابِدِينَ (۳).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «چون خدای عزوجل خواست آدم را بیافریند، آب را بر خاک روان کرد و سپس مشتی از آن برگرفت و آن را مالید، آنگاه آن را به دست خود دو قسمت کرد و سپس پاشید و به ناگاه به جنبش درآمدند، در همان حال آتشی برایشان برافروخت و به اهل شمال فرمود در آن درآیند، و آنان به سوی آتش رفتند و هراسیدند و درون آن پا نگذاشتند. آنگاه به دست راستی‌ها فرمود به آتش درآیند و آنان رفتند و داخل آتش شدند؛ خدا به آتش فرمان داد تا بر آنها سرد و سلامت شد. چون دست چپی‌ها آن را دیدند، گفتند: «پروردگارا، ما را بازگردان.» و خدا آنها را بازگرداند به فرمانش و فرمود در آن درآیید، و آنان رفتند و بر سر آن ماندند و در آن درنیامدند؛ آنگاه همه را به گل بازگرداند و از آن آدم را آفرید.»

امام صادق علیه‌السلام در ادامه فرمود:« نه این دست راستی‌ها می‌توانند از آن دست چپی‌ها شوند، نه این‌ها می‌توانند از زمره آنها گردند.» سپس فرمود که می‌دانند رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله نخستین کسی بود که به آن آتش داخل شد. این است تفسیر قول خدای عزوجل: «قُلْ إِنْ کانَ لِلرَّحْمنِ وَلَدٌ فَأَنَا أَوَّلُ الْعابِدِین»، - . زخرف / ۸۱ - {بگو اگر خدای رحمان را فرزندی بود من نخست پرستنده بودم.{ - . کافی ۲ : ۷ -

**[ترجمه]

بیان

فیرون أی علماء أهل البیت علیهم السلام قُلْ إِنْ کانَ الآیه قد مر فیه

ص: ۹۷

۱- ۱. المؤمنون: ۱۰۷.

۲- ۲. الزخرف: ۸۱.

۳- ۳. الکافی ج ۲: ۷.

وجوه من التأويل (۱)

الأول فأنا أول العابدين منكم فإن النبی یکون أعلم بالله و بما یصح له و بما لا یصح له و أولی بتعظیم ما یجب تعظیمه و من حق تعظیم الوالد تعظیم ولده و لا یستلزم ذلک إمکاک کینونه الولد و عبادته له فإن المحال قد یستلزم المحال بل المراد نفیهما.

و الثانی أن معناه إن کان له ولد فی زعمکم فأنا أول العابدین لله الموحدین له المنکرین لقولکم.

و الثالث أن المعنی فأنا أول الآنفین منه (۲)

أو من أن یکون له ولد من عبد یعبد إذا اشتد أنفه(۳).

الرابع أن کلمه إن نافیه أی ما کان له ولد فأنا أول الموحدین من أهل مکه و بناء الخبر علی التفسیر الأول إذ ظهر منه أنه صلی الله علیه و آله کان مبادرا إلی کل خیر و سعاده و إطاعه فلا بد أن یکون مبادرا فی دخول النار عند الأمر به.

**[ترجمه]می‌دانند که مقصود از این آیه: «بگو اگر خدای رحمان را...» علمای اهل بیت هستند که درباره آن چند تأویل ذکر می‌شود:

.۱

«من، نخست پرستنده ام از شماها» چون پیغمبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله، داناتر است نسبت به خدا و آنچه شایسته و ناشایست او است، و همچنین به بزرگداشت آنچه باید اولی باشد؛ و بزرگداشت فرزند، حق بزرگداشت پدر است، و این لزوما به این معنی نیست که فرزند داشتن خدا و پرستش آن فرزند، شدنی باشد، و نشدنی نیست به دنبال ناشدنی دیگر.

.۲

اگر او را فرزندی است به گمان شما، من نخست پرستنده خدایم که یکتاپرست و منکر گفته شما هستند.

.۳

من نخستین کسی هستم که نسبت به آن فرزند تنفر می‌ورزم؛ یا از اینکه خدا را فرزندی باشد، متنفر می گردم؛ چون «عبد» به معنی شدت نفرت هم آمده است.

.۴

«ما» نافیه است، یعنی «نیست خدا را فرزند و من نخستین یکتاپرست مکه ام.» این خبر، به تفسیر یکم توجه دارد و بیان این است که پیغمبر در راه هرگونه نیکی و فرمانبری از خدا، پیشتاز بود و در رفتن به درون آتش نیز به فرمان او پیشتاز بود.

**[ترجمه]

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنْ صَالِحِ بْنِ عُقْبَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْجُعْفِيِّ وَ عُقْبَةَ جَمِيعاً عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ خَلَقَ الْخَلْقَ فَخَلَقَ مَنْ أَحَبَّ مِمَّا أَحَبَّ فَكَانَ مَا أَحَبَّ أَنْ خَلَقَهُ مِنْ طِينَةِ الْجَنَّةِ وَ خَلَقَ مَا أَبْغَضَ مِمَّا أَبْغَضَ وَ كَانَ مَا أَبْغَضَ أَنْ خَلَقَهُ مِنْ طِينَةِ النَّارِ ثُمَّ بَعَثَهُمْ فِي الظِّلَالِ

ص: ۹۸

۱- ۱. راجع ج ۳ ص ۲۵۶ من هذه الطبعه الجدیده.

۲- ۲. و اختاره علیّ بن إبراهیم فی تفسیره، و فی الاحتجاج عن أمیر المؤمنین علیه السلام أول العابدین أی الجاحدین.

۳- ۳. قال الجوهریّ: قال أبو زید: العبد بالتحریک: الغضب و الانف و الاسم العبده مثل الانفه، و قد عبد أی أنف قال الفرزدق: اولئک أحلاسی فجئنی بمثلهم و أعبد أن أهجو کلیبا بدارم. قال أبو عمرو: و قوله تعالی: فأنا أول العابدین من الانف و الغضب.

فَقُلْتُ وَ أَيُّ شَيْ ءٍ الظِّلَالُ فَقَالَ عليه السلام أَ لَمْ تَرَ إِلَى ظِلِّكَ فِي الشَّمْسِ شَيْئاً وَ لَيْسَ بِشَيْ ءٍ ثُمَّ بَعَثَ فِيهِمُ النَّبِيِّينَ فَدَعَوْهُمْ إِلَى الْإِقْرَارِ بِاللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ هُوَ قَوْلُهُ تَعَالَى وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ (۱) ثُمَّ دَعَوْهُمْ إِلَى الْإِقْرَارِ بِالنَّبِيِّينَ فَأَقَرَّ بَعْضُهُمْ وَ أَنْكَرَ بَعْضُهُمْ ثُمَّ دَعَوْهُمْ إِلَى وَلَايَتِنَا فَأَقَرَّ بِهَا وَ اللَّهِ مَنْ أَحَبَّ وَ أَنْكَرَهَا مَنْ أَبْغَضَ وَ هُوَ قَوْلُهُ- فَما كانُوا لِيُؤْمِنُوا بِما كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ (۲) ثُمَّ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عليه السلام كَانَ التَّكْذِيبُ ثَمَ (۳).

**[ترجمه]کافی: امام باقر علیه‌السلام فرمود: «خدای عزوجل، خلق را آفرید و هر کس را که دوست داشت، از مایه ای که دوست می‌داشت آفرید، و آن سرشتِ بهشت بود؛ و هر کس را که خواهانش نبود، از مایه‌ای که ناخواهش بود آفرید، و آن سرشتِ دوزخ بود؛ آنگاه آنان را به ظلال فرستاد.» گفتم: «ظلال چیست؟» فرمود: «سایه خود را در برابر خورشید ندیدی که چیزی نماید و چیزی نباشد.» امام باقر علیه‌السلام در ادامه فرمود:« آنگاه پیغمبران آن را به سوی آدمیان گسیل داشت تا آنها را به خدای عزوجل فرا بخوانند؛ از این رو فرمود: «وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّه»، {و اگر از بپرسی چه کسی آنها را آفریده البته گویند خدا.} - . زخرف ۸۷ - سپس، آنان را فراخواندند تا اقرار کنند به پیمبران و برخی نکردند؛ آنگاه آنها را به اقرار بر ولایت ما خواندند، به خدا سوگند، هر کس را که خدا دوست داشت، اقرار کرد و هر که را بد می‌داشت، به انکار برخاست. که فرموده است: «فَما كانُوا لِيُؤْمِنُوا بِما كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْل»، {باور نخواهند کرد آنچه را در پیش دروغ شمردند.} - . یونس / ۷۴ - امام باقر علیه‌السلام سپس فرمود:« دروغ شمردن در آنجا رخ داد.» - . کافی ۲ : ۱۰ -

**[ترجمه]

بيان

فخلق من أحب مما أحب قيل ما في قوله ما أحب و ما أبغض مصدريه.

**[ترجمه]«فخلق من أحبّ مما احب»: گفته شده واژه «ما» در «ما أحب» و «ما أبغض» مصدری است.

**[ترجمه]

و أقول

يمكن تأويله بالعلم أي بأنه لما علم الله تعالى حين خلقهم أنهم سيصيرون من الأشقياء و أبغضهم فكأنه خلقهم مما أبغض أو أنه إشاره إلى اختلاف استعداداتهم و قابلياتهم في اختيار الحق و قبوله.

و المراد بالظل إما عالم الأرواح أو عالم المثال فعلى الأول شبه الروح المجرد على القول به أو الجسم اللطيف بالظل للطافته و عدم كثافته أو لكونه تابعا لعالم الأجساد الأصليه و على الثاني ظاهر.

و قوله شيئا بتقدير تحسه أو الرؤيه بمعنى العلم لكن لا يناسبه تعديتها بإلى و الأظهر شي ء كما ورد في هذه الروايه بسند آخر و قيل أراد بقوله و ليس بشي ء أن الحياه و التكليف في ذلك الوقت لا يصيران سببين للثواب و العقاب كأفعال النائم و لا يبقى بل

مثال و حکایه عن الحیاه و التکلیف فی الأبدان و لذا سمی الوجود الذهنی بالوجود الظلی لعدم کونه منشأ للآثار و مبدأ للأحکام.

و قیل یمکن أن یراد به عالم الذر المباین لعالم الأجساد الکثیفه و هو

ص: ۹۹

۱- ۱. الزخرف: ۸۷.

۲- ۲. یونس: ۷۴.

۳- ۳. الکافی ج ۲: ۱۰.

يحكى عن هذا العالم و يشبهه و ليس منه فهو ظل بالنسبه إليه أو عالم الأرواح كما قال أمير المؤمنين عليه السلام فى بعض خطبه إلا- إن الذريه أفنان أنا شجرتها و دوحه أنا ساقتها و إنى من أحمد بمنزله الضوء من الضوء كنا أظلالا تحت العرش قبل خلق البشر و قبل خلق الطينه التى كان منها البشر أشباحا خاليه لا أجساما ناميه.

لَيَقُولُنَّ اللَّهُ أى خلقنا الله أو الله خلقنا على اختلاف فى تقديم المحذوف و تأخيره و المشهور الأول و الغرض أن اضطرارهم إلى هذا الجواب بمقتضى العهد و الميثاق.

و قوله فَما كانُوا لِيُؤْمِنُوا الآيه فى سوره الأعراف (۱) هكذا تِلْكَ الْقُرى نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبائِها وَ لَقَدْ جاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّناتِ فَما كانُوا لِيُؤْمِنُوا بِما كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ كَذلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلى قُلُوبِ الْكافِرِينَ و كأن التغيير من النساخ أو النقل بالمعنى (۲).

و قال البيضاوى فَما كانُوا لِيُؤْمِنُوا عند مجيئهم بالمعجزات بِما كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ أى بما كذبوه قبل الرسل بل كانوا مستمرين على التكذيب أو فما كانوا ليؤمنوا مده عمرهم بما كذبوا به أولا حين جاءتهم الرسل و لم يؤثر قط فيهم دعوتهم المتطاوله و الآيات المتتابعه و اللام لتأكيد النفى و الدلاله على أنهم ما صلحوا للإيمان لمنافاته لحالهم فى التصميم على الكفر و الطبع على قلوبهم.

**[ترجمه]می شود آن را تأویل کرد به علم؛ چون خدا هنگام آفرینش می‌دانست که آنها شقی می‌شوند و آنها را بد داشت و گویا آنان را از مایه مبغوض خود آفرید. چه‌بسا این، به اختلاف استعداد آدمیان در پذیرش حق اشاره داشته باشد. مراد از «ظلال» نیز، یا عالم ارواح است، یا عالم مثال که روح مجرد است، یا جسم لطیف که آن را به سایه مانند کرده، چون لطیف است؛ یا آنکه دنباله جسم سایه‌دار است و به تفسیر عالم مثال، روشن است.

واژه «شیئاً» در تقدیر «تحسّه» دارد، یعنی حس می کنی که چیزی است؛ یا رویت به معنای علم است، ولی «متعدی» شدن آن با «الی» مناسب نیست، و روشن تر «شیءٍ» است، همان گونه که در همین روایت ما، در سند دیگری آمده است.

گفته‌اند: اینکه فرموده: «و چیزی نباشد.» یعنی زندگی و تکلیف در آن هنگام اثری در ثواب و عقاب ندارند و مانند کارهای خوب و پاینده نیستند، بلکه نمونه و نمایش زندگی و تکلیف در عالم تن هستند؛ از این رو، وجود ذهنی و تصوّری را وجود ظلی خوانند که اثر و حکمی ندارد. و گفته اند، می شود که عالم «ذر» باشد که از عالم اجساد جدا است و نمودی از این عالم است و از آن نیست و در برابر آن، به سایه می‌ماند؛ یا آنکه عالم ارواح است که علی علیه‌السلام در خطبه‌ای فرموده است: «هلا، نژاد شاخه هایند و من درخت آنهایم، درختی تنومند، که من ساقه آن هستم. به راستی، من نسبت به احمد چون پرتوی هستم از پرتو؛ همه ظلالی بودیم زیر عرش، پیش از (آفرینش) آدمیان و پیش از آفرینش سرشتی که بشر از آن آفریده شد، نمونه هایی تهی از ماده، نه اجسامی نامیه.»

{البته می گویند خدا ما را آفریده.}: و این تراوش همان اقرار در پیمان‌ستانی نخست است.

«تِلْكَ الْقُرى نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبائِها وَ لَقَدْ جاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّناتِ فَما كانُوا لِيُؤْمِنُوا بِما كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ كَذلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلى قُلُوبِ الْكافِرِين»، {چنین است این آبادی‌ها است که داستان آنها را برای تو گزارش دادیم و آمد براشان رسولانشان از این پیش با معجزه ها و نگرویدند بدان چه از این پیش دروغ شمرده بودند چنین مهر نهاده خدا بر دل کافرها.} - . اعراف / ۱۰۱

- (تغيير عبارت، يا از سهو نسخه‌نويسان است، يا نقل به معنى شده است)

بيضـاوى گفته است:« هنگـامى كه معجزه ها را ديدنـد، نگرويدنـد به آنچه از آن پيش دروغ مى‌دانسـتند؛ يعنى پيش از آمـدن رسولان، و باز هم بر تكـذيب پايـدارى كردنـد؛ يا اينكه تا آخر عمر باور نكردند آنچه را كه از اول تكذيب مى كردند، هنگام آمـدن رسولاـن، و نه دعوت طولاـنى رسولاـن در آنهـا اثر كرد و نه معجزات پياپى آنان. «لام» براى تأكيـد نفى است و دلالت دارد بر اينكه اين افراد شايسـته ايمان آوردن نبودند، چون ايمان با حال اين اشـخاص، كه تصميم بر كفر دارند و بر دل هايشان مهر نهاده شده، ناسازگار است .

**[ترجمه]

«١٧»

كـا، [الكـافى] عَنْ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ بَعْضِ أَصْـحَابِنَا عَنْ أَبِي بَصِـيرٍ قَـالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْـدِ اللَّهِ عليه السـلام كَيْفَ أَجَابُوا وَ هُمْ ذَرٌّ قَالَ جَعَلَ فِيهِمْ مَا إِذَا

ص: ١٠٠

١- ١. الأعراف: ١٠١.

٢- ٢. بل كما أشـرنا إليه سابقا الآيه فى يونس ٧۴ بزياده لفظ« به» و هى قوله تعالى: ثُمَّ بَعَثْنا مِنْ بَعْـدِهِ رُسُـلًا إِلى قَوْمِهِمْ فَجاؤُهُمْ بِالْبَيِّناتِ فَما كانُوا لِيُؤْمِنُوا بِما كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ كَذلِكَ نَطْبَعُ عَلى قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ».

سَأَلَهُمْ أَجَابُوا يَعْنِي فِي الْمِيثَاقِ (۱).

**[ترجمه]کافی: از ابی بصیر روایت شده است: «به امام صادق علیه‌السلام گفتم: «چگونه پاسخ گفتند با اینکه ذره بودند؟» فرمود: «خدا نیرویی را به آنها داد که بتوانند پاسخ پرسش او را بدهند، یعنی در عالم میثاق.» - . کافی ۲ : ۱۲ -

**[ترجمه]

بیان

ما إذا سألهم کلمه ما موصوله و العائد محذوف أی أجابوه به أی جعل فی کل ذره العقل و آله السمع و آله النطق و من حمل الآیه علی الاستعاره و التمثیل حمل الخبر علی أن المراد به أنه جعلهم بحیث إذا سئلوا فی عالم الأبدان أجابوا بلسان المقال (۲)

و هو بعید.

**[ترجمه]در «ما اذا سألهم» کلمه «ما» موصوله است و ضمیر و عائد محذوف است؛ یعنی «أجابوه به» بوده است، یعنی در هر ذره، خَرد و ابزار شنیدن و گویایی نهاد و هر کس آیه را به مثلی زدن تفسیر کرده، گفته: مقصود از خبر این است که آنها را طوری ساخت که چون در عالم ابدان پرسش شوند، به زبان خود پاسخ بگویند، و این دور از باور است.

**[ترجمه]

«۱۸»

شی، [تفسیر العیاشی] عَنِ الْأَصْبَغِ بْنِ نُبَاتَهَ عَنْ عَلِيٍّ علیه السلام قَالَ: أَتَاهُ ابْنُ الْكَوَّاءِ فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَخْبِرْنِي عَنِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى هَلْ كَلَّمَ أَحَداً مِنْ وُلْدِ آدَمَ قَبْلَ مُوسَى- فَقَالَ عَلِيٌّ علیه السلام قَدْ كَلَّمَ اللَّهُ جَمِيعَ خَلْقِهِ بَرَّهُمْ وَ فَاجِرَهُمْ وَ رَدُّوا عَلَيْهِ الْجَوَابَ فَثَقُلَ ذَلِكَ عَلَى ابْنِ الْكَوَّاءِ وَ لَمْ يَعْرِفْهُ فَقَالَ لَهُ كَيْفَ كَانَ ذَلِكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ- فَقَالَ لَهُ أَ وَ مَا تَقْرَأُ كِتَابَ اللَّهِ إِذْ يَقُولُ لِنَبِيِّكَ- وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلى أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّكُمْ قالُوا بَلى (۳) فَأَسْمَعَهُمْ كَلَامَهُ وَ رَدُّوا عَلَيْهِ الْجَوَابَ كَمَا تَسْمَعُ فِي قَوْلِ اللَّهِ يَا ابْنَ الْكَوَّاءِ قالُوا بَلى فَقَالَ إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا وَ أَنَا الرَّحْمَنُ فَأَقَرُّوا لَهُ بِالطَّاعَهِ وَ الرُّبُوبِيَّهِ وَ مَيَّزَ الرُّسُلَ وَ الْأَنْبِيَاءَ وَ الْأَوْصِيَاءَ وَ أَمَرَ الْخَلْقَ بِطَاعَتِهِمْ فَأَقَرُّوا بِذَلِكَ فِي الْمِيثَاقِ فَقَالَتِ الْمَلَائِكَهُ شَهِدْنَا عَلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيامَهِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هذا

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۱۲.

۲- ۲. قال الفیض رحمه اللّه فی تفسیر الآیه: ان اللّه نصب لهم دلائل ربوبیته، و رکب فی عقولهم ما یدعوهم الی الإقرار بها، حتی صاروا بمنزله الاشهاد علی طریقه التمثیل، نظیر ذلک قوله عزّ و جلّ: «إِنَّما قَوْلُنا لِشَيْ ءٍ إِذا أَرَدْناهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ» و

قوله جل و علا« فقال لها و للأرض ائتيا قالتا أتينا طائعين» و معلوم أنّه لا قول ثمه، و انما هو تمثيل و تصوير للمعنى. و ذلک حين کانت أنفسهم فى أصلاب آبائهم العقليّه، و معادنهم الاصليه. يعنى شاهدهم و هم دقائق فى تلک الحقائق، و عبر عن تلک الآباء بالظهور، لان کل واحد منهم ظهر أو مظهر لطائفه من النفوس أو ظاهر عنده لکونه صوره عقليه نوريه ظاهره بذاتها.

٣- ٣. الأعراف: ١٧١.

غافِلِينَ (۱).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از اصبغ بن نباته روایت شده است: « ابن کواء نزد علی علیه‌السلام آمد و گفت: «یا امیرالمؤمنین، به من بگو آیا خدای تبارک و تعالی پیش از موسی با یک آدمیزاده سخن گفته است؟» فرمود: «خدا با همه خلقش، از نیک و بد، سخن گفته است.» این سخن بر ابن کواء گران آمد و آن را نفهمید و گفت: «یا علی، این امر چگونه صورت گرفته است؟» فرمود: «نخواندی قرآن را که خدا به پیغمبرت می فرماید: «أَشْهَدَهُمْ عَلی أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّكُمْ قالُوا بَلی»، {و چون برگرفت پروردگارت از آدمیزادگان، از پشت آنها نژادشان را، و گواهشان گرفت بر خود که آیا نباشم پروردگار شما؟ گفتند چرا.} - . اعراف / ۱۷۱ - پس، خدا سخن خود را به آنها شنوانید و به او پاسخ هم دادند، چنانچه در کلام خدا می‌شنوی، ای پسر کواء.» گفت: «آری» و فرمود:

من هستم که نیست شایان پرستشی جز من، و منم رحمان و بخشنده؛ پس اعتراف کردند به طاعت و ربوبیت و رسولان و پیغمبران و اوصیاء ممتاز شدند و خلق را به طاعتشان فرمان داد و در میثاق به آن اعتراف کردند و فرشته ها گفتند: أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيامَهِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هذا غافلین - . اعراف / ۱۷۲ - {ای آدمیزادگان، ما گواه بر شما هستیم تا روز رستاخیز تا نگویید راستی که ما از آن بی خبر بودیم.} - . تفسیر عیاشی ۲ : ۴۱ -

**[ترجمه]

«۱۹»

شی، [تفسیر العیاشی] عَنْ أَبِی بَصِيرٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَخْبِرْنِی عَنِ الذَّرِّ حَيْثُ أَشْهَدَهُمْ عَلی أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّكُمْ قالُوا بَلی وَ اللَّهِ وَ أَسَرَّ بَعْضُهُمْ خِلَافَ مَا أَظْهَرَ كَيْفَ عَلِمُوا الْقَوْلَ حَيْثُ قِيلَ لَهُمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالَ إِنَّ اللَّهَ جَعَلَ فِيهِمْ مَا إِذَا سَأَلَهُمْ أَجَابُوهُ (۲).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از ابی‌بصیر روایت شده است: «به امام صادق علیه‌السلام گفتم: «به من بگو از ذرّ، چون گواهشان گرفت بر خودشان که آیا نباشم پروردگارتان؟» فرمود: «چرا به‌خدا، برخی در درون داشتند جز آنچه اظهار کرده بودند.» پرسیدم: «چگونه جواب را می‌دانستند هنگامی که از آنها پرسیده شد آیا نیستم پروردگارتان؟» فرمود: «خدا به آنها داد آنچه را باید، که چون بپرسدشان پاسخ گویندش.» - . تفسیر عیاشی ۲ : ۴۲ -

**[ترجمه]

«۲۰»

شی، [تفسیر العیاشی] عَنْ أَبِی بَصِيرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: فِی قَوْلِ اللَّهِ أَ لَسْتُ بِرَبِّكُمْ قالُوا بَلی قُلْتُ قَالُوا بِأَلْسِنَتِهِمْ قَالَ نَعَمْ وَ قَالُوا بِقُلُوبِهِمْ قُلْتُ وَ أَیُّ شَیْ ءٍ كَانُوا يَوْمَئِذٍ قَالَ صَنَعَ فِيهِمْ مَا اكْتَفَى بِهِ (۳).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از ابی بصیر روایت شده است: {درباره قول خدا: «آیا نیستم پروردگارتان.} گفتند: چرا.» پرسیدم: «آیا با زبانشان گفتند؟» امام صادق علیه السّلام فرمود: «آری، و با دلشان هم گفتند.» گفتم: «آن روز چه بودند؟» فرمود: « ساخت در آنان آنچه لازم بود.» - . تفسیر عیاشی ۲ : ۴۰ -

**[ترجمه]

«۲۱»

أَقُولُ وَجَدْتُ فِی بَعْضِ الْکُتُبِ مَرْوِیّاً عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْکُوفِیِّ عَنْ حَنَانِ بْنِ سَدِیرٍ عَنْ أَبِیهِ سَدِیرٍ الصَّیْرَفِیِّ عَنْ أَبِی إِسْحَاقَ اللَّیْثِیِّ قَالَ: قُلْتُ لِلْإِمَامِ الْبَاقِرِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ علیهما السلام یَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ أَخْبِرْنِی عَنِ الْمُؤْمِنِ مِنْ شِیعَهِ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ إِذَا بَلَغَ وَ کَمُلَ فِی الْمَعْرِفَهِ هَلْ یَزْنِی قَالَ علیه السلام لَا قُلْتُ فَیَلُوطُ قَالَ لَا قُلْتُ فَیَسْرِقُ قَالَ لَا قُلْتُ فَیَشْرَبُ خَمْراً قَالَ لَا قُلْتُ فَیُذْنِبُ ذَنْباً قَالَ لَا قَالَ الرَّاوِی فَتَحَیَّرْتُ مِنْ ذَلِکَ وَ کَثُرَ تَعَجُّبِی مِنْهُ قُلْتُ یَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ إِنِّی أَجِدُ مِنْ شِیعَهِ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ وَ مِنْ مَوَالِیکُمْ مَنْ یَشْرَبُ الْخَمْرَ وَ یَأْکُلُ الرِّبَا وَ یَزْنِی وَ یَلُوطُ وَ یَتَهَاوَنُ بِالصَّلَاهِ وَ الزَّکَاهِ وَ الصَّوْمِ وَ الْحَجِّ وَ الْجِهَادِ وَ أَبْوَابِ الْبِرِّ حَتَّی إِنَّ أَخَاهُ الْمُؤْمِنَ یَأْتِیهِ

فِی حَاجَهٍ یَسِیرَهٍ فَلَا یَقْضِیهَا لَهُ فَکَیْفَ هَذَا یَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ وَ مِنْ أَیِّ شَیْ ءٍ هَذَا قَالَ فَتَبَسَّمَ الْإِمَامُ علیه السلام وَ قَالَ یَا أَبَا إِسْحَاقَ هَلْ عِنْدَکَ شَیْ ءٌ غَیْرُ مَا ذَکَرْتَ قُلْتُ نَعَمْ یَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ وَ إِنِّی أَجِدُ النَّاصِبَ الَّذِی لَا أَشُکُّ فِی کُفْرِهِ یَتَوَرَّعُ عَنْ هَذِهِ

۱- ۱. تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۴۱.

۲- ۲. تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۴۲.

۳- ۳. تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۴۰.

الْأَشْيَاءِ لَا يَسْتَحِلَّ الْخَمْرَ وَ لَا يَسْتَحِلَّ دِرْهَماً لِمُسْلِمٍ وَ لَا يَتَهَاوَنُ بِالصَّلَاهِ وَ الزَّكَاهِ وَ الصِّيَامِ وَ الْحَجِّ وَ الْجِهَادِ وَ يَقُومُ بِحَوَائِجِ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُسْلِمِينَ لِلَّهِ وَ فِي اللَّهِ تَعَالَى فَكَيْفَ هَذَا وَ لِمَ هَذَا فَقَالَ علیه السلام يَا إِبْرَاهِيمُ لِهَذَا أَمْرٌ بَاطِنٌ وَ هُوَ سِرٌّ مَكْنُونٌ وَ بَابٌ مُغْلَقٌ مَخْزُونٌ وَ قَدْ خَفِيَ عَلَيْكَ وَ عَلَى كَثِيرٍ مِنْ أَمْثَالِكَ وَ أَصْحَابِكَ وَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَمْ يُؤْذِنْ أَنْ يَخْرُجَ سِرُّهُ وَ غَيْبُهُ إِلَّا إِلَى مَنْ يَحْتَمِلُهُ وَ هُوَ أَهْلُهُ قُلْتُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ إِنِّي وَ اللَّهِ لَمُحْتَمِلٌ مِنْ أَسْرَارِكُمْ وَ لَسْتُ بِمُعَانِدٍ وَ لَا بِنَاصِبٍ فَقَالَ علیه السلام يَا إِبْرَاهِيمُ نَعَمْ أَنْتَ كَذَلِكَ وَ لَكِنْ عِلْمُنَا صَعْبٌ مُسْتَصْعَبٌ لَا يَحْتَمِلُهُ إِلَّا مَلَكٌ مُقَرَّبٌ أَوْ نَبِيٌّ مُرْسَلٌ أَوْ مُؤْمِنٌ امْتَحَنَ اللَّهُ قَلْبَهُ لِلْإِيمَانِ وَ إِنَّ التَّقِيَّهَ مِنْ دِينِنَا وَ دِينِ آبَائِنَا وَ مَنْ لَا تَقِيَّهَ لَهُ فَلَا دِينَ لَهُ يَا إِبْرَاهِيمُ لَوْ قُلْتُ إِنَّ تَارِكَ التَّقِيَّهِ كَتَارِكِ الصَّلَاهِ لَكُنْتُ صَادِقاً يَا إِبْرَاهِيمُ إِنَّ مِنْ حَدِيثِنَا وَ سِرِّنَا وَ بَاطِنِ عِلْمِنَا مَا لَا يَحْتَمِلُهُ مَلَكٌ مُقَرَّبٌ وَ لَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ وَ لَا مُؤْمِنٌ مُمْتَحَنٌ قُلْتُ يَا سَيِّدِي وَ مَوْلَايَ فَمَنْ يَحْتَمِلُهُ إِذاً قَالَ مَا شَاءَ اللَّهُ وَ شِئْنَا أَلَا مَنْ أَذَاعَ سِرَّنَا إِلَّا إِلَى أَهْلِهِ فَلَيْسَ مِنَّا ثَلَاثاً أَلَا مَنْ أَذَاعَ سِرَّنَا أَذَاقَهُ اللَّهُ حَرَّ الْحَدِيدِ ثُمَّ قَالَ يَا إِبْرَاهِيمُ خُذْ مَا سَأَلْتَنِي عِلْماً بَاطِناً مَخْزُوناً فِي عِلْمِ اللَّهِ تَعَالَى الَّذِي حَبَا اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ بِهِ رَسُولَهُ صلی الله علیه و آله وَ حَبَا بِهِ رَسُولُهُ وَصِيَّهُ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام ثُمَّ قَرَأَ علیه السلام هَذِهِ الْآيَهَ عالِمُ الْغَيْبِ فَلا يُظْهِرُ عَلى غَيْبِهِ أَحَداً إِلَّا مَنِ ارْتَضى مِنْ رَسُولٍ (۱) وَيْحَكَ يَا إِبْرَاهِيمُ إِنَّكَ قَدْ سَأَلْتَنِي عَنِ الْمُؤْمِنِينَ مِنْ شِيعَهِ مَوْلَانَا أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ وَ عَنْ زُهَّادِ النَّاصِبَهِ وَ عُبَّادِهِمْ مِنْ هَاهُنَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ وَ قَدِمْنا إِلى ما عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْناهُ هَباءً مَنْثُوراً(۲) وَ مِنْ هَاهُنَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ عامِلَهٌ

۱- ۱. الجن: ۲۷ و ۲۸.

۲- ۲. الفرقان: ۲۱.

ناصِبَهٌ تَصْلی ناراً حامِیَهً تُسْقی مِنْ عَیْنٍ آنِیَهٍ(۱) وَ هَذَا النَّاصِبُ قَدْ جُبِلَ عَلَی بُغْضِنَا وَ رَدِّ فَضْلِنَا وَ یُبْطِلُ خِلَافَهَ أَبِینَا أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام لیه السلام وَ یُثْبِتُ خِلَافَهَ مُعَاوِیَهَ وَ بَنِی أُمَیَّهَ وَ یَزْعُمُ أَنَّهُمْ خُلَفَاءُ اللَّهِ فِی أَرْضِهِ وَ یَزْعُمُ أَنَّ مَنْ خَرَجَ عَلَیْهِمْ وَجَبَ عَلَیْهِ الْقَتْلُ وَ یَرْوِی فِی ذَلِکَ کَذِباً وَ زُوراً وَ یَرْوِی أَنَّ الصَّلَاهَ جَائِزَهٌ خَلْفَ مَنْ غَلَبَ وَ إِنْ کَانَ خَارِجِیّاً ظَالِماً وَ یَرْوِی أَنَّ الْإِمَامَ الْحُسَیْنَ بْنَ عَلِیٍّ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِمَا کَانَ خَارِجِیّاً خَرَجَ عَلَی یَزِیدَ بْنِ مُعَاوِیَهَ وَ یَزْعُمُ أَنَّهُ یَجِبُ عَلَی کُلِّ مُسْلِمٍ أَنْ یَدْفَعَ زَکَاهَ مَالِهِ إِلَی السُّلْطَانِ وَ إِنْ کَانَ ظَالِماً یَا إِبْرَاهِیمُ هَذَا کُلُّهُ رَدٌّ عَلَی اللَّهِ تَعَالَی وَ عَلَی رَسُولِهِ صلی الله علیه و آله سُبْحَانَ اللَّهِ قَدِ افْتَرَوْا عَلَی اللَّهِ الْکَذِبَ وَ تَقَوَّلُوا عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْبَاطِلَ وَ خَالَفُوا اللَّهَ وَ خَالَفُوا رَسُولَهُ وَ خُلَفَاءَهُ یَا إِبْرَاهِیمُ لَأَشْرَحَنَّ لَکَ هَذَا مِنْ کِتَابِ اللَّهِ الَّذِی لَا

یَسْتَطِیعُونَ لَهُ إِنْکَاراً وَ لَا مِنْهُ فِرَاراً وَ مَنْ رَدَّ حَرْفاً مِنْ کِتَابِ اللَّهِ فَقَدْ کَفَرَ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ فَقُلْتُ یَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِی سَأَلْتُکَ فِی کِتَابِ اللَّهِ قَالَ نَعَمْ هَذَا الَّذِی سَأَلْتَنِی فِی أَمْرِ شِیعَهِ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِ وَ أَمْرِ عَدُوِّهِ النَّاصِبِ فِی کِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ قُلْتُ یَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ هَذَا بِعَیْنِهِ قَالَ نَعَمْ هَذَا بِعَیْنِهِ فِی کِتَابِ اللَّهِ الَّذِی لا یَأْتِیهِ الْباطِلُ مِنْ بَیْنِ یَدَیْهِ وَ لا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِیلٌ مِنْ حَکِیمٍ حَمِیدٍ یَا إِبْرَاهِیمُ اقْرَأْ هَذِهِ الْآیَهَ- الَّذِینَ یَجْتَنِبُونَ کَبائِرَ الْإِثْمِ وَ الْفَواحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ إِنَّ رَبَّکَ واسِعُ الْمَغْفِرَهِ هُوَ أَعْلَمُ بِکُمْ إِذْ أَنْشَأَکُمْ مِنَ الْأَرْضِ (۲) أَ تَدْرِی مَا هَذِهِ الْأَرْضُ قُلْتُ لَا قَالَ علیه السلام اعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ خَلَقَ أَرْضاً طَیِّبَهً طَاهِرَهً وَ فَجَّرَ فِیهَا مَاءً عَذْباً زُلَالًا فُرَاتاً سَائِغاً فَعَرَضَ عَلَیْهَا وَلَایَتَنَا أَهْلَ الْبَیْتِ فَقَبِلَتْهَا فَأَجْرَی عَلَیْهَا ذَلِکَ الْمَاءَ سَبْعَهَ أَیَّامٍ ثُمَّ نَضَبَ عَنْهَا ذَلِکَ الْمَاءُ بَعْدَ السَّابِعِ فَأَخَذَ مِنْ صَفْوَهِ ذَلِکَ الطِّینِ طِیناً فَجَعَلَهُ طِینَ الْأَئِمَّهِ علیهم السلام ثُمَّ أَخَذَ جَلَّ جَلَالُهُ ثُفْلَ

۱- ۱. الغاشیه: ۴.

۲- ۲. النجم: ۳۲.

ذلِكَ الطِّينِ فَخَلَقَ مِنْهُ شِيعَتَنَا وَ محبونـا [مُحِبِّينَا] مِنْ فَضْلِ طِينَتِنَا فَلَوْ تَرَكَ يَا إِبْرَاهِيمُ طِينَتَكُمْ كَمَا تَرَكَ طِينَتَنَا لَكُنْتُمْ أَنْتُمْ وَ نَحْنُ سَوَاءً قُلْتُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ مَا صَنَعَ بِطِينَتِنَا قَالَ مَزَجَ طِينَتَكُمْ وَ لَمْ يَمْزُجْ طِينَتَنَا قُلْتُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ وَ بِمَا ذَا مَزَجَ طِينَتَنَا قَالَ عليه السلام خَلَقَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَيْضاً أَرْضاً سَبِخَةً خَبِيثَةً مُنْتِنَةً وَ فَجَّرَ فِيهَا مَاءً أُجَاجاً مَالِحاً آسِناً ثُمَّ عَرَضَ عَلَيْهَا جَلَّتْ عَظَمَتُهُ وَلَايَةَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام ليه السلام فَلَمْ تَقْبَلْهَا وَ أَجْرَى ذَلِكَ الْمَاءَ عَلَيْهَا سَبْعَةَ أَيَّامٍ ثُمَّ نَضَبَ ذَلِكَ الْمَاءُ عَنْهَا ثُمَّ أَخَذَ مِنْ كُدُورَةِ ذَلِكَ الطِّينِ الْمُنْتِنِ الْخَبِيثِ وَ خَلَقَ مِنْهُ أَئِمَّةَ الْكُفْرِ وَ الطُّغَاةَ وَ الْفَجَرَةَ ثُمَّ عَمَدَ إِلَى بَقِيَّةِ ذَلِكَ الطِّينِ فَمَزَجَ بِطِينَتِكُمْ وَ لَوْ تَرَكَ طِينَتَهُمْ عَلَى حَالِهِ وَ لَمْ يَمْزُجْ بِطِينَتِكُمْ مَا عَمِلُوا أَبَداً عَمَلًا صَالِحاً وَ لَا أَدَّوْا أَمَانَةً إِلَى أَحَدٍ وَ لَا شَهِدُوا الشَّهَادَتَيْنِ وَ لَا صَامُوا وَ لَا صَلَّوْا وَ لَا زَكَّوْا وَ لَا حَجُّوا وَ لَا أَشْبَهُوكُمْ فِي الصُّوَرِ أَيْضاً يَا إِبْرَاهِيمُ لَيْسَ شَيْ ءٌ أَعْظَمَ عَلَى الْمُؤْمِنِ أَنْ يَرَى صُورَةً حَسَنَةً فِي عَدُوٍّ مِنْ أَعْدَاءِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ الْمُؤْمِنُ لَا يَعْلَمُ أَنَّ تِلْكَ الصُّورَةَ مِنْ طِينِ الْمُؤْمِنِ وَ مِزَاجِهِ يَا إِبْرَاهِيمُ ثُمَّ مَزَجَ الطِّينَتَانِ بِالْمَاءِ الْأَوَّلِ وَ الْمَاءِ الثَّانِي فَمَا تَرَاهُ مِنْ شِيعَتِنَا مِنْ رِبًا وَ زِنًا وَ لِوَاطَةٍ وَ خِيَانَةٍ وَ شُرْبِ خَمْرٍ وَ تَرْكِ صَلَاةٍ وَ صِيَامٍ وَ زَكَاةٍ وَ حَجٍّ وَ جِهَادٍ فَهِيَ كُلُّهَا مِنْ عَدُوِّنَا النَّاصِبِ وَ سِنْخِهِ وَ مِزَاجِهِ الَّذِي مُزِجَ بِطِينَتِهِ وَ مَا رَأَيْتَهُ فِي هَذَا الْعَدُوِّ النَّاصِبِ مِنَ الزُّهْدِ وَ الْعِبَادَةِ وَ الْمُوَاظَبَةِ عَلَى الصَّلَاةِ وَ أَدَاءِ الزَّكَاةِ وَ الصَّوْمِ وَ الْحَجِّ وَ الْجِهَادِ وَ أَعْمَالِ الْبِرِّ وَ الْخَيْرِ فَذَلِكَ كُلُّهُ مِنْ طِينِ الْمُؤْمِنِ وَ سِنْخِهِ وَ مِزَاجِهِ فَإِذَا عُرِضَ أَعْمَالُ الْمُؤْمِنِ وَ أَعْمَالُ النَّاصِبِ عَلَى اللَّهِ يَقُولُ جَلَّ وَ عَزَّ أَنَا عَدْلٌ لَا أَجُورُ وَ مُنْصِفٌ لَا أَظْلِمُ وَ عِزَّتِي وَ جَلَالِي وَ ارْتِفَاعِ مَكَانِي مَا أَظْلِمُ مُؤْمِناً بِذَنْبٍ مُرْتَكَبٍ مِنْ سِنْخِ النَّاصِبِ وَ طِينِهِ وَ مِزَاجِهِ هَذِهِ الْأَعْمَالُ الصَّالِحَةُ كُلُّهَا مِنْ طِينِ الْمُؤْمِنِ وَ مِزَاجِهِ وَ الْأَعْمَالُ الرَّدِيَّةُ

الَّتِی کَانَتْ مِنَ الْمُؤْمِنِ مِنْ طِینِ الْعَدُوِّ النَّاصِبِ وَ یُلْزِمُ اللَّهُ تَعَالَی کُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ مَا هُوَ مِنْ أَصْلِهِ وَ جَوْهَرِهِ وَ طِینَتِهِ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِعِبَادِهِ مِنَ الْخَلَائِقِ کُلِّهِمْ أَ فَتَرَی هَاهُنَا ظُلْماً وَ جَوْراً وَ عُدْوَاناً ثُمَّ قَرَأَ علیه السلام مَعاذَ اللّهِ أَنْ نَأْخُذَ إِلّا مَنْ وَجَدْنا مَتاعَنا عِنْدَهُ إِنّا إِذاً لَظالِمُونَ (۱): یَا إِبْرَاهِیمُ إِنَّ الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ فَبَدَا شُعَاعُهَا فِی الْبُلْدَانِ کُلِّهَا أَ هُوَ بَائِنٌ مِنَ الْقُرْصَهِ أَمْ هُوَ مُتَّصِلٌ بِهَا شُعَاعُهَا تَبْلُغُ فِی الدُّنْیَا فِی الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ حَتَّی إِذَا غَابَتْ یَعُودُ الشُّعَاعُ وَ یَرْجِعُ إِلَیْهَا أَ لَیْسَ ذَلِکَ کَذَلِکَ قُلْتُ بَلَی یَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ قَالَ فَکَذَلِکَ یَرْجِعُ کُلُّ شَیْ ءٍ إِلَی أَصْلِهِ وَ جَوْهَرِهِ وَ عُنْصُرِهِ فَإِذَا کَانَ یَوْمُ الْقِیَامَهِ یَنْزِعُ اللَّهُ تَعَالَی مِنَ الْعَدُوِّ النَّاصِبِ سِنْخَ الْمُؤْمِنِ وَ مِزَاجَهُ وَ طِینَتَهُ وَ جَوْهَرَهُ وَ عُنْصُرَهُ مَعَ جَمِیعِ أَعْمَالِهِ الصَّالِحَهِ وَ یَرُدُّهُ إِلَی الْمُؤْمِنِ وَ یَنْزِعُ اللَّهُ مِنَ الْمُؤْمِنِ سِنْخَ النَّاصِبِ وَ مِزَاجَهُ وَ طِینَتَهُ وَ جَوْهَرَهُ وَ عُنْصُرَهُ مَعَ جَمِیعِ أَعْمَالِهِ السَّیِّئَهِ الرَّدِیَّهِ وَ یَرُدُّهُ إِلَی النَّاصِبِ عَدْلًا مِنْهُ جَلَّ جَلَالُهُ وَ تَقَدَّسَتْ أَسْمَاؤُهُ وَ یَقُولُ لِلنَّاصِبِ لَا ظُلْمَ عَلَیْکَ هَذِهِ الْأَعْمَالُ الْخَبِیثَهُ مِنْ طِینَتِکَ وَ مِزَاجِکَ وَ أَنْتَ أَوْلَی بِهَا وَ هَذِهِ الْأَعْمَالُ الصَّالِحَهُ مِنْ طِینَهِ الْمُؤْمِنِ وَ مِزَاجِهِ وَ هُوَ أَوْلَی بِهَا الْیَوْمَ تُجْزی کُلُّ نَفْسٍ بِما کَسَبَتْ لا ظُلْمَ الْیَوْمَ إِنَّ اللّهَ سَرِیعُ الْحِسابِ (۲) أَ فَتَرَی هَاهُنَا ظُلْماً وَ جَوْراً قُلْتُ لَا یَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ بَلْ أَرَی حِکْمَهً بَالِغَهً فَاضِلَهً وَ عَدْلًا بَیِّناً وَاضِحاً ثُمَّ قَالَ علیه السلام أَزِیدُکَ بَیَاناً فِی هَذَا الْمَعْنَی مِنَ الْقُرْآنِ قُلْتُ بَلَی یَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ قَالَ أَ لَیْسَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ یَقُولُ- الْخَبِیثاتُ لِلْخَبِیثِینَ وَ الْخَبِیثُونَ لِلْخَبِیثاتِ وَ الطَّیِّباتُ لِلطَّیِّبِینَ وَ الطَّیِّبُونَ لِلطَّیِّباتِ أُولئِکَ مُبَرَّؤُنَ مِمّا یَقُولُونَ لَهُمْ مَغْفِرَهٌ وَ رِزْقٌ کَرِیمٌ (۳) وَ قَالَ عَزَّ وَ جَلَ وَ الَّذِینَ کَفَرُوا إِلی جَهَنَّمَ یُحْشَرُونَ لِیَمِیزَ اللّهُ الْخَبِیثَ مِنَ الطَّیِّبِ وَ یَجْعَلَ الْخَبِیثَ بَعْضَهُ عَلی بَعْضٍ

۱- ۱. یوسف: ۷۹.

۲- ۲. المؤمن: ۱۷.

۳- ۳. النور: ۲۴.

فَيَرْكُمَهُ جَمِيعاً فَيَجْعَلَهُ فِي جَهَنَّمَ أُولئِكَ هُمُ الْخاسِرُونَ (۱) فَقُلْتُ سُبْحَانَ اللَّهِ الْعَظِيمِ وَ مَا أَوْضَحَ ذَلِكَ لِمَنْ فَهِمَهُ وَ مَا أَعْمَى قُلُوبَ هَذَا الْخَلْقِ الْمَنْكُوسِ عَنْ مَعْرِفَتِهِ فَقَالَ عليه السلام يَا إِبْرَاهِيمُ مِنْ هَذَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى- إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا(۲) مَا رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى أَنْ يُشَبِّهَهُمْ بِالْحَمِيرِ وَ الْبَقَرِ وَ الْكِلَابِ وَ الدَّوَابِّ حَتَّى زَادَهُمْ فَقَالَ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا يَا إِبْرَاهِيمُ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ ذِكْرُهُ فِي أَعْدَائِنَا النَّاصِبَةِ- وَ قَدِمْنا إِلى ما عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْناهُ هَباءً مَنْثُوراً(۳) وَ قَالَ عَزَّ وَ جَلَ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعاً(۴) وَ قَالَ جَلَّ جَلَالُهُ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلى شَيْ ءٍ أَلا إِنَّهُمْ هُمُ الْكاذِبُونَ (۵) وَ قَالَ جَلَّ وَ عَزَّ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمالُهُمْ كَسَرابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ ماءً حَتَّى إِذا جاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئاً(۶) كَذَلِكَ النَّاصِبُ يَحْسَبُ مَا قَدَّمَ مِنْ عَمَلِهِ نَافِعَةً حَتَّى إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئاً ثُمَّ ضَرَبَ مَثَلًا آخَرَ أَوْ كَظُلُماتٍ فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ يَغْشاهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحابٌ ظُلُماتٌ بَعْضُها فَوْقَ بَعْضٍ إِذا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَراها وَ مَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُوراً فَما لَهُ مِنْ نُورٍ(۷) ثُمَّ قَالَ عليه السلام يَا إِبْرَاهِيمُ أَزِيدُكَ فِي هَذَا الْمَعْنَى مِنَ الْقُرْآنِ قُلْتُ بَلَى يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ قَالَ عليه السلام قَالَ اللَّهُ تَعَالَى يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ وَ كانَ اللَّهُ غَفُوراً

ص: ۱۰۷

۱- ۱. الأنفال: ۳۷ و ۳۸.

۲- ۲. الفرقان: ۴۴.

۳- ۳. الفرقان: ۲۱.

۴- ۴. الكهف: ۱۰۵.

۵- ۵. المجادله: ۱۸.

۶- ۶. النور: ۴۰.

۷- ۷. النور: ۴۱.

رَحِيماً(۱) يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِ شِيعَتِنَا حَسَنَاتٍ وَ حَسَنَاتِ أَعْدَائِنَا سَيِّئَاتٍ- يَفْعَلُ اللَّهُ ما يَشاءُ وَ يَحْكُمُ ما يُرِيدُ- لا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ وَ لَا رَادَّ لِقَضَائِهِ- لا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَ هُمْ يُسْئَلُونَ هَذَا يَا إِبْرَاهِيمُ مِنْ بَاطِنِ عِلْمِ اللَّهِ الْمَكْنُونِ وَ مِنْ سِرِّهِ الْمَخْزُونِ أَ لَا أَزِيدُكَ مِنْ هَذَا الْبَاطِنِ شَيْئاً فِي الصُّدُورِ قُلْتُ بَلَى يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ قَالَ عليه السلام قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيلَنا وَ لْنَحْمِلْ خَطاياكُمْ وَ ما هُمْ بِحامِلِينَ مِنْ خَطاياهُمْ مِنْ شَيْ ءٍ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ وَ لَيَحْمِلُنَّ أَثْقالَهُمْ وَ أَثْقالًا مَعَ أَثْقالِهِمْ وَ لَيُسْئَلُنَّ يَوْمَ الْقِيامَةِ عَمَّا كانُوا يَفْتَرُونَ (۲) وَ اللَّهِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فالِقُ الْإِصْباحِ- فاطِرُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ لَقَدْ أَخْبَرْتُكَ بِالْحَقِّ وَ أَنْبَأْتُكَ بِالصِّدْقِ وَ اللَّهُ أَعْلَمُ وَ أَحْكَمُ.

**[ترجمه]در کتابی به روایت از احمد بن محمد کوفی از حنان بن سدیر از پدرش سدیر صیرفی از ابی اسحاق لیثی یافتم که روایت شده است: «به امام باقر علیه‌السلام گفتم: «یا ابن رسول اللّه، به من بگو شیعه مؤمن امیر مؤمنان چون در معرفت بالغ و کامل گردد ، آیا زنا می کند؟» فرمود: « نه.» گفتم: «لواط می کند؟» فرمود:«نه.» گفتم: «دست به دزدی می‌زند؟» فرمود:«نه.» گفتم: «شراب می‌نوشد؟» فرمود: « نه.» گفتم: « گناهی از او سر می‌زند؟» فرمود: «نه.»

راوی می گوید من گیج شدم از آن جواب‌ها و بسیار در شگفت ماندم، گفتم: «یا ابن رسول‌اللّه، من از شیعه های امیرمؤمنان و از دوستان شما، کسی را می‌شناسم که شراب می نوشد و ربا می‌خورد و زنا و لواط انجام می‌دهد و در امر نماز و زکات و روزه و حج و جهاد و هر راه خیری سست‌قدم است؛ تا آنجا که برادر مؤمنش برای اندک نیازی به او رو می‌آورد و کاری برایش انجام نمی‌دهد. چگونه چنین چیزی ممکن است؟ و دلیل این قضیه چیست یا ابن رسول اللّه؟»

راوی می گوید امام لبخندی زد و فرمود: «ای اباسحاق، چیزی دیگر داری بگویی جز آنچه گفتی؟» گفتم: «آری یا ابن رسول اللّه؛ من فردی ناصبی را نشان می‌دهم که در کفرش شکی ندارم، اما از همه این کارها پارسایی ورزد؛ نه می را روا می‌داند و نه یک درهم مال مسلمان را، و سستی نمی کند در نماز و زکات و روزه و حج و جهاد و انجام حوائج مسلمانان و برای خدا و در راه خدا برپا می‌خیزد. چگونه چنین چیزی ممکن است و چرا؟»

فرمود:«ای ابراهیم، این امر، درونی دارد و رازی سرپوشیده و دری بسته است بر روی تو و بسیاری مانند تو و یارانت، و خدای عزوجل اجازه نداده که راز نهفته اش آشکار شود، جز برای کسی که آن را باور کند و اهلش باشد.» گفتم: «یا ابن رسول اللّه، به خدا اسرار شما را باور دارم و معاند و دشمن خاندان شما نیستم.» فرمود: «ای ابراهیم، آری تو چنینی، ولی دانش ما بسیار سخت و دور از باور است و درک و دریافت نمی کند آن را، جز فرشته ای مقرب، یا پیغمبری مرسل، یا مؤمنی که خدا دلش را برای ایمان آزموده و آبدیده شده است. همانا، تقیه از دین ما و پدران ما است و هر کس تقیه ندارد دین ندارد. ای ابراهیم، اگر بگویم ترک کننده تقیه مانند بی‌نماز است راستگو باشم. ای ابراهیم، راستی که دانش درونی و حدیث و اسرار ما چیزهایی است که حتی فرشته مقرب و پیغمبر مرسل و مؤمن آزموده تحمل آن را ندارند.» گفتم: «ای آقایم، پس چه کسی قادر به تحمل آن است؟» فرمود: «آن کسی که خدا خواهد و ما خواهیم. هلا، هر کس راز ما را جز برای اهلش فاش کند از ما نیست.» سپس، حضرت سه بار تکرار کرد: «هلا، هر کس راز ما را فاش کند خدا سوزش آهن را به او بچشاند.»

آنگاه حضرت فرمود: «ای ابراهیم، جواب پرسشت را بگیر: دانشی درونی و گنجینه‌ای از دانش خدای تعالی وجود دارد که خدای جل جلاله آن را به رسولش بخشیده و رسولش به وصی خود امیر مؤمنان.» سپس، این آیه را خواند: «عالِمُ الْغَيْبِ فَلا

يُظْهِرُ عَلى غَيْبِهِ أَحَداً إِلَّا مَنِ ارْتَضى مِنْ رَسُولٍ»، {دانای نهان است و آگاه نکند بر نهانش کسی را جز رسولی که او را پسندد.} - . جن ۲۷ - ۲۸ - آنگاه فرمود: «وای بر تو ای ابراهیم، تو درباره مؤمنان شیعه مولای ما امیرمؤمنان علی‌بن‌ابی‌طالب و از زاهدان ناصبی‌ها و عابدان آنان پرسیدی، خداوند فرموده است: «وَ قَدِمْنا إِلى ما عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْناهُ هَباءً مَنْثُوراً »، {و رویم به سوی هر چه کردند و آن را گردی پراکنده سازیم.} - . فرقان / ۲۱ - از همین رو، فرموده: «عامِلَةٌ ناصِبَةٌ تَصْلى ناراً حامِيَةً تُسْقى مِنْ عَيْنٍ آنِيَه»، {پر کار و پُرنصب (رنج و خستگی) درگیرد در آتش سوزان و نوشانندش از چشمه داغ.} - . غاشیه / ۳ - ۵ -

این گونه ناصبی، تصمیم گرفته با ما دشمنی ورزد و فضیلت‌های ما را رد کند و خلافت پدر ما امیر مؤمنان را باطل می‌پندارد؛ در حالی که او خلافت معاویه و بنی‌امیه را ثابت می‌داند و می‌پندارد آنان خلفاء خدایند در زمینش، و می‌پندارد هر کس بر آنها بشورد، کشتنش واجب است؛ و به دروغ و ناراستی، درباره این موضوع روایت ارائه می‌کند و روایت می‌کند که پشت سر کسی که چیره شده، نماز روا است، گرچه خارجی و ستمکار باشد؛ و روایت می‌کند که امام حسین‌ابن‌علی علیه‌السّلام، بر یزیدبن‌معاویه شوریده است؛ و می‌پندارد بر هر مسلمانی واجب است که زکات مالش را به سلطان بدهد، گرچه ستمکار باشد.

ای ابراهیم، همه اینها ردی بر خدای تعالی و رسول او است. سبحان اللَّه، به خدا دروغ بستند و به رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله، باطل و بیهوده افترا زدند و با خدا و رسول و خلفایش مخالفت ورزیدند.

ای ابراهیم، همه اینها را برای تو از روی قرآن خدا بیان می‌کنم که آنان نتوانند انکارشان کنند و بگریزند؛ کسی که یک حرف از قرآن را رد کند، البته که به خدا و رسولش کافر است.» گفتم: «یاابن‌رسول‌اللَّه، به راستی آنچه از تو پرسیدم در قرآن است؟» فرمود: «آری، آنچه درباره شیعه امیر مؤمنان علیه‌السّلام و دشمن ناصبی او پرسیدی در کتاب خدای عزوجل است.» گفتم: «یاابن‌رسول‌اللَّه، خود همین؟» فرمود: «آری، خودش در کتابی است که بیهوده در پیش و پس آن نیست و از خدای حکیم پسندیده نازل شده است. ای ابراهیم، بخوان این آیه را: «الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبائِرَ الْإِثْمِ وَ الْفَواحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ إِنَّ رَبَّكَ واسِعُ الْمَغْفِرَةِ هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ»، {«آنان که کناره گیرند از گناهان بزرگ و هرزگی‌ها جز در عالم خیال، راستی که پروردگارت آمرزش فراگیر دارد، او داناتر است به شما چون برآورد شما را از زمین.} - . نجم / ۳۲ - می‌دانی این زمین کدام است؟»

گفتم:« نه.» و فرمود: «بدان که خدا زمینی خوب و پاکیزه آفرید و برگشود در آن آبی شیرین و زلال و خوشگوار و خوش... نوش و پیشنهاد کرد به آن زمین، ولایت خاندان ما را، و او آن را پذیرفت. خداوند آن آب را تا هفت روز بر آن زمین روان ساخت و پس از روز هفتم، آن را قطع کرد و از برگزیده آن گل، گلی برداشت و آن را سرشت و امامان را ساخت و ته مانده اش را برگرفت و از آن شیعیان ما را آفرید، و دوستان ما را از باقی‌مانده آن گل سرشت. اگر که سرشت ما را وانهاده بود، همان‌گونه که ما را سرشت، شما و ما برابر بودیم.»

گفتم: «یا ابن رسول اللَّه، با سرشت ما چه کرد؟» فرمود: « سرشت شما را آمیخت و سرشت ما را نیامیخت.» گفتم: «یا ابن رسول اللَّه، سرشت ما را با چه آمیخت ؟» فرمود: «باز خدا زمینی شوره و پلید و بدبو آفرید و آبی تلخ و شور و بدمزه بر آن روان کرد و ولایت امیر مؤمنان را بر آن پیشنهاد کرد و نپذیرفت؛ آن آب را هفت روز بر آن روان داشت، سپس از آن باز

گرفت و از تیره آن گل بدبو و پلید برگرفت و از آن امامان کفر و سرکشان و هرزگان را آفرید؛ آنگاه، باقی‌مانده آن سرشت را با سرشت شما آمیخت. اگر آن گل را به حال خود نهاده بود و با سرشت شما نمی‌آمیخت، هرگز کار خوبی نمی‌کردند، امانتی به کسی نمی پرداختند، شهادتین نمی گفتند، نماز نمی‌خواندند، روزه نمی‌گرفتند، زکات نمی‌دادند، به حج نمی‌رفتند و هم‌شکل شما هم نبودند.

ای ابراهیم، بر مؤمن هیچ چیز گران‌تر از این نیست که صورتی خوب در میان دشمنان خدای عزوجل ببیند و مؤمن نداند که این صورت از سرشت و مزاج خود او است.

ای ابراهیم، آنگاه هر دو سرشت را با آب یکم و دوم درآمیخت؛ آنچه در شیعیان ما می‌بینی، از ربا، زنا، لواط، جنایت و می‌خواری و ترک نماز و روزه و زکات و حج و جهاد، همه از دشمن ناصبی است و برخاسته از طبع و مزاج او، چون سرشتش آمیخته است؛ و آنچه در این دشمن می‌بینی، از زهد و عبادت و مواظبت بر نماز و پرداخت زکات و روزه و حج و جهاد و کارهای خیر و خوب، همه از مؤمن و طبع و مزاج او است.

چون کردارهای مؤمن و ناصبی را به عرض خدا می‌رسانند، خدای عزوجل می‌فرماید: «من عادلم و ناروا نکنم، منصفم و ستم نکنم؛ به عزت و جلال و مقام بلندم سوگند، به مؤمن ستم نمی‌کنم به گناهی که از طبع و سرشت و مزاج ناصبی برخاسته؛ این کردارهای خوب، همه از سرشت مؤمن و طبع او است، و کردارهای بد که از مؤمن سر می‌زند، همه از سرشت دشمن ناصبی است. و خداوند تعالی هر کدام را گردن‌گیر کردار جوهر و سرشت خود کند، چون او به احوال بندگانش ازهمه داناتر است... آیا در اینجا ستم و ناروا و تجاوز می‌بینی؟»

آنگاه آن حضرت این آیه را خواند: «مَعاذَ اللَّهِ أَنْ نَأْخُذَ إِلَّا مَنْ وَجَدْنا مَتاعَنا عِنْدَهُ إِنَّا إِذاً لَظالِمُون»، {پناه بر خدا که دستگیر کنیم جز کسی را که کالای خود را نزد او یافتیم، در این صورت ما از ستمکاران باشیم.} -. یوسف / ۷۹ -

ای ابراهیم، چون خورشید بتابد و پرتوش در همه جا پایدار گردد، آیا پرتو از قرص جدا است یا پیوسته است؟ پرتوش به خاور و باختر جهان برسد و چون نهان شود، به خودش برمی‌گردد، آیا چنین نیست؟» گفتم: «آری یا ابن رسول اللّٰه.» فرمود:«همچنین، هر چیز به اصل و جوهر و مایه خود برمی‌گردد؛ و چون رستاخیز شود، خدا از دشمن ناصبی، منش مؤمن و مزاج و سرشت و جوهر و مایه او را، با همه کارهای خوب، از او می‌ستاند و آن را به مؤمن برمی‌گرداند؛ از مؤمن نیز، منش و مزاج و سرشت و جوهر و مایه او را، با هر کار بدی که کرده باشد، از او می‌ستاند و به ناصبی برمی‌گرداند، از روی عدالت جلّ‌جلاله و تقدّست أسمائه؛ و به ناصبی می‌فرماید بر تو ستم نشده، این کارهای بد از سرشت و مزاج تو است و تو به داشتن آنها سزاواری، این کارهای خوب از سرشت و مزاج مؤمن است و او به آنها سزاوار است که: «الْيَوْمَ تُجْزى كُلُّ نَفْسٍ بِما كَسَبَتْ لا ظُلْمَ الْيَوْمَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِساب»، {امروز سزا بیند هر کس به آنچه به دست آورده ستم نیست امروز راستی خدا زود به حساب رسد.} -. مؤمن / ۱۷ -

ای ابراهیم، آیا در اینجا ستم و ناروا می‌بینی؟» گفتم:« نه یا ابن رسول اللّٰه، بلکه حکمتی رسا و خوب و روشن و آشکار ارائه دادی.»

آنگـاه فرمـود: «در این بـاره، از قرآن توضـیح بیشـتری به تو بـدهم؟» گفتم: «آری ای زاده رسول.» فرمود: «آیـا خـدای عزوجل نفرموده است: « الْخَبِیثـاتُ لِلْخَبِیـثِینَ وَ الْخَبِیثُونَ لِلْخَبِیثـاتِ وَ الطَّیِّبـاتُ لِلطَّیِّبِینَ وَ الطَّیِّبُونَ لِلطَّیِّبـاتِ أُولئِـکَ مُبَرَّؤُنَ مِمَّا یَقُولُونَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ کَرِیم»، {«زنـان پلیـد از مردان پلیدنـد و مردان پلیـد از آن زنـان پلیـد و زنـان پـاکیزه از آن مردان پاکیزه و مردان پاکیزه از آن زنان پاکیزه، آنان برکنارند از آنچه گویند درباره شان آمرزش و روزی ارجمند دارند.} - . نور / ۲۴ - و فرموده: «وَ الَّذِیـنَ کَفَرُوا إِلی جَهَنَّمَ یُحْشَرُونَ لِیَمِیزَ اللَّهُ الْخَبِیثَ مِنَ الطَّیِّبِ وَ یَجْعَلَ الْخَبِیثَ بَعْضَهُ عَلی بَعْضٍ فَیَرْکُمَهُ جَمِیعاً فَیَجْعَلَهُ فِی جَهَنَّمَ أُولئِکَ هُمُ الْخاسِرُون»، {و آنان که کافرند به دوزخ محشور شوند تا خدا تمیز دهد پلید را از پاک و بنهد پلید را بر هم و انباشته کند همه را و بنهد در دوزخ، آنان همان زیان‌کارانند.} - . أنفال / ۳۷ - ۳۸ -

گفتم: «سـبحان اللَّه، چه روشن است آن برای هر کس که بفهمـد، و این خلق وارونه در شـناختش چه کوردل‌انـد.» فرمود: «ای ابراهیم، کیستند آنها که خدا درباره شان می‌فرماید: «إِنْ هُمْ إِلَّا کَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِیلا» ، {نیستند آنان جز چون چهارپایان، بلکه گمراه تر در راه.} - . فرقان / ۴۴ - خدا نپسندید آنان را به مانند خر و گاو و سگان و دواب می‌سازد، پس گفت گمراه‌ترند از آنها.

ای ابراهیم، خـدای عزوجـل‌ذکره، دربـاره دشـمنان نـاصبی مـا فرموده: «وَ قَدِمْنا إِلی ما عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْناهُ هَباءً مَنْثُوراً» ، {و برویم به سوی هر کـاری کردنـد و آن را گردی پاشـیده سـازیم که نـابود شود.} - . فرقان / ۲۱ - و فرموده: { پندارنـد خوب کـاری می کننـد.} - . کهف / ۱۰۵ - و فرمـوده: «یَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلی شَیْ ءٍ أَلا إِنَّهُمْ هُمُ الْکـاذِبُون» ، {و پندارنـد چیزی دارند هلاکه آنان هم آن دروغگویانند.} - . مجادله / ۱۸ - و فرموده: «وَ الَّذِینَ کَفَرُوا أَعْمالُهُمْ کَسَرابٍ بِقِیعَهٍ یَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ ماءً حَتَّی إِذا جاءَهُ لَمْ یَجِدْهُ شَیْئا»، {و آنان که کافرند کارهاشان مانند سراب است در دشت پهناور که تشنه آبش پندارد و چونش آید چیزی نیابدش.} - . نور / ۴۰ - ناصبی نیز همین‌طور است. او می پندارد آنچه از توشه اعمالش پیش فرستاده سودمند است، تا آن زمان که به سراغ آن می‌رود و می بیند که چیزی نیست.»

امـام علیه‌السـلام در ادامه، نمونه دیگری آورد و فرمود: یـا چون تـاریکی‌هـا در دریای ژرف، موج روی موج و فرازش ابر تیره تاریکی‌ها روی هم، که چون دست خود فرا برآرد، چه‌بسا آن را نبینـد {و هر که را خـدا نوری نـداده، نوری نـدارد.} - . نور / ۴۱ - آنگـاه فرمود: «ای ابراهیم، آیـا دربـاره این معنـا از قرآن، بیشتر بـا تو سـخن گویم؟» گفتم: «آری ای زاده رسول.» فرمود: «خدا فرمود: «یُبَدِّلُ اللَّهُ سَیِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ وَ کانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِیما» ، {بدل کند خدا گناهانشان را به حسنات و خدا پُر آمرزنده و مهربـان است.} - . فرقان / ۷۱ - خدا گناهان شیعه ما را بدل به حسـنات می کند و حسـنات دشـمنان ما را بدل به سیئات می‌گردانـد. خـدا هر چه خواهـد و حکم کند به آنچه شایسـته است، حکمش پی گیر ندارد و فرمانش ردکننده ندارد؛ او پرسـش نمی‌شود از آنچه کند، و آنانند که پرسش شوند.

ای ابراهیم، این از درون دانش پوشـیده الهی بود و از گنجینه اسـرارش؛ آیـا از این رازهـای درونی برای دل‌هـای آمـاده بیشـتر بگـویم؟» گفتم: «آری ای زاده رسـول خـدا.» فرمـود: «قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا لِلَّذِینَ آمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِیلَنا وَ لْنَحْمِلْ خَطایـاکُمْ وَ مـا هُمْ بِحامِلِینَ مِنْ خَطایاهُمْ مِنْ شَیْ ءٍ إِنَّهُمْ لَکاذِبُونَ وَ لَیَحْمِلُنَّ أَثْقالَهُمْ وَ أَثْقالًا مَعَ أَثْقالِهِمْ وَ لَیُسْئَلُنَّ یَوْمَ الْقِیامَهِ عَمَّا کانُوا یَفْتَرُون»، {و گفتنـد آنان که کافرنـد برای مؤمنان، از راه ما پیروی کنیـد و گناهان شـما به گردن ماها و آنها هیـچ آنان را به گردن نگیرند،

راستش که از دروغگویانند و البته که بارها روی بارها خود به دوش گیرند و پرسش شوند روز رستاخیز از آنچه به دروغ بستند.} - . عنکبوت / ۱۲ - ۱۳ - سوگند به خدا، که نیست شایسته پرستشی جز او، شکافنده بامدادها و آفریننده آسمان‌ها و زمین، که به تو درست گزارش دادم و به راستی آگاهت کردم، و خدا داناتر و حکیم تر است.» - . علل‌الشرایع ۲ : ۲۹۳ -

**[ترجمه]

بیان

قد مر هذا الخبر نقلا من العلل (۳)

مع اختلاف ما و زیاده و نقص و هو من غوامض الأسرار.

و قال بعض المحققین فی شرحه جمله القول فی بیان السر فیه أنه قد تحقق و ثبت أن کلا من العوالم الثلاثه له مدخل فی خلق الإنسان و فی طینته و مادته من کل حظ و نصیب و لعل الأرض الطیبه کنایه عما له فی جمله طینته من آثار عالم الملکوت الذی منه الأرواح المثالیه و القوی الخیالیه الفلکیه المعبر عنهم بالمدبرات أمرا.

و الماء العذب عما له فی طینته من إفاضات عالم الجبروت الذی منه الجواهر القدسیه و الأرواح العالیه المجرده عن الصور المعبر عنهم بالسابقات سبعا.

و الأرض الخبیثه عما له فی طینته من أجزاء عالم الملک الذی منه الأبدان العنصریه المسخره تحت الحرکات الفلکیه المسخره لما فوقها

۱- ۱. الفرقان: ۷۱.

۲- ۲. العنکبوت: ۱۲ و ۱۳.

۳- ۳. راجع علل الشرائع ج ۲: ۲۹۳.

و المـاء الأجـاج المالـح الآسن عما له فی طينته من تهيجات الأوهام الباطله و الأهواء المموهه الرديه الحاصـله من تركيب الملک مع الملكوت مما لا أصل له و لا حقيقه.

ثم الصـفوه من الطينه الطيبه عبـاره عما غلب عليه إفاضه الجبروت من ذلک و الثفل منه ما غلب عليه أثر الملكوت منه و كـدوره الطين المنتن الخبيث مما غلب عليه طبائع عالم الملک و ما يتبعه من الأهواء المضله.

و إنمـا لم يـذكر نصيب عالم الملک للأئمه عليهم السـلام مع أن أبـدانهم العنصـريه منه لأنهم لم يتعلقوا بهـذه الـدنيا و لا بهـذه الأجساد تعلق ركون و إخلاد فهم و إن كانوا فی النشأه الفانيه بأبدانهم العنصريه و لكنهم ليسوا من أهلها كما مضى بيانه.

قَـالَ الصَّادِقُ عليه السـلام فِی حَـدِيثِ حَفْصِ بْنِ غِيَـاثٍ: يَا حَفْصُ مَا أَنْزَلْتُ الـدُّنْيَا مِنْ نَفْسِـی إِلَّا بِمَنْزِلَهِ الْمَيْتَهِ إِذَا اضْـطُرِرْتُ إِلَيْهَا أَكَلْتُ مِنْهَا.

فلا جرم نفضوا أذيالهم منها بالكليه إذا ارتحلوا عنها و لم يبق معهم منها كدوره و إنما لم يذكر نصـيب الناصب و أئمه الكفر من إفـاضه عـالم الجبروت مع أن لهم منه حظ الشـعور و الإدراک و غير ذلـک لعـدم تعلقهم و لا ركونهم إليه و لـذا تراهم تشـمئز نفوسـهم من سـماع العلم و الحكمه و يثقـل عليهم فهم الأسـرار و المعارف فليس لهم من ذلک العالم إِلَّا كَباسِطِ كَفَّيْهِ إِلَى الْماءِ لِيَبْلُغَ فاهُ وَ ما هُوَ بِبالِغِهِ وَ ما دُعاءُ الْكافِرِينَ إِلَّا فِی ضَـلالٍ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْساهُمْ أَنْفُسَـهُمْ فلا جرم ذهب عنهم نصـيبهم من ذلک العالم حين أخلـدوا إلى الأـرض وَ اتَّبَعُوا أَهْواءَهُمْ فـإذا جـاء يوم الفصل و ميز الله الخبيث من الطيب ارتقى من غلب عليه إفاضات عالم الجـبروت إلى الجـبروت و أعلى الجنـان و التحـق بـالمقربين و من غلب عليه آثـار الملكـوت إلى الملكـوت و مواصـله الحـور و الولدان و التحق بأصحاب اليمين و بقى من غلب عليه الملک فی الحسره و الثبور و الهوان و التعذيب بالنيران إذ فرق الموت بينه و بين محبوباته و مشتهياته.

فالأشـقياء و إن انتقلـوا إلى نشـأه من جنس نشـأه الملكـوت خلقت بتبعيتهـا بـالعرض إلاـ أنهم يحملون معهم من الـدنيا من صور أعمـالهم و أخلاـقهم و عقائـدهم ممـا لاـ يمكن انفكـاكهم عنه مما يتأذون به و يعـذبون بمجاورته من سَـمُومٍ وَ حَمِيمٍ وَ ظِلٍّ مِنْ يَحْمُومٍ و من حيات و عقارب و ذوات لدغ و سـموم و من ذهب و فضه كنزوها فى دار الدنيا و لم ينفقوها فى سبيل الله و أشرب فى قلوبهم محبتها فَتُكْوى بِها جِباهُهُمْ وَ جُنُوبُهُمْ وَ ظُهُورُهُمْ هـذا ما كَنَزْتُمْ لِأَنْفُسِـكُمْ فَذُوقُوا ما كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ و من آلهه يعبدونها من دون الله من حجر أو خشب أو حيوان أو غيرها مما يعتقدون فيه أنه ينفعهم و هو يضـرهم إذ يقال إِنَّكُمْ وَ ما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ و بالجمله المرء مع من أحب فمحبوب الأشقياء لما كان من متاع الدنيا الذى لا حقيقه له و لا أصل بل هو مَتاعُ الْغُرُورِ فـإذا كـان يوم القيـامه و برزت و حواق الأمور كسـد متاعهم و صار لا شـيئا محضا فيتألمون بـذلك و يتمنون الرجوع إلى الـدنيا التى هى وطنهم المـألوف لأـنهم من أهلهـا ليسوا من أهل النشأه الباقيه لأنهم رَضُوا بِالْحَياهِ الـدُّنْيا وَ اطْمَأَنُّوا بِها فإذا فارقوها عذبوا بفراقها فى نار جهنم.

أعمالهم التى أحاطت بهم و جميع المعاصـى و الشـهوات يرجع إلى متاع هذه النشأه الدنياويه و محبتها فمن كان من أهلها عذب بمفارقتها لا محاله و من ليس من أهلها و إنما ابتلى بها و ارتكبها مع إيمان منه بقبحها و خوف من الله سبحانه فى إتيانها فلا جرم يندم على ارتكابها إذا رجع إلى عقله و أناب إلى ربه فيصير ندامته عليها و الاعتراف بها و ذل مقامه بين يدى ربه حياء منه تعالى سببا لتنوير قلبه و هذا المعنى تبديل سيئاتهم حسنات.

فالأشـقياء إنما عذبوا بما لم يفعلوا لحنينهم إلى ذلك و شـهوتهم له و عقد ضمائرهم على فعله دائما أن تيسر لهم لأنهم كانوا من أهله و من جنسه وَ لَوْ رُدُّوا لَعادُوا لِما نُهُوا عَنْهُ و السعداء إنما لم يخلدوا فى العذاب و لم يشتد عليهم العقاب بما فعلوا من القبائح لأنهم ارتكبوا على كره من عقولهم و خوف من ربهم لأنهم لم

یکونوا من أهلها و لا- من جنسها بل أثیبوا بما لم یفعلوا من الخیرات لحنینهم إلیه و عزمهم علیه و عقد ضمائرهم علی فعله إن تیسر لهم.

فإنما الأعمال بالنیات و إنما لکل امرئ ما نوی و إنما ینوی کل ما ناسب طینته و یقتضیه جبلته کما قال الله سبحانه قُلْ کُلٌّ یَعْمَلُ عَلی شاکِلَتِهِ (۱) و لهذا ورد فی الحدیث أن کلا من أهل الجنه و النار إنما یخلدون فیما یخلدون علی نیاتهم و إنما یعذب بعض السعداء حین خروجهم من الدنیا بسبب مفارقه ما مزج بطینتهم من طینه الأشقیاء مما أنسوا به قلیلا و ألفوه بسبب ابتلائهم به ما داموا فی الدنیا.

وَ رَوَی الشَّیْخُ الصَّدُوقُ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی اعْتِقَادَاتِهِ مُرْسَلًا: أَنَّهُ لَا یُصِیبُ أَحَداً مِنْ أَهْلِ التَّوْحِیدِ أَلَمٌ فِی النَّارِ إِذَا دَخَلُوهَا وَ إِنَّمَا یُصِیبُهُمْ آلَامٌ عِنْدَ الْخُرُوجِ مِنْهَا فَیَکُونُ تِلْکَ الْآلَامُ جَزَاءً بِمَا کَسَبَتْ أَیْدِیهِمْ وَ مَا اللَّهُ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِیدِ انْتَهَی.

**[ترجمه]این خبر به نقل از علل‌الشرائع ذکر شد؛ با اندک اختلاف و کم و زیاد. این خبر از رموز پیچیده است که یک محقق در شرحش گفته است:«خلاصه سخن در بیان راز این خبر، این است که ثابت شده سه عالم در آفرینش آدم اثرگذارند و او در سرشت و مایه خود ، از هر کدام بهره می‌برد. چه‌بسا زمین پاکیزه، اشاره است به اثری که از عالم ملکوت در سرشت انسان است؛ چراکه هم ارواح مثالیه از آنند و هم نیروهای آسمانی، که آنها را «مدبرات امر» خوانند .

«آب شیرین»: افاضات عالم جبروت در سرشت آدمی است، که از آنند جواهر قدسیه و ارواح عالیه مجرد از صورت، که آنها را «پیشتازان سبع» تعبیر کرده‌اند.

«زمین پلید»: هر آنچه در سرشت او است، از اجزاء عالم ملک محسوس است، که تن‌های خاکی مسخر حرکات افلاک، از آنند که خود زیر فرمان بالاتر هستند.

«آب تلخ و شور و بدبو»: هر آنچه در سرشت او است، از اوهام باطله و هوس‌های پست که از ترکیب مُلک با ملکوت پدید می‌آیند و اصل و حقیقتی ندارند. «برگزیده سرشت پاک»: چکیده از جبروت است و ته نشین آن، همان است که از ملکوت است، و تیرگی سرشت بدبو و پلید، اثر طبایع عالم ملک است و آنچه به دنبال آن است، از هوس‌های گمراه‌کننده.

همانا نامی از بهره عالم ملک امامان علیهماالسلام نبرده با اینکه تن عنصریشان از آن است؛ زیرا از دل و پایش به این جهان و به ان تن‌ها وابسته نیستند. آنان گرچه با تن خاکی در این جهانند، ولی از اهل آن نباشند، چنانچه بیان شد.

امام صادق علیه‌السلام فرمود:« ای حفص، من دنیا را برای خود در حساب نگرفتم، مگر همپایه یک مردار که به ناچار از آن می‌خورم.» ازین رو، آنان به کلی دامن از این جهان می‌تکانند و چون از آن می‌کوچند، تیرگی آن را به همراه ندارند. همانا آن حضرت، بهره جبروتی فرد ناصبی و پیشوایان کفر را یاد نکرد، با اینکه شعور و ادراکشان از آن است، چون توجه و اعتمادی به آن ندارند. از این رو، می بینی که از شنیدن علم و حکمت نفرت دارند و فهم اسرار و معارف برایشان سنگین می... آید. بهره آنها از این عالم، چیزی نیست جز چون کسی که مشت باز می‌کند تا آب به دهانش برساند، اما موفق به این کار نمی‌شود. دعای کافران نیز، نیست جز در گمراهی، چون فراموش کرده‌اند خدا را و خدا نیز آنها را به فراموشی سپرده است؛ از

این رو، بهره آنها از این عالم، به هدر می‌رود، چراکه به جاویدان بودن در زمین دل بسته‌اند و پیرو هوس‌هایشان شده‌اند .

و چون روز جـدایی می‌آیـد و خـدا ناپاک را از پاک جـدا می کند، از آنجا که افاضات عالم جبروت بر او چیره است، به عالم جبروت و بالاترین بهشت‌ها برمی آیـد و به مقربان می‌پیونـدد. هر کس آثار ملکوت بر او چیره است، به ملکوت برمی‌آیـد، به حوریان و پسـران زیبا می‌پیوندد، با اصحاب یمین می‌آمیزد، اما آن کس که عالم مُلک بر او چیره است، در افسوس و واویل و خواری می‌ماند و شکنجه آتش را می‌چشد، زیرا مرگ، او را از هرآنچه دلخواهش بوده جدا کرده است.

و اشـقیاء گرچه به نشانه ای از ملکوت می‌روند که به طفیلی از آن آفریده شدند، اما آنها را با صورت کردار و اخلاق و عقیده خود به آنجا می‌برند و نمی‌توانند از آن صورت جدا شوند و با همان شـکنجه می‌شوند و از همراهی با آن آزار می بینند؛ چون بـاد گرم و هوای سوزان و سـایه دودگونه و مارهـا و کژدم‌هـا دارد و به جهت ذخیره کردن نقره و طلا ـ در دنیـا و خرج نکردن آنها در راه خـدا و به خاطر دلبسـتگی به آنها، سوزش‌ها همراه دارنـد؛ پیشانی‌ها، پهلوها و پشت‌هایشان با آنها داغ می‌شود، که اینهـا همان ذخایری است که برای خود اندوختیـد و اکنون بچشیـد آنچه را که برای خود گنجینه ساختیـد؛ و همراه آنها اسـت آنچه می‌پرستیدند غیر از خدا، از چوب و سنگ و جانور و بقیه چیزها که می‌پنداشتند سودی برایشان دارد، در حالی برای آنها زیان به دنبال داشته است؛ زیرا به آنها گفته می‌شود شما و هر آنچه جز خدا پرستیدید، سنگریزه دوزخید.

و خلاـصه، هر کس در آنجـا بـا دوست خود است؛ دوست اشـقیا، کالای دنیا است که حقیقت و اصالتی نـدارد و تنها فریبنـده است؛ چون رسـتاخیز بیایـد و حقایق فاش شونـد، کالای آنها کساد می‌شود و نابود می گردد؛ از این رو، درد می کشـند و آرزو می کننـد که به دنیا برگردنـد که وطن مهرورز آنها بوده، زیرا اهل زندگی در دیگرسـرا نبودند و دلخوشـی و مایه آرامشـشان، زندگی در دنیا بود؛ و اکنون چون از آن جدا می‌شوند، در فراق آن، در آتش دوزخ شکنجه می‌بینند.

کردار چنین کسـانی در پیرامونشـان و همه آن گناهـان و شـهوات، همـان کالاـی دنیـا و دوستی آن است؛ و هر کس اهـل آن است، به ناچار از دوری‌اش شکنجه می کشد؛ اما هر کس که اهل این چیزها نیست و به آن گرفتار شده و درافتاده، با عقیده به زشتی آن، و ترس از خـدا در انجام آن امور، به ناچار از آن پشـیمان شـده است، چون به خودش بیایـد و به خدا بازگردد، این پشـیمانی و اعتراف به گناهـان و زبونی در برابر پروردگـارش از شـرم، بـاعث روشـنی دلش می گردد و این، خود، بـدل شـدن گناهان است به حسنات.

پس، اشقیاء همانا شکنجه می‌شوند بابت کارهایی که انجام ندادند، اما شیفته آن بودند و دلخواهشان بود و همیشه در نهادشان آهنگ آن را داشـتند و اگر موقعیتی برایشان فراهم می‌شد، چون اهل آن بودند و هم جنسش، اگر دوباره به دنیا بازگردند، باز هم به همان اموری که از آن نهی شده بودند رجوع می کنند.

و سـعداء، بابت کارهای زشتی که کردند، جاودانه در شکنجه و کیفر سخت به سر نمی‌برند، زیرا با بدخواهی خردشان و ترس از پروردگارشـان آن را انجام دادنـد و اهل آن نبودنـد و هم‌جنسـشان نبودنـد، بلکه ثواب خیراتی را هم که نکردنـد، می‌برنـد، چون شـیفته آنها بودند و تصمیم داشتند اگر موقعیت فراهم شود، آن اعمال را به جا بیاورند. بنابراین، هر کاری به نیت شخص وابسـته اسـت و برای هر کس همـان است که در دل دارد و می‌خواهـد؛ البته او، همـان چیزی را در در دل دارد و خواهـان آن

است که موافق سرشت و منش آفرینش او است؛ چنانچه خدای تعالی فرموده: «قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلى شاكِلَتِهِ» ،{بگو هر کس کار کند بر پیکره مناسب خود.} - . أسراء / ۸۴ - و در حدیث هم آمده که هر کدام از بهشتی‌ها و دوزخی‌ها در آن حال جاوید می‌مانند و به جهت جاویدانی نیت و نهاد خود پس از رفتن از دنیا عذاب می کشند، تا آنچه از سرشت اشقیاء با سرشت آنها آمیخته و اندکی به آن انس گرفته‌اند و برای گرفتاری در دنیا به آن دل سپرده‌اند، از آنها جدا شود و پاک شوند.

و شیخ صدوق در کتاب اعتقادات خود، بدون سند روایت کرده که به هیچ یکتاپرستی که به دوزخ وارد می‌شود، هیچ دردی نمی‌رسد و آنان فقط هنگام بیرون شدن، به سزای آنچه کردند، درد می کشند، و خدا هرگز در حق بندگان ستم نمی ورزد .

**[ترجمه]

و أقول

بناء هذه التأويلات على أمور ليست مخالفتها لأصول متكلمي الإماميه أقل من مخالفه ظواهر تلك الأخبار و قد تكلمنا في أمثال هذه الروايات في كتاب العدل و كان ترك الخوض فيها و في أمثالها و رد علمها مع صحتها إلى من صدرت عنه أحوط و أولى كما قال مولانا أمير المؤمنين صلوات الله عليه و قد سئل عن القدر طريق مظلم فلا تسلكوه و بحر عميق فلا تلجوه و سر الله فلا تتكلفوه.

**[ترجمه]پایه این تأویل‌ها بر اموری است که مخالفت آنها با اصول متکلمان امامیه، کمتر از مخالفت با ظواهر این اخبار نیست. ما درباره این گونه روایات در کتاب عدل سخن گفتیم و بررسی نکردن این احادیث و روایاتی مانند آنها و وانهادن علوم آنها، اگر درست باشند، همان گونه که فرموده، احوط و اولی است؛ چنانچه از مولا امیرالمؤمنین درباره قدر پرسیدند، فرمود: «راهی است تاریک، از این راه نروید؛ دریایی است ژرف، در آن نخزید؛ از رازهای خدا است، خود را برای درک آن به رنج و زحمت نیندازید.»

**[ترجمه]

«۲۲»

كا [الكافي] عَنْ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أُذَيْنَهَ عَنْ زُرَارَهَ: أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ أَبَا جَعْفَرٍ عليه السلام عَنْ قَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَّ- وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلى أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّكُمْ قالُوا بَلى (۲) إِلَى آخِرِ الْآيَهِ فَقَالَ وَ أَبُوهُ يَسْمَعُ عليهما السلام حَدَّثَنِي أَبِي أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ قَدْ قَبَضَ قَبْضَهً مِنْ تُرَابِ التُّرْبَهِ الَّتِي خَلَقَ اللَّهُ

ص: ۱۱۱

۱- ۱. أسرى: ۸۴.

۲- ۲. الأعراف: ۱۷۱.

مِنْهَا آدَمَ علیه السلام فَصَبَّ عَلَيْهَا الْمَاءَ الْعَذْبَ الْفُرَاتَ ثُمَّ تَرَكَهَا أَرْبَعِينَ صَبَاحاً ثُمَّ صَبَّ عَلَيْهَا الْمَاءَ الْمَالِحَ الْأُجَاجَ فَتَرَكَهَا أَرْبَعِينَ صَبَاحاً فَلَمَّا اخْتَمَرَتِ الطِّينَةُ أَخَذَهَا فَعَرَكَهَا عَرْكاً شَدِيداً فَخَرَجُوا كَالذَّرِّ مِنْ يَمِينِهِ وَ شِمَالِهِ وَ أَمَرَهُمْ جَمِيعاً أَنْ يَقَعُوا فِي النَّارِ فَدَخَلَ أَصْحَابُ الْيَمِينِ فَصَارَتْ عَلَيْهِمْ بَرْداً وَ سَلَاماً وَ أَبَى أَصْحَابُ الشِّمَالِ أَنْ يَدْخُلُوهَا(۱).

**[ترجمه]کافی: از زراره روایت شده است: «مردی از امام باقر علیه‌السلام پرسید از قول خدای عزوجل: «وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّکَ مِنْ بَنِی آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّیَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلی أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ قالُوا بَلی» ،{و چون گرفت پروردگارت از آدمیزادها از پشتشان نژادشان را و گواهشان کرد بر خود که آیا نیستم پروردگار شماها، گفتند: چرا.} - . اعراف / ۱۷۱ - - تا آخر آیه؛ و امام علیه‌السلام فرمود - و پدرش می شنید - که: «پدرم به من باز گفت: خدای عزوجل مشتی از خاکی که از آن آدم را آفرید برگرفت و بر آن آبی شیرین خوشگوار ریخت و آنگاه تا چهل روز آن را به حال خود باقی گذاشت. سپس بر آن آب شور و تلخ ریخت و چهل شبانه‌روز آن را به حال خود گذاشت. هنگامی که آن سرشت مایه گرفت و آماده شد، آن را برداشت و سخت فشرد و مالید، از آن موجوداتی مورچه‌مانند بیرون آمدند، از طرف راست و چپ او، و به همه فرمان داد در آتش بیفتید؛ راستی‌ها به آتش درآمدند و آتش بر آنها سرد و سلامت شد، اما چپی‌ها از رفتن میان آتش سر باز زدند.» - . کافی ۲ : ۷ -

**[ترجمه]

بیان

ظاهر الحديث أن السؤال عن الباقر علیه السلام كان في زمن أبيه علیه السلام و هو حاضر و فيه أنه لم يعهد إدراك زراره علی بن الحسين علیه السلام فيحتمل أن يكون روی ذلك عن الرجل السائل و لم يكن زراره حاضرا عند السؤال مع أنه يمكن إدراكه زمان السجاد علیه السلام و عدم روايته عنه و لذا لم يعد في أصحابه.

و في تفسير العياشي (۲)

هكذا عن زراره أن رجلا سأل أبا عبد الله علیه السلام إلی آخر الخبر و هو أصوب.

وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ قال البيضاوي أي أخرج من أصلابهم نسلا علی ما يتوالدون قرنا بعد قرن و مِنْ ظُهُورِهِمْ بدل من بني آدم بدل البعض و قرأ نافع و أبو عمرو و ابن عامر و يعقوب ذرياتهم وَ أَشْهَدَهُمْ عَلی أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّكُمْ أي نصب لهم دلائل ربوبيته و ركب في عقولهم ما يدعوهم إلی الإقرار بها حتی صاروا بمنزله من قيل أَ لَسْتُ بِرَبِّكُمْ قالُوا بَلی فنزل تمكينهم من العلم بها و تمكنهم منه منزله الإشهاد و الاعتراف علی طريقه التمثيل و يدل عليه قوله قالُوا بَلی شَهِدْنا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيامَهِ أي كراهه أن تقولوا إِنَّا كُنَّا عَنْ هذا غافِلِينَ لم نتنبه عليه بدليل أو تقولوا عطف علی أَنْ تَقُولُوا إِنَّما أَشْرَكَ آباؤُنا مِنْ قَبْلُ وَ كُنَّا ذُرِّيَّهً مِنْ بَعْدِهِمْ فاقتدينا بهم لأن

١- ١. الكافی ج ٢ ص ٧.

٢- ٢. تفسير العيّاشیّ ج ٢ ص ٣٩.

التقليد عند قيام الدليل و التمكن من العلم به لا يصلح عذرا أَ فَتُهْلِكُنا بِما فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ يعنى آباءهم المبطلين بتأسيس الشرك و قيل لما خلق الله آدم أخرج من ذريته ذريه كالذر و أحياهم و جعل لهم العقل و النطق و ألهمهم ذلك لحديث رواه عمر(۱)

انتهى.

و قال بعض المحققين لعل معنى إشهاد ذريه بنى آدم على أنفسهم بالتوحيد استنطاق حقائقهم بألسنه قابليات جواهرها و ألسن استعدادات ذواتها و أن تصديقهم به كان بلسان طباع الإمكان قبل نصب الدلائل لهم أو بعد نصب الدلائل أو أنه نزل تمكينهم من العلم و تمكنهم منه بمنزله الإشهاد و الاعتراف على طريقه التخيل نظير ذلك قوله عز و جل إِنَّما قَوْلُنا لِشَيْ ءٍ(۲) إلخ و قوله عز و علا- فَقالَ لَها وَ لِلْأَرْضِ ائْتِيا طَوْعاً أَوْ كَرْهاً قالَتا أَتَيْنا طائِعِينَ (۳) و معلوم أنه لا- قول ثمه و إنما هو تمثيل و تصوير للمعنى و يحتمل أن يكون النطق باللسان الملكوتى الذى به يسبح كل شى ء بحمد ربه و ذلك لأنهم مفطورون على التوحيد.

قوله عليه السلام من تراب التربه هذا من قبيل إضافه الجزء إلى الكل قوله من يمينه و شماله الضميران راجعان إلى الملك المأمور بهذا الأمر كجبرئيل أو العرش أو إلى التراب فاستعار اليمين للجهه التى فيها اليمن و البركه و الشمال للأخرى أو اليمين لصفه الرحمانيه و الشمال لصفه القهاريه فالضميران راجعان إلى الله تعالى كما فى الدعاء و الخير فى يديك أى كلما يصدر منك من خير أو شر أو نفع أو ضر فهو خير و مشتمل على المصالح الجليله.

**[ترجمه]از ظاهر حديث چنين برمی‌آيد كه پرسش از امام باقر عليه‌السلام در زمان پدرش و در حضور او صورت گرفته است. پس می‌توان بر آن خرده گرفت كه زراره (راوی حديث) نبايد خدمت امام سجاد را درک كرده باشد. البته چه‌بسا كه خبر را از مرد پرسنده روايت كرده و خود زراره هنگام پرسش حاضر نبوده است .

همچنين، امكان دارد كه زراره زمان امام سجاد عليه‌السّلام را دريافته باشد، ولی از آن حضرت روايت نكرده و از اين رو، از اصحابش شمرده نشده است. در عياشی - . تفسير عياشی ۴ : ۳۹ - چنين آمده است:« از زراره، از مردی كه پرسيد از امام صادق عليه‌السلام.» و اين درست تر است.

«و چون بر گرفت پروردگارت از آدميزاده ها از پشتشان»: بيضاوی گفته است: يعنی برآورد از پشت آنها نژادی كه می آوردند در هر قرنی به دنبال قرنی؛ و «من ظهورهم»، بدل از بنی‌آدم است، بدل بعضی از كل. و نافع و ابوعمر و ابن عامر و يعقوب «ذرّيّاتهم» خوانده اند نه «ذريتهم». «گواهشان گرفت بر خودشان كه آيا نيستم من پروردگارتان»: كه دلائل پروردگاريش را در وجودشان نهاد و خِردی به آنها داد كه آنها را بخواند به اعتراف به وی تا اينكه زمينه اين پرسش و پاسخ فراهم شد و علم و آمادگی آنها مانند گواه گرفتن و اعتراف گرديد. اين ضرب‌المثل است و دلالت دارد بر آنكه گفتند: آری گواهيم. «تا نگويند در رستاخيز»: كه ما از آن بی خبر بوديم. «او تقولوا» عطف بر «ان تقولوا» است.

«نگوييد همانا پدران ما از اين پيش مشرک شدند و ما نژادشان بوديم و پيروشان شديم»: زيرا تقليد پس از وجود دليل و امكان دانستن مطلب، درست و پذيرفته نيست. «آيا هلاک كنی ما را به آنچه بيهودگان كردند»: گفته‌اند: چون خدا آدم را آفريد از نژادشان، نژادی مورچه‌مانند برآورد و زنده كرد و خرد و گويايی داد و به آنها الهام كرد؛ اين حديث را عمر روايت كرده

است. - . درّ منثور ۳ : ۱۴۲ -

یک محقق گفته: شاید گواهی نژاد آدمی بر خود به یگانگی، زبان حال گوهر - . نحل / ۴۰ - آمادگی‌های آنها است و تصدیق آنها به زبان طبع امکان پیش از نصب دلائل برایشان و پس از آن؛ یا اینکه دانش‌پژوهی آنان چون گواهی و اعتراف گردیده، به روش تخیل ادبی و مانند آن .

قول خدای عزوجل است که: إِنَّما قَوْلُنا لِشَيْ ءٍ»، {همانا فرمان ما به چیزی.}۲ همچنین خدای عزوعلا فرموده است: «َقالَ لَها وَ لِلْأَرْضِ ائْتِيا طَوْعاً أَوْ كَرْهاً قالَتا أَتَيْنا طائِعِين»، {پس گفت برایش و برای زمین بیایید به دلخواه یا ناخواه گفتند آمدیم به دلخواه.} - [۱]. فصلت / ۱۱

- و معلوم است که گفته ای در آنجا نبوده و این یک ضرب‌المثل و صورت‌سازی معنا است. چه‌بسا گفتار به زبان ملکوتی باشد که هر چیزی با آن زبان، به سپاس پروردگار تسبیح‌گو است. این کلام برای این گفته شده که یکتاپرستی سرشت همگان است.

گفته امام علیه‌السلام: «من تراب الیه التربه» از قبیل اضافه جزء به کل است. «از راست و چپش»: یعنی راست و چپِ مأمور به این فرمان، چون جبرئیل؛ یا به معنی دو سوی عرش است؛ یا خود خاک. و راست، همان سویی است که خوشی و برکت دارد، و چپ برخلاف آن است. یا راست، وصف بخشایندگی است و چپ، وصف قهاریت است و به خدا برمی‌گردند، چنانچه در دعا آمده است: «و همه خیر در دو دست تو است.» یعنی هر چه از تو صادر می‌شود، از خوب و بد و سود و زیان، خیر است و مصالح والا دارد.

**[ترجمه]

«۲۳»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ

ص: ۱۱۳

۱- ۱. راجع الدّر المنثور ج ۳ ص ۱۴۲، ففيه أحاديث متعدّده عن رسول اللّه« ص» بأسانيد مختلفه.

۲- ۲. النحل: ۴۰.

۳- ۳. فصّلت: ۱۱.

دَاوُدَ الْعِجْلِيِّ عَنْ زُرَارَهَ عَنْ حُمْرَانَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی حَیْثُ خَلَقَ الْخَلْقَ خَلَقَ مَاءً عَذْباً وَ مَاءً مَالِحاً أُجَاجاً فَامْتَزَجَ الْمَاءَانِ فَأَخَذَ طِیناً مِنْ أَدِیمِ الْأَرْضِ فَعَرَکَهُ عَرْکاً شَدِیداً فَقَالَ لِأَصْحَابِ الْیَمِینِ وَ هُمْ کَالذَّرِّ یَدِبُّونَ إِلَی الْجَنَّهِ بِسَلَامٍ وَ قَالَ لِأَصْحَابِ الشِّمَالِ إِلَی النَّارِ وَ لَا أُبَالِی ثُمَّ قَالَ أَ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ قالُوا بَلی شَهِدْنا أَنْ تَقُولُوا یَوْمَ الْقِیامَهِ إِنَّا کُنَّا عَنْ هذا غافِلِینَ ثُمَّ أَخَذَ الْمِیثَاقَ عَلَی النَّبِیِّینَ فَقَالَ أَ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ وَ أَنَّ هَذَا مُحَمَّدٌ رَسُولِی وَ أَنَّ هَذَا عَلِیٌّ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ قَالُوا بَلَی فَثَبَتَتْ لَهُمُ النُّبُوَّهُ وَ أَخَذَ الْمِیثَاقَ عَلَی أُولِی الْعَزْمِ أَنَّنِی رَبُّکُمْ وَ مُحَمَّدٌ رَسُولِی وَ عَلِیٌّ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ وَ أَوْصِیَاؤُهُ مِنْ بَعْدِهِ وُلَاهُ أَمْرِی وَ خُزَّانُ عِلْمِی وَ أَنَّ الْمَهْدِیَّ أَنْتَصِرُ بِهِ لِدِینِی وَ أُظْهِرُ بِهِ دَوْلَتِی وَ أَنْتَقِمُ بِهِ مِنْ أَعْدَائِی وَ أُعْبَدُ بِهِ طَوْعاً وَ کَرْهاً قَالُوا أَقْرَرْنَا یَا رَبِّ وَ شَهِدْنَا وَ لَمْ یَجْحَدْ آدَمُ وَ لَمْ یُقِرَّ فَثَبَتَتِ الْعَزِیمَهُ لِهَؤُلَاءِ الْخَمْسَهِ فِی الْمَهْدِیِّ وَ لَمْ یَکُنْ لِآدَمَ عَزْمٌ عَلَی الْإِقْرَارِ بِهِ وَ هُوَ قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَ وَ لَقَدْ عَهِدْنا إِلی آدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِیَ وَ لَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْماً(۱) قَالَ إِنَّمَا هُوَ فَتَرَکَ ثُمَّ أَمَرَ نَاراً فَأُجِّجَتْ فَقَالَ لِأَصْحَابِ الشِّمَالِ ادْخُلُوهَا فَهَابُوهَا وَ قَالَ لِأَصْحَابِ الْیَمِینِ ادْخُلُوهَا فَدَخَلُوهَا فَکَانَتْ عَلَیْهِمْ بَرْداً وَ سَلَاماً فَقَالَ أَصْحَابُ الشِّمَالِ یَا رَبِّ أَقِلْنَا فَقَالَ قَدْ أَقَلْتُکُمْ اذْهَبُوا فَادْخُلُوهَا فَهَابُوهَا فَثَمَّ ثَبَتَتِ الطَّاعَهُ وَ الْوَلَایَهُ وَ الْمَعْصِیَهُ(۲).

**[ترجمه]کافی: امام باقر علیه‌السلام فرمود: «خدای تبارک و تعالی هنگام آفرینش خلق، آب گوارا و آب شور و تلخ آفرید و هر دو را به هم آمیخت و خاکی از روی زمین گرفت و آن را به سختی مالید؛ آنگاه به راستی‌ها که چون مورچه در جنبش بودند فرمود: «با سلامتی به سوی بهشت بروید.» و به چپی‌ها فرمود: «به سوی دوزخ، و من باکی ندارم.» سپس فرمود: «آیا نیستم پروردگار شماها؟» گفتند: «چرا، گواهیم.» تا نگویید روز رستاخیز که ما از آن بی خبر بودیم.

آانگاه پیمان از پیغمبران گرفت و فرمود: «آیا نیستم پروردگار شما و اینکه محمد صلّی اللّه علیه و آله فرستاده من است و اینکه این علی امیرمؤمنان علیه‌السّلام است؟» گفتند: «چرا.» و پیغمبری آنان پایدار شد و از اولوالعزم پیمان گرفت که: «من پروردگار شمایم، و محمد صلّی اللّه علیه و آله رسول من است و علی علیه السّلام امیرمؤمنان است و اوصیاء پس از وی، صاحب فرمان و گنجینه های دانش من به شمار می‌آیند؛ و از وجود مهدی علیه‌السّلام، یاری می گیرم برای دینم و دولتم را آشکار می‌سازم و از دشمنانم کین‌خواهی می کنم و پرستش می‌شوم.» آنان، خواه‌ناخواه گفتند:«اعتراف داریم پروردگارا و گواهیم.» و آدم، خودش نه انکار کرد و نه اقرار، و از این پنج اولوالعزم، تصمیم درباره مهدی علیه‌السّلام گرفته شد و خود آدم تصمیم نگرفت به اقرار بر وی؛ و این است تفسیر قول خدا: {و سفارش کردیم به آدم از این پیش و نیافتیم در او تصمیم، پس او فراموش کرد.} - . طه / ۱۱۵ - فرمود: «همانا همان چیزی است که وانهاد، آنگاه آتشی برافروخت و به چپی‌ها فرمود: «در آن درآیید.» از آن هراسیدند. به راستی‌ها فرمود: «در آن درآیید.» درآمدند و آتش بر آنها سرد و سلامت شد. چپی‌ها گفتند: «پروردگارا، ما را بازگردان.» فرمان داد و فرمود: «بازگرداندم، بروید و در آن درآیید.» باز هم از آن هراسیدند، و آنجا بود که طاعت و ولایت و معصیت آدمی به ثبت رسید.» - . کافی ۲ : ۸ -

**[ترجمه]

توضیح

قوله علیه السلام فأخذ طینا أی مزجه بالماءین لیحصل فیه استعداد الخیر و الشر إلی الجنه أی امضوا إلیها سالمین من العذاب و

النكال أو إلى ما يوجب الجنه سالمين من شبه الشياطين و وساوسهم.

أن تقولوا كذا فى أكثر النسخ بصيغه الخطاب كما فى القراءات المشهوره

ص: ۱۱۴

۱- ۱. طه: ۱۱۵.

۲- ۲. الكافى ج ۲ ص ۸.

فيكون ذكر تتمه الآيه استطرادا و الأصوب هنا أن يقولوا بصيغه الغيبه موافقا لقراءه أبی عمرو فی الآيه قوله عليه السلام ثم أخذ لعل كلمه ثم هنا للتراخی الرتبی لا الزمانی لما بين الميثاقين من التفاوت و إلا فالظاهر تقدم أخذ الميثاق من النبيين علی غيرهم كما أن ميثاق أولی العزم مقدم علی غيرهم أيضا و أريد بأولی العزم نوح و إبراهيم و موسی و عيسی و محمد صلوات الله عليهم و لا ينافی دخول الإقرار بنبوه نبينا صلی الله عليه و آله فيما عهد إليهم دخوله فی المعهود إليهم.

قيل و لما كانوا معهودين معلومين جاز أن يشار إليهم بهؤلاء الخمسه مع عدم ذكرهم مفصلا و إنما زاد فی أخذ الميثاق علی من زاد فی رتبته و شرفه لأن التكليف إنما يكون بقدر الفهم و الاستعداد فكلما زاد زاد و أنما يعرف مراتب الوجود من له حظ منها و بقدر حظه منها و أما آدم فلما لم يعزم علی الإقرار بالمهدی لم يعد من أولی العزم و إنما عزم علی الإقرار بغيره من الأوصياء.

إنما هو فترك يعنی معنی فنسی هنا ليس إلا فترك و لعل السر فی عدم عزمه عليه السلام علی الإقرار بالمهدی استبعاده أن يكون لهذا النوع الإنسانی اتفاق علی أمر واحد انتهی.

**[ترجمه]«گرفت خاک را»: و با هر دو آب آمیخت تا آماده نیکی و بدی باشد. «به سوی بهشت بروید»: در امان از شکنجه و کیفر، یا به آنچه بهشت واجب کند بروید، در امان از شبهه و وسوسه شیاطین. «ان تقولوا»: در بیشتر نسخه ها با همین «صیغه مخاطب» آمده است؛ همان‌گونه که در قراآت مشهور قرآن چنین است. در نتیجه، امام بقیه آیه را «استطراداً» آورده است. صحیح تر در این جا «ان یقولوا» با صیغه غائب است که با قرائت ابوعمر در آیه، موافقت دارد. در گفته امام علیه السلام: «ثم افذ» شاید کلمه «ثم» برای «تراغی» و «رتبی» باشد نه زمانی؛ چرا که این دو میثاق متفاوتند؛ وگرنه ظاهراً پیمان عموم پیمبران بعد از آن و به دنبال پیمان اولوالعزم صورت گرفته و در پیش‌تر ذکر کرده است. از این رو، کلمه (ثم) را آورده است. پیامبران اولوالعزم، نوح و ابراهیم و موسی و عیسی هستند و محمد صلّی اللّه علیه و آله که به همراه اقرار آنان، به نبوت خود نیز اقرار کرده است.

گفته اند: چون اولوالعزم شناخته شده و معروفند، با تعبیر«آن پنج» از آنها یاد کرده و نام آنها را نبرده است. اخذ پیمان اضافی از آنان، که در رتبه و شرف پیشند، برای این است که به اندازه فهم و آمادگی به آدمی تکلیف می‌شود و هر چه آنان بهره... مندتر باشند، پیشتر به حساب می‌آیند؛ و از اندازه بهره هر کس، به مراتب پیشی او پی می‌برند. آدم چون تصمیم نگرفت به مهدی علیه‌السلام اقرار کند، اولی‌العزم شمرده نشد، و همانا تصمیم گرفت که بر دیگر اوصیاء اقرار کند.

«آن را وانهاد»: یعنی تصمیم نگرفت. شاید راز این تصمیم این باشد که آدم بعید می‌دانست نوع آدمی به واسطه وجود مهدی علیه‌السّلام یگانه شوند و اختلافاتشان از میان برداشته شود.

**[ترجمه]

و أقول

الظاهر أن المراد بعدم العزم عدم الاهتمام به و بتذكره أو عدم التصديق اللسانی حيث لم يكن شی ء من ذلك واجبا لا عدم التصديق به مطلقا فإنه لا- يناسب منصب النبوه بل و لا ما هو أدون منه و قوله إنما هو فترك أی معنی النسيان هنا الترك لأن

النسـيان غير مجوز على الأنبياء عليهم السـلام أو كان فى قراءتهم عليهم السـلام فترك مكان فنسى أو المعنى أن العزم إنما هو ما ذكر أى العزم على الإقرار المـذكور فترك آدم عليه السـلام أو كـان المطلوب الإقرار التام و لم يأت به أو عزم أولا ثم ترك و الأول كأنه أظهر.

و فى القاموس الأجيج تلهب النار كالتأجج و أججتها تأجيجا فتأججت.

ص: ١١٥

**[ترجمه]در اینجا، منظور از بی تصمیمی این است که به آن اهمیت نداد و به یاد نسپرد، یا به زبان نیاورد؛ چون هیچ کدام از اینها واجب نیست؛ و به این معنی نیست که باور نداشت؛ زیرا باور نداشتن مناسب مقام نبوت نیست و به مراتب پایین‌تر تعلق دارد. اینکه گفت: «همانا آن را وانهاد» یعنی در اینجا به معنای فراموشی است و به کار بردن چنین لفظی درباره پیمبران، حقیقتا ناروا است. چه‌بسا در قرائت مخصوص امامان علیهم‌السلام، عبارت«فترک» به جای «فنسی» به کار برده شده است؛ یا شاید مقصود این است که عزم بر اقرار مذکور را رها کرد؛ یا اقرار کامل نکرد و نیاورد؛ یا نخست اقرار کرد و آنگاه آن را رها کرد، و معنی نخست روشن‌تر است.

در قاموس آمده: «اجیج» به معنای برافروخته شدن آتش است، همچون«تأجّج» و «اجحتها تأجیجاً فتأجحت»: آتش را برافروختیم، پس برافروخته شد.

**[ترجمه]

«۲۴»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ وَ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ حَبِیبٍ السِّجِسْتَانِیِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام یَقُولُ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَمَّا أَخْرَجَ ذُرِّیَّهَ بَنِی آدَمَ مِنْ ظَهْرِهِ لِیَأْخُذَ عَلَیْهِمُ الْمِیثَاقَ بِالرُّبُوبِیَّهِ لَهُ وَ بِالنُّبُوَّهِ لِکُلِّ نَبِیٍّ فَکَانَ أَوَّلَ مَنْ أَخَذَ لَهُ عَلَیْهِمُ الْمِیثَاقَ بِنُبُوَّتِهِ- مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله ثُمَّ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِآدَمَ انْظُرْ مَا ذَا تَرَی قَالَ فَنَظَرَ آدَمُ علیه السلام إِلَی ذُرِّیَّتِهِ وَ هُمْ ذَرٌّ قَدْ مَلَئُوا السَّمَاءَ قَالَ آدَمُ علیه السلام یَا رَبِّ مَا أَکْثَرَ ذُرِّیَّتِی وَ لِأَمْرٍ مَا خَلَقْتَهُمْ فَمَا تُرِیدُ مِنْهُمْ بِأَخْذِکَ الْمِیثَاقَ عَلَیْهِمْ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ یَعْبُدُونَنِی وَ لا یُشْرِکُونَ بِی شَیْئاً وَ یُؤْمِنُونَ بِرُسُلِی وَ یَتَّبِعُونَهُمْ قَالَ آدَمُ یَا رَبِّ فَمَا لِی أَرَی بَعْضَ الذَّرِّ أَعْظَمَ مِنْ بَعْضٍ وَ بَعْضُهُمْ لَهُ نُورٌ کَثِیرٌ وَ بَعْضَهُمْ لَهُ نُورٌ قَلِیلٌ وَ بَعْضَهُمْ لَیْسَ لَهُ نُورٌ أَصْلًا فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ کَذَلِکَ خَلَقْتُهُمْ لِأَبْلُوَهُمْ فِی کُلِّ حَالاتِهِمْ قَالَ آدَمُ علیه السلام یَا رَبِّ فَتَأْذَنُ لِی فِی الْکَلَامِ فَأَتَکَلَّمَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ تَکَلَّمْ فَإِنَّ رُوحَکَ مِنْ رُوحِی وَ طَبِیعَتَکَ خِلَافُ کَیْنُونَتِی قَالَ آدَمُ علیه السلام فَلَوْ کُنْتَ خَلَقْتَهُمْ عَلَی مِثَالٍ وَاحِدٍ وَ قَدْرٍ وَاحِدٍ وَ طَبِیعَهٍ وَاحِدَهٍ وَ جِبِلَّهٍ وَاحِدَهٍ وَ أَلْوَانٍ وَاحِدَهٍ وَ أَعْمَارٍ وَاحِدَهٍ وَ أَرْزَاقٍ سَوَاءٍ لَمْ یَبْغِ بَعْضُهُمْ عَلَی بَعْضٍ وَ لَمْ یَکُ بَیْنَهُمْ تَحَاسُدٌ وَ لَا تَبَاغُضٌ وَ لَا اخْتِلَافٌ فِی شَیْ ءٍ مِنَ الْأَشْیَاءِ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ یَا آدَمُ بِرُوحِی نَطَقْتَ وَ بِضَعْفِ طَبِیعَتِکَ تَکَلَّمْتَ مَا لَا عِلْمَ لَکَ بِهِ وَ أَنَا الْخَالِقُ الْعَلِیمُ بِعِلْمِی خَالَفْتُ بَیْنَ خَلْقِهِمْ وَ بِمَشِیَّتِی یَمْضِی فِیهِمْ أَمْرِی وَ إِلَی تَدْبِیرِی وَ تَقْدِیرِی صَائِرُونَ وَ لَا تَبْدِیلَ لِخَلْقِی إِنَّمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ لِیَعْبُدُونِی وَ خَلَقْتُ الْجَنَّهَ لِمَنْ عَبَدَنِی فَأَطَاعَنِی مِنْهُمْ وَ اتَّبَعَ رُسُلِی وَ لَا أُبَالِی وَ خَلَقْتُ النَّارَ لِمَنْ کَفَرَ بِی وَ عَصَانِی وَ لَمْ یَتَّبِعْ رُسُلِی وَ لَا أُبَالِی وَ خَلَقْتُکَ وَ خَلَقْتُ ذُرِّیَّتَکَ مِنْ غَیْرِ فَاقَهٍ بِی إِلَیْکَ وَ إِلَیْهِمْ وَ إِنَّمَا خَلَقْتُکَ وَ خَلَقْتُهُمْ لِأَبْلُوَکَ وَ أَبْلُوَهُمْ أَیُّکُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا فِی دَارِ الدُّنْیَا فِی حَیَاتِکُمْ وَ قَبْلَ مَمَاتِکُمْ-

فَلِذَلِکَ خَلَقْتُ الدُّنْیَا وَ الْآخِرَهَ وَ الْحَیَاهَ وَ الْمَوْتَ وَ الطَّاعَهَ وَ الْمَعْصِیَهَ وَ الْجَنَّهَ وَ النَّارَ وَ کَذَلِکَ أَرَدْتُ فِی تَقْدِیرِی وَ تَدْبِیرِی وَ بِعِلْمِیَ النَّافِذِ فِیهِمْ خَالَفْتُ بَیْنَ صُوَرِهِمْ وَ أَجْسَامِهِمْ وَ أَلْوَانِهِمْ وَ أَعْمَارِهِمْ وَ أَرْزَاقِهِمْ وَ طَاعَتِهِمْ وَ مَعْصِیَتِهِمْ فَجَعَلْتُ مِنْهُمُ الشَّقِیَّ وَ السَّعِیدَ وَ الْبَصِیرَ وَ الْأَعْمَی وَ الْقَصِیرَ وَ الطَّوِیلَ وَ الْجَمِیلَ وَ الدَّمِیمَ وَ الْعَالِمَ وَ الْجَاهِلَ وَ الْغَنِیَّ وَ الْفَقِیرَ وَ الْمُطِیعَ وَ الْعَاصِیَ وَ الصَّحِیحَ وَ السَّقِیمَ وَ مَنْ بِهِ الزَّمَانَهُ وَ مَنْ لَا عَاهَهَ بِهِ فَیَنْظُرُ الصَّحِیحُ إِلَی الَّذِی بِهِ الْعَاهَهُ فَیَحْمَدُنِی عَلَی عَافِیَتِهِ وَ یَنْظُرُ الَّذِی بِهِ الْعَاهَهُ إِلَی الصَّحِیحِ فَیَدْعُونِی وَ یَسْأَلُنِی أَنْ أُعَافِیَهُ وَ یَصْبِرُ عَلَی بَلَائِی فَأُثِیبُهُ جَزِیلَ عَطَائِی وَ یَنْظُرُ الْغَنِیُّ إِلَی الْفَقِیرِ فَیَحْمَدُنِی وَ یَشْکُرُنِی وَ یَنْظُرُ الْفَقِیرُ إِلَی الْغَنِیِّ فَیَدْعُونِی وَ یَسْأَلُنِی وَ یَنْظُرُ الْمُؤْمِنُ إِلَی الْکَافِرِ فَیَحْمَدُنِی عَلَی مَا هَدَیْتُهُ فَلِذَلِکَ (۱)

خَلَقْتُهُمْ

لِأَبْلُوَهُمْ فِی السَّرَّاءِ وَ الضَّرَّاءِ وَ فِیمَا أُعَافِیهِمْ وَ فِیمَا أَبْتَلِیهِمْ وَ فِیمَا أُعْطِیهِمْ وَ فِیمَا أَمْنَعُهُمْ وَ أَنَا اللَّهُ الْمَلِکُ الْقَادِرُ وَ لِی أَنْ أَمْضِیَ جَمِیعَ مَا قَدَّرْتُ عَلَی مَا دَبَّرْتُ وَ لِی أَنْ أُغَیِّرَ مِنْ ذَلِکَ مَا شِئْتُ إِلَی مَا شِئْتُ وَ أُقَدِّمَ مِنْ ذَلِکَ مَا أَخَّرْتُ وَ أُؤَخِّرَ مِنْ ذَلِکَ مَا قَدَّمْتُ وَ أَنَا اللَّهُ الْفَعَّالُ لِمَا أُرِیدُ لَا أُسْأَلُ عَمَّا أَفْعَلُ وَ أَنَا أَسْأَلُ خَلْقِی عَمَّا هُمْ فَاعِلُونَ (۲).

**[ترجمه]کافی: از حبیب سیستانی روایت شده است: «شنیدم امام باقر علیه‌السلام می فرمود: «چون خدای عزوجل نژاد آدمیزاده را از پشتش درآورد تا از آنها پیمان بر ربوبیت بستاند برای خود، و پیش از نبوت هر پیغمبر، نخست پیمان بر نبوت محمدبن‌عبداللّه صلّی اللّه علیه و آله گرفت، آنگاه فرمود: «به آدم بنگر، ببین چه می‌بینی.» فرمود: «آدم به نژادش نگریست که ذره بودند و آسمان را انباشته بودند و گفت: «پروردگارا، نژاد من چه بسیارند. آنها را برای کار بزرگی آفریدی؛ در برابر گرفتن پیمان، از آنان چه می‌خواهی؟» خدای عزوجل فرمود: «که مرا بپرستند و هیچ شریکی نیاورند و باور دارند رسولانم را و پیرو آنها باشند.»

آدم گفت: «پروردگارا، چه اتفاقی برای من رخ داده که می‌بینم برخی بزرگ‌تر از دیگران هستند، برخی نور بیشتر دارند، برخی نور کمتر و برخی هیچ؟» خدای عزوجل فرمود: «چنین آفریدمشان تا آنها را در هر حال بیازمایم.»

آدم گفت: «پروردگارا، اجازه می‌دهی به سخن گفتن تا سخنی بگویم؟» به او فرمود: «سخن بگو، که جانت از من است و طبعت از وجود من.» آدم گفت: «کاش همه را شبیه هم آفریده بودی؛ در یک اندازه و یک منش و یک غریزه و یک رنگ و یک عمر مساوی و روزی برابر، تا به یکدیگر ستم نکنند و حسد و کینه نورزند و در چیزی اختلاف پیدا نکنند.» خدای عزوجل فرمود: «ای آدم، به سبب جانی که از من داری، گویا شدی، و بر اساس طبع سست خود، از چیزی سخن گفتی که درباره‌اش چیزی نمی‌دانی. من آفریننده‌ای دانا هستم، و بر اساس دانش خویش، میان آفریدگانم اختلاف انداختم؛ به خواست من، فرمانم درباره آنها به اجرا درمی‌آید و با تدبیر و تقدیر من، آنها روانه می‌شوند، و آفرینش من دگرگون نمی‌گردد. همانا، پری و آدمی را آفریدم تا مرا بپرستند و بهشت را آفریدم برای هر کس که مرا بپرستد و از من فرمان ببرد و از رسولانم پیروی کند؛ و باکی ندارم؛ و دوزخ را آفریدم برای هر کس که به من کافر شود و گناه کند و از رسولانم پیروی نکند؛ و باکی ندارم، و آفریدم تو را و نژادت را، و به تو و آنان بی نیازم؛ همانا تو و دیگران را آفریدم تا بیازمایمت و بیازمایمشان، تا معلوم گردد که کدام خوش‌کردارترند در این دنیا و در زندگی و پیش از مرگتان؛ و از این رو دنیا و آخرت را آفریدم، و زندگی و مرگ و طاعت و معصیت و بهشت و دوزخ را، چراکه در تقدیر و تدبیرم چنین خواستم؛ و براساس دانشم که در آنان نافذ

است، صورت و تن و رنـگ و عمر و روزی و طاعت و گناه آنان را به انواع گوناگون ساختم، و از میان آنها، افراد خوشـبخت و بـدبخت و بینا و کور و کوتاه و بلند و زیبا و زشت و دانا و نادان و توانگر و درویش و فرمانبر و نافرمان و تندرست و بیمار و زمین گیر و بی آفت، به وجود آوردم. پس، فرد تنـدرست به شـخص معیوب می‌نگرد و به خـاطر عافیت خود، مرا سپاس می‌ـ گویـد؛ آفت‌زده نیز به او نگاه می‌کنـد و از من عافیت می‌خواهد و در این بلای من، صـبوری می‌ورزد و من عطای شایان به او می‌بخشم؛ همچنین، توانگر به درویش می‌نگرد و مرا سپاس و شکر می‌گوید؛ درویش به توانگر نظر می‌کند و از سر خواهش، به درگاهم دعا می‌کند؛ مؤمن نیز به کافر می‌نگرد و مرا به سبب راهنمایی کردن خود، سپاس می‌گوید.

به این سبب آنها را این‌گونه آفریدم تا در خوشی و ناخوشی و در عافیت بخشی و بلا دادن، و در آنچه به آنها می‌دهم یا دریغ می‌کنم، بیازمایمشان. منم خدای مالک توانا و این توانایی در من است که آنچه مقدر کرده‌ام، طبق تدبیر خویش اجرا کنم؛ در توانایی من است که هر جور بخواهم، مقـدرات خود را دگرگون سازم، و آنچه را پس انـداختم، پیش بیندازم، و آنچه را پیش داشـتم، پس بینـدازم. - . هـود / ۱۱۸ - ،{منـم خـدایی که هر کـار بخـواهم، انجـام می دهـم و هر چـه کنم بازپرسـی نـدارد، و بازپرسی کنم از هر چه خلقم کنند.} - . کافی ۲ : ۸ - ۱۰ -

**[ترجمه]

تبیین

قوله فکان و ثم قال و فنظر الکل معطوف علی أخرج و قوله قال آدم جواب لما و لأمر ما أی لأمر عظیم قوله یَعْبُـدُونَنِی أی أرید منهم أن یعبـدونی قوله لاـ یُشْـرِکُونَ بِی شَـیْئاً حـال أو استئنـاف بیانی قوله و کـذلک خلقتهم فی بعض النسـخ لـذلک أی لأجل الاختلاف کما قال سبحانه وَ لا یَزالُونَ مُخْتَلِفِینَ إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّکَ وَ لِذلِکَ خَلَقَهُمْ (۳) علی بعض التفاسیر أو لأن یعبدونی و لا یشرکوا بی شیئا.

ص: ۱۱۷

۱- ۱. فکذلک ظ، و زان قوله فیما سبق و کذلک خلقتهم، و کذلک أردت فی تقدیری.

۲- ۲. الکافی ج ۲ ص ۸- ۱۰.

۳- ۳. هود: ۱۱۸.

من روحی أی من روح اصطفیته و اخترته أو من عالم المجردات بناء علی تجرد النفس قیل الروح الأول النفس و الثانی جبرئیل و لا یخفی ما فیه.

و طبیعتک أی خلقتک الجسمانیه البدنیه أو صفاتها التابعه لها خلاف کینونتی أی وجودی فإنها من عالم المادیات و لا تناسب عالم المجردات و الخطاء و الوهم ناش منها.

و قیل الکینونه هنا مصدر کان الناقصه و الإضافه أیضا للتشریف أی صفاتک البدنیه مخالفه للآداب المرضیه لی ککونک صابرا و قانعا و راضیا بقضائه تعالی و الجبله بکسر الجیم و الباء و تشدید اللام الخلقه قوله و بضعف طبیعتک تکلفت ما لا علم لک به فی بعض النسخ و بضعف قوتک تکلمت.

و الحاصل أن حکمک بأنهم إذا کانوا علی صفات واحده کان أقرب إلی الحکمه و الصواب أنما نشأ من الأوهام التابعه للقوی البدنیه فإنهم لو کانوا کذلک لم یتیسر التکلیف المعرض لهم لأرفع الدرجات و لم یبق نظام النوع و لم یرتکبوا الصناعات الشاقه التی بها بقاء نوعهم إلی غیر ذلک من الحکم و المصالح.

بعلمی خالفت بین خلقهم إذ علمت أن فی مخالفه خلقتهم صلاحهم و بقاء نوعهم و بمشیتی أی إرادتی التابعه لحکمتی یمضی فیهم أمری أی الأمر التکوینی أو التکلیفی أو الأعم لا تبدیل لخلقی أی لتقدیری أو لما قررت فیهم من القابلیات و الاستعدادات و قیل أی من حسنت أحواله فی ذلک الوقت حسنت أحواله فی الدنیا و من حسنت أحواله فی الدنیا حسنت أحواله فی الآخره و من قبحت أحواله فی ذلک الوقت قبحت أحواله فی الموطنین الآخرین لا یتبدل هؤلاء إلی هؤلاء و لا هؤلاء إلی هؤلاء.

**[ترجمه]این گفته ها: «فطان» و «ثم قال» و «منتظر»، همه به «اخرج» است؛ و این گفته: «قال آدم» جواب «لمّا» است. و «لأمر ما»، یعنی برای کار بزرگی؛ و اینکه فرمود: «تا مرا بپرستند، خواست من است و با من چیزی را شریک نکنند.» بیان حال آن است.

«چنین آنها را آفریدم»: در یک نسخه آمده است برای این آفریدمشان که اختلاف کنند. چنانچه فرموده: {و پیوسته مختلفند، جز آن کسی که پروردگار به او مهر ورزید.} «برای آن آفریدشان»: به یک تفسیر، یعنی به سبب یکتاپرستی. «از روح خودم»: چه آن کسی که او را برگزیدم و خوش داشتم، چه کسی که او را از عالم مجردات ساختم؛ به جهت اینکه روح و نفس مجردند. و گفته اند: روحِ نخست نفس است و روح دوم، جبرئیل؛ و سستی این تفسیر روشن است.

«منش تو»: که آفرینش تن یا اوصاف پیرو آن است، چراکه وجود آدم از عالم ماده است و نسبتی با عالم تجرد ندارد و خطا و وهم از ماده برمی‌خیزد.

گفته شده «کینونه» در اینجا مصدر «کان ناقصه» است و «اضافه» نیز «تشریفی» است، یعنی اوصاف تن، خلاف آداب مورد پسند من است و تو باید صابر و قانع و راضی به قضای من باشی. «جبّله» - به کسر «جیم» و «باء» و با تشدید «لام» - به معنای خلقت است. گفته «و بضعف طبیعتک تکلّفت ما لا علم لک به» در برخی از نسخه ها چنین است: «و بضعف قوّتک لکلّمک.»

خلاصه اینکه، تو گویی اگر همه یک جور بودند، به حکمت و درستی نزدیک‌تر بود؛ این مسأله تابع نیروی تن است، زیرا اگر چنین بودند، نمی‌شد به آنها تکلیف کرد که باید به بالاترین پایه برسند؛ چون نظام نوع پابرجا نمی‌ماند و آنان زیر بار هنرهای سخت، که پایه هایش بر نوع استوار است، نمی‌رفتند، تا برسد به حکم‌ها و مصالح دیگر.

«بعلمی خالفت بین خلقهم»: زیرا می‌دانستم که مصلحت و بقای نوع آنان، در تخالف آفرینش آنها نهفته است. «بمشیّتی»: یعنی اراده‌ام که پیرو حکمت من است. «فرمانم در آنان روان است»: فرمان‌های تکوینی یا تکلیفی و یا هر دو. «دگرگونی ندارد آفرینشم»: چون اندازه کردم و قرار دادم در آنان از آمادگی ها. و گفته اند: خوب بودن در این عالم، در درجه نخست، باعث خوب بودن شخص در همین دنیا است، و هم مایه خوبی احوال او در جهان دیگر. زشتی حال در دنیا نیز چنین حکمی دارد و کسی که به دنبال آن است، در هر دو دنیا زشتی و بدحالی نصیبش می‌شود، و این دو دسته با هم عوض نمی‌شوند.

**[ترجمه]

أقول

قد مر و سیأتی الکلام فی تفسیر قوله تعالی لا تَبْدِیلَ لِخَلْقِ اللَّهِ (۱) و کان هذا إشاره إلیه و إنما خلقت الجن و الإنس لیعبدونی إشاره إلی قوله

ص: ۱۱۸

۱- ۱. الروم: ۳۰.

تعالی وَ ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِیَعْبُدُونِ (۱) و أورد علی ظاهر الآیه أن بعض الجن و الإنس لا یعبدون أصلا إما لکفر أو جنون أو موت قبل البلوغ أو نحو ذلک و عدم ترتب العله الغائیه علی فعل الحکیم ممتنع و أجیب بوجوه أربعه.

الأول أنه أراد سبحانه بالجن و الإنس اللذین بلغوا حد التکلیف قبل الممات و التعلیل المفهوم من اللام أعم من العله الغائیه

کَمَا رَوَی الصَّدُوقُ فِی التَّوْحِیدِ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ الْأَوَّلِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: مَعْنَی قَوْلِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله اعْمَلُوا فَکُلٌّ مُیَسَّرٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ (۲)

إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ خَلَقَ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ لِیَعْبُدُوهُ وَ لَمْ یَخْلُقْهُمْ لِیَعْصُوهُ وَ ذَلِکَ قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ- وَ ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِیَعْبُدُونِ فَیَسَّرَ کُلًّا لِمَا خُلِقَ لَهُ فَالْوَیْلُ لِمَنِ اسْتَحَبَّ الْعَمَی عَلَی الْهُدَی.

الثانی أنه إن سلمنا أن المراد بالجن و الإنس ما هو أعم من المکلفین و أن اللام للعلیه الغائیه لا نسلم العموم فی ضمیر الجمع فی قوله لیعبدون إذ لعل المراد عباده بعض الجن و الإنس.

الثالث إن سلمنا عموم ضمیر یعبدون أیضا فلا نسلم رجوع الضمیر إلی الجن و الإنس إذ یمکن عوده إلی المؤمنین المذکورین قبل هذه الآیه فی قوله تعالی وَ ذَکِّرْ فَإِنَّ الذِّکْری تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِینَ فتدل علی أن خلق غیر المؤمنین لأجل المؤمنین کما یومئ إلیه قوله تعالی فی هذا الخبر و ینظر المؤمن إلی الکافر فیحمدنی فلذلک خلقتهم إلخ.

الرابع لو سلمنا جمیع ذلک نقول ترتب الغایه علی فعل الحکیم و وجوبه

ص: ۱۱۹

۱- ۱. الذاریات: ۵۶.

۲- ۲. قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله ما منکم من أحد الا و قد کتب مقعده من النار و مقعده من الجنه قالوا یا رسول اللّه أ فلا نتکل علی کتابنا و ندع العمل، قال اعملوا فکل میسر لما خلق له اما من کان من أهل السعاده فسییسر لعمل السعاده، و أمّا من کان من أهل الشقاوه فسییسر لعمل الشقاوه، متفق علیه، کما فی مشکاه المصابیح ص ۲۰.

أنما هو فيما هو غايه بالذات و الغايه بالذات هنا إنما هى التكليف بالعباده و العباده غايه بالعرض و التكليف شامل لجميع أفراد الجن و الإنس للروايات الداله على أن الأطفال و المجانين يكلفون فى القيامه كما سيأتى فى كتاب الجنائز.

قوله و قبل مماتكم كأن تخصيص قبل الممات بالذكر و إن كان داخلا فى الحياه للتنبيه على أن المدار على العاقبه فى السعاده و الشقاوه لأبلوك و أبلوهم أى لأعاملك و إياهم معامله المختبر أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا مفعول ثان للبلوى بتضمين معنى العلم.

قوله و الطاعه و المعصيه إسناد خلقهما إليه سبحانه إسناد إلى العله البعيده أو المراد به جعل المعصيه معصيه و الطاعه طاعه أو المراد بالخلق التقدير على عموم المجاز أو الاشتراك و ظاهره أن الجنه و النار مخلوقتان كما هو مذهب أكثر الإماميه بل كلهم و أكثر العامه و قد مر الكلام فيه فى كتاب المعاد.

و بعلمى النافذ فيهم أى المتعلق بكنه ذواتهم و صفاتهم و أعمالهم كأنه نفذ فى أعماقهم أو الجارى أثره فيهم فجعلت منهم الشقى و السعيد أى من كنت أعلم عند خلقه أنه يصير شقيا أو الماده القابله للشقاوه و إن لم يكن مجبورا عليها و كذا السعيد و البصير أى بصرا أو بصيره و كذا الأعمى.

و الذميم فى أكثر النسخ بالذال المعجمه أى المذموم الخلقه فى القاموس ذمه ذما و مذمه فهو مذموم و ذميم و بئر ذميم و ذميمه قليله الماء و غزيره ضد و به ذميمه أى زمانه تمنعه الخروج و كأمير بثر يعلو الوجوه من حر أو جرب (۱) و فى بعض النسخ بالدال المهمله فى القاموس (۲) و الدمه بالكسر الرجل القصير الحقير و أدم أقبح أو ولد له ولد قبيح دميم و قال الزمانه العاهه و قوله لأبلوهم بدل لقوله لذلك خلقتهم قوله و لى أن أغير إشاره إلى أن

۱- ۱. القاموس ج ۴ ص ۱۱۵ و ۱۱۶.

۲- ۲. القاموس: ج ۴ ص ۱۱۳.

الطينات المختلفه و الخلق منها و تقدير الأمور المذكوره فيهم ليس مما ينفى اختيار الخير و الشر أو من الأمور الحتميه التى لا تقبل البداء.

لا أسأل عما أفعل إنما لا يسأل لأنه سبحانه الكامل بالذات العادل فى كل ما أراد العالم بالحكم و المصالح الخفيه التى لا تصل إليها عقول الخلق بخلاف غيره فإنهم مسئولون عن أعمالهم و أحوالهم لأن فيها الحسن و القبيح و الإيمان و الكفر لا بالمعنى الذى تذهب إليه الأشاعره أنه يجوز أن يدخل الأنبياء عليهم السلام النار و الكفار الجنه و لا يجب عليه شى ء.

و قيل إن هذا إشاره إلى عدم الوجوب السابق و جواز تخلف المعلول عن العله التامه كما اختاره هذا القائل.

و قال بعض أرباب التأويل فى شرح هذا الخبر إنما ملئوا السماء لأن الملكوت إنما هو فى باطن السماء و قد ملئوها و كانوا يومئذ ملكوتيين و السر فى تفاوت الخلائق فى الخيرات و الشرور و اختلافهم فى السعاده و الشقاوه اختلاف استعداداتهم و تنوع حقائقهم لتباين المواد السفليه فى اللطافه و الكثافه و اختلاف أمزجتهم فى القرب و البعد من الاعتدال الحقيقى و اختلاف الأرواح التى بإزائها فى الصفاء و الكدوره و القوه و الضعف و ترتب درجاتهم فى القرب من الله سبحانه و البعد عنه كما أشير إليه

فِی الْحَدِیثِ:(١) النَّاسُ مَعَادِنُ کَمَعَادِنِ الذَّهَبِ وَ الْفِضَّهِ خِیَارُهُمْ فِی الْجَاهِلِیَّهِ خِیَارُهُمْ فِی الْإِسْلَامِ.

و أما سر هذا السر أعنى سر اختلاف الاستعدادات و تنوع الحقائق فهو تقابل صفات الله سبحانه و أسمائه الحسنى التى هى من أوصاف الكمال و نعوت الجلال و ضروره تباين مظاهرها التى بها يظهر أثر تلك الأسماء فكل من الأسماء يوجب تعلق إرادته سبحانه و قدرته إلى إيجاد مخلوق يدل عليه من حيث اتصافه بتلك الصفه فلا بد من

١- ١. رواه الكلينى فى الكافى ج ٨ ص ١٧٧ و لفظه: الناس معادن كمعادن الذهب و الفضه فمن كان له فى الجاهليه أصل فله فى الإسلام أصل، و رواه السيوطى فى الجامع الصغير و لفظه كما فى المتن و بعده:« إذا تفقهوا».

إیجاد المخلوقات کلها علی اختلافها و تباین أنواعها لتکون مظاهر لأسمائه الحسنی جمیعا و مجالی لصفاته العلیا قاطبه کما أشیر إلی لمعه منه فی هذا الحدیث انتهی.

**[ترجمه]درباره تفسیر قول خدای تعالی: «لا تَبْدِیلَ لِخَلْقِ اللَّهِ»، {دگرگونی در خلق خدا نیست.} - . ذاریات / ۵۶ - مطالبی نقل شد که باز هم به آن خواهیم پرداخت. همچنین، و همانا آفریدم پری و آدمی را تا مرا بپرستند، اشاره است به آیه: «وَ ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِیَعْبُدُون.» - . روم / ۳۰ - {و جن و انس را نیافریدم جز برای آن که مرا پرستش کنند}

درباره این آیه اعتراضی صورت گرفته که: پاره ای از پریان و آدمیان، هرگز خدا را نمی‌پرستند؛ به سبب کفر یا دیوانگی یا مرگ در کودکی و مانند اینها، و بی هدف شدن کار حکیم، نشدنی است.

به این گفته، چهار پاسخ داده شده است:

۱.

منظور، پری و انسانِ مکلف است پیش از مردن، و منظور، بیان هدف نیست؛ چنانچه صدوق در توحید از امام کاظم علیه السلام روایت کرده است که: «قول پیغمبر صلّی‌اللَّه‌علیه‌وآله، یعنی هر کس آماده است برای آنچه آفریده شده است؛ به این معنا که خدای عزوجل پری و آدمی را آفریده تا او را بپرستند، نه اینکه از او نافرمانی کنند؛ و این است تفسیر قول خدای عزوجل: «و نیافریدم پری و آدمی را جز برای اینکه مرا بپرستند.» و آماده کرده همه را برای آنچه که آنها را آفریده است، و وای بر آنکه گمراهی را از راهنمایی بیشتر دوست می‌دارد.»

۲.

اگر بپذیریم که مقصود از پری و آدمی، همه باشند و «لام» هم بیان علت باشد، نمی‌توانیم بپذیریم که ضمیر جمع «لیعبدون» شامل همه گردد، و چه‌بسا پرستش برخی از آنان علت آفرینش همگان باشد.

۳.

اگر هم ضمیر عام باشد، مرجع آن، نه تمامی پریان و آدمیان، بلکه مؤمنین هستند که پیشتر در قول خدای عزوجل ذکر شده است.

{یاد آور که یادآوری سود دهد مؤمنان را.}: دلالت دارد که آفرینش نامؤمنان برای خاطر مؤمنان صورت گرفته است؛ چنانچه در این خبر به آن اشاره می کند: «مؤمن به کافر می‌نگرد و مرا سپاس می گوید، و به همین خاطر آفریدمشان.»

۴.

اگر همه اینها را پذیریم می گوییم: هدف ذاتی باید به دنبال کار حکیم بیاید و آن تکلیف به عبادت است نه خود آن، و

تکلیف شامل همه پریان و آدمیان است و روایات دلالت دارنـد که کودکان و دیوانگان نیز در روز قیامت برای امتحان مکلف می‌شوند؛ چنانچه در کتاب جنائز خواهد آمد.

و اینکه فرمود: «پیش از مردن شما» بـا اینکه حیات آن را می‌رسانـد، از این موضوع آگهی می‌دهـد که در سعادت و شقاوت باید سرانجام را سنجید. «لأبلوك و أبلوهم»: یعنی تعامل با تو و آنان تعاملی از سر آزمایش است. «ایّکم»: مفعول دوم «بلوی» است، با تضمین معنای علم در بلوی. اینکه طاعت و معصیت را در مخلوقات خود می‌آورد، از نظر اسناد، به علت دوری برمی... گردد که آفرینش خود بشر است، گرچه فعل آنها است؛ یا منظور از خلق، اندازه گیری است و ظاهرش این است که بهشت و دوزخ آفریده شدند، چنانچه عقیده بیشتر امامیه و بلکه همه آنها، و بیشتر عامه است، که در این باره در کتاب معاد بحث شد.

«به دانش نافذم»: در مورد آنها که به ژرف ذات و اوصاف و کردارشان می رسد و در آنها روان است. «ساختم از آنها شقی و سعیـد»: چون هنگام آفریدن او، می‌دانستم که شقی خواهد شد به اختیار خود، یا منظور ماده شقاوت‌پذیر است، گرچه به آن وادار نمی‌شود. این موضوع درباره افراد سعید نیز صدق می کند. «البصر»: یعنی بصر و بینایی، یا «بصیره» و همین طور «أعمی.»

«ذمیم»: در این نسخه، در بیشتر جاها با «ذال» نقطه دار آمده و به معنی زشت‌چهره است. در قاموس آمده: «ذمّهٔ ذماً و مذّمه فهو مـذموم و ذمیم و بئر ذمیم و ذمیمه» یعنی چاه کم‌آب، و غریزه ضدّ آن است. «به ذمیمه»: یعنی «زمانتی» (زمین گیری، آسیب و آفت) که او را از بیرون آمـدن بـازمی دارد، و ماننـد «امیر»: دانه ای که از گرمـا و یا به خاطر گَری، بر روی گونه ها پدیـد می آیـد. در یک نسـخه، با «دال» بی نقطه آمده که به معنی کوتاه‌قدِ زبون است. در قاموس - . قاموس ۴ : ۱۱۳ - آمده: «الدّمّه» - با کسـره - مرد کوتاه حقیر. «أدمّ»: زشت کرد، و یا فرزندی زشت و کوتاه برای او متولّد شد؛ و می گوید: زمانه همان بیماری و آفت است. «لأبلوهم» بـدل از «لـدنك خلقهم» است. «من تـوان آن را دارم که دگرگون کنم.»: زیرا سـرشت و تقـدیر در آنها ذاتی نیست و مخالف با اختیار خیر و شر نیست و اگر هم حتمی باشد، بداءپذیر است.

«مسئول نیسـتم نسـبت به کاری که انجام می‌دهم»: زیرا موافق حکمت و صلاح و پسند عقل است، گرچه به اسرار آن پی برده نشود؛ برخلاف دیگران که در برابر خداوند مسئول کردار خویش هستند، از کردار خود که خوب و بد و ایمان و کفر دارد، و چنان نیست که اشاعره می گویند که روا است خدا پیغمبران را به دوزخ ببرد و کافران را به بهشت و بر او اعتراضی نباشد.

و گفته‌اند: اشاره است به اینکه این موضوع حتمی نیست و می شود معلول از علت تامه جدا بیفتد، چنانچه اشاعره می گویند.

یک تأویل گر در شرح این خبر گفته است: «آسـمان را پر کردند، چون ملکوت در درون آسـمان است؛ و آن را پر کردند که در آن روز همه از ملکوت بودند، و راز اختلاف مردمان در خوبی‌ها و بدی‌ها و در سعادت و شقاوت، به اختلاف آمادگی و چنـدگونگی مواد پایین‌مرتبه آنها برمی گردد: در لطافت و کثافت و اختلاف مزاج آنها در نزدیکی و دوری به اعتـدال حقیقی، و اختلاف جان‌ها که در برابر آنهایند، در روشـنی و تیرگی و نیرو و سـستی پایه شان در نزدیکی و دوری از خدا، چنانچه بدان اشاره شـده است. در حـدیث «مردم همچون معادن هسـتند، معـدن طلا و نقره، که خوبان آنها در زمان جاهلیت، خوبان آنها به شمار می‌آیند در مسـلمانی.» - . کافی ۸ : ۱۷۷ - و راز اختلاف آمادگی و چندگونگی حقایق، در این خاطر است که صـفات خدا و اسـماء حسـنایش، که اوصاف کمال و نعوت جلال او هسـتند، در برابر هم قرار دارند، که به ناچار نمایشـگر آنها که اثر

این اسماء هستند، از هم جدایند و با هر نامی که اراده خدا و نیرویش، با آفرینش آفریده ای مرتبط شود، دلالت دارد بر او، از نمایش همان وصف؛ پس، به ایجاد آفریده های گوناگون و جدایی گونه های آنها تحقق می‌بخشد تا نمایشگر همه اسماء حسنی شوند و پرتوگاه همه صفات برتر خدا، چنانچه در این حدیث به نمودی از آن اشاره شد.»

**[ترجمه]

هذه الکلمات مبنیه علی خرافات الصوفیه إنما نورد أمثالها لتطلع علی مسالک القوم فی ذلک و آرائهم.

**[ترجمه]این سخنان بر پایه خرافات صوفیان بیان شده است و همانا نمونه‌ای از آن را آوردیم تا از روش های این گروه و نظریاتشان در این باره آگاه شوی.

**[ترجمه]

«۲۵»

کا، [الکافی] عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام جُعِلْتُ فِدَاکَ إِنِّی لَأَرَی بَعْضَ أَصْحَابِنَا یَعْتَرِیهِ النَّزَقُ وَ الْحِدَّهُ وَ الطَّیْشُ فَأَغْتَمُّ لِذَلِکَ غَمّاً شَدِیداً وَ أَرَی مَنْ خَالَفَنَا فَأَرَاهُ حَسَنَ السَّمْتِ قَالَ لَا تَقُلْ حَسَنَ السَّمْتِ فَإِنَّ السَّمْتَ سَمْتُ الطَّرِیقِ وَ لَکِنْ قُلْ حَسَنَ السِّیمَاءِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ یَقُولُ سِیماهُمْ فِی وُجُوهِهِمْ (۱) قَالَ قُلْتُ فَأَرَاهُ حَسَنَ السِّیمَاءِ لَهُ وَقَارٌ فَأَغْتَمُّ لِذَلِکَ قَالَ لَا تَغْتَمَّ لِمَا رَأَیْتَ مِنْ نَزَقِ أَصْحَابِکَ وَ لِمَا رَأَیْتَ مِنْ حُسْنِ سِیمَاءِ مَنْ خَالَفَکَ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی لَمَّا أَرَادَ أَنْ یَخْلُقَ آدَمَ خَلَقَ تِلْکَ الطِّینَتَیْنِ ثُمَّ فَرَّقَهُمَا فِرْقَتَیْنِ فَقَالَ لِأَصْحَابِ الْیَمِینِ کُونُوا خَلْقاً بِإِذْنِی فَکَانُوا خَلْقاً بِمَنْزِلَهِ الذَّرِّ یَسْعَی وَ قَالَ لِأَصْحَابِ الشِّمَالِ کُونُوا خَلْقاً بِإِذْنِی فَکَانُوا خَلْقاً بِمَنْزِلَهِ الذَّرِّ یَدْرُجُ.

ثُمَّ رَفَعَ لَهُمْ نَاراً فَقَالَ (۲) ادْخُلُوهَا بِإِذْنِی فَکَانَ أَوَّلَ مَنْ دَخَلَهَا مُحَمَّدٌ صلی الله علیه و آله ثُمَّ اتَّبَعَهُ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَ أَوْصِیَاؤُهُمْ وَ أَتْبَاعُهُمْ ثُمَّ قَالَ لِأَصْحَابِ الشِّمَالِ ادْخُلُوهَا بِإِذْنِی فَقَالُوا رَبَّنَا خَلَقْتَنَا لِتُحْرِقَنَا فَعَصَوْا فَقَالَ لِأَصْحَابِ الْیَمِینِ اخْرُجُوا بِإِذْنِی مِنَ النَّارِ فَخَرَجُوا لَمْ تَکْلِمْ مِنْهُمُ النَّارُ کَلْماً وَ لَمْ تُؤَثِّرْ فِیهِمْ أَثَراً فَلَمَّا رَآهُمْ أَصْحَابُ الشِّمَالِ قَالُوا رَبَّنَا نَرَی أَصْحَابَنَا قَدْ سَلِمُوا فَأَقِلْنَا وَ مُرْنَا بِالدُّخُولِ قَالَ قَدْ أَقَلْتُکُمْ فَادْخُلُوهَا فَلَمَّا دَنَوْا وَ أَصَابَهُمُ الْوَهَجُ رَجَعُوا فَقَالُوا یَا رَبَّنَا لَا صَبْرَ لَنَا عَلَی الِاحْتِرَاقِ فَعَصَوْا فَأَمَرَهُمْ بِالدُّخُولِ ثَلَاثاً کُلَّ ذَلِکَ یَعْصُونَ وَ یَرْجِعُونَ وَ أَمَرَ أُولَئِکَ ثَلَاثاً کُلَّ ذَلِکَ یُطِیعُونَ وَ یَخْرُجُونَ فَقَالَ لَهُمْ کُونُوا طِیناً بِإِذْنِی فَخَلَقَ مِنْهُ آدَمَ

ص: ۱۲۲

۱- ۱. الفتح: ۲۹.

۲- ۲. فقال لاصحاب الیمین ظ.

قَالَ فَمَنْ كَانَ مِنْ هَؤُلَاءِ لَا يَكُونُ مِنْ هَؤُلَاءِ وَ مَنْ كَانَ مِنْ هَؤُلَاءِ لَا يَكُونُ مِنْ هَؤُلَاءِ وَ مَا رَأَيْتَ مِنْ نَزَقِ أَصْحَابِكَ وَ خُلُقِهِمْ فَمِمَّا أَصَابَ مِنْ لَطْخِ أَصْحَابِ الشِّمَالِ وَ مَا رَأَيْتَ مِنْ حُسْنِ سِيمَاءِ مَنْ خَالَفَكُمْ وَ وَقَارِهِمْ فَمِمَّا أَصَابَهُمْ مِنْ لَطْخِ أَصْحَابِ الْيَمِينِ (۱).

**[ترجمه]کافی: از عبداللّه بن سنان روایت شده است: «به امام صادق علیه‌السلام گفتم: «جانم به قربانت، برخی از یاران خودمان را می‌بینم که گرفتار کج‌خلقی و تندی و آشفتگی می‌شوند و بسیار غمگین می‌شوم از اینکه می‌بینم در میان مخالفان ما، کسانی خوش‌سمْت وجود دارند.» امام صادق علیه‌السلام فرمود: «مگو خوش‌سمْت، سمت به راه می گویند، بگو خوش‌سیما، چون خدای عزوجل می‌فرماید: «سِيماهُمْ فِي وُجُوهِهِم»، {سیماشان در چهره هاشان.} - . فتح / ۲۹ - گفتم: «افرادی خوش‌سیما و باوقار می‌بینم و به این خاطر اندوه می‌خورم.» فرمود: «به سبب دیدن کج‌خلقی یارانت و خوشی‌سیمایی مخالفانت، اندوه مخور. به راستی، خدای تبارک و تعالی چون خواست آدم را بیافریند، دو گونه سرشت آفرید، آنگاه آنها را دو دسته کرد و به راستی‌ها گفت: «آفریده شوید به فرمانم.» و آنان آفریده ای شدند چون مورچه که می‌شتافتند؛ و به چپی‌ها فرمود: «آفریده شوید.» و آفریده شدند چون مورچه‌هایی که می‌لولیدند.

آنگاه آتشی برایشان برافروخت و به راستی‌ها فرمود: «در آن درآیید، و نخست کسی که در آن داخل شد، محمد صلّی اللّه علیه و آله بود؛ سپس رسولان اولوالعزم از او پیروی کردند و بعد، اوصیاء و پیروانشان؛ آنگاه به چپی‌ها فرمود: «در آن درآیید به فرمانم.»گفتند: «پروردگارا، ما را آفریدی تا بسوزانی؟» و نافرمانی کردند. به راستی‌ها فرمود: «به فرمان من، بیرون بیایید از آتش.» و بیرون آمدند و آتش هیچ آسیبی به آنها نزده بود. چون چپی‌ها آنها را دیدند، گفتند: «پروردگارا، می‌بینیم که یاران ما همه سالم ماندند، از ما بگذر و بفرما تا به درون آتش برویم.» فرمود: «گذشتم، بروید در آن.» و چون نزدیک آتش شدند و گرمی‌اش به آنها رسید، برگشتند و گفتند: «پروردگارا، ما را شکیبایی سوختن نیست.» و نافرمانی کردند. سه بار به آنها فرمان داد و هر بار نافرمانی کردند و برگشتند. به راستی‌ها سه بار فرمان داد و آنها هر سه بار فرمان‌برداری کردند و بیرون آمدند. آنگاه به همه فرمود: «به فرمانم خاک شوید.» و از آن خاک، آدم را آفرید،

آن حضرت فرمود: «هر کس از اینان باشد، از آنان نشود؛ و هر کس از آنان باشد، از اینان نخواهد شد. هرچه کج‌خلقی می‌بینی از یارانت، از آلودگی چپی‌ها است و آنچه خوش‌سیمایی و وقار از آلودگی می‌بینی از مخالفان، از راستی‌ها است.» -
[۱]. کافی ۲ : ۱۱ -

**[ترجمه]

توضیح

یقال عراه و اعتراه أی غشیه و أتاه و النزق بالفتح و التحریک الخفه عند الغضب و الحده و الطیش قریبان منه و قال الجوهری السمت الطریق و سمت یسمت بالضم أی قصد و السمت هیئه أهل الخیر یقال ما أحسن سمته أی هدیه (۲) و قال السیما مقصور من الواو قال تعالی سِيماهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ و قد یجی ء السیماء و السیمیاء ممدودین (۳).

و قال الفیروزآبادی السمت الطریق و هیئه أهل الخیر و السیر علی الطریق بالظن و حسن النحو و قصد الشی ء(۴)

و قال السيمه و السيماء و السيمياء بكسرهن العلامه(۵).

و قال الجزرى السمت الهيئه الحسنه و منه فينظرون إلى سمته و هديه أى حسن هيئته و منظره فى الدين و ليس من الحسن و الجمال و قيل هو من السمت الطريق يقال الزم هذا السمت و فلان حسن السمت أى حسن القصد.

و قال الزمخشرى السمت أخذ النهج و لزوم المحجه يقال ما أحسن سمته أى طريقته التى ينتهجها فى تحرى الخير و التزيى بزى الصالحين.

و فى المصباح السمت الطريق و القصد و السكينه و الوقار و الهيئه انتهى.

و لعل منعه عليه السلام عن إطلاق السمت لأن السمت يكون بمعنى سمت الطريق فيوهم أن طريقهم و مذهبهم حسن فعبر عليه السلام بعباره أخرى لا يوهم ذلك أو لما

۱- ۱. الكافى ج ۲ ص ۱۱.
۲- ۲. الصحاح ص ۲۵۴.
۳- ۳. الصحاح: ۱۹۵۶.
۴- ۴. القاموس ج ۱ ص ۱۵۰.
۵- ۵. القاموس ج ۴ ص ۱۳۳.

لم یکن السمت بمعنی هیئه أهل الخیر فصیحا أمر بعباره أخری أفصح منه أو أنه علیه السلام علم أنه أراد بالسمت السیماء لا هیئه أهل الخیر و الطریقه الحسنه و الأفعال المحموده فلذا نبهه علیه السلام بأن السمت لم یأت بالمعنی الذی أردت و هذا قریب من الأول.

و الوقار الاطمئنان و السکینه البدنیه لأصحاب الیمین أی للذین کانوا فی یمین الملک الذی أمره بتفریقها أو للذین کانوا فی یمین العرش أو للذین علم أنهم سیصیرون من المؤمنین الذین یقفون فی القیامه عن یمین العرش.

کونوا خلقا أی مخلوقین ذوی أرواح و قیل أی کونوا أرواحا بمنزله الذر أی النمل الصغار یسعی و إطلاق السعی هنا و الدرج فیما سیأتی إما لمحض التفنن فی العباره أو المراد بالسعی سرعه السیر و بالدرج المشی الضعیف کما یقال درج الصبی إذا مشی أول مشیه فیکون إشاره إلی مسارعه الأولین إلی الخیرات و بطء الآخرین عنها و قیل المراد سعی الأولین إلی العلو و الآخرین إلی السفل و لا دلاله فی اللفظ علیهما.

ثم اتبعه أولو العزم أی سائرهم علیهم السلام و الکلم الجرح و الفعل کضرب و قد یبنی علی التفعیل و فی القاموس وهج النار تهج وهجا و وهجانا اتقدت و الاسم الوهج محرکه.

**[ترجمه]«عراه و اعتراه»: پوشاند و آن را فرا گرفت. «الفزق»- بافتح و حرکت - سبک‌مغزی به هنگام خشم. معنی«حده وطیش» نزدیک به «نزق» است. جوهری می گوید: سمْت، راه و جهت است، و با ضمه یعنی: قصد کرد؛ و سمت، حالت اهل خیر است. گفته می شود: «ما أحسن سمته» یعنی حالت او. - . صحاح: ۲۵۴ - و می گوید: سیما مقصور است و «واوی» است. خدای تعالی فرمود: «سیماشان در چهره هایشان.» و گاه «سیماء و سیمیاء» با «مدّ » می آیند. - . صحاح : ۱۹۵۶ -

فیروزآبادی می گوید: «سمت، راه و هیئت خوبان و حرکت در راه است، با گمان و حسن نحو، و قصد چیزی.» - . قاموس ۱ : ۱۵۰ - و می گوید: «السیمه و السیماء و السیمیاء» با کسره، به معنای علامت است.» - . همان -

جزری گفته که سمت، هیئت خوب و نمود نیک دینی است و به معنی زیبایی و جمال نیست. و گفته شده که از سمت، به معنای از راه است؛ و گفته می شود: «الزم هذا السمت و فلان حسن السمت.»: یعنی حسن القصد است.

زمخشری می گوید: سمت، گرفتن راه و ملازم بودن با طریق است. گفته می شود: «ماأحسن سمته»: یعنی راهی که آن را در پیگیری خوبی و به لباس صالحان درآمدن، برای خود برمی گزینند. در مصباح آمده که سمت، راه، قصد، آرامش و وقار و هیئت است.

شاید نهی کردن امام از اطلاق سمت، برای این است که به معنی روش و مذهب خوب است و از تعبیر دیگری استفاده می کند تا این توهم پیش نیاید؛ یا اینکه این واژه در هیئت نیکان، شیوا نیست و تعبیر شیواتری آورده است؛ یا آنکه امام می دانست منظورش از سمت، چهره است نه هیئت، یا اهل خیر و روش پسندیده و کارهای خوب، و طرف را از این نکته آگاه کرد، و این نزدیک به نظر اول است.

«وقـار»: آرامش و سـنگینی انـدام است. «راستی‌ها»: کسانی که در سـمت راست فرشـته ای بودنـد که فرمان جـدا کردن آنها را داشت، یا آنان که در سـمت راست عرش بودند، یا آنان که خداوند می دانست مؤمن می‌شوند، و در روز رسـتاخیز در سـمت راست عرش قرار دارند.

«کونوا خلقاً»: یعنی مخلوق با روح و جان. به قولی: یعنی روح باشید. «بمنزله الذّر»: یعنی مورچه های کوچک. درباره راستی‌ها فرمود: «می‌شـتافتند» و دربـاره چپی‌هـا: «می لولیدنـد.» این تفـاوت تعبیر، یـا برای عبـارت‌پردازی است، یا اشاره به این است که راستی‌ها در انجام خیرات پیشـتازند و چپی‌ها کُنـد هسـتند. به قولی: سـعی اولین گروه به سوی بالا است، و سـعی گروه دوم به سوی فرود؛ اما لفظ بر این معنی دلالت ندارد. «ثم أتبعه اولوالعزم»: یعنی دیگر پیامبران اولوالعزم. «الکلم»: یعنی جراحت، و فعل آن همچون «ضـرب» است و گـاه از بـاب تفعیـل می آیـد. در قـاموس آمـده: «وهـج النار تهـج و هجاً و وهجاناً.» یعنی به آتش روشن شد. اسم مصدر «وهج» با «تحریک» است.

**[ترجمه]

و أقول

یمکن أن یقـال فی تأویـل هـذا الخبر أنه لمـا کـان من علم الله منهم السـعاده تابعین للعقل و لمقتضـیات النفس المقـدس فکأنها طینتهم و من علم الله منهم الشـقاوه تـابعین للشـهوات البـدنیه و دواعی النفس الأماره فکأنها طینتهم و لما مزج الله بینهما فی عالم الشهود جری فی غالب الناس الطاعه و المعصیه و الصفات القدسیه و الملکات الردیه فما کان من الخیرات فهو من جهه العقل و النفس و هما طینه أصـحاب الیمین و إن کان فی أصـحاب الشـمال و ما کان من الشـرور و المعاصی فهو من الأجزاء البدنیه التی هی طینه أصحاب الشمال و إن کان فی أصحاب الیمین.

ص: ۱۲۴

و يمكن أيضا أن يقال المعنى أن الله تعالى قرر فى خلقه آدم عليه السلام و طينته دواعى الخير و الشر و علم أنه يكون فى ذريته السعداء و الأشقياء و خلق آدم عليه السلام مع علمه بذلك فكأنه خلط بين الطينتين و لما كان أولاد آدم مدنيين بالطبع لا بد لهم فى نشأه الدنيا من المخالطه و المصاحبه فالسعداء يكتسبون الصفات الذميمه من مخالطه الأشقياء و بالعكس فلعل قوله من لطخ أصحاب الشمال و من لطخ أصحاب اليمين إشاره إلى هذا المعنى.

و لما كان السبب الأقوى فى اكتساب السعداء صفات الأشقياء استيلاء أئمه الجور و أتباعهم على أئمه الحق و أتباعهم و علم الله أن المؤمنين إنما يرتكبون الآثام لاستيلاء أهل الباطل عليهم و عدم تولى أئمه الحق لسياستهم فيعذرهم بذلك و يعفو عنهم و يعذب أئمه الجور و أتباعهم بتسببهم لجرائم من خالطهم مع ما يستحقون من جرائم أنفسهم و سيأتى مزيد تحقيق لذلك فى الأخبار الآتيه إن شاء الله تعالى.

**[ترجمه]می شود این خبر را تأویل کرد به اینکه علم خدا نسبت به سعادت یک دسته و پیروی آنها از عقل و مقتضیات نفس مقدس، چون سرشت آنها است؛ و علم او به شقاوت و پیروی شهوت و دعوت نفس اماره از دیگران، چون سرشت آنها است؛ و چون خدا در جهان محسوس آنها را به هم آمیخت، طاعت و معصیت و صفات قدسیه و نهادهای پست در مردم به وجود آمد. هر چه از خیرات است، از عقل و نفس قدسیه تراویده که سرشت راستی‌ها است، گرچه در چپی‌ها باشد؛ و آنچه از بدی و گناه است، از تراوش بدن مادی است که سرشت چپی‌ها است، گرچه در وجود راستی‌ها باشد.

همچنین، می شود چنین تفسیر کرد که خدا، هم دواعی خیر و هم شر را در سرشت و آفرینش آدم نهاد؛ و می‌دانست که در نژاد او، هم سعادتمندان و هم اشقیاء وجود دارند و با همین دانش، آدم را آفرید. این به منزله آمیختن دو سرشت با هم است. و چون فرزندان آدم، بر مبنای طبع خود اجتماعی‌اند و در دنیا از آمیزش و همراهی با یکدیگر ناگزیرند، سعداء در معاشرت با اشقیاء، صفات بد آنان را کسب می کنند، و برعکس. آلودگی چپی‌ها و راستی‌ها از یکدیگر، به این معنا اشاره دارد.

از آنجا که سبب عمده آلوده شدن سعداء به اوصاف اشقیاء، تسلط پیشوایان ناروا و پیروان آنها بر پیشوایان حق و پیروان آنها است، و خدا می‌دانست که گناهکاری مؤمنان به خاطر تسلط اهل باطل بر آنان و بی‌نصیبی از بی سرپرستی امامان حق است، به این سبب آنها را معذور داشت، از آنها گذشت و عذاب آنها را به پیشوایان ناروا و پیروان آنها افزود؛ همان کسانی که سبب افزوده شدن این جرم‌ها بروی جرم‌های خودشان شدند. در این زمینه، تحقیق بیشتری در اخبار آینده خواهد آمد، ان‌شاء... اللّه‌تعالی.

**[ترجمه]

«۲۶»

سن، [المحاسن] عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى خَلَقَ الْمُؤْمِنَ مِنْ نُورِ عَظَمَتِهِ وَ جَلَالِ كِبْرِيَائِهِ فَمَنْ طَعَنَ عَلَى الْمُؤْمِنِ أَوْ رَدَّ عَلَيْهِ فَقَدْ رَدَّ عَلَى اللَّهِ فِي عَرْشِهِ وَ لَيْسَ هُوَ مِنَ اللَّهِ فِي وَلَايَةٍ وَ إِنَّمَا هُوَ شِرْكُ شَيْطَانٍ (۱).

**[ترجمه]محاسن: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «خدای تبارک و تعالی مومن را از نور بزرگواری و جلال کبریایی خود آفرید و هر کس به مومن بد بگوید یا سخن او را رد کند، خدا را در عرشش رد کرده و با خدا پیوندی ندارد و شریک شیطان است.» - . محاسن : ۱۳۲ -

**[ترجمه]

بیان

و لیس هو من الله فی ولایه أی لیس من أولیاء الله و أحبائه و أنصاره أو لیس من المؤمنین الذین ینصرهم الله و یوالیهم کما قال تعالی ذلِکَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ أَنَّ الْکافِرِینَ لا مَوْلی لَهُمْ (۲) أو لیس من حزب الله بل هو من حزب الشیطان کما ورد فی خبر آخر خرج من ولایه الله إلی ولایه الشیطان.

**[ترجمه]«با خدا پیوندی ندارد»: یعنی از دوستان و یاران خدا نیست، یا آن مومنی نیست که خدا یاری‌اش کند و به او بپیوندد؛ چنانچه فرمود: «ذلِکَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ أَنَّ الْکافِرِینَ لا مَوْلی لَهُم»، { آن به این است که خدا مولا است برای آنان که گرویدند و اینکه کافران مولا ندارند.} - . محمد / ۱۱ - یا اینکه از حزب خدا نیست و بلکه از حزب شیطان است؛ چنانچه در خبر دیگری روایت شده است: «بیرون شود از ولایت خدا به ولایت شیطان.»

**[ترجمه]

«۲۷»

رِیَاضُ الْجِنَانِ، لِفَضْلِ اللَّهِ بْنِ مَحْمُودٍ الْفَارِسِیِّ بِإِسْنَادِهِ عَنْ بِشْرِ بْنِ أَبِی عُتْبَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ وَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیهما السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ مُحَمَّداً مِنْ طِینَهٍ مِنْ

۱- ۱. المحاسن: ۱۳۲.

۲- ۲. القتال ۱۱.

جَوْهَرِهِ مِنْ تَحْتِ الْعَرْشِ وَ إِنَّهُ كَانَ لِطِينَتِهِ نَضْجٌ فَجَعَلَ طِينَهَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام لیه السلام مِنْ نَضْجِ طِينَهِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ كَانَ لِطِينَهِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام لیه السلام نَضْجٌ فَجَعَلَ طِينَتَنَا مِنْ فَضْلِ طِينَهِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَ كَانَتْ لِطِينَتِنَا نَضْجٌ فَجَعَلَ طِينَهَ شِيعَتِنَا مِنْ نَضْجِ طِينَتِنَا فَقُلُوبُهُمْ تَحِنُّ إِلَيْنَا وَ قُلُوبُنَا تَعْطِفُ عَلَيْهِمْ كَعَطْفِ الْوَالِدِ عَلَى الْوَلَدِ وَ نَحْنُ لَهُمْ خَيْرٌ مِنْهُمْ لَنَا وَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَنَا خَيْرٌ وَ نَحْنُ لَهُ خَيْرٌ.

**[ترجمه]ریاض الجنان: امام باقر، یا امام صادق علیهماالسلام فرمودند: «خداوند، محمد صلّی‌اللّه علیه و آله را از سرشت گوهر زیر عرش آفرید و سرشت او پختگی داشت، پس سرشت امیرالمؤمنین علیه‌السّلام را از پختگی سرشت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله ساخت، و آن هم پختگی داشت؛ سرشت ما را هم از آن ساخت، و از پختگی سرشت ما نیز، سرشت شیعه ما را ساخت که دل‌هایشان شیفته ما است و دل‌های ما بر آنها مهربان است، مانند مهر پدر به فرزند، و ما برایشان بهتریم تا آنان برای ما، و رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله برای ما خوب است و ما برای او خوبیم».

**[ترجمه]

«۲۸»

وَ مِنْهُ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِي الْحَجَّاجِ قَالَ قَالَ لِي أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام: يَا أَبَا الْحَجَّاجِ إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ مُحَمَّداً وَ آلَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ طِينِ عِلِّيِّينَ وَ خَلَقَ قُلُوبَهُمْ (۱)

مِنْ طِينِ عِلِّيِّينَ فَقُلُوبُ شِيعَتِنَا مِنْ أَبْدَانِ آلِ مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله وَ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى خَلَقَ عَدُوَّ آلِ مُحَمَّدٍ مِنْ طِينِ سِجِّينٍ وَ خَلَقَ قُلُوبَهُمْ أَخْبَثَ مِنْ ذَلِكَ وَ خَلَقَ شِيعَتَهُمْ مِنْ طِينٍ دُونَ طِينِ سِجِّينٍ فَقُلُوبُهُمْ مِنْ أَبْدَانِ أُولَئِكَ وَ كُلُّ قَلْبٍ يَحِنُّ إِلَى بَدَنِهِ.

**[ترجمه]ریاض الجنان: از ابی‌حجاج روایت شده است: «امام باقر علیه‌السلام به او فرمود: «ای ابی‌حجاج، به راستی که خدا محمد و خاندانش را از سرشت علیین آفرید، و دل‌های (شیعیان) را هم از سرشت علیین آفرید؛ دل شیعیان از جنس تن خاندان محمد صلّی اللّه علیه و آله است و به راستی، خدا دشمن خاندان محمد صلّی اللّه علیه و آله را از سرشت سجین آفرید و دلشان را از چیزی پلیدتر، و شیعه شان را از سرشتی فروتر، و دل‌هاشان از جنس تن آنها است، و هر دلی شیفته تن خود است.»

**[ترجمه]

«۲۹»

بشا، [بشارهُ المصطفی] عَنِ ابْنِ الشَّيْخِ عَنْ وَالِدِهِ عَنِ الْمُفِيدِ عَنِ الْجِعَابِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْحُسَيْنِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ الْمُنْعِمِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْفَزَارِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَابِرٍ الْأَنْصَارِيِّ وَ بِالْإِسْنَادِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ الْمُنْعِمِ عَنْ عَمْرِو بْنِ شِمْرٍ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام عَنْ جَابِرٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِعَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ علیه السلام أَ لَا أُبَشِّرُكَ أَلَا أَمْنَحُكَ قَالَ بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ فَإِنِّي خُلِقْتُ أَنَا وَ أَنْتَ مِنْ طِينَهٍ وَاحِدَهٍ فَفَضَلَتْ مِنْهَا فَضْلَهٌ فَخَلَقَ مِنْهَا شِيعَتَنَا فَإِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَهِ دُعِيَ النَّاسُ بِأُمَّهَاتِهِمْ إِلَّا شِيعَتَكَ فَإِنَّهُمْ يُدْعَوْنَ بِأَسْمَاءِ آبَائِهِمْ لِطِيبِ مَوْلِدِهِمْ (۲).

**[ترجمه]بشاره المصطفی: رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله به علی علیه‌السلام فرمود: «آیا به تو مژده ندهم، به تو بخشش نکنم؟» گفت: «بله، یا رسول‌اللّه.» فرمود: «من و تو از یک سرشتیم، و از آن باقی‌مانده ای بود که شیعه ما از آن آفریده شدند. در روز رستاخیز همه مردم را زاده مادرشان می‌خوانند، جز شیعیان تو که زاده پدر خوانده می‌شوند، چراکه حلال زاده اند.» - . بشاره المصطفی ۱۱۵ و ۱۷ -

**[ترجمه]

«۳۰»

بشا، [بشاره المصطفی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ شَهْرِیَارَ الْخَازِنِ عَنْ أَبِی مَنْصُورٍ مُحَمَّدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِیزِ الْمُعَدِّلِ عَنْ أَبِی عُمَیْرٍ السَّمَّاکِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ الْمَهْدِیِّ عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ السِّجِسْتَانِیِّ عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ الْعَبَّاسِ الْحِمَّصِیِّ عَنْ أَبِی زِیَادٍ

ص: ۱۲۶

۱- ۱. کأنّه یعنی قلوب شیعتهم.

۲- ۲. بشاره المصطفی ص ۱۱۵ و ۱۷.

عَنْ أَبِی هُرَیْرَهَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَقُولُ لِعَلِیٍّ علیه السلام أَ لَا أُبَشِّرُکَ یَا عَلِیُّ قَالَ بَلَی بِأَبِی وَ أُمِّی یَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ أَنَا وَ أَنْتَ وَ فَاطِمَهُ وَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَیْنُ خُلِقْنَا مِنْ طِینَهٍ وَاحِدَهٍ وَ فَضَلَتْ مِنْهَا فَضْلَهٌ فَجَعَلَ (۱)

مِنْهَا شِیعَتَنَا وَ مُحِبِّینَا فَإِذَا کَانَ یَوْمُ الْقِیَامَهِ دُعِیَ النَّاسُ بِأَسْمَاءِ أُمَّهَاتِهِمْ مَا خَلَا نَحْنُ وَ شِیعَتَنَا وَ مُحِبِّینَا فَإِنَّهُمْ یُدْعَوْنَ بِأَسْمَائِهِمْ وَ أَسْمَاءِ آبَائِهِمْ (۲).

**[ترجمه]بشاره المصطفی: از ابی‌هریره روایت شده است: «شنیدم رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله به علی علیه‌السلام می‌فرمود: «آیا به تو مژده ندهم ای علی؟» گفت: «بله، پدر و مادرم به قربانت یا رسول‌اللّه.» فرمود: «من و تو و فاطمه و حسن و حسین علیهماالسلام همه از یک سرشتیم؛ چیزی از آن سرشت افزون آمده بود، شیعه و دوستانمان را از آن ساختند. در روز رستاخیز، مردم، زاده مادرشان خوانده می‌شوند، به جز ما و شیعه و دوستانمان که به نام خود و زاده پدرشان خوانده می‌شوند.» [۱]

**[ترجمه]

«۳۱»

بشا، [بشاره المصطفی] عَنِ ابْنِ شَیْخِ الطَّائِفَهِ عَنْ أَبِیهِ عَنِ الْمُفِیدِ عَنِ الْمُظَفَّرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ أَبِی الثَّلْجِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی الْهَاشِمِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الزُّرَارِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَبِی زَکَرِیَّا الْمَوْصِلِیِّ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ جَدِّهِ علیهم السلام: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ لِعَلِیٍّ أَنْتَ الَّذِی احْتَجَّ اللَّهُ بِکَ فِی ابْتِدَاءِ الْخَلْقِ حَیْثُ أَقَامَهُمْ أَشْبَاحاً فَقَالَ لَهُمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ قالُوا بَلی قَالَ وَ مُحَمَّدٌ رَسُولِی قَالُوا بَلَی قَالَ وَ عَلِیٌّ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ فَأَبَی الْخَلْقُ جَمِیعاً إِلَّا اسْتِکْبَاراً وَ عُتُوّاً عَنْ وَلَایَتِکَ إِلَّا نَفَرٌ قَلِیلٌ وَ هُمْ أَقَلُّ الْقَلِیلِ وَ هُمْ أَصْحَابُ الْیَمِینِ (۳).

**[ترجمه]بشاره المصطفی: رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله به علی علیه‌السلام فرمود: «تو کسی هستی که خدا در آغاز آفرینش، حجت را بر تو تمام کرد، چون از همه نمونه ای برپا داشت و به آنان فرمود: «آیا نیستم پروردگارتان؟» گفتند:«آری.» و فرمود: «آیا محمد صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرستاده من است؟» گفتند: «آری.» و فرمود: «علی امیرالمؤمنین است، و همه خلق از روی تکبر و سرکشی از ولایت تو سرباز زدند، جز اندکی، و آنان کمتر از کم‌اند و آنان راستی‌ها باشند.» - . بشاره المصطفی ۱۴۴ -

**[ترجمه]

«۳۲»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی وَ غَیْرِهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ وَ غَیْرِهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَلَفٍ عَنْ أَبِی نَهْشَلٍ قَالَ حَدَّثَنِی مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِیلَ عَنْ أَبِی حَمْزَهَ الثُّمَالِیِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام یَقُولُ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ خَلَقَنَا مِنْ أَعْلَی عِلِّیِّینَ وَ خَلَقَ قُلُوبَ شِیعَتِنَا مِمَّا خَلَقَنَا مِنْهُ وَ خَلَقَ أَبْدَانَهُمْ مِنْ دُونِ ذَلِکَ وَ قُلُوبُهُمْ تَهْوِی إِلَیْنَا لِأَنَّهَا خُلِقَتْ مِمَّا خُلِقْنَا ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآیَهَ کَلَّا إِنَّ کِتابَ الْأَبْرارِ لَفِی عِلِّیِّینَ وَ ما أَدْراکَ ما عِلِّیُّونَ کِتابٌ مَرْقُومٌ یَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ (۴) وَ خَلَقَ عَدُوَّنَا مِنْ سِجِّینٍ وَ خَلَقَ قُلُوبَ شِیعَتِهِمْ مِمَّا خَلَقَهُمْ مِنْهُ وَ أَبْدَانَهُمْ

۱- ۱. فخلق خ ل.

۲- ۲. بشاره المصطفی ۲۴.

۳- ۳. بشاره المصطفی: ۱۴۴.

۴- ۴. المطففین: ۱۸- ۲۱.

مِنْ دُونِ ذَلِکَ فَقُلُوبُهُمْ تَهْوَی إِلَیْهِمْ لِأَنَّهَا خُلِقَتْ مِمَّا خُلِقُوا مِنْهُ ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآیَهَ- کَلَّا إِنَّ کِتابَ الفُجَّارِ لَفِی سِجِّینٍ وَ ما أَدْراکَ ما سِجِّینٌ کِتابٌ مَرْقُومٌ (۱) وَیْلٌ یَوْمَئِذٍ لِلْمُکَذِّبِینَ (۲).

**[ترجمه]کافی: از ابی‌حمزه ثمالی روایت شده است «شنیدم امام باقر علیه‌السلام می فرمود: «به راستی، خدای عزوجل ما را از اعلا علیین آفرید، و دل شیعه ما را آفرید از آنچه ما را آفرید، و تن آنها را از فروتر آفرید، و دل آنها هوای ما را دارد، چون در مایه آفرینش با هم بودیم.» آنگاه این آیه را خواند: «کَلَّا إِنَّ کِتابَ الْأَبْرارِ لَفِی عِلِّیِّینَ وَ ما أَدْراکَ ما عِلِّیُّونَ کِتابٌ مَرْقُومٌ یَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُون» - . مطففین ۱۸ - ۲۱ - ،{نه هرگز که کتاب نیکان البته در علیین است تو چه دانی که علیین چیست، کتابی است نوشته، که مقربان بر آن گواهند.} - . کافی ۲ : ۴ -

«و دشمن ما را از سجین آفرید و دل شیعه آنها را از فروتر از آن و تنشان را از فروتر آن و دلشان هوای آنان را دارد که از آن آفریده شدند.» سپس این آیه را خواند: «کَلَّا إِنَّ کِتابَ الفُجَّارِ لَفِی سِجِّینٍ وَ ما أَدْراکَ ما سِجِّینٌ کِتابٌ مَرْقُوم»، {نه هرگز راستش کتاب فاجران البته در سجین است ندانی که سجین چیست؟ کتابی است نوشته} «وَیْلٌ یَوْمَئِذٍ لِلْمُکَذِّبِین» {وای آن روز بر دروغ شماران.} - . مطففین ۷ - ۱۰ -

**[ترجمه]

بیان

قد مر الخبر و شرحه فی باب خلق أبدان الأئمه علیهم السلام(۳).

و قال بعض أرباب التأویل کل ما یدرکه الإنسان بحواسه یرتفع منه أثر إلی روحه و یجتمع فی صحیفه ذاته و خزانه مدرکاته و کذلک کل مثقال ذره من خیر أو شر یعمله یری أثره مکتوبا ثمه و سیما ما رسخت بسبب الهیئات و تأکدت به الصفات و صار خلقا و ملکه.

فالأفاعیل المتکرره و العقائد الراسخه فی النفوس هی بمنزله النقوش الکتابیه فی الألواح کما قال الله تعالی أُولئِکَ کَتَبَ فِی قُلُوبِهِمُ الْإِیمانَ (۴) و هذه الألواح النفیسه یقال لها صحائف الأعمال و إلیه الإشاره بقوله سبحانه وَ إِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ (۵) و قوله عز و جل وَ کُلَّ إِنسانٍ أَلْزَمْناهُ طائِرَهُ فِی عُنُقِهِ وَ نُخْرِجُ لَهُ یَوْمَ الْقِیامَهِ کِتاباً یَلْقاهُ مَنْشُوراً(۶) فیقال له لَقَدْ کُنْتَ فِی غَفْلَهٍ مِنْ هذا فَکَشَفْنا عَنْکَ غِطاءَکَ فَبَصَرُکَ الْیَوْمَ حَدِیدٌ(۷) هذا کِتابُنا یَنْطِقُ عَلَیْکُمْ بِالْحَقِّ إِنَّا کُنَّا نَسْتَنْسِخُ ما کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۸) فمن کان من أهل السعاده و أصحاب الیمین و کانت معلوماته أمورا قدسیه و أخلاقه زکیه و أعماله صالحه فقد أُوتِیَ کِتابَهُ بِیَمِینِهِ (۹) أعنی من الجانب

۱- ۱. المطففین: ۷- ۱۰.

۲- ۲. الکافی ج ۲ ص ۴.

۳- ۳. کتاب الإمامه المجلد السابع.

۴- ۴. المجادله: ۲۲.

۵- ۵. کورت ۱۰.

۶- ۶. أسری: ۱۳.

۷- ۷. ق: ۲۲.

۸- ۸. الجاثیه: ۲۸.

۹- ۹. أسری: ۷۱- الحاقه: ۱۹.

الأقوى الروحانی و هو جهه علیین و ذلک لأن کتابه من جنس الألواح العالیه و الصحف المکرمه المرفوعه المطهره بِأَيْدِي سَفَرَةٍ كِرامٍ بَرَرَةٍ(۱) يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ و من کان من الأشقیاء المردودین و کانت معلوماته مقصوره علی الجرمیات و أخلاقه سیئه و أعماله خبیثه فقد أُوتِيَ كِتابَهُ بِشِمالِهِ أعنی من جانبه الأضعف الجسمانی و هو جهه سجین و ذلک لأن کتابه من جنس الأوراق السفلیه و الصحائف الحسیه القابله للاحتراق فلا جرم یعذب بالنار و إنما عود الأرواح إلی ما خلقت منه کما قال سبحانه كَما بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ (۲) كَما بَدَأْنا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ (۳) فما خلق من علیین فکتابه فی علیین و ما خلق من سجین فکتابه فی سجین انتهی.

و سیاق تلک التحقیقات علی مذاقه من أصول الدین و لما لم یصرح بنفی ما حققه جماهیر الإمامیه من أصحاب الیقین لا أدری أنها ثبتت له فی علیین أو سجین وفقنا الله لسلوک مسالک المتقین.

**[ترجمه]این خبر، همراه با شرح آن، در کتاب «خلق تن امامان علیهم‌السلام» ذکر شد.

یک تأویل گر گفته: «هرچه آدمی از طریق حواسش دریابد، اثری از آن بر روحش ظاهر می‌شود و نامه ای می‌شود در صحیفه ذات و خزانه مدرکاتش؛ هر ذره ای نیز، هر آنچه از خوبی و بدی بکند، اثرش در آنجا نوشته است، به‌ویژه آنچه سخت پایدار شده و وصف مؤکد و روش و نهاد گردیده است.

تکرار کارها و عقاید پابرجا در نفوس آدمی، چون نقش نوشته شده بر الواح است، که خدا فرمود: «أُولئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمانَ»، {آنانند که نوشته شده در دلشان ایمان.} - . مجادله / ۲۲ - این صحیفه های نفوس را نامه اعمال می‌نامند و به آنها اشاره دارد قول خدا: «وَ إِذَا الصُّحُفُ نُشِرَت»، »، {و چون نامه ها گشوده شوند.} - . تکویر / ۱۰

- و این قول خدا: «وَ كُلَّ إِنسانٍ أَلْزَمْناهُ طائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَ نُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيامَةِ كِتاباً يَلْقاهُ مَنْشُورا »،{و به گردن هر آدمی نامه... پرانی چسبیده و برآریم برایش روز رستاخیز کتابی که بدان برخورد گشوده.} - . أسراء / ۱۳ - و «لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هذا فَكَشَفْنا عَنْكَ غِطاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيد»، { بدو گویند بیخبر بودی از این و پرده از تو برگرفتیم و امروز چشمت تیز است.} - . ق / ۲۲ - و: «هذا كِتابُنا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ ما كُنْتُمْ تَعْمَلُون»، {این است کتاب ما، گویا است بر شما به درستی، راستش ما نسخه برداشتیم هر آنچه می کردید.} - . جاثیه / ۲۸ -

و هر کس که سعادتمند و از راستی‌ها است و دانستنی‌هایش امور قدسیه و اخلاقش پاکیزه و کارهاش خوب است. «أُوتِيَ كِتابَهُ بِيَمِينِه»، {داده شود نامه اش به دست راستش.} - . أسراء / ۷۱ - حاقه / ۱۹ - که سوی نیرومند روحانی و سوی علیین است، زیرا نامه اش از الواح عالیه و صحف مکرمه است و فرازمند و پاک است و به دست سفیرانی ارجمند و نیک بوده و {گواهانش مقربانند.} - . اقتباس از عبس / ۱۳- ۱۶ -

و هر کس از اشقیاء است و مردود و معلوماتش همان خاکی و زمینی است و اخلاقش بد و کارهاش پلید، نامه او از چپ باشد، که سوی ناتوانی جسمانی و سوی سجین است، زیرا نامه او برگه‌های فرودین و صحیفه های بد و سوختنی است و از این رو با آتش شکنجه شود.

و همانا ارواح برمی گردند به آنچه از آن آفریده شده اند، که خدا فرموده: «کَما بَدَأَکُمْ تَعُودُون»، {چنانچه آغازتان کرد بازگردیدی.} - . اعراف / ۲۹ - و «کَما بَدَأْنا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِیدُهُ»، {چنانچه آغاز کردیم آفرینش را بازش گردانیم.} - . انبیاء / ۱۰۴ - و آنچه از علیین آفریده شده، نامه اش در علیین است و آنچه از سجین، نامه اش در سجین.»

سیاق این تحقیقات بر پایه ذوق نویسنده درباره اصول دین است، و چون عقیده عموم امامیه را درباره آن انکار نکرده، نمی... دانم این تحقیقات برای او در علیین ثابت شده است یا در سجین. خدا ما را برای رفتن به راه پرهیزکاران موفق دارد.

**[ترجمه]

«۳۳»

بشا، [بشاره المصطفی] عَنِ ابْنِ الشَّیْخِ عَنْ أَبِیهِ عَنِ الْمُفِیدِ عَنِ ابْنِ قُولَوَیْهِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ فَضَالَهَ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِنَّا وَ شِیعَتَنَا خُلِقْنَا مِنْ طِینَهِ عِلِّیِّینَ وَ خَلَقَ اللَّهُ عَدُوَّنَا مِنْ طِینَهِ خَبَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ (۴).

**[ترجمه]بشاره المصطفی: امام باقر علیه‌السلام فرمود: «به راستی، ما و شیعه ما از سرشت علیین آفریده شده‌ایم، و دشمن ما از سرشت خبال، از لجن بدبو.» - . بشاره المصطفی: ۱۰۵ -

**[ترجمه]

بیان

قال فی النهایه فیه من شرب الخمر سقاه الله من طینه الخبال یوم القیامه جاء تفسیره فی الحدیث أن الخبال عصاره أهل النار و الخبال فی الأصل الفساد و یکون من الأفعال و الأبدان و العقول.

ص: ۱۲۹

۱- ۱. اقتباس من قوله تعالی فی عبس: ۱۳- ۱۶.

۲- ۲. الأعراف: ۲۹.

۳- ۳. الأنبیاء: ۱۰۴.

۴- ۴. بشاره المصطفی: ۱۰۵.

**[ترجمه]در نهایه آمده است که در حدیث آمده: «هر کس شراب می نوشد، خدا از طینت خبال در روز قیامت به او خواهد نوشانـد.» در حدیث آمده که «خبال» فشـرده‌ای از دوزخیان است؛ و خبال در اصل لغت به معنی تباهی است که می‌تواند شامل کارها و تن‌ها و خردها گردد .

**[ترجمه]

باب ۴ فطره الله سبحانه و صبغته

الآیات

البقره صِبْغَهَ اللَّهِ وَ مَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَهً وَ نَحْنُ لَهُ عابِدُونَ (۱) الروم فَأَقِمْ وَجْهَکَ لِلدِّینِ حَنِیفاً فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِی فَطَرَ النَّاسَ عَلَیْها لا تَبْدِیلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذلِکَ الدِّینُ الْقَیِّمُ وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَعْلَمُونَ (۲).

lt;meta info="-صِبْغَهَ اللَّهِ وَ مَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَهً وَ نَحْنُ لَهُ عابِدُونَ. -. بقره / ۱۳۸ -

{این است نگارگری الهی و کیست خوش نگارتر از خدا؟ و ما او را پرستندگانیم.}

-فَأَقِمْ وَجْهَکَ لِلدِّینِ حَنِیفاً فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِی فَطَرَ النَّاسَ عَلَیْها لا تَبْدِیلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذلِکَ الدِّینُ الْقَیِّمُ وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَعْلَمُون. -. روم / ۳۰ -

{پس روی خود را با گرایش تمام به حقّ، به سوی این دین کن، با همان سرشتی که خدا مردم را بر آن سرشته است. آفرینش خدای تغییرپذیر نیست. این است همان دین پایدار، ولی بیشتر مردم نمی دانند.}

**[ترجمه]

تفسیر

صِبْغَهَ اللَّهِ قال البیضاوی أی صبغنا الله صبغته و هی فطره اللَّهِ الَّتِی فَطَرَ النَّاسَ عَلَیْها فإنها حلیه الإنسان کما أن الصبغه حلیه المصبوغ أو هدانا هدایته و أرشدنا حجته أو طهر قلوبنا بالإیمان تطهیره و سماه صبغه لأنه ظهر أثره علیهم ظهور الصبغ علی المصبوغ و تداخل فی قلوبهم تداخل الصبغ الثوب أو للمشاکله فإن النصاری کانوا یغمسون أولادهم فی ماء أصفر یسمونه المعمودیه و یقولون هو تطهیر لهم و به تحقق نصرانیتهم و نصبها علی أنه مصدر مؤکد لقوله آمنا و قیل علی الإغراء و قیل علی البدل من مله إبراهیم.

وَ مَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَهً لا صبغه أحسن من صبغته وَ نَحْنُ لَهُ عابِدُونَ تعریض بهم أی لا نشرک به کشرککم.

ص: ۱۳۰

۱- ۱. البقره: ۱۳۸.

۲- ۲. الروم: ۳۰.

و أقول قد مضى تفسير الآيه الثانيه فى باب فضل الإيمان (۱).

**[ترجمه]«رنگ‌آمیزی خدا»: به قول بیضاوی، یعنی ما را رنگ‌آمیزی کرده و آن، سرشتی است که خدا مردم را به آن سرشته و زیور ایمان است؛ چنانچه زیور رنگ شده است؛ یا منظور هدایت و ارشاد او است به جهت خود ما؛ یا پاکیزه کردن دل ما با ایمان که آن را رنگ‌آمیزی نامیده است، چون به مانند رنگ پدیدار می‌شود و به دل درمی‌آید، همچون رنگ جامه؛ یا برای هم‌شکلی در تعبیر است؛ مانند ترسایان که نوزاد خود را در آب زردی فرو می‌کردند که آن را «معمودیه» می نامیدند و می گفتند که نوزادان پاکیزه می‌شوند و ترسا می گردند. «نصب فطره الله» منصوب بودن فطره الله بر این پایه است که مصدر است و گفته «آمنّا» را تأکید می کند. گفته شده که نصب، بنابر اغرا، به بودن است، و گفته شده بدل از«ملّه ابراهیم» است.«ما او را می‌پرستیم به یگانگی»: نه چون شما که عیسی علیه‌السلام را و مادرش را شریک او می‌سازید.

مؤلف

تفسیر آیه دوم، در فصل فضیلت ایمان ذکر شد.

**[ترجمه]

الأخبار

روایت۱.

کا، [الکافی] عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ وَ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ جَمِیعاً عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: فِی قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ صِبْغَهَ اللَّهِ وَ مَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَهً(۲) قَالَ الْإِسْلَامُ وَ قَالَ فِی قَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَّ- فَقَدِ اسْتَمْسَکَ بِالْعُرْوَهِ الْوُثْقی (۳) قَالَ هِیَ الْإِیمَانُ بِاللَّهِ وَحْدَهُ لَا شَرِیکَ لَهُ (۴).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه‌السلام، در تفسیر آیه: «صبغه اللَّه.» - . بقره / ۱۳۸ - فرمود: «رنگ خدایی، اسلام است.» - . کافی ۲ : ۱۴ - و در تفسیر قول خدای عزوجل: «قَالَ هِیَ الْإِیمَانُ بِاللَّهِ وَحْدَهُ لَا شَرِیکَ لَه»، {به تحقیق چنگ زده به حلقه استوارتر.} - . بقره / ۲۵۶ - فرمود: «آن (رنگ) ایمان به خدای یکتا و بی شریک است.» - . بقره / ۱۳۶ -

**[ترجمه]

بیان

قیل علی هذه الأخبار یحتمل أن تکون صبغه منصوبه علی المصدر من مسلمون فی قوله تعالی قبل ذلک لا نُفَرِّقُ بَیْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (۵) ثم یحتمل أن یکون معناها و موردها مختصا بالخواص و الخلص المخاطبین ب قُولُوا فی صدر الآیات حیث قال قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَ ما أُنْزِلَ إِلَیْنا(۶) دون سائر أفراد بنی آدم بل یتعین هذا المعنی أن فسر الإسلام بالخضوع و الانقیاد للأوامر و النواهی کما فعلوه و إن فسر بالمعنی العرفی فتوجیه التعمیم فیه کتوجیه التعمیم فی فطره الله کما سیأتی إن شاء الله.

و قیل صبغه الله إبداع الممکنات و إخراجها من العدم إلی الوجود و إعطاء کل ما یلیق به من الصفات و الغایات و غیرهما.

قوله فَقَدِ اسْتَمْسَکَ قال تعالی فَمَنْ یَکْفُرْ بِالطّاغُوتِ وَ یُؤْمِنْ بِاللّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَکَ بِالْعُرْوَهِ الْوُثْقی لَا انْفِصامَ لَها و فسر الطاغوت فی الأخبار بالشیطان و بأئمه الضلال و الأولی التعمیم لیشمل کل من عبد من دون الله من صنم أو صاد عن سبیل الله و یُؤْمِنْ بِاللّهِ بالتوحید و تصدیق الرسل و أوصیائهم.

فَقَدِ اسْتَمْسَکَ بِالْعُرْوَهِ الْوُثْقی أی طلب الإمساک من نفسه بالحبل الوثیق

ص: ۱۳۱

۱- ۱. راجع ص ۴۳ و ۴۴ فیما سبق.

۲- ۲. البقره: ۱۳۸.

۳- ۳. البقره: ۲۵۶.

۴- ۴. الکافی ج ۲ ص ۱۴.

۵- ۵. البقره: ۱۳۶.

۶- ۶. البقره: ۱۳۶.

و هی مستعار لمتمسک الحق من النظر الصحیح و الدین القویم لَما انْفِصامَ لَها أی لا انقطاع لها و ما ورد فی الخبر من تفسیره بالإیمان کأن المراد به أنه تعالی شبه الإیمان الکامل بالعروه الوثقی.

و علی ما ورد فی کثیر من الأخبار من أن المراد بالطاغوت الغاصبون للخلافه فالمعنی من رفض متابعه أئمه الضلال و آمن بما جاء من عند الله فی علی و الأوصیاء من بعده علیهم السلام فقد آمن بالله وحده لا شریک له و إلا فهو مشرک

کَمَا رُوِیَ فِی مَعَانِی الْأَخْبَارِ(۱)،

عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله: مَنْ أَحَبَّ أَنْ یَسْتَمْسِکَ بِالْعُرْوَهِ الْوُثْقی الَّتِی لَا انْفِصامَ لَها فَلْیَسْتَمْسِکْ بِوَلَایَهِ أَخِی وَ وَصِیِّی عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ فَإِنَّهُ لَا یَهْلِکُ مَنْ أَحَبَّهُ وَ تَوَلَّاهُ وَ لَا یَنْجُو مَنْ أَبْغَضَهُ وَ عَادَاهُ.

وَ عَنِ الْبَاقِرِ علیه السلام: أَنَّ الْعُرْوَهَ الْوُثْقَی هِیَ مَوَدَّتُنَا أَهْلَ الْبَیْتِ.

**[ترجمه]بر پایه این روایت، محتمل است که «صبغه» منصوب باشد، بنابر اینکه مصدر و«مفعول مطلق» باشد برای «مسلمون» در گفته پیشین خدا: «لا ـ نفرق بین احد منهم و نحن له مسلمون.» گفته اند: بر پایه این اخبار، معنا و مورد آیه، مخصوص خواص و مخلصان از مخاطبان صدر آیه است که فرموده: «قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَ ما أُنْزِلَ إِلَیْنا»، {بگویید گرویدیم به خدا و آنچه بر ما نازل شد.} – . همان – نه همه آدمیان؛ و این معنا دومی ندارد، اگر اسلام به خضوع و گردن نهادن به امر و نهی خدا تفسیر شود – که ان‌شاءاللّه به آن پرداخته خواهد شد – ولی اگر اسلام به همان معنای عرفی اش تفسیر شود، تعمیم در آن، مثل تعمیم در فطرت الله است، که در ادامه به آن خواهیم پرداخت، ان‌شاءالله.

و گفته اند: «صبغه اللّه» رنگ‌آمیزی هستی و آفرینش است و دادن هر چه بهره شود، از صفات و غایات و جز آنها .

«بچسبیده»: خدا فرموده: {هر که کافر شود به طاغوت و باور کند خدا را، چسبیده به حلقه استواری که نگسلد طاغوت.} در اخبار، طاغوت تفسیر شده به شیطان و پیشوایان گمراهی، اما بهتر است عمومیت پیدا کند به هر کس جز خدا، که پرستش شود، خواه بت باشد یا سدکننده راه خدا؛ و ایمان به خدا، یگانه پرستی و باور داشتن رسولان و امامان است که اوصیاء آنان به شمار می‌آیند.

{چسبیده به حلقه استوار}: یعنی تمسک به راه حق و دین درست، که بریدن ندارد؛ و مقصود از تفسیر آن به ایمان، در متن خبر، گویا مانند کردن ایمان کامل است به حلقه استوار.و اینکه در بسیاری از اخبار روایت شده که مراد از طاغوت، غصب کنندگان خلافت هستند، مقصود این است که هر کس از پیروی پیشوایان گمراهی کناره بگیرد و بپیوندد به آنچه از خدا رسیده درباره علی علیه‌السلام و اوصیای پس از او، در واقع، به خدای یگانه و بی شریک گرویده است، وگرنه مشرک به حساب می‌آید؛ چنانچه از پیغمبر صلّی‌اللّه‌علیه وآله‌وسلم روایت شده است: «هر کس می‌خواهد به حلقه استواری بچسبد که بریدن نداشته باشد، به ولایت برادر و وصی من، علی‌بن ابی‌طالب (علیه‌السلام) بچسبد که هلاک نمی‌شود هر کس او را دوست دارد و از او پیروی می کند؛ و نجات ندارد هر کس او را دشمن می‌دارد و با او عداوت می ورزد.» – . معانی الاخبار: ۳۶۸ – همچنین، از امام باقر علیه‌السلام روایت شده است: «عروه الوثقی، دوستی خاندان ما است.»

**[ترجمه]

«۲»

کا، [الکافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنْ سَهْلٍ عَنِ الْبَزَنْطِیِّ عَنْ دَاوُدَ بْنِ سِرْحَانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ فَرْقَدٍ عَنْ حُمْرَانَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: فِی قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ صِبْغَهَ اللَّهِ وَ مَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَهً قَالَ الصِّبْغَهُ هِیَ الْإِسْلَامُ (۲).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه‌السلام درباره گفته خدای عزوجل: «صبغه الله و من أحسن من الله صبغه»، {این است نگارگری الهی؛ و کیست خوش نگارتر از خدا؟} فرمود: «صبغه اللّه، اسلام است.» - . کافی ۲ : ۱۴ -

**[ترجمه]

«۳»

ید، [التوحید] عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنِ الْعَلَا بْنِ الْفُضَیْلِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ- فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِی فَطَرَ النَّاسَ عَلَیْها قَالَ عَلَی التَّوْحِیدِ(۳).

**[ترجمه]توحید صدوق: از علاء بن فضیل روایت شده است: «از امام صادق علیه‌السّلام پرسیدم درباره تفسیر قول خدای عزوجل: «فطره الله التی فطر الناس علیها»، {فطرت خدا است که مردم را بر آن آفریده.} - . روم / ۳۰ - فرمود: «آن یگانه پرستی است.» - . کتاب توحید: ۳۴۱ -

**[ترجمه]

«۴»

یر، [بصائر الدرجات] عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُوسَی عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُوسَی الْخَشَّابِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ حَسَّانَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ کَثِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: فِی قَوْلِهِ فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِی فَطَرَ النَّاسَ عَلَیْها(۴) قَالَ فَقَالَ عَلَی التَّوْحِیدِ وَ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ عَلِیٍّ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام لیه السلام (۵).

۱- ۱. معانی الأخبار: ۳۶۸.

۲- ۲. الکافی ج ۲: ۱۴.

۳- ۳. کتاب التوحید: ۳۴۱.

۴- ۴. الروم: ۳۰.

۵- ۵. بصائر الدرجات: ۷۸.

**[ترجمه]بصائر الدرجات: امام صادق علیه‌السلام درباره گفته خدا: { فطرت خدا است که مردم را بر آن آفریده} فرمود: «بر توحید و اینکه محمد رسول خداست و علی علیه‌السلام امیرالمومنین است.» - . بصائرالدرجات: ۷۸ -

**[ترجمه]

بیان

قال فی النهایه فیه کل مولود یولد علی الفطره الفطر الابتداء و الاختراع و الفطره منه الحاله کالجلسه و الرکبه و المعنی أنه یولد علی نوع من الجبله و الطبع المتهیأ لقبول الدین فلو ترک علیها لاستمر علی لزومها و لم یفارقها إلی غیرها و إنما یعدل عنه من یعدل لآفه من آفات البشر و التقلید ثم تمثل بأولاد الیهود و النصاری فی اتباعهم لآبائهم و المیل إلی أدیانهم عن مقتضی الفطره السلیمه.

و قیل معناه کل مولود یولد علی معرفه الله و الإقرار به فلا تجد أحدا إلا و هو یقر بأن الله صانعه و إن سماه بغیر اسمه أو عبد معه غیره و منه حدیث حذیفه علی غیر فطره محمد أراد دین الإسلام الذی هو منسوب إلیه انتهی.

و قیل الفطره بالکسر مصدر للنوع من الإیجاد و هو إیجاد الإنسان علی نوع مخصوص من الکمال و هو التوحید و معرفه الربوبیه مأخوذا علیهم میثاق العبودیه و الاستقامه علی سنن العدل.

و قال بعض العامه الفطره ما سبق من سعاده أو شقاوه فمن علم الله سعادته ولد علی فطره الإسلام و من علم شقاوته ولد علی فطره الکفر تعلق بقوله تعالی لا تَبْدِیلَ لِخَلْقِ اللَّهِ (۱) و بحدیث الغلام الذی قتله الخضر علیه السلام طبع یوم طبع کافرا فإنه یمنع من کون تولده علی فطره الإسلام.

و أجیب عن الأول بأن معنی لا تَبْدِیلَ لا تغییر یعنی لا یکون بعضهم علی فطره الکفر و بعضهم علی فطره الإسلام و یؤیده قوله صلی الله علیه و آله کل مولود یولد علی الفطره فأبواه یهودانه و ینصرانه فإن المراد بهذه الفطره فطره الإسلام.

و عن الثانی بأن المراد بالطبع حاله ثانیه طرأت و هی التهیؤ للکفر عن الفطره التی ولد علیها.

و قال بعضهم المراد بالفطره کونه خلقا قابلا للهدایه و متهیئا لها لما أوجد فیه من القوه القابله لها لأن فطره الإسلام و صوابها موضوع فی العقول

۱- ۱. الروم: ۳۰.

و إنما يدفع العقول عن إدراكها تغيير الأبوين أو غيرهما.

و أجيب عنه بأن حمل الفطره على الإسلام لا يأباه العقل و ظاهر الروايات يدل عليه و حملها على خلاف الظاهر لا وجه له من غير مستند.

**[ترجمه]در نهایه آمده که در حدیث است: «هر نوزادی بر فطرت زاده شود.» «فطر»: آغاز کردن و ایجاد ابتدایی است، و «فطره» حالتی از آن است، مانند «جلسه» و «رکبه»، و مقصود این است که بر طبعی زاده می‌شود که آماده پذیرفتن دین است و اگر او را به حال خود واگذارند، در اعتقاد خود ثابت‌قدم است و به راه دیگری جز آن نمی‌رود؛ و بیرون رفتنش از آن راه، به سبب آفتی است که دچارش می‌گردد، مانند تقلید از دیگران. و در ادامه، از فرزندان یهود و نصاری نمونه آورده شده، در پیروی از پدرشان و توجه به دین آنان و جدایی از آنچه تراوش فطرت درست است.

گفته‌اند: مقصود این است که هر نوزادی با شناخت خدا و اعتراف به وجود او به دنیا می‌آید و هیچ کس را نمی‌یابی که اقرار نداشته باشد به اینکه او را صانعی است، گرچه نام دیگری بر او بگذارد، یا دیگری را با او بپرستد؛ و به این معنا نزدیک است حدیث حذیفه: «بر جز فطرت محمد صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله‌وسلم، دین اسلام را خواسته که به آن حضرت وابسته است.»

و گفته‌اند: فطرت، به معنای فطره - با کسر - مصدر است و برای یک آفرینش ویژه، که آفریدن آدمی است بر اساس نوعی تکامل که یگانه پرستی و خداشناسی است، و از او پیمان بندگی و استواری بر روش‌های عادلانه گرفته شده است.

فردی از عامه گفته است: پیش‌داشت سعادت یا شقاوت است در علم خدا، و برای هر کس سعادت باشد، به فطرت اسلام زاده می‌شود، و برای هر کس شقاوت، با فطرت کفر به دنیا می‌آید؛ و دلیل آورده از قول خدای تعالی: «لاـ تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ»، {تغییری در آفرینش خداوند نیست} و از حدیث: «پسربچه‌ای که خضر علیه‌السّلام او را کشت.» چراکه طبع او کفر بود و آن، مانع از این است که با فطرت اسلام زاده شده باشد.

درباره آیه اول، پاسخ داده‌اند تفسیرش این است که چند گونگی در آفرینش خدا نیست که یکی به فطرت اسلام باشد و یکی به کفر، و قول پیغمبر صلّی اللّه علیه وآله موید آن است: «هر نوزادی بر اساس فطرت زاییده می‌شود و پدر و مادرش او را یهودی یا ترسا می‌سازند.» منظور از این فطرت همان اسلام است. و منظور از دومی، طبع آن پسر و حالت دومی است که عارض او شده و آن آمادگی او است برای کفر بر خلاف فطرت ولادت.

یکی گفته است: مراد از فطرت، آفرینش آماده هدایت است برای نیروی پذیرایی که به او داده شده؛ زیرا فطرت اسلام و درستی آن در خردها نهاده شده و جلوگیری از خرد برای دریافت آن، دگرگون کردن پدر و مادر یا جز آنها است. (مانند استاد و محیط زندگی) و جوابش این است که تفسیر فطرت به اسلام، خلاف عقل نیست و ظاهر روایات دلیل بر آن است و حمل بر خلاف ظاهر، وجهی ندارد.

**[ترجمه]

«۵»

سن، [المحاسن] عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُسْكَانَ عَنْ زُرَارَهَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ - فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِی فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْها قَالَ فَطَرَهُمْ عَلَى مَعْرِفَهِ أَنَّهُ رَبُّهُمْ وَ لَوْ لَا ذَلِکَ لَمْ یَعْلَمُوا إِذَا سُئِلُوا مَنْ رَبُّهُمْ وَ مَنْ رَازِقُهُمْ (۱).

**[ترجمه]از زراره روایت شده است: « از امام باقر علیه‌السلام، درباره قول خدای عزوجل: «فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِی فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْها» پرسیدم؛ فرمود: «آنها را به خداشناسی آفرید و اگر آن نبود، در برابر این پرسش که پروردگار آنها و روزی‌ده آنها کیست؟ چیزی نمی‌دانستند.» – . محاسن : ۲۴۱ –

**[ترجمه]

بیان

قال فی المصباح المنیر فطر الله الخلق فطرا من باب قتل خلقهم و الاسم الفطره بالکسر قال الله تعالى فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِی فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْها

وَ قَالَ صلى الله علیه و آله: کُلُّ مَوْلُودٍ یُولَدُ عَلَى الْفِطْرَهِ.

قیل معناه الفطره الإسلامیه و الدین الحق و إنما أبواه یهودانه و ینصرانه أی ینقلانه إلى دینهما.

و هذا التفسیر مشکل إن حمل اللفظ على حقیقته فقط لأنه یلزم منه أن لا یتوارث المشرکون مع أولادهم الصغار قبل أن یهودوهم و ینصروهم و اللازم منتف بل الوجه حمله على حقیقته و مجازه معا.

أما حمله على مجازه فعلى ما قبل البلوغ و ذلک أن إقامه الأبوین على دینهما سبب لجعل الولد تابعا لهما فلما کانت الإقامه سببا جعلت تهویدا و تنصیرا مجازا ثم أسند إلى الأبوین توبیخا لهما و تقبیحا علیهما کأنه قال أبواه بإقامتهما على الشرک یجعلانه مشرکا و یفهم من هذا أنه لو أقام أحدهما على الشرک و أسلم الآخر لا یکون مشرکا بل مسلما و قد جعل البیهقی هذا معنى الحدیث فقال قد جعل رسول الله صلى الله علیه و آله حکم الأولاد قبل أن یختاروا لأنفسهم حکم الآباء فیما یتعلق بأحکام الدنیا و أما حمله على الحقیقه فعلى ما بعد البلوغ لوجود الکفر من الأولاد.

**[ترجمه]در مصباح المنیر آمده: «فطره الله خلق فطراً»، یعنی آفریدشان، و اسم مصدر آن «فطره» به کسر است. درباره آیه «فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِی فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْها» و قول پیغمبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله: «هر نوزادی بر فطرت زاید.» گفته شده است:«گفته اند: معنایش فطرت اسلامیه و دین حق است و همانا پدر و مادرش او را یهود یا ترسا می‌کنند و او را از دین می گردانند.» و این تفسیر مشکل است، زیرا از آن برمی‌آید که مشرکین از فرزندان خردسال و نابالغ خود ارث نمی‌برند و به او ارث نمی‌دهند، چون هم‌دین نیستند؛ اما چنین نیست و باید این سخن را حمل بر حقیقت و مجاز کرد؛ حمل بر مجاز، از نظر پیش از بلوغ نوزاد

است که چون پـدر و مادر بر دین خود باقی بماننـد، فرزند نیز تابع آنها است. و پایداری آنان بر کیش خود، سـبب می‌شود که آن نوزاد نیز، یهودی یـا ترسـا باشـد، به طور مجـاز. این قضـیه را به پـدر و مادر مربوط دانسـته برای سـرزنش و زشت شـمردن کارشان و از این برمی‌آید که اگر پدر یا مادر مسلمان شود، نوزاد نابالغ نیز مشرک نمی‌ماند و بلکه مسلمان است. بیهقی همین را معنی حـدیث دانسـته و گفته است که پیغمـبر صـلّی‌اللَّه‌علیه‌وآله، حکم فرزنـدان نابـالغ را، پیش از آنکه به تکلیـف برسـند و کیش و آیینی انتخـاب کننـد، حکم پـدران دانسـته در احکـام دنیـویه و حمـل آن بر حقیقت نظریه پس از بلوغ است که فرزند کافر باشد.

**[ترجمه]

«۶»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ یُونُسَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ

۱- ۱. المحاسن: ۲۴۱ و الآیه فی الروم: ۳۰.

سِنَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ- فِطْرَتَ اللّهِ الَّتِی فَطَرَ النّاسَ عَلَیْها مَا تِلْکَ الْفِطْرَهُ قَالَ هِیَ الْإِسْلَامُ فَطَرَهُمُ اللَّهُ حِینَ أَخَذَ مِیثَاقَهُمْ عَلَی التَّوْحِیدِ(۱).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه‌السلام در پاسخ به پرسش عبداللّه بن سنان از تفسیر آیه: «فِطْرَتَ اللّهِ الَّتی فَطَرَ النّاسَ عَلَیْها.» - . روم / ۳۰ - فرمود: «فطرت همان اسلام است و خدا سرشت آنها را هنگام گرفتن پیمان، بر یکتاپرستی نهاد.» - . کافی ۲ : ۱۲ -

**[ترجمه]

بیان

علی التوحید متعلق بفطر و أخذ علی التنازع.

**[ترجمه]«علی التوحید» متعلّق به فطر، و أخذ است از باب تنازع.

**[ترجمه]

«۷»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنِ ابْنِ أُذَیْنَهَ عَنْ زُرَارَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ حُنَفاءَ لِلّهِ غَیْرَ مُشْرِکِینَ بِهِ (۲) قَالَ الْحَنِیفِیَّهُ مِنَ الْفِطْرَهِ الَّتِی فَطَرَ النّاسَ عَلَیْها لا تَبْدِیلَ لِخَلْقِ اللّهِ قَالَ فَطَرَهُمْ عَلَی الْمَعْرِفَهِ بِهِ فَقَالَ زُرَارَهُ وَ سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ- وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّکَ مِنْ بَنِی آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّیَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلی أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ قالُوا بَلی (۳) قَالَ أَخْرَجَ مِنْ ظَهْرِ آدَمَ ذُرِّیَّتَهُ إِلَی یَوْمِ الْقِیَامَهِ فَخَرَجُوا کَالذَّرِّ فَعَرَّفَهُمْ وَ أَرَاهُمْ نَفْسَهُ وَ لَوْ لَا ذَلِکَ لَمْ یَعْرِفْ أَحَدٌ رَبَّهُ وَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله کُلُّ مَوْلُودٍ یُولَدُ عَلَی الْفِطْرَهِ یَعْنِی عَلَی الْمَعْرِفَهِ بِأَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ خَالِقُهُ وَ کَذَلِکَ قَوْلُهُ-(۴) وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ لَیَقُولُنَّ اللّهُ (۵).

**[ترجمه]کافی: از زراره روایت شده است: «از امام باقر علیه‌السلام درباره تفسیر قول خدای عزوجل: «حُنَفاءَ لِلّهِ غَیْرَ مُشْرِکِینَ بِهِ»، - . حج / ۳۱ - پرسیدم، فرمود: «حنیف بودن همان فطرتی است که خدا مردم را به آن سرشته و آفرینش خدا دگرگونی ندارد.» و فرمود: «آنها را بر [اساس] شناسایی خودش سرشته است.» - . کافی ۲ : ۱۲ - ۱۳ -

زراره می‌گوید: «درباره قول خدای عزوجل: «وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّکَ مِنْ بَنِی آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّیَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلی أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ قالُوا بَلی»، {و چون برگرفت پروردگارت از آدمیزاده ها...» - . اعراف / ۱۷۱ - پرسیدم، فرمود: «نژاد آدم را تا روز رستاخیز از پشت او درآورد و چون مورچه درآمدند و خود را به آنها شناساند و اگر آن[اتفاق] نبود، کسی پروردگارش را نمی‌شناخت.» و فرمود: «رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرموده: «هر نوزاد بر فطرت زاده شود تا بشناسد که خدای عزوجل آفریننده است، که خدا فرموده: «و اگرشان بپرسی که آفریده آسمان‌ها و زمین را؟ البته می‌گویند خدا.» - . لقمان / ۲۵ -

**[ترجمه]

تبیین

قوله حُنَفاءَ لِلَّهِ إشاره إلی قوله سبحانه فی سوره الحج فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثانِ وَ اجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ حُنَفاءَ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ أی اجتنبوا الرجس الذی هو الأوثان کما یجتنب الأنجاس و کل افتراء

وَ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثانِ الشِّطْرَنْجُ وَ قَوْلَ الزُّورِ الْغِنَاءُ.

ص: ۱۳۵

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۱۲، و الآیه فی الروم: ۳۰.

۲- ۲. الحجّ: ۳۱.

۳- ۳. الأعراف: ۱۷۱.

۴- ۴. لقمان: ۲۵.

۵- ۵. الکافی ج ۲: ۱۲ و ۱۳.

قال الطبرسی (۱)

رحمه الله حُنَفاءَ لِلَّهِ أی مستقیمی الطریقه علی ما أمر الله مائلین عن سائر الأدیان غَیْرَ مُشْرِکِینَ بِهِ أی حجاجا مخلصین و هم مسلمون موحدون لا یشرکون فی تلبیه الحج به أحدا.

و قال فی النهایه فیه خلقت عبادی حنفاء أی طاهری الأعضاء من المعاصی لا أنه خلقهم کلهم مسلمین لقوله تعالی هُوَ الَّذِی خَلَقَکُمْ فَمِنْکُمْ کافِرٌ وَ مِنْکُمْ مُؤْمِنٌ (۲) و قیل أراد أنه خلقهم حنفاء مؤمنین لما أخذ علیهم المیثاق أَ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ قالُوا بَلی فلا یوجد أحد إلا و هو مقر بأن له ربا و إن أشرک به و اختلفوا فیه.

و الحنفاء جمع حنیف و هو المائل إلی الإسلام الثابت علیه و الحنیف عند العرب من کان علی دین إبراهیم و أصل الحنف المیل و منه

الحدیث بُعِثْتُ بِالْحَنِیفِیَّهِ السَّمْحَهِ السَّهْلَهِ.

انتهی.

لا- تَبْدِیلَ لِخَلْقِ اللَّهِ أی بأن یکونوا کلهم أو بعضهم عند الخلق مشرکین بل کان کلهم مسلمین مقرین به أو قابلین للمعرفه و أراهم نفسه أی بالرؤیه العقلیه الشبیهه بالرؤیه العینیه فی الظهور لیرسخ فیهم معرفته و یعرفوه فی دار التکلیف و لو لا- تلک المعرفه المیثاقیه لم یحصل لهم تلک القابلیه و فسر علیه السلام الفطره فی الحدیث بالمجبولیه علی معرفه الصانع و الإذعان به.

کذلک قوله أی هذه الآیه أیضا محموله علی هذا المعنی وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ أی کفار مکه کما ذکره المفسرون أو الأعم کما هو الأظهر من الخبر لَیَقُولُنَّ اللَّهُ لفطرتهم علی المعرفه و قال البیضاوی لوضوح الدلیل المانع من إسناد الخلق إلی غیره بحیث اضطروا إلی إذعانه انتهی.

و المشهور أنه مبنی علی أن کفار قریش لم یکونوا ینکرون أن الصانع هو الله بل کانوا یعبدون الأصنام لزعمهم أنها شفعاء عند الله و ظاهر الخبر أن

۱- ۱. مجمع البیان ج ۸ ص ۸۳.

۲- ۲. التغابن: ۲.

کـل کـافر لو خلی و طبعه و ترک العصبیه و متـابعه الأـهواء و تقلیـد الأسـلاف و الآبـاء لأـقر بـذلک کمـا ورد ذلک فی الأخبار الکثیره قال بعض المحققین الدلیل علی ذلک ما تری أن الناس یتوکلون بحسب الجبله علی الله و یتوجهون توجها غریزیا إلی

مسبب الأسـباب و مسـهل الأمور الصـعاب و إن لم یتفطنوا لذلک و یشهد لهذا قول الله عز و جل قال أَ رَأَیْتَکُمْ إِنْ أَتاکُمْ عَذابُ اللَّهِ أَوْ أَتَتْکُمُ السَّاعَهُ أَ غَیْرَ اللَّهِ تَدْعُونَ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ بَلْ إِیَّاهُ تَدْعُونَ فَیَکْشِفُ ما تَدْعُونَ إِلَیْهِ إِنْ شاءَ وَ تَنْسَوْنَ ما تُشْرِکُونَ (۱)

وَ فِی تَفْسِیرِ مَوْلَانَا الْعَسْکَرِیِّ علیه السلام: أَنَّهُ سُئِلَ مَوْلَانَا الصَّادِقُ عَنِ اللَّهِ فَقَالَ لِلسَّائِلِ یَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ هَلْ رَکِبْتَ سَفِینَهً قَطُّ قَالَ بَلَی قَالَ فَهَلْ کُسِرَ بِکَ حَیْثُ لَا سَفِینَهَ تُنْجِیکَ وَ لَا سِبَاحَهَ تُغْنِیکَ قَالَ بَلَی قَالَ فَهَلْ تَعَلَّقَ قَلْبُکَ هُنَاکَ أَنَّ شَیْئاً مِنَ الْأَشْیَاءِ قَادِرٌ عَلَی أَنْ یُخَلِّصَکَ مِنْ وَرْطَتِکَ قَالَ بَلَی قَالَ الصَّادِقُ فَذَلِکَ الشَّیْ ءُ هُوَ اللَّهُ الْقَادِرُ عَلَی الْإِنْجَاءِ حِینَ لَا مُنْجِیَ وَ عَلَی الْإِغَاثَهِ حِینَ لَا مُغِیثَ.

و لهذا جعلت الناس معذورین فی ترکهم اکتساب المعرفه بالله عز و جل متروکین علی ما فطروا علیه مرضـیا عنهم بمجرد الإقرار بالقول و لم یکلفوا الاسـتدلال العلمیه فی ذلک و إنما التعمق لزیاده البصـیره و لطائفه مخصوصه و أما الاستدلال فللرد علی أهل الضلال.

ثم إن أفهام الناس و عقولهم متفاوته فی قبول مراتب العرفان و تحصـیل الاطمئنان کما و کیفا شده و ضـعفا سـرعه و بطئا حالا و علما و کشفا و عیانا و إن کان أصل المعرفه فطریا إما ضروری أو یهتدی إلیه بأدنی تنبیه فلکل طریقه هداه الله عز و جل إلیها إن کان من أهل الهدایه و الطرق إلی الله بعدد أنفاس الخلائق و هُمْ دَرَجاتٌ عِنْدَ اللَّهِ یَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا مِنْکُمْ وَ الَّذِینَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجاتٍ

۱- ۱. الأنعام: ۴۰ و ۴۱.

قال بعض المنسوبين إلى العلم اعلم أن أظهر الموجودات و أجلاها هو الله عز و جل فكان هذا يقتضى أن يكون معرفته أول المعارف و أسبقها إلى الأفهام و أسهلها على العقول و نرى الأمر بالضد من ذلك فلا بد من بيان السبب فيه.

و إنما قلنا إن أظهر الموجودات و أجلاها هو الله لمعنى لا تفهمه إلا بمثال هو أنا إذا رأينا إنسانا يكتب أو يخيط مثلا كان كونه حيا من أظهر الموجودات فحياته و علمه و قدرته للخياطه أجلى عندنا من سائر صفاته الظاهره و الباطنه إذ صفاته الباطنه كشهوته و غضبه و خلقه و صحته و مرضه و كل ذلك لا نعرفه و صفاته الظاهره لا نعرف بعضها و بعضها نشك فيه كمقدار طوله و اختلاف لون بشرته و غير ذلك من صفاته.

أما حياته و قدرته و إرادته و علمه و كونه حيوانا فإنه جلى عندنا من غير أن يتعلق حس البصر بحياته و قدرته و إرادته فإن هذه الصفات لا تحس بشى ء من الحواس الخمس ثم لا يمكن أن يعرف حياته و قدرته و إرادته إلا بخياطته و حركته فلو نظرنا إلى كل ما فى العلم سواء لم نعرف به صفاته فما عليه إلا دليل واحد و هو مع ذلك جلى واضح.

و وجود الله و قدرته و علمه و سائر صفاته يشهد له بالضروره كل ما نشاهده و ندركه بالحواس الظاهره و الباطنه من حجر و مدر و نبات و شجر و حيوان و سماء و أرض و كوكب و بر و بحر و نار و هواء و جوهر و عرض بل أول شاهد عليه أنفسنا و أجسامنا و أصنافنا و تقلب أحوالنا و تغير قلوبنا و جميع أطوارنا فى حركاتنا و سكناتنا.

و أظهر الأشياء فى علمنا أنفسنا ثم محسوساتنا بالحواس الخمس ثم مدركاتنا بالبصيره و العقل و كل واحد من هذه المدركات له مدرك واحد و شاهد و دليل واحد و جميع ما فى العالم شواهد ناطقه و أدله شاهده بوجود خالقها و مدبرها و مصرفها و محركها و داله على علمه و قدرته و لطفه و حكمته.

و الموجودات المدركه لا حصر لها فإن كانت حياه الكاتب ظاهره عندنا

و ليس يشهد له إلا شاهد واحد و هو ما أحسسنا من حركه يده فكيف لا يتصور فى الوجود شى ء داخل نفوسنا و خارجها إلا و هو شاهد عليه و على عظمته و جلاله إذ كل ذره فإنها تنادى بلسان حالها أنه ليس وجودها بنفسها و لا حركتها بذاتها و إنما يحتاج إلى موجد و محرك لها يشهد بذلك أولا تركيب أعضائنا و ائتلاف عظامنا و لحومنا و أعصابنا و نبات شعورنا و تشكل أطرافنا و سائر أجزائنا الظاهره و الباطنه فإنا نعلم أنها لم تأتلف بنفسها كما نعلم أن يد الكاتب لم يتحرك بنفسها.

و لكن لما لم يبق فى الوجود مدرك و محسوس و معقول و حاضر و غائب إلا و هو شاهد و معرف عظم ظهوره فانبهرت العقول و دهشت عن إدراكه فإذن ما يقصر عن فهمه عقولنا له سببان أحدهما خفاؤه فى نفسه و غموضه و ذلك لا يخفى مثاله و الآخر ما يتناهى وضوحه و هذا كما أن الخفاش يبصر بالليل و لا يبصر بالنهار لا لخفاء النهار و استتاره و لكن لشده ظهوره فإن بصر الخفاش ضعيف يبهره نور الشمس إذا أشرق فيكون قوه ظهوره مع ضعف بصره سببا لامتناع إبصاره فلا يرى شيئا إلا إذا امتزج الظلام بالضوء و ضعف ظهوره.

فكذلك عقولنا ضعيفه و جمال الحضره الإلهيه فى نهايه الإشراق و الاستناره و فى غايه الاستغراق و الشمول حتى لا يشذ عن ظهوره ذره من ملكوت السماوات و الأرض فصار ظهوره سبب خفائه فسبحان من احتجب بإشراق نوره و اختفى عن البصائر و الأبصار بظهوره.

و لا تتعجب من اختفاء ذلك بسبب الظهور فإن الأشياء تستبان بأضدادها و ما عم وجوده حتى لا ضد له عسر إدراكه فلو اختلف الأشياء فدل بعضها دون البعض أدركت التفرقه على قرب و لما اشتركت فى الدلاله على نسق واحد أشكل الأمر.

و مثاله نور الشمس المشرق على الأرض فإنا نعلم أنه عرض من الأعراض

يحدث فى الأرض و يزول عند غيبه الشمس فلو كانت الشمس دائمه الإشراق لا غروب لها لكنا نظن أن لا هيئه فى الأجسام إلا ألوانها و هى السواد و البياض و غيرها فإنا لا نشاهد فى الأسود إلا السواد و فى الأبيض إلا البياض و أما الضوء فلا ندركه وحده لكن لما غابت الشمس و أظلمت المواضع أدركنا تفرقه بين الحالتين فعلمنا أن الأجسام كانت قد استضاءت بضوء و اتصفت بصفه فارقتها عند الغروب فعرفنا وجود النور بعدمه و ما كنا نطلع عليه لو لا عدمه إلا بعسر شديد و ذلك لمشاهدتنا الأجسام متشابهه غير مختلفه فى الظلام و النور.

هذا مع أن النور أظهر المحسوسات إذ به يدرك سائر المحسوسات فما هو ظاهر فى نفسه و هو مظهر لغيره انظر كيف تصور استبهام أمره بسبب ظهوره لو لا طريان ضده فإذن الرب تعالى هو أظهر الأمور و به ظهرت الأشياء كلها و لو كان له عدم أو غيبه أو تغير لانهدمت السماوات و الأرض و بطل الملك و الملكوت و لأدركت التفرقه بين الحالتين و لو كان بعض الأشياء موجودا به و بعضها موجودا بغيره لأدركت التفرقه بين الشيئين فى الدلاله و لكن دلالته عامه فى الأشياء على نسق واحد و وجوده دائم فى الأحوال يستحيل خلافه فلا جرم أورث شده الظهور خفاء فهذا هو السبب فى قصور الأفهام.

و أما من قويت بصيرته و لم يضعف منته فإنه فى حال اعتدال أمره لا يرى إلا الله و أفعاله و أفعاله أثر من آثار قدرته فهى تابعه فلا وجود لها بالحقيقه و إنما الوجود للواحد الحق الذى به وجود الأفعال كلها و من هذا حاله فلا ينظر فى شى ء من الأفعال إلا و يرى فيه الفاعل و يذهل عن الفعل من حيث إنه سماء و أرض و حيوان و شجر بل ينظر فيه من حيث إنه صنع فلا يكون نظره مجاوزا له إلى غيره كمن نظر فى شعر إنسان أو خطه أو تصنيفه و رأى فيه الشاعر و المصنف و رأى آثاره من حيث هى آثاره لا من حيث إنه حبر و عفص و زاج مرقوم على بياض فلا يكون قد نظر إلى غير المصنف.

فكـل العالم تصـنيف الله تعالى فمن نظر إليها من حيث إنها فعل الله و عرفها من حيث إنها فعل الله و أحبها من حيث إنها فعل الله لم يكن ناظرا إلا فى الله و لا عارفا إلا بالله و لا محبا إلا لله و كان هو الموحـد الحق الـذى لا يرى إلا الله بل لا ينظر إلى نفسه من حيث نفسه بل من حيث هو عبـد الله فهـذا هو الـذى يقال فيه إنه فنى فى التوحيـد و إنه فنى فى نفسه و إليه الإشاره بقول من قال كنا بنا ففنينا عنا فبقينا بلا نحن.

فهذه أمور معلومه عند ذوى البصائر أشـكلت لضـعف الأفهام عن دركها و قصور قدره العلماء عن إيضاحها و بيانها بعباره مفهمه موصله للغرض إلى الأفهام و لاشتغالهم بأنفسهم و اعتقادهم أن بيان ذلك لغيرهم مما لا يغنيهم.

فهـذا هو السـبب فى قصور الأفهـام عن معرفه الله تعـالى و انضم إليه أن المـدركات كلهـا التى هى شاهـده على الله إنما يـدركها الإنسان فى الصبى عند فقد العقل قليلا قليلا و هو مستغرق الهم بشهواته و قد أنس بمدركاته و محسوساته إلفها فسقط وقعها عن قلبه بطول الأـنس و لـذلك إذا رأى على سبيـل الفجـأه حيوانا غريبا أو فعلا من أفعال الله خارقا للعاده عجيبا انطلق لسانه بالمعرفه طبعا فقال سـبحان الله و هو يرى طول النهار نفسه و أعضاءه و سائر الحيوانات المألوفه و كلها شواهـد قاطعه و لا يحس بشـهادتها لطول الأنس بها و لو فرض أكمه بلغ عاقلا ثم انقشعت الغشاوه عن عينه فامتد بصره إلى السماء و الأرض و

الأشـجار و النبات و الحيوان دفعه واحـده على سبيل الفجأه يخاف على عقله أن ينبهر لعظم تعجبه من شـهاده هذه العجائب على خالقها.

و هذا و أمثاله من الأسـباب مع الانهماک فى الشهوات و هى التى سدت على الخلق سبيل الاستضاءه بأنوار المعرفه و السباحه فى بحارها الواسعه و الجليات إذا صارت مطلوبه صارت معتاصه(۱)

فهذا سد الأمر فليتحقق و لذلک قيل

۱- ۱. اعتاص عليه الامر: أى التوى، منه رحمه اللّه.

لقد ظهرت فلا تخفى على أحد***إلا على أكمه لا يعرف القمرا

لكن بطنت بما أظهرت محتجبا***فكيف يعرف من بالعرف استترا

وَ فِی کَلَامِ سَیِّدِ الشُّهَدَاءِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ الْحُسَیْنِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَی جَدِّهِ وَ أَبِیهِ وَ أُمِّهِ وَ أَخِیهِ وَ عَلَیْهِ وَ بَنِیهِ مَا یُرْشِدُکَ إِلَی هَذَا الْعِیَانِ بَلْ یُغْنِیکَ عَنْ هَذَا الْبَیَانِ حَیْثُ قَالَ فِی دُعَاءِ عَرَفَهَ: کَیْفَ یُسْتَدَلُّ عَلَیْکَ بِمَا هُوَ فِی وُجُودِهِ مُفْتَقِرٌ إِلَیْکَ أَ یَکُونُ لِغَیْرِکَ مِنَ الظُّهُورِ مَا لَیْسَ لَکَ حَتَّی یَکُونَ هُوَ الْمُظْهِرَ لَکَ مَتَی غِبْتَ حَتَّی تَحْتَاجَ إِلَی دَلِیلٍ یَدُلُّ عَلَیْکَ وَ مَتَی بَعُدْتَ حَتَّی تَکُونَ الْآثَارُ هِیَ الَّتِی تُوصِلُ إِلَیْکَ عَمِیَتْ عَیْنٌ لَا تَرَاکَ وَ لَا تَزَالُ عَلَیْهَا رَقِیباً وَ خَسِرَتْ صَفْقَهُ عَبْدٍ لَمْ تَجْعَلْ لَهُ مِنْ حُبِّکَ نَصِیباً وَ قَالَ أَیْضاً تَعَرَّفْتَ لِکُلِّ شَیْ ءٍ فَمَا جَهِلَکَ شَیْ ءٌ وَ قَالَ تَعَرَّفْتَ إِلَیَّ فِی کُلِّ شَیْ ءٍ فَرَأَیْتُکَ ظَاهِراً فِی کُلِّ شَیْ ءٍ فَأَنْتَ الظَّاهِرُ لِکُلِّ شَیْ ءٍ انْتَهَی.

و أقول قد مضی أکثر أخبار هذا الباب فی کتاب التوحید(۱).

ص: ۱۴۲

۱- ۱. راجع ج ۳ ص ۲۷۶- ۲۸۲ من هذه الطبعه، باب الدین الحنیف و الفطره و صبغه اللّه و التعریف فی المیثاق.

**[ترجمه]اینکه فرمود: «حنفاء للّٰه» یادآور این آیه است: «فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثانِ وَ اجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ حُنَفاءَ لِلّٰهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ»، {کناره کنید پلیدی را که بت‌هایند و کناره کنید از گفتار ناروا، حنیف باشید برای خدا و به درستی یکتاپرست باشید و از هر بت و افتراء به مانند نجس کناره کنید.} -. حج / ۳۱ -

و از امام صادق علیه‌السلام روایت شده است: «پلیدی بتان، شطرنج است، و گفتار ناروا سرود و غنا.»

طبرسی می‌گوید: «حنفاء للّٰه» روشی مستقیم و راست دارند بر آنچه خدا فرموده و از دیگر دین‌ها رویگردان هستند؛ مشرک به او نیستند و حج کننده هایی با اخلاصند؛ مسلمان و یکتاپرست که در تلبیه حج، احدی را شریک خدا نمی‌گیرند.»

در نهایه آمده که در حدیث است: «آفریدم بنده هایم را حنفاء، که اندامشان پاک است از گناه؛ نه اینکه همه مسلمان باشند، چراکه خدای تعالی فرمود: «هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كافِرٌ وَ مِنْكُمْ مُؤْمِنٌ»، {او است که آفریده شما را، از شما کافر است و از شما مومن.} -. تغابن / ۲ -

و گفته اند: آنها را حنفاء مومنین آفرید، چون میثاق از آنها گرفته و پیمان «أَ لَسْتُ بِرَبِّكُمْ قالُوا بَلى.» و کسی نباشد مگر اینکه اقرار داشته باشد او را پروردگاری است، گرچه شریک بر او گیرد، و در آن اختلاف دارند.

«حنفاء» را دلداده های به اسلام و از پایداران بدان. حنیف نزد عرب، کسی است که بر کیش ابراهیم است. اصل حنف، «میل» باشد و از آن است حدیث: «مبعوث شدم به دین حنیف هموار آسان.» «دگرگونی نیست در آفرینش خدا»: چون همه یا برخی مشرک باشند، بلکه همه مسلمان و مُقر به آن‌اند، یا آماده شناخت خدایند. «و خود را به آنها نمود»: به دید عقل وجدانی، مانند دیدن با چشم، تا شناختش در آنها ریشه کند و در جهان تکلیف او را بازشناسند؛ اگر آن شناخت پیمانی نبود، این آمادگی شناخت برهانی برایشان وجود نداشت. و امام علیه‌السّلام، واژه «فطرت» را در این حدیث، تفسیر کرده به نهاد خداشناسی و اذعان به آن.

«و قول او چنان است»: یعنی در مورد این آیه {از آنان

بپرسی}: یعنی کفار مکه یا همه کفار، که روشن‌تر است در این خبر به فطرت خداشناسی. «می‌گویند خدا است که ما را آفریده است»: به قول بیضاوی، برای اینکه دلیل جلوگیری از آفریدگار بودن جز او، روشن است و از اعتراف به او ناگزیر است.

و مشهور این است که کفار مکه منکر نبودند که صانع خدا است، بلکه به گمان اینکه بت‌ها شفیعان آنانند به درگاه خدا، آنها را می پرستیدند. ظاهر خبر این است که کافران اگر به خود باشند، تعصب و پیروی از هواها را کنار بگذارند و تقلید از گذشتگان و پدران را رها کنند، البته که اقرار دارند به خدا، چنانچه در اخبار بسیاری آمده است.

یک محقق گفته: دلیلش این است که می‌بینی مردم بر اساس طبع خود توکل به خدا دارند و توجه غریزی به سبب‌ساز و کارگشای غیبی دارند، اگرچه خود ملتفت نیستند؛ و گواهش قول خدای عزوجل است: «أَ رَأَيْتَكُمْ إِنْ أَتاكُمْ عَذابُ اللّٰهِ أَوْ

أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَ غَيْرَ اللَّهِ تَدْعُونَ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ ما تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِنْ شاءَ وَ تَنْسَوْنَ ما تُشْرِكُون»، {بگو به من بگوييد اگر آمد شما را عذاب خدا يا آمد بر سرتان هنگامه (چون رستاخيز) آيا جز خدا را بخوانيد اگر باشيد اگر باشيد شما راستگويان؟ بلكه او را بخوانيد و برگشايدتان گرهى براى آنش خوانديد اگر خواهد و فراموش كنيد (آنگاه) آنچه كه بدان شرك مى ورزيد.} - . انعام / ۴۰ - ۴۱ -

و در تفسير مولاى ما، امام عسكرى عليه‌السلام آمده است: «پرسش شد از امام صادق عليه‌السلام در مورد خدا، و به پرسنده فرمود: «اى بنده خدا، آيا هرگز بر كشتى سوار شدى؟» گفت: «آرى.» فرمود: «آيا پيش آمده كه كشتى تو شكسته باشد و آنجا كه كشتى ديگرى نباشد تا رهايت كند و شنايى نه كه سودت دهد؟» گفت: «آرى.» فرمود: «آيا در آنجا به دلت افتاده كه يك چيزى مى تواند تو را نجات بدهد از نابودى و گرفتارى؟» گفت: «آرى.» امام صادق عليه‌السلام فرمود: «آن چيز همان خداى توانا است بر نجات دادن در جايى كه نجات‌بخشى نيست، و بر دادرسى آنجا كه دادرسى نيست.»

از اين رو، مردم در ترك بررسى در شناخت خدا معذورند، و به همان شناخت فطرى رها شدند و تنها همان اقرار زبانى از آنها پسنديده و پذيرفته است و به استدلال علمى مكلف نيستند؛ بررسى و ژرف كاوى براى بينايى بيشتر و گروه بخصوصى است و استدلال براى پاسخ به گمراهان لازم است.

آنگاه، فهم و خرد مردم در مراتب عرفان با هم تفاوت دارند؛ همچنين در تحصيل اطمينان، كه تا چند باشد و تا چون سخت باشد يا سست، به شتاب باشد يا كُند، حالت دل باشد يا دانش مغز، يا به كشف باشد و ديد دل، اگرچه خود شناخت خدا فطرى است و با بداهت دريافت مى‌شود و يا با اندك راهنمايى روشن مى گردد؛ و هر كسى را راهى به سوى خدا است كه خداى عزوجل به او نشان داده، اگر اهل هدايت باشد؛ و راه به سوى خدا به شمار نفوس خلائق است و آنان را در نزد خدا پايه ها است؛ بالا مى‌برد كسانى از شما را كه گرويدند، و كسانى كه به آنان دانش عطا شد.

يكى از دانش‌پژوهان گفته: «بدان كه روشن‌تر و پرتودارترين همه هستى‌ها همان خداى عزوجل است، و اين نكته بديهى است كه او شناخته تر از همه شناخته‌ها باشد و پيشتر از همه فهميده شود و بر خردها آسان‌تر باشد؛ و ببينيم كه آيا امر ضد آن است كه بايد شناخت، و چرا؟ و همانا گفتيم كه روشن‌تر و پرتودارتر همه هستى ها است به يك معنا، كه جز به نمونه‌سنجى آنها چيزى نمى‌فهمى، و آن اين است كه چون ما آدمى را مى‌بينيم كه مى‌نويسد يا مى‌دوزد، فى‌المثل، زنده بودنش روشن‌تر موجودات است و زندگى و دانش و توانايى او در هنرش، پرتودارتر است نزد ما از ديگر اوصاف درونى و بيرونى او، چون شهوت و خشم و خُلق و تندرستى و بيمارى‌اش، كه همه آنها را نمى‌دانيم و تنها از اوصاف بيرونى‌اش كم و بيش خبر داريم، و در بعضى نيز ترديد داريم، چون اندازه، درازاى گونه، رنگ چهره و از اوصاف ديگر؛ ولى زندگى، توانايى، خواست، دانش و جاندار بودن او، نزد ما روشن است، بى آنكه زندگى و توان و خواستش براى ما محسوس باشد؛ زيرا اين اوصاف با حواس پنجگانه ظاهرى دريافت نمى‌شوند، با اينكه اين سه صفت را جز به زندگى و جنبش او نمى‌توان شناخت؛ و اگر بنگريم به هر آنچه كه در برابر دانش صفات او نمى‌دانيم و جز يك دليل بر آن نداريم، با اين حال هويدا و روشن است.

هستى خدا و توان و دانش و ديگر اوصافش گواه بديهى است كه هر آنچه مشاهده مى كنيم و درمى‌يابيم با حواس ظاهره و باطنه، از سنگ و كلوخ، گياه و درخت، جانور و آسمان، زمين و اختران، خشكى و دريا، آتش و هوا، جوهر و عرض، نخستين

گواه آنها خود ما هستیم و تن ما، اصناف ما، دگرگونی احوال و دل های ما و همه اطوار ما در جنبش و آرامش؛ روشن‌ترین چیز در دانش ما، خود ما هستیم؛ آنگاه، آنچه با حواس پنجگانه ظاهری درمی‌یابیم، سپس، آنچه با بینایی دل و خرد درمی... یابیم، همه را یک مدرک است و یک گواه و یک دلیل؛ و همه آنچه در جهانند، گواهان گویا و دلیل‌های دیدنی باشند بر هستی آفریننده خود و سِرّ کار خود، و گردانند و چرخانده خود و دلیلند بر دانش و توانایی و ریزه کاری و فرزانگی او؛ و هستی‌ها که دریافته اند بی شمارند. اگر زندگی نویسنده‌ای که در دید نیست و جز به یک گواه برای ما روشن نیست و آن این است که دستش می‌جنبد، پس هستی خدا دریافت نمی‌شود که هر چه درون ما و بیرون ما است، گواه آن است و گواه بزرگی و والایی‌اش؛ زیرا هر ذره با زبان حالش فریاد می‌کند که خودبخود هستی ندارد و جنبش ندارد و نیاز به هستی‌بخش و جنباننده دارد. نخستین گواه ترکیب اندام ما و پیوست استخوان‌های ما و گوشت و پی ما و روییدن موی ما و شکل گرفتن هر سوی ما و همه بخش‌های بیرونی و درونی ما است که می‌دانیم خود بخود پیوند نیافته‌اند و چنانچه می‌دانیم، دست نویسنده خودبخود نمی‌جنبد، ولی چون در جهان هستی، مُدرک و دیدنی و فهمیدنی و پدیدار و نهانی نیست، مگر اینکه گواه و شناسنده خدا باشد، چنان روشن شده هستی او که خردها را خیره کرده و ادراک را هراسان ساخته است.

و اینکه فهم او در خردهای ما نمی‌گنجد، دو سبب دارد: یکی هستی پیچیده و نهان او است، و دیگری ظهور بی پایانش؛ نمونه اش شب پره است که شب‌هنگام می بیند و در روز کور است، نه برای نهان بودن روز تابان و پرده داشتن آن، بلکه برای اینکه روز بسیار روشن است و چشم شب پره ناتوان و پرتو خورشید آن را خیره می‌کند با تابش خود و ظهور نیرومند خورشید؛ و به سبب ناتوانی دیده او است که نمی‌تواند چیزی را ببیند، مگر در روشنی تیره شب.

همچنین، خردهای ما ناتوانند و جمال الهی بسیار تابنده و پرتوافکن و همه جاگیر که ذره ای از ملکوت آسمان‌ها و زمین از آن بر کنار نیست، و روشنی او مایه نهانی او است. منزه است آنکه پرتو نورش پرده‌دار او است و از نمود خود، از بینایی دل و دیده نهان است.

و در شگفت مباش که روشنی مایه نهانی است، زیرا هر چیزی با ضد خود شناخته می‌شود. آنچه همه جا و همه سو باشد و ضدی نداشته باشد دریافتش دشوار است. اگر چیزها در گواهی بر حضرت او دچار اختلاف بودند و برخی دلالت داشتند و برخی نداشتند، این جدایی، او را به فهم نزدیک می‌کرد، ولی چون همه یکنواخت بر او دلالت دارند کار مشکل شده است.

و نمونه آن، روشنی خورشید است که بر زمین می‌تابد که به روشنی می‌دانیم یک عرضی است که بر زمین رخ می‌دهد و هنگام غروب خورشید نابود می شود. اگرخورشید پیوسته بر زمین می‌تابید و غروبی نداشت، ما می‌پنداشتیم که اجسام هستی جز رنگ خود - یعنی سیاهی و سپیدی و دیگر رنگ‌ها - چیزی ندارند ، زیرا در سیاهی جز سیاهی و در سفید جز سفیدی نمی‌بینیم و به هیچ وجه خود نور را جداگانه دریافت نمی‌کنیم، ولی همین که خورشید نهان می‌شود و زمین تاریک، تفاوت میان دو حال را می‌فهمییم و می‌دانیم که روشنی اجسام از پرتوی است که هنگام غروب از آنها جدا می شود. پس، وجود نور را از عدمش می‌فهمیم و اگر عدمش نبود، نور را نمی‌فهمیدیم، مگر به دشواری و سختی، و این به سبب دیدن همه اجسام است، مانند هم و بی اختلاف در تاری و روشنی.

این را در نظر داشته باش که نور روشن‌ترین تمام دیدنی‌ها است و هر دیدنی با او دیده می‌شود، و آنچه که خود روشن است

و جز خود را هم می‌نمایـد، ببین برای ظهور کردن، اگر ضـدش وجود نـداشت، چگونه کـارش مبهم و درهم می‌شـد؛ در این صورت، پروردگار تعالی که روشن‌ترین تمام چیزها است و هر چیز با او نمودار می گردد و اگر او نبود یا نهانی بود، آسمان‌ها دگرگون و زمین ویران می‌شد، و ملك و ملکوت نابود، آنگاه جدایی دو حالت دریافت می گردید.

اگر پاره‌ای چیزها از او هستی داشت و پاره ای از دیگری، جدایی میان دو چیز دریافت می‌شد، ولی دلالت همه چیز یکنواخت است و وجـود خـدا پیوسـته و در همه حـال برقرار و خلافش محـال، از این رو، شـدت ظهـور، مـایه نهـان شـدن است و سـبب کوتاهی فهم درباره خدا.

کسـی که دلی بسـیار بینا دارد و نیروی معنوی رسا و خردی میانه رو، در جهان، هیـچ دیـدنی جز خـدا و کارهای او نمی‌بیند و کارهایش را اثر توان او می‌بینـد، چون پیرو او هسـتند و از خود هستی ندارنـد و هستی یکتای پابرجا آن است که همه کارها و پدیده ها از هستی او است و کسی که چنین است، در چیزی نمی‌نگرد مگر اینکه آفریننده را در آن ببیند، و اگر از خود پدیده چشم برگیرد، آسـمان و زمین و جاندار و درخت را در شما نمی گیرد، بلکه آنها را هنر خدا می‌بیند و چشم دل از خدا برنمی-گیرد تا به دیگری بدوزد؛ چنانچه کسـی در موی آدمی بنگرد، یا در نوشـته او، یا کتاب او و شاعر و نویسـنده را در آن ببیند و هنر او را بنگرد، نه مرکب و ابزاری که در سفیدی ورق نگاشته، و دیده جز بر نگارنده نیفکند.

همه جهان ساخته و پرداخته خدای سـبحان است و هر کس به این سـبب به آنها بنگرد که کار خدا هسـتند و دوسـتشان داشـته باشـد چون کار خداینـد، نظری به جز بر خـدا نـدارد و شـناختی جز از او ندارد و دوستی جز او ندارد، و او است یگانه پرسـت واقعی که نمی‌بیند جز خدا، و بلکه خود را هم نمی‌بیند که خود است و خود را بنده خدا می‌بیند و چنین کسـی به مقام فناء در خـدا رسـیده و به یکتـاپرستی پا گذاشـته و وجودی نـدارد؛ همچون گفته آن عارف که: «ما «خود» بودیم و از خود گـذشتیم و دیگر ما نیستیم.»

اینهـا اموری است که نزد دل های بینا شـناخته شـده و برای فهم‌های ناتوان دشوار است و دانشـمندان کم‌بضاعت، از دریافت و روشن سـاختن آن عاجزنـد و این مفـاهیم در عبـارت نمی گنجـد؛ چنین کسـانی به خود مشغولند و می‌پندارنـد بیـان آنها برای دیگران سودی ندارد؛ دلیل کوتاهی فهم عموم از شـناخت خدا همین است. همه مدرکاتی که گواه بر هستی خدایند، همانا هر آدمی در کودکی و بی‌خردی، آنها را خرده خرده درمی‌یابـد، اما چون در شـهوت خود اسـیر شـده و با دیـدنی‌های مادی انس گرفته و به سـبب بروز یک پدیـده الهی، از چشم او افتاده‌انـد، وقتی به ناگاه جانوری غریب یا پدیـده‌ای خارق العاده و عجیب می‌بیند، زبان شـناخت او باز می‌شود و می گوید: سـبحان اللّٰه. انسان با اینکه در طول شبانه روز، خود و اندامش را و جانداران همدمش را که گواهان قطعی خدایند می‌بیند، به خاطر انس به آنها، گواهی‌شان را درنمی‌یابد.

اگر فرض شود کور مادرزادی به بلوغ و عقل برسـد، وقتی که پرده از چشـمش برداشـته می‌شود و ناگهان به آسـمان و زمین و درخت‌هـا و گیـاه‌هـا و جانوران چشم می‌انـدازد، به یکباره خردش خیره می گردد و از گواهی این عجایب بر آفریـدگار خود، غرق در شگفتی می‌شود.

نمونه دیگر موانع شـناخت خدا، داخل شدن انسان در شـهوات است که پرتو انوار معرفت را بر خلق می بندد و از شناوری آنها

در دریاهای پهناور معرفت جلوگیری می کند، چراکه خواستنی هستند. این مسأله کار را پیچیده می‌سازد و سد راه معرفت می‌شود و باید در این زمینه تحقیق کرد. از این رو، گفته شده است:

آشکاری و نهان بر کس نه‌ای / جز به کوری کو نبیند ماه را

در درون پرده ای بس روشنی / کی شناسد خالق خورشید و ربِ ماه را

در سخن سیدالشهدا ابی عبداللّه الحسین - صلوات خدا بر جدّ و پدر و مادر و برادر و بر او و فرزندانش - آمده است: «آنچه تو را به این عیان رهبر است و از این بیان بی نیاز می‌کند، آنجا است که در دعای عرفه می گوید: «خدایا چگونه دلیل آرند بر تو به آنچه در هستی خود نیاز دارد به تو؟ آیا دیگری ظهوری دارد که تو نداری تا او مظهر تو گردد؟ [نه هرگز] کی نهان شدی تا نیازت به دلیل باشد که به تو ره نماید؟ کی دور شدی تا آثار کسی را به تو رسانند؟ کور باد دیده ای که تو را نبیند با اینکه پیوسته دیده بان اویی، و زیان به دست آورد بنده ای که بهره ای از دوستی تو ندارد.»

و نیز فرموده: «خود را به هر چیز شناساندی و چیزی ناشناسای تو نیست.»

و باز فرموده: تو خود را در هر چیزی به من شناساندی و تو را در هر چیز روشن دیدم و تو روشنی برای هر چیز.»

**[ترجمه]

باب ۵ فیما یدفع الله بالمؤمن

روایات

«۱»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَسَنِ التَّیْمِیِ (۱)

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زُرَارَهَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفُضَیْلِ عَنْ أَبِی حَمْزَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ لَیَدْفَعُ بِالْمُؤْمِنِ الْوَاحِدِ عَنِ الْقَرْیَهِ الْفَنَاءَ(۲).

**[ترجمه]امام باقر علیه‌السلام می‌فرماید: «خدا به خاطر یک مومن، نیستی را از آبادی دور کند.» - . کافی، ج ۲، ص ۲۴۷ -

**[ترجمه]

بیان

عن القریه أی عن أهلها بحذف المضاف کما فی قوله تعالی وَ سْئَلِ الْقَرْیَهَ(۳) و ذلک الدفع إما بدعائه أو ببرکه وجوده فیهم.

**[ترجمه]یعنی از اهل آبادی؛ چنانچه خدای تعالی فرمود: {بپرس از آبادی.} - . یوسف / ۸۲ - و این گرداندن بلایا با دعای او صورت می‌پذیرد، یا به برکت وجود او در میان آنان.

**[ترجمه]

«۲»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی حَمْزَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: لَا یُصِیبُ قَرْیَهً عَذَابٌ وَ فِیهَا سَبْعَهٌ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ (۴).

**[ترجمه]امام باقر علیه‌السلام فرمود: «نمی‌رسد عذاب به آن آبادی که در آن هفت مومن باشند.» - . کافی ۲ : ۲۴۷ -

**[ترجمه]

بیان

و یمکن رفع التنافی بینه و بین الأول بوجوه الأول أن الأول محمول علی النادر و الثانی علی الغالب أو الحتم الثانی أن یراد بالمؤمن فی الأول الکامل و فی الثانی غیره الثالث أن یحملا علی اختلاف المعاصی و استحقاق العذاب فیها فإنها مختلفه ففی القلیل و الخفیف منها یدفع بالواحد و فی الکثیر و الغلیظ منها

ص: ۱۴۳

۱- ۱. منسوب الی تیم اللات، و الرجل علیّ بن الحسن بن فضال الفطحی الثقه. و فی نسخه الکمبانیّ« المیثمی» و هو تصحیف.
۲- ۲. الکافی ج ۲ ص ۲۴۷.
۳- ۳. یوسف: ۸۲.
۴- ۴. الکافی ج ۲ ص ۲۴۷.

لا یدفع إلا بالسبعه مع أن المفهوم لا یعارض المنطوق.

**[ترجمه]می‌توان این دو حدیث را از چند راه با حدیث نخست

جمع کرد:

۱. حدیث نخست نادر است و دومی به طور غالب و حتمی.

۲. مومن در حدیث نخست، مومن کامل است و در دومی از عموم مومنین به شمار می‌آید.

۳. در صورتی که اندازه گناه و استحقاق تفاوت داشته باشد. اگر کم و سبک باشد، با یک مومن هم دفع می‌شود، اما اگر بسیار و سنگین باشد، رفع بلا نمی‌شود، مگر با هفت مومن. از این گذشته، مفهوم عدد، معارض منطوق نمی‌شود و تعارضی در میان نیست.

**[ترجمه]

«۳»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ غَیْرِ وَاحِدٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قِیلَ لَهُ فِی الْعَذَابِ إِذَا نَزَلَ بِقَوْمٍ یُصِیبُ الْمُؤْمِنِینَ قَالَ نَعَمْ وَ لَکِنْ یَخْلُصُونَ بَعْدَهُ (۱).

**[ترجمه]از امام صادق علیه‌السلام پرسیدند: «وقتی عذاب بر مردمی نازل می‌شود، آیا به مومنان هم می‌رسد؟» فرمود: «آری، ولی پس از آن رها می‌شوند.» - . کافی ۲ : ۲۴۷ -

**[ترجمه]

بیان

و لکن یخلصون بعده أی ینجون بعد نزول العذاب بهم فی البرزخ و القیامه فی المصباح خلص الشی ء من التلف خلوصا من باب قعد و خلاصا و مخلصا سلم و نجا و خلص الماء من الکدر صفا انتهی.

و یشکل الجمع بینه و بین الخبرین السابقین و یمکن الجمع بوجوه الأول حمل العذاب فی الأولین علی نوع منه کعذاب الاستیصال کما أنه سبحانه أخرج لوطا و أهله من بین قومه ثم أنزل العذاب علیهم و هذا الخبر علی نوع آخر کالوباء و القحط.

الثانی أن یحمل هذا علی النادر و ما مر علی الغالب علی بعض الوجوه.

الثالث حمل هذا علی أقل من السبعه و حمل الواحد علی النادر و ما قیل إن المراد بالخلاص الخلاص فی الدنیا فهو بعید مع أنه

لا ينفع فی دفع التنافی.

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۲۴۷.

**[ترجمه]از روایت سوم می‌توان چنین برداشت کرد که مومنان کمتر از هفت نفرند و روایت «یک مومن را» از موارد نادر است. اینکه گفتند مقصود رهایی در دنیا است، دور از باور است، با اینکه برای دفع تنافی سودی ندارد .پس از درگیر شدن با عذاب رها می‌شوند.

«ولکن یخلصون بعده»: یعنی پس از نزول عذاب بر آنان، در برزخ و قیامت خلاصی می یابند. در مصباح آمده: «خلص التی من التلف خلوصاً از باب قعد و خلاصاً و مخلصاً» یعنی سالم ماند و نجات یافت. «خلص الماء من الکدر» یعنی صاف شد.

این مسأله با دو خبر پیش همخوانی ندارد و با همه اشکال‌هایی که دارد، می توان از چند راه آنها را جمع کرد:

۱. در صورتی که عذاب مورد اشاره در حدیث‌های اول و دوم، از نوع خاص باشد، مثلا نابودی و ریشه‌کن شدن؛ مانند عذاب قوم لوط که پس از اینکه خدا او و خاندانش را از میان مردم بیرون آورد، آنها را ریشه کن کرد. اما منظور این خبر، چیز دیگری است و به عذاب‌هایی چون وبا و قحطی اشاره دارد.

۲. خبر سوم، مورد نادر و کمیاب است و خبرهای اول و دوم، به یک وجه حمل بر غالب می‌شوند.

۳. از روایت سوم می‌توان چنین برداشت کرد که مومنان کمتر از هفت نفرند و روایت «یک مومن را» از موارد نادر است. اینکه گفتند مقصود رهایی در دنیا است، دور از باور است، با اینکه برای دفع تنافی سودی ندارد .

**[ترجمه]

باب ۶ حقوق المؤمن علی الله عز و جل و ما ضمن الله تعالی له

روایات

«۱»

ل، [الخصال] عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مِهْرَانَ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ بْنِ عُبَیْدِ اللَّهِ الْیَشْکُرِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُثَنَّی الْحَضْرَمِیِّ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ زَیْدٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ یَزِیدَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: لِلْمُؤْمِنِ عَلَی اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ عِشْرُونَ خَصْلَةً یَفِی لَهُ بِهَا لَهُ عَلَی اللَّهِ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی أَنْ لَا یَفْتِنَهُ وَ لَا یُضِلَّهُ وَ لَهُ عَلَی اللَّهِ أَنْ لَا یُعْرِیَهُ وَ لَا یُجَوِّعَهُ وَ لَهُ عَلَی اللَّهِ أَنْ لَا

یُشْمِتَ بِهِ عَدُوَّهُ وَ لَهُ عَلَی اللَّهِ أَنْ لَا یَهْتِکَ سِتْرَهُ وَ لَهُ عَلَی اللَّهِ أَنْ لَا یَخْذُلَهُ وَ یُعِزَّهُ وَ لَهُ عَلَی اللَّهِ أَنْ لَا یُمِیتَهُ غَرَقاً وَ لَا حَرَقاً وَ لَهُ عَلَی اللَّهِ أَنْ لَا یَقَعَ عَلَی شَیْ ءٍ وَ لَا یَقَعَ عَلَیْهِ شَیْ ءٌ وَ لَهُ عَلَی اللَّهِ أَنْ یَقِیَهُ مَکْرَ الْمَاکِرِینَ وَ لَهُ عَلَی اللَّهِ أَنْ یُعِیذَهُ مِنْ سَطَوَاتِ الْجَبَّارِینَ وَ لَهُ عَلَی اللَّهِ أَنْ یَجْعَلَهُ مَعَنَا فِی الدُّنْیَا وَ الْآخِرَهِ وَ لَهُ عَلَی اللَّهِ أَنْ لَا یُسَلِّطَ عَلَیْهِ مِنَ الْأَدْوَاءِ مَا یَشِینُ خِلْقَتَهُ وَ لَهُ عَلَی اللَّهِ أَنْ یُعِیذَهُ مِنَ الْبَرَصِ وَ الْجُذَامِ وَ لَهُ عَلَی اللَّهِ أَنْ لَا یُمِیتَهُ عَلَی کَبِیرَهٍ وَ لَهُ عَلَی اللَّهِ أَنْ لَا یُنْسِیَهُ مَقَامَهُ فِی الْمَعَاصِی حَتَّی یُحْدِثَ تَوْبَهً وَ لَهُ عَلَی اللَّهِ أَنْ لَا یَحْجُبَ عَنْهُ عِلْمَهُ وَ مَعْرِفَتَهُ بِحُجَّتِهِ وَ لَهُ عَلَی اللَّهِ أَنْ لَا یَغْرِزَ فِی قَلْبِهِ الْبَاطِلَ وَ لَهُ عَلَی اللَّهِ أَنْ یَحْشُرَهُ یَوْمَ الْقِیَامَهِ

وَ نُورُهُ يَسْعَى بَيْنَ يَدَيْهِ وَ لَهُ عَلَى اللَّهِ أَنْ يُوَفِّقَهُ لِكُلِّ خَيْرٍ وَ لَهُ عَلَى اللَّهِ أَنْ لَا يُسَلِّطَ عَلَيْهِ عَدُوَّهُ فَيُذِلَّهُ وَ لَهُ عَلَى اللَّهِ أَنْ يَخْتِمَ لَهُ بِالْأَمْنِ وَ الْإِيمَانِ وَ يَجْعَلَهُ مَعَنَا فِي الرَّفِيقِ الْأَعْلَى هَذِهِ شَرَائِطُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ لِلْمُؤْمِنِينَ (١).

ص: ۱۴۵

۱- ۱. الخصال: ج ۲: ۹۹.

**[ترجمه]کافی: از امام باقر علیه‌السلام روایت شده است: «مومن را بر خدا بیست خصلت باشد که آنها را به او می‌پردازد: بر خدا حق دارد که در حق او فتنه‌گری نکند و گمراهش نسازد؛ بر خدا است که لخت و گرسنه‌اش نگذارد؛ بر خدا است که او را دشمن‌شاد نکند؛ بر خدا است که پرده‌اش را ندرد، بر خدا است که او را وانهد و عزیزش دارد؛ بر خدا است که او را با غرق شدن و سوختن نمیراند؛ بر خدا است که او روی چیزی نیفتد و چیزی بر روی او نیفتد؛ بر خدا است که او را از نیرنگ مکاران نگه دارد؛ بر خدا است که او را از یورش زورگویان پناه بدهد؛ بر خدا است که او را در این جهان و سرای دیگر همراه ما سازد؛ بر خدا است که به او دردی ندهد که زشتش کند؛ بر خدا است که او را از پیسی و خوره در امان نگه دارد؛ بر خدا است که او را بر گناه کبیره نمیراند؛ بر خدا است که گناهش را فراموش نکند تا توبه کند؛ بر خدا است که دانش و شناخت خود را با دلیل از او باز نپوشد؛ بر خدا است که باطل در دلش رخنه نکند؛ بر خدا است که روز رستاخیز او را محشور کند با نورش که پیشاپیش او می‌شتابد؛ بر خدا است که او را به انجام هر امر خیری توفیق بدهد؛ بر خدا است که دشمنش را بر او چیره نکند تا خوارش سازد؛ بر خدا است که سرانجامش دهد به امن و ایمان، و او را در رفیق اعلی با ما سازد؛ این است شرایط خدای عزوجل برای مومنان.» - . کافی ۲ : ۲۴۷ -

**[ترجمه]

بیان

قوله علیه السلام و لا یضله عطف تفسیر لقوله لا یفتنه و هتك الستر الفضیحه بالعیوب و المعاصی و ذکر البرص و الجذام بعد قوله ما یشین خلقه تخصیص بعد التعمیم و بذلك عدا شیئین و كذلك تسلیط العدو و سطوات الجبارین بینهما العموم و الخصوص فالمراد بالعدو غیر الجبارین أن لا یحجب عنه علمه أی بالحجه أو مطلقا بعد الفحص.

و فی المصباح غرزته غرزا من باب ضرب أثبته بالأرض و فی النهایه فی حدیث الدعاء و ألحقنی بالرفیق الأعلی الرفیق جماعه الأنبیاء الذین یسكنون أعلی علیین و هو اسم جاء علی فعیل و معناه الجماعه كالصدیق و الخلیط یقع علی الواحد و الجمع و منه قوله تعالی وَ حَسُنَ أُولئِكَ رَفِیقاً(۱) انتهی. ثم إن أكثر هذه الخصال یحتمل أن تكون مبنیه علی الغالب و مشروطه بالشرائط.

**[ترجمه]گفته امام علیه‌السلام: «و لا یضله» عطف بیان تفسیری است برای گفته «لدیفتنه»؛ و «هتك الستر» همان رسوایی با عیوب و معاصی است. اینکه پس از عموم هر چه او را زشت کند، پیسی و خوره را آورده، خاص پس از عام است و روی همین جهت دو چیز را شمرده است. همچنین، چیره نکردن دشمن بر او و حفظ یورش و زورگویان میانشان، عموم و خصوص است. منظور از دشمن، غیر زورگویان است. جمله «ان لا یحجب عنه علمه» معنایش این است که با دلیل و یا مطلقاً پس از تفحص. در المصباح آمده: «غرزته غرزاً» از باب ضرب. «أثبته بألارض»: او را در زمین ثابت کردم.

«رفیق اعلی»: براساس تفسیر نهایه: گروه پیغمبرانی هستند که در اعلی علیین جا دارند؛ و این اسم بر وزن «فعیل» است و معنایش جماعت است، مانند «صدیق» و «خلیط» که بر واحد و جمع اطلاق می شوند؛ از همین رو، خدا فرموده: «وَ حَسُنَ أُولئِكَ رَفِیقا»، {و چه خوب رفیقانی باشند آنان.} - . نساء / ۶۹ -

از اینها گذشته، چه‌بسا بیشتر این خصلت‌ها از نظر غالب مومنان باشد، یا شرایطی داشته باشند.

**[ترجمه]

«۲»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] الْمُفِیدُ عَنِ الصَّدُوقِ عَنِ ابْنِ الْمُتَوَكِّلِ عَنِ الْأَسَدِیِّ عَنِ النَّخَعِیِّ عَنِ النَّوْفَلِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنِ الْمُفَضَّلِ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: إِنَّ اللَّهَ تَعَالَی ضَمِنَ لِلْمُؤْمِنِ ضَمَاناً قَالَ قُلْتُ مَا هُوَ قَالَ ضَمِنَ لَهُ إِنْ أَقَرَّ لِلَّهِ بِالرُّبُوبِیَّهِ وَ لِمُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله بِالنُّبُوَّهِ وَ لِعَلِیٍّ علیه السلام بِالْإِمَامَهِ وَ أَدَّی مَا افْتُرِضَ عَلَیْهِ أَنْ یُسْكِنَهُ فِی جِوَارِهِ قَالَ فَقُلْتُ هَذِهِ وَ اللَّهِ هِیَ الْكَرَامَهُ الَّتِی لَا تُشْبِهُهَا كَرَامَهُ الْآدَمِیِّینَ ثُمَّ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام اعْمَلُوا قَلِیلًا تَنَعَّمُوا كَثِیراً(۲).

ثو، [ثواب الأعمال] ابن المتوكل: مثله (۳).

ص: ۱۴۶

۱- ۱. النساء: ۶۹.

۲- ۲. أمالی الشیخ ص ۱۹۵.

۳- ۳. ثواب الأعمال ص ۵.

**[ترجمه]امالی طوسی: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «خدا برای مومن ضمانتی دارد.» گفتم:« چه باشد؟» فرمود: «اینکه اگر به پروردگاری خدا، و نبوت محمد صلّی اللَّه علیه و آله وسلم، و امامت علی علیه‌السّلام اقرار کند، و هر چه بر او واجب است انجام بدهد، او را در جوار خود جا خواهد داد.» گفتم: «به خدا، این کرامتی است که به کرامت آدمیان نمی‌ماند.» آنگاه فرمود: «کمی کار کنید و نعمت بسیار ببرید.» - . امالی طوسی : ۱۹۵ -

در ثواب الاعمال، حدیث‌هایی مانند این آمده است. - . ثواب الاعمال : ۱۵ -

**[ترجمه]

باب ۷ الرضا بموهبه الإیمان و أنه من أعظم النعم و ما أخذ الله علی المؤمن من الصبر علی ما یلحقه من الأذی

روایات

«۱»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] الْفَحَّامُ عَنِ الْمَنْصُورِیِّ عَنْ عَمٍّ أَبِیهِ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ الثَّالِثِ عَنْ آبَائِهِ عَنْ مُوسَی بْنِ جَعْفَرٍ علیهم السلام قَالَ: إِنَّ رَجُلًا جَاءَ إِلَی سَیِّدِنَا الصَّادِقِ علیه السلام فَشَکَا إِلَیْهِ الْفَقْرَ فَقَالَ لَیْسَ الْأَمْرُ کَمَا ذَکَرْتَ وَ مَا أَعْرِفُکَ فَقِیراً قَالَ وَ اللَّهِ یَا سَیِّدِی مَا اسْتَبَنْتَ وَ ذَکَرَ مِنَ الْفَقْرِ قِطْعَهً وَ الصَّادِقُ علیه السلام یُکَذِّبُهُ إِلَی أَنْ قَالَ خَبِّرْنِی لَوْ أُعْطِیتَ بِالْبَرَاءَهِ مِنَّا مِائَهَ دِینَارٍ کُنْتَ تَأْخُذُ قَالَ لَا إِلَی أَنْ ذَکَرَ أُلُوفَ دَنَانِیرَ وَ الرَّجُلُ یَحْلِفُ أَنَّهُ لَا یَفْعَلُ فَقَالَ لَهُ مَنْ مَعَهُ سِلْعَهٌ یُعْطَی هَذَا الْمَالَ لَا یَبِیعُهَا هُوَ فَقِیرٌ؟.

**[ترجمه]امالی طوسی: از امام کاظم علیه‌السلام روایت شده است: «مردی نزد آقای ما - امام صادق علیه‌السلام - آمد و نزد او از فقر شکایت کرد. فرمود: «مطلب چنان نیست که تو می گویی، و من تو را به عنوان فردی فقیر نمی‌شناسم.» گفت: «ای آقای من، به خدا خوب به حال من پی نبرده‌ای.» و شمه ای از فقر و نیاز خود را یادآور شد. امام صادق علیه‌السلام باز هم او را دروغگو شمرد؛ تا اینکه فرمود: «به من بگو، اگر صد اشرفی طلا به تو بدهند تا از ما بیزاری بجویی، آیا آن مبلغ را می گیری؟» گفت: «نه.» آن حضرت تا هزارها اشرفی فرمود، و آن مرد سوگند می‌خورد که نه. فرمود:

«کسی که متاعی با خود دارد که با این همه پول نمی‌فروشد، آیا او فقیر است؟»

**[ترجمه]

بیان

ما استبنت أی ما حققت حالی و ما استوضحتها حیث لم تعرفنی فقیرا.

**[ترجمه]جمله «ما استبنت»: یعنی حالم را به دست نیاورده ای و به روشنی آن را نیافته ای که هم اکنون مرا فقیر نمی دانی.

**[ترجمه]

«۲»

یر، [بصائر الدرجات] عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُعَلَّی بْنِ مُحَمَّدٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ جُمْهُورٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنِ الْهَیْثَمِ بْنِ وَاقِدٍ عَنْ أَبِی یُوسُفَ الْبَزَّازِ قَالَ: تَلَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَلَیْنَا هَذِهِ الْآیَهَ فَاذْکُرُوا آلاءَ اللَّهِ (۱) قَالَ أَ تَدْرِی مَا آلَاءُ اللَّهِ قُلْتُ لَا قَالَ هِیَ أَعْظَمُ نِعَمِ اللَّهِ عَلَی خَلْقِهِ وَ هِیَ وَلَایَتُنَا(۲).

**[ترجمه]بصائر الدرجات: از ابی‌یوسف بزاز نقل شده است: «امام صادق علیه‌السلام، برای ما خواند این آیه را: « فَاذْکُرُوا آلاءَ اللَّه»»، {یاد کنید نعمت‌های خدا را.} - . اعراف / ۷۴ - و فرمود: «می‌دانی نعمت های خدا چه هستند؟» گفتم: «نه.» فرمود: «بزرگ‌ترین نعمت خدا بر خلقش، و آن ولایت ما است.» - . بصائر الدرجات : ۸۱ -

**[ترجمه]

«۳»

سن، [المحاسن] عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ ثَعْلَبَهَ عَنْ أَبِی أُمَیَّهَ یُوسُفَ بْنِ ثَابِتِ بْنِ أَبِی سَعِیدٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: إِنْ تَکُونُوا وَحْدَانِیِّینَ فَقَدْ کَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله

ص: ۱۴۷

۱- ۱. الأعراف: ۷۴.

۲- ۲. بصائر الدرجات: ص ۸۱.

وَحْدَانِيّاً يَدْعُو النَّاسَ فَلَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُ وَ لَقَدْ كَانَ أَوَّلَ مَنِ اسْتَجَابَ لَهُ عَلِيُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ علیه السلام وَ قَدْ قَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنْتَ مِنِّی بِمَنْزِلَهِ هَارُونَ مِنْ مُوسَی إِلَّا أَنَّهُ لَا نَبِیَّ بَعْدِی (۱).

**[ترجمه]محاسن: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «اگر شما تک هستید، البته رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله‌وسلم هم تک بود، و مردم را دعوت می‌کرد و آنان از او نمی پذیرفتند. نخستین پذیرنده او، علی‌بن‌ابی‌طالب علیه‌السلام بود، که رسول خدا درباره اش فرمود: «تو برای من، مانند هارونی در برابر موسی، با این تفاوت که پیغمبری پس از من نیست.» - . محاسن : ۱۵۹ -

**[ترجمه]

«۴»

سن، [المحاسن] عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ شَجَرَهَ عَنْ عُبَیْدِ بْنِ زُرَارَهَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: مَا مِنْ مُؤْمِنٍ إِلَّا وَ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لَهُ مِنْ إِیمَانِهِ أُنْساً یَسْکُنُ إِلَیْهِ حَتَّی لَوْ کَانَ عَلَی قُلَّهِ جَبَلٍ لَمْ یَسْتَوْحِشْ إِلَی مَنْ خَالَفَهُ (۲).

**[ترجمه]محاسن: از زراره روایت شده است: «شنیدم امام صادق علیه‌السلام می‌فرمود: «کسی مومن نیست مگر اینکه خدا از ایمانش برایش همدمی بسازد که با او بیارامد، و اگرچه بر فراز کوهی باشد، هراسی ندارد و تمایلی به بودن با مخالف در وجودش نیست تا با او همدم شود.» - . محاسن : ۱۵۹ -

**[ترجمه]

بیان

القله بالضم أعلی الجبل و قله کل شی ء أعلاه یستوحش إلی من خالفه أی ممن خالفه و الظاهر لم یستوحش کما فی بعض النسخ بتضمین معنی المیل أی لم یستوحش من الوحده فیمیل إلی من خالفه فی الدین و یأنس به فی القاموس الوحشه الهم و الخلوه و الخوف و استوحش وجد الوحشه.

**[ترجمه]«قلّه» - با «ضمه» - بالاترین جاهای کره زمین است، و قله هر چیزی بالاترین نقطه آن است. «یستوحش الی من خالفه»: یعنی از مخالفش وحشت می کند و ظاهراً «لم یستوحش» است. در برخی از نسخه ها به معنای «تمایل» آمده است. یعنی از تنهایی وحشت نمی کند و تمایلی به آن کس که دو دین با او مخالف است ندارد و با او انس نمی گیرد. در قاموس آمده: «الوحشه»: هم خلوت و هم ترس. «استوحش»: وحشت پیدا کرد.

**[ترجمه]

«۵»

سن، [المحاسن] عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنِ ابْنِ فُضَیْلٍ عَنْ أَبِی حَمْزَهَ الثُّمَالِیِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: قَالَ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ

تَعَالَى مَا تَرَدَّدْتُ فِی شَیْ ءٍ أَنَا فَاعِلُهُ کَتَرَدُّدِی عَنِ الْمُؤْمِنِ فَإِنِّی أَحِبُّ لِقَاءَهُ وَ یَکْرَهُ الْمَوْتَ فَأَزْوِیهِ عَنْهُ وَ لَوْ لَمْ یَکُنْ فِی الْأَرْضِ إِلَّا مُؤْمِنٌ وَاحِدٌ لَاکْتَفَیْتُ بِهِ عَنْ جَمِیعِ خَلْقِی وَ جَعَلْتُ لَهُ مِنْ إِیمَانِهِ أُنْساً لَا یَحْتَاجُ مَعَهُ إِلَی أَحَدٍ(۳).

**[ترجمه]محاسن: از ابی‌حمزه‌ثمالی روایت شده است: « شنیدم امام صادق علیه‌السلام می فرمود: «خدای تبارک و تعالی می‌فرماید: «در آنچه کنم تردید نکنم به مانند کار مومن که او را نزد خود خواهم و او مرگ را نخواهد، و آن را از او دور می‌کنم؛ و اگر نباشد در روی زمین جز یک مومن، با وجود او، از همه آفریده‌های خویش بی نیازم، و ایمانش را همدم او می‌سازم تا نیاز به دیگری نداشته باشد.» - . محاسن : ۱۵۹ - ۱۶۰ -

**[ترجمه]

«۶»

سن، [المحاسن] عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ أَبِی جَمِیلَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ الْحَلَبِیِّ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: قَالَ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی لِیَأْذَنْ بِحَرْبٍ مِنِّی مُسْتَذِلُّ عَبْدِیَ الْمُؤْمِنِ وَ مَا تَرَدَّدْتُ فِی شَیْ ءٍ کَتَرَدُّدِی فِی مَوْتِ الْمُؤْمِنِ إِنِّی لَأُحِبُّ لِقَاءَهُ وَ یَکْرَهُ الْمَوْتَ فَأَصْرِفُهُ عَنْهُ وَ إِنَّهُ لَیَدْعُونِی فِی أَمْرٍ فَأَسْتَجِیبُ لَهُ لِمَا هُوَ خَیْرٌ لَهُ وَ لَوْ لَمْ یَکُنْ فِی الدُّنْیَا إِلَّا وَاحِدٌ مِنْ عَبِیدِی مُؤْمِنٌ لَاسْتَغْنَیْتُ بِهِ عَنْ جَمِیعِ خَلْقِی وَ لَجَعَلْتُ لَهُ مِنْ إِیمَانِهِ

۱- ۱. المحاسن: ۱۵۹.

۲- ۲. المحاسن: ۱۵۹.

۳- ۳. المحاسن: ۱۵۹ و ۱۶۰.

أَنْساً لَا يَسْتَوْحِشُ فِيهِ إِلَى أَحَدٍ(۱).

**[ترجمه]محاسن: امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید: «خدای تبارک و تعالی فرموده: «باید اعلام نبرد مرا دریابد کسی که بنده مومنم را خوار بخواهد. من در چیزی تردید نمی کنم مانند تردید در مرگ مومنی که دیدار او را خواهانم و او مرگ را بد دارد و آن را از او دور می‌کنم؛ به راستی، اگر او از من خواهشی کند، من بهتر از آن را به او می‌دهم؛ و اگر در دنیا جز یکی از بنده های مومن من وجود نداشته باشد، با وجود او، من از همه خلقم بی نیازم، و از ایمانش برایش همدمی می‌سازم تا از کسی نهراسد.» - . محاسن : ۱۶۰ -

**[ترجمه]

بیان

لیأذن بحرب منی أی لیعلم أنی أحاربه کنایه عن شده غضبه علیه أو أنه فی حکم محاربی کما قال تعالی فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ (۲) قال الطبرسی أی اعلموا بحرب و المعنی أنکم فی امتناعکم حرب لله و لرسوله قوله لاستغنیت به أی لأقمت نظام العالم و أنزلت الماء من السماء و رفعت عن الناس العذاب و البلاء لوجود هذا المؤمن لأن هذا یکفی لبقاء هذا النظام لا یستوحش فیه کان کلمه فی تعلیلیه و الضمیر للإیمان و لیست هذه الکلمه فی أکثر الروایات و هو أظهر.

**[ترجمه]«اعلام نبرد»: یعنی بداند که من با او می جنگم و کنایه از سختی خشم خداوند است؛ یا اینکه او را چون جنگاور با خود دانسته، چنانچه در قرآن فرمود: «فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ»، {اگر نکنید [ترک ربا را] اعلام شوید به نبرد با خدا و رسولش.} - . بقره / ۲۷۹ - طبرسی گفته: یعنی امتناع شما، جنگ با خدا و رسول او است.

«بی نیاز شوم به او»: در برپا داشتن نظام جهان و فرو آوردن باران از آسمان و رفع عذاب و بلا، به سبب وجود همان یک مومن که برای بقای جهان بس باشد. «لا یستوحش فیه»: گویا واژه «فی» تعلیلیه است، یعنی به معنای «لام» است و ضمیر آن به «ایمان» برمی گردد. کلمه «فی» در اکثر روایات نیست و این روشن‌تر است .

**[ترجمه]

«۷»

سن، [المحاسن] عَنْ أَبِیهِ عَنِ النَّضْرِ عَنْ یَحْیَى الْحَلَبِیِّ عَنْ أَیُّوبَ بْنِ الْحُرِّ أَخِی أُدَیْمٍ قَالَ: قَالَ لِی أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام مَا یَضُرُّ أَحَدَکُمْ أَنْ یَکُونَ عَلَى قُلَّهِ جَبَلٍ یَجُوعُ یَوْماً وَ یَشْبَعُ یَوْماً إِذَا کَانَ عَلَى دِینِ اللَّهِ (۳).

**[ترجمه]محاسن: از امام صادق علیه‌السلام روایت شده است: «اگر بر فراز کوهی باشید، یک روز گرسنه و یک روز سیر، به هیچ کدام از شما زیانی نمی‌رسد، اگر بر دین خدا باشید.» - . محاسن : ۱۶۰ -

**[ترجمه]

«۸»

سن، [المحاسن] عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى عَنْ رِبْعِيٍّ عَنْ فُضَيْلٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: سَلَامَهُ الدِّينِ وَ صِحَّهُ الْبَدَنِ خَيْرٌ مِنْ زِينَهِ الدُّنْيَا حَسْبُ (۴).

**[ترجمه]محاسن: از امام باقر علیه‌السلام روایت شده است: «دین‌درستی و تندرستی از تمام زیورهای دنیا بهترند و تو را کفایت می‌کنند.» - . محاسن : ۲۱۹ -

**[ترجمه]

«۹»

عُدَّهُ الدَّاعِی، عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: قَالَ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی لِيَأْذَنْ بِحَرْبٍ مِنِّی مَنْ آذَی عَبْدِیَ الْمُؤْمِنَ وَ لْيَأْمَنْ غَضَبِی مَنْ أَكْرَمَ عَبْدِیَ الْمُؤْمِنَ وَ لَوْ لَمْ يَكُنْ مِنْ خَلْقِی فِی الْأَرْضِ فِيمَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ إِلَّا مُؤْمِنٌ وَاحِدٌ مَعَ إِمَامٍ عَادِلٍ لَاسْتَغْنَيْتُ بِعِبَادَتِهِمَا عَنْ جَمِيعِ مَا خَلَقْتُ فِی أَرْضِی وَ لَقَامَتْ سَبْعُ أَرَضِينَ وَ سَبْعُ سَمَاوَاتٍ بِهِمَا وَ لَجَعَلْتُ لَهُمَا مِنْ إِيمَانِهِمَا أُنْساً لَا يَحْتَاجَانِ إِلَی الْبَشَرِ سِوَاهُمَا(۵).

۱- ۱. المحاسن: ۱۶۰.

۲- ۲. البقره: ۲۷۹.

۳- ۳. المحاسن: ۱۶۰.

۴- ۴. المحاسن: ۲۱۹.

۵- ۵. عدّه الداعی: ۱۳۸.

**[ترجمه]عده الداعی: رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «خدای تبارک‌وتعالی فرموده است: «کسی که بنده مومنم را می‌آزارد، باید اعلام نبرد مرا دریابد، و باید از خشمم آسوده باشد، کسی که بنده مومنم را گرامی می‌دارد. اگر در همه روی زمین من، از خاور تا باختر، جز یک مومن به همراه پیشوای دادگری نبود، پرستش آنان مرا از همه آفریده های زمینم بی نیاز می‌سازد، و با وجود آنان، هفت زمین و هفت آسمان برپا می‌مانند؛ و از ایمانشان برایشان همدمی می‌سازم که نیاز به آدمی دیگر جز خود نداشته باشند.» - . عده الداعی : ۱۳۸ -

**[ترجمه]

«۱۰»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ یُونُسَ عَنْ کُلَیْبِ بْنِ مُعَاوِیَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ سَمِعْتُهُ یَقُولُ: مَا یَنْبَغِی لِلْمُؤْمِنِ أَنْ یَسْتَوْحِشَ إِلَی أَخِیهِ فَمَنْ دُونَهُ الْمُؤْمِنُ عَزِیزٌ فِی دِینِهِ (۱).

**[ترجمه]کافی: از کلیب بن معاویه روایت شده است: «شنیدم امام صادق علیه‌السلام می‌فرمود: «شایسته نیست مومن هراس کند و به همدمی برادرش یا کمتر از او، گرایش پیدا کند، چراکه مومن در دین خود عزت دارد.» - . کافی ۱ : ۲۴۵ -

**[ترجمه]

بیان

أن یستوحش أی یجد الوحشه و لعله ضمن معنی المیل و السکون فعدی بإلی أی استوحش من الناس مائلا أو ساکنا إلی أخیه.

قال فی الوافی ضمن الاستیحاش معنی الاستیناس فعداه بإلی و إنما لا ینبغی له ذلک لأنه ذل فلعل أخاه الذی لیس فی مرتبته لا یرغب فی صحبته.

و قال بعضهم إلی بمعنی مع و المراد بأخیه أخوه النسبی و من موصوله و دون منصوب بالظرفیه و الضمیر لأخیه أی لا ینبغی للمؤمن أن یجد وحشه مع أخیه النسبی إذا کان کافرا فمن کان دون هذا الأخ من الأقارب و الأجانب و قیل أی لا ینبغی للمؤمن أن یستوحش من الله و من الإیمان به إلی أخیه فکیف من دونه إذ للمؤمن أنس بالإیمان و قرب الحق من غیر وحشه فلو انتفی الأنس و تحققت الوحشه انتفی الإیمان و القرب.

**[ترجمه]«ان یستوحش»: یعنی وحشت پیدا کند. شاید معنای تمایل و آرامش در آن تضمین شده باشد، از این رو، «بِالی» متعدی گردیده، یعنی از مردم وحشت کن و تمایل و یا حس آرامش نسبت به برادرش داشته باشد. یعنی از مردم هراس کند و به دیگران بگراید. در وافی گفته است: «چون خوار می شود و چه بسا که برادر از او فروتر است و او را نمی‌پذیرد.» بعضی گفته اند: «الی» به معنای «مع» است و منظور، برادر نسبی است. «من» موصول است و «دون» منصوب است بنابراین که «ظرف» باشد و ضمیر «دونه» هم به «أخیه» برمی گردد.

به گفته کس دیگری، شایسته نیست که مومن از برادر کافرش یا دیگر خویشانش یا بیگانه بهراسد. و طبق گفته دیگری، شایسته نیست مومن از خدا و ایمانش بهراسد و به برادرش و جز او بگراید. اثر ایمان، همدمی با خدا و قرب او است بدون هراس، و اگر چنین چیزی نباشد ایمان نیست.

**[ترجمه]

و أقول

الأظهر ما ذکرنا أولا من أن المؤمن لا ینبغی أن یجد الوحشه من قله أحبائه و موافقیه و کثره أعدائه و مخالفیه فیأنس لذلک و یمیل إلی أخیه الدینی أو النسبی فمن دونه من الأعادی أو الأجانب و قوله المؤمن عزیز فی دینه جمله استئنافیه فکأنه یقول قائل لم لا یستوحش فیجیب بأنه منیع رفیع القدر بسبب دینه فلا یحتاج فی عزه و کرامته و غلبته إلی أن یمیل إلی أحد و یأنس به و الحاصل أن عزته بالدین لا بالعشائر و التابعین فکلمه فی سببیه.

**[ترجمه]روشن‌تر همان است که ما از نخست یاد کردیم که شایسته نیست مومن از کمی دوست و هم‌کیش و زیادی دشمن و مخالف بهراسد و به برادر خود و دیگران - از دشمن و بیگانه - بگراید. گفته«المومن عزیز فی دینه» جمله «استینافی» است. مثلا گوینده‌ای بگوید: چرا وحشت نمی کنی؟ و در جواب بشنود که او به خاطر دینش مناعت دارد و بسیار ارزشمند است، پس برای عزّت و کرامت و مناعت خویش نیاز به تمایل و انس با احدی ندارد؛ حاصل آنکه: عزّت او به دین است نه به قبیله و پیروانش. پس واژه «فی» معنای سببیّت را می دهد.

**[ترجمه]

فی بعض النسخ عمن دونه و فی بعضها عن دونه فهو صله للاستیحاش أی یأنس بأخیه مستوحشا عمن هو غیره.

**[ترجمه]در برخی نسخه ها آمده: «عمّن دونه» و در برخی «عنه دونه»، بنابراین، صله «استیحاش» است، یعنی به برادرش انس بگیرد و از هرکس غیر از او وحشت کند.

**[ترجمه]

«۱۱»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ فَضَالَهَ بْنِ أَیُّوبَ عَنْ عُمَرَ بْنِ أَبَانٍ وَ سَیْفِ بْنِ عَمِیرَهَ عَنْ فُضَیْلِ بْنِ یَسَارٍ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَی

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۲۴۵.

أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِی مَرْضِهِ مَرِضَهَا لَمْ یَبْقَ مِنْهُ إِلَّا رَأْسُهُ فَقَالَ یَا فُضَیْلُ إِنَّنِی کَثِیراً مَا أَقُولُ مَا عَلَی رَجُلٍ عَرَّفَهُ اللَّهُ هَذَا الْأَمْرَ لَوْ کَانَ فِی رَأْسِ جَبَلٍ حَتَّی یَأْتِیَهُ الْمَوْتُ یَا فُضَیْلَ بْنَ یَسَارٍ إِنَّ النَّاسَ أَخَذُوا یَمِیناً وَ شِمَالًا وَ إِنَّا وَ شِیعَتَنَا هُدِینَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِیمَ یَا فُضَیْلَ بْنَ یَسَارٍ إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَوْ أَصْبَحَ لَهُ (۱) مَا بَیْنَ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ کَانَ ذَلِکَ خَیْراً لَهُ وَ لَوْ أَصْبَحَ مُقَطَّعاً أَعْضَاؤُهُ کَانَ ذَلِکَ خَیْراً لَهُ یَا فُضَیْلَ بْنَ یَسَارٍ إِنَّ اللَّهَ لَا یَفْعَلُ بِالْمُؤْمِنِ إِلَّا مَا هُوَ خَیْرٌ لَهُ یَا فُضَیْلَ بْنَ یَسَارٍ لَوْ عَدَلَتِ الدُّنْیَا عِنْدَ اللَّهِ جَنَاحَ بَعُوضَةٍ مَا سَقَی عَدُوَّهُ مِنْهَا شَرْبَةَ مَاءٍ یَا فُضَیْلَ بْنَ یَسَارٍ إِنَّهُ مَنْ کَانَ هَمُّهُ هَمّاً وَاحِداً کَفَاهُ اللَّهُ هَمَّهُ (۲)

وَ مَنْ کَانَ هَمُّهُ فِی کُلِّ وَادٍ لَمْ یُبَالِ اللَّهُ بِأَیِّ وَادٍ هَلَکَ (۳).

محص، [التمحیص] عن الفضیل: مثله بأدنی تغییر و اختصار

**[ترجمه]کافی: از فضیل بن یسار روایت شده است: «نزد امام صادق علیه‌السلام رفتم، در بیماری‌ای که از او جز سرش به جا نبود. (همه اندامش کاسته شده بودند) فرمود: «ای فضیل، من بسیار می گفتم که باکی نباشد بر کسی که امام شناس است و خدای تعالی به او این امر را شناسانده که بر سر کوهی بماند تا مرگش فرا برسد. ای فضیل، مردم به این سو و آن سو رفتند و به راستی، ما و شیعه ما به راه راست راهنمایی شدیم.

ای فضیل بن یسار، به راستی، مومن اگر دارای همه جهان - از مشرق تا مغرب - شود، برایش خوب است، و اگر هم بر سر ایمان خود تکه‌تکه شود، همان هم برایش خوب است. ای پسر یسار، اگر دنیا نزد خدا به اندازه بال پشه ای ارزش داشت و با آن برابر بود، از آن به دشمن خود شربت آبی نمی‌نوشاند. ای پسر یسار، هر کس دل به یک سو داشته باشد، خدا دلخواه او را برایش فراهم می‌سازد و آن کسی که دل به هر سو دارد، خدا را باکی نیست که کجا نابود شود.» - . کافی۲ : ۲۴۶ -

در تمحیص، با اندکی کم و بیش و اختصار، مانند این حدیث آمده است.

**[ترجمه]

بیان

فی مرضه بالفتح أو بالتحریک و کلاهما مصدر مرضها أی مرض بها و قیل البارز فی مرضها مفعول مطلق للنوع لم یبق منه إلا رأسه من للتبعیض و الضمیر للإمام علیه السلام أی من أعضائه أو للتعلیل و الضمیر للمرض و الأول أظهر و المعنی أنه نحف جمیع أعضائه و هزلت حتی کأنه لم یبق منها شی ء إلا رأسه فإنه لقله لحمه لا یعتریه الهزال کثیرا أو المراد أنه لم یبق قوه الحرکه فی شی ء من أعضائه إلا فی رأسه و الأول أظهر.

کثیرا ما أقول ما زائده للإبهام و ما فی قوله ما علی رجل نافیه أو استفهامیه للإنکار و حاصلهما واحد أی لا ضرر و لا وحشه علیه أخذوا یمینا و شمالا أی عدلوا عن الصراط المستقیم إلی أحد جانبیه من الإفراط کالخوارج أو التفریط کالمخالفین له ما بین المشرق أی و الحال أن له ما بینهما أو أصبح بمعنی صار مقطعا علی بناء المفعول للتکثیر أعضاؤه

۱- ۱. فی التمحیص: لو أصبح له ملک ما بین المشرق إلخ.

۲- ۲. فی التمحیص: کفاه اللّه ما أهمه.

۳- ۳. الکافی ج ۲ ص ۲۴۶.

بدل اشتمال من الضمير المستتر فى مقطعا و منهم من قرأ أعضاء بالنصب على التميز.

و قوله عليه السلام إن الله لا يفعل بالمؤمن تعليل لهاتين الجملتين فإنه تعالى لو أعطى جميع الدنيا المؤمن لم يكن ذلك على سبيل الاستدراج بل لأنه علم أنه يشكره و يصرفه فى مصارف الخير و لا يصير ذلك سببا لنقص قدره عند الله كما فعل ذلك بسليمان عليه السلام بخلاف ما إذا فعل ذلك بغير المؤمن فإنه لإتمام الحجه عليه و استدراجه فيصير سببا لشده عذابه و كذا إذا قدر للمؤمن تقطيع أعضائه فإنما هو لمزيد قربه عنده تعالى و رفعه درجاته فى الآخره فينبغى أن يشكره سبحانه فى الحالتين و يرضى بقضائه فيهما.

و لما كان الغالب فى الدنيا فقر المؤمنين و ابتلائهم بأنواع البلاء و غنى الكفار و الأشرار و الجهال رغب الأولين بالصبر و حذر الآخرين عن الاغترار بالدنيا و الفخر بقوله عليه السلام لو عدلت الدنيا عند الله جناح بعوضه ما سقى عدوه منها شربه ماء فما أعطاه أعداءه ليس لكرامتهم عنده بل لهوانهم عليه و لذا لم يعطهم من الآخره التى لها عنده قدر و منزله شيئا و قد قال تعالى وَ لَوْ لا

أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً واحِدَةً لَجَعَلْنا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفاً مِنْ فِضَّةٍ وَ مَعارِجَ عَلَيْها يَظْهَرُونَ (۱) إنه من كان همه هما واحدا الهم القصد و العزم و الحزن و الحاصل أنه من كان مقصوده أمرا واحدا و هو طلب دين الحق و رضى الله تعالى و قربه و طاعته و لم يخلطه بالأغراض النفسانيه و الأهواء الباطله فإن الحق واحد و للباطل شعب كثيره أو غرضه فى العبادات قربه تعالى و رضاه دون الأغراض الدنيويه كفاه الله همه أى أعانه على تحصيل ذلك المقصود و نصره على النفس و الشيطان و جنود الجهل و من كان همه فى كل واد من أوديه الضلاله و الجهاله لم يبال الله بأى واد هلكك أى صرف الله لطفه و توفيقه عنه و تركه مع نفسه و

۱- ۱. الزخرف: ۳۳.

أهوائها حتی یهلکك باختیار واحد من الأدیان الباطله أو الأغراض الباطله أو كل واد من أودیه الدنیا و كل شعبه من شعب أهواء النفس الأماره بالسوء من حب المال و الجاه و الشرف و العلو و لـذه المطاعم و المشارب و الملابس و المناكح و غیر ذلك من الأمور الفانیه الباطله.

و الحاصل أن من اتبع الشهوات النفسانیه أو الآراء الباطله و لم یصرف نفسه عن مقتضاها إلی دین الحق و طاعه الله و ما یوجب قربه لم یمدده الله بنصره و توفیقه و لم یكن له عند الله قدر و منزله و لم یبال بأی طریق سلك و لا فی أی واد هلك و قیل بأی واد من أودیه جهنم و قیل یمكن أن یراد بالهم الواحد القصد إلی الله و التوكل علیه فی جمیع الأمور فإنه تعالی یكفیه هم الدنیا و الآخره بخلاف من اعتمد علی رأیه و قطع علاقه التوكل عن نفسه و یحتمل أن یكون المراد بالهم الحزن و الغم أی من كان حزنه للآخره كفاه الله ذلك و أوصله إلی سرور الأبد و من كان حزنه للدنیا وكله الله إلی نفسه حتی یهلك فی واد من أودیه أهوائها.

**[ترجمه]«فی مرضه»: با «فتح» و یا با «تحریك»، هر دو مصدر است. «مرضها»: یعنی به واسطه آن بیمار شده بود. گفته شده: البارز «فی مرضها» مفعول «النوع» جز سر او نمانده بود، «من» برای تبعیض است و ضمیر «منه» به امام علیه السلام برمی گردد؛ یعنی از اعضای امام علیه‌السلام؛ یا «من» برای تعلیل است و ضمیر به مرض بازمی گردد و احتمال اول روشن تر است؛ به این معنی که اندام امام علیه‌السّلام لاغر و کاسته شده بود و جز سرش به چشم نمی‌آمد، چراکه سر آدمیزاد، کم‌گوشت و پُراستخوان است؛ یا مقصود این است که توان جنبش از همه اندامش رفته بود جز از سرش، و اولی روشن‌تر است. «كثیراً ما اقول»: «ما» زائده است و برای ابهام. «ما» در این گفته: «ما علی رجل»، «نافیه» یا استفهام انکاری است و نتیجه هر دو یکی است، یعنی ضرر و وحشتی بر او نیست.

«از این سو و آن سو، از راست و چپ»: یعنی از راه راست به در رفتند به سوی افراط چون خوارج، یا از سر تفریط، چون مخالفان. «ما بین المشرق»: یعنی در حالی که مابین شرق و غرب برای او باشد، یا «أصبح» به معنای «صار»، یعنی «گردید.» «مقطّعاً»: مبنی بر مفعول است برای تکثیر. «أعضاوه»: بدل استمال از ضمیر پنهان در مقطعاً است. برخی، «اعضاء» را به «نصب» خوانده اند که «تمیز» باشد.

«خدا به مومن نمی‌کند جز خوبی»: بیان این است که اگر همه دنیا را هم به او بدهد، برای فریب و غافلگیری او نیست، بلکه برای اینکه شکر او را می‌کند و به مصرف خیر می‌رساند؛ چنانچه با سلیمان علیه‌السلام کرده است. در حالی که اگر آن را به غیرمومن بدهد، برای اتمام حجت است و غافلگیری و مایه سختی عذاب او .

«چنانچه اگر مقدر مومن باشد، اندامش تکه‌تکه شوند.»: همانا برای نزدیک‌تر شدن به خدا و بالا رفتن درجه های او در دیگرسرا است و باید در هر حال شاکر باشد و راضی به قضای خدا.

و چون مومنان در این جهان بیشتر دچار فقر و هرگونه بلا هستند و کافران و اشرار و جاهلان توانگرند، مومنان را به شکیبایی تشویق کرد و دیگران را از فریب دنیا و از افتخار کردن به آن برحذر داشت، که فرمود اگر دنیا نزد خدا برابر بال پشه ای بود، به دشمنش یک جرعه‌ای آب نمی داد، و آنچه خدا به دشمنانش داده برای گرامی داشتن آنها نیست، بلکه برای زبون کردن

آنهـا است، و از آخرت، که ارزش و مقـامی نزد خـدا دارد، چیزی به آنها نـداده و فرموده: «وَ لَوْ لا أَنْ یَکُونَ النَّاسُ أُمَّةً واحِدَةً لَجَعَلْنـا لِمَنْ یَکْفُرُ بِالرَّحْمنِ لِبُیُوتِهِمْ سُقُفاً مِنْ فِضَّةٍ وَ مَعـارِجَ عَلَیْها یَظْهَرُونَ»، {و اگرنه که مردم یک امت بودنـد، البته که می‌ساختیم برای آنان که کافر به خدای رحمانند خانه ها با سقف نقره و پلکان‌ها که بر آن برآیند.} - . زخرف / ۳۳ -

«هر که یک دلخواه و دلبنـد دارد.»: «همّ»، قصـد و تصـمیم و حزن است؛ حاصل اینکه: هرکس مقصودش یک چیز باشد و آن کیش حق و رضای خـدای تعالی و قرب و طاعت او است، بی غرض نفسانی و هوس بیهوده که حق یکی است و باطل چنـد و چون‌ها دارد. با اینکه در عبادت همان رضای خدا است نه اغراض دنیا.

کفایت کند خدا همّش را و کمک کند به او برای به دست آوردن مقصود، و یاری بدهد او را بر نفس و شـیطان و لشـکرهای جهـل و هر کس دلش به هر وادی است، از گمراهی و نـادانی. «لم یبال الله بأیّ و اذهلک»: یعنی خـدا لطف و توفیقش را از او دریغ می‌دارد و او را به خودش و هوس‌هایش وامی گـذارد تا یک کیش باطل و یا هـدف باطل برگزیند، یا به خاطر دره ای از دنیـا درافتـد و دنبـال هر فرمان نفس بـدخواه برود و دچار مال‌دوستی و جاه طلبی و شـرافت و والایی و خوش‌خوری و خوش‌نوشی و خوش‌پوشی و همسران دلبر و امور نابود شدنی دیگر شود .

خلاصه اینکه: هر کس پیرو دلخواه نفس و رای باطل گردد و از درخواست آنها به دین حق نگرایـد و طاعت خدا و قرب او را نجویـد، خـدا به او کمک و توفیق نمی‌دهـد و پیش خدا ارزشـی ندارد و خدا را باکی نیست که به چه راهی برود و کجا نابود شود و گفته اند: در کدام جهنم دره بیفتد.

گفته‌انـد: چه‌بسـا که قصـد خـدا است و توکل به او در همه کار، که خـدا کار دنیا و دیگر سـرای او را کفایت کنـد، برخلاف آنکه به رأی خود باشـد و بی توکل کار کنـد.و چه‌بسا که منظور از هَم، اندوه و غم است که هر که تنها غم آخرت دارد، خدا او را بس است و او را به شادی جاویـد می‌رساند، و هر که غم دنیا دارد، او را به خود وامی‌نهد تا در پرتگاه هوس‌های خودش نابود گردد.

**[ترجمه]

«۱۲»

کـا، [الکـافی] عَنِ الْعِدَّةِ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنِ ابْنِ بُکَیْرٍ عَنْ فُضَیْلِ بْنِ یَسَارٍ عَنْ عَبْدِ الْوَاحِدِ بْنِ الْمُخْتَارِ الْأَنْصَارِیِّ قَالَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام: یَا عَبْدَ الْوَاحِدِ مَا یَضُرُّ رَجُلًا إِذَا کَانَ عَلَی ذَا الرَّأْیِ مَا قَالَ النَّاسُ لَهُ وَ لَوْ قَالُوا مَجْنُونٌ وَ مَا یَضُرُّهُ وَ لَوْ کَانَ عَلَی رَأْسِ جَبَلٍ یَعْبُدُ اللَّهَ حَتَّی یَجِیئَهُ الْمَوْتُ (۱).

**[ترجمه]کافی: از عبدالواحد بن مختار انصاری روایت شده است که امام باقر علیه السلام به او فرمود: «ای عبدالواحد، زیانی نـدارد، و چه زیانی دارد که به کسـی که بر عقیـده شـیعه است، مردم هرچه می‌خواهنـد درباره اش بگویند؟ اگرچه بگویند که دیوانه است؛ و زیانی ندارد، و چه زیانی دارد اگر او بر سر کوهی، زندگی را با پرستش خدا بگذراند تا مرگش فرا برسد.» - . کافی ۲ : ۲۵۴ -

**[ترجمه]

بیان

ما يضر ما نافيه و يحتمل الاستفهام على الإنكار على ذا الرأى أى على هذا الرأى و هو التشيع ما قال فاعل ما يضره و لو قالوا مجنون فإن هذا أقصى ما يمكن أن يقال فيه كما قالوا فى الرسول صلى الله عليه و آله و ما يضره أى قول الناس و هذا أيضا يحتمل الاستفهام على الإنكار و لو كان على رأس جبل أى لكثره قول الناس فيه هربا من أقوالهم فيه و ضررهم يعبد الله

ص: ١٥٣

١- ١. الكافى ج ٢ ص ٢٤٥.

حال أو استئناف كأنه سئل كيف لا يضره ذلک قال لأنه يعبد الله حتى يأتيه الموت.

**[ترجمه]«ما يضرّ» ما برای نفی است و می تواند برای استفهام انکاری باشد «علی ذا الرأی» یعنی «علی هذا الرأی» که تشیع است «ما قال» فاعل «لایضره» است «و لو قالوا مجنون»: چرا که این نهایت سختی است که درباره او می گویند آن گونه که در مورد رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله گفتند «و ما یضره»: یعنی حرف مردم، و این نیز احتمال استفهام انکاری را دارد. «و لو کان علی رأس جبل»: یعنی به دلیل حرف زیاد مردم در مورد او و از ترس حرف ها و آسیب رسانی‌شان «یعبد الله»: حال و یا استیناف است. گویا سوال شده که چگونه برای او آسیبی ندارد و حضرت می گوید: چون بندگی خدا کند تا مرگش فرا برسد .

**[ترجمه]

«۱۳»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنِ ابْنِ عِيسَى عَنْ يُونُسَ عَنِ ابْنِ مُسْكَانَ عَنِ الْمُعَلَّى عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى لَوْ لَمْ يَكُنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مُؤْمِنٌ وَاحِدٌ لَاسْتَغْنَيْتُ بِهِ عَنْ جَمِيعِ خَلْقِي وَ لَجَعَلْتُ لَهُ مِنْ إِيمَانِهِ أُنْساً لَا يَحْتَاجُ إِلَى أَحَدٍ(۱).

**[ترجمه]کافی: رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «خدای تبارک و تعالی فرمود: «اگر در زمین نباشد جز یک مومن، با وجود او، از همه خلقم بی نیاز هستم و از ایمانش همدمی برایش می‌سازم که نیاز به کسی نداشته باشد.» - . کافی ۲ : ۲۵۴ -

**[ترجمه]

بیان

يحتمل أن يكون هذا المؤمن الواحد الإمام أو لا بد من أحد غيره يؤمن به و الأول أظهر لما مر من كون إبراهيم علیه السلام أمه و قد مر ما يؤيد الثاني أيضا و أما كون الإيمان سببا للأنس و عدم الاستيحاش لأنه يتفكر في الله و صفاته و في صفات الأنبياء و الأئمه عليهم السلام و حالاتهم و في درجات الآخره و نعمها و يتلو كتاب الله و يدعوه فيعبده فيأنس به سبحانه كما سئل عن راهب لم لا تستوحش عن الخلوه قال لأني إذا أردت أن يكلمني أحد أتلو كتاب الله و إذا أردت أن أكلم أحدا أناجي الله.

**[ترجمه]چه‌بسا این یک مومن، خود امام باشد، یا اینکه باید دیگری باشد که به او بگرود و اولی روشن‌تر است؛ مانند ابراهیم علیه‌السلام - چنان که گذشت - که خودش به تنهایی امتی بود. «ایمان مایه انس و بی‌هراسی است»: برای اینکه همیشه درباره خدا و اوصافش و اوصاف پیغمبران و امامان و احوالشان و درباره درجات آخرت و نعمت‌هایش بیندیشد و قرآن بخواند و دعا و عبادت کند و به وسیله آن با خدا انس بگیرد؛ چنانچه از گوشه نشینی پرسیدند چرا از تنهایی هراس نداری؟ پاسخ داد: «چون که اگر بخواهم کسی با من سخن بگوید، قرآن می‌خوانم، و اگر بخواهم با کسی سخن بگویم، با خدا راز می گویم.»

**[ترجمه]

«۱۴»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَحْمَدَ عَنِ ابْنِ أَبِی نَصْرٍ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ مُوسَی عَنِ ابْنِ یَسَارٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: مَا یُبَالِی مَنْ عَرَّفَهُ اللَّهُ هَذَا الْأَمْرَ أَنْ یَکُونَ عَلَی قُلَّهِ جَبَلٍ یَأْکُلُ مِنْ نَبَاتِ الْأَرْضِ حَتَّی یَأْتِیَهُ الْمَوْتُ (۲).

**[ترجمه]کافی: از امام باقر علیه‌السلام روایت شده است: «باک ندارد آن کسی که خدا با روش شیعه، او را راهنمایی کرده که بر سر کوهی از گیاه زمین بخورد تا آنکه عمرش به سر بیاید و بمیرد.» - . کافی ۲ : ۲۵۴ -

**[ترجمه]

بیان

ما یبالی خبر أو المعنی ینبغی أن لا یبالی من عرفه هذا الأمر أی دین الإمامیه.

**[ترجمه]«ما یبالی»: خبر است، یا اینکه شایسته است هر کس که دین امامیه دارد و شیعه است، چنین پابرجا باشد.

**[ترجمه]

«۱۵»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنِ ابْنِ مُسْکَانَ عَنْ مَنْصُورٍ الصَّیْقَلِ وَ الْمُعَلَّی بْنِ خُنَیْسٍ قَالا سَمِعْنَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مَا تَرَدَّدْتُ فِی شَیْ ءٍ أَنَا فَاعِلُهُ کَتَرَدُّدِی فِی مَوْتِ عَبْدِیَ الْمُؤْمِنِ إِنَّنِی لَأُحِبُّ لِقَاءَهُ وَ یَکْرَهُ الْمَوْتَ فَأَصْرِفُهُ عَنْهُ وَ إِنَّهُ

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۲۴۵.

۲- ۲. المصدر ج ۲ ص ۲۴۵.

لَيَدْعُونِی فَأُجِيبُهُ وَ إِنَّهُ لَيَسْأَلُنِی فَأُعْطِيهِ وَ لَوْ لَمْ يَكُنْ فِی الدُّنْيَا إِلَّا وَاحِدٌ مِنْ عَبِيدِی مُؤْمِنٌ لَاسْتَغْنَيْتُ بِهِ عَنْ جَمِيعِ خَلْقِی وَ لَجَعَلْتُ لَهُ مِنْ إِيمَانِهِ أُنْساً لَا يَسْتَوْحِشُ إِلَى أَحَدٍ(۱).

**[ترجمه]کافی: رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «خداوند عزوجل فرمود: «من در مورد هیچ چیز تردید نمی کنم مانند تردّدی که در مرگ بنده مومنم دارم. من دیدارش را دوست می دارم، اما او از مرگ خوشش نمی آید، پس، من مرگ را از او برمی گردانم؛ او مرا می خواند و من پاسخش می‌دهم؛ او از من می خواهد و من به او می دهم. اگر در تمام دنیا جز یک بنده مومنم وجود نداشت، با وجود او، از همه خلقم بی‌نیاز می‌شدم و برای او، از ایمانش مایه انسی می ساختم تا وحشتی پیدا نکند و نخواهد با کسی انس بگیرد.» - . کافی ۲ : ۲۴۶ -

**[ترجمه]

تبیین

ما ترددت فی شی ء هذا الحدیث من الأحادیث المشهوره بین الفریقین و من المعلوم أنه لم یرد التردد المعهود من الخلق فی الأمور التی یقصدونها فیترددون فی إمضائها إما لجهلهم بعواقبها أو لقله ثقتهم بالتمکن منها لمانع و نحوه و لهذا قال أنا فاعله أی لا محاله أنا أفعله لحتم القضاء بفعله أو المراد به التردد فی التقدیم و التأخیر لا فی أصل الفعل و علی التقدیرین فلا بد فیه من تأویل و فیه وجوه عند الخاصه و العامه أما عند الخاصه فثلاثه.

الأول أن فی الکلام إضمارا و التقدیر لو جاز علی التردد ما ترددت فی شی ء کترددی فی وفاه المؤمن.

الثانی أنه لما جرت العاده بأن یتردد الشخص فی مساءه من یحترمه و یوقره کالصدیق و أن لا یتردد فی مساءه من لیس له عنده قدر و لا حرمه کالعدو بل یوقعها من غیر تردد و تأمل صح أن یعبر عن توقیر الشخص و احترامه بالتردد و عن إذلاله و احتقاره بعدمه فالمعنی لیس لشی ء من مخلوقاتی عندی قدر و حرمه کقدر عبدی المؤمن و حرمته فالکلام من قبیل الاستعاره التمثیلیه.

الثالث أنه ورد من طریق الخاصه و العامه أن الله سبحانه یظهر للعبد المؤمن عند الاحتضار من اللطف و الکرامه و البشاره بالجنه ما یزیل عنه کراهه الموت و یوجب رغبته فی الانتقال إلی دار القرار فیقل تأذیه به و یصیر راضیا بنزوله و راغبا فی حصوله فأشبهت هذه المعامله معامله من یرید أن یؤلم حبیبه ألما یتعقبه نفع عظیم فهو یتردد فی أنه کیف یوصل هذا الألم إلیه علی وجه یقل تأذیه.

فلا یزال یظهر له ما یرغبه فیما یتعقبه من اللذه الجسمیه و الراحه العظیمه

ص: ۱۵۵

۱- ۱. الکافی ج ۲: ۲۴۶.

إلى أن يتلقاه بالقبول و يعده من الغنائم المؤديه إلى إدراك المأمول فيكون فى الكلام استعاره تمثيليه.

و أما وجوهه عند العامه فهى أيضا ثلاثه الأول أن معناه ما تردد عبدى المؤمن فى شى ء أنا فاعله كترددى فى قبض روحه فإنه متردد بين إرادته للبقاء و إرادتى للموت فأنا ألطفه و أبشره حتى أصرفه عن كراهه الموت فأضاف سبحانه تردد نفس وليه إلى ذاته المقدسه كرامه و تعظيما له كما يقول غدا يوم القيامه لبعض من يعاتبه من المؤمنين فى تقصيره عن تعاهد ولى من أوليائه عبدى مرضت فلم تعدنى فيقول كيف تمرض و أنت رب العالمين فيقول مرض عبدى فلان فلم تعده فلو عدته لوجدتنى عنده و كما أضاف مرض وليه و سقمه إلى عزيز ذاته المقدسه عن نعوت خلقه إعظاما لقدر عبده و تنويها بكرامه منزلته كذلك أضاف التردد إلى ذاته لذلك.

الثانى أن ترددت فى اللغه بمعنى رددت مثل قولهم فكرت و تفكرت و دبرت و تدبرت فكأنه يقول ما رددت ملائكتى و رسلى فى أمر حكمت بفعله مثل ما رددتهم عند قبض روح عبدى المؤمن فارددهم فى إعلامه بقبضى له و تبشيره بلقائى و بما أعددت له عندى كما ردد ملك الموت عليه السلام إلى إبراهيم و موسى عليهما السلام فى القصتين المشهورتين إلى أن اختار الموت فقبضهما كذلك خواص المؤمنين من الأولياء يرددهم إليهم رفقا و كرامه ليميلوا إلى الموت و يحبوا لقاءه تعالى.

الثالث أن معناه ما رددت الأعلال و الأمراض و البر و اللطف و الرفق حتى يرى بالبر عطفى و كرمى فيميل إلى لقائى طمعا و بالبلايا و العلل فيتبرم بالدنيا و لا يكره الخروج منها.

و ما دل عليه هذا الحديث من أن المؤمن يكره الموت لا ينافى ما دلت الروايات الكثيره عليه من أن المؤمن يحب لقاء الله و لا يكرهه إما لما ذكره

الشهيد فی الذکری من أن حب لقاء الله غير مقيد بوقت فيحمل علی حال الاحتضار و معاينه ما يحب فإنه ليس شی ء حينئذ أحب إليه من الموت و لقاء الله أو لأنه يکره الموت من حيث التألم به و هما متغايران و کراهه أحد المتغايرين لا يوجب کراهه الآخر أو لأن حب لقاء الله يوجب حب کثره العمل النافع وقت لقائه و هو يستلزم کراهه الموت القاطع له و اللازم لا ينافی الملزوم قوله تعالی و إنه ليدعونی بأن يقول يا الله مثلا فأجيبه بأن يقول له لبيک مثلا و إنه ليسألنی أی يطلب حاجته کأن يقول اصرف عنی الموت لاستغنيت به أی اکتفيت به فی إبقاء نظام العالم للمصلحه و ضمن يستوحش معنی الاحتياج و نحوه فعدی بإلی کما مر.

**[ترجمه]«تردید ندارم در چیزی»: این حدیث میان فریقین مشهور است و معلوم است که به معنی تردید انسانی نیست که درباره کاری که قصد انجام آن را دارند، تردید می‌ورزند، چراکه فرجام آن را نمی‌دانند یا اعتماد ندارند که بتوانند با پدیدار شدن موانع، آن را انجام بدهند؛ از این رو فرمود که من کننده آن هستم، و قضای حتمی است و تردید در پیش و پسی آن است. به هر جهت، باید این لفظ تأویل شود و در این مورد، نزد خاصه و عامه چند وجه ذکر شده است. این سخن، نزد خاصه سه وجه دارد:

۱.

تقدیر سخن این است که: اگر بر من تردید روا بود، در چیزی مانند وفات مومن تردید نداشتم.

۲.

«تردّدت»: در لغت به معنای «رددّت» است؛ مانند گفته آنان که: «فکّرت و تفکّرت و دبّرت و تدبّرت» و مقصود، بیان ارجمندی مومن است نزد خدا؛ زیرا معمول این است که درباره بد کردن به فرد گرامی و دوست تردید می‌کنند، نه در آزار دادن کسی که ارزشی ندارد. پس، مقصود این است که هیچ یک از آفریده هایم نزد من ارزش مومن را ندارند، و این سخن برای مثل زدن است.

۳.

اینکه از طریق خاصه و عامه رسیده که خدای سبحان هنگام جان گرفتن از مومن، لطف و کرامت و مژده بهشت را به او می... دهد تا کراهت مرگ را از او بزداید و او را به انتقال به خانه آخرت تشویق کند تا آزار کمتری از مرگ بکشد و از آن خشنود گردد و استقبال کند. مثل این می‌ماند که کس بخواهد درد کمی به دوستی برساند که در پی آن، سود کلانی است، و دل‌دل می‌کند که چگونه این درد را به او برساند که آزارش کم باشد، و پیوسته به او نشان بدهد چیزهایی را که تشویقش کند به آن لذت جسمانی و آسایش به دنبال آن، تا آن را بپذیرد و غنیمت آرزو را برای او بشمارد. این معنی، این گونه در حدیث نمونه‌سازی شده است .

توجیهات عامه نیز سه گونه است:

.۱

این سـخن، به این معنی است که دودلی بنـده مومن در هیـچ کار من، ماننـد دودلی او در دادن جانش نیست؛ چون تردید دارد میان خواسـتن زیست در دنیا و خواسـتن مرگ خودش؛ و من با او نرمش می کنم و مژده اش می‌دهم تا مکروه داشـتن مرگ را از او دور کنـم. خـدا دودلی دوسـتش را بـه خـود نسـبت داده، برای احـترام و بزرگداشـتش؛ چنـانچه فردای رسـتاخیز، از یک دوستش چنین گله کند: «ای بنده، من بیمار شدم و مرا عیادت نکردی.» و او می گوید: «تو که پروردگار جهانیانی چگونه بیمار شوی؟» می‌فرمایـد: «فلان بنده ام بیمار شد و تو از او عیادت نکردی، و اگر کرده بودی، مرا در کنارش می‌یافتی.» خدای تعالی همین گونه که بیماری دوسـتش را به ذات عزیز مقـدس خویش ارجاع داده، برای بزرگـداشت قـدر بنده اش و ارجمندی مقام او، تردید و دو دلی او را هم به خود نسبت داده است.

.۲

مقصود این است که در هیـچ کارم فرشـته ها و رسولانم را میانجی نکردم چنانچه در مرگ بنـده مومنم، تا جان گرفتن و مژده دیـدار مرا و آنچه برایش آماده است، به او بدهند؛ مانند میانجی گری ملک‌الموت در جان گرفتن از ابراهیم و موسـی علیهما... السـلام در آن دو داستان مشهور، که مرگ را خواهان شدند و جانشان را گرفت؛ و چنین باشند خواص مومنان از دوستان خدا که میانجی بر آنها می گمارد تا مرگ را بخواهد و آنان دیدار خدا را دوست دارند.

.۳

من واسـطه نکردم علت و بیماری و لطف و نرمش را بر مومن تا به نیکی من نگرد و دیـدار مرا از راه طمع بخواهـد و با بلاها و بیماری‌ها از دنیا بیزار شود و از بیرون آمدن از آن، کراهت نداشته باشد.

آنچه از این حـدیث برمی‌آید: که مومن خواسـتار مرگ نیست، مخالف نیست با اخبار بسـیاری که دلالت دارند بر اینکه مومن لقای خدا را دوست دارد و ناخواهش نیست؛ یا برای توجیه شـهید در ذکری است که دوستی لقاء خدا در خصوص لحظه جان دادن مومن است و دیـدن آنچه که او دوست دارد؛ و آن لحظه، چیزی را بیشـتر از مرگ و لقـای خـدا دوست نـدارد؛ یـا اینکه لقـای خـدا را دوست دارد و از تلخی جـان دادن بـدش می‌آیـد و این دوستی و کراهت بـا هم مخـالفت ندارنـد؛ یا برای اینکه دوستی دیـدار خـدا مایه کارهای بسـیار سودمنـد در دیـدار است و بد داشـتن مرگ ملزوم آن است و بین لازم و ملزوم منافات نیست.

اینکه فرمود: او مرا خوانـد و منش اجـابت می کنم، مثلاـ در پاسـخ «ای خـدا»ی او، لبیـک می گویم؛ یـا اینکه او خواهش نیازی می کنـد و من برآورده می‌سـازم؛ ماننـد اینکه بگویـد مرگ را از من بگردان، و من به او بی نیـازم در نگه‌داری نظم جهان و از روی صلاح آدمیان.

در «یستوحش»، معنای احتجاج و مانند آن تضمین شده و روی همین جهت با «الی» متعدّی گشته، آن‌گونه که گذشت .

**[ترجمه]

باب ۸ قله عدد المؤمنين و أنه ينبغى أن لا يستوحشوا لقلتهم و أنس المؤمنين بعضهم ببعض

الآيات

قال تعالى: وَ قَلِيلٌ مِنْ عِبادِيَ الشَّكُورُ(۱)

و قال: وَ قَلِيلٌ ما هُمْ (۲)

و قال: وَ ما آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ (۳)

و قال سبحانه: بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْقِلُونَ (۴)

و قال: وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَشْكُرُونَ (۵)

ص: ۱۵۷

۱- ۱. سبأ: ۱۳.

۲- ۲. ص: ۲۴.

۳- ۳. هود: ۴۰.

۴- ۴. العنكبوت: ۶۳.

۵- ۵. يونس: ۶۰ النمل: ۷۳.

lt;meta info="- وَ قَلِيلٌ مِنْ عِبادِيَ الشَّكُورُ. - . سبأ / ١٣ -

{و از بندگان من اندکی سپاسگزارند.}

- وَ قَلِيلٌ ما هُمْ. - . ص / ٢۴ -

{و اینها بس اندک‌اند.}

- وَ ما آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ. - . هود / ۴٠ -

{و با او جز [عدّه] اندکی ایمان نیاورده بودند.}

- بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْقِلُونَ. - . عنکبوت / ۶٣ -

{با این همه، بیشترشان نمی اندیشند.}

- و قال وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَشْكُرُونَ. - . یونس / ۶٠ نمل / ٧٣ -

{ولی بیشترشان سپاسگزاری نمی کنند.}

**[ترجمه]

و أقول

مثله كثير فى القرآن و الغرض رفع ما يسبق إلى الأوهام العاميه أن الكثره دليل الحقيه و القله دليل البطلان و لذا يميل أكثر الناس إلى السواد الأعظم مع أن فى أعصار جميع الأنبياء كان أعداؤهم أضعاف أضعاف أتباعهم و أوليائهم و قد ذم الكثير و مدح القليل الرب الجليل فى التنزيل و الله يهدى إلى سواء السبيل.

**[ترجمه]مانندش در قرآن بسیار است و مقصود جلوگیری از توهم عوام است که بسیاری، دلیل درستی است و کمی، دلیل بطلان و نادرستی. از این رو، بیشتر مردم به سواد اعظم رو می‌کنند با اینکه در عصر هر پیغمبر دشمنان آنها چندین برابر پیروان و دوستانشان بوده است. پروردگار جلیل در قرآن، بسیار را نکوهش و اندک را ستایش کرده و خدا است که به راه راست هدایت می‌کند.

**[ترجمه]

الأخبار

«١»

نهج، [نهج البلاغه] قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلامليه السلام: أَيُّهَا النَّاسُ لَا تَسْتَوْحِشُوا فِي طَرِيقِ الْهُدَى لِقِلَّهِ أَهْلِهِ فَإِنَّ النَّاسَ اجْتَمَعُوا عَلَى مَائِدَهٍ شِبَعُهَا قَصِيرٌ وَ جُوعُهَا طَوِيلٌ (۱).

**[ترجمه]نهج البلاغه: امیر مومنان علیه‌السلام در نهج البلاغه فرموده است: «ای مردم، از راه حق برای کمی اهلش هراس نکنید، زیرا مردم گرد سفره دنیا فراهم شدند که دوران سیری آن اندك و گرسنگی آن دراز است.» - . نهج البلاغه : خطبه ۱۹۹ -

**[ترجمه]

بیان

لما كانت العاده جاريه بأن يستوحش الناس من الوحده و قله الرفيق فى الطريق لا سيما إذا كان طويلا صعبا غير مأنوس فنهى عن الاستيحاش فى تلك الطريق و كنى به عما عساه يعرض لبعضهم من الوسوسه بأنهم ليسوا على الحق لقلتهم و كثره مخالفيهم كما أشرنا إليه.

و أيضا قله العدد فى الطرق الحسيه مظنه الهلاك و السلامه مع الكثره فنبههم عليه السلام على أنهم فى طريق الهدى و السلامه و إن كانوا قليلين و لا يجوز مقايسه طرق الآخره بطرق الدنيا.

ثم نبه على عله قله أهل طريق أهل الهدى و هى اجتماع الناس على الدنيا فقال فإن الناس و استعار للدنيا المائده لكونهما مجتمع اللذات و كنى عن قصر مدتها بقصر شبعها و عن استعقاب الانهماك فيها للعذاب الطويل فى الآخره بطول جوعها.

قيل و لفظ الجوع مستعار للحاجه الطويله بعد الموت إلى المطاعم الحقيقيه الباقيه من الكمالات النفسانيه و هو بسبب الغفله فى الدنيا فلذلك نسب الجوع إليها.

**[ترجمه]چون معمولاـ مردم از تنهایی و کمی رفیق در راه هراس دارند، به ویژه اگر راه دراز و سخت و ناشناس باشد، آن حضرت نهی کرده از هراس تنهایی در این راه و کنایه زده به کسی که چه‌بسا به وسوسه افتاده که چون کم‌اند، بر حق نیستند در برابر مخالفان بسیار خود. همچنین، کمی رفیق در راه این جهان چه‌بسا هلاکت بار است و سلامت در جمع مسافران بسیار است و آنها را آگاه می‌کند که آنان در راه هدایت و سلامتند گرچه اندکند و نباید راه آخر خود را با راه در دنیا بسنجید.

سپس، آگاهی داده و به سبب کمی مردم، رهنما شده و آن این است که مردم برای دنیا گرد می‌آیند و باکی از دیگرسرا ندارند. می‌فرماید که خوان این جهان که لذتگاه همگان است، زمانش اندك است و دوران دراز و کیفر و عذاب به دنبال دارد. گفته‌اند واژه گرسنگی، به استعاره، به جهت نیاز طولانی پس از مرگ به غذاهای حقیقی و پایدار، که همان کمالات نفسانی است، به کار رفته است؛ این به دلیل غفلت در دنیا است و به همین جهت، گرسنگی به دنیا نسبت داده شده است.

**[ترجمه]

«۲»

صِفَاتُ الشِّيعَهِ لِلصَّدُوقِ، بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ قَيْسٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ

ص: ۱۵۸

۱- ۱. نهج البلاغه: ۴۴۲، الخطبه ۱۹۹.

عليه السلام قَالَ: قَالَ لِی کَمْ شِیعَتُنَا بِالْکُوفَهِ قَالَ قُلْتُ خَمْسُونَ أَلْفاً فَمَا زَالَ یَقُولُ إِلَی أَنْ قَالَ وَ اللَّهِ لَوَدِدْتُ أَنْ یَکُونَ بِالْکُوفَهِ خَمْسَهٌ وَ عِشْرُونَ رَجُلًا یَعْرِفُونَ أَمْرَنَا الَّذِی نَحْنُ عَلَیْهِ وَ لَا یَقُولُونَ عَلَیْنَا إِلَّا الْحَق (۱).

**[ترجمه]صفات شیعه: از مفضل بن قیس روایت شده است: «امام صادق علیه‌السلام به من فرمود: «تعداد شیعیان ما در کوفه چه مقدار است؟» گفتم: «پنجاه هزار.» و آن حضرت پیوسته می گفت: «چند است و چند؟» تا اینکه فرمود: «به خدا، دوست داشتم در کوفه بیست و پنج مرد باشند که روش ما را به درستی بدانند و جز راست و درست بر ما نگویند.» - . صفات شیعه : ۱۸۰ -

**[ترجمه]

«۳»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ قُتَیْبَهَ الْأَعْشَی قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: الْمُؤْمِنَهُ أَعَزُّ مِنَ الْمُؤْمِنِ وَ الْمُؤْمِنُ أَعَزُّ مِنَ الْکِبْرِیتِ الْأَحْمَرِ فَمَنْ رَأَی مِنْکُمُ الْکِبْرِیتَ الْأَحْمَرَ(۲).

**[ترجمه]کافی: از قتیبه اعشی روایت شده است: «شنیدم که امام صادق علیه‌السلام می فرمود: «زن باایمان کمیاب‌تر است از مرد باایمان و مرد با ایمان کمیاب‌تر از کبریت احمر، کدام شما کبریت احمر را دیده‌اید؟» - . کافی ۲ : ۲۴۲ -

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس عز یعز عزا و عزه بکسرهما صار عزیزا کتعزز و قوی بعد ذله و الشی ء قل فلا یکاد یوجد فهو عزیز(۳)

و قال الکبریت من الحجاره الموقد بها و الیاقوت الأحمر و الذهب و جوهر معدنه خلف التبت بوادی النمل (۴) انتهی.

و المشهور أن الکبریت الأحمر هو الجوهر الذی یطلبه أصحاب الکیمیاء و هو الإکسیر و حاصل الحدیث أن المرأه المتصفه بصفات الإیمان أقل وجودا من الرجل المتصف بها و الرجل المتصف بها أعز وجودا من الإکسیر الذی لا یکاد یوجد ثم أکد قله وجود الکبریت بقوله فمن رأی منکم و هو استفهام إنکاری أی إذا لم تروا الکبریت الأحمر فکیف تطمعون فی رؤیه المؤمن الکامل الذی هو أعز وجودا منه أو فی کثرته.

**[ترجمه]در قاموس گفته: «عزّ یعزّ عزّاً» و «عزّه» با کسره، هر دو یعنی «عزیز شد.» مانند «تعزّز و قوی بعد ذلّه»: عزیز شد و پس از ذلّت قدرتمند گردید. «الشیء»: پس یافت نمی شود. «فهو عزیز»: یعنی چیز کمیاب. - . قاموس ۲ : ۱۸۲ - و می گوید: کبریت: زغال سنگ؛ یاقوت سرخ؛ طلا و گوهری که کانش در تبت است، در دره مورچه ها.» - . قاموس ۲ : ۱۵۵ -

و معروف است که کبریت احمر اکسیری است که کیمیاگران در جستجوی آن هستند. مقصود این است که زنِ دارای صفات

ایمان، کمتر از مرد این‌چنینی است، و مردش هم چه‌بسا نایاب‌تر است از اکسیر و آن را تأیید کرد. «کدامتان کبریت احمر را دیده؟»: یعنی شما که کبریت احمر را ندیده‌اید، چطور طمع دیدار مومن کامل را دارید که از آن کمیاب‌تر است.

**[ترجمه]

«۴»

کا، [الکافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنْ سَهْلٍ عَنِ ابْنِ أَبِی نَجْرَانَ عَنْ مُثَنًّی الْحَنَّاطِ عَنْ کَامِلٍ التَّمَّارِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام یَقُولُ: النَّاسُ کُلُّهُمْ بَهَائِمُ ثَلَاثاً إِلَّا قَلِیلٌ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ وَ الْمُؤْمِنُ غَرِیبٌ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ (۵).

ص: ۱۵۹

۱- ۱. صفات الشیعه ص ۱۷۰.

۲- ۲. الکافی ج ۲: ۲۴۲.

۳- ۳. القاموس ج ۲ ص ۱۸۲.

۴- ۴. المصدر ج ۱ ص ۱۵۵.

۵- ۵. الکافی ج ۲ ص ۲۴۲.

**[ترجمه]کافی: از کامل خرمافروش روایت شده است: «شنیدم امام باقر علیه‌السلام سه بار فرمود: «همه مردم بهائم هستند، جز اندکی مومن.» و سه بار فرمود: «مومن غریب است.» - . کافی ۲ : ۲۴۲ -

**[ترجمه]

بیان

کلهم بهائم أی شبیه بها فی عدم العقل و إدراک الحق و غلبه الشهوات النفسانیه علی القوی العقلانیه کما قال تعالی إِنْ هُمْ إِلَّا کَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِیلًا إلا قلیل کذا فی أکثر النسخ و فی بعضها إلا قلیلا و هو أصوب.

المؤمن غریب لأنه قلما یجد مثله فیسکن إلیه فهو بین الناس کالغریب الذی بعد عن أهله و وطنه و دیاره ثلاث مرات أی قال هذا الکلام ثلاث مرات و کذا قوله ثلاثا و فی بعض النسخ عزیز مکان غریب.

**[ترجمه]یعنی مردم همه در کم‌خردی و درک حق و شهوت پرستی و سستی خرد، مانند حیوانات هستند که خدا هم فرموده: {نیستند آنان جز چهارپایان، و بلکه گمراه تر.} «الا قلیل»: در بیشتر نسخه ها چنین آمده است و در برخی نسخه ها «الّا قلیلاً» و این درست‌تر است.

«مومن غریب است»: زیرا کمتر مانند خود را می‌بیند تا با او آرامش بیابد و آواره است میان مردم و از خاندان و وطن و دیارش دور است. «ثلاثه مرّات»: یعنی این سخن را سه بار فرمود، و همین گونه است «ثلاثا» در برخی نسخه ها به جای «غریب» عزیز آمده است.

**[ترجمه]

«۵»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ ابْنِ رِئَابٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ لِأَبِی بَصِیرٍ أَمَا وَ اللَّهِ لَوْ أَنِّی أَجِدُ مِنْکُمْ ثَلَاثَهَ مُؤْمِنِینَ یَکْتُمُونَ حَدِیثِی مَا اسْتَحْلَلْتُ أَنْ أَکْتُمَهُمْ حَدِیثاً(۱).

**[ترجمه]کافی: از ابن رئاب روایت شده است: «شنیدم که امام صادق علیه‌السلام به ابی بصیر می‌فرمود: «به خدا، اگر من سه مومن از میان شما می‌یافتم که حدیثم را از دشمن نهان می‌داشتند، روا نمی‌دانستم حدیثی را ناگفته بگذارم و نهان دارم.» - . کافی ۲ : ۲۴۲ -

**[ترجمه]

بیان

ثلاثه مؤمنين ثلاثه إما بالتنوين و مؤمنين صفتها أو بالإضافه فمؤمنين تميز و يدل على أن المؤمن الكامل الذى يستحق أن يكون صاحب أسرارهم و حافظها قليل و أنهم كانوا يتقون من أكثر الشيعه كما كانوا يتقون من المخالفين لأنهم كانوا يذيعون فيصل ذلک إما إلى خلفاء الجور فيتضررون عليهم السلام منهم أو إلى نواقص العقول الذين لا يمكنهم فهمها فيصير سببا لضلالتهم.

و يمكن أن يقال فى سبب تعيين الثلاثه إن الواحد لا يمكنه ضبط السر و كذا الاثنان و أما إذا كانوا ثلاثه فيأنس بعضهم ببعض و يذكرون ذلک فيما بينهم فلا يضيق صدرهم و يخف عليهم الاستتار عن غيرهم كما هو المجرب.

**[ترجمه]«ثلاثه مومنين»: ثلاثه يا با تنوين است و مومنين صفت آن، يا با اضافه است و مومنين «تميز» آن. اين حديث دلالت دارد كه مومن كامل رازدار براى كم بوده و آن حضرت در نزد بيشتر شيعيان، چون در نزد مخالفان خود، تقيه مى كرده‌اند، زيرا گفته آنها را فاش مى‌كردند و به گوش خلفاء جور مى‌رسيد و از آنان زيانمند مى‌شدند، يا به كم خردان مى‌رسيد و نمى‌.. توانستند بفهمند و گمراه مى‌شدند.

عدد سه، براى اين است كه يكى و دوتا نتوانند راز را در دل نهان نگه دارند، اما سه تن مى‌توانند با هم انجمن كنند و همدم شوند و راز را به هم بگويند و سينه را سبک سازند و نهان داشتن راز بر آنها آسان مى‌شود، چنانچه آزمايش شده است.

**[ترجمه]

«۶»

كا، [الكافى] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ وَ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ بُنْدَارَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَمَّادٍ الْأَنْصَارِيِّ عَنْ سَدِيرٍ الصَّيْرَفِيِّ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى أَبِى عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فَقُلْتُ لَهُ وَ اللَّهِ مَا يَسَعُکَ الْقُعُودُ قَالَ وَ لِمَ يَا سَدِيرُ قُلْتُ لِكَثْرَهِ مَوَالِيکَ وَ شِيعَتِکَ وَ أَنْصَارِکَ وَ اللَّهِ لَوْ كَانَ لِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام مَا لَکَ مِنَ الشِّيعَهِ وَ الْأَنْصَارِ وَ الْمَوَالِى مَا طَمِعَ فِيهِ تَيْمٌ وَ لَا عَدِيٌّ

ص: ۱۶۰

۱- ۱. الكافى ج ۲: ۲۴۲.

فَقَالَ يَا سَدِيرُ كَمْ عَسَى أَنْ يَكُونُوا قُلْتُ مِائَهَ أَلْفٍ قَالَ مِائَهَ أَلْفٍ قُلْتُ نَعَمْ وَ مِائَتَيْ أَلْفٍ فَقَالَ وَ مِائَتَيْ أَلْفٍ قُلْتُ نَعَمْ وَ نِصْفَ الدُّنْيَا قَالَ فَسَكَتَ عَنِّی ثُمَّ قَالَ يَخِفُّ عَلَيْكَ أَنْ تَبْلُغَ مَعَنَا إِلَی يَنْبُعَ قُلْتُ نَعَمْ فَأَمَرَ بِحِمَارٍ وَ بَغْلٍ أَنْ يُسْرَجَا فَبَادَرْتُ فَرَكِبْتُ الْحِمَارَ فَقَالَ يَا سَدِيرُ تَرَی أَنْ تُؤْثِرَنِی بِالْحِمَارِ قُلْتُ الْبَغْلُ أَزْيَنُ وَ أَنْبَلُ قَالَ الْحِمَارُ أَرْفَقُ بِی فَنَزَلْتُ فَرَكِبَ الْحِمَارَ وَ رَكِبْتُ الْبَغْلَ فَمَضَيْنَا فَحَانَتِ الصَّلَاهُ فَقَالَ يَا سَدِيرُ انْزِلْ بِنَا نُصَلِّی ثُمَّ قَالَ هَذِهِ أَرْضٌ سَبِخَهٌ لَا يَجُوزُ الصَّلَاهُ فِيهَا فَسِرْنَا حَتَّی صِرْنَا إِلَی أَرْضٍ حَمْرَاءَ وَ نَظَرَ إِلَی غُلَامٍ يَرْعَی جِدَاءً فَقَالَ وَ اللَّهِ يَا سَدِيرُ لَوْ كَانَ لِی شِيعَهٌ بِعَدَدِ هَذِهِ الْجِدَاءِ مَا وَسِعَنِی الْقُعُودُ وَ نَزَلْنَا وَ صَلَّيْنَا فَلَمَّا فَرَغْنَا مِنَ الصَّلَاهِ عَطَفْتُ إِلَی الْجِدَاءِ فَعَدَدْتُهَا فَإِذَا هِيَ سَبْعَهَ عَشَرَ(۱).

**[ترجمه]كافی: از سدير صيرفی روايت شده است: «نزد امام صادق عليه‌السلام گفتم:«خانه نشينی برايت روا نيست.» فرمود:« چرا ای سدير؟» گفتم: «چون دوستان و شيعه و يارانت بسيارند. به خدا، اگر امير مومنان عليه‌السّلام اين همه شيعه و ياور و دوست كه داری می‌داشت، تَيم و عَدَی در حق او طمع نمی‌كردند.» فرمود: «ای سدير، به چه تعداد می‌رسند؟» گفتم: «صدهزار.» و فرمود: «صدهزار؟» گفتم: «آری، بلكه دويست هزار.» فرمود دويست هزار؟» گفتم: «آری، و نيمی از دنيا.» سدير صيرفی می گويد: «امام خاموش شد، آنگاه فرمود: «بر تو آسان است كه با ما تا ينبع بيايی؟» گفتم: «آری.» فرمود الاغی و استری زين كردند و من به سوی الاغ شتافتم و سوارش شدم. فرمود: «آی سدير، می‌خواهی الاغ را برای خود در برابر من برگزينی؟» گفتم: «استر، خوش نماتر است و برای بزرگان شايسته‌تر.» فرمود: «الاغ برای من هموارتر است.» من فرو آمدم، ايشان سوار الاغ شد و من سوار استر.

می‌رفتيم كه هنگام نماز شد. فرمود: «ای سدير، ما را فرود آور تا نماز بگزاريم.» سپس فرمود: «اين زمين شوره زار است و نماز در آن نشايد.» و رفتيم تا به زمينی سرخ رسيديم. نگريست به يك پسربچه كه بزغاله می‌چرانيد و فرمود: « به خدا ای سدير، اگر من به تعداد اين بزغاله ها شيعه داشتم، خانه نشينی برايم روا نبود.» فرود آمديم و نماز خوانديم. چون نماز به پايان رسيد، من رو به بزغاله ها كردم و آنها را شمردم، هفده تا بودند.» - . كافی ۲ : ۲۴۲ -

**[ترجمه]

بيان

سدير كأمير ما يسعك القعود أي ترك القتال و الجهاد و في المصباح قعد عن حاجته تأخر عنها و الموالي الأحباء المخلصون من الشيعه و تيم قبيله أبي بكر و عدي قبيله عمر أي ما طمع من غصب خلافته التيمي و العدوي أو قبيلتهما قال مائه ألف على سبيل التعجب و الإنكار يخف عليك بكسر الخاء أي يسهل و لا يثقل و في القاموس خف القوم ارتحلوا مسرعين.

و قال ينبع كينصر حصن له عيون و نخيل و زروع بطريق حاج مصر(۲) و في النهايه على سبع مراحل من المدينه من جهه البحر انتهى و قيل على أربع مراحل و هو من أوقاف أمير المؤمنين عليه السلام و هو عليه السلام أجرى عينه كما يظهر من الأخبار.

أن يسرجا بدل اشتمال لقوله حمار و بغل أزين أي الزينه في

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۲۴۲.

۲- ۲. القاموس ج ۳: ۸۷.

رکوبه أکثر و عند الناس أحسن و فی القاموس النبل بالضم الذکاء و النجابه نبل ککرم نباله فهو نبیل و امرأه نبیله فی الحسن بینه النباله و کذا الناقه أو الفرس و الرجل (۱)

و الحاصل أنی إنما اخترت لک البغل لأنه أشرف و أفضل و اختار علیه السلام الحمار لأن التواضع فیه أکثر مع سهوله الرکوب و النزول و السیر.

فحـانت الصـلاه أی قرب أو دخل وقتها فی القاموس حان یحین قرب و آن و کأن الأمر بالنزول أولا ثم الإعراض عنه للتنبیه علی عدم جواز الصـلاه فیها و فی المشهور محمول علی الکراهه إلا أن یحصل الاستقرار و سیأتی فی کتاب الصلاه و کره الصلاه فی السبخه إلا أن تکون مکانا لینا تقع علیه الجبهه مستویا و سنتکلم علیه إن شاء الله.

و قال الجوهری الجدی من ولد المعز و ثلاثه أجد فإذا کثرت فهی الجداء و لا تقل الجدایا و لا الجدی بکسر الجیم (۲)

و قال عطفت أی ملت و یومئ إلی أن الصاحب علیه السلام مع کثره من یدعی التشیع لیست له شیعه واقعیه بهذا العدد و قیل أی لا بد أن یکون فی عسکر الإمام علیه السلام هذا العدد من المخلصین حتی یمکنه طلب حقه بهذا العسکر لا أن هذا العدد کاف فی جواز الخروج.

**[ترجمه]«سـدیر» بر وزن امیر است. خـانه نشـینی به معنـای ترک جهـاد است. در مصـباح آمـده: «قعـد عن حاجته»: در انجام کارش تأخیر کرد. «موالی»: دوسـتان مخلص شیعه بودند. «تَیم»: تیره ابی‌بکر. «عدی»: تیره عُمر. یعنی این تیمی و عدوی یا تیره آنها، خلافتش را غصب نمی‌کردند. «صد هزار» که امام فرمود، از روی تعجب و انکار بود. «یخّف علیک»: با کسـر «خاء» یعنی آسان است و سـنگین نیست. در قاموس آمـده: «خفّ القوم» یعنی با شـتاب کوچ کردند. «ینبع»: قلعه ای است بر سـر راه حجاج مصری و چشمه ها و نخلستان و زراعت‌کاری دارد. - . قاموس ۳ : ۸۷ - به قول نهایه: هفت منزل از مدینه به سوی دریا است و گفته انـد: چهـار منزل، و از اوقاف علی علیه السـلام است و چنانچه از اخبار بر می‌آیـد، چشـمه اش را آن حضـرت روان کرده است.

«ان یسرّجا»: «بـدل اشـتمال» از حمـار و بغـل است. «أزین...»: یعنی زینت در سواری آن بیشـتر است و نزد مردم بهـتر است. در قاموس آمـده: «النبل - با ضـمّه - خوبی و نجابت است. «نبل ککرم»: نباله فاعل آن نبیل. «امرأه نبیله»: در خوبی؛ یعنی خوبی او روشن است، و همین طور شـتر و اسب و مرد. - . قـاموس ۴ : ۵۴ - خلاـصه اینکه: من تنهـا استر را برای او انتخاب کردم چون شرافتمندتر و بهتر بود، ولی امام علیه‌السلام الاغ را برگزید، چون تواضع در آن بیشتر است؛ به علاوه، آسانی سوار شدن و پیاده شدن و حرکت کردن نیز مطرح بوده است.

«فحانت الصـلاه»: یعنی وقت نماز نزدیک شـد و یا داخل شـد. در قاموس آمده: «حان یحین»: یعنی نزدیک شد و رسـید. اینکه ابتـدا فرمـان نزول داد برای نمـاز و سـپس رو گردانـد، برای بیـان روا نبودن نماز است در زمین شوره زار و نمک‌زار، و به قول مشهور، به کراهت تفسیر شده، مگر آنکه استقرار فراهم شود. در کتاب نماز آمده است: «و مکروه است نماز در نمک‌زار، جز آنکه نرم باشد و پیشانی درست بر آن برقرار شود.» و ان‌شاءاللّٰه درباره آن سـخن خواهیم گفت. جوهری می‌گوید: «الجدی» از

بچّه های بز است و «ثلاثه أجد»: یعنی سه بز؛ و چون زیاد شود «جداء» گفته می‌شود؛ و نگو: «الجدایا» و نه «الجدی» به کسر جیم. - . صحاح : ۲۲۹۹ -

«من رو کردم و بزغاله ها را شمردم»: اشاره دارد که حضرت صاحب الزمان علیه‌السلام با بسیاری مدعیان تشیع به این شماره شیعه درست ندارد، و گفته‌اند: باید در قشون امام باین شمار شیعه مخلص باشد تا بتواند با قشون خود حق خود را بخواهد، نه اینکه همین شماره برای خروج بس باشد.

**[ترجمه]

«۷»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ عَمَّارِ بْنِ مَرْوَانَ عَنْ سَمَاعَةَ بْنِ مِهْرَانَ قَالَ: قَالَ لِی عَبْدٌ صَالِحٌ علیه السلام یَا سَمَاعَةُ أَمِنُوا عَلَی فُرُشِهِمْ وَ أَخَافُونِی أَمَا وَ اللَّهِ لَقَدْ کَانَتِ الدُّنْیَا وَ مَا فِیهَا إِلَّا وَاحِدٌ یَعْبُدُ اللَّهَ وَ لَوْ کَانَ مَعَهُ غَیْرُهُ لَأَضَافَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَیْهِ حَیْثُ یَقُولُ- إِنَّ إِبْراهِیمَ کانَ أُمَّةً قانِتاً لِلَّهِ حَنِیفاً وَ لَمْ یَکُ مِنَ الْمُشْرِکِینَ (۳) فَصَبَرَ(۴)

بِذَلِکَ مَا شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ آنَسَهُ بِإِسْمَاعِیلَ وَ إِسْحَاقَ فَصَارُوا ثَلَاثَةً

ص: ۱۶۲

۱- ۱. القاموس ج ۴ ص ۵۴.

۲- ۲. الصحاح: ۲۲۹۹.

۳- ۳. النحل: ۱۲۰.

۴- ۴. فغبر، خ ل- کما فی متن الکافی.

أَمَا وَ اللَّهِ إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَقَلِيلٌ وَ إِنَّ أَهْلَ الْكَفْرِ كَثِيرٌ أَ تَدْرِی لِمَ ذَاکَ فَقُلْتُ لَا أَدْرِی جُعِلْتُ فِدَاکَ فَقَالَ صُيِّرُوا أُنْساً لِلْمُؤْمِنِينَ يَبُثُّونَ إِلَيْهِمْ مَا فِی صُدُورِهِمْ فَيَسْتَرِيحُونَ إِلَی ذَلِکَ وَ يَسْكُنُونَ إِلَيْهِ (۱).

**[ترجمه]کافی: امام کاظم علیه‌السلام به سماعه فرمود: «ای سماعه، در بستر خود آسودند و مرا دچار ترس کردند. به خدا، دنیا بود و در آن جز یک خداپرست نبود، و اگر بود، خدایش را به همراه او یاد می‌فرمود، در آنجا که فرموده: «إِنَّ إِبْراهِيمَ كانَ أُمَّةً قانِتاً لِلَّهِ حَنِيفاً وَ لَمْ يَکُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»، {راستی ابراهیم خود یک امتی بود، فرمانبر کامل و یکتاپرست، و نبود از بت پرستان.} - . نحل / ۱۲۰ - و بر آن شکیبا و پایدار ماند ماشاءاللّه، آنگاه خدا همدمی را، که اسماعیل و اسحاق بودند، داد و سه تا شدند.

آی، به خدا که مومن کم است و اهل کفر بسیار، می‌دانی برای چه؟» گفتم نمی‌دانم، جانم به قربانت.» فرمود: «برای اینکه همدم باشند و راز دل خود را به هم بگویند و با آن آرامش بجویند.» - . کافی ۲ : ۲۴۳ -

**[ترجمه]

بيان

أخافونی أی بالإذاعه و ترک التقیه و الضمیر فی أمنوا راجع إلی المدعین للتشیع الذین لم یطیعوا أئمتهم فی التقیه و ترک الإذاعه و أشار بذلک إلی أنهم لیسوا بشیعه لنا ثم ذکر لرفع استبعاد السائل عن قله المخلصین بقوله لقد کانت الدنیا و ما فیها الواو للحال و ما نافیه و لو کان معه غیره أی من أهل الإیمان لأضافه الله عز و جل إلیه لأن الغرض ذکر أهل الإیمان التارکین للشرک حیث قال و لم یک من المشرکین فلو کان معه غیره من المؤمنین لذکره معه.

إِنَّ إِبْراهِيمَ كانَ أُمَّةً قال فی مجمع البیان (۲) اختلف فی معناه فقیل قدوه و معلما للخیر قال ابن الأعرابی یقال للرجل العالم أمه و قیل أراد إمام هدی و قیل سماه أمه لأن قوام الأمه کان فیه و قیل لأنه قام بعمل أمه و قیل لأنه انفرد فی دهره بالتوحید فکان مؤمنا وحده و الناس کفار قانِتاً لِلَّهِ أی مطیعا دائما علی عبادته و قیل مصلیا حَنِيفاً أی مستقیما علی الطاعه و طریق الحق و هو الإسلام وَ لَمْ يَکُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ بل کان موحدا انتهی.

و قیل یحتمل أن یکون من للابتداء أی لم یکن فی آبائه مشرک و هو بعید و فی النهایه فی حدیث قس أنه یبعث یوم القیامه أمه واحده الأمه الرجل المتفرد بدین کقوله تعالی إِنَّ إِبْراهِيمَ كانَ أُمَّةً قانِتاً لِلَّهِ انتهی.

**[ترجمه]«مرا دچار ترس کردند.»: به سبب فاش کردن راز کیش خود و ترک تقیه. و ضمیر در «آمنوا» برمی گردد به مدّعیان تشیّع که با اینکه دعوی تشیع داشتند ولی درباره تقیه، از امامان خود را فرمان نمی‌بردند. این اشاره دارد که آنان شیعه واقعی نیستند برای ما. سپس، برای اینکه از پرسنده رفع کند، استبعاد کم بودن مخلص را فرمود: که در دنیا تنها یک خداپرست بود و او برای حال. «ما» برای نفی است در جمله «کانت الدنیا و ما فیها» و «اگر دیگری بود به همراه او یاد می کرد»: زیرا در مقام بیان یکتاپرستان بود که فرمود او از بت پرستها نبود و اگر مومن دیگری بود با او می‌فرمود.

«ابراهيم يـك امت بـود»: در مجمع البيـان گفته: «در معنـاى آن چنـد قول است: يكى پيشوا و اسـتاد و آموزنـده خير. - . مجمع البيان ۶ : ۳۹۱ - ابن اعرابى مى گويد: به مرد دانشمند مى گويند «امت» و گفته اند پيشواى هدايت است و به گفته‌اى، او را امت ناميـد، چون پايگـاه امـتى بود كه در ميـان آنـان بود، يـا گفته انـد: چون كـار امتى را انجـام مى‌داد؛ و بـاز به گفته‌اى، چون در روزگار خود تنها يكتاپرست بود و ديگر مردم كافر، و فرمانبر پيوسـته خدا بود؛ و گفته‌اند: چون نمازخوان اسـتوار بر طاعت در راه حق بود كه اسلام است و از بت پرست‌ها نبود و يكتاپرست بود.»

و گفته‌انـد: احتمـال مى رود كه «من» براى ابتلاـء باشـد و مقصـود اين است كه از نژاد بت پرست‌هـا نبـود و اين بعيـد است در معناى آيه. در نهايه است كه در حديث «قس» آمده كه روز قيامت يك امت محشور شود. امت مردى است كه تنها دينى دارد كه خدا فرموده: {راستش ابراهيم بود امتى فرمانبر خدا.}

**[ترجمه]

و أقول

كـأن هـذا كـان بعـد وفـاه لوط عليه السـلام أو أنه لما لم يكن معه و كان مبعوثا على قوم آخر لم يكن ممن يؤنسه و يقويه على أمره فى قومه فغبر بذلك

ص: ۱۶۳

۱- ۱. الكافى ج ۲: ۲۴۳.

۲- ۲. مجمع البيان ج ۶: ۳۹۱.

فی أکثر النسخ بالغین المعجمه و الباء الموحده أی مکث أو مضـی و ذهب کما فی القاموس فعلی الأول فیه ضـمیر مسـتتر راجع إلی إبراهیم و علی الثانی فاعله ما شاء الله و فی بعض النسخ فصبر فهو موافق للأول و فی بعضها بالعین المهمله فهو موافق للثانی.

و إن أهـل الکفر کثیر المراد بـالکفر هنا مقابل الإیمان الکامل کما قال سـبحانه وَ ما یُؤْمِنُ أَکْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَ هُمْ مُشْـرِکُونَ (۱) أ تدری لم ذاک هذا بیان لحقیه هذا الکلام أی قله عدد المؤمنین مع أنهم بحسب الظاهر کثیرون أو لأن الله تعالی لم جعل هؤلاء

فی صـوره المؤمنین أو لم خلقهم و المعنی علی التقـادیر أن الله جعـل هؤلاـء المتشـیعه أنسـا للمؤمنین لئلاـ یسـتوحشوا لقلتهم أو یکون عله لخروج هؤلاـء عن الإیمـان فـالمعنی أن الله تعـالی جعـل المخـالفین أنسا للمؤمنین فیبثون أی المؤمنون إلی المخالفین أسرار أئمتهم فبذلک خرجوا عن الإیمان.

و یؤید الاحتمالات المتقدمه خبر علی بن جعفر(۲)

فیستریحون إلی ذلک إلی بمعنی مع أو ضمن فی متعلقه معنی التوجه و نحوه.

**[ترجمه]این تنهـا بودن ابراهیم گویـا پس از وفات لوط اتفاق افتاده، یا اینکه چون به همراه او نبوده و به قوم دیگری مبعوث بوده، در برابر قومش همدم و کمک او نبوده است.

«فغبر بـذلک»: در بیشـتر نسـخه هـا بـا «غین» نقطه‌دار و «بـاء» تـک‌نقطه آمـده است. به قـول قـاموس، به معنی «درنـگ کرد» یا «گذشت» است. مطابق با معنی یکم، مقصود، ابراهیم علیه‌السلام است، و ماشاءاللَّه به معنی دوم، و در نسخه ای (فصبر) موافق با معنی یکم است و در دیگری (عبر) با «عین» بی نقطه، موافق معنی دوم.

«و به راستی، اهل کفر بسیارند در برابر مومن کامل»: خدا هم فرموده: «وَ ما یُؤْمِنُ أَکْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَ هُمْ مُشْـرِکُونَ»، {و نگروند به خدا جز که بیشترشان بت پرستند.} -. یوسف / ۱۰۶ -

«آنگاه فرمود: می‌دانی چرا؟»: حقیقت را بیان می کنـد که مومنان کم‌انـد اگرچه مدعی ایمان بسیار است. اینکه چرا اینان را به شکل مومنان قرار داد و یا چرا آنان را آفریـد؟ منظور در هر سه فرض این است که خدا این مومنان ظاهری را که شیعه مآب... اند، آرامش مومنان واقعی ساخته تا از کمی خود نهراسند، و بیان یا علت خروج اینان از ایمان است و معنا چنین است که علت بی ایمانی بیشتر آنها فاش کردن رازهای امامان نزد مخالفان است که مایه بیرون شـدن آنها از ایمان است؛ و مویـد احتمال‌های گذشـته است خبر آینده علی بن جعفر. «فیستریحون الی ذلک»: «الی» به معنای «مع» است، یا اینکه در متعلق «الی»، معنای توجه و مانند آن تضمین شده است.

**[ترجمه]

«۸»

کا، [الکافی] عَنِ الْعِـدَّهِ عَنْ سَـهْلٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أُورَمَهَ عَنِ النَّضْـرِ عَنْ یَحْیَی بْنِ أَبِی خَالِدٍ الْقَمَّاطِ عَنْ حُمْرَانَ بْنِ أَعْیَنَ قَالَ: قُلْتُ

لِأَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام جُعِلْتُ فِدَاکَ مَا أَقَلَّنَا لَوِ اجْتَمَعْنَا عَلَی شَاةٍ مَا أَفْنَیْنَاهَا فَقَالَ أَ لَا أُحَدِّثُکَ بِأَعْجَبَ مِنْ ذَلِکَ الْمُهَاجِرُونَ وَ الْأَنْصَارُ ذَهَبُوا إِلَّا وَ أَشَارَ بِیَدِهِ ثَلَاثَةً قَالَ حُمْرَانُ فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاکَ مَا حَالُ عَمَّارٍ قَالَ رَحِمَ اللَّهُ عَمَّاراً أَبَا الْیَقْظَانِ بَایَعَ وَ قُتِلَ شَهِیداً فَقُلْتُ فِی نَفْسِی مَا شَیْ ءٌ أَفْضَلَ مِنَ الشَّهَادَةِ فَنَظَرَ إِلَیَّ فَقَالَ لَعَلَّکَ تَرَی أَنَّهُ مِثْلُ الثَّلَاثَةِ أَیْهَاتَ أَیْهَاتَ (۳).

**[ترجمه]کافی: از حمران بن اعین روایت شده است که به امام باقر علیه‌السلام گفتم: «جانم به قربانت، چقدر ما کم هستیم؟ آنقدر که اگر بر سر خوراک گوسفندی جمع شویم، آن را تمامی نخوریم.» فرمود: «عجیب تر از این به تو بازنگویم: همه مهاجر و انصار رفتند جز...» - و با دست به سه اشاره کرد؛ من گفتم: «قربانت، حال عمار چگونه است؟» فرمود: «خدا عمار را، ابویقظان را رحمت کند. بیعت کرد و شهید شد.» من با خود گفتم: «چیزی از شهادت بهتر نیست.» به من نگریست و فرمود: «شاید او را چون آن سه دانی، هیهات، هیهات!» - . کافی ۲ : ۲۴۴ -

**[ترجمه]

بیان

ما أقلنا صیغه تعجب ما أفنیناها أی ما نقدر علی أکل جمیعها و أشار کلام الراوی و المراد به الإشاره بثلاثه أصابع من یده علیه السلام و ثلاثه کلام الإمام و المراد بالثلاثه سلمان و أبو ذر و المقداد

کَمَا رَوَی الْکَشِّیُ

۱- ۱. یوسف: ۱۰۶.

۲- ۲. الآتی تحت الرقم ۹.

۳- ۳. الکافی ج ۲ ص ۲۴۴.

عَنِ الْبَاقِرِ علیه السلام (۱)

أَنَّهُ قَالَ: ارْتَدَّ النَّاسُ إِلَّا ثَلَاثَهَ نَفَرٍ سَلْمَانُ وَ أَبُو ذَرٍّ وَ الْمِقْدَادُ قَالَ الرَّاوِی فَقُلْتُ فَعَمَّارٌ قَالَ كَانَ جَاضَ جَيْضَهً ثُمَّ رَجَعَ ثُمَّ إِنْ أَرَدْتَ الَّذِی لَمْ يَشُكَّ وَ لَمْ يَدْخُلْهُ شَیْ ءٌ فَالْمِقْدَادُ فَأَمَّا سَلْمَانُ فَإِنَّهُ عَرَضَ فِی قَلْبِهِ أَنَّ عِنْدَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام لیه السلام اسْمَ اللَّهِ الْأَعْظَمَ لَوْ تَكَلَّمَ بِهِ لَأَخَذَتْهُمُ الْأَرْضُ وَ هُوَ هَكَذَا وَ أَمَّا أَبُو ذَرٍّ فَأَمَرَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ بِالسُّكُوتِ وَ لَمْ يَأْخُذْهُ فِی اللَّهِ لَوْمَهُ لَائِمٍ فَأَبَى إِلَّا أَنْ يَتَكَلَّمَ.

جاض أی عدل عن الحق و مال.

و قال الجوهری (۲)

هیهات کلمه تبعید و التاء مفتوحه مثل کیف و أصلها هاء و ناس یکسرونها علی کل حال بمنزله نون التثنیه و قد تبدل الهاء الأولی همزه فیقال أیهات مثل هراق و أراق قال الکسائی و من کسر التاء وقف علیها بالهاء فقال هیهاه و من نصبها وقف بالتاء و إن شاء بالهاء.

**[ترجمه]«ما اقلّنا»: صیغه تعجّب است. «ما افنیناها»: یعنی نمی توانیم همه آن را بخوديم.«و أشار»: کلام راوی است. مقصود از اشاره با دست، اشاره کردن به سه تا انگشت است و آنها سلمان و ابوذر و مقدادند؛ چنانچه کشی - . رجال کشی : ۱۶ - از امام باقر علیه السلام روایت کرده است: «مردم برگشتند جز سه نفر: سلمان و ابوذر و مقداد. راوی گفت: «پس عمار؟» فرمود: «یک کژی کرد آنگاه برگشت. اگر حقیقتش را بخواهی، کسی که هیچ شک نکرد همان مقداد بود، اما سلمان به دلش افتاد که اسم اعظم نزد امیر مومنان است و کاش آن را به لب می آورد و زمین آن دشمنان را در خود می گرفت و او چنین بود. اما امیر مومنان درباره ابوذر فرمود: «خاموش بماند و برای آن از سوی خدا سرزنشی نمی‌شود.» و او نمی‌خواست جز برخلاف مخالفان سخن نگوید.»

«جاض»: یعنی از حق عدول کرد و منحرف شد. جوهری گفته: «هیهات» برای دور کردن است. و «تاء» با فتحه است، مانند «کیف» و اصل آن ها که مردم در هر حال آن را کسره می دهند، به سان نون تثنیه؛ و گاه «هاء اول» تبدیل به همزه می شود. گفته می‌شود «أیهات» مثل «هراق.» - . صحاح ۲۲۵۸ - اراق کسایی می گوید: هرکس «تاء» را کسره می‌دهد، وقف به «هاء» می کند و می گوید: «هیهاه» و هرکس «تاء» را نصب می‌دهد، وقف به «تاء» می کند و اگر خواست، وقف به «هاء» می کند .

**[ترجمه]

«۹»

کا، [الکافی] عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْمُعَلَّى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا الْحَسَنِ علیه السلام يَقُولُ: لَيْسَ كُلُّ مَنْ يَقُولُ بِوَلَايَتِنَا مُؤْمِناً وَ لَكِنْ جُعِلُوا أُنْساً لِلْمُؤْمِنِينَ (۳).

**[ترجمه]کافی: از علی بن جعفر روایت شده است: «شنیدم امام کاظم علیه‌السلام می فرمود: «نه هر که دم از دوستی ما می... زند مومن است، ولی برای آرامش مومنانند.» - . کافی ۲ : ۲۴۵ -

**[ترجمه]

«۱۰»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی بْنِ عُبَیْدٍ عَنْ یُونُسَ عَمَّنْ ذَکَرَهُ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَیَسْکُنُ إِلَی الْمُؤْمِنِ کَمَا یَسْکُنُ الظَّمْآنُ إِلَی الْمَاءِ الْبَارِدِ(۴).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «مومن با مومن آرامش می‌یابد ، همان گونه که تشنه با آب سرد.» - . کافی ۲ : ۲۴۷ -

**[ترجمه]

بیان

إلی المؤمن قیل إلی بمعنی مع

**[ترجمه]«الی المومن»: گفته شده «الی» به معنای «مع» است.

**[ترجمه]

و أقول

کأن فیه تضمینا و هذا تشبیه کامل للمعقول بالمحسوس فإن للظمآن اضطرابا فی فراق الماء و یشتد طلبه له فإذا وجده استقر و سکن و یصیر سببا لحیاته البدنی فکذلک المؤمن یشتد شوقه إلی المؤمن و تعطشه فی لقائه فإذا وجده سکن

۱- ۱. رجال الکشّیّ ص ۱۶.

۲- ۲. الصحاح: ۲۲۵۸.

۳- ۳. الکافی ج ۲: ۲۴۵.

۴- ۴. الکافی ج ۲: ۲۴۷.

و مال إليه و يحيا به حياه طيبه روحانيه فإنه يصير سببا لقوه إيمانه و إزاله شكوكه و شبهاته و زوال وحشته.

و قيل هذا السكون ينشأ من أمرين أحدهما الاتحاد فی الجنسیه للتناسب فی الطبیعه و الروح كما مر و المتجانسان یمیل أحدهما إلى الآخر و كلما كان التناسب و التجانس أكمل كان المیل أعظم كما روی أن الأرواح جنود مجنده ما تعارف منها ائتلف و ما تناكر منها اختلف و ثانیهما المحبه لأن المؤمن لكمال صورته الظاهره و الباطنه بالعلم و الإیمان و الأخلاق و الأعمال محبوب القلوب و تلك الصوره قد تدرك بالبصر و البصیره و قد تكون سببا للمحبه و السكون بإذن الله تعالى و بسبب العلاقه فی الواقع و إن لم یعلم تفصیلها.

**[ترجمه]گویا در آن ضمین است، و معقول را به محسوس مانند کرده، زیرا تشنه از بی آبی دل‌پریشان است و پیوسته آن را می‌جوید و چون می‌یابد، می‌آساید و می‌آرامد و آب، مایه زندگی تن او می‌شود؛ مومن هم بسیار شیفته شود به مومن و تشنه دیدار او است و چون او را می‌یابد، می‌آرامد و به او می‌گراید و با او زندگی خوش روحانی پیدا می‌کند، چراکه سبب قوت ایمان و رفع تردیدها و شبهات و هراس او می‌شود.

گفته اند: این آرامش از دو جا مایه می‌گیرد: یکی هم‌جنسی برای تناسب در منش و جان - چنانچه گذشت - و دو هم‌جنس به هم می‌گرایند و هر چه هم‌جنسی بیشتر، گرایش افزون‌تر؛ چنانچه روایت است، جان‌ها چون قشون‌های آماده اند و هر کدام با هم آشنا هستند، به هم می‌گرایند، و هر کدام ناآشنا، از هم جدا می‌شوند.

دوم: دوستی چون مومن، صورت و سیرتش به دانش و ایمان و اخلاق نیک و کردار پسندیده آراسته است و دلبر همه کس است. آن صورت، گاه دریافت می‌شود به دیده و بینایی دل، و گاه مایه دوستی و آرامش است به فرمان خدای تعالی و برای پیوند واقعی، گرچه تفصیل آن بر ما معلوم نیست .

**[ترجمه]

باب ۹ أصناف الناس فی الإیمان

الآیات

التوبه الْأَعْرابُ أَشَدُّ كُفْراً وَ نِفاقاً وَ أَجْدَرُ أَلَّا یَعْلَمُوا حُدُودَ ما أَنْزَلَ اللَّهُ عَلى رَسُولِهِ وَ اللَّهُ عَلِیمٌ حَكِیمٌ وَ مِنَ الْأَعْرابِ مَنْ یَتَّخِذُ ما یُنْفِقُ مَغْرَماً وَ یَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوائِرَ عَلَیْهِمْ دائِرَةُ السَّوْءِ وَ اللَّهُ سَمِیعٌ عَلِیمٌ وَ مِنَ الْأَعْرابِ مَنْ یُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ وَ یَتَّخِذُ ما یُنْفِقُ قُرُباتٍ عِنْدَ اللَّهِ وَ صَلَواتِ الرَّسُولِ أَلا إِنَّها قُرْبَةٌ لَهُمْ سَیُدْخِلُهُمُ اللَّهُ فِی رَحْمَتِهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ (۱) الشعراء وَ لَوْ نَزَّلْناهُ عَلى بَعْضِ الْأَعْجَمِینَ فَقَرَأَهُ عَلَیْهِمْ ما كانُوا بِهِ مُؤْمِنِینَ (۲)

۱- ۱. البراءه ۹۷- ۹۹.

۲- ۲. الشعراء: ۱۹۸.

محمد وَ إِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْماً غَيْرَكُمْ ثُمَّ لا يَكُونُوا أَمْثالَكُمْ (۱)

lt;meta info="- الْأَعْرابُ أَشَدُّ كُفْراً وَ نِفاقاً وَ أَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ ما أَنْزَلَ اللَّهُ عَلى رَسُولِهِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ وَ مِنَ الْأَعْرابِ مَنْ يَتَّخِذُ ما يُنْفِقُ مَغْرَماً وَ يَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوائِرَ عَلَيْهِمْ دائِرَةُ السَّوْءِ وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ وَ مِنَ الْأَعْرابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ يَتَّخِذُ ما يُنْفِقُ قُرُباتٍ عِنْدَ اللَّهِ وَ صَلَواتِ الرَّسُولِ أَلا إِنَّها قُرْبَةٌ لَهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ.

{بادیه نشینانِ عرب، در کفر و نفاق [از دیگران] سخت تر، و به اینکه حدود آنچه را که خدا بر فرستاده اش نازل کرده، ندانند، سزاوارترند. و خدا دانای حکیم است. و برخی از آن بادیه نشینان کسانی هستند که آنچه را [در راه خدا] هزینه می کنند، خسارتی [برای خود] می دانند، و برای شما پیشامدهای بد انتظار می برند. پیشامدِ بد برای آنان خواهد بود، و خدا شنوای داناست. و برخی [دیگر] از بادیه نشینان کسانی اند که به خدا و روز بازپسین ایمان دارند و آنچه را انفاق می کنند مایه تقرّب نزد خدا و دعاهای پیامبر می دانند. بدانید که این [انفاق] مایه تقرّب آنان است. به زودی خدا ایشان را در جوار رحمت خویش درآوَرَد، که خدا آمرزنده مهربان است. -. توبه / ۹۷ - ۹۹ - }

- وَ لَوْ نَزَّلْناهُ عَلى بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ فَقَرَأَهُ عَلَيْهِمْ ما كانُوا بِهِ مومِنِينَ. -. شعراء / ۱۹۸ - ۱۹۹ -

{و اگر آن را بر برخی از غیر عرب زبانان نازل می کردیم، و [پیامبر] آن را بر ایشان می خواند به آن ایمان نمی آوردند.} -إِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْماً غَيْرَكُمْ ثُمَّ لا يَكُونُوا أَمْثالَكُمْ. -. محمد / ۳۸ -

{و اگر روی برتابید [خدا] جای شما را به مردمی غیر از شما خواهد داد که مانند شما نخواهند بود.}

**[ترجمه]

تفسير

الْأَعْرابُ أَشَدُّ كُفْراً وَ نِفاقاً الأعراب سكان الباديه الذين لم يهاجروا إلى النبى صلى الله عليه و آله قال الراغب العرب أولاد إسماعيل و الأعراب جمعه فى الأصل و صار ذلک اسما لسكان الباديه قال تعالى قالَتِ الْأَعْرابُ آمَنَّا و قال الْأَعْرابُ أَشَدُّ كُفْراً وَ نِفاقاً انتهى (۲).

و كونهم أشد كفرا و نفاقا من أهل الحضر لتوحشهم و قساوتهم و جفائهم و نشوهم فى بعد من مشاهده العلماء و سماع التنزيل وَ أَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا أى أحق بأن لا يعلموا حُدُودَ ما أَنْزَلَ اللَّهُ عَلى رَسُولِهِ من الشرائع فرائضها و سننها و أحكامها وَ اللَّهُ عَلِيمٌ يعلم حال كل أحد من أهل الوبر و المدر حَكِيمٌ فيما يصيب به مسيئهم و محسنهم عقابا و ثوابا.

وَ مِنَ الْأَعْرابِ مَنْ يَتَّخِذُ أى يعد ما يُنْفِقُ أى يصرفه فى سبيل الله و يتصدق به مَغْرَماً أى غرامه و خسرانا إذ لا يحتسبه عند الله و لا يرجو عليه ثوابا و إنما ينفق رئاء و تقيه وَ يَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوائِرَ أى ينتظر بكم صروف الزمان و حوادث الأيام من الموت و القتل و المغلوبيه فيرجع إلى دين المشركين و يتخلص من الإنفاق عَلَيْهِمْ دائِرَةُ السَّوْءِ اعتراض بالدعاء عليهم بنحو ما يتربصونه أو إخبار عن وقوع ما يتربصون عليهم وَ اللَّهُ سَمِيعٌ لما يقولون عند الإنفاق و غيره عَلِيمٌ بما يضمرون.

قُرُباتٍ أى سبب قربات وَ صَلَواتِ الرَّسُولِ أى و سبب دعواته لأنه كان يدعو للمتصدقين بالخير و البركه و يستغفر لهم أَلا إِنَّها قُرْبَةٌ لَهُمْ شهاده من الله لهم بصحه معتقدهم و تصديق لرجائهم سَيُدْخِلُهُمُ اللَّهُ وعد لهم بإحاطه الرحمه عليهم إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ تقرير له.

ص: ۱۶۷

۱- ۱. القتال: ۳۸.

۲- ۲. المفردات: ۳۲۸، و فيه الاعراب ولد إسماعيل.

ما كانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ (۱) لفرط عنادهم و استنكافهم من اتباع العجم و ما قيل من أن المراد بالأعجمين البهائم فهو فى غايه البعد.

وَ إِنْ تَتَوَلَّوْا(۲) عطف على وَ إِنْ تُؤْمِنُوا وَ تَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ (۳) و قال على بن إبراهيم يعنى عن ولايه أمير المؤمنين عليه السلام.

يَسْتَبْدِلْ قَوْماً غَيْرَكُمْ أى يقم مكانكم قوما آخرين و قال على بن إبراهيم يدخلهم فى هذا الأمر ثُمَّ لا يَكُونُوا أَمْثالَكُمْ قال فى معاداتكم و خلافكم و ظلمكم لآل محمد عليه و عليهم السلام.

قال فى المجمع وَ إِنْ تَتَوَلَّوْا أى تعرضوا عن طاعته و عن أمر رسوله يَسْتَبْدِلْ قَوْماً غَيْرَكُمْ أمثل و أطوع منكم ثُمَّ لا يَكُونُوا أَمْثالَكُمْ بل يكونوا خيرا منكم و أطوع لله منكم.

وَ رَوَى أَبُو هُرَيْرَةَ: أَنَّ نَاساً مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ ذَكَرَ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ وَ كَانَ سَلْمَانُ إِلَى جَنْبِ رَسُولِ اللَّهِ فَضَرَبَ صلى الله عليه و آله يَدَهُ عَلَى فَخِذِ سَلْمَانَ فَقَالَ هَذَا وَ قَوْمُهُ وَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ كَانَ الْإِيمَانُ مَنُوطاً بِالثُّرَيَّا لَتَنَاوَلَهُ رِجَالٌ مِنْ فَارِسَ.

وَ رَوَى أَبُو بَصِيرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: إِنْ تَتَوَلَّوْا يَا مَعْشَرَ الْعَرَبِ- يَسْتَبْدِلْ قَوْماً غَيْرَكُمْ يَعْنِي الْمَوَالِيَ.

وَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: قَدْ وَ اللَّهِ أَبْدَلَ بِهِمْ خَيْراً مِنْهُمُ الْمَوَالِيَ (۴)

**[ترجمه]اعراب بیابانگرد بودند که نکوچیدند نزد پیغمبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله و سلم، و به قول راغب، عرب‌ها فرزندان اسماعیلند و اعراب در اصل جمع آنها بوده و نام بیابانگردان شده که خدا فرموده: {و گفتند اعراب ایمان آوردیم.} و فرموده: «الْأَعْرابُ أَشَدُّ كُفْراً وَ نِفاقاً»، {اعراب در کفر و نفاق سخت ترند.} - . مفردات: ۳۲۸ -

بیابانی‌ها در کفر و نفاق از شهری‌ها سخت ترند، چون وحشی و سخت‌دل و جفاگرند و دور از حضور علماء و قرآن بزرگ شدند و کمتر به حدود شرع - از واجب و مستحب و دیگر احکام - آشنایند. «و الله علیم» حال هر کس از چادر نشین ها وصحرانشینان را می داند. «حکیم» در کیفری که به بد های شما و پاداشی که به خوبانتان می دهد حکیم است. و آنچه در راه خدا هزینه کنند، امید ثواب بر آن ندارند و تنها از روی ریا و تقیه هزینه می کنند و چشم به راهند تا شما گرفتار پیشامدهای بد شوید؛ گرفتاری‌هایی چون مرگ و کشتار دشمن و شکست، تا به کیش بت پرستی برگردند و از هزینه های اسلامی رها شوند، {بد بر آنها باد و البته خواهد بود.}: جمله معترضه است که نفرین بر آنهاست به آنچه آنها برای شما چشم به راهند، یا اخبار آن است. «و الله سمیع» گفته های آنان را به هنگام انفاق و غیر آن می شنود و «علیم» است نسبت به آنچه در نهان دارند. «قربات»: یعنی سبب قربات.

صلوات رسول دعاهای خیر او است زیرا آن حضرت به صدقه‌پردازها دعای به خیر و برکت می‌کرد و آمرزش آنها را می... خواست. «الا إنّها قربه لهم: این گواهی از سوی خدا برای آنهاست که عقیده شان درست و امیدشان پذیرفته است .

«سیدخلهم الله»: وعده ای است به آنان تا رحمت الهی آنان را فرا گیرد. «ان الله غفور رحیم» : تثبیت این رحمت است.

«ما كانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ»، {بـدان مومن نمی‌شدند.} - . شـعراء / ۱۹۸ - : چون سـخت لجباز و روگرداننـد از پیروی عجم و اینکه به قول برخی اعجمین بهائم بی زبانند که بسیار بعید است.

«وَ إِنْ تَتَوَلَّوْا»، {و اگر رو برگردانید} - . محمد / ۳۸ - : عطف است بر «و ان تومنوا وتتّقوا یوتکم اجورکم.» - . محمد / ۳۶ - به قول علی بن ابراهیم: یعنی از ولایت امیر مومنان علیه‌السـلام، مردمی را به جای شـما قرار دهـد که شـیعه باشـند و چون شـما نباشند در دشمنی کردن و خلاف و ستم بر خاندان محمد صلّی‌اللّه‌علیه وآله‌وسلم.

در مجمع گفته: اگر رو گردانیـد از فرمان خدا و رسولش، به جای شـما مردمی را قرار می‌دهند بهتر و فرمانبرتر از شـما، و آنها مانند شما نباشند بلکه بهتر و فرمانبرتر از شما هستند. - . مجمع البیان ۹ : ۱۰۸ -

به روایت ابی‌هریره، چند تن از اصـحاب رسول اللّه صـلّی‌اللّه‌علیه‌وآله گفتند: «یا رسول اللّه، چه کسانی هستند آنان که خدا در قرآنش یاد کرده است؟» سـلمان پهلوی رسول خدا صـلّی‌اللّه‌علیه‌وآله بود. آن حضرت دست بر ران او زد و فرمود: «این، و تیره او، بدان که جانم به دست او است. اگر ایمان به ستاره ثریا آویخته باشد، مردانی از فارس آن را به دست می‌آورند.»

به روایت ابی بصـیر از امـام باقر علیه السـلام: « ای گروه عرب، اگر رویگردان شویـد، به جای شـما مردمی دیگر، از گروه‌های غیرعرب، قرار می‌دهد.» همچنین، از امام صادق علیه‌السلام روایت شده است: «البته به خدا که به جای آنان بهتر از آنان را قرار داد، از وابستگان دیگران.»

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

مع، [معـانی الأخبار] عَنْ مَاجِیلَوَیْهِ عَنْ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ عَنِ الْأَشْعَرِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ هَارُونَ عَنْ أَبِی یَحْیَی الْوَاسِطِیِّ عَمَّنْ ذَکَرَهُ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِنَّ النَّاسَ یَقُولُونَ مَنْ لَمْ یَکُنْ عَرَبِیّاً صَلْباً وَ مَوْلًی صَرِیحاً فَهُوَ سِفْلِیٌّ فَقَالَ وَ أَیُّ

۱- ۱. الشعراء: ۱۹۸.

۲- ۲. القتال: ۳۸.

۳- ۳. القتال: ۳۶.

۴- ۴. مجمع البیان ج ۹ ص ۱۰۸.

شَيْ ءٍ الْمَوْلَى الصَّرِيحُ فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ مَنْ مُلِكَ أَبَوَاهُ قَالَ وَ لِمَ قَالُوا هَذَا قَالَ لِقَوْلِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَوْلَى الْقَوْمِ مِنْ أَنْفُسِهِمْ فَقَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ أَ مَا بَلَغَكَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ أَنَا مَوْلَى مَنْ لَا مَوْلَى لَهُ أَنَا مَوْلَى كُلِّ مُسْلِمٍ عَرَبِيِّهَا وَ عَجَمِيِّهَا فَمَنْ وَالَى رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَ لَيْسَ يَكُونُ مِنْ نَفْسِ رَسُولِ اللَّهِ ثُمَّ قَالَ أَيُّهُمَا أَشْرَفُ مَنْ كَانَ مِنْ نَفْسِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَوْ مَنْ كَانَ مِنْ نَفْسِ أَعْرَابِيٍّ جِلْفٍ بَائِلٍ عَلَى عَقِبَيْهِ ثُمَّ قَالَ علیه السلام مَنْ دَخَلَ فِي الْإِسْلَامِ رَغْبَةً خَيْرٌ مِمَّنْ دَخَلَ رَهْبَةً وَ دَخَلَ الْمُنَافِقُونَ رَهْبَةً وَ الْمَوَالِي دَخَلُوا رَغْبَةً(۱).

**[ترجمه]معانی الاخبار: مردی به امام صادق علیه‌السلام گفت: «مردم می گویند هر که عربی اصل یا مولا و وابسته صریح نباشد، سفلی و زبون است.» فرمود: «وابسته صریح کدام است؟» و آن مرد گفت: «آن کس که پدر و مادرش مملوک بودند و او آزادشده.» فرمود: « برای چه این را می گویند؟» گفت: «برای اینکه رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه وآله فرموده: مولا و آزاد کرده، مردمی از خود آنهایند.» فرمود: «سبحان اللّه! آیا نرسیده به تو که رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «منم مولای هر که مولا ندارد و منم مولای هر مسلمان از عرب و عجم؟ پس، کسی که مولا و وابسته رسول خدا است آیا از خود رسول خدا صلّی... اللّه‌علیه‌وآله نیست؟»

آنگاه فرمود: «کدام شریفترند؟ آنکه از خود رسول خدا است، یا آنکه از یک عرب جلف شاشو بر پاشنه های خویش است.» سپس فرمود: «آن کس که از سر خواهش دل مسلمان شده بهتر است از کسی که از ترس مسلمان شده است؛ منافقان از ترس مسلمان شدند و موالی از سر میل خود.» - . معانی الاخبار ۴۰۵ -

**[ترجمه]

بيان

فی القاموس الصلب بالضم الشديد و الحسب و القوه و قال الصريح الخالص من كل شی ء و قال (۲)

السفل و السفله بكسرهما نقيض العلو و قد سفل ككرم و علم و نصر سفالا و سفولا و تسفل و سفل فی خلقه و علمه ككرم سفلا و يضم و سفالا ككتاب و فی الشی ء سفولا نزل من أعلاه إلی أسفله و سفله الناس بالكسر كفرحه أسافلهم و غوغاؤهم.

مولی القوم من أنفسهم كان غرضه صلی الله علیه و آله حثهم علی إكرام مواليهم و معتقيهم و رعايتهم و عدم الإزراء بشأنهم و تعييرهم بخسه نسبهم لا- أنهم فی حكمهم فی جميع الأمور كما فهمه بعض العامه قال فی النهايه فی حديث الزكاه مولی القوم منهم الظاهر من المذهب و المشهور أن موالی بنی هاشم و المطلب لا يحرم عليهم أخذ الزكاه لانتفاء النسب الذی به حرم علی بنی هاشم و المطلب و فی مذهب الشافعی علی وجه أنه يحرم علی الموالی أخذها لهذا الحديث و وجه الجمع بين الحديث و نفی التحريم أنه إنما قال هذا القول تنزيها لهم و بعثا علی التشبه بسادتهم و الاستنان بسنتهم فی اجتناب مال الصدقه التی هی أوساخ الناس.

۱- ۱. معانى الأخبار: ۴۰۵.

۲- ۲. القاموس ج ۳: ۳۹۶.

**[ترجمه]در قاموس آمده که صلب یعنی سخت، حسب و قوّت. می گوید: «الصریح»، یعنی ناب از هر چیز. می گوید: «السفل والسفله» با کسر هر دو، نقیض علو است. «قد سفُل» یعنی مانند کرم و علم و نصر. «سفالاً و سفولاً و تسفّل و سفل فی خلقه و علمه»، مانند کرم سفلًا و مضموم است. سفالاً مثل کتاب و «فی الشی سفولاً» یعنی از بالای آن به پایین آن آمد. «سفله الناس»، با کسر، مانند «فِرحه»، یعنی مردم پست و اراذل. اینکه فرمود: مولای هر قوم از خود آنها است، برای تشویق آنها است به احترام آزادشده ها و رعایت آنان و پست نکردن مقامشان و سرزنش آنها به پستی نژادشان، نه اینکه چون خود آنهایند در همه چیز، چنانچه برخی عامه فهمیدند. - . قاموس ۳ : ۳۹۶ -

در نهایه، در شرح حدیث زکات آمده است: مولا و آزاد کرده، مردمی از خود آنها است. آنچه که ظاهرا از مذهب فهمیده می‌شود و مشهور است، این است که آزاد کرده های بنی‌هاشم و مُطلب، روا است زکات بگیرند و بر آنها حرام نیست، چون پیوند نژادی که سبب حرمت زکات دادن به بنی هاشم و مطلب است در میان نیست. در مذهب شافعی، از راهی، گرفتن زکات برای این حدیث بر موالی آنها حرام است

و وجه جمع میان حدیث و نفی حرمت این است که همانا این را فرموده برای پاکی آنها و تشویقشان کرده که مانند آقایان خود باشند و با روش آنها از زکات بر کنار باشند.

**[ترجمه]

و أقول

غرض القائل أنه لیس غیر العرب من نجباء الناس و لما قال رسول الله صلی الله علیه و آله مولی القوم من أنفسهم فالمولی الصریح أیضا ملحق بهم فحمل الروایه علی الحقیقه و العموم و سائر الناس من أهل فارس و غیرهم من سقاط الناس و أراذلهم و لیسوا من أکفاء العرب کما کان عمر یقوله و ذلک أنه سمع من النبی صلی الله علیه و آله أن أنصار علی و أهل بیته علیهم السلام یکونون من العجم و لذا حکم بقتل العجم جمیعا لما استولی علی بلاد فارس فمنعه أمیر المؤمنین علیه السلام عن ذلک

وَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: سُنُّوا بِهِمْ سُنَّهَ أَهْلِ الْکِتَابِ.

فصار أولادهم من أهل العراق و غیرهم من أصحاب أئمتنا صلوات الله علیهم و أنصارهم و محل أسرارهم و دونوا الأصول و انتشر ببرکتهم علوم أهل البیت صلوات الله علیهم فی العالم.

و هذا الکلام الذی نقله الراوی عن المتعصبین من المخالفین الذین کانوا أعداء أهل البیت و شیعتهم و موالیهم کان مبنیا علی ما ذکرنا فأجاب علیه السلام متعجبا من کلامهم بأن النبی صلی الله علیه و آله و إن قال مولی القوم من أنفسهم قال أیضا أنا مولی من لا مولی له فالعجم کلهم رسول الله مولاهم.

و أیضا له صلی الله علیه و آله ولاء کل مسلم من العرب و العجم أی هو أولی بأمورهم و ناصرهم و معینهم فی الدنیا و الآخره و إن ماتوا و لا وارث لهم فهو وارثهم و علیه نفقتهم إن کانوا فقراء و یجب علیه قضاء دیونهم إن ماتوا و لا مال لهم من بیت مال

المسلمین و کذا بعده أوصیاؤه علیهم السلام موالیهم بتلک المعانی

کَمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِاتِّفَاقِ الْمُخَالِفِ وَ الْمُؤَالِفِ: مَنْ کُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلِیٌّ مَوْلَاهُ.

ثم بین علیه السلام أنهم أشرف من الموالی الصریح الذی ذکره الراوی لأنه علی مقتضی قوله إذا أعتق والدی رجل أعرابی جلف یبول علی عقبیه و لا یغسلهما للشقاق الذی فیهما و کان ذلک عادتهم و لذا أمرهم رسول الله صلی الله علیه و آله بغسل رجلیهم قبل الصلاه و قال ویل للأعقاب من النار فتوهموا أن ذلک فی الوضوء

ص: ۱۷۰

كما ذكره الجزرى فى النهايه أو هو كنايه عن عدم احترازهم عن البول فيصل إلى أرجلهم رشاشته و لا يغسلونها و الأول أظهر فكان (۱) هذا الرجل مولى صريحا للعرب و هو عندهم أشرف من العجم مع أن العجم مولى رسول الله صلى الله عليه و آله بمقتضى الخبر الثانى فهو من نفس رسول الله صلى الله عليه و آله بمقتضى الخبر الأول فكيف لا يكون أشرف منه و من مولاه.

ثم بين عليه السلام بوجه آخر أن العجم الذين كانوا فى ذلك الزمان من شيعتهم و أصحابهم أفضل من العرب الذين يفتخرون هؤلاء بالانتساب بهم فإن الموالى أى أولاد فارس دخلوا فى الإسلام رغبه و هم كانوا منافقين أظهروا الإسلام خوفا و رهبه فقوله فمن والى رسول الله صلى الله عليه و آله أى دخل فى الإسلام و لا- مولى له و صار رسول الله مولاه و الجلف فى أكثر النسخ بالجيم فى القاموس الجلف بالكسر الرجل الجافى و فى النهايه الجلف الأحمق و فى بعض النسخ بالخاء المفتوحه و اللام الساكنه و هو الردى ء من كل شى ء.

**[ترجمه]مقصود گوینده این بوده که مردم غیرعرب نجیب و بزرگوار نیستند و چون پیغمبر صلّی‌اللَّه‌علیه‌وآله و سلم فرموده آزاد کرده، مردمی از خود آنها است، مولای صریح هم به آنان می‌پیوندد. این شخص روایت را حمل بر حقیقت و عمومش کرده و از نظر او، بقیه مردم، از فارسیان و دیگران، مردمی زبون و واافتاده اند و هم‌ترازوی عرب نیستند، چنانچه عمر می گفته است. این برای آن بوده که عمر از پیغمبر صلّی‌اللَّه‌علیه‌وآله شنیده بود که یاران علی و خاندانش از عجم هستند، از این رو، وقتی بر ایران تسلط یافت، فرمان کشتار عجم ها را داد و امیر مومنان علیه‌السلام جلو او را گرفت و فرمود: «رسول خدا صلّی... اللَّه‌علیه‌وآله فرموده: « با آنان به روش اهل کتاب عمل کنید.» و فرزندان آنها، از عراقی و دیگران، اصحاب و انصار و رازداران امامان ما علیهم‌السلام شدند، کتاب‌های اصول شیعه را نوشتند؛ به برکت آنها، علوم اهل بیت در جهان منتشر شد و این سخن، که راوی از متعصبان مخالف که دشمن خاندان پیغمبر صلّی‌اللَّه‌علیه‌وآله و شیعه و دوستان آنهایند نقل کرد، بر پایه ای بود که گفتیم؛ و امام با تعجب از کلام پیغمبر صلّی‌اللَّه‌علیه‌وآله که فرموده مولای هر مردمی از خود آنها است، پاسخ داد و نیز فرمود: «پیغمبر فرموده: «من مولای هر بی مولا یم.» و مولای همه عجم، رسول خدا است.

همچنین، آن حضرت مولای هر مسلمانی است از عرب و عجم و سرپرست و یاور آنها است در دنیا و دیگرسرا؛ اگر آنان بی وارث بمیرند، وارث آنها است، اگر مسکین باشند، هزینه آنها بر او است و باید وامشان را بپردازد؛ اگر بمیرند و مالی نداشته باشند، پرداخت آن از بیت المال مسلمانان است؛ پس از آن حضرت نیز، اوصیای او همین مقام را دارند، با همین معانی؛ چنانچه به اتفاق مخالف و موافق، رسول خدا فرموده هر کس را من مولایم پس علی مولا است .

آنگاه بیان کرد که آنان شریفترند از مولای صریح که راوی گفت، زیرا به گفته او، چون پدر یا مادری تازی و سبک‌سر که بر پاشنه های خود می‌شاشند و آنها را نمی‌شویند، زیرا ترکیده‌اند، و بنده ای را آزاد می کنند و این شیوه آنها بوده، از این رو، رسول خدا صلّی‌اللَّه‌علیه‌وآله به آنها فرموده پایشان را پیش از نماز بشویند و فرمود: «وای بر پاشنه ها از دوزخ.» و آنان پنداشتند که شستن یا جزء وضو است چنانچه جزری در نهایه گفته است؛ یا کنایه از این است که از ادرار کردن خودداری ندارند و به پاهاشان می‌پاشد و آن را نمی‌شویند، و فرض اول روشن‌تر است. چنین آزادشده ای وابسته و مولای صریح است برای عرب و اشرف از عجم است. بپندار که عجم همه آزاد کرده رسول خدا هستند بر اساس حکم خبر دوم، و از خود رسول هستند بر اساس حکم خبر اول، پس چرا اشرف از خود او و مولای او نباشند؟

آنگاه از راه دیگر بیان کرد که مردم عجم که در آن زمان شیعه و اصحاب امامان بودند برترند از عرب که به نژاد خود می... بالیدند، زیرا موالی، که فارسی‌زاده بودند، از رغبت دل مسلمان شدند، در حالی که عرب منافق بودند و از ترس و هراس اظهار مسلمانی کردند. هر کس مسلمان شود و مولا نداشته باشد، رسول خدا مولای او باشد.

«الجلف» در بیشتر نسخه ها با «جیم» آمده است. در قاموس آمده: «الجلف» با کسره، مرد خشک‌سر است. در نهایه آمده: «الجلف» یعنی احمق، و در برخی از نسخه ها با «خاء مفتوح» و «لام ساکن» آمده، به معنای پست‌تر از هر چیز.

**[ترجمه]

«۲»

مع، [معانی الأخبار] عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدٍ عَنْ سَلَمَهَ بْنِ الْخَطَّابِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَشْعَثِ عَنِ الدِّهْقَانِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ زَیْدٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ مُوسَی بْنِ جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِنَّمَا شِیعَتُنَا الْمَعَادِنُ وَ الْأَشْرَافُ وَ أَهْلُ الْبُیُوتَاتِ وَ مَنْ مَوْلِدُهُ طَیِّبٌ قَالَ عَلِیُّ بْنُ جَعْفَرٍ فَسَأَلْتُهُ عَنْ تَفْسِیرِ ذَلِکَ فَقَالَ الْمَعَادِنُ مِنْ قُرَیْشٍ وَ الْأَشْرَافُ مِنَ الْعَرَبِ وَ أَهْلُ الْبُیُوتَاتِ مِنَ الْمَوَالِی وَ مَنْ مَوْلِدُهُ طَیِّبٌ مِنْ أَهْلِ السَّوَادِ(۲).

**[ترجمه]معانی الاخبار: از امام کاظم علیه السلام روایت شده است: «همانا شیعه ما مردم اصیل و اشرافند و مردم خانواده دار و هر کس که حلال‌زاده است.» علی بن جعفر گفت: «تفسیرش را از آن حضرت پرسیدم، فرمود:« مردم اصیل از قریش باشند، اشراف از عرب، خانواده‌داران از موالی و حلال زاده ها از اهل سواد.» - . معانی الاخبار : ۱۵۸ -

**[ترجمه]

بیان

أهل السواد أهل العراق لأن أصلهم كانوا من العجم ثم اختلط العرب بهم بعد بناء الكوفه فلا یعدون من العرب و لا من العجم قال فی المصباح العرب تسمی الأخضر الأسود لأنه یری كذلک علی بعد و منه سواد العراق لخضره أشجاره و زروعه.

**[ترجمه]اهل سواد، اهل عراقند که ریشه عجمی دارند و پس از بنای کوفه، با عرب‌ها آمیخته شدند و اکنون دیگر نه عرب هستند و نه عجم. در المصباح گفته: عرب سبزه را سواد خوانند، زیرا از دور چنان نماید و از این معنا گرفته شده سواد عراق، به دلیل سبزه های اشجار و زراعتش.

**[ترجمه]

«۳»

ع، [علل الشرائع] الْقَطَّانُ عَنِ السُّكَّرِیِّ عَنِ الْجَوْهَرِیِّ عَنِ ابْنِ عُمَارَهَ عَنْ أَبِیهِ قَالَ سَمِعْتُ الصَّادِقَ جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ علیه السلام

يَقُولُ: الْمُؤْمِنُ عَلَوِيٌّ لِأَنَّهُ عَلَا فِی الْمَعْرِفَهِ

ص: ۱۷۱

۱- ۱. جواب قوله:« إذا أعتق».

۲- ۲. معانی الأخبار: ۱۵۸.

وَ الْمُؤْمِنُ هَاشِمِيٌّ لِأَنَّهُ هَشَمَ الضَّلَالَهَ وَ الْمُؤْمِنُ قُرَشِيٌّ لِأَنَّهُ أَقَرَّ بِالشَّيْ ءِ الْمَأْخُوذِ عَنَّا وَ الْمُؤْمِنُ عَجَمِيٌّ لِأَنَّهُ اسْتَعْجَمَ عَلَيْهِ أَبْوَابَ الشَّرِّ وَ الْمُؤْمِنُ عَرَبِيٌّ لِأَنَّ نَبِيَّهُ صلى الله عليه و آله عَرَبِيٌّ وَ كِتَابَهُ الْمُنْزَلَ بِلِسانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ وَ الْمُؤْمِنُ نَبَطِيٌّ لِأَنَّهُ اسْتَنْبَطَ الْعِلْمَ وَ الْمُؤْمِنُ مُهَاجِرِيٌّ لِأَنَّهُ هَجَرَ السَّيِّئَاتِ وَ الْمُؤْمِنُ أَنْصَارِيٌّ لِأَنَّهُ نَصَرَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ أَهْلَ بَيْتِ رَسُولِ اللَّهِ وَ الْمُؤْمِنُ مُجَاهِدٌ لِأَنَّهُ يُجَاهِدُ أَعْدَاءَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فِي دَوْلَهِ الْبَاطِلِ بِالتَّقِيَّهِ وَ فِي دَوْلَهِ الْحَقِّ بِالسَّيْفِ (۱).

**[ترجمه]علل الشرایع: از عماره روایت شده است: «شنیدم امام صادق علیه‌السلام می‌فرمود: «مومن علوی است چون در معرفت بالا است؛ مومن هاشمی است چون گمراهی را درهم شکسته است؛ مومن قریشی است چون اقرار دارد به چیزی که از ما دریافت شده است؛ مومن، عجمی است چون درهای بد به روی او بسته است؛ مومن عربی است چون پیغمبرش عربی است و کتابش به عربی مبین نازل شده است؛ مومن نبطی است زیرا دانش را استنباط کرده است؛ مومن مهاجری است چون از گناهان کوچیده؛ مومن انصاری است چون خدا و رسولش و خاندان رسولش را یاری کرده؛ مومن مجاهد است چون با دشمنان خدا عزوجل جهاد می‌کند، در دولت باطل با تقیه و در دولت حق، با شمشیر.» - . علل الشرائع ۲ : ۱۵۲ -

**[ترجمه]

بيان

كأن المقصود من هذه الروايه أن مناط الشرف و الفضل و الكرامه الإيمان و التقوى و العمل الصالح فإذا انضمت إليه سائر الجهات كانت أحسن و أشرف و إن افترقتا فصاحب الإيمان و التقوى أشرف و بالكرامه أحرى.

بل يمكن إثبات تلك الصفات له أيضا لأنه متصف بما هو مناط الشرف فيها فالمؤمن علوى لأن فضل العلوى من جهه الانتساب إلى على عليه السلام من جهه النسب و فضله عليه السلام من جهه كماله فى الإيمان و المعرفه و العلم و العمل فمن انتسب إليه عليه السلام بهذه الجهات كان انتسابه الروحانى إليه أقوى من الانتساب الجسمانى من جهه النسب فقط فهو علوى لعلوه فى المعرفه و انتسابه إليه من هذه الجهه.

و كذا الهاشمى لأن شرافه الانتساب إلى هاشم إما لشرفه أو لشرف الرسول صلى الله عليه و آله فإن الانتساب إليه يستلزم قرابته فعلى الأول ففضل هاشم من جهه كونه من أوصياء إبراهيم عليه السلام و كسره للضلاله و البدع أقوى من إطعامه و كسره للثريد فالانتساب إليه من هذه الجهه أقوى و المؤمن منسوب إليه من تلك الجهه و أما على الثانى فظاهر بتقريب ما مر فى العلوى.

قال الفيروزآبادى (۲)

الهشم كسر الشي ء اليابس أو الأجوف أو كسر العظام و الرأس خاصه أو الوجه و الأنف أو كل شي ء و هاشم أبو عبد المطلب

۱- ۱. علل الشرائع ج ۲ ص ۱۵۲.

٢- ٢. القاموس ج ٢ ص ١٩٠. و قد مر نقله فيما سبق.

و اسمه عمرو لأنه أول من ثرد الثريد و هشمه و هذا البيان بوجهه جاء فی القرشی و قوله لأنه أقر بالشی ء لرعايه المناسبه اللفظيه لا لبيان جهه الاشتقاق و إن أمكن حمله على الاشتقاق الكبير.

قال فی القاموس (۱)

قرشه يقرشه و يقرشه قطعه و جمعه من هاهنا و هاهنا و ضم بعضه إلی بعض و منه قريش لتجمعهم إلی الحرم أو لأنهم كانوا يتقرشون البياعات فيشترونها أو لأن النضر بن كنانه اجتمع فی ثوبه يوما فقالوا تقرش أو لأنه جاء إلی قومه فقالوا كأنه جمل قريش أی شديد أو لأن قصيا كان يقال له القرشی أو لأنهم كانوا يفتشون الحاج فيسدون خلتها إلی أن قال و النسبه قرشی و قريشی.

و قال (۲)

العجم بالضم و بالتحريک خلاف العرب و الأعجم من لا يفصح كالاعجمی و الأخرس و العجمی من جنسه العجم و إن أفصح و أعجم فلان الكلام ذهب به إلی العجمه و استعجم سكت و القراءه لم يقدر عليها لغلبه النعاس.

و فی النهايه كل من لا يقدر على الكلام فهو أعجم و مستعجم و منه الحديث فإذا قام أحدكم من الليل فاستعجم القرآن على لسانه أی أرتج عليه فلم يقدر أن يقرأ كأنه صار عجمه انتهی. و الحاصل أنه لا يهتدی إلی الشر و لا يأتی منه إلا الخير فهو على بناء المجهول و يحتمل المعلوم و سيأتی الكلام فی النبطی و سائر الفقرات ظاهره مما مر.

و يحتمل أن يكون المعنی أن المؤمن لشرفه و كماله يمكن أن يطلق عليه كل من هذه الألفاظ بوجه حسن و إن كان قريبا مما مر أو المعنی أنه من أی هذه الأصناف كان فإطلاقه عليه بوجه حسن يتضمن مدحا عظيما و الأول أظهر.

**[ترجمه]گويا منظور اين روايت اين است كه مناط شرف و فضل و كرامت، ايمان و تقوی و كردار خوب است و اگر جهت ديگری به آن اضافه شود، بهتر و با شرافت تر باشد، وگرنه كسی كه ايمان و تقوی دارد اشرف است و سزاوار احترام است.

همچنين، می توان اوصاف ديگری را هم برايش ثابت كرد، زيرا كه مايه شرف آنها را هم دارا است و می‌توان گفت مومن هر كه باشد علوی است، زيرا شرافت علوی به پيوستگی نژاد او است با علی عليه السلام. اين فضيلت برای كمال ايمان و معرفت و علم و عمل آن حضرت است و هر كه آنها را دارد فرزند روحانی او است كه پيوست روحانی قوی‌تر است از صرف پيوست جسمانی؛ و او علوی است چون در معرفت عالی است و از اين رو به آن حضرت وابسته است؛ و چنين است هاشمی، زيرا شرافت نسبت به هاشم يا برای شرف خود او است يا شرف پيغمبر صلّی‌اللّه عليه‌وآله كه از خويشان او است. شرف هاشم از اين است كه از اوصيای حضرت ابراهيم بوده و در هم شكستن ضلالت و بدعت به دست او، اقوی است از اطعام او و شكستن تريد برای مهمانانش، و نسبت با او از اين جهت اقوی است و از اين رو، مومن با او نسبت پيدا می‌كند. اما از جهت انتساب او به رسول، مطلب روشن است نسبت به آنچه درباره علوی گفته شد.

در قاموس گفته: «هشم» شكستن چيز خشك و يا توخالی است، يا شكستن استخوان ها، مخصوصاً استخوان سر يا صورت و

دماغ، یا شکستن هر چیزی. هاشم پدر عبدالمطلب و نامش عمرو است، زیرا نخستین کسی بود که ترید کرد و آن را شکست.» - . قاموس ۲ : ۱۹۰ -

همین بیان در قریشی نیز هست و اینکه فرمود: «اقر بالشی ء»، برای رعایت تناسب لفظی است نه بیان جهت اشتقاق، اگرچه می شود آن را حمل به اشتقاق کبیر کرد.

در قاموس گفته: «قُرش به معنی فراهم کردن چیزی است از اینجا و آنجا و پیوستن آن با هم.» - . قاموس ۲ : ۲۸۳ - ۲۸۴ - به این دلیل که قریش عرب در حرم مکه جمع می‌شدند، یا به این دلیل که اجناس را جمع می کردند و آنها را می فروختند؛ یا به این دلیل که نضر بن کنانه یک روز خود را در لباسش جمع کرد و گفتند:« تفرّش»، یعنی در لباسش جمع شد؛ یا به این دلیل که نزد تیره اش آمد و آنان گفتند: «جمل قریش»، یعنی شتری سخت؛ یا به این دلیل که به «قصّی» گفته می شد قرشی؛ یا به این جهت که حاجیان را تفتیش می کردند و فقرشان را جبران می کردند تا آن که گوید: و نسبت قرشی و قریشی است. همچنین، گفته: «عجم با ضمه و نیز با حرکت، خلاف عرب است و «الاعجم» کسی است که خوب صحبت نمی کند، مانند اعجمی و اخرس. و عجمی کسی است که جنس او عجم است گرچه فصیح صحبت کند. «اعجم فلان الکلام»: یعنی درست صحبت نمی کند. «استعجم»: یعنی ساکت شد. «استعجم القرائه»: یعنی توان قرائت ندارد چون خواب بر او چیره شده است.» در نهایه گفته: «هر کس نتواند سخن بگوید اعجم و مستعجم است و از آن است حدیث: «هر گاه یکی از شماها شب برخیزد و بسته شود زبانش از خواندن قرآن.» یعنی زبانش بند بیاید و نتواند بخواند و گویا زبانش بسته شده باشد.» - . قاموس ۴ : ۱۴۷ -

حاصل اینکه: راه به بدی ندارد و جز خوبی نمی‌آورد. «استعجم» مجهول است و احتمال معلوم بودن هم در آن می رود. از معنی نبطی سخن به میان می‌آید و عبارات دیگر حدیث روشن باشند. چه‌بسا مقصود حدیث این است که به جهت شرف و کمال مومن می شود هر یک از این الفاظ را با معنای خوبی به او اطلاق کرد و این نزدیک همان معنا است که گذشت؛ یا مقصود این است که مومن از هر کدام این دسته ها باشد، اطلاق آنها بر او به وجه نیکو، ستایش بزرگی برایش به شمار می آید، و معنی تفسیر اول روشن‌تر است.

**[ترجمه]

«۴»

فس، [تفسیر القمی]: وَ لَوْ نَزَّلْناهُ عَلی بَعْضِ الْأَعْجَمِینَ فَقَرَأَهُ عَلَیْهِمْ ما کانُوا بِهِ مُؤْمِنِینَ (۳)

ص: ۱۷۳

۱- ۱. المصدر ج ۲: ۲۸۳ و ۲۸۴.

۲- ۲. المصدر ج ۴: ۱۴۷.

٣- ٣. الشعراء: ١٩٨.

قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام لَوْ نُزِّلَ الْقُرْآنُ عَلَى الْعَجَمِ مَا آمَنَتْ بِهِ الْعَرَبُ وَ قَدْ نُزِّلَ عَلَى الْعَرَبِ فَآمَنَتْ بِهِ الْعَجَمُ فَهَذِهِ فَضِيلَهُ الْعَجَمِ.

**[ترجمه]تفسیر قمی: در تفسیر علی بن ابراهیم آمده است: «وَ لَوْ نَزَّلْناهُ عَلى بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ فَقَرَأَهُ عَلَيْهِمْ ما كانُوا بِهِ مُؤْمِنِين»، {و اگر فرو آورده بودیم به یکی از عجمان و خوانده بودش بر آنان، نبودند بدان مومنان.} - . شعراء / ۱۹۸ - امام صادق علیه‌السلام در این باره فرمود: «اگر قرآن بر عجم فرو شده بود، عرب به آن نمی گرویدند، اما بر عرب فرو شد و عجم به آن گرویدند، و این است فضل عجم بر عرب.»

**[ترجمه]

«۵»

فس، [تفسیر القمی] عَنْ مُحَمَّدٍ الْحِمْيَرِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ السِّنْدِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ يُونُسَ بْنِ يَعْقُوبَ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ قَيْسٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: يَا ابْنَ قَيْسٍ وَ إِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْماً غَيْرَكُمْ ثُمَّ لا يَكُونُوا أَمْثالَكُمْ (۱) عَنَى أَبْنَاءَ الْمَوَالِي الْمُعْتَقِينَ.

**[ترجمه]تفسیر قمی: در تفسیر علی بن ابراهیم، از یعقوب بن قیس روایت شده است که امام صادق علیه‌السّلام به او فرمود: «وَ إِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْماً غَيْرَكُمْ ثُمَّ لا يَكُونُوا أَمْثالَكُم»، {اگر روی برگردانید، به جای شما مردمی می‌آیند جز شما، و آنگاه نباشند به مانند شما.} - . محمد / ۳۸ - مقصود، فرزندان آزاد شده موالی است.»

**[ترجمه]

«۶»

ب، [قرب الإسناد] عَنِ ابْنِ طَرِيفٍ عَنِ ابْنِ عُلْوَانَ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ علیهما السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: لَوْ كَانَ الْعِلْمُ مَنُوطاً بِالثُّرَيَّا لَتَنَاوَلَتْهُ رِجَالٌ مِنْ فَارِسَ (۲).

**[ترجمه]قرب الاسناد: رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله‌وسلم فرمود: «اگر دانش به ثریا آویخته باشد مردانی از پارس آن را به دست می‌آورند.» - . قرب الاسناد: ۵۲ چاپ سنگی -

**[ترجمه]

«۷»

ب، [قرب الإسناد] بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله فِي فَارِسَ ضَرَبْتُمُوهُمْ عَلَى تَنْزِيلِهِ وَ لَا تَنْقَضِي الدُّنْيَا حَتَّى يَضْرِبُوكُمْ عَلَى تَأْوِيلِهِ (۳).

**[ترجمه]قرب الاسناد: پیغمبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله‌وسلم درباره پارسیان فرمود: «شما به حکم تنزیل قرآن آنها را بزنید و دنیا

نگذرد تا آنها شما را به حکم تأویل آن، بزنند.» - . قرب الاسناد: ۵۲ چاپ سنگی -

**[ترجمه]

«۸»

ع، [علل الشرائع] عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ هَاشِمٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَمَّادٍ عَنْ شَرِيكٍ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: لَا تَسُبُّوا قُرَيْشاً وَ لَا تُبْغِضُوا الْعَرَبَ وَ لَا تُذِلُّوا الْمَوَالِيَ وَ لَا تُسَاكِنُوا الْخُوزَ وَ لَا تُزَوِّجُوا إِلَيْهِمْ فَإِنَّ لَهُمْ عِرْقاً يَدْعُوهُمْ إِلَى غَيْرِ الْوَفَاءِ(۴).

**[ترجمه]علل الشرایع: رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «دشنام ندهید به قریش، دشمنی نکنید با عرب، خوار نداريد موالی را، همنشینی نکنید با خوزی‌ها و از آنها زن نگیرید و زن ندهید زیرا در آنها رگ بی‌وفایی است.» - . علل الشرائع ۲ : ۷۹ -

**[ترجمه]

بیان

الموالی المعتقون و أبناؤهم و من لحق بقبیله و لیس منهم و كأن المراد فی الأخبار العجم فإن أولاد الفرس غلب العرب على آبائهم فكأنهم أعتقوهم أو أنهم لإيمانهم ألحقوا بأئمتهم فصاروا موالی العرب و فی القاموس (۵) الخوز بالضم جیل من الناس و اسم لجمیع بلاد خوزستان.

**[ترجمه]«موالی»: آزادشده ها و فرزندانشان هستند. «هر کس به قبیله ای وابسته و از نژاد آن نیست.»: بر اساس اخبار، گویا مقصود عجم باشند، زیرا عرب بر پدران آنها غلبه کردند، پس گویا که آنان را آزاد کردند؛ یا به دلیل ایمانشان، به امامانشان ملحق شدند و موالی عرب شدند. در قاموس - . قاموس ۲ : ۱۷۵ - گفته: خوز - به ضمه - تیره ای است از مردم، و نامی است برای همه بلاد خوزستان.

**[ترجمه]

«۹»

ع، [علل الشرائع] عَنِ ابْنِ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ مَعْرُوفٍ عَنْ عَاصِمٍ عَنْ أَبِی بَكْرٍ الْحَضْرَمِيِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ يَفْتَرِي عَلَى الرَّجُلِ

١- ١. القتال: ٣٨.

٢- ٢. قرب الإسناد: ٥٢ ط حجرى.

٣- ٣. قرب الإسناد ص ٥٢.

٤- ٤. علل الشرائع ج ٢: ٧٩.

٥- ٥. القاموس ج ٢: ١٧٥.

مِنْ جَاهِلِيَّهِ الْعَرَبِ قَالَ يُضْرَبُ حَدّاً قُلْتُ حَدّاً قَالَ نَعَمْ إِنْ (۱)

يَدْخُلْ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله (۲).

**[ترجمه]علل الشـرایع: از ابی‌بکر خضرمی، روایت شده است: «از امام صادق علیه‌السلام پرسیدم درباره مردی که به مردی از عرب‌های جاهلی افترا بزنند؛ فرمود: «او را حد باید.» گفتم: «حد؟» فرمود: «آری، اگر برخورد به رسول خدا دارد و ننگین است برای آن حضرت.» - . علل الشرائع ۲ : ۷۹ -

**[ترجمه]

بيان

كأنه محمول على ما إذا سرى شينه إليه صلى الله عليه و آله كأجداده و جداته أو أقاربه القريبه كما يومئ إليه قوله إنه يدخل أي عيبه و عاره أو هو من الدخل بمعنى العيب و لو كان إن يدخل كما في بعض النسخ كان ما ذكرنا أظهر.

**[ترجمه]«اگر زشتی آن به اجـداد یا جدّات یا خویشان نزدیک آن حضـرت برخورد کند.»: گفته حضـرت به آن اشاره دارد که «انّه یدخل» یعنی عیب و عارش بر رسول خدا صـلّی‌اللَّه‌علیه‌وآله‌وسلم وارد می شود. «الدخل»: به معنای عیب است. اگر «إن یدخل» باشد، آن گونه که در برخی از نسخه ها آمده است، مطلبی که آوردیم روشن تر خواهد بود.

**[ترجمه]

«۱۰»

ع، [علل الشـرائع] عَنِ ابْنِ الْمُتَوَكِّلِ عَنِ السَّعْدَآبَادِيِّ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنْ عَبْدِ الْعَظِيمِ الْحَسَنِيِّ عَنْ حَرْبٍ عَنْ شَيْخٍ مِنْ بَنِي أَسَدٍ يُقَالُ لَهُ عَمْرٌو عَنْ ذَرِيحٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: أَصَابَ بَعِيراً لَنَا عِلَّةٌ وَ نَحْنُ فِي مَاءٍ لِبَنِي سُلَيْمٍ فَقَالَ الْغُلَامُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَا مَوْلَايَ أَنْحَرُهُ قَالَ لَا تَلَبَّثْ فَلَمَّا سِرْنَا أَرْبَعَهَ أَمْيَالٍ قَالَ يَا غُلَامُ انْزِلْ فَانْحَرْهُ وَ لَأَنْ تَأْكُلَهُ السِّبَاعُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ تَأْكُلَهُ الْأَعْرَابُ (۳).

**[ترجمه]علل الشـرایع: امام صادق علیه‌السـلام فرمود: «یک شتر از کاروانش بر سـر آب بنی سـلیم بیمار شد و غلامش به آن حضـرت گفت: «ای آقـای من، آیـا آن را نحر کنم؟» فرمود: «نه، درنـگ کن.» و چون چهار میل رفتیم، فرمود: «ای غلام، فرود آی و آن را نحر کن، که اگر درنده ها بخورندش، مرا خوش‌تر است تا اعراب بیابانی آن را بخورند.» - . علل الشـرائع ۲ : ۲۸۶ -

**[ترجمه]

«۱۱»

مع، [معانی الأخبار] عَنْ أَبِیهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی الْقَاسِمِ مَاجِیلَوَیْهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ الْکُوفِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ حَنَانِ بْنِ سَدِیرٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: صَعِدَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْمِنْبَرَ یَوْمَ فَتْحِ مَکَّهَ ثُمَّ قَالَ أَیُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی قَدْ ذَهَبَ عَنْکُمْ بِنَخْوَهِ الْجَاهِلِیَّهِ وَ تَفَاخُرِهَا بِآبَائِهَا أَلَا إِنَّکُمْ مِنْ آدَمَ وَ آدَمُ مِنْ طِینٍ وَ خَیْرُ عِبَادِ اللَّهِ عِنْدَهُ أَتْقَاهُمْ إِنَّ الْعَرَبِیَّهَ لَیْسَتْ بِأَبٍ وَالِدٍ وَ لَکِنَّهَا لِسَانٌ نَاطِقٌ فَمَنْ قَصَرَ بِهِ عَمَلُهُ (۴)

فَلَمْ یُبْلِغْهُ رِضْوَانَ اللَّهِ حَسَبُهُ أَلَا إِنَّ کُلَّ دَمٍ کَانَ فِی الْجَاهِلِیَّهِ أَوْ إِحْنَهٍ فَهُوَ تَحْتَ قَدَمَیَّ هَاتَیْنِ إِلَی یَوْمِ الْقِیَامَهِ(۵).

**[ترجمه]معانی الاخبار: رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله در روز فتح مکه بر منبر شد، آنگاه فرمود: «ای مردم، خدای تبارک و تعالی تکبر دوران جاهلیت و بالیدن به پدرها را از شما دور ساخت؛ هلا، شما همه از آدم باشید و آدم از خاک است؛ بهترین بنده نزد خدا پرهیزکارترین آنها است؛ عربیت، پدری نیست که بزاید، ولی زبانی است گویا، و هر کس در عمل کوتاه بیاید، نژادش او را به رضوان خدا نمی‌رساند؛ هر خونی که در زمان جاهلیت ریخته شده و هر کینه ای که بوده، در زیر این دو پای من است تا روز رستاخیز.» - . معانی الاخبار: ۲۰۷ -

**[ترجمه]

بیان

إن العربیه إلخ أی العربیه الممدوحه إنما هی باللسان بأن

ص: ۱۷۵

۱- ۱. انه یدخل، خ ل.
۲- ۲. علل الشرائع ج ۲ ص ۷۹.
۳- ۳. علل الشرائع ج ۲: ۲۸۶.
۴- ۴. علمه و لم یبلغه خ ل.
۵- ۵. معانی الأخبار: ۲۰۷.

يقر بالحق و يلحق بالرسول و أهل بيته و إن كان من العجم لا- يكون آباؤه من العرب ثم بين عليه السلام أن الحسب لا ينفع بدون العمل تحت قدمی أی أبطلته لا يطلب به فی الإسلام.

**[ترجمه]عربیت به زبان گویا است، چون پسندیده است برای اعتراف به خدا و پیوستن به رسول و خاندانش، اگرچه شخص از نژاد عجم باشد و پدرانش عرب نباشند. سپس، بیان می‌کند که نژاد و خانواده، بدون کردار خوب سود ندارد. «تحت قدّمی»: یعنی آن را باطل کردم و چنین چیزی در اسلام مورد مطالبه قرار نمی گیرد.

**[ترجمه]

«۱۲»

مع، [معانی الأخبار] عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدٍ عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْخَطَّابِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ يُوسُفَ عَنْ صَالِحِ بْنِ عُقْبَةَ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ مُوسَی عليه السلام قَالَ قَالَ: النَّاسُ ثَلَاثَةٌ عَرَبِيٌّ وَ مَوْلًی وَ عِلْجٌ فَأَمَّا الْعَرَبُ فَنَحْنُ وَ أَمَّا الْمَوْلَی فَمَنْ وَالانَا وَ أَمَّا الْعِلْجُ فَمَنْ تَبَرَّأَ مِنَّا وَ نَاصَبَنَا(۱).

**[ترجمه]معانی الاخبار: امام کاظم علیه‌السلام فرمود: «مردم سه دسته اند: عرب، مولا- و علج. ما عربیم، مولا دوستان ما هستند، علج، هر کسی است که از ما بیزاری بجوید و با ما دشمنی بورزد.» - . معانی الاخبار : ۴۰۳ -

**[ترجمه]

بيان

فی النهايه العلج الرجل من كفار العجم و غيرهم.

**[ترجمه]در نهایه آمده است که علج کافر است؛ از عجم یا غیر عجم.

**[ترجمه]

«۱۳»

مع، [معانی الأخبار] بِالْإِسْنَادِ الْمُتَقَدِّمِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ يُوسُفَ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ جَبَلَةَ عَنْ ضُرَيْسِ بْنِ عَبْدِ الْمَلِكِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَقُولُ: نَحْنُ قُرَيْشٌ وَ شِيعَتُنَا الْعَرَبُ وَ عَدُوُّنَا الْعَجَمُ (۲).

**[ترجمه]معانی الاخبار: از ضریس بن عبدالملک روایت شده است: «شنیدم که امام صادق علیه‌السلام می‌فرمود: «ما قریش هستیم، شیعه ما عربند و دشمن ما عجم است.» - . همان -

**[ترجمه]

بیان

و شيعتنا العرب أي العرب الممدوح من كان شيعتنا و إن كان عجما و العجم المذموم من كان عدونا و إن كان عربا.

**[ترجمه]یعنی عرب پسندیده، هرکسی است که شیعه ما است اگرچه از نژاد عجم باشد؛ و عجم نکوهیده، دشمن ما است اگرچه از نژاد عرب باشد.

**[ترجمه]

«۱۴»

مع، [معانی الأخبار] بِالْإِسْنَادِ الْمُتَقَدِّمِ عَنْ سَلَمَةَ عَنْ عَمْرِو بْنِ سَعِيدِ بْنِ خُثَيْمٍ عَنْ أَخِيهِ مَعْمَرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ علیه السلام قَالَ: نَحْنُ الْعَرَبُ وَ شِيعَتُنَا مِنَّا سَائِرُ النَّاسِ هَمَجٌ أَوْ هَبَجٌ قَالَ قُلْتُ وَ مَا الْهَمَجُ قَالَ الذُّبَابُ فَقُلْتُ وَ مَا الْهَبَجُ قَالَ الْبَقُ (۳).

**[ترجمه]معانی الاخبار: امام جواد علیه‌السلام فرمود: «ما عربیم و شیعه ما از ما باشند و دیگر مردم همج یا هبج اند.» راوی می گوید: «پرسیدم که همج چیست؟» فرمود: «مگس.» گفتم: «هبج چیست؟» فرمود: «پشه.» - . همان: ۴۰۴ -

**[ترجمه]

بیان

في القاموس الهمج محركه ذباب صغير كالبعوض يسقط على وجوه الغنم و الحمير و الهبج بهذا المعنى لم أجده في كتب اللغه قال في القاموس الهبج محركه كالورم في ضرع الناقه.

**[ترجمه]در قاموس آمده است که همج، مگس ریزی است که بر روی گوسفند و الاغ می‌نشیند. واژه «هبج» را با این معنا، در کتاب‌های لغت نیافتم؛ در قاموس، آن را به ورم پستان ماده شتر معنی کرده است.

**[ترجمه]

«۱۵»

مع، [معانی الأخبار] عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ عِيسَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ

۱- ۱. معانی الأخبار: ۴۰۳.

۲- ۲. المصدر: ۴۰۳.

٣- ٣. المصدر: ٤٠٤.

دَاوُدَ بْنِ الْحُصَيْنِ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ مَا یَزَالُ الرَّجُلُ مِمَّنْ یَنْتَحِلُ أَمْرَنَا یَقُولُ لِمَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَیْهِ بِالْإِسْلَامِ یَا نَبَطِیُّ قَالَ فَقَالَ نَحْنُ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ النَّبَطُ مِنْ ذُرِّیَّهِ إِبْرَاهِیمَ (۱)

إِنَّمَا هُمَا نَبَطَانِ مِنَ النَّبَطِ الْمَاءِ وَ الطِّینِ وَ لَیْسَ بِضَارِّهِ فِی ذُرِّیَّتِهِ شَیْ ءٌ فَقَوْمٌ اسْتَنْبَطُوا الْعِلْمَ فَنَحْنُ هُمْ (۲).

**[ترجمه]معانی الاخبار: از یعقوب بن شعیب روایت شده است: «به امام صادق علیه‌السلام گفتم: «مردی که پیوسته هم‌کیش ما است، به کسی که خدا به او منت نهاده و مسلمان شده می‌گوید: «ای نبطی!» فرمود: «ما خاندان پیغمبریم و نبط از نژاد ابراهیم؛ از نژاد آدم و ابراهیم، دو نبطی از آب و گل؛ همانا آنان از نبط بودند؛ نژادی از آب و گل، و هیچ زیانی به نژادش نداشت و مردمی بودند که دانش را برآوردند و ما همانان هستیم.» - . معانی الاخبار : ۴۰۴ -

**[ترجمه]

بیان

قال فی المصباح النبط جیل من الناس کانوا ینزلون سواد العراق ثم استعمل فی أخلاط الناس و عوامهم و الجمع أنباط کسبب و أسباب الواحد نباطی بزیاده ألف و النون تضم و تفتح قال اللیث و رجل نبطی و منعه ابن الأعرابی و استنبطت الحکم استخرجته بالاجتهاد و أنبطته إنباطا مثله و أصله من استنبط الحافر الماء و أنبطه إنباطا إذا استخرجه بعلمه.

و فی النهایه نبط الماء ینبط إذا نبع و أنبط الحفار بلغ الماء فی البئر و الاستنباط الاستخراج و النبط و النبیط الماء یخرج من قعر البئر إذا احتفرت و فی حدیث عمر تمعدوا و لا تستنبطوا أی تشبهوا بمعد و لا تشبهوا بالنبط النبط و النبیط جیل معروف کانوا ینزلون بالبطایح بین العراقین و منه حدیثه الآخر لا تنبطوا فی المدائن أی لا تشبهوا بالنبط فی سکناها و اتخاذها العقار و الملک.

و حدیث ابن عباس نحن معاشر قریش من النبط من أهل کوثی (۳) قیل لأن إبراهیم الخلیل صلوات الله علیه ولد بها و کان النبط سکانها و منه حدیث عمرو بن معدیکرب سأله عمر عن سعد فقال أعرابی فی حبوته نبطی فی جبوته أراد أنه فی جبایه الخراج و عماره الأرضین کالنبط حذقا بها و مهاره فیها لأنهم کانوا سکان العراق و أربابها.

۱- ۱. من ذرّیه آدم و إبراهیم انما هما نبطیان من أنبط الماء و الطین خ ل.

۲- ۲. معانی الأخبار ص ۴۰۴.

۳- ۳. کوثی- بالضم- بلده بالعراق قاله الفیروزآبادی.

و فی حدیث الشعبی أن رجلا قال لآخر یا نبطی قال لا حد علیه کلنا نبط یرید الجوار و الدار دون الولاده.

و فی الصحاح (۱)

فی کلام أیوب بن القریه أهل عمان عرب استنبطوا و أهل البحرین نبیط استعربوا.

و فی القاموس النبط محرکه أول ما یظهر من ماء البئر و أنبط الحافر انتهی إلیها و غور المرء و جیل ینزلون بالبطایح بین العراقین کالنبیط و الأنباط و هو نبطی محرکه و تنبط تشبه بهم أو تنسب إلیهم و الکلام استخرجه و کل ما أظهر بعد خفاء فقد أنبط و استنبط مجهولین و استنبط الفقیه استخرج الفقه الباطن بفهمه و اجتهاده (۲).

إذا عرفت هذا فاعلم أن الخبر یحتمل وجهین أحدهما أن المراد أنا أهل البیت و النبط جمیعا من ذریه إبراهیم إما علی الحقیقه أو علی التأویل لأنه علیه السلام کان یساکنهم فی دیارهم فلهم أیضا شرافه النسب ثم بین علیه السلام فضلهم من جهه اشتقاق اللفظ فقال النبط له اشتقاقان.

أحدهما من استنباط الماء و تعمیر الأرض و هذا لا یضرهم إن لم یفعلوا مثل أفعالهم فإن فعل الآباء لا یضر الأبناء فهذا لا یصیر سببا لذمهم کما یوهمه کلام عمر و ثانیهما استنباط العلم و الحکمه فنحن أنباط بهذا المعنی و شیعتنا الذین یستنبطون منا داخلون فی ذلک کما قال سبحانه لَعَلِمَهُ الَّذِینَ یَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ (۳) و ثانیهما أن یکون المعنی أنا أهل بیت النبی صلی الله علیه و آله و خلفاؤه و بذلک لنا الفضیله علی سائر الخلق و لیس لغیرنا فضل علی النبط لأنهم أیضا من

۱- ۱. الصحاح: ۱۱۶۲.
۲- ۲. القاموس ج ۲ ص ۳۸۷.
۳- ۳. النساء: ۸۳.

ذریه إبراهیم.

ثم بین علیه السلام أن للنبطی بحسب الاشتقاق معنیین أحدهما مستخرج الماء من الطین و هذا لا یضرهم فی شرافه نسبهم و الآخر استنباط العلم فنحن هم فلا یکون النبطی شتما لهم بل هو مدح لهم و علی التقدیرین ضمیر ضاره عائد إلی إبراهیم علیه السلام و کذا ضمیر ذریته و یحتمل عودهما إلی النبطی و عود الأول إلی النبطی و الثانی إلی إبراهیم علیه السلام و فی بعض النسخ من ذریه آدم و إبراهیم و لا یختلف المعنی و یحتمل أن یکون المراد بالنبط من یقال له علی وجه الذم نبطی أی الذین أسلموا بعد الکفر و الأسر و هم کانوا غالبا إما من قریش أو أهل الکتاب و هم من ذریه إبراهیم علیه السلام و یحتمل الخبر وجوها أخر تظهر مما ذکرنا للمتدبر.

**[ترجمه]در مصباح گفته: «نبط» تیره ای از مردمند که در دشت عراق فرو می آمدند و سپس به مردم درهم و عوام نیز گفته شد؛ جمع آن «انباط» است، همان گونه که سبب و اسباب یکی را «نباطی» می گویند، با زیادتی «الف» و «ضمّه» و «فتحه نون». لیث می گوید: «رجل نبطی»، ولی ابن‌اعرابی آن را نمی پذیرد. استنباط حکم: استخراج آن است به اجتهاد. «انبطته انباطاً» مانند آن است و ریشه آن از «استنبط الحافر الماء»؛ و«أنبطه انبطاً» زمانی است که با دانشش آن را استخراج کند.

در نهایه گفته شده است: «نبط الماء ینبط»: جوشیدن آب چشمه است. «أنبط الحفّار»: چاه‌کن به آب در چاه رسید. و «استنباط» برآوردن است .

در حدیث عمر است که معدی شوید، ولی نبطی نشوید؛ یعنی به مانند معد گردید نه مانند نبطی. «نبط» و «نبیط»، تیره ای شناخته بودند که در دشت‌های هموار میان کوفه و بصره فرود می آمدند؛ و از آن است حدیث دیگر عمر که: «چون نبط مدائن نشوید که در آن نشیمن کنید و آب و ملک فراهم سازید.»

در حدیث ابن عباس است که: ما گروه‌های قریش از نبط کوثی (یک آبادی در عراق) هستیم. گفتند: به این دلیل که ابراهیم خلیل در آنجا زاده شده بود و نبط در آنجا نشیمن داشتند.

و از این معنا است حدیث عمرو بن معدیکرب که چون عمر حال سعد را از او پرسید، پاسخ گفت: «در بخشش، اعرابی است و در مالیات‌ستانی، نبطی.» یعنی در بازستانی خراج و آباد کردن زمین‌ها چون نبط دانا و استاد است، زیرا آنان ساکن و مالک عراق بودند.

در حدیث شعبی آمده است که مردی به دیگری گفت: «ای نبطی!» پاسخ گفت: «حد ندارد؛ همه ما نبط هستیم، یعنی همسایه و همخانه آنهاییم، نه زاییده آنها.» در صحاح آمده: «در کلام ایّوب بن قریّه که: «اهل عمان عرب‌هایی هستند که نبطی شده اند؛ و اهل بحرین، نبطی هایی که عرب شده اند.» - . الصحاح : ۱۱۶۲ - در قاموس آمده: «النبط» با حرکت نخستین، آبی است از چاه که ظاهر می شود و «أنبط الحافر» یعنی چاه‌کن به آب رسید. همچنین، نبط به معنای «غور المرء» (نهان‌مرد) نیز می آید؛ همچنین، به معنای دسته ای است که در سرزمین های بین بصره و کوفه فرود می آیند، مانند «النبیط و الانباط.» و «هو نبطی» با حرکت. «تنبط»: یعنی شبیه آنان شد، یا خود را به آنان منسوب ساخت. «تنبط الکلام»: یعنی آن استخراج کرد؛ و باز به

هر چیزی که پس از نهان آشکار شود، گفته می شود «انبط و استنبط» به صیغه مجهول در هر دو. «استنبط الفقیه»: یعنی فقه باطن را با فهم و اجتهادش استخراج کرد. - . قاموس۲ : ۳۸۷ -

چون این را دانستی، بدان که این خبر دو تفسیر دارد: الف: اینکه ما خانواده و تیره نبط، هر دو از نژاد ابراهیم علیه‌السلام هستیم، یا بر پایه حقیقت و یا تأویل و یا از اینکه ابراهیم در دیارشان همنشین آنها بوده، آنها هم شرف نژادی دارند؛ آنگاه بیان کرد که نام آنها شرافت دارد زیرا:

۱.

یابندگان آب و آبادکنندگان زمین بودند و این به آنها زیانی نمی‌رساند اگرچه خود مانند پدرانشان آباد کننده نیستند، زیرا کار پسران به پدران زیان نمی رساند و مایه نکوهش آنان نمی‌شود، چنانچه از سخن عمر برمی‌آید.

۲.

به معنی استنباط دانش و حکمت است. بر طبق این معنی، ما نیز از انباط هستیم و شیعه ما هم که اهل استنباطند، به جهت ما، در این شرف داخلند، همان گونه که خدا سبحانه هم فرموده است: {البته بدانند آن را آنان که استنباط نمایند از آنها.} - . نساء / ۸۳ -

۳.

مقصود این باشد که ما خاندان خلفای پیغمبریم و این فضیلت را بر دیگر مردم داریم و دیگران را بر مردم نبط برتری نباشد زیرا آنها هم از نژاد ابراهیم هستند.

آنگاه بیان کرد که نبطی از نظر ریشه لغت دو معنی دارد: یکی بر آوردن آب از میان خاک و گل، و این زیانی ندارد به شرافت نسب؛ و دیگری، برآوردن دانش که ما خود از آنیم و نبطی دشنامی نباشد بلکه ستایشی باشد برایشان. در هر دو فرض، ضمیر «ضارّه» به ابراهیم علیه‌السّلام باز می گردد، و همین‌طور ضمیر «ذرّیته.» احتمال می رود که هر دو ضمیر به نبطی برگردد، و نیز احتمال آن است که اوّلی به نبطی و دومی به ابراهیم علیه‌السّلام بازگردد. در برخی نسخه ها آمده: «من ذرّیه آدم و ابراهیم» و البته معنی تغییر نمی کند. چه‌بسا مراد از نبط، کسی باشد که او را به خاطر نبطی بودن نکوهش می کنند، یعنی آنان که پس از کفر و اسیری مسلمان شدند و بیشترشان یا از قریش بودند یا اهل کتاب و همه از نژاد ابراهیم علیه‌السّلام. این خبر را تفسیرهای دیگری هم می‌توان کرد، اما آنچه گفتیم برای اندیشمند روشن است.

**[ترجمه]

«۱۶»

مع، [معانی الأخبار] عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدٍ عَنْ أَیُّوبَ بْنِ نُوحٍ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ یَحْیَی عَنْ أَخِی دَارِمٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا

جَعْفَرٍ علیه السلام يَقُولُ: مَنْ وُلِدَ فِی الْإِسْلَامِ فَهُوَ عَرَبِیٌّ وَ مَنْ دَخَلَ فِيهِ طَوْعاً أَفْضَلُ مِمَّنْ دَخَلَ فِيهِ كَرْهاً وَ الْمَوْلَی هُوَ الَّذِی يُؤْخَذُ أَسِيراً مِنْ أَرْضِهِ وَ يُسْلِمُ فَذَلِكَ الْمَوْلَی (۱).

**[ترجمه]معانی الاخبار: از محمد بن مسلم روایت شده است: «شنیدم که امام باقر علیه‌السّلام می‌فرمود: «هر کس که مسلمان زاده شده، عرب است، و هر کس به دلخواه مسلمان شود، برتر است از آن کس که به ناخواه مسلمان شده است؛ و مولا ـ، کسی است که اسیرش کرده‌اند و مسلمان شده است، و آن است مولا.» - . معانی الاخبار : ۴۰۴ -

**[ترجمه]

«۱۷»

مع، [معانی الأخبار] عَنْ مَاجِيلَوَيْهِ عَنْ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ عَنِ الْأَشْعَرِیِّ عَنْ سَهْلٍ عَنِ ابْنِ يَزِيدَ عَنِ ابْنِ عَبْدِ رَبِّهِ بْنِ نَافِعٍ عَنِ الْحُبَابِ بْنِ مُوسَی عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: مَنْ وُلِدَ فِی الْإِسْلَامِ حُرّاً فَهُوَ عَرَبِیٌّ وَ مَنْ كَانَ لَهُ عَهْدٌ فَخَفَرَ فِی عَهْدِهِ فَهُوَ مَوْلَی رَسُولِ الله صلی الله علیه و آله وَ مَنْ دَخَلَ فِی الْإِسْلَامِ طَوْعاً فَهُوَ مُهَاجِرٌ(۲).

**[ترجمه]معانی الاخبار: امام کاظم علیه‌السلام فرمود: «هر کس در مسلمانی آزاد زاده شده، عربی است، و هر که پیمانی داشته و آن را شکسته، مولای پیغمبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله است، و هر کس به دلخواه مسلمان شده، مهاجر است.» - . معانی الاخبار : ۴۰۵ -

**[ترجمه]

بیان

فهو عربی أی فی حقيقته الشرعيه أو فی حكم وجوب الإكرام و الاحترام و من كان له عهد أی ذمه و أمان من مسلم فهو مولی رسول الله فإنه حكم بوجوب إمضاء عهده و أمانه فإذا خفر فی عهده و نقض أمانه فقد نقض عهد مولی رسول الله.

۱- ۱. معانی الأخبار: ۴۰۴.

۲- ۲. معانی الأخبار: ۴۰۵.

فی القاموس خفره و به و علیه یخفر و یخفر خفرا أجاره و منعه و آمنه و خفر به خفرا و خفورا نقض عهده و غدره کأخفره (۱) و قال المولی العبد و المعتق و المعتق و الجار و الحلیف و المنعم و المنعم علیه فهو مهاجر أی فی حکمه فی الأجر و الحرمه.

**[ترجمه]«عربی است»: یعنی به زبان شرع، یا حکم او را دارد در وجوب احترام؛ و هر کس پیمان امان دارد از یک مسلمانی، مولای رسول خدا است که آن را مقرر داشته و امضاء کرده، و هر که آن را بشکند، پیمان پیغمبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله را شکسته است.

در قاموس گفته: «خفره و به و علیه یخفر و یخفُر خفراً»: پناه داد او را و از او دفاع کرد و او را امان داد. «خفر به خفراً خفوراً»: عهدش را شکست و به او خیانت کرد مانند أخفره. همچنین می گوید: «مولا»: بنده آزادکننده، آزاد شده، همسایه، هم‌پیمان، دهنده نعمت و نعمت گیرنده است. و «مهاجر است»: یعنی در ثواب و احترام. - . قاموس ۲ : ۲۲ -

**[ترجمه]

«۱۸»

ل، [الخصال] عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدٍ عَنْ سَلَمَهَ بْنِ الْخَطَّابِ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ یُوسُفَ عَنْ صَالِحِ بْنِ عُقْبَهَ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ مُوسَی علیه السلام قَالَ: النَّاسُ ثَلَاثَهٌ عَرَبِیٌّ وَ مَوْلًی وَ عِلْجٌ فَأَمَّا الْعَرَبُ فَنَحْنُ وَ أَمَّا الْمَوَالِی فَمَنْ وَالانَا وَ أَمَّا الْعِلْجُ فَمَنْ تَبَرَّأَ مِنَّا وَ نَاصَبَنَا(۲).

**[ترجمه]خصال: امام کاظم علیه‌السلام فرمود: «مردم سه دسته‌اند: عربی، مولا و علج. ما عربیم، مولا دوستان ماهستند، و «علج»، هر کس که از ما بیزاری بجوید و با ما دشمنی بورزد.» - . خصال ۱ : ۶۰ -

**[ترجمه]

«۱۹»

مع، [معانی الأخبار] رُوِیَ أَنَّ الصَّادِقَ علیه السلام قَالَ: مَنْ وُلِدَ فِی الْإِسْلَامِ فَهُوَ عَرَبِیٌّ وَ مَنْ دَخَلَ فِیهِ بَعْدَ مَا کَبِرَ فَهُوَ مُهَاجِرٌ وَ مَنْ سُبِیَ وَ أُعْتِقَ فَهُوَ مَوْلًی وَ مَوْلَی الْقَوْمِ مِنْ أَنْفُسِهِمْ (۳).

**[ترجمه]معانی الاخبار: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «هر کس در مسلمانی زاده، عربی است، و هر کس پس از بزرگسالی در آن درآمده مهاجر است، و هر کس اسیر شده و آزاد شده، مولی است، و آزاد کرده، مردمی از خود آنها است.» - . معانی الاخبار : ۲۳۹ -

**[ترجمه]

«۲۰»

سن، [المحاسن] عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مِهْرَانَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ جَرِيرٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: جَاءَنِی ابْنُ عَمِّکَ کَأَنَّهُ أَعْرَابِیٌّ مَجْنُونٌ عَلَیْهِ إِزَارٌ وَ طَیْلَسَانٌ وَ نَعْلَانِ فِی یَدِهِ فَقَالَ لِی إِنَّ قَوْماً یَقُولُونَ فِیکَ فَقُلْتُ أَ لَسْتَ عَرَبِیّاً قَالَ بَلَی فَقُلْتُ إِنَّ الْعَرَبَ لَا تُبْغِضُ عَلِیّاً ثُمَّ قُلْتُ لَهُ لَعَلَّکَ مِمَّنْ یُکَذِّبُ بِالْحَوْضِ أَمَا وَ اللَّهِ لَئِنْ أَبْغَضْتَهُ ثُمَّ وَرَدْتَ عَلَیْهِ الْحَوْضَ لَتَمُوتَنَّ عَطَشاً(۴).

**[ترجمه]محاسن: از اسحاق بن جریر روایت شده است: «امام صادق علیه‌السلام به من فرمود: «عموزاده ات نزدم آمد، همچون یک اعرابی دیوانه، که یک سردوشی و لباده و دو جفت نعل در دست داشت و به من گفت: «مردم درباره تو سخن‌ها می گویند.» گفتم: «تو عرب نیستی؟ گفت: «چرا.» گفتم: «مگر اعراب علی را دشمن نمی‌دارند؟» سپس به او گفتم: «شاید تو حوض کوثر را دروغ می‌دانی؛ هلا، به خدا اگر او را دشمن داری و بر سر حوض بر او درآیی، البته از تشنگی خواهی مرد.» - . محاسن : ۸۹ - ۹۰ -

**[ترجمه]

بیان

یقولون فیک أی بالإمامه أو أقوالا.

**[ترجمه]«سخن‌ها گویند»: درباره امامت تو یا چیزهای دیگر.

**[ترجمه]

«۲۱»

شی، [تفسیر العیاشی] عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ هَذِهِ الْآیَهِ فَسَوْفَ یَأْتِی اللَّهُ بِقَوْمٍ یُحِبُّهُمْ وَ یُحِبُّونَهُ أَذِلَّهٍ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ أَعِزَّهٍ

ص: ۱۸۰

۱- ۱. القاموس ج ۲: ۲۲.
۲- ۲. الخصال ج ۱: ۶۰.
۳- ۳. معانی الأخبار: ۲۳۹.
۴- ۴. المحاسن: ۸۹ و ۹۰.

عَلَى الْكافِرِينَ (۱) قالَ الْمَوَالِی (۲).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: مردی از امام صادق علیه‌السلام از تفسیر این آیه پرسید: «فَسَوْفَ یَأْتِی اللَّهُ بِقَوْمٍ یُحِبُّهُمْ وَ یُحِبُّونَهُ أَذِلَّهٍ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ أَعِزَّه عَلَی الْکافِرِین»، {به زودی آورد خدا مردمی که دوستشان دارد و دوستش دارند، رامند برای مومنان و گردن فرازند بر کافران.} - . مائده / ۵۴ -

فرمود: «آن مردم موالی باشند.» - . تفسیر عیاشی ۱ : ۳۲۷ -

**[ترجمه]

بیان

الموالی العجم.

**[ترجمه]«موالی» همان عجم هستند.

**[ترجمه]

«۲۲»

کِتَابُ الْإِسْتِدْرَاکِ، بِإِسْنَادِهِ عَنِ ابْنِ عُقْدَهَ بِإِسْنَادِهِ عَنْ یَحْیَی بْنِ زَکَرِیَّا بْنِ شَیْبَانَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ أَبِی حَمْزَهَ عَنْ سَیْفِ بْنِ عَمِیرَهَ عَنْ مَنْصُورِ بْنِ حَازِمٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: نَحْنُ الْعَرَبُ وَ شِیعَتُنَا الْمَوَالِی وَ سَائِرُ النَّاسِ هَمَجٌ.

**[ترجمه]در کتاب استدراک، از منصور بن حازم روایت شده است: «شنیدم امام صادق علیه‌السلام می‌فرمود: «ما عرب هستیم، و شیعه ما موالی، و دیگر مردم مگس دم باد.»

**[ترجمه]

باب ۱۰ لزوم البیعه و کیفیتها و ذم نکثها

الآیات

النحل: وَ أَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذا عاهَدْتُمْ وَ لا تَنْقُضُوا الْأَیْمانَ بَعْدَ تَوْکِیدِها وَ قَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَیْکُمْ کَفِیلًا إِنَّ اللَّهَ یَعْلَمُ ما تَفْعَلُونَ وَ لا تَکُونُوا کَالَّتِی نَقَضَتْ غَزْلَها مِنْ بَعْدِ قُوَّهٍ أَنْکاثاً تَتَّخِذُونَ أَیْمانَکُمْ دَخَلًا بَیْنَکُمْ أَنْ تَکُونَ أُمَّهٌ هِیَ أَرْبی مِنْ أُمَّهٍ إِنَّما یَبْلُوکُمُ اللَّهُ بِهِ وَ لَیُبَیِّنَنَّ لَکُمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ ما کُنْتُمْ فِیهِ تَخْتَلِفُونَ إلی قوله تعالی وَ لا تَتَّخِذُوا أَیْمانَکُمْ دَخَلًا بَیْنَکُمْ فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِها وَ تَذُوقُوا السُّوءَ بِما صَدَدْتُمْ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ وَ لَکُمْ عَذابٌ عَظِیمٌ وَ لا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللَّهِ ثَمَناً قَلِیلًا إِنَّما عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَیْرٌ لَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۳)

١- ١. المائده: ۵۴.

٢- ٢. تفسير العيّاشىّ ج ١: ٣٢٧.

٣- ٣. النحل: ٩١- ٩۵.

الفتح: إِنَّ الَّذِينَ يُبايِعُونَکَ إِنَّما يُبايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَکَثَ فَإِنَّما يَنْکُثُ عَلى نَفْسِهِ وَ مَنْ أَوْفى بِما عاهَدَ عَلَيْهُ اللَّهَ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْراً عَظِيماً(۱)

الممتحنه: يا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذا جاءَکَ الْمُؤْمِناتُ يُبايِعْنَکَ عَلى أَنْ لا يُشْرِکْنَ بِاللَّهِ شَيْئاً وَ لا يَسْرِقْنَ وَ لا يَزْنِينَ وَ لا يَقْتُلْنَ أَوْلادَهُنَّ وَ لا يَأْتِينَ بِبُهْتانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَ أَرْجُلِهِنَّ وَ لا يَعْصِينَکَ فِي مَعْرُوفٍ فَبايِعْهُنَّ وَ اسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۲)

lt;meta info="- وَ أَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذا عاهَدْتُمْ وَ لا تَنْقُضُوا الْأَيْمانَ بَعْدَ تَوْکِيدِها وَ قَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْکُمْ کَفِيلًا إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ ما تَفْعَلُونَ وَ لا تَکُونُوا کَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَها مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْکاثاً تَتَّخِذُونَ أَيْمانَکُمْ دَخَلًا بَيْنَکُمْ أَنْ تَکُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبى مِنْ أُمَّةٍ إِنَّما يَبْلُوکُمُ اللَّهُ بِهِ وَ لَيُبَيِّنَنَّ لَکُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ ما کُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ إلى قوله تعالى وَ لا تَتَّخِذُوا أَيْمانَکُمْ دَخَلًا بَيْنَکُمْ فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِها وَ تَذُوقُوا السُّوءَ بِما صَدَدْتُمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ لَکُمْ عَذابٌ عَظِيمٌ وَ لا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللَّهِ ثَمَناً قَلِيلًا إِنَّما عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ لَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ تَعْلَمُونَ. - . نحل / ۹۱ - ۹۵ -

{و چون با خدا پيمان بستيد، به پيمان خود وفا کنيد و سوگندهای [خود را] پس از استوار کردن آنها مشکنيد، با اينکه خدا را بر خود ضامن [و گواه] قرار داده ايد، زيرا خدا آنچه را انجام می دهيد می داند. و مانند آن [زنی] که رشته خود را پس از محکم بافتن، [يکی يکی] از هم می گسست مباشيد که سوگندهای خود را ميان خويش وسيله [فريب و] تقلب سازيد [به خيال اين] که گروهی از گروه ديگر [در داشتن امکانات] افزونترند. جز اين نيست که خدا شما را بدين وسيله می آزمايد و روز قيامت در آنچه اختلاف می کرديد، قطعاً برای شما توضيح خواهد داد. و اگر خدا می خواست قطعاً شما را امّتی واحد قرار می داد، ولی هر که را بخواهد بيراه و هر که را بخواهد هدايت می کند و از آنچه انجام می داديد حتماً سؤال خواهيد شد. و زنهار، سوگندهای خود را دستاويز تقلب ميان خود قرار مدهيد، تا گامی بعد از استواريش بلغزد، و شما به [سزای] آنکه [مردم را] از راه خدا باز داشته ايد دچار شکنجه شويد و برای شما عذابی بزرگ باشد. و پيمان خدا را به بهای ناچيزی مفروشيد، زيرا آنچه نزد خداست - اگر بدانيد - همان برای شما بهتر است.}

- إِنَّ الَّذِينَ يُبايِعُونَکَ إِنَّما يُبايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَکَثَ فَإِنَّما يَنْکُثُ عَلى نَفْسِهِ وَ مَنْ أَوْفى بِما عاهَدَ عَلَيْهُ اللَّهَ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْراً عَظِيماً. - . فتح / ۱۰ -

{در حقيقت، کسانی که با تو بيعت می کنند، جز اين نيست که با خدا بيعت می کنند دست خدا بالای دست‌های آنان است. پس هر که پيمان شکنی کند، تنها به زيان خود پيمان می شکند، و هر که بر آنچه با خدا عهد بسته وفادار بماند، به زودی خدا پاداشی بزرگ به او می بخشد.}

- يا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذا جاءَکَ الْمومِناتُ يُبايِعْنَکَ عَلى أَنْ لا يُشْرِکْنَ بِاللَّهِ شَيْئاً وَ لا يَسْرِقْنَ وَ لا يَزْنِينَ وَ لا يَقْتُلْنَ أَوْلادَهُنَّ وَ لا يَأْتِينَ بِبُهْتانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَ أَرْجُلِهِنَّ وَ لا يَعْصِينَکَ فِي مَعْرُوفٍ فَبايِعْهُنَّ وَ اسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ - . ممتحنه / ۱۲. -

{ای پيامبر، چون زنان باايمان نزد تو آيند که [با اين شرط] با تو بيعت کنند که چيزی را با خدا شريک نسازند، و دزدی

نکنند، و زنا نکنند، و فرزندان خود را نکشند، و بچه های حرامزاده ای را که پس انداخته اند با بُهتان [و حیله] به شوهر نبندند، و در [کـار] نیـک از تو نافرمـانی نکننـد، بـا آنـان بیعت کن و از خـدا برای آنان آمرزش بخواه، زیرا خداونـد آمرزنـده مهربان است.}

**[ترجمه]

تفسیر

وَ أَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ قال الطبرسی (۳)

رحمه الله قال ابن عباس الوعد من العهد و قال المفسرون العهد الذی یجب الوفاء به هو الذی یحسن فعله و عاهد الله لیفعلنه فإنه یصـیر واجبـا علیه وَ لاـ تَنْقُضُوا الْأَیْمانَ هـذا نهی منه سـبحانه عن حنث الأیمان و قوله بَعْـدَ تَوْکِیـدِها أی بعـد عقـدها و إبرامها و توثیقها باسم الله تعالی و قیل بعـد تشدیـدها و تغلیظها بالعزم و العقد علی الیمین بخلاف لغو الیمین وَ قَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَیْکُمْ کَفِیلًا أی حسـیبا فیمـا عاهـدتموه علیه و قیـل کفیلاـ بالوفـاء إِنَّ اللَّهَ یَعْلَمُ مـا تَفْعَلُونَ من نقض العهـد أو الوفـاء به فإیاکم أن تلقوه و قد نقضتم و هذه الآیه نزلت فی الذین بایعوا النبی صلی الله علیه و آله علی الإسلام فقال سبحانه للمسلمین الذین بایعوه لا یحملنکم قله المسـلمین و کثره المشـرکین علی نقض البیعه فـإن الله حـافظکم أی اثبتوا علی ما عاهـدتم علیه الرسول و أکـدتموه بالأیمان انتهی.

وَ لاـ تَکُونُوا کَالَّتِی نَقَضَتْ غَزْلَهـا أی کـالمرأه غزلت ثم نکثت غزلهـا مِنْ بَعْـدِ قُوَّهٍ أی من بعـد إحکـام و فتل أَنْکاثاً جمع نکث بالکسر و هو ما ینکث فتله

ص: ۱۸۲

۱- ۱. الفتح: ۱۰.

۲- ۲. الممتحنه: ۱۲.

۳- ۳. مجمع البیان ج ۶: ۳۸۲.

وَ رَوَى عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ (۱) عَنِ الْبَاقِرِ عليه السلام: الَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا امْرَأَةٌ مِنْ بَنِي تَيْمِ بْنِ مُرَّةَ يُقَالُ لَهَا رَيْطَةُ بِنْتُ كَعْبِ بْنِ سَعْدِ بْنِ تَيْمِ بْنِ لُؤَيِّ بْنِ غَالِبٍ كَانَتْ حَمْقَاءَ تَغْزِلُ الشَّعْرَ فَإِذَا غَزَلَتْهُ نَقَضَتْهُ ثُمَّ عَادَتْ فَغَزَلَتْهُ فَقَالَ اللَّهُ كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا الْآيَةَ.

قال إن الله تعالى أمر بالوفاء و نهى عن نقض العهد فضرب لهم مثلا تَتَّخِذُونَ أَيْمانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ أى دغلا و خيانه و مكرا و خديعه و ذلك لأنهم كانوا حين عهدهم يضمرون الخيانه و الناس يسكنون إلى عهدهم.

و الدخل أن يكون الباطن خلاف الظاهر و أصله أن يدخل فى الشى ء ما لم يكن منه أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبى مِنْ أُمَّةٍ يعنى لا تنقضوا العهد بسبب أن تكون جماعه و هم كفره قريش أزيد عددا و أوفر مالا من أمه يعنى جماعه المؤمنين إِنَّما يَبْلُوكُمُ اللَّهُ بِهِ أى إنما يختبركم بكونكم أربى لينظر أ توفون بعهد الله أم تغترون بكثره قريش و قوتهم و ثروتهم و قله المؤمنين و ضعفهم و فقرهم وَ لَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ وعيد و تحذير من مخالفه الرسول صلى الله عليه و آله.

وَ لا تَتَّخِذُوا تصريح بالنهى عنه بعد التضمين تأكيدا و مبالغه فى قبح المنهى عنه فَتَزِلَّ قَدَمٌ عن محجه الإسلام بَعْدَ ثُبُوتِها عليها أى فتضلوا عن الرشد بعد أن تكونوا على هدى يقال زل قدم فلان فى أمر كذا إذا عدل عن الصواب و المراد أقدامهم و إنما وحد و نكر للدلاله على أن زلل قدم واحده عظيم فكيف بأقدام كثيره وَ تَذُوقُوا السُّوءَ فى الدنيا بِما صَدَدْتُمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ أى بصدودكم أو بصدكم غيركم عنها لأنهم لو نقضوا العهد و ارتدوا لاتخذ نقضها سنه يستن بها وَ لَكُمْ عَذابٌ عَظِيمٌ فى الآخره

وَ فِي الْجَوَامِعِ، عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام أَنَّهُ قَالَ: نَزَلَتْ فِي وَلَايَةِ عَلِيٍّ وَ الْبَيْعَةِ لَهُ حِينَ قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله سَلِّمُوا عَلَى عَلِيٍّ بِإِمْرَةِ الْمُؤْمِنِينَ.

lt;meta info="{و بیایید به پیمان خدا.}: طبرسی از قول ابن عباس گفته است: وعده هم از عهد است و به قول مفسران، عهد واجب الوفاء درباره کار خوب است و با خدا عهد می‌کند که البته آن را خواهد کرد و بر او واجب می‌گردد و خدا شکستن آن را غدقن کرده پس از آنکه با نام خدا محکم گردد و تصمیم بر آن گرفته شود، برخلاف سوگند بیهوده و سرسری. - . مجمع البیان ۶ : ۳۸۲ - «و قد جعلتم الله علیکم وکیلاً» : یعنی خدا را حسابگر خود در پیمانی که با او بستید قرار دادید. گفته شده «وکیلاً» به معنای «کفیلاً بالوفاء» است، یعنی خدا را ضامن وفای خود قرار دادید. «انّ الله یعلم ما تفعلون»: نقص پیمان می کنید یا به آن پای‌بند می مانید مبادا که با خدا در حالی دیدار کنید که پیمان شکسته اید. این آیه نازل شد درباره آنان که با پیغمبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله پیمان مسلمانی بستند و فرمود: «کمی مسلمانان و بسیاری مشرکان شما را به شکستن پیمان واندارد که خدا نگهدار شما است.»

«و نباشید چون آن زنی که رشته خود را واتابید. «من بعد قوّه»: پس از محکم‌سازی و پیچیدن. «انکاثاً»: جمع نکث است - به کسر - و آن چیزی است که پیچیدگی اش باز شود. به روایت علی بن ابراهیم - . تفسیر قمی : ۳۶۵ - از امام باقر علیه‌السّلام: زنی بود از بنی‌تمیم بن مره، به نام «ریطه»، از نواده های لوی بن غالب، که کم‌خرد بود و می رشت و آنگاه وامی‌تابید و خدا به او مثل زد.

فرمود: {سوگندهای خود را وسیله فریب مردم نسازید و به آنها خیانت نورزید.} و این بدان جهت است که آنان به هنگام

پیمـان بسـتن، در دل تصـمیم به خیانت داشـتند و مردم به پیمانشان آرام می گیرنـد. «الـدخل»: یعنی اینکه باطن برخلاف ظاهر باشـد و اصـل آن این است که در چیزی داخـل کنـد چیزی را که از آن نیست. «ان تکون امّه هی اربی من امّه»: یعنی پیمان را نشـکنید به این دلیـل که جمـاعتی - همـان کافران قریش - از نظر تعـداد بیشتر و از جهت مال فزون‌تر از امّت دیگر - جماعت مومنان - هسـتند. «انّما یبلوکم الله به»: یعنی تنها شـما را با این که بیشترید می آزماید تا ببیند که به پیمان خدا پایبندید یا فریب کثرت قریش و قوّت و ثروتشان و کمی مومنان و ضعف و فقرشان را می خورید. «ولیبیّن لکم یوم القیامه»: این وعید و بیم‌دهی از مخالفت با رسول است. «و لا تتخذوا»: تصـریح به نهی از آن است پس از تضمین، برای تأکید و مبالغه در زشتی آنچه از آن نهی شده است .

«فتزّل قـدم»: بلغزد قدمی از راه اسـلام. «بعد ثبوتها»: پس از ثبوت آن بر راه اسـلام. یعنی از رشد و هدایت گمراه شدید پس از آن که بر رشـد بودیـد. گفته می شود: «زل قـدم فلان فی امر کـذا»: زمانی که از راه درست عـدول کنـد، و منظور قـدم‌هایشان است؛ و تنها مفرد و نکره آمـده تا دلالت کنـد که لغزش یک قـدم بزرگ است چه رسد به قدم های بسـیار. «و تذوقوا السوء»: بدی را در دنیا بچشید. «بما صددتم عن سبیل الله»: یعنی به خاطر بازداشتنتان و یا به خاطر بازداشتن دیگران از راه خدا؛ چرا که اگر نقض عهد کنند و مرتد شوند، نقض عهد سنتی می شود که از آن پیروی می گردد. «ولکم عذاب عظیم»: در آخرت.

در «جوامع» از امام صادق علیه‌السـلام روایت شـده است که این آیه درباره بیعت با علی علیه‌السـلام نازل شـد آنگاه که پیغمبر فرمود: «به فرماندهی او بر مومنان بر او سلام کنید.» و او را فرمانده مومنان ساخت.

**[ترجمه]

و أقول

قد مر أن فی قراءتهم علیهم السلام أن تکون أئمه هی أزکی

۱- ۱. تفسیر القمّیّ: ۳۶۵.

من أئمتكم (۱).

إِنَّما يُبايِعُونَ اللَّهَ (۲) لأنه المقصود ببيعته يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ يعنى يدك التى فوق أيديهم فى حال بيعتهم إياك إنما هى بمنزله يد الله لأنهم فى الحقيقه يبايعون الله عز و جل ببيعتك فَمَنْ نَكَثَ أى نقض العهد فَإِنَّما يَنْكُثُ عَلى نَفْسِهِ أى لا يعود ضرر نكثه إلا عليه وَ مَنْ أَوْفى بِما عاهَدَ عَلَيْهُ اللَّهَ أى فى مبايعته فَسَيُؤْتِيهِ أَجْراً عَظِيماً هو الجنه.

وَ لا يَقْتُلْنَ أَوْلادَهُنَ (۳) يريد البنات أو الأسقاط وَ لا يَأْتِينَ بِبُهْتانٍ فى الجوامع كانت المرأه تلتقط المولود فتقول لزوجها هذا ولدى منك كنى بالبهتان المفترى بين يديها و رجليها عن الولد الذى تلصقه بزوجها كذبا لأن بطنها الذى تحمله فيه بين اليدين و فرجها الذى تلده به بين الرجلين وَ لا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ أى فى حسنه تأمرهن بها فَبايِعْهُنَ بضمان الثواب على الوفاء بهذه الأشياء.

وَ فِي الْمَجْمَعِ،(۴) رَوَى الزُّهْرِيُّ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله يُبَايِعُ النِّسَاءَ بِالْكَلَامِ بِهَذِهِ الْآيَهِ- أَنْ لا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئاً وَ مَا مَسَّتْ يَدٌ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله كَانَ إِذَا بَايَعَ النِّسَاءَ دَعَا بِقَدَحِ مَاءٍ فَغَمَسَ يَدَهُ فِيهِ ثُمَّ غَمَسْنَ أَيْدِيَهُنَّ فِيهِ وَ قِيلَ إِنَّهُ كَانَ يُبَايِعُهُنَّ مِنْ وَرَاءِ الثَّوْبِ عَنِ الشَّعْبِيِّ.

**[ترجمه]در تاريخ امير مومنان كه در قرائت ائمه عليهم السلام است، آمده است: «أن تكون ائمه هى ازكى من ائمتكم.»

«إِنَّما يُبايِعُونَ اللَّه»، {همانا با خدا بيعت كردند.} - . فتح / ۱۰ - : منظور بيعت است. و دست تو چون دست خداست كه روى دست آنها است در بيعت و آنان گويا با خدا بيعت كرده‌اند. «و من نكث»: كسى كه پيمانش را بشكند. «فأنما ينكث على نفسه»: ضرر پيمان شكنى اش تنها به خود او بازمى گردد. و هر كس بر سر بيعتش بماند ، اجر بزرگى دارد كه همان بهشت است.

«وَ لا يَقْتُلْنَ أَوْلادَهُن»،{و نكشند فرزندان خود را} - . ممتحنه / ۱۲ - : چون دخترانى كه زنده به گور كنند يا شكم‌هايى كه سقط جنين كنند و بهتان نبندند. در تفسير جوامع آمده است كه زنى بچه ديگرى را برمى‌داشت و به شوهرش مى گفت اين زاده من است و با بهتان، افتراء مى بست به شوهرش، از شكمش كه جلو او است و از فرجش كه ميان دو پايش، كنايه از آن فرزند آمده است. «و لا يعصينک فى المعروف»: يعنى در كار خوبى كه تو آنان را به انجام آن دستور مى دهى.

{پس بيعت كن با آن زن‌ها با ضمانت ثواب به وفادارى آنها.}: در مجمع البيان به روايت زهرى، از عايشه آورده كه: «پيغمبر با زن‌ها زبانى بيعت مى‌كرد با اين آيه تا مشرك نباشند؛ و دست به دست آنها نمى‌شد، بلكه دست در كاسه آبى فرو مى‌برد، آنگاه آنها دست در آن فرو مى بردند» - . مجمع البيان ۶ : ۲۷۶ - و به گفته شعبى، از پشت جامه با آنها بيعت مى‌كرد.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

ن، [عيون أخبـار الرضـا عليه السـلام] بِإِسْـنَادِهِ إِلَى الرَّيَّانِ بْنِ شَبِيبٍ: أَنَّ الْمَـأْمُونَ لَمَّا أَرَادَ أَنْ يَأْخُـذَ الْبَيْعَهَ لِنَفْسِهِ بِإِمْرَهِ الْمُؤْمِنِينَ وَ لِلرِّضَـا عليه السـلام بِوَلَـايَهِ الْعَهْـدِ وَ لِلْفَضْـلِ بِالْوِزَارَهِ أَمَرَ بِثَلَاثَهِ كَرَاسِـيَّ فَنُصِـبَتْ لَهُمْ فَلَمَّا قَعَـدُوا عَلَيْهَا أَذِنَ لِلنَّاسِ فَـدَخَلُوا يُبَايِعُونَ فَكَانُوا يُصَفِّقُونَ بِأَيْمَانِهِمْ عَلَى أَيْمَانِ الثَّلَاثَهِ مِنْ أَعْلَى الْإِبْهَامِ إِلَى الْخِنْصِرِ وَ يَخْرُجُونَ حَتَّى

۱- ۱. راجع ج ۳۶ ص ۸۱ و ۱۴۸ من تاريخ أمير المؤمنين عليه السلام و تراه فى تفسير العيّاشىّ ج ۲: ۲۶۸.

۲- ۲. الفتح: ۱۰.

۳- ۳. الممتحنه: ۱۲.

۴- ۴. مجمع البيان ج ۹: ۲۷۶.

بَايَعَ فِی آخِرِ النَّاسِ فَتًی مِنَ الْأَنْصَارِ فَصَفَّقَ بِیَمِینِهِ مِنْ أَعْلَی الْخِنْصِرِ إِلَی أَعْلَی الْإِبْهَامِ فَتَبَسَّمَ أَبُو الْحَسَنِ علیه السلام فَقَالَ کُلُّ مَنْ بَایَعَنَا بَایَعَ بِفَسْخِ الْبَیْعَهِ غَیْرَ هَذَا الْفَتَی فَإِنَّهُ بَایَعَنَا بِعَقْدِهَا فَقَالَ الْمَأْمُونُ وَ مَا فَسْخُ الْبَیْعَهِ وَ مَا عَقْدُهَا قَالَ أَبُو الْحَسَنِ علیه السلام عَقْدُ الْبَیْعَهِ هُوَ مِنْ أَعْلَی الْخِنْصِرِ إِلَی أَعْلَی الْإِبْهَامِ وَ فَسْخُهَا مِنْ أَعْلَی الْإِبْهَامِ إِلَی أَعْلَی الْخِنْصِرِ قَالَ فَمَاجَ النَّاسُ فِی ذَلِکَ وَ أَمَرَ الْمَأْمُونُ بِإِعَادَهِ النَّاسِ إِلَی الْبَیْعَهِ عَلَی مَا وَصَفَ أَبُو الْحَسَنِ علیه السلام فَقَالَ النَّاسُ کَیْفَ یَسْتَحِقُّ الْإِمَامَهَ مَنْ لَا یَعْرِفُ عَقْدَ الْبَیْعَهِ إِنَّ مَنْ عَلِمَ أَوْلَی بِهَا مِمَّنْ لَا یَعْلَمُ فَحَمَلَهُ ذَلِکَ عَلَی مَا فَعَلَهُ مِنْ سَمِّهِ (۱).

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا: در عیون اخبارالرضا آمده است: «هنگامی که مأمون خواست برای امیر المومنینی خود و ولایت عهد امام رضا علیه‌السلام بیعت بگیرد، و برای وزارت فضل، دستور داد که سه کرسی نهادند، و چون هر سه بر آنها نشستند، به مردم اجازه داد آمدند و بیعت کردند؛ مردم، دست به آنها می‌دادند، از انگشت بزرگ تا کوچک، و بیرون می‌رفتند؛ تا اینکه در پایان، یک جوان انصاری آمد و برعکس، از بالای انگشت کوچک تا انگشت بزرگ، دست داد؛ امام رضا علیه‌السلام لبخندی زد و فرمود:« کار همه بیعت شکنی بود جز این جوان که بستن پیمان بود.» مأمون گفت: «فسخ بیعت کدام است و بستن آن کدام؟» فرمود: «بستن بیعت، از بالای انگشت کوچک آغاز شود تا بالای انگشت بزرگ پایان یابد، و وارونه آن فسخ بیعت است؛ مردم در این باره به شور افتادند و مأمون دستور داد بیعت را مطابق دستور امام رضا علیه‌السلام دوباره انجام دادند؛ مردم گفتند چگونه سزاوار امامت است آن کسی که بیعت بستن را نداند؟ و این بود که او را به زهر دادن امام علیه... السلام وادار کرد.» - . عیون اخبار الرضا ۲ : ۲۳۸ باب ۵۹ -

**[ترجمه]

«۲»

ل، [الخصال] عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدَوَیْهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ نَصْرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُثْمَانَ بْنِ کَرَامَهَ عَنْ عُبَیْدِ اللَّهِ بْنِ مُوسَی عَنْ شَیْبَانَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِی صَالِحٍ عَنْ أَبِی هُرَیْرَهَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: ثَلَاثَهٌ لا یُکَلِّمُهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ وَ لا یُزَکِّیهِمْ وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ (۲) رَجُلٌ بَایَعَ إِمَاماً لَا یُبَایِعُهُ إِلَّا لِدُنْیَا إِنْ أَعْطَاهُ مِنْهَا مَا یُرِیدُهُ وَفَی لَهُ وَ إِلَّا کَفَّ وَ رَجُلٌ بَایَعَ رَجُلًا بِسِلْعَهٍ بَعْدَ الْعَصْرِ فَحَلَفَ بِاللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ لَقَدْ أَعْطَی بِهَا کَذَا وَ کَذَا فَصَدَّقَهُ وَ أَخَذَهَا وَ لَمْ یُعْطِ فِیهَا مَا قَالَ وَ رَجُلٌ عَلَی فَضْلِ مَاءٍ بِالْفَلَاهِ یَمْنَعُهُ ابْنَ السَّبِیلِ (۳).

**[ترجمه]خصال: رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «خدا با سه کس سخن نمی گوید و آنان را پاکیزه نمی‌سازد و عذاب دردناک دارند:

۱.

مردی که با امامی بیعت نمی کند جز برای دنیای او؛ آن چنان که اگر هر چه خواست به او بدهد، می‌پاید، وگرنه صرف‌نظر می کند.

۲.

کسی که پس از عصر، برای دیگری در معامله متاعی دست دهد و به خدای عزوجل سوگند بخورد که به بهای چنین و چنانش گرفته و او حرفش را باور کند و آن را بخرد و در بهایش دروغ گفته باشد.

.۳

مردی که در بیابان، فزون‌تر از نیاز خود آب دارد و آن را از رهگذر دریغ می‌کند. » - . خصال ۱ : ۵۳ -

**[ترجمه]

بیان

لا یُکَلِّمُهُمُ اللَّهُ أی بما یسرهم أو بشی ء أصلا فإن الملائکه یسألونهم أو هو کنایه عن سخطه سبحانه علیهم وَ لا یُزَکِّیهِمْ أی لا یثنی علیهم أو لا یقبل منهم عملا أو لا یطهرهم مما یوجب العذاب بالعفو و المغفره.

**[ترجمه]«خدا با چنین کسانی سخن نمی‌گوید»: سخنی که با آن شاد گردند، یا با هیچ سخنی. «زیرا فرشته ها از آنها بازرسی کنند»: یا منظور خشم بر آنها است، و پاکیزه شان نمی‌کند با ستایش آنان، یا منظور پذیرش کردارشان است، یا از آنچه مایه عذاب است که آن را با آمرزش و گذشت از آنها نمی‌شوید.

**[ترجمه]

«۳»

سن، [المحاسن] عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَلِیٍّ الْعَمْرِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ علیه السلام قَالَ: ثَلَاثٌ مُوبِقَاتٌ نَكْثُ الصَّفْقَهِ وَ تَرْكُ السُّنَّهِ وَ فِرَاقُ

ص: ۱۸۵

۱- ۱. عیون أخبار الرضا ج ۲ ص ۲۳۸. الباب ۵۹.

۲- ۲. اقتباس من قوله تعالی فی البقره: ۱۷۴.

۳- ۳. الخصال ج ۱: ۵۳.

الْجَمَاعَهِ(۱).

**[ترجمه]محاسن: امام کاظم علیه‌السلام فرمود: «سه چیز هلاک کننده است: بیعت شکنی، ترک سنت و جدایی از جماعت.»
-. محاسن : ۹۴ -

**[ترجمه]

«۴»

الدُّرَّهُ الْبَاهِرَهُ، قَالَ الرِّضَا علیه السلام: لَا يَعْدَمُ الْمَرْءُ دَائِرَهَ السَّوْءِ مَعَ نَكْثِ الصَّفْقَهِ.

**[ترجمه]الدره الباهره: امام رضا علیه‌السلام فرمود: بیعت‌شکن از پیشامد بد برکنار نمی‌ماند.

**[ترجمه]

بيان

قال الراغب الدائره في المكروه كما يقال دوله في المحبوب قال تعالى نَخْشى أَنْ تُصِيبَنا دائِرَهٌ(۲) و قولُهُ يَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوائِرَ عَلَيْهِمْ دائِرَهُ السَّوْءِ(۳) أي محيط به السوء إحاطه الدائره فلا سبيل لهم إلى الانفكاك منه بوجه (۴)

و قال الجوهري صفقت له بالبيع و البيعه صفقا أي ضربت بيدي على يده و تصافق القوم عند البيعه(۵).

**[ترجمه]«دائره سوء»: به قول راغب: بدی فراگیر است و چاره و راه گریز ندارد. خدای تعالی فرموده: «نَخْشى أَنْ تُصِيبَنا دائِرَه»، {بترسیم از دائره سوء.} -. مائده / ۵۲ - و فرمود: «يَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوائِرَ عَلَيْهِمْ دائِرَهُ السَّوْءِ»، {در انتظار دایره سوءاند برای شما و دائره سوء بر آنها باد.} -. توبه / ۹۸ -

**[ترجمه]

«۵»

شا، [الإرشاد]: فِي بَيْعَهِ النَّاسِ لِلرِّضَا علیه السلام عِنْدَ الْمَأْمُونِ فِي حَدِيثٍ طَوِيلٍ ذَكَرَ فِيهِ أَنَّهُ جَلَسَ الْمَأْمُونُ وَ وَضَعَ لِلرِّضَا علیه السلام وِسَادَتَيْنِ عَظِيمَتَيْنِ وَ أَجْلَسَ الرِّضَا علیه السلام عَلَيْهِمَا فِي الْخُضْرَهِ وَ عَلَيْهِ عِمَامَهٌ وَ سَيْفٌ ثُمَّ أَمَرَ ابْنَهُ الْعَبَّاسَ أَنْ يُبَايِعَ لَهُ فِي أَوَّلِ النَّاسِ فَرَفَعَ الرِّضَا يَدَهُ فَتَلَقَّى بِهَا وَجْهَهُ وَ بِبَطْنِهَا وُجُوهَهُمْ فَقَالَ لَهُ الْمَأْمُونُ ابْسُطْ يَدَكَ لِلْبَيْعَهِ فَقَالَ الرِّضَا إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله هَكَذَا كَانَ يُبَايِعُ فَبَايَعَهُ النَّاسُ وَ يَدُهُ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ (۶).

<meta info="". ارشاد: در ارشاد، در مورد بیعت مردم با امام رضا علیه‌السلام نزد مأمون، آمده است: «مأمون نشست و دو پشتی بزرگ برای امام رضا علیه‌السلام نهادند و برابر آنها نشاندند، در جامه سبز و عمامه بر سر و شمشیر بر کمر؛ آنگاه مامون

به پسرش عباس فرمود که پیش از دیگران با آن حضرت بیعت کند. امام رضا علیه‌السلام دست بالا برد و در برابر چهره اش قرار داد و کف دستش را در برابر چهره مردم گرفت. مأمون گفت: «دستت را برای بیعت باز کن.» امام رضا علیه‌السلام فرمود: «رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله این گونه بیعت می‌کرد.» و مردم با او بیعت کردند و دست او روی دستشان بود.» - . ارشاد : ۲۹۱ -

**[ترجمه]

«۶»

ل، [الخصال] بِإِسْنَادِهِ عَنْ جَابِرٍ الْجُعْفِيِّ عَنِ الْبَاقِرِ علیه السلام: فِی حَدِیثٍ طَوِیلٍ یَذْکُرُ فِیهِ أَحْکَامَ النِّسَاءِ قَالَ وَ لَا تُبَایِعَ إِلَّا مِنْ وَرَاءِ الثِّیَابِ (۷).

**[ترجمه]خصال: امام باقر علیه‌السلام در حدیثی طولانی درباره احکام زنان فرموده است: «و با زن بیعت نشود جز از روی جامه.» - . خصال ۲ : ۱۴۱ -

**[ترجمه]

«۷»

ثو، [ثواب الأعمال] بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنَّ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام قَالَ: إِنَّ فِی

۱- ۱. المحاسن: ۹۴.

۲- ۲. المائده: ۵۲.

۳- ۳. براءه: ۹۸.

۴- ۴. المفردات فی غریب القرآن: ۱۷۴.

۵- ۵. الصحاح: ۱۰۵۷.

۶- ۶. الإرشاد: ۲۹۱.

۷- ۷. الخصال ج ۲: ۱۴۱.

النَّارِ لَمَدِينَةً يُقَالُ لَهَا الْحَصِينَهُ أَ فَلَا تَسْأَلُونِّی مَا فِيهَا فَقِيلَ لَهُ وَ مَا فِيهَا يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ قَالَ فِيهَا أَيْدِی النَّاكِثِينَ (۱).

**[ترجمه]ثواب الاعمال: امیر مومنان علیه‌السلام فرمود: «به راستی، شهری در دوزخ است به نام «حصینه» و نپرسید که در آن چیست.» پرسیدند: «در آن چیست؟» فرمود: «دسته پیمان شکن‌ها.» - . ثواب الاعمال : ۲۲۷ -

**[ترجمه]

«۸»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْبَزَنْطِيِّ عَنْ أَبَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: لَمَّا فَتَحَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَكَّةَ بَايَعَ الرِّجَالُ ثُمَّ جَاءَتْهُ النِّسَاءُ يُبَايِعْنَهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ- يا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذا جاءَكَ الْمُؤْمِناتُ يُبايِعْنَكَ إِلَی قَوْلِهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۲) قَالَتْ هِنْدٌ أَمَّا الْوَلَدُ فَقَدْ رَبَّيْنَا صِغَاراً وَ قَتَلْتَهُمْ كِباراً وَ قَالَتْ أُمُّ حَكِيمٍ بِنْتُ الْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ وَ كَانَتْ عِنْدَ عِكْرِمَهَ بْنِ أَبِی جَهْلٍ- يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا ذَلِكَ الْمَعْرُوفُ الَّذِی أَمَرَنَا اللَّهُ أَنْ لَا نَعْصِيَكَ فِيهِ قَالَ لَا تَلْطِمْنَ خَدّاً وَ لَا تَخْمِشْنَ وَجْهاً وَ لَا تَنْتِفْنَ شَعْراً وَ لَا تَشْقُقْنَ جَيْباً وَ لَا تُسَوِّدْنَ ثَوْباً وَ لَا تَدْعِينَ بِوَيْلٍ فَبَايَعَهُنَّ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلَی هَذَا فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ نُبَايِعُكَ قَالَ إِنَّنِی لَا أُصَافِحُ النِّسَاءَ فَدَعَا بِقَدَحٍ مِنْ مَاءٍ فَأَدْخَلَ يَدَهُ ثُمَّ أَخْرَجَهَا فَقَالَ أَدْخِلْنَ أَيْدِيَكُنَّ فِی هَذَا الْمَاءِ فَهِیَ الْبَيْعَهُ(۳).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «هنگامی که پیغمبر مکه را گشود، مردها بیعت کردند، سپس زن‌ها برای بیعت آمدند و خدا این آیه را فرستاد: «آیا پیغمبر چون زن‌ها آمدند با تو بیعت کنند...» تا آنجا که فرمود: «إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيم» - . ممتحنه / ۱۲ -، {راستی که خدا بسیار آمرزنده و مهربان است.}

آن حضرت فرمود: «هند گفت: «ما فرزندان خود را از خردسالی پرورش دادیم و تو در سالخوردگی آنها را کشتی.» ام‌حکیم، دختر حارث که زن عکرمه پسر ابوجهل بود، گفت: «یا رسول‌اللّه، آن کار خوب که خدا فرموده در آن تو را نافرمانی نکنیم چیست؟» فرمود: «سیلی به رخ نزنید و چهره نخراشید، مو نکنید و گریبان ندرید، جامه سیاه نکنید و «وای» نگویید.» و رسول خدا براساس این قرار با آنان بیعت کرد، و آنان گفتند: «یا رسول‌اللّه، چگونه با تو بیعت کنیم؟» فرمود: «من با زن ها دست نمی‌دهم.» و کاسه آبی خواست و دست در آن نهاد و برآورد و فرمود: «شما هم در آن دست فرو ببرید، و این بیعت است.» - . کافی ۵ : ۵۲۷ -

**[ترجمه]

«۹»

کا، [الکافی] بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْمُفَضَّلِ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام كَيْفَ مَاسَحَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله النِّسَاءَ حِينَ بَايَعَهُنَّ قَالَ دَعَا بِمِرْكَنِهِ الَّذِی كَانَ يَتَوَضَّأُ فِيهِ فَصَبَّ فِيهِ مَاءً ثُمَّ غَمَسَ يَدَهُ فَكُلَّمَا بَايَعَ وَاحِدَةً مِنْهُنَّ قَالَ اغْمِسِی يَدَكِ فَتَغْمِسُ كَمَا غَمَسَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَكَانَ هَذَا مُمَاسَحَتَهُ إِيَّاهُنَ (۴).

**[ترجمه]کافی: از مفضل روایت شده است: «به امام صادق علیه‌السلام گفتم: «چگونه رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله، هنگام بیعت کردن دست زنان را ساییـد؟» آن حضـرت فرمـود: «لگنی را که در آن وضـو می‌ساخت خواست و آب در آن ریخت و دستش را در آن فرو برد، و برای بیعت کردن، به هر کدام از آنها فرمود دست خود را در آن فرو ببرند، همان گونه که رسول خدا صلّی‌اللَّه‌علیه‌وآله دست در آن فرو برده بود، و این ساییدنش بود با آنان.» - . کافی ۵ : ۵۲۶ -

**[ترجمه]

بیان

المرکن کمنبر الإجانه.

**[ترجمه]«هرکس مانند منبر»: ظرف است.

**[ترجمه]

«۱۰»

کا، [الکافی] بِإِسْنَادِهِ عَنْ سَعْدَانَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: أَ تَدْرِی کَیْفَ

ص: ۱۸۷

۱- ۱. ثواب الأعمال: ۲۲۷.

۲- ۲. الممتحنه: ۱۳.

۳- ۳. الکافی ج ۵ ص ۵۲۷.

۴- ۴. الکافی ج ۵ ص ۵۲۶.

بَـايَعَ رَسُـولُ اللَّهِ صـلى الله علیه و آله النِّسَـاءَ قُلْتُ اللَّهُ أَعْلَمُ وَ ابْنُ رَسُولِهِ أَعْلَمُ قَـالَ جَمَعَهُنَّ حَوْلَهُ ثُمَّ دَعَـا بِتَوْرِ بِرَامٍ فَصَبَّ فِیهِ مَـاءً نَضُوحاً ثُمَّ غَمَسَ یَدَهُ فِیهِ ثُمَّ قَالَ اسْـمَعْنَ یَا هَؤُلَاءِ أُبَایِعُکُنَّ عَلَی أَنْ لَا تُشْـرِکْنَ بِاللَّهِ شَیْئاً وَ لَا تَسْرِقْنَ وَ لَا تَزْنِینَ وَ لَا تَقْتُلْنَ أَوْلَادَکُنَّ وَ لَـا تَأْتِینَ بِبُهْتَانٍ تَفْتَرِینَهُ بَیْنَ أَیْـدِیکُنَّ وَ أَرْجُلِکُنَّ وَ لَا تَعْصِـینَ بُعُولَتَکُنَّ فِی مَعْرُوفٍ أَقْرَرْتُنَّ قُلْنَ نَعَمْ فَأَخْرَجَ یَـدَهُ مِنَ التَّوْرِ ثُمَّ قَالَ لَهُنَّ اغْمِسْنَ أَیْدِیَکُنَّ فَفَعَلْنَ فَکَانَتْ یَدُ رَسُولِ اللَّهِ صـلی الله علیه و آله الطَّاهِرَهُ أَطْیَبَ مِنْ أَنْ یَمَسَّ بِهَا کَفَّ أُنْثَی لَیْسَتْ لَهُ بِمَحْرَمٍ (۱).

**[ترجمه]کـافی: امـام صـادق علیه‌السـلام فرمود: «آیـا می دانی رسول خـدا صـلی الله علیه و آله چگونه بـا زنـان بیعت کرد؟» گفتم: «خداونـد دانـاتر و فرزنـد رسول خـدا دانـاتر است.» حضـرت فرمود: «پیـامبر زنان را در اطراف خویش جمع کرد، آنگاه ظرف سـنگی بزرگی خواست و در آن آب پاکی ریخت، سپس، دستش را در آن فرو برد و فرمود: «گوش کنید ای گروه، من با شـما بیعت می کنم بر این پایه که با چیزی به خداوند شـرک نورزید، دزدی نکنید، زنا ندهید، فرزندانتان را نکشید و بهتانی نیاوریـد که آن را بین دست‌هایتـان و پاهایتـان به افتراء ببندیـد و در کـار خوب از شوهرخود نافرمـانی نکنیـد؛ آیـا پذیرفتیـد؟» گفتنـد: «آری.» پس، حضـرت دسـتش را از آن ظرف بیرون آورد و سـپس به آنـان گفت: «دست‌هایتان را فرو کنیـد.» و چنین کرد. بنابراین، دست پاک رسول خدا پاکیزه تر بود از اینکه کف زن بیگانه را بساید.» - . کافی ۵ : ۲۵۶ -

**[ترجمه]

بیان

فی النهایه التور إناء من صـفر أو حجاره کالإجانه و قد یتوضأ منه و قال البرمه بالضم القدر مطلقا و جمعها برام و هی فی الأصـل المتخذه من الحجر المعروف بالحجاز و الیمن و النضوح کصبور طیب.

**[ترجمه]در نهایه آمـده که «تور» ظرفی از مس یا سـنگ است ماننـد «اجّانه»، و گاهی در آن وضو می گیرند. همچنین می- گویـد: «برمه» - بـا فتحه - هر گونه دیگی است، و جمع آن، «برام» است. در اصـل، دیگی است که از سـنگ معروف حجاز و یمن ساخته می شود. «نضرح»: مانند صبور به معنای خوب است.

**[ترجمه]

أقول

قد مر تفسیر الآیات و سائر الأخبار فی النکث و کیفیه البیعه فی باب فتح مکه(۲) و أبواب نکث طلحه و الزبیر.

۱- ۱. الکافی ج ۵ ص ۲۵۶.

۲- ۲. راجع ج ۲۱ ص ۹۵- ۹۹.

**[ترجمه]تفسیر آیات و اخبار دیگر درباره بیعت شکنی و چگونگی بیعت، در فصل «فتح مکه» و باب‌های «بیعت شکنی طلحه و زبیر» نقل شده است .

**[ترجمه]

باب ۱۱ آخر فی أن المؤمن صنفان

روایات

«۱»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَحْمَدَ عَنِ ابْنِ سِنَانٍ عَنْ نُصَیْرٍ أَبِی الْحَکَمِ الْخَثْعَمِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: الْمُؤْمِنُ مُؤْمِنَانِ فَمُؤْمِنٌ صَدَقَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَ وَفَی بِشَرْطِهِ وَ ذَلِکَ قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَ رِجالٌ صَدَقُوا ما عاهَدُوا اللَّهَ عَلَیْهِ (۱) فَذَلِکَ الَّذِی لَا تُصِیبُهُ أَهْوَالُ الدُّنْیَا وَ لَا أَهْوَالُ الْآخِرَهِ وَ ذَلِکَ مِمَّنْ یَشْفَعُ وَ لَا یُشْفَعُ لَهُ وَ مُؤْمِنٌ کَخَامَهِ الزَّرْعِ تَعْوَجُّ أَحْیَاناً وَ تَقُومُ أَحْیَاناً فَذَلِکَ مِمَّنْ یُصِیبُهُ أَهْوَالُ الدُّنْیَا وَ أَهْوَالُ الْآخِرَهِ وَ ذَلِکَ مِمَّنْ یُشْفَعُ لَهُ وَ لَا یَشْفَعُ (۲).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه‌السلام فرموده است: «مومن دو گونه است: مومنی که به پیمان خدا درست عمل کرده و به شرط او وفا کرده است، که خدا فرموده: «رِجالٌ صَدَقُوا ما عاهَدُوا اللَّهَ عَلَیْه»، {مردانی که درست انجام دادند آنچه را خدا با آنها عهد کرد.} - . احزاب / ۲۳ - و چنین کسی، نه هراس‌های دنیا و نه هراس‌های سرای دیگر را می‌بیند؛ چنین کسی است که شفاعت می‌کند و شفاعت لازم ندارد؛ اما مومن دسته دیگر، کسی است که چون دسته زراعت تازه و نرم، یک بار خم می‌شود و یک بار سر پا است؛ چنین کسی است که هم هراس‌های دنیا و هراس‌های سرای دیگر را می‌بیند؛ و او است که شفاعت می‌خواهد و شفاعت نمی‌کند.» - . کافی ۲ : ۲۴۸ -

**[ترجمه]

بیان

قال الله سبحانه مِنَ الْمُؤْمِنِینَ رِجالٌ صَدَقُوا ما عاهَدُوا اللَّهَ عَلَیْهِ قال البیضاوی من الثبات مع الرسول و المقاتله لأعداء الدین من صدقنی إذا قال لک الصدق فإن العاهد إذا وفی بعهده فقد صدق فَمِنْهُمْ مَنْ قَضی نَحْبَهُ أی نذره بأن قاتل حتی استشهد کحمزه و مصعب بن عمیر و أنس بن النضر و النحب النذر استعیر للموت لأنه کنذر لازم فی رقبه کل حیوان وَ مِنْهُمْ مَنْ یَنْتَظِرُ أی الشهاده وَ ما بَدَّلُوا العهد و لا غیروه تَبْدِیلًا أی شیئا من التبدیل.

۱- ۱. الأحزاب: ۲۳.

۲- ۲. الکافی ج ۲ ص ۲۴۸.

و قال الطبرسی رحمه الله (۱) فَمِنْهُمْ مَنْ قَضی نَحْبَهُ یعنی حمزه بن عبد المطلب و جعفر بن أبی طالب وَ مِنْهُمْ مَنْ یَنْتَظِرُ یعنی علی بن أبی طالب علیه السلام.

وَ رُوِیَ فِی الْخِصَالِ (۲) عَنِ الْبَاقِرِ علیه السلام فِی حَدِیثٍ طَوِیلٍ قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلامليه السلام: لَقَدْ کُنْتُ عَاهَدْتُ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ أَنَا وَ عَمِّی حَمْزَهُ وَ أَخِی جَعْفَرٌ وَ ابْنُ عَمِّی عُبَیْدَهُ عَلَی أَمْرٍ وَفَیْنَا بِهِ لِلَّهِ تَعَالَی وَ لِرَسُولِهِ فَتَقَدَّمَنِی أَصْحَابِی وَ تَخَلَّفْتُ بَعْدَهُمْ لِمَا أَرَادَ اللَّهُ تَعَالَی فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِینَا- مِنَ الْمُؤْمِنِینَ رِجالٌ الْآیَهَ حَمْزَهُ وَ جَعْفَرٌ وَ عُبَیْدَهُ وَ أَنَا وَ اللَّهِ الْمُنْتَظِرُ وَ مَا بَدَّلْتُ تَبْدِیلًا.

فإذا عرفت ذلک فاعلم أنه علیه السلام استدل بهذه الآیه علی أن المؤمنین صنفان لأنه تعالی قال مِنَ الْمُؤْمِنِینَ رِجالٌ فصنف منهم مؤمن صدق بعهد الله قیل الباء بمعنی فی أی فی عهد الله فقوله صدق کنصر بالتخفیف ففیه إشاره إلی أن فی الآیه أیضا الباء مقدره أی صدقوا بما عاهدوا الله علیه و یمکن أن یقرأ صدق بالتشدید بیانا لحاصل معنی الآیه أی صدقوا بعهد الله و ما وعدهم من الثواب و ما اشترط فی الثواب من الإیمان و العمل الصالح و الأول أظهر و المراد بالعهد أصول الدین من الإقرار بالتوحید و النبوه و الإمامه و المعاد و الوفاء بالشرط الإتیان بالمأمورات و الانتهاء عن المنهیات و قیل أراد بالعهد المیثاق بقوله أَ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ و بالشرط قوله تعالی إِنْ تَجْتَنِبُوا کَبائِرَ ما تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُکَفِّرْ عَنْکُمْ سَیِّئاتِکُمْ (۳)

**[ترجمه]خداوند سبحان می گوید: «من المومنین رجال صدقوا ما عاهدوا الله علیه.» بیضاوی می گوید: پیمان و عهدی که با خدا بسته اند، همان پایداری با رسول خدا و جنگ با دشمنان دین است، از ریشه «صدقنی» زمانی که به تو راست بگوید، چون متعهّد زمانی که به عهدش وفا کند، راست گفته است. «فمنهم من قضی نحبه»: یعنی نذرش را که جنگیدن تا کشته شدن است، انجام داده است؛ مانند حمزه و مصعب بن عمیر و انس بن نضر. «النحب»: به معنای نذر است و استعاره برای مرگ؛ چون مرگ به سال، نذری است که به گردن هر حیوانی چسبیده است. «و منهم من ینتظر»: یعنی انتظار شهادت را می کشد. «و ما بدلوا»: عهد و پیمان را تبدیل و تغییر نداده اند. «تبدیلاً»: هیچ تبدیلی .

طبرسی می گوید: در«فمنهم من قضی نحبه» منظور حمزه‌بن‌عبدالمطلب و جعفربن‌ابی‌طالب است. «و منهم من ینتظر»، منظور علی بن ابی طالب علیه‌السلام است. - . مجمع البیان ۸ : ۳۴۹ -

از امام باقر علیه‌السلام در حدیثی طولانی روایت شده است: «امیرمومنان علیه‌السّلام فرمود: «من و عمویم حمزه و برادرم جعفر و عموزاده ام عبیده، عهد کردیم با خدا و رسولش بر امری (جانبازی در راه خدا) که ثابت‌قدم باشیم برای خدای تعالی و رسولش، و یاران من پیش افتادند در جانبازی و من به جا ماندم برای آنچه خدای تعالی خواسته و درباره ما فرود آورد: «مِنَ الْمومِنِینَ رِجالٌ...» - تا آخر آیه - که آنان حمزه و جعفر و عبیده بودند و من به خدا انتظار دارم و هیچ دگرگون نکرده ام.» - . خصال ۲ :۲۱ -

چون این را دانستی، بدان که آن حضرت با بیان این آیه، دلیل آورده که مومنین دو دسته هستند؛ چراکه خدا فرموده: {از مومنین باشند مردانی که یک دسته صادق در عهدند.}

گفته شده: «باء» به معنای «فی» است؛ یعنی عهد و پیمان خدا. پس «صدق» به مانند «نصر»، بدون تشدید است، و در آن، اشاره

است به اینکه در آیه نیز «باء» در تقدیر است؛ یعنی به عهدی که با خدا بسته اند، و ممکن است که صدّق با تشدید خوانده شود تا بیان حاصل معنای آیه باشد؛ یعنی به عهد خدا و وعده ثواب الهی تصدیق دارند، و نیز به «اشتراط» ثواب ایمان و عمل صالح، و احتمال نخست روشن‌تر است. مراد از عهد، اصول دین است؛ از اقرار به توحید و نبوت و امامت و معاد گرفته، تا وفای به شرط انجام فرمان‌های خدا و باز ایستادن از آنچه نهی کرده است؛ و گفته اند: عهد، میثاق «الست بربکم» است و شرط آنچه خدا فرموده است؛ یعنی: «إِنْ تَجْتَنِبُوا کَبائِرَ ما تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُکَفِّرْ عَنْکُمْ سَیِّئاتِکُمْ»، {اگر کناره کنید از حرام‌های بزرگ، جبران کنیم بدکرداری‌های شما را.} - . نساء / ۳۱ -

**[ترجمه]

و أقول

یحتمل أن یکون المراد بهما ما مر فِی کِتَابِ الْإِمَامَهِ عَنْهُ علیه السلام حَیْثُ قَالَ: إِنَّکُمْ لَا تَکُونُونَ صَالِحِینَ حَتَّی تَعْرِفُوا وَ لَا تَعْرِفُونَ حَتَّی تُصَدِّقُوا وَ لَا تُصَدِّقُونَ حَتَّی تُسَلِّمُوا أَبْوَاباً أَرْبَعَهً لَا یَصْلُحُ أَوَّلُهَا إِلَّا بِآخِرِهَا ضَلَّ أَصْحَابُ الثَّلَاثَهِ وَ

ص: ۱۹۰

۱- ۱. مجمع البیان ج ۸ ص ۳۴۹، و فیه: قال ابن عبّاس. من قضی نحبه حمزه بن عبد المطلب، و من قتل معه، و أنس بن نضر و أصحابه، و روی الحاکم أبو القاسم الحسکانی بالاسناد عن عمرو بن ثابت، عن أبی إسحاق عن علیّ علیه السلام قال: فینا نزلت رِجالٌ صَدَقُوا ما عاهَدُوا اللَّهَ المنتظر. و ما بدلت تبدیلا. نعم ما نقله رحمه اللّه انما یوجد فی تفسیر القمّیّ ص ۵۲۷.

۲- ۲. الخصال ج ۲: ۲۱.

۳- ۳. النساء: ۳۱.

تَاهُوا تَيْهاً بَعِيداً إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى لَا يَقْبَلُ إِلَّا الْعَمَلَ الصَّالِحَ وَ لَا يَقْبَلُ اللَّهُ إِلَّا الْوَفَاءَ بِالشُّرُوطِ وَ الْعُهُودِ فَمَنْ وَفَى لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ بِشَرْطِهِ وَ اسْتَعْمَلَ مَا وَصَفَ فِي عَهْدِهِ نَالَ مَا عِنْدَهُ وَ اسْتَعْمَلَ عَهْدَهُ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى أَخْبَرَ الْعِبَادَ بِطَرِيقِ الْهُدَى وَ شَرَعَ لَهُمْ فِيهَا الْمَنَارَ وَ أَخْبَرَهُمْ كَيْفَ يَسْلُكُونَ فَقَالَ وَ إِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً ثُمَّ اهْتَدى (۱) وَ قَالَ إِنَّما يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ (۲) إِلَى آخِرِ الْخَبَرِ.

فالشروط و العهود هی التوبه و الإیمان و الأعمال الصالحه و الاهتداء بالأئمه علیهم السلام.

فذلک الذی لا تصیبه أهوال الدنیا و لا أهوال الآخره قیل المراد بأهوال الدنیا القحط و الطاعون و أمثالهما فی الحیاه و ما یراه عند الموت من سکراته و أهواله و أهوال الآخره ما بعد الموت إلی دخول الجنه و قیل المراد بأهوال الدنیا الهموم من فوات نعیمها لأن الدنیا و نعیمها لم تخطر بباله فکیف الهموم من فواتها أو المراد أعم منها و من عقوباتها و مکارهها و مصائبها لأنها عنده نعمه مرغوبه لا أهوال مکروهه أو لأنها لا تصیبه لأجل المعصیه فلا ینافی إصابتها لرفع الدرجه و لا یخفی بعد تلک الوجوه.

**[ترجمه]چه‌بسا مقصود از آن دو، همان است که در «کتاب امامت» از آن حضرت علیه‌السلام نقل شد، آنجا که فرمود: «شماها خوب نباشید تا شناسا شوید، و شناسا نشوید تا باور دارید، و باور ندارید تا بپذیرید چهار باب را، که بهتر نمی‌شود آغاز آنها جز به پایانشان؛ گمراهند کسانی که سه تایی شدند و در دوردستِ گمگشتگی گرفتار شدند، زیرا خدای تعالی نمی‌پذیرد جز کار خوب، و نمی‌پذیرد جز وفای به شروط و عهود، و هر کس که وفا کرد به شرط او، و به کار برد آنچه در پیمان خود گنجانیده، به آنچه در بر او است می‌رسد، و او به کار بسته و انجام داده پیمانش را.

به راستی، خدا تبارک و تعالی از راه هدایت، به بنده هایش خبر داده و چراغی فرا راهشان روشن کرده و به آنها گزارش داده که چگونه در آن راه بروند و فرموده: «وَ إِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً ثُمَّ اهْتَدى»، {و راستش من پُر آمرزنده ام کسی را که بازگشته و گرویده و کار خوب کرده و آنکه راه یافته.} - . طه / ۸۲ - و فرموده: «إِنَّما يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ»، {همانا خدا پذیرد از پرهیزکاران.} - . مائده / ۲۷ - : شروط و عهود، همان توبه است و ایمان و کارهای خوب و راه‌یابی به امامان علیهم‌السّلام.

«به همین سبب هراس‌های دنیا به او نمی‌رسد»: گفته‌اند: منظور قحط و طاعون و مانند آنها است در زندگی و سختی‌های جان کندن و هراس‌های آن. «هراس‌های سرای دیگر»: هراس‌های پس از مردن است تا هنگام رفتن به بهشت؛ گفته اند: هراس‌های دنیا، غم از دست رفتن نعمت‌های آن است که مومن کامل آن را در نظر ندارد و غم آن را ندارد؛ یا همان است، و هم کیفرها و بدی‌ها و مصائبش، زیرا همه در کنار او، نعمت خواستن است نه هراس نخواستن؛ یا اینکه در سزای گناه به او نمی‌رسند، و منافات ندارد که برای بالا رفتن درجه به او برسند و دور بودن این تفسیرها نهان نیست.

**[ترجمه]

بیان

و الأظهر عندى أن المراد بأهوال الدنيا ارتكاب الذنوب و المعاصى لأنها عنده من أعظم المصائب و الأهوال بقرينه ما سيأتى فى الشق المقابل له و يحتمل أن يكون إطلاق الأهوال عليها على مجاز المشاكله.

و ذلـك ممن يشـفع على بنـاء المعلوم أى يشـفع للمؤمنين من المـذنبين و لاـ يشـفع له على بنـاء المجهول أى أنه لاـ يحتاج إلى الشفاعه لأنه من المقربين الذين لا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ و لا يحزنون و إنما الشفاعه لأهل المعاصى.

كخـامه الزرع قـال فى النهـايه فيه مثـل المؤمن مثـل الخامه من الزرع تفيئها الرياح هى الطاقه الغضه اللينه من الزرع و ألفها منقلبه عن واو انتهى.

ص: ١٩١

١– ١. طه: ٨٢.

٢– ٢. المائده: ٢٧.

و أشار علیه السلام إلی وجه الشبه بقوله یعوج أحیانا و المراد باعوجاجه میله إلی الباطل و هو متاع الدنیا و الشهوات النفسانیه و بقیامه استقامته علی طریق الحق و مخالفته للأهواء و الوساوس الشیطانیه و لا یشفع أی لا یؤذن له فی الشفاعه.

**[ترجمه]برداشت روشن تر این است که مقصود از هراس‌های دنیا، انجام گناه و نافرمانی نسبت به خداوند است که در نزد او، از بزرگ‌ترین هراس‌ها به شمار می روند. این برداشت، به قرینه صفاتی است که در دسته دیگر آمده و چه بسا از راه هم... شکلی در تعبیر، به آنها هراس گفته است.

«آن است مومنی که نیاز به شفاعت ندارد»: «یشفع» صیغه معلوم است، یعنی مومن برای گنهکاران شفاعت می کند. «ولایشفع له»: صیغه مجهول است، یعنی احتیاجی به شفاعت ندارد، چون از مقربانی است که نه ترس دارند و نه اندوه می خورند، و نیاز به شفاعت، مخصوص گنهکاران است. درباره تشبیه مومن به شاخه خرم و نرم، در نهایه آمده است: مومن را به خامه زراعت که بادها او را برمی گردانند، تشبیه کرده است. در زراعت، به دسته تازه و نرم گندم «خامه» می گویند. «الف» آن، اصلش «واو» بوده است. منظور این است که گاه برای میل به باطل و متاع دنیا و شهوات نفسانیه کج می‌شود، و برپا می‌ایستد، برای پایداری در پیمودن راه حق و مخالفت با هوس‌ها و وسوسه های شیطانی. «ولا یشفع»: یعنی اذن شفاعت به او داده نمی شود.

**[ترجمه]

«۲»

کا، [الکافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنْ سَهْلٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ خَالِدٍ الْقُمِّیِّ عَنْ خِضْرِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ سَمِعْتُهُ یَقُولُ: الْمُؤْمِنُ مُؤْمِنَانِ مُؤْمِنٌ وَفَی لِلَّهِ بِشُرُوطِهِ الَّتِی اشْتَرَطَهَا عَلَیْهِ فَذَلِکَ مَعَ النَّبِیِّینَ وَ الصِّدِّیقِینَ وَ الشُّهَدَاءِ وَ الصَّالِحِینَ وَ حَسُنَ أُولئِکَ رَفِیقاً وَ ذَلِکَ مِمَّنْ یَشْفَعُ وَ لَا یُشْفَعُ لَهُ وَ ذَلِکَ مِمَّنْ لَا یُصِیبُهُ أَهْوَالُ الدُّنْیَا وَ لَا أَهْوَالُ الْآخِرَهِ وَ مُؤْمِنٌ زَلَّتْ بِهِ قَدَمٌ کَخَامَهِ الزَّرْعِ کَیْفَمَا کَفَتْهُ الرِّیحُ انْکَفَأَ وَ ذَلِکَ مَنْ تُصِیبُهُ أَهْوَالُ الدُّنْیَا وَ أَهْوَالُ الْآخِرَهِ وَ یُشْفَعُ لَهُ وَ هُوَ عَلَی خَیْرٍ(۱).

**[ترجمه]کافی: از خضر بن عمرو روایت شده است: «شنیدم امام صادق علیه‌السلام می فرمود: « مومنین دو گونه‌اند: مومنی که هر شرطی خدا با او کرده انجام داده، که او به همراه پیغمبران و صدیقان و شهیدان و نیکان است و چه خوب رفیقانی هستند آنان؛ چنین کسی شفاعت می کند و شفاعت نمی‌شود، و هراس‌های دنیا و سرای دیگر به او نمی‌رسد. مومن دسته دیگر، کسی است که پایش می‌لغزد و مانند شاخه زراعت، خرم و نرم است و باد او را به هر سو سرازیر می کند؛ چنین کسی است که هراس‌های دنیا و سرای دیگر به او می‌رسد و شفاعت می‌خواهد و سرانجامش خیر و خوبی است.» - . کافی ۲ : ۲۴۸ -

**[ترجمه]

بیان

خضر بکسر الخاء و سکون الضاد أو بفتح الخاء و سکون الضاد صحح بهما فی القاموس و غیره وفی لله بشروطه العهود داخله تحت الشروط هنا فذلک مع النبیین إشاره إلی قوله تعالی وَ مَنْ یُطِعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ فَأُولئِکَ مَعَ الَّذِینَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ مِنَ النَّبِیِّینَ وَ

الصِّدِّيقِينَ وَ الشُّهَداءِ وَ الصّالِحِينَ وَ حَسُنَ أُولئِكَ رَفِيقاً(۲) و هذا مبنی علی ما ورد فی الأخبار الکثیره أن الصدیقین و الشهداء و الصالحین هم الأئمه علیهم السلام و المراد بالمؤمن فی المقسم هنا غیرهم من المؤمنین و قد مر

عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام: أَنَّهُ قَالَ بَعْدَ قِرَاءَهِ هَذِهِ الْآیَهِ فَمِنَّا النَّبِیُّ وَ مِنَّا الصِّدِّیقُ وَ الشُّهَدَاءُ وَ الصَّالِحُونَ.

و فی تفسیر علی بن إبراهیم (۳)

قال النَّبِیِّینَ رَسُولُ اللَّهِ وَ الصِّدِّیقِینَ عَلِیٌّ وَ الشُّهَداءِ الْحَسَنُ وَ الْحُسَیْنُ وَ الصَّالِحِینَ الْأَئِمَّهُ وَ حَسُنَ أُولئِکَ رَفِیقاً الْقَائِمُ مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِمْ.

ص: ۱۹۲

۱- ۱. الکافی ج ۲: ۲۴۸.

۲- ۲. النساء: ۶۹.

۳- ۳. تفسیر القمّیّ ص ۱۳۱.

فلاـ یحتاج إلی ما قیل إن الظاهر أنه کان من النبیین لأن الصنف الأول إما نبی أو صدیق أو شهید أو صالح و الصنف الثانی یکون مع هؤلاء بشفاعتهم زلت به قدم کان الباء للتعدیه أی أزلته قدم و إقدام علی المعصیه و قیل الباء للسببیه أی زلت بسببه قدمه أی فعله عمدا من غیر نسیان و إکراه و کیفما مرکب من کیف للشرط نحو کیف تصنع أصنع و ما زائده للتأکید.

و فی النهایه یقال کفأت الإناء و أکفأته إذا کببته و إذا أملته و فی القاموس کفاه کمنعه صرفه و کبه و قلبه کأکفأه و اکتفاه و انکفأ رجع و لونه تغیر(۱).

**[ترجمه]«خضر»، با کسر «هاء» و سکون «ضاد»، یا به فتح «خاء» و سکون «ضاد»، هر دو در قاموس و دیگر کتاب های لغت تصحیح شده است. «و فی الله بشروطه»: عهدها هم در اینجا در شروط داخل است. «او به همراه پیغمبران است»: اشاره دارد به گفته خدای تعالی: «النَّبِيِّينَ وَ الصِّدِّيقِينَ وَ الشُّهَداءِ وَ الصَّالِحِينَ وَ حَسُنَ أُولئِكَ رَفِيقا»، {هر که پیروی کرده خدا و رسولش را، آنان به همراه کسانی‌اند که خدا به آنها نعمت داده از پیغمبران و صدیقان و شهیدان و نیکان و چه خوب رفیقان باشند آنان.} -. نساء / ۶۹ - و این با مضمون اخبار بسیاری مطابقت دارد که صدیقان و شهیدان و نیکان همان امامانند؛ اما مقصود از مومن در اینجا، کسانی جز آنان هستند؛ و روایت شد از امام باقر علیه السلام که پس از خواندن این آیه فرمود: «پس، از ما است پیغمبر و از ما است صدیق و از ما هستند شهیدان و نیکان.»

در تفسیر علی بن ابراهیم آمده است که مقصود از پیغمبران، رسول خدا است، صدیقان: علی علیه‌السلام، شهیدان: حسن و حسین، نیکان: ائمه، و رفیق خوب: قائم آل محمد صلوات اللّٰه علیهم.» -. تفسیر قمی: ۱۳۱ -

و نیازی نیست که گفته شود آن مومن وفادار از پیغمبران است، زیرا دسته یکم یا پیغمبرند و یا صدیق و یا شهید و یا صالح؛ و دسته دوم با اینانند به شفاعت آنها. «زلّت به قدم »: گویا «باء» برای متعدّدی کردن است، یعنی قدم و اقدام بر معصیت، او را به لغزش واداشت. گفته شده است که «باء» برای سببیّت است، یعنی به سبب آن قدمش لرزید؛ یعنی به سبب آن کار عمدی، که بدون نسیان و اکراهی صورت گرفته بود. «و کیفما»: ترکیب شده از «کیف» که برای شرط است، مانند «کیف تصنع اصنع»: هرکاری بکنی می کنم؛ و «ما» زائد است، برای تأکید.

در نهایه آمده است: گفته می شود که «کفأت الافاء و أکفأته»: یعنی هنگامی که آن را وارونه کنی و هنگامی که آن را کج کنی. در قاموس -. قاموس ۱ : ۲۶ - آمده: «کفأه» مانند «منعه»، یعنی آن را بازداشت و وارونه کرد و گرداند، مانند «اکفاه و اکتفاه». و «انکفا»: یعنی برگشت. و «انکفأ لونه»: یعنی رنگش تغییر کرد.

**[ترجمه]

«۳»

کا، [الکافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنِ ابْنِ مِهْرَانَ عَنْ يُونُسَ بْنِ يَعْقُوبَ عَنْ أَبِي مَرْيَمَ الْأَنْصَارِيِّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: قَامَ رَجُلٌ بِالْبَصْرَهِ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَخْبِرْنَا عَنِ الْإِخْوَانِ فَقَالَ الْإِخْوَانُ صِنْفَانِ إِخْوَانُ الثِّقَهِ وَ إِخْوَانُ الْمُكَاشَرَهِ فَأَمَّا إِخْوَانُ الثِّقَهِ فَهُمُ الْكَفُّ وَ الْجَنَاحُ وَ الْأَهْلُ وَ الْمَالُ فَإِذَا كُنْتَ مِنْ أَخِيكَ عَلَى حَدِّ الثِّقَهِ فَابْذُلْ لَهُ مَالَكَ وَ بَدَنَكَ وَ

صَافِ مَنْ صَافَاهُ وَ عَادِ مَنْ عَادَاهُ وَ اكْتُمْ سِرَّهُ وَ عَيْبَهُ وَ أَظْهِرْ مِنْهُ الْحَسَنَ وَ اعْلَمْ أَيُّهَا السَّائِلُ أَنَّهُمْ أَقَلُّ مِنَ الْكِبْرِيتِ الْأَحْمَرِ وَ أَمَّا إِخْوَانُ الْمُكَاشَرَهِ فَإِنَّکَ تُصِیبُ لَذَّتَکَ مِنْهُمْ فَلَا تَقْطَعَنَّ ذَلِکَ مِنْهُمْ وَ لَا تَطْلُبَنَّ مَا وَرَاءَ ذَلِکَ مِنْ ضَمِیرِهِمْ وَ ابْذُلْ لَهُمْ مَا بَذَلُوا لَکَ مِنْ طَلَاقَهِ الْوَجْهِ وَ حَلَاوَهِ اللِّسَانِ (۲).

**[ترجمه]کافی: امام باقر علیه‌السلام فرمود: «مردی در بصره برخاست نزد امیرمومنان و گفت: «ای امیرمومنان، به ما بگو از برادران.» فرمود: «برادران دو دسته اند: برادران مورد اعتماد، و برادران خوش‌معاشرت و خندان؛ برادران مورد اعتماد، همان دست و بال و اهل و مال‌اند؛ چون به برادرت اعتماد داری، مال و تن خود را به او ببخش و دوست باش با هر که او دوست است و دشمن باش با هر که دشمن است، و راز و عیبش را بپوشان و خوبی‌اش را فاش کن؛ و بدان ای پرسنده، که آنان از کبریت احمر نیز کمیاب‌ترند.

اما برادران خوش‌معاشرت: آنان برایت لذت و خوشی دارند، پس، تو هم آن را از ایشان دریغ مدار، و بیش از آن هم از دل آنها مخواه، و بده به آنها همان را که به تو می‌دهند، از خوشرویی و شیرین‌زبانی.» - . کافی ۲ : ۲۴۸ -

**[ترجمه]

بیان

الإخوان صنفان المراد بالإخوان إما مطلق المؤمنین فإن المؤمنین إخوه أو المؤمنین الذین یصاحبهم و یعاشرهم و یظهرون له الموده و الأخوه

ص: ۱۹۳

۱- ۱. القاموس ج ۱: ۲۶.

۲- ۲. الکافی ج ۲: ۲۴۸.

أو الأعم من المؤمنين و غيرهم إذا كانوا كـذلك و المراد بإخوان الثقه أهل الصـلاح و الصـدق و الأمانه الذين يثق بهم و يعتمد عليهم فى الـدين و عـدم النفـاق و موافقه ظـاهرهم لباطنهم و بإخوان المكاشـره الـذين ليسوا بتلك المثابه و لكن يعاشـرهم لرفع الوحشه أو للمصـلحه و التقيه فيجالسـهم و يضاحكهم و لا يعتمد عليهم و لكن ينتفع بمحض تلك المصاحبه منهم لإزاله الوحشه و دفع الضرر.

قال فى النهايه فيه إنا لنكشـر فى وجوه أقوام الكشـر ظهور الأسـنان فى الضحك و كاشره إذا ضحك فى وجهه و باسطه و الاسم الكشره كالعشره.

فهم الكف الحمـل على المبـالغه و التشبيه أى هم بمنزله كفـك فى إعانتك و كف الأذى عنك فينبغى أن تراعيه و تحفظه كما تحفظ كفك.

قال فى المصباح قال الأزهرى الكف الراحه مع الأصابع سميت بذلك لأنها تكف الأذى عن البدن و قال جناح الطائر بمنزله اليد للإنسان و فى القاموس الجناح اليد و العضد و الإبط و الجانب و نفس الشـى ء و الكنف و الناحيه انتهى و أكثر المعانى مناسبه و العضـد أظهر و الحمل كما سبق أى هم بمنزله عضـدك فى إعانتك فراعهم كما تراعى عضدك و كذا الأهل و المال و يمكن أن يكون المراد بكونهم مالا أنهم أسباب لحصول المال عند الحاجه إليه.

فإذا كنت من أخيك أى بالنسبه إليه كَقَوْلِ النَّبِيِّ: أَنْتَ مِنِّی بِمَنْزِلَهِ هَارُونَ مِنْ مُوسَی.

على حـد الثقـه أى على مرتبه الثقه و الاعتمـاد أو على أول حـد من حـدودها و الثقه فى الأـخوه و الـديانه و الاتصـاف بصـفات المؤمنين و كون باطنه موافقا لظاهره.

فابـذل له مالك و بـدنك بـذل المال هو أن يعطيه من ماله عنـد حاجته إليه سأل أم لم يسأل و بـذل البدن هو أن يخدمه و يدفع الأذى عنه قولا و فعلا و هما متفرعان على كونهم الكف و الجناح و الأهل و المال و صاف من صافاه

أی أخلص الود لمن أخلص له الود قال فی المصباح صفا خلص من الکدر و أصفیته الوداد أخلصته و فی القاموس صافاه صدقه الإخاء کأصفاه.

و عاد من عاداه أی فی الدین أو الأعم إذا کان الأخ محقا و إنما أطلق لأن المؤمن الکامل لا یکون إلا محقا و یؤید هاتین الفقرتین

مَا رُوِیَ عَنْهُ فِی النَّهْجِ (۱)

أَنَّهُ قَالَ: أَصْدِقَاؤُکَ ثَلَاثَهٌ وَ أَعْدَاؤُکَ ثَلَاثَهٌ فَأَصْدِقَاؤُکَ صَدِیقُکَ وَ صَدِیقُ صَدِیقِکَ وَ عَدُوُّ عَدُوِّکَ وَ أَعْدَاؤُکَ عَدُوُّکَ وَ عَدُوُّ صَدِیقِکَ وَ صَدِیقُ عَدُوِّکَ.

و اکتم سره أی ما أمرک بإخفائه أو تعلم أن إظهاره یضره و عیبه أی إن کان له عیب نادرا أو ما یعیبه الناس علیه و لم یکن قبیحا واقعا کالفقر و الأمراض الخفیه و أظهر منه الحسن بالتحریک أی ما هو حسن ممدوح عقلا و شرعا من الصفات و الأخلاق و الأعمال و یمکن أن یقرأ بالضم.

فإنک تصیب لذتک منهم أی تلتذ بحسن صحبتهم و مؤانستهم و تحصیل بعض المنافع الدنیویه منهم بل الأخرویه أیضا أحیانا بمذاکرتهم و مفاوضتهم فلا تقطعن ذلک الحظ منهم بالاستیحاش عنهم و ترک مصاحبتهم فتصیر وحیدا لندره النوع الأول

کَمَا قَالَ علیه السلام فِی حَدِیثٍ آخَرَ: زُهْدُکَ فِی رَاغِبٍ فِیکَ نُقْصَانُ حَظٍّ وَ رَغْبَتُکَ فِی زَاهِدٍ فِیکَ ذُلُّ نَفْسٍ.

و لا تطلبن ما وراء ذلک من ضمیرهم أی ما یضمرون فی أنفسهم فلعله یظهر لک منهم حسد و عداوه و نفاق فتترک مصاحبتهم فیفوتک ذلک الحظ منهم أو یظهر لک منهم سوء عقیده و فساد رأی فتضطر إلی مفارقتهم لذلک أو المعنی لا تتوقع منهم موافقه ضمیرهم لک و حبهم الواقعی و اکتف بالمعاشره الظاهره و إن علمت عدم موافقه قلبهم للسانهم کما یرشد إلیه قوله علیه السلام و ابذل لهم ما بذلوا لک من طلاقه الوجه أی تهلله و إظهار فرحه برؤیتک و تبسمه.

۱- ۱. نهج البلاغه ج ۲ ص ۲۱۷ تحت الرقم ۲۹۵ من الحکم و المواعظ.

فی المصباح رجل طلق الوجه أی فرح ظاهر البشر و هو طلیق الوجه قال أبو زید متهلل بسام.

و فی الحدیث حث علی حسن المعاشره و الاکتفاء بظواهر أحوالهم و عدم تجسس ما فی بواطنهم فإنه أقرب إلی هدایتهم و إرشادهم إلی الحق و تعلیم الجهال و هدایه أهل الضلال و أبعد من التضرر منهم و التنفر عنهم و الأخبار فی حسن المعاشره کثیره لا سیما مع المدعین للتشیع و الإیمان وَ اللَّهُ الْمُسْتَعانُ.

**[ترجمه]«اخوان دو دسته اند»: مقصود همه مومنان است، یا یاران و معاشران از مومنان که اظهار دوستی و برادری دارند، یا شامل کسانی هم که اظهار دوستی می‌کنند، می شود، اعم از مومن و غیرمومن.

مقصود از برادران مورد اعتماد، مردمان درست و راستگو و امانت‌دارند؛ افرادی مورد وثوق و یکدل که بیرون و درونشان یکی است. اخوان خوش‌معاشرت، کسانی هستند که چنین نیستند، ولی برای رفع هراس تنهایی و مصلحت زندگی، یا تقیه، در برخورد با آنها خنده و گفتگو روا است، اما شخص، اعتمادی بر آنان نمی کند و تنها از همدمی با آنها بهره می‌برد و جلو زیان خود را می گیرد.

در نهایه می گوید: در حدیث آمده که «انّا لنکشر فی وجوه اقوام.» «کشر» یعنی آشکار شدن دندان ها به هنگام خنده، و «کاشره»: زمانی که به روی او بخندند و با روی باز با او برخورد کنند. اسم مصدر «کشره» مانند «عشره» است. «چون دستند»: حمل بر مبالغه و تشبیه است؛ یعنی آنان به منزله دست توانند، چون به تو کمک می دهند و آزار را از تو بازمی دارند؛ پس شایسته است که آن را رعایت و حفاظت کنی آن گونه که کف خود را حفظ می کنی.

در مصباح می‌گوید: ازهری گفت که مقصود از «کف»، کف دست به همراه انگشتان است. و نام کف بر آن نهادند چون آزار را از بدن بازمی دارد. همچنین می گوید: بال پرنده به منزله دست برای انسان است. در قاموس آمده است: «جناح»: دست، بازو، زیر بغل، جانب، خود شئ، و کتف و ناحیه است.

اکثر این معانی در اینجا برای «جناح» مناسب و برای «بازو» روشن تر است. «حمل»: به مانند گذشته برای مبالغه و تشبیه است؛ یعنی آنان در یاری‌رسانی به تو به مانند بازویت هستند، پس آنان را رعایت کن آن گونه که از بازویت مراقبت می کنی. « اهل و مال به سان کف و جناح است»: ممکن است منظور از مال بودن آنان، این باشد که به هنگام نیاز، سبب حصول مال هستند. «چون به برادرت اعتماد داری»: «من اخیک»: یعنی نسبت به او؛ همان گونه که پیامبرفرمود: «نسبت تو به من، همچون نسبت و منزلت هارون است نزد موسی.» «علی حدّ الثبقه»: یعنی در رتبه وثوق و اعتماد، یا بر اولین حدّ آن؛ و وثوق در برادری و دیانت، و اتصاف به صفات مومنان، و اینکه باطنش مثل ظاهرش باشد.

«مال و جانت را در راهش بده»: هنگام نیاز او مال خود را به او بده، چه بخواهد و چه نخواهد. «با تن خود به او خدمت کن»: با کردار و گفتار جلو آزار او را بگیر. این دو، متفرع بر آن است که اینان کف و جناح و اهل و مال باشند.

«دوست یکدل دوست او باش»: یعنی دوستی ات را برای کسی که با او مخلصانه دوست است، قرار بده. در مصباح آمده است: «صفا»: خالص از کدورت شد. «أصفیته الولاد»: یعنی دوستی را برای او خالص ساختم. در قاموس آمده: «صافاه»: یعنی

دوستی صادقانه ای با او دارد، مانند «أصفاه». و «دشمن دشمن او»: درباره دین یا هر چیز دیگر، در صورتی که حق با او باشد؛ و مطلق می‌آورد، چون مومن کامل همیشه حقجو و حقگو است.

و موید این دو فقره است آنچه از آن حضرت در نهج البلاغه روایت شده است: «دوستانت سه دسته اند و دشمنانت نیز سه دسته؛ دوستانت: دوست تو و دوستِ دوستت و دشمن دشمنت؛ و دشمنانت: دشمن خودت و دشمن دوستت و دوست دشمنت.» - . نهج البلاغه ۲ : ۲۱۷ در شماره ۲۹ از حکم و مواعظ -

«رازش بپوش»: چون به تو سپرده و گفته نهان باشد، یا می‌دانی که فاش کردنش به او زیان می‌رساند. «وعیبه»: اگر عیبی دارد، یا آنچه را که مردم عیب او می گیرند و زشت نیست، مانند فقر و بیماری های پنهان. «و أضهر منه الحسن»: حَسَن، با حرکت، یعنی آنچه عقلًا و شرعاً حسن و مورد مدح است، از صفات و اخلاق و اعمال؛ همچنین می توان آن را با «ضمّه» خواند، یعنی حُسن. «لذت می بری از آنها»: به خوش صحبتی در دنیا و شاید برای سرای دیگر، با گفتگو و جستجو از آنان، و خود را از آنها جدا مکن و تنها مشو که در حدیث دیگری فرمود: «و اگر منش‌ات از کسی که خواهان تو است کاستن بهره است و رو کردن، بر رویگردان از تو، خواری است.»

«راز درون دل آنها مخواه»: زیرا چه‌بسا حسد و دشمنی و بدبینی باشد و تو را به قطع رابطه وادارد، یا عقیده باطل پیدا کنی و ناچار شوی آنها را ترک بگویی؛ پس، دوستی از دل از آنها مجو و فقط به همان خوشرویی و خوش‌گویی آنها توجه کن.

شاید معنی‌اش این است که در انتظار توافق باطنی آنان با تو و محبت واقعی آنان مباش و به معاشرت ظاهری آنان اکتفا کن، گرچه دلشان با زبانشان همراه نباشد؛ همان گونه که گفته امام علیه السلام به آن اشاره دارد که: «و ابذل لهم ما بذلوا لك من طلاقه الوجه». «طلاقه وجه»: همان گشاده‌رویی و اظهار شادمانی است. در مصباح آمده است: «رجل طلق الوجه»: یعنی شاد و خوش‌رو. «هو طلیق الوجه»: به گفته ابوزید، یعنی باز و با تبسّم.

حدیث دیگری تشویق کرده به خوش‌رفتاری با آنان و اکتفا به ظاهر حالشان و ترک بازرسی از درونشان که خود موثرتر است در ارشاد آنان به حق و به آموزش نادانان و رهنمایی گمراهان و دفع ضرر و نفرت آنها از مومنان. اخبار در حسن معاشرت بسیار است، به‌ویژه معاشرت با مدعیان تشیع و ایمان، و اللّه المستعان .

**[ترجمه]

باب ۱۲ شده ابتلاء المؤمن و علته و فضل البلاء

الآيات

البقره: أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَ لَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْساءُ وَ الضَّرَّاءُ وَ زُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتى نَصْرُ اللَّهِ أَلا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ (۱)

آل عمران: لَتُبْلَوُنَّ فِي أَمْوالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ وَ لَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَ مِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذىً كَثِيراً وَ إِنْ

تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا فَإِنَّ ذلِکَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ(۲)

الأنعام: وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا إِلی أُمَمٍ مِنْ قَبْلِکَ فَأَخَذْناهُمْ بِالْبَأْساءِ وَ الضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ

ص: ۱۹۶

۱- ۱. البقره: ۲۱۴.

۲- ۲. آل عمران: ۱۸۸.

يَتَضَرَّعُونَ فَلَوْ لا- إِذْ جاءَهُمْ بَأْسُنا تَضَرَّعُوا وَ لكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطانُ ما كانُوا يَعْمَلُونَ فَلَمَّا نَسُوا ما ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنا عَلَيْهِمْ أَبْوابَ كُلِّ شَيْ‌ءٍ حَتَّى إِذا فَرِحُوا بِما أُوتُوا أَخَذْناهُمْ بَغْتَةً فَإِذا هُمْ مُبْلِسُونَ (۱)

lt;meta info="- أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَ لَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْساءُ وَ الضَّرَّاءُ وَ زُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتى نَصْرُ اللَّهِ أَلا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ. -. بقره / ۲۱۴ -

{آیا پنداشتید که داخل بهشت می شوید و حال آنکه هنوز مانند آنچه بر [سرِ] پیشینیان شما آمد، بر [سرِ] شما نیامده است؟ آنان دچار سختی و زیان شدند و به [هول و] تکان درآمدند، تا جایی که پیامبر [خدا] و کسانی که با وی ایمان آورده بودند گفتند: «یاری خدا کی خواهد بود؟» هش دار، که پیروزی خدا نزدیک است.}

سوره آل عمران

- لَتُبْلَوُنَّ فِي أَمْوالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ وَ لَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَ مِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذىً كَثِيراً وَ إِنْ تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا فَإِنَّ ذلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ. -. آل عمران / ۱۸۶ -

{قطعاً در مال‌ها و جان‌هایتان آزموده خواهید شد، و از کسانی که پیش از شما به آنان کتاب داده شده و [نیز] از کسانی که به شرک گراییده اند، [سخنان دل] آزار بسیاری خواهید شنید، و[لی] اگر صبر کنید و پرهیزگاری نمایید، این [ایستادگی] حاکی از عزم استوار [شما] در کارهاست.}

- وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا إِلى أُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَأَخَذْناهُمْ بِالْبَأْساءِ وَ الضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ فَلَوْ لا إِذْ جاءَهُمْ بَأْسُنا تَضَرَّعُوا وَ لكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطانُ ما كانُوا يَعْمَلُونَ فَلَمَّا نَسُوا ما ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنا عَلَيْهِمْ أَبْوابَ كُلِّ شَيْ‌ءٍ حَتَّى إِذا فَرِحُوا بِما أُوتُوا أَخَذْناهُمْ بَغْتَةً فَإِذا هُمْ مُبْلِسُونَ. -. أنعام / ۴۴ - ۴۶ -

{و به یقین، ما به سوی امّت‌هایی که پیش از تو بودند [پیامبرانی] فرستادیم، و آنان را به تنگی معیشت و بیماری دچار ساختیم، تا به زاری و خاکساری درآیند. پس چرا هنگامی که عذاب ما به آنان رسید تضرّع نکردند؟ ولی [حقیقت این است که] دل... هایشان سخت شده، و شیطان آنچه را انجام می دادند برایشان آراسته است. پس چون آنچه را که بدان پند داده شده بودند فراموش کردند، درهای هر چیزی [از نعمت‌ها] را بر آنان گشودیم، تا هنگامی که به آنچه داده شده بودند شاد گردیدند، ناگهان [گریبان] آنان را گرفتیم، و یکباره نومید شدند.}

**[ترجمه]

تفسير

أَمْ حَسِبْتُمْ قال في المجمع (۲) أي أ ظننتم و خلتم أيها المؤمنون أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ و لما تمتحنوا و تبتلوا بمثل ما امتحن الذين مضوا من قبلكم به فتصبروا كما صبروا و هذا استدعاء إلى الصبر و بعده الوعد بالنصر.

ثم ذكر سبحانه ما أصاب أولئك فقال مَسَّتْهُمُ الْبَأْساءُ وَ الضَّرَّاءُ و المس و اللمس واحد و البأساء نقيض النعماء و الضراء نقيض السراء و قيل البأساء القتل و الضراء الفقر وَ زُلْزِلُوا أی حركوا بأنواع البلايا و قيل معناه هنا أزعجوا بالمخافه من العدو و ذلك لفرط الحيره.

مَتى نَصْرُ اللَّهِ قيل هذا استعجال للموعود كما يفعله الممتحن و إنما قاله الرسول استبطاء للنصر و قيل إن معناه الدعاء لله بالنصر و لا يجوز أن يكون على جهه الاستبطاء لنصر الله لأن الرسول يعلم أن الله لا يؤخره عن الوقت الذی توجبه الحكمه ثم أخبر الله أنه ناصر لأوليائه فقال أَلا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ و قيل إن هذا من كلامهم فإنهم قالوا عند الإياس مَتى نَصْرُ اللَّهِ ثم تفكروا و علموا أن الله منجز وعده فقالوا أَلا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ و قيل إنه ذكر كلام الرسول و المؤمنين جمله و تفصيله و قال المؤمنون مَتى نَصْرُ اللَّهِ و قال الرسول أَلا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ انتهى.

**[ترجمه]«آيا پنداشتيد»: در مجمع البيان گفته: «گمان كرديد بهشت مى‌رويد و آزمايش نمى‌شويد مانند آنان كه پيش از شماها بودند، و بايد شكيبا باشيد به مانند آنها.» اين، دعوت به صبر است و پس از آن وعده پيروزى مى‌دهد. سپس، خداى سبحان ياد كرده از آنچه به آنان رسيده است و مى‌فرمايد: «مسّتهم البأساء و الضّراء.» و «مس و يمس» يكى است و «بأساء» (سختى) نقيض «نعماء» (ناز و نعمت) است. «ضرّاء» (بدحالى) نيز، نقيض «سرّاء» (خوشحالى) است. - . مجمع البيان ۲ : ۳۰۸ -

برخى گفته‌اند «بأساء» به معنى كشتار است و «ضراء» به معنى ندارى. «و زلزلوا»: يعنى با انواع بلاها تكان داده شدند؛ و گفته شده معنايش اين است كه در فشار قرار گرفتند با ترس از دشمن و اين به دليل فرط حيرت بود.

«يارى خدا كى است»: گفته اند: از زود رسيدن موعود سخن مى گويد، همان گونه كه محنت‌زده انجام مى دهد، و آن را پيغمبر گفته كه: «يارى دير شده است»؛ و گفته‌اند: خواهش يارى است از خدا، نه اينكه آن را دور شمارد، زيرا پيغمبر صلّى اللَّه‌عليه وآله مى‌دانست كه خدا در اين كار از موعد خود تاخير نمى‌كند. آنگاه خبر مى‌دهد كه خدا يار دوستان خود است و مى گويد كه البته يارى خدا نزديک است. و گفته‌اند: اين گفته از مردم است نه از پيغمبر صلّى اللَّه عليه و آله، چون وقتى آنها نوميد شدند گفتند: «مَتى نَصْرُ اللَّهِ.» سپس، انديشه كردند و دانستند كه خدا را وعده خلاف نيست و گفتند: «هلا كه يارى خدا نزديک است.»

و گفته‌اند: اين تركيبى است از سخن رسول و مومنان، به اين شرح كه مومنان گفتند: «يارى خدا كى باشد؟» و رسول صلّى... اللَّه‌عليه‌وآله فرمود: «هلا كه يارى خدا نزديک است.»

**[ترجمه]

وَ أَقُول

رُوِىَ فِى الْخَرَائِجِ عَنْ زَيْنِ الْعَابِدِينَ عَنْ آبَائِهِ عليهم السلام قَالَ: فَمَا تَمُدُّونَ أَعْيُنَكُمْ لَقَدْ كَانَ مَنْ قَبْلَكُمْ مِمَّنْ هُوَ عَلَى مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ يُؤْخَذُ فَتُقْطَعُ يَدُهُ وَ رِجْلُهُ وَ يُصْلَبُ ثُمَّ تَلَا أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ الْآيَةَ.

۱- ۱. الأنعام: ۴۴- ۴۶.

۲- ۲. مجمع البيان ج ۲ ص ۳۰۸، و فيه: معناه: بل أ ظننتم و خلتم إلخ.

وَ رُوِیَ فِی الْکَافِی عَنْ بَکْرِ بْنِ مُحَمَّدٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقْرَأَ- وَ زُلْزِلُوا ثُمَّ زُلْزِلُوا حَتَّی یَقُولَ الرَّسُولُ.

و قال فی المجمع (۱)

فی قوله تعالی لَتُبْلَوُنَ أی لتوقع علیکم المحن و تلحقکم الشدائد فِی أَمْوالِکُمْ بذهابها و نقصانها وَ فی أَنْفُسِکُمْ أیها المؤمنون بالقتل و المصائب و قیل بفرض الجهاد و غیره وَ لَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ یعنی الیهود و النصاری وَ مِنَ الَّذِینَ أَشْرَکُوا یعنی کفار مکه و غیرهم أَذیً کَثِیراً من تکذیب النبی صلی الله علیه و آله و من الکلام الذی یغمهم مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ أی مما بان رشده و صوابه و وجب علی العاقل العزم علیه و قیل أی من محکم الأمور.

و قال فی قوله تعالی (۲) وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا أی رسلا إِلی أُمَمٍ مِنْ قَبْلِکَ فخالفوهم فَأَخَذْناهُمْ بِالْبَأْساءِ وَ الضَّرَّاءِ یرید بالفقر و البؤس و الأسقام و الأوجاع عن ابن عباس لَعَلَّهُمْ یَتَضَرَّعُونَ معناه لکی یتضرعوا فَلَوْ لا إِذْ جاءَهُمْ بَأْسُنا تَضَرَّعُوا معناه فهلا تضرعوا إذ جاءهم بأسنا وَ لکِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ فأقاموا علی کفرهم و لم تنجع فیهم العظه وَ زَیَّنَ لَهُمُ الشَّیْطانُ بالوسوسه و الإغراء بالمعصیه لما فیها من عاجل اللذه ما کانُوا یَعْمَلُونَ یعنی أعمالهم.

فَلَمَّا نَسُوا ما ذُکِّرُوا بِهِ أی ترکوا ما وعظوا به فَتَحْنا عَلَیْهِمْ أَبْوابَ کُلِّ شَیْ ءٍ أی کل نعمه و برکه من السماء و الأرض و المعنی أنه تعالی امتحنهم بالشدائد لکی یتضرعوا و یتوبوا فلما ترکوا ذلک فتح علیهم أبواب النعم و التوسعه فی الرزق لیرغبوا بذلک فی نعیم الآخره حَتَّی إِذا فَرِحُوا بِما أُوتُوا من النعیم و اشتغلوا بالتلذذ و لم یروه نعمه من الله حتی یشکروه أَخَذْناهُمْ بَغْتَةً أی مفاجاه من حیث لا یشعرون فَإِذا هُمْ مُبْلِسُونَ أی آیسون من النجاه و الرحمه.

وَ رُوِیَ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: إِذَا رَأَیْتَ اللَّهَ یُعْطِی عَلَی الْمَعَاصِی فَذَلِکَ اسْتِدْرَاجٌ

۱- ۱. مجمع البیان ج ۲ ص ۵۵۱ و الآیه فی آل عمران: ۱۸۶.

۲- ۲. مجمع البیان ج ۴: ۳۰۱، و الآیه فی الانعام: ۴۴.

مِنْهُ ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآيَهَ وَ نَحْوُهُ مَا رُوِیَ عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام لیه السلام أَنَّهُ قَالَ یَا ابْنَ آدَمَ إِذَا رَأَیْتَ رَبَّکَ یُتَابِعُ عَلَیْکَ نِعَمَهُ فَاحْذَرْهُ.

انتهی (۱).

و یظهر من الآیات أن البلایا و المصائب نعم من الله لیتعظوا و یتذکروا بها و یترکوا المعاصی

کَمَا قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلامليه السلام (۲): وَ لَوْ أَنَّ النَّاسَ حِینَ تَنْزِلُ بِهِمُ النِّقَمُ وَ تَزُولُ عَنْهُمُ النِّعَمُ فَزِعُوا إِلَی رَبِّهِمْ بِصِدْقٍ مِنْ نِیَّاتِهِمْ وَ وَلَهٍ مِنْ قُلُوبِهِمْ لَرَدَّ عَلَیْهِمْ کُلَّ شَارِدٍ وَ أَصْلَحَ لَهُمْ کُلَّ فَاسِدٍ.

و تدل علی أن تواتر النعم علی العباد و عدم ابتلائهم بالبلایا استدراج منه سبحانه غالبا کما قال علی بن إبراهیم لَعَلَّهُمْ یَتَضَرَّعُونَ یعنی کی یتضرعوا فلما لم یتضرعوا فتح الله علیهم الدنیا و أغناهم لفعلهم الردی فَإِذا هُمْ مُبْلِسُونَ أی آیسون و ذلک قول الله فی مناجاته لموسی علیه السلام.

حَدَّثَنِی أَبِی عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ سُلَیْمَانَ بْنِ دَاوُدَ عَنْ حَفْصِ بْنِ غِیَاثٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: کَانَ فِی مُنَاجَاهِ اللَّهِ تَعَالَی لِمُوسَی یَا مُوسَی إِذَا رَأَیْتَ الْفَقْرَ مُقْبِلًا فَقُلْ مَرْحَباً بِشِعَارِ الصَّالِحِینَ وَ إِذَا رَأَیْتَ الْغِنَی مُقْبِلًا فَقُلْ ذَنْبٌ عُجِّلَتْ عُقُوبَتُهُ فَمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَی أَحَدٍ فِی هَذِهِ الدُّنْیَا إِلَّا بِذَنْبٍ لِیُنْسِیَهُ ذَلِکَ الذَّنْبَ فَلَا یَتُوبَ فَیَکُونُ إِقْبَالُ الدُّنْیَا عَلَیْهِ عُقُوبَهً لِذُنُوبِهِ (۳).

وَ رَوَی الْکَشِّیُ (۴)

وَ الْعَیَّاشِیُّ بِإِسْنَادِهِمَا عَنْ أَبِی الْحَسَنِ صَاحِبِ الْعَسْکَرِ علیه السلام: أَنَّ قَنْبَراً مَوْلَی أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام لیه السلام أُدْخِلَ عَلَی الْحَجَّاجِ فَقَالَ مَا الَّذِی کُنْتَ تَلِی مِنْ عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ قَالَ کُنْتُ أُوَضِّیهِ فَقَالَ لَهُ مَا کَانَ یَقُولُ إِذَا فَرَغَ مِنْ وُضُوئِهِ فَقَالَ کَانَ یَتْلُو هَذِهِ الْآیَهَ فَلَمَّا نَسُوا ما ذُکِّرُوا بِهِ إِلَی قَوْلِهِ:

ص: ۱۹۹

۱- ۱. مجمع البیان ج ۴: ۳۰۲.

۲- ۲. نهج البلاغه ج ۱: ۳۵۳ تحت الرقم ۱۷۶ من الخطب.

۳- ۳. أخرجه الدیلمیّ فی إرشاد القلوب: ۲۱۹، الباب ۴۸، و تراه فی الکافی ج ۲ ص ۲۶۳. راجع تفسیر القمّیّ ذیل هذه الآیه.

۴- ۴. رجال الکشّیّ: ۷۰.

فَإِذا هُمْ مُبْلِسُونَ فَقُطِعَ دابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَ الْحَمْدُ لِلّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ (۱) فَقالَ الْحَجّاجُ أَظُنُّهُ كَانَ يَتَأَوَّلُهُ عَلَيْنَا قَالَ نَعَمْ (۲).

**[ترجمه]در خرائج، روایت شده است از زین‌العابدین علیه‌السلام، از پدرانش علیهم‌السلام که: «چه شده که دیده هاتان را خیره کردید؟ کسانی را که پیش از شما به روش حق شما بودند، می گرفتند و دست و پایش را می‌بریدند و به دارش می زدند.» و آنگاه این آیه را خواند: «أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ...»

از بکر بن محمد روایت شده است: «شنیدم که امام صادق علیه‌السلام می خواند : «و زلزلوا ثم زلزلوا.»

در مجمع البیان، در تفسیر قول خدای تعالی:{لتبلون...} گفته شده: در محنت بیفتید و سختی بکشید در اموال خود که از میان بروند و کاسته شوند، و در جان‌های خود به کشته شدن و مصیبت دیدن، و گفته‌اند: به واجب شدن جهاد و جز آن. و بشنوید از اهل کتاب که یهود و ترسایانند و از بت‌پرستان مکه و جز آنان، آزار بسیار، از دروغ شمردن پیغمبر و سخنان اندوه‌آور. «من عزم الامور»: از آنچه هدایت و دوستی اش روشن است و باید که عاقل بر آن تصمیم بگیرد. و گفته شده است: یعنی از امور محکم. - . مجمع البیان ۲ : ۵۵۱ -

و درباره قول خدای تعالی: «و لقد ارسلنا» گفته است: فرستادیم رسولانی به امت‌های پیشین و نپذیرفتند و به آنها فقر و سختی و بیماری‌ها و دردها دادیم. به گفته ابن عباس، {تا زاری کنند به درگاه ما»، معنایش این است که چرا زاری نکردند از سختی و شکنجه ما و دلشان سخت شد و پند نپذیرفتند و آراست شیطان برایشان به وسوسه و فریب گناه، چراکه در گناه لذت نقد بود. «ما کانوا یعملون»: منظور کارهایشان است. - . مجمع البیان ۴ : ۳۰۱ -

{و چون یادآوری را فراموش کردند.}: و پند را رها کردند. {هر نوع نعمت و برکتی از آسمان و زمین به آنها دادیم.}: مقصود این است که خدا آنها را با سختی‌ها آزمود تا زاری کنند و بازگردند، و چون نکردند، به آنها نعمت و روزی فراوان داد تا به نعمت آخرت رو کنند. {چون شاد شدند.}: به آن نعمت و به لذت روی آوردند و آن را از خدا ندانستند تا شکر کنند. {به ناگاه آنها را برگرفتیم.}: و نومید شدند از نجات و رحمت.

از پیغمبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله روایت شده است: «اگر می‌بینی که خدا در گنهکاری می‌بخشد، این برای غافلگیری است.» و آنگاه این آیه را خواند. و حدیث دیگری مانند این، از امیرالمومنین روایت شده است که: «ای آدمیزاده، چون دیدی که پروردگارت پیاپی به تو نعمت می‌دهد، از آن حذر کن.» - . مجمع البیان ۴ : ۳۰۲ -

از آیات چنین برمی‌آید که بلاها و مصائب نعمت خدا هستند برای پند گرفتن و یادآوری و ترک گناهان؛ چنانچه امیر مومنان علیه‌السلام فرمود: «اگر مردم هنگام دیدن بلا و زوال نعمت با دل درست به خدای خود پناه می برند، هر چه از دست رفته بود به آنها بر می‌گرداند و هر فاسدی را برایشان نیکو می‌ساخت.» - . نهج البلاغه ۱ : ۳۵۳ خطبه ۱۷۶ -

و دلالت دارد که نزول نعمت پیاپی بر بنده، برای غافلگیر کردن او و هم رفع بلا از او است، به حسب غالب؛ چنانچه علی بن ابراهیم گفته: «شاید زاری کنند و چون زاری به درگاه خدا نکنند، خدا در دنیا را بر آنها می‌گشاید و توانگرشان می کند برای بدکاری.» «فاذا هم یبلسون»: یعنی نومید گردند و این است گفته خدا در مناجات موسی علیه‌السلام که به سند پدرم، از امام

صادق علیه‌السلام رسیده، که خدا در مناجات موسی علیه‌السلام فرمود: «ای موسی، چون دیدی نداری رو آورد، بگو خوش آمد روش نیکان؛ و چون دیدی توانگری رو آورد، بگو کیفر گناهی است شتاب کرده، که خدا در این دنیا به کسی گشایش ندهد جز به سزای گناهی که آن گناه را فراموش کند و از آن توبه نکند و اقبال دنیا بر او، به سبب کیفر گناهان او است.»

امام حسن عسکری علیه‌السلام فرمود: «قنبر - آزاد کرده علی علیه‌السلام - را نزد حجاج بردند، گفت: «تو چه خدمتی به علی... بن‌ابی‌طالب می کردی؟» گفت «متصدی کار وضویش بودم.» گفت: «چون وضو را پایان می‌داد چه می گفت؟» گفت: «این آیه را می‌خواند: {چون فراموش کردند آنچه را یادآور شده بودند...} تا: «فَإِذا هُمْ مُبْلِسُونَ فَقُطِعَ دابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِين»، {به گناه نومیدشدگانند، و بُرید دنباله مردمی که ستم می کردند و سپاس از آن خدا پروردگار جهانیان.} - . انعام / ۴۵ - حجاج گفت: «به گمانم این آیه را درباره ما تأویل می کرده؟» گفت: «آری.»

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

كِتَابُ صِفَاتِ الشِّيعَهِ، لِلصَّدُوقِ رَحِمَهُ اللَّهُ بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: الْبَرَصُ شِبْهُ اللَّعْنَهِ لَا يَكُونُ فِينَا وَ لَا فِی ذُرِّيَّتِنَا وَ لَا فِی شِيعَتِنَا.

وَ بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُعَاوِيَهَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: إِنْ لَمْ يُؤْمِنِ الْمُؤْمِنَ مِنَ الْبَلَايَا فِی الدُّنْيَا وَ لَكِنْ آمَنَهُ مِنَ الْعَمَی فِی الْآخِرَهِ وَ مِنَ الشَّقَاءِ يَعْنِی عَمَی الْبَصَرِ(۳).

**[ترجمه]صفات شیعه: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «پیسی مانند لعنت است و در ما و نژاد ما و شیعه ما وجود ندارد.» - . صفات شیعه : ۱۸۰ - و همچنین فرمود: «اگر مومن را در دنیا از بلاها آسوده نکرد، او را در آخرت از کوری و شقاوت آسوده می‌دارد، یعنی کوری چشم.»

**[ترجمه]

«۲»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِيِّ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ آبَائِهِ عليهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: إِنَّ الْإِسْلَامَ بَدَأَ غَرِيباً وَ سَيَعُودُ غَرِيباً كَمَا بَدَأَ فَطُوبَى لِلْغُرَبَاءِ فَقِيلَ وَ مَنْ هُمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالَ الَّذِينَ يَصْلُحُونَ إِذَا فَسَدَ النَّاسُ إِنَّهُ لَا وَحْشَةَ وَ لَا غُرْبَهَ عَلَى مُؤْمِنٍ وَ مَا مِنْ مُؤْمِنٍ يَمُوتُ فِی غُرْبَتِهِ إِلَّا بَكَتْ عَلَيْهِ الْمَلَائِكَهُ رَحْمَهً لَهُ حَيْثُ قَلَّتْ بَوَاكِيهِ وَ فُسِحَ لَهُ فِی قَبْرِهِ بِنُورٍ يَتَلَأْلَأُ مِنْ حَيْثُ دُفِنَ إِلَى مَسْقَطِ رَأْسِهِ.

**[ترجمه]نوادر راوندی: رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «اسلام غریب آغاز شد و به غربت باز خواهد گشت چنانچه در

آغاز بود، و خوشا بر غریبان.» گفتند غریبان چه کسانی هستند یا رسول اللّٰه؟» فرمود: «آنان که خوب هستند هنگامی که مردم تباه و بد گردند؛ راستش، بر مومن هراس و غریبی نباشد؛ نمی‌میرد مومنی در غربت مگر اینکه فرشته ها به رحمت بر او بگریند ، چون کمتر زنی بر او می گرید؛ و گورش با پرتو نوری گشاده می‌شود و می‌تابد از آنجا، تا زادبومش.»

**[ترجمه]

«۳»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ أَشَدَّ النَّاسِ بَلَاءً الْأَنْبِیَاءُ ثُمَّ الَّذِینَ یَلُونَهُمْ ثُمَّ الْأَمْثَلُ فَالْأَمْثَلُ (۴).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «سخت ترین بلا بر مردم، بر پیغمبران است، سپس کسانی که در کنار آنانند، و بعد، هر کس که به آنها مانندتر است، به ترتیب.» - . کافی ۲ : ۲۵۲ -

**[ترجمه]

بیان

أشد الناس بلاء قیل المراد بالناس هنا الکمل من الأنبیاء و الأوصیاء و الأولیاء فإنهم الناس حقیقه و سائر الناس نسناس کما ورد فی الأخبار و البلاء ما یختبر و یمتحن به من خیر أو شر و أکثر ما یأتی مطلقا الشر و ما أرید به الخیر یأتی مقیدا کما قال تعالی بَلاءً حَسَناً(۵) و أصله المحنه.

ص: ۲۰۰

۱- ۱. الأنعام: ۴۵.
۲- ۲. تفسیر العیّاشیّ ج ۱: ۳۵۹.
۳- ۳. صفات الشیعه: ۱۸۰.
۴- ۴. الکافی ج ۲: ۲۵۲.
۵- ۵. الأنفال: ۱۷.

و الله تعالی یبتلی عبده بالصنع الجمیل لیمتحن شکره و بما یکره لیمتحن صبره یقال بلاه الله بخیر أو شر یبلوه بلوا و أبلاه إبلاء و ابتلاه ابتلاء بمعنی امتحنه و الاسم البلاء مثل سلام و البلوی و البلیه مثله.

و قال فی النهایه فیه أشد الناس بلاء الأنبیاء ثم الأمثل فالأمثل أی الأشرف فالأشرف و الأعلی فالأعلی فی الرتبه و المنزله ثم یقال هذا أمثل من هذا أی أفضل و أدنی إلی الخیر و أماثل الناس خیارهم انتهی.

ثم الذین یلونهم أی یقربون منهم و یکونون بعدهم فی المصباح الولی مثل فلس القرب و فی الفعل لغتان أکثرهما ولیه یلیه بکسرتین و الثانیه من باب وعد و هی قلیله الاستعمال و جلست مما یلیه أی یقاربه و قیل الولی حصول الثانی بعد الأول من غیر فصل انتهی و المراد بهم الأوصیاء علیهم السلام.

**[ترجمه]«أشدّ الناس بلاء»: گفته‌اند که مراد از مردم در اینجا، کاملان از پیغمبران و اوصیا و اولیا هستند، زیرا مردم حقیقی آنهایند و مردم دیگر نسناس‌اند، چنانچه در اخبار آمده است؛ و بلا، ابزار آزمایش خوب یا بد است، و اگر مطلق باشد بیشتر در بدی می‌آید، و اگر مقصود از آن خوب باشد، با «قید» می‌آید؛ چنانچه خدا می‌فرماید: «بلاء أحسنا.» » - . انفال / ۱۷ - و اصلش به معنی محنت است.

خدای تعالی به بنده اش احسان می کند تا شکرگزاری‌اش را بیازماید، و بلا می‌دهد تا صبرش را آزمایش کند. گفته می شود: «بلاه الله بخیر او شرّ یبلوه بلاءً، و أبلاه ابلاءً، و ابتلاه». «ابتلاءً»: یعنی او را آزمایش کرد، و اسم مصدر «بلاء» است، مانند سلام، و «بلوی» و «بلیه» مانند بلاء است.

در نهایه هم می‌گوید: در حدیث آمده که: «اشدّ الناس بلاءً الانبیاء ثم الأمثل فالامثل.» منظور مراتب شرافت و والایی است. سپس گفته می شود: «هذا امثل من هذا.»: یعنی برتر و نزدیک‌تر به خوبی؛ و «أمثل الناس»: یعنی خوبانشان.

«آنگاه آنان که پهلوی آنهایند»: یعنی به آنان نزدیک می شوند و پس از آنان هستند. در مصباح آمده: «ولی مثل فلس»، یعنی قرب؛ و در فعل، دو لغت است بیشتر: «ولیه یلیه» با دو کسره، و دومی از باب «قعد»، و این استعمال کم است. «و جلست فما یلیه»: یعنی نزدیک او، و گفته اند یعنی بی فاصله پایان، و مقصود اوصیاء هستند .

**[ترجمه]

«۴»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَیْنِ عَنْ صَفْوَانَ عَنْ مُعَاوِیَهَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ نَاجِیَهَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام إِنَّ الْمُغِیرَهَ یَقُولُ إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَا یُبْتَلَی بِالْجُذَامِ وَ لَا بِالْبَرَصِ وَ لَا بِکَذَا وَ لَا بِکَذَا فَقَالَ إِنْ کَانَ لَغَافِلًا عَنْ صَاحِبِ یَاسِینَ إِنَّهُ کَانَ مُکَنَّعاً ثُمَّ رُدَّ أَصَابِعُهُ فَقَالَ کَأَنِّی أَنْظُرُ إِلَی تَکْنِیعِهِ أَتَاهُمْ فَأَنْذَرَهُمْ ثُمَّ عَادَ إِلَیْهِمْ مِنَ الْغَدِ فَقَتَلُوهُ ثُمَّ قَالَ إِنَّ الْمُؤْمِنَ یُبْتَلَی بِکُلِّ بَلِیَّهٍ وَ یَمُوتُ بِکُلِّ مِیتَهٍ إِلَّا أَنَّهُ لَا یَقْتُلُ نَفْسَهُ (۱).

**[ترجمه]کافی: از ناجیه روایت شده است: «به امام باقر علیه‌السلام گفتم: «مغیره می گوید که مومن به خوره و پیسی و به چنین و چنان گرفتار نمی‌شود؟» فرمود: «او از صاحب یاسین بی‌خبر است که انگشتانش چلاق و کج و کوله بود، آنگاه انگشتان بر گرداند، فرمود: گویا من از چلاقی آنها نگرانم. نزد آنها آمد و بیمشان داد و فردا نزد آنها برگشت و او را کشتند.» سپس فرمود: «مومن به هر بلایی گرفتار می‌شود و با هر گونه مرگی جان می‌دهد، جز اینکه خودکشی نمی‌کند.» - . کافی ۲ : ۲۵۴ -

**[ترجمه]

بیان

المغیره هو المغیره بن سعید و قد ذکر الکشی (۲) أحادیث کثیره فی لعنه و قال العلامه قدس سره إنه کان یدعو إلی محمد بن عبد الله بن الحسن و قال رحمه الله فی مناهج الیقین القائلون بإمامه الباقر علیه السلام اختلفوا بعد موته فالإمامیه ساقوها إلی ولده الصادق علیه السلام و منهم من قال إنه لم یمت و منهم من ساقها إلی غیر ولده فذهب بعضهم إلی أن الإمام بعد الباقر علیه السلام محمد بن عبد الله بن الحسن بن الحسن و هم أصحاب المغیره بن سعید.

ص: ۲۰۱

۱- ۱. الکافی ج ۲: ۲۵۴.

۲- ۲. رجال الکشّیّ: ۱۹۴- ۱۹۸.

وَ رَوَى الْكَشِّيُّ (۱) عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: أَنَّهُ قَالَ يَوْماً لِأَصْحَابِهِ لَعَنَ اللَّهُ الْمُغِيرَهَ بْنَ سَعِيدٍ وَ لَعَنَ اللَّهُ يَهُودِيَّهً كَانَ يَخْتَلِفُ إِلَيْهَا يَتَعَلَّمُ مِنْهَا السِّحْرَ وَ الشُّعْبَذَهَ وَ الْمَخَارِيقَ إِنَّ الْمُغِيرَهَ كَذَبَ عَلَى أَبِي علیه السلام فَسَلَبَهُ اللَّهُ الْإِيمَانَ وَ إِنَّ قَوْماً كَذَبُوا عَلَيَّ مَا لَهُمْ أَذَاقَهُمُ اللَّهُ حَرَّ الْحَدِيدِ.

وَ رُوِيَ أَيْضاً عَنِ الرِّضَا علیه السلام(۲)

أَنَّهُ قَالَ: كَانَ الْمُغِيرَهُ يَكْذِبُ عَلَى أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام فَأَذَاقَهُ اللَّهُ حَرَّ الْحَدِيدِ.

و قال فی المواقف قال مغیره بن سعید العجلی الله جسم علی صوره إنسان من نور علی رأسه تاج و قلبه منبع الحکمه و لما أراد أن یخلق الخلق تکلم بالاسم الأعظم فطار فوقع تاجا علی رأسه ثم إنه کتب علی کفه أعمال العباد فغضب من المعاصی فعرق فحصل منه بحران أحدهما مالح مظلم و الآخر حلو نیر ثم اطلع فی البحر النیر فأبصر فیه ظله فانتزعه فجعل منه الشمس و القمر و أفنی الباقی من الظل نفیا للشریک ثم خلق الخلق من البحرین فالکفار من المظلم و المؤمنین من النیر.

ثم أرسل محمدا و الناس فی ضلال و عرض الْأَمانَهَ عَلَی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ الْجِبالِ فَأَبَیْنَ أَنْ یَحْمِلْنَها وَ أَشْفَقْنَ مِنْها وَ حَمَلَهَا الْإِنْسانُ و هو أبو بکر بأمر عمر بشرط أن یجعل الخلافه بعده له و قوله تعالی کَمَثَلِ الشَّیْطانِ إِذْ قالَ لِلْإِنْسانِ اکْفُرْ(۳)

ص: ۲۰۲

۱- ۱. رجال الکشّیّ: ۱۹۶.

۲- ۲. المصدر نفسه ص ۱۹۴. و روی بإسناده الی هشام بن الحکم أنّه سمع أبا عبد اللّه علیه السلام یقول: کان المغیره بن سعید یتعمد الکذب علی أبی، و یأخذ کتب أصحابه- و کان أصحابه المستترون بأصحاب أبی یأخذون الکتب من أصحاب أبی فیدفعونها الی المغیره- فکان یدس فیها الکفر و الزندقه، و یسندها الی أبی، ثمّ یدفعها الی أصحابه فیأمرهم أن یبثوها فی الشیعه، فکلما کان فی کتب أصحاب أبی من الغلو، فذاک مما دسه المغیره ابن سعید فی کتبهم.

۳- ۳. الحشر: ۱۶.

نزلت فی أبی بکر و عمر.

و الإمام المنتظر هو زکریا بن محمد بن علی بن الحسین بن علی و هو حی فی جبل حاجر إلی أن یؤمر بالخروج و قتل المغیره فقال بعض أصحابه بانتظاره و بعضهم بانتظار زکریا انتهی.

و قیل هو المغیره بن سعد و کان یلقب بالأبتر فنسبت إلیه البتریه من الزیدیه و لم أدر من أین أخذه (۱).

فقال إن کان لغافلا- إن مخففه من المثقله و صاحب یاسین هو حبیب النجار و إنذاره إشاره إلی قوله تعالی وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا أَصْحابَ الْقَرْیَهِ(۲) و هذه القریه هی أنطاکیه فی قول المفسرین إِذْ جاءَهَا الْمُرْسَلُونَ إِذْ أَرْسَلْنا إِلَیْهِمُ اثْنَیْنِ أی رسولین من رسلنا فَکَذَّبُوهُما أی الرسولین قال ابن عباس ضربوهما و سجنوهما فَعَزَّزْنا بِثالِثٍ أی فقوینا و شددنا ظهورهما برسول ثالث قیل کان اسم الرسولین شمعون و یوحنا و الثالث بولس و قال ابن عباس و کعب صادق و صدوق و الثالث سلوم و قیل إنهم رسل عیسی

ص: ۲۰۳

۱- ۱. قال الفیروزآبادی فی القاموس ج ۱ ص ۳۶۶ فی ماده« بتر»: و الابتر لقب المغیره بن سعد و البتریه- بالضم- من الزیدیه تنسب إلیه. و لکن قال الکشّیّ فی رجاله ص ۲۰۲: البتریه هم أصحاب کثیر النواء و الحسن بن صالح بن یحیی[حی ظ]، و سالم بن أبی حفصه و الحکم بن عتیبه و سلمه بن کهیل و أبو المقدام ثابت الحداد، و هم الذین دعوا الی ولایه علیّ علیه السلام ثمّ خلطوها بولایه أبی بکر و عمر و یثبتون لهما امامتهما و یبغضون عثمان و طلحه و الزبیر و عائشه، و یرون الخروج مع بطون ولد علیّ بن أبی طالب إلخ. و انما قیل لهم البتریه لان جماعه من الزیدیه دخلوا علی أبی جعفر الباقر علیه السلام و کان عنده زید بن علیّ، فأظهروا عقائدهم و ما یقولون به، فقال لهم زید: بترتم أمرنا بترکم اللّه.

۲- ۲. یس: ۱۳. و ما بعدها ذیلها.

و هم الحواريون و إنما أضافهم إلى نفسه لأن عيسى عليه السلام أرسلهم بأمره فَقالُوا إِنَّا إِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ قالُوا يعنى أهل القريه ما أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنا فلا تصلحون للرساله كما لا نصلح نحن لها وَ ما أَنْزَلَ الرَّحْمنُ مِنْ شَيْ ءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَكْذِبُونَ قالُوا رَبُّنا يَعْلَمُ إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ وَ ما عَلَيْنا إِلَّا الْبَلاغُ الْمُبِينُ إلى قوله تعالى وَ جاءَ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَهِ رَجُلٌ يَسْعى و كان اسمه حبيب النجار عن ابن عباس و جماعه من المفسرين و كان قد آمن بالرسول عند ورودهم القريه و كان منزله عند أقصى باب من أبواب المدينه فلما بلغه أن قومه قد كذبوا الرسل و هموا بقتلهم جاء يعدو و يشتد قالَ يا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ الذين أرسلهم الله إليكم و أقروا برسالتهم.

قالوا و إنما علم هو نبوتهم لأنهم لما دعوه قال أ تأخذون على ذلک أجرا قالوا لا و قيل إنه كان به زمانه أو جذام فابرءوه فآمن بهم عن ابن عباس اتَّبِعُوا مَنْ لا يَسْئَلُكُمْ أَجْراً وَ هُمْ مُهْتَدُونَ وَ ما لِيَ لا أَعْبُدُ الَّذِى فَطَرَنِى وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ أَ أَتَّخِذُ مِنْ دُونِهِ آلِهَهً إِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمنُ بِضُرٍّ لا تُغْنِ عَنِّى شَفاعَتُهُمْ شَيْئاً وَ لا يُنْقِذُونِ إِنِّى إِذاً لَفِى ضَلالٍ مُبِينٍ إِنِّى آمَنْتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمَعُونِ فاسمعوا قولى و اقبلوه و قيل إنه خاطب بذلک الرسل أى فاسمعوا ذلک حتى تشهدوا لى به عند الله عن ابن مسعود.

قال ثم إن قومه لما سمعوا ذلک القول منه وطئوه بأرجلهم حتى مات فأدخله الله الجنه و هو حى فيها يرزق و هو قوله قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّهَ و قيل رجموه حتى قتلوه و قيل إن القوم لما أرادوا أن يقتلوه رفعه الله إليه فهو فى الجنه و لا يموت إلا بفناء الدنيا و هلاک الجنه عن الحسن و مجاهد و قالا إن الجنه التى دخلها يجوز هلاكها.

و قيل إنهم قتلوه إلا أن الله سبحانه أحياه و أدخله الجنه فلما دخلها قالَ يا لَيْتَ قَوْمِى يَعْلَمُونَ بِما غَفَرَ لِى رَبِّى وَ جَعَلَنِى مِنَ الْمُكْرَمِينَ

وَ فِی تَفْسِیرِ الثَّعْلَبِیِّ بِالْإِسْنَادِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِی لَیْلَی عَنْ أَبِیهِ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: سُبَّاقُ الْأُمَمِ ثَلَاثَهٌ لَمْ یَکْفُرُوا بِاللَّهِ طَرْفَهَ عَیْنٍ- عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ وَ صَاحِبُ یَاسِینَ وَ مُؤْمِنُ آلِ فِرْعَوْنَ فَهُمُ الصِّدِّیقُونَ وَ عَلِیٌّ أَفْضَلُهُمْ.

کل ذلک ذکره الطبرسی (۱)

رحمه الله فی مجمع البیان و الأخبار الطویله المشتمله علی تلک القصه قد تقدمت فی المجلد الخامس.

أنه کان مکنعا فی أکثر النسخ بالنون المشدده المفتوحه و فی بعضها بالتاء و فی القاموس کنع کمنع کنوعا انقبض و انضم و أصابعه ضربها فأیبسها و کفرح یبس و تشنج و لزم و شیخ کنع ککتف شنج و الکنیع المکسور الید و الأکنع الأشل و کمعظم و مجمل المقفع الید أی متشنجها أو المقطوعها و کنع یده أشلها(۲)

و قال کتع کمنع انقبض و انضم و الأکتع من رجعت أصابعه إلی کفه و ظهرت رواجبه (۳).

و أقول کأنه کان الجذام سببا لتکنیع أصابعه کما سیأتی تفسیره بالجذام أو کان هذا الداء أیضا مذکورا فی الأدواء التی نفاها عن المؤمن أو الغرض بیان أن الابتلاء بالأدواء العظیمه الشنیعه لا ینافی کمال الإیمان و قیل کانت أصابعه سقطت من الجذام فأشار علیه السلام بضم أصابعه إلی کفه إلی ذلک.

ثم رد أصابعه هذا من کلام الراوی أی رد علیه السلام أصابعه إلی کفه إشاره إلی تکنیعه فقال کأنی أنظر إلی تکنیعه أی أعلم ذلک و کیفیته بعین الیقین أتاهم أی حبیب فأنذرهم و خوفهم عقاب الله علی ترک اتباع الرسل بما حکی الله تعالی عنه و ربما یتوهم التنافی بین هذا الخبر و بین مَا وَرَدَ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام أَنَّهُ: إِذَا بَلَغَ الْمُؤْمِنُ أَرْبَعِینَ سَنَهً آمَنَهُ اللَّهُ مِنَ الْأَدْوَاءِ الثَّلَاثَهِ الْبَرَصِ وَ الْجُذَامِ وَ الْجُنُونِ.

و یمکن أن یجاب بأنه محمول علی الغالب فلا ینافی الابتلاء بعد

۱- ۱. مجمع البیان ج ۸ ص ۴۱۷- ۴۲۱.

۲- ۲. القاموس ج ۳ ص ۸۰.

۳- ۳. القاموس ج ۳ ص ۷۷.

الأربعين نادرا مع أنه يمكن أن يكون ابتلاء المؤمن قبل الأربعين و أيضا الخبر ليس بصريح فى ابتلائه بالجذام.

و الميته بالكسر للحال و الهيئه و يدل على أن قاتل نفسه ليس بمؤمن سواء قتلها بحربه أو بشرب السم أو بترک الأكل و الشرب أو ترک مداواه جراحه أو مرض علم نفعها أما لو أحرق العدو السفينه فألقى من فيها نفسه فى البحر فمات فالظاهر أنه أيضا داخل فى هذا الحكم خلافا لبعض العامه فإنه أخرجه منه لأنه فر من موت إلى موت و هو ضعيف و ربما يحمل على من استحل قتل نفسه و الظاهر أن المراد بالمؤمن الكامل.

**[ترجمه]مغیره پسر سعید است و کشیدر کتاب رجال، احادیث بسیاری در لعن او آورده است. - . رجال کشی : ۱۹۴ - ۱۹۸ - علامه گفته: «او به [پیروی از] محمد بن عبداللّه بن حسن دعوت می‌کرد.» در مناهج الیقین گفته است: «معتقدان به امامت امام باقر علیه‌السلام پس از او درباره جانشینش اختلاف پیدا کردند؛ امامیه، پسرش امام صادق علیه السلام را امام پس از او دانستند؛ برخی گفتند او نمرده است و برخی فرزندان دیگرش را امام دانستند؛ برخی نیز گفتند که امام پس از او محمد ابن عبداللّه بن حسن بن حسن است؛ آنان یاران مغیره بن سعیدند.

امام صادق علیه‌السلام روزی به اصحابش فرمود: «خدا لعنت کند مغیره بن سعید را، و زنی یهودیه را که با او رفت و آمد داشت و به او جادو و شعبده و کارهای فوق‌العاده یاد می‌داد؛ به راستی، مغیره به پدرم دروغ بست، و خدا ایمان او را برگرفت؛ مردمی هم به من دروغ بستند، چیست برایشان، خدا سوزش آهن را به آنها بچشاند.» - . رجال کشی : ۱۹۶ -

همچنین، از امام رضا علیه‌السلام روایت شده است: «مغیره بر امام باقر علیه السلام دروغ بست و خدا سوزش آتش را به او چشاند.» - . رجال کشی : ۱۹۴ -

در مواقف آمده که مغیره بن سعید عجلی گفت: «خدا جسمی است، چون پیکر آدمی از نور؛ تاجش بر سر و دلش سرچشمه حکمت؛ و چون خواست خلق را بیافریند، به اسم اعظم سخن گفت و پرید و تاجی بر سرش افتاد؛ آنگاه بر کف‌اش نامه اعمال بنده ها را نوشت، و از گناهان به خشم افتاد و عرق کرد و از آن دو دریا برآمد، یکی شور و تاریک و دیگری شیرین و درخشان؛ آنگاه در دریای درخشان سر کشید و سایه خود را در آن دید، و آن را برکند و از آن خورشید و ماه ساخت و ته مانده آن سایه را نابود کرد تا شریکی نباشد، سپس، از این دو دریا مردم را آفرید، کفار از آن دریای تاریکند و مومنان از آن دریای درخشان.

آنگاه محمد صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله را فرستاد، و مردم در گمراهی بودند، و امانت را بر آسمان‌ها و زمین و کوه‌ها پیشنهاد کرد و نخواستند آن را بردارند و از آن ترسیدند؛ آدمی، که آن ابوبکر بود، به فرمان عمر آن را برداشت؛ با این شرط که عمر را پس از خود خلیفه سازد؛ قول خدا در: «كَمَثَلِ الشَّيْطانِ إِذْ قالَ لِلْإِنْسانِ اكْفُرْ»، {چون شیطان که به آدمی گفت کافر شو.} - . حشر / ۱۶ - درباره ابوبکر و عمر نازل شده است.

و امام منتظر، زکریا بن محمد بن علی بن الحسین علیه‌السلام است. او در کوه حاجر زنده است تا هنگامی که فرمان خروج یابد. مغیره کشته شد، در حالی که برخی یارانش او را امام منتظر می‌دانستند و برخی زکریا را.»

و گفته‌اند که مغیره بن سعید را ابتر می گفتند و «بتریه زیدیه» را به او منسوب دانسته اند.

مؤلف:

نمی‌دانم که این گفته بر اساس کدام مدرک بیان شده است .

«که او بی‌خبر بود»: «ان» از «محففه»، از «مثقّله» است. صاحب یاسین نامش حبیب نجار بود. «بیم دادن»: اشاره دارد به قول خدای تعالی: «وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا أَصْحابَ الْقَرْيَه»، {بیاور برایشان نمونه آن قریه را.} - . یس / ۱۳ - ۱۴ - که به گفته مفسران، منظور انطاکیه است. {چون که فرستاده ها آمدند در آن، چون دو رسول برایشان آمده، آن دو را دروغگو شمردند.}: ابن عباس گفته: «آنها را زدند و به زندان انداختند.»

«و تقویت کردیم آنها را»: با رسول سوم. گفته اند: نام رسولان اول و دوم شمعون بود و یوحنا؛ و نام رسول سوم، بولس. ابن عباس و کعب گفته‌اند که نام آنها صادق بود و صدوق و سلوم. گفته اند: اینان فرستاده های عیسی علیه‌السلام بودند از حواریون، و آنها را رسول خود خواند برای اینکه عیسی علیه‌السلام آنها را به فرمان او فرستاد. پس گفتند: {ما سه تن رسول نزد شماییم.} مردم آن آبادی گفتند: {نباشید شما جز آدمی چون ما.} و رسالت خدا شما را نمی‌شاید چنانچه ما را نشاید. {خدای رحمان چیزی نفرستاده و شما نباشید جز دروغگو. گفتند: پروردگار ما داند که ما به شما فرستاده ایم البته و نباشد بر ما جز رساندن پیغام آشکارا.} تا فرموده خدا: {و آمد از جای دورتر شهر مردی کوشا و شتاب می کرد.}به گفته ابن عباس و گروهی از مفسران، نام آن شخص حبیب نجار بود که هنگام آمدن رسولان به آنها گرویده بود، و خانه اش در کنار یکی از دروازه های دور شهر بود، و چون باخبر شد که قومش رسولان را دروغ شمردند و آهنگ کشتن آنها را دارند، تند دوید و آمد و گفت: {ای مردم من پیروی کنید از رسولان.} که خدا برای شما فرستاده، و اعتراف کرد به رسالت آنان.

گفتند: نبوت آنها را از این جا دانست که چون او را خواندند، گفت: «مزدی بابت آن می‌خواهید؟» گفتند: «نه.» و گفته‌اند که او زمین گیر بود یا دچار خوره، و او را شفا دادند و او هم به آنها گروید. این مطلب از ابن عباس نقل شده است.

{پیروی کنید از کسانی که مزدی از شما نخواهند و راه یافته اند، و چرا من نپرستم آن کس که مرا آفریده و بسوی او برگردانده شوید، آیا برگیرم جز او معبودانی که چون خدای رحمان زیان مرا خواهد؟ میانداری آنان هیچ سودی به من ندهد و مرا رها نکنند، من در این صورت البته در گمراهی روشنم، من گرویدم به پروردگار شما، از من بشنوید.} این اعتراف را و بپذیرید؛ و گفته‌اند که این سخن را با رسولان گفت و آنها را گواه گرفت با آن، نزد خدا، و این سخن از ابن مسعود است .

گفت: چون مردمش این سخن را از او شنیدند، او را زیر لگد مالیدند تا مُرد و خدا او را به بهشت برد و در آن زنده و روزی‌خور است، که گفت: «گفته شد درآ به بهشت.» و گفته‌اند که او را سنگسار کردند تا کشتند؛ و به گفته حسن و مجاهد: «چون آن مردم آهنگ کشتن او را کردند، خدا او را بالا برد و او در بهشت است و نمی‌میرد تا دنیا نابود و بهشت نایاب شود.» و گفته‌اند: «آن بهشت که او در آن درآمده، تواند که نایاب شود و جاویدان نیست.»

و گفته‌اند: چون او را کشتند، خدا او را زنده کرد و به بهشت برد و چون در آن درآمد، گفت: {کاش مردم من می‌دانستند به

آمرزش پروردگارم برایم و اینکه مرا از ارجمندان داشته.} - . یس / ۱۳ - ۲۷ -

پیغمبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله و سلم فرمود: «پیشتازان امت‌ها سه نفرند؛ کسانی که یک چشم به هم زدن به خدای یکتا کافر نبودند: علی بن ابی طالب علیه‌السلام، صاحب یاسین، و مومن آل فرعون؛ و آنان صدیقان و خوش‌باورانند و علی برترین آنان است.»

همه اینها را طبرسی در مجمع البیان آورده است. - . مجمع البیان ۸ : ۴۱۷ - ۴۲۱ -

اخباری که این داستان را در بر دارند، در مجلد پنجم نقل شده‌اند.

«او چلاق بود یا دست‌بریده»: «مکنّعاً» در اکثر نسخه ها با نون تشدیددار مفتوح است و در برخی از نسخه ها با «تاء». در قاموس - . قاموس ۳ : ۸۰ - آمده: «کنع» مانند «منع کنوعاً»: یعنی جمع شد و به هم ضمیمه شد. «کنع اصابعه»: یعنی به انگشتان او زد و آن را خشک کرد. «کنِع» مانند «فرِح»: خشک شد و تشنج گرفت و چسبید. «شیخ کَنِع» - مانند «کتف» - تشنج گرفته. «کنیع»: یعنی دست‌شکسته. «اکنع»: یعنی شل. و - مانند معظّم و مجمل - مقفّع الید است: یعنی کسی که دستش تشنج دارد و یا قطع شده است. «کنّع یده»: یعنی شلّ کرد دستش را. و می گوید: «کتع» - مانند «منع» - یعنی جمع شد و به هم ضمّ شد. «اکتع»: کسی است که انگشتانش به کفش برگشته و مفاصل کف او آشکار شده است - . قاموس ۳ : ۷۷ - .

مؤلف:

گویا به سبب بیماری خوره انگشتانش چنین بودند، چنانچه تفسیر آن به خوره خواهد آمد؛ یا اینکه این درد هم از دردهایی نبوده که مغیره آن را از مومن دور دانسته؛ یا مقصود، بیان این است که گرفتاری به بیماری‌های بزرگ و رسواگر با کمال ایمان مخالفت ندارد. و گفته‌اند: گویا انگشتان او به دنبال بیماری خوره افتاده بودند، چون اشاره کرده که انگشتانش به کف... دستش چسبیده بودند.

«و آنگاه انگشتانش را به کف‌اش برگرداند»: از سخن راوی است - یعنی امام علیه‌السلام — که چلاقی او را با دست خود نشان داد که چنین بود و فرمود: «گویا من می‌نگرم به چلاقی او.» یعنی

آن را با دیده دل می‌بینم.

حبیب نجار آمد و آنها را بیم داد و از کیفر خدا بر پیروی نکردن از پیغمبران ترساند که خدا از او حکایت کرده است. چه‌بسا توهم شود که این روایت منافات دارد با آنچه از امام صادق علیه‌السلام رسیده که: «چون مومن به چهل سالگی برسد، خدایش از سه درد در امان نگه می‌دارد: پیسی، خوره و دیوانگی.»

می شود این گونه پاسخ داد که این حدیث بر حسب غالب است و منافات ندارد با ابتلای پس از چهل سال به طور کمیاب، یا اینکه ممکن است ابتلای مومن نامبرده پیش از سال چهلم عمرش باشد، یا اینکه خبر گویا نیست که گرفتار خوره بوده است.

«به هر مردنی»: «میته» با «کسر» برای حالت و هیئت است به هر حال و هر گونه، و دلالت دارد که فرد خودکش، مومن نیست،

خواه بـا ابزاری خود را بکشـد، و یا با نوشـیدن زهر، یا با نخوردن و ننوشـیدن و اعتصاب غـذا، یا درمان نکردن زخم و بیماری خود با چیزهایی که برایش سودمنـد است؛ اما اگر دشـمن کشتی‌ها را آتش بزنـد و او خود را به دریا بیفکند و بمیرد، در ظاهر خودکشـی کرده است، امـا برخی عـامه آن را خودکشـی نمی‌داننـد، زیرا او از یـک گـونه مردن به گـونه دیگر گریخته، و این سخن سست است؛ چه‌بسا که تفسیر شده به آن که خودکشی را حلال بداند. ظاهرا مقصود از مومن، مومن کامل است.

**[ترجمه]

«۵»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ أَحْمَـدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ سِـنَانٍ عَنْ عُثْمَانَ النَّوَّاءِ عَمَّنْ ذَکَرَهُ عَنْ أَبِی عَبْـدِ اللَّهِ علیه السـلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ یَبْتَلِی الْمُؤْمِنَ بِکُلِّ بَلِیَّهٍ وَ یُمِیتُهُ بِکُلِّ مِیتَهٍ وَ لَا یَبْتَلِیهِ بِذَهَابِ عَقْلِهِ أَ مَا تَرَی أَیُّوبَ کَیْفَ سَلَّطَ اللَّهُ إِبْلِیسَ عَلَی مَالِهِ وَ عَلَی وُلْدِهِ وَ عَلَی أَهْلِهِ وَ عَلَی کُلِّ شَیْ ءٍ مِنْهُ وَ لَمْ یُسَلِّطْ عَلَی عَقْلِهِ تُرِکَ لَهُ لِیُوَحِّدَ اللَّهَ بِهِ (۱).

**[ترجمه]امام صادق علیه‌السـلام فرمود: «خدای عزوجل مومن را به هر بلا گرفتار می‌کند، و به هر گونه مردن می‌میراند، و به دیوانگی و بی‌خردی گرفتارش نمی‌کنـد. آیا نمی‌دانی که چگونه خدا ابلیس را بر مال و فرزند و همه چیز ایوب مسـلط کرد و او را بر خردش مسلط نکرد و آن را به او وانهاد تا با آن یکتاپرست بماند.» - . کافی ۲ : ۲۵۶ -

**[ترجمه]

بیان

و لاـ یبتلیه بـذهاب عقله لأن فائـده الابتلاء التصبر و التـذکر و الرضا و نحوها و لا یتصور شـی ء من ذلک بـذهاب العقل و فساد القلب و لاـ ینـافی ذهـاب العقل لا لغرض الابتلاء علی أن الموضع هو المؤمن و المجنون لا یتصف بالإیمان کـذا قیل لکن ظاهر الخبر أن المؤمن الکامل لا یبتلی بذلک و إن لم یطلق علیه فی تلک الحال اسم الإیمان و کان بحکم المؤمن.

و یمکن أن یکون هـذا غالبیـا فإنـا نری کثیرا من صـلحاء المؤمنین یبتلون فی أواخر العمر بالخرافه و ذهاب العقل أو یخص بنوع منه و الوجه الأول لا یخلو من وجه و علی کل شـی ء منه ظاهره تسـلطه علی جمیع أعضائه و قواه سوی عقله و قـد یؤول بتسـلطه علی بیته و أثاث بیته و أمثال ذلک و أحبائه و أصدقائه

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۲۵۶.

و قد سبق بسط القول فی قصص أیوب علیه السلام و دفع الشبه الوارده فیها فی المجلد الخامس فلا نعیدها حذرا من التکرار.

**[ترجمه]«و به رفتن خرد او گرفتـارش نکنـد»: زیرا سود گرفتاری، شـکیبایی و یاد خـدا و رضا به قضا وماننـد آن است، و با دیوانگی و رفتن خرد و تباهی دل، هیـچ کـدام از آنها فراهم نمی‌شود، و این با گرفتاری به دیوانگی، که منظور از آن آزمایش نیست، منافات ندارد.

بـا اینکه مورد روایت مومن است و دیوانه مومن نیست، چنین گفته شـده، ولی ظاهر خبر این است که مومن کامل دیوانه نمی- شود، اگرچه با وجود دیوانگی مومن نیست و در حکم مومن است.

امکان دارد منظور از حدیث، نظر به غالب باشد، زیرا بسیاری از مومنان خوب را می‌بینیم که در پایان عمر خِرف و دیوانه می- شوند؛ یا اینکه منظور یک گونه از دیوانگی است، و وجه نخست، بی وجه نیست.

«و بر همه چیز او»: ظاهرا تسـلط شیطان است بر همه اندام و نیروهای ایوب، جز خرد او؛ و چه‌بسا تفسیر شود به تسلط او بر خانه و اثاث خانه و مانند آنها، و بر دوستان و یارانش.

داسـتان‌های ایوب و رفع شبهه های وارده بر آنها، به تفصیل، در جلد پنجم مورد بررسی قرار گرفت و ما برای دوری از تکرار، به آنها نمی‌پردازیم.

**[ترجمه]

«۶»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنِ ابْنِ عِیسَـی عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَبْـدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَجَّاجِ قَالَ: ذُکِرَ عِنْـدَ أَبِی عَبْـدِ اللَّهِ علیه السـلام الْبَلَـاءُ وَ مَـا یَخُصُّ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِهِ الْمُؤْمِنَ فَقَالَ سُـئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صـلی الله علیه و آله مَنْ أَشَـدُّ النَّاسِ بَلَاءً فِی الـدُّنْیَا فَقَالَ النَّبِیُّونَ ثُمَّ الْأَمْثَلُ فَالْأَمْثَـلُ وَ یُبْتَلَی الْمُؤْمِنُ بَعْـدُ عَلَی قَدْرِ إِیمَـانِهِ وَ حُسْنِ أَعْمَـالِهِ فَمَنْ صَـحَّ إِیمَانُهُ وَ حَسُنَ عَمَلُهُ اشْـتَدَّ بَلَاؤُهُ وَ مَنْ سَخُفَ إِیمَانُهُ وَ ضَعُفَ عَمَلُهُ قَلَّ بَلَاؤُهُ (۱).

محص، [التمحیص] عن عبد الرحمن: مثله

**[ترجمه]کـافی: در محضـر امـام صـادق علیه‌السـلام، از بلا و خصوصـیاتی که خـدای عزوجل به مومنین داده، یاد شـد و آن حضـرت فرمود: «از رسول خدا پرسـیدند کدام مردم در دنیا بلای سـخت‌تر می‌کشـند؟» فرمود: «پیغمبران، و سپس هر کس که ماننـدتر است به آنهـا - ماننـدتر به حسب درجه - و مـومن هم به انـدازه ایمـان و خوش کرداری‌اش گرفتـار می‌شود؛ هر کس ایمانش درست و کردارش نیک است، بلایش سـخت است، و هر کس ایمانش سبک و کردارش سست، بلایش کم است.» - . کافی ۲ : ۲۵۲ -

در تمحیص، حدیثی مانند این از عبدالرحمن روایت شده است.

**[ترجمه]

بیان

السخف الخفه فی العقل و غیره ذکره الجزری و الفعل ککرم و ضعف عمله أی بالکمیه أو بالکیفیه أو بهما.

**[ترجمه]«سخف»: سبکی عقل و غیر آن است؛ جزری آن را گفته است، و فعل آن مانند «کرُم» است. «سستی کردار»: در اندازه و در گونه و یا در هر دو است.

**[ترجمه]

«۷»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ عَمَّارِ بْنِ مَرْوَانَ عَنْ زَیْدٍ الشَّحَّامِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ عَظِیمَ الْأَجْرِ لَمَعَ عَظِیمِ الْبَلَاءِ وَ مَا أَحَبَّ اللَّهُ قَوْماً إِلَّا ابْتَلَاهُمْ (۲).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «ثواب بزرگ در برابر بلای بزرگ است، و خدا دوست ندارد مردمی را، مگراینکه آنان را مبتلا سازد.» - . کافی ۲ : ۲۵۲ -

**[ترجمه]

بیان

یدل علی أن عظیم البلاء سبب للأجر العظیم و علامه لمحبه الرب الرحیم إذا کان فی المؤمن الکریم.

**[ترجمه]دلالت دارد که بلای بزرگ اجر بزرگ دارد، و نشانه دوستی پروردگار رحیم است، اگر در مومن کریم باشد.

**[ترجمه]

«۸»

کا، [الکافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِیَادٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ ابْنِ رِئَابٍ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ عِبَاداً فِی الْأَرْضِ مِنْ خَالِصِ عِبَادِهِ مَا یُنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ تُحْفَهً إِلَی الْأَرْضِ إِلَّا صَرَفَهَا عَنْهُمْ إِلَی غَیْرِهِمْ وَ لَا بَلِیَّهً إِلَّا صَرَفَهَا إِلَیْهِمْ (۳).

نبه، [تنبیه الخاطر] عن ابن رئاب و کرام بن عمرو عن أبی بصیر: مثله

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۲۵۲.

۲- ۲. الکافی ج ۲ ص ۲۵۲.

۳- ۳. المصدر ص ۲۵۳.

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «خدای عزوجل را در روی زمین بنده هایی پاک است، که از آسمان پیشکشی به زمین فرو نیایـد مگراینکه از آنها بگردانـدش به دیگری، و بلایی نیاید، مگر اینکه به سوی آنان بگرداند.» - . کافی ۲ : ۲۵۳ -

در تنبیه الخاطر، از ابن رئاب و کرام بن عمر و از ابی بصیر، حدیثی مانند این ذکر شده است.

**[ترجمه]

بیان

ما ینزل من السماء أی یقدر فیها تحفه أی من التحف الدنیویه و کذا البلیه.

**[ترجمه]«فرو شدن از آسمان»: به معنی «تقدیر» در آن است و پیشکش دنیوی است و همچنین بلا.

**[ترجمه]

«۹»

کا، [الکافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عُبَیْدٍ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ عُلْوَانَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: أَنَّهُ قَالَ وَ عِنْدَهُ سَدِیرٌ إِنَّ اللَّهَ إِذَا أَحَبَّ عَبْداً غَتَّهُ بِالْبَلَاءِ غَتّاً وَ إِنَّا وَ إِیَّاکُمْ یَا سَدِیرُ لَنُصْبِحُ بِهِ وَ نُمْسِی (۱).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه‌السلام در حضور سدیر فرمود: «به راستی، چون خدا بنده ای را دوست دارد، یکباره او را در بلا فرو می‌برد، و ما و شماها ای سدیر، بامداد و شامگاه در آنیم.» - . کافی ۲ : ۲۵۳ -

**[ترجمه]

بیان

غته أی غمسه و الباء بمعنی فی و یحتمل القهر و الغم فی النهایه فیه یغتهم الله فی العذاب غتا أی یغمسهم فیه غمسا متتابعا و منه حدیث الدعاء یا من لا یغته دعاء الداعین أی یغلبه و یقهره و فی حدیث الحوض یغت فیه میزابان مدادهما من الجنه أی یدفقان فیه الماء دفقا دائما متتابعا و فی القاموس غته بالأمر کده و فی الماء غطه و فلانا غمه و خنقه (۲)

لنصبح به أی بالغت أو بالبلاء.

**[ترجمه]«غتّه»: یعنی «غمسه» و «باء» به معنای «فی» است و احتمال قهر و غم دارد. در نهایه گفته: در حدیث است که: «یغتهم اللّه فی العذاب غتا»، یعنی فرو برد آنان را در عذاب، فرو بردنی پی‌درپی؛ و در حدیث دعا آمده است: «یا من لا یغته دعاء الداعین»، یعنی دعای دعاکنندگان او را مغلوب و مقهور نمی‌سازد.

در حـدیث حوض آمـده است: «یغت فیه میزابان مـدادهما من الجنه.» یعنی پی‌درپی در آن آب می‌ریزد. و در قاموس‌آمده: «غتّه بلأمر»، یعنی او را به رنـج انـداخت. «غتّه فی الماء»: یعنی او را پوشانـد. «غتّ فلاناً»: یعنی او را غمناک و گلوگیر کرد. «لنصـیح به»: یعنی با فروتنی و یا بلا. - . قاموس ۱ : ۱۵۳ -

**[ترجمه]

«۱۰»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنِ الْوَلِیدِ بْنِ الْعَلَاءِ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی إِذَا أَحَبَّ عَبْداً غَتَّهُ بِالْبَلَاءِ غَتّاً وَ ثَجَّهُ بِالْبَلَاءِ ثَجّاً فَإِذَا دَعَاهُ قَالَ لَبَّیْکَ عَبْدِی لَئِنْ عَجَّلْتُ لَکَ مَا سَأَلْتَ إِنِّی عَلَی ذَلِکَ لَقَادِرٌ وَ لَئِنِ ادَّخَرْتُ لَکَ فَمَا ادَّخَرْتُ لَکَ خَیْرٌ لَکَ (۳).

جع، [جامع الأخبار] عنه علیه السلام: مثله (۴)

**[ترجمه]کافی: امام باقر علیه‌السلام فرمود: «خداونـد تبارک و تعالی چون بنـده ای را دوست بدارد، او را در بلا فرو می‌برد، فرو بردنی؛ و او را در بلا می‌آلایـد، و چـون او را بخوانـد، می‌فرمایـد: «لبیـک عبـدی! اگر آنچه را خـواهش کردی زود به تو بدهم، من بر آن توانایم، و اگر آن را پس‌انداز کنم برایت بهتر است.» - . کافی ۲ : ۲۵۳ -

در جامع الاخبار، حدیثی مانند این از امام علیه‌السلام نقل شده است.

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس ثج الماء سال و ثجه أساله و فی النهایه فیه أفضل الحج العج الثج الثج سیلان دماء الهدی و الأضاحی یقال ثجه

ص: ۲۰۸

۱- ۱. المصدر ص ۲۵۳.

۲- ۲. القاموس ج ۱ ص ۱۵۳.

۳- ۳. الکافی ج ۲ ص ۲۵۳.

۴- ۴. روی الصـدوق فی معانی الأخبار ص ۲۲۳ بإسـناده عن النخعیّ عن عمه عن إسـماعیل بن مسلم، عن جعفر بن محمّد، عن آبائه، عن علی علیهم السـلام قال: نزل جبرئیل علی النبیّ صـلّی اللّه علیه و آله فقال: یا محمد! مر أصحابک بالعج و الثج، فالعج رفع الأصوات بالتلبیه، و الثج نحر البدن.

يثجه ثجا و منه فحلب فيه ثجا أی لبنا سائلا كثيرا و حديث المستحاضه إنی أثجه ثجا انتهی.

**[ترجمه]در قاموس آمـده: «ثـجِّ الماء»: يعنی جاری شـد. «وثجّه»: يعنی آن را جاری ساخت. در نهايه گفته شـده: در حـديث است كه بهترين اعمـال حـج، نـاله و تلبيه و خون‌ريزی در قربانی است. «الثـجّ»: جريان خون های هـدی و قربانی ها است. گفته می شود: «ثجّه ثجّه ثجّاً» و از آن است كه دوشـيد در آن «ثج»؛ يعنی شـير روان بسـيار، و در حديث مسـتحاضه آمده: «انی اثجه ثجّا»: به همين معنا.

**[ترجمه]

و أقول

ما فی هـذا الخبر يحتمل أن يكون علی الحذف و الإيصال و الباء زائده أی ثج عليه البلاء أو يكون تسـييله كنايه عن شده ألمه و حزنه كـأنه يـذوب من البلاـء و يسـيل أو عن توجهه إلی جنـاب الحق سـبحانه بالـدعاء و التضـرع لـدفعه و قيل أی أسال دم قلبه بالبلاء.

**[ترجمه]آنچه در اين روايت است ممكن است با حذف و ايصال باشد و «باء» زائد است. منظور از ثج در اين خبر، اين است كه بلاـ بر او ريخته شود؛ يـا روان گشـتن، كنـايه از شـدت درد و انـدوه آن بر او باشـد تا گويا از بلا آب شود و روان شود؛ يا مقصود، توجه او است به آستان خدا، يا دعا و تضرّع؛ و گفته اند: خون دلش را از بلا روان كند .

**[ترجمه]

و أقول

فی جامع الأخبار(۱)

و غيره بجه بالباء الموحده و البج الشق و الطعن بالرمح.

فـإذا دعـاه أی لـدفع البلاـء أو لغيره من المطالب أيضا و فی القاموس ألب أقام كلب و منه لبيک أی أنا مقيم علی طاعتک إلبابا بعـد إلباب و إجابه بعـد إجابه أو معناه اتجاهی و قصـدی لک من داری تلب داره أی تواجهها أو معناه محبتی لک من امرأه لبه محبه لزوجها أو معناه إخلاصی لک من حسب لباب خالص (۲).

**[ترجمه]در جامع الاخبار و غير آن، به جای ثـج، «بـجّ» آمـده است، با «باء» يک نقطه؛ كه به معنی شـكافتن و دريـدن با نيزه است. -. جامع الاخبار : ۱۳۴ -

«در پاسخ دعايش»: برای رفع بلا است يا جز آن. همچنين در قاموس آمده: «ألبت»: به معنای ماند، مانند «لبّ»؛ و از همين ريشه است «لبّيک»: يعنی من بر طـاعت تو می مـانم، مانـدنی پس از مانـدن، و اجـابت می كنم پس از اجابت كردن؛ يا معنايش اين

است که جهت‌گیری و قصـد من برای تو است از این ریشه که «داری تلّب داره»: خـانه من روبروی خـانه او است؛ یـا معنـایش این است که: دوستی ام برای تو است؛ از این ریشه: «امرأه لبّه»: یعنی زنی که دوستدار شوهرش است؛ یا معنایش اخلاصم برای توست، از این ریشه: «حب لباب»: یعنی حبی خالص. - . قاموس ۱ : ۱۲۶ و ۱۲۷ -

**[ترجمه]

«۱۱»

کـا، [الکـافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ أَحْمَـدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ زَیْـدٍ الزَّرَّادِ عَنْ أَبِی عَبْـدِ اللَّهِ علیه السـلام قَـالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صـلی الله علیه و آله: إِنَّ عَظِیمَ الْبَلَاءِ یُکَافَأُ بِهِ عَظِیمُ الْجَزَاءِ فَإِذَا أَحَبَّ اللَّهُ عَبْداً ابْتَلَاهُ اللَّهُ بِعَظِیمِ الْبَلَاءِ فَمَنْ رَضِیَ فَلَهُ عِنْدَ اللَّهِ الرِّضَا وَ مَنْ سَخِطَ الْبَلَاءَ فَلَهُ عِنْدَ اللَّهِ السَّخَطُ(۳).

ل، [الخصال] عن أبیه عن محمد العطار عن سـهل عن الحسن اللؤلؤی عن محمد بن سـنان عن زید الشحام عنه علیه السلام: مثله (۴)

محص، [التمحیص] عن الشحام: مثله

**[ترجمه]کافی: رسول خـدا صـلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «بلای بزرگ پاداش بزرگ دارد، و چون خدا بنده ای را دوست دارد، او را بلای بزرگ می‌دهد، و هر کس پسندد، خدا او را می‌پسندد، و هر کس خشم بورزد، خدا بر او خشم می‌گیرد.» - . کافی ۲ : ۲۵۳ -

در خصال،حـدیثی ماننـد این آمـده است. - . خصال ۱ : ۱۲ - همچنین در تمحیص، از شـحام، حـدیثی این گونه روایت شـده است.

**[ترجمه]

بیان

یکافأ به علی بناء المجهول أی یجازی أو یساوی فی القاموس

ص: ۲۰۹

۱- ۱. جامع الأخبار: ۱۳۴.
۲- ۲. القاموس ج ۱ ص ۱۲۶ و ۱۲۷.
۳- ۳. الکافی ج ۲ ص ۲۵۳.
۴- ۴. الخصال ج ۱ ص ۱۲.

كافأه مكافأه و كفاء جازاه و فلانا ماثله و راقبه (۱) و الحمد لله كفاء الواجب أی ما يكون مكافئا له.

فإذا أحب الله عبدا أی أراد أن يوصل الجزاء العظيم إليه و يرضی عنه و وجده أهلا لذلك ابتلاه بعظيم البلاء من الأمراض الجسمانيه و المكاره الروحانيه فمن رضی أی ببلائه و قضائه و الظاهر أن المراد بالموصول فی الموضعين أعم من العبد المحبوب المتقدم فإن العبد المحبوب لله سبحانه لا يسخط قضاءه و يحتمل أن يكون المراد بالمحبه تعريضه للمثوبه سواء رضی أم لا فمن رضی فله عند الله الرضا أی يرضی الله عنه و من سخط القضاء فله عند الله السخط أی الغضب.

**[ترجمه]«يكافأ به»: مبنی بر «صيغه مجهول» است، يعنی جزا داده می شود و يا برابر می شود. در قاموس آمده: «كافأه مكافأة و كفاءً»: او را جزا داد؛ و «فلاناً»: يعنی مانند او شد و يا مراقب او شد.» - . قاموس ۱ : ۲۶ - «و الحمد لله كفاء الواجب»: يعنی سپاس خدا را به اندازه با واجب برابری كند. «چون خدا بنده ای را دوست دارد»: بخواهد به او پاداش بزرگی برساند، و او را پسندد و اهل آتش داند، بلای بزرگی به او می‌دهد، از بيماری‌های تن و يا آشفتگی جان و دل. «هر بنده كه رضايت بدهد»: يعنی به بلا و قضای الهی؛ و بنده، اعم از بنده محبوب پيشين است، زيرا بنده محبوب از قضای خدا در خشم نمی‌شود؛ و چه‌بسا مقصود از دوستی، پيشنهاد كار ثواب دار باشد، خواه پسند او باشد يا نه. «هر كس پسندد»: يعنی خدا او را می‌پسندد. «هر كس خشم بورزد»: يعنی خدا بر او خشم می گيرد.

**[ترجمه]

«۱۲»

كا، [الكافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ زَكَرِيَّا بْنِ الْحُرِّ عَنْ جَابِرِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: إِنَّمَا يُبْتَلَى الْمُؤْمِنُ فِي الدُّنْيَا عَلَى قَدْرِ دِينِهِ أَوْ قَالَ عَلَى حَسَبِ دِينِهِ (۲).

**[ترجمه]كافی: امام باقر عليه‌السلام فرمود: «همانا مومن در دنيا بلا می‌بيند به اندازه دينش، يا بر حسب دينش.» - . كافی ۲ : ۲۵۳ -

**[ترجمه]

بيان

أو قال الشك من الراوی و الحسب بالتحريك المقدار فمآل الروايتين واحد قال فی المصباح قولهم يجزی المرء علی حسب عمله أی علی مقداره.

**[ترجمه]ترديد از راوی است و «حسب» هم به معنی مقدار است و هر دو يك معنی دارند. در مصباح می گويد: اينكه گويند پاداش مرد به حسب كار او است، يعنی به اندازه كار او.

**[ترجمه]

«۱۳»

كا، [الكافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُثَنَّی الْحَضْرَمِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ بُهْلُولِ بْنِ مُسْلِمٍ الْعَبْدِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّمَا الْمُؤْمِنُ بِمَنْزِلَهِ كِفَّهِ الْمِیزَانِ كُلَّمَا زِیدَ فِی إِیمَانِهِ زِیدَ فِی بَلَائِهِ (۳).

**[ترجمه]كافی: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «همانا بنده مومن چون كفه ترازو است و هر چه ایمانش فزونی یابد، بلایش افزوده می‌شود.» - . كافی ۲ : ۲۵۴ -

**[ترجمه]

بيان

إنما المؤمن كان المعنی أن حال المؤمن فی إیمانه و بلائه بمنزله كفتی المیزان كما ورد الصلاه میزان فمن وفی استوفی و قیل المعنی أن المؤمن ككفه المیزان فی أنه كلما وضع فیه یوضع فی الكفه الأخری

ص: ۲۱۰

۱- ۱. القاموس ج ۱ ص ۲۶.

۲- ۲. الكافی ج ۲ ص ۲۵۳.

۳- ۳. الكافی ج ۲ ص ۲۵۴.

ما یوازنه عند الوزن فکلما زید فی المؤمن من الإیمان زید فی الکفه الأخری و هو الکافر الذی بلاء المؤمن بسببه سواء کان من الإنس أو الجن فیزید بلاؤه و أذاه للمؤمن بحسب زیاده إیمان المؤمن.

**[ترجمه]یعنی ایمان و بلای مومن چون دو کفه ترازو باشند چنانچه در این باره آمده است: نماز ترازو است؛ هر کس خوب بپردازد خوب دریافت می‌کند. و گفته‌اند خود مومن یک کفه ترازو است و کافر کفه دیگر، و هر چه ایمان مومن افزوده شود، در کفه کافر هم که سبب بلای او است، سنگین‌تر می‌شود، خواه از آدمی باشد و خواه پری، که بلا و آزارش به مومن به اندازه فزونی ایمان او است.

**[ترجمه]

«۱۴»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ أَبِی أَیُّوبَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: الْمُؤْمِنُ لَا یَمْضِی عَلَیْهِ أَرْبَعُونَ لَیْلَهً إِلَّا عَرَضَ لَهُ أَمْرٌ یَحْزُنُهُ یُذَکَّرُ بِهِ (۱).

**[ترجمه]کافی: از محمد بن مسلم روایت شده است: «شنیدم امام صادق علیه‌السلام می‌فرمود: «بر مومن چهل شب نمی‌گذرد مگر اینکه رخ بدهد برایش چیزی که اندوهش بدهد و یادآورش بشود.» - . کافی ۲ : ۲۵۳ -

**[ترجمه]

بیان

أمر یحزنه بالضم قال فی المصباح حزن حزنا من باب تعب و الاسم الحزن بالضم فهو حزین و یتعدی فی لغه قریش بالحرکه یقال حزننی الأمر یحزننی من باب قتل قاله تغلب و الأزهری و فی لغه تمیم بالألف و مثل الأزهری باسم الفاعل و المفعول فی اللغتین علی بابهما و منع أبو زید الماضی من الثلاثی فقال لا یقال حزنه و إنما یستعمل المضارع من الثلاثی فیقال یحزنه انتهی.

و قوله یذکر به علی بناء المفعول من التفعیل کأنه سئل عن سبب عروض ذلک الأمر فقال یذکر به ذنوبه و التوبه منها لقوله سبحانه ما أَصابَکُمْ مِنْ مُصِیبَهٍ فَبِما کَسَبَتْ أَیْدِیکُمْ (۲) و ربه القادر علی دفع ذلک عنه فیتضرع لذلک و یدعو الله لرفعه و سفاله الدنیا(۳)

و دناءتها لشیوع أمثال ذلک فیها فیزهد فیها و الآخره و خلوص لذاتها عن الأحزان و الکدورات فیرغب إلیها و لا یصلح القلب إصلاح الحزن شی ء و قد قیل إن القلب الذی لا حزن فیه کالبیت الخراب.

**[ترجمه]«أمر یحزنه»: با «ضم» است. در مصباح می گوید: «حزن حزناً» از باب «تعب» و اسم مصدر آن، «حزن» با «ضمّ» است؛ اسم فاعل آن، «حزین» است، و در لغت قریش با حرکت «متعدی» می شود و گفته می شود «حزننی الأمر یحزننی» از باب «قتل». تغلب و ازهری چنین گفته اند، و در لغت«تمیم»، با «الف» می‌آید .

ازهری به اسم فاعل و مفعول در دو لغت، طبق بابشان، مثال زده است. ابوزید ماضی را از باب ثلاثی نپذیرفته و گفته: «گفته نمی شود «حزنه» و تنها از «ثلاثی مضارع» استعمال می شود و گفته می شود: «یحزنه.»

گفته امام علیه‌السلام - «یذّکر به» - به «صیغه مجهول» از باب «تفعیل» است. گویا از سبب این امر سوال شده و گفته است: «یادآور او شود گناه او را و توبه را، چون خدا فرموده: «ما أَصابَکُمْ مِنْ مُصِیبَهٍ فَبِما کَسَبَتْ أَیْدِیکُم»، {هر آسیبی به شما رسد به سزای دستاورد شما باشد.} - . شوری / ۳۰ - و پروردگارش تواناست بر دفع آن و زاری می کند به درگاه او و رفع آن را می‌خواهد و یادآور پستی دنیا می‌شود که بلا در آن فراوان است و بدان بی‌رغبت می گردد و یاد آخرت می کند و لذت‌های بی غم آن، و دل بدان می‌بندد و چیزی به مانند اندوه دل را التیام نمی‌بخشد، و گفته اند: دل بی اندوه چون ویرانه است.»

**[ترجمه]

«۱۵»

کا، [الکافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَشْعَرِیِّ عَنْ عُبَیْدِ بْنِ زُرَارَهَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: إِنَّ الْمُؤْمِنَ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ لَبِأَفْضَلِ مَکَانٍ ثَلَاثاً إِنَّهُ لَیَبْتَلِیهِ بِالْبَلَاءِ ثُمَّ یَنْزِعُ نَفْسَهُ عُضْواً عُضْواً

ص: ۲۱۱

۱- ۱. المصدر ۲۵۳.

۲- ۲. الشوری: ۳۰.

۳- ۳. أی و یذکر سفاله الدنیا. و هکذا قوله: و الآخره إلخ.

مِنْ جَسَدِهِ وَ هُوَ يَحْمَدُ اللَّهَ عَلَى ذَلِكَ (۱).

**[ترجمه]کافی: از عبید بن زراره روایت شده است: «شنیدم که امام صادق علیه السلام تا سه بار فرمود: «مومن نزد خدا برترین مقام را دارد؛ او را گرفتار بلا می‌کند و جانش را از هر اندامش می‌کشد و آن بنده، خدا را بر آن سپاس می گوید.» - . کافی ۲ : ۲۵۴ -

**[ترجمه]

بیان

من الله أی بالنسبه إلیه ثلاثا أی قال هذا الکلام ثلاث مرات نفسه عضوا عضوا أی روحه من بدنه بالتدریج و قیل أراد بقطع بدنه عضوا عضوا فکلما قطع منه عضو سلب الروح منه و قال بعضهم النفس بضم النون و الفاء جمع نفیس أی یقطع أعضاءه النفیسه بالجذام و لا یخفی ما فیه و الأول أظهر.

**[ترجمه]«من الله»: یعنی نسبت به خدا. «ثلاثاً»: یعنی این سخن را امام سه بار فرمود. «نفسه عضواً عضواً»: یعنی روحش از بدنش به تدریج؛ یا گفته‌اند: برآوردن جان از تن او، عضو به عضو، و بریدن هر عضو است تا جان از او برآید. همچنین، گفته‌اند: یعنی ارزنده ترین اعضای او را با بیماری خوره می‌برد. دور بودن این معنی، نهان نیست و معنی نخست روشن‌تر است.

**[ترجمه]

«۱۶»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنِ ابْنِ عِيسَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ فُضَيْلِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ فِي الْجَنَّهِ مَنْزِلَهً لَا يَبْلُغُهَا عَبْدٌ إِلَّا بِالابْتِلَاءِ فِي جَسَدِهِ (۲).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «در بهشت مقامی است که بنده به آن نمی‌رسد مگر با بلای تنش.» - . کافی ۲ : ۲۵۵ -

**[ترجمه]

بیان

یدل علی أن بعض درجات الجنه یمکن البلوغ إلیها بالعمل و السعی و بعضها لا یمکن الوصول إلیها إلا بالابتلاء فی الجسد فیمن الله تعالی علی من أحب من عباده بالابتلاء لیصلوا إلیها.

**[ترجمه]دلالت دارد که با سعی و عمل، به برخی از مقام‌های بهشت می‌توان رسید، اما به برخی نمی‌توان رسید، مگر با بلا دیدن تن؛ و خدا منت می‌گذارد به هر کس که دوستش دارد، با بلای تن او، تا به آن مقام برسد.

**[ترجمه]

«۱۷»

کا، [الکافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَشْعَرِیِّ عَنْ أَبِی یَحْیَی الْحَنَّاطِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِی یَعْفُورٍ قَالَ: شَکَوْتُ إِلَی أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام مَا أَلْقَی مِنَ الْأَوْجَاعِ وَ کَانَ مِسْقَاماً فَقَالَ لِی یَا عَبْدَ اللَّهِ لَوْ یَعْلَمُ الْمُؤْمِنُ مَا لَهُ مِنَ الْجَزَاءِ فِی الْمَصَائِبِ لَتَمَنَّی أَنَّهُ قُرِّضَ بِالْمَقَارِیضِ (۳).

**[ترجمه]کافی: از عبداللّه بن ابی یعفور روایت شده است: «از دردهایی که می‌کشیدم شکوه کردم به امام صادق علیه‌السلام، و او بسیار بیمار بود، و در پاسخ به من فرمود: «ای عبداللّه، اگر مومن از پاداش مصیبت باخبر بود، آرزو می‌کرد با قیچی تکه... تکه شود.» - . کافی ۲ : ۲۵۵ -

**[ترجمه]

بیان

و کان مسقاما هذا کلام أبی یحیی و ضمیر کان عائد إلی عبد الله و المسقام بالکسر الکثیر السقم و المرض أنه قرض علی بناء المفعول بالتخفیف أو بالتشدید للتکثیر و المبالغه.

و فی المصباح قرضت الشی ء قرضا من باب ضرب قطعته بالمقراضین و المقراض أیضا بکسر المیم و الجمع مقاریض و لا یقال إذا جمع بینهما مقراض کما تقوله العامه و إنما یقال عند اجتماعهما قرضته قرضا من باب قطعته بالمقراضین

ص: ۲۱۲

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۲۵۴.
۲- ۲. الکافی ج ۲ ص ۲۵۵.
۳- ۳. المصدر ج ۲ ص ۲۵۵.

و فی الواحد قطعته بالمقراض.

**[ترجمه]«و کان مسقاماً»: این سخن ابی یحیی است و ضمیر« کان» به عبدالله بن ابی یعفور برمی گردد.«مسقام»: با کسر، به معنای بسیار بیمار است. «انّه قرّض»: به صیغه مجهول است، با تخفیف و یا با تشدید، برای تکثیر و مبالغه. در مصباح آمده: «قرضت الشیئ قرضاً» از باب ضرب؛ یعنی با دو مقراض آن را قطع کردم. «المقراض» با کسر «میم» است و جمع آن «مقاریض» است و گفته نمی شود مقراض، آن زمان که بین آن دو مقراض را جمع کنی آن گونه که عوام مردم می گویند؛ تنها وقتی که دو لبه مقراض را با هم جمع می کنی گفته می شود: «قرضته قرضاً» از باب «قطعته بالمقراضین» و در قیچی یک‌لبه، می گویی: «قطعته بالمقراض».

**[ترجمه]

«۱۸»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ یُونُسَ بْنِ رِبَاطٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: إِنَّ أَهْلَ الْحَقِّ لَمْ یَزَالُوا مُنْذُ کَانُوا فِی شِدَّهٍ أَمَا إِنَّ ذَلِکَ إِلَی مُدَّهٍ قَلِیلَهٍ وَ عَافِیَهٍ طَوِیلَهٍ(۱).

نبه، [تنبیه الخاطر] عن ابن رباط: مثله

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «به راستی، اهل حق تا بودند، پیوسته در سختی بودند؛ اما زمان این سختی کوتاه است و عافیتی دراز به دنبال دارد.» - . کافی ۲ : ۲۵۵ -

در تنبیه الخاطر، حدیثی مانند این از ابن رباط نقل شده است.

**[ترجمه]

بیان

منذ کانوا تامه و فی شده خبر لم یزالوا إلی مده قلیله أی إلی انتهاء مده قلیله هی العمر ینتهی إلی عافیه طویله فی البرزخ و الآخره و قیل إلی بمعنی مع.

**[ترجمه]«منذ کانوا»: کانَ تامّه است. «و فی شدّهٔ»: خبر «لم یزالوا» است. «الی مدهٔ قلیلهٔ»: یعنی تا پایان مدّت کمی که همان عمر است. «عافیهٔ طویلهٔ»: عافیت طولانی در برزخ و آخرت. همچنین گفته شده: «الی» به معنای «مع» است .

**[ترجمه]

«۱۹»

كا، [الكافى] عَنْ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْمُخْتَارِ عَنْ أَبِي أُسَامَةَ عَنْ حُمْرَانَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَيَتَعَاهَدُ الْمُؤْمِنَ بِالْبَلَاءِ كَمَا يَتَعَاهَدُ الرَّجُلُ أَهْلَهُ بِالْهَدِيَّةِ مِنَ الْغَيْبَةِ وَ يَحْمِيهِ الدُّنْيَا كَمَا يَحْمِي الطَّبِيبُ الْمَرِيضَ (٢).

**[ترجمه]کافی: امام باقر علیه‌السلام فرمود: «خدای عزوجل مومن را با بلا یادآوری می‌کند و می‌نوازد، چنانچه کسی خانواده خود را با هدیه و ارمغان سفر می‌نوازد، و او را از دنیا پرهیز می‌دهد، چنانچه پزشک، بیمار را.» - . کافی ۲ : ۲۵۵ -

**[ترجمه]

بيان

فی القاموس تعهده و تعاهده تفقده و أحدث العهد به و قال حمی المريض ما يضره منعه إياه فاحتمی و تحمی امتنع.

**[ترجمه]در قاموس آمده: «تعهّده و تعاهده» و «نفقده و احدث العهد به»: از او خبر گرفت و با او تجدید عهد کرد؛ و می‌گوید: «حمی المريض ما يضرّه»: او را از آنچه برايش ضرر دارد بازداشت. «فاحتمی و تحمی»: امتناع کرد.

**[ترجمه]

و أقول

وجه الشبه فی الفقرتين فی المشبه و إن كان أقوى لكن المشبه به عند الناس أظهر و أجلى.

**[ترجمه]گرچه وارسی و دلنوازی خدا نیرومندتر است، ولی آنچه به او مانند شده، نزد مردم روشن‌تر و پدیدارتر است.

**[ترجمه]

«۲۰»

كا، [الكافى] عَنْ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِيرَةِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْخَثْعَمِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ بُهْلُولٍ الْعَبْدِيِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَقُولُ: لَمْ يُؤْمِنِ اللَّهُ الْمُؤْمِنَ مِنْ هَزَاهِزِ الدُّنْيَا وَ لَكِنَّهُ آمَنَهُ مِنَ الْعَمَى فِيهَا وَ الشَّقَاءِ فِي الْآخِرَةِ(٣).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «خدا مومن را از بلاهای تکان دهنده دنیا در امان نداشته، ولی او را از کوردلی در دنیا و بدبختی دیگرسرا در امان نگاه داشته است.» - . کافی ۲ : ۲۵۵ -

**[ترجمه]

بيان

من هزاهز الدنيا أی الفتن و البلايا التی يهتز فيها الناس و العمی

ص: ۲۱۳

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۲۵۵.

۲- ۲. المصدر ج ۲ ص ۲۵۵.

۳- ۳. المصدر نفسه.

عمی القلب الموجب للجهل بالله و التنفر عن الحق و البعد عن لوازم الإیمان و کل ذلک یوجب الشقاء و التعب فی الآخره.

**[ترجمه]«من هزاهز الـدنیا»: یعنی فتنه هـا و بلایایی که مردم در آنها تکان می خورنـد. «کوردلی»: نادانی به خـدا و نفرت از حق و دوری از لوازم ایمان است که همه مایه بدبختی و رنج در دیگرسرا هستند.

**[ترجمه]

«۲۱»

کـا، [الکـافی] عَنِ الْعِـدَّهِ عَنْ أَحْمَـدَ بْنِ أَبِی عَبْـدِ اللَّهِ عَنْ نُوحِ بْنِ شُـعَیْبٍ عَنْ أَبِی دَاوُدَ الْمُسْتَرِقِّ رَفَعَهُ قَـالَ قَالَ أَبُو عَبْـدِ اللَّهِ علیه السـلام: دُعِیَ النَّبِیُّ صـلی الله علیه و آله إِلَی طَعَامٍ فَلَمَّا دَخَلَ مَنْزِلَ الرَّجُلِ نَظَرَ إِلَی دَجَاجهٍ فَوْقَ حَائِطٍ قَـدْ بَاضَتْ فَتَقَعُ الْبَیْضَهُ عَلَی وَتِدٍ فِی حَائِطٍ فَثَبَتَتْ عَلَیْهِ وَ لَمْ تَسْـقُطْ وَ لَمْ تَنْکَسِـرْ فَتَعَجَّبَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله مِنْهَا فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ أَ عَجِبْتَ مِنْ هَذِهِ الْبَیْضَهِ فَوَ الَّذِی بَعَثَکَ بِالْحَقِّ مَا رُزِئْتُ شَیْئاً قَطُّ.

فَنَهَضَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ لَمْ یَأْکُلْ مِنْ طَعَامِهِ شَیْئاً وَ قَالَ مَنْ لَمْ یُرْزَأْ فَمَا لِلَّهِ فِیهِ مِنْ حَاجهٍ(۱).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «پیغمبر را به خوراکی دعوت کردند. هنگامی که به خانه میزبان درآمد، مرغی را روی دیوار دیـد که تخم نهـاد و آن تخم روی میخی افتاد که در دیوار بود و بر آن مانـد و نیفتاد و نشـکست و پیغمبر صـلّی اللَّه علیه‌وآله در شـگفت شد. مرد میزبان به آن حضـرت گفت: «از این تخم مرغ در شگفت شده‌ای؟ سوگند به آن خدا که تو را برانگیخته، من هرگز آسـیبی ندیـده‌ام و از مـالم کاسـته نشـده است.» رسول خـدا صـلّی‌اللَّه‌علیه‌وآله برخاست و از خوراکش چیزی نخورد، و فرمود: «کسی که آسیب ندیده، خدا به او نیازی ندارد.» - . کافی ۲ : ۲۵۶ -

**[ترجمه]

بیان

فتقع أی فوقعت و استعمال المضارع فی الماضی فی أمثال هذه المواضع شائع ما رزئت شیئا أی ما نقصت فی القاموس رزأه ماله کجعله و علمه رزءا بالضم أصاب منه شیئا کارتزأه ماله و رزأ الشی ء نقصه و الرزیئه المصیبه و ما رزئته بالکسر ما نقصته (۲).

و فی النهایه فی حـدیث سـراقه فلم یرزءانی شـیئا أی لم یأخـذا منی شـیئا یقال رزأته أرزأه و أصـله النقص فقوله رزئت علی بناء المجهول و مفعوله الثانی محذوف.

فما لله فیه من حاجه استعمال الحاجه فی الله سبحانه مجاز و المراد أنه لیس من خلص المؤمنین و ممن أعـده الله لهدایه الخلق و لعبـادته و معرفته فـإن نظـام العـالم لمـا کـان بوجود هؤلاء فکأنه محتاج إلیهم فی ذلک أو أنهم لما کانوا من حزب الله و عبـدته حقیقه و أنصار دینه فکأنه سبحانه محتاج إلیهم کما أن سائر الخلق محتاجون إلی مثل ذلک.

أو المراد حاجه الأنبياء و الأوصياء فى ترويج الدين و نسب ذلك إلى ذاته

ص: ۲۱۴

۱- ۱. الكافى ج ۲: ۲۵۶.

۲- ۲. القاموس ج ۱: ۱۶.

تعظیما لهم کما ورد فی قوله تعالی إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ یَنْصُرْکُمْ (۱) وَ ما ظَلَمُونا(۲) و أمثالهما.

أو أنه تعالی لما طلب من عباده العبادات بالأوامر و غیرها کطلب ذی الحاجه ما یحتاج إلیه فاستعملت الحاجه فیه مجازا أو سلب الحاجه کنایه عن سلب اللطف به و ترک الإقبال علیه لأن اللطف و الإقبال منا لا زمان للحاجه فنفی الملزوم و أراد نفی اللازم و الوجوه متقاربه.

و إنما امتنع صلی الله علیه و آله من طعامه لأن ما ذکره کان من صفات المستدرجین و من لا خیر فیه لا خیر فی طعامه و المال الذی لم ینقص منه شی ء ملعون کالبدن و قد

قَالَ صلی الله علیه و آله: مَلْعُونٌ کُلُّ مَالٍ لَا یُزَکَّی مَلْعُونٌ کُلُّ بَدَنٍ لَا یُزَکَّی (۳).

مع أنه یمکن أن یکون علم صلی الله علیه و آله من تقریره أنه لا یؤدی الحقوق الواجبه أیضا و أیضا لما کانت الخصله التی ذکرها صاحب الطعام مرغوبه بالطبع لسائر الخلق أراد صلی الله علیه و آله المبالغه فی ذمها لئلا ترغب الصحابه فیها و لیعلموا أنها لیست من صفات المؤمنین.

**[ترجمه]«فتقع»: یعنی «وقعت». استعمال مضارع در مورد ماضی در امثال چنین مواردی فراوان است. «ما رزئت شیئاً»: از من چیزی کم نشده. در قاموس آمده: «رزأه ماله» – مانند «جعله» و «علمه» – «رُزءاً» با ضمّه: از مال او چیزی به دست آورد، مانند «ارتزأه ماله و رزأه الشی»: آن را کم کرد. «الرزیبه»: مصیبت. «ما رزئته»: – با کسره – او را کم نکردم. – . قاموس ۱ : ۱۶ –

در نهایه آمده: در حدیث سرامه است که: «فلم یرزءانی شیئاً»: آن دو چیزی از من نگرفتند. گفته می شود «رزأته» و اصل آن همان نقص و کاستی است. پس، گفته امام – رزئت – به صیغه مجهول است و مفعول دوم حذف شده است.

«خدا به او نیازی ندارد»: انتساب «نیاز» به خدا مجاز است؛ به این معنا که مومن پاک نیست و خدا او را آماده راهنمایی مردم و عبادت خود و شناخت خود نساخته، و چون نظام جهان به آنان وابسته است، به آن می‌ماند که خدا برای اداره جهان به آنها نیاز دارد؛ یا اینکه چون آنان حزب خدا و پرستنده حقیقی او و یاوران دینش هستند، گویا خدا به آنها نیاز دارد، چنانچه مردم در مقاصد خود این گونه‌اند.

چه‌بسا مقصود، نیاز پیغمبران و اوصیاء است به مومن پاک، در ترویج دین، و نسبت دادن آن به خدا برای بزرگداشت آنها است؛ چنانچه در قول خدای تعالی آمده است: «إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ یَنْصُرْکُم»، {اگر یاری کنید خدا را یاری کند شما را.} – . محمد / ۷ – و «وَ ما ظَلَمُونا»، {و به ما ستم نکردند.} – . بقره / ۵۷ – و مانند اینها.

یا اینکه چون خدا از بنده هایش عبادت و کارهای دیگر خواسته، این خود چون نیازی است به آنها، و واژه نیاز به طور مجاز در آن به کار رفته است؛ یا بی نیازی کنایه از بی لطفی و بی توجهی به او است، زیرا لطف و اقبال ما مردم روی نیاز است و بی نیازی لازمه بی لطفی و بی توجهی است .

«و همانا از خوراکش نخورد»: برای اینکه آنچه آن مرد درباره خود گفت، وصف آنان است که در غافلگیری خدا به سر می…

برنـد و خیری ندارنـد و خوراکشـان هم خـوب نیست. و مـالی که از آن کاسـته نشود، لعنت شـده است،ماننـد تن بی کـاهش. پیغمبر صـلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «ملعون است هر مـالی که زکـات آن را ندهنـد، و هر بـدنی که زکات آن داده نشود.» یا اینکه می شود از بیان آن حضرت دریافت که حقوق واجبه را هم نپرداخته است.

همچنین، چون خصـلتی که میزبـان برای خود بیـان کرد نزد دیگر مردمان مرغوب است، آن حضـرت خواست در نکوهش آن مبالغه کند تا اصحابش دل به آن نبندند و بدانند که چنین چیزی شایسته مومن نیست.

**[ترجمه]

«۲۲»

کا، [الکافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَکَمِ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ وَ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: لَا حَاجَهَ لِلَّهِ فِیمَنْ لَیْسَ لَهُ فِی مَالِهِ وَ بَدَنِهِ نَصِیبٌ (۴).

**[ترجمه]کـافی: رسول خـدا صـلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «برای خـدا نیـازی نیست در کسـی که از مال و تنش بهره‌ای نبرد.» - . کافی ۲ : ۲۵۶ -

**[ترجمه]

بیان

فیمن لیس له أی لله و إرجـاعه إلی المؤمن کما زعم بعیـد و الظاهر أن المراد بالنصـیب النقص الـذی وقع بقضاء الله و قـدره فی ماله أو بدنه بغیر اختیار و یحتمل شموله للاختیاری أیضا کأداء الحقوق المالیه و إبلاء البدن بالطاعه.

**[ترجمه]یعنی خـدا از مال و تنش بهره نمی‌برد نه خودش، و مراد از بهره خـدا کاستی چیزهایی است که به قضا و قـدر خـدا مربوط است، بی اختیار او؛ و چه‌بسا اختیاری را هم شامل شود، مانند پرداخت حقوق مالی و در طاعت خدا بلا کشیدن.

**[ترجمه]

«۲۳»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ عَلِیٍ

۱- ۱. القتال ۷.

۲- ۲. البقره: ۵۷.

۳- ۳. سیأتی الحدیث ص ۲۱۹.

۴- ۴. الکافی ج ۲ ص ۲۵۶.

بْنِ عُقْبَهَ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّهُ لَيَكُونُ لِلْعَبْدِ مَنْزِلَهٌ عِنْدَ اللَّهِ فَمَا يَنَالُهَا إِلَّا بِإِحْدَى الْخَصْلَتَيْنِ إِمَّا بِذَهَابِ مَالِهِ أَوْ بِبَلِيَّهٍ فِی جَسَدِهِ (۱).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «بنده را نزد خدا مقامی است که به آن نمی‌رسد مگر با یکی از این دو خصلت: از دست رفتن مالش، یا مبتلا شدن تنش به بلایی.» - . کافی ۲ : ۲۵۷ -

**[ترجمه]

بيان

بذهاب ماله بكسر اللام و قد يقرأ بالفتح و على الأول يمكن أن يكون على المثال فيشمل ذهاب ولده و أهله و أقاربه و أشباه ذلك و المراد بالعبد المؤمن الخالص الذی يحبه الله.

**[ترجمه]«از دست رفتن دارایی»: یا هر آنچه که دارد. «بذهاب ماله» به کسر لام و گاهی با فتحه خوانده می شود؛ بنا بر تلفظ نخست، می تواند نمونه باشد و رفتن فرزند و خاندان و خویشان و مانند آنها را هم فرا بگیرد. و این بنده، مومن پاک دوست است و محبوب خدا .

**[ترجمه]

«۲۴»

كا، [الكافی] بِالْإِسْنَادِ الْمُتَقَدِّمِ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ مُثَنًّى الْحَنَّاطِ عَنْ أَبِی أُسَامَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَوْ لَا أَنْ يَجِدَ عَبْدِيَ الْمُؤْمِنُ فِی قَلْبِهِ لَعَصَّبْتُ رَأْسَ الْكَافِرِ بِعِصَابَهٍ حَدِيدٍ لَا يُصَدَّعُ رَأْسُهُ أَبَداً(۲).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «خدای عزوجل فرمود: «اگر دل بنده مومنم شکسته و گسسته نمی‌شد، سر کافر را با سربند آهنین می‌بستم تا هرگز سر درد نگیرد.» - . کافی ۲ : ۲۵۷ -

**[ترجمه]

بيان

لو لا أن يجد عبدی المؤمن فی قلبه كأن مفعول الوجدان محذوف أی شكا أو حزنا شديدا أو يكون الوجد بمعنى الغضب أو بمعنى الحزن فقوله فی قلبه للتأكيد أی وجدا مؤثرا فی قلبه باقيا فيه.

فی المصباح وجدته أجده وجدانا بالكسر و وجدت عليه موجده فی الغضب و وجدت به فی الحزن وجدا بالفتح انتهى.

و العصابه بالكسر ما يشد على الرأس و العمامه و العصب الطی الشديد و عصب رأسه بالعصابه و عصب أيضا بالتشديد أی شده

بهـا و الصـداع كغراب وجع الرأس يقـال صـدع على بنـاء المفعول من التفعيل و جوز فى الشـعر التخفيف و ذكر الرأس هنا على التجريد و العصب بالحديد كنايه عن حفظه مما يؤلمه و يؤذيه.

و تخصيص الرأس لأن أكثر الأمراض العظيمه ينشأ منه و أكثر القوى فيه و ذكر الصداع لأنه أقل مراتب الآلام و الأوجاع و أخفها أى فكيف ما فوقه و يحتمل كون تخصيص الرأس لذلك.

و الحاصل أنه لو لا مخافه انكسار قلب المؤمن أو ضعف يقينه لما يراه على

۱- ۱. الكافى ج ۲ ص ۲۵۷.

۲- ۲. المصدر ج ۲ ص ۲۵۷.

الکافر من العافیه المستمره لقویت الکافر و صححت جسمه حتی لا یری وجعا و ألما فی الدنیا أبدا.

و قیل تعصیب الرأس کنایه عن وضع تاج السلطنه علی رأسه و ذکر الحدید کنایه عن شده ملکه بحیث لا تحصل فیه ثلمه و لا یخفی بعده.

و فیه إشاره إلی قوله سبحانه لَوْ لا أَنْ یَکُونَ النّٰاسُ أُمَّهً واحِدَهً(۱) قال الطبرسی رحمه الله أی لو لا أن یجتمع الناس علی الکفر فیکونوا کلهم کفارا علی دین واحد لمیلهم إلی الدنیا و حرصهم علیها لَجَعَلْنا لِمَنْ یَکْفُرُ بِالرَّحْمنِ لِبُیُوتِهِمْ سُقُفاً مِنْ فِضَّهٍ فالسقف إذا کان من فضه فالحیطان من فضه وَ مَعارِجَ عَلَیْها یَظْهَرُونَ أی و جعلنا درجا و سلالیم من فضه لتلک السقف علیها یعلون و یصعدون.

وَ لِبُیُوتِهِمْ أَبْواباً وَ سُرُراً عَلَیْها أی علی تلک السرر یَتَّکِؤُنَ وَ زُخْرُفاً أی ذهبا أی و جعلنا لهم مع ذلک ذهبا و قیل الزخرف النقوش و قیل هو الفرش و متاع البیت و المعنی لأعطی الکافر فی الدنیا غایه ما یتمناه فیها لقلتها و حقارتها عنده و لکنه سبحانه لم یفعل ذلک لما فیه من المفسده وَ إِنْ کُلُّ ذٰلِکَ لَمّٰا مَتٰاعُ الْحَیٰاهِ الدُّنْیٰا وَ الْآخِرَهُ عِنْدَ رَبِّکَ لِلْمُتَّقِینَ خاصه لهم (۲).

**[ترجمه]«لولا ان یجد المومن قلبه»: گویا مفعول وجدان حذف شده است؛ یعنی شک و یا حزن شدید و یا وجد به معنای غضب و خشم و یا به معنای حزن است، پس گفته: «فی قلبه»، و این برای تأکید است، یعنی وَجدی که در قلبش اثر بگذارد و بماند.

در مصباح آمده: «وجدته اجده وجداناً» - با کسره - و «وجدت علیه موجدهٔ» در مورد خشم، و «وجدت به» در مورد حزن، و «وجداً» با «فتحه».

«عصابه»: - با کسره - چیزی است که بر سر بسته می شود و نیز عمامه؛ و «عصب»: پیچیدگی شدید است و «عصب رأسه بالعصابهٔ» و عصّب نیز با «تشدید»: یعنی سرش را با عصابه بست. «صداع»: - مانند «غراب» - درد سر است. گفته می شود: «صُدِّع» به شکل صیغه مجهول، از باب تفعیل، و در شعر بدون تشدید تجویز شده است. ذکر سر در اینجا به عنوان مثال است. سربند آهنی کنایه از نگه‌داری او است از هر چه به دردش آورد و آزارش بدهد. برای این نام «سر» را برده که بیشتر بیماری… های بزرگ از آنجا مایه می‌گیرد، مانند سردرد، که کمترین و سبک‌ترین دردها است، چه برسد به بالاتر از آن، و چه‌بسا به همین جهت نام سر را برده است.

و خلاصه اگر ترس از دل‌شکستگی مومن و سست شدن عقیده او نبود، از دیدن عافیت کامل و تندرستی کافر، به او کمک می‌کردم تا در دنیا هرگز درد و آزاری نبیند.

و گفته‌اند که بستن سر، کنایه است از گذاشتن تاج بر سر او برای شاهی؛ و ذکر آهن، اشاره است به نیرومندی شاهی او که رخنه ای در آن نیست؛ و دوری این تفسیر از فهم، روشن است .

در این حدیث، اشاره شده است به گفته خدای متعال که: «لَوْ لا أَنْ یَکُونَ النّٰاسُ أُمَّهً واحِدَه»، {اگر نبودند مردم یک امت...}

-. زخرف / ۳۳ - ۳۵ - تا آخر.

طبرسی گفته: اگر نبود که همه مردم کافر می‌شدند، به سبب دنیاپرستی، و همه یک دین واحد اختیار می‌کردند، به خدای رحمان، خانه ها با سقف نقره می‌ساختم، و چون سقف نقره باشد دیوارها هم نقره خواهد بود، و نردبان‌های نقره تا از آن سقف ها بالا بروند؛ خانه هایی که درها داشته باشند و تخت‌هایی که بر آن پشت بدهند و طلا و یا نگارها داشته باشند. و گفته‌اند که فرش و اثاث خانه، و خلاصه، به کافر در این دنیا هر چه آرزو داشت می‌داد برای زبونی و پستی او، ولی خدا این کار را نکرد، چون تباهی به دنبال داشت؛ به راستی که همه اینها کالای دنیا است و دیگرسرا نزد پروردگارت برای پرهیزکاران است. -. مجمع البیان ۹ : ۴۷ -

**[ترجمه]

«۲۵»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ حُسَیْنِ بْنِ عُثْمَانَ عَنِ ابْنِ مُسْکَانَ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مَثَلُ الْمُؤْمِنِ کَمَثَلِ خَامَهِ الزَّرْعِ تُکْفِئُهَا الرِّیَاحُ کَذَا وَ کَذَا وَ کَذَلِکَ الْمُؤْمِنُ تُکْفِئُهُ الْأَوْجَاعُ وَ الْأَمْرَاضُ وَ مَثَلُ الْمُنَافِقِ کَمَثَلِ الْإِرْزَبَّهِ الْمُسْتَقِیمَهِ الَّتِی لَا یُصِیبُهَا شَیْ ءٌ حَتَّی یَأْتِیَهُ الْمَوْتُ فَیَقْصِفَهُ قَصْفاً(۳).

**[ترجمه]کافی: رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله‌وسلم فرمود: «نمونه مومن، چون شاخه تازه و سبز زراعت است که باد آن را چنان و چنین وارونه می کند، و دردها و بیماری‌ها نیز مومن را وارونه می‌سازند؛ اما منافق چون عصای آهنی راست است که به آن آسیبی نمی‌رسد تا مرگ از راه برسد و آن را یکباره بشکند.» -. کافی ۲ : ۲۵۷ -

**[ترجمه]

بیان

قد مر معنی خامه الزرع فی باب أن المؤمن صنفان (۴) و الفرق

ص: ۲۱۷

۱- ۱. الزخرف: ۳۳- ۳۵.
۲- ۲. مجمع البیان ج ۹ ص ۴۷.
۳- ۳. الکافی ج ۲ ص ۲۵۷.
۴- ۴. راجع ص ۱۹۱ فیما سبق.

بين التشبيه هنا و بين ما سبق حيث شبه هناك بعض المؤمنين بها و هاهنا جميعهم بها هو أنه شبه المعاصى هناك بالريح و هاهنا شبه البلايا و الأمراض بها تكفئها بالهمز أى تقلبها فى القاموس كفأه كمنعه صرفه و كبه و قلبه كأكفأه (۱) و قال الإرزبه و المرزبه مشددتان أو الأولى فقط عصيه من حديد(۲) و حتى فى قوله حتى يأتيه الموت متعلق بالجار و المجرور فى قوله كمثل الإرزبه و فى المصباح قصفت العود قصفا فانقصفت مثل كسرته فانكسر لفظا و معنا.

وَ مِثْلُ هَذِهِ الرِّوَايَهِ رَوَاهَا مُسْلِمٌ فِی صَحِیحِهِ بِإِسْنَادِهِ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: مَثَلُ الْمُؤْمِنِ مَثَلُ الْخَامَهِ مِنَ الزَّرْعِ تُكْفِئُهَا الرِّیَاحُ تَصْرِفُهَا مَرَّهً وَ تَعْدِلُهَا أُخْرَی حَتَّی یَأْتِیَهُ أَجَلُهُ وَ مَثَلُ الْمُنَافِقِ مَثَلُ الْأَرْزَهِ(۳) الْمُجْذِیَهِ الَّتِی لَا یُصِیبُهَا شَیْ ءٌ حَتَّی یَكُونَ انْجِعَافُهَا مَرَّهً وَاحِدَهً.

وَ فِی رِوَایَهٍ أُخْرَی: مَثَلُ الْكَافِرِ.

قال عياض الخامه هى الزرع أول ما ينبت و معنى تكفئها بضم التاء تميلها الريح و تلقيها بالأرض كالمصروع ثم تقيمه يقوم على سوقه و معنى المجذيه الثابته يقال أجذى يجذى و الانجعاف الانقطاع يقال جعفت الرجل صرعته.

و قال محيى الدين الأرزه بالفتح و قال بعضهم هى الآرزه بالمد و كسر الراء على وزن فاعله و أنكره أبو عبيد و قال أهل اللغه الآرزه بالمد الثابته و هذا المعنى صحيح هاهنا فإنكار أبى عبيد إنكار الروايه لا إنكار اللغه.

و قال أبو عبيد شبه المؤمن بالخامه التى تميلها الريح لأنه يرزأ فى نفسه و ماله و شبه الكافر بالأرزه لأنه لا يرزأ فى شى ء حتى يموت و إن رزئ لم يؤجر حتى يلقى الله بذنوب جمه.

**[ترجمه]تفسیر «خامه زرع» در باب «اینکه مومن دو صنف است» مورد بررسی قرار گرفت. تنها فرق آنها این است که تشبیه در آنجا از نظر بار گناه بود و راجع به برخی مومنین، اما در اینجا از نظر درد و بیماری است و همه را فرا می گیرد. «تکفئها»: - با «همزه» - یعنی

آن را می گرداند. در قاموس آمده: «کفأه» - مانند «منعه» - یعنی بازداشت و وارونه کرد و برگرداند او را مانند «أکفأه» - . قاموس ۱ : ۲۶ - و می گوید: «إرزبّه» و «مزربّه» هر دو با تشدیدند، یا فقط اولی، و به معنای آهن سرسخت است. - . قاموس ۱ : ۷۳ - «حتی» در این گفته: «حتی یأتیه الموت» متعلق به «جار» است و «مجرور» این گفته که: «مثل الإزربّه»؛ و در مصباح آمده: «قصفت العود قصفاً فانقصفت» مانند «کسرته» و «فانکسر» است، هم در لفظ و هم در معنا، یعنی: شکستم، پس شکست.

مسلم، مانند در صحیح، بر اساس سند مربوطه، از پیغمبر صلّی اللّه‌علیه‌وآله این روایت را آورده است: «نمونه مومن چون شاخه زرع تازه و سبز است که باد آن می‌غلطاند و خم می‌کند یک بار و راستش می‌کند بار دیگر، تا مرگش فرا برسد؛ و منافق چون درخت ثابت و پایدار است که چیزی به آن نمی‌رسد تا یکباره بریده شود.»

عیاض گفته: «خامه»، زراعت تازه است که باد آن را به زمین می‌افکند و آنکه بر ساقه اش برپا می‌دارد، «تکفئها» با ضمّه «تاء» است؛ و معنای «مجذیه» همان «ثابت» است و گفته می شود «اجذی یجذی»؛ و «انجعاف» یعنی «انقطاع»، و گفته می شود:

«صبت الرجل»: او را به زمین زدم. محیی‌الدین گوید: «ارزه» با «فتح» است و برخی می گویند: آن همان «آرزه» به «مد» و کسر «راء» بر وزن «فاعله» است، و ابوعبید این را انکار کرده است. اهل لغت می گویند: «آرزه» به «مدّ»، همان «ثابت» است و این معنی اینجا صحیح است؛ پس انکار ابوعبید، انکار روایت است نه انکار لغت.

ابو عبیده گفته: مومن را به زراعت تازه مانند کرده، چون باد آن را خم می کند و جان و مالش آسیب می‌بیند؛ و مانند کرده کافر را به ساقه محکم، چون آسیبی نمی‌بیند تا بمیرد، و اگر آسیب ببیند ثواب ندارد، تا با همه گناهانش با خدا روبرو شود.

**[ترجمه]

«۲۶»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ مَسْعَدَهَ بْنِ صَدَقَهَ

ص: ۲۱۸

۱- ۱. القاموس ج ۱ ص ۲۶.

۲- ۲. القاموس ج ۱ ص ۷۳.

۳- ۳. فی نسخه الکمبانیّ« الارزبه» و هو تصحیف.

عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله یَوْماً لِأَصْحَابِهِ مَلْعُونٌ کُلَّ مَالٍ لَا یُزَکَّی مَلْعُونٌ کُلَّ جَسَدٍ لَا یُزَکَّی وَ لَوْ فِی کُلِّ أَرْبَعِینَ یَوْماً مَرَّةً فَقِیلَ یَا رَسُولَ اللَّهِ أَمَّا زَکَاهُ الْمَالِ فَقَدْ عَرَفْنَاهَا فَمَا زَکَاهُ الْأَجْسَادِ فَقَالَ لَهُمْ أَنْ تُصَابَ بِآفَهٍ قَالَ فَتَغَیَّرَتْ وُجُوهُ الَّذِینَ سَمِعُوا ذَلِکَ مِنْهُ فَلَمَّا رَآهُمْ قَدْ تَغَیَّرَتْ أَلْوَانُهُمْ قَالَ لَهُمْ هَلْ تَدْرُونَ مَا عَنَیْتُ بِقَوْلِی قَالُوا لَا یَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ بَلَی الرَّجُلُ یُخْدَشُ الْخَدْشَهَ وَ یُنْکَبُ النَّکْبَهَ وَ یَعْثِرُ الْعَثْرَهَ وَ یَمْرَضُ الْمَرْضَهَ وَ یُشَاکُ الشَّوْکَهَ وَ مَا أَشْبَهَ هَذَا حَتَّی ذَکَرَ فِی آخِرِ حَدِیثِهِ اخْتِلَاجَ الْعَیْنِ (۱).

**[ترجمه]کافی: پیغمبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله‌وسلم روزی به اصحابش فرمود: «ملعون است هر مالی زکات داده نشود؛ ملعون است هر تنی زکات داده نشود، گرچه در چهل روز یک بار باشد.» گفتند: «یا رسول اللّه، زکات مال را شناختیم، زکات تن‌ها چیست؟» فرمود: «اینکه آسیب بینند.»

فرمود: چون اصحاب این را شنیدند چهره هاشان دگرگون شد. آن حضرت فرمود: «می‌دانید مقصودم چیست؟» گفتند: «نه، یا رسول اللّه!» فرمود: «آری، از این رو است که مرد خراشی می‌بیند، یا نکبتی می کشد، یا می‌لغزد، یا به یک بیماری دچار می... شود، یا خاری به او می‌خلد... و آنچه به این چیزها می‌ماند.» تا آنجا که در پایان حدیث، در هم شدن پلک چشم را آورده است. - . کافی ۲ : ۲۵۸ -

**[ترجمه]

بیان

ملعون کل مال لا یزکی قال الشیخ البهائی برد الله مضجعه أی بعید عن الخیر و البرکه یعنی لا خیر فیه لصاحبه و لا برکه و یجوز أن یراد ملعون صاحبه علی حذف مضاف أی مطرود مبعد عن رحمه الله تعالی و قس علیه قوله صلی الله علیه و آله ملعون کل جسد لا یزکی و ذکر الزکاه هنا من باب المشاکله و یجوز أن یکون استعاره تبعیه و وجه الشبه أن کلا منهما و إن کان نقصا بحسب الظاهر إلا أنه موجب لمزید الخیر و البرکه فی نفس الأمر.

فتغیرت وجوه الذین سمعوا ذلک لأنهم ظنوا أن مراده بالآفه العاهه و البلیه الشدیده التی کثیرا ما یخلو عنهما الإنسان سنین عدیده فضلا عن أربعین یوما قال بلی أقول کأنه جواب عن سؤال مقدر کأن القوم قالوا ألا تفسر لنا قال بلی.

و صحف بعض الأفاضل فقرأ بلی الرجل مصدرا مضافا إلی الرجل أی خلقه کأن البلایا تبلی الجسد و تخلقها و یخدش صفه الرجل لأن اللام للعهد الذهنی و لا یخفی ما فیه.

و قال الشیخ المتقدم ذکره قدس سره یخدش بالبناء للمفعول و کذا ینکب و الخدشه تفرق اتصال فی الجلد من ظفر و نحوه سواء خرج منه الدم أو لا.

ص: ۲۱۹

١- ١. الكافى ج ٢ ص ٢٥٨.

**[ترجمه]«ملعون است هر مالی زکات داده نشود»: شیخ بهایی گفته است: «دور است از خیر و برکت و برای صاحبش خیری و برکتی ندارد؛ دور نیست که منظور لعنت کردن بردارنده آن باشد، و مضاعف حذف شده باشد؛ یعنی او رانده و دور است از رحمت خدا، و بر این سنجش کن این جمله را: «ملعون است هر تنی زکات داده نشده»؛ واژه زکات، از مشاکله در تعبیر است و می تواند «استعاره تبعیّه» باشد. آسیب تن به زکات مال مانند شده، چون هر دو در ظاهر کاستی باشند ولی مایه خیر و برکتند. در واقع «فتغیّرت وجوه الذین سمعوا ذلک» زیرا پنداشتند که منظور حضرت از آفت، بیماری و بلای سختی است؛ بسیار پیش می‌آید که انسان در سال های طولانی چنین بلایی نمی بیند چه برسد به چهل روز.

«قال بلی»: مولف: این جواب از سوال مقدّر است. گویا مردم گفتند: آیا برای ما توضیح و تفسیر ارائه نمی‌کنی؟ و حضرت فرمود: «آری.» بعضی از افاضل به اشتباه خوانده‌اند: «بلی الرجل» و «بلی» را مصدر گرفته و به «الرجل» اضافه کرده‌اند؛ یعنی کهنه شدن فرد، که گویا بلاها تن را پوسیده می کند و کهنه می سازد. «یخدش»: صفت مرد است، چون «لام» برای عهد ذهنی است، و اشکال این نظر روشن است.

همین شخص بزرگ، که از او یاد شد، گفته است: «یخدش» به صیغه مجهول است و همین طور «ینکب» و «خدشه»، فاصله گرفتن پوست است، چه ناخن و چه غیر آن، خواه خون بیاید، خواه نیاید.

**[ترجمه]

و أقول

النکبه أن یقع رجله علی الحجاره و نحوها أو یسقط علی وجهه أو أصابته بلیه خفیفه من بلایا الدهر فی القاموس النکب الطرح و نکب الإناء هراق ما فیه و الکنانه نثر ما فیها و الحجاره رجله لثمتها أو أصابتها فهو منکوب و نکب و به طرحه و النکبه بالفتح المصیبه و نکبه الدهر نکبا و نکبا بلغ منه أو أصابه بنکبه(۱).

و فی النهایه و قد نکب بالحره أی نالته حجارتها و أصابته و منه النکبه و هی ما یصیب الإنسان من الحوادث و منه الحدیث أنه نکبت إصبعه أی نالته الحجاره.

و یعثر العثره فی القاموس العثره المره من العثار فی المشی و قال الشیخ رحمه الله المراد عثره الرجل و یجوز أن یراد بها ما یعم عثره اللسان أیضا لکنه بعید.

و یشاک الشوکه یقال شاکته الشوکه تشوکه شاکه و شیکه إذا دخلت فی جسده و انتصاب الشوکه بالمفعولیه المطلقه کانتصاب الخدشه و النکبه و العثره فإن قلت تلک مصادر بخلاف الشوکه فکیف یکون مفعولا مطلقا قلت قد یجی ء المفعول المطلق غیر مصدر إذا لابس المصدر بالآلیه و نحوها نحو ضربته سوطا و إن أبیت فاجعل انتصابها بنزع الخافض أی یشاک بالشوکه.

**[ترجمه]«النکبه» آن است که پایش بر سنگ یا مانند آن قرار گیرد یا به رو بیفتد، یا بلای سبکی از بلایای روزگار به او برسد. در قاموس آمده: «نکب»: پرت شدن؛ و «نکب الإناء»: آنچه در ظرف بود ریخت؛ و «نکب الکنانه»: آنچه در آن بود

پخش شد؛ و «نکب الحجاره رجله»: سنگ پایش را سوراخ کرد یا به پایش خورد .

اسم فاعل و مفعول، «منکوب و نکب» و «نکب به»: آن را پرت کرد؛ و «نکبه» با فتحه: مصیبت؛ و «نکبه الدهر نکباً و نکباً»: مصیبتی به او رساند و یا به او زد. - . قاموس ۱ : ۱۳۴ -

در نهایه آمده: «و قد نکب بالحّره»: یعنی سنگ آن به او رسید و به او خورد. و نکبه از همین ریشه است و آن حادثه ای است که به انسان می رسد. این روایت از همین واژه است که «انّه نکبت اصبعه»: یعنی سنگ به انگشتش رسید. درباره «و یعثر العثره» در قاموس آمده: «العثره» یک بار گیر کردن پا در راه رفتن است. شیخ رحمه الله می گوید: منظور گیر کردن پا است و می تواند منظور اعم باشد و گیر کردن زبان را نیز شامل شود، ولی این بعید است.

«و یشاك الشوکۀ»: گفته می شود «شاکته الشوکه، تشوکه شاکه و شیکه»: زمانی که خار در بدن وارد شود؛ و «نصب الشوکه» بنا بر مفعول مطلق بودن است، مانند نصب خدشه و نکبه و عثره.

اگر بگویی اینها مصادری برخلاف «شوکه»اند و چگونه می تواند شوکه مفعول مطلق باشد؟ من مولف می گویم: گاهی مفعول مطلق مصدر نیست هنگامی که با مصدر شبیه باشد، مثل اینکه «آلت» باشد یا مانند آن، مثل: «ضربته سوطاً» و اگر نپذیری که مفعول مطلق باشد، پس آن را منصوب به «نزع خافض» قرار بده، یعنی: «یشاك بالشوکه.»

**[ترجمه]

أقول

و فی القاموس شاکته الشوکه دخلت فی جسمه و شکته أنا أشوکه و أشکته أدخلتها فی جسمه و شاك یشاك شاکه و شیکه بالکسر وقع فی الشوك و الشوکه خالطها و ما أشاکه شوکه و لا شاکه بها ما أصابه بها انتهی (۲)

فعلی بعض الوجوه یمکن أن یکون الشوکه مفعولا ثانیا من غیر تقدیر.

و قال و ما أشبه هذا یحتمل أن یکون من کلام النبی صلی الله علیه و آله و أن یکون من کلام الراوی.

۱- ۱. القاموس ج ۱ ص ۱۳۴.

۲- ۲. القاموس ج ۳ ص ۳۰۹.

**[ترجمه]در قاموس آمده: «شاکته الشوکه»: خار در بدن او فرو رفت؛ و «شکته انا اشوکه و أشکته»: خار را در جسمش وارد کردم؛ و «شاك یشاك شاکه و شیکه» - به کسر- : در خار و خاشاك افتاد و آمیخته با خار شد؛ و «ما اشاکه شوکه و لا شاکه بها»: خاری به او نرسانده. - . قاموس۳ : ۳۰۹ -

بنا بر برخی از وجوه، شوکه می تواند مفعول دوم باشد، بدون آن که چیزی در تقدیر بگیریم .

اینکه فرمود: «و آنچه مانند آن است»، چه‌بسا از سخن پیغمبر باشد و چه‌بسا از سخن راوی.

**[ترجمه]

الظاهر أنه من کلام الصادق علیه السلام إلی آخر الخبر و ضمیر حدیثه راجع إلی النبی صلی الله علیه و آله و قال قدس سره عد صلی الله علیه و آله اختلاج العین من الآفات لأن الاختلاج مرض من الأمراض و قد ذکره الأطباء و هو حرکه سریعه متواتره غیر عادیه یعرض لجزء من البدن

کالجلد و نحوه بسبب رطوبه غلیظه لزجه تنحل فتصیر ریحا بخاریا غلیظا یعسر خروجه من المسام و تزاول الدافعه دفعه فتقع بینهما مدافعه و اضطراب.

**[ترجمه]به ظاهر از سخن امام صادق علیه‌السلام است تا آخر خبر؛ و ضمیر «حدیثه» به پیغمبر برمی‌گردد. همچنین، آن حضرت فرموده که درزیدن دیده را از بیماری‌ها شمرده‌اند، زیرا درزیدن عضو، یک نوع بیماری است و پزشکان از آن یاد کرده‌اند، و آن، جنبش شتابان پیاپی است بر خلاف عادت که در قسمتی از بدن رخ بدهد، مانند اینکه پوست بر اثر رطوبت غلیظ و چسبنده، منحل می‌شود و بادی می‌گردد بخاری و غلیظ، و دشوار است که از سوراخ‌های ریز تن بیرون بیاید و نیروی دافعه می‌خواهد که آن را براند و میان آنها مرافعه و پریشانی مشاهده می‌شود.

**[ترجمه]

«۲۷»

کا، [الکافی] عَنْ أَبِی عَلِیٍّ الْأَشْعَرِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنِ ابْنِ بُکَیْرٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَ یُبْتَلَی الْمُؤْمِنُ بِالْجُذَامِ وَ الْبَرَصِ وَ أَشْبَاهِ هَذَا قَالَ فَقَالَ وَ هَلْ کُتِبَ الْبَلَاءُ إِلَّا عَلَی الْمُؤْمِنِ (۱).

**[ترجمه]کافی: از ابن بکیر روایت شده است: «پرسیدم از امام صادق علیه‌السلام که آیا مومن دچار خوره و پیسی و مانند اینها می‌شود؟» فرمود: «آیا بلا جز بر مومن نوشته شده است؟» - . کافی ۲ : ۲۵۸ -

**[ترجمه]

بیان

و هل کتب البلاء إلا علی المؤمن أی غالبا.

**[ترجمه]این به حسب غالب، بلای بر مومن است.

**[ترجمه]

«۲۸»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَمَّنْ رَوَاهُ عَنِ الْحَلَبِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَیَکْرُمُ عَلَی اللَّهِ حَتَّی لَوْ سَأَلَهُ الْجَنَّهَ بِمَا فِیهَا أَعْطَاهُ ذَلِکَ مِنْ غَیْرِ أَنْ یَنْتَقِصَ مِنْ مُلْکِهِ شَیْئاً وَ إِنَّ الْکَافِرَ لَیَهُونُ عَلَی اللَّهِ حَتَّی لَوْ سَأَلَهُ الدُّنْیَا بِمَا فِیهَا لَأَعْطَاهُ مِنْ غَیْرِ أَنْ یَنْقُصَ مِنْ مُلْکِهِ شَیْئاً وَ إِنَّ اللَّهَ لَیَتَعَاهَدُ عَبْدَهُ الْمُؤْمِنَ بِالْبَلَاءِ کَمَا یَتَعَاهَدُ الْغَائِبُ أَهْلَهُ بِالطُّرَفِ وَ إِنَّهُ لَیَحْمِیهِ الدُّنْیَا کَمَا یَحْمِی الطَّبِیبُ الْمَرِیضَ (۲).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «مومن نزد خدا ارجمند است و اگر بهشت و هر چه در آن است را از او بخواهد، به او می‌دهد، بی آنکه از ملکش چیزی کم شود؛ و کافر بی ارج است نزد خدا، آن چنان که اگر دنیا را با هر چه دارد از او بخواهد، به او می‌دهد، بدون آنکه از ملکش چیزی کم شود؛ و به راستی، خدا پرس وجو می‌کند از بنده مومنش با بلا؛ چنانچه پرس‌وجو می‌کند مسافر، خاندانش را با ارمغان‌های خوب؛ و او پرهیز می‌دهد مومن را از دنیا، چنانچه طبیب، بیمار را.» - . کافی ۲ : ۲۵۸ -

**[ترجمه]

بیان

کلمه لو فی الموضعین شرطیه امتناعیه و أعطاه جزاؤه أی لو سأل المؤمن الجنه أعطاه لکنه لا یسأله ذلک لأنه یعلم عدم المصلحه فی ذلک أو یحب الشرکاء فیها و لا یطلب التفرد مع أنه یمکن أن یعطیه ما هو جنه بالفعل و یخلق أمثالها و أضعافها لغیره.

و أما الکافر فإنه أیضا لا یسأل جمیع الدنیا لأنه لا یؤمن بالله و سعه قدرته بل یعد ذلک ممتنعا و قیل لأنه ممتنع أن یسأل الله لأنه سبحانه لا یدرک

ص: ۲۲۱

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۲۵۸.

۲- ۲. المصدر ج ۲ ص ۲۵۸.

بالكنه و لا بالشخص بل معرفته منحصره فی أن یعرف بصفات الربوبیه و الکافر لا یعرفه کذلک و إلیه یشیر قوله تعالی أَجِیبُ دَعْوَهَ الدّاعِ إِذا دَعانِ (۱) و انتقص یکون لازما و متعدیا و المراد هنا الثانی فی القاموس نقص لازم متعد و أنقصه و انتقصه و نقصه نقصه فانتقص (۲) و قیل شیئا قائم مقام المفعول المطلق فی الموضعین بمعنی انتقاصا و فی المصباح الطرفه ما یستطرف أی یستملح و الجمع طرف مثل غرفه و غرف و فی القاموس أطرف فلانا أعطاه ما لم یعطه أحد قبله و الاسم الطرفه بالضم.

**[ترجمه]کلمه «لو» درهر دو مورد روایت شرطی امتناعی است و «اعطاه» جزای «لو» شرطیه است؛ یعنی اگر مومن بهشت را با آنچه در اوست از خدا بخواهد، خداوند به او می دهد، ولی چنین درخواستی را نخواهد داشت، زیرا صلاح او در آن نیست و تنهایی را دوست ندارد؛ و کافر نیز همه دنیا را از خدا نمی‌خواهد، زیرا به او عقیده ندارد و توانایی او را فراگیر نمی‌داند و آن را نشدنی می‌شمارد؛ و گفته اند: خواهش کافر از خدا نشدنی است ، زیرا حضرت او، با کنه ذات و با شخصیت او قابل شناخت نیست و شناخت او تنها به اوصاف ربوبیت است که کافر آنها را نمی‌فهمد و به آنها عقیده ندارد؛ و اشاره دارد به قول خدا در: «أُجِیبُ دَعْوَهَ الدَّاعِ إِذا دَعانِ»، {پذیرایم دعوت خواننده خود را چون بخواند مرا.} - . بقره / ۱۸۵ -

«انتقص» هم لازم است و هم متعدی، و منظور در اینجا دومی است. در قاموس آمده: «نقص» لازم و متعدی است و «انقصه و انتقصه و نقّصه» به معنای نقص است، یعنی این نقص را پذیرفت؛ و گفته شده است که «شیأً»، قائم‌مقام مفعول مطلق و به معنای «انتقاصاً» است. - . قاموس ۲ : ۳۲۰ - در مصباح آمده: «الطرفه»: چیزی که طریف است، یعنی بانمک است و جمعش «طُرَف» است، مانند «غرفه» و «غرف». در قاموس آمده: «اطرف فلاناً»: یعنی چیزی به او داد که قبلاً کسی به او نداده بود؛ و اسم مطرف، «ُطرفه» با ضم است.

**[ترجمه]

«۲۹»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ سَمَاعَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ فِی کِتَابِ عَلِیٍّ علیه السلام إِنَّ أَشَدَّ النَّاسِ بَلَاءً النَّبِیُّونَ ثُمَّ الْوَصِیُّونَ ثُمَّ الْأَمْثَلُ فَالْأَمْثَلُ وَ إِنَّمَا یُبْتَلَی الْمُؤْمِنُ عَلَی قَدْرِ أَعْمَالِهِ الْحَسَنَهِ فَمَنْ صَحَّ دِینُهُ وَ حَسُنَ عَمَلُهُ اشْتَدَّ بَلَاؤُهُ

وَ ذَلِکَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَمْ یَجْعَلِ الدُّنْیَا ثَوَاباً لِمُؤْمِنٍ وَ لَا عُقُوبَهً لِکَافِرٍ وَ مَنْ سَخُفَ دِینُهُ وَ ضَعُفَ عَمَلُهُ قَلَّ بَلَاؤُهُ وَ أَنَّ الْبَلَاءَ أَسْرَعُ إِلَی الْمُؤْمِنِ التَّقِیِّ مِنَ الْمَطَرِ إِلَی قَرَارِ الْأَرْضِ (۳).

ع، [علل الشرائع] عن أبیه عن السعدآبادی عن البرقی عن ابن محبوب: مثله (۴)

جع، [جامع الأخبار] عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله: مِثْلَهُ (۵)

إِلَّا أَنَّ قَوْلَهُ وَ ذَلِکَ أَنَّ اللَّهَ إِلَی قَوْلِهِ لِکَافِرٍ فِی آخِرِ الْخَبَرِ وَ هُوَ أَنْسَبُ.

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «در کتاب علی علیه‌السلام آمده است که بلاکش ترین مردم، پیغمبران هستند، سپس اوصیا، وآنگاه هر کس که بیشتر به آنها شبیه است، به ترتیب؛ و همانا مومن به اندازه کارهای نیکش بلا می‌کشد، و هر که دینش درست و کردارش نیک است، بلایش سخت‌تر است، برای آنکه خدای عزوجل دنیا را نه پاداش مومن ساخته و نه کیفر کافر، و هر که دینش سبک و عملش سست است، بلایش کم است، و به راستی، بلا شتابان‌تر است به سوی مومن باتقوی، از باران به سوی قرارگاه زمین.» - . کافی ۲ : ۲۵۹ -

در علل الشرائع: با سند مربوطه، حدیثی مانند این از ابن محبوب آمده است. - . علل الشرائع ۱ : ۴۲ -

در جامع الاخبار، از پیامبر صلّی اللّه علیه و آله، حدیثی مانند این آمده است؛ با این تفاوت که: «و این برای آن است... تا کافر» در آخر خبر آمده است، و این مناسب‌تر است. - . جامع الاخبار : ۱۳۳ -

**[ترجمه]

بیان

و ذلک أن الله أقول دفع لما یتوهم من أن المؤمن لکرامته علی الله کان ینبغی أن یکون بلاؤه أقل و المعنی أن المؤمن لما کان محل ثوابه الآخره لأن الدنیا لفنائها و انقطاعها لا یصح أن یکون ثوابا له فینبغی

ص: ۲۲۲

۱- ۱. البقره: ۱۸۵.
۲- ۲. القاموس ج ۲ ص ۳۲۰.
۳- ۳. الکافی ج ۲ ص ۲۵۹.
۴- ۴. علل الشرائع ج ۱ ص ۴۲.
۵- ۵. جامع الأخبار ص ۱۳۳.

أن لا یکون له فی الـدنیا إلا ما یوجب الثواب فی الآخره و کذا الکافر لما کانت عقوبته فی الآخره لأن الدنیا لانقطاعها لا تصـلح أن تکون عقوبته فیها فلا یبتلی فی الدنیا کثیرا بل إنما یکون ثوابه لو کان له عمل فی الدنیا بدفع البلاء و السعه فی النعماء.

و فی القـاموس القرار و القراره مـا قر فیه و المطمئن من الأرض (۱) شـبه علیه السلام البلاء النازل إلی المؤمن بالمطر النازل إلی الأرض و وجه الشـبه متعـدد و هو السـرعه و الاسـتقرار بعـد النزول و کثره النفع و التسـبب للحیاه فإن البلاء للمؤمن سـبب للحیاه الأبدیه و المطر سبب للحیاه الأرضیه.

**[ترجمه]«و این برای آن است که خـدا»: برای دفـع این توهم است که چون مومن نزد خـدا عزیز است پس بایـد بلاـیش نیز کمتر باشد؛ و می‌فرماید چون پاداش مومن آخرت است، شایسـته نیست که دنیای فانی و پایان‌پذیر ثواب او باشد و باید در دنیا نداشـته باشـد جز آنچه مایه ثواب در آخرت است؛ و چنان است کافر که کیفر او در سـرای دیگر است، چون نشایـد که دنیای پایان‌پـذیر کیفر او شود، و در دنیا بلای زیادی نمی‌کشد، بلکه اگر عمل خیری هم دارد، ثوابش را در دنیا می‌بیند، به دفع بلا و وسـعت در نعمت دنیا. و در قاموس آمده: «قرار» و «قراره» قرارگاه است و زمینی که انسان در آن قرار می گیرد. - . قاموس ۲ : ۱۱۵ -

و ماننـد کرده بلاـی نـازل بر مومن را به بـاران نـازل بر زمین، از چنـد راه، که شـتاب و بر جا مانـدن پس از نزول و پُرسودی و حیات‌بخشی است ، چراکه بلای مومن زندگی جاوید می‌آورد و باران زندگی بر زمین می‌تراود.

**[ترجمه]

«۳۰»

کـا، [الکـافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ أَحْمَـدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَـی عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَکَمِ عَنْ مَالِـکِ بْنِ عَطِیَّهَ عَنْ یُونُسَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْـدِ اللَّهِ علیه السـلام إِنَّ هَـذَا الَّذِی ظَهَرَ بِوَجْهِی یَزْعُمُ النَّاسُ أَنَّ اللَّهَ لَمْ یَبْتَلِ بِهِ عَبْداً لَهُ فِیهِ حَاجَهٌ قَالَ فَقَالَ لِی لَقَدْ کَانَ مُؤْمِنُ آلِ فِرْعَوْنَ مُکَنَّعَ الْأَصَابِعِ فَکَانَ یَقُولُ هَکَذَا وَ یَمُدُّ یَدَیْهِ وَ یَقُولُ- یا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَـلِینَ (۲) ثُمَّ قَالَ لِی إِذَا کَانَ الثُّلُثُ الْأَخِیرُ مِنَ اللَّیْـلِ فِی أَوَّلِهِ فَتَوَضَّأْ وَ قُمْ إِلَی صَـلَاتِکَ الَّتِی تُصَـلِّیهَا فَـإِذَا کُنْتَ فِی السَّجْـدَهِ الْأَخِیرَهِ مِنَ الرَّکْعَتَیْنِ الْأُولَیَیْنِ فَقُلْ وَ أَنْتَ سَاجِـدٌ یَـا عَلِیُّ یَـا عَظِیمُ یَـا رَحْمَـانُ یَا رَحِیمُ یَا سَامِعَ الـدَّعَوَاتِ یَا مُعْطِیَ الْخَیْرَاتِ صَلِّ عَلَی مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ وَ أَعْطِنِی مِنْ خَیْرِ الدُّنْیَا وَ الْآخِرَهِ مَا أَنْتَ أَهْلُهُ وَ اصْـرِفْ عَنِّی مِنْ شَرِّ الدُّنْیَا وَ الْآخِرَهِ مَا أَنْتَ أَهْلُهُ وَ أَذْهِبْ عَنِّی هَذَا الْوَجَعَ وَ تُسَمِّیهِ فَإِنَّهُ قَدْ غَاظَنِی وَ أَحْزَنَنِی وَ أَلِحَّ فِی الدُّعَاءِ قَالَ فَمَا وَصَلْتُ إِلَی الْکُوفَهِ حَتَّی أَذْهَبَ اللَّهُ بِهِ عَنِّی کُلَّهُ (۳).

**[ترجمه]کـافی: از یونس بن عمـار روایت شـده است: «به امـام صادق علیه‌السـلام گفتم: «این که بر چهره من برآمـده، مردم می گویند خدا بنده ای را به آن دچار نمی کند اگر او را بخواهد.» فرمود: «هر آینه، مومن آل فرعون انگشـتانش چلاق بود - و پیوسـته می‌فرمود: «این چنین» و دستش را دراز می کرد - و آن مومن آل فرعون می گفت: «یا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِین»، {ای مردم، پیرو باشـید رسولاـن را.} - . یس / ۲۰ - و آنگـاه به من فرمود: «چون ثلث پایـانی شب باشـد، در آغـازش وضو بسـاز، به نماز شبت کـه می خـوانی بـایست، و چـون در سـجده آخر دو رکعت اول باشـی، در همـان سـجده بگـو: ای والاـ ای بزرگ، ای

بخشنده، ای مهربان، ای شنوای دعا، ای بخشنده نیکی‌ها، رحمت بفرست بر محمد و خاندانش و بده به من خیر دنیا و دیگرسرا را، آنچه تو را سزاوار است، و بگردان از من بـدی دنیا و دیگرسـرا را که تو را شایسـته است، و دور کن از من این درد را - و نام درد را ببر - مرا به خشم آورده و اندوهم داده و در دعا اصـرار ورز.» راوی می‌گوید به کوفه نرسـیده بودم که خدا همه آن درد را از من برد.» - . کافی ۲ : ۲۵۹ -

**[ترجمه]

بیان

الظاهر أن الآثار التی ظهرت بوجهه کان برصا و یحتمل الجذام و

ص: ۲۲۳

۱- ۱. القاموس ج ۲: ۱۱۵.

۲- ۲. یس: ۱۳.

۳- ۳. الکافی ج ۲ ص ۲۵۹.

على الأول ذكر المؤمن لبيان أنه إذا جاز ابتلاء المؤمن بالجذام جاز ابتلاؤه بالبرص بطريق أولى لأن الجذام أشد و أخبث.

و أما ذكر مؤمن آل فرعون فى هذا الخبر فلعله من اشتباه الرواه أو النساخ لأن الآيه المذكوره إنما هى فى قصه آل ياسين كما مر فى هذا الباب أيضا(۱) و ربما يوجه بوجهين أحدهما أن المراد بالفرعون هنا فرعون عيسى عليه السلام و هو الجبار الذى كان بالأنطاكيه حين ورده رسل عيسى عليه السلام و الفرعون يطلق على كل جبار متكبر نعم شاع إطلاقه على ثلاثه فرعون الخليل و اسمه سنان و فرعون يوسف و اسمه الريان بن الوليد و فرعون موسى و اسمه الوليد بن مصعب و إضافته إلى آل فرعون عيسى بأدنى الملابسه و هو كونه فيهم و اشتغاله بإنذارهم أو باعتبار كونه منهم فى نفس الأمر.

و ثانيهما كونهما واحدا و كان طويل العمر جدا و مع إدراكه زمان موسى أدرك زمان عيسى عليهما السلام أيضا مع أنه كان بينهما على روايه ابن الجوزى فى التنقيح ألف و ستمائه و اثنتان و ثلاثون سنه و كان اسمه حبيبا النجار و كان يلقب بمؤمن آل ياسين كما مر فى الخبر و قال فى القاموس خربيل كقنديل اسم مؤمن آل ياسين (۲).

و قال على بن إبراهيم (۳)

فى قوله تعالى وَ قالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمانَهُ (۴) قال كتم إيمانه ستمائه سنه قال و كان مجذوما مكنعا و هو الذى قد وقعت أصابعه و كان يشير إلى قومه بيديه المكنوعتين و يقول يا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشادِ(۵) و فى بعض النسخ مكتعا و هو الذى قد عقفت

ص: ۲۲۴

۱- ۱. تحت الرقم: ۴.

۲- ۲. القاموس ج ۳ ص ۳۶۷.

۳- ۳. تفسير القمّىّ ص ۵۸۵.

۴- ۴. المؤمن: ۳۰.

۵- ۵. غافر: ۳۸.

أصابعه و كان يسير بيديه المعقوفتين و يقول و العقف العطف و لا يخفى بعد الوجهين لا سيما الأخير فإنه ينافيه أخبار كثيره داله على تعدد المؤمنين.

و إذا كان الثلث كان تامه و قيل ناقصه و اسمه ضمير مستتر راجع إلى العالم أو نحوه و الثلث منصوب بالظرفيه الزمانيه بقرينه فى أوله فإنه بدل الثلث و الظرف خبر كان و تسميه كلام الإمام عليه السلام اعترض بين الدعاء أى و تسمى الوجع بأن تقول مكان هذا الوجع هذا البرص و فيه إشعار بأن الدعاء لا يخص البرص.

و أحزننى و فيما سيأتى فى كتاب الدعاء حزننى و كلاهما صحيح فيقال حزنه و أحزنه و الإلحاح المداومه و المبالغه بالتضرع و التكرار و الاستشفاع بالنبى صلى الله عليه و آله و الأئمه صلوات الله عليهم و أشباه ذلك قال فى المصباح ألح السحاب إلحاحا دام مطره و منه ألح الرجل على الشى ء إذا أقبل عليه مواظبا.

**[ترجمه]ظاهر اين است كه نمود پيسى در چهره اش پديدار شده بود، و چه بسا كه خوره بوده است. در فرض اول، ياد مومن آل فرعون براى اين است كه چون روا باشد گرفتارى مومن به خوره، گرفتارى‌اش به پيسى رواتر است، چون خوره سخت تر و بدتر است.

چه‌بسا ذكر نام مومن آل فرعون در اين خبر، از اشتباه راوى يا نسخه‌بردارها باشد، زيرا اين آيه در داستان آل يس است، چنانچه در همين باب (شماره ۴۰) گذشت و چه‌بسا بتوان دو توجيه براى آن ذكر كرد:

۱.

فرعون در اينجا فرعون زمان عيسى عليه‌السلام است كه زورگوى انطاكيه بوده هنگام ورود رسولان عيسى عليه‌السلام به آن شهر، زيرا هر جبارى را فرعون مى گويند و درباره اين سه نفر مشهور است: فرعون زمان خليل عليه‌السلام به نام سنان، فرعون عهد يوسف عليه‌السلام به نام ريان بن وليد، و فرعون زمان موسى عليه‌السلام به نام وليد بن مصعب؛ و انتساب آن به خاندان فرعون عهد عيسى عليه السّلام با كمترين ارتباط، در واقع براى همكارى آن دو و يگانه بودن آنها است.

۲.

اينكه هر دو يكى بوده‌اند، و اين عمر بسيار طولانى بوده است، زيرا از زمان موسى تا عيسى زنده بوده كه به روايت ابن جوزى در تنقيح، ۱۶۳۲ سال است؛ و آن فرد مومن، حبيب نجار بوده و لقبش مومن آل ياسين است، چنانچه در آن خبر گذشت. در قاموس گفته: «خربيل» - چون قنديل - نام مومن آل ياسين. - . قاموس ۳ : ۳۶۷ -

به گفته على بن ابراهيم درباره قول خداى تعالى: «وَ قالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمانَه»، {و گفت مردى مومن از خاندان فرعون كه ايمانش را نهان مى‌داشت.} - . غافر / ۲۸ - ششصد سال ايمانش را نهان داشته و خوره زده و چلاق بوده، و انگشتانش افتاده بودند و با دو دست چلاقش اشاره مى كرده و مى گفته: «يا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشاد» - . غافر / ۳۸ - ، {«اى مردم، پيرو من باشيد تا شما را به راه راست رهنمايم.} - . تفسير قمى: ۵۸۵ -

در نسخه ای (مکتع) ضبط شده که: انگشت برگشته باشد، و او با هر دو دست برگشته اش اشاره می کرد؛ و می گوید: «عقف» به معنای عطف است و هر دو توجیه دور از ظاهر خبر هستند، به‌ویژه دومی، چرا که روایات بسیاری دلالت دارند که مومن ها متعدد بوده اند نه یکی. «و اذا کان الثلث»: «کان» تامه است و گفته شده که «ناقصه» است و اسم «کان»، ضمیر پنهان در او است که باز می گردد به عالم یا مانند آن. «ثلث»: ظرف زمان است و منصوب است و به قرینه «فی اوله»، چرا که بدل از ثلث است و ظرف هم خبر «کان» و «تسمیه» این کلام امام است که در بین دعا قرار گرفته است، یعنی نام درد را می بری به اینکه به جای درد می گویی: این پیسی؛ و اینکه در ضمن دعا فرموده نام درد را ببر، اشعار دارد که این دعا خاص برص نیست. «احزننی» در آینده در کتاب دعا خواهد آمد: «حزننی» و هر دو صحیح است؛ پس گفته می شود: «حزنه و احزنه»؛ و «الحاح»: مداومت و مبالغه در تضرع و تکرار است و پیامبر و امامان را شفیع قرار دادن و مانند آن. در مصباح گوید: «الحّ الصحاب الحاحاً»: یعنی بارانش تداوم یافت، و از همین جاست: «الحّ رجل علی الشئ»: زمانی که به آن رو بیاورد و از آن مراقبت کند .

**[ترجمه]

«۳۱»

ب، [قرب الإسناد] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُكَيْرٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام أَ يُبْتَلَى الْمُؤْمِنُ بِالْجُذَامِ وَ الْبَرَصِ وَ أَشْبَاهِ هَذَا قَالَ وَ هَلْ كُتِبَ الْبَلَاءُ إِلَّا عَلَى الْمُؤْمِنِ (۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: از عبداللّه بن بکیر روایت شده است: «از امام صادق علیه‌السلام پرسیدم: «آیا مومن دچار خوره و پیسی و مانند آنها می شود؟» حضرت فرمود: «آیا بلا جز بر مومن نوشته شده است؟» - . قرب الاسناد : ۸۱ -

**[ترجمه]

«۳۲»

ل، [الخصال] عَنِ ابْنِ مَسْرُورٍ عَنِ ابْنِ بُطَّهَ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَبِيهِ رَفَعَهُ إِلَى زُرَارَهَ بْنِ أَوْفَى قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عليهما السلام فَقَالَ يَا زُرَارَهُ النَّاسُ فِي زَمَانِنَا عَلَى سِتِّ طَبَقَاتٍ أَسَدٍ وَ ذِئْبٍ وَ ثَعْلَبٍ وَ كَلْبٍ وَ خِنْزِيرٍ وَ شَاهٍ فَأَمَّا الْأَسَدُ فَمُلُوكُ الدُّنْيَا يُحِبُّ كُلُّ وَاحِدٍ أَنْ يَغْلِبَ وَ لَا يُغْلَبَ وَ أَمَّا الذِّئْبُ فَتُجَّارُكُمْ يَذُمُّونَ إِذَا اشْتَرَوْا وَ يَمْدَحُونَ إِذَا بَاعُوا وَ أَمَّا الثَّعْلَبُ فَهَؤُلَاءِ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ بِأَدْيَانِهِمْ وَ لَا يَكُونُ فِي قُلُوبِهِمْ مَا يَصِفُونَ بِأَلْسِنَتِهِمْ وَ أَمَّا الْكَلْبُ يَهِرُّ عَلَى النَّاسِ بِلِسَانِهِ وَ يَكْرَهُهُ النَّاسُ مِنْ شَرِّهِ لِسَانِهِ

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۸۱.

وَ أَمَّا الْخِنْزِيرُ فَهَؤُلَاءِ الْمُخَنَّثُونَ وَ أَشْبَاهُهُمْ لَا يُدْعَوْنَ إِلَى فَاحِشَهٍ إِلَّا أَجَابُوا وَ أَمَّا الشَّاهُ فَالَّذِينَ تُجَرُّ شُعُورُهُمْ (۱) وَ يُؤْكَلُ لُحُومُهُمْ وَ يُكْسَرُ عَظْمُهُمْ فَكَيْفَ تَصْنَعُ الشَّاهُ بَيْنَ أَسَدٍ وَ ذِئْبٍ وَ ثَعْلَبٍ وَ كَلْبٍ وَ خِنْزِيرٍ(۲).

**[ترجمه]خصال: از زراره بن اوفی روایت شده است: «نزد امام سجاد علیه‌السلام رفتم، فرمود: «ای زراره، مردم در زمان ما شش طبقه اند: شیر، گرگ، روباه، سگ، خوک و گوسفند.

شیر: شاهان جهانند و هر کدام دوست دارند پیروز شوند و شکست نخورند.

گرگ: بازرگانان شما هستند که چون می‌خرند، نکوهش متاع می کنند و چون می‌فروشند، ستایش.

روباه: کسانی هستند که به نام دین نان می‌خورند و عقیده ندارند به آنچه با زبان می گویند.

سگ: آن کس که با زبانش زوزه می کشد به سوی مردم و مردم از بدزبانی او بدشان می آید.

خوک: آن زن‌صفت‌ها و مانند آنها از هرزه ها هستند که به هر هرزگی که خوانده می‌شوند، تن می‌دهند.

و اما گوسفند: آنان که مویشان را می کشند و گوشتشان را می‌خورند و استخوانشان را خرد می کنند، و چه کند گوسفندی میان شیر و گرگ و روباه و سگ و خوک؟» - . خصال ۲ : ۱۶۵ -

**[ترجمه]

بیان

المراد بالشاه المؤمن المبتلی بهؤلاء و جر الشعر كنايه عن الاستيلاء عليهم و جرهم إلى بيوت الظلمه للدعاوی الباطله أو الاستخفاف بهم و فی بعض النسخ بالزای فهو بالمعنی الأخير و أكل لحومهم غيبتهم و كسر عظمهم ضربهم و شده الجور عليهم.

**[ترجمه]«گوسفند»: همان مومن گرفتار به همه آنان است. «مو کشیدن»: چیرگی بر آنها و کشیدنشان به خانه ستمکاران برای دعاوی بیهوده، یا خوار داشتن آنها است. در نسخه ای «جُز» آمده - با «زاء» - که به معنی اخیر است. «خوردن گوشت»: بدگویی از آنها است. «شکستن استخوان»: زدن و ستم سخت بر آنان روا داشتن .

**[ترجمه]

«۳۳»

ن، [عيون أخبار الرضا عليه السلام] بِالْأَسَانِيدِ الثَّلَاثَهِ عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ عليهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: مَا كَانَ وَ لَا يَكُونُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَهِ مُؤْمِنٌ إِلَّا وَ لَهُ جَارٌ يُؤْذِيهِ (۳).

صح، [صحیفه الرضا]عنه علیه السلام: مثله (۴).

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا: رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «نبوده، و تا رستاخیز نباشد مومنی، مگر اینکه همسایه ای آزاردهنده داشته باشد.» - . عیون اخبارالرضا ۲ : ۳۳ -

حدیثی مانند این، در صحیفه امام رضا علیه السلام نیز آمده است. - . صحیفه الرضا : ۳۲ -

**[ترجمه]

«۳۴»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] عَنِ الْفَحَّامِ عَنِ الْمَنْصُورِیِّ عَنْ عَمِّ أَبِیهِ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ الثَّالِثِ عَنْ آبَائِهِ عَنِ الصَّادِقِ علیهم السلام: مِثْلَهُ (۵)

وَ فِیهِ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ.

**[ترجمه]امالی طوسی: مانند همین روایت را از امام صادق علیه‌السلام آورده است؛ در این روایت آمده: «مرد مومنی.» - . امالی طوسی ۱ : ۲۸۶ -

**[ترجمه]

«۳۵»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] عَنِ الْغَضَائِرِیِّ عَنْ هَارُونَ بْنِ مُوسَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ هَمَّامٍ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ أَحْمَدَ الْمَالِکِیِّ عَنِ الْیَقْطِینِیِّ عَنْ یَحْیَی بْنِ زَکَرِیَّا عَنْ دَاوُدَ بْنِ کَثِیرٍ عَنْ أَبِی خَالِدٍ الْبَرْقِیِّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَوْ لَا أَنِّی أَسْتَحْیِی مِنْ عَبْدِیَ الْمُؤْمِنِ مَا تَرَکْتُ عَلَیْهِ خِرْقَةً یَتَوَارَی بِهَا وَ إِذَا کَمَلَتْ لَهُ الْإِیمَانُ ابْتَلَیْتُهُ بِضَعْفٍ فِی قُوَّتِهِ وَ قِلَّةٍ فِی رِزْقِهِ فَإِنْ هُوَ حَرِجَ أَعَدْتُ إِلَیْهِ فَإِنْ صَبَرَ بَاهَیْتُ بِهِ مَلَائِکَتِی

۱- ۱. فی المصدر المطبوع: تجز شعورهم بالزای.

۲- ۲. الخصال ج ۲ ص ۱۶۵.

۳- ۳. عیون أخبار الرضا ج ۲ ص ۳۳.

۴- ۴. صحیفه الرضا ص ۳۲.

۵- ۵. أمالی الشیخ ج ۱ ص ۲۸۶.

أَلَا وَ قَدْ جَعَلْتُ عَلِيّاً عَلَماً لِلنَّاسِ فَمَنْ تَبِعَهُ كَانَ هَادِياً وَ مَنْ تَرَكَهُ كَانَ ضَالًّا لَا يُحِبُّهُ إِلَّا مُؤْمِنٌ وَ لَا يُبْغِضُهُ إِلَّا مُنَافِقٌ (۱).

**[ترجمه]امالی طوسی: رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «خدای عزوجل فرمود: «اگر از بنده مومنم شرم نداشتم، تکه جامه ای برایش نمی‌گذاشتم تا خود را با آن بپوشاند؛ و چون ایمانش را کامل کنم، به سستی نیرو و کمی روزی دچارش می... کنم؛ و اگر دلتنگ و ناشکیبا شود، به او باز می‌دهم، و اگر شکیبا شود، نزد فرشته هایم به وجود او می‌بالم.

هلا که علی علیه‌السلام را پیشوای مردم ساختم، و هر که پیرو او شود رهنما است و هر که او را رها کند گمراه، دوستش ندارد جز مومن و دشمنش نباشد جز دورو و منافق.» - . همان: ۳۱۲ -

**[ترجمه]

بیان

فإن هو حرج كفرح أی ضاق صدره و لم يصبر أعدت إليه أی ما أخذت منه الرزق أو القوه.

**[ترجمه]«فان هو حرَجَ»: - مانند فَرِح - يعنی اگر سينه اش تنگ آيد و شکيبايی نورزد، به او باز می‌دهم آنچه را که از روزی يا نيرويش گرفتم.

**[ترجمه]

«۳۶»

ما، [الأمالی للشيخ الطوسی] عَنْ عَلِيِّ بْنِ شِبْلٍ عَنْ ظَفَرِ بْنِ حُمْدُونٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ الْمُطَّلِبِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ التَّمِيمِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبَانٍ عَنِ ابْنِ نُبَاتَهَ قَالَ: كُنْتُ جَالِساً عِنْدَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام ليه السلام فَأَتَاهُ رَجُلٌ فَقَالَ وَ اللَّهِ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنِّی لَأُحِبُّكَ فِی السِّرِّ كَمَا أُحِبُّكَ فِی الْعَلَانِيَهِ قَالَ فَنَكَتَ بِعُودِهِ ذَلِكَ فِی الْأَرْضِ طَوِيلًا ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ فَقَالَ صَدَقْتَ إِنَّ طِينَتَنَا طِينَهٌ مَرْحُومَهٌ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَهَا يَوْمَ أَخَذَ الْمِيثَاقَ فَلَا يَشِذُّ مِنْهَا شَاذٌّ وَ لَا يَدْخُلُ فِيهَا دَاخِلٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَهِ أَمَا إِنَّهُ فَاتَّخِذْ لِلْفَقْرِ جِلْبَاباً(۲) فَإِنِّی سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَقُولُ الْفَاقَهُ إِلَى مُحِبِّيكَ أَسْرَعُ مِنَ السَّيْلِ مِنْ أَعْلَى الْوَادِی إِلَى أَسْفَلِهِ (۳).

**[ترجمه]امالی طوسی: از ابن نباته روايت شده است: «نزد اميرمومنان نشسته بودم، مردی نزد او آمد و گفت: «به خدا ای اميرمومنان، به راستی، از دل دوستت دارم چنانچه در آشکارا.»

راوی می گويد: «آن حضرت، چوبی را که در دست داشت مدتی طولانی به زمين کوبيد، آنگاه سر برداشت و فرمود: «راست گفتی، سرشت ما سرشت رحمت شده است، خدا پيمانش را روز اخذ پيمان گرفته، از آن هيچ به در نمی‌شود و هيچ به آن در نمی‌آيد تا روز رستاخيز؛ هلا، برای درويشی تن پوشی برگير که من شنيدم رسول خدا صلّی‌اللّه‌عليه‌وآله می‌فرمود: «نداری به دوستان تو شتابان‌تر است از سيلاب بر فراز وادی، به هنگام فرودش.» - . امالی طوسی ۲ : ۲۴ -

**[ترجمه]

بیان

أما إنه كأنه سقط هنا شی ء و فيه تقدير أی أما إنه إن كان كذلک فاتخذ و فی البصائر أما فاتخذ

وَ فِی النِّهَايَهِ فِی حَدِيثِ عَلِيٍّ: مَنْ أَحَبَّنَا أَهْلَ الْبَيْتِ فَلْيُعِدَّ لِلْفَقْرِ جِلْبَاباً.

أی ليزهد فی الدنيا و ليصبر على الفقر و القله و الجلباب الإزار و الرداء و قيل هو كالمقنعه تغطی به المرأه رأسها و ظهرها و صدرها و جمعه جلابيب كنی به عن الصبر لأنه يستر الفقر كما يستر الجلباب البدن و قيل إنما كنی بالجلباب عن اشتماله بالفقر أی فليلبس الفقر و يكون منه

ص: ۲۲۷

۱- ۱. أمالی الشيخ ج ۱ ص ۳۱۲.

۲ - ۲. روی الصدوق فی معانی الأخبار ص ۱۸۲، بإسناده عن أحمد بن المبارک قال: قال رجل لابی عبد اللّه عليه السلام: حديث يروی أن رجلا قال لأمير المؤمنين عليه السلام: انی احبک فقال له: أعد للفقر جلبابا، فقال عليه السلام: ليس هكذا: قال: انما قال له: أعددت لفاقتک جلبابا- يعنی يوم القيامه.

۳- ۳. أمالی الشيخ ج ۲: ۲۴.

على حاله تعمه و تشتمله لأن الغنى من أحوال أهل الدنيا و لا يتهيأ الجمع بين حب الدنيا و حب أهل البيت.

**[ترجمه]«اما انّه»: گويا از اينجا چيزى افتاده است و در آن تقدير است، كه فرمود: «اگر چنين باشد آماده درويشى باش و ندارى.» و در نسخه بصائر آمده: « أما فاتّخذ.» در نهايه آمده است كه در حديث على عليه السلام آمده: «هر كس ما خانواده را دوست دارد، بايد براى فقر روپوشى آماده سازد، يعنى بايد از دنيا زهد ورزد و به مستمندى و كم‌بهره بودن شكيبا باشد.

«جلباب»: ازار و رداء است كه به تن مى‌پوشند، و گفته‌اند: چون روسرى زنان است كه سر و پشت و سينه آنها را مى‌پوشاند و جمع آن «جلابيب» است كه كنايه از صبر است، چون نادارى را مى پوشاند آن گونه كه جلباب پوشش بدن است.

و گفته‌اند كه جلباب كنايه از اين است كه فقر را بپوشاند و به تن كند و بايد سرتاپا فقير باشد، چون توانگرى از اعمال دنيا است و جمع ميان دوستى دنيا و دوستى اهل بيت، امكان‌پذير نيست.

**[ترجمه]

«۳۷»

ع، [علل الشرائع] عَنِ ابْنِ الْمُتَوَكِّلِ عَنِ الْحِمْيَرِيِّ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنِ الْجَامُورَانِيِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: لَوْ أَنَّ مُؤْمِناً كَانَ فِي قُلَّةِ جَبَلٍ لَبَعَثَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَيْهِ مَنْ يُؤْذِيهِ لِيَأْجُرَهُ عَلَى ذَلِكَ (۱).

**[ترجمه]علل الشرايع: امام صادق عليه‌السلام فرمود: «اگر مومنى بر سر كوه باشد، خداى عزوجل كسى را به سوى او برمى... انگيزد كه آزارش بدهد تا مزدش دهد بابت آن.» - . علل الشرايع ۱ : ۴۲ -

**[ترجمه]

بيان

قله الجبل بالضم أعلاه و المراد بالبعث التخليه و عدم الصرف.

**[ترجمه]«قلّه الجبل»: - با ضمّه - به معناى بالاترين نقطه كوه است. منظور از فرستادن آزاركننده، رها كردن و جلو او را نگرفتن است.

**[ترجمه]

«۳۸»

ع، [علل الشرائع] عَنْ حَمْزَةَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْعَلَوِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْكُوفِيِّ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ حُمْدُونٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ نُصَيْرٍ عَنْ خَالِدِ بْنِ حُصَيْنٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عليه السلامَنْ أَبِيهِ عليهما السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ

اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مَا زِلْتُ أَنَا وَ مَنْ كَانَ قَبْلِی مِنَ النَّبِیِّینَ وَ الْمُؤْمِنِینَ مُبْتَلَیْنَ بِمَنْ یُؤْذِینَا وَ لَوْ كَانَ الْمُؤْمِنُ عَلَی رَأْسِ جَبَلٍ لَقَیَّضَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَهُ مَنْ یُؤْذِیهِ لِیَأْجُرَهُ عَلَی ذَلِكَ.

وَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلاملیه السلام: مَا زِلْتُ مَظْلُوماً مُنْذُ وَلَدَتْنِی أُمِّی حَتَّی إِنْ كَانَ عَقِیلٌ لَیُصِیبُهُ رَمَدٌ فَیَقُولُ لَا تَذُرُّونِّی (٢) حَتَّی تَذُرُّوا عَلِیّاً فَیَذُرُّونِّی وَ مَا بِی مِنْ رَمَدٍ(٣).

**[ترجمه]علل الشرایع: رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «پیوسته من و پیمبران پیشین و مومنان، دچار کسی بودیم که آزارمان دهد، و اگر مومن بر سر کوهی باشد، برپا می دارد خدای عزوجل کسی را که آزارش کند تا به او ثواب دهد به جهت آن.» - . علل الشرایع ١ : ۴٢ -

و امیرمومنان فرمود: «از روزی که مادرم مرا زاد، پیوسته ستم دیدم، تا آنجا که عقیل چشمش درد می گرفت و می گفت دارو در چشمم نریزید تا در چشم علی بریزید، و دارو در چشمم می‌کردند و من چشم درد نداشتم.»

**[ترجمه]

«٣٩»

ع، [علل الشرائع] عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدٍ عَنْ أَیُّوبَ بْنِ نُوحٍ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ یَحْیَی عَنْ مُعَاوِیَةَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: الصَّاعِقَةُ لَا تُصِیبُ الْمُؤْمِنَ فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ فَإِنَّا قَدْ رَأَیْنَا فُلَاناً یُصَلِّی فِی الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَأَصَابَتْهُ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِنَّهُ كَانَ یَرْمِی حَمَامَ الْحَرَمِ.

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ: الصَّاعِقَةُ تُصِیبُ الْمُؤْمِنَ وَ الْكَافِرَ وَ لَا تُصِیبُ ذَاكِراً(۴).

١- ١. علل الشرائع ج ١ ص ۴٢.

٢- ٢. یقال: ذر الملح: نثره و فرقه و الدواء فی العین: بذره.

٣- ٣. علل الشرائع ج ١ ص ۴٢.

۴- ۴. علل الشرائع ج ٢ ص ١۴٧.

**[ترجمه]علل الشـرايع: امام صادق عليه‌السـلام فرمود: «صاعقه به مومن نمی‌رسـد.» مردی به او گفت: «ما ديـديم كه يكی در مسـجدالحرام نماز می‌خواند و به آن دچار شد.» آن حضرت فرمود: «راستش او تير به كبوتران حرم می زد.» - . علل الشرايع ۲ - ۱۴۷ :

و با همين سند آورده كه فرمود: «صاعقه به مومن و كافر هر دو می‌رسد و به كسی كه در ذكر خدا باشد نمی‌رسد.»

**[ترجمه]

بيان

إنه كـان يرمی يـدل علی أن المراد بـالمؤمن فی أول الخبر المؤمن الكامل كما يـدل عليه الروايه الآتيه و يحتمل أن لا يكون من أصابته مؤمنا و لم ير عليه السلام المصلحه فی إظهار ذلک فأسنده إلی بعض أعماله و الأول أظهر.

**[ترجمه]«تير می‌زد به كبوتر حرم»: دلالـت دارد كه منظور از مومن در آغاز خبر، مومن كامل است و روايت آينـده دليل آن است. چه‌بسا آن كسی كه صاعقه ديده، مومن نبوده و امام صلاح در اظهار آن نديده و آن را به كارش نسبت داده، و برداشت نخست روشن‌تر است.

**[ترجمه]

«۴۰»

ع، [علل الشـرائع] عَنِ ابْنِ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ ابْنِ رِئَابٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ قَيْسٍ قَالَ سَـمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عليه السلام يَقُولُ: إِنَّ مَلَكَيْنِ هَبَطَا مِنَ السَّمَاءِ فَالْتَقَيَا فِی الْهَوَاءِ فَقَالَ أَحَـدُهُمَا لِصَاحِبِهِ فِيمَا هَبَطْتَ قَالَ بَعَثَنِیَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَی بَحْرِ إِيلٍ أَحْشُـرُ سَمَكَةً إِلَی جَبَّارٍ مِنَ الْجَبَابِرَهِ اشْـتَهَی عَلَيْهِ سَـمَكَةً فِی ذَلِکَ الْبَحْرِ فَأَمَرَنِی أَنْ أَحْشُرَ إِلَی الصَّيَّادِ سَمَکَ الْبَحْرِ حَتَّی يَأْخُذَهَا لَهُ لِيُبَلِّغَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ غَايَهَ مُنَاهُ فِی كُفْرِهِ فَفِيمَا بُعِثْتَ أَنْتَ قَالَ بَعَثَنِیَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فِی أَعْجَبَ مِنَ الَّذِی بَعَثَکَ فِيهِ بَعَثَنِی إِلَی

عَبْدِهِ الْمُؤْمِنِ الصَّائِمِ الْقَائِمِ الْمَعْرُوفِ دُعَـاؤُهُ وَ صَوْتُهُ فِی السَّمَاءِ لِأُكْفِئَ قِـدْرَهُ الَّتِی طَبَخَهَا لِإِفْطَارِهِ لِيُبَلِّغَ اللَّهُ فِی الْمُؤْمِنِ الْغَايَهَ فِی اخْتِبَارِ إِيمَانِهِ (۱).

**[ترجمه]علل الشـرايع: امام باقر عليه‌السلام فرمود: «دو فرشته از آسمان به زمين فرو شدند و در هوا به يكديگر رسيدند، يكی از ديگری پرسيد: برای چه فرو شدی؟ گفت: خدا مرا فرستاده به دريای ايل تا ماهی‌ها را برانم برای جباری كه دلش از ماهی... هـای آن دريا خواسـته، و ماهی را به سوی ماهيگير آن دريا می‌رانم تا بگيرد و خـدا آرزوی او را برآورده می‌سازد، چون كافر است... تو را برای چه فرسـتاده است؟» گفت: «برای كاری عجيب تر از كار تو؛ مرا فرسـتاده به سوی يک بنـده مومن روزه دار شب زنـده‌دار كه آواز و دعايش در آسـمان شـناخته است، تا ديگی را كه برای افطارش پخته وارونه كنم تا خـدا آزمايش اين مومن را به پايان برساند.»

**[ترجمه]

توضیح

كأن إيل اسم بحر و هو غير معروف فی اللغه اشتهی عليه كذا فی النسخ و يمكن إرجاع الضمير إلی الله أی سأل الله فی ذلك و اعتمد عليه و هو لا ينافی كفره كدعاء فرعون أو إلی نفسه أی لنفسه أو ملزما علی نفسه كنايه عن الاهتمام بها و كأنه كان فی علته كما سيأتی نقلا من تفسير الإمام و فی القاموس كفأه كمنعه كبه و قلبه كأكفأه و قال القدر بالكسر معروف أنثی أو يؤنث.

**[ترجمه]گویا «ایل» نام دریا است، اما در کتاب‌های لغت شناخته شده نیست. «اشتهی علیه»: در نسخه ها چنین است و می شود ضمیر را به خدا برگرداند و مقصود این باشد که آن را از خدا خواسته و به او اعتماد کرده و آن مخالف با کفرش نیست، مانند دعا کردن فرعون؛ یا به خودش برمی گرداند، یعنی برای خودش خواسته و یا آن را برخویش لازم کرده است؛ و کنایه از اهتمام به صید آن ماهی است. آن گونه که از تفسیر امام حسن عسکری علیه‌السلام برمی آید، گویا این جریان در زمان بیماری آن ستمگر اتفاق افتاده است. در قاموس آمده: «کفأه»: – مانند منعه – یعنی آن را وارونه کرد و گرداند، مانند «أکفأه»، و می گوید: قدر به «کسر» معروف است (دیگ) و مونث است یا مونث محسوب می شود.

**[ترجمه]

«۴۱»

ع، [علل الشرائع] عَنِ ابْنِ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جُنْدَبٍ عَنْ سُفْيَانَ بْنِ السِّمْطِ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: إِذَا أَرَادَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِعَبْدٍ خَيْراً فَأَذْنَبَ ذَنْباً تَبِعَهُ بِنَقِمَةٍ وَ يُذَكِّرُهُ الِاسْتِغْفَارَ وَ إِذَا أَرَادَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِعَبْدٍ شَرّاً فَأَذْنَبَ ذَنْباً تَبِعَهُ بِنِعْمَةٍ لِيُنْسِيَهُ الِاسْتِغْفَارَ وَ يَتَمَادَی بِهِ وَ هُوَ

۱- ۱. لم نظفر عليه.

قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ - سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لا يَعْلَمُونَ (۱) بِالنِّعَمِ عِنْدَ الْمَعَاصِی (۲).

**[ترجمه]علل الشرایع: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «چون خدای عزوجل خیر بنده ای را بخواهد و او گناهی کند، فورا کیفرش می‌دهد و آمرزش‌خواهی را به او یادآور می شود؛ و چون خدای عزوجل بد بنده ای را بخواهد و او گناهی کند، در پی گناهش نعمتی به او می‌دهد تا آمرزش را فراموش کند و به گناه ادامه بدهد، و این است قول خدای عزوجل: «سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لا يَعْلَمُون»، {و غافلگیر کنیم آنها را از آنجا که نمی‌دانند.} - . اعراف / ۱۸۲ - یعنی با نعمت ها، به هنگام انجام معاصی.» - . علل الشرایع ۲ : ۲۴۸ -

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس استدرجه خدعه و أدناه و استدراج الله تعالی العبد أنه کلما جدد خطیئه جدد له نعمه و أنساه الاستغفار و أن یأخذه قلیلا قلیلا و لا یباغته (۳).

**[ترجمه]در قاموس گفته: «استدراج» کرد، یعنی فریب داد و او را نزدیک کرد، و استدراج خدا در حق بنده این است که هر گناهی کند، خدا نعمتی تازه به او می‌دهد و استغفار را از یادش می‌برد و خرده‌خرده او را می گیرد، نه ناگهانی. - . قاموس ۱ : ۱۸۸ -

**[ترجمه]

«۴۲»

ع، [علل الشرائع] عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ عِيسَى عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ غَالِبٍ الْأَسَدِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ قَالَ: سَأَلْتُ عَلِيَّ بْنَ الْحُسَيْنِ علیه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ - لَوْ لا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً واحِدَةً قَالَ عَنَى بِذَلِكَ أُمَّةَ مُحَمَّدٍ أَنْ يَكُونُوا عَلَى دِينٍ وَاحِدٍ كُفَّاراً كُلُّهُمْ - لَجَعَلْنا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفاً مِنْ فِضَّةٍ وَ مَعارِجَ عَلَيْها يَظْهَرُونَ (۴) وَ لَوْ فَعَلَ ذَلِكَ بِأُمَّةِ مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله لَحَزِنَ الْمُؤْمِنُونَ وَ غَمَّهُمْ ذَلِكَ وَ لَمْ يُنَاكِحُوهُمْ وَ لَمْ يُوَارِثُوهُمْ (۵).

**[ترجمه]علل الشرایع: از سعید بن مسیب روایت شده است: «از امام سجاد علیه‌السلام پرسیدم از قول خدا عزوجل: «لَوْ لا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً واحِدَه»، {و اگر نه اینکه مردم یک امت می شوند.} - . زخرف / ۳۳ -

فرمود: «امت محمد صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله را خواسته که اگر همه کافر بودند، برای آنان که کافر می‌شدند، به خدای رحمان خانه ها می‌ساختیم که سقفشان نقره بود، و نردبان‌ها که بر پشت بام آنها می‌رفتند، و اگر با امت محمد صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله چنین می... شد، مومنان در اندوه بودند و کافران با آنها ازدواج نمی کردند و به آنها ارث نمی‌دادند.» - . علل الشرائع ۲ : ۲۷۶ -

**[ترجمه]

بیان

لَوْ لاـ أَنْ یَکُونَ النَّاسُ أُمَّهً واحِدَهً قال البیضاوی لو لا أن یرغبوا فی الکفر إذا رأوا الکفار فی سعه و تنعم لحبهم الدنیا فیجتمعوا علیه وَ مَعارِجَ أی مصاعد جمع معرج عَلَیْها یَظْهَرُونَ أی یعلون لحقاره الدنیا وَ لِبُیُوتِهِمْ بدل من لِمَنْ بدل الاشتمال أو عله کقولک هیأت له ثوبا لقمیصه.

**[ترجمه]بیضاوی گفته: اگر دل به کفر نمی‌دادند، چون کافران را در وسعت و نعمت می دیدند برای دوستی دنیا که گردش فراهم می شدند. «معارج» جمع «معرج» است، یعنی نردبان‌ها که «علیها یظهرون»: بر آنها بالا می‌روند، چون دنیا بی ارزش است. «و لبیوتهم»: «بدل اشتمال» از «لمن» است و یا «علّت» است، مانند این گفته: «هیأت له ثوباً لقمیصه»: برای او جامه ای آماده کردم برای پیراهنش.

**[ترجمه]

«۴۳»

ل، [الخصال] الْأَرْبَعُمِائَهِ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: مَا مِنَ الشِّیعَهِ عَبْدٌ یُقَارِفُ أَمْراً نَهَیْنَاهُ عَنْهُ فَیَمُوتُ حَتَّی یُبْتَلَی بِبَلِیَّهٍ تُمَحَّصُ بِهَا ذُنُوبُهُ إِمَّا فِی مَالٍ وَ إِمَّا فِی وَلَدٍ وَ إِمَّا فِی نَفْسِهِ حَتَّی یَلْقَی اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ وَ مَا لَهُ ذَنْبٌ وَ إِنَّهُ لَیَبْقَی عَلَیْهِ الشَّیْ ءُ مِنْ ذُنُوبِهِ فَیُشَدَّدُ بِهِ عَلَیْهِ عِنْدَ مَوْتِهِ (۶).

ص: ۲۳۰

۱- ۱. الأعراف: ۱۸۲، القلم: ۴۴.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۲ ص ۲۴۸.

۳- ۳. القاموس ج ۱ ص ۱۸۸. و فیه و أدناه کدرجه- بالتشدید- و أقلقه حتّی ترکه یدرج علی الأرض.

۴- ۴. الزخرف: ۳۴.

۵- ۵. علل الشرائع ج ۲ ص ۲۷۶.

۶- ۶. الخصال ج ۲ ص ۱۶۹.

**[ترجمه]خصال: امیرمومنان علیه‌السلام فرمود: «در شیعه نباشد کسی که غدقن ما را بشکند در امری و بمیرد تا دچار شود به بلایی که او را از گناهش پاک کند، که بلا در مال او باشد یا در جان او، برای اینکه خدا را ملاقات کند بی گناه، و راستش اینکه گناهی بر او می ماند تا مرگ را بر او سخت گیرد تا جبران شود.» - . خصال ۲ : ۱۶۹ -

**[ترجمه]

«۴۴»

ص، [قصص الأنبیاء علیهم السلام] بِالْإِسْنَادِ إِلَی الصَّدُوقِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ یَرْفَعُهُ فَقَالَ: الْتَقَی مَلَکَانِ فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ أَیْنَ تُرِیدُ قَالَ بَعَثَنِی رَبِّی أَحْبِسُ السَّمَکَ فَإِنَّ فُلَانَ الْمَلِکَ اشْتَهَی سَمَکَةً فَأَمَرَ بِی أَنْ أَحْبِسَهُ لَهُ لِیُؤْخَذَ لَهُ الَّذِی یَشْتَهِی مِنْهُ فَأَنْتَ أَیْنَ تُرِیدُ قَالَ بَعَثَنِی رَبِّی إِلَی فُلَانٍ الْعَابِدِ فَإِنَّهُ قَدْ طَبَخَ قِدْراً وَ هُوَ صَائِمٌ فَأَرْسَلَنِی رَبِّی أُکْفِؤُهَا.

**[ترجمه]قصص الانبیاء: امام علیه السلام فرمود: «دو فرشته با هم دیدار کردند، یکی به رفیقش گفت: «قصد کجا را داری؟» او گفت: «پروردگارم مرا برای گرفتن یک ماهی فرستاده است، چرا که فلان پادشاه ماهی ای خواسته، خداوند به من دستور داده تا آن ماهی را برای او گیر دهم تا برای او گرفته شود هر مقدار که می خواهد... ولی تو قصد کجا را داری؟» گفت: «پروردگارم مرا به سوی فلان عابد فرستاده، چرا که او روزه است و دیگی غذا پخته، پروردگارم مرا فرستاده که آن را وارونه سازم.»

**[ترجمه]

«۴۵»

ص، [قصص الأنبیاء علیهم السلام] بِالْإِسْنَادِ عَنِ الصَّدُوقِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ یَزِیدَ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ أَشَدَّ النَّاسِ بَلَاءً الْأَنْبِیَاءُ ثُمَّ الَّذِینَ یَلُونَهُمْ ثُمَّ الْأَمْثَلُ فَالْأَمْثَلُ.

**[ترجمه]قصص الانبیاء: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «سخت ترین بلاها را پیامبران [متحمل می‌شوند] و سپس کسانی که در رتبه بعد اینان هستند، و آنگاه کسانی که به آنان شبیه ترند، به ترتیب.»

**[ترجمه]

«۴۶»

ما، [الأمالی] للشیخ الطوسی عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ إِبْرَاهِیمَ الْقَزْوِینِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ وَهْبَانَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیٍّ الزَّعْفَرَانِیِّ عَنْ أَحْمَدَ الْبَرْقِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ هِشَامٍ: مِثْلَهُ (۱).

**[ترجمه]بر اساس سند دیگری، مانند این حدیث، در امالی شیخ آمده است. - . امالی شیخ ۲ : ۲۷۳ -

**[ترجمه]

«۴۷»

مص، [مصباح الشريعه] قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: الْبَلَاءُ زَيْنُ الْمُؤْمِنِ وَ كَرَامَهٌ لِمَنْ عَقَلَ لِأَنَّ فِی مُبَاشَرَتِهِ وَ الصَّبْرِ عَلَيْهِ وَ الثَّبَاتِ عِنْدَهُ تَصْحِيحَ نِسْبَهِ الْإِيمَانِ قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله نَحْنُ مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ أَشَدُّ النَّاسِ بَلَاءً فَالْمُؤْمِنُ مِنَ الْأَمْثَلِ فَالْأَمْثَلِ وَ مَنْ ذَاقَ طَعْمَ الْبَلَاءِ تَحْتَ سِتْرِ حِفْظِ اللَّهِ لَهُ تَلَذَّذُهُ أَكْثَرُ مِنْ تَلَذُّذِهِ بِالنِّعْمَهِ وَ يَشْتَاقُ إِلَيْهِ إِذَا فَقَدَهُ لِأَنَّ تَحْتَ يَدِ الْبَلَاءِ وَ الْمِحْنَهِ أَنْوَارُ النِّعْمَهِ وَ تَحْتَ أَنْوَارِ النِّعْمَهِ نِيرَانُ الْبَلَاءِ وَ الْمِحْنَهِ وَ قَدْ يَنْجُو مِنَ الْبَلَاءِ كَثِيرٌ وَ يَهْلِكُ فِی النِّعْمَهِ كَثِيرٌ.

وَ مَا أَثْنَى اللَّهُ تَعَالَى عَلَى عَبْدٍ مِنْ عِبَادِهِ مِنْ لَدُنْ آدَمَ إِلَى مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله إِلَّا بَعْدَ ابْتِلَائِهِ وَ وَفَاءِ حَقِّ الْعُبُودِيَّهِ فِيهِ فَكَرَامَاتُ اللَّهِ فِی الْحَقِيقَهِ نِهَايَاتٌ بِدَايَاتُهَا الْبَلَاءُ وَ مَنْ خَرَجَ مِنْ سَبِيكَهِ الْبَلْوَى جُعِلَ سِرَاجَ الْمُؤْمِنِينَ وَ مُونِسَ الْمُقَرَّبِينَ وَ دَلِيلَ الْقَاصِدِينَ وَ لَا خَيْرَ فِی عَبْدٍ شَكَا مِنْ مِحْنَهٍ تَقَدَّمَهَا آلَافُ نِعْمَهٍ وَ اتَّبَعَهَا آلَافُ رَاحَهٍ وَ مَنْ لَا يَقْضِی حَقَّ الصَّبْرِ عَلَى الْبَلَاءِ حُرِمَ قَضَاءَ الشُّكْرِ فِی النَّعْمَاءِ كَذَلِكَ

ص: ۲۳۱

۱- ۱. أمالی الشيخ ج ۲ ص ۲۷۳.

مَنْ لَا يُؤَدِّی حَقَّ الشُّکْرِ فِی النَّعْمَاءِ یُحْرَمُ عَنْ قَضَاءِ الصَّبْرِ فِی الْبَلَاءِ وَ مَنْ حُرِمَهُمَا فَهُوَ مِنَ الْمَطْرُودِینَ.

وَ قَالَ أَیُّوبُ علیه السلام فِی دُعَائِهِ: اللَّهُمَّ قَدْ أَتَی عَلَیَّ سَبْعُونَ فِی الرَّخَاءِ حَتَّی أَتَی عَلَیَّ سَبْعُونَ فِی الْبَلَاءِ.

وَ قَالَ وَهْبٌ: الْبَلَاءُ لِلْمُؤْمِنِ کَالشِّکَاکِ لِلدَّابَّهِ وَ الْعِقَالِ لِلْإِبِلِ.

وَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلامعلیه السلام: الصَّبْرُ مِنَ الْإِیمَانِ کَالرَّأْسِ مِنَ الْجَسَدِ وَ رَأْسُ الصَّبْرِ الْبَلَاءُ وَ مَا یَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ (۱).

**[ترجمه]مصباح الشریعه: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «بلا زیور مومن است، و ارجمندی برای هر کس که خرد دارد، زیرا در برخورد با آن و شکیبایی و پایداری بر آن، نسبت ایمان تصحیح می گردد. پیغمبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «ما گروه پیغمبران بلا-کش ترین مردمان هستیم، و پس از ما، آن کس که مومن است و هر کس که به ما شبیه‌تر باشد و مانندتر؛ و هر کس که مزه بلا را بچشد در زیر پرده، لذتی از آن به وی دست می‌دهد، بیشتر از لذت نعمت، و چون آن را از دست بدهد، به آن شیفته می گردد، زیرا در زیردست بلا، انوار نعمت است و در زیر انوار نعمت، آتش بلا و محنت؛ چه بسیار که از بلا می... رهند، و چه بسیار که با نعمت هلاک و نابود می‌شوند.

و خدا نستوده هیچ یک از بندگان خود را، از آدم تا خاتم صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله، مگر پس از بلا دادن و آزمایش او و وفای او به حق بندگی وی. کرامت‌های خدا در حقیقت پایان بلاها هستند، و هر کس از بوته بلا بیرون بیاید، چراغ مومنان می گردد، و همدم مقربان و رهنمای قاصدان حق؛ و خیر نیست در بنده ای که شکوه کند از دردی و محنتی که پیش از آن، هزارها نعمت بوده و به دنبالش هزارها راحت است؛ هر کس حق شکیبایی بر بلا را نپردازد، از شکر نعمت دور می‌افتد، و هر کس هم شکر نعمت نکند، از شکیب در بلا به دور است و از راندگان به شمار می‌آید.

ایوب در دعایش گفت: «بار خدایا، هفتاد بر من در خوشی گذشت، تا هفتاد در بلایم سپری شود.»

وهب گفته: «بلا برای مومن چون پابند است برای دابه، و زانوبند برای شتر.»

امیر مومنان علیه‌السلام فرمود: «شکیبایی در پیکر ایمان، چون سر است از تن، و سرِ شکیبایی بلا است که جز خردمندان آن را نمی‌فهمند.» – . مصباح الشریعه : ۶۱ باب ۹۰ –

**[ترجمه]

بیان

و وفاء حق العبودیه أی وفاؤه بما هو حق العبودیه فیه أی فی البلاء من الصبر و الشکر و الرضا بالقضاء الشکاک [الشکال] ککتاب اسم للحبل الذی یشد به قوائم الدابه و العقال ککتاب أیضا ما یعقل به رجل البعیر و المعنی أن البلایا تمنع المؤمن من ارتکاب الخطایا.

**[ترجمه]«وفای حق بندگی»: آن گونه که شایسته بندگی است. در بلا- است که صبر و شکر و خشنودی به قضاء است. «شطاک» - مانند کتاب - : ریسمانی است که با آن دست و پای حیوان بسته می شود. «عقال» نیز - مانند کتاب - چیزی است که با آن پای شتر را می‌بندند و منظور این است که بلا، او را از گناهان بازمی دارد.

**[ترجمه]

«۴۸»

م، [تفسیر الإمام علیه السلام] قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَحْيَى الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی جَعَلَ تَمْحِيصَ ذُنُوبِ شِيعَتِنَا فِی الدُّنْيَا بِمِحْنَتِهِمْ لِتَسْلَمَ بِهَا طَاعَاتُهُمْ وَ يَسْتَحِقُّوا عَلَيْهَا ثَوَابَهَا فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَحْيَى يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَ إِنَّا لَا نُجَازَی بِذُنُوبِنَا إِلَّا فِی الدُّنْيَا قَالَ نَعَمْ أَ مَا سَمِعْتَ قَوْلَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَ جَنَّةُ الْكَافِرِ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُطَهِّرُ شِيعَتَنَا مِنْ ذُنُوبِهِمْ فِی الدُّنْيَا بِمَا يَبْتَلِيهِمْ بِهِ مِنَ الْمِحَنِ وَ بِمَا يَغْفِرُهُ لَهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ يَقُولُ وَ ما أَصابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِما كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَ يَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ(۲) حَتَّى إِذَا وَرَدُوا الْقِيَامَةَ تَوَفَّرَتْ عَلَيْهِمْ طَاعَاتُهُمْ وَ عِبَادَاتُهُمْ وَ إِنَّ أَعْدَاءَ آلِ مُحَمَّدٍ يُجَازِيهِمْ عَنْ طَاعَةٍ تَكُونُ مِنْهُمْ فِی الدُّنْيَا وَ إِنْ كَانَ لَا وَزْنَ لَهَا لِأَنَّهُ لَا إِخْلَاصَ مَعَهَا وَ إِذَا وَافَوُا الْقِيَامَةَ حُمِلَتْ عَلَيْهِمْ ذُنُوبُهُمْ وَ بُغْضُهُمْ لِمُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ خِيَارِ أَصْحَابِهِ فَقُذِفُوا فِی النَّارِ.

ص: ۲۳۲

۱- ۱. مصباح الشريعه ص ۶۱. الباب ۹۰.

۲- ۲. الشوری: ۳۰.

وَ لَقَدْ سَمِعْتُ مُحَمَّداً رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَقُولُ إِنَّهُ كَانَ فِيمَا مَضَى قَبْلَكُمْ رَجُلَانِ أَحَدُهُمَا مُطِيعٌ لِلَّهِ مُؤْمِنٌ وَ الْآخَرُ كَافِرٌ بِهِ مُجَاهِرٌ بِعَدَاوَةِ أَوْلِيَائِهِ وَ مُوَالاةِ أَعْدَائِهِ وَ كُلٌّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مَلِكٌ عَظِيمٌ فِي قُطْرٍ مِنَ الْأَرْضِ فَمَرِضَ الْكَافِرُ فَاشْتَهَى سَمَكَةً فِي غَيْرِ أَوَانِهَا لِأَنَّ ذَلِكَ الصِّنْفَ مِنَ السَّمَكِ كَانَ فِي ذَلِكَ الْوَقْتِ فِي اللُّجَجِ بِحَيْثُ لَا يُقْدَرُ عَلَيْهِ فَآيَسَتْهُ الْأَطِبَّاءُ مِنْ نَفْسِهِ وَ قَالُوا اسْتَخْلِفْ فِي مُلْكِكَ مَنْ يَقُومُ بِهِ فَلَسْتَ بِأَخْلَدَ مِنْ أَصْحَابِ الْقُبُورِ فَإِنَّ شِفَاءَكَ فِي هَذِهِ السَّمَكَةِ الَّتِي اشْتَهَيْتَهَا وَ لَا سَبِيلَ إِلَيْهَا فَبَعَثَ اللَّهُ مَلَكاً وَ أَمَرَهُ أَنْ يُزْعِجَ تِلْكَ السَّمَكَةَ إِلَى حَيْثُ يَسْهُلُ أَخْذُهَا فَأُخِذَتْ لَهُ تِلْكَ السَّمَكَةُ فَأَكَلَهَا وَ بَرَأَ مِنْ مَرَضِهِ وَ بَقِيَ فِي مُلْكِهِ سِنِينَ بَعْدَهَا ثُمَّ إِنَّ ذَلِكَ الْمَلِكَ الْمُؤْمِنَ مَرِضَ فِي وَقْتٍ كَانَ جِنْسُ ذَلِكَ السَّمَكِ بِعَيْنِهِ لَا يُفَارِقُ الشُّطُوطَ الَّتِي يَسْهُلُ أَخْذُهُ مِنْهَا مِثْلَ عِلَّةِ الْكَافِرِ فَاشْتَهَى تِلْكَ السَّمَكَةَ وَ وَصَفَهَا لَهُ الْأَطِبَّاءُ وَ قَالُوا طِبْ نَفْساً فَهَذَا أَوَانُهُ تُؤْخَذُ لَكَ فَتَأْكُلُ مِنْهَا وَ تَبْرَأُ فَبَعَثَ اللَّهُ ذَلِكَ الْمَلَكَ فَأَمَرَهُ أَنْ يُزْعِجَ جِنْسَ تِلْكَ السَّمَكَةِ عَنِ الشُّطُوطِ إِلَى اللُّجَجِ لِئَلَّا يُقْدَرَ عَلَيْهِ فَلَمْ تُوجَدْ حَتَّى مَاتَ الْمُؤْمِنُ مِنْ شَهْوَتِهِ وَ

بِعَدَمِ دَوَائِهِ فَعَجِبَ مِنْ ذَلِكَ مَلَائِكَةُ السَّمَاءِ وَ أَهْلُ ذَلِكَ الْبَلَدِ فِي الْأَرْضِ حَتَّى كَادُوا يُفْتَنُونَ لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى سَهَّلَ عَلَى الْكَافِرِ مَا لَا سَبِيلَ لَهُ إِلَيْهِ وَ عَسَّرَ عَلَى الْمُؤْمِنِ مَا كَانَ السَّبِيلُ إِلَيْهِ سَهْلًا فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى مَلَائِكَةِ السَّمَاءِ وَ إِلَى نَبِيِّ ذَلِكَ الزَّمَانِ فِي الْأَرْضِ إِنِّي أَنَا اللَّهُ الْكَرِيمُ الْمُتَفَضِّلُ الْقَادِرُ لَا يَضُرُّنِي مَا أُعْطِي وَ لَا يَنْقُصُنِي مَا أَمْنَعُ وَ لَا أَظْلِمُ أَحَداً مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فَأَمَّا الْكَافِرُ فَإِنَّمَا سَهَّلْتُ لَهُ أَخْذَ السَّمَكَةِ فِي غَيْرِ أَوَانِهَا لِيَكُونَ جَزَاءً عَلَى حَسَنَةٍ كَانَ عَمِلَهَا إِذْ كَانَ حَقّاً أَلَّا أُبْطِلَ لِأَحَدٍ حَسَنَةً حَتَّى يَرِدَ الْقِيَامَةَ وَ لَا حَسَنَةَ فِي صَحِيفَتِهِ وَ يَدْخُلَ النَّارَ بِكُفْرِهِ وَ مَنَعْتُ الْعَابِدَ ذَلِكَ السَّمَكَةَ بِعَيْنِهَا لِخَطِيئَةٍ كَانَتْ مِنْهُ فَأَرَدْتُ تَمْحِيصَهَا عَنْهُ بِمَنْعِ تِلْكَ الشَّهْوَةِ وَ إِعْدَامِ ذَلِكَ الدَّوَاءِ وَ لِيَأْتِيَنِي وَ لَا ذَنْبَ

عَلَيْهِ فَيَدْخُلَ الْجَنَّةَ(۱).

**[ترجمه]تفسیر امام حسن عسکری: از امام صادق علیه‌السلام روایت شده است: «امیر مومنان به عبدالله بن یحیی فرمود: «سپاس از آن خدا است که پاک شدن شیعه ما را از گناه به وسیله محنت، در دنیا مقرر کرده تا طاعت‌هاشان به جا بماند و با آنها مستحق ثواب گردند.

عبدالله بن یحیی گفت: «ای امیر مومنان، به راستی، ما به گناهان خود جز در دنیا سزا نکشیم؟» فرمود: «آری، مگر نشنیدی گفته رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله را که: «دنیا زندان مومن است و بهشت کافر»؟راستش، خدا پاکیزه کند شیعه ما را از گناهانشان در دنیا با دچار کردنشان به محنت و با آمرزش آنها که خدا می‌فرماید: «وَ ما أَصابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِما كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَ يَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ»، {هر آسیبی به شما رسد، به سزای کردار شما است و بگذرد از بسیاری.} - . شوری / ۳۰ - تا چون به رستاخیز آیند، طاعت و عبادتشان فراوان باشد و عوض طاعت دشمنان آل محمد صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله را در دنیا به آنها بدهد، و اگرچه ارزشی ندارد، چون از روی اخلاص نباشد؛ و چون به رستاخیز آیند، همه گناهانشان بر دوش آنها است، با بغض خاندان محمد صلّی اللّه‌علیه‌وآله و خود او و نیکان یاران او، و به دوزخ پرتاب می‌شوند، و هر آینه، شنیدم که محمد رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله می‌فرمود:

«پیش از شماها دو مرد بودند: یکی فرمانبر خدا، و دیگری کافر به او، و آشکارا با دوستان او دشمنی می‌کرد و با دشمنانش دوستی، و هر کدام در پهنای زمین پادشاهی بزرگ بودند. آن کافر بیمار شد و دلش نابهنگام یک ماهی خواست؛ زیرا این بخش از ماهی در آن زمان در ژرفای دریا بود و به آن دسترسی نبود، و پزشک‌هایش او را از زندگی نومید کردند و گفتند برای خود جانشینی بگمار، تو ماندنی تر نیستی از آنها که در گور شدند، زیرا درمان تو در این ماهی است که دلخواه تو است و دسترسی به آن نیست؛ و خدا یک فرشته فرستاد و فرمودش آن ماهی را براند تا آنجا که آسان باشد گرفتنش، پس گرفتند برایش [آن ماهی را] و خورد و بهبودی یافت و سال‌ها در شاهی زیست.

سپس، آن شاه مومن بیمار شد، در وقتی که این ماهی در کناره ها بود و آسان بود گرفتنش، و بیماری شاه چون درد آن کافر بود و دلش همان ماهی را می‌خواست و پزشکان آن را برایش نسخه دادند و گفتند: خوش باش که هنگام شکار آن ماهی است، بگیرند و از آن بخور و به سلامت شو! و خدا آن فرشته را فرستاد، به او فرمود آن جنس ماهی را از کناره ها به ژرفای دریا براند تا بر آن دست نیابد، و یافت نشد تا آن مومن مرد، از خواست آن ماهی و نبودن درمان.

فرشته ها در آسمان از آن ماجرا در شگفت شدند، و اهل آن شهر در زمین، آن چنان که نزدیک بود از دین برگردند، زیرا خدا برای کافر فراهم کرد چیزی را که راهی به آن نبود، و بر مومن دشوار کرد آنچه آسان بود، و خدا به فرشته های آسمان و پیغمبر آن زمان وحی کرد در زمین، که راستش منم خدای کریم، با فضل و توانا، هر چه بدهم زیانی به من نمی‌رساند، و هر چه دریغ کنم چیزی از من کاسته نمی شود، و به کسی به اندازه ذره‌ای ستم نمی‌کنم. برای کافر دست یافتن به آن ماهی را بی‌وقت آسان کردم، به پاداش کار نیک او، زیرا مرا باید که کار نیک کسی را بی مزد نگذارم تا او در رستاخیز آید و حسنه در نامه عمل خود نیاورد و به سزای کفرش به دوزخ برود؛ و عابد را از آن ماهی معین دریغ کردم به سبب گناهی که کرده بود، و خواستم با جلوگیری از این خواهش، و با نابود کردن این دارو، او را از آن گناه پاک کنم تا بی‌گناه نزد من آید و به

بهشت رود.» - . تفسير الامام : ٨ -

**[ترجمه]

بيان

فلست بأخلد من أصحاب القبور لعل المعنى أن الله لم يجعلك من الخالدين فى الدنيا و أسباب موتك قد تسببت فلا بد من موتك أو المعنى أن بقاءك فى الدنيا مع هذا المرض كحياه أصحاب القبور فى الاستحاله العاديه.

**[ترجمه]«تو ماندنى تر نيستى از گور خوابيده ها»: چه‌بسا به اين معنا است كه خدا تو را در دنيا جاويدان نساخته و وسيله مرگت آماده است و بايد بميرى؛ يا اينكه ماندن تو در دنيا با اين بيمارى مانند زنده بودن كسانى كه در گورند، نشدنى است.

**[ترجمه]

«۴۹»

م، [تفسير الإمام عليه السلام] قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: عَجَباً لِلْعَبْدِ الْمُؤْمِنِ مِنْ شِيعَهِ مُحَمَّدٍ وَ عَلِيٍّ عليهما السلام أَنْ يُنْصَرَ فِى الدُّنْيَا عَلَى أَعْدَائِهِ فَقَدْ جُمِعَ لَهُ خَيْرُ الدَّارَيْنِ وَ إِنِ امْتُحِنَ فِى الدُّنْيَا فَقَدِ ادُّخِرَ لَهُ فِى الْآخِرَهِ مَا لَا يَكُونُ لِمِحْنَتِهِ فِى الدُّنْيَا قَدْرٌ عِنْدَ إِضَافَتِهَا إِلَى نِعَمِ الْآخِرَهِ وَ كَذَلِكَ عَجَباً لِلْعَبْدِ الْمُخَالِفِ لَنَا أَهْلَ الْبَيْتِ إِنْ خُذِلَ فِى الدُّنْيَا وَ غُلِبَ بِأَيْدِى الْمُؤْمِنِينَ فَقَدْ جُمِعَ عَلَيْهِ عَذَابُ الدَّارَيْنِ وَ إِنْ أُمْهِلَ فِى الدُّنْيَا وَ أُخِّرَ عَنْهُ عَذَابُهَا كَانَ لَهُ فِى الْآخِرَهِ مِنْ عَجَائِبِ الْعَذَابِ وَ ضُرُوبِ الْعِقَابِ مَا يَوَدُّ لَوْ كَانَ فِى الدُّنْيَا مُسْلِماً وَ مَا لَا قَدْرَ لِنِعَمِ الدُّنْيَا الَّتِى كَانَتْ لَهُ عِنْدَ الْإِضَافَهِ إِلَى تِلْكَ الْبَلَايَا فَلَوْ أَنَّ أَحْسَنَ النَّاسِ نَعِيماً فِى الدُّنْيَا وَ أَطْوَلَهُمْ فِيهَا عُمُراً مِنْ مُخَالِفِينَا غُمِسَ يَوْمَ الْقِيَامَهِ فِى النَّارِ غَمْسَهً ثُمَّ سُئِلَ هَلْ لَقِيتَ نَعِيماً قَطُّ لَقَالَ لَا وَ لَوْ أَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَيْشاً فِى الدُّنْيَا وَ أَعْظَمَهُمْ بَلَاءً مِنْ مُوَافِقِينَا وَ شِيعَتِنَا غُمِسَ يَوْمَ الْقِيَامَهِ فِى الْجَنَّهِ غَمْسَهً ثُمَّ سُئِلَ لَقِيتَ بُؤْساً قَطُّ لَقَالَ لَا فَمَا ظَنُّكُمْ بِنَعِيمٍ وَ بُؤْسٍ هَذِهِ صِفَتُهُمَا فَذَلِكَ النَّعِيمُ فَاطْلُبُوهُ وَ ذَلِكَ الْعَذَابُ فَاتَّقُوهُ.

**[ترجمه]تفسير امام حسن عسكرى: رسول خدا صلّى‌اللّه‌عليه‌وآله فرمود: «شگفتا بر بنده مومن شيعه محمد و على عليهماالسلام، كه اگر در دنيا بر دشمنانش پيروز شود خير دو جهان را مى‌برد، و اگر در دنيا محنت كشد، در ديگرسرا پس اندازى دارد كه محنت دنيايش در برابر آن همه نعمت ديگرسرا ارزشى ندارد؛ و همچنين، شگفتا از بنده مخالف با خانواده ما، كه اگر در دنيا سركوب شود و در برابر مومنان شكست بخورد، عذاب دو جهان را مى برد، و اگر مهلت يابد و عذاب او پس افتد، در ديگرسرا عذاب‌هاى عجيب و كيفرهاى گوناگون مى‌كشد كه آرزو كند كاش در دنيا مسلمان بود، و نعمت‌هاى دنيا در برابر آن عذاب‌ها ارجى ندارند.

اگر خوش نعمت ترين مردم دنيا و پرعمرترين مخالفان، در روز رستاخيز يك بار در دوزخ فرو شود و از او پرسند آيا نعمتى را برخوردى؟ مى گويد: «نه.» و اگر بدزندگانى ترين مردم دنيا و بلا-كش ترين آنها، از موافقان و شيعيان ما، در روز رستاخيز يك بار به بهشت داخل شود و از او بپرسند: «سختى ديده اى هرگز؟» البته مى گويد: «نه.» پس، چه گمان داريد درباره نعمت

و عذابی که چنین باشند؟ این است نعمت، آن را بجویید، و این است عذاب، از آن پرهیزید.»

**[ترجمه]

«۵۰»

جا، [المَجالسُ لِلْمُفِيدِ] عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ عِيسَى عَنِ الْأَهْوَازِيِّ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَيْرٍ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنِ الْحَكَمِ بْنِ عُتَيْبَةَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا كَثُرَتْ ذُنُوبُهُ وَ لَمْ يَكُنْ عِنْدَهُ مَا يُكَفِّرُهَا ابْتَلَاهُ اللَّهُ تَعَالَى بِالْحُزْنِ لِيُكَفِّرَ عَنْهُ ذُنُوبَهُ (۲).

محص، [التمحيص] عن الحكم: مثله.

ص: ۲۳۴

۱- ۱. تفسير الإمام صلوات الله عليه ذيل تفسير البسمله.

۲- ۲. مجالس المفيد ص ۲۲ تحت الرقم: ۳.

**[ترجمه]مجالس مفید: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «چون گناه بنده زیاد شود و وسیله جبران نداشته باشد، خدا او را به اندوه دچار می کند تا کفاره گناهانش شود.» - . مجالس مفید : ۲۲ شماره ۳ -

**[ترجمه]

«۵۱»

جا، [المجالس للمفيد] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ طَاهِرٍ الْمُوسَوِيِّ عَنِ ابْنِ عُقْدَةَ عَنْ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ سُلَيْمَانَ الْقُمِّيِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَقُولُ: إِنْ كَانَ النَّبِيُّ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ لَيُبْتَلَى بِالْجُوعِ حَتَّى يَمُوتَ جُوعاً وَ إِنْ كَانَ النَّبِيُّ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ لَيُبْتَلَى بِالْعَطَشِ حَتَّى يَمُوتَ عَطَشاً وَ إِنْ كَانَ النَّبِيُّ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ لَيُبْتَلَى بِالْعَرَاءِ حَتَّى يَمُوتَ عُرْيَاناً وَ إِنْ كَانَ النَّبِيُّ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ لَيُبْتَلَى بِالسُّقْمِ وَ الْأَمْرَاضِ حَتَّى تُتْلِفَهُ وَ إِنْ كَانَ النَّبِيُّ لَيَأْتِي قَوْمَهُ فَيَقُومُ فِيهِمْ يَأْمُرُهُمْ بِطَاعَةِ اللَّهِ وَ يَدْعُوهُمْ إِلَى تَوْحِيدِ اللَّهِ وَ مَا مَعَهُ مَبِيتُ لَيْلَةٍ فَمَا يَتْرُكُونَهُ يَفْرُغُ مِنْ كَلَامِهِ وَ لَا يَسْتَمِعُونَ إِلَيْهِ حَتَّى يَقْتُلُوهُ وَ إِنَّمَا يَبْتَلِي اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى عِبَادَهُ عَلَى قَدْرِ مَنَازِلِهِمْ عِنْدَهُ (۱).

**[ترجمه]مجالس مفید: از احمد بن سلیمان قمی روایت شده است: «شنیدم امام صادق علیه السلام می‌فرمود: «به راستی، پیغمبری بوده که از گرسنگی بمیرد؟ به راستی، پیغمبری دچار تشنگی شده تا از آن بمیرد، به راستی، پیغمبری دچار برهنگی شده تا از لختی بمیرد، به راستی، پیغمبری بوده که از درد و بیماری‌ها نابود شده باشد؟ به راستی، پیغمبری بوده که نزد مردمش می آمد و به کار آنها داخل می‌شد، می‌فرمود: «خدا را فرمانبرند و آنها را به یگانه پرستی دعوت می کرد، و خوابگاه شبانه نداشت و نمی گذاشتند سخن خود را پایان دهد و از او نمی‌شنیدند تا او را می کشتند، و همانا خدای تبارک و تعالی بنده هایش را به اندازه مقامی که نزد او دارند گرفتار بلا می کند.» - . مجالس مفید : ۳۱ شماره ۵ -

**[ترجمه]

«۵۲»

جا، [المجالس للمفيد] عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ(۲) عَنْ أَبِيهِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ عِيسَى عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ ابْنِ عَطِيَّةَ عَنِ ابْنِ فَرْقَدٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ فِيمَا نَاجَى اللَّهُ بِهِ مُوسَى بْنَ عِمْرَانَ أَنْ يَا مُوسَى مَا خَلَقْتُ خَلْقاً هُوَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ عَبْدِيَ الْمُؤْمِنِ وَ إِنِّي إِنَّمَا ابْتَلَيْتُهُ لِمَا هُوَ خَيْرٌ لَهُ وَ أَنَا أَعْلَمُ بِمَا يُصْلِحُ عَبْدِي فَلْيَصْبِرْ عَلَى بَلَائِي وَ لْيَشْكُرْ نَعْمَائِي وَ لْيَرْضَ بِقَضَائِي أَكْتُبْهُ فِي الصِّدِّيقِينَ عِنْدِي إِذَا عَمِلَ بِمَا يُرْضِينِي وَ أَطَاعَ أَمْرِي (۳).

**[ترجمه]مجالس مفید: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «خدا در مناجات به موسی بن عمران فرمود: ای موسی، آفریده ای نیافریدم دوست‌تر نزد خود از بنده مومنم، و راستش او را گرفتار می‌کنم به آنچه خیر او است؛ من داناترم به آنچه صلاح بنده ام باشد، باید بر بلایم شکیبا و بر نعمتم شاکر باشد و به قضایم راضی، او را در صدیقان نزد خود می نویسم چون کار مورد پسند مرا کند و فرمانم را ببرد.» - . مجالس مفید : ۶۳ شماره ۱۱ -

**[ترجمه]

«۵۳»

ضه، [روضه الواعظین] قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا كَثُرَتْ ذُنُوبُهُ وَ لَمْ يَجِدْ مَا يُكَفِّرُهَا بِهِ ابْتَلَاهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِالْحُزْنِ فِی الدُّنْيَا لِيُكَفِّرَهَا بِهِ فَإِنْ فَعَلَ ذَلِکَ بِهِ وَ إِلَّا فَعَذَّبَهُ فِی قَبْرِهِ لِيَلْقَاهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ يَوْمَ يَلْقَاهُ وَ لَيْسَ شَیْ ءٌ يَشْهَدُ عَلَيْهِ بِشَیْ ءٍ مِنْ ذُنُوبِهِ.

**[ترجمه]مجالس مفید: امام صادق علیه‌السلام فرمود: چون گناه بنده بسیار شد و نزد وی چیزی که کفاره گناهش شود وجود نداشت، خداوند او را در دنیا به اندوه مبتلا می سازد تا کفاره گناهش شود. و اگر آن را نمود، چه بهتر، وگرنه او را در گورش عذاب می‌کند تا خدای عزوجل روبرو شود با او در روز برخورد، و چیزی گواه گناهی بر او نباشد.»

**[ترجمه]

«۵۴»

جع، [جامع الأخبار] قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلامَلِیٌّ علیه السلام. الْجَزَعُ عِنْدَ الْبَلَاءِ تَمَامُ الْمِحْنَهِ.

وَ قَالَ ع (۴): إِنَّ الْبَلَاءَ لِلظَّالِمِ أَدَبٌ وَ لِلْمُؤْمِنِ امْتِحَانٌ وَ لِلْأَنْبِيَاءِ دَرَجَهٌ وَ لِلْأَوْلِيَاءِ كَرَامَهٌ.

ص: ۲۳۵

۱- ۱. مجالس المفید ص ۳۱ تحت الرقم: ۵.

۲- ۲. هو أحمد بن محمّد بن الحسن بن الولید.

۳- ۳. مجالس المفید ص ۶۳ تحت الرقم: ۱۱.

۴- ۴. فی المصدر: و قال النبیّ صلّی اللّه علیه و آله.

وَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله (۱): مَنِ ابْتُلِیَ فَصَبَرَ وَ أُعْطِیَ فَشَكَرَ وَ ظَلَمَ فَغَفَرَ وَ ظَلَمَ فَاسْتَغْفَرَ قَالُوا مَا بَالُهُ قَالَ أُولئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَ هُمْ مُهْتَدُونَ.

وَ قَالَ علیه السلام: إِنَّ اللَّهَ يَتَعَاهَدُ وَلِيَّهُ بِالْبَلَاءِ كَمَا يَتَعَاهَدُ الْمَرِيضَ أَهْلُهُ بِالدَّوَاءِ وَ إِنَّ اللَّهَ لَيَحْمِی عَبْدَهُ الدُّنْيَا كَمَا يُحْمَى الْمَرِيضُ الطَّعَامَ.

وَ رُوِیَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ قَالَ: إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ خَيْراً ابْتَلَاهُمْ.

وَ عَنْ أَبِی هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: لَا يَزَالُ الْبَلَاءُ فِی الْمُؤْمِنِ وَ الْمُؤْمِنَةِ فِی جَسَدِهِ وَ مَالِهِ وَ وُلْدِهِ حَتَّى يَلْقَى اللَّهَ وَ مَا عَلَيْهِ مِنْ خَطِيئَةٍ.

وَ قَالَ علیه السلام: لَيَوَدَّنَّ أَهْلُ الْعَافِيَهِ يَوْمَ الْقِيَامَهِ أَنَّ جُلُودَهُمْ قُرِضَتْ بِالْمَقَارِيضِ لِمَا يَرَوْنَ مِنْ ثَوَابِ أَهْلِ الْبَلَاءِ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى يَا دَاوُدُ قُلْ لِعِبَادِی يَا عِبَادِی مَنْ لَمْ يَرْضَ بِقَضَائِی وَ لَمْ يَشْكُرْ نَعْمَائِی وَ لَمْ يَصْبِرْ عَلَى بَلَائِی فَلْيَطْلُبْ رَبّاً سِوَائِی.

وَ قَالَ الْبَاقِرُ علیه السلام: يَا بُنَیَّ مَنْ كَتَمَ بَلَاءً ابْتُلِیَ بِهِ مِنَ النَّاسِ وَ شَكَا ذَلِكَ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ كَانَ حَقّاً عَلَى اللَّهِ أَنْ يُعَافِيَهُ مِنْ ذَلِكَ الْبَلَاءِ قَالَ علیه السلام يُبْتَلَى الْمَرْءُ عَلَى قَدْرِ حُبِّهِ.

وَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مَا مِنْ عَبْدٍ أُرِيدُ أَنْ أُدْخِلَهُ الْجَنَّهَ إِلَّا ابْتَلَيْتُهُ فِی جَسَدِهِ فَإِنْ كَانَ ذَلِكَ كَفَّارَةً لِذُنُوبِهِ وَ إِلَّا ضَيَّقْتُ عَلَيْهِ فِی رِزْقِهِ فَإِنْ كَانَ ذَلِكَ كَفَّارَةً لِذُنُوبِهِ وَ إِلَّا شَدَّدْتُ عَلَيْهِ الْمَوْتَ حَتَّى يَأْتِيَنِی وَ لَا ذَنْبَ لَهُ ثُمَّ أُدْخِلُهُ الْجَنَّهَ وَ مَا مِنْ عَبْدٍ أُرِيدُ أَنْ أُدْخِلَهُ النَّارَ إِلَّا صَحَّحْتُ جِسْمَهُ فَإِنْ كَانَ ذَلِكَ تَمَاماً لِطَلِبَتِهِ وَ إِلَّا آمَنْتُ [خَوْفَهُ] لَهُ وَ عَنْ سُلْطَانِهِ فَإِنْ كَانَ ذَلِكَ تَمَاماً لِطَلِبَتِهِ وَ إِلَّا هَوَّنْتُ عَلَيْهِ الْمَوْتَ حَتَّى يَأْتِيَنِی وَ لَا حَسَنَهَ لَهُ ثُمَّ أَدْخَلْتُهُ النَّارَ.

وَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى لَيَتَعَاهَدُ الْمُؤْمِنَ بِالْبَلَاءِ إِمَّا بِمَرَضٍ فِی جَسَدِهِ أَوْ بِمُصِيبَهٍ فِی أَهْلٍ أَوْ مَالٍ أَوْ مُصِيبَهٍ مِنْ مَصَائِبِ الدُّنْيَا

۱- ۱. فی المصدر: و قال علیه السلام.

لِيَأْجُرَهُ عَلَيْهَا.

وَ قَالَ علیه السلام: مَا مِنْ مُؤْمِنٍ إِلَّا وَ هُوَ يُذَكَّرُ فِی كُلِّ أَرْبَعِينَ يَوْماً بِبَلَاءٍ إِمَّا فِی مَالِهِ أَوْ فِی وَلَدِهِ أَوْ فِی نَفْسِهِ فَيُؤْجَرُ عَلَيْهِ أَوْ هَمٍّ لَا يَدْرِی مِنْ أَيْنَ هُوَ.

وَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ فِی الْجَنَّهِ لَمَنْزِلَهً لَا يَبْلُغُهَا الْعَبْدُ إِلَّا بِبَلَاءٍ فِی جَسَدِهِ.

وَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: خَرَجَ مُوسَی علیه السلام فَمَرَّ بِرَجُلٍ مِنْ بَنِی إِسْرَائِيلَ فَذَهَبَ بِهِ حَتَّی خَرَجَ إِلَی الظَّهْرِ فَقَالَ لَهُ اجْلِسْ حَتَّی أَجِيئَكَ وَ خَطَّ عَلَيْهِ خَطَّهً ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ إِلَی السَّمَاءِ فَقَالَ إِنِّی اسْتَوْدَعْتُكَ صَاحِبِی وَ أَنْتَ خَيْرُ مُسْتَوْدَعٍ ثُمَّ مَضَی فَنَاجَاهُ اللَّهُ بِمَا أَحَبَّ أَنْ يُنَاجِيَهُ ثُمَّ انْصَرَفَ نَحْوَ صَاحِبِهِ فَإِذَا أَسَدٌ قَدْ وَثَبَ عَلَيْهِ فَشَقَّ بَطْنَهُ وَ فَرَثَ لَحْمَهُ وَ شَرِبَ دَمَهُ قُلْتُ وَ مَا فَرْثُ اللَّحمِ قَالَ قَطْعُ أَوْصَالِهِ فَرَفَعَ مُوسَی رَأْسَهُ فَقَالَ يَا رَبِّ اسْتَوْدَعْتُكَ وَ أَنْتَ خَيْرُ مُسْتَوْدَعٍ فَسَلَّطْتَ عَلَيْهِ شَرَّ كِلَابِكَ فَشَقَّ بَطْنَهُ وَ فَرَثَ لَحْمَهُ وَ شَرِبَ دَمَهُ فَقِيلَ يَا مُوسَی إِنَّ صَاحِبَكَ كَانَتْ لَهُ مَنْزِلَهٌ فِی الْجَنَّهِ لَمْ يَكُنْ يَبْلُغُهَا إِلَّا بِمَا صَنَعْتُ بِهِ انْظُرْ وَ كَشَفَ لَهُ الْغِطَاءَ فَنَظَرَ مُوسَی فَإِذَا مَنْزِلٌ شَرِيفٌ فَقَالَ رَبِّ رَضِيتُ.

وَ عَنِ الْكَاظِمِ علیه السلام قَالَ: لَنْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ حَتَّی تَعُدُّوا الْبَلَاءَ نِعْمَهً وَ الرَّخَاءَ مُصِيبَهً وَ ذَلِكَ أَنَّ الصَّبْرَ عِنْدَ الْبَلَاءِ أَعْظَمُ مِنَ الْغَفْلَهِ عِنْدَ الرَّخَاءِ.

قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله: لَا تَكُونُ مُؤْمِناً حَتَّی تَعُدَّ الْبَلَاءَ نِعْمَهً وَ الرَّخَاءَ مِحْنَهً لِأَنَّ بَلَاءَ الدُّنْيَا نِعْمَهٌ فِی الْآخِرَهِ وَ رَخَاءَ الدُّنْيَا مِحْنَهٌ فِی الْآخِرَهِ.

وَ عَنْ أَبِی الْجَارُودِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالُوا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا قَارَفَ الذُّنُوبَ ابْتُلِیَ بِهَا بِالْفَقْرِ فَإِنْ كَانَ فِی ذَلِكَ كَفَّارَهٌ لِذُنُوبِهِ وَ إِلَّا ابْتُلِیَ بِالْمَرَضِ فَإِنْ كَانَ فِی ذَلِكَ كَفَّارَهٌ لِذُنُوبِهِ وَ إِلَّا ابْتُلِیَ بِالْخَوْفِ مِنَ السُّلْطَانِ يَطْلُبُهُ فَإِنْ كَانَ ذَلِكَ كَفَّارَهً لِذُنُوبِهِ وَ إِلَّا ضُيِّقَ عَلَيْهِ عِنْدَ خُرُوجِ نَفْسِهِ حَتَّی يَلْقَی اللَّهَ حِينَ يَلْقَاهُ وَ مَا لَهُ مِنْ ذَنْبٍ يَدَّعِيهِ عَلَيْهِ فَيَأْمُرُ بِهِ إِلَی الْجَنَّهِ وَ إِنَّ الْكَافِرَ وَ الْمُنَافِقَ لَيُهَوَّنُ عَلَيْهِمَا خُرُوجُ أَنْفُسِهِمَا حَتَّی يَلْقَيَا اللَّهَ حِينَ

يَلْقَيَانِهِ وَ مَا لَهُمَا عِنْدَهُ مِنْ حَسَنَةٍ يَدَّعِيَانِهَا عَلَيْهِ فَيَأْمُرُ بِهِمَا إِلَى النَّارِ.

وَ عَنْهُ علیه السلام قَالَ: كُلَّمَا ازْدَادَ الْعَبْدُ إِيمَاناً ازْدَادَ ضِيقاً فِي مَعِيشَتِهِ (۱).

**[ترجمه]جامع الاخبار: امیر مومنان علیه‌السلام فرمود:

«بیتابی در هنگام بلا، فزونی بر محنت باشد.»

و فرمود: «به راستی، بلا برای ستمکار تأدیبی است، و برای مومن آزمایشی، و برای پیمبران درجه ای، و برای اولیا، کرامت.»

و رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «هر کس بلاـ دید و صبر کرد، نعمت یافت و شکر کرد، مورد ستم قرار گرفت و گذشت، ستم کرد و آمرزش خواست...» گفتند چه شود با او؟» فرمود: «آنانند که آسوده اند و ره یافته اند.» و فرمود: «به راستی، خدا احوالپرسی کند از دوستش با بلا، چنانچه احوالپرسی می‌کند بیمار را خاندانش با دارو، و راستی که خدا پرهیز می‌دهد بنده اش را از دنیا، چنانچه پرهیز می‌دهند بیمار را از خوراک [ناسازگار].»

و در روایت انس فرمود: «چون خدا خیر مرد را بخواهد، به او بلا می‌دهد.»

و رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله در روایت ابی‌هریره فرمود: «پیوسته بلا در تن و مال و فرزند مرد و زن مومن باشد، تا حضور در پیشگاه خدا، بیگناه.»

و رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «عافیت‌داران دنیا در روز رستاخیز، دوست می‌دارند که پوستشان مقراض شده بود در برابر آنچه که می‌بینند از ثواب بلاکشان؛ و خدای تعالی فرمود: {ای داود، به بنده هایم بگو: هر کس نپسندد قضایم، و شکر نکند نعمت‌هایم را، و صبر نداشته باشد بر بلایم، بجوید پروردگاری جز من.»}

امام باقر علیه‌السلام فرمود: «پسر جانم، هر کس بلایی دید و از مردم نهان داشت، و به همان خدای عزوجل شکوه کرد، بر خدا است که او را از آن بلا برهاند.» همچنین فرمود: «هر کس به اندازه دوستی خود گرفتار می شود.»

رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود:)«خدای عزوجل فرموده: «بنده ای نباشد که بخواهم به بهشتش ببرم، مگر اینکه به تنش بلا بدهم، که آن کفاره گناهش گردد، وگرنه روزیش را کم می‌کنم که کفاره گناهش شود، وگرنه جانش را سخت می گیرم تا نزدم آید بیگناه، و به بهشتش می‌برم، و بنده ای نباشد که به دوزخش ببرم، مگر اینکه تندرستش بدارم. و اگر همان خواسته او است، وگرنه او را آسوده و از سوی سلطانش در او آسایش باشد، و اگر همان خواسته او است، و گرنه جانش را آسان بگیرم، تا نزد من آید بی حسنه، آنگاه او را به دوزخ ببرم.»

از امام صادق علیه‌السلام روایت شده است: «خدای تبارک و تعالی بنده خود را با بلا می‌آزماید؛ یا با بیماری تنش، یا آسیب در اهل یا مالش، یا آسیبی از آسیب‌های دنیا، تا به این وسیله به او ثواب بدهد.» همچنین، امام علیه‌السلام فرمود: «مومنی نباشد مگر اینکه در هر چهل روز با بلاـ یادآوری شود؛ در مال یا جان یا فرزندش، تا اجر ببرد، یا اندوهی ببیند که نداند از

کجاست؟»

و از آن حضرت علیه‌السلام روایت شده است: «در بهشت مقامی است که بنده به آن نمی‌رسد مگر با بلای در تنش.» و از امام باقر علیه‌السلام روایت شده است: «موسی بیرون آمد و به مردی اسرائیلی گذر کرد، و او را با خود برد تا ظهر شد و به او فرمود: «بنشین تا نزد تو آیم.» و خطی بر او کشید، و سر به آسمان برداشت و گفت: «من یار خود را به تو سپردم که بهترین امانت‌داری.» آنگاه رفت، و خدا با او راز گفت به آنچه می‌خواست، سپس پیش یارش برگشت، و به ناگاه شیری بر او حمله برد و شکمش را درید و رگ‌های گوشتش را برید و خونش را نوشید. موسی سر برآورد و گفت: «پروردگارا، به تو سپردمش که بهترین امانت‌داری، و تو بدترین سگ‌های خود را بر او چیره کردی تا شکمش را درید و رگ‌های گوشتش را برید و خونش را نوشید.» فرمود: «ای موسی، یارت مقامی در بهشت داشت که به آن نمی‌رسید جز با این کاری که با او کردم... حالا بنگر!» و پرده برداشتند و موسی مقام شریفی را دید و گفت: «پروردگارا خشنودم.»

امام کاظم علیه‌السلام فرمود: «مومن نباشید تا هنگامی که بلا را نعمت بشمارید، و خوشی را محنت، زیرا صبر در بلا بزرگ‌تر است از غفلت در خوشی.»

رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «چون مومن آلوده به گناه شود، گرفتار فقر می‌گردد، و اگر همان کفاره گناهش باشد فبها، وگرنه بیمار می‌شود، و اگر همان کفاره گناهش گردد فبها، وگرنه دچار ترس از سلطان می‌شود که او را دنبال می‌کند، و اگر همان کفاره گناه او گردد فبها، وگرنه جانش به سختی گرفته می‌شود تا با خدا روبرو شود هنگام برخوردش، و بیگناهی است که بر او دعوی می‌کند، و او را به بهشت می‌برد؛ و جان گرفتن بر کافر و منافق آسان می‌گردد تا با خدا روبرو شوند هنگام برخوردش، و حسنه ای نباشد که از او اجرش را بخواهند و آنها را امر به دوزخ فرماید.» و از همان امام علیه‌السلام است: «هرچه ایمان بنده فزونی می‌یابد، زندگی بر او تنگ می‌آید.» - . جامع الاخبار : ۱۳۲ باب ۷۰ -

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس فرث الجله یفرث و یفرث نثر ما فیها و کبده یفرثها ضربها و هو حی کفرثها تفریثا فانفرثت کبده انتثرت (۲).

**[ترجمه]در قاموس آمده: «فرث الجلّه الفرث و یفرث»: پخش کرد هرچه در آن بود، و «فرث کبده یفرثها ضربها و هو حیّ»: در حالی که زنده بود به کبد او زد، مانند «فرّثها تفریثاً فانفرثت کبده»: یعنی پخش شد. - . قاموس ۱ : ۱۷۲ -

**[ترجمه]

«۵۵»

بشا، [بشاره المصطفی] عَنِ ابْنِ شَیْخِ الطَّائِفَهِ عَنْ أَبِیهِ عَنِ الْمُفِیدِ عَنْ زَیْدِ بْنِ مُحَمَّدٍ السُّلَمِیِّ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ الْحَکَمِ الْکِنْدِیِّ عَنْ

إِسْمَاعِيلَ بْنِ صَبِيحٍ عَنْ خَالِدِ بْنِ الْعَلَاءِ عَنِ الْمِنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: كُنْتُ جَالِساً مَعَ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الْبَاقِرِ علیه السلام إِذْ جَاءَهُ رَجُلٌ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ فَرَدَّ عَلَيْهِ السَّلَامَ فَقَالَ الرَّجُلُ كَيْفَ أَنْتُمْ فَقَالَ لَهُ مُحَمَّدٌ أَ وَ مَا آنَ لَكُمْ أَنْ تَعْلَمُوا كَيْفَ نَحْنُ إِنَّمَا مَثَلُنَا فِي هَذِهِ الْأُمَّةِ مَثَلُ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَانَ يُذَبَّحُ أَبْنَاؤُهُمْ وَ تُسْتَحْيَا نِسَاؤُهُمْ أَلَا وَ إِنَّ هَؤُلَاءِ يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَنَا وَ يَسْتَحْيُونَ نِسَاءَنَا زَعَمَتِ الْعَرَبُ أَنَّ لَهُمْ فَضْلًا عَلَى الْعَجَمِ فَقَالَ الْعَجَمُ وَ بِمَا ذَاكَ؟ قَالُوا كَانَ مُحَمَّدٌ مِنَّا عَرَبِيٌّ قَالُوا لَهُمْ صَدَقْتُمْ وَ زَعَمَتْ قُرَيْشٌ أَنَّ لَهَا فَضْلًا عَلَى غَيْرِهَا مِنَ الْعَرَبِ فَقَالَتْ لَهُمُ الْعَرَبُ مِنْ غَيْرِهِمْ وَ بِمَا ذَاكَ؟ قَالُوا كَانَ مُحَمَّدٌ قُرَشِيّاً قَالُوا لَهُمْ صَدَقْتُمْ فَإِنْ كَانَ الْقَوْمُ صَدَقُوا فَلَنَا فَضْلٌ عَلَى النَّاسِ لِأَنَّا ذُرِّيَّةُ مُحَمَّدٍ وَ أَهْلُ بَيْتِهِ خَاصَّةً وَ عِتْرَتُهُ لَا يَشْرَكُنَا فِي ذَلِكَ غَيْرُنَا فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ وَ اللَّهِ إِنِّي لَأُحِبُّكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ قَالَ فَاتَّخِذْ لِلْبَلَاءِ جِلْبَاباً فَوَ اللَّهِ إِنَّهُ لَأَسْرَعُ إِلَيْنَا وَ إِلَى شِيعَتِنَا مِنَ السَّيْلِ فِي الْوَادِي وَ بِنَا يُبْدَأُ الْبَلَاءُ ثُمَّ بِكُمْ وَ بِنَا يُبْدَأُ الرَّخَاءُ ثُمَّ بِكُمْ (۳).

**[ترجمه]بشاره المصطفی: از منهال بن عمرو روایت شده است: «با امام باقر علیه‌السلام نشسته بودم که مردی نزد آن حضرت آمد و بر او سلام کرد و پاسخش را داد و آن مرد گفت: «حال شما چگونه است؟» و آن حضرت فرمود: «آیا وقت آن نرسیده که بدانید حال ما چون است؟ همانا نمونه ما در این امت، نمونه زاده های اسرائیل است، که پسرانشان را سر می‌بریدند و زنانشان را زنده نگاه می‌داشتند. هلا، اینان هم پسران ما را سر می‌برند و زنان ما را زنده نگاه می‌دارند.» عرب گفتند که برتری دارند بر عجم، عجم گفتند: چرا؟ گفتند: «چون محمد صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله‌وسلم از ما است و عرب است.» گفتند: «راست گفتید. قریش گفتند برتری دارند بر دیگر عرب، افراد دیگری از عرب‌ها گفتند: «چرا؟» گفتند: «چون محمد از قریش است.» و گفتند: «راست گفتید.»

اگر آنها راست گفتند، پس ما برترین مردم هستیم، چون ما نژاد محمد و خاندان او و خاصان او و عترت او هستیم، و دیگری در این باره با ما شریک نیست.»

آن مرد گفت: «به خدا من شما خاندان را دوست دارم.» و آن حضرت فرمود: «پس آماده بلا باش، به خدا که آن شتابان‌تر است به سوی ما و شیعه ما، از سیلاب در وادی، و بلا برای ما آغاز می‌شود، آنگاه برای شما، و خوشی برای ما آغاز می شود سپس برای شماها.» - . بشاره المصطفی :۷ ۱۰ -

**[ترجمه]

بیان

قال الجوهری آن أینک أی حان حینک و آن لک أن تفعل کذا یئین أینا عن أبی زید أی حان مثل أنی لک و هو مقلوب منه (۴).

**[ترجمه]جوهری می گوید: «آن اینک»، یعنی «حان حینک»: زمان تو رسید؛ «و آن لک ان تفعل کذا یئین أیناً» ابوزید می... گوید: یعنی رسید زمانش، شد مانند آن «لک» و آن قلب شده از آن است. - . صحاح : ۲۰۷۶ -

**[ترجمه]

جع، [جامع الأخبار] قَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله: الدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَ جَنَّهُ الْكَافِرِ وَ قَالَ:

ص: ۲۳۸

۱- ۱. جامع الأخبار: ۱۳۲، الباب ۷۰.

۲- ۲. القاموس: ج ۱ ص ۱۷۲.

۳- ۳. بشاره المصطفی ص ۱۰۷.

۴- ۴. الصحاح ص ۲۰۷۶.

لَوْ كَانَ الْمُؤْمِنُ فِی جُحْرِ فَأْرَهٍ لَقَیَّضَ اللَّهُ فِیهِ مَنْ یُؤْذِیهِ وَ قَالَ الْمُؤْمِنُ مُکَفَّرٌ.

وَ رُوِیَ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ قَالَ: لَا یَکُونُ فِی الدُّنْیَا مُؤْمِنٌ إِلَّا وَ لَهُ جَارٌ یُؤْذِیهِ.

وَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مَا کَانَ وَ لَا یَکُونُ وَ لَا هُوَ کَائِنٌ-(۱) نَبِیٌّ وَ لَا مُؤْمِنٌ إِلَّا وَ لَهُ قَرَابَهٌ یُؤْذِیهِ أَوْ جَارٌ یُؤْذِیهِ (۲).

**[ترجمه]جامع الاخبار: پیغمبر صلّی‌اللّٰه‌علیه‌وآله فرمود: «دنیا زندان مومن است و بهشت کافر.» و فرمود: «اگر مومن در سوراخ موشی باشد، برپا دارد خدا در آنجا کسی را که آزارش بدهد.» و فرمود: «مومن مکفّر است.» (کفاره گناهانش داده شده است) - . جامع الاخبار : ۱۵۰ باب ۸۷ -

و از پیغمبر صلّی‌اللّٰه‌علیه‌وآله است که: «نباشد در دنیا مومنی، مگر اینکه همسایه ای دارد که او را بیازارد.»

و رسول خدا صلّی‌اللّٰه‌علیه‌وآله فرمود: «نبوده و نباشد و نخواهد بود پیغمبری یا مومنی مگر اینکه خویشی دارد که او را بیازارد، یا همسایه ای که او را آزار بدهد.»

**[ترجمه]

«۵۷»

ختص، [الإختصاص] عَنْ رِبْعِیٍّ عَنِ الْفُضَیْلِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: إِنَّ الشَّیَاطِینَ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ أَکْثَرُ مِنَ الزَّنَابِیرِ عَلَی اللَّحْمِ ثُمَّ قَالَ هَکَذَا بِیَدِهِ إِلَّا مَا دَفَعَ اللَّهُ (۳).

**[ترجمه]اختصاص: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «به راستی، شیطان‌های گرد مومن بیش از زنبورهای اطراف گوشت هستند - و آنگاه با دستش چنین اشاره کرد - جز آنچه خدا جلو گیرد.» - . اختصاص : ۳۰ -

**[ترجمه]

بیان

کأنه علیه السلام أشار إلی جهه السماء.

**[ترجمه]گویا آن حضرت به سوی آسمان اشاره کرده است.

**[ترجمه]

«۵۸»

ختص، [الإختصاص] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُوسَی عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ مِهْرَانَ عَنْ عَلِیِّ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ

أَبِی الْحَسَنِ مُوسَی بْنِ جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِنَّ الْأَنْبِیَاءَ وَ أَوْلَادَ الْأَنْبِیَاءِ وَ أَتْبَاعَ الْأَنْبِیَاءِ خُصُّوا بِثَلَاثِ خِصَالٍ السُّقْمِ فِی الْأَبْدَانِ وَ خَوْفِ السُّلْطَانِ وَ الْفَقْرِ (۴).

**[ترجمه]اختصاص: امام کاظم علیه‌السلام فرمود: «پیغمبران و فرزندانشان و پیروانشان را سه خصلت مخصوص باشد: بیماری در تن، ترس از سلطان و فقر و نداری.» - . اختصاص : ۲۱۳ -

**[ترجمه]

«۵۹»

محص، [التمحیص] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ هَمَّامٍ عَنِ الْحِمْیَرِیِّ عَنْ أَحْمَدَ وَ عَبْدِ اللَّهِ ابْنَیْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ ابْنِ رِئَابٍ وَ کَرَّامٍ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ کَانَ عَلِیٌّ علیه السلام یَقُولُ: إِنَّ الْبَلَاءَ أَسْرَعُ إِلَی شِیعَتِنَا مِنَ السَّیْلِ إِلَی قَرَارِ الْوَادِی (۵).

**[ترجمه]تمحیص: علی علیه‌السلام فرمود: «بلا در نزد شیعه، شتابان‌تر است از سیلاب در ته وادی.»

**[ترجمه]

«۶۰»

محص، [التمحیص] عَنْ کَثِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: الْجُوعُ وَ الْخَوْفُ أَسْرَعُ إِلَی شِیعَتِنَا مِنْ رَکْضِ الْبَرَاذِینِ.

**[ترجمه]تمحیص: امام صادق علیه السلام فرمود: «گرسنگی و ترس شتابان‌ترند به سوی شیعه ما از دویدن استرها.»

**[ترجمه]

بیان

الرکض تحریک الرجل و منه ارْکُضْ بِرِجْلِکَ (۶) و الدفع

۱- ۱. فی المصدر: و لیس بکائن.

۲- ۲. جامع الأخبار: ۱۵۰. الباب ۸۷.

۳- ۳. الاختصاص ص ۳۰.

۴- ۴. الاختصاص ص ۲۱۳.

٥- ٥. كتاب التمحيص مخطوط.

٦- ٦. ص: ٤٢.

و استحثاث الفرس للعدو و الهرب و العدو و ركض الفرس كعنى فركض هو عدا فهو راكض و مركوض ذكره الفيروزآبادى (۱).

**[ترجمه]«الركض»: يعنى تكان دادن پا؛ و از همين است «اركض برجلك»: با پايت بزن، و به معناى دفع هم مى آيد؛ و «استحثاث الفرس للعدد»: برانگيختن اسب براى دويدن؛ و «الدب»: فرار؛ و «العدد»: دويدن؛ و «ركض الفرس» مانند « فركض هو عدا»: دونده شد اسب، پس دويد. اسم فاعل و مفعول: «راكض و مركوض.» فيروزآبادى اينها را آورده است. - . قاموس ۲ : ۳۳۲ -

**[ترجمه]

«۶۱»

محص، [التمحيص] عَنْ أَبِى بَصِيرٍ عَنْ أَبِى عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: لَوْ أَنَّ مُؤْمِناً عَلَى لَوْحٍ فِى الْبَحْرِ لَقَيَّضَ اللَّهُ لَهُ مُنَافِقاً يُؤْذِيهِ.

جع، [جامع الأخبار] عنه عليه السلام: مثله (۲).

**[ترجمه]تمحيص: امام صادق عليه‌السلام فرمود: «اگر مومن بر تخته اى باشد و بر روى دريا، خدا فراهم كند دورويى را كه او را بيازارد.»

در جامع الاخبار حديثى مانند اين آمده است. - . جامع الاخبار : ۱۵۰ باب ۸۷ -

**[ترجمه]

«۶۲»

محص، [التمحيص] عَنْ أَبِى عُبَيْدَةَ الْحَذَّاءِ قَالَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عليه السلام: يَا زِيَادُ إِنَّ اللَّهَ يَتَعَهَّدُ عَبْدَهُ الْمُؤْمِنَ بِالْبَلَاءِ كَمَا يَتَعَهَّدُ الْغَائِبُ أَهْلَهُ بِالْهَدِيَّهِ وَ يَحْمِيهِ الدُّنْيَا كَمَا يَحْمِى الطَّبِيبُ الْمَرِيضَ.

**[ترجمه]تمحيص: امام باقر عليه‌السلام فرمود: «اى زياد، به راستى كه خدا مى‌نوازد بنده خود را با بلاء چنانچه مسافر خاندانش را با ارمغان، و پرهيز مى‌دهد او را از دنيا، چنانچه پزشك بيمار را.»

**[ترجمه]

«۶۳»

محص، [التمحيص] عَنْ زَيْدٍ الشَّحَّامِ عَنْ أَبِى عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: نِعْمَ جُرْعَهُ الْغَيْظِ لِمَنْ صَبَرَ عَلَيْهَا وَ إِنَّ عَظِيمَ الْأَجْرِ مَعَ عَظِيمِ الْبَلَاءِ وَ مَا أَحَبَّ اللَّهُ قَوْماً إِلَّا ابْتَلَاهُمْ.

**[ترجمه]تمحیص: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «چه خوب است جرعه‌ای خشم برای آن کس که بر آن می‌شکیبد، و راستی مزد بزرگ بر بلای بزرگ است، و دوست ندارد خدا مردمی را مگراینکه بلا به آنها بدهد.»

**[ترجمه]

«۶۴»

محص، [التمحيص] عَنْ طَلْحَةَ بْنِ زَيْدٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ: إِنَّ اللَّهَ جَعَلَ الْمُؤْمِنِينَ فِي دَارِ الدُّنْيَا غَرَضاً لِعَدُوِّهِمْ.

**[ترجمه]تمحیص: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «خدا مومنان را در دنیا هدف تیر دشمن ساخته است.»

**[ترجمه]

«۶۵»

محص، [التمحيص] عَنِ الثُّمَالِيِّ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: يَا أَبَا حَمْزَةَ مَا كَانَ وَ لَنْ يَكُونَ مُؤْمِنٌ إِلَّا وَ لَهُ بَلَايَا أَرْبَعٌ إِمَّا يَكُونُ لَهُ جَارٌ يُؤْذِيهِ أَوْ مُنَافِقٌ يَقْفُو أَثَرَهُ أَوْ مُنَافِقٌ يَرَى قِتَالَهُ جِهَاداً أَوْ مُؤْمِنٌ يَحْسُدُهُ ثُمَّ قَالَ أَمَا إِنَّهُ أَشَدُّ الْأَرْبَعَةِ عَلَيْهِ لِأَنَّهُ يَقُولُ فَيُصَدَّقُ عَلَيْهِ وَ يُقَالُ هَذَا رَجُلٌ مِنْ إِخْوَانِهِ فَمَا بَقَاءُ الْمُؤْمِنِ بَعْدَ هَذِهِ.

**[ترجمه]تمحیص: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «ای اباحمزه، نبوده و نیست مومنی مگر اینکه چهار بلا داشته باشد: یا همسایه ای که او را بیازارد، یا دورویی که دنبال او باشد، یا دورویی که کشتار با او را جهاد در راه خدا بشمارد، یا مومنی که بر او حسد برد.» آنگاه فرمود: «اما آن آخری از همه سخت تر است، چون می گوید و باور می شود بر زیان او و می گویند این خود از برادران او است، پس از این چه زیستی برای مومن باشد؟»

**[ترجمه]

«۶۶»

محص، [التمحيص] عَنِ ابْنِ أَبِي يَعْفُورٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: لَوْ يَعْلَمُ الْمُؤْمِنُ مَا لَهُ فِي الْمَصَائِبِ مِنَ الْأَجْرِ لَتَمَنَّى أَنْ يُقْرَضَ بِالْمَقَارِيضِ.

**[ترجمه]تمحیص: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «اگر مومن می‌دانست در آسیب‌ها چه ثوابی دارد، آرزو می کرد تا قیچی شود تنش با قیچی ها.»

**[ترجمه]

محص، [التمحیص] عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُبَارَكِ قَالَ سَمِعْتُ جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ علیهما السلام يَقُولُ: إِذَا أُضِيفَ الْبَلَاءُ إِلَى الْبَلَاءِ كَانَ مِنَ الْبَلَاءِ عَافِيَةٌ وَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ إِنْ

ص: ۲۴۰

۱- ۱. القاموس ج ۲ ص ۳۳۲.

۲- ۲. جامع الأخبار ص ۱۵۰ الباب: ۸۷.

أَصَابَكُمْ تَمْحِيصٌ فَاصْبِرُوا فَإِنَّمَا يَبْتَلِی اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَ لَمْ يَزَلْ إِخْوَانُكُمْ قَلِيلًا أَلَا وَ إِنَّ أَقَلَّ أَهْلِ الْمَحْشَرِ الْمُؤْمِنُونَ.

**[ترجمه]تمحیص: از عبداللّه بن مبارک روایت شده است: «شنیدم امام صادق علیه‌السلام می‌فرمود: «چون بلا را با بلا افزایند، از بلا عافیت باشد.»

و از امام صادق علیه‌السلام روایت شده است: «اگر آزمایشی به شما رسید شکیبا باشید، همانا خدا بلا دهد به مومنان، و پیوسته برادران شما اندکند. هلا، کمتر مردم محشر از مومنان هستند.»

**[ترجمه]

بیان

کان من البلاء عافیه لعل المعنی أن عند اشتداد البلاء و تواتره یرجی الفرج کما قال تعالی إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْراً(۱).

**[ترجمه]«بلا عافیت شود»: شاید مقصود این است که در سختی بلا و پیاپی بودنش امید گشایش می‌رود که خدا فرموده: «إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرا»، {راستی با دشواری آسانی است.} - . انشراح / ۵ -

**[ترجمه]

«۶۸»

محص، [التمحیص] عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَقُولُ: مَا مِنْ مُؤْمِنٍ إِلَّا وَ هُوَ يَذَّكَّرُ لِبَلَاءٍ يُصِيبُهُ فِی كُلِّ أَرْبَعِينَ يَوْماً أَوْ بِشَیْ ءٍ فِی مَالِهِ وَ وُلْدِهِ لِيَأْجُرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ أَوْ بِهَمٍّ لَا يَدْرِی مِنْ أَيْنَ هُوَ.

**[ترجمه]تمحیص: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «نباشد مومنی مگر اینکه یادآوری شود با بلایی که در هر چهل روز به او می‌رسد، یا به آنچه در مالش و برای فرزندش رخ می‌دهد، تا خدا با آن ثوابش دهد، یا به اندوهی که نداند از کجا است.»

**[ترجمه]

«۶۹»

محص، [التمحیص] عَنْ أَبِی الْحَسَنِ الْأَحْمَسِيِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِنَّ اللَّهَ لَيَتَعَهَّدُ عَبْدَهُ الْمُؤْمِنَ بِأَنْوَاعِ الْبَلَاءِ كَمَا يَتَعَهَّدُ أَهْلَ الْبَيْتِ سَيِّدُهُمْ بِطُرَفِ الطَّعَامِ.

**[ترجمه]تمحیص: رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «به راستی، خدا نوازش کند بنده مومنش را با هر نوع بلا، چنانچه نوازش می‌کند اهل خانه را آقای آنها با خوراک های خوب و تازه.»

**[ترجمه]

توضیح

الظاهر أن الأحمسی هو الحسین بن عثمان الثقه و أهل البیت بالنصب و سیدهم بالرفع و فی القاموس الطریف القریب من الثمر و غیره.

**[ترجمه]ظاهراً «أحمسی» همان حسین بن عثمان است که ثقه است و اهل البیت منصوب است، و «سیدهم» مرفوع است، و در قاموس آمده: «طریف»: میوه و یا چیز دیگری که غریب و نادر باشد.

**[ترجمه]

«۷۰»

محص، [التمحیص] عَنْ زُرَارَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَا أَفْلَتَ الْمُؤْمِنُ مِنْ وَاحِدَهٍ مِنْ ثَلَاثٍ وَ رُبَّمَا اجْتَمَعَتِ الثَّلَاثُ عَلَیْهِ إِمَّا أَنْ یَکُونَ مَعَهُ فِی الدَّارِ مَنْ یُغْلِقُ عَلَیْهِ الْبَابَ یُؤْذِیهِ أَوْ جَارٌ یُؤْذِیهِ أَوْ شَیْ ءٌ فِی طَرِیقِهِ وَ حَوَائِجِهِ یُؤْذِیهِ وَ لَوْ أَنَّ مُؤْمِناً عَلَی قُلَّهِ جَبَلٍ لَبَعَثَ اللَّهُ إِلَیْهِ شَیْطَاناً وَ یَجْعَلُ لَهُ مِنْ إِیمَانِهِ أُنْساً لَا یَسْتَوْحِشُ إِلَی أَحَدٍ.

**[ترجمه]تمحیص: امام صادق علیه‌السلام فرمود: « «مومن به در نمی‌رود از یکی از سه تا و بسا هر سه برای او فراهم شوند: یا شریک خانه ای دارد که در را به روی او می بندد و آزارش می‌دهد؛ یا همسایه ای که او را می‌آزارد؛ یا چیزی بر سر راه و نیازهایش او را می‌آزارد؛ و اگر مومنی بر سر کوهی باشد، خدا شیطان را بر او می گمارد و ایمانش را همدم او می‌سازد تا از کسی نهراسد.»

**[ترجمه]

«۷۱»

محص، [التمحیص] عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ أَشَدَّ النَّاسِ بَلَاءً الْأَنْبِیَاءُ ثُمَّ الَّذِینَ یَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِینَ یَلُونَهُمْ.

**[ترجمه]تمحیص: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «انبیا از همه مردم بلایشان سخت تر است، سپس کسانی که پس از آنان باشند، و آنگاه کسانی که پس از آنان باشند.»

**[ترجمه]

«۷۲»

محص، [التمحيص] عَنْ سَدِيرٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام هَلْ یَبْتَلِی اللَّهُ الْمُؤْمِنَ فَقَالَ وَ هَلْ یُبْتَلَی إِلَّا الْمُؤْمِنُ حَتَّی إِنَّ صَاحِبَ یَاسِینَ - قالَ یا لَیْتَ قَوْمِی یَعْلَمُونَ (۲) کَانَ مُکَنَّعاً قُلْتُ وَ مَا الْمُکَنَّعُ قَالَ کَانَ بِهِ جُذَامٌ.

ص: ۲۴۱

۱- ۱. الانشراح: ۵.

۲- ۲. یس: ۱۳۰.

**[ترجمه]تمحیص: از سدیر روایت شده است: «به امام صادق علیه‌السلام گفتم: «آیا خدا به مومن بلا می‌دهد؟» فرمود: «آیا کسی جز مومن بلا می‌کشد؟ تا آنجا که صاحب یس گفت: «قالَ یا لَیْتَ قَوْمِی یَعْلَمُون»، {کاش قومم می‌دانستند.} - . یس / ۲۶ - و او مکنع بود.» گفتم: «مکنع چیست؟» فرمود: «خوره داشت.»

**[ترجمه]

«۷۳»

محص، [التمحیص] عَنْ عُمَرَ بْنِ یَزِیدَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَا مِنْ مُؤْمِنٍ إِلَّا وَ بِهِ وَجَعٌ فِی شَیْ ءٍ مِنْ بَدَنِهِ لَا یُفَارِقُهُ حَتَّی یَمُوتَ یَکُونُ ذَلِکَ کَفَّارَةً لِذُنُوبِهِ.

**[ترجمه]تمحیص: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «مومنی نیست مگر اینکه دردی در تنش دارد که از او جدا نمی‌شود تا بمیرد، و این کفاره گناهان او است.»

**[ترجمه]

«۷۴»

محص، [التمحیص] عَنِ الْأَحْمَسِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: لَا تَزَالُ الْغُمُومُ وَ الْهُمُومُ بِالْمُؤْمِنِ حَتَّی لَا تَدَعَ لَهُ ذَنْباً.

وَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: لَا یَمْضِی عَلَی الْمُؤْمِنِ أَرْبَعُونَ لَیْلَةً إِلَّا عَرَضَ لَهُ أَمْرٌ یَحْزُنُهُ یُذَکِّرُهُ رَبَّهُ.

**[ترجمه]تمحیص: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «پیوسته غم‌ها و اندوه‌ها با مومن هستند تا گناهی از او باقی نگذارند.»

و از امام صادق علیه‌السلام روایت شده است: «بر مومن چهل شب نمی‌گذرد مگر اینکه پیشامدی اندوهبار برای او رخ بدهد، تا پروردگارش را به یادش آورد.»

**[ترجمه]

«۷۵»

محص، [التمحیص] عَنِ الْحَارِثِ بْنِ عُمَرَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: إِنَّ الْعَبْدَ الْمُؤْمِنَ لَیَهْتَمُّ فِی الدُّنْیَا حَتَّی یَخْرُجَ مِنْهَا وَ لَا ذَنْبَ لَهُ.

**[ترجمه]تمحیص: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «به راستی که بنده مومن در دنیا اندوه می‌خورد تا بیگناه از آن بیرون برود.»

**[ترجمه]

«۷۶»

محص، [التمحیص] عَنْ أَبِی بَصِیرٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: قَالَ اللَّهُ لَوْ لَا أَنْ یَجِدَ عَبْدِیَ الْمُؤْمِنُ فِی نَفْسِهِ لَعَصَّبْتُ الْمُنَافِقَ عِصَابَهً لَا یَجِدُ أَلَماً حَتَّی یَمُوتَ.

**[ترجمه]تمحیص: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «خدا فرموده: «اگر بنده مومنم در دل خود اندوه و خشم نمی‌خورد، سر منافق را با سربندی می‌بستم که دردی نچشد تا بمیرد.»

**[ترجمه]

بیان

فی النهایه فی حدیث الإیمان إنی سائلک فلا تجد علی أی لا تغضب من سؤالی یقال وجد علیه یجد وجدا و موجده.

**[ترجمه]در نهایه، در حدیث ایمان آمده است که من از تو می‌پرسم و بر من مشور؛ یعنی از پرسشم خشم مگیر. و گفته می شود: «وجد علیه یجد وجداً و موجده.»

**[ترجمه]

«۷۷»

محص، [التمحیص] عَنْ عَلِیٍّ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: الدُّنْیَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَ جَنَّهُ الْکَافِرِ فَأَمَّا الْمُؤْمِنُ فَیُرَوَّعُ فِیهَا وَ أَمَّا الْکَافِرُ فَیُمَتَّعُ فِیهَا.

**[ترجمه]تمحیص: رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «دنیا زندان مومن است و بهشت کافر؛ مومن در آن می‌هراسد و کافر از آن بهره می‌برد.»

**[ترجمه]

بیان

الروع الفزع کالارتیاع و التروع و الروعه الفزعه و راع أفزع کروع لازم متعد(۱).

**[ترجمه]«روع»: یعنی فزع و ترس، مانند «ارتیاع و تروّع». والروعه»: یعنی ترس. «وراع»: یعنی به فزع واداشت، و مانند «روّع» لازم و متعدّی می آید. - . قاموس ۳ : ۳۲ -

**[ترجمه]

«۷۸»

محص، [التمحیص] عَنْ أَبِی جَمِیلَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِنَّ الْعَبْدَ لَیَکْرُمُ عَلَی اللَّهِ تَعَالَی حَتَّی إِنَّهُ لَوْ سَأَلَهُ الدُّنْیَا وَ مَا فِیهَا أَعْطَاهُ إِیَّاهَا وَ لَمْ یَنْقُصْهُ ذَلِکَ وَ لَوْ سَأَلَهُ مِنَ الْجَنَّهِ شِبْراً حَرَمَهُ وَ إِنَّ اللَّهَ یَتَعَهَّدُ الْمُؤْمِنَ بِالْبَلَاءِ کَمَا یَتَعَهَّدُ الْغَائِبُ أَهْلَهُ بِالْهَدِیَّهِ وَ یَحْمِیهِ الدُّنْیَا کَمَا یَحْمِی الطَّبِیبُ الْمَرِیضَ.

**[ترجمه]تمحیص: امام باقر علیه‌السلام فرمود: بنده تا آنجا نزد خدای تعالی ارجمند می شود که اگر از او خواهش کند، دنیا و آنچه را که دارد به او می‌دهد و کم نمی گذارد، ولی اگر وجبی از بهشت را از او بخواهد، محرومش می‌سازد؛ و راستی که خدا مومن را با بلا می‌نوازد، چنانچه بنوازد مسافر خانواده اش را با هدیه و ارمغانی، و پرهیزش می‌دهد از دنیا، چنانچه پزشک، بیمار را.»

**[ترجمه]

بیان

الظاهر أنه سقط من صدر الخبر فقرات.

**[ترجمه]ظاهرا از آغاز خبر چند فقره افتاده است.

**[ترجمه]

«۷۹»

محص، [التمحیص] عَنْ أَبِی الْحَسَنِ علیه السلام قَالَ: الْمُؤْمِنُ بِعَرْضِ کُلِّ خَیْرٍ لَوْ قُطِعَ أَنْمُلَهً أَنْمُلَهً کَانَ خَیْراً لَهُ وَ لَوْ وُلِّیَ شَرْقَهَا وَ غَرْبَهَا کَانَ خَیْراً لَهُ.

ص: ۲۴۲

۱- ۱. القاموس ج ۳ ص ۳۲.

**[ترجمه]تمحیص: امـام کاظم علیه‌السـلام فرمود: «مومن در معرض هر خوبی است، اگر بنـد انگشت به بنـد انگشت تکه‌تکه شود، و اگر بر شرق و غرب عالم ولایت داشته باشد برای او خوب است.

**[ترجمه]

بیان

بعرض کـل خیر أی بمعرض کـل خیر و محـل عروضه و ظهـوره لو قطع أنمله أنمله فی المصـباح الأـنمله من الأصـابع العقـده و بعضـهم یقول الأنامـل رءوس الأصـابع و الأـنمله بفتـح الهمزه و فتـح المیم أکثر من ضـمها و ابن قتیبه یجعل المضـموم من لحن العوام و بعض المتأخرین من النحاه حکی تثلیث الهمزه مع تثلیث المیم فتصیر تسع لغات.

**[ترجمه]«بعرض کـل خیر»: یعنی در معرض هر گونه خوبی است و جایگـاه عرضه و ظهور خوبی است. «او قطع انمله انمله»: اگر بندبنـد انگشـتانش قطع شود. در مصـباح آمـده: «الاـ نمله من الاصـابع العقـده»: بنـد انگشـتان، و برخی می گوینـد: «انامـل» سرانگشـتان است و «انمله» - با فتح «همزه» و «میم» - بیشتر از مضـموم کردن آن است. ابن قتیبه «میم» مضموم را از اشتباه عوام می داند. برخی از متاخران نحویین، تلثیث «همزه» را با تثلیث «میم» حکایت کرده‌اند؛ پس، نُه لغت می شود.

**[ترجمه]

و أقول

کان المعنی قطع جمیع بدنه بمقدار الأنمله و کون المراد قطع أنامل یدیه و رجلیه تدریجا بعید.

**[ترجمه]گویا مقصود این است که تمام تنش به این اندازه تکه‌تکه شود؛ و تنها بریدن بند انگشتان دست‌ها و پاها، به تدریج و کم‌کم، دور از ظاهر خبر است.

**[ترجمه]

«۸۰»

محص، [التمحیص] عَنْ عِیسَـی بْنِ أَبِی مَنْصُورٍ عَنْ أَبِی عَبْـدِ اللَّهِ علیه السـلام قَـالَ: إِنَّ اللَّهَ یَـذُودُ الْمُؤْمِنَ عَمَّا یَشْـتَهِیهِ کَمَـا یَـذُودُ أَحَدُکُمُ الْغَرِیبَ عَنْ إِبِلِهِ لَیْسَ مِنْهَا.

**[ترجمه]تمحیص: امام صادق علیه‌السـلام فرمود: «خـدا دور می کند مومن را از دلخواهش، چنانچه یکی از شـما عرب‌ها شتر بیگانه را از شترانش.»

**[ترجمه]

بیان

فی المصباح ذاد الراعی إبله عن الماء ذودا و ذیادا منعها.

**[ترجمه]فی المصباح ذاد الراعی إبله عن الماء ذودا و ذیادا منعها.

**[ترجمه]

«۸۱»

محص، [التمحیص] عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِنَّ الْعَبْدَ الْمُؤْمِنَ لَیَطْلُبُ الْإِمَارَهَ وَ التِّجَارَهَ حَتَّی إِذَا أَشْرَفَ مِنْ ذَلِکَ عَلَی مَا کَانَ یَهْوَی بَعَثَ اللَّهُ مَلَکاً وَ قَالَ لَهُ عُقْ عَبْدِی وَ صُدَّهُ عَنْ أَمْرٍ لَوِ اسْتَمْکَنَ مِنْهُ أُدْخَلَهُ النَّارَ فَیُقْبِلُ الْمَلَکُ فَیَصُدُّهُ بِلُطْفِ اللَّهِ فَیُصْبِحُ وَ هُوَ یَقُولُ لَقَدْ دُهِیتُ وَ مَنْ دَهَانِی فَعَلَ اللَّهُ بِهِ وَ فَعَلَ وَ مَا یَدْرِی أَنَّ اللَّهَ النَّاظِرُ لَهُ فِی ذَلِکَ وَ لَوْ ظَفِرَ بِهِ أَدْخَلَهُ النَّارَ.

**[ترجمه]تمحیص: رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «بنده مومن به دنبال فرمان‌فرمایی و بازرگانی است و چون به آن دست یابد، آن چنان که دلخواه او است، خدای سبحان فرشته ای می‌فرستد و به او می‌فرماید: «باز دار بنده ام را و راه او را ببند از کاری که اگر بر آن چیره شود او را به دوزخ می‌برد.» و فرشته می‌پذیرد و جلو او را به نرمی می گیرد و آن بنده، شب را صبح می کند و می گوید: «بلا گیر شدم و هر کس مرا بلا گیر کرد، خدایش چنین و چنان کند.» و نمی‌داند که خدا در کار او نظر کرده، و اگر پیروز می‌شد به دوزخ می‌رفت.»

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس دهاه دهیا و دهاه أصابه بداهیه و هی الأمر العظیم (۱) و فعل الله به و فعل کنایه عن شتم کثیر و دعاء علیه بالسوء.

**[ترجمه]در قاموس آمده: «دهاه دهیاً و دهّاه»: داهیه ای به او زد؛ و داهیه همان کار بزرگ است. - . قاموس ۴ : ۳۲۹ - «خدا به او چنین و چنان کند»: کنایه از دشنام بسیار و نفرین بر او است.

**[ترجمه]

«۸۲»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] عَنْ جَمَاعَهٍ عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ الرَّزَّازِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَیْنِ بْنِ أَبِی الْخَطَّابِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ أَبِی حَمْزَهَ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ مُوسَی بْنِ جَعْفَرٍ علیهما السلام قَالَ: مَثَلُ الْمُؤْمِنِ مَثَلُ کَفَّتَیِ الْمِیزَانِ

كُلَّمَا زِيدَ فِي إِيمَانِهِ زِيدَ فِي بَلَائِهِ لِيَلْقَى اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لَا خَطِيئَةَ لَهُ (۲).

ص: ۲۴۳

۱- ۱. القاموس ج ۴ ص ۳۲۹، و فيه: دهاه دهيا و دهاه: نسبه الى الدهاء، أو عابه و تنقصه، أو أصابه بداهيه إلخ.

۲- ۲. أمالى الشيخ ج ۲ ص ۲۴۴.

محص، [التمحيص] عن علی بن أبی حمزه عنه علیه السلام: مثله (۱)

جع، [جامع الأخبار] عنه علیه السلام: مثله.

**[ترجمه]امـالی طوسـی: امـام کـاظم علیه‌السـلام فرمـود: «نمونه مومن چون دو کفه ترازو است، هر چه ایمـانش فزونی یابـد، بلایش فزون‌تر می‌شود، تا در پیشگاه خدای عزوجل حاضر شود، بی گناه.» - . امالی شیخ ۲ : ۲۴۴ -

در تمحیص، حدیثی مانند این آمده است.

در جامع الاخبار نیز حدیثی مانند این آمده است. - . جامع الاخبار: ۱۳۴ -

**[ترجمه]

«۸۳»

کِتَابُ الْإِمَامَهِ وَ التَّبْصِرَهِ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنِ النَّوْفَلِیِّ عَنِ السَّکُونِیِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: السُّقْمُ یَمْحُو الذُّنُوبَ وَ قَالَ صلی الله علیه و آله سَاعَاتُ الْوَجَعِ یُذْهِبْنَ سَاعَاتِ الْخَطَایَا وَ قَالَ صلی الله علیه و آله سَاعَاتُ الْهُمُومِ سَاعَاتُ الْکَفَّارَاتِ وَ لَا یَزَالُ الْهَمُّ بِالْمُؤْمِنِ حَتَّی یَدَعَهُ وَ مَا لَهُ مِنْ ذَنْبٍ.

**[ترجمه]الامـامه و التبصـره: رسول خـدا صـلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «بیماری گناه را نابود می‌کنـد.» و فرمود: «ساعت‌های درد، سـاعت‌های گناهان را می‌برد.» و فرمود: «ساعت‌های انـدوه، ساعت‌های کفاره گناهاننـد، و پیوسـته انـدوه با مومن است تا او را بیگناه وانهد.»

**[ترجمه]

«۸۴»

کش، [رجال الکشـی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَسْعُودٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ أَحْمَدَ عَنِ الْعَمْرَکِیِّ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حَبِیبٍ الْأَزْدِیِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَمَّادٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَصَمِّ عَنْ ذَرِیحٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ: خَرَجْتُ إِلَی الْمَدِینَهِ وَ أَنَا وَجِعٌ ثَقِیلٌ فَقِیلَ لَهُ مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ وَجِعٌ فَأَرْسَلَ إِلَیَّ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام بِشَرَابٍ مَعَ الْغُلَامِ مُغَطًّی بِمِنْدِیلٍ فَنَاوَلَنِیهِ الْغُلَامُ وَ قَالَ لِی اشْرَبْهُ فَإِنَّهُ قَدْ أَمَرَنِی أَنْ لَا أَرْجِعَ حَتَّی تَشْرَبَهُ فَتَنَاوَلْتُهُ فَإِذَا رَائِحَهُ الْمِسْکِ عَنْهُ وَ إِذَا شَرَابٌ طَیِّبُ الطَّعْمِ بَارِدٌ فَإِذَا شَرِبْتُهُ قَالَ لِیَ الْغُلَامُ یَقُولُ لَکَ إِذَا شَرِبْتَهُ فَتَعَالَ فَفَکَّرْتُ فِیمَا قَالَ لِی وَ لَا أَقْدِرُ عَلَی النُّهُوضِ قَبْلَ ذَلِکَ عَلَی رِجْلِی فَلَمَّا اسْتَقَرَّ الشَّرَابُ فِی جَوْفِی فَکَأَنَّمَا نَشِطْتُ مِنْ عِقَالٍ فَأَتَیْتُ بَابَهُ فَاسْتَأْذَنْتُ عَلَیْهِ فَصَوَّتَ بِی صَحَّ الْجِسْمُ ادْخُلْ ادْخُلْ فَدَخَلْتُ وَ أَنَا بَاکٍ وَ سَلَّمْتُ عَلَیْهِ وَ قَبَّلْتُ یَدَیْهِ وَ رَأْسَهُ فَقَالَ لِی وَ مَا یُبْکِیکَ یَا مُحَمَّدُ فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاکَ أَبْکِی عَلَی اغْتِرَابِی وَ بُعْدِ الشُّقَّهِ وَ قِلَّهِ الْمَقْدُرَهِ عَلَی الْمُقَامِ عِنْدَکَ وَ النَّظَرِ إِلَیْکَ فَقَالَ أَمَّا قِلَّهُ الْمَقْدُرَهِ فَکَذَلِکَ جَعَلَ اللَّهُ أَوْلِیَاءَنَا وَ أَهْلَ مَوَدَّتِنَا وَ جَعَلَ الْبَلَاءَ إِلَیْهِمْ سَرِیعاً وَ أَمَّا مَا ذَکَرْتَ مِنَ الْغُرْبَهِ فَلَکَ

بِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَسْوَهٌ بِأَرْضٍ نَاءٍ عَنَّا بِالْفُرَاتِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ أَمَّا مَا ذَکَرْتَ مِنْ بُعْدِ الشُّقَّهِ فَإِنَّ الْمُؤْمِنَ فِی هَذِهِ الدَّارِ غَرِیبٌ وَ فِی هَذَا الْخَلْقِ الْمَنْکُوسِ حَتَّی یَخْرُجَ مِنْ هَذِهِ الدَّارِ إِلَی رَحْمَهِ اللَّهِ وَ أَمَّا مَا ذَکَرْتَ

ص: ۲۴۴

۱- ۱. جامع الأخبار ص ۱۳۴.

مِنْ حُبِّکَ قُرْبَنَا وَ النَّظَرَ إِلَيْنَا وَ أَنَّکَ لَا تَقْدِرُ عَلَى ذَلِکَ فَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي قَلْبِکَ وَ جَزَاؤُکَ عَلَيْهِ (۱).

قب، [المناقب لابن شهرآشوب] مرسلا: مثله (۲)

ختص، [الإختصاص] عن عده من أصحابه عن محمد بن جعفر المؤدب عن البرقی عن بعض أصحابنا عن الأصم عن مدلج: مثله (۳)

**[ترجمه]رجال کشی: از محمد بن مسلم روایت شده است: «از مدینه بیرون آمدم و درد گرانی داشتم و به امام باقر علیه السلام گفتند که محمد بن مسلم درد دارد. آن حضرت، شربتی را که روپوشی داشت، با غلامی نزد من فرستاد و غلام آن را به من داد و گفت: «بنوشش که به من فرموده برنگردم تا آن را بنوشی.» و من شربت را گرفتم، که بوی مشک می‌داد، و آن را نوشیدم؛ خوشمزه و سرد بود، و چون آن را نوشیدم، غلام به من گفت: «حضرت فرمودند وقتی آن را نوشیدی، نزد ما بیا.» در اندیشه شدم که نمی‌توانستم پیش از آن از جا برخیزم روی پایم، اما وقتی آن شربت در درونم جا گرفت، گویا از بندی آزاد شدم و به در خانه او آمدم و اجازه ورود خواستم؛ آواز داد که: «خوبی... درآ، درآ.» و من درآمدم و گریان بودم و بر او سلام دادم، و دست‌ها و سرش را بوسیدم؛ به من فرمود: «ای محمد، چه چیزی تو را می گریاند؟» گفتم: «قربانت، گریه ام بر غربت خود و دوری راه است و کم‌توانی بر ماندن نزد شما و نگاه به شما.» فرمود:

«اما کم‌توانی که خدا وابستگان ما و دوستان ما را چنین ساخته و بلا را به آنها شتابانده؛ و اما آنچه درباره غربت و دوری از وطن یاد کردی، تو را با امام حسین علیه‌السلام همدردی است، که در سرزمینی دور از ما و کنار فرات است؛ و اما آنچه درباره دوری راه و رنج آن گفتی، راستش مومن در این جهان غریب است، در میان این مردم وارونه تا روزی که از این خانه دنیا به سوی رحمت خدا برود؛ و اما آنچه درباره دوست داشتن نزدیک بودن به ما و نگاه به ما گفتی، و اینکه بر آن توانا نیستی، خدا می‌داند آنچه را که در دل تو است و پاداش تو بر عهده او است.» - . رجال کشی : ۱۵۰ شماره ۶۷ -

در مناقب، حدیثی مانند این آمده است - . مناقب آل ابی طالب ۲ : ۱۸۱ - .

در اختصاص، با سند مربوطه، حدیثی مانند این آمده است. - . اختصاص: ۵۲ -

**[ترجمه]

بيان

قيل له أی لأبی جعفر عليه السلام و فی المناقب قيل لأبی جعفر عليه السلام و فی النهايه فی حديث السحر فكأنما أنشط من عقال أی حل و كثيرا ما يجی ء فی الروايه كأنما نشط من عقال و ليس بصحيح يقال نشطت العقده إذا عقدتها و أنشطتها إذا حللتها و فی القاموس الشقه بالضم و الكسر البعد و الناحيه التی يقصدها المسافر و السفر البعيد و المشقه.

فلك بأبی عبد الله أی الحسين صلوات الله عليه أسوه أی اقتداء أی شابهته فی الغربه و التفكر فی حاله يسهل عليك غربتك و

يكشف هذا الحزن عنك فى القاموس الأسوه بالكسر و الضم القدوه و ما يأتسى به الحزين و أساه تأسيه فتأسى عزاه فتعزى (۴).

و فى هـذا الخلق عطف على قوله و فى هـذه الـدار أى بين هـذا الخلق غريب و إنما وصـفهم بالنكس لأنهم انخلعوا عن الإنسانيه فصاروا كالبهائم و الأنعام أو انقلبوا عن حـدود الإنسانيه إلى حد البهيميه أو هم منكوسو القلوب لا تعى قلوبهم شـيئا من الحق أو هو كنـايه عن الخيبه و الخسـران أو شـبه أسوأ حالاـتهم الروحانيه بأسوإ حالاتهم الجسـمانيه أو أنهم لما أعرضوا عن العروج على معارج الكمالات الروحانيه و قصروا نظرهم على الشهوات الجسمانيه

ص: ۲۴۵

۱- ۱. رجال الكشّىّ ص ۱۵۰، تحت الرقم: ۶۷.

۲- ۲. مناقب آل أبى طالب ج ۲ ص ۱۸۱.

۳- ۳. الاختصاص ص ۵۲.

۴- ۴. القاموس ج ۴ ص ۲۹۹.

فكأنهم انتكسوا و انقلبوا.

و فی المناقب و فی هذا الخلق منكوس أی یرونه كذلك أو بینهم بشر الأحوال لا یقدر علی شی ء كالمنكوس فی القاموس نكسه قلبه علی رأسه كنكسه و النكس بالكسر الضعیف و كمحدث الفرس لا یسمو برأسه و لا بهادیه إذا جری ضعفا أو الذی لم یلحق الخیل و انتكس وقع علی رأسه (۱).

و فی النهایه فی حدیث أبی هریره تعس عبد الدنیا و انتكس أی انقلب علی رأسه و هو دعاء علیه بالخیبه لأن من انتكس فی أمره فقد خاب و خسر و فی حدیث ابن مسعود قیل له إن فلانا یقرأ القرآن منكوسا فقال ذلك منكوس القلب.

فالله یعلم ما فی قلبك فی المناقب فلك ما فی قلبك و ما فی رجال الكشی أظهر.

**[ترجمه]به جای «قیل له» - یعنی«به امام باقر علیه‌السلام گفت» - در مناقب آمده: «قیل لابی جعفر علیه‌السلام» و در نهایه آمده: در حدیث سحر است که «فکانّما اُنشط من عقال»: یعنی باز شد؛ و در روایت بسیار می آید که: «کانّما نشط من عقال» و این صحیح نیست. گفته می شود: «نشطت العقده»: زمانی که آن را ببندی؛ و «انشطتها»: زمانی که آن را باز کنی؛ و در قاموس آمده: «الشقّه» - با ضمّه و کسره - به معنای بُعد و دوری و ناحیه ای است که مسافر قصد آن را دارد، و سفر طولانی، و مشقّت و سختی. «تو را از ابی عبداللّه الحسین پیروی است»: چون در غریبی مانند او هستی و اندیشه در حال او، تحمل غربت را بر تو آسان می‌کند، و اندوه تو را می‌برد. در قاموس آمده: «اُسوه» - با کسر و ضمّ - به معنای «قدوه» و آنچه که محزون به آن اقتدا می کند؛ و «أسّاه تأسیه فتأسی»: یعنی «عزّاه فتعزّی»: به او تعزیب گفت و او پذیرفت و تسلّی یافت. - . قاموس ۴ : ۲۹۹ -

و «و فی هذا الخلق»: عطف است بر این گفته: «و فی هذه الدار»: یعنی در میان این خلق هم غریبی؛ و آنها را وارونه خواند، چون از آدمیت جدا شدند و مانند بهائم و چهارپایان گردیدند؛ یا از حدود آدمیت به مقام جانوری برگشتند؛ یا دلشان وارونه شده و چیزی از حق نمی‌فهمند؛ یا کنایه از نومیدی و زیانکاری است؛ یا بدترین حال روحی آنها را مانند کرده به بدترین حال جسمانی آنها؛ یا اینکه چون رو گرداندند از بالا رفتن به درجات کمالات روحانیه و تنها به شبهات جسمانیه نگرانند، گویا وارونه اند.

در مناقب آمده: «و فی هذا الخلق منکوس»: یعنی دیگران مومن را چنین می بینند، یا در میان مردم بدترین حال را دارد و قدرت بر چیزی ندارد. «سال «منکوس»؛ در قاموس آمده است: «نکسه قلبه علی راسه»: آن را به سر وارونه کرد؛ مانند «کنّسه» و «نکس» - با کسره - یعنی ضعیف؛ و «منکّس» - مانند محدِّث - اسبی است که ضعیف حرکت می کند و سرش را بلند نمی کند و به آن کس که او را می برد نگاه نمی کند؛ یا اسبی که از خیل اسبان بازمانده؛ و «انتکس»: بر روی سرش افتاده است. - . قاموس ۲ : ۲۵۶ -

در نهایه آمده است، در حدیث ابی هریره: «تعس عبد الدنیا و انتکس»: یعنی دنیاپرست بر سر وارونه باد؛ و این نفرین بر او است، زیرا وارونه در کار خود نومید و زیانکار است، و در حدیث ابن مسعود: به او گفتند: «فلانی قرآن را وارونه می خواند.» گفت: «او وارونه‌دل است.»

«خدا می‌داند آنچه در دل تو است»: در مناقب آمده: از آن تو است آنچه در دل تو است، و آنچه در رجال کشی آمده است، روشن‌تر است.

**[ترجمه]

«۸۵»

کِتَابُ الْمُؤْمِنِ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ طَرِيفٍ قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام فَجَاءَ جَمِيلٌ الْأَزْرَقُ فَدَخَلَ عَلَيْهِ قَالَ فَذَكَرُوا بَلَايَا لِلشِّيعَةِ وَ مَا يُصِيبُهُمْ فَقَالَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام إِنَّ أُنَاساً أَتَوْا عَلِيَّ بْنَ الْحُسَيْنِ علیه السلام وَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ فَذَكَرُوا لَهُمَا نَحْوَ مَا ذَكَرْتُمْ قَالَ فَأَتَيَا الْحُسَيْنَ بْنَ عَلِيٍّ علیهما السلام فَذَكَرَا لَهُ ذَلِكَ فَقَالَ الْحُسَيْنُ علیه السلام وَ اللَّهِ الْبَلَاءُ وَ الْفَقْرُ وَ الْقَتْلُ أَسْرَعُ إِلَى مَنْ أَحَبَّنَا مِنْ رَكْضِ الْبَرَاذِينِ وَ مِنَ السَّيْلِ إِلَى صِمْرِهِ قُلْتُ وَ مَا الصِّمْرُ قَالَ مُنْتَهَاهُ وَ لَوْ لَا أَنْ تَكُونُوا كَذَلِكَ لَرَأَيْنَا أَنَّكُمْ لَسْتُمْ مِنَّا.

**[ترجمه]کتاب مؤمن: از سعد بن طریف روایت شده است: «نزد امام باقر علیه السلام بودم، جمیل ازرق نزد او آمد و درباره بلاهای شیعه و آنچه به آنها می‌رسد گفتگو شد. امام باقر علیه‌السلام فرمود: «مردمی نزد امام سجاد علیه‌السلام و عبداللّه بن عباس آمدند، و عین این گفتگوها را کردند و با هم نزد حسین بن علی علیه‌السلام آمدند و امام حسین فرمود: «به خدا، بلا و فقر و کشتار شتابان‌ترند به دوستان ما از دویدن اشتران، و از آب به صمر.» با خود گفتم: صمر چیست؟ حضرت فرمود: « جایگاهی که نهایتاً سیل به آنجا می رسد. (دریا) و اگر چنین نبودید، می‌دانستیم که از ما نیستید.»

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس صمر الماء جری من حدور فی مستوی فسکن و هو جار و الصمر بالکسر مستقره (۲).

**[ترجمه]در قاموس آمده: «صمر الماء»: یعنی آب از جایی که سرازیر می شود، به جایگاهش جاری شد و آرام گرفت، و آب جاری است، و «صمر» - با کسره - جایگاه آب جاری است. - . قاموس ۲ : ۷۲ -

**[ترجمه]

«۸۶»

الْمُؤْمِنُ، بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْفُضَيْلِ بْنِ يَسَارٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَقُولُ: إِنَّ الشَّيَاطِينَ أَكْثَرُ عَلَى الْمُؤْمِنِ مِنَ الزَّنَابِيرِ عَلَى اللَّحْمِ.

**[ترجمه]کتاب مؤمن: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «به راستی، شیطان‌ها بر سر مومن بیشترند از زنبورها بر سر گوشت.»

**[ترجمه]

«۸۷»

محص، [التمحيص] عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ عَبْداً نَظَرَ إِلَيْهِ فَإِذَا نَظَرَ إِلَيْهِ أَتْحَفَهُ مِنْ ثَلَاثٍ بِوَاحِدَةٍ إِمَّا صُدَاعٍ وَ إِمَّا حُمَّى وَ إِمَّا رَمَدٍ.

ص: ۲۴۶

۱- ۱. القاموس ج ۲ ص ۲۵۶.

۲- ۲. القاموس ج ۲: ۷۲.

**[ترجمه]تمحیص: امام باقر علیه‌السلام فرمود: «چون خدا بنده ای را دوست دارد، به او می‌نگرد، و چون به او می‌نگرد، یکی از این سه را به او هدیه می‌دهد: یا دردسر، یا تب، و یا درد چشم.»

**[ترجمه]

«۸۸»

نهج، [نهج البلاغه] قَالَ علیه السلام: وَ قَدْ تُوُفِّیَ سَهْلُ بْنُ حُنَیْفٍ الْأَنْصَارِیُّ رَحِمَهُ اللَّهُ بِالْکُوفَهِ مَرْجِعَهُ مَعَهُ مِنْ صِفِّینَ وَ کَانَ مِنْ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَیْهِ لَوْ أَحَبَّنِی جَبَلٌ لَتَهَافَتَ.

قال السید رضی الله عنه و معنی ذلک أن المحبه تغلظ علیه فتسرع المصائب إلیه و لا یفعل ذلک إلا بالأتقیاء الأبرار و المصطفین الأخیار

وَ هَذَا مِثْلُ قَوْلِهِ علیه السلام: مَنْ أَحَبَّنَا أَهْلَ الْبَیْتِ فَلْیَسْتَعِدَّ لِلْفَقْرِ جِلْبَاباً.

و قد تؤول ذلک علی معنی آخر لیس هذا موضع ذکره (۱).

**[ترجمه]نهج البلاغه: چون سهل بن حنیف انصاری پس از برگشت از صفین در کوفه در گذشت، و محبوب‌ترین مردمان بود نزد امیرمومنان علیه‌السلام، آن حضرت فرمود: «اگر کوهی مرا دوست بدارد، از هم می‌پاشد.» سید رضی گفته: یعنی دوستی بر او فشار می‌آورد و مصائب بر او می‌بارند و این ممکن نیست مگر با پرهیزکاران نیک و برگزیده های خوب؛ و این مانند گفته او است که: «هر که ما خاندان را دوست دارد باید آماده فقر باشد.» و چه‌بسا برای آن تفسیر دیگر شده که اینجا مناسب بیانش نیست. - . نهج البلاغه ۲ : ۱۶۸ شماره ۱۱۱ مواعظ و حکم -

**[ترجمه]

تبیان

مرجعه منصوب علی الظرفیه و التهافت التساقط قطعه قطعه من هفت کضرب إذا سقط کذلک و قیل هفت أی تطایر لخفته و المراد تلاشی الأجزاء و تفرقها لعدم الطاقه و تغلظ فی بعض النسخ علی صیغه المجهول من باب التفعیل و فی بعضها علی صیغه المجرد المعلوم یقال غلظ الشی ء ککرم ضد رق کما فی النسخه و جاء کضرب و الاستعداد للشی ء التهیؤ له.

و لفظ الروایه علی ما ذکره ابن الأثیر فی النهایه أظهر

قَالَ فِی حَدِیثِ عَلِیٍّ علیه السلام: مَنْ أَحَبَّنَا أَهْلَ الْبَیْتِ فَلْیُعِدَّ لِلْفَقْرِ جِلْبَاباً(۲).

أی لیزهد فی الدنیا و لیصبر علی الفقر و العله و الجلباب الإزار و الرداء و قیل هو کالمقنعه تغطی به المرأه رأسها و ظهرها و

صدرها و جمعه جلابیب کنی به عن الصبر لأنه یستر الفقر کما یستر الجلباب البدن.

و قیل إنما کنی بالجلباب عن اشتماله بالفقر أی فلیلبس إزار الفقر و یکون منه علی حاله تعمه و تشمله لأن الغنی من أحوال أهل الدنیا و لا یتهیأ الجمع بین حب الدنیا و حب أهل البیت انتهی.

وَ قَالَ ابْنُ أَبِی الْحَدِیدِ(۳)

قَدْ ثَبَتَ أَنَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله قَالَ: لَا یُحِبُّکَ إِلَّا مُؤْمِنٌ

ص: ۲۴۷

۱- ۱. نهج البلاغه ج ۲ ص ۱۶۸ تحت الرقم ۱۱۱ من الحکم و المواعظ.

۲- ۲. قد مر فی ذیل ص ۲۲۷ حدیث عن المعانی، یقول فیه الصادق علیه السلام أن أصل الحدیث« من أحبنا فلیعده للفقر جلبابا، فراجع.

۳- ۳. راجع شرح النهج ج ۴ ص ۲۸۹ ط مصر.

وَ لَا يُبْغِضُكَ إِلَّا مُنَافِقٌ.

وَ قَدْ ثَبَتَ أَنَّ النَّبِيَّ صلی الله علیه و آله قَالَ: إِنَّ الْبَلْوَى أَسْرَعُ إِلَى الْمُؤْمِنِ مِنَ الْمَاءِ إِلَى الْحَدُورِ.

هاتان المقدمتان یلزمهما نتیجه صادقه هی أنه علیه السلام لو أحبه جبل لتهافت و لعل هذا هو مراد الرضی رضی الله عنه بقوله معنی آخر لیس هذا موضع ذکره انتهی و فیه تأمل.

و قال ابن میثم (۱)

الجلباب مستعار لتوطین النفس علی الفقر و الصبر علیه و وجه الاستعاره کونهما ساترین للمستعد بهما من عوارض الفقر و ظهوره فی سوء الخلق و ضیق الصدر و التحیر الذی ربما أدی إلی الکفر کما یستر بالملحفه و لما کانت محبتهم علیهم السلام بصدق یستلزم متابعتهم و الاستشعار بشعارهم و من شعارهم الفقر و رفض الدنیا و الصبر علی ذلک وجب أن یکون کل محب مستشعرا للفقر و مستعدا له جلبابا من توطین النفس علیه و الصبر.

و قد ذکر ابن قتیبه هذا المعنی بعباره أخری فقال من أحبنا فلیقتصر علی التقلل من الدنیا و التقنع فیها قال و شبه الصبر علی الفقر بالجلباب لأنه یستر الفقر کما یستر الجلباب البدن قال و یشهد بصحه هذا التأویل

مَا رُوِیَ: أَنَّهُ رَأَی قَوْماً عَلَی بَابِهِ فَقَالَ یَا قَنْبَرُ مَنْ هَؤُلَاءِ فَقَالَ شِیعَتُکَ یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ فَقَالَ مَا لِی لَا أَرَی فِیهِمْ سِیمَاءَ الشِّیعَهِ قَالَ وَ مَا سِیمَاءُ الشِّیعَهِ قَالَ خُمْصُ الْبُطُونِ مِنَ الطَّوَی یُبْسُ الشِّفَاهِ مِنَ الظَّمَاءِ عُمْشُ الْعُیُونِ مِنَ الْبُکَاءِ.

و قال أبو عبید إنه لم یرد الفقر فی الدنیا أ لا تری أن فیمن یحبهم مثل ما فی سائر الناس من الغنی و إنما أراد الفقر یوم القیامه و أخرج الکلام مخرج الوعظ و النصیحه و الحث علی الطاعات فکأنه أراد من أحبنا فلیعد لفقره یوم القیامه ما یحسره من الثواب و التقرب إلی الله تعالی و الزلفه عنده.

قال و قال السید المرتضی ره و الوجهان جمیعا حسنان و إن کان قول ابن قتیبه أحسن فذلک معنی قول السید رضی الله عنه و قد تؤول ذلک علی معنی آخر انتهی کلام ابن میثم.

ص: ۲۴۸

۱- ۱. شرح النهج لابن میثم البحرانیّ ص ۵۹۴.

و قال القطب الراوندی رحمه الله بعد ذكر المعنيين المحكيين عن ابن قتيبه و أبی عبيد و قال المرتضی فيه وجها ثالثا أی من أحبنا فليزم نفسه و ليقدها إلی الطاعات و ليذللها علی الصبر عما كره منها فالفقر أن يحز أنف البعير فيلوی عليه حبل يذلل به الصعب يقال فقره إذا فعل به ذلك انتهی.

و لا يخفی أنه لو كان المراد الصبر علی الفقر و ستره و الكف عن إظهار الحاجه إلی الناس و ذلك هو المعبر عنه بالجلباب كما أشير إليه أولا لا يقدح فيه ما ذكره أبو عبيد من أن فيمن يحبهم مثل ما فی سائر الناس من الغنی لأن الأمر بالصبر و الستر حينئذ يتوجه إلی من ابتلاه الله بالفقر فالمراد أن من ابتلی من محبينا

بالفقر فليصبر عليه و لا يكشفها و لا يستفاد منه فقد الغنی من الشيعه.

و أما الخبر الأول فقد قيل يحتمل أن تكون مفاده صعوبه حمل محبتهم الكامله

فَيَكُونُ قَرِيباً مِنْ قَوْلِهِ عليه السلام: إِنَّ أَمْرَنَا صَعْبٌ مُسْتَصْعَبٌ لَا يَحْتَمِلُهُ إِلَّا مَلَكٌ مُقَرَّبٌ أَوْ نَبِيٌّ مُرْسَلٌ أَوْ عَبْدٌ امْتَحَنَ اللَّهُ قَلْبَهُ لِلْإِيمَانِ (۱).

فتهافت الجبل حينئذ لثقل هذا الحمل و شده المهابه كقوله تعالی لَوْ أَنْزَلْنا هذَا الْقُرْآنَ عَلی جَبَلٍ لَرَأَيْتَهُ خاشِعاً مُتَصَدِّعاً مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ (۲) و قوله تعالی إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمانَةَ عَلَی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ الْجِبالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَها وَ أَشْفَقْنَ مِنْها(۳) و الظاهر من المقام أنه ليس المراد بالمحبه ما فی العوام و الأوساط بل ما يستلزم التشبه به عليه السلام علی وجه كامل و الاقتداء التام به عليه السلام فی الفضائل و محاسن الأعمال علی قدر الطاقه و إن كانت درجته الرفيعه فوق إدراك الأفهام و أعلی من أن تناله الأوهام و حق للجبل أن يتهافت عن حمل مثل ذلك الحمل.

۱- ۱. راجع الكافی ج ۱ ص ۴۰۱. بصائر الدرجات ص ۲۰.

۲- ۲. الحشر: ۲۱.

۳- ۳. الأحزاب: ۷۳.

**[ترجمه]«مرجعه» بنابر ظرفیت منصوب است، و «التهافت»: یعنی فروریختن، از ریشه «هفت» زمانی که این گونه بیفتد و سقوط کند، و گفته شده هفت یعنی پرید، چون سبک بود؛ و منظور متلاشی شدن اجزاء و از هم جدا شدن آنها است؛ و «تغلظ» در برخی نسخه ها به صیغه مجهول، از باب تفعیل است و در برخی نسخه ها به «صیغه ثلاثی مجرد معلوم» گفته می شود: «غلظ الشیء» مانند کرم ضدّ رقّ است، آن گونه که در این نسخه آمده و مانند «ضرب» نیز آمده و استعداد برای چیزی، آمادگی برای آن است.

لفظ روایت به نقل ابن اثیر در نهایه، روشن‌تر است: در حدیث علی علیه السلام گفته شده است: «هر که ما خانواده را دوست دارد باید آماده کند برای فقر تن پوشی؛ یعنی باید زهد ورزد در دنیا و صبر کند بر فقر و درد، و تن پوش، ازار است و ردای دوش، و به قولی «جلباب» تن‌پوشی مانند مقنعه است که زنان سر و پشت و سینه شان را با آن می پوشانند، و جمع آن «جلابیب» است. جلباب کنایه از صبر است، چون صبر فقر را می پوشاند، آن گونه که جلباب تن را می‌پوشاند. و گفته اند:

جلباب و تن پوش کنایه از این است که سراپایش را فقر بگیرد، یعنی باید لباس فقر بپوشد و در ارتباط با فقر به گونه ای باشد که او را فرابگیرد، زیرا ثروت از احوال دنیا است و میان حب دنیا و حب اهل بیت جمع نمی‌شود.

ابن ابی الحدید گفته: ثابت است که پیغمبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «دوستت ندارد جز مومن و دشمنت ندارد جز منافق دودل.» و ثابت است که پیغمبر صلّی اللّه علیه‌وآله فرموده: «بلا به مومن شتابان‌تر است از آب به گودی‌ها؛ و نتیجه درست این دو مقدمه این است که اگر کوهی او را دوست داشته باشد، از هم می پاشد.» - . شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید ۴ : ۲۸۹ - شاید مقصود سید رضی از معنی دیگری که گفت، همین بوده و اینجا جای ذکر آن نیست، اگرچه جای تأمل دارد.

ابن میثم گفته: «تن پوش، مستعار است برای دل دادن به فقر و صبر بر آن؛ برای اینکه پوشش فقر است برای کسی که آماده آنها است و در بدخلقی و تنگدلی پدیدار می شود، و در سرگرانی که چه‌بسا به کفر می کشد؛ چنانچه پوشیده شود با پتو، و چون دوستی درست آنان پیروی از آنان و شیوه آنان را در پی دارد، و شیوه آنها فقر و ترک دنیا و صبر بر آن است، باید هر دوستی به شیوه فقر باشد و آماده آن گردد و تن پوشی از دل دادن و صبر فراهم سازد.» - . شرح نهج البلاغه ابن میثم بحرانی : ۵۹۴ -

ابن قتیبه این معنا را با تعبیر دیگری آورده و گفته: هر کس ما را دوست دارد با کمترینِ دنیا بسازد و زندگی را با آن بگذراند.

همچنین گفته: صبر بر فقر را به تن پوش مانند کرده، زیرا فقر را می‌پوشاند چنانچه تن پوش، تن را؛ و گفته: آنچه روایت شده، گواه این تفسیر است که آن حضرت مردمی را بر در سرای خود دید و فرمود: «ای قنبر، اینان کیانند؟» گفت: «شیعه تو یا امیرالمومنین.» فرمود: «مرا چه شده که در آنها چهره شیعه نمی‌بینم؟» گفت: «چهره شیعه چگونه باشد؟» فرمود: «شکم‌های به پشت چسبیده از گرسنگی، لب‌های خشکیده از تشنگی، و دیده های آشفته از گریه.»

ابوعبید گفته: مقصودش فقر در دنیا نبوده است. نمی‌بینی که در میان دوستان آنان مانند دیگر مردم توانگرانی هستند؟ و منظور از فقر، در دیگرسرا است، در روز رستاخیز، و این سخن را برای پند و نصیحت و تشویق طاعت گفته، و گویا چنین اراده کرده

که هر کس که ما را دوست دارد، خود را برای فقر در رستاخیز و آنچه او را در رنج می‌اندازد آماده کند، از عمل ثواب و تقرب به خدای تعالی و نزدیکی به او .

همچنین گفته: سید مرتضی گفته هر دو توجیه خوبند، اگرچه تفسیر ابن قتیبه بهتر است، و این است مقصود رضی که چه بسا تفسیر شود به معنی دیگر. - پایان سخن ابن میثم.

قطب راوندی پس از ذکر و تفسیر کلام ابن قتیبه و ابی عبید گفته: «مرتضی در آن، تفسیر سومی هم آورده: یعنی هر کس ما را دوست دارد، خود را مهار کند و به سوی طاعات بکشاند، و او را رام کند به شکیبایی بر آنچه نخواهد. فقر این است که بینی را سوراخ کنند و ریسمانی در آن بکشند و با آن رامش بسازند.»

و نهان نیست اگر مقصود صبر بر فقر و نهان کردن آن و خودداری از اظهار نیاز باشد به مردم، که از آن به تن پوش تعبیر شده چنانچه در آغاز بدان اشاره شد، اعتراض ابی‌عبید وارد نیست که گفته در دوستان این خانواده چون دیگران توانگران نیز وجود دارند، زیرا در این صورت، خصوصا همان مستمندانشان فرمان صبر دارند و دستوری است برای آنان که ندارند و باید صبر کنند و آن را فاش نکنند، و دلالت ندارد بر نفی ثروت در میان شیعیان؛ اما درباره خبر نخست، گفته‌اند: چه‌بسا مقصود از آن سختی، دوستی آنان باشد به طور کامل و این نزدیک است به قول آن حضرت: «راستی کار ما سخت و سختی‌آور است و جز فرشته مقرب تحمل آن را ندارد ، یا پیغمبر مرسل، یا بنده ای که خدا دل او را به ایمان آزموده است.» - . کافی ۱ : ۴۰۱ -

و از هم پاشیدن کوه از محبت او، به سبب سنگینی این بار است و سختی مهابتش و چون گفته خداوند است که: «لَوْ أَنْزَلْنا هذَا الْقُرْآنَ عَلى جَبَلٍ لَرَأَيْتَهُ خاشِعاً مُتَصَدِّعاً مِنْ خَشْيَةِ اللَّه»، {و اگر فرو آورده بودیم این قرآن را بر کوه می‌دیدی که خاشع و درهم شکسته بود از ترس خدا.} - . حشر / ۲۱ - و همچنین این گفته خداوند: «إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمانَةَ عَلَى السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ الْجِبالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَها وَ أَشْفَقْنَ مِنْها»، {ما پیشنهاد کردیم امانت را بر آسمان‌ها و زمین و کوه‌ها رو گرداندند از اینکه آن را بردارند و هراس کردند از آن.} - . احزاب / ۷۳ - و ظاهر این است که مقصود از دوستی در حدیث، دوستی عوام و عموم مردم نیست، بلکه آن دوستی است که مایه همانندی به آن حضرت است به وجه کامل و پیروی تمام از او در فضائل و کردارهای نیک به اندازه توان، اگرچه پایه بلند او را درک نمی‌توان کرد، و از دسترس وهم و گمان بیرون است و کوه باید از برداشتن چنین بار سنگینی از هم بپاشد.

**[ترجمه]

تتمیم

فی هذه الأحادیث الوارده من طرق الخاصه و العامه دلاله واضحه علی أن الأنبیاء و الأوصیاء علیهم السلام فی الأمراض الحسیه و البلایا الجسمیه کغیرهم بل هم أولی بها من الغیر تعظیما لأجرهم الذی یوجب التفاضل فی الدرجات و لا یقدح ذلک فی رتبتهم بل هو تثبیت لأمرهم و أنهم بشر إذ لو لم یصبهم ما أصاب سائر البشر مع ما یظهر فی أیدیهم من خرق العاده لقیل فیهم ما قالت النصاری فی نبیهم.

و قـد ورد هـذا التأويل فى الخبر و ابتلاؤهم تحفه لهم لرفع الدرجات التى لا يمكن الوصول إليها بشـى ء من العمل إلا ببليه كما أن بعض الدرجات لا يمكن الوصول إليها إلا بالشهاده فيمن الله سبحانه على من أحب من عباده بها تعظيما و تكريما له

كَمَا وَرَدَ فِی خَبَرِ شَـهَادَهِ سَـیِّدِ الشُّهَدَاءِ علیه السـلام: أَنَّهُ رَأَی النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله فِی الْمَنَامِ فَقَالَ لَهُ یَا حُسَیْنُ لَکَ دَرَجَهٌ فِی الْجَنَّهِ لَا تَصِلُ إِلَیْهَا إِلَّا بِالشَّهَادَهِ.

و استثنى أكثر العلماء ما هو نقص و منفر للخلق عنهم كالجنون و الجذام و البرص و حمل استعاذه النبى صلى الله عليه و آله عنها على أنها تعليم للخلق.

و قال المحقق الطوسـى قدس سره فى التجريد فيما يجب كونه فى كل نبى العصمه و كمال العقل و الذكاء و الفطنه و قوه الرأى و عـدم السـهو و كلمـا ينفر عنه الخلق من دناءه الآباء و عهر الأمهات و الفظاظه و الغلظه و الأبنه و شـبهها و الأكل على الطريق و شبهه.

و قال العلامه فى شـرحه و أن يكون منزها عن الأمراض المنفره نحو الأبنه و سـلس الريـح و الجـذام و البرص لأن ذلك كله مما ينفر عنه فيكون منافيا للغرض من البعثه و ضم القوشجى سلس البول أيضا.

و قال القاضى عياض من علماء المخالفين فى كتاب الشفاء قال الله تعالى:

وَ ما مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَ فَإِنْ ماتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلى أَعْقابِكُمْ (۱) و قال مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَ أُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كانا يَأْكُلانِ الطَّعامَ (۲) و قال وَ ما أَرْسَلْنا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعامَ وَ يَمْشُونَ فِي الْأَسْواقِ (۳) و قال قُلْ إِنَّما أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحى إِلَيَ (۴) فمحمد صلى الله عليه و آله و سائر الأنبياء من البشر أرسلوا إلى البشر و لو لا ذلك لما أطاق الناس مقاومتهم و القبول عنهم و مخاطبتهم قال الله تعالى وَ لَوْ جَعَلْناهُ مَلَكاً لَجَعَلْناهُ رَجُلًا(۵) أى لما كان إلا فى صوره البشر الذين يمكنكم مخالطتهم إذ لا تطيقون مقاومه الملك و مخاطبته و رؤيته إذا كان على صورته و قال لَوْ كانَ فِي الْأَرْضِ مَلائِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنا عَلَيْهِمْ مِنَ السَّماءِ مَلَكاً رَسُولًا(۶) أى لا يمكن فى سنه الله إرسال الملك إلا لمن هو من جنسه أو من خص الله تعالى و اصطفاه و قواه على مقاومته كالأنبياء و الرسل.

فالأنبياء و الرسل وسائط بين الله و خلقه يبلغونهم أوامره و نواهيه و وعده و وعيده و يعرفونهم بما لم يعلموه من أمره و خلقه و جلاله و سلطانه و جبروته و ملكوته فظواهرهم و أجسادهم و بنيتهم متصفه بأوصاف البشر طارئ عليها ما يطرأ على البشر من الأعراض و الأسقام و الموت و الفناء و نعوت الإنسانيه و أرواحهم و بواطنهم متصفه بأعلى من أوصاف البشر متعلقه بالملإ الأعلى متشبهه بصفات الملائكه سليمه من التغيير و الآفات و لا يلحقها غالبا عجز البشريه و لا ضعف الإنسانيه.

۱- ۱. آل عمران: ۱۴۴.

۲- ۲. المائده: ۷۸.

۳- ۳. الفرقان: ۲۰.

۴- ۴. الكهف: ۱۱.

۵- ۵. الأنعام: ۹.

۶- ۶. الإسراء: ۹۵.

إذ لو كانت بواطنهم خالصه للبشريه كظواهرهم لما أطاقوا الأخذ عن الملائكه و رؤيتهم و مخاطبتهم كما لا يطيقه غيرهم من البشر و لو كانت أجسامهم و ظواهرهم متسمه بنعوت الملائكه و بخلاف صفات البشر لما أطاق البشر و من أرسلوا إليه مخاطبتهم كما تقدم من قول الله تعالى.

فجعلوا من جهه الأجسام و الظواهر مع البشر و من جهه الأرواح و البواطن مع الملائكه كَمَا قَالَ صلى الله عليه و آله: تَنَامُ عَيْنَایَ وَ لَا يَنَامُ قَلْبِی. وَ قَالَ: إِنِّی لَسْتُ كَهَيْئَتِكُمْ إِنِّی أَظَلُّ يُطْعِمُنِی رَبِّی وَ يَسْقِينِی. فبواطنهم منزهه عن الآفات مطهره من النقائص و الاعتلالات.

و قال فی موضع آخر قد قدمنا أنه صلی الله عليه و آله و سائر الأنبياء و الرسل من البشر و أن جسمه و ظاهره خالص للبشر يجوز عليه من الآفات و التغييرات و الآلام و الأسقام و تجرع كأس الحمام ما يجوز على البشر هذا كله ليس بنقيصه فيه لأن الشی ء إنما يسمی ناقصا بالإضافه إلی ما هو أتم منه و أكمل من نوعه و قد كتب الله على أهل هذه الدار فِيها تَحْيَوْنَ وَ فِيها تَمُوتُونَ وَ مِنْها تُخْرَجُونَ (۱) و خلق جميع البشر بمدرجه الغير فقد مرض صلى الله عليه و آله و اشتكی و أصابه الحر و القر و أدركه الجوع و العطش و لحقه الغضب و الضجر و ناله الإعياء و التعب و مسه الضعف و الكبر و سقط فجحش شقه و شجه الكفار و كسروا رباعيته و سقی السم و سحر و تداوی و احتجم و تعوذ ثم قضی نحبه فتوفی صلى الله عليه و آله و لحق بالرفيق الأعلى و تخلص من دار الامتحان و البلوی.

و هذه سمات البشر التی لا محيص عنها و أصاب غيره من الأنبياء ما هو أعظم منها و قتلوا قتلا و رموا فی النار و وشروا بالمياشير(۲)

و منهم من وقاه الله

ص: ۲۵۲

۱- ۱. الأعراف: ۲۵.

۲- ۲. المياشير: المناشير: جمع ميشار بمعنی منشار.

ذلک فی بعض الأوقات و منهم من عصمه کما عصم نبینا صلی الله علیه و آله بعد من الناس.

فلئن لم یکف عن نبینا ربه تعالی ید ابن قمیئه یوم أحد و لا حجبه عن عیون عداه عند دعوه أهل الطائف فلقد أخذ علی عیون قریش عند خروجه إلی ثور و أمسک عنه سیف غورث و حجر أبی جهل و فرس سراقه و لئن لم یقه من سحر ابن الأعصم فلقد وقاه ما هو أعظم من سم الیهودیه و کذا سائر أنبیائه مبتلی و معافی.

و ذلک من تمام حکمته لیظهر شرفهم فی هذه المقامات و یبین أمرهم و یتم کلمته فیهم و لیحقق بامتحانهم بشریتهم و یرتفع الالتباس عن أهل الضعف فیهم لئلا یضلوا بما یظهر من العجائب علی أیدیهم ضلال النصاری بعیسی ابن مریم و لیکون فی محنهم تسلیه لأممهم و وفور لأجورهم عند ربهم تماما علی الذی أحسن إلیهم.

قال بعض المحققین و هذه الطواری و التغییرات المذکوره إنما یختص بأجسامهم البشریه المقصود بها مقاومه البشر و معاناه بنی آدم لمشاکله الجسم و أما بواطنهم فمنزهه غالبا عن ذلک معصومه منه متعلقه بالملإ الأعلی و الملائکه لأخذها عنهم تلقیها الوحی منهم

وَ قَدْ قَالَ صلی الله علیه و آله: إِنَّ عَیْنَیَّ تَنَامَانِ وَ لَا یَنَامُ قَلْبِی.

وَ قَالَ: إِنِّی لَسْتُ کَهَیْئَتِکُمْ إِنِّی أَبِیتُ عِنْدَ رَبِّی یُطْعِمُنِی وَ یَسْقِینِی.

وَ قَالَ: إِنِّی لَسْتُ أَنْسَی وَ لَکِنْ أَنْسَی لِیُسْتَنَّ بِی.

فأخبر أن سره و باطنه و روحه بخلاف جسمه و ظاهره و أن الآفات التی تحل ظاهره من ضعف و جوع و نوم و سهر لا یحل منها شی ء باطنه بخلاف غیره من البشر فی حکم الباطن لأن غیره إذا نام استغرق النوم جسمه و قلبه و هو فی نومه علیه السلام حاضر القلب کما هو فی یقظته حتی إنه جاء فی بعض الآثار أنه کان محروسا من الحدث فی نومه لکون قلبه یقظان کما ذکرناه.

و کـذلک غیره إذا جـاع ضـعف لـذلک جسـمه و حارت قوته و بطلت فی الکلیه حملته و هو علیه السـلام قـد أخبر أنه لا یعتریه ذلک و أنه بخلافهم بقوله لست کهیئتکم و کذلک أقول إنه فی هذه الأحوال کلها من وصب و مرض و سـحر و غضب لم یجر علی باطنه ما یحل به و لا فاض منه علی لسانه و جوارحه ما لا یلیق به کما یعتری غیره من البشر.

**[ترجمه]در این اخبار که از طریق خاصه و عامه رسـیده، دلالت روشنی است بر اینکه پیغمبران و اوصیای علیهم‌السلام نیز در بیماری‌های محسوسه و بلاهای جسـمانی چون دیگرانند و به گفته‌ای، به آن سزاوارترند؛ برای اینکه ثواب بیشتر می‌برند، و این زیانی به پایه بلنـد آنها نمی‌رسانـد، بلکه پایـدار کردن آنها را به دنبال دارد؛ همچنین، بیان این است که آنان آدم هسـتند، زیرا اگر از آسیب‌های بشری آسوده بودند، با معجزاتی که داشتند، مطالبی درباره آنان گفته می‌شد، همان گونه که ترسایان درباره پیغمبرشان عیسی علیه‌السلام گفته‌اند.

و این تأویل در خبر، وارد است؛ بلا برای آنها هدیه ای است از خدا برای رسـیدن به درجاتی که به آنها دسترسـی نیست جز از راه بلا کشیدن؛ همان گونه که درجاتی وجود دارد که به آنها نمی‌توان رسید مگر با شهادت؛ و خدا با آن، منت می گذارد بر بنده ای که دوسـتش دارد، برای بزرگداشت و ارجمندی او؛ چنان که در خبر شـهادت امام حسـین علیه‌السـلام آمده که پیغمبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله را در خواب دید که به او فرمود: «ای حسـین، تو را در بهشت درجه ای است که به آن نمی‌رسی جز به وسیله شهادت.»

بیشـتر علمـا چیزهـایی را که نقص به شـمار می‌آیـد و مردم از نزدیکی به آنهـا نفرت دارنـد، جـدا کردنـد، بیمـاری‌هـایی چون دیوانگی و خوره و پیسـی؛ و دعای پناه بردن از آنها به خـدا، که پیغمبر صـلّی‌اللّه‌علیه‌وآله می‌خوانده، برای آموختن به دیگران بوده است، چراکه خود از آنها مصونیت داشته‌اند .

محقق طوسـی در تجریـد، در شـمار آنچه بایـد در هر پیغمبری وجود داشـته باشد، گفته است: عصـمت و کمال عقل، هوش و تیزفهمی، رأی متین و سـهو نکردن و آنچه مایه نفرت مردم است: از پستی پـدران و زنای مادران، و دل‌سـختی و تندی و اُبنه و مانند آنها و خوردن غذا در میان راه.

علامه در شرح این مطلب گفته: باید برکنار باشد از بیماری‌های نفرت‌آوری چون اُبنه (گرهی در بند پا)، سلس الریح، خوره و پیسی، زیرا همه اینها مایه نفرت از او است و مخالف غرض بعثت؛ و قوشچی، سلسل البول را هم به آنها افزوده است.

قاضـی عیاض، از علمای مخالفین، در کتاب شفاء خود گفته: «خدا فرموده: «وَ ما مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَ فَإِنْ ماتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلی أَعْقابِکُمْ»، {و نیست محمد جز رسولی که رسولانی پیش از او بودند، آیا اگر مرد یا کشـته شد شـماها از دین بر می گردید.} - . آل عمران / ۱۴۴ - و باز فرمود: مَا الْمَسِـیحُ ابْنُ مَرْیَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَ أُمُّهُ صِدِّیقَهٌ کانا یَأْکُلانِ الطَّعام»، {نبود مسـیح زاده مریم، جز رسولی که پیش از او رسولانی بودنـد و مادرش صدیقه بود و هر دو خوراک می‌خوردنـد.} - . مائده / ۷۵ - و بـاز فرموده: «وَ مـا أَرْسَـلْنا قَبْلَکَ مِنَ الْمُرْسَـلِینَ إِلَّا إِنَّهُمْ لَیَأْکُلُونَ الطَّعامَ وَ یَمْشُونَ فِی الْأَسْواقِ»، {ما نفرسـتادیم پیش از تو از فرسـتاده ها، جز که می‌خوردنـد خوراک و می رفتنـد در بازارها.} - . فرقان / ۲۰ - و فرمود: «قُلْ إِنَّما أَنَا بَشَرٌ مِثْلُکُمْ یُوحی إِلَی»، {بگو همانا من یک آدمم مانند شما که به من وحی می‌رسد.} - . کهف / ۱۱۰ -

پس محمـد صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله و دیگر پیغمبران آدمی بودند، و به سوی آدمیان فرسـتاده شدند، و اگر آدمی نبودند مردم نمی‌توانستند با آنها روبرو شوند، و از آنها بپذیرند، و با آنها گفتگو کنند. خدا فرموده: «وَ لَوْ جَعَلْناهُ مَلَکاً لَجَعَلْناهُ رَجُلا»، {و اگرش فرشته می‌ساختیم او را مردی می‌نمودیم.} - . انعام / ۹ - که نمی‌بود جز در پیکر آدمی که بتوانـد آمیزش کنـد با مردم، زیرا نتواننـد روبرو شونـد با فرشـته و با او گفتگو کننـد و او را ببیننـد در پیکره خود او؛ و فرموده: «لَوْ کانَ فِی الْأَرْضِ مَلائِکَهٌ یَمْشُونَ مُطْمَئِنِّینَ لَنَزَّلْنا عَلَیْهِمْ مِنَ السَّماءِ مَلَکاً رَسُولا»، {اگر در زمین فرشـته هایی راه می‌رفتند پابرجا البته فرو آوردیم بر آنها از آسمان رسولی.} - . اسـراء / ۹۵ - که در روش خـدا، نمی‌شود که فرشـته جز برای هم‌جنس خود رسول باشـد، یا کسـی که خدا او را برگزیده و نیروی روبرو شدن با وی را به او داده باشد، مانند پیغمبران و رسولان خدا.

و پیمبران و رسولان میانجی میان خدا و مردمند و فرمان‌های او و وعد و وعیدش را به آنها می‌رسانند، و آنها را شـناسا می کنند به آن اموری که از آنها چیزی نمی‌دانند، و از خلق، و جلال و سلطنت و جبروت و ملکوتش که از آنها بیخبرند، و از نظر ظاهر و تن و ساختمـان، آنهـا به شـکل آدمی هسـتند، و هرچه برای آدمیـان رخ می‌دهـد برای آنهـا نیز رخ می‌دهـد، از پدیـده هـا و دردها، و مرگ و نیستی؛ و اوصاف انسانی و روح و درونشان والاتر از آدمیان دیگر است و وابسـته به ملاء اعلی و هم وصـف فرشـته هاینـد و از دگرگونی و آفات معنویه در امان هسـتند، و غالبا دچار درمانـدگی آدمیان و سـستی آدمیت نمی‌شوند؛ زیرا اگر درونشان چون بیرون تن‌های بشـری بود، تاب نداشتند که از فرشته ها چیزی دریابند و آنها را ببینند و با آنها گفتگو کنند، همان گونه که آدم‌های دیگر نمی‌توانند؛ و اگر تن و ظاهرشان چون فرشته‌ها بود، و بر خلاف دیگر آدمیان بود، بشر و کسانی که به سوی آنها گسیل می‌شدند تاب گفتگو با آنها را نداشتند، چنانچه پیش از این در قول خدای تعالی بیان شد.

و تن برونشـان چون آدمیـان سـاخته شـده و روح و درونشـان به همراه فرشـته هـا است که پیغمبر صـلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «دو چشـمم بخوابند و دلم بیدار است.» و فرمود: «من چون شـماها نیستم، من شب‌بیدارم و پروردگارم مرا بخوراند و بنوشاند.» پس درونشان پاک است از آفت، و پاکیزه است از کاستی و علت.

و در جای دیگر گفته: «پیش داشتیم که آن حضـرت صـلّی‌اللّه‌علیه‌وآله و دیگر پیغمبران و رسولان آدمنـد و تن و برونشان تنها آدم است و رواست بر آنان آفت‌ها، دگرگونی‌ها، و دردها و بیماری‌ها، و نوشـیدن جام مرگ، که روا باشند بر همه آدمیان، و همه اینها نقصان در آنان نباشـد، چون کاستی هر چیز به سـنجش با اَتمّ و اکمل از نوع خود او است، و خدا نوشـته بر جهانیان: «فِیها تَحْیَوْنَ وَ فِیها تَمُوتُونَ وَ مِنْها تُخْرَجُون»، {در آن زنـده باشـید و در آن بمیریـد و از آن بیرون رویـد.} - . اعراف / ۲۵ - و همه آدمیان را بر راه دگرگونی‌ها آفریده است.

آن حضـرت صـلّی‌اللّه‌علیه‌وآله هم بیمار می‌شـد، دچار گرما و سـرما می گردیـد، گرسـنه و تشـنه می‌شد، خشم و دلتنگی می‌گرفت، رنج و خستگی به او می‌رسید، سستی و پیری داشت، او بود که افتاد و یک نیمه او خراشید و کفار سرش را شکستند و دنـدانش را شکسـتند، به او زهر نوشاندنـد، و جـادویش کردنـد که درمان کرد، حجامت کرد و به خـدا پناه برد و آنگاه مرد و جان داد - صلّی اللّه علیه و آله - و به رفیق اعلی پیوست و از خانه آزمایش و بلا رها شد.

اینها نشانه های ناگزیر آدمی هستند، و به پیمبران دیگر آسیب‌های بزرگ‌تر از این رسید که به سختی کشته شدند، و در آتش افکنده شدند، آنها را اره‌بُر کردند، و برخی را خدا در پاره ای اوقات نگه‌داشت، و برخی در پناه خدا بودند، مانند پیغمبر ما، از

شر مردم.

و اگر خدا باز نمی‌داشت ابن قمیئه را از پیغمبر ما در روز احد، و او را نهان نمی‌کرد از چشم دشمنانش نزد دعوت مردم طائف، البته چشم قریش را از دیدار او بست در هنگام بیرون رفتن او به سوی غار ثور، و شمشیر غورث را از او دور کرد، و سنگ ابی‌جهل و اسب سراقه را، و اگر او را از جادوی ابن اعصم حفظ نکرد، از آنچه بزرگ‌تر بود حفظش کرد، و آن زهر زن یهودیه بود. همچنین، پیغمبران دیگر نیز گرفتاری‌ها و عافیت‌ها داشتند.

این از کمال حکمت خدا بود تا شرفشان را در این موارد آشکار کند، و امر آنها را روشن سازد، و سخن آنها را درباره آنها به کمال برساند، و با آزمایش خود آدمیت آنها را ثابت کند، و اشتباه را از ناتوانان بزداید، تا با دیدن عجائب معجزاتی که از دست آنها هویدا می‌شد، گمراه نشوند؛ چون گمراهی ترسایان بر عیسی بن مریم علیه‌السلام، تا در بلا کشیدن آنان، برای امت‌هایشان دلداری باشد و مایه وفور ثوابشان باشد نزد پروردگارشان، و برای اتمام احسان بر آنها.

یکی از محققان گفته: پیشامدها و دگرگونی‌های نامبرده، همانا مخصوص تن های بشری آنان بود که غرض از آن، روبرو شدن با بشر و مبارزه با آدمیزادها بود که هم‌شکل آنان باشند؛ اما درونشان در بیشتر موارد از آن پیشامدها پاک بود و معصوم بود و وابسته به ملاء اعلی و فرشته ها، تا از آنها دریافت کنند و وحی را بگیرند، و پیامبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرموده: «دو چشمم در خوابند و دلم بیدار است.» و فرمود: «به راستی، من چون شما نیستم، من شب گذرانم نزد پروردگارم، و خوراکم دهد و نوشاندم.» و فرمود: «من آدمی نیستم، ولی آدمی‌ام تا آدمیان دیگر به راه من درآیند.»

و گزارش داد که راز و درون و جانش بر خلاف تن و بیرون او است، و آفت هایی که بیرونش را می‌گیرند: از ناتوانی، گرسنگی، خواب و بیداری، به درونش راه ندارند. برخلاف دیگر آدمیان از نظر درون؛ زیرا دیگری چون می‌خوابد، تن و روحش را خواب فرامی‌گیرد، ولی آن حضرت در خواب، دلی هوشیار داشت، مانند لحظات بیداری خود، تا آنجا که در روایتی آمده: آن حضرت در خواب از حدث مصون بود، چون همان گونه که گفتیم دلش بیدار بود.

همچنین، هر کس جز او، در هنگام گرسنگی تنش ناتوان می‌گردد و نیرویش سست و به تمامی از میان می‌رود، اما پیامبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله گزارش داد که این اتفاق‌ها برای او رخ نمی‌دهند و او برخلاف دیگران است؛ که فرمود: «من چون شما نیستم.» و همچنین می‌گویم که همه این احوال، رنج و بیماری و جادو و خشم به درون او راه نداشت، و از زبان او چیزی که او را نشاید شنیده نمی‌شد، و نه از اندام دیگرش، آن گونه که برای آدمیان دیگر رخ می‌دهد.

**[ترجمه]

تذییل

قال المحقق الطوسی قدس الله روحه فی التجرید بعض الألم قبیح یصدر منا خاصه و بعضه حسن یصدر منه تعالی و منا و حسنه إما لاستحقاقه أو لاشتماله علی النفع أو دفع الضرر الزائدین أو لکونه عادیا أو علی وجه الدفع و یجوز فی المستحق کونه عقابا و لا۔ یکفی اللطف فی ألم المکلف فی الحسن و لا یشترط فی الحسن اختیار المتألم بالفعل و العوض نفع مستحق خال عن تعظیم

و إجلال و يستحق عليه تعالى بإنزال الآلام و تفويت المنافع لمصلحه الغير و إنزال الغموم سواء استندت إلى علم ضرورى أو مكتسب أو ظن لا ـ ما يستند إلى فعل العبد و أمر عباده بالمضار و إباحته أو تمكين غير العاقل بخلاف الإحراق عند الإلقاء فى النار و القتل عند شهاده الزور و الانتصاف عليه تعالى واجب عقلا و سمعا فلا يجوز تمكين الظالم من الظلم من دون عوض فى الحال يوازى ظلمه.

فإن كان المظلوم من أهل الجنه فرق الله أعواضه على الأوقات أو تفضل عليه بمثلها و إن كان من أهل العقاب أسقط بها جزءا من عقابه بحيث لا يظهر له التخفيف بأن يفرق الناقص على الأوقات و لا يجب دوامه لحسن الزائد بما يختار معه الألم و إن كان منقطعا و لا يجب حصوله فى الدنيا لاحتمال مصلحه التأخير و الألم على القطع ممنوع مع أنه غير محل النزاع و لا يجب إشعار صاحبه بإيصاله عوضا و لا يتعين منافعه و لا يصح إسقاطه و العوض عليه تعالى يجب

تزایده إلی حد الرضا عند کل عاقل و علینا تجب مساواته.

و قال العلامه نور الله ضریحه فی شرحه اعلم أنا قد بینا وجوب الألطاف و المصالح و هی ضربان مصالح فی الدین و مصالح فی الدنیا أعنی المنافع الدنیاویه و مصالح الدین إما مضار أو منافع و المضار منها آلام و أمراض و غیرهما کالآجال و الغلاء و المنافع الصحه و السعه فی الرزق و الرخص.

و اختلف الناس فی قبح الألم و حسنه فذهبت الثنویه إلی قبح جمیع الآلام و ذهبت المجبره إلی حسن جمیعها من الله تعالی و ذهبت البکریه و أهل التناسخ و العدلیه إلی حسن بعضها و قبح الباقی و اختلفوا فی وجه الحسن إلی أن قال و قالت المعتزله إنه یحسن عند شروط أحدها أن یکون مستحقا و ثانیها أن یکون نفع عظیم یوفی علیها و ثالثها أن یکون فیها دفع ضرر أعظم منها و رابعها أن یکون مفعولا علی مجری العاده کما یفعله الله تعالی بالحی إذا ألقیناه فی النار و خامسها أن یکون مفعولا علی سبیل الدفع عن النفس کما إذا آلمنا من یقصد قتلنا لأنا متی علمنا اشتمال الألم علی أحد هذه الوجوه حکمنا بحسنه قطعا و شرط حسن الألم المبتدإ الذی یفعله الله تعالی کونه مشتملا علی اللطف إما للمتألم أو لغیره لأن خلو الألم عن النفع الزائد الذی یختار المولم معه الألم یستلزم الظلم و خلوه عن اللطف یستلزم العبث و هما قبیحان و لذا أوجب أبو هاشم فی أمراض الصبیان مع الأعواض الزائده اشتمالها علی اللطف لمکلف آخر و جوز المصنف کأبی الحسین البصری أن تقع الآلام فی الکفار و الفساق عقابا للکافر و الفاسق و منع قاضی القضاه من ذلک و جزم بکون أمراضهم محنا لا عقوبات و ذهب المصنف کالقاضی و الشیخین إلی أنه لا یکفی اللطف فی ألم المکلف فی الحسن بل لا بد من عوض خلافا لجماعه اکتفوا باللطف و لو فرضنا اشتمال اللذه علی اللطف الذی اشتمل علیه الألم هل یحسن منه تعالی فعل الألم بالحی

لأجل لطف الغير مع العوض الذى يختار المكلف لو عرض عليه قال أبو هاشم نعم و أبو الحسين منع ذلك و تبعه المصنف.

و لا يشترط فى حسن الألم المفعول ابتداء من الله تعالى اختيار المتألم للعوض الزائد عليه بالفعل و قيد الخلو عن تعظيم و إجلال ليخرج به الثواب.

و الوجوه التى يستحق به العوض على الله تعالى أمور الأول إنزال الآلام بالعبد كالمرض و غيره.

الثانى تفويت المنافع إذا كانت منه تعالى لمصلحه الغير فلو أمات الله تعالى ابنا لزيد و كان فى معلومه تعالى أنه لو عاش لا ينفع به زيد لاستحق عليه تعالى العوض عما فاته من منافع ولده و لو كان فى معلومه تعالى عدم انتفاعه به لأنه يموت قبل الانتفاع منه لم يستحق منه عوضا لعدم تفويت المنفعه منه تعالى و لذلك لو أهلك ماله استحق العوض بذلك سواء أشعر بهلاك ماله أو لم يشعر لأن تفويت المنفعه كإنزال الألم و لو آلمه و لم يشعر به لاستحق العوض و كذا لو فوت عليه منفعه لم يشعر بها و عندى فى هذا الوجه نظر.

الثالث إنزال الغموم بأن يفعل الله تعالى أسباب الغم أما الغم الحاصل من العبد نفسه فإنه لا عوض فيه عليه تعالى.

الرابع أمر الله تعالى عباده بإيلام الحيوان أو إباحته سواء كان الأمر للإيجاب أو للندب فإن العوض فى ذلك كله على الله تعالى.

الخامس تمكين غير العاقل مثل سباع الوحش و سباع الطير و الهوام و قد اختلف أهل العدل هنا على أربعه أقوال فذهب بعضهم إلى أن العوض على الله تعالى مطلقا و يعزى إلى الجبائى و قال آخرون إن العوض على فاعل الألم عن أبى على و قال آخرون لا عوض هنا على الله تعالى و لا على الحيوان.

و قال القاضى إن كان الحيوان ملجأ إلى الإيلام كان العوض عليه تعالى و إن لم يكن ملجأ كان العوض على الحيوان و إذا طرحنا صبيا فى النار فاحترق فإن الفاعل للألم هو الله تعالى و العوض علينا و يحسن لأن فعل الألم واجب

فی الحکمه من حیث إجراء العاده و الله قد منعنا من طرحه و نهانا عنه فصار الطارح کأنه الموصل إلیه الألم فلهذا کان العوض علینا دونه تعالی و کذلک إذا شهد عند الإمام شاهدا زور بالقتل فإن العوض علی الشهود و إن کان الله تعالی قد أوجب القتل و الإمام تولاه و لیس علیهما عوض لأنهما أوجبا بشهادتهما علی الإمام إیصال الألم إلیه من جهه الشرع فصار کأنهما فعلاه لأن قبول الشاهدین عاده شرعیه یجب إجراؤها علی قانونها کالعادات الحسیه.

و اختلف أهل العدل فی وجوب الانتصاف علیه تعالی فذهب قوم منهم إلی أن الانتصاف للمظلوم من الظالم واجب علی الله تعالی عقلا لأنه هو المدبر لعباده فنظره نظر الوالد لولده و قال آخرون منهم إنه یجب سمعا و المصنف رحمه الله اختار وجوبه عقلا و سمعا و هل یجوز أن یمکن الله تعالی من الظلم من لا عوض له فی الحال یوازی ظلمه فمنع منه المصنف قدس سره.

و قد اختلف أهل العدل هنا فقال أبو هاشم و الکعبی إنه یجوز لکنهما اختلفا فقال الکعبی یجوز أن یخرج من الدنیا و لا عوض له یوازی ظلمه و قال إن الله تعالی یتفضل علیه بالعوض المستحق علیه و یدفعه إلی المظلوم و قال أبو هاشم لا یجوز بل یجب التقیه لأن الانتصاف واجب و التفضل لیس بواجب و لا یجوز تعلیق الواجب بالجائز.

و قال السید المرتضی رضی الله عنه إن التقیه تفضل أیضا فلا یجوز تعلیق الانتصاف بها فلهذا وجب العوض فی الحال و اختاره المصنف رحمه الله لما ذکرناه.

و اعلم أن المستحق للعوض إما أن یکون مستحقا للجنه أو للنار فإن کان مستحقا للجنه فإن قلنا إن العوض دائم فلا بحث و إن قلنا إنه منقطع توجه الإشکال بأن یقال لو أوصل العوض إلیه ثم انقطع عنه حصل له الألم بانقطاعه.

و الجواب من وجهین الأول أنه یوصل إلیه عوضه متفرقا علی الأوقات بحیث لا یتبین له انقطاعه فلا یحصل له الألم الثانی أن یتفضل الله تعالی علیه

بعـد انقطـاعه بمثله دائما فلا يحصل له ألم و إن كان مسـتحقا للعقاب جعل الله عوضه جزءا من عقابه بمعنى أنه يسـقط من عقابه بإزاء ما يستحقه من الأعواض إذ لا فرق فى العقل بين إيصال النفع و دفع الضرر فى الإيثار.

فإذا خفف عقابه و كانت آلامه عظيمه علم أن آلامه بعـد إسـقاط ذلک القدر من العقاب أشد و لا يظهر له أنه كان فى راحه أو نقول إنه تعالى ينقص من آلامه ما يستحقه من أعواضه متفرقا على الأوقات بحيث لا تظهر له الخفه من قبل.

و اختلف فى أنه هـل يجب دوام العوض أم لاـ فقال الجبائى يجب دوامه و قال أبو هاشم لا يجب و اختاره المصـنف رحمه الله و لا يجب إشعار مستحق العوض بتوفيره عوضا له بخلاف الثواب و حينئذ أمكن أن يوفره الله تعالى فى الدنيا على بعض المعوضين غير المكلفين و أن ينتصف لبعضـهم من بعض فى الدنيا و لا تجب إعادتهم فى الآخره و العوض لا يجب إيصاله فى منفعه معينه دون أخرى بـل يصـح توفيره بكـل ما يحصل فيه شـهوه المعوض بخلاف الثواب لأنه يجب أن يكون من جنس ما ألفه المكلف من ملاذه.

و لا يصح إسـقاط العوض و لا هبته ممن وجب عليه فى الدنيا و لا فى الآخره سواء كان العوض عليه تعالى أو علينا هذا قول أبى هاشم و القاضـى و جزم أبو الحسـين بصـحه إسـقاط العوض علينا إذا استحل الظالم من المظلوم و جعله فى حل بخلاف العوض عليه تعالى فإنه لا يسقط لأن إسقاطه عنه تعالى عبث لعدم انتفاعه به.

ثم قال بعد إيراد دليل القاضى على عدم صحه الهبه مطلقا و الوجه عندى جواز ذلک لأنه حقه و فى هبته نفع للموهوب و يمكن نقل هـذا الحق إليه و على هـذا لو كان العوض مسـتحقا عليه تعالى أمكن هبه مسـتحقه لغيره من العباد أما الثواب المسـتحق عليه تعالى فلا يصح منا هبته لغيرنا لأنه مستحق بالمدح فلا يصح نقله إلى من لا يستحقه.

ثم قال العوض الواجب علیه تعالی یجب أن یکون زائدا علی الألم الحاصل بفعله أو بأمره أو بإباحته أو بتمکینه لغیر العاقل زیاده تنتهی إلی حد الرضا من کل عاقل بذلک العوض فی مقابله ذلک الألم لو فعل به لأنه لو لا ذلک لزم الظلم أما مع مثل هذا العوض فإنه یصیر کأنه لم یفعل.

و أما العوض علینا فإنه یجب مساواته لما فعله من الألم أو فوته من المنفعه لأن الزائد علی ما یستحق علیه من الضمان یکون ظلما و لا یخرج ما فعلناه بالضمان عن کونه ظلما قبیحا فلا یلزم أن یبلغ الحد الذی شرطناه فی الآلام الصادره عنه تعالی.

انتهی ملخص ما ذکره قدس سره و إنما ذکرناها بطولها لتطلع علی ما ذکره أصحابنا تبعا لأصحاب الاعتزال و أکثر دلائلهم علی جل ما ذکر فی غایه الاعتلال بل ینافی بعض ما ذکروه کثیر من الآیات و الأخبار و نقلها و تحصیلها و شرحها و تفصیلها لا یناسب هذا الکتاب و الله أعلم بالصواب و سیأتی بعض القول إن شاء الله تعالی عن قریب.

**[ترجمه]محقق طوسی در تجرید گفته: تنها یک رنج قبیح نیست که از ما سر بزند و یکی هم خوب، از خدای تعالی و از ما هر دو، و خوبی‌اش یا برای سزای بدکاری است، یا سودی دارد و یا زیانی را در بر دارد که فزونی دارد بر آن درد، چون شیوه بر آن جاری است، یا برای رفع زیان است.

و روا است که در مورد سزا، کیفر بدکاری باشد، و صِرف لطف در درد آوردن مکلف، برای خوبی آن بس نیست، و اختیار کشنده درد در حال آن، شرط خوبی آن نیست، عوض سودی است برای پاداش بی بزرگداشت و احترامی که در حق خداوند بایست به جا آورد، در برابر دردهایی که برای بنده ها فرود می‌آورد ، و در برابر تفویت منافع کسی برای مصلحت دیگری، و هم در برابر غمناک کردن مکلف و هر بنده دیگر، خواه به استناد علم بدیهی باشد، یا علم از روی دلیل، یا گمان غم آور. نه آنچه مستند باشد به کار خود بنده که عوض آن از سوی خدا واجب نیست؛ و یا فرمان دادن به بنده هایش برای انجام کار زیان‌بخش و مباح کردن آن، یا توانا کردن نابخردان در انجام آنها، چون کودک و دیوانه، برخلاف سوزاندن و دنبال افکندن در آتش یا کشتن در گواهی دروغ، و عدالت بر خدا بایست است به حکم خرد و دلیل شرع، و روا نیست ستمکار را به ستم تمکین کند، بی عوض نقدی که برابر ستم او باشد و آن را جبران کند.

و اگر ستمدیده بهشتی باشد، عوض‌هایی که او را باید پخش بر اوقات کند، یا به مانند آنها بر او تفضل کند، و اگر دچار عقاب است، در عوض، جزیی از عقابش را بیندازد به طوری که سبکی آن پدید نشود به واسطه پخش کردن آن مقدار ناقص بر اوقات، و واجب نیست پیوسته بودن و همیشگی عوض برای نیکو بودن آنچه بر مختار با درد فزون است، گرچه دنباله آن بریده شود، و نباید عوض در دنیا باشد برای احتمال مصلحت در تأخیر آن، و دردناک بودن قطع عوض، منع می شود.

با اینکه اینجا، محل نزاع این موضوع نیست، و لازم نیست که به صاحب آن فهمانند که عوض است و سود معینی نباید و اسقاط عوض دردها، نشاید، و عوض بر خدا واجب است که فزوده شود تا اندازه ای که هر خردمند به آن خشنود گردد و بر ما به اندازه برابر واجب است.

و علامه نوراللّٰه ضریحه در شرح آن گفته: ما بیان کردیم که لطف و صلاح بینی هر دو واجبند و آن بر دو بخشند: مصالح

دینی و مصالح دنیوی، که سودهایی در دنیا باشند، و مصالح دینی که برای مکلف زیان‌آورند (چون دادن زکات و جانبازی در جهاد) یا سودآور هستند؛ زیان‌آورها دردها و بیماری‌ها، و مانند آنها، از مرگ و میرها و گرانی و قحطی هستند، و سودها، مانند تندرستی و وسعت روزی و ارزانی.

مردم درباره نیکی درد و زشتی آن اختلاف دارند. ثنویه (باورمندان به دو خدایی) معتقدند هر گونه دردی زشت است؛ جبریان می‌گویند هر آنچه از خدا است نیک است؛ بکریه و اهل تناسخ و عدلیه، برخی را نیک می‌دانند و باقی را زشت، و در وجه نیکی آن هم اختلاف دارند.

علامه در ادامه می‌گوید: معتزله می‌گویند درد به چند شرط نیکو است:

۱.

برای سزاواری دردناک.

۲.

برای سود بزرگی که با دردناکی پرداخت شود.

۳.

برای دفع زیانی بزرگ‌تر از آن درد.

۴.

با شیوه عادی انجام شود، همچون کاری که خدا می‌کند با کسی که زنده است و ما او را در آتش می‌افکنیم.

۵.

اینکه برای حفظ جان انجام شود، چنانچه ما درد نثار کسی می‌کنیم که آهنگ کشتن ما دارد، زیرا اگر بدانیم که درد آوردن شامل یکی از این وجوه است، به طور قطع آن را نیکو می‌دانیم. شرط خوبی درد ابتدایی که خدا به بنده وارد می‌کند این است که دارای لطف باشد برای شخص دردکشیده یا برای دیگری؛ زیرا دردی که سودی بیشتر از خود نداشته باشد تا به این سبب، شخص آن را برگزیند، ستم به شمار می‌آید، و اگر لطفی ندارد، بیهوده است، و هر دو زشتند و بر خدا روا نیستند. از این رو، ابوهاشم در مورد بیماری کودکان، با وجود داشتن پاداش بیشتر، لطف را برای مکلف دیگر لازم دانسته است.

مصنف (محقق طوسی) چون ابی‌حسین بصری، روا داشته که در مورد کفار و فساق، دردها کیفر آنان باشند؛ و قاضی القضات از آن منع کرده و عقیده دارد بیماری‌های آنان محنت است نه کیفر؛ و مصنف چون قاضی و شیخین گفته: صرف لطف در خوبی دردمندی کفار بس نیست، بلکه عوض لازم است، برخلاف جمعی که آن را کافی دانسته‌اند؛ و اگر فرض شود لذتی

هم در لطف دارای درد باشد، آیا سزا است که خدای تعالی آن درد را به زندگان بدهد، در قبال لطف در حق کس دیگری؛ با عوضی که مکلف بپذیرد، اگر به او پیشنهاد شود؟ ابوهاشم گفته: آری، و ابوحسین گفته: نه، و مصنف (محقق طوسی) هم پیرو او شده است.

و شرط نیست در حسن دردی که خدا آغاز کند، پسندیدن شخص دردکش، عوض بیشتر از آن را در حال حاضر؛ و اینکه گفته عوض بی پیرایه، بزرگداشت و احترام است، برای این است که از ثواب طاعت جدا است.

آنچه در آن عوض بر خدای تعالی، لازم است مستحق بداند، چند چیز است:

۱.

دردمند کردن بنده به بیماری و مانند آن.

۲.

تفویت سودها که از خدا برای صلاح دیگری انجام شود. پس، اگر خدای تعالی پسر زید را بمیراند، چون می‌داند اگر بماند پدر از او سودی می‌برد، باید که به پدر از منافع فرزندش عوض بدهد؛ و اگر می‌دانسته برایش سودی ندارد - زیرا او پیش از سودمندی خواهد مرد - عوضی لازم نیست، چون خدا سودی از او را از میان نبرده است؛ از این رو، اگر مالش را تلف کند باید عوض بدهد، خواه آن را بداند، یا نه؛ زیرا تفویت سود چون دادن درد باشد، و اگر دردی به او داد و نفهمید، عوض باید بدهد؛ همچنین است اگر سودی برای او قرار بدهد و نفهمد، و مرا در این باره تأمل است.

۳.

غمناک کردن؛ که خدا وسیله غم فراهم می‌کند و اگر غم از خود بنده باشد، عوضی بر خدای تعالی ندارد.

۴.

فرمان خدا به بنده هایش مبنی بر درد وارد کردن بر جانوران، یا مباح کردن آن برای خوردن و جز آن، خواه فرمان واجب باشد چون قربانی در حج، یا مستحب چون قربانی دیگر، عوض همه اینها بر خدا است.

۵.

نابخردانی چون درنده های وحشی و پرنده های شکاری، و خزنده هایی مانند مار و کژدم را تسلط دادن بر آزار آدمیان، که نزد عدلیه مورد اختلاف است و چهار قول دارد:

۱.

عوض بر خدا باید مطلقا، که به «جبایی» منسوب است .

۲.

عوض بر عهده کسی است که آزار می‌دهد، و این از ابی‌علی نقل شده است.

۳.

در اینجا، عوض نه بر عهده خدا است و نه بر جانور.

۴.

قاضی گفته: اگر جانور ناچار باشد از آزار کردن، عوض بر خدا است، وگرنه بر خود جانور است. اگر کودکی را در آتش بیفکنیم و بسوزد، آزاردهنده و سوزاننده، خدا است و عوض آن بر عهده ما است؛ و چون آزار باید طبق حکمت باشد، نیک است که برای اجرای شیوه آفرینش و خدا، ما را از این کار غدقن کنند؛ و گویا آن کسی که در آتش افکنده است آزاررسان است و عوض بر عهده ما است نه بر خدا. همچنین، اگر دو گواه دروغ نزد حاکم بر قتلی اقامه شوند، عوض بر گواهان است، نه بر خدا که قصاص را واجب کرده، و نه بر امام که انجام داده و بر آن دو عوض لازم نیست. چون با گواهی آن گواهان، بر امام لازم شده که آزار بدهد به حکم شرع، و گویا آزاردهنده گواهان بودند، زیرا پذیرش گواهی، یک شیوه شرعی است که باید طبق قانون انجام شود، مانند شیوه های حسی و تکوینی.

عدلیه اختلاف دارند در اینکه انتقام و کین‌ستانی برای خدا واجب است یا نه؟ گروهی گفته‌اند: بر خدا باید، تا براساس حکم خرد انتقام ستمدیده را از ستمگر بستاند، زیرا او سرپرست بنده ها است و نظرش چون نظر پدر است بر آنها.

و کسانی گفته‌اند که با دلیل شرعی، پاداش بر خدا لازم است، نه به حکم خرد؛ و مصنف (محقق طوسی) آن را به حکم خرد و شرع بر خدا لازم شمرده است. آیا سزاوار است که خدا به ستمگری نیروی ستمگری ببخشد در صورتی که پاداشی حاضر برای جبران آن ندارد؟ مصنف گفته: نه؛ و عدلیه درباره این موضوع با دیگران اختلاف دارند.

ابوهاشم و کعبی گفته‌اند: آری، ولی کعبی گفته: روا است که ستمگر بمیرد و در برابر، ظلمی نداشته باشد و خدا عوض را به ستمدیده تفضل کند و به او بدهد. ابو هاشم گفته: نه، بلکه تقیه لازم است، زیرا انتقام واجب است و تفضل واجب نیست و روا نیست واجب به جایز مشروط شود .

سید مرتضی گفته: تقیه نیز تفضل است و نمی‌توان انتقام را به آن وابسته کرد، از این رو، عوض فوری لازم است. مصنف هم آن را پسندیده است.

بدان که پاداش‌خواه یا بهشتی است یا دوزخی؛ اگر بهشتی است و گفتیم جزا تا همیشه است که بحثی نیست، و اگر گفتیم پایان یابد، اعتراض می‌شود که قطع آن، خود درد و آزار باشد.

از دو راه به این اعتراض پاسخ داده‌اند:

۱.

پاداش را بخش بر اوقات بسیار کنند و به او رسانند تا قطع آن را در نیابد و آزاری نکشد.

۲.

خدا پس از پایان آن به وی تفضل می‌کند و مانندش را همیشه به او می رساند تا آزاری و دردی بر او نباشد؛ و اگر دوزخی است و سزاوار کیفر، خدا به اندازه عوضی که برای او لازم است از کیفر او می‌کاهد، زیرا به حکم خرد سود رسانی با دفع زیان از هم جدا نیست؛ و چون کیفرش سبک گردد و آزارهایش کلان باشد، می‌داند که کیفرش پس از اینکه این قدر از آن کاسته شده سخت تر خواهد بود، و از این رو آسایشی ندارد. یا می گوییم خدای تعالی عوض آزارهایش را چنان بر اوقات کیفرش بخش کند که سبکی کیفر را درنیابد.

در کل، علما خلاف دارند که دوام عوض بایست یا نه؟ جبایی گفته: آری، و ابوهاشم گفته: نه، و مصنف آن را پسندیده است. پس، لازم نیست به عوض‌خواه بفهمانند که فراوانی در زندگی او عوض است برای او، برخلاف ثواب که باید دانسته به او پرداخت شود. بنابراین، می شود خدا در دنیا به برخی از عوض‌خواهان نامکلف فراوانی بدهد و آنها نفهمند که عوض است؛ یا اینکه کین‌خواهی کند برای برخی از مردم در این جهان و بازگشت آنان در دیگرسرا لازم نیست. عوض، سود خاصی نیست بلکه با هر سودی که دلخواه عوض‌ستان است پرداخت می شود، برخلاف ثواب که باید برای مکلف از جنس لذت‌های شناخته شده او باشد.

همچنین، نمی‌شود عوض را گذشت کرد و از طرف عوض‌خواه بخشید، نه در دنیا و نه دیگرسرا، خواه بر عهده خداوند باشد یا دیگری. این گفته ابی‌هاشم و قاضی است و ابوالحسین عقیده دارد که اگر عوض بر ما باشد می توان با گذشت عوض خواه ساقط گردد و ستمگر از ستمکش حلالیت طلبد و او حلالش کند، برخلاف عوضی که بر عهده خدا است که اسقاط ندارد، زیرا اسقاطش از خدا بیهوده است، چراکه سودی برای او ندارد.

آنگاه، پس از اینکه دلیل قاضی را بر عدم صحت همه آن به طور مطلق آورده، گفته: موجّه نزد من جواز بخشش آن است، زیرا حق او است و بخشش آن برای طرف سود دارد و می شود حق را به او واگذاشت. بنابراین، اگر عوض بر خدا باشد می شود عوض‌خواهش آن را به بنده دیگری ببخشد، اما ثواب طاعت را که بر عهده خدا است، نمی‌شود به دیگری بخشید و خود را بی بهره کرد، زیرا به عنوان ستودن داده می‌شود و نمی‌توان آن را به ناستوده داد.

آنگاه گفته: عوضی که بر عهده خدا است، لازم است بیش از آزار و دردی باشد که از کار خدا یا فرمانش یا اباحه و یا مسلط کردن نابخرد بوده، و آن فزونی، رضایت‌بخش هر خردمندی است، که در برابر آن عوض، آزار کشیده است، زیرا اگر آن عوض نباشد، ستم آشکار می‌گردد، و اگر برابر همان درد و آزار باشد، آن را گویا نابود کرده و چیزی عاید کشنده درد نشده است. ولی عوضی که بر ماها باید، برابر همان آزار و درد، سزاوار است؛ یا آنچه که سود را از میان برده است، زیرا فزون‌تر از

آنچه غرامت است، ستم است بر عوض‌ده، و غرامتی که در عهده است، زشتی آن ستم را از میان نمی‌برد؛ و نباید به آن اندازه باشد که در درد و آزار از خدا شرط کردیم.»

خلاصه، آنچه را که علامه در این باره ذکر کرده، با همه درازی، آوردیم تا آگاه شوی بر آنچه اصحاب ما به پیروی از معتزله گفته‌اند. بیشتر دلیل‌هایی که آنها برای دعواهای خود آورده‌اند علیل است، و بلکه برخی از آنها مخالف با بسیاری از آیات و اخبار هستند، و نقل و شرح و تفصیل آنها مناسب این کتاب نیست، و خدا داناتر است به صواب، و پاره ای گفتار در این باره به زودی بیان خواهد شد .

**[ترجمه]

باب ۱۳ أن المؤمن مكفر

روايات

أقول

سنورد إن شاء الله تعالى عده أخبار في هذا المعنى في طي بابين من أبواب كتاب العشره كما ستعرف و لنذكر هنا أيضا شطرا منها.

**[ترجمه]ان‌شاءاللّٰه تعالی تعدادی از اخبار را در این باره، در دو باب از ابواب کتاب العشره می‌آوریم چنانچه خواهی دانست، و باید در اینجا پاره ای از آن را یادآور شویم.

**[ترجمه]

«۱»

ع، [علل الشرائع] عَنِ ابْنِ الْمُتَوَكِّلِ عَنِ السَّعْدَآبَادِيِّ عَنِ الْبَرْقِيِّ بِإِسْنَادِهِ يَرْفَعُهُ إِلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام أَنَّهُ قَالَ: الْمُؤْمِنُ مُكَفَّرٌ وَ ذَلِكَ أَنَّ مَعْرُوفَهُ يَصْعَدُ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَلَا يَنْتَشِرُ فِي النَّاسِ وَ الْكَافِرَ مَشْهُورٌ وَ ذَلِكَ أَنَّ مَعْرُوفَهُ لِلنَّاسِ يَنْتَشِرُ فِي النَّاسِ

وَ لَا يَصْعَدُ إِلَى السَّمَاءِ(۱).

**[ترجمه]علل الشرایع: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «مومن مکفر است و زیر پرده، برای آنکه نیکی او به سوی خدای عزوجل بالا رود و در میان مردم منتشر نمی‌شود؛ و کافر مشهور می‌شود، زیرا نیکی او در میان مردم منتشر می‌شود و به آسمان بالا نمی رود.» - . علل الشرائع ۲ : ۲۴۷ -

**[ترجمه]

«۲»

ع، [علل الشرائع] عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَاتِمٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ مُوسَى عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ علیه السلامَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ علیهم السلام قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مُكَفَّراً لَا يُشْكَرُ مَعْرُوفُهُ وَ لَقَدْ كَانَ مَعْرُوفُهُ عَلَى الْقُرَشِيِّ وَ الْعَرَبِيِّ وَ الْعَجَمِيِّ وَ مَنْ كَانَ أَعْظَمَ مَعْرُوفاً مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلَى هَذَا الْخَلْقِ وَ كَذَلِكَ نَحْنُ أَهْلَ الْبَيْتِ مُكَفَّرُونَ لَا يُشْكَرُ مَعْرُوفُنَا وَ خِيَارُ الْمُؤْمِنِينَ مُكَفَّرُونَ لَا يُشْكَرُ مَعْرُوفُهُمْ (۲).

**[ترجمه]علل الشرایع: امام علی علیه‌السلام فرمود: «رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله زیر پرده بود و نیکویی او تقدیر نمی شد و نیکی و احسانش بر قریشی و عربی و عجمی، همه شایان بود، و احسان چه کسی بزرگ‌تر است از رسول خداصلّی‌اللّه‌علیه‌وآله بر این مردم، و همچنین ما خاندان زیر پرده نهان هستیم و از احسان ما قدردانی نمی‌شود و خوبان مومنان هم زیر پرده هستند و از احسانشان قدردانی نمی‌شود.» - . همان -

**[ترجمه]

«۳»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنِ ابْنِ عِيسَى عَنِ الْحَجَّالِ عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي يَزِيدَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: الْمُؤْمِنُ مُكَفَّرٌ وَ فِي رِوَايَةٍ أُخْرَى وَ ذَلِكَ أَنَّ مَعْرُوفَهُ يَصْعَدُ إِلَى اللَّهِ فَلَا يُنْشَرُ فِي النَّاسِ وَ الْكَافِرُ مَشْكُورٌ(۳).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «مومن مکفّر است و زیر پرده.» - . کافی ۲ : ۲۵۱ - و در روایت دیگری آمده است: «آن برای این است که نیکی او به آسمان برآید، و در میان مردم منتشر نگردد، و از کافر قدردانی شود.»

**[ترجمه]

بیان

المؤمن مکفر علی بناء المفعول من التفعیل أی لا یشکر الناس معروفه بقرینه تتمه الخبر و قد قال الفیروزآبادی المکفر کمعظم

المجحود النعمه مع إحسانه و الموثق فى الحديد و قال الجزرى فى النهايه فيه المؤمن مكفر أى مرزأ فى نفسه و ماله لتكفر خطاياه انتهى و هذا الوجه لا يحتمل فى هذه الأخبار.

و كأن المراد بالتعليل أن معروفه لما كان خالصا لله مقبولا عنده لا يرضى له بأن يثيبه فى الدنيا فتكفر نعمته ليكمل ثوابه فى الآخره و الكافر لما لم يكن مستحقا لثواب الآخره يثاب فى الدنيا كعمل الشيطان.

و قيل هو مبنى على أن المؤمن يخفى معروفه من الناس و لا يفعله رئاء و لا سمعه فيصعد إلى الله و لا ينتشر فى الناس و الكافر يفعله علانيه رياء و سمعه

ص: ۲۶۰

۱- ۱. علل الشرائع ج ۲ ص ۲۴۷.
۲- ۲. المصدر ج ۲ ص ۲۴۷.
۳- ۳. الكافى ج ۲ ص ۲۵۱.

فینتشر فی الناس و لا یقبله الله و لا یصعد إلیه.

و قیل المعنی أن معروفه الکثیر الـذی یدل علیه صیغه التفعیل لا یعلمه إلا الله و من علمه بالوحی من قبله تعالی لأن معروفه لیس من قبیل الدراهم و الدنانیر بل من جمله معروفه حیاه سائر الخلق و بقائهم بسببه و أمثال ذلک من النعم العظیمه المخفیه.

و ربما یقال فی وجه التعلیل إن المؤمن یجعل معروفه فی الضـعفاء و الفقراء الـذین لیس لهم وجه عنـد الناس و لا ذکر فلا یذکر ذلک فی الخلق و الکافر یجعل معروفه فی المشاهیر و الشعراء و الذین یذکرونه فی الناس فینتشر فیهم.

فـإن قیـل بعض تلک الوجوه ینافی ما سیأتی فی باب الرئاء أن الله تعالی یظهر العمل الخالص و یکثره فی أعین الناس و من أراد بعمله النـاس یقلله الله فی أعینهم قلنا یمکن حمل هـذا علی الغالب و ذاک علی النادر أو هـذا علی المؤمن الخالص و ذاک علی غیرهم أو هذا علی العبادات المالیه و ذاک علی العبادات البدنیه.

**[ترجمه]«المومن مکفّر»: مکفّر به صیغه مجهول از باب تفعیل است؛ یعنی مردم از کار خوب او تقدیر و تشکر نمی کنند. با توجّه به ادامه خبر، فیروزآبـادی می گویـد: مکفّر – ماننـد معظّم – کسـی است که احسـانش مورد انکـار قرار می گیرد، و نیز کسـی که در آهن بسـته شده است. جزری در نهایه می‌گوید: «در حدیث است که «المومن مکفّر»: یعنی مصـیبت به خودش و مالش می رسد تا گناهانش را جبران کند.» این معنی در این روایات راه ندارد و گویا مقصود از علت این است که چون نیکی او خالص برای خدا است و مورد پسـند او، خدا نمی‌خواهد او پاداشـی در دنیا داشته باشد و نعمت او زیر پرده می‌ماند تا ثواب دیگرسرایش کامل باشد؛ و کافر چون شایسته ثواب دیگرسرا نیست، پاداش دنیایی دارد، چون عبادت‌های شیطان.

و گفته‌انـد: این برای آن است که مومن نیکی خود را از مردم نهان کند، و خود نمایی و شـهرت طلبی نداشـته باشد و به سوی خدا بالا رود و در مردم منتشر نشود، و کافر آشـکارا برای خودنمایی و شـهرت طلبی کار می‌کند و در مردم منتشـر می‌شود، و خدایش نمی‌پذیرد و به درگاه او بالا نمی‌رود.

و گفته‌انـد: کارهـای نیـک بسـیاری دارد که جز خـدا و آموخته هـای وحی او نمی‌داننـد، زیرا نیکی او همان دادن پول و کالا نیست بلکه مانند زنده بودن مردم است به وجود او، و مانند آنها، از نعمت‌های بزرگ نهانی.

و برخی گفته‌اند: برای این است که مومن نیکی به ناتوانان و مسـتمندان می‌کند و آنان نزد مردم آبرویی ندارند و نامور نیستند و از این رو، نیکی او زبـانزد مردم نمی‌شود؛ در حـالی که کـافر به معروفین و شـاعران و مردان نـامور نیکی می‌کنـد و پر آوازه می‌شود.

اگر کسـی بگویـد: برخی از این توجیهـات، منـافی است بـا آنچه در باب ریا خواهـد آمـد، که: خـدای تعالی کردار خالص را پدیـدار می‌کنـد، و در چشم مردم بیش می‌نمایـد، و هر کس برای مردم کاری می‌کنـد، خـدا آن را در دیـده مردم انـدک می سـازد؛ مـا می‌گوییم که می شود این اخبار را حمل بر غالب کرد و آن دیگری را به کمیاب و نادر؛ یا این را به مومن خالص و آن را به دیگران؛ یا این را بر عبادت مالی و آن را بر عبادت بدنی، حمل کرد .

**[ترجمه]

باب ۱۴ علامات المؤمن و صفاته

الآیات

الأنفال: إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِینَ إِذا ذُکِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَ إِذا تُلِیَتْ عَلَیْهِمْ آیاتُهُ زادَتْهُمْ إِیماناً وَ عَلی رَبِّهِمْ یَتَوَکَّلُونَ الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلاهَ وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ یُنْفِقُونَ أُولئِکَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ دَرَجاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ مَغْفِرَهٌ وَ رِزْقٌ کَرِیمٌ (۱)

التوبه: وَ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِناتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِیاءُ بَعْضٍ یَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ یَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْکَرِ وَ یُقِیمُونَ الصَّلاهَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاهَ وَ یُطِیعُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ أُولئِکَ سَیَرْحَمُهُمُ

ص: ۲۶۱

۱- ۱. الأنفال: ۲- ۴.

اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۱)

يوسف: وَ ما يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَ هُمْ مُشْرِكُونَ (۲)

المؤمنون: قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلاتِهِمْ خاشِعُونَ وَ الَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ وَ الَّذِينَ هُمْ لِلزَّكاهِ فاعِلُونَ وَ الَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حافِظُونَ إِلَّا عَلى أَزْواجِهِمْ أَوْ ما مَلَكَتْ أَيْمانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ فَمَنِ ابْتَغى وَراءَ ذلِكَ فَأُولئِكَ هُمُ العادُونَ وَ الَّذِينَ هُمْ لِأَماناتِهِمْ وَ عَهْدِهِمْ راعُونَ وَ الَّذِينَ هُمْ عَلى صَلَواتِهِمْ يُحافِظُونَ أُولئِكَ هُمُ الْوارِثُونَ الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيها خالِدُونَ (۳)

القصص: الَّذِينَ آتَيْناهُمُ الْكِتابَ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ وَ إِذا يُتْلى عَلَيْهِمْ قالُوا آمَنَّا بِهِ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنا إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ أُولئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِما صَبَرُوا وَ يَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَهِ السَّيِّئَهَ وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ وَ إِذا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ وَ قالُوا لَنا أَعْمالُنا وَ لَكُمْ أَعْمالُكُمْ سَلامٌ عَلَيْكُمْ لا نَبْتَغِي الْجاهِلِينَ (۴)

التنزيل: إِنَّما يُؤْمِنُ بِآياتِنَا الَّذِينَ إِذا ذُكِّرُوا بِها خَرُّوا سُجَّداً وَ سَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَ هُمْ لا يَسْتَكْبِرُونَ تَتَجافى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفاً وَ طَمَعاً وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ فَلا تَعْلَمُ نَفْسٌ ما أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّهِ أَعْيُنٍ جَزاءً بِما كانُوا يَعْمَلُونَ أَ فَمَنْ كانَ مُؤْمِناً كَمَنْ كانَ فاسِقاً لا يَسْتَوُونَ أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوى نُزُلًا بِما كانُوا يَعْمَلُونَ (۵)

حمعسق: وَ ما عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَ أَبْقى لِلَّذِينَ آمَنُوا وَ عَلى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ وَ الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبائِرَ الْإِثْمِ وَ الْفَواحِشَ وَ إِذا ما غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ وَ الَّذِينَ اسْتَجابُوا

۱- ۱. براءه ۷۱.

۲- ۲. یوسف: ۱۰۶.

۳- ۳. المؤمنون: ۱- ۱۱.

۴- ۴. القصص: ۵۲- ۵۵.

۵- ۵. السجده: ۱۵- ۱۹.

لِرَبِّهِمْ وَ أَقامُوا الصَّلاهَ وَ أَمْرُهُمْ شُورى بَيْنَهُمْ وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ وَ الَّذِينَ إِذا أَصابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ وَ جَزاءُ سَيِّئَهٍ سَيِّئَهٌ مِثْلُها فَمَنْ عَفا وَ أَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ (۱)

الفتح: مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَ الَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَماءُ بَيْنَهُمْ تَراهُمْ رُكَّعاً سُجَّداً يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَ رِضْواناً سِيماهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْراهِ وَ مَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوى عَلى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا

الصَّالِحاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَهً وَ أَجْراً عَظِيماً(۲)

البينه: وَ ما أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفاءَ وَ يُقِيمُوا الصَّلاهَ وَ يُؤْتُوا الزَّكاهَ وَ ذلِكَ دِينُ الْقَيِّمَهِ إلى قوله إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ أُولئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّهِ جَزاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها أَبَداً رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ ذلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ (۳)

<meta info="- إِنَّمَا الْمومِنُونَ الَّذِينَ إِذا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَ إِذا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آياتُهُ زادَتْهُمْ إِيماناً وَ عَلى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاهَ وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ أُولئِكَ هُمُ الْمومِنُونَ حَقًّا لَهُمْ دَرَجاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ مَغْفِرَهٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ. - . أنفال / ۲ - ۴ -

{مومنان، همان كسانى اند كه چون خدا ياد شود دل‌هايشان بترسد، و چون آيات او بر آنان خوانده شود بر ايمانشان بيفزايد، و بر پروردگار خود توكّل مى كنند. همانان كه نماز را به پا مى دارند و از آنچه به ايشان روزى داده ايم انفاق مى كنند. آنان هستند كه حقّاً مومنند، براى آنان نزد پروردگارشان درجات و آمرزش و روزىِ نيكو خواهد بود.}

- وَ الْمومِنُونَ وَ الْمومِناتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِياءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ يُقِيمُونَ الصَّلاهَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاهَ وَ يُطِيعُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ أُولئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ. - . توبه / ۷۱ -

{و مردان و زنان با ايمان، دوستان يكديگرند، كه به كارهاى پسنديده وا مى دارند، و از كارهاى ناپسند بازمى دارند، و نماز را بر پا مى كنند و زكات مى دهند، و از خدا و پيامبرش فرمان مى برند. آنانند كه خدا به زودى مشمول رحمتشان قرار خواهد داد، كه خدا توانا و حكيم است.}

- وَ ما يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَ هُمْ مُشْرِكُونَ. - . يوسف / ۱۰۶ -

{و بيشترشان به خدا ايمان نمى آورند جز اينكه [با او چيزى را] شريك مى گيرند.}

- قَدْ أَفْلَحَ الْمومِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلاتِهِمْ خاشِعُونَ وَ الَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ وَ الَّذِينَ هُمْ لِلزَّكاهِ فاعِلُونَ وَ الَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حافِظُونَ إِلَّا عَلى أَزْواجِهِمْ أَوْ ما مَلَكَتْ أَيْمانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ فَمَنِ ابْتَغى وَراءَ ذلِكَ فَأُولئِكَ هُمُ العادُونَ وَ الَّذِينَ هُمْ لِأَماناتِهِمْ وَ عَهْدِهِمْ راعُونَ وَ الَّذِينَ هُمْ عَلى صَلَواتِهِمْ يُحافِظُونَ أُولئِكَ هُمُ الْوارِثُونَ الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيها خالِدُونَ. - . مؤمنون / ۱ - ۱۱ -

{به راستی که مومنان رستگار شدند، همانان که در نمازشان فروتنند، و آنان که از بیهوده رویگردانند، و آنان که زکات می پردازند، و کسانی که پاکدامنند، مگر در مورد همسرانشان یا کنیزانی که به دست آورده اند، که در این صورت بر آنان نکوهشی نیست. پس هر که فراتر از این جُوید، آنان از حد درگذرندگانند. و آنان که امانت‌ها و پیمان خود را رعایت می کنند، و آنان که بر نمازهایشان مواظبت می نمایند، آنانند که خود وارثانند، همانان که بهشت را به ارث می برند و در آنجا جاودان می مانند.}

- الَّذِينَ آتَيْناهُمُ الْكِتابَ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ وَ إِذا يُتْلى عَلَيْهِمْ قالُوا آمَنَّا بِهِ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنا إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ أُولئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِما صَبَرُوا وَ يَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ وَ إِذا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ وَ قالُوا لَنا أَعْمالُنا وَ لَكُمْ أَعْمالُكُمْ سَلامٌ عَلَيْكُمْ لا نَبْتَغِي الْجاهِلِينَ. - . قصص / ۵۲ - ۵۵ -

{کسانی که قبل از آن، کتاب [آسمانی] به ایشان داده ایم، آنان به [قرآن] می گروند. و چون بر ایشان فرو خوانده می شود، می گویند: «بدان ایمان آوردیم که آن درست است [و] از طرف پروردگار ماست ما پیش از آن [هم] از تسلیم شوندگان بودیم.» آنانند که به [پاس] آنکه صبر کردند و [برای آنکه] بدی را با نیکی دفع می نمایند و از آنچه روزی شان داده ایم انفاق می کنند، دو بار پاداش خواهند یافت. و چون لغوی بشنوند از آن روی برمی تابند و می گویند: «کردارهای ما از آنِ ما و کردارهای شما از آنِ شماست. سلام بر شما، جویای [مصاحبت] نادانان نیستیم.}

- إِنَّما يُؤْمِنُ بِآياتِنَا الَّذِينَ إِذا ذُكِّرُوا بِها خَرُّوا سُجَّداً وَ سَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَ هُمْ لا يَسْتَكْبِرُونَ تَتَجافى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفاً وَ طَمَعاً وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ فَلا تَعْلَمُ نَفْسٌ ما أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزاءً بِما كانُوا يَعْمَلُونَ أَ فَمَنْ كانَ مومِناً كَمَنْ كانَ فاسِقاً لا يَسْتَوُونَ أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوى نُزُلًا بِما كانُوا يَعْمَلُونَ. - . سجده / ۱۵ - ۱۹ -

{تنها کسانی به آیات ما می گروند که چون آن [آیات] را به ایشان یادآوری کنند، سجده کنان به روی درمی افتند، و به ستایش پروردگارشان تسبیح می گویند و آنان بزرگی نمی فروشند. پهلوهایشان از خوابگاه‌ها جدا می گردد [و] پروردگارشان را از روی بیم و طمع می خوانند، و از آنچه روزیشان داده ایم انفاق می کنند. هیچ کس نمی داند چه چیز از آنچه روشنی بخش دیدگان است به [پاداش] آنچه انجام می دادند برای آنان پنهان شده است. آیا کسی که مومن است، چون کسی است که نافرمان است؟ یکسان نیستند. اما کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند، به [پاداشِ] آنچه انجام می دادند در باغ‌هایی که در آن جایگزین می شوند، پذیرایی می گردند.}

- وَ ما عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَ أَبْقى لِلَّذِينَ آمَنُوا وَ عَلى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ وَ الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبائِرَ الْإِثْمِ وَ الْفَواحِشَ وَ إِذا ما غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ وَ الَّذِينَ اسْتَجابُوا لِرَبِّهِمْ وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ أَمْرُهُمْ شُورى بَيْنَهُمْ وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ وَ الَّذِينَ إِذا أَصابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ وَ جَزاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُها فَمَنْ عَفا وَ أَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ. - . شوری / ۳۶ - ۴۰ -

{و آنچه پیش خداست برای کسانی که گرویده اند و به پروردگارشان اعتماد دارند بهتر و پایدارتر است. و کسانی که از گناهان بزرگ و زشتکاریها خود را به دور می دارند و چون به خشم درمی آیند درمی گذرند. و کسانی که [ندای]

پروردگارشان را پاسخ [مثبت] داده و نماز برپا کرده اند و کارشان در میانشان مشورت است و از آنچه روزیشان داده ایم انفاق می کنند. و کسانی که چون ستم بر ایشان رسد، یاری می جویند [و به انتقام برمی خیزند]. و جزای بدی، مانند آن، بدی است. پس هر که درگذرد و نیکوکاری کند، پاداش او بر [عهده] خداست. به راستی او ستمگران را دوست نمی دارد.}

- مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَ الَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَماءُ بَيْنَهُمْ تَراهُمْ رُكَّعاً سُجَّداً يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَ رِضْواناً سِيماهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْراةِ وَ مَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوى عَلى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَ أَجْراً عَظِيماً. - . فتح / ۲۹ -

{محمّد صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله پیامبر خداست و کسانی که با اویند، بر کافران، سختگیر [و] با همدیگر مهربانند. آنان را در رکوع و سجود می بینی. فضل و خشنودی خدا را خواستارند. علامتِ [مشخّصه] آنان بر اثر سجود در چهره هایشان است. این صفت ایشان است در تورات، و مَثَلِ آنها در انجیل چون کشته ای است که جوانه خود برآورد و آن را مایه دهد تا ستبر شود و بر ساقه های خود بایستد و دهقانان را به شگفت آورد، تا از [انبوهیِ] آنان [خدا] کافران را به خشم دراندازد. خدا به کسانی از آنان که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند، آمرزش و پاداش بزرگی وعده داده است.}

- وَ ما أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفاءَ وَ يُقِيمُوا الصَّلاةَ وَ يُؤْتُوا الزَّكاةَ وَ ذلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ إلى قوله إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ أُولئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ جَزاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها أَبَداً رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ ذلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ. - . بينه / ۵ - ۸ -

{و فرمان نیافته بودند جز اینکه خدا را بپرستند، و در حالی که به توحید گراییده اند، دین [خود] را برای او خالص گردانند، و نماز برپا دارند و زکات بدهند و دین [ثابت و] پایدار همین است. کسانی از اهل کتاب که کفر ورزیده اند و [نیز] مشرکان در آتش دوزخند، [و] در آن همواره می مانند اینانند که بدترین آفریدگانند.

{در حقیقت کسانی که گرویده و کارهای شایسته کرده اند، آنانند که بهترین آفریدگانند. پاداشِ آنان نزد پروردگارشان باغهای همیشگی است که از زیر [درختان] آن، نهرها روان است، جاودانه در آن همی مانند خدا از آنان خشنود است و [آنان نیز] از او خشنود این [پاداش] برای کسی است که از پروردگارش بترسد.}

**[ترجمه]

تفسیر

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ (۴) قيل أی الكاملون فی الإيمان وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ أی فزعت لذكره استعظاما له و هيبه من جلاله زادَتْهُمْ إِيماناً ازدادوا بها يقينا و طمأنينه نفس وَ عَلى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ أی و إليه يفوضون أمورهم فيما يخافون و يرجون أُولئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لأنهم حققوا إيمانهم بضم مكارم الأخلاق و محاسن أفعال الجوارح إليه لَهُمْ دَرَجاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ أی كرامه و علو منزله وَ مَغْفِرَةٌ لما فرط منهم وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ أعد لهم فی الجنه.

قال علی بن إبراهیم (۵)

نزلت فی أمیر المؤمنین علیه السلام و أبی ذر و سلمان

ص: ۲۶۳

۱- ۱. الشوری: ۳۶- ۴۰.

۲- ۲. الفتح: ۲۹.

۳- ۳. البینه: ۵- ۸.

۴- ۴. الأنفال: ۲.

۵- ۵. تفسیر القمّیّ ص ۲۳۶.

و المقداد.

أَوْلِياءُ بَعْضٍ (۱) أی أحباؤهم و أنصارهم أو أولی بتولی أمورهم سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ السين مؤكده للوقوع.

إِلَّا وَ هُمْ مُشْرِكُونَ (۲) قيل بعباده غيره أو باتخاذ الأحبار أربابا أو نسبه التبنی إليه أو القول بالنور و الظلمه أو النظر إلی الأسباب و نحو ذلک و سيأتی تفسيرها فی الأخبار أنها شرک طاعه أطاعوا فيها الشيطان أو الاستعانه أو التوسل بغيره تعالی و نحو ذلک.

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ (۳) عَنِ الْبَاقِرِ عليه السلام: أَنَّهُمُ الْمُؤْمِنُونَ الْمُسْلِمُونَ أَنَّ الْمُسْلِمِينَ هُمُ النُّجَبَاءُ(۴). خاشِعُونَ قال علی بن إبراهيم غضک بصرک فی صلاتک و إقبالک عليها و روی رمی البصر إلی الأرض و سيأتی تفسيرها فی كتاب الصلاه إن شاء الله تعالی.

و فسر اللغو فی بعض الأخبار بالغناء و الملاهی و فی بعضها بكل قول ليس فيه ذكر و فی بعضها بالاستماع إلی القصاص و فی بعضها أن يتقول الرجل عليك بالباطل أو يأتيک بما ليس فيک فتعرض عنه فَأُولئِکَ هُمُ العادُونَ أی الكاملون فی العدوان.

لِأَماناتِهِمْ وَ عَهْدِهِمْ أی لما يؤتمنون و يعاهدون من جهه الحق أو الخلق راعُونَ قائمون بحفظها و إصلاحها يُحافِظُونَ أی علی أوقاتها و حدودها أُولئِکَ الجامعون لهذه هُمُ الْوارِثُونَ

وَ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام ليه السلام: أَنَّ هَذِهِ الْآيَةَ فِيَّ نَزَلَتْ (۵).

۱- ۱. براءه: ۷۱.

۲- ۲. يوسف ۱۰۶.

۳- ۳. المؤمنون: ۱.

۴- ۴. رواه الكلينی فی الكافی ج ۱ ص ۳۹۱ بإسناده عن كامل التمار عنه عليه السلام.

۵- ۵. تفسير القمّیّ ص ۴۴۵.

الَّذِينَ آتَيْناهُمُ الْكِتابَ قيل نزلت فی مؤمنی أهل الكتاب آمَنَّا بِهِ أی بأنه كلام الله إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ لما رأوا ذكره فی الكتب المتقدمه بِما صَبَرُوا

عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام: بِمَا صَبَرُوا عَلَى التَّقِيَّهِ وَ قَالَ الْحَسَنَهُ التَّقِيَّهُ وَ السَّيِّئَهُ الْإِذَاعَهُ.

و قال علی بن إبراهيم هم الأئمه عليهم السلام قال و قوله وَ يَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَهِ السَّيِّئَهَ أی يدفعون سيئه من أساء إليهم بحسناتهم.

يُنْفِقُونَ أی فی سبيل الخير وَ إِذا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ تكرما و قال علی بن إبراهيم قال اللغو الكذب و اللهو و الغناء قال و هم الأئمه عليهم السلام يعرضون عن ذلك كله وَ قالُوا أی للاغين سَلامٌ عَلَيْكُمْ قالوا ذلك متاركه لهم و توديعا لا نَبْتَغِی الْجاهِلِينَ لا نطلب صحبتهم و لا نريدها.

إِذا ذُكِّرُوا بِها(۱) أی وعظوا بها خَرُّوا سُجَّداً خوفا من عذاب الله وَ سَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ أی نزهوه عما لا يليق به كالعجز عن البعث حامدين له شكرا علی ما وفقهم للإسلام و آتاهم الهدی وَ هُمْ لا يَسْتَكْبِرُونَ عن الإيمان و الطاعه تَتَجافی جُنُوبُهُمْ أی ترفع و تتنحی عَنِ الْمَضاجِعِ أی عن الفرش و مواضع النوم.

فِی الْمَجْمَعِ،(۲)

عَنِ الْبَاقِرِ وَ الصَّادِقِ عليهما السلام: هُمُ الْمُتَهَجِّدُونَ بِاللَّيْلِ الَّذِينَ يَقُومُونَ عَنْ فُرُشِهِمْ لِلصَّلَاهِ.

و يَدْعُونَ رَبَّهُمْ داعين إياه خَوْفاً من سخطه وَ طَمَعاً فی رحمته مِنْ قُرَّهِ أَعْيُنٍ أی مما تقر به عيونهم.

وَ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام: مَا مِنْ عَمَلٍ حَسَنٍ يَعْمَلُهُ الْعَبْدُ إِلَّا وَ لَهُ ثَوَابٌ فِی الْقُرْآنِ إِلَّا صَلَاهُ اللَّيْلِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَمْ يُبَيِّنْ ثَوَابَهَا لِعِظَمِ خَطَرِهِ (۳).

فقال تَتَجافی جُنُوبُهُمْ إلی قوله يَعْمَلُونَ كَمَنْ كانَ فاسِقاً أی خارجا عن الإيمان لا يَسْتَوُونَ فی الشرف و المثوبه

۱- ۱. السجده: ۱۵.

۲- ۲. مجمع البيان ج ۸: ۳۳۱.

۳- ۳. رواه أيضا فی المجمع ج ۸ ص ۳۳۱.

نُزُلًا النزل ما يعد للنازل من طعام و شراب و صله.

وَ ما عِنْدَ اللَّهِ (۱) أی ثواب الآخره خَيْرٌ وَ أَبْقى لخلوص نفعه و دوامه وَ الَّذِينَ اسْتَجابُوا لِرَبِّهِمْ أی قبلوا ما أمروا به وَ أَمْرُهُمْ شُورى بَيْنَهُمْ أی تشاور بينهم لا ینفردون برأی حتی یتشاوروا و یجتمعوا علیه و ذلک من فرط یقظتهم فی الأمور قال علی بن إبراهیم (۲)

یشاورون الإمام فیما یحتاجون إلیه من أمر دینهم.

هُمْ يَنْتَصِرُونَ أی ینتقمون ممن بغی علیهم من غیر أن یعتدوا و قیل أی یتناصرون ینصر بعضهم بعضا و قیل جعل الله المؤمنین صنفین صنف یعفون و صنف ینتصرون (۳) و قیل وصفهم بالشجاعه بعد وصفهم بسائر أمهات الفضائل و هو لا ینافی وصفهم بالغفران فإن الغفران ینبئ عن عجز المغفور و الانتصار یشعر بمقاومه الخصم و الحلم عن العاجز محمود و عن المتغلب مذموم لأنه إجراء و إغراء علی البغی.

سَيِّئَةٌ مِثْلُها سمی الثانیه سیئه للازدواج و لأنها تسوء من تنزل به و هذا منع عن التعدی فی الانتصار فَمَنْ عَفا وَ أَصْلَحَ بینه و بین عدوه فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ عده مبهمه تدل علی عظم الموعود.

وَ رُوِیَ فِی الْمَجْمَعِ،(۴)

عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله: إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَهِ نَادَى مُنَادٍ مَنْ كَانَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ فَلْيَدْخُلِ الْجَنَّهَ فَيُقَالُ مَنْ ذَا الَّذِی أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ فَيُقَالُ الْعَافُونَ عَنِ النَّاسِ يَدْخُلُونَ الْجَنَّهَ ... بِغَيْرِ حِسابٍ.

إِنَّهُ لا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ أی المبتدءین بالسیئه و المتجاوزین فی الانتقام.

ص: ۲۶۶

۱- ۱. الشوری: ۳۶.

۲- ۲. تفسیر القمّیّ ص ۶۵۴.

۳- ۳. الزیاده من مجمع البیان للطبرسیّ: قال: و قیل جعل اللّه المؤمنین صنفین: صنف یعفون عمن ظلمهم و هم الذین ذکروا قبل هذه الآیه و هو قوله« وَ إِذا ما غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ» و صنف ینتصرون ممن ظلمهم و هم الذین ذکروا فی هذه الآیه.

۴- ۴. مجمع البیان ج ۹ ص ۳۴.

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ (۱) جمله مبينه للمشهود به فى قوله وَ كَفى بِاللَّهِ شَهِيداً أو استئناف مع معطوفه و ما بعدهما خبر وَ الَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَماءُ بَيْنَهُمْ أى يغلظون على من خالف دينهم و يتراحمون فيما بينهم تَراهُمْ رُكَّعاً سُجَّداً لأنهم مشتغلون بالصلاه فى أكثر أوقاتهم يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَ رِضْواناً أى يطلبون الثواب و الرضا سِيماهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ قيل يريد السمه التى تحدث فى جباههم من كثره الصلاه وَ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام: هُوَ السَّهَرُ فِي الصَّلَاهِ.

أى أثره.

ذلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْراهِ أى صفتهم العجيبه الشأن المذكوره فيها أى أخبر الله تعالى فى التوراه و الإنجيل بأن هذه صفتهم أَخْرَجَ شَطْأَهُ أى فراخه فَآزَرَهُ أى فقواه فَاسْتَغْلَظَ أى فصار من الدقه إلى الغلظ فَاسْتَوى عَلى سُوقِهِ هو جمع ساق أى فاستوى على قصبه يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ بكثافته و قوته و غلظه و حسن منظره.

قيل هو مثل ضربه الله للصحابه قلوا فى بدو الإسلام ثم كثروا و استحكموا فترقى أمرهم بحيث أعجب الناس لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ عله لتشبيههم بالزرع فى ذكائه و استحكامه.

و فى مجالس الصدوق أنها نزلت فى أمير المؤمنين عليه السلام و الذين تحت لوائه فى القيامه ينادون أن ربكم يقول لكم عندى مغفره و أجر عظيم يعنى الجنه.

مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ (۲) أى لا يشركون به حُنَفاءَ أى مائلين عن العقائد الزائغه ذلِكَ دِينُ الْقَيِّمَهِ أى دين المله القيمه أُولئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّهِ أى الخليقه و فى الأخبار أَنَّهُمْ عَلِيٌّ و شِيعَتُهُ (۳) وَ رَضُوا عَنْهُ لأنه بلغهم أقصى أمانيهم ذلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ فإن الخشيه ملاك الأمر و الباعث على كل خير.

۱- ۱. الفتح: ۲۹.

۲- ۲. البينه: ۵.

۳- ۳. راجع سعد السعود: ۱۰۸.

**[ترجمه]«انما المومنون» - . انفال / ۲ - : منظور، مومنان کاملد هستند.«وجلت قلوبهم»: یعنی برای یاد خدا فزع و ترس دارند، چرا که خـدا را بزرگ می دارنـد و هیبت از جلال او دارند. «زادتهم ایماناً»: با آیات، یقین و آرامش نفس آنان زیاد می شود. «و علی ربّهم یتوکّل»: و توکـل آنـان واگـذاری هر کارشـان است به خـدا در بیم و امیـد، و حـق ایمانشـان این است که دارای مکارم اخلاق و کردار نیک و پایه هاشان نزد خـدا ارجمندی و والایی و آمرزش گناهان گذشـته آنها است و روزی ارجمندی دارند در بهشت. به گفته علی بن ابراهیم این آیه درباره امیرمومنان و ابی‌ذر و سـلمان و مقداد نازل شده است. - . تفسیر قمی : ۲۳۶ -

«دوستان یکدیگرند»: - . توبه / ۷۱ - و یاران و یا سرپرست کارهای هم. «سیرحمهم الله»: «سین» تأکید بر وقوع دارد.

«إِلَّا وَ هُمْ مُشْرِكُونَ»، {جز اینکه مشرکانند.} - . یوسف / ۱۰۶ - : گفته اند: در پرستیدن جز خدا، یا به سـبب اینکه دانشـمندان خود را ارباب می گیرند، یا برای خدا پسـر می‌سازند، یا نور و ظلمت را دو مبداء جدا می‌دانند، یا با نظر به تأثیر اسباب در امور و ماننـد آن، و تفسـیر آن در اخبار خواهد آمد که منظور شـرک در طاعت است از شـیطان، و یا یاری خواسـتن و توسل به جز خـدا و مانند آنها. «قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ»، {رسـتگارند مومنان.} - . مؤمنون / ۱ - : از امام باقر علیه‌السـلام روایت شـده است که: «مومنان، مسلم‌اند و نجیب هستند.» - . کافی ۱ : ۳۹۱ -

{که خاشعند.}: در نماز خود؛ و به قول علی بن ابراهیم: «دیده فرو می گیرند و دل به آن می‌دهند.» - . تفسیر قمی : ۴۴۵ -

و به روایتی: «دیده به زمین می‌دوزند.» و تفسیرش در کتاب صلاه خواهد آمد.

در برخی اخبار، «لغو» به سرود و ملاهی تفسیر شده، و در برخی به هر گفتاری که ذکر خدا در آن نباشد، و در برخی به گوش سپردن به داسـتان‌ها، و در برخی این است که کسـی به تو سخنی بندد به ناحق، یا وصفی از تو کند که نداری و باید از آن رو گردانی. «اولئک هم العادون»: یعنی در عدوان و تجاوز کاملند.

{رعایت امانت و عهد}: با خدا یا مردم، و وفای به آن است و اصلاح آن. {محافظت بر نماز}: مواظبت بر اوقات و احکام آن. «اولئـک»: یعنی اینـان که اوصـاف را دارنـد. «هم الوارثون»: همـان وارثاننـد؛ و از امیرمومنان است که: این آیه درباره من نازل شده است.

«الَّذِينَ آتَيْناهُمُ الْكِتابَ »، {آنان که کتابشان دادیم} - . قصص / ۵۲ - : گفته اند درباره مومنان اهل کتاب نازل شده که گفتند ما قرآن را کلام خدا می‌دانیم و از این پیش مسـلمان بودیم، چون در کتاب‌های پیشـین یادآور بوده است. «در برابر صبر آنها»: از امـام صـادق علیه‌السـلام روایت شـده که مقصود صبر بر تقیه است. حسـنه، تقیه است و سـیئه، فاش کردن راز ائمه؛ و به قول علی بن ابراهیم، خود امامانند علیهم‌السـلام که با نیکی‌های خود جلو بدی مخالفان خود را می‌بندند. {انفاق می کنند.}: در راه خیر هزینه می‌نهنـد. {چون سـخن بیهوده می‌شـنوند و از آن رو می گردانند.}: به قول علی بن ابراهیم، لغو، دروغ است و لهو و سرود، و گفته همان امامان است علیهم‌السـلام که از همه اینها رویگردان هسـتند. {و گفتند.}: به لغوگویان. {سـلام بر شما.}: خداحافظ، برای بدرود آنها. «لا نبتغی الجاهلین»: خواهان هم‌صحبتی آنان نیستیم.

«إِذا ذُكِّرُوا بِها»، {چون یادآور شونـد بدانها.} - . سـجده / ۱۵ - و پنـد داده شوند، {به سـجده افتند}: از خوف عذاب خدا. «و سبّحوا بحمد ربّهم»: یعنی او را از آنچه شایسـته او نیست تنزیه کنند، مانند ناتوانی در برانگیختن مردگان. {و حمد او گویند.}: به سپاس خدا، برای اینکه آنان را بر اسـلام موفق داشت و هدایت به آنان داد. «و هم لا یستکبرون»: استکبار از ایمان و اطاعت نمی کنند. «تتجافی جنوبهم»: یعنی بالا می آید و از بسترها دور می شود. {از بسترها}: یعنی فرش ها و بستر خواب.

در مجمع‌البیان از امام باقر و صادق علیهماالسـلام روایت شـده است که: «نماز شب خوانانند که از بستر برمی‌خیزند برای نماز.» - «و یـدعون ربّهم»: خـدایشان را می خواننـد. «خوفاً»: از ترس خشم او. «و طمعاً»: و امیـد به رحمت او. «من قرّه أعین»: یعنی از آنچه چشم هایشان به آنها شاد می شود. - . مجمع البیان ۸ : ۳۳۱ -

از امـام صادق علیه‌السـلام روایت شـده که: «کردار خوبی از بنـده خـدا نیست جز که در قرآن ثوابی برای آن آمـده، مگر نماز شب که خدا از کلانی آن بیانش نکرده است.» و فرموده: «تتجافی جنوبهم...» - تا: «یعلمون»

«کمن کـان فاسـقاً»: یعنی خـارج از ایمـان. «لاـ یسـتوون»: در شـرافتمندی و ثواب. «نُزلاً»: «انزل» چیزی است که بر فردی که در جایی فرود می آیـد و منزل می کند فراهم می شود، مانند غذا و آب و ... «و ما عند الله» - . شوری / ۳۶ - : یعنی ثواب آخرت .«خیر و أبقی»: چون سود خـالص است و دوام دارد. «و الـذین اسـتجابوا لربّهم»: یعنی پذیرفتنـد آنچه را که به آنها دسـتور داده شده بود.

«وَ أَمْرُهُـمْ شُـوری بَیْنَهُم»، {و کارهاشـان به مشـورت میـان آنهـا است.} - . شـوری / ۳۸ - : یعنی میـان آنـان مشـورت است و استبداد به رای ندارند تا آن که مشورت کنند و بر یک قطر جمع شوند و این از شدّت بیماری و هوشیاری آنان در امور است. به قول علی بن ابراهیم: در هر کـار دینی با امام مشورت می‌کننـد. {که نیاز دارنـد آنان کین‌خواهی کننـد از کسـی که به آنها ستم می‌کند.}: بی تجاوز از حد؛ و گفته‌اند: یکدیگر را یاری می‌کنند؛ و گفته‌اند: مومنان را دو دسته کرده: یکی اهل گذشت (و یکی کین سـتان) و گفته انـد: آنها را به دلیری سـتوده پس از سـتودن به فضائل مهم، و این منافات نـدارد با سـتودن آنها به گذشت، زیرا گذشت دلیل ناتوانی کسی است که از او گذشت شده، و کین‌خواهی اشعار دارد به ایستادگی در برابر دشمن، و بردباری در برابر درمانده پسـندیده است و برابر زورگو، ناپسند؛ زیرا او را گستاخ می‌کند {و به ستم وامی دارد}: هر کس که بگذرد و با مخالف سازش کند. {مزدش با خدا است.}: وعده ای است مبهم که دلیل بزرگی موعود است.

در مجمع البیان، از پیغمبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله روایت شده است: «در روز رستاخیز جارچی جار می‌کشد: «هر کس مزدش با خدا است به بهشت می‌رود.» می‌گوینـد کیست که مزدش با خدا است؟ پاسخ می‌دهند: «گذشت کننده های از مردم، بی حساب به بهشت می‌روند.» - . مجمع البیان ۹ : ۳۴ -

«انّه لا یحبّ الظالمین»: منظور از ظالمان، آغازگران به بدی است و کسانی که در انتقام‌گیری تجاوز می کنند

«مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ» - . فتح / ۲۹ - : بیان مورد گواهی است که خدا فرموده است: {برای گواه بس است.} یا آغاز سخن است، به همراه آنچه به او عطف شـده، و آنچه پس از این دو است خبر محسوب می شود. «و الـذین معه اشـداء علی الکفّار رحمـاء

بینهم»: یعنی بر مخالفان خویش سخت اند و در میان خود با رحمت هستند. {می بینی آنها در رکوع و سجودند.}: زیرا بیشتر اوقات در کار نمازند و ثواب و رضوان خدا را می‌جویند. {سیمای چهره شان.}: که نشانه ای است بر پیشانی آنها از بسیاری نماز خواندن. از امام صادق علیه‌السلام روایت شده است: «آن، اثر بی خوابی برای نماز خواندن است.»

{این نمونه آنها است در تورات.}: که ستایش شگفت آور نامبرده در آن است و خدا گزارش آن را در تورات داده و در انجیل است. {نمونه شان چون زرعی است.}: که نهال برآورده و نیرو داده شده و کلفت شده و بر ساقه‌اش استوار گردیده که پسند زراعتکاران است از پُری و نیرو و کلفتی و خوش‌نمایی. «اسوق» جمع ساق است.

گفته‌اند: این مثل صحابه پیغمبر است که در آغاز اسلام کم بودند و سپس بسیار شدند و استوار، و کارشان پیش رفت که مردم در شگفت شدند تا کفار از آنها به خشم آیند.

در مجالس صدوق آمده است که این آیه درباره علی علیه‌السلام نازل شده و آنان که در رستاخیز زیر پرچم او هستند، که جار می‌زنند: راستی پروردگار شما می‌فرماید: {برای شما نزد من آمرزش و مزد بزرگی است که بهشت است.}

«مُخْلِصِینَ لَهُ الدِّین»، {اخلاص دارنده در دینداری برای او.} - . بینه / ۵ - : کسانی که شرک نیاورند به او. و از هر کیش باطل رو می‌آورند به یکتاپرستی او، {آن است کیش پایدار.}: آنان بهترین آفریده ها هستند؛ در اخبار آمده است که آنان علی علیه السّلام و شیعه او هستند. - . سعد السعود: ۱۰۸ - «و رضوا عنه»: و از خدا راضی اند چون آنان را به بالاترین آرمان هایشان می‌رساند. «ذلک لمن خشی ربّه»: چرا که خشیت و ترس از خدا ملاک امر و انگیزه هر خوبی است .

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ جَمِیلِ بْنِ صَالِحٍ عَنْ عَبْدِ الْمَلِکِ بْنِ غَالِبٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: یَنْبَغِی لِلْمُؤْمِنِ أَنْ تَکُونَ فِیهِ ثَمَانُ خِصَالٍ وَقُوراً عِنْدَ الْهَزَاهِزِ صَبُوراً عِنْدَ الْبَلَاءِ شَکُوراً عِنْدَ الرَّخَاءِ قَانِعاً بِمَا رَزَقَهُ اللَّهُ لَا یَظْلِمُ الْأَعْدَاءَ وَ لَا یَتَحَامَلُ لِلْأَصْدِقَاءِ بَدَنُهُ مِنْهُ فِی تَعَبٍ وَ النَّاسُ مِنْهُ فِی رَاحَةٍ إِنَّ الْعِلْمَ خَلِیلُ الْمُؤْمِنِ وَ الْحِلْمَ وَزِیرُهُ وَ الْعَقْلَ أَمِیرُ جُنُودِهِ وَ الرِّفْقَ أَخُوهُ وَ الْبِرَّ وَالِدُهُ (۱).

کا، [الکافی] عن علی عن أبیه عن ابن محبوب عن جمیل بن صالح عن عبد الله بن غالب عنه علیه السلام: مثله (۲)

ل، [الخصال] عن ابن المتوکل عن الحمیری عن ابن عیسی عن ابن محبوب عن جمیل عن عبد الله: مثله (۳)

ل، [الخصال] عن أبیه عن سعد عن ابن عیسی: مثله (۴)

محص، [التمحیص] عنه علیه السلام: مثله.

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «شایسته است در مومن هشت خصلت باشد: در برابر پیشامدهای لرزاننده سنگین و آرام باشد، در بلا دیدن شکیبا باشد، در آسایش و خوشی شکرگزار باشد، به آنچه خدا روزیش کرده قانع باشد، به دشمنانش ستم روا ندارد، در حق دوستانش کار ناروا نکند، تن خود را در رنج اندازد، و مردم از او در آسایش باشند. به راستی، دانش‌دوست مومن است، بردباری وزیر او، و خِرد فرمانده لشکر او، و نرمش برادرش، و نیکی کردن، پدرش.» - . کافی ۲ : ۴۷ -

حدیثی مانند این، در کافی آمده است. - . کافی ۲ : ۲۳۰ -

و در خصال، - . خصال ۲ : ۳۸ - و در تمحیص، حدیثی مانند این، از آن حضرت روایت شده است.

**[ترجمه]

بيان

أقول ما فی تلك الأسانید من عبد الله أظهر من عبد الملك لأن عبد الملك غیر مذكور فی كتب الرجال و عبد الله بن غالب الأسدی الشاعر مذكور فیها ثقه و هو الذی

قَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: إِنَّ مَلَكاً یُلْقِی عَلَیْهِ الشِّعْرَ وَ أَنَا أَعْرِفُ ذَلِكَ الْمَلَكَ (۵).

فی سائر الكتب و السند الثانی للكافی وقور و صبور و شكور و قانع بالرفع و الوقور فعول من الوقار بالفتح و هو الحلم و الرزانه و الهز

۱- ۱. الكافی ج ۲: ۴۷.
۲- ۲. الكافی ج ۲ ص ۲۳۰.
۳- ۳. الخصال ج ۲ ص ۳۸.
۴- ۴. المصدر ج ۲ ص ۳۸ و فیه: و الصبر أمیر جنوده.
۵- ۵. راجع رجال الكشّیّ: ۲۸۸ تحت الرقم ۱۷۶.

التحريك و الهزاهز الفتن التى يفتتن الناس بها أى لا يعرض له شك عند الفتن التى تصير سببا لشك الناس و كفرهم.

صبورا عند البلاء البلاء اسم لما يمتحن به من خير أو شر و كثر استعماله فى الشر و هو المراد هنا و الصبر حبس النفس على الأمور الشاقه عليها و ترك الاعتراض على المقدر لها و عدم الشكايه و الجزع و هو من أعظم خصال الإيمان.

شكورا عند الرخاء الرخاء النعمه و الخصب و سعه العيش و الشكر الاعتراف بالنعمه ظاهرا و باطنا و معرفه المنعم و صرفها فيما أمر به و الشكور مبالغه فيه قانعا بما رزقه الله أى لا يبعثه الحرص على طلب الحرام و الشبهه و تضييع العمر فى جمع ما لا يحتاج إليه.

لا يظلم الأعداء الغرض نفى الظلم مطلقا و إنما خص الأعداء بالذكر لأنهم مورد الظلم غالبا و لأنه يستلزم ترك ظلم غيرهم بالطريق الأولى.

و لا يتحامل للأصدقاء فى القاموس تحامل فى الأمر و به تكلفه على مشقه و عليه كلفه ما لا يطيق (١)

فالكلام يحتمل وجوها الأول أنه لا يظلم الناس لأجل الأصدقاء.

الثانى أنه لا يتحمل الوزر لأجلهم كأن يشهد لهم بالزور أو يكتم الشهاده لرعايتهم أو يسعى لهم فى حرام.

الثالث أن يراد به أنه لا يحمل على نفسه للأصدقاء ما لا يمكنه الخروج عنه.

بدنه منه فى تعب لاشتغاله بالعبادات و إعراضه عن الرسوم و العادات و سعيه فى إعانه المؤمنين و الناس منه فى راحه لعدم تعرضه لهم و إعانته إياهم.

إن العلم استئناف و ليس من جمله العدد خليل المؤمن الخله الصداقه و المحبه التى تخللت القلب فصارت خلاله أى فى باطنه و الخليل الصديق

١- ١. القاموس ج ٣ ص ٣٦١.

فعیل بمعنی فاعل و إنما کان العلم خلیل المؤمن لأنه لا ینتفع بخلیل انتفاعه بالعلم فی الـدنیا و الآخره فکما لا یفارق الخلیل و لا یتجاوز عن مصلحته ینبغی أن لا یفارق العلم و لا یتجاوز عن مقتضاه (۱).

و الحلم وزیره فإنه یعاونه فی أمور دنیاه و آخرته کمعاونه الوزیر الناصح الملک و العقل أمیر جنوده إذ جنوده فی رفع وساوس الشیطان و صولاتهم الأعمال الصالحه و الأخلاق الحسنه و کلها تابعه للعقل کما مر بیانه فی باب جنود العقل.

و فی ثانی سندی الکافی و سائر الکتب و الصبر أمیر جنوده و هو أیضا کـذلک و الرفق أخوه أی اللین و اللطف و المـداراه مع الصـدیق و العـدو و تمشـیه الأمور بتـدبیر و تأمل بمنزله الأخ له فی أنه یصاحبه و لا یفارقه أو فی إعانته و إیصال النفع إلیه و البر أی الإحسـان إلی الوالـدین أو إلی جمیع من یسـتحق البر والـده أی بمنزله والـده فی رعـایته و اختیـاره علی جمیع الأـمور أو فی الانتفاع منه و کونه سببا لحیاته المعنویه.

و فی ثانیه روایتی الکافی و اللین والـده و الفرق بینه و بین الرفق إما بحمل الرفق علی اللطف و الإحسان و هو أحد معانیه و اللین علی ترک الخشـونه أو بحمـل الرفـق علی ترک العنـف و اللین علی شـده الرفـق و کـثرته أو الرفق علی المعاملاـت و اللین علی المعاشرات و سیأتی بعض القول فیهما(۲).

**[ترجمه]در این سندها آمده که عبدالله روشن تر از عبدالملک است. نام عبدالملک در کتاب های رجالی ذکر نشده است، اما نام عبدالله بن غالب اسدی، که شاعر هم هست، در کتاب های رجال ذکر شده و این شخص ثقه هم هست؛ او همان کسی است که امام صادق علیه‌السلام در شأن او فرمود: «فرشته ای شعر را به او القاء می کند و من آن فرشته را می شناسم.»

در دیگر کتاب ها و سند دوم کافی، وفور، صبور و شکور و قانع، مرفوع آمده است. «وقور»: - مانندفعول - از «وقار» - به فتح - است و آن همـان حلـم و سـنگینی اسـت. «الهزّ»: بـه معنـای حرکـت دادن اسـت. «الهزاهز»: فتنه هـایی است که مردم بـا آنها آزمایش می شوند. یعنی تردیدی برای آنها پدید نمی آید در برابر پیشامدهای لرزاننده و فتنه هایی که مردم را می‌ربایند، و در دین شک می‌کنند و چه‌بسا کافر می‌شوند .

«شـکیبا باشـد نزد بلا»: «بلا» اسم است برای آنچه که آزمایش شود با آن، چه خوب باشد، چه ناگوار، و بیشتر در مورد بلاهای ناگوار به کار می‌رود و در اینجا هم همان است.

«شـکیبایی»: خودداری است بر کارهـای دشوار و رخ دادهـای نـاهموار، و بی اعتراض بر آنهـا که مقدرنـد، و شـکوه نکردن و بیتابی نداشتن و آن بزرگ‌ترین خصلت ایمان است.

«شـاکر باشـد در فراوانی»: در نعمـت و فراوانی و وسـعت عیش. «شـکر»: اعـتراف بـه نعمت است از بیرون و درون، بـا شـناخت بخشـنده آن و به کار بردنش در آنچه فرموده. «شکور»: بسیار شکرکننده است که قناعت می‌کند به آنچه خدایش روزی کرده و آز، او را به دنبال مال حرام و بلکه شبهه ناک نمی‌کشاند، و عمر را در گرد آوردن آنچه به آن نیاز ندارد نمی‌گذراند.

«ستم نکنـد بر دشـمنان»: هـدف، نفی مطلـق ظلم است، و فقـط مورد دشـمنان را ذکر کرد چون غالبـاً آنهـا مورد ظلم قرار می

گیرند، چراکه نفی ظلم به دشمنان، به طریق اولی، مستلزم نفی ظلم به دیگران است.

«و بر خود بار نکند برای دوستان»: آنچه تاب آن را ندارد. این سخن چند تفسیر دارد:

۱.

به کسی ستم نمی‌کند به خاطر دوستانش.

۲.

برای خاطر آنها گناه نمی‌ورزد، مانند گواهی دروغ به سود آنها، یا نهان کردن گواهی بر آنها، یا کوشش ناروا برای انجام کار نامشروع آنها.

۳.

بر خود بار نکند و به عهده نمی‌گیرد برای دوستان، آنچه را که نتواند از عهده برآید.

«تنش از او در رنج است»: در کار عبادت، و روگردانی از رسوم و عادات و کوشش در کمک به مومنان. «و مردم از او در آسایشند»: چون به آنها دست‌درازی نمی‌کند و کمکشان می‌کند.

«دانش‌دوست، مومن است»: این استیناف است و جزو هشت خصلت نیست. «خلیل المومن»: «خلّه» همان دوستی و محبت است که در لابلای دل وارد می‌شود و در باطن قلب است و خلیل، صدیق (دوست) است، فعیل به معنای فاعل، و تنها علم‌دوست مومن است؛ به این جهت که مومن آن قدر که از علم در دنیا و آخرت سود می برد از دوست نمی برد، و همان گونه که از دوست جدا نمی شود و از خیر خواهی برای او نمی گذرد، شایسته است که از علم جدا نشود و از مقتضای آن نگذرد.

«بردباری وزیر او است»: چون او را در کار دنیا و دیگرسرایش کمک می کند، زیرا وزیر که خیرخواه پادشاه است و عقل فرمانده لشکرهای او است، برای دفاع از وسوسه های شیطان و یورش‌هایشان، و انجام کارهای خوب و اخلاق پسندیده، و همه پیرو خردند، چنانچه در باب لشکرهای عقل گذشت.

در سند دوم کافی و کتاب‌های دیگر آمده است: صبر، فرمانده لشکرهای او است و آن هم چنین است، و نرمش و مدارا برادر او است، با دوست و دشمن، و مایه انجام کارهای او است، چون برادر که با او است و جدا نمی‌شود، یا کمک‌رسان و سود... رسان است. «البِر»: یعنی احسان به پدر و مادر، یا به همه کسانی که شایسته نیکی هستند «والده»: به منزله پدر او است در اینکه باید رعایت نیکی را بکند و آن را بر همه امور ترجیح بدهد، یا در بهره مندی از آن، و اینکه نیکی سبب حیات معنوی او است.

در دومین روایت کافی آمده: «واللین والده»: و فرق بین «لین» و «رفق» این است که یا رفق بر لطف و احسان، که یکی از معانی

رفق است، حمل می شود؛ این بر ترک خشونت، یا رفق بر ترک فشار، و این بر شدّت رفق و کثرت رفق حمل می شود؛ یا رفق بر معاملات، و این بر معاشرت ها حمل می شود. در آینده درباره رفق و این موضوعات سخن خواهیم گفت.

**[ترجمه]

«۲»

کا، [الکافی] عَنْ أَبِی عَلِیٍّ الْأَشْعَرِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ مَنْصُورِ بْنِ یُونُسَ عَنْ أَبِی حَمْزَهَ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ علیه السلام قَالَ: الْمُؤْمِنُ یَصْمُتُ لِیَسْلَمَ وَ یَنْطِقُ لِیَغْنَمَ لَا یُحَدِّثُ أَمَانَتَهُ الْأَصْدِقَاءَ وَ لَا یَکْتُمُ شَهَادَتَهُ مِنَ الْبُعَدَاءِ وَ لَا یَعْمَلُ شَیْئاً مِنَ الْخَیْرِ رِئَاءً وَ لَا یَتْرُکُهُ حَیَاءً إِنْ زُکِّیَ خَافَ مِمَّا یَقُولُونَ وَ یَسْتَغْفِرُ

۱- ۱. فی نسخه الکمبانیّ طبع هناک ما جعلناه بین العلامتین بعد عشره أسطر.

۲- ۲. ما بین العلامتین طبع فی نسخه الکمبانیّ قبل ذلک و هو فی غیر محله کما لا یخفی.

اللَّهَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ لَا يَغُرُّهُ قَوْلُ مَنْ جَهِلَهُ وَ يَخَافُ إِحْصَاءَ مَا عَمِلَهُ (۱).

**[ترجمه]کافی: امام سجاد علیه‌السلام فرمود: «مومن خاموش است تا سالم بماند، و سخن می گوید تا سود بجوید، سپرده اش را به دوستان نمی گوید، و گواهش را از بیگانه ها نهان نمی‌سازد، هیچ کار خیری را برای خودنمایی انجام نمی‌دهد و آن را به سبب شرم از دیگران وانمی‌نهد، اگر از او تعریف کنند، از آنچه می گویند می‌ترسد، و به خاطر کارهای ناشایست پنهان خود آمرزش می‌خواهد؛ گفته آن کسی که از درون او باخبر نیست، گولش نمی‌زند، و از آمار آنچه کرده هراسان است.» - . کافی ۲ : ۲۳۱ -

**[ترجمه]

بیان

لیغنم أی الفوائد الأخرویه أو لیزید علمه لا لإظهار الکمال و لا یکتم شهادته من البعداء أی من الأباعد عنه نسبا أو محبه فکیف الأقارب و فی بعض النسخ من الأعداء خاف مما یقولون إن یصیر سببا لغروره و عجبه لما لا یعلمون أی من ذنوبه. لا یغره قول من جهله أی لا یخدعه ثناء من جهل ذنوبه و عیوبه فیعجب بنفسه و یخاف إحصاء ما عمله أی إحصاء الله و الحفظه أو إحصاء نفسه و علی الأخیر یحتمل أن یکون منصوبا بنزع الخافض أی یخاف الله لإحصائه ما قد عمله و فی المجالس کما سیأتی إحصاء من قد علمه.

**[ترجمه]سودجویی از سخن برای دیگرسرا است، یا افزودن دانش و نه فقط نمایش آن. «کتمان گواهی بیگانه ها در نژاد»: و یا ناآشناها نمی کند، چه برسد به خویشان و آشنایان .(در یک نسخه به جای بیگانگان، دشمنان آمده است.)

«می‌ترسد از آنچه در وصف او می گویند»: که مایه غرور و خودبینی او شود. و ترس دارد از اینکه خدا و نویسنده های اعمال همه کارهای او را آمار گیرند. «لا یغّره قول من جهله»: یعنی ستایش کسی که با گناهان و عیب های وی آشنا نیست، او را فریب نمی‌دهد که عجب به نفس پیدا کند. «و یخاف احصاء ما عمله»: و از اینکه خدا و نگهبانان اعمال و یا خودش حساب اعمالش را دارد، بیمناک است. بنابر احتمال اخیر، شاید «احصاء منصوب به نزع خافض» باشد، یعنی از خدا می ترسد، چرا که خودش حساب کارهایی را که کرده دارد. در کتاب مجالس، همان گونه که خواهد آمد، احصاء، من قدر علمه آمده است.

**[ترجمه]

«۳»

کا، [الکافی] عَنْ عِدَّهٍ مِنْ أَصْحَابِهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ بَعْضِ مَنْ رَوَاهُ رَفَعَهُ إِلَی أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: الْمُؤْمِنُ لَهُ قُوَّهٌ فِی دِینٍ وَ حَزْمٌ فِی لِینٍ وَ إِیمَانٌ فِی یَقِینٍ وَ حِرْصٌ فِی فِقْهٍ وَ نَشَاطٌ فِی هُدًی وَ بِرٌّ فِی اسْتِقَامَهٍ وَ عِلْمٌ فِی حِلْمٍ وَ کَیْسٌ فِی رِفْقٍ وَ سَخَاءٌ فِی حَقٍّ وَ قَصْدٌ فِی غِنًی وَ تَجَمُّلٌ فِی فَاقَهٍ وَ عَفْوٌ فِی قُدْرَهٍ وَ طَاعَهٌ لِلَّهِ فِی نَصِیحَهٍ وَ انْتِهَاءٌ فِی شَهْوَهٍ وَ وَرَعٌ فِی رَغْبَهٍ وَ حِرْصٌ فِی جِهَادٍ وَ صَلَاهٌ فِی شُغُلٍ وَ صَبْرٌ فِی شِدَّهٍ وَ فِی الْهَزَاهِزِ وَقُورٌ وَ فِی الْمَکَارِهِ صَبُورٌ وَ فِی الرَّخَاءِ شَکُورٌ وَ لَا

يَغْتَابُ وَ لَا يَتَكَبَّرُ وَ لَا يَقْطَعُ الرَّحِمَ وَ لَيْسَ بِوَاهِنٍ وَ لَا فَظٍّ وَ لَا غَلِيظٍ لَا يَسْبِقُهُ بَصَرُهُ وَ لَا يَفْضَحُهُ بَطْنُهُ وَ لَا يَغْلِبُهُ فَرْجُهُ وَ لَا يَحْسُدُ النَّاسَ يُعَيَّرُ وَ لَا يُعَيِّرُ وَ لَا يُسْرِفُ (۲)

يَنْصُرُ الْمَظْلُومَ وَ يَرْحَمُ الْمِسْكِينَ نَفْسُهُ مِنْهُ فِي عَنَاءٍ وَ النَّاسُ مِنْهُ فِي رَاحَهٍ لَا يَرْغَبُ فِي عِزِّ الدُّنْيَا وَ لَا يَجْزَعُ مِنْ ذُلِّهَا لِلنَّاسِ هَمٌّ قَدْ أَقْبَلُوا عَلَيْهِ وَ لَهُ هَمٌّ قَدْ شَغَلَهُ

ص: ۲۷۱

۱- ۱. الكافى ج ۲ ص ۲۳۱.

۲- ۲. و لا يحسد الناس بعز: و لا يقتر، و لا يسرف خ ل.

لَا يُرَى فِي حُكْمِهِ نَقْصٌ وَ لَا فِي رَأْيِهِ وَهْنٌ وَ لَا فِي دِينِهِ ضَيَاعٌ يُرْشِدُ مَنِ اسْتَشَارَهُ وَ يُسَاعِدُ مَنْ سَاعَدَهُ وَ يَكِيعُ عَنِ الْخَنَاءِ وَ الْجَهْلِ (۱).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «مومن در دین نیرومند است، و نرمش او همراه با دوراندیشی است، و ایمانش همراه با باور، و آزمند فقه و دانستن است، و در رهنمایی نشاط دارد، و در کار خیر استوار است؛، دانش او به همراه بردباری، و زیرکی‌اش با سازگاری است، سخاوتش در حق و راستی است؛ ناتوانگری میانه رو است، و تجمل او در فقر است؛ گذشت دارد در اوج قدرت؛ فرمانبریش برای خدا در خیرخواهی است؛ در شهوت خوددار است، در رغبت پارسا؛ در جهاد آزمند؛ در نماز، کارگزار؛ و در برابر سختی‌ها شکیبا است.

در برابر ناگواری‌های تکان‌دهنده خوددار است، در مقابل بدی‌ها شکیبا، در خوشی‌ها شکرگزار؛ غیبت نمی‌کند و بزرگی نمی‌فروشد، قطع رحم نمی‌کند؛ نه سست است و نه بدخلق و نه سخت‌دل؛ چشمش بر او پیشی نمی‌گیرد، شکمش او را رسوا نمی‌کند، فرجش بر او چیره نمی‌گردد؛ به مردم حسد نمی‌ورزد؛ سرزنش می‌شود و سرزنش نمی‌کند؛ اسراف نمی‌کند و یار ستمکش است و دلسوز مستمند.

خودش از خودش در رنج است، و مردم از او در آسایش؛ دل به عزت دنیا نمی‌بازد، و از خواری خود بیتابی نمی‌کند؛ مردم را کار مهمی است که به او رو کرده اند، و او را کار مهمی است برای خود که با آن درگیر است؛ در داوری او کاستی دیده نمی‌شود و در رای او سستی نیست؛ در دینش اهمالی ندارد؛ رهبری می‌کند هر کسی را که با او شور می‌کند، و کمک می... دهد به هر کسی که به او کمک می‌رساند؛ و می‌گریزد از بدزبانی و نادانی.» - . کافی ۲ : ۲۳۱ -

**[ترجمه]

بیان

المؤمن له قوه فی دین قد عرفت أنه فی بعض تلک الفقرات الظرف لغو و فی بعضها مستقر و هو تفنن حسن و إن أمکن أن یکون فی الجمیع لغوا بتکلفات بعیده لا حاجه إلیها ففی هذه الفقره الظاهر أن الظرف لغو و فی للظرفیه أی قوی فی أمر الدین متصلب و حزم فی لین أی مع لین فالظرف مستقر بأن یکون صفه أو حالا و یحتمل أن یکون لغوا أی هو فی اللین صاحب حزم لکنه بعید.

و قال بعض الأفاضل أی له ضبط و تیقظ فی أموره الدینیه و الدنیویه ممزوجا بلین الطبع و عدم الفظاظه و الخشونه مع معاملیه و هو فضیله العدل فی المعامله مع الخلق و قد تکون عن تواضع و قد تکون عن مهانه و ضعف نفس و الأول هو المطلوب و هو المقارن للحزم فی الأمور و مصالح النفس و الثانی رذیله لا یمکن معه الحزم لانفعال المهین عن کل حادث.

و بیان الظرفیه علی ثلاثه أوجه الأول أن الظرفیه مجازیه بتشبیه ملابسه الحزم للین الطبع فی الاجتماع معه بملابسه المظروف للظرف فتکون لفظه فی استعاره تبعیه.

الثانی أن یعتبر تشبیه الهیئه المنتزعه من الحزم و اللین و مصاحبه أحدهما الآخر بالهیئه المنتزعه من المظروف و الظرف و مصاحبتهما فیکون الکلام استعاره تمثیلیه لکنه لم یصرح من الألفاظ التی هی بإزاء المشبه به إلا بکلمه فی فإن مدلولها هو العمده فی تلک الهیئه و ما عداه تبع له یلاحظ معه فی ضمن ألفاظ منویه فلا تکون لفظه فی استعاره بل هی علی معناها الحقیقی.

الثالث أن تشبه اللین بما یکون محلا و ظرفا للشی ء علی طریقه الاستعاره بالکنایه و تکون کلمه فی قرینه و تخییلا.

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۲۳۱.

و إيمان فى يقين أى مع يقين أى بلغ إيمانه حد اليقين فى جميع العقائد أو فى الثواب و العقاب أو فى القضاء و القدر كما عرفت فى باب اليقين و حرص فى فقه أى هو حريص فى معرفه مسائل الدين أو حريص فى العباده مع معرفته لمسائل الدين و نشاط فى هدى أى ناشط راغب فى العباده مع اهتدائه إلى الحق و معرفته بأصول الدين كما مر فى تفسير قوله تعالى لِمَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً ثُمَّ اهْتَدى (۱) و راغب فى الاهتداء و ما يصير سببا لهدايته أو فى هدايه غيره.

و بر فى استقامه أى مع الاستقامه فى الدين كما قال تعالى الَّذِينَ قالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقامُوا(۲) أو المراد به الاستقامه فى البر أى يضع البر فى محله و موضعه و علم فى حلم أى مع أناه و عفو أو مع عقل و كيس فى رفق أى كياسه مع رفق بالخلق لا كالأكياس فى أمور الدنيا يريدون التسلط على الخلق و إيذاءهم أو يستعمل الكياسه فى الرفق فيرفق فى محله و يخشن فى موضعه.

و سخاء فى حق أى سخاوته فى الحقوق اللازمه لا فى الأمور الباطله كما ورد أَسْخَى النَّاسِ مَنْ أَدَّى زَكَاةَ مَالِهِ أو مع رعايه الحق فيه بحيث لا ينتهى إلى الإسراف و التبذير و يؤكده قوله و قصد فى غنى أى يقتصد بين الإسراف و التقتير فى حال الغنى و الثروه أو مع استغنائه عن الخلق.

و تجمل فى فاقه التجمل التزين و الفاقه الفقر و الحاجه أى يتزين فى حال الفقر لتضمنه الشكايه من الله أو يظهر الغنى لذلك كما قال الجوهرى التجمل تكلف الجميل و قد يقرأ بالحاء المهمله أى تحمل و صبر فى الفقر.

فى قدره أى على الانتقام فى نصيحه أى مع نصيحه لله أو لأئمه المسلمين أو للمؤمنين أو الأعم من الجميع و نصيحه الله إخلاص العمل له.

و فى النهايه فيه إن الدين النصيحه لله و لرسوله و لكتابه و لأئمه

۱- ۱. طه: ۸۲.

۲- ۲. فصّلت: ۳۳ الاحقاف ۱۳.

المسلمين و عامتهم النصيحه كلمه يعبر بها عن جمله هى إراده الخير للمنصوح له و أصل النصح فى اللغه الخلوص و معنى نصيحه الله صحه الاعتقاد فى وحدانيته و إخلاص النيه فى عبادته و النصيحه لكتاب الله هو التصديق به و العمل بما فيه و نصيحه رسوله صلى الله عليه و آله التصديق بنبوته و رسالته و الانقياد لما أمر به و نهى عنه و نصيحه الأئمه أن يطيعهم فى الحق و نصيحه عامه المسلمين إرشادهم إلى مصالحهم انتهى.

و انتهاء فى شهوه أى يقبل نهى الله فى حال شهوه المحرمات فى الصحاح نهيته عن كذا فانتهى عنه و تناهى أى كف و ورع فى رغبه أى يتورع عن الشبهات فى حال الرغبه فيها فإن الورع يطلق غالبا فى ترك الشبهات و قيل فى الرغبه عنها و عدم الميل إليها و هو بعيد.

و حرص فى جهاد الجهاد بالكسر و المجاهده القتال مع العدو و يطلق على مجاهده النفس أيضا و هو الجهاد الأكبر أى حرص فى القتال أو فى العباده مع مجاهده النفس و على الأول فى بمعنى على و فى بعض النسخ فى اجتهاد و صلاه فى شغل أى مع شغل القلب بها أو فى حال اشتغاله بالأمور الدنيويه كما قال سبحانه رِجالٌ لا تُلْهِيهِمْ تِجارَهٌ وَ لا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَ إِقامِ الصَّلاهِ(۱)

وَ رُوِیَ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام فِی تَفْسِیرِ هَذِهِ الْآیهِ أَنَّهُ قَالَ: کَانُوا أَصْحَابَ تِجَارَهٍ فَإِذَا حَضَرَتِ الصَّلَاهُ تَرَکُوا التِّجَارَهَ وَ انْطَلَقُوا إِلَی الصَّلَاهِ وَ هُمْ أَعْظَمُ أَجْراً مِمَّنْ لَا یَتَّجِرُ(۲).

و قيل المراد ذكر الله فى أشغاله و هو بعيد و فى الهزاهز وقور عطف على قوله له قوه فى دين و ليس بواهن أى فى أمور الدين و لا فظ و لا غليظ الفظ الخشن الخلق فى القول و الفعل و الغلظه غلظه القلب كما قال تعالى وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ (۳)

۱- ۱. النور: ۳۷.

۲- ۲. مجمع البيان ج ۷: ۱۴۵.

۳- ۳. آل عمران: ۱۵۹.

فی القاموس الفظ الغلیظ الجانب السیئ الخلق القاسی الخشن الکلام انتهی (۱)

و المعنی أن قوته الغضبیه قائمه علی حد الاعتدال خرجت عن الوهن المتضمن للتفریط و الفضاضه الموجبه للإفراط.

و لا یسبقه بصره أی یملک بصره و لا ینظر إلی شیء إلا بعد علمه بأنه یحل له النظر إلیه و لا یضره فی الدنیا و الآخره و لا یفضحه بطنه بأن یرتکب بسبب شهوات البطن ما یفضحه فی الدنیا و الآخره کالسرقه و الظلم و قیل بأن یحضر طعاما بغیر طلب و لا یغلبه أی لا یغلب عقله فرجه أی شهوه فرجه فیوقعه فی الزنا و اللواطه و أشباههما من المحرمات و الشبهات.

یعیر بفتح الیاء المشدده و لا یعیر بکسر الیاء أی یعیره الناس بسبب عدم التعارف و أمثاله و هو لا یعیر أحدا.

و فی بعض النسخ لا یحسد الناس بعز أی بسبب عزه و لا یقتر و لا یسرف و لعله أصوب و ما سیأتی بروایه الخصال أظهر و العناء بالفتح و المد النصب و المشقه.

للناس هم أی فکر و مقصد من الدنیا و عزها و فخرها و مالها و له هم أی فکر و قصد من أمر الآخره قد شغله عما أقبل الناس علیه لا یری علی بناء المفعول فی حکمه أی بین الناس أو فی حکمته و فی الخصال فی حله و لا فی رأیه وهن أی هو صاحب عزم قوی و لیس رأیه ضعیفا واهنا و لا فی دینه ضیاع أی دینه قوی متین لا یضیع بالشکوک و الشبهات و لا بارتکاب السیئات.

و یساعد من ساعده أی یعاون من عاونه و حمله علی طلب الإعانه بعید من اللفظ و قیل المراد بمن ساعده جمیع المؤمنین فإن کل مؤمن یساعد سائر المؤمنین بتصدیق دینهم و موافقته لهم فی الإیمان و یکیع کیبیع بالیاء المثناه التحتانیه و فی بعض نسخ الخصال بالتاء المثناه الفوقانیه و فی بعضها بالنون

ص: ۲۷۵

۱- ۱. القاموس ج ۲ ص ۳۹۷.

و الکـل متقـاربه فی المعنی قـال فی القـاموس کعت عنه أکیع و أکاع کیعا إذا هبته و جبنت عنه و قال کنع عن الأمر کمنع هرب و جبن و قال کتع کمنع هرب و فی النهایه الخناء الفحش فی القول و الجهل مقابل العلم أو السفاهه و السب. (۱)

**[ترجمه]«المومن له قوّه فی دین»: در بعضی از بندهای روایت دانستی که ظرف لغو است و در برخی از آنها ظرف مستقر، و این تنوع زیبایی است، اگرچه ممکن است که در همه موارد ظرف لغو باشد، البتّه با تکلفات بعیده ای که نیاز به آن نیست. در این بنـد از روایت ظاهراً ظرف لغو است و واژه «فی» برای ظرفیّت است؛ یعنی در مورد دین قدرتمند و سرسـخت است. «و حزم فی لین»: یعنی همراه با این، پس ظرف مسـتقر است؛ به این شـکل که صفت یا حال است و احتمال می رود که لغو باشد، یعنی او در این نرمی، صاحب حزم و دوربینی در انجام عمل است، ولی این برداشت بعید است.

شخص فاضـلی گفته: یعنی انضـباط و بیـداری دارد در کارهـای دین، و دنیـایش آمیخته به نرمی طبع است، بـدون بـدخلقی و تنـدی بـا همکـارانش؛ و این فضـیلتِ داد و دهش است در معـامله بـا مردم، و چه بسا که از تواضع باشـد، و چه بسا از زبونی و ضعف نفس؛ فرض نخست، مطلوب و همراه با حزم در کارها است و مصلحت‌بینی برای خود، و فرض دوم، خلق پست است و نمی‌شود با حزم باشد، زیرا فرد زبون از هر پیشامدی تاثیر می‌پذیرد .

ظرفیّت سه گـونه است؛ یـک: ظرفیّت مجـازی است، به این شـکل که ملابست حزم بـا این طبع را، در اینکه بـا آن جمع شـده است، به ملابست مظروف با ظرف تشبیه کرده باشد، و در نتیجه، واژه «فی» استعاره تبعی است.

دو: اینکه تشبیه هیئت انتزاعی از حزم و دین و همراهی یکی بـا دیگری را تصـریح نکرده مگر بـا واژه «فی»، چون مفـاد آن در آن هیئت عمده بوده است و غیر آن تابع آن بوده که با آن دیده می شود، همراه با لفظ «منویّ»؛ پس واژه «فی» اسـتعاره نیست، بلکه بر معنای حقیقی خود است.

سه: اینکه دین تشبیه شود به چیزی که جایگـاه و ظرف چیزی است به شـیوه اسـتعاره بالکنایه، و واژه «فی» قرینه و تخیّل‌بخشـی برای این جهت باشد.

«ایمان در یقین»: که همراه آن است و به آن رسـیده، درباره همه معتقـدات، یا در ثواب و عقاب، یا در قضاء و قدر، چنانچه در باب یقین دانستی.

«و آزمنـد در فقه»: و مسائل دینی و معرفت آنها است، یا در عبادت. «نشاط در راهنمایی»: دانسـتن مسائل دین، و شـیفته عبادت است با مسأله‌دانی و شـناخت اصول دین که در تفسیر قول خدا: «مَنْ تابَ وَ عَمِلَ صالِحاً ثم اهتدی.» - . طه / ۸۲ - گذشت؛ و او، به هدایت شدن و چیزی که سبب هدایت خود او یا سبب هدایت دیگری است، رغبت دارد.

«نیکوکاری با اسـتواری»: یعنی اسـتقامت در دین، که خدای تعالی فرموده: «الَّذِینَ قالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقامُوا»،د{ آنان که گفتند پروردگار ما خدا است و آنگاه اسـتوار و پایدار ماندند.} - . فصلت / ۳۳، احقاف / ۱۳ - یا آنکه استوار ماندند بر کار نیک و آن را در جـای خود انجـام دادنـد، «و علم فی علم»: یعنی بـا تـأنّی و گـذشت و یـا با عقل، زیرکنـد در نرمش با مردم، نه چون زیرک‌های کارهای دنیا که خواهند بر مردم چیره باشـند و آزارشان می‌کنند، یا اینکه زیرکی در نرمش دارند و آن را در جای

خود به کار می‌برند و در جز آن تند باشند .

«سخاوت در حق و راستی»: درباره حقوق واجبه، نه در امور بیهوده، چنانچه وارد است، سخاوتمندترین مردم آن کسی است که زکات مالش را می‌پردازد، یا در آن درستی را رعایت می‌کنند و کار را به اسراف و تبذیر نمی‌کشانند، و موید آن است که فرمود: «با وجود توانگری میانه رو هستند و در حال ثروت و یا بی نیازی از مردم، نه اسراف می‌کنند و نه تنگ می گیرند. «و تجمّل فی فأقه»: تجمّل همان «تزیّن» است، و فاقه، فقر و نیاز است؛ یعنی در حال فقر حالت زینت کردن به خود می گیرد، چون شکایت از خدا را در خود دارد، یا به این جهت اظهار غنی بودن و بی نیازی می کند. آن گونه که جوهری می گوید: تجمّل: تکلّف است (زیبایی را به مشقت برخود می بندد) و گاه با «حاء» بدون نقطه خوانده می شود، یعنی در فقر تحمّل و صبر دارد. طاعت، در نصیحت برای خدا یا پیشوایان مسلمانان است، یا برای مومنان، یا همه اینان، و نصیحت برای خدا این است که در عبادت او با اخلاص باشد.

در نهایه آمده است: در حدیث است که: «دین، نصیحت برای خدا است و رسولش و قرآنش، و امامان مسلمانان و همه آنان.» نصیحت، خیرخواهی است برای طرف و به معنی پاکی است؛ نصیحت برای خدا، اعتقاد درست به یگانگی او و خلوص نیت در پرستش او است؛ نصیحت قرآن، باور داشتن آن و عمل بر آن است؛ نصیحت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله، باور داشتن پیغمبری او و فرمانبری از او است؛ نصیحت پیشوایان، فرمانبری از آنها است در آنچه راست باشد؛ و نصیحت عموم مسلمانان، ارشاد آنها است به مصالحشان.

«و باز ایستادن در شهوت»: یعنی از آنچه خدا غدقن کرده. در صحاح آمده: «نهیته عن کذا فانتهی عنه» و «تناهی» یعنی دست کشید. «و ورع فی رغبه»:

و پارسایی از خواهش خود در آنچه شبهه دارد. چون ورع غالباً به ترک شبهات اطلاق می شود و گفته شده ورع در مورد اعراض از شبهات و عدم تمایل به شبهات، و این بعید است .

«حرص در جهاد»: نبرد با دشمن دین و با نفس سرکش که جهاد اکبر است، و در عبادت، و در احتمال اوّل «فی» به معنای «علی» است، و در نسخه ای، حرص در کوشش.

«و صلاه فی شغل»: نماز گزاردن همراه با مشغول بودن قلب به نماز، و یا نماز خواندن با مشغله دنیا، که خدا فرموده: «رِجالٌ لا تُلْهِیهِمْ تِجارَهٌ وَ لا بَیْعٌ عَنْ ذِکْرِ اللَّهِ وَ إِقامِ الصَّلاه»، {مردانی که بازندارد آنها را بازرگانی و نه فروش از ذکر خدا و برپا داشتن نماز.} – . نور / ۳۷ – و روایتی از امام صادق علیه‌السلام، در تفسیر این آیه آمده است: «بازرگان بودند و چون وقت نماز می... رسید، آن را رها می‌کردند و به نماز می‌رفتند، و ثوابشان بیش از آنها بود که کار بازرگانی نمی‌کردند.»

و گفته‌اند: مقصود ذکر خدا است در هر کار، و این دور از ظاهر است. «و فی الهزاهز وقور»: عطف است بر این که: «له قوّه فی دین» و «و لیس بواهن»: یعنی در امور دین سست نیست. «نه فظ و نه غلیظ»: «فظ» تندخو در گفتار و کردار است، و غلیظ، سخت‌دل، که خدا فرموده: «وَ لَوْ کُنْتَ فَظًّا غَلِیظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِکَ»، {اگر بودی تندخو و سخت‌دل می‌پاشیدند از گرد

تو.} – . آل عمران / ۱۵۹ – و در قاموس آمده: «فظّ»: سخت‌جنبه، بدخلق، قسّی خشن در گفتار.» – . قاموس ۲ : ۳۹۷ – و معنی آن است که نیروی خشمش در حال میانه است، نه سستی دارد که تفریط است و نه سختی که افراط.

«پیشی نگیرد از او چشمش»: و مهار آن را دارد و نمی‌نگرد جز به چیزی که روا است و زیان دنیا و دیگرسرا را ندارد. «و شکمش او را رسوا نکند»: که دنبال دزدی و ستم برود برای شکم، و گفته‌اند بر سر خوراک دیگران برود. «و لا یغلبه»: یعنی فرجش بر عقلش غالب نمی شود. منظور شهوت فرج است تا او را در زنا و لواط و مانند آن، از محرمات و شبهات قرار ندهد .

«یعیّر»: با فتح «یاء» مشدد. «و لا یعیّر» – به کسر «یاء» – : یعنی مردم او را در رفتارش چون نمی شناسند سرزنش می کنند، ولی او کسی را سرزنش نمی کند. در برخی نسخه ها آمده: «لا یحسد الناس بعزّ»، یعنی به دلیل عزتش به مردم حسادت نمی کند. «و لا یقتر و لا یسرف»: و شاید این نسخه درست‌تر باشد و نقل کتاب خصال که بعداً می آید، روشن تر است. و «عناء» – با «فتحه» و «مدّ» – سختی و مشقّت است.

«مردم را مقصد دنیا است»: از عزت و افتخار و مال، و او هم دیگرسرا را دارد که از آنچه مقصد مردم است او را بازداشته. «لا یری»: به صیغه مجهول است. «فی حکمه»: یعنی میان مردم و یا در حکمت او؛ و در کتاب خصال «فی حلّه» آمده است. «و لا فی وهن»: یعنی او صاحب تصمیم و قوی است و رأی او ضعیف و سست نیست. «و لا ـ فی دینه ضیاع»: یعنی دینش قوی و محکم است و با شک ها و شبهات از بین نمی رود، و نیز با ارتکاب گناهان.

«و یساعد من ساعده»: یعنی کمک می کند به آن کس که به او کمک کند، و حمل آن بر کسی که درخواست کمک دارد، به دور از واژه «ساعده» است؛ و گفته شده که منظور از «من ساعده» همه مومنان است، چراکه هر مومنی دیگر مومنان را با پذیرش دین آنان و سازگاری با آنان در ایمان، یاری و کمک می کند. و «یکیع» – مانند «یبیع» – با «یاء» دو نقطه زیرین و در برخی از نسخه های خصال با «تاء» دو نقطه بالا، و در بعضی نسخه ها با «نون» آمده، و همه در معنا به هم نزدیکند. در قاموس می گوید: «کعِت عنه أکیع وأکاع کیعاً»: زمانی که از او بترسی؛ و می گوید: «کنع عن الأمر» – مانند منع – یعنی فرار کرد و ترسید؛ و می گوید: کنع مانند منع، یعنی فرار کرد. در نهایه آمده: «خناء»: فحش در گفتار و جهل در مقابل علم و یا کم خردی و دشنام گویی است. – . قاموس ۳ : ۸۰ –

**[ترجمه]

«۴»

كا، [الكافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا رَفَعَهُ عَنْ أَحَدِهِمَا علیهما السلام قَالَ: مَرَّ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام بِمَجْلِسٍ مِنْ قُرَیْشٍ فَإِذَا هُوَ بِقَوْمٍ بِیضٍ ثِیَابُهُمْ صَافِیَهٍ أَلْوَانُهُمْ كَثِیرٍ ضَحِكُهُمْ یُشِیرُونَ بِأَصَابِعِهِمْ إِلَی مَنْ یَمُرُّ بِهِمْ ثُمَّ مَرَّ بِمَجْلِسٍ لِلْأَوْسِ وَ الْخَزْرَجِ فَإِذَا أَقْوَامٌ بَلِیَتْ مِنْهُمُ الْأَبْدَانُ وَ دَقَّتْ مِنْهُمُ الرِّقَابُ وَ اصْفَرَّتْ مِنْهُمُ الْأَلْوَانُ وَ قَدْ تَوَاضَعُوا بِالْكَلَامِ فَتَعَجَّبَ عَلِیٌّ علیه السلام مِنْ ذَلِكَ وَ دَخَلَ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ بِأَبِی أَنْتَ وَ أُمِّی إِنِّی مَرَرْتُ بِمَجْلِسٍ لِآلِ فُلَانٍ ثُمَّ وَصَفَهُمْ وَ مَرَرْتُ بِمَجْلِسٍ لِلْأَوْسِ وَ الْخَزْرَجِ فَوَصَفَهُمْ ثُمَّ قَالَ وَ جَمِیعٌ مُؤْمِنُونَ فَأَخْبِرْنِی یَا رَسُولَ اللَّهِ بِصِفَهِ الْمُؤْمِنِ فَنَكَسَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه

و آله ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ فَقَالَ عِشْرُونَ خَصْلَةً فِي الْمُؤْمِنِ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِيهِ لَمْ يَكْمُلْ إِيمَانُهُ إِنَّ مِنْ أَخْلَاقِ الْمُؤْمِنِينَ يَا عَلِيُّ الْحَاضِرُونَ الصَّلَاةَ وَ الْمُسَارِعُونَ إِلَى الزَّكَاةِ(۲) وَ الْمُطْعِمُونَ الْمَسَاكِينَ الْمَاسِحُونَ رَأْسَ الْيَتِيمِ الْمُطَهِّرُونَ أَطْمَارَهُمْ الْمُتَّزِرُونَ عَلَى أَوْسَاطِهِمْ الَّذِينَ إِنْ حَدَّثُوا لَمْ يَكْذِبُوا وَ إِذَا وَعَدُوا لَمْ يُخْلِفُوا وَ إِذَا ائْتُمِنُوا لَمْ يَخُونُوا وَ إِذَا تَكَلَّمُوا صَدَقُوا رُهْبَانٌ بِاللَّيْلِ أُسُدٌ بِالنَّهَارِ صَائِمُونَ النَّهَارَ قَائِمُونَ اللَّيْلَ لَا يُؤْذُونَ جَاراً وَ لَا يَتَأَذَّى بِهِمْ جَارٌ الَّذِينَ مَشْيُهُمْ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنٌ وَ خُطَاهُمْ إِلَى بُيُوتِ الْأَرَامِلِ وَ عَلَى أَثَرِ الْجَنَائِزِ جَعَلَنَا اللَّهُ وَ إِيَّاكُمْ مِنَ الْمُتَّقِينَ (۳).

لی، [الأمالی للصدوق] عَنْ عَلِيِّ بْنِ عِيسَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ مَاجِيلَوَيْهِ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَبِيهِ

ص: ۲۷۶

۱- ۱. القاموس ج ۳ ص ۸۰.

۲- ۲. زاد فی أمالی الصدوق: و الحاجون لبیت اللّه الحرام. و الصائمون فی شهر رمضان، و هو الصحیح.

۳- ۳. الکافی ج ۲ ص ۲۳۲.

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی الْجَارُودِ عَنِ ابْنِ طَرِیفٍ عَنِ ابْنِ نُبَاتَهَ قَالَ سَمِعْتُ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام یَقُولُ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَنْ صِفَهِ الْمُؤْمِنِ فَنَکَسَ صلی الله علیه و آله رَأْسَهُ ثُمَّ رَفَعَهُ فَقَالَ فِی الْمُؤْمِنِینَ عِشْرُونَ خَصْلَهً فَمَنْ لَمْ یَکُنْ فِیهِ لَمْ یَکْمُلْ إِیمَانُهُ یَا عَلِیُّ إِنَّ الْمُؤْمِنِینَ هُمُ الْحَاضِرُونَ إِلَی آخِرِ الْخَبَرِ(۱)

وَ سَنُشِیرُ إِلَی بَعْضِ الِاخْتِلَافِ.

**[ترجمه]کافی: در کافی آمده است: «امیر مومنان به یک مجلس قریش گذر کرد که در آن مردمی بودند سفیدجامه و با رنگ زلال و پُرخنده، و به هر کدام از آنها که گذر می‌کرد، با انگشت به او اشاره می‌کردند. (و او را دست می انداختند) سپس به مجلس مردم اوس و خزرج گذر کرد؛ تن پلاسیده بودند و گردن‌نازک و رنگ زرد، و فروتن در گفتار، و از آن تفاوت در شگفت شد، و نزد رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله درآمد و گفت: «پدر و مادرم به قربانت، من به مجلس آل فلان گذر کردم.» - و آنان را وصف کرد - «و به مجلس اوس و خزرج گذشتم.» - و آنها را وصف کرد - و آنگاه فرمود : «هر دو گروه مومن هستند، به من گزارش بده از وصف مومن.»

رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله سر به زیر انداخت، آنگاه سر بالا کرد و فرمود: «مومن را بیست صفت باید، و اگر همه را ندارد ایمانش کامل نیست. ای علی، از اخلاق مومنان است که: در نماز حاضرند، و در پرداخت زکات شتابان؛ (حج خانه خدا می‌کنند، و در ماه رمضان روزه‌دارند) - . امالی صدوق - خوراک ده مستمندان، نوازش‌کن یتیمان، پاک‌جامه ها، و کمربسته ها، آنان که چون بازمی‌گویند، دروغ شمرده نشود؛ چون وعده بدهند خلاف نمی‌کنند؛ چون سپرده بگیرند خیانت نمی‌ورزند؛ چون سخن بگویند راست می‌گویند؛ در شب در گوشه عبادتند و در روز شیران نبرد؛ روزها روزه دارند و شب‌ها را زنده می‌دارند به عبادت؛ همسایه‌آزار نیستند، و همسایه از آنان در آزار نیست؛ آنان آهسته بر زمین می‌روند، و گام برمی‌دارند به سوی خانه بیوه‌زن‌ها و دنبال جنازه مرده ها؛ خدا ما را و شما را از پرهیزکاران سازد.» - . کافی ۲ : ۲۳۲ -

از ابن نباته روایت شده است: «از امیرمومنان علیه‌السلام شنیدم که می فرمود: «از رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره وصف مومن پرسیدم، رسول خدا صلی الله علیه‌وآله سر پایین انداخت، سپس برداشت و فرمود: « ای علی مومنان، ده خصلت در مومنان است، پس هر کس که این ده خصلت در او نیست ایمانش کامل نیست؛ همان ها که اکنون در نماز حاضرند...» - و تا آخر خبر، که ما به برخی از موارد اختلاف اشاره می کنیم. - . امالی صدوق : ۳۲۶ مجلس ۸۱ -

**[ترجمه]

بیان

بیض بالکسر جمع أبیض و یحتمل فیه و فی نظائره الجر و الرفع یشیرون بأصابعهم استهزاء و إشاره إلی عیوبهم و الأوس و الخزرج (۲) قبیلتان من الأنصار بلیت منهم الأبدان أی خلقت و نحفت لکثره العباده و الریاضه و دقت منهم الرقاب لنحافتهم و اصفرت منهم الألوان لکثره سهرهم و صومهم و قد تواضعوا بالکلام الباء بمعنی فی أی کانوا یتکلمون بالتواضع بعضهم لبعض أو تکلموا معه بالتواضع.

و فی بعض النسخ تواصفوا بالصاد المهمله و الفاء أی کان یصف بعضهم لبعض بالکلام لا بالإشاره کما مر فی الفرقه الأخری أو لم یکن کلامهم لغوا بل کانوا یصفون ما سمعوا من الرسول صلی الله علیه و آله و جمیع مؤمنون أی ظاهرا و یحتمل الاستفهام بصفه المؤمن أی الواقعی و فی القاموس الناکس المتطأطئ رأسه و نکس الرأس لعسر العمل بتلک الصفات و الاتصاف بها و ترکها بعد السماع أسوأ لهم کما مر فی حقوق الإخوان.

و قیل النکس کان للتأسف علی أحوال قریش و التفکر فیما علم أنهم یفعلونه بأوصیائه و أهل بیته بعده الحاضرون الصلاه أی للإتیان بها جماعه إلی

ص: ۲۷۷

۱- ۱. أمالی الصدوق ص ۳۲۶، المجلس: ۸۱.

۲- ۲. هما بطنان عظیمان من الازد من القحطانیه، و هم بنو أوس و بنو الخزرج ابنا حارثه بن ثعلبه البهلول بن عمرو مزیقیاء بن عامر ماء السماء بن حارثه الغطریف بن امرئ القیس البطریق ابن ثعلبه العنقاء بن مازن بن الازد. کانوا فی الجاهلیه یعبدون مناه، و إذا حجوا وقفوا مع الناس، فإذا نفروا أتوا مناه و حلقوا رءوسهم عنده، و أقاموا عنده لا یرون لحجهم تماما الا بذلک.

الزكاه أى إلى أدائها عند أول وقت وجوبها.

و فى المجالس بعد ذلك و الحاجون لبيت الله الحرام و الصائمون فى شهر رمضان و هو أظهر لأن بهما يتم العدد و على ما فى الكافى قد يتكلف بجعل خطاهم إلى الجنائز خصلتين و الدعاء آخر الخبر خصله إشاره إلى التقوى.

الماسحون رأس اليتيم شفقه عليهم المطهرون أطمارهم أى ثيابهم الباليه بالغسل أو بالتشمير و هما مرويان فى قوله سبحانه وَ ثِيابَکَ فَطَهِّرْ(۱) قال الطبرسى قدس سره أى و ثيابک الملبوسه فطهرها من النجاسه للصلاه و قيل و ثيابک فقصر روى ذلک عن أبى عبد الله عليه السلام قال الزجاج لأن تقصير الثوب أبعد من النجاسه فإنه إذا انجر على الأرض لم يؤمن أن يصيبه ما ينجسه و قيل لا يكن لباسک من حرام وَ رَوَى أَبُو بَصِيرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلامليه السلام: غَسْلُ الثِّيَابِ يُذْهِبُ الْهَمَّ وَ الْحُزْنَ وَ هُوَ طَهُورٌ لِلصَّلَاهِ وَ تَشْمِيرُ الثِّيَابِ طَهُورٌ لَهَا وَ قَدْ قَالَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ وَ ثِيَابَکَ فَطَهِّرْ أَیْ فَشَمِّرْ(۲).

و فى القاموس الطمر بالكسر الثوب الخلق أو الكساء البالى من غير الصوف و الجمع أطمار.

**[ترجمه]«بیض» - با کسره - جمع «ابیض» است و در آن و نظائر آن «جرّ و رفع» احتمال می رود. «یشیرون باصابعهم»: مسخره کردن، و اشاره به عیبشان است. «الاوس و الخزرج»: دو قبیله از انصارند. «بلیت منهم الابدان»: یعنی کهنه شد و نحیف شد بدن هایشان به سبب کثرت عبادت و ریاضت. «و دقّت منهم الرقاب»: برای لاغری شان. «و اصفرّت منهم الابدان»: به دلیل بیداری و روزه گرفتن. «و قد تواضعوا بالکلام»: «باء» به معنای «فی» است، یعنی تواضع سخن داشتند و فروتن با هم سخن می... گفتند. در یک نسخه «تواصفوا» - با «صاد» و «فاء» - آمده، یعنی با هم سخن می گفتند در وصف دیگران و اشاره نمی کردند مانند آنان؛ یا اینکه سخن آنها بیهوده نبود و وصف بیانات پیغمبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله بود که شنیده بودند.

«همه مومنند»: به ظاهر، و چه‌بسا پرسیده است که آیا هر دو گروه مومنند یا نه؟ در قاموس آمده: «ناکس»، کسی است که سرش را پایین می اندازد. سربزیری برای دشواری این صفات و آراستگی به آنها است، که پس از شنیدن و دانستن برایشان بدتر بود، چنانچه در حقوق اخوان گذشت. و گفته اند: برای اندیشه در حال قریش بوده که در آینده با اوصیاء و خاندانش چه خواهند کرد.

«حاضرنمازند»: و آن را به جماعت می‌خوانند. «شتاب در زکات دارند»: و در سر موقع می‌پردازند. در مجالس صدوق، به دنبال آن آمده: «حج خانه خدا کنند و روزه ماه رمضان گیرند.» و این روشن‌تر است برای اینکه شماره بیست تمام شود. و بنابر روایت کافی، زورگویی شده که دنبال جنازه رفتن دو تا باشد، دعای آخر خبر هم باید به خصلت تقوی اشاره داشته باشد تا شماره تمام باشد.

«پاکیزه کننده جامه کهنه خود باشند»: با شستن و یا کوتاه کردن، که به زمین کشیده نشود؛ و هر دو روایت شده در تفسیر قول خدا: «وَ ثِیابَکَ فَطَهِّر»، {و جامه ات را پاک کن.} - . مدثر / ۵ - که طبرسی گفته: «جامه تنت را پاک‌دار از نجاست برای نماز خواندن.» - . مجمع البیان ۱۰ : ۲۸۵ - و گفته‌اند: جامه ات را کوتاه دار، که از امام صادق علیه السّلام روایت شده است. زجاج گفته: چون جامه کوتاه از نجاست دورتر است، زیرا چون بلند باشد و به زمین کشیده شود، چه‌بسا باشد که نجس شود،

و گفته شـده که لبـاست از حرام نباشـد. در روايت ابى بصـير، امام صادق عليه‌السّـلام فرمود: «على عليه‌السّـلام فرموده: «شسـتن جامه انـدوه و غم را مى‌برد و پاكيزگى نماز باشـد، و بالا زدن جامه، پاك كننـده آن است و خدا فرموده: {و جامه ات را پاك كن.} يعنى به كمر بزن. و در قاموس آمده: «طمر» - با كسـره - لباس كهنه است و يا كساى پوسـيده و از غير پشم، و جمع آن «أطمار» است.

**[ترجمه]

أقول

و يمكن جعل هذا إشاره إلى خصلتين هما التطهير و الاكتفاء بلبس أخلاق الثياب فينفع فى إتمام العدد على بعض الوجوه.

و فى المجالس المطهرون أظفارهم و له وجه المتزرون على أوساطهم أى يشدون المئزر على وسـطهم احتياطا لستر العوره فإنهم كانوا لا يلبسون السراويل أو المراد شد الوسط بالإزار كالمنطقه ليجمع الثياب و ما توهمه بعض الأصحاب من كراهه ذلك لم أر له مسـتندا و قيـل هو كنـايه عن الاهتمام فى العباده فى القاموس الإزار الملحفه و يؤنث كالمئزر و ائتزر به و تأزر و لا تقل اتزر و قد جاء فى بعض الأحاديث و لعله من تحريف الرواه(۳).

۱- ۱. المدّثّر: ۵.
۲- ۲. مجمع البيان ج ۱۰: ۳۸۵.
۳- ۳. القاموس ج ۱ ص ۳۶۳.

و فی النهایه فی حدیث الاعتکاف کان إذا دخل العشر الأواخر أیقظ أهله و شد المئزر و المئزر الإزار و کنی بشده عن اعتزال النساء و قیل أراد تشمیره للعباده یقال شددت لهذا الأمر مئزری أی تشمرت له و فی الحدیث کان یباشر بعض نسائه و هی مؤتزره فی حاله الحیض أی مشدوده الإزار و قد جاء فی بعض الروایات و هی متزره و هو خطأ لأن الهمزه لا تدغم فی التاء.

و إن حدثوا لم یکذبوا فیه شائبه تکرار مع قوله و إن تکلموا صدقوا و یمکن حمل الأول علی الحدیث عن النبی و الأئمه علیهم السلام و الثانی علی سائر الکلام أو یقرأ حدثوا علی بناء المجهول من التفعیل و لم یکذبوا علی بناء المعلوم من التفعیل و یمکن عدهما خصله واحده للتأکید علی بعض الوجوه.

و إذا وعدوا لم یخلفوا علی بناء الإفعال و المشهور بین الأصحاب استحباب الوفاء بالوعد و یظهر من الآیه و بعض الأخبار الوجوب و لا یمکن الاستدلال بهذا الخبر علی الوجوب لاشتماله علی کثیر من المستحبات و إذا ائتمنوا علی مال أو عرض أو

کلام لم یخونوا رهبان باللیل أی یمضون إلی الخلوات و یتضرعون رهبه من الله أو یتحملون مشقه السهر و العباده کالرهبان و فسر الرهبانیه فی قوله تعالی وَ رَهْبانِیَّهً ابْتَدَعُوها(۱) بصلاه اللیل.

قال الراغب الترهب التعبد و هو استعمال الرهبه و الرهبانیه غلو فی تحمل التعبد من فرط الرهبه قال تعالی وَ رَهْبانِیَّهً ابْتَدَعُوها و الرهبان یکون واحدا و جمعا(۲).

أسد بالنهار أی شجعان فی الجهاد کالأسد فی الصحاح الأسد جمعه أسود و أسد مقصور مثقل منه و أسد مخفف (۳)

قائمون باللیل الفرق بینه و بین رهبان باللیل أن الرهبان إشاره إلی التضرع و الرهبه أو التخلی

۱- ۱. الحدید: ۲۷.

۲- ۲. مفردات غریب القرآن ص ۲۰۴.

۳- ۳. الصحاح: ۴۳۸.

و الترهب و قيام الليل للصلاه لا يستلزم شيئا من ذلک و لا يتأذى بهم جار الفرق بينه و بين ما سبق أن المراد بالجار فى الأول من آمنه و فى الثانى جار الدار أو فى الأول جار الدار و فى الثانى من يجاوره فى المجلس أو فى الأول الإيذاء بلا واسطه و فى الثانى تأذيه بسبب خدمه و أعوانه فالجار فى الموضعين جار الدار.

مشيهم على الأرض هون إشاره إلى قوله سبحانه وَ عِبادُ الرَّحْمنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْناً(۱) قال البيضاوى أى هينين أو مشيا هينا مصدر وصف به و المعنى أنهم يمشون بسكينه و تواضع إلى بيوت الأرامل للصدقه عليهن و إعانتهن و على إثر الجنائز كأن فيه إشعارا باستحباب المشى خلف الجنازه.

**[ترجمه]می شود این را بیان دو خصلت دانست: یکی تطهیر و دیگری قناعت به جامه کهنه، و این در اتمام عدد اثر دارد.

در مجالس آمده: «آنان که ناخن‌هاشان پاکیزه است»، و این هم وجهی دارد.

«کمر خود را بندند با ازار»: برای احتیاط در پوشیدن عورت، زیرا آنان زیر جامه نمی پوشیدند؛ یا برای فراهم کردن جامه ها؛ و آنچه برخی فقها توهم کردند که چنین چیزی مکروه است، دلیلی برایش نیافتم؛ و گفته‌اند: کنایه است از اهتمام به عبادت. در قاموس آمده: «ازار» همان ملحفه است و مونث است، مانند «مئزر و ائتزر به و تأزّر» و مگو: «اتّزر»؛ ولی در برخی احادیث «اتّزر» آمده و شاید تحریف راویان است.» - . قاموس ۱ : ۳۶۳ - در نهایه آمده است، در حدیث اعتکاف، که چون دهه آخر می... رسید، بیدار می‌کرد خانواده خود را و لنگ می بست، و این کنایه از کناره گیری هر چه بیشتر از زن‌ها است، و گفته اند:

کمر بستن برای عبادت است، و می گویند برای این کار لنگ خود را محکم بستم، یعنی دامن به کمر زدم برایش؛ و در حدیث است که آن حضرت با برخی زنان خود مباشرت می‌کرد که لنگ بسته بود در حال حیض. با تعبیر «و هی متزرّه» که این اشتباه است، چون «همزه» در «تاء» ادغام نمی شود.

«و اگر حدیث کنند دروغ نگویند»: در این جمله، و اینکه فرموده: «اگر سخن بگویند راستگویند» تکرار دیده می‌شود؛ ممکن است آن را به حدیثی از پیغمبر و ائمه تفسیر کرد، و دومی را به سخن گفتن با مردم، که جز آن باشد؛ یا «حدّثوا» مجهول از باب تفعیل باشد و «لم یکذبوا» معلوم از باب تفعیل است. و می شود هر دو یک خصلت باشند و برای تأکید تکرار شده‌اند.

«و چون وعده دهند خلف نکنند»: «لم یخلفوا» از باب افعال است. مشهور میان فقها، استحباب وفا به وعده است و از آیه و برخی اخبار این وجوب فهمیده می‌شود، و نمی‌شود این خبر را دلیل وجوب آورد، چون بسیار مستحبات در آن است.

«و اذا ائتنوا»: اگر بر مال و یا آبرو و یا سخنی امین شمرده شوند خیانت نمی کنند. «رهبان شب»: یعنی خلوت کنند برای زاری و ترس از خدا و ریاضت بی خوابی در عبادت، مانند رهبانان صومعه نشین؛ و رهبانیت در قول خدای تعالی «وَ رَهْبانِيَّةً ابْتَدَعُوها»، {و رهبانیتی که آن را از خود درآوردند.} - . حدید / ۲۷ - تفسیر شده به نماز شب. راغب می گوید: «ترهب» یعنی تعبّد، و «آل»: به کار گرفتن رهبت و ترس است، و رهبانیّت غلو در تحمل تعبّد است و از افراط رهبت است. خدای متعال فرمود: «و رهبایه ابتدعوها»و واژه رهبان، هم مفرد و هم جمع است. «اُسد بالنهار»: یعنی در جنگ و جهاد شجاعند چون شیر. در صحاح آمده: «اسد» و جمع آن «اُسود» و أسد مقصود است - با تشدید - و اسد با تخفیف است. «شب زنده‌دارند»: جدا است از

رهبانیت در شب، زیرا رهبانیت زاری و ترس از خدا است و خلوت گزینی و نماز شب وابسته به اینها نیست.

«و آزار نکشد از آنها همسایه خانه»: همسایه پیش پناهنده است، یا همسایه خانه و همسایه در مجلس، یا منظور از آزار، ابتدا به دست خود او است و بعد به دست خدمتکار و یارانش، با اینکه هر دو همسایه خانه اند.

«راه رفتن آنان در زمین هموار است»: اشاره دارد به گفته خدا: «وَ عِبادُ الرَّحْمنِ الَّذِینَ یَمْشُونَ عَلَی الْأَرْضِ هَوْنا»، {و بنده های خدای رحمان راه روند در زمین هموار و سبک.} - . فرقان / ۶۳ - بیضاوی گفته: یعنی نرمند و یا با رفتن نرم؛ «هوناً» مصدری است که وصف است، یعنی با وقار و فروتن به خانه های بیوه‌زنان رفتن برای صدقه دادن و کمک به آنان، و به دنبال جنازه ها، که گویا راه رفتن به دنبال آنها مستحب است.

**[ترجمه]

«۵»

لی، [الأمالی للصدوق] عَنِ ابْنِ مُوسَی عَنِ الْأَسَدِیِّ عَنْ سَهْلٍ عَنْ مُبَارَکٍ مَوْلَی الرِّضَا عَنِ الرِّضَا علیه السلام قَالَ: لَا یَکُونُ الْمُؤْمِنُ مُؤْمِناً حَتَّی یَکُونَ فِیهِ ثَلَاثُ خِصَالٍ سُنَّةٌ مِنْ رَبِّهِ وَ سُنَّةٌ مِنْ نَبِیِّهِ وَ سُنَّةٌ مِنْ وَلِیِّهِ فَأَمَّا السُّنَّةُ مِنْ رَبِّهِ فَکِتْمَانُ سِرِّهِ قَالَ اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ عالِمُ الْغَیْبِ فَلا یُظْهِرُ عَلی غَیْبِهِ أَحَداً إِلَّا مَنِ ارْتَضی مِنْ رَسُولٍ (۲) وَ أَمَّا السُّنَّةُ مِنْ نَبِیِّهِ فَمُدَارَاةُ النَّاسِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَمَرَ نَبِیَّهُ صلی الله علیه و آله بِمُدَارَاةِ النَّاسِ فَقَالَ خُذِ الْعَفْوَ وَ أْمُرْ بِالْعُرْفِ وَ أَعْرِضْ عَنِ الْجاهِلِینَ (۳) وَ أَمَّا السُّنَّةُ مِنْ وَلِیِّهِ فَالصَّبْرُ فِی الْبَأْسَاءِ وَ الضَّرَّاءِ یَقُولُ اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ (۴) وَ الصَّابِرِینَ فِی الْبَأْساءِ وَ الضَّرَّاءِ وَ حِینَ الْبَأْسِ أُولئِکَ الَّذِینَ صَدَقُوا وَ أُولئِکَ هُمُ الْمُتَّقُونَ (۵).

۱- ۱. الفرقان: ص ۶۳.

۲- ۲. الجن: ۲۷.

۳- ۳. الأعراف: ۱۹۹.

۴- ۴. البقره: ۱۷۷.

۵- ۵. أمالی الصدوق ص ۱۹۸ المجلس ۵۳.

ن، [عيون أخبار الرضا عليه السلام] عن أبيه عن أحمد بن إدريس عن الأشعرى عن سهل عن الحارث بن الدلهاث مولى الرضا عنه عليه السلام: مثله (۱).

كا، [الكافى] عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ بُنْدَارَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ سَهْلِ بْنِ الْحَرْثِ عَنِ الدِّلْهَاثِ مَوْلَى الرِّضَا عليه السلام قَالَ سَمِعْتُ الرِّضَا عليه السلام يَقُولُ: وَ ذَكَرَ مِثْلَهُ إِلَى قَوْلِهِ فَالصَّبْرُ فِي الْبَأْسَاءِ وَ الضَّرَّاءِ وَ لَيْسَ فِيهِ ذِكْرُ الْآيَهِ وَ لَيْسَ فِيهِ وَ أَعْرِضْ عَنِ الْجاهِلِينَ أَيْضاً وَ كَأَنَّهُمَا سَقَطَا مِنْ بَعْضِ الرُّوَاهِ(۲).

**[ترجمه]امالی صدوق: امام رضا علیه‌السلام فرمود: «مومن، مومن نیست تا در او سه خصلت نباشد: روشی از پروردگارش، و روشی از پیغمبرش، و روشی از ولی او.

روش پروردگارش رازپوشی است که فرموده: «عالِمُ الْغَيْبِ فَلا يُظْهِرُ عَلى غَيْبِهِ أَحَداً إِلَّا مَنِ ارْتَضى مِنْ رَسُول»، {دانای نهان است و آگاه نکند بر نهان خود جز کسی که پسندد برای رسالت.} - . جن / ۲۶ - ۲۷ - و اما سنت و روش از پیغمبرش: که فرمود: «خُذِ الْعَفْوَ وَ أْمُرْ بِالْعُرْفِ وَ أَعْرِضْ عَنِ الْجاهِلِين»، {گذشت کردن را بر گیر و به خوبی وادار و از نادان‌ها رو گردان.} - . اعراف / ۱۹۹ - و اما سنت از ولی او: شکیبایی در تنگی و سختی است که خدا جل‌جلاله فرموده: «وَ الصَّابِرِينَ فِي الْبَأْساءِ وَ الضَّرَّاءِ وَ حِينَ الْبَأْسِ أُولئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُتَّقُون» - . بقره / ۱۷۷ - ، {و شکیبایان در سختی و تنگی و هنگام نبرد همانانند که راست گفتند و آنانند پرهیزکار.} - . امالی صدوق : ۱۹۸ مجلس ۵۳ -

در عیون، حدیثی مانند این از امام رضا علیه‌السلام آمده است. - . عیون اخبار الرضا ۱ : ۲۵۶ -

در کافی، از دلهاث - مولای امام رضا علیه‌السلام - حدیثی مانند این ذکر شده تا آنجا که می‌گوید: «صبر در بأساء و ضراء» اما آیه در آن نیست، و «وَ أَعْرِضْ عَنِ الْجاهِلِينَ» هم ندارد و گویا هر دو از چشم برخی راویان افتاده‌اند. - . کافی ۲ : ۱۴۱ -

**[ترجمه]

بيان

عالِمُ الْغَيْبِ قال الطبرسى رحمه الله أى هو عالم الغيب يعلم متى تكون القيامه فَلا يُظْهِرُ عَلى غَيْبِهِ أَحَداً أى لا يطلع على الغيب أحدا من عباده ثم استثنى فقال إِلَّا مَنِ ارْتَضى مِنْ رَسُولٍ يعنى الرسل فإنه يستدل على نبوتهم بأن يخبروا بالغيب ليكون آيه معجزه لهم و معناه إلا من ارتضاه و اختاره للنبوه و الرساله فإنه يطلعه على ما شاء من غيبه على حسب ما يراه من المصلحه انتهى (۳).

وَ قَدْ مَرَّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: كَانَ وَ اللَّهِ مُحَمَّدٌ مِمَّنِ ارْتَضَاهُ.

وَ فِي الْخَرَائِجِ، عَنِ الرِّضَا عليه السلام: فِي قَوْلِهِ تَعَالَى إِلَّا مَنِ ارْتَضى مِنْ رَسُولٍ قَالَ فَرَسُولُ اللَّهِ عِنْدَ اللَّهِ مُرْتَضًى وَ نَحْنُ وَرَثَةُ ذَلِكَ الرَّسُولِ الَّذِي أَطْلَعَهُ اللَّهُ عَلَى مَا يَشَاءُ مِنْ غَيْبِهِ فَعَلَّمَنَا مَا كَانَ وَ مَا يَكُونُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَهِ(۴).

و فى تفسير على بن إبراهيم إلا من ارتضى من رسول يعنى عليا المرتضى من الرسول و هو منه (۵).

ثم اعلم أن الاستشهاد بالآيه الكريمه يدل على أن المراد بكتمان السر

۱- ۱. عيون أخبار الرضا عليه السلام ج ۱ ص ۲۵۶.
۲- ۲. الكافى ج ۲: ۱۴۱.
۳- ۳. مجمع البيان ج ۱۰ ص ۳۷۴.
۴- ۴. مختار الخرائج و الجرائح ص ۲۰۴ فى حديث طويل.
۵- ۵. تفسير القمّىّ ص ۶۹۹.

الکتمان عن غیر أهله و عمن لا یکتمه.

خُذِ الْعَفْوَ قال فی المجمع أی خذ یا محمد ما عفی من أموال الناس أی ما فضل من النفقه فکان رسول الله صلی الله علیه و آله یأخذ الفضل من أموالهم لیس فیها شی ء موقت ثم نزلت آیه الزکاه فصار منسوخا بها و قیل معناه خذ العفو من أخلاق الناس و اقبل المیسور منها و معناه أنه أمره بالتساهل و ترک الاستقصاء فی القضاء و الاقتضاء و هذا یکون فی الحقوق الواجبه لله و للناس و فی غیرها و قیل هو العفو فی قبول العذر عن المعتذر و ترک المؤاخذه بالإساءه.

وَ أْمُرْ بِالْعُرْفِ یعنی بالمعروف و هو کل ما حسن فی العقل فعله أو فی الشرع و لم یکن منکرا و لا قبیحا عند العقلاء و قیل بکل خصله حمیده وَ أَعْرِضْ عَنِ الْجاهِلِینَ معناه و أعرض عنهم عند قیام الحجه علیهم و الإیاس من قبولهم و لا تقابلهم بالسفه صیانه لقدرک فإن مجاوبه السفیه تضع عن القدر.

و لا یقال هذه الآیه منسوخه بآیه القتال لأنها عامه خص عنها الکافر الذی یجب قتله بدلیل (۱) وَ الصَّابِرِینَ فِی الْبَأْساءِ(۲)

**[ترجمه]«دانای نهان»: طبرسی گفته: او دانای هنگام رستاخیز است و آگاه نکند بر غیب بنده اش را. سپس او جدا کرده و فرموده: جز آنکه پسندد برای رسالت که نشانه رسالت آنها گزارش دادن از غیب است که معجزه آنها است و به هر اندازه از غیب که صلاح بداند برگزیده های نبوت و رسالت را آگاه می‌سازد. - . مجمع البیان ۱۰ : ۳۷۴ -

و از امام باقر علیه‌السلام روایت شده است: «به خدا، محمد از آنها بود پسندیده بود.» و در خرائج است از امام رضا علیه‌السلام، درباره قول خدای تعالی: {جز هر که پسندد برای رسالت.} که فرمود: «رسول خدا نزد خدا پسندیده است و ماییم وارثان آن رسول صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله که آگاهش کرده خدا بر هر چه از غیب خود خواسته و دانستیم آنچه بوده و می باشد تا روز رستاخیز.» و در تفسیر علی بن ابراهیم آمده: درباره «جز هر که پسندد از رسول.» فرمود: «علی مرتضی از رسول است و او هم از او است.» - . تفسیر قمی : ۶۹۹ -

آنگاه گواه آوردن از آیه کریمه، دلالت دارد که کتمان، سر پوشاندن آن است از کسی که اهلش نیست و از کسی که آن را نهان ندارد و فاش کند.

«خذ العفو»: در مجمع البیان می‌گوید: {ای محمد، بگیر فزونی از اموال مردم را از هزینه آنان.} و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله، فزونی اموال را می‌ستد و نصاب و اندازه ای نداشت، سپس آیه زکات نازل شد و آن را نسخ کرد. - . مجمع البیان ۴ : ۵۱۲ -

و گفته‌اند: یعنی با اخلاق مردم بساز و با آنان مدارا کن و سخت نگیر و آنچه می شود بگیر، چه در حقوق واجبه برای خدا و یا مردم و جز آن؛ و گفته‌اند: گذشت کن از پوزش‌خواه و چشم بپوش.

«و وادار به هر نیکی»: که خرد و یا شرع پسندد و زشت و بد نباشد نزد خردمندان؛ و گفته‌اند: به هر خصلت پسندیده، و روگردان از نادانان که نپذیرند و لجبازند و آبروی خود نگهدار و با آنها درنیاویز. نباید گفت که این آیه با آیه جهاد نسخ

شده، زیرا آیه جهاد تنها کافر را از آن تخصیص داده است .

**[ترجمه]

أقول

الآیه هکذا لَیْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَکُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ وَ لکِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ وَ الْمَلائِکَهِ وَ الْکِتابِ وَ النَّبِیِّینَ وَ آتَی الْمالَ عَلی حُبِّهِ ذَوِی الْقُرْبی وَ الْیَتامی وَ الْمَساکِینَ وَ ابْنَ السَّبِیلِ وَ السَّائِلِینَ وَ فِی الرِّقابِ وَ أَقامَ الصَّلاهَ وَ آتَی الزَّکاهَ وَ الْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذا عاهَدُوا وَ الصَّابِرِینَ فِی الْبَأْساءِ وَ الضَّرَّاءِ وَ حِینَ الْبَأْسِ أُولئِکَ الَّذِینَ صَدَقُوا وَ أُولئِکَ هُمُ الْمُتَّقُونَ و الأکثر علی أن نصب الصابرین علی المدح و قال البیضاوی عن الأزهری البأساء فی الأموال کالفقر و الضراء فی الأنفس کالمرض وَ حِینَ الْبَأْسِ وقت مجاهده العدو و یدل الخبر علی أن هذه الآیه نزلت فی الأئمه علیهم السلام فهم

ص: ۲۸۲

۱- ۱. مجمع البیان ج ۴: ۵۱۲.

۲- ۲. البقره: ۱۷۷.

الصادقون الذين أمر الله بالكون معهم حيث قال وَ كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ (۱).

**[ترجمه]«و صابران در سختی»: من مولف می گویم: آیه این است: «لَیْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ وَ لكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ وَ الْمَلائِكَهِ وَ الْكِتابِ وَ النَّبِیِّینَ وَ آتَی الْمالَ عَلی حُبِّهِ ذَوِی الْقُرْبی وَ الْیَتامی وَ الْمَساكِینَ وَ ابْنَ السَّبِیلِ وَ السَّائِلِینَ وَ فِی الرِّقابِ وَ أَقامَ الصَّلاهَ وَ آتَی الزَّكاهَ وَ الْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذا عاهَدُوا وَ الصَّابِرِینَ فِی الْبَأْساءِ وَ الضَّرَّاءِ وَ حِینَ الْبَأْسِ أُولئِكَ الَّذِینَ صَدَقُوا وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ»، {نیست نیکی اینکه رو کنید به سوی خاور و باختر ولی نیکی این است که بگرود کسی به خدا و باور دارد روز رستاخیز را و فرشته ها را و کتاب را و پیغمبران را و بدهد مال را با دوستی آن به خویشان و یتیمان و مستمندان و در راه مانده ها و گدایان و آزاد کردن بنده ها و بر پا دارد نماز و بدهد زکات و پاینده بر پیمان که بندند و شکیبایان در سختی و تنگی و هنگام نبرد همان آنانند که راست گفتند و آنانند پرهیزکاران.} - . بقره / ۱۷۷ - و اکثر بر این هستند که «نصب» صابران بنا بر «مدح» است.

بیضاوی گفته «بأساء» سختی در مال است، مانند نداری، و «ضراء» تنگی در جان، چون بیماری. «و حین البأس»: زمان جهاد با دشمن است و روایت دلالت دارد که آیه درباره ائمه علیهم‌السلام نازل شده، چون هم آنانند که راستند درباره دین و خدا فرموده:»، { با آنان باشید.}

**[ترجمه]

«۶»

الشِّهَابُ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: الْمُؤْمِنُ غِرٌّ كَرِیمٌ وَ الْفَاجِرُ خَبٌّ لَئِیمٌ.

**[ترجمه]رسول خدا فرمود: «مومن ساده و ارجمند است و تبهکار، فاجر فریبنده است و پست.»

**[ترجمه]

الضوء

ضوء الشهاب رجل غر و غریر أی غیر مجرب و جاریه غره و غریره و غر أیضا بینه الغراره و جمع الغر أغرار و الغریر أغراء و قد غر یغر بالكسر غراره و الاسم الغره یقال كان ذلك فی غرارتی و حداثتی أی فی غرتی و الغره الغفله و الغار الغافل و اغتره أتاه علی غره منه و اغتر بالشی ء خدع به (۲).

و الكرم الجود و إذا وصف الله بالكرم فهو عباره عن الإحسان و الإنعام المترادف و إذا كان وصفا للآدمی فهو للأخلاق و الأفعال المحموده فیه و الكرم كالحریه إلا أنه أكبر منها درجه و نقیض الكرم اللؤم و قد كرم الرجل فهو كریم و قوم كرام و كرماء و نسوه كرائم و یقال رجل كرم و امرأه كرم و نسوه كرم و قال فتنبو العین عن كرم عجاف (۳) و الكرام كالكریم و الكرام فوق ذلك (۴).

و الفجور الفسق و أصل ف ج ر الشق و منه الفجر الطالع و فجر الماء فكأن الفجور شق لباس الدين و أكثر ما يذكر فی القرآن و الحديث يراد به الكافر.

ص: ۲۸۳

۱- ۱. براءه: ۱۱۹.

۲- ۲. أخذه من صحاح الجوهریّ راجع ص ۷۶۸.

۳- ۳. قيل: الشعر لمرداس بن أديه و قيل لسعيد الشيبانی، و نسبه فی اللسان الی أبی خالد القنانی و الأبيات هكذا: لقد زاد الحياه الی حبا***بناتی انهن من الضعاف مخافه أن يرين البؤس بعدی***و أن يشربن رنقا بعد صاف و أن يعرين ان كسی الجواری***فتنبو العين عن كرم عجاف و لو لا ذاک قد سومت مهری***و فی الرحمن للضعفاء كاف الخ.

۴- ۴. راجع الصحاح: ۲۰۲۰.

و الخب الخداع الجربز(۱)

و قد خببت یا رجل تخب خبا بالکسر و قد خبب فلان فلانا أی خدعه و اللؤم الدناءه و الشح و أصله الهمز و قد لؤم لؤما و ملأمه و لآمه کقولک لئامه و یا ملأمان خلاف یا مکرمان.

فوصف صلی الله علیه و آله المؤمن بالغفله عما لا یعنیه و الإهمال لما لیس من شأنه و بالجود الذی هو تاج المفاخر و واسطه المآثر و عکس ذلک کله للکافر فوصفه بالجربزه و الخبث و الشیطنه و قرن بذلک اللؤم و الشح و جعله لا یبض حجره (۲) و لا یورق شجره و هو وصف معناه الترغیب فی خصال الخیر و تجنب خصال الشر و فائده الحدیث الأمر بالتغافل عن بعض الأمور و ترک الاستقصاء فیها و المساهله فی المعامله و النهی عن الخب و سوء المعامله و الخداع و الاستهزاء و البخل بما فی الید و راوی الحدیث أبو هریره.

**[ترجمه]«رجل غرّ و غریر» یعنی با تجربه نیست؛ و «جاریه غرّه و غریره» و نیز«غرّ» دختری است که بی‌تجربگی اش روشن است. جمع غرّ، «اغرار» است، و جمع «غریر»، «اغرّاء» است «و قد غرّ یغرّ» - به کسر- غراره و اسم مصدر است. گفته می شود: «کان ذلک فی غرارتی و حداثتی»: یعنی در غرّه (بی‌تجربگی) من بود. «غره»: زودباوری و خامی و غفلت است؛ و «غار» یعنی غافل، و «کرم» جود است؛ و در وصف خدا، احسان و انعام پیاپی و در وصف آدمی کردار و نهاد پسندیده؛ کرم در آدمی یک درجه بالاتر از آزادی است. نقیض کرم، «لؤم» و پستی است. «و قد کرم الرجل فهو کریم و قدم کرام و کرماء و نسوه کرائم»؛ و گفته می شود: «رجل کرم و امرأه کریم و نسوه کرم» و می گوید: «فتنبو العین عن کرم عجاف»؛ و «کرام» مانند کریم و «کرّام» فوق آن است.

«فجور» تبهکاری است و در اصل به معنی شکافتن است و از همین جا در سپیده‌دم می‌آید و در چشمه آب و منظور شکافتن جامه دین است در زبان قرآن و حدیث؛ و «خبّ»: فریبنده زرنگ است و کلاه بردار. «و قد خببت یا رجل تخّب خبّاً» - با کسره - «و قد خبَّب فلان فلاناً»: یعنی فریب داد او را. و «لوم»: پستی و بخل است و اصل آن همزه است؛ «و قد لؤم لؤماً و ملأمه»: مانند این گفته: «لئامه» و «یا ملأمان» است، برخلاف «یا مکرمان.»

و امام علیه‌السلام مومن را ستوده به بی خبری از آنچه نبایدش و اهمال در آنچه نشایدش، و به وجود و بخشش که تاج مفاخر است و میاندار فضائل؛ و معنی کافر وارونه آن است که او را ستوده به زرنگی و پلیدی و شیطنت و لؤم و دریغ را قرین آن ساخته که خیرش به کسی نمی‌رسد و درختش برگی نمی‌آورد. منظور از این توصیف، تشویق به خصال نیک و برکناری از خصال بد است؛ و سود حدیث، فرمان به بی توجهی به پاره ای از کارها و خرده نگرفتن و مسامحه در معامله و نهی از پستی و بدمعامله ای، و فریب و استهزاء است، و دریغ از آنچه دارد. راوی این حدیث ابوهریره است.

**[ترجمه]

مزید إیضاح

قال فی النهایه فیه المؤمن غر کریم و الفاجر خب لئیم غر أی لیس بذی نکر فهو ینخدع لانقیاده و لینه و هو ضد الخب یقال فتی

غر و فتاه غر و قد غررت تغر غراره يريد أن المؤمن المعهود من طبعه الغراره و قله الفطنه للشر و ترك البحث عنه و ليس ذلك منه جهلا و لكنه كرم و حسن خلق.

و منه حديث الجنه يدخلنى غره الناس أى البله الذين لم يجربوا الأمور فهم قليلو الشر منقادون فإن من آثر الخمول و إصلاح نفسه و التزود لمعاده و نبذ أمور الدنيا فليس غرا فيما قصد له و لا مذموما بنوع من الذم و الخب بالفتح الخداع و هو الجربز الذى يسعى بين الناس بالفساد رجل خب و امرأه خبه و قد تكسر خاؤه و أما المصدر فبالكسر لا غير.

**[ترجمه]در نهایه، در شرح حدیث گفته: «غر» یعنی ساده و گول‌خور و ضد «خبّ» است که زرنگ باشد. گفته می شود: «فتی غرّ و فتّاه غرّه و قد غررت تغرّ غراره»: و مقصودش این است که طبع مومن، با سادگی و زودباوری و بیهوشی برای بدی و وانرسیدن از آن همراه است و این نادانی نیست، بلکه بزرگواری و خوشرفتاری است.

و از این معنا است که در حدیث آمده است، از گفته بهشت، که در من درآیند مردم ساده‌دل که کم‌تجربه و کم بدی و زودباورند؛ زیرا کسی که گوشه گیر باشد و به خود پردازد و توشه معاد خواهد و کارهای دنیا را پشت سر اندازد، در آنچه خواسته گول نخورده و نکوهشی ندارد؛ و «خبّ»، فریبکار و زرنگ است در کوشش به فساد. «رجل خبّ و امرأه خبّه» و گاهی «خاء» آن مکسور می شود، اما مصدر تنها با کسره می‌آید.

**[ترجمه]

«۷»

کا، [الکافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ سُلَیْمَانَ الْجَعْفَرِیِّ عَنْ أَبِی

ص: ۲۸۴

۱- ۱. الخب- بالفتح و الکسر- و الجربز- بالضم- الخب الخبیث معرب کربز و المصدر الجربزه قاله الفیروزآبادی، و قال فی برهان قاطع: کربز بضم الأول و الثالث هو قثاء الحمار.

۲- ۲. أی لا ینال خیره.

الْحَسَنِ الرِّضَا عَنْ أَبِيهِ علیه السلام قَالَ: رَفَعَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَوْمٌ فِي بَعْضِ غَزَوَاتِهِ فَقَالَ صلی الله علیه و آله مَنِ الْقَوْمُ فَقَالُوا مُؤْمِنُونَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ وَ مَا بَلَغَ مِنْ إِيمَانِكُمْ قَالُوا الصَّبْرُ عِنْدَ الْبَلَاءِ وَ الشُّكْرُ عِنْدَ الرَّخَاءِ وَ الرِّضَا بِالْقَضَاءِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حُلَمَاءُ(۱) عُلَمَاءُ كَادُوا مِنَ الْفِقْهِ أَنْ يَكُونُوا أَنْبِيَاءَ إِنْ كُنْتُمْ كَمَا تَصِفُونَ فَلَا تَبْنُوا مَا لَا تَسْكُنُونَ وَ لَا تَجْمَعُوا مَا لَا تَأْكُلُونَ وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۲).

**[ترجمه]امام کاظم علیه‌السلام فرمود: «در یک نبرد، مردمی را نزد رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله آوردند و فرمود: «کیانند؟» گفتند: «مومنان هستند یا رسول اللّه.» فرمود: «در ایمان خود به کجا رسیدند؟» گفتند: «صبر در بلا، شکر در رفاه و رضا به قضاء.» فرمود:

«دانشمندانی فرزانه و بردباريد، دانشمندانی که از فهم و دانش نزدیک است پیغمبر باشید، اگر چنانید که خود را ستودید، نسازید آنچه را در آن ننشینید، و گرد نیاورید آنچه را که نمی‌خورید، و بترسید از آن خدا که به سوی او باز می گردید.» - . کافی ۲ : ۴۸ -

**[ترجمه]

بیان

رفع إلى رسول الله صلى الله عليه و آله كمنع على بناء المعلوم أي أسرعوا إليه أو على بناء المجهول أي ظهروا فإن الرفع ملزوم للظهور قال في المصباح رفعته أذعته و منه رفعت على العامل رفيعه و رفع البعير في سيره أسرع و رفعته أسرعت به يتعدى و لا يتعدى انتهى.

و قال الكرماني في شرح البخاري فيه فرفعت لنا صخره أي ظهرت لأبصارنا و فيه فرفع لي البيت المعمور أي قرب و كشف انتهى و يمكن أن يقرأ بالدال و لكن قد عرفت أنه لا حاجه إليه قال في المصباح رفعت إلى كذا بالبناء للمفعول انتهيت إليه.

من القوم أي من أي صنف من الناس أنتم فقالوا مؤمنون أي نحن مؤمنون و ما بلغ من إيمانكم من تبعيضيه أي بأي حد بلغ بعض إيمانكم أي اذكروا بعض شرائط الإيمان منكم بأي حد بلغ أو زائده أو سببيه أي ما بلغكم و وصل إليكم بسبب إيمانكم أو البلوغ بمعنى الكمال و من للتبعيض أي ما كمل من صفات إيمانكم.

حلماء أي هم حلماء من الحلم بالكسر بمعنى العقل أو عدم المبادره عند الغضب ما لا تسكنون أي ما يزيد على ما اضطررتم إليه من المسكن و كذا لا تجمعوا ما لم تدعكم الضروره للأكل إليه و يمكن تعميم الأكل بحيث

۱- ۱. حکماء خ ل.
۲- ۲. الكافي ج ۲ ص ۴۸.

يشمل سائر ما يحتاجون إليه كقوله تعالى وَ لا تَقْرَبُوا مالَ الْيَتِيمِ (۱) وَ لا ـ تَـأْكُلُوا أَمْوالَكَمْ بَيْنَكَمْ (۲) أو خصهما بالذكر لأنهما عمده مطالب الراغبين فی الدنيا و اتقوا الله إلخ لما كانت تلك الصفات تقتضی الزهد فی الدنيا و التقوی حثهم فی تلك الفقرات عليهما.

**[ترجمه]«رفع الی رسول الله صلی الله علیه و آله»: - مانند منع - با صیغه معلوم، یعنی با شتاب نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله رفتند؛ و با صیغه مجهول، یعنی آشکار شدند؛ چراکه بالا برده شدن لازمه اش ظهور است. در مصباح می گوید: «رفعته»، یعنی او را آشکار کردم، و از همین است: «رفعت علی العامل رفیعهٌ» و :رفع البعیر فی سیر»، یعنی شتاب کرد، و رفعته، یعنی «اسرعت» به متعدی می شود و نمی شود.

کرمانی در شرح بخاری می گوید: در حدیث آمده: «مرفعت انا صخره»، یعنی در برابر چشمانمان سنگی ظاهر شد؛ و در حدیث آمده است که: «فرفع لی البیت المعمور»، یعنی بیت المعمور برایم نزدیک گشت و مکشوف شد.» و ممکن است که با «دال» خوانده شود، ولی شناختی که نیازی به آن نیست. در مصباح می گوید: «رفعت الی کذا» - به صیغه مجهول - یعنی: به آن رسیدم.

«این مردها کیانند؟»: یعنی از چه دسته اند. «فقالوا مومنون»: یعنی ما مومن هستیم. «و ما بلغ من ایمانکم»: «من» تبعیضی است، یعنی بعضی از ایمان شما به چه حدّی رسیده؟ یعنی بعضی از شرایط ایمانتان را ذکر کنید که به حدّی رسیده است؛ و یا «من» زائده است و یا «سببیه»، یعنی به سبب ایمانتان چه به شما رسیده است؛ یا بلوغ به معنای کمال است و «من» برای تبعیض آمده؛ یعنی از صفات ایمانتان چه کامل شده است. «حلماء»: یعنی اینها حلیم هستند؛ از «حکم» - به کسر- به معنای عقل، یا به معنای شتاب نکردن در هنگام خشم.

«آنچه ننشینید در آن»: یعنی بیش از نیاز شما باشد، و «جمع نکنید»: آنچه برای خوراک به آن نیاز ندارید و چه‌بسا هر آنچه را که در زندگی به آن نیاز دارید شامل شود، که خدا فرموده: (برگرفته از قول خدا)، {نزدیک مال یتیم نروید جز به آنچه بهتر است برای او.}

همچنین فرمود: «وَ لا تَأْكُلُوا أَمْوالَكُمْ بَيْنَكُمْ»، {نخورید مال‌هاتان را میان خود.} - . بقره / ۱۸۸ - یا نام آنها را برده که مسکن و خوراک است، برای اینکه عمده دلخواه دنیاجویان است. «و اتقواالله ...»: چون این صفات زهد در دنیا و تقوای الهی را می طلبد، در این بندها آنان را به زهد و تقوی ترغیب می کند.

**[ترجمه]

«۸»

كا، [الكافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنِ ابْنِ بَزِيعٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُذَافِرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: بَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِی بَعْضِ أَسْفَارِهِ إِذْ لَقِيَهُ رَكْبٌ فَقَالُوا السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ مَا أَنْتُمْ فَقَالُوا نَحْنُ مُؤْمِنُونَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ فَمَا حَقِيقَهُ

إِيمَانِكُمْ قَالُوا الرِّضَا بِقَضَاءِ اللَّهِ وَ التَّفْوِيضُ إِلَى اللَّهِ وَ التَّسْلِيمُ لِأَمْرِ اللَّهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهُ عُلَمَاءُ حُكَمَاءُ كَادُوا أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْحِكْمَهِ أَنْبِيَاءَ فَإِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ فَلَا تَبْنُوا مَا لَا تَسْكُنُونَ وَ لَا تَجْمَعُوا مَا لَا تَأْكُلُونَ وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِی إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۳).

يد،(۴) [التوحيد] مع، [معانی الأخبار] عَنِ ابْنِ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ أَبِی الْخَطَّابِ عَنِ ابْنِ بَزِيعٍ: مِثْلَهُ إِلَّا فِی تَقْدِيمِ التَّسْلِيمِ عَلَى التَّفْوِيضِ (۵).

ل، [الخصال] عن أبيه عن سعد عن ابن أبی الخطاب: مثله (۶)

مشكاه الأنوار، نقلا من كتاب المحاسن (۷): مثله

**[ترجمه]توحيد: امام باقر عليه‌السلام فرمود: «رسول خدا صلّى‌اللّه‌عليه‌وآله در سفرى بود و كاروانى به او برخورد و گفتند: «درود بر تو اى رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله!» فرمود: «شماها چه باشيد؟» گفتند: «ما مومنانيم يا رسول اللّه.» فرمود: «حقيقت ايمانتان چه باشد؟» پاسخ دادند: «رضا به قضاى خدا، و واگذارى كار به خدا، و گردن نهادن به فرمان خدا.» رسول خدا فرمود: «دانشمندانى فرزانه باشند و نزديك است از فرزانگى پيغمبر باشند، اگر شما راستگوييد، نسازيد آنچه كه در آن نشيمن نكنيد، و گرد نياوريد آنچه نمى‌خوريد، و بترسيد از خدايى كه به او باز مى گرديد.» - . كافى ۲ : ۵۲ -

در توحيد و معانى‌الاخبار و خصال، بر اساس سند، و در مشكاه الانوار به نقل از محاسن، حديثى مانند اين آمده است. - . توحيد : ۳۷۹ معانى الاخبار : ۱۸۷ خصال ۲ : ۷۱ -

**[ترجمه]

توضيح

بينا رسول الله بينا هی بين الظرفيه أشبعت فتحتها

ص: ۲۸۶

۱- ۱. اقتباس من قوله تعالى: وَ لا تَقْرَبُوا مالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِی هِیَ أَحْسَنُ: أسرى: ۳۴ و الانعام: ۱۵۲.

۲- ۲. البقره: ۱۸۸.

۳- ۳. الكافی ج ۲: ۵۲.

۴- ۴. التوحيد: ۳۷۹.

۵- ۵. معانی الأخبار: ۱۸۷.

۶- ۶. الخصال ج ۲ ص ۷۱.

۷- ۷. راجع المحاسن ص ۲۲۶.

فصارت ألفا و يقع بعدها حينئذ إذ الفجائيه غالبا و عاملها محذوف يفسره الفعل الواقع بعد إذ عند بعض و بعضهم يجعلها خبرا عن مصدر مسبوک من الفعل أی بین أوقات سفره لقاء الرکب و قد یقع بعدها إذا الفجائیه أیضا و الرکب جمع راکب کصحب و صاحب.

فقال ما أنتم أی أی صنف أنتم من الناس قیل کما أن ما تکون سؤالا عن حقیقه الشی ء تکون سؤالا عن خواصه و آثاره المترتبه علیه و هو المراد هنا فلذلک أجابوا بها فقالوا نحن مؤمنون انتهی.

و قال الراغب فی معانی ما الثالث الاستفهام و یسأل به عن جنس ذات الشی ء و نوعه و عن جنس صفات الشی ء و نوعها و قد یسأل به عن الأشخاص و الأعیان فی غیر الناطقین انتهی (۱).

فما حقیقه إیمانکم لما کانت للإیمان حقائق مختلفه و درجات متفاوته سألهم صلی الله علیه و آله عن حقیقه الإیمان الذی یدعونه فأجابوا بلوازمه و آثاره لیظهر حقیقه ما ادعوه أو المراد بالحقیقه ما یحقه و یثبته أی الإیمان أمر قلبی إنما یثبت بآثاره فما ظهر من آثار إیمانکم لیدل علی ثبوته فی قلوبکم و المعنی الأول أنسب بما مر من مضمون هذا الخبر حیث قال و ما بلغ من إیمانکم فإن الظاهر اتحاد الواقعه و التفویض إلی الله هنا التوکل علیه فی جمیع الأمور.

**[ترجمه]«بینا رسول الله»: «بینا» همان بین است که ظرف است، و «فتحه» آن «اشباع» شده و «الف» گردیده است. در چنین هنگامی، بیشتر« اذ مفاجاه» پس از آن قرار می گیرد و عامل آن محذوف است و فعلی که پس از «اذ» است محذوف را تفسیر می کند. برخی «بینا» را خبر از مصدری می گیرند که از آن فعل ریخته می شود، یعنی بین اوقات سفرش دیدار با آن سواران صورت گرفت؛ و گاهی پس از «بینا»، «اذا» که آن نیز برای مفاجاه است قرار می گیرد. «رکب» جمع «راکب»، مانند «صحب و صاحب» است. «گفت: شما چه باشید؟» یعنی چه کاره اید. گفته شده همان گونه که «ما» سوال از حقیقت یک چیز خواهد بود، می تواند سوال از خواص و آثار مترتب بر آن نیز باشد؛ و این معنی در اینجا مراد است، و روی همین جهت پاسخ دادند و گفتند: ما مومن هستیم.

راغب در معانی «ما» می گوید: سوم: استفهام است و با آن از جنس ذات یک چیز و نوع آن سوال می شود، و گاه با آن از اشخاص و اعیان - البته غیرناطق - سوال می شود. - . مفردات غریب القرآن : ۴۷۹ -

«ایمان شما چه حقیقتی دارد؟»: چون ایمان، حقایق گوناگون و چندین درجه دارد، و از آنها پایه ایمانشان را پرسید که دعوی کردند؛ یا پرسش از پایداری ایمان است که به آثارش شناخته می‌شود، زیرا خود او در دل نهان است، و معنی نخست مناسب... تر است با خبری که در این باره نقل شد که فرمود: «ایمان شما به چه پایه رسیده است؟ زیرا ظاهر این است که مورد هر دو حدیث یکی است. و »تفویض» (واگذاری به خدا) در اینجا همان توکل بر خدا در همه امور است.

**[ترجمه]

كا، [الكافى] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُسْكَانَ عَنْ أَبِى بَصِيرٍ عَنْ أَبِى عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: اسْتَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله حَارِثَهَ بْنَ مَالِكِ بْنِ النُّعْمَانِ الْأَنْصَارِيَّ فَقَالَ لَهُ كَيْفَ أَنْتَ يَا حَارِثَهَ بْنَ مَالِكٍ النُّعْمَانِيَّ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مُؤْمِنٌ حَقّاً فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لِكُلِّ شَيْ ءٍ حَقِيقَهٌ فَمَا حَقِيقَهُ قَوْلِكَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ عَزَفَتْ نَفْسِى عَنِ الدُّنْيَا فَأَسْهَرَتْ لَيْلِى وَ أَظْمَأَتْ هَوَاجِرِى وَ كَأَنِّى أَنْظُرُ إِلَى عَرْشِ رَبِّى وَ قَدْ وُضِعَ لِلْحِسَابِ وَ كَأَنِّى أَنْظُرُ إِلَى أَهْلِ الْجَنَّهِ يَتَزَاوَرُونَ فِى الْجَنَّهِ وَ كَأَنِّى أَسْمَعُ عُوَاءَ أَهْلِ النَّارِ فِى النَّارِ

ص: ۲۸۷

۱- ۱. مفردات غریب القرآن ص ۴۷۹.

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَبْدٌ نَوَّرَ اللَّهُ قَلْبَهُ أَبْصَرْتَ فَاثْبُتْ فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ ادْعُ اللَّهَ لِی أَنْ یَرْزُقَنِی الشَّهَادَهَ مَعَکَ فَقَالَ اللَّهُمَّ ارْزُقْ حَارِثَهَ الشَّهَادَهَ فَلَمْ یَلْبَثْ إِلَّا أَیَّاماً حَتَّی بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِسَرِیَّهٍ فَبَعَثَهُ فِیهَا فَقَاتَلَ فَقَتَلَ تِسْعَهً أَوْ ثَمَانِیَهً ثُمَّ قُتِلَ.

وَ فِی رِوَایَهِ الْقَاسِمِ بْنِ بُرَیْدٍ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ قَالَ: اسْتُشْهِدَ مَعَ جَعْفَرِ بْنِ أَبِی طَالِبٍ علیه السلام بَعْدَ تِسْعَهِ نَفَرٍ وَ کَانَ هُوَ الْعَاشِرَ(۱).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله با حارثه بن مالک بن نعمان انصاری روبرو شد و به او فرمود: «چگونه ای ای حارثه بن مالک؟» پاسخ داد: «یا رسول اللّه، مومنی درست.» رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «هر چه را حقیقتی است، حقیقت گفتار تو چیست؟» گفت: «یا رسول اللّه، دلم از دنیا برکنده شده، شب‌ها بیدارم و روزهای گرمم را با تشنگی و روزه سپری می کنم، و گویا به عرش پروردگارم می‌نگرم که برای بررسی حساب نهاده اند، و گویا می- نگرم به بهشتی‌ها که با هم دیدار می کنند، و گویا می‌شنوم بانگ سگانه دوزخیان را.»

رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «بنده ای است که خدا دلش را روشن کرده، بینا شدی و پایدار باشی.» گفت: «یا رسول اللّه، دعا کن برایم به درگاه خدا که شهادت به همراهی تو را روزی‌ام کند.» فرمود: «بارخدایا، شهادت را به حارثه روزی کن.» و چند روز نگذشته بود که پیغمبر سرجوخه ای به سوی دشمنان فرستاد و حارثه را هم با آنها روانه کرد، و او جنگید و به دنبال نفر نهم یا هشتم، کشته شد.» - . کافی ۲ : ۵۴ -

و در روایت قاسم بن برید، به نقل از ابی بصیر آمده است که با جعفر بن ابی طالب شهید شد، پس از نه تن، و او نفر دهم بود.

**[ترجمه]

تبیین

مؤمن حقا قوله حقا مصدر مؤکد کقولهم هذا عبد الله حقا و الحاصل أنی مؤمن حق الإیمان و کما ینبغی أن یکون المؤمن فأسهرت لیلی علی صیغه الغیبه بإرجاع الضمیر إلی النفس أو علی صیغه التکلم و کذا الفقره التالیه تحتمل الوجهین.

و یقال تزاوروا أی زار بعضهم بعضا و قال فی النهایه فی حدیث حارثه کأنی أسمع عواء أهل النار أی صیاحهم و العواء صوت السباع و کأنه بالذئب و الکلب أخص و فی القاموس عوی یعوی عیا و عواء بالضم لوی خطمه ثم صوت أو مد صوته و لم یفصح و قال السریه من خمسه أنفس إلی ثلاث مائه أو أربعمائه و فی الصحاح السریه قطعه من الجیش و قوله و فی روایه القاسم بن برید یحتمل الإرسال أو یکون الراوی عنه ابن سنان.

ثم اعلم أن هاتین الروایتین تدلان علی أن حارثه استشهد فی زمن الرسول صلی الله علیه و آله و قال بعضهم و ینافیه ما ذکر الشیخ فی رجاله حیث قال حارثه بن النعمان الأنصاری کنیته أبو عبد الله شهد بدرا و أحدا و ما بعدهما من المشاهد و ذکر هو أنه رأی جبرئیل دفعتین علی صوره دحیه الکلبی أولهما حین خرج رسول الله صلی الله علیه و آله إلی بنی قریظه و الثانی حین رجع من حنین و شهد مع أمیر المؤمنین القتال و توفی فی زمن معاویه انتهی.

و هو خطأ لأن المذكور فى الخبر حارثه بن مالک و جده النعمان و ما

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۵۴. و تراه فی المحاسن ص ۲۴۶ و ۲۵۰.

ذکره الشیخ حارثه بن النعمان و هو غیره نعم ما سیأتی من ذهاب بصره ینافی ذلک فی الجمله و یمکن توجیهه بتکلف و العجب أن هذا الحدیث مذکور فی کتب العامه أیضا کما یظهر من النهایه و هذا الرجل غیر مذکور فی رجالهم و کأنه لعدم الروایه عنه کما أن أصحابنا أیضا لم یذکروه لذلک.

**[ترجمه]«مومنم به درستی و چنانچه باید»: «حقاً» مصدر تأکیدی است، مانند این گفته که: «هذا عبدالله حقّاً» و حاصل آنکه من مومنم به حقّ ایمان و همان گونه که شایسته مومن است. «فأسهرت لیلی»: به صیغه غایب، با ارجاع ضمیر به نفس و یا با صیغه متکلم، و همین طور بند بعدی این دو احتمال را دارد.

و گفته می شود: «تزاوروا» یعنی با هم دیدار کردند. در نهایه گفته: در حدیث حارثه است که گویا می‌شنوم «عواء» دوزخیان را، یعنی شیون آنها را؛ عواء، آواز درنده ها است، و بیشتر برای بانگ گرگ و سگ به کار می‌رود. در قاموس آمده: «عوی یعوی عیاً و عواء» با ضمّه، «لوی خطمه ثم صوّت او مدّ صوته و لم یفصح»: یعنی دهان را پیچید و صدا را کشید و یا صدایش را کشید و گویا نکرد؛ و می گوید: «سریه» - که جوخه باشد - از پنج تا سیصد و چهارصد تن است. و در صحاح آمده: سریّه، بخشی از لشکر است؛ و گفته: «فی روایه القاسم بن برید» احتمال ارسال می دهد، یا اینکه رویت کننده از او، محمد بن سنان است .

باید بدانی که این دو روایت دلالت دارند بر اینکه حارثه در زمان خود پیغمبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله شهید شده، و برخی هم گفته‌اند، ولی مخالف گفته شیخ است در کتاب رجالش که گفته: حارثه بن نعمان انصاری، با کنیه ابوعبداللّه، حاضر در بدر و احد و نبردهای پس از آنها بود، و گفتند دو بار جبرئیل را به صورت دحیه کلبی دیده است؛ نخست در یورش پیغمبر به بنی قریظه، و دوم در برگشت از جنگ حنین؛ و با امیرالمومنین در جبهه جنگ همراه بود و در زمان معاویه درگذشت.

این گفته اشتباه است، زیرا در خبر حارثه بن مالک آمده که نعمان نیای او است و سخن شیخ درباره حارثه بن نعمان است و او کسی جز او است. آری، اینکه او نابینا شده، با این دو روایت اندکی مخالف است و به زور می شود آن را توجیه کرد. شگفت اینکه این حدیث در کتب مخالفان هم هست، چنانچه در نهایه آمده است، ولی او را در رجال خود نام نبرده اند؛ شاید به این خاطر که از او روایتی نرسیده و اصحاب ما هم به عنوان راوی از او نام نبردند.

**[ترجمه]

«۱۰»

ل، [الخصال] عَنِ ابْنِ الْوَلِیدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ یَحْیَی عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ قَالَ: ذَکَرَ رَجُلٌ الْمُؤْمِنَ عِنْدَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَقَالَ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُ الَّذِی إِذَا سَخِطَ لَمْ یُخْرِجْهُ سَخَطُهُ مِنَ الْحَقِّ وَ الْمُؤْمِنُ الَّذِی إِذَا رَضِیَ لَمْ یُدْخِلْهُ رِضَاهُ فِی بَاطِلٍ وَ الْمُؤْمِنُ الَّذِی إِذَا قَدَرَ لَمْ یَتَعَاطَ مَا لَیْسَ لَهُ (۱).

ل، [الخصال] عَنِ الطَّالَقَانِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَرِیرٍ الطَّبَرِیِّ عَنْ صَالِحٍ الْکِنَانِیِّ عَنْ یَحْیَی بْنِ عَبْدِ الْحَمِیدِ الْحِمَّانِیِّ عَنْ شَرِیکٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ مُعَاذٍ عَنِ الْبَاقِرِ علیه السلام: فِی حَدِیثٍ طَوِیلٍ مِثْلَهُ إِلَّا أَنَّ فِیهِ لَمْ یَتَنَاوَلْ مَا لَیْسَ لَهُ (۲).

**[ترجمه]خصال: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «چون نام مومن را نزد او بردند، فرمود: «همانا مومن آن است که چون خشم بگیرد، از حد به در نبرد؛ مومن آن کسی است که چون خشنود شود و بپسندد، پسندش او را به باطل درنیاورد؛ مومن آن کسی است که چون توانا شود، دست نیندازد به آنجا که نبایدش.» - . خصال ۱ : ۵۲ -

خصال، بر اساس سند مربوطه، از امام باقر علیه‌السلام حدیثی مانند این را آورده؛ حدیثی طولانی، با این تفاوت که در آن گفته است: «دست نیازد به آنچه از او نباشد.» - . خصال ۱ : ۵۱ -

**[ترجمه]

«۱۱»

لی، [الأمالی للصدوق] ابْنُ إِدْرِیسَ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلامعلیه السلام: إِنَّ لِأَهْلِ الدِّینِ عَلَامَاتٍ یُعْرَفُونَ بِهَا صِدْقُ الْحَدِیثِ وَ أَدَاءُ الْأَمَانَهِ وَ الْوَفَاءُ بِالْعَهْدِ وَ صِلَهُ الرَّحِمِ وَ رَحْمَهُ الضُّعَفَاءِ وَ قِلَّهُ الْمُؤَاتَاهِ لِلنِّسَاءِ وَ بَذْلُ الْمَعْرُوفِ وَ حُسْنُ الْخُلُقِ وَ سَعَهُ الْخُلُقِ (۳) وَ اتِّبَاعُ الْعِلْمِ وَ مَا یُقَرِّبُ إِلَی اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ طُوبی لَهُمْ وَ حُسْنُ مَآبٍ وَ طُوبَی شَجَرَهٌ فِی الْجَنَّهِ أَصْلُهَا فِی دَارِ النَّبِیِّ وَ لَیْسَ مِنْ مُؤْمِنٍ إِلَّا وَ فِی دَارِهِ غُصْنٌ مِنْهَا لَا تَخْطُرُ عَلَی قَلْبِهِ شَهْوَهُ شَیْ ءٍ إِلَّا أَتَاهُ بِهِ ذَلِکَ الْغُصْنُ وَ لَوْ أَنَّ رَاکِباً مُجِدّاً صَارَ فِی ظِلِّهَا مِائَهَ عَامٍ مَا خَرَجَ مِنْهَا وَ لَوْ طَارَ مِنْ أَسْفَلِهَا غُرَابٌ مَا بَلَغَ أَعْلَاهَا حَتَّی یَسْقُطَ هَرِماً أَلَا فِی هَذَا فَارْغَبُوا.

ص: ۲۸۹

۱- ۱. الخصال ج ۱ ص ۵۲. و فیه« ما لیس له بنفسه».

۲- ۲. الخصال: ج ۱ ص ۵۱.

۳- ۳. وسعه الحلم خ ل.

إِنَّ الْمُؤْمِنَ نَفْسُهُ مِنْهُ فِي شُغُلٍ وَ النَّاسُ مِنْهُ فِي رَاحَةٍ إِذَا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ افْتَرَشَ وَجْهَهُ وَ سَجَدَ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ بِمَكَارِمِ بَدَنِهِ يُنَاجِي الَّذِي خَلَقَهُ فِي فَكَاكِ رَقَبَتِهِ أَلَا هَكَذَا فَكُونُوا(۱).

**[ترجمه]خصال: علی علیه‌السلام فرمود: «به راستی، برای دینداران نشانه هایی است که با آنها شناخته می‌شوند: راستی در حدیث، پرداخت سپرده، پایداری بر سر پیمان، صله رحم، مهرورزی با ناتوانان، همراهی اندك با زنان، بخشش خوبی، حسن خلق، گشادگی در چهره، پیروی از دانش، و آنچه مایه تقرب به خدا عزوجل است، درخت طوبی ارزانی آنها باد، و چه خوب بازگشتی است!

طوبی درختی است در بهشت که ریشه‌اش در خانه پیغمبر است؛ و مومن نیست کسی که در خانه اش شاخه ای از آن نباشد، و در دلش خواهش چیزی نمی گذرد مگر اینکه آن شاخه برایش به بار می‌آورد؛ و اگر سواری تندرو صد سال زیر سایه آن درخت بتازد، از آن بیرون نمی‌رود، و اگر از فرودش کلاغی بپرد، تا پیر شود به فرازش نمی‌رسد. هلا، به این دل ببندید و رو کنید.

به راستی، مومن به خود مشغول است و مردم از او در آسایشند و آزاری نمی‌بینند؛ چون شب او را در خود می گیرد، چهره بر خاك می‌نهد و برای خدا سجده می کند، با اندام ارجمند تنش، و راز می گوید با خدا درباره آزاد کردن خود (از دوزخ) و هلا، که چنین باشید.»

**[ترجمه]

«۱۲»

ل، [الخصال] الْمُظَفَّرُ الْعَلَوِيُّ عَنِ ابْنِ الْعَيَّاشِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ يُونُسَ عَنِ ابْنِ سِنَانٍ عَنِ ابْنِ مُسْكَانَ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ علیهما السلام قَالَ كَانَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام يَقُولُ: إِنَّ لِأَهْلِ التَّقْوَى عَلَامَاتٍ وَ سَاقَ الْحَدِيثَ كَمَا مَرَّ إِلَّا أَنَّ فِيهِ وَ الْوَفَاءُ بِالْعَهْدِ وَ قِلَّةُ الْفَخْرِ وَ الْبُخْلِ وَ صِلَةُ الْأَرْحَامِ وَ فِيهِ لَا يَنْوِي فِي قَلْبِهِ شَيْئاً إِلَّا أَتَاهُ وَ فِيهِ وَ لَوْ أَنَّ غُرَاباً طَارَ مِنْ أَصْلِهَا مَا بَلَغَ أَعْلَاهَا حَتَّى يَبْيَاضَّ هَرَماً(۲).

مِشْكَاةُ الْأَنْوَارِ، نَقْلًا مِنْ كِتَابِ الْمَحَاسِنِ: إِلَى قَوْلِهِ طُوبى لَهُمْ وَ حُسْنُ مَآبٍ.

**[ترجمه]خصال: امیر مومنان علیه‌السلام فرمود: «راستش مردم پرهیزکار را نشانه ها است...» و حدیث را ادامه داد چنانچه گذشت، با این تفاوت که در آن آمده است: «وفای به عهد و کمی فخر و بخل، و صله ارحام.» و آمده: «چیزی در دل نخواهد مگر اینکه برایش فراهم گردد.» و همچنین گفته: «اگر کلاغی از پای آن بپرد، به فرازش نمی‌رسد تا پرهایش از پیری سپید گردد.» - . خصال ۲، : ۸۷ -

در مشکات الانوار، به نقل از محاسن، تا «طُوبی لَهُمْ وَ حُسْنُ مَآبٍ» آمده است.

**[ترجمه]

بیان

فی النهایه فیه خیر النساء المؤاتیه لزوجها المؤاتاه حسن المطاوعه و الموافقه و أصله الهمز فخفف و کثر حتی صار یقال بالواو الخالصه و لیس بالوجه و بذل المعروف أی الإحسان بالمال أو غیره فی ظلها أی تحت أغصانها فإنه لیس فی الجنه ظل بل کلها ظل ممدود کما قیل و لذا قال فی النهایه إن فی الجنه شجره یصیر الراکب فی ظلها مائه عام أی فی ذراها و ناحیتها قوله غراب إنما خص به لأنه أطول الطیور أعمارا و فی القاموس ابیض و ابیاض ضد اسود و اسواد و ابیضاض الغراب عند غایه کبره و سیأتی شرحه مبسوطا فی باب جوامع المکارم إن شاء الله.

**[ترجمه]در نهایه آمده است از حدیث، که بهترین زن‌ها آمیزنده با شوهر هستند، یعنی خوش‌پذیرا و سازگار، و اصل آن با «همزه» است؛ پس سبک شده است؛ و همزه زیاد شده تا آنجا که با «واو» خالص گفته می شود و درست هم نیست. «بذل معروف»: احسان با مال است و جز آن. «در سایه اش»: زیر شاخه هایش باشد زیرا در بهشت سایه نیست، بلکه همه یکنواخت چون سایه ای کشیده است، چنان که گفته شده، و از این رو در نهایه آمده است: در بهشت، درختی است که سوار در سایه آن صد سال می‌رود؛ یعنی در فرود آن؛ و نام کلاغ را برده چون از هر پرنده‌ای درازعمرتر است. در قاموس است: «ابیضّ و ابیاضّ ضدّ اسودّ و اسوادّ» و در نهایت عمر اوست؛ و شرح مبسوط آن در باب «جوامع المکارم» خواهد آمد ان‌شاءاللّه.

**[ترجمه]

«۱۳»

لی، [الأمالی للصدوق] الطَّالَقَانِیُّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ دُبَیْسٍ الْمُفَسِّرِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی الْبُهْلُولِ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ هُرْمُزَ دِیَارِ الطَّبَرِیِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ شُجَاعٍ الْبَلْخِیِّ عَنْ سُلَیْمَانَ بْنِ الرَّبِیعِ عَنْ کَادِحِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ مُقَاتِلِ بْنِ سُلَیْمَانَ عَنِ الضَّحَّاکِ قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ ابْنَ عَبَّاسٍ مَا الَّذِی أَخْفَی اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی مِنَ الْجَنَّهِ وَ قَدْ أَخْبَرَ

ص: ۲۹۰

۱- ۱. أمالی الصدوق.

۲- ۲. الخصال ج ۲ ص ۸۷.

عَنْ أَزْوَاجِهَا وَ عَنْ خَدَمِهَا وَ طِيبِهَا وَ شَرَابِهَا وَ ثَمرِهَا وَ مَا ذَكَرَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى مِنْ أَمْرِهَا وَ أَنْزَلَهُ فِي كِتَابِهِ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ هِيَ جَنَّةُ عَدْنٍ خَلَقَهَا اللَّهُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ ثُمَّ أَطْبَقَ عَلَيْهَا فَلَمْ يَرَهَا مَخْلُوقٌ مِنْ أَهْلِ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ حَتَّى يَدْخُلَهَا أَهْلُهَا قَالَ لَهَا عَزَّ وَ جَلَّ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ تَكَلَّمِي فَقَالَتْ طُوبَى لِلْمُؤْمِنِينَ قَالَ جَلَّ جَلَالُهُ طُوبَى لِلْمُؤْمِنِينَ وَ طُوبَى لَكِ.

قَالَ مُقَاتِلٌ قَالَ الضَّحَّاكُ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله: أَلَا مَنْ كَانَ فِيهِ سِتُّ خِصَالٍ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ مَنْ صَدَقَ حَدِيثُهُ وَ أَنْجَزَ مَوْعُودَهُ وَ أَدَّى أَمَانَتَهُ وَ بَرَّ وَالِدَيْهِ وَ وَصَلَ رَحِمَهُ وَ اسْتَغْفَرَ مِنْ ذَنْبِهِ فَهُوَ مُؤْمِنٌ (۱).

**[ترجمه]امالی صدوق: از ضحاک روایت شده است«مردی از ابن‌عباس پرسید: «خدا در بهشت چه پنهان دارد با اینکه از همسران و خدمتکاران و عطرها و نوشابه و میوه اش گزارش داده، و آنچه در قرآن درباره آن آمده است؟» پاسخ داد: «آن بهشت عدن است که آن را در روز جمعه آفرید و درش را بست، و هیچ آفریده آسمانی و زمینی آن را نمی‌بینند تا اهلش در آن درآیند. خدای عزوجل سه بار به او فرمود: «سخن بگو.» گفت: «طوبی از آن مومنان است.» و خدا فرمود: {طوبی از آن مومنان و خوشا بر تو!} -. امالی صدوق : ۱۶۴ ط قم -

از پیغمبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله روایت شده است: «هر کس در او شش خصلت باشد، از آنها است: راست بگوید، به وعده وفا کند، سپرده را بپردازد، به پدر و مادرش نیکی کند، صله رحم کند، و از گناهش آمرزش خواهد، و او مومن باشد.»

**[ترجمه]

بیان

کأن سؤاله عن قوله سبحانه فَلا تَعْلَمُ نَفْسٌ ما أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّهِ أَعْيُنٍ (۲) قوله صلى الله عليه و آله من صدق على بناء التفعيل أي جعل حديثه صادقا أو على بناء المجرد فحديثه مرفوع أمانته أي الأمانه التي عنده من الناس.

**[ترجمه]گویا پرسش آن مرد از قول خدا بوده: {نداند کسی آنچه نهان است برایشان از چشم روشنی.} -. سجده / ۱۷ - و گفته پیامبر صلی الله علیه و آله. «من صدّق»: از باب تفعیل است، یعنی سخنش را راست قرار دهد؛ و یا از «ثلاثی مجرد» است که در این فرض، حدیثه «مرفوع» خواهد بود. «امانته»: یعنی امانتی که از مردم نزد او است.

**[ترجمه]

«۱۴»

لی، [الأمالي للصدوق] عَنِ ابْنِ مَسْرُورٍ عَنِ ابْنِ عَامِرٍ عَنْ عَمِّهِ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ مَالِكِ بْنِ عَطِيَّهَ عَنِ الثُّمَالِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ قَالَ: الْمُؤْمِنُ خَلَطَ عِلْمَهُ بِالْحِلْمِ يَجْلِسُ لِيَعْلَمَ وَ يُنْصِتُ لِيَسْلَمَ وَ يَنْطِقُ لِيَفْهَمَ لَا يُحَدِّثُ أَمَانَتَهُ الْأَصْدِقَاءَ وَ لَا يَكْتُمُ شَهَادَتَهُ الْأَعْدَاءَ وَ لَا يَفْعَلُ شَيْئاً مِنَ الْحَقِّ رِيَاءً وَ لَا يَتْرُكُهُ حَيَاءً إِنْ زُكِّيَ خَافَ مَا يَقُولُونَ وَ يَسْتَغْفِرُ اللَّهَ مِمَّا لَا يَعْلَمُونَ لَا يَغُرُّهُ قَوْلُ مَنْ جَهِلَهُ وَ يَخْشَى إِحْصَاءَ مَنْ قَدْ عَلِمَهُ وَ الْمُنَافِقُ يَنْهَى وَ لَا يَنْتَهِي وَ يَأْمُرُ بِمَا لَا يَأْتِي إِذَا قَامَ فِي الصَّلَاهِ اعْتَرَضَ وَ إِذَا رَكَعَ

رَبَضَ وَ إِذَا سَجَدَ نَقَرَ وَ إِذَا جَلَسَ شَغَرَ يُمْسِی وَ هَمُّهُ الطَّعَامُ وَ هُوَ مُفْطِرٌ وَ يُصْبِحُ وَ هَمُّهُ النَّوْمُ وَ لَمْ يَسْهَرْ إِنْ حَدَّثَکَ کَذَبَکَ وَ إِنْ وَعَدَکَ أَخْلَفَکَ وَ إِنِ ائْتَمَنْتَهُ

ص: ۲۹۱

۱- ۱. أمالی الصدوق: ۱۶۴ ط قم المجلس ۴۶ تحت الرقم: ۹.

۲- ۲. السجده: ۱۷.

خَانَکَ وَ إِنْ خَالَفْتَهُ اغْتَابَکَ (۱).

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ النُّعْمَانِ عَنِ ابْنِ مُسْکَانَ عَنِ الثُّمَالِیِّ: مِثْلَهُ إِلَى قَوْلِهِ وَ یَخْشَى إِحْصَاءَ مَا قَدْ عَمِلَهُ (۲).

**[ترجمه]امالی صدوق: امام سجاد علیه‌السلام فرمود: «مومن دانش را با بردباری آمیخته، می نشیند تا بداند، و خاموش است تا سلامت بماند، و می گوید تا بفهمد، و راز سپرده خود را به دوستانش نمی گوید، و گواهی خود را حتی در رابطه با دشمنانش کتمان نمی کند، کاری درست را با خودنمایی انجام نمی‌دهد و از شرم آن را وانمی‌نهد، و اگر او را خوب وصف کنند، می ترسد از آنچه درباره او می گویند، و آمرزش می‌خواهد از آنچه نمی‌دانند، فریبش نمی‌دهد گفته کسی که به او نادان است، و می ترسد از شمارش کسی که به او آگاه است.

منافق نهی می کند و خود بازنمی‌ایستد، و فرمان می‌دهد به آنچه خود انجام نمی‌دهد، چون به نماز می‌ایستد پهن می‌شود و در رکوع می‌خسبد، و در سجود نوک به زمین می‌زند، (مانند مرغ و زود سر برمی‌دارد) و چون می‌نشیند یک پا را بلند می کند، چون به شب می‌رسد دل به خوراک دارد با اینکه روزه نبوده، و در بامداد دل به خواب می‌دهد با اینکه شب‌بیداری نکرده؛ اگر او با تو سخن بگوید دروغ می گوید، و اگر به تو وعده بدهد خلاف وعده می کند؛ اگر چیزی به او بسپاری خیانت می... کند، و چون به او پشت کنی غیبت تو را می کند.» - . امالی صدوق : ۲۹۵ مجلس ۷۴ -

در کافی، براساس سندش، حدیثی مانند این از ثمالی روایت شده، تا آنجا که: «و می ترسد از احصاء آنچه کرده است.» - . کافی ۲ : ۲۳۱ -

**[ترجمه]

بيان

خلط علمه في الكافي عمله بتقديم الميم و ما هنا أوفق بسائر الأخبار و أظهر إذ العلم بلا عمل يصير غالبا سببا للتكبر و الترفع و السفاهه و ترک الحلم يجلس ليعلم أي يختار مجلسا يحصل فيه التعلم و إنما يجلس له لا للأغراض الفاسده ليسلم أي من مفاسد الكلام و ينطق ليفهم أي إنما ينطق في تلك المجالس ليفهم ما أفاده العالم إن لم يفهمه لا للمجادله و إظهار الفضل لا يحدث أمانته أي السر أو المال الذي ائتمن عليه أو أسرار أموره التي يخشى عليه الضرر فإطلاق الأمانه باعتبار أنه يجعله أمانه عند من يحدثه الأصدقاء فكيف الأعداء.

و لا يكتم أي لو كان عنده شهاده لعدو لا تحمله عداوته على أن لا يقول له أنا شاهد لک أو لا يكتمه إذا استشهده فالمراد للأعداء شيئا من الحق أي العبادات الحقه ليراه الناس و فيه إشعار بأنه لا يفعل غير الحق و لا يأتي ببدعه و لا يتركه أي الحق حياء لأنه لا حياء في الحق كما قال الله تعالى وَ اللَّهُ لا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِ (۳) إن زكي أي أثني عليه و مدح بما يفعله خاف ما يقولون و في الكافي مما يقولون أي خاف أن يكون قولهم سببا لإعجابه بنفسه و عمله فيضيع عمله أو يكونوا كاذبين و رضي بكذبهم فيعاقب على ذلک مع أنه لا ينفع تزكيتهم كما قال تعالى فَلا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ (۴) بَلِ اللَّهُ يُزَكِّي مَنْ يَشاءُ(۵)

۱- ۱. أمالی الصدوق: ۲۹۵ ط قم المجلس ۷۴.

۲- ۲. تری شطره الأول فی الکافی ج ۲ ص ۲۳۱. باب المؤمن و علاماته تحت الرقم ۳، و شطره الثانی ص ۳۹۶ باب صفه النفاق و المنافق تحت الرقم ۳ أیضا.

۳- ۳. الأحزاب: ۵۳.

۴- ۴. النجم: ۳۲.

۵- ۵. النساء: ۴۹.

مما لا يعلمون أى عيوبه و معاصيه التى صار عدم علمهم بها سببا لتزكيتهم لا يغره تأكيد لما سبق أو استئناف بيانى و كذا الفقره الآتيه على اللف و النشر المرتب أى لا يغتر بتزكيه من لا يطلع على عيوبه الخفيه فيعجب بقولهم.

إحصاء من قد علمه أى الرب أو الأعم منه و من النبى و الأئمه عليهم السلام و الملائكه الكاتبين و فى الكافى ما قد علمه فيكون إضافه إلى المفعول أى إحصاء ما تقدم ذكر أعماله و سيأتى شرح تتمه الخبر فى باب صفات المنافق إن شاء الله.

**[ترجمه]در كافى به جاى «آميخته علمش را به حلم»، «عملش را» آمده، به معنى كردار؛ و آنچه در اينجا است سازگارتر است با اخبار و روشن‌تر، زيرا علم بى عمل بيشتر اوقات مايه تكبر و بلندپردازى و كم‌خردى است.

«مى‌نشيند تا بداند»: كه مجلسى را برگزيند براى آموختن، نه براى مقاصد فاسده. «در مجلس علم‌اندوزى»: يعنى گويا مى‌شود تا سخن عالم را بهتر بفهمد. «و اگر نفهميده»: نه اينكه مجادله كند و اظهار فضل نمايد، امانت خود را بازگو نكند. «رازى باشد بدو سپرده»: يا مالى يا اسرار كارهايى كه فاش كردن آنها مايه زيان است و نبايد آنها را به دوستان بگويد، چه برسد به دشمنان.

«و نهان نكند»: گواهى كه به نفع دشمن دارد براى دشمنى با او، و از گواه شدن براى او دريغ نمى‌ورزد. «در هيچ كار حق خودنمايى ندارد»: چون جز كار حق نمى‌كند و بدعت نمى‌آورد و حق را براى شرم از آن وانمى‌نهد كه خدا فرموده: «وَ اللَّهُ لا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِ»، {و خدا شرم نكند از بيان حق.} - . احزاب / ۵۳ -

«ان زكىّ»: يعنى اگر ستايش شود و مدح كارش را بكنند، بيم مى كند از حرف هايشان؛ و در كافى آمده: «فما يقولون» يعنى ترس او از تمجيد ديگران براى اينكه مبادا خودبين شود و كارش تباه گردد، يا دروغ بگويند و به آن خشنود شود و بر آن كيفر ببيند و سودى از تمجيد آنها نبرد، چنانچه خداى تعالى فرموده: «فَلا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُم»، {پس خودتان را پاك مشماريد.} - . نجم / ۳۲ - و «بَلِ اللَّهُ يُزَكِّي مَنْ يَشاءُ»، {بلكه خدا تزكيه كند هر كه را خواهد.} - . نساء / ۴۹ -

«ممّا لا يعلمون»: يعنى عيوب و معاصى اش كه عدم علم ديگران به آنها سبب تمجيد آنان شده است. «لا يغرّ»: تأكيد گذشته و يا استيناف بيانى است، و همين طور بند بعدى كه طبق «لف و نشر» مرتّب است؛ يعنى مغرور نمى شود به تمجيد كسى كه عيب مخفى او را نمى داند تا از گفته آنان عجب به نفس پيدا كند.

«از شمارش آن كسى كه مى‌داند»: يعنى خدا، يا او و پيغمبر و ائمه عليهم السّلام و فرشته هاى نويسنده؛ و در كافى، اين گونه احصاء به عمل آمده: «ما قد علمه» كه اضافه به مفعول است، يعنى «احصاء ما تقدّم ذكر اعماله»؛ و شرح باقيمانده روايت در باب «صفات منافق» خواهد آمد ان‌شاءالله.

**[ترجمه]

ل، [الخصال] عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ النَّضْرِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْمَكِّيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَرَ عَنْ صَالِحِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ أَبِی عُثْمَانَ عَبْدِ بْنِ مَيْمُونٍ السَّكُونِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَعْنٍ الْأَزْدِيِّ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنِ الطَّاوُسِ بْنِ الْيَمَانِ قَالَ سَمِعْتُ عَلِيَّ بْنَ الْحُسَيْنِ علیهما السلام يَقُولُ: عَلَامَاتُ الْمُؤْمِنِ خَمْسٌ قُلْتُ وَ مَا هُنَّ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ قَالَ الْوَرَعُ فِی الْخَلْوَهِ وَ الصَّدَقَهُ فِی الْقِلَّهِ وَ الصَّبْرُ عِنْدَ الْمُصِيبَهِ وَ الْحِلْمُ عِنْدَ الْغَضَبِ وَ الصِّدْقُ عِنْدَ الْخَوْفِ (۱).

الدره الباهره، عنه علیه السلام: مثله

**[ترجمه]خصال: از طاوس يمانی روايت شده است: «شنيدم كه امام سجاد علیه‌السلام می‌فرمود: «نشانه های مومن پنج‌اند.» گفتم: «ای زاده رسول، كدامند؟» فرمود: «پارسايی در تنهايی، صدقه در كم‌داری، شكيبايی در آسيب زدگی، بردباری در هنگام خشم، و راستی با ترس.» - . خصال ۲ : ۱۲۹ -

در دره الباهره، حديثی مانند اين از آن حضرت روايت شده است .

**[ترجمه]

بيان

عند الخوف كأنه محمول على خوف لم يصل إلى حد وجوب التقيه.

**[ترجمه]«با ترس»: كه به اندازه وجوب تقيه نيست.

**[ترجمه]

«۱۶»

ل، [الخصال] عَنِ ابْنِ الْوَلِيدِ عَنْ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ عَنِ الْأَشْعَرِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ وَ غَيْرِهِ بِإِسْنَادِهِ رَفَعَاهُ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام ليه السلام أَنَّهُ قَالَ: الْمُؤْمِنُ مَنْ طَابَ مَكْسَبُهُ وَ حَسُنَتْ خَلِيقَتُهُ وَ صَحَّتْ سَرِيرَتُهُ وَ أَنْفَقَ الْفَضْلَ مِنْ مَالِهِ وَ أَمْسَكَ الْفَضْلَ مِنْ كَلَامِهِ وَ كَفَى النَّاسَ مِنْ شَرِّهِ وَ أَنْصَفَ النَّاسَ مِنْ نَفْسِهِ (۲).

كا، [الكافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مِهْرَانَ عَنْ مُنْذِرِ بْنِ جَيْفَرٍ عَنْ آدَمَ أَبِی الْحَسَنِ اللُّؤْلُؤِيِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: مِثْلَهُ إِلَّا أَنَّ فِيهِ وَ كَفَى النَّاسَ شَرَّهُ (۳).

۱- ۱. الخصال ج ۲ ص ۱۲۹.

۲- ۲. الخصال ج ۲ ص ۷.

۳- ۳. الکافی ج ۲ ص ۲۳۴.

**[ترجمه]خصـال: امیر مومنـان علیه‌السـلام فرمود: «مومن آن است که کسـبش حلاـل است، خُلقش نیک، درونش درست، و فزونی مالش را در راه خدا انفاق می کند، و فزونی سخن خود را نگه می‌دارد، مردم از شرش آسوده‌اند، و میان خود و مردم به انصاف رفتار می کند و داوری به جا می آورد.» - . خصال ۲ : ۷ -

در کافی، از امام صادق علیه‌السـلام حـدیثی مانند این، آمده است، با این تفاوت که در آن آمده: «و کفی الناس شرّه.» (بدون مِن) - . کافی ۲ : ۲۳۴ -

**[ترجمه]

بیان

فی رجـال الشـیخ آدم أبو الحسـین من طاب مکسـبه أی یکون ما یکتسبه من المال حلالا و فی القاموس فلان طیب المکسب و المکسب أی طیب الکسب خلیقته أی طبیعته بالتخلی عن الرذائل أو التحلی بالفضائل سریرته أی نیته أو بواطن أمره بأن لا یکون باطنه خلاف ظاهره أو قلبه بصحه عقائده و نیاته و فی القاموس السریره ما یکتم.

و أنفق الفضـل من مـاله أی أنفق مـا یفضـل عن نفقه نفسه و عیـاله فی سبیل الله و الفضل من کلامه ما لا نفع فیه لآخرته و کفی الناس شره بأن یکف عنهم ضره و أنصف الناس من نفسه بأن یحکم لهم علیها و یحب لهم ما یحب لها و یکره لهم ما یکره لها.

**[ترجمه]در رجـال شـیخ آدم ابوالحسـین آمـده: «من طـاب مکسـبه»، یعنی مـالی را که به دست می آورد حلاـل است. و در قـاموس آمـده: «فلاـن طیّـب المکسَب» و المکسِب، یعنی کسب او پـاک است. «خلیقته»: یعنی طبیعت او، و اینکه اگر از رذائل برهنه و به فضائل آراسـته باشـد درونش درست است؛ و اینکه ظاهر و باطنش یکی باشـد و دو رو نباشـد؛ یا در دلش عقیـده و نیت خوب و پـاک باشـد. «سـریره»: آنچه مکتوم و نهان است. «و أنفق الفضل من ماله»: یعنی آنچه از فرح خود و عیالش اضافه می آیـد در راه خـدا انفاق می کند. «و الفضل من کلامه»: یعنی سـخنی که برای آخرتش سودمند نیست. «و کفی الناس شـرّه»: اینکه ضـررش را از مردم بازمی‌دارد. «با مردم به انصاف رفتار کنـد»: و داوری کنـد به سود آنان و زیان خود، و دوست داشـته باشد برای آنها هر چیزی را که برای خود دوست دارد، و نخواهد برایشان هر چه را که برای خود نخواهد.

**[ترجمه]

«۱۷»

ل، [الخصـال]: فِی وَصِـیَّهِ النَّبِیِّ صـلی الله علیه و آله إِلَی عَلِیٍّ علیه السـلام یَـا عَلِیُّ یَنْبَغِی أَنْ یَکُونَ لِلْمُؤْمِنِ ثَمَانُ خِصَالٍ وَقَارٌ عِنْدَ الْهَزَاهِزِ وَ صَبْرٌ عِنْـدَ الْبَلَاءِ وَ شُـکْرٌ عِنْدَ الرَّخَاءِ وَ قُنُوعٌ بِمَا رَزَقَهُ اللَّهُ لَا یَظْلِمُ الْأَعْدَاءَ وَ لَا یَتَحَامَلُ لِلْأَصْدِقَاءِ بَدَنُهُ مِنْهُ فِی تَعَبٍ وَ النَّاسُ مِنْهُ فِی رَاحَهٍ(۱).

**[ترجمه]خصـال: در سـفارش پیغمـبر صـلّی‌اللّه‌علیه‌وآله آمـده است: «ای علی، شایسـته است مـومن را هشت خصـلت باشـد:

آرامی در برابر پیشامدهای لرزاننده، صبر در بلا، شکر در خوشی، قناعت به آنچه خدا به او داده، ستم بر دشمنان نکند، ناروا برای دوستان بر دوش نکشد، تنش را رنج دهد، و برای مردم آسایش فراهم کند.» – . خصال ۲ : ۳۸ –

**[ترجمه]

«۱۸»

ل، [الخصال] عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ وَ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِيسَ مَعاً عَنِ الْأَشْعَرِيِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِي سُلَيْمَانَ الْحُلْوَانِيِّ أَوْ عَنْ رَجُلٍ عَنْهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: صِفَةُ الْمُؤْمِنِ قُوَّةٌ فِي دِينٍ وَ حَزْمٌ فِي لِينٍ وَ إِيمَانٌ فِي يَقِينٍ وَ حِرْصٌ فِي فِقْهٍ وَ نَشَاطٌ فِي هُدًى وَ بِرٌّ فِي اسْتِقَامَةٍ وَ إِغْمَاضٌ عِنْدَ شَهْوَةٍ وَ عِلْمٌ فِي حِلْمٍ وَ شُكْرٌ فِي رِفْقٍ وَ سَخَاءٌ فِي حَقٍّ وَ قَصْدٌ فِي غِنًى وَ تَجَمُّلٌ فِي فَاقَةٍ وَ عَفْوٌ فِي قُدْرَةٍ وَ طَاعَةٌ فِي نَصِيحَةٍ وَ وَرَعٌ فِي رَغْبَةٍ وَ حِرْصٌ فِي جِهَادٍ وَ صَلَاةٌ فِي شُغُلٍ وَ صَبْرٌ فِي شِدَّةٍ وَ فِي الْهَزَاهِزِ وَقُورٌ وَ فِي الْمَكَارِهِ صَبُورٌ وَ فِي الرَّخَاءِ شَكُورٌ لَا يَغْتَابُ وَ لَا يَتَكَبَّرُ وَ لَا يَبْغِي وَ إِنْ بُغِيَ عَلَيْهِ صَبَرَ وَ لَا يَقْطَعُ الرَّحِمَ وَ لَيْسَ بِوَاهِنٍ وَ لَا فَظٍّ غَلِيظٍ وَ لَا يَسْبِقُهُ بَصَرُهُ وَ لَا يَفْضَحُهُ بَطْنُهُ وَ لَا يَغْلِبُهُ فَرْجُهُ وَ لَا يَحْسُدُ النَّاسَ وَ لَا يَقْتُرُ وَ لَا يُبَذِّرُ وَ لَا يُسْرِفُ بَلْ يَقْتَصِدُ يَنْصُرُ الْمَظْلُومَ وَ يَرْحَمُ الْمَسَاكِينَ.

ص: ۲۹۴

۱– ۱. الخصال ج ۲ ص ۳۸.

نَفْسُهُ مِنْهُ فِی عَنَاءٍ وَ النَّاسُ مِنْهُ فِی رَاحَهٍ لَا یَرْغَبُ فِی عِزِّ الدُّنْیَا وَ لَا یَجْزَعُ مِنَ الْمَهَانَهِ لِلنَّاسِ هَمٌّ قَدْ أَقْبَلُوا عَلَیْهِ وَ لَهُ هَمٌّ قَدْ شَغَلَهُ لَا یُرَی فِی حِلْمِهِ نَقْصٌ وَ لَا فِی رَأْیِهِ وَهْنٌ وَ لَا فِی دِینِهِ ضَیَاعٌ یُرْشِدُ مَنِ اسْتَشَارَهُ وَ یُسَاعِدُ مَنْ سَاعَدَهُ وَ یَکِیعُ عَنِ الْبَاطِلِ وَ الْخَنَاءِ وَ الْجَهْلِ فَهَذِهِ صِفَهُ الْمُؤْمِنِ (۱).

**[ترجمه]خصال: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «وصف مومن، قوت در دین است و حزم با نرمش، ایمان با یقین و حرص در فهم و دانش، نشاط در راهنمایی و نیکی درست، خودداری در شهوت، و دانش در بردباری، شکر در نرمی، و سخاوت بجا و درست، میانه روی در توانگری و تحمل در نداری، گذشت با قدرت، و طاعت در نصیحت، پارسایی با رغبت، و حرص در جهاد، نماز با شغل و صبر در سختی.

[مومن] در تندبادها سنگین است، و در بدآمدها شکیبا؛ در خوشی شاکر است، غیبت نمی‌کند، کبر نمی‌ورزد، ستم نمی‌کند و اگر ستم دید، صبوری می‌ورزد، و قطع رحم نمی‌کند، سست و کج‌خلق (سخت دل) نیست، چشمش پیش از او نمی‌رود، شکمش او را رسوا نمی‌کند، فرْجش بر او چیره نمی‌شود، به مردم حسد نمی‌ورزد، تنگ نمی‌گیرد و تبذیر و اسراف نمی‌کند و میانه رو است، یار ستمدیده و مهربان بر مستمند است، خود را رنج می‌دهد و مردم از او در آسایشند، دل به عزت دنیا نمی بندد و از زبونی بیتابی نمی‌کند، مردم همه دنبال مقصدی هستند و او را هم مقصدی به خود واداشته، در بردباری‌اش کاستی نمی‌بیند و در رایش سستی، و نه در دینش از دست رفتن؛ راه می‌نماید به هر کس که با او مشورت کند، و کمک می‌دهد به هر کس که کمکش می‌کند، و بیزار است از باطل و دشمنی و نادانی؛ اینها اوصاف مومن است.» - . خصال ۲ : ۱۳۱ -

**[ترجمه]

بیان

قد مر شرحه بروایه الکلینی (۲)

و إنما أعدناه للاختلاف الکثیر بینهما و شکر أی لله بالطاعه مع رفق فیها و عدم المبالغه فیها بحیث یتضجر و یضعف عنها أو مع رفق بالخلق و یحتمل أن یکون المراد شکر الخلق و فیما مر و کیس.

**[ترجمه]شرح آن به روایت از کلینی گذشت و دوباره آن را آوردیم، چون اختلاف میان این دو بسیار است.«و شکر را با رفق کند»: یعنی خدا را اطاعت کند به آرامی و بر خود سخت نگیرد تا ناتوان گردد و وامانده شود. چه‌بسا که مدارا با مردم و قدردانی از آنها مقصود باشد، و در روایت کلینی - که قبلاً گذشت - آمده بود: «و کیّس»

**[ترجمه]

«۱۹»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] عَنِ الْمُفِیدِ عَنِ ابْنِ قُولَوَیْهِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَبِی وَلَّادٍ الْحَنَّاطِ عَنْ

أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِیهِ كَمُلَ إِیمَانُهُ وَ إِنْ كَانَ مِنْ قَرْنِهِ إِلَی قَدَمِهِ ذُنُوبٌ لَمْ یَنْقُصْهُ ذَلِكَ وَ هِیَ الصِّدْقُ وَ أَدَاءُ الْأَمَانَهِ وَ الْحَیَاءُ وَ حُسْنُ الْخُلُقِ (۳).

محص، [التمحیص] عن أمیر المؤمنین علیه السلام عن النبی صلی الله علیه و آله: مثله- كا، [الكافی] عن محمد بن یحیی عن ابن عیسی: مثله (۴)

**[ترجمه]امالی طوسی: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «هر کس اگر چهار صفت داشته باشد ایمانش کامل است، و اگرچه سر تا پا گناه باشد، او را نکاهد، و آن چهار: راستی، پرداخت امانت، شرم و حسن خُلق است.» - . امالی شیخ ۱ : ۴۳ -

در تمحیص، حدیثی مانند این از امیر مومنان علیه‌السلام نقل شده است.

همچنین در کافی، حدیثی مانند این آمده است. - . کافی ۲ : ۹۸ -

**[ترجمه]

بیان

أربع مبتدأ أی خصال أربع و الموصول بصلته خبره و إن كان من قرنه مبالغه فی الكثره أو كنایه عن صدورها من كل جارحه من جوارحه و یمكن حملها علی الصغائر فإن صدور الكبائر الكثیره من صاحب تلك الخصال بعید و یحتمل أن یكون المراد أنه یوفق للتوبه و هذه الخصال تدعوه إلیها فإن كلا منها یمنع كثیرا من الذنوب كما لا یخفی.

ص: ۲۹۵

۱- ۱. الخصال ج ۲: ۱۳۱.
۲- ۲. تحت الرقم ۳ ص ۲۷۱.
۳- ۳. أمالی الشیخ ج ۱ ص ۴۳.
۴- ۴. الكافی ج ۲: ۹۸.

**[ترجمه]«اربع»: «مبتدا» است، یعنی خصلت های چهارگانه و «موصول» به همراه «صله»اش خبر آن مبتداء است. «از سر تا پا»: مبالغه در بسیاری گناه است یا کنایه از این که از هر اندامش گناه صادر شده است؛ و می شود تفسیر به گناهان صغیره شود، زیرا گناه کبیره از دارای این خصال بسیار دور است؛ و چه‌بسا مقصود این است که او توفیق توبه می‌یابد، و این خصال او با آن خصوصیاتش همخوانی دارند، زیرا هر کدام جلوگیر بسیاری از گناهانند، چنانچه نهان نباشد.

**[ترجمه]

«۲۰»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] عَنِ الْمُفِیدِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِیدِ عَنْ أَبِیهِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَبِی أَیُّوبَ الْخَزَّازِ عَنْ أَبِی حَمْزَهَ الثُّمَالِیِّ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ علیهما السلام قَالَ کَانَ أَبِی عَلِیُّ بْنُ الْحُسَیْنِ علیهما السلام یَقُولُ: أَرْبَعٌ مَنْ کُنَّ فِیهِ کَمَلَ إِیمَانُهُ وَ مُحِّصَتْ عَنْهُ ذُنُوبُهُ وَ لَقِیَ رَبَّهُ وَ هُوَ عَنْهُ رَاضٍ مَنْ وَفَی لِلَّهِ بِمَا جَعَلَ عَلَی نَفْسِهِ لِلنَّاسِ وَ صَدَقَ لِسَانُهُ مَعَ النَّاسِ وَ اسْتَحْیَا مِنْ کُلِّ قَبِیحٍ عِنْدَ اللَّهِ وَ عِنْدَ النَّاسِ وَ حَسُنَ خُلُقُهُ مَعَ أَهْلِهِ (۱).

سن، [المحاسن] عن أبیه عن ابن محبوب: مثله (۲)

**[ترجمه]امالی طوسی: امام سجاد علیه‌السلام فرمود: «هر کس در او چهار [صفت] باشد ایمانش کامل است و گناهانش نابود، و با پروردگارش روبرو می‌شود در حالی که از خشنود است: هر کس که بپردازد به مردم هر حقی را که خدا برای آنها به گردن او نهاده است، و زبانش با مردم راست باشد، و شرم کند از هر چه زشتی است نزد خدا و مردم، و با خاندانش خوشرفتار باشد.» -. امالی شیخ ۱ : ۷۱ -

در محاسن،حدیثی مانند این آمده است. -. محاسن : ۸ -

**[ترجمه]

بیان

فی النهایه أصل المحص التخلیص و منه تمحیص الذنوب أی إزالتها بما جعل علی نفسه للناس أی بالنذر أو العهد أو الیمین کما یومئ إلیه قوله وفی لله و یحتمل التعمیم لأن الوفاء بالعهد إن لم یکن واجبا فلا ریب فی رجحانه و عند الناس أی إذا لم یکن مستحسنا عند الله أو المراد بالناس کملهم مع أهله التخصیص لأنه أفضل و أهم.

**[ترجمه]در نهایه آمده: اصل «محص» همان تلخیص است (ناب‌سازی) و از همین ریشه است «تمحیص ذنوب»، یعنی پاک... سازی آن. «به آنچه بر عهده او است برای مردم»: به نذر و عهد و یمین که از کلمه «و فی للّه» فهم می‌شود، و چه‌بسا هر عهدی باشد، زیرا وفای به عهد اگر واجب نباشد، بدون شک خوب است. «نزد مردم»: در صورتی که نزد خدا پسندیده نباشد؛ یا منظور مردان کاملند. «با خاندانش خوشرفتار باشد»: و با دیگران، و نام آنها را برده به سبب برتری و اهمیت آن.

**[ترجمه]

«۲۱»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] الْمُفِیدُ عَنِ الْجِعَابِیِّ عَنِ ابْنِ عُقْدَهَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ طَاهِرِ بْنِ مِدْرَارٍ عَنْ رَزِینِ بْنِ أَنَسٍ قَالَ سَمِعْتُ جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ علیهما السلام یَقُولُ: لَا یَکُونُ الْمُؤْمِنُ مُؤْمِناً حَتَّی یَکُونَ کَامِلَ الْعَقْلِ وَ لَا یَکُونُ کَامِلَ الْعَقْلِ حَتَّی یَکُونَ فِیهِ عَشْرُ خِصَالٍ الْخَیْرُ مِنْهُ مَأْمُولٌ وَ الشَّرُّ مِنْهُ مَأْمُونٌ یَسْتَقِلُّ کَثِیرَ الْخَیْرِ مِنْ نَفْسِهِ وَ یَسْتَکْثِرُ قَلِیلَ الْخَیْرِ مِنْ غَیْرِهِ وَ یَسْتَکْثِرُ قَلِیلَ الشَّرِّ مِنْ نَفْسِهِ وَ یَسْتَقِلُّ کَثِیرَ الشَّرِّ مِنْ غَیْرِهِ لَا یَتَبَرَّمُ بِطَلَبِ الْحَوَائِجِ قِبَلَهُ وَ لَا یَسْأَمُ مِنْ طَلَبِ الْعِلْمِ عُمُرَهُ الذُّلُّ أَحَبُّ إِلَیْهِ مِنَ الْعِزِّ وَ الْفَقْرُ أَحَبُّ إِلَیْهِ مِنَ الْغِنَی حَسْبُهُ مِنَ الدُّنْیَا قُوتٌ وَ الْعَاشِرَهُ وَ مَا الْعَاشِرَهُ لَا یَلْقَی أَحَداً إِلَّا قَالَ هُوَ خَیْرٌ مِنِّی وَ أَتْقَی إِنَّمَا النَّاسُ رَجُلَانِ رَجُلٌ خَیْرٌ مِنْهُ وَ أَتْقَی وَ آخَرُ شَرٌّ مِنْهُ وَ أَدْنَی فَإِذَا لَقِیَ

ص: ۲۹۶

۱- ۱. أمالی الشیخ ج ۱ ص ۷۱.

۲- ۲. المحاسن ص ۸.

الَّذِی هُوَ خَیْرٌ مِنْهُ وَ أَتْقَی تَوَاضَعَ لَهُ لِیَلْحَقَ بِهِ وَ إِذَا لَقِیَ الَّذِی هُوَ شَرٌّ مِنْهُ وَ أَدْنَی قَالَ لَعَلَّ شَرَّ هَذَا ظَاهِرٌ وَ خَیْرَهُ بَاطِنٌ فَإِذَا فَعَلَ ذَلِکَ عَلَا وَ سَادَ أَهْلَ زَمَانِهِ (۱).

**[ترجمه]امالی طوسی: از رزین بن انس روایت شده است: «شنیدم امام صادق علیه‌السلام می فرمود: «مومن، مومن نیست، تا کامل‌عقل شود، و عقلش کامل نیست، تا ده خصلت را دارا باشد: از او خیر خواهند، از شر او آسوده باشند، خیر بسیار خود را کم شمارد و خیر کم دیگران را بسیار، شرِ اندک خود را بسیار شمارد و شر بسیار دیگران را اندک، از نیازخواهی نزد وی کسی به تنگ نیاید، تمام عمر از طلب دانش خسته نشود، خواری را از عزت بیشتر دوست داشته باشد و فقر را از ثروت، از دنیا تنعا قوْتش کافی باشد... و دهمین خصلت کدام است ؟ اینکه برنخورد به کسی مگر اینکه بگوید او بهتر از من است و پرهیزگارتر.

همانا مردم دو کس باشند: یکی بهتر و پرهیزکارتر از او، و دیگری بدتر و فروتر؛ چون به بهتر از خودش برسد، فروتن باشد برایش تا آنکه به او برسد، و چون به بدتر از خود برسد، بگوید: شاید ظاهر او بد به نظر می‌آید و درونش بهتر از من است، و چون چنین کند، بالا رود و آقای اهل زمانش باشد.» - . امالی ۱ : ۱۵۲ -

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس البرم محرکه السأمه و الضجر و أبرمه فبرم کفرح و تبرم أمله فمل قبله بکسر القاف و فتح الباء أی عنده الذل أحب إلیه من العز لعل المعنی أن ذله عند نفسه أحب إلیه من العز و التکبر أو یحب الذل إذا علم أن العز یصیر سببا لفساده و بغیه أو إذا أذله الله یرضی بذلک و یکون أحب إلیه لقله مفاسده کما هو الظاهر من الفقره التی بعدها لئلا ینافی ما ورد من أنه تعالی لا یرضی بذل المؤمن و لم یدع إلیه أن یذل نفسه حسبه من الدنیا قوت أی یکتفی بالقوت و لا یطلب أکثر منه.

و اعلم أن الخصال المذکوره اثنتا عشره فلا یوافق العدد المذکور أولا و یمکن توجیهه بوجوه الأول عد استقلال الخیر من نفسه و استکثاره من غیره واحدا لتلازمهما غالبا و کذا عد القرینتین بعدهما واحدا لذلک.

الثانی عد تقلیل الخیر من نفسه و تکثیر الشر منها واحدا لقربهما و تلازمهما و کذا تقلیل الشر و تکثیر الخیر من الغیر.

الثالث عد کون الخیر مأمولا منه و الشر مأمونا واحدا للتلازم غالبا و جعل الاکتفاء بالقوت من تتمه الفقره السابقه لا خصله أخری.

الرابع عد قوله الذل إلی قوله قوت خصله واحده لتقارب الجمیع و لکل وجه و إن کان لا یخلو شی ء منها من تکلف و ساد أهل زمانه أی صار سیدهم و أشرفهم حسبا و کرامه.

**[ترجمه]در قاموس آمده: «البرم» - با تحریک - خستگی و گرفتگی، و «أبرمه فبرم» مانند فرح، و «تبرّم أمّله فملّ»: او را

خسته کرد و او خسته شد. «قبله»: - یا کسره «قاف» و فتحه «باء» - یعنی نزد او خواری خواستنی‌تر است از عزت؛ چه‌بسا مقصود این است که خوار داشتن خود را دوست‌تر دارد از عزت طلبی و تکبر؛ یا اینکه خواری را دوست‌تر دارد از عزتی که او را فاسد و ستمکار می سازد؛ یا اینکه اگر خدا او را خوار کرد، این را بیشتر دوست دارد چون فسادش کم است، چنانچه روشن شود از عبارت دنبال آن، تا با آنچه وارد است منافات نداشته باشد، زیرا خدای تعالی به خواری مومن راضی نیست و او را وانداشته که خود را خوار کند. «حسبه من الدنیا قوت»: یعنی به قوْت بسنده می کند و بیش از آن نمی خواهد .

و آگاه باش که دوازده خصلت ذکر شده که با شماره ده - که یاد شده - سازگار نیست و می شود از چند راه آن را توجیه کرد:

.۱

کم شمردن خیر خود و بیش شمردن خیر دیگران یکی است، چون غالبا با هم می‌آیند، و همچنین دو قرینه دنبال آنها.

.۲

کم گرفتن خیر خود و بیش گرفتن شر خود را یکی دانسته، چون با هم هستند، و همچنین کم گرفتن بدی دیگران و بیش شمردن خیر آنان را.

.۳

خیرش را خواهند و از شرش آسوده باشند، یکی است، چون غالبا ملازم هم هستند؛ همچنین، اکتفا ب قوت را دنباله فقره پیش دانسته، نه یک خصلت جدا.

.۴

از قول او «خواری» تا واژه «قوت»، یک خصلت است، چون همه باهم هستند، و هر کدام از این وجوه را راهی باشد، اگرچه هیچ کدام بی تکلف نیستند. و «و ساد اهل زمانه»، یعنی از نظر حسب و کرامت سرور و اشرف آنان خواهد شد.

**[ترجمه]

«۲۲»

جا،(۲) [المجالس للمفید] ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] عَنِ الْمُفِیدِ عَنِ ابْنِ قُولَوَیْهِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَکَمِ عَنْ أَبِی سَعِیدٍ الْقَمَّاطِ عَنِ الْمُفَضَّلِ قَالَ سَمِعْتُ

١- ١. أمالي الشيخ الطوسيّ ج ١ ص ١٥٢.

٢- ٢. مجالس المفيد ص ٢١٩. المجلس ٤٢.

أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَقُولُ: لَا يَكْمُلُ إِيمَانُ الْعَبْدِ حَتَّى يَكُونَ فِيهِ أَرْبَعُ خِصَالٍ يُحَسِّنُ خُلُقَهُ وَ يَسْتَخِفُّ نَفْسَهُ (۱)

وَ يُمْسِكُ الْفَضْلَ مِنْ قَوْلِهِ وَ يُخْرِجُ الْفَضْلَ مِنْ مَالِهِ (۲).

سن، [المحاسن] عن أبيه عن أبی سعيد القماط: مثله (۳).

**[ترجمه]از مفضل روايت شده است: «شنيدم امام صادق عليه‌السلام می‌فرمود: «ايمان بنده كامل نيست تا در او چهار خصلت نباشد: خوش‌خُلق باشد، خود را كم گيرد، پرگويی نكند و سخن زائدش را نگه‌دارد و مازاد مالش را در راه خير انفاق كند.» - . مجالس مفيد : ۲۱۹ ، امالی طوسی ۱ : ۲۳۵ -

در محاسن، حديثی مانند اين آمده است. - . محاسن : ۸ -

**[ترجمه]

«۲۳»

ما، [الأمالی للشيخ الطوسی] عَنْ جَمَاعَةٍ عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْعَلَوِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ عُمَرَ بْنِ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ آبَائِهِ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَقُولُ: الْمُؤْمِنُ غِرٌّ كَرِيمٌ وَ الْفَاجِرُ خَبٌّ لَئِيمٌ وَ خَيْرُ الْمُؤْمِنِينَ مَنْ كَانَ مَأْلَفَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَ لَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يَأْلَفُ وَ لَا يُؤْلَفُ قَالَ وَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَقُولُ شِرَارُ النَّاسِ مَنْ يُبْغِضُ الْمُؤْمِنِينَ وَ تُبْغِضُهُ قُلُوبُهُمْ الْمَشَّاءُونَ بِالنَّمِيمَةِ الْمُفَرِّقُونَ بَيْنَ الْأَحِبَّةِ الْبَاغُونَ لِلْبُرَاءِ الْعَيْبَ أُولَئِكَ لا يَنْظُرُ اللَّهُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ وَ لا يُزَكِّيهِمْ ثُمَّ تَلَا صلی الله علیه و آله هُوَ الَّذِی أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِينَ (۴)

أَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ (۵).

**[ترجمه]امالی طوسی: رسول خدا صلّی‌اللّه‌عليه‌وآله فرمود: «مومن ساده و ارجمند است، و تبهكار زيرك و پست؛ بهترين مومن كسی است كه وسيله الفت مومنان باشد، و خير ندارد كسی كه الفت نگيرد و الفت ندهد.

[راوی] می گويد: «و شنيدم كه رسول خدا صلّی‌اللّه‌عليه‌وآله می فرمود: «بدترين مردم كسانی هستند كه مومنان را دشمن می... دارند و كينه آنان را در دل دارند؛ [افرادی] بسيار دونده در سخن‌چينی، جداافكن ميان دوستان و عيب جو برای پاكان؛ آنانند كه خدا در روز رستاخيز به آنها نمی‌نگرد، و پاكيزه نمی كند آنها را.» و آنگاه اين آيه را خواند: «هُوَ الَّذِی أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِينَ أَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ» - . انفال / ۶۲ - ، {او است كه كمك كرد تو را به ياری خود و به مومنان و مهربان كرد دل‌هاشان را با هم.} - . امالی طوسی ۲ : ۷۸ -

**[ترجمه]

بيان:

مـألفه أی محلاـ لأـلفتهم یألفون به أو یألفهم أیضا قال فی المصـباح المألف الموضع الـذی یألفه الإنسان و ألفته من باب علمت أنست به و أحببته و الاـسم الأـلفه بالضم و الألفه أیضا اسم من الائتلاف و هو الالتیام و الاجتماع و النمیمه نقل الحـدیث من قوم إلی قوم علی جهه الإفساد و الشر.

البـاغون أی الطـالبون للبراء من العیوب العیب لا یَنْظُرُ الله إِلَیْهِمْ کنایه من عـدم اللطف أو المعنی لا ینظر الله إلیهم نظر رحمه وَ لا یُزَکِّیهِمْ أی لا یثنی علیهم و لا یقبل أعمالهم أو لا ینمی أعمالهم و الاستشهاد بالآیه لدلالتها علی

۱- ۱. فی الأمالی و یسخو نفسه.

۲- ۲. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۲۳۵.

۳- ۳. المحاسن ص ۸.

۴- ۴. الأنفال: ۶۲. و الآیه التی بعدها فی الأنفال: ۶۳.

۵- ۵. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۷۸.

حسن التأليف بين قلوب المؤمنين و التزاما على قبح التفريق بينهم.

**[ترجمه]«مألفه»: مجلس انس و همدمی که به واسطه آن با هم مهربان و همدم می‌شوند. در مصباح می گوید: «المألف»: جایی است که انسان با آن انس دارد و «ألفته» - از باب «علمت» - یعنی با او انس گرفتم و او را دوست داشتم. اسم مصدر «اُلفته» با ضمّه است و «اُلفه» نیز اسم است از «ائتلاف»، و آن التیام و اجتماع است. «نمیمه»: نقل سخن قومی به قومی با هدف افساد و شر.

«الباغون»: یعنی طلب کنندگان. «للبراء» برای کسی که از عیب ها پاک است. «خدا به آنها ننگرد»: کنایه از بی لطفی است، یا اینکه خدا نظر رحمت به آنها ندارد. «و آنها را پاکیزه نمی کند»: نمی‌ستاید و کردارشان را نمی‌پذیرد، یا اینکه کردارشان را پیشرفت نمی‌دهد؛ و گواه آوردن آیه، دلالت دارد بر خوبی مهربان کردن دل مومنان با هم، که لازمه آن زشتی جداافکنی میان آنها است.

**[ترجمه]

«۲۴»

ع، [علل الشرائع] عَنِ الْحِمْيَرِيِّ عَنْ هَارُونَ عَنِ ابْنِ صَدَقَةَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عليهما السلام قَالَ: قِيلَ لَهُ مَا بَالُ الْمُؤْمِنِ أَحَدُّ شَيْ ءٍ قَالَ لِأَنَّ عِزَّ الْقُرْآنِ فِي قَلْبِهِ وَ مَحْضَ الْإِيمَانِ فِي صَدْرِهِ وَ هُوَ بَعْدُ مُطِيعٌ لِلَّهِ وَ لِرَسُولِهِ مُصَدِّقٌ قِيلَ فَمَا بَالُ الْمُؤْمِنِ قَدْ يَكُونُ أَشَحَّ شَيْ ءٍ قَالَ لِأَنَّهُ يَكْسِبُ الرِّزْقَ مِنْ حِلِّهِ وَ مَطْلَبُ الْحَلَالِ عَزِيزٌ فَلَا يُحِبُّ أَنْ يُفَارِقَهُ لِشِدَّةِ مَا يَعْلَمُ مِنْ عُسْرِ مَطْلَبِهِ وَ إِنْ هُوَ سَخَتْ نَفْسُهُ لَمْ يَضَعْهُ إِلَّا فِي مَوْضِعِهِ قِيلَ لَهُ فَمَا بَالُ الْمُؤْمِنِ قَدْ يَكُونُ أَنْكَحَ شَيْ ءٍ قَالَ لِحِفْظِهِ فَرْجَهُ مِنْ فُرُوجٍ مَا لَا يَحِلُّ لَهُ وَ لِكَيْ لَا تَمِيلُ بِهِ شَهْوَتُهُ هَكَذَا وَ لَا هَكَذَا فَإِذَا ظَفِرَ بِالْحَلَالِ اكْتَفَى بِهِ وَ اسْتَغْنَى بِهِ عَنْ غَيْرِهِ قَالَ صلى الله عليه و آله إِنَّ قُوَّةَ الْمُؤْمِنِ فِي قَلْبِهِ أَ لَا تَرَوْنَ أَنَّهُ قَدْ تَجِدُونَهُ ضَعِيفَ الْبَدَنِ نَحِيفَ الْجِسْمِ وَ هُوَ يَقُومُ اللَّيْلَ وَ يَصُومُ النَّهَارَ وَ قَالَ الْمُؤْمِنُ أَشَدُّ فِي دِينِهِ مِنَ الْجِبَالِ الرَّاسِيَهِ وَ ذَلِكَ أَنَّ الْجَبَلَ قَدْ يُنْحَتُ مِنْهُ وَ الْمُؤْمِنُ لَا يَقْدِرُ أَحَدٌ عَلَى أَنْ يَنْحَتَ مِنْ دِينِهِ شَيْئاً وَ ذَلِكَ لِضَنِّهِ بِدِينِهِ وَ شُحِّهِ عَلَيْهِ (۱).

**[ترجمه]علل الشرایع: از امام باقر علیه‌السلام پرسیدند: «چرا مومن از هر چیزی تیزتر است؟» فرمود: «چون عزت قرآن را در دل دارد، و ایمان پاک را در سینه، و از آن پس، فرمانبر خدا و باوردار رسول او است.» پرسیدند: «چه شود مومن را که گاهی از هر چه دریغ کن تر باشد؟» فرمود: «زیرا روزی را از راه حلال می‌جوید و جستجوی حلال کمیاب است، و نمی‌خواهد از آن جدا شود، چون می‌داند که به دست آوردنش دشوار است؛ و اگر آن را به او ببخشند، جز در جای شایسته آن هزینه نمی کند.»

پرسیدند: «چه شود که مومن بسا از هر کس جماع کن تر باشد؟» فرمود: «چون خودنگهدار است از آنچه بر او روا نیست و شهوتش به این سو و آن سو سر نمی کشد، و هنگامی که به حلال می‌رسد، او را بس است و از غیر، بی نیاز می‌شود.» - . علل الشرائع ۲ : ۲۴۴ -

پیامبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «به راستی، نیروی مومن در دل او است؛ نمی بینید که چه‌بسا او را ناتوان می‌یابید، با تن ضعیف و لاغر اندام، با اینکه شب‌ها را با عبادت بیدار است ، و روزها را روزه دار.» و فرمود: «مومن در دینش سخت تر است از کوه...

های بلند استوار؛ زیرا چه‌بسا کوه را با تیشه بتراشند، اما کسی نمی‌تواند از دین مومن بتراشد؛ برای اینکه از دین خود دریغ دارد و بر آن بخیل است.»

**[ترجمه]

بیان

لأن عز القرآن فی قلبه أی حدته إنما هی فی الدین لتنمره فی ذات الله و عدم المداهنه فی دین الله.

**[ترجمه]چون عزت قرآن در دل او است، یعنی تندی او در دین همانا برای پلنگ‌صفتی او است درباره خدا و سازش و سستی نداشتن او در دین خدا.

**[ترجمه]

«۲۵»

مع، [معانی الأخبار] عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنْ مُوسَی بْنِ الْقَاسِمِ الْعِجْلِیِّ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ یَحْیَی عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: لَقِیَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَوْماً حَارِثَهَ بْنَ النُّعْمَانِ الْأَنْصَارِیَّ قَالَ لَهُ کَیْفَ أَصْبَحْتَ یَا حَارِثَهُ قَالَ أَصْبَحْتُ یَا رَسُولَ اللَّهِ مُؤْمِناً حَقّاً قَالَ إِنَّ لِکُلِّ إِیمَانٍ حَقِیقَهً فَمَا حَقِیقَهُ إِیمَانِکَ قَالَ عَزَفَتْ نَفْسِی عَنِ الدُّنْیَا وَ أَسْهَرَتْ لَیْلِی وَ أَظْمَأَتْ نَهَارِی فَکَأَنِّی بِعَرْشِ رَبِّی وَ قَدْ قُرِبَ لِلْحِسَابِ وَ کَأَنِّی بِأَهْلِ الْجَنَّهِ فِیهَا یَتَزَاوَرُونَ وَ أَهْلِ النَّارِ فِیهَا یُعَذَّبُونَ

ص: ۲۹۹

۱- ۱. علل الشرائع ج ۲ ص ۲۴۴.

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنْتَ مُؤْمِنٌ نَوَّرَ اللَّهُ الْإِيمَانَ فِي قَلْبِكَ فَاثْبُتْ ثَبَّتَكَ اللَّهُ فَقَالَ لَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا أَنَا عَلَى نَفْسِي مِنْ شَيْ ءٍ أَخْوَفَ مِنِّي عَلَيْهَا مِنْ بَصَرِي فَدَعَا لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَذَهَبَ بَصَرُهُ (۱).

**[ترجمه]معانی الاخبار: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله روزی به حارثه بن نعمان انصاری برخورد و به او فرمود: «چگونه صبح کردی ای حارثه؟» گفت: «یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، صبح کردم، مومن به راستی و حق.» آن حضرت فرمود: «برای هر ایمانی حقیقتی است، حقیقت ایمان تو چیست؟» گفت: «دلم از دنیا برکنده شده، شبم را بیدارم و روزم را تشنه و روزه‌دار، و گویا به عرش پروردگارم می نگرم که برای حسابرسی نزدیک آمده، و گویا می‌بینم که بهشتیان در بهشت با هم دیدار می‌کنند و دوزخیان در دوزخ عذاب می‌کشند.»

رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «تو به راستی مومنی؛ خدا دلت را به نور ایمان روشن کرده، خوب برجا و پایدار باش.» گفت: «یا رسول اللّه، من بر خود از هیچ چیز ترساتر نیستم، جز از چشم.» رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله دعا کرد و دیدش از چشمش رفت و نابینا شد.» - . معانی الاخبار : ۱۸۷ -

**[ترجمه]

«۲۶»

مع، [معانی الأخبار] عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ حَرْبِ بْنِ الْحَسَنِ الطَّحَّانِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ فُضَيْلِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: لَا يَبْلُغُ أَحَدُكُمْ حَقِيقَةَ الْإِيمَانِ حَتَّى يَكُونَ فِيهِ ثَلَاثُ خِصَالٍ الْمَوْتُ أَحَبُّ إِلَيْهِ مِنَ الْحَيَاةِ وَ الْفَقْرُ أَحَبُّ إِلَيْهِ مِنَ الْغِنَى وَ الْمَرَضُ أَحَبُّ إِلَيْهِ مِنَ الصِّحَّةِ قُلْنَا وَ مَنْ يَكُونُ كَذَلِكَ قَالَ كُلُّكُمْ ثُمَّ قَالَ أَيُّمَا أَحَبُّ إِلَى أَحَدِكُمْ يَمُوتُ فِي حُبِّنَا أَوْ يَعِيشُ فِي بُغْضِنَا فَقُلْتُ نَمُوتُ وَ اللَّهِ فِي حُبِّكُمْ أَحَبُّ إِلَيْنَا قَالَ وَ كَذَلِكَ الْفَقْرُ وَ الْغِنَى وَ الْمَرَضُ وَ الصِّحَّةُ قُلْتُ إِي وَ اللَّهِ (۲).

**[ترجمه]معانی الاخبار: امام باقر علیه‌السلام فرمود: «کسی از شما به حقیقت ایمان نمی‌رسد مگر اینکه سه خصلت در او وجود داشته باشد: مرگ را از زندگی دوست‌تر دارد، نداری را از توانگری بیشتر دوست داشته باشد، و نزد او، بیماری دوست تر باشد از تندرستی.» گفتیم: «چه کسی چنین باشد؟» فرمود: «همه شماها.» آنگاه فرمود: «کدام شماها دوست‌تر دارد در دوستی ما بمیرد یا در دشمنی ما زنده ماند؟» گفتیم: «به خدا، دوست‌تر داریم در دوستی شما بمیریم.» فرمود: «به همین معنا است دوست‌تر داشتن نداری و توانگری و بیماری و تندرستی.» گفتم: «آری به خدا.» - . معانی الاخبار : ۱۸۹ -

**[ترجمه]

«۲۷»

سن، [المحاسن] عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ سَيْفٍ عَنْ أَخِيهِ عَلِيٍّ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ عُمَرَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ علیهما السلام قَالَ: لَا يَسْتَكْمِلُ عَبْدٌ حَقِيقَةَ الْإِيمَانِ حَتَّى يَكُونَ فِيهِ خِصَالٌ ثَلَاثٌ التَّفَقُّهُ فِي الدِّينِ وَ حُسْنُ التَّقْدِيرِ فِي الْمَعِيشَةِ وَ الصَّبْرُ عَلَى الرَّزَايَا(۳).

**[ترجمه]محاسن: امام باقر علیه‌السلام فرمود: «بنده ای حقیقت ایمان را به کمال نمی رساند مگر اینکه در او سه خصلت باشد: مسأله‌دانی و فهم مسائل در دین، خوب اندازه گرفتن زندگانی، و صبر بر مصائب و پیشامدهای بد.» - . محاسن : ۵ -

**[ترجمه]

«۲۸»

سن، [المحاسن] عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ عَاصِمٍ عَنْ أَبِی حَمْزَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ أُمِّهِ فَاطِمَةَ بِنْتِ الْحُسَیْنِ قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: ثَلَاثُ خِصَالٍ مَنْ کُنَّ فِیهِ یَسْتَکْمِلُ خِصَالَ الْإِیمَانِ الَّذِی إِذَا رَضِیَ لَمْ یُدْخِلْهُ رِضَاهُ فِی بَاطِلٍ وَ إِذَا غَضِبَ لَمْ یُخْرِجْهُ غَضَبُهُ مِنَ الْحَقِّ وَ إِذَا قَدَرَ لَمْ یَتَعَاطَ مَا لَیْسَ لَهُ (۴).

کا، [الکافی] عن العده عن البرقی: مثله (۵)

ص: ۳۰۰

۱- ۱. معانی الأخبار ص ۱۸۷.

۲- ۲. معانی الأخبار ص ۱۸۹.

۳- ۳. المحاسن ص ۵.

۴- ۴. المحاسن: ۶.

۵- ۵. الکافی ج ۲ ص ۲۳۹.

ل، [الخصال] عن أبیه عن محمـد بن علی بن الصـلت عن البرقی عن ابن فضال عن عاصم عن الثمالی عن عبد الله بن الحسن عن أمه فاطمه بنت الحسین بن علی عن أبیها(۱): مثله

**[ترجمه]محاسن: از فاطمه بنت الحسـین علیه‌السـلام روایت شـده است: «رسول خـدا صـلّی اللَّه‌علیه‌وآله فرمود: «هر کس سـه خصـلت را داشته باشد خصال ایمان را کامل کرده است: آن کس که چون پسندد از پسندش خشنود شود و در باطل و بیهوده نکشانـد، و چون خشم بگیرد، خشـمش او را از حق جـدا نکنـد، و چون توانا شود دست نیازد به آنچه از آن حقی نـدارد.» - . محاسن : ۶ -

در کافی، حدیثی مانند این آمده است. - . کافی ۲ : ۲۳۹ -

در خصال، حدیثی مانند این از امام حسین علیه‌السلام آمده است. - . خصال ۱ : ۵۲ -

**[ترجمه]

بیان

الظاهر أن فیه إرسالا لأن فاطمه بنت الحسـین علیه السـلام لم تعهـد روایتها عن النبی صـلی الله علیه و آله بل لم تلقه و كأنه كان عن فاطمه بنت الحسین عن الحسین كما فی الخصال.

یستكمل أی لاـ تحصل هـذه الأخلاق فی مؤمن إلا و قـد حصـلت فیه سائر الخصال لأنها أشـقها و أشـدها و أیضا أنها مسـتلزمه للعدل و هو التوسط بین الإفراط و التفریط و هو معیار جمیع الكمالات و فی القاموس التعاطی التناول و تناول ما لا یحق و التنازع فی الأخذ و ركوب الأمر انتهی (۲)

أی بعد القدره لا یأخذ أو لا یرتكب ما لیس له.

**[ترجمه]ظـاهر این است كه سـند روایت محـاسن افتـادگی دارد، زیرا مشـخص نیست كه فاطمه بنت الحسـین علیه‌السـلام از پیغمبر صلّی‌اللَّه‌علیه‌وآله روایت كرده باشـد و بلكه او را درك كرده باشـد. گویـا فـاطمه از پـدرش روایت كرده، چنـانچه در خصال است.

«خصـال ایمـان را كامـل كرده»: زیرا این اخلاق در وجود مومن نیست، مگر اینكه همه خصال ایمان را دارا باشـد، چون این ها پررنـج تر و سـخت ترین آنانـنـد، و همچنین مسـتلزم عـدل است كه تعـادل میان افراط و تفریط است، و معیار همه كمالات. در قـاموس آمـده: «تعـاطی»، گرفتن است، گرفتن چیزی كه حقی در آن نـدارد، و تنـازع در گرفتن است و سوار بر كـاری شـدن. یعنی مومن با توانایی نمی گیرد، یا انجام نمی‌دهد آنچه را كه نباید انجام بدهد.

**[ترجمه]

سن، [المحاسن] رُوِيَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: سِتَّةٌ لَا تَكُونُ فِي مُؤْمِنٍ قِيلَ وَ مَا هِيَ قَالَ الْعُسْرُ وَ النَّكَدُ وَ اللَّجَاجَةُ وَ الْكَذِبُ وَ الْحَسَدُ وَ الْبَغْيُ وَ قَالَ لَا يَكُونُ الْمُؤْمِنُ مُحَارِباً(۳).

**[ترجمه]محاسن: از امام صادق علیه‌السلام روایت شده است: «شش چیز در مومن نیست.» پرسیده شد: «چه باشند؟» فرمود: «دشواری، نکول، لجبازی، دروغ، حسد و ستم‌کاری.» و فرمود: «مومن جنگ‌آور نیست.» - . محاسن : ۱۵۸ -

**[ترجمه]

بیان

العسر الشده فی المعاملات و عدم السهوله و النکد العسر و الخشونه فی المعاشرات و قله العطاء و البخل و هو أظهر فی القاموس نکد عیشهم کفرح اشتد و عسر و البئر قل ماؤها و نکد فلانا کنصر منعه ما سأله أو لم یعطه إلا أقله و النکد بالضم قله العطاء و یفتح و اللجاجه الخصومه.

قوله محاربا أی بغیر حق و فی بعض النسخ مجازفا و الجزاف معرب گزاف و هو بیع الشی ء لا یعلم کیله و لا وزنه و المجازفه فی البیع المساهله فیه قال فی المصباح یقال لمن یرسل کلامه إرسالا من غیر قانون جازف فی کلامه

ص: ۳۰۱

۱- ۱. الخصال ج ۱ ص ۵۲.

۲- ۲. القاموس ج ۴ ص ۳۶۴.

۳- ۳. المحاسن: ۱۵۸ و فیه: مجازفا.

فأقيم نهج الصواب مقام الكيل و الوزن انتهى.

**[ترجمه]دشواری در معامله و داد و ستد، و هموار نبودن و نکول، دشواری و زبری در معاشرت و کم‌گذشتی و کم‌بخششی و بخل، و آن روشن تر است. در قاموس آمده: «نکد عیشهم» - مانند فرح - : سخت و بافشار شد. «نکد البئر»: آب چاه کم شد. «نکد فلاناً» - مانند نصر - :آنچه را خواسته بود از او بازداشت و یا به او نداد مگر اندکش را. «نکد» - با ضمه - کم دادن، و با فتحه نیز می‌آید. «لجاجه»: لجبازی و ستیزه‌گری است.

«جنگ‌آور نیست»: به ناحق؛ در یک نسخه «مجازف» آمده، یعنی گزاف‌کار. «جزاف»: معرّب گزاف است و آن فروش چیزی است بی وزن و کیل. «مجازفت در بیع»: مسامحه در خرید و فروش است. در مصباح می‌گوید: به کسی گفته می شود که سخنش را بی قانون رها می کند، «جازف فی کلامه»؛ و در نتیجه شیوه درست به جای کیل و وزن نشسته است

**[ترجمه]

و أقول

كأنه المراد هنا و فی بعض النسخ بالحاء و الراء المهملتين و المجارف بفتح الراء المحروم المحدود الذی سد عليه أبواب الرزق و فی كونه منافيا للإيمان الكامل إشكال إلا أن يكون مبنيا على الغالب.

**[ترجمه]گویا مقصود در اینجا همان است، و در نسخه ای، «محارف» با «حاء» و «راء» بی نقطه آمده، یعنی کسی که درهای روزی بر روی او بسته می‌شود، و منافی بودن آن با ایمان کامل مورد اشکال است، مگر اینکه مبنی بر غالب باشد.

**[ترجمه]

«۳۰»

سن، [المحاسن] عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ حَمَّادٍ الْكُوفِيِّ عَنْ مُيَسِّرِ بْنِ سَعِيدٍ الْقَصِيرِ الْجَوْهَرِيِّ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: يُعْرَفُ مَنْ يَصِفُ الْحَقَّ بِثَلَاثِ خِصَالٍ يُنْظَرُ إِلَى أَصْحَابِهِ مَنْ هُمْ وَ إِلَى صَلَاتِهِ كَيْفَ هِيَ وَ فِی أَيِّ وَقْتٍ يُصَلِّيهَا فَإِنْ كَانَ ذَا مَالٍ نُظِرَ أَيْنَ يَضَعُ مَالَهُ (۱).

**[ترجمه]محاسن: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «کسی که حق می گوید، با سه خصلت شناخته می‌شود، بنگرند یاران و اصحابش که او چگونه کسی است و نمازش چگونه است، و در چه وقتی آن را می‌خواند، و اگر مال دارد باید دید کجا آن را مصرف می کند.» - . محاسن : ۲۵۴ -

**[ترجمه]

«۳۱»

سن، [المحاسن] عَنْ فَضَالَهَ عَنْ أَبَانٍ الْأَحْمَرِ عَنِ ابْنِ سَيَابَهَ عَنْ أَبِی النُّعْمَانِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: أَ لَا أُنَبِّئُكُمْ بِالْمُؤْمِنِ الْمُؤْمِنُ مَنِ ائْتَمَنَهُ الْمُؤْمِنُونَ عَلَی أَمْوَالِهِمْ وَ أُمُورِهِمْ وَ الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَ يَدِهِ وَ الْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ السَّيِّئَاتِ فَتَرَکَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ (۲).

**[ترجمه]محاسن: رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «شما را آگاه کنم به مومن؟ مومن کسی است که مومنان او را بر مال و کارهای خود امین سازند، مسلمان کسی است که مسلمانان از زبان و دستش سالم بمانند، و مهاجر کسی است که از گناهان کوچیده و هر چه خدا حرام کرده وانهاده است.» - . محاسن : ۲۸۵ -

**[ترجمه]

«۳۲»

شا، [الإرشاد] رُوِیَ عَنْ صَعْصَعَهَ بْنِ صُوحَانَ الْعَبْدِیِّ قَالَ: صَلَّی بِنَا أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام ذَاتَ يَوْمٍ صَلَاهَ الصُّبْحِ فَلَمَّا سَلَّمَ أَقْبَلَ عَلَی الْقِبْلَهِ بِوَجْهِهِ يَذْكُرُ اللَّهَ لَا يَلْتَفِتُ يَمِيناً وَ لَا شِمَالًا حَتَّی صَارَتِ الشَّمْسُ عَلَی حَائِطِ مَسْجِدِكُمْ هَذَا يَعْنِی جَامِعَ الْكُوفَهِ قِيسَ رُمْحٍ ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَيْنَا بِوَجْهِهِ علیه السلام فَقَالَ لَقَدْ عَهِدْتُ أَقْوَاماً عَلَی عَهْدِ خَلِيلِی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ إِنَّهُمْ لَيُرَاوِحُونَ فِی هَذَا اللَّيْلِ بَيْنَ جِبَاهِهِمْ وَ رُكَبِهِمْ فَإِذَا أَصْبَحُوا أَصْبَحُوا شُعْثاً غُبْراً بَيْنَ أَعْيُنِهِمْ شِبْهُ رُكَبِ الْمِعْزَی فَإِذَا ذَكَرُوا الْمَوْتَ مَادُوا كَمَا يَمِيدُ الشَّجَرُ فِی الرِّيحِ ثُمَّ انْهَمَلَتْ عُيُونُهُمْ حَتَّی تَبُلَّ ثِيَابَهُمْ ثُمَّ نَهَضَ علیه السلام وَ هُوَ يَقُولُ كَأَنَّمَا الْقَوْمُ بَاتُوا غَافِلِينَ (۳).

۱- ۱. المحاسن ص ۲۵۴.

۲- ۲. المحاسن ص ۲۸۵.

۳- ۳. الإرشاد ص ۱۱۴.

**[ترجمه]ارشاد: از صعصعه بن صوحان عبدی روایت شده است: «یک روز علی علیه السلام نماز بامداد را برای ما خواند و چون سلام داد، رو به قبله نشست و ذکر خدا می گفت و به راست و چپ خود رو نمی کرد تا اینکه خورشید به اندازه یک نیزه به دیوار مسجد شما افتاد - که جامع کوفه بود - آنگاه رو به ما کرد و فرمود: «به یاد دارم مردمی را در زمان دوستم - رسول خدا صلّی اللّه‌علیه‌وآله - که در این شب پیوسته یک بار پیشانی‌ها بر خاک می‌نهادند و یک بار زانوها، و چون بامداد می رسید، همه آشفته و خاک‌آلود بودند و جای سجده آنها در پیشانیشان مانند زانوی بز پینه بسته بود، و چون یاد مرگ می‌... کردند، چون درخت در برابر باد می‌لرزیدند و اشک آنها فرو می‌بارید تا جامه شان را تر و خیس می کرد، آنگاه برخاست و فرمود: «گویا این مردم شب را به بی‌خبری گذراندند.» - . ارشاد : ۱۱۴ -

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس قیس رمح بالکسر و قاسه قدره (۱).

**[ترجمه]در قاموس آمده: «قیس رمح» با کسره، و «قاسه» یعنی اندازه یک نیزه.

**[ترجمه]

«۳۳»

قب، [المناقب لابن شهرآشوب] قَالَ الْبَاقِرُ علیه السلام: إِنَّ اللَّهَ تَعَالَی أَعْطَی الْمُؤْمِنَ الْبَدَنَ الصَّحِیحَ وَ اللِّسَانَ الْفَصِیحَ وَ الْقَلْبَ الصَّرِیحَ وَ کَلَّفَ کُلَّ عُضْوٍ مِنْهَا طَاعَةً لِذَاتِهِ وَ لِنَبِیِّهِ وَ لِخُلَفَائِهِ فَمِنَ الْبَدَنِ الْخِدْمَةُ لَهُ وَ لَهُمْ وَ مِنَ اللِّسَانِ الشَّهَادَةُ بِهِ وَ بِهِمْ وَ مِنَ الْقَلْبِ الطُّمَأْنِینَةُ بِذِکْرِهِ وَ بِذِکْرِهِمْ فَمَنْ شَهِدَ بِاللِّسَانِ وَ اطْمَأَنَّ بِالْجَنَانِ وَ خَدَمَ بِالْأَرْکَانِ أَنْزَلَهُ اللَّهُ الْجِنَانَ (۲).

**[ترجمه]مناقب: امام باقر علیه‌السلام فرمود: «خدا به مومن تن درست و زبان شیوا و دل پاک داده و به هر اندامش تکلیفی نهاده؛ برای خودش و پیغمبرش و جانشینانش تکلیف بدن، خدمت به او و آنان است، و تکلیف زبان، گواهی به او و آنان، و تکلیف دل، آرامش به ذکر او و ذکر آنان؛ و هر کس به زبان گواه باشد و به دل آرامش یابد و با همه اندام به خدمت پردازد، خدایش به بهشت‌ها می‌اندازد.» - . مناقب آل أبی طالب ۴ : ۱۸ -

**[ترجمه]

بیان

البدن الصحیح کأن المعنی الصحه من الذنوب و العیوب المعنویه أو الصحه من الآفات التی تورث الشین فیکون مختصا بالأنبیاء و الأئمه علیهم السلام و الصریح الخالص من کل شی ء و المراد به هنا الخالص من الغل و الحسد و الشک و الشبهه.

**[ترجمه]«تن درست»: گویا به معنی سلامت از گناه و آفت‌های دینی است، یا سالم از عیب‌ها که مایه زشتی و نفرتند؛ پس، ویژه پیغمبران و امامان علیهم‌السلام است. و «الصیرع»: یعنی خالص و ناب از هر چیز، و منظور در اینجا دل پاک از دغلی و حسد و شک و شبهه است.

**[ترجمه]

«۳۴»

کِتَابُ صِفَاتِ الشِّیعَهِ، لِلصَّدُوقِ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنِ ابْنِ مَسْرُورٍ عَنِ ابْنِ عَامِرٍ عَنْ عَمِّهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنِ الصَّادِقِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: لَا دِینَ لِمَنْ لَا تَقِیَّهَ لَهُ وَ لَا إِیمَانَ لِمَنْ لَا وَرَعَ لَهُ.

وَ بِإِسْنَادِهِ عَنْ صَفْوَانَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: إِنَّمَا الْمُؤْمِنُ الَّذِی إِذَا غَضِبَ لَمْ یُخْرِجْهُ غَضَبُهُ مِنْ حَقٍّ وَ الَّذِی إِذَا رَضِیَ لَمْ یُدْخِلْهُ رِضَاهُ فِی بَاطِلٍ وَ الَّذِی إِذَا قَدَرَ لَمْ یَأْخُذْ أَکْثَرَ مِنْ مَالِهِ (۳).

وَ بِإِسْنَادِهِ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مَنْ سَاءَتْهُ سَیِّئَتُهُ وَ سَرَّتْهُ حَسَنَتُهُ فَهُوَ مُؤْمِنٌ.

وَ بِإِسْنَادِهِ عَنْ حَبِیبٍ الْوَاسِطِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَا أَقْبَحَ بِالْمُؤْمِنِ أَنْ تَکُونَ لَهُ رَغْبَهٌ تُذِلُّهُ.

وَ بِإِسْنَادِهِ عَنْ حُسَیْنِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ الْمُؤْمِنَ أَشَدُّ

۱- ۱. القاموس ج ۲ ص ۲۴۴.

۲- ۲. مناقب آل أبی طالب ج ۴ ص ۱۸۰.

۳- ۳. مما له خ.

مِنْ زُبَرِ الْحَدِيدِ إِنَّ زُبَرَ الْحَدِيدِ إِذَا دَخَلَ النَّارَ تَغَيَّرَ وَ إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَوْ قُتِلَ ثُمَّ نُشِرَ ثُمَّ قُتِلَ لَمْ يَتَغَيَّرْ قَلْبُهُ (۱).

**[ترجمه]صفات شیعه: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «دین ندارد کسی که تقیه ندارد؛ ایمان ندارد کسی که در او پارسایی نیست.» - . صفات شیعه : ۱۷۹ -

امام صادق علیه‌السلام فرمود: «مومن آن کسی است که چون خشم گیرد، خشمش او را از حق و درستی به در نبرد؛ و آن کسی که چون پسندد و خشنود باشد، خشنودیش او را در باطل درنیاورد؛ و آن کسی که چون تواند، بیش از مال خود نستاند.»

از امام صادق علیه‌السلام روایت شده است: «رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «هر کس که از گناه بدش بیاید و از حسنه خوشش بیاید، او مومن است.»

امام صادق علیه‌السلام فرمود: «چه زشت است بر شخص مومن، گردنی که او را خوار و بی مقدار دارد.»

و امام صادق علیه‌السلام فرمود: «مومن سخت‌تر است از پاره های آهن که چون درون آتش تافته می‌شوند دگرگون می‌گردند؛ و مومن اگر کشته شود و سپس زنده گردد، و باز کشته شود، قلبش دگرگون نمی گردد.»

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس الزبره بالضم القطعه من الحدید و الجمع زبر و زبر لم یتغیر قلبه أی عقائده التی فی قلبه.

**[ترجمه]در قاموس گفته: «زبره» - به «ضم» - پاره ای آهن است و «زبَر و زِبُر» جمع آن است، و نادگرگونی او این است که عقایدی که در دل دارد دگرگون نمی‌شوند .

**[ترجمه]

«۳۵»

صِفَاتُ الشِّیعَهِ، بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْمُفَضَّلِ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی خَلَقَ الْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَصْلٍ وَاحِدٍ لَا یَدْخُلُ فِیهِمْ دَاخِلٌ وَ لَا یَخْرُجُ مِنْهُمْ خَارِجٌ مَثَلُهُمْ وَ اللَّهِ مَثَلُ الرَّأْسِ فِی الْجَسَدِ وَ مَثَلُ الْأَصَابِعِ فِی الْکَفِّ فَمَنْ رَأَیْتُمْ یُخَالِفُ ذَلِکَ فَاشْهَدُوا عَلَیْهِ بَتَاتاً أَنَّهُ مُنَافِقٌ (۲).

**[ترجمه]صفات شیعه: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «به راستی، خدای تبارک و تعالی مومنان را از یک اصل آفریده و بیگانه ها در آنها درنمی‌آیند، و از آنها کسی به در نمی‌شود؛ نمونه شان به خدا، نمونه سر است از تن، و نمونه انگشتان در

مشت انسان؛ هر کس را که دیدید از آن جدا است، به طور قطع گواه دهید که بی عقیده و مخالف است.» – . صفات شیعه : – ۱۷۹

**[ترجمه]

بیان

مثلهم أی ینبغی أن یکون منزله کل مؤمن من سائر المؤمنین منزله الرأس من الجسد فی التواصل و التعاون و اهتمام المؤمنین بهم بعضهم بتاتا أی بتا و قطعا.

**[ترجمه]«نمونه آنها»: یعنی سزا است که هر مومنی برای دیگر مومنان چون سر باشد از تن، در پیوست و در یاری یکدیگر و توجه مومنان به همدیگر. «بتاتاً»: یعنی «بتّاً» و قطعاً.

**[ترجمه]

«۳۶»

صِفَاتُ الشِّیعَهِ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَیْمَانَ الدَّیْلَمِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: الشِّتَاءُ رَبِیعُ الْمُؤْمِنِ یَطُولُ فِیهِ لَیْلُهُ فَیَسْتَعِینُ بِهِ عَلَی قِیَامِهِ.

وَ بِإِسْنَادِهِ عَنْ سَعِیدِ بْنِ غَزْوَانَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: الْمُؤْمِنُ لَا یَکُونُ مُحَارَفاً(۳).

وَ بِإِسْنَادِهِ عَنْ صَالِحِ بْنِ هَیْثَم عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: ثَلَاثٌ مَنْ کُنَّ فِیهِ اسْتَکْمَلَ خِصَالَ الْإِیمَانِ مَنْ صَبَرَ عَلَی الظُّلْمِ وَ کَظَمَ غَیْظَهُ وَ احْتَسَبَ وَ عَفَا کَانَ مِمَّنْ یُدْخِلُهُ اللَّهُ الْجَنَّهَ وَ شُفِّعَ فِی مِثْلِ رَبِیعَهَ وَ مُضَرَ.

وَ بِإِسْنَادِهِ عَنْ زَیْدٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: لَمْ تَکُونُوا مُؤْمِنِینَ حَتَّی تَکُونُوا مُؤْتَمَنِینَ وَ حَتَّی تَعُدُّوا نِعْمَهَ الرَّخَاءِ مُصِیبَهً وَ ذَلِکَ أَنَّ الصَّبْرَ عَلَی الْبَلَاءِ أَفْضَلُ مِنَ الْعَافِیَهِ عِنْدَ الرَّخَاءِ.

۱– ۱. صفات الشیعه ص ۱۷۹.

۲– ۲. صفات الشیعه ص ۱۷۹.

۳– ۳. مجازفا خ ل.

وَ بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ الْمُؤْمِنَ مَنْ یَخَافُهُ کُلَّ شَیْ ءٍ وَ ذَلِکَ أَنَّهُ عَزِیزٌ فِی دِینِ اللَّهِ وَ لَا یَخَافُ مِنْ شَیْ ءٍ وَ هُوَ عَلَامَهُ کُلِّ مُؤْمِنٍ.

وَ بِإِسْنَادِهِ عَنْ صَفْوَانَ الْجَمَّالِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ سَمِعْتُهُ یَقُولُ: إِنَّ الْمُؤْمِنَ یَخْشَعُ لَهُ کُلُّ شَیْ ءٍ ثُمَّ قَالَ إِذَا کَانَ مُخْلِصاً لِلَّهِ قَلْبُهُ أَخَافَ اللَّهُ مِنْهُ کُلَّ شَیْ ءٍ حَتَّی هَوَامَّ الْأَرْضِ وَ سِبَاعَهَا وَ طَیْرَ السَّمَاءِ(۱).

**[ترجمه]صفات شیعه: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «زمستان، بهار مومن است که شبش بلند است، و کمک می گیرد از آن برای شب زنده‌داری و عبادت.» – . صفات شیعه : ۱۷۹ – ۱۸۱ –

و امام صادق علیه‌السلام فرمود: «مومن روزی‌بسته نیست.» (در نسخه ای: گزافه گو و گزافه کار).

و امام صادق علیه‌السلام فرمود: «سه چیز است که در هر کس باشد، خصال ایمانش کامل است: هر کس که بر ستم شکیبا است، و خشم خود را فرو می‌خورد، و به حساب خدا وامی گذارد و گذشت می کند، از آنها است که خدا او را به بهشت می برد و شفاعتش را می کند، مانند ربیعه و مضر.»

و از امام صادق علیه‌السلام روایت شده است: «مومن نباشید مگر اینکه امین باشید و نعمت خوشی را مصیبت شمارید، زیرا صبر بر بلا برتر است از عافیت در خوشی.»

و از امام صادق علیه‌السلام روایت شده است: «البته هر چیزی از مومن می ترسد، چون او در دین خداوند عزیز است، و نمی... ترسد از چیزی، و این است نشانه هر مومن.» و امام صادق علیه‌السلام فرمود: «هر چیزی برای مومن خاشع است.» و سپس فرمود: «هر گاه کسی از دل، مخلص خدا باشد، خدا هر چیزی را از او می ترساند، تا خزنده های زمین و درنده هایش و پرنده‌های آسمان.»

**[ترجمه]

«۳۷»

نهج، [نهج البلاغه] قَالَ علیه السلام: الْمُؤْمِنُ بِشْرُهُ فِی وَجْهِهِ وَ حُزْنُهُ فِی قَلْبِهِ أَوْسَعُ شَیْ ءٍ صَدْراً وَ أَذَلُّ شَیْ ءٍ نَفْساً یَکْرَهُ الرِّفْعَهَ وَ یَشْنَأُ السُّمْعَهَ طَوِیلٌ غَمُّهُ بَعِیدٌ هَمُّهُ کَثِیرٌ صَمْتُهُ مَشْغُولٌ وَقْتُهُ شَکُورٌ صَبُورٌ مَغْمُورٌ بِفِکْرَتِهِ ضَنِینٌ بِخَلَّتِهِ سَهْلُ الْخَلِیقَهِ لَیِّنُ الْعَرِیکَهِ نَفْسُهُ أَصْلَبُ مِنَ الصَّلْدِ وَ هُوَ أَذَلُّ مِنَ الْعَبْدِ(۲).

**[ترجمه]نهج البلاغه: امیر مومنان علیه‌السلام فرموده است: «مومن را خرمی در چهره است و اندوه در دل. سینه او از هر چه گشاده تر است و نفس او از هر چیز خوارتر. از والایی بدش می‌آید و شهرت را دشمن می‌دارد. اندوهش دراز است و همتش دور پرواز. بسیار خموش است. همیشه در کار، فراوان شکر می کند و شکیبا است. اندر اندیشه خود است و دست دوستی به هر کسی نمی‌دهد. خلقتی هموار دارد و جانبی نرمش دار. نفس او از سنگ خاره سخت تر است و خود او از بنده ای رام تر و

خوارتر.» – . نهج البلاغه ۲ ک ۲۲۴ حکمت ۳۳۳ –

**[ترجمه]

توضیح

البشر بالکسر الطلاقه و کتمان الحزن من الشکر و لا یختص بحزن الآخره کما قیل و سعه صدره کنایه عن قوه حلمه و شده تحمله للمشاق و ذله نفسه للتواضع و النظر إلی عظمه الله و استحقار العمل.

یکره الرفعه أی الشرف و العلو فی الدنیا و یشنأ کیمنع و یسمع یبغض السمعه أی إسماع العمل الناس أو فعله لذلک و طول الغم لذکر الموت و الآخره و عدم العلم بالعاقبه بعید همه أی حزنه تأکیدا أو الهم بمعنی القصد و العزم أی همته عالیه مصروفه إلی الأمور الباقیه مشغول وقته أی مستغرق فی العباده و الذکر و التفکر فی آیات الله و تحصیل العلم و بذله و نحو ذلک و الحاصل أنه لا یضیع العمر.

مغمور بفکرته یقال غمره الماء کنصر أی غطاه و الفکر و الفکره إعمال النظر و المراد به التفکر فی آلاء الله و عبره و علوم الله و حکمه.

ضنین بخلته الضنه البخل و الخله بالضم الصداقه و المحبه التی تخللت القلب فصارت خلاله أی فی باطنه کما فی النهایه و فی المصباح الخله بالفتح الصداقه

ص: ۳۰۵

۱- ۱. صفات الشیعه ص ۱۷۹- ۱۸۱.

۲- ۲. نهج البلاغه ج ۲ ۲۲۴ تحت الرقم ۳۳۳ من الحکم.

و الضم لغه و بالفتح الفقر و الحاجه. فالفقره تحتمل وجوها الأول أنه ضنين بخلته لترصده مواقع الخله و أهلها الذين هم إخوان الصدق فی الله و هم قلیلون.

الثانی أن یکون المراد أنه إذا خال أحدا أی صادقه ضن أن یضیع خلته أو یهمل خلیله فالمراد استحکام مودته.

الثالث أن یکون بفتح الخاء کما روی أی إذا عرضت له حاجه ضن بها أن یسأل أحدا فیها و یظهرها.

و الخلیقه الطبیعه و سهولتها خلوها عن الفظاظه و الخشونه و العریکه النفس و الطبیعه یقال فلان لین العریکه إذا کان مطاوعا منقادا قلیل الخلاف و النفور منکسر النخوه و حجر صلد بالفتح أی صلب أملس و صلابته لثباته فی طاعه الله و إمضاء أموره و شجاعته و حمیته أو شده إیمانه و یقینه و عدم تزلزله فی الفتن و ذلته تواضعه.

**[ترجمه]«بشر»: - با کسره - یعنی گشاده‌رویی. و نهان داشتن غم خود، گونه ای شکر است و ویژه غم آخرت نیست آن گونه که گفته اند. گشادگی سینه، نیرومندی بردباری است و در خورد سختی‌ها و رنج‌ها، و خواری نفس او از فزونی و تواضع است و نظر به بزرگی خداوند و کم شمردن کردار خود.

«از والایی بدش می‌آید»: چون شرف دنیا و برتری در دنیا است. «یشناء» - مانند «یمنع» و «یسمع» - یعنی مبغوض می دارد. «السمعه»: یعنی کارش را به گوش مردم می‌رساند و یا کارش را برای اینکه به گوش مردم برسد انجام می‌دهد. اندوه درازش برای یادآوری مرگ است و دیگرسرا و ندانستن سرانجام خود. «همتش بلند است»: چون صرف کارهای پایدار می شود، و همیشه در کار عبادت و ذکر و فکر در آیات خدا است، و تحصیل دانش و گسترش آن و مانند آن، و خلاصه اینکه عمرش را ضایع نمی کند. «دائم در اندیشه است»: گفته می شود: «غمره الماء» - مانند نصر- یعنی آب آن را پوشاند. فکر و «الفکره» به کارگیری اندیشه است و منظور از آن تفکّر در نعم الهی و عبرت‌های او و علوم خدا و حکم او است .

«ضنین بخلته»: «ضنه» یعنی بخل، و «خله» - به ضم - دوستی و محبتی است که به قلب راه پیدا می کند و در باطن قلب جای می گیرد، آن گونه که در نهایه آمده است. و در مصباح آمده: «خله» - به فتح - دوستی است، و با ضم آن لغتی است، و با فتح، ناداری و نیاز است. این بند روایت چند توجیه دارد:

۱.

چون بررسی کند جایی را که شایسته دوستی باشد و کسانی که اهل دوستی باشند و آنان برادران درست در راه خدایند و بسیار کمند.

۲.

چون کسی را دوست دارد از دل، دریغ دارد که دوستی او را از دست بدهد و در دوستی پایدار است.

۳.

«ضنه» - با فتحه «خاء» - آن گونه که روایت شده است، به این معنا است که چون نیازی برای او رخ بدهد، دریغ دارد از کسی برای انجام آن خواهشی کند و آن را آشکار سازد.

خُلقی هموار دارد که سختی و زبری ندارد و نرمش جانب او برای این است که خوش‌پذیر و اندک‌خلاف و کم‌نفرت است و سر بزرگی ندارد، و سختی او در طاعت خدا و انجام فرمان‌های او است، از دلیری و غیرت در دین، یا سختی ایمان و باور او است که در پیشامدها لرزان و پریشان نمی گردد.

**[ترجمه]

«۳۸»

الْمَجَازَاتُ النَّبَوِيَّهُ، قَوْلُهُ علیه السلام مِنْ جُمْلَهِ كَلَامٍ: الْعِلْمُ خَلِيلُ الْمُؤْمِنِ وَ الْحِلْمُ وَزِيرُهُ وَ الْعَقْلُ دَلِيلُهُ وَ الْعَمَلُ قَيِّمُهُ وَ اللِّينُ أَخُوهُ وَ الرِّفْقُ وَالِدُهُ وَ الصَّبْرُ أَمِيرُ جُنُودِهِ (۱).

الشِّهَابُ، عَنْهُ صلى الله علیه و آله: مِثْلَهُ إِلَّا أَنَّ فِيهِ وَ الْعَمَلُ قَائِدُهُ وَ الْبِرُّ أَخُوهُ.

قال السيد رضى الله عنه هذه الألفاظ كلها مستعاره منها فالمراد بقوله عليه السلام العلم خليل المؤمن أنه يأنس به من الوحشه كما يسكن الحميم إلى حميمه و المراد بقوله عليه السلام و الحلم وزيره أنه يقوى به على الأمور و يوازره على كظم المكروه و المراد بقوله عليه السلام و العقل دليله أنه بالعقل يهتدى فى ظلم المشكلات و ينجو من مضايق الغمرات فهو كالدليل الذى يرشد فى المضال و يجنب عن المزال.

ص: ۳۰۶

۱- ۱. المجازات النبويّه ص ۱۲۳.

و المراد بقوله علیه السلام و العمل قیمه أن العمل یثقف میله و یقوم زلله و یسد خلله فهو کالقیم الذی یأتی بمصالح ما یقوم علیه و مراشد ما یوکل إلیه و المراد بقوله علیه السلام و اللین أخوه أن اللین یفیده مواخاه الإخوان و مخالصتهم و یحفظ علیه صفاءهم و مودتهم فجعله علیه السلام أخاه من حیث کان سببا لاجتلاب الإخوان إلیه و حفظ المودات علیه.

و المراد بقوله علیه السلام و الرفق والده کالمراد بقوله و اللین أخوه لأن الرفق یقبل إلیه بالقلوب و یظأر علیه کوامن الصدور فیصیر کل أحد فی الحنو علیه و المیل إلیه کالوالد الرءوف و الحدب العطوف (۱).

و المراد بقوله علیه السلام و الصبر أمیر جنوده أن الصبر ملاک أمره و شداد أزره و به یبلغ الآداب و یدرک المحاب فهو کأمیر جنده الذی یقوی به علی أعدائه و یصل به إلی أغراضه و طلباته و قد یجوز أن یکون المراد أن الصبر رأس خلاله و رئیس خصاله فهو متقدم علیها و کالأمیر لسائرها کما أن الأمیر متقدم علی رعیته و سائس علی من فی طبقته.

**[ترجمه]المجازات النبویه: پیغمبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «دانش، دوست مومن است، بردباری وزیر او است، خرد رهنما، و کردار سر کار و برپادار او است، نرمش برادر او، و سازش پدرش، و شکیبایی، فرمانده لشکرش.» - . المجازات النبویه : ۱۲۳ -

در الشهاب نیز، از قول پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله، حدیثی مانند این آمده، با این تفاوت که در آن آمده است: «و کردار پیشوای او است و نیکی برادرش.»

سید رضی گفته: همه این واژه ها استعاره است و مقصود از اینکه فرموده: دانش دوست مومن است، این است که همدم او است در تنهایی، مانند همدمی دو یار و دوستدار با هم. «بردباری وزیر او است»: چون در هر کار به او نیرو می‌دهد و در برخورد با بدی‌ها به او کمک می‌دهد. «خرد رهنمای او است»: چون با آن در تاریکی مشکلات راه می‌جوید و رها می‌شود از تنگنای گرفتاری‌ها به مانند رهنما در جاهای گم گاه؛ و اینکه فرموده: «کار سرپرست او است» برای این است که کار خواهش، او را می‌پرورد و لغزش او را به راستی می‌کشاند و نیاز او را برمی‌آورد به مانند سرپرست کودک یا دیوانه در زندگی او تا برایش مصلحت‌اندیشی کند و کارهایش را که به او واگذار است، به درستی انجام دهد.

«نرمش برادر او است»: چون مانند برادران برایش سودمند است و صفا و مودت برایش به بار می‌آورد، و برادرانی برای او فراهم می‌سازد، و از دوستی‌ها

پاسبانی می‌کند، و به همین معنا، سازش پدر او است، زیرا سازش دلربای دیگران است و دل را از غبار کینه می‌شوید، و هر کس گرد او می‌آید و دوستی او می‌جوید، و به او می‌پوید چون پدر مهربان و دلسوز فرزندان.

«شکیبایی فرمانده لشکر او است»: چراکه او را بر پا می‌دارد و پشت او را محکم می‌کند، و او را به آداب می‌رساند به هر چه می‌خواهد، مانند فرمانده خوب لشکریان که دشمن را نابود و دلخواه را موجود می‌کند، و چه بسا مقصود این است که شکیبایی خود سر همه اوصاف نیک او است و سرور خصال شایسته وی، و بر آنها پیشتاز است، و فرمانده همه آنها است، همان گونه که فرمانده، پیشتاز بر زیردستان خود است، و سیاستمدارِ هر کس که در پیرامون او است.

**[ترجمه]

«۳۹»

الشِّهَابُ، قَالَ صلى الله علیه و آله: الْمُؤْمِنُ یَسِیرُ الْمَئُونَهِ.

الضوء، ضوء الشهاب هذا إخبار معناه الأمر أمر رسول الله صلی الله علیه و آله المؤمن أن یکون یسیر المئونه قانعا بالموجود صابرا عن المفقود شاکرا ذاکرا لا طامح البصر إلی زبرج الدنیا و لا جشعا تواقا إلی العلیا منکسر القلب ذلیل النفس للرب تکفیه الکسره و ترویه الشربه و یواریه الجرد و یلفحه الحر و ینفحه البرد کما وصفه أمیر المؤمنین علیه السلام هُوَ مِنْ نَفْسِهِ فِی تَعَبٍ وَ النَّاسُ مِنْهُ فِی رَاحَهٍ و فائده الحدیث الحث علی التخفف من الدنیا و الابتذال فیها و راویه أبو هریره.

**[ترجمه]شهاب: پیامبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «مومن کم‌هزینه است.»

الضوء: این گزارشی است که فرمان می‌آورد. رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله مومن را فرموده تا کم‌هزینه باشد در زندگی و قناعت‌پیشه. از آنچه ندارد شکیبا باشد و شاکر و ذاکر. دیده ندوزد به زیور این جهان، و شیفته نباشد به والایی سروران. دل شکسته و خودخوار باشد در برابر پروردگار. پاره‌نانی او را بس و جرعه آبی او را سیراب سازد. کهنه‌جامه ای او را می‌پوشاند، گرما می‌سوزاند، و سرما به او می‌دمد؛ چنانچه امیر مومنان او را ستوده، او خود رنج باشد و مردم از او در آسایش.

سود این حدیث، تشویق به سبکباری در این جهان و کم گرفتن آن است و راویش ابوهریره است .

**[ترجمه]

أقول

الجرد بالفتح الخلق البالی و لفح النار بحرها أحرقت و نفحت الریح هبت.

**[ترجمه]«جرد» با فتحه: کهنه و پوسیده. «لفح النار بحّرها»: سوزاند. «نفخت الریح»: باد وزید.

**[ترجمه]

«۴۰»

الشِّهَابُ، قَالَ صلى الله علیه و آله: الْمُؤْمِنُ کَیِّسٌ فَطِنٌ حَذِرٌ.

ص: ۳۰۷

۱- ۱. الحدب ککتف: العطوف، فذکر العطوف بعده تأکید.

**[ترجمه]شهاب: پیامبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «مومن زیرک، هوشمند و پُرحذر است.»

**[ترجمه]

الضوء،

ضوء الشهاب الکیاسه ضد الحمق و الکیس الظریف یقال هو کیس مکیس و ینسب إلی أمیر المؤمنین علیه السلام أنه قال

أ ما ترانی کیسا مکیسا**بنیت بعد نافع مخیسا(1).

و مخیس اسم سجن بناه أمیر المؤمنین علیه السلام بالعراق و کان بنی قبله نافعا و حرقه لصوص حبسوا فیه و کان مبنیا من القصب فبنی مخیسا بالجص و الآجر و یقال مخیس أی ذلیل و مخیس أی موضع التذلیل و قد کاس الغلام یکیس کیسا و کیاسه و تکیس تظرف و کایسته فکسته أی غلبته.

و الفطنه کالفهم و رجل فطن و قد فطن فطنه و فطانه و فطانیه و الحذر احتراز عن مخیف یقال حذر حذرا و حذرته و حذار أی احذر و الحذر التحرز مثل الحذر و رجل حذر و حذر أی متیقظ متحرز و الجمع حذرین و حذاری.

و هذا الحدیث أیضا ظاهره إخبار و معناه أمر یأمر رسول الله صلی الله علیه و آله الرجل المؤمن أن یکون کیسا ظریفا ضابطا أمر دینه و دنیاه فطنا غیر غافل عما سیدهمه متحرزا غایه التحرز.

و قال الحسن المؤمن فطن هدم دنیاه و بنی بها آخرته و لم یهدم آخرته و یبنی بها دنیاه.

و قال علی بن بکار ذهب الأخیار فلم یبق إلا من یؤثر الدرهمین علی دینه.

و قال یحیی بن معاذ الدرهم عقرب فإن لم تحسن رقیتها فلا تأخذه فإنها إن لذعتک قتلتک بسمها قیل و ما رقیتها قال أخذها من حلها و وضعها فی حلها.

۱- ۱. ذکره الجوهریّ: ۹۲۳ و ۹۶۹، و نسبه الی الراجز، و ذکره الفیروزآبادی ج ۲ ص ۲۱۳، قال: المخیس- کمعظم و محدث- السجن، و سجن بناه علی رضی اللّه تعالی عنه و کان أولا جعله من قصب و سماه نافعا فنقبه اللصوص فقال: أ ما ترانی کیسا مکیسا**بنیت بعد نافع مخیسا بابا حصینا و أمینا کیسا.

و إنما شرط صلى الله عليه و آله هذه الخلال للمؤمن لأن فيها جوامع الخير يكون كيسا نظارا فى الدلائل الموصله إلى العلم فطنا فهما عالما بما يأتى و يذر حذرا متحرزا مع ذلك كله لأن المؤمن منزله بين الخوف و الرجاء.

و فائده الحديث الحث على التنبه و التقيظ و قله الركون إلى الدنيا الخداعه المكاره و راوى الحديث أنس بن مالك.

**[ترجمه]زیرکی ضد کم‌خردی است، و زیرک ریزبین است. گفته می شود: «هو کيّس مکيّس» (او زیرک است) و به امیرالمومنین علیه‌السلام منتسب است که فرموده: «آیا نمی‌بینی زیرکی پرورده ام، از پس، نافع مخیس آورده ام.»

«مخیس»: نام زندانی بود که علی علیه‌السلام در عراق ساخت. پیش از آن، زندانی به نام نافع، از نی ساخته بود که دزدان زندانی آن را سوزاندند و از آن پس، مخیس را با گچ و آجر ساخت که به معنی جایگاه خواری است. «و قد کاس الغلام یکیس کیساً و کیاسه»؛ «تکيّس»: ریزبین شد. «کایسته فکسته»: بر او چیره شدم.

«فطنه»: به معنی فهم است. «حذر»: دوری کردن از ترساننده. و گفته می شود: «حذر حذراً و حذرته»، و «حذار»: یعنی بترس. «حذر» دوری کردن است، مانند «حذر»؛ و «رجل حذر و حذُر» یعنی بیدار، و جمع آن «حذرین» و «حذاری» است.

این حدیث هم در ظاهر گزارش فرمانی است از رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله که: مومن باید زیرک و باریک‌بین و باانضباط باشد در کار دنیا و دین؛ هوشمند باشد و بیخبر نماند از آنچه چه بسا گرفتارش کند، و باید خود را از آن بپاید.

حسن گفته: مومن باهوش است، دنیایش را ویران کرده تا با آن آخرتش را بسازد، و آخرتش را ویران نکند تا با آن دنیای خود را بسازد.

علی بن بکار گفته: نیکان رفتند و به جا نمانده مگر کسی که دو درهم را گزیده تر می‌دارد از دین خود.

یحیی بن معاذ گفته: پول کژدم است اگر نتوانی حفظش کنی. دست به آن میاز که اگر تو را بگزد با زهرش تو را می کشد. گفتند: حفظش چیست و چگونه است؟ گفت: به دست آمدن از راه حلال و بجا صرف کردن آن .

و همانا آن حضرت این اوصاف را برای مومن شرط کرده، زیرا همه گونه خیر و خوبی در آنها است. او زیرک است و نگران در دلائلی که او را به دانش می رسانند. باهوش است و می‌فهمد آنچه آید و باشد و کند و نهد، و با این همه، از خود مواظبت می کند و دوری می کند، زیرا مومن همیشه میان بیم و امید به سر می برد.

سود این حدیث، تشویق به آگاهی و بیداری و کم تکیه کردن به دنیای فریبکار و پر نیرنگ است. راوی حدیث، انس بن مالک است.

**[ترجمه]

الشِّهَابُ، قَالَ صلى الله عليه و آله: الْمُؤْمِنُ إِلْفٌ مَأْلُوفٌ.

**[ترجمه]شهاب: پیامبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «مومن مهرآمیز و همدم است.»

**[ترجمه]

الضوء

ضوء الشهاب الإلف اجتماع مع التيام يقال ألفت بين القوم و ألفت الموضع آلفه ألفا و آلفنيه زيد فأنا آلف و آلفت الموضع أولفه إيلافا و آلفته أؤالفه مؤالفه و إلافا على أفعل و فاعل (۱)

و التأليف جمع أجزاء متفرقه على ترتيب يقدم فيه المقدم و يؤخر المؤخر و أوالف الطير التى ألفت الدور.

فيقول عليه السلام إن المؤمن ينبغى أن يكون آلفا مستأنسا بالخلق مستأنسا به غير نافر منفر و لا منفور منه يخف إلى حاجات أخيه المؤمن غير رافع نفسه عنه يغفر زلته و يقبل عثرته و لا يحسد و لا يحقد عليه موافقا غير منافق محالفا غير مخالف مناصحا غير مفاضح.

و فائده الحديث الحث على الإلف و حسن المصادقه و راوى الحديث جابر بن عبد الله رضى الله عنه.

**[ترجمه]«إلف»: اجتماعی است پیوسته و از دل. گفته می شود: «اُلفت بین القوم، و الفت الموضع و آلفه ألف و آلفنیه و زیه، فانا آلف و آلف الموضع اولفه ایلافاً و آلفته اُؤالفه موالفه و إلافاً» بر وزن أفعل و فاعل، و «تألیف» گرد آوردن تکه های پراکنده است با ترتیب، که آنچه پیش باید، پیش باشد و آنچه به دنبال، در دنبال باشد، و پرنده های خانگی را «أوالف» گویند.

آن حضرت می‌فرماید: باید مومن مهرورز و همدم مردم باشد، و با او همدم شوند. نه اهل نفرت باشد و نه نفرت‌آور. برای انجام نیازهای برادر مومنش سبک خیز باشد و خود را از او بالاتر نگیرد. از لغزش او گذشت کند و خطایش را نادیده بگیرد. بر او حسد نبرد و کینه او را به دل نگیرد. با او همآهنگ باشد. دورو نباشد. هم‌پیمان او باشد و نه مخالف او. خیرخواه و اندرز گو باشد، نه رسوا کن و عیبجو.»

سود حدیث، تشویق به همدمی و خوش‌یاری است و راوی حدیث، جابر بن عبد اللّه انصاری.

**[ترجمه]

«۴۲»

الشِّهَابُ، قَالَ صلى الله عليه و آله: الْمُؤْمِنُ مَنْ أَمِنَهُ النَّاسُ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَ أَمْوَالِهِمْ.

**[ترجمه]شـهاب: پیامبر صلّی‌اللَّه‌علیه‌وآله فرمود: «مومن آن است که مردمش بر جان‌ها و دارایی‌های خود امینش دانند و آنها را به او بسپارند.»

**[ترجمه]

الضوء

ضوء الشـهاب الأـمن طمـأنینه النفس و زوال الخوف و الأـمن و الأمـانه و الإیمان و الأمنه قریب من قریب و الله تعالی مؤمن لأنه آمن عباده من ظلمه إیاهم و رجل أمنه و أمنه(۲)

یثق بکل أحد.

ص: ۳۰۹

۱- ۱. و عباره الجوهریّ فی الصحاح: ۱۳۳۲: فصار صوره أفعل و فاعل فی الماضی واحدا.

۲- ۲. الأول بالتحریک و الثانی کهمزه.

و هـذا الحـديث أيضا ظاهره إخبار و هو فى معنى الأمر أى ينبغى أن يكون المؤمن موثوقا به مأمون الجانب نقيا من المعايب غير خائن فى نفس أو مال و لا مخفر ذمه و لا ناقض عهد و لا ناكث عقد.

و فائـده الحـديث الحث على الـديانه و الأمانه و الصـيانه و اتباع الأحسن فى المعامله و إيثار الصـدق و المجامله و راويا الحديث أنس بن مالك و فضاله بن عبيد.

**[ترجمه]«أمن» آسودگی خـاطر و نترسـیدن است و امن و امـانت و ایمـان و امنه به هم نزدیکنـد. خـدای تعالی را مومن می‌گویند چون بنده هایش را از ستم خود آسوده داشته. مرد «أَمنه و اُمنه» کسی است که به هر کس اعتماد می‌کند .

این حـدیث نیز در پدیده گزارش است و در معنای فرمان، که مومن باید خود را مورد وثوق و اعتماد سازد، و همه از جانب او در امان باشند و پاک از نکوهش ها، و در جان و مال کسی خیانت نورزد، و پیمان نگسلد و عهد و عقد خود را نشکند.

سود حدیث، تشویق به دیانت و امانت و صیانت و خودداری است و بهترین روش‌گزینی در معامله با مردم و پیش‌داشت راستی و خوشباش‌گویی. راویان حدیث انس ابن مالک و فضاله بن عبید هستند.

**[ترجمه]

«۴۳»

ین، [کتاب حسـین بن سـعید] و النوادر عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ عَمَّارِ بْنِ مَرْوَانَ وَ الْحُسَيْنِ بْنِ الْمُخْتَارِ عَنْ أَبِی بَصِيرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِيَّاكُمْ وَ مَا يُعْتَذَرُ مِنْهُ فَإِنَّ الْمُؤْمِنَ لَا يُسِی ءُ وَ لَا يَعْتَذِرُ وَ الْمُنَافِقُ يُسِی ءُ كُلَّ يَوْمٍ وَ يَعْتَذِرُ مِنْهُ (۱).

**[ترجمه]نوادر: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «بپرهیزید از آنچه پوزش در پی دارد، زیرا مومن نه بد می‌کند و نه پوزش می‌خواهد، و دورو، هر روز بد می‌کند و پوزش می‌طلبد.»

**[ترجمه]

«۴۴»

محص، [التمحيص] عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: الْمُؤْمِنُ لَا يَغْلِبُهُ فَرْجُهُ وَ لَا يَفْضَحُهُ بَطْنُهُ.

**[ترجمه]تمحیص: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «بر مومن، فرْجش چیره نمی‌شود، و شکمش او را رسوا نمی‌کند.»

**[ترجمه]

«۴۵»

محص، [التمحيص] رُوِیَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ: لَا یَکْمُلُ الْمُؤْمِنُ إِیمَانُهُ حَتَّی یَحْتَوِیَ عَلَی مِائَهٍ وَ ثَلَاثِ خِصَالٍ فِعْلٍ وَ عَمَلٍ وَ نِیَّهٍ وَ بَاطِنٍ وَ ظَاهِرٍ فَقَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام یَا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَا الْمِائَهُ وَ ثَلَاثُ خِصَالٍ فَقَالَ یَا عَلِیُّ مِنْ صِفَاتِ الْمُؤْمِنِ أَنْ یَکُونَ جَوَّالَ الْفِکْرِ جَوْهَرِیَّ الذِّکْرِ(۲)

کَثِیراً عِلْمُهُ عَظِیماً حِلْمُهُ جَمِیلَ الْمُنَازَعَهِ کَرِیمَ الْمُرَاجَعَهِ أَوْسَعَ النَّاسِ صَدْراً وَ أَذَلَّهُمْ نَفْساً

ضِحْکُهُ تَبَسُّماً وَ اجْتِمَاعُهُ تَعَلُّماً مُذَکِّرَ الْغَافِلِ مُعَلِّمَ الْجَاهِلِ لَا یُؤْذِی مَنْ یُؤْذِیهِ وَ لَا یَخُوضُ فِیمَا لَا یَعْنِیهِ وَ لَا یَشْمَتُ بِمُصِیبَهٍ وَ لَا یَذْکُرُ أَحَداً بِغِیبَهٍ بَرِیئاً مِنَ الْمُحَرَّمَاتِ وَاقِفاً عِنْدَ الشُّبُهَاتِ کَثِیرَ الْعَطَاءِ قَلِیلَ الْأَذَی عَوْناً لِلْغَرِیبِ وَ أَباً لِلْیَتِیمِ بِشْرُهُ فِی وَجْهِهِ وَ حُزْنُهُ فِی قَلْبِهِ مُتَبَشِّراً بِفَقْرِهِ أَحْلَی مِنَ الشَّهْدِ وَ أَصْلَدَ مِنَ الصَّلْدِ لَا یَکْشِفُ سِرّاً وَ لَا یَهْتِکُ سِتْراً لَطِیفَ

ص: ۳۱۰

۱- ۱. هذه المصادر کلها مخطوط.

۲- ۲. جهوری الذکر، خ ل.

الْحَرَكَاتِ حُلْوَ الْمُشَاهَدَهِ كَثِيرَ الْعِبَادَهِ حَسَنَ الْوَقَارِ لَيِّنَ الْجَانِبِ طَوِيلَ الصَّمْتِ حَلِيماً إِذَا جُهِلَ عَلَيْهِ صَبُوراً عَلَى مَنْ أَسَاءَ إِلَيْهِ يُبَجِّلُ الْكَبِيرَ وَ يَرْحَمُ الصَّغِيرَ أَمِيناً عَلَى الْأَمَانَاتِ بَعِيداً مِنَ الْخِيَانَاتِ إِلْفُهُ التُّقَى وَ حِلْفُهُ الْحَيَاءُ كَثِيرَ الْحَذَرِ قَلِيلَ الزَّلَلِ حَرَكَاتُهُ أَدَبٌ وَ كَلَامُهُ عَجَبٌ مُقِيلَ الْعَثْرَهِ وَ لَا يَتَتَبَّعُ الْعَوْرَهَ وَقُوراً صَبُوراً رَضِيّاً شَكُوراً قَلِيلَ الْكَلَامِ صَدُوقَ اللِّسَانِ بَرّاً مَصُوناً حَلِيماً رَفِيقاً عَفِيفاً شَرِيفاً لَا لَعَّانٌ وَ لَا كَذَّابٌ وَ لَا مُغْتَابٌ وَ لَا سَبَّابٌ وَ لَا حَسُودٌ وَ لَا بَخِيلٌ هَشَّاشاً بَشَّاشاً لَا حَسَّاسٌ وَ لَا جَسَّاسٌ يَطْلُبُ مِنَ الْأُمُورِ أَعْلَاهَا وَ مِنَ الْأَخْلَاقِ أَسْنَاهَا مَشْمُولًا بِحِفْظِ اللَّهِ مُؤَيَّداً بِتَوْفِيقِ اللَّهِ ذَا قُوَّهٍ فِي لِينٍ وَ عَزْمَهٍ فِي يَقِينٍ لَا يَحِيفُ عَلَى مَنْ يُبْغِضُ وَ لَا يَأْثَمُ فِيمَنْ يُحِبُّ صَبُوراً فِي الشَّدَائِدِ لَا يَجُورُ وَ لَا يَعْتَدِي وَ لَا يَأْتِي بِمَا يَشْتَهِي الْفَقْرُ شِعَارُهُ وَ الصَّبْرُ دِثَارُهُ قَلِيلَ الْمَئُونَهِ كَثِيرَ الْمَعُونَهِ كَثِيرَ الصِّيَامِ طَوِيلَ الْقِيَامِ قَلِيلَ الْمَنَامِ قَلْبُهُ تَقِيٌّ وَ عَمَلُهُ زَكِيٌّ إِذَا قَدَرَ عَفَا وَ إِذَا وَعَدَ وَفَى يَصُومُ رَغْباً وَ يُصَلِّي رَهْباً وَ يُحْسِنُ فِي عَمَلِهِ كَأَنَّهُ نَاظِرٌ إِلَيْهِ غَضَّ الطَّرْفِ سَخِيَّ الْكَفِّ لَا يَرُدُّ سَائِلًا وَ لَا يَبْخَلُ بِنَائِلٍ مُتَوَاصِلًا إِلَى الْإِخْوَانِ مُتَرَادِفاً لِلْإِحْسَانِ يَزِنُ كَلَامَهُ وَ يُخْرِسُ لِسَانَهُ لَا يَغْرَقُ فِي بُغْضِهِ وَ لَا يَهْلِكُ فِي حُبِّهِ وَ لَا يَقْبَلُ الْبَاطِلَ مِنْ صَدِيقِهِ وَ لَا يَرُدُّ الْحَقَّ عَلَى عَدُوِّهِ وَ لَا يَتَعَلَّمُ إِلَّا لِيَعْلَمَ وَ لَا يَعْلَمُ إِلَّا لِيَعْمَلَ قَلِيلًا حِقْدُهُ كَثِيراً شُكْرُهُ يَطْلُبُ النَّهَارَ مَعِيشَتَهُ وَ يَبْكِي اللَّيْلَ عَلَى خَطِيئَتِهِ إِنْ سَلَكَ مَعَ أَهْلِ الدُّنْيَا كَانَ أَكْيَسَهُمْ وَ إِنْ سَلَكَ مَعَ أَهْلِ الْآخِرَهِ كَانَ أَوْرَعَهُمْ لَا يَرْضَى فِي كَسْبِهِ بِشُبْهَهٍ وَ لَا يَعْمَلُ فِي دِينِهِ بِرُخْصَهٍ يَعْطِفُ عَلَى أَخِيهِ بِزَلَّتِهِ وَ يَرْعَى مَا مَضَى مِنْ قَدِيمِ صُحْبَتِهِ (۱).

۱- ۱. التمحیص مخطوط.

**[ترجمه]تمحیص: رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «ایمان مومن کامل نیست تا یک صد و سه خصلت را دارا نباشد، در کار و کردار و نیت و درون و بیرون.

امیر مومنان علیه‌السلام فرمود: «یا رسول اللّه، آن صد و سه چه باشند؟» فرمود: «ای علی، از اوصاف مومن است که: گَردان اندیشه باشد و گوهرین ذکر، بسیاردانش و بزرگ‌حلم، زیباکشمکش و ارجمندمراجعه، از همه مردم دریادل تر و از همه خودخوارتر، خنده اش لبخند باشد و همراهی‌اش آموزش، یادآور غافل باشد و آموزنده نادان، نیازارد آن کسی را که می... آزاردش، داخل نمی‌شود در آنچه که به کار نمی‌آیدش.

سرزنش نکند آسیب دیده را، پشت سر کسی بد نمی‌گوید، بیزار است از حرام ها، خوددار است از هر شبهه ناک، بسیاربخشش است و کم‌آزار، یار غریبان است و پدر یتیمان، خرم‌چهره و گرفته‌دل، به نداری خود خوشدل، شیرینتر از انگبین و سخت تر از خاره سنگین.

رازی فاش نمی‌کند و پرده ای را نمی‌درد، حرکاتش مهرآمیز است و دیدارش شیرین، خوش‌وقار و نرمش دار و درازخموش، بردبار است در برابر نادانی دیگران، شکیبا بر آن کسی که بد می‌کند به او، سالخورده را گرامی می‌دارد و خردسال را می... نوازد.

بر سپرده ها امین است و از خیانت‌ها به دور، همدمش تقوی است و هم قسمش حیا، بسیار حذر می‌کند و کم لغزش می‌یابد، حرکاتش با ادب است و سخنش مورد پسند و شگفت آور، گذرنده از لغزش دیگران است و کنکاش در عورت کسان نمی... کند، بسیار باوقار، فراوان شکیبا، خشنود، بسیار شکرگزار، کم حرف، راست گو، نیکی‌کن، آبرومند، بردبار، رفیق، پارسا، شریف، نه لعنت‌گو، نه دروغگو، نه غیبت‌کن و نه دشنام‌گو، نه بخیل، خوش است و خرم، نه فضول است و نه جاسوس.

از هرچه برترش را می‌جوید و از اخلاق بالاترین را، در حمایت خدا است و کمک گیر از توفیق او، در نرمش نیرومند است و در یقین با تصمیم ، ستم روا نمی دارد به آن کس که او را دشمن می‌دارد، گناه نمی‌ورزد برای آن کس که دوستش دارد، در برابر سختی‌ها پُرشکیب است، نه جور می‌کند و نه تجاوز، نه به دنبال دلخواه، فقر شعارش او است، و شکیبایی تن‌پوشش، کم... هزینه است و بسیار کمک رسان، روزه اش بسیار است و شب زنده داری‌اش دراز و خوابش کم.

دلش پاک، و دانشش تابناک؛ چون دست یافت می‌گذرد، و چون وعده می دهد می‌پاید، روزه دارد به دلخواه، و نماز می... خواند از ترس خدا، چنان نیکو کار می‌کند که گویا خدایش بینا است، دیده‌فرود و سخاوتمند و دست‌ودل‌باز، خواهش کننده را رد نمی‌کند و از بخشش دریغ ندارد، پیوسته با برادران است و پیاپی احسان می‌کند، سخنش را می‌سنجد و زبانش را می... بندد، در خشم فرو نمی‌رود، و در دوستی نابود نمی‌گردد، باطل را از یار خود نمی‌پذیرد، و حق را از دشمنش رد نمی کند، نمی‌آموزد جز برای اینکه بداند، و یاد نمی‌گیرد جز برای اینکه به کار بندد.

کینه اش اندک، شُکرش بسیار، در روز روزی و زندگی می‌جوید و شب بر گناه خود می گرید، اگر با دنیاداران راه برود از همه زیرک‌تر است و اگر با آخرت طلبان، از همه پارساتر، در کسب، روزی شبهه ناک نمی‌پسندد، در دینش به دنبال رخصت

نمی‌رود، در لغزش برادرش به او مهربانی می‌کند، و صحبت خوش گذشته با او را فرا یاد می‌آورد.»

**[ترجمه]

بیان

جوال الفکر أی فکره فی الحرکه دائما جهوری الذکر فی القاموس کلام جهوری أی عال أی یعلن ذکر الله أو ذکره عال فی الناس و فی بعض النسخ جوهری و کأنه کنایه عن خلوص ذکره و نفاسته و الظاهر أنه تصحیف.

و فی القاموس الصلد و یکسر الصلب الأملس و صلدت الأرض صلبت و التبجیل التعظیم و الإلف بالکسر من تألفه و یألفک و الحلف بالکسر الصدیق یحلف لصاحبه أن لا یغدر به مصونا أی عرضه أو عن الخطاء.

و فی القاموس الحس الحیله(۱)

و القتل و الاستئصال و بالکسر الصوت و الحاسوس الجاسوس و حسست به بالکسر أیقنت و أحسست ظننت و وجدت و أبصرت و التحسس الاستماع لحدیث القوم و طلب خبرهم فی الخیر.

و قال (۲)

الجس تفحص الأخبار کالتجسس و منه الجاسوس و لا تجسسوا أی خذوا ما ظهر و دعوا ما ستر الله عز و جل أو لا تفحصوا عن بواطن الأمور أو لا تبحثوا عن العورات انتهی.

ص: ۳۱۲

۱- ۱. قال فی القاموس ج ۲ ص ۲۰۶ ط مصر: الحس: الجلبه، و قال المحشی فی هامشه: هکذا فی النسخ و صوابه: الجبله و هو عن ابن الاعرابی کما نقله الصاغانی و صاحب اللسان، کذا قال الشارح، و لا وجه لهذا التصویب فان المجد مطلع. و قال الشرتونی فی أقرب الموارد ج ۱ ص ۱۹۱: الحس بالفتح مصدر و- الحیله تقول: أحسست منه حسا أی حیله، و نقل فی الذیل ص ۱۳۳ عن اللسان أن الحس بمعنی الجلبه. أقول: و الظاهر أن« حیله» و« جلبه» کلیهما تصحیف و الصحیح کما صوبه ابن الاعرابی الجبله- کالابله- و هی السنه المجدبه کالحس- بالکسر- و الحسوس.

۲- ۲. القاموس ج ۲ ص ۲۰۴.

و الحاصل أن الحساس و الجساس متقاربان فی المعنی و کأن الأول إعمال الظنون فی الناس و الثانی تجسس أحوالهم و یحتمل الأول بعض المعانی المتقدمه کما لا یخفی.

مشمولا بحفظ الله من شر الشیاطین رغبا فی الثواب رهبا من العقاب کأنه ناظر إلیه أی یشاهده بعین الیقین و یحتمل إرجاع الضمیر إلی الله بقرینه المقام کقوله صلی الله علیه و آله الإحسان أن تعبد الله کأنک تراه أو المعنی کأنه جعل ناظرا علی نفسه.

یزن کلامه أی یتفکر فیه هل له قدر فی میزان الأجر و القبول فیتکلم به و إلا فیترکه لا یغرق فی بغضه من الإغراق و هو المبالغه أو کیفرح کنایه عن الهلاک فکلمه فی سببیه و العدد المذکور فی التفصیل أکثر مما ذکر أولا لتکرار بعضها معنی.

**[ترجمه]«گرداناندیشه»: چون پیوسته اندیشه او در جنبش است. در قاموس آمده: «جهوری الذکر» یعنی با آواز بلند ذکر خدا می‌کند. «کلام جهوری» یعنی آشکار می کند یاد خدا را، یا نامش در میان مردم بلند است. در بعضی از نسخه ها آمده: «جوهری» یعنی ذکر او پاک و باارزش است و ظاهراً تصحیف است. در قاموس آمده: «صلد»، و مکسور می شود، به معنای سخت و صاف؛ و «صلدت الارض» یعنی سخت شد. «تبجیل»: یعنی تنظیم، و «الف» با کسره، از «تألفه» و «یألفک»؛ و حلف با کسره درست است، یعنی به رفیقش خیانت نمی کند. خوددار است و آبرو نگهدار، و یا از خطا برکنار.

در قاموس آمده: «حَسّ» یعنی حیله و قتل و نابودسازی، و با کسره به معنی صوت است. «حاسوس» و «جاسوس» به یک معنا است. «حَسِّست به» - با کسره - یعنی یقین کردم. «احسست ظننت و وجدت و ابصرت»: گمان کردم، یافتم، بینا شدم. «تحسس»: گوش دادن به گفته مردمی و خبرگیری از آنان در مورد خوب، و می گوید: «جسّ» یعنی تفحص از اخبار، به مانند تجسّس، و از همین ریشه است جاسوس. «و لا تجسسوا»: یعنی آنچه عیان است بگیرید و آنچه را که نهان است از طرف خدای عزوجل، وانهید؛ یا اینکه از درون کارها به کاوش نپردازید، یا عورت‌ها را بررسی نکنید.

و خلاصه، «حساس» و «جساس» در معنی به هم نزدیکند. گویا واژه نخست، گمانه‌زنی در باره مردم است و دومی، بازرسی از احوال آنان، و چه‌بسا اولی به معنای حیله گری یا کشتار و یا ریشه کنی مردم باشد.

«در حفظ خدا است»: از شر شیاطین. «رغبت»: در ثواب است. «ترس»: از کیفر و عذاب. «گویا به آن نگران است»: به چشم دل و از روی یقین، یا اینکه به خدا نگران است، چون قول پیغمبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله که فرموده: «احسان این است که خدا را بپرستی، به گونه‌ای که گویا او را می‌نگری؛ یا مقصود این است که گویا او را ناظر و دیده‌بان خود کرده است .

«سنجش سخن»: این است که در آن اندیشد: آیا در ترازوی ثواب و پذیرش ارزشی دارد یا نه؟ اگر دارد بگوید و اگر نه، نگوید. «و اندر خشم نشود»: یعنی با آن نابود نگردد. «لا یغرق» از اغراق به معنای مبالغه‌گویی است، مانند «یفرح» است و کنایه از هلاک و نابودی. شماره ای که در تفصیل آمده، بیش از آن است که در آغاز شماره داده، چون از نظر معنا دوباره‌گویی دارد.

**[ترجمه]

«۴۶»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِيِّ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِحَارِثِ بْنِ مَالِكٍ كَيْفَ أَصْبَحْتَ فَقَالَ أَصْبَحْتُ وَ اللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِكُلِّ مُؤْمِنٍ حَقِيقَةٌ فَمَا حَقِيقَةُ إِيمَانِكَ قَالَ أَسْهَرْتُ لَيْلِي وَ أَنْفَقْتُ مَالِي وَ عَزَفْتُ عَنِ الدُّنْيَا وَ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى عَرْشِ رَبِّي جَلَّ جَلَالُهُ وَ قَدْ أُبْرِزَ لِلْحِسَابِ وَ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى أَهْلِ الْجَنَّةِ فِي الْجَنَّةِ يَتَزَاوَرُونَ وَ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى أَهْلِ النَّارِ فِي النَّارِ يَتَعَاوَوْنَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله هَذَا عَبْدٌ قَدْ نَوَّرَ اللَّهُ قَلْبَهُ قَدْ أَبْصَرْتَ فَالْزَمْ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ ادْعُ لِي بِالشَّهَادَةِ فَدَعَا لَهُ فَاسْتُشْهِدَ يَوْمَ الثَّامِنِ.

**[ترجمه]نوادر راوندی: رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله به حارث بن مالك فرمود: «چگونه صبح كردی؟» پاسخ داد: «به خدا یا رسول‌اللّه، صبح كردم از مومنان.» رسول خدا صلّی اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «هر مومنی حقیقتی دارد، حقیقت ایمان تو چیست؟» گفت: «شبم را بیدار ماندم، مالم را در راه خدا انفاق كردم و از دنیا گذشتم، و گویا به عرش پروردگارم می‌نگرم - جل‌جلاله - كه برای حساب بیرون آورده شده، و گویا می‌نگرم به بهشتیان كه در بهشت با هم دیدار می‌كنند، و می‌نگرم به دوزخیان كه در دوزخ با هم بانگ سگانه می‌كنند.»

رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «این بنده ای است كه خدا دلش را روشن كرده، بینا شدی، برجا باش.» گفت: «یا رسول اللّه، دعا كن تا شهید شوم.» برای او دعا كرد و در هشتمین روز شهید شد.»

**[ترجمه]

«۴۷»

ما، [الأمالی للشیخ الطوسی] جَمَاعَةٌ عَنْ أَبِي الْمُفَضَّلِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عُبَيْدٍ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الثَّالِثِ علیه السلام قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلاملیه السلام: الْمُؤْمِنُ لَا يَحِيفُ عَلَى مَنْ يُبْغِضُ وَ لَا يَأْثَمُ فِيمَنْ يُحِبُّ وَ إِنْ بُغِيَ عَلَيْهِ صَبَرَ حَتَّى يَكُونَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ هُوَ الْمُنْتَصِرَ لَهُ (۱).

ص: ۳۱۳

۱- ۱. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۱۹۳.

**[ترجمه]امالی طوسی: امیر مومنان علیه‌السلام فرمود: «مومن ستم نمی‌کند به کسی که او را دشمن می‌دارد، و گنهکار نمی‌شود برای کسی که او را دوست می‌دارد، و اگر به او تجاوزی شد، شکیبایی می‌ورزد تا خدای عزوجل برای او کین‌خواهی کند.» - . امالی طوسی ۲ : ۱۹۳ -

**[ترجمه]

«۴۸»

دَعَوَاتُ الرَّاوَنْدِيِّ، قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: الْمُؤْمِنُ صَبُورٌ فِی الشَّدَائِدِ وَقُورٌ فِی الزَّلَازِلِ قَنُوعٌ بِمَا أُوتِیَ لَا یَعْظُمُ عَلَیْهِ الْمَصَائِبُ وَ لَا یَحِیفُ عَلَی مُبْغِضٍ وَ لَا یَأْثَمُ فِی مُحِبٍّ النَّاسُ مِنْهُ فِی رَاحَهٍ وَ النَّفْسُ مِنْهُ فِی شِدَّهٍ.

**[ترجمه]دعوات راوندی: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «مومن شکیبا است در سختی‌ها، سنگین و باوقار است در لرزش‌ها، قانع است به آنچه داده شده، مصائب به چشم او بزرگ نمی‌آیند، بر هیچ دشمنی ستم نمی‌کند، در باره دوستی گنهکار نمی‌شود، مردم از او در آسایشند، و خودش از خود در سختی است.»

**[ترجمه]

«۴۹»

نهج، [نهج البلاغه] قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلامليه السلام: کَانَ لِی فِیمَا مَضَی أَخٌ فِی اللَّهِ وَ کَانَ یُعْظِمُهُ فِی عَیْنِی صِغَرُ الدُّنْیَا فِی عَیْنِهِ وَ کَانَ خَارِجاً مِنْ سُلْطَانِ بَطْنِهِ فَلَا یَشْتَهِی مَا لَا یَجِدُ وَ لَا یُکْثِرُ إِذَا وَجَدَ وَ کَانَ أَکْثَرَ دَهْرِهِ صَامِتاً فَإِنْ قَالَ بَذَّ الْقَائِلِینَ وَ نَقَعَ غَلِیلَ السَّائِلِینَ وَ کَانَ ضَعِیفاً مُسْتَضْعَفاً فَإِذَا جَاءَ الْجِدُّ فَهُوَ لَیْثُ غَادٍ(۱) وَ صِلُّ وَادٍ لَا یُدْلِی بِحُجَّهٍ حَتَّی یَأْتِیَ قَاضِیاً وَ کَانَ لَا یَلُومُ أَحَداً عَلَی مَا لَا یَجِدُ الْعُذْرَ فِی مِثْلِهِ حَتَّی یَسْمَعَ اعْتِذَارَهُ وَ کَانَ لَا یَشْکُو وَجَعاً إِلَّا عِنْدَ بُرْئِهِ وَ کَانَ یَقُولُ مَا یَفْعَلُ وَ لَا یَقُولُ مَا لَا یَفْعَلُ وَ کَانَ إِنْ غُلِبَ عَلَی الْکَلَامِ لَمْ یُغْلَبْ عَلَی السُّکُوتِ وَ کَانَ عَلَی مَا یَسْمَعُ (۲) أَحْرَصَ مِنْهُ عَلَی أَنْ یَتَکَلَّمَ وَ کَانَ إِذَا بَدَهَهُ أَمْرَانِ نَظَرَ أَیُّهُمَا أَقْرَبُ إِلَی الْهَوَی فَخَالَفَهُ فَعَلَیْکُمْ بِهَذِهِ الْخَلَائِقِ فَالْزَمُوهَا وَ تَنَافَسُوا فِیهَا فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِیعُوهَا فَاعْلَمُوا أَنَّ أَخْذَ الْقَلِیلِ خَیْرٌ مِنْ تَرْکِ الْکَثِیرِ(۳).

وَ قَالَ علیه السلام: لَا یُصَدَّقُ ۹ إِیمَانُ عَبْدٍ حَتَّی یَکُونَ بِمَا فِی یَدِ اللَّهِ سُبْحَانَهُ أَوْثَقَ مِنْهُ بِمَا فِی یَدِهِ (۴).

وَ قَالَ علیه السلام: عَلَامَهُ الْإِیمَانِ أَنْ تُؤْثِرَ الصِّدْقَ حَیْثُ یَضُرُّکَ عَلَی الْکَذِبِ حَیْثُ یَنْفَعُکَ وَ أَنْ لَا یَکُونَ فِی حَدِیثِکَ فَضْلٌ عَنْ عِلْمِکَ وَ أَنْ تَتَّقِیَ اللَّهَ فِی حَدِیثِ غَیْرِکَ (۵).

۱- ۱. لیث غاب خ ل.

٢- ٢. على أن يسمع خ ل.

٣- ٣. نهج البلاغه ج ٢ ص ٢١۴ تحت الرقم ٢٨٩ من الحكم.

۴- ۴. نهج البلاغه ج ٢ ص ٢١٩، تحت الرقم ٣١٠ من الحكم.

۵- ۵. نهج البلاغه ج ٢ ص ٢۵١، تحت الرقم ۴۵٨ من الحكم.

**[ترجمه]نهج البلاغه: امیر مومنان علیه‌السلام فرمود: «در زمانی که گذشت، برادری داشتم در راه خدا و او را در نظرم بزرگ می کرد خُردی دنیا در چشم او؛ و زیر فرمان شکمش نبود؛ آنچه نیافتی نخواستی، و از آنچه یافتی پُر نخوردی؛ بیشتر روزگارش خاموش بود، و اگر سخن می گفتی، گوینده ها را سرآمد بودی؛ و تشنگی پرسنده ها را فرو نشاندی، و ناتوانی بود که ناتوان شمرده می‌شد؛ و چون روز کوشش می‌رسید، چون شیر بیشه بود و چون مار گزنده بیابان.

حجتی به میان نمی آورد تا داوری باشد؛ سرزنش کسی را نمی کرد در آنچه عذرپسند بود تا عذر او را بشنود؛ از دردی شکوه نمی‌کرد جز پس از بهبودیش؛ و همیشه آنچه را می کرد به زبان می آورد؛ و نمی گفت آنچه نمی‌کرد؛ و اگر در گفتار شکست می‌خورد، در خاموشی از همه پیش بود و بی شکست؛ و پیوسته برای شنیدن حریص تر بود تا برای گفتن؛ و همیشه چون در برابر دو پیشامد قرار می گرفت، نگاه می کرد، هر کدام هوسناک‌تر بود با آن مخالفت می‌ورزید.

بر شما باد [پیروی] از این اخلاق، به آن بچسبید و در آنها با هم رقابت کنید؛ و اگر نتوانید به آنها دست یابید، بدانید که برگرفتن اندک بهتر است از ترک بسیار.»

و فرمود: «ایمان بنده ای باور نشود تا به آنچه در دست خدا است اعتمادش بیشتر باشد از آنچه خود دارد.»

و فرمود: «نشانه ایمان این است که راستی با زیان را برگزینی بر دروغ سودبخش، و اینکه نباشد در بازگویی تو، فزونی بر آنچه دانی، و اینکه از خدا بترسی در بازگویی از دیگری.» - . نهج البلاغه : حکمت ۲۸۹ -

**[ترجمه]

«۵۰»

نهج، [نهج البلاغه] رُوِیَ: أَنَّ صَاحِباً لِأَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام (۱) یُقَالُ لَهُ هَمَّامٌ کَانَ رَجُلًا عَابِداً فَقَالَ لَهُ یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ صِفْ لِیَ الْمُتَّقِینَ حَتَّی کَأَنِّی أَنْظُرُ إِلَیْهِمْ فَتَثَاقَلَ عَنْ جَوَابِهِ ثُمَّ قَالَ علیه السلام یَا هَمَّامُ اتَّقِ اللَّهَ وَ أَحْسِنْ فَإِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِینَ اتَّقَوْا وَ الَّذِینَ هُمْ مُحْسِنُونَ فَلَمْ یَقْنَعْ هَمَّامٌ بِذَلِکَ الْقَوْلِ حَتَّی عَزَمَ عَلَیْهِ قَالَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَی عَلَیْهِ وَ صَلَّی عَلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ خَلَقَ الْخَلْقَ حِینَ خَلَقَهُمْ غَنِیّاً عَنْ طَاعَتِهِمْ آمِناً مِنْ مَعْصِیَتِهِمْ لِأَنَّهُ لَا تَضُرُّهُ مَعْصِیَةُ مَنْ عَصَاهُ وَ لَا تَنْفَعُهُ طَاعَةُ مَنْ أَطَاعَهُ فَقَسَمَ بَیْنَهُمْ مَعَایِشَهُمْ وَ وَضَعَهُمْ مِنَ الدُّنْیَا مَوَاضِعَهُمْ فَالْمُتَّقُونَ فِیهَا هُمْ أَهْلُ الْفَضَائِلِ مَنْطِقُهُمُ الصَّوَابُ وَ مَلْبَسُهُمُ الِاقْتِصَادُ وَ مَشْیُهُمُ التَّوَاضُعُ غَضُّوا أَبْصَارَهُمْ عَمَّا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ وَ وَقَفُوا أَسْمَاعَهُمْ عَلَی الْعِلْمِ النَّافِعِ لَهُمْ نُزِّلَتْ أَنْفُسُهُمْ مِنْهُمْ فِی الْبَلَاءِ کَالَّذِی نُزِّلَتْ فِی الرَّخَاءِ لَوْ لَا الْأَجَلُ الَّذِی کَتَبَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ لَمْ تَسْتَقِرَّ أَرْوَاحُهُمْ فِی أَجْسَادِهِمْ طَرْفَةَ عَیْنٍ شَوْقاً إِلَی الثَّوَابِ وَ خَوْفاً مِنَ الْعِقَابِ عَظُمَ الْخَالِقُ فِی أَنْفُسِهِمْ فَصَغُرَ مَا دُونَهُ فِی أَعْیُنِهِمْ فَهُمْ وَ الْجَنَّةُ کَمَنْ قَدْ رَآهَا فَهُمْ فِیهَا مُنَعَّمُونَ وَ هُمْ وَ النَّارُ کَمَنْ قَدْ رَآهَا فَهُمْ فِیهَا مُعَذَّبُونَ قُلُوبُهُمْ مَحْزُونَةٌ وَ شُرُورُهُمْ مَأْمُونَةٌ أَجْسَادُهُمْ نَحِیفَةٌ وَ حَاجَاتُهُمْ خَفِیفَةٌ وَ أَنْفُسُهُمْ عَفِیفَةٌ صَبَرُوا أَیَّاماً قَصِیرَةً أَعْقَبَتْهُمْ رَاحَةً طَوِیلَةً تِجَارَةٌ مُرْبِحَةٌ یَسَّرَهَا لَهُمْ رَبُّهُمْ أَرَادَتْهُمُ الدُّنْیَا فَلَمْ یُرِیدُوهَا وَ أَسَرَتْهُمْ فَفَدَوْا أَنْفُسَهُمْ مِنْهَا أَمَّا اللَّیْلَ فَصَافُّونَ أَقْدَامَهُمْ تَالِینَ لِأَجْزَاءِ الْقُرْآنِ یُرَتِّلُونَهُ تَرْتِیلًا یُحَزِّنُونَ بِهِ أَنْفُسَهُمْ وَ یَسْتَثِیرُونَ بِهِ دَوَاءَ دَائِهِمْ فَإِذَا مَرُّوا بِآیَةٍ فِیهَا تَشْوِیقٌ رَکَنُوا إِلَیْهَا طَمَعاً وَ تَطَلَّعَتْ نُفُوسُهُمْ إِلَیْهَا شَوْقاً وَ ظَنُّوا أَنَّهَا نُصْبَ أَعْیُنِهِمْ وَ إِذَا مَرُّوا بِآیَةٍ فِیهَا تَخْوِیفٌ أَصْغَوْا إِلَیْهَا مَسَامِعَ قُلُوبِهِمْ وَ ظَنُّوا

أَنَّ زَفِيرَ جَهَنَّمَ وَ شَهِيقَهَا فِي أَصُولِ آذَانِهِمْ

ص: ۳۱۵

۱- ۱. رواه الكلينى فى الكافى ج ۲ ص ۲۲۶ باب المؤمن و علاماته و صفاته مع اختلاف.

فَهُمْ حَانُونَ عَلَى أَوْسَاطِهِمْ مُفْتَرِشُونَ لِجِبَاهِهِمْ وَ أَكُفِّهِمْ وَ رُكَبِهِمْ وَ أَطْرَافِ أَقْدَامِهِمْ يَطْلُبُونَ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى فَكَاكَ رِقَابِهِمْ وَ أَمَّا النَّهَارَ فَحُلَمَاءُ عُلَمَاءُ أَبْرَارٌ أَتْقِيَاءُ قَدْ بَرَاهُمُ الْخَوْفُ بَرْيَ الْقِدَاحِ يَنْظُرُ إِلَيْهِمُ النَّاظِرُ فَيَحْسَبُهُمْ مَرْضَى وَ مَا بِالْقَوْمِ مِنْ مَرَضٍ وَ يَقُولُ قَدْ خُولِطُوا وَ لَقَدْ خَالَطَهُمْ أَمْرٌ عَظِيمٌ لَا يَرْضَوْنَ مِنْ أَعْمَالِهِمُ الْقَلِيلَ وَ لَا يَسْتَكْثِرُونَ الْكَثِيرَ فَهُمْ لِأَنْفُسِهِمْ مُتَّهِمُونَ وَ مِنْ أَعْمَالِهِمْ مُشْفِقُونَ وَ إِذَا زُكِّيَ أَحَدٌ مِنْهُمْ خَافَ مِمَّا يُقَالُ لَهُ فَيَقُولُ أَنَا أَعْلَمُ بِنَفْسِي مِنْ غَيْرِي وَ رَبِّي أَعْلَمُ مِنِّي بِنَفْسِي اللَّهُمَّ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا يَقُولُونَ وَ اجْعَلْنِي أَفْضَلَ مِمَّا يَظُنُّونَ وَ اغْفِرْ لِي مَا لَا يَعْلَمُونَ فَمِنْ عَلَامَهِ أَحَدِهِمْ أَنَّكَ تَرَى لَهُ قُوَّةً فِي دِينٍ وَ حَزْماً فِي لِينٍ وَ إِيمَاناً فِي يَقِينٍ وَ حِرْصاً فِي عِلْمٍ وَ عِلْماً فِي حِلْمٍ وَ قَصْداً فِي غِنًى وَ خُشُوعاً فِي عِبَادَهٍ وَ تَجَمُّلًا فِي فَاقَهٍ وَ صَبْراً فِي شِدَّهٍ وَ طَلَباً فِي حَلَالٍ وَ نَشَاطاً فِي هُدًى وَ تَحَرُّجاً عَنْ طَمَعٍ يَعْمَلُ الْأَعْمَالَ الصَّالِحَهَ وَ هُوَ عَلَى وَجَلٍ يُمْسِي وَ هَمُّهُ الشُّكْرُ وَ يُصْبِحُ وَ هَمُّهُ الذِّكْرُ يَبِيتُ حَذِراً وَ يُصْبِحُ فَرِحاً حَذِراً لِمَا حُذِّرَ مِنَ الْغَفْلَهِ وَ فَرِحاً بِمَا أَصَابَ مِنَ الْفَضْلِ وَ الرَّحْمَهِ إِنِ اسْتَصْعَبَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ فِيمَا تَكْرَهُ لَمْ يُعْطِهَا سُؤْلَهَا فِيمَا تُحِبُّ قُرَّهُ عَيْنِهِ فِيمَا لَا يَزُولُ وَ زَهَادَتُهُ فِيمَا لَا يَبْقَى يَمْزُجُ الْحِلْمَ بِالْعِلْمِ وَ الْقَوْلَ بِالْعَمَلِ تَرَاهُ قَرِيباً أَمَلُهُ قَلِيلًا زَلَلُهُ خَاشِعاً قَلْبُهُ قَانِعَهً نَفْسُهُ مَنْزُوراً أَكْلُهُ سَهْلًا أَمْرُهُ حَرِيزاً دِينُهُ مَيِّتَهً شَهْوَتُهُ مَكْظُوماً غَيْظُهُ الْخَيْرُ مِنْهُ مَأْمُولٌ وَ الشَّرُّ مِنْهُ مَأْمُونٌ إِنْ كَانَ فِي الْغَافِلِينَ كُتِبَ فِي الذَّاكِرِينَ وَ إِنْ كَانَ فِي الذَّاكِرِينَ لَمْ يُكْتَبْ مِنَ الْغَافِلِينَ يَعْفُو عَمَّنْ ظَلَمَهُ وَ يُعْطِي مَنْ حَرَمَهُ وَ يَصِلُ مَنْ قَطَعَهُ بَعِيداً فُحْشُهُ لَيِّناً قَوْلُهُ غَائِباً مُنْكَرُهُ حَاضِراً مَعْرُوفُهُ مُقْبِلًا خَيْرُهُ مُدْبِراً شَرُّهُ فِي الزَّلَازِلِ وَقُورٌ وَ فِي الْمَكَارِهِ صَبُورٌ وَ فِي الرَّخَاءِ شَكُورٌ لَا يَحِيفُ عَلَى مَنْ يُبْغِضُ وَ لَا يَأْثَمُ فِيمَنْ يُحِبُّ يَعْتَرِفُ بِالْحَقِّ قَبْلَ أَنْ يُشْهَدَ عَلَيْهِ لَا يُضِيعُ مَا

اسْتُحْفِظَ وَ لَا يَنْسَى مَا ذُكِّرَ وَ لَا يُنَابِزُ بِالْأَلْقَابِ وَ لَا يُضَارُّ بِالْجَارِ وَ لَا يَشْمَتُ بِالْمَصَائِبِ وَ لَا يَدْخُلُ فِی الْبَاطِلِ وَ لَا یَخْرُجُ مِنَ الْحَقِّ إِنْ صَمَتَ لَمْ يَغُمَّهُ صَمْتُهُ وَ إِنْ ضَحِكَ لَمْ يَعْلُ صَوْتُهُ وَ إِنْ بُغِيَ عَلَيْهِ صَبَرَ حَتَّى يَكُونَ اللَّهُ هُوَ الَّذِی يَنْتَقِمُ لَهُ نَفْسُهُ مِنْهُ فِی عَنَاءٍ وَ النَّاسُ مِنْهُ فِی رَاحَةٍ أَتْعَبَ نَفْسَهُ لِآخِرَتِهِ وَ أَرَاحَ النَّاسَ مِنْ نَفْسِهِ بُعْدُهُ عَمَّنْ تَبَاعَدَ عَنْهُ زُهْدٌ وَ نَزَاهَةٌ وَ دُنُوُّهُ مِمَّنْ دَنَا مِنْهُ لِينٌ وَ رَحْمَةٌ لَيْسَ تَبَاعُدُهُ بِكِبْرٍ وَ عَظَمَةٍ وَ لَا دُنُوُّهُ بِمَكْرٍ وَ خَدِيعَةٍ قَالَ فَصَعِقَ هَمَّامٌ صَعْقَةً كَانَتْ نَفْسُهُ فِيهَا فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام

أَمَا وَ اللَّهِ لَقَدْ كُنْتُ أَخَافُهَا عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ هَكَذَا تَصْنَعُ الْمَوَاعِظُ الْبَالِغَةُ بِأَهْلِهَا فَقَالَ لَهُ قَائِلٌ فَمَا بَالُكَ أَنْتَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَقَالَ علیه السلام وَيْحَكَ إِنَّ لِكُلِّ أَجَلٍ وَقْتاً لَا يَعْدُوهُ وَ سَبَباً لَا يَتَجَاوَزُهُ فَمَهْلًا لَا تَعُدْ لِمِثْلِهَا فَإِنَّمَا نَفَثَ الشَّيْطَانُ عَلَى لِسَانِكَ (۱).

**[ترجمه]روایت شده است که امیر مومنان علیه‌السلام را یاری بود به نام همام، که مردی عابد بود؛ روزی به آن حضرت گفت: «یا امیرالمومنین، پرهیزکاران را برایم وصف کن و آنها را در برابرم مجسم ساز، آن چنان که گویی به آنها می‌نگرم.» آن حضرت در پاسخش سرگرانی کرد، سپس فرمود: «ای همام، از خدا بترس و نیکی کن که خدا با آنان است که پرهیزکارند و آنان که هم آنها نیکوکارانند.» همام به این پاسخ قناعت نکرد و آن حضرت را سوگند داد. امام علیه‌السلام خدا را سپاس گفت و ستود و رحمت بر پیغمبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله خواست و آنگاه فرمود:

«اما بعد، راستش خدا - که منزه بادا - آفریده ها را آفرید و هنگام آفرینش آنها از طاعتشان بی نیاز بود و از نافرمانیشان آسوده، زیرا نافرمانی هر نافرمانی او را زیانی ندارد، و فرمانبری فرمانبرانش سودی ندهد، زندگانیشان را میان آنها پخش کرد و هر کدام را در این جهان به جای خودش که باید، نهاد.

پرهیزکاران در آن، همان اهل هر فضیلت‌اند؛ گفتارشان درست، پوشاک‌شان میانه روی، و راه رفتنشان تواضع و فروتنی است. دیده بر هم می‌نهند بر آنچه خدا بر آنها غدقن کرده، و گوش فرا می‌دارند به آنچه از دانش که برایشان سودمند است. خود را در حال بلاـ چنان می‌دارند که در هنگام خوشی و رفاه. و اگر نبود عمری برای زیست در این جهان که خدا بر آنها نوشته، جان‌هاشان یک چشم به هم‌زدن در تن‌هاشان نمی‌ماندند، از شوق به ثواب و ترس از کیفر و عقاب.

آفریدگار در دلشان بزرگوار نمود و هرچه جز او در چشمشان خرد و بی مقدار آمد. آنان با بهشت چنانند که گویا آن را دیده و در آن نعمت چشیده، و با دوزخ، چون کسی هستند که گویی آن را به چشم دیده و در آن در شکنجه‌اند. دل هاشان اندوهبار، و شرور و بدی‌هاشان برکنار است. تن‌هاشان لاغر، نیازهاشان سبک و نفوسشان پارسا است. شکیبایند و اندک... روزی، و به دنبال دارند آسایشی دراز. بازرگانی پُرسودی است که پروردگارشان برایشان فراهم کرده است. دنیا آنها را خواست و آنها او را نخواستند، آنها را دستگیر کرد و به بهای جانشان از آن آزاد شدند.

شب بر سر گام استوارند، اجزاء قرآن خوانند، و آن را شمرده و روشن ادا کنند، و با آن خود را در اندوه آخرت کشند، درمان درد خود را از آن فراهم آرند، چون به آیه ای رسند که مشوق است، برای طمع در ثواب به آن اعتماد کنند، و جانشان از شیفتگی به سوی آن سر کشد، و برآید، و پندارند که جلو چشم آنها آماده است، و چون به آیه ای رسند که در آن بیم و ترساننده است، با گوش دل آن را بشنوند و پندارند که شیهه و فریاد دوزخ در بن گوش آنها است.

کمر خم دارند و پیشانی‌ها و پشت‌ها و زانوها و سر پاها را بر خاک نهند، و از خدای تعالی آزادی خود را از دوزخ بجویند.

اما در روز، بردباراننـد، دانشـمندانند، نیکوهاننـد، پرهیزکارانند. ترس خدا چون چوبه تیر آنها را تراش داده و گوشت تنشان را آب کرده و در چشم بیننـده بیمار آینـد، و در آن مردم بیماری نیست. و بیننـده می‌گوید: آنان پریشان‌دلند، و در آنها پریشانی دل از امری است بزرگ که خدا و دیگرسـرا است. از کردار خود اندک نپسندند، و بسیار هم به چیزی نشمارند. آنان نزد خود تهمت زده انـد، و از کردار خود نگراننـد، و چون یکی از آنها را سـتایند و پاکیزه از گناه داننـد، از آنچه در باره او گفته شود، بترسـد و گویـد من خود را از دیگری بهتر شـناسم و پروردگارم به من از خود من داناتر است. پروردگارا، به آنچه گوینـد مرا مگیر، از آنچه پندارند بهترم ساز و آنچه را از کردار بدم ندانند، بیامرز.

نشـان یکی‌شـان این است که در او می‌بینی قوه در دین، حزم در نرمش، ایمان در یقین، حرص در دانش و دانش در بردباری، میـانه‌روی در توانگری، خشوع در عبـادت، جمـال‌نمـایی در نـداری، شـکیبایی در سـختی،جویایی حلال و نشاط در رهنمایی، خودداری از طمع، کارهای خوب کند و ترسان است، شام کند و همتش شکر خدا است، صبح کند و همتش ذکر است.

در حـذر کردن، شب می‌گذرانـد ، و صـبح می‌کنـد شادمان، در حـذر از آنچه بایـدش از بیخبری و شادی، به آنچه رسدش از فضل و رحمت الهی؛ اگر نفسـش سـرکش باشد در آنچه بد دارد، نیاز او در آنچه خواهد برنیارد.چشم‌روشنی او در نعمت بی پایـان است، و زهـدش در آنچه نمی‌مانـد. دانش را به بردبـاری آمیخته و گفتار را به کرداربینی. کوتاه‌آرزو است و کم‌لغزش. دلش ترسان، و نفسـش قانع است. کم خوراک و کارش آسان است. دینش محفوظ، و شـهوتش مرده است، و خشمش را فرو خورده. خیر او را آرزو دارند، و از شر او آسوده اند .

اگر میان غافلان باشد، او را از ذاکران نویسند، و اگر در ذاکران، او را از غافلان ننویسند. بگذرد از آن کسی که ستمش کند، و ببخشـد به آن که محرومش سازد، و پیوندد به آن کس که از او ببرّد. دشـنام از او دور است، و گفتارش نرم و هموار. زشتی و زشتکاری از او نهان است، و احسان و کار خوب او عیان. خیر او رو آورده و شر او پشت داده و رفته.

در لرزش‌ها باوقار است، در بدآمدها شـکیبا، در خوشی و رفاه بسیار شکرگزار. ستم نکند بر آن کسی که دشمن دارد، و گناه نکند برای آن کس که دوستش باشد.

به حق اعتراف کنـد پیش از آنکه بر او گواهی دهنـد، ضایع نکنـد آنچه را بایـد نگه‌دارد، و فراموش نکند آنچه به یادش باید. کسـی را به نام بد نخواند، و به همسایه زیان نزند، و به آسـیب‌ها که بیند سرزنش نکند. در باطل درنیاید، و از حق به در نشود. اگر خموش ماند، اندوه از خموشی ندارد، و اگر خندد، قهقهه نزند.اگر به او تجاوز شود و ستم گردد، شکیبا باشد تا خدا برای او کین کشد و انتقام جوید.

خود را در رنـج دارد و مردم از او در آسایشـند. خود را برای دیگرسـرا در رنـج افکنـد، و مردم را از خود آسوده سـازد. از هر کس دوری کند، برای زهد در دنیا و پاکی از آلودگی است، و به هر که نزدیک شود، نرمش و مهرورزی دارد. دور کردنش، از کبر و بزرگواری‌خواهی نیست و نزدیک شدنش نیرنگ و فریب نباشد.»

راوی می گوید: «همام ناله ای زد و جان داد، و امیر مومنان علیه‌السلام فرمود: «هلا به خدا، از این بود که به جان او می... ترسیدم.» سپس فرمود: «این‌چنین می‌کند پندهای رسا به پندپذیران.» یکی به آن حضرت گفت: «خودت را چه می شود ای امیر مومنان؟»

فرمود: «وای بر تو! راستش هر عمری را سر آمدنی است که از آن نگذرد، و سببی است که از آن تجاوز نکند، آرام باش و بازگو مکن مانند آن را، که همانا شیطان آن را بر زبان تو دمید.» - . نهج البلاغه ۱ : ۴۱۹ خطبه ۱۹۱ عبده، -

**[ترجمه]

تبیین

قال الکیدری الهمام البعید الهمه و کان السائل کاسمه و قال ابن أبی الحدید(۲) همام هو همام بن شریح بن یزید بن مره و کان من شیعه أمیر المؤمنین علیه السلام و أولیائه و کان ناسکا عابدا و تثاقله عن جوابه لأنه علم أن المصلحه فی تأخیر الجواب و کأنه حضر المجلس من لا یحب علیه السلام أن یجیب و هو حاضر و لعله بتثاقله علیه السلام یشتد شوق همام إلی سماع الموعظه و لعله من باب تأخیر البیان إلی وقت الحاجه لا عن وقت الحاجه.

و قال ابن میثم (۳)

تثاقله علیه السلام لخوفه علی همام کما یدل علیه قوله علیه السلام أما و الله لقد کنت أخافها علیه و أقول هذا أظهر.

اتق الله و أحسن أی لیس علیک أن تعرف صفات المتقین علی التفصیل و لعل الأصلح لک القناعه بما تعرفه مجملا من صفاتهم و مراعاه التقوی و الإحسان و کأن المراد بالتقوی الاجتناب عما نهی الله عنه و بالإحسان فعل ما أمر الله به

ص: ۳۱۷

۱- ۱. نهج البلاغه ج ۱ ص ۴۱۹ ط عبده مصر، تحت الرقم ۱۹۱ من الخطب.

۲- ۲. شرح النهج لابن أبی الحدید ط مصر ج ۲ ص ۵۴۷.

۳- ۳. شرح النهج لابن میثم ص ۳۶۴.

فالکلمه جامعه لصفات المتقین و فضائلهم.

حتی عزم علیه عزمت علی فلان أقسمت علیه و عزمت علی الأمر أی قطعت علیه و أردت فعله حتما فالضمیر فی علیه یحتمل عوده إلیه علیه السلام و إلی ما سأله من الوصف علی التفصیل و الأول أظهر و روایه الصدوق تعینه (۱).

و التعرض للغناء و الأمن (۲)

لدفع توهم أن مدح المتقین و الترغیب فی الطاعه و التخویف من المعصیه لانتفاعه سبحانه و دفع المضره عنه و لیس المعنی أن أفعال الله سبحانه لیست معلله بالأغراض کما زعمه الحکماء بل إشاره إلی ما ذکره المتکلمون من أن الغرض لا یعود إلیه سبحانه بل إلی العباد لأنه أراد أن یثیبهم فی الآخره و الثواب هو النفع المقارن للتعظیم و الإجلال و فعله لمن لا یستحق أصلا قبیح عقلا فلذا کلفهم و بعث إلیهم الرسل و وعدهم و أوعدهم و عرضهم للمثوبات الدائمه الجلیله و تفصیل ذلک فی کتب الکلام.

و المعایش بالیاء جمع معیشه و هی ما یعاش به أو فیه و ما یکون به الحیاه قال الله تعالی نَحْنُ قَسَمْنا بَیْنَهُمْ مَعِیشَتَهُمْ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا(۳) و مواضع الخلق مراتبهم قال الله تعالی وَ رَفَعْنا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجاتٍ (۴) و هی إشاره إلی الدرجات الدنیویه

کالغناء و الفقر و الصحه و المرض أو الدینیه لاختلاف استعداداتهم و قابلیاتهم فی العلم و العمل أو الأعم منهما و هو أظهر و التفریع یؤید الأخیرین.

منطقهم الصواب المنطق النطق أی لا یقولون إلا حقا و یحترزون عن الکذب و الفحش و الغیبه و سائر الأقاویل الباطله و قیل أی لا یتکلمون إلا فی مقام التکلم کذکر الله تعالی و إظهار حق و إبطال باطل و کأن الابتداء

۱- ۱. حیث قال: فقال همام: یا أمیر المؤمنین أسألک بالذی أکرمک بما خصک إلخ و الروایه فی الأمالی ص ۳۴۰ المجلس: ۸۴ کما سیأتی.
۲- ۲. یعنی فی قوله علیه السلام: خلقهم غنیا عن طاعتهم آمنا من معصیتهم إلخ.
۳- ۳. الزخرف: ۳۲.
۴- ۴. الزخرف: ۳۲.

بالمنطق لكون النفع و الضرر فى القول أكثر فى الأغلب من أعمال سائر الجوارح.

و الملبس بفتح الباء ما يلبس و الاقتصاد التوسط بين طرفى الإفراط و التفريط و المعنى أنهم لا يلبسون ما يلحقهم بدرجه المترفين و لا ما يلحقهم بأهل الخسه و الدناءه أو يصير سببا لشهرتهم بالزهد كما هو دأب المتصوفين أو المعنى أن الاقتصاد فى الأقوال و الأفعال صار شعارا لهم محيطا بهم كاللباس للإنسان كما مر.

و مشيهم التواضع أى لا يمشون مشى المختالين و المتكبرين كما قال عز و جل وَ لا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحاً(۱) الآيه أو المراد أن سيرتهم و سلوكهم بين الخلق أو فى سبيل الله بالتواضع و التذلل غضوا أبصارهم غض فلان طرفه كمد أى خفضه و كذلك غض من صوته و كل شى ء كففته فقد غضضته.

و وقفت كضربت أى دمت قائما و وقفته أنا وقفا أى فعلت به ما وقف و وقفت الرجل عن الشى ء وقفا أى منعته عنه و وقفت الدار وقفا أى حبستها فى سبيل الله و المراد الاقتصار على استماع العلم النافع و فيه إيماء إلى ذم الإصغاء إلى القصص الكاذبه بل و كثير من الصادقه كما سيأتى إن شاء الله.

و الرخاء بالفتح سعه العيش قال القطب الراوندى رحمه الله يعنى أن المتقين يتعبون أبدانهم فى الطاعات فيطيبون نفسا بتلك المشقه التى يحتملونها مثل طيب قلب الذى نزلت نفسه فى الرخاء و لا بد من تقدير مضاف لأن تشبيه الجمع بالواحد لا يصح أى كل واحد منهم إذا نزل فى البلاء يكون كالرجل الذى نزلت نفسه فى الرخاء و نحوه قوله تعالى مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ (۲) قال و يجوز أن يكون الذى بمعنى ما المصدريه كقوله تعالى وَ خُضْتُمْ كَالَّذِي خاضُوا(۳) أى نزوله فى البلاء كنزوله فى الرخاء

ص: ۳۱۹

۱- ۱. الإسراء: ۳۷.

۲- ۲. البقره: ۱۷۱.

۳- ۳. براءه: ۷۰.

و قال ابن میثم یحتمل أن یکون المراد بالذی الذین فحذف النون کما فی قوله تعالی و خُضْتُمْ کَالَّذِی خاضُوا و قال ابن أبی الحدید(۱) موضع کالذی نصب لأنه صفه مصدر محذوف و المراد کالنزول الذی و قد حذف العائد إلیه و هو الهاء فی نزلته کقولک ضربت الذی ضربت أی ضربت الذی ضربته و تقدیر الکلام نزلت أنفسهم منهم فی حال البلاء نزولا کالنزول الذی نزلته منهم فی حال الرخاء.

و قال الکیدری قدس سره نزلت أنفسهم إلخ لأنهم کسروا سوره الشهوه البهیمیه و طیبوا عن أنفسهم نفسا و وقفوا أشباحهم و أرواحهم علی مرضاه الله و حبسوها فی سبیله فلا مطمح لهم إلی ما فیه نصیب أنفسهم بل جل عنایتهم مصروفه إلی تحصیل ما خلقوا لأجله من إعداد زاد المعاد و الإقبال بکل الوجوه علی عباده رب العباد و التفاتهم إلی الأبدان یکون علی طریق الطبع کالتفات سالک البادیه للحج الحقیقی إلی رعی الجمل و علموا یقینا أن ما أصابهم من الکد فی الطریق و إن کان عظیما فإنه کلا شی ء فی جنب ما یصلون به إلیه من لقاء المحبوب و نیل المطلوب فالمحن عندهم کالملح و البلیه کالنعم.

و قوله کالذی نظیر قوله تعالی وَ خُضْتُمْ کَالَّذِی خاضُوا(۲) و بیت الحماسه عسی الأیام أن یرجعن یوما کالذی کانوا أی نزلت فی البلاء کالنزول الذی نزلت فی الرخاء انتهی.

و المراد بالبلاء المرض و الضیق و نحوهما أو الأعم من احتمال المشقه أیضا و لیس مخصوصا به و طیب قلوبهم للرضا بقضاء الله کما فی المجالس (۳) فصغر ما دونه فی أعینهم فی اختلاف التعبیر دلاله علی أن الخالق تمکن فی قلوبهم بخلاف ما دونه فلم یتجاوز أعینهم.

۱- ۱. راجع ج ۲: ص ۵۴۸- ۵۴۹. ط مصر.

۲- ۲. براءه: ۷۰.

۳- ۳. حیث قال: نزلت أنفسهم منهم فی البلاء کالتی نزلت منهم فی الرخاء، رضی منهم عن اللّه بالقضاء.

فهم و الجنه قال الراونـدى رحمه الله الواو بمعنى مع و قال ابن أبى الحديـد بنصب الجنه و قـد روى بالرفع على أنه معطوف على هم و الأول أحسن و قوله كمن قـد رآها و قوله فهم فيها منعمون إما كلاهما لقوه الإيمان و اليقين أو لشـده الخوف و الرجاء أو الرؤيه إشاره إلى قوه اليقين و التنعم و العـذاب أى شـده الرجاء و الخوف و هما أيضا من فروع اليقين و اختار الوالـد قـدس سره الأخير و قـال الكيـدرى أى حصـل لهم من العلوم اليقينيه مـا يجرى مجرى الضـروريه كمـا قـال عليه السـلام لَوْ كُشِفَ الْغِطَاءُ مَا ازْدَدْتُ يَقِيناً و روى و الجنه بالنصب فيكون الواو بمعنى مع و يكون خبر المبتدإ الكاف فى كمن رآها.

قلوبهم محزونه حزن قلوبهم للخوف من العقاب لاحتمال التقصير و عدم شرائط القبول كما قال عز و جل وَ الَّذِينَ يُؤْتُونَ ما آتَوْا وَ قُلُوبُهُمْ وَجِلَهٌ أَنَّهُمْ إِلى رَبِّهِمْ راجِعُونَ (۱) و الأمن من شـرورهم لأنهم لا يهمون بظلم أحد كما ورد فى الخبر الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَ يَدِهِ و قيل لأن أفعالهم حسنه فى الواقع و إن كانت سيئه فى الظاهر و هو بعيد.

نحيفه أى مهزوله لكثره الصيام و السهر و الرياضات أو للخوف أو لهما و خفه حاجاتهم لقله الرغبه فى الدنيا و ترك اتباع الهوى و قصر الأمل و قناعتهم بما رزقهم الله.

و العفه كف النفس عن المحرمات بل عن الشـبهات و المكروهات أيضا و جمله أعقبتهم صفه للأيام و تجاره عطف بيان للراحه أو بدل منه أو منصوب على المدح أو على الحال أو على تقدير فعل أى اتجروا تجاره.

قال الراونـدى رحمه الله نصب المصدر مع حذف فعله كثير فى الكلام و ربح الرجل فى تجارته كعلم و يسـند إلى التجاره مجازا قال تعالى فَما رَبِحَتْ تِجارَتُهُمْ (۲) و قال الأزهرى ربح الرجل فى تجارته أى صادف سوقا ذات ربح و أربحت

۱- ۱. المؤمنون: ۶۰.

۲- ۲. البقره: ۱۶.

الرجل أرباحا أعطيته ربحا فالتجاره المربحه كأنها تعطى ربحا أو هى الرابحه من أفعل بمعنى فعل.

و قال الكيدرى تجاره انتصابه على المصدر من معنى الكلام السابق لأن مضمون قوله صبروا أياما إلخ يدل على أنهم اتجروا بذلك أو يكون منصوبا بفعل مضمر يفسره ما بعده أى يسر لهم ربهم تجاره أو على المدح أو التخصيص أى أعنى تجاره أو أخص تجاره و جعلها بدلا من راحه على ما زعم صاحب المنهاج ليس بالقوى لأن التجاره المربحه ليست بنفس الراحه و إنما صبرهم المستعقب لتلك الراحه هى التجاره انتهى.

أرادتهم الدنيا أى أقبلت إليهم من الوجوه المذمومه أو مطلقا و تمكنوا من تحصيلها بكسب المال و الجاه فلم يقبلوها و لم يسعوا فى تحصيلها و قيل و يحتمل أن يراد أهل الدنيا و أسره كضربه أى شده و حبسه و الفديه زخارف الدنيا و ملاذها التى سلموها إلى الدنيا بالترک و الإعراض عنها.

**[ترجمه]کیدری گفته: همام دارای همت بلند است و این پرسنده هم چون نامش، بلندهمت بوده است.

ابن ابی الحدید گفته: همام پسر شریح بن یزید است، از شیعه علی علیه‌السلام و دوستان آن حضرت، و خداپرست و عابد بود. سر گرانی در پاسخ دادن به او، برای مصلحت در تأخیر بیان بوده تا زمان حاجت، نه از زمان حاجت. گویا در مجلس کسی حاضر بوده که امام حضور او را به هنگام جواب دوست نمی داشته است، یا شاید با سر گرانی حضرت، شوق همّام به شنیدن موعظه تشدید شده است.

ابن میثم گفته: سر گرانی در پاسخ، برای ترس بر جان همام بوده، و بر این نکته دلالت دارد قول امام علیه‌السلام: «هلا، به خدا که از آن بر وی می ترسیدم.» و من مولف می گویم: این وجه روشن تر است.

«از خدا بپرهیز و نیکی کن»: که بر تو واجب نیست اوصاف پرهیزکاران را با تفصیل بدانی و سازگار با تو، اکتفا به آن است که وصف آنها را به طور خلاصه می دانی، و تو را باید همان رعایت تقوی و احسان؛ و گویا منظورش از تقوی، اجتناب از هر چیزی است که خدا نهی کرده است؛ و احسان، انجام هرچه خدا فرموده؛ و این، سخن جامع همه فضائل پرهیزکاران و اوصاف آنها است.

«سوگند داد آن حضرت را به خودش»: تا اینکه او تصمیم گرفت اوصاف پرهیزکاران را بیان کند. ضمیر در «علیه» احتمال دارد که به امام برگردد و به وصف تفضیلی متقیان که مورد درخواست همّام بود، ولی احتمال نخست روشن تر است و روایت شیخ صدوق آن را معین می کند.

و اینکه خدا را بی نیاز از عبادت و آسوده از زیان نافرمانی وصف کرده، برای دفع این توهم است که مدح متقیان و تشویق در طاعت، و بیم دادن از گناه، به سود او باشد، یا جلوگیری از زیانش. منظور این نیست که کارهای خدا هیچ هدفی ندارند و لازمه وجود او هستند آن گونه که حکماء پنداشته اند، بلکه اشاره به سخن متکلمین است که غرض و هدف در تکلیف به خدا برنمی‌گردد بلکه به خود بندگان برمی گردد، زیرا خدا خواسته که در آخرت به آنها ثواب برساند، که سودی است به همراه بزرگداشت و احترام، و دادن آن به ناشایسته، به حکم خرد زشت است. از این رو، آنها را مکلف کرد و رسولانی برای

راهنمـایی آنها فرسـتاد و به آنها وعـده و وعیـد داد، و در معرض ثواب های پیوسـته بزرگ نهاد؛و تفصـیل این سـخن در کتب کلام است.

«معایش»: جمع معیشت، و وسائل زنـدگی یا جای زنـدگی است، و آنچه مایه زنـده بودن است، که خدای تعالی فرموده: «نَحْنُ قَسَمْنا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا»، {بخش کردیم میان آنان و زندگیشان را در دنیا.} - . زخرف / ۳۲ - و مواضع آفریده هـا، مراتب آنهـا است که خـدا فرموده در همان آیه: {و بالا بردیم درجات آنها را نسبت به یکـدیگر.} و منظور از آن، درجه هـای در دنیا است، چون توانگری و درویشـی، تنـدرستی و بیماری، یا درجه های دینی، از نظر آمادگی و پـذیرش در دانش و کردار، یا هر دو، که این روشن‌تر است و نتیجه ای که گرفته، دو وجه اخیر را تایید می‌کند.

«گفتارشان حق است»: و دروغ نمی‌گویند، یا بیجا نمی‌گویند و از دروغ، فحش، غیبت و دیگر گفته های باطل دوری می‌کنند، و هر چه می‌گوینـد، ذکر خـدا و اظهـار حق و از میـان بردن باطـل است. آغـاز به گفتار فرموده، چه‌بسا برای اینکه سود و زیان زبان بیشتر از بقیه اعضای بدن است.

«ملبس»: با فتحه، یعنی لباس‌پوشیده، و اقتصاد، حدّ میانه بین افراط و تفریط است، یعنی نه جامه خوش گذران‌ها را می‌پوشند و نه گـداها را که پستی و زبونی دارنـد؛ یا جامه شـهرت نمی‌پوشـند،ماننـد جامه مخصوص صوفیان؛ یا اینکه اقتصاد در گفتار و کردار شعار آنها شده، و چون جامه‌ای آنها را در بر گرفته.

«راه رفتن آنها تواضع است»: چون متکبران راه نمی‌رونـد و بزرگی نمی فروشـند که خدای عزوجل هم فرموده: «وَ لا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحاً»، {و راه نرو بر زمین خوش گـذرانه.} - . اسـراء / ۳۷ - یـا روش آنهـا میان مردم یا در راه خـدا با فروتنی است. «غضّوا ابصارهم»: «غضّ فلان طرفه»، مانند مدّ، یعنی چشمش را پایین انداخت؛ و همین طور: «غضّ من صوته»: صدایش را فرو انداخت؛ و هرچه را که بازداری آن را غضّ کرده ای. گوش‌های خود را واداشتند برای شنیدن دانش سودمند.

«وقفت»: - مانند ضـربت -- یعنی پیوسـته ایستادم. «وقفته انا وقفاً» یعنی «فعلت به ما وقف»، کاری با او کردم که ایستاد. «وقفت الرجـل عن الشـئ وقفـاً»: یعنی آن را در راه خـدا قرار دادم و منظور اکتفـاء به شـنیدن دانش سودمنـد است و اشـاره دارد به ذم گوش سپردن به داستان‌های دروغ، و بلکه بسیاری داستان‌های راست بی فروغ، چنانچه خواهد آمد ان‌شاءاللّه.

«و الرخـاء»: بـا فتحه، راحتی زنـدگی است. قطب راونـدی گفته: پرهیزکـاران رنـج دهنـد تن‌های خود را در طاعت و خوشـدل هسـتنند به آن رنج و مشـقت که بر خود هموار کرده‌اند، چون خوشدلی در رفاه زندگی، و هر کدام از آنها که چنین باشند؛ و لازم است که «مضافی» در «تقـدیر» گرفت، چون تشبیه جمع به واحـد صـحیح نیست، یعنی هرکدام از اینان هنگامی که در بلا باشـند،ماننـد مردی هسـتند که خود را در رخـاء قرار داده است. و نمونه آن، قول خـدای تعالی است: «مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ»، {نمونه آنان که کافرند چون کسی است که بانگ کند.} - . بقره / ۱۷۱ - :یعنی چون هر کدام از آنها است.

چه‌بسا مقصود این است که نمود آنها در بلا، چون نزول آنها است در خوشـی و رفاه، ماننـد قول خداوند: {و اندر شوید چون اندر شدن آنان.} - . توبه / ۶۹ - یعنی نزولشان در بلا چون نزول آنهاست در خوشی و رفاه. و جایز است که «الذی» به معنای

«ما» مصـدری باشـد. ابن میثم می‌گوید: احتمال است که منظور به «الذی» باشد و نون حذف شده باشد، مثل آنچه که در گفته خدای تعالی آمده ست: «و خضتم کالذی خاضوا.»»

ابن ابی الحدیـد می‌گوید: محل «کالذی»، «نصب» است، چون مصدر محذوف است و منظور مانند نزولی است که ضـمیر عائد حـذف شـده است که «هاء» در «نزلته» استماننـد گفته تو که: « «ضـربت الذی ضـربت» مانند «ضـربت الذی ضـربته»؛ و تقدیر سخن «نزلت انفسهم منهم فی حال البلاء نزولاً کانزول الذی نزاته منهم فی حال الرخاء.»

کیـدری گفته: «نزلت انفسـهم... (تـا آخر) چـون شور شـهوت حیوانی خود را در هم شکسـتند و جـان خود را به خوبی پـاکیزه کردنـد، و پیکرها و جان‌های خود را وقف رضای خـدا کردند، و در راه او واداشـتند، و نظری به بهره خود در این جهان گذرا ندارنـد، و همه توجهـات‌شـان صـرف به دست آوردن هـدف آفرینش خویش است، از آماده کردن توشه معاد، و از هر سو رو کردن به پرستش پروردگار عباد، و توجهشان به تن‌ها، تنها به طبع است.

چون توجه رهروان حـج حقیقی به شترچرانی، و دانسـتند به طور یقینی که هر رنجی در این راه بکشـند، گرچه کلان باشد، در برابر آنچه به آن می‌رسـند – از ملاقـات دوست تـا به دست آوردن خواسـته خود – نـاچیز است، و محنت نزد آنهـا چون نمک زندگی است، و بلا چون نعمت، و اینکه فرمود: (کالذی ...) مانند قول خدا است که: {اندر شوید چنانچه اندر شدند.} و چون این بیت حماسی که سروده است:

چه بسا روزها که باز گردند/ چون برگشتن روزی که بودند.

یعنی در بلا خوددارند، چون خودداری در هنگام خوشی و رفاه.

و مقصود از بلا، بیماری و سـختی وماننـد آنها است، یا هر دو، با تحمل رنج، و به همان مخصوص نیست، و خوشدلی آنها در رضا به قضای خدا است، چنانچه در مجالس آمده است، که آن را تفسیر کرده به رضای آنها به قضای خدا.

«خرد و کوچک شده جز آن در چشم‌هاشان»: از این عبارت، اختلاف در تعبیر فهمیده می‌شود که خدا بر دل آنان نشسته و جز او از دیده آنان نگذشته است.

«آنان به همراه بهشـتند»: راونـدی می‌گویـد: او به معنای «مع» است، و ابن ابی الحدیـد می‌گویـد: به نصب «جنّه» و به «رفع» هم روایت شـده، بر این پایه که عطف بر «هم» باشـد و احتمال اول بهتر است. در آن نعمت‌خواره، مانند کسـی که آن را به چشـم دیده بر اثر قوه ایمان، و یقین یا شدت خوف و رجاء، یا دیدار نشانه قوت یقین است و تنعم و عذاب به دنبال امید و بیم، که هر دو از نتائج یقین هستند، و پدرم (قده) معنی آخری را برگزیده است.

کیـدری گفته: دانش و عقایـد آنها برایشان بـدیهی شـده که امیر مومنان علیه السّـلام فرمود: «اگر پرده برگیرند مرا یقین فزوده نمی‌شـود.» و روایت شـده که «الجنه» به «نصب» است و در نـتیجه، «واو» به معنـای «مع» و خـبر مبتـداء «کـاف» در «کمن رآهـا» است.

«دل‌هاشان اندوهبارنـد»: برای ترس از عقاب، زیرا چه‌بسا تقصیرکارند و شرایط پـذیرش در کارشان نبوده که خـدای عزوجل فرموده: «وَ الَّذِينَ يُؤْتُونَ ما آتَوْا وَ قُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلى رَبِّهِمْ راجِعُونَ»، {و آنان که بدهنـد به دیگران از آنچه بـدانها دادنـد و دلشان ترسان است که به سوی پروردگارشان گردانند.} - . مؤمنون / ۶۰ - و از شرور آنان آسوده اند که قصد ستم به کسی نمی‌کنند که در خبر است: «مسلمان کسی است که مسلمانان از دست و زبانش در امانند.» و گفته اند: چون کارهاشان حسن واقعی دارند گرچه بد نمایند؛ و در این تفسیر تأمل باید که دور از ظاهر است.

«لاغرنـد»: از روزه بسیار و بی‌خوابی شب تار و ریاضت‌های ناهموار؛ یا از ترس خـدا، یا هر دو؛ سبک‌نیازنـد چون دلی به دنیا ندارند، و هوسرانی نمی‌کنند، چون آرزوهاشان کوتاه است و با آنچه خدا داده می‌سازند.

عفت، خودداری از همه حرام ها است، بلکه از هر شبهه و مکروهی. روزهـای کمی در دنیا ماندنـد که به دنبال آنها آسایش درازی به دست آوردنـد و این خود بازرگـانی سودمنـدی است که دیگران ندارنـد. خـدا در وصف منافقـان فرمود: فَما رَبِحَتْ تِجارَتُهُم»، {سود نـداشت بازرگانی آنان.} - . بقره / ۱۶ - «أعقبتهم» صـفت ایّام است و «تجاره» عطف بیان برای راحت است، یا بدل از آن، یا منصوب به مدح، یا حال، یا فعلی مقدّر است، یعنی «استجروا تجاره» .

راونـدی گویـد: «نصب» مصـدر است در حالی که فعلش محـذوف است و این اتفاق فراوان می‌افتـد؛ و رنج فی تجارت، مانند علم و ربح به تجارت، مجازاً اسناد داده می شود. و خدای متعال فرمود: «فما ربحت تجارتهم»،

ازهری می گویـد: «ربـح الرجـل فی تجارته»: یعنی مصادف شـد با بازاری سود آور؛ و «اربحت الرجل ارباحاً»: به او سود دادی، پس تجارت سودآور؛ گویا سود می دهد و یا سوددار است، از «افعل» که به معنای فعل می‌آید.

کیـدری می‌گویـد: نصب تجارت برپایه مصـدر است که از معنای کلام گذشـته برداشت می‌شود، چون مفاد این گفته: «صبروا ایّاماً» که دلالت دارد که آنان با این صبر چندروزه تجارت کرده اند؛ یا منصوب است و به فعل مقدّری که بعد از آن تفسیرش می کنـد: یعنی پروردگارشان برای آنان تجارتی فراهم کرد؛ یا بر مدح و یا تخصـیص است، یعنی «أعنی تجاره»: قصد می کنم تجارتی را؛ و یا «اخص تجاره»: ویژه می سازم تجارتی را؛ و آن را بـدل از «راحه» قرار دادن، آن گونه که صاحب منهاج می... گوید، قوی نیست، چون خود راحه سودآور نیست و تنها صبر آنان است که این راحتی پس از تجارت را به دنبال دارد.

«دنیـا خواسـتارشان شـد»: از راه‌های بـد، یا از هر راه، می‌توانسـتند مال و جاهی به دست بیاورنـد، اما آن را نپذیرفتنـد و در آن نکوشیدند؛ و گفته اند:

چه‌بسـا مقصود اهـل دنیا باشـند که به آنها رو آوردنـد و آنها پـذیراشان نشدنـد. «و أسـره» - ماننـد ضـربه - یعنی او را بست و زندانی کرد. «فدیه»: زخارف دنیا و لذت‌هایی است که ترک و اعراض از آنها را به دنیا واگذار کردند.

**[ترجمه]

أقول

و نقل الكيدرى قدس سره روايه تمثل الدنيا لأمير المؤمنين عليه السلام و إعراضه عنها كما سننقلها عنه فى باب ذم الدنيا ثم قال فهـذا معنى قوله عليه السـلام أرادتهم الـدنيا و لم يريـدوها و إذا تدبرت الخلال المذكوره فى هذه الخطبه وجدت أمير المؤمنين عليه السلام هو الموصوف بها كلها و قد أوردت هذه الأبيات و أمثالها فى أنوار العقول من أشعار وصى الرسول.

فأما أسـرها إياهم فلأن أرواح الأولياء قدسيه و مقامها فى العالم الجسد أى على خلاف مقتضى طبيعتها فهى غريبه فى هذا العالم و صـغوها بـالكليه إلى عالمهـا فهى أسـيره هنـا مـن حيـث الغربه و عـدم الملاءمه فـدائما يسـتعد و يتهيـأ للسـفر الحقيقى و يزيل المثبطات و يرفعها من البين و ذلک فداؤها.

أمـا الليل فى بعض النسـخ بالنصب على حـذف حرف الجر أى أما حالهم فى الليل فالمقصود تفصـيل حالهم فى الليل و النهار و فى بعض النسخ بالرفع فالغرض تفصيل حال ليلهم و نهارهم و الصف ترتيب الجمع على صف و صف القدمين

وضعهما فی الصلاه بحیث یتحاذی الإبهامان و یتساوی البعد بین الصدر و العقب.

و فی بعض النسخ تالون مکان تالین یرتلونه أی القرآن و روی یرتلونها فالضمیر لأجزاء القرآن وَ رَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِیلًا أی أحسن تألیفه

وَ عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام لیه السلام: أَنَّهُ حِفْظُ الْوُقُوفِ وَ أَدَاءُ الْحُرُوفِ.

و هو جامع لما یعتبره القراء.

و الحزن الهم و حزنه الأمر کنصر أی جعله حزینا و حزن کعلم أی صار حزینا و حزنه تحزینا جعل فیه حزنا و فی أکثر النسخ علی التفعیل و فی بعضها کینصرون و تحزین النفوس بآیات الوعید ظاهر و أما آیات الوعد فللخوف من الحرمان و عدم الاستعداد.

و ثار الغبار إذا سطع و هاج و ثار القطا إذا نهضت من موضعها و أثار الغبار و استثاره هیجه و لعل المراد بالدواء العلم و بالداء الجهل و استثاره العلم بالتدبر و التذکر قال فی النهایه فی الحدیث أثیروا القرآن فإن فیه علم الأولین و الآخرین و یحتمل أن یراد استثاره العلم الکامنه فی النفس علی حسب الاستعداد و الکمال بالتدبر و التفکر و التذکر.

و قال الوالد قدس سره المراد أنهم یداوون بآیات الخوف داء الرجاء الغالب الذی کاد أن یبلغ حد الاغترار و الأمن لمکر الله و بآیات الرجاء داء الخوف إذا قرب من القنوط و بما یستکمل الیقین داء الشبهه و بالعبر داء القسوه و بما ینفر عن الدنیا و المیل إلیها داء الرغبه فیها و نحو ذلک.

و رکن إلی الشی ء کنصر کما فی النسخ و کعلم أیضا أی مال و سکن و التطلع إلی الشی ء الاستشراف له و الانتظار لوروده و نصب الشی ء رفعه و أن یستقبل به شی ء و الکلمه منصوبه علی الظرفیه أی ظنوا أنها فیما نصب بین أیدیهم و فی بعض النسخ مرفوعه علی أنها خبر أن.

و قال الکیدری و تطلعت نفوسهم إلیها أی کادت تطلع شموس نفوسهم من أفق عوالم أبدانهم فتصعد إلی العالم العلوی شوقا إلی ما وعدوا به فی تلک

الآيات من أخائر الذخائر و عظائم الكرائم و انتصاب نصب أعينهم على الظرف أى فى موضع يقابل أعينهم و يجوز فيه الرفع.

و قال الراوندى رحمه الله الظن هنا بمعنى اليقين قال تعالى أَ لا يَظُنُّ أُولئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ (۱) أى أيقنوا أن الجنه معده لهم بين أيديهم و قال ابن أبى الحديد و يمكن أن يكون على حقيقته.

و صغى إليه كرضى أى مال و أصغى سمعه إليه أى أماله و زفير النار صوت توقدها و الزفير أيضا إخراج النفس بعد مده فالمراد زفير أهل جهنم و الشهيق تردد البكاء فى الصدر مع سماع الصوت من الحلق و شهيق الحمار صوته و كونهما فى أصول الآذان كنايه عن تمكنها فى الآذان.

حانون أوساطهم حنى ظهره يحنيه و يحنوه أى عطفه فانحنى و حنوهم على أوساطهم وصف لحال ركوعهم و الافتراش البسط على الأرض و هو وصف لحال سجودهم.

قال الكيدرى فهم حانون أى منعطفون للركوع و حنى قد جاء متعديا و لازما و تعديته أكثر فيكون تقديره حانون ظهورهم على أوساطهم.

يطلبون إلى الله أى يسألونه راغبين و متوجهين إليه و فك الرقبه كمد أى أعتقها و الأسير خلصه و أما النهار بالنصب و الرفع كما تقدم قال الكيدرى أما النهار انتصابه على الظرفيه و تعلقه بما بعده من الصفات كحلماء و غيره و حلماء خبر مبتدإ محذوف أى فهم حلماء فى النهار و يجوز فيه الرفع على تقدير أما النهار فهم حلماء فيه فيكون مبتدأ و الجمله بعده خبره و فيها ضمير مقدر يعود إليه و الحلماء ذوو الأناه أو العقلاء و برى السهم يبريه أى نحته و القداح جمع قدح بالكسر فيهما و هو السهم قبل أن يراش و ينصل و هو كنايه عن نحافه البدن و ضعف الجسد أو زوال الآمال و المطالب الدنيويه.

و خولط فلان فى عقله إذا اختل عقله و صار مجنونا و خالطه أى مازجه

ص: ۳۲۴

۱- ۱. المطففين: ۴.

و قـال الراونـدی و غیره المعنی یظن الناظر بهم الجنون و ما بهم من جنه بل مازج قلوبهم أمر عظیم و هو الخوف فتولهوا لأجله و قیل و لقد خالطهم أی صار سببا لجنونهم الذی یظنه الناظر أمر عظیم هو الخوف.

و قال الکیدری قد براهم الخوف أی أنضاهم و أنحفهم خولطوا أی خالط عقولهم جنون.

و الاسـتکثار عـد الشـی ء کثیرا و اتهمت فلانا أی ظننت فیه ما نسب إلیه و اتهمته فی قوله أی شـککت فی صدقه و الاسم التهمه کرطبه و السـکون لغه و أصل التاء واو و المراد أنهم یظنون بأنفسـهم التقصـیر أو المیل إلی الـدنیا أو عـدم الإخلاص فی النیه أو الأعم أو یشکون فی شأنها و نیاتها و یخافون أن یکون مقصودها فی العبادات الرئاء و السمعه و أن تجرها العباده إلی العجب فلا یعتمدون علیها.

و الإشـفاق الخـوف و إشـفاقهم من السـیئات و إن تـابوا منهـا لاحتمـال عـدم قبول توبتهم و من الحسـنات لاحتمـال عـدم القبول لاختلال بعض الشـرائط و شوب النیه أو للأعمال السـیئه و قـد قال الله عز و جل إِنَّما یَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِینَ (۱) إذا زکی أحدهم التزکیه المدح و خوفهم من الوقوع فی العجب و الاتکال علی العمل و سؤال عدم المؤاخذه لذلک و یحتمل أن یکون کنایه عن عدم الرضا بما یقولون و التبری من التزکیه و ظن البراءه بالنفس فإن النفس أماره بالسوء إلا ما رحم الله.

و اجعلنی أفضل مما یظنون أی وفقنی لدرجه فوق ما یظنون بی من حسن العمل و القبول.

و قال ابن أبی الحدیـد قـد قاله لقوم مر علیهم و هم مختلفون فی أمره فمنهم الحامـد له و منهم الـذام فقال علیه السـلام اللهم إن کان ما یقوله الذامون

۱- ۱. المائده: ۲۷.

حقـا فلاـ تؤاخـذنى به و إن كـان ما يقوله الحامـدون حقا فاجعلنى أفضل مما يظنون فمن علامه أحـدهم أنك ترى له فى بعض النسخ لهـم فالضـمير راجع إلى معنى أحـدهم و القـوه فى الـدين أن لاـ يتطرق إلى الإيمـان الشـك و الشـبهات و إلى الأعمـال الوساوس و الخطرات أو أن لا يـدرك العزم فى الأمور الـدينيه ونى و لا فتور للوم و غيره قال تعالى يُجاهِـدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ لا يَخـافُونَ لَوْمَهَ لائِمٍ (١) و الحزم بالفتـح ضـبط الأـمر و الأخـذ فيه بـالثقه و الحـذر من فواته و كأن المعنى أنه لا يصـير حزمه سـببا لخشونته بل مع الحزم يدارى الخلق و يلاينهم.

و القصـد التوسط بين طرفى الإفراط و التفريط و ترك الإسـراف و التقتير أى يقتصـد فى حال الغنى أو فى تحصـيل الغنى أو فى الإنفـاق مع غنى النفس و التجمل التزين و تكلف الجميل و إظهاره و التجمل فى الفاقه سـلوك مسـلك الأغنياء و المتجملين فى حال الفقر و ذلك بترك الشـكوى إلى الخلق و الابتهاج بما أعطى الله و إظهار الغنى عن الخلق أو التجمل و التزين فى الفاقه بما أمكن و عدم إظهار الفاقه للناس إلا ما لا يمكن ستره أو زائدا على ما هو الواقع كالفقراء الطامعين فيما فى أيدى الناس.

و الصبر فى الشـده الصبر على شـده الفقر أو العبـاده أو المصـائب أو الأـعم و الطلب فى الحلال الكسب من غير الطرق التى نهى عنها و النشاط بالفتـح طيب النفس للعمل و غيره و الهدى الرشاد و الدلاله أى ينشط لهدايه الناس أو لاهتدائه فى نفسه و التحرج التأثم و المعنى جعل الطمع حرجا و عده إثما و عيبا.

و قال ابن أبى الحديد حرف الجر فى بعض هذه المواضع يتعلق بالظاهر

١- ١. المائده: ۵۴.

فیکون موضعه نصبا بالمفعولیه و فی بعضها یتعلق بمحذوف فیکون موضعه أیضا نصبا علی الصفه ففی قوله فی دین یتعلق بالظاهر أی قوه یقال فلان قوی فی کذا و علی کذا و فی لین یتعلق بمحذوف أی حزما کائنا فی لین و فی یقین و فی علم یتعلق بالظاهر و فی بمعنی علی کقوله تعالی وَ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِی جُذُوعِ النَّخْلِ (۱) و فی غنی یتعلق بمحذوف و فی عباده یحتمل الأمرین و فی فاقه بمحذوف و فی شده یحتمل الأمرین و فی حلال یتعلق بالظاهر و فی بمعنی اللام و فی هدی یحتملهما و عن طمع بالظاهر.

و الوجل الخوف و خوفهم من التقصیر فی العمل کما أو کیفا أو من عذاب الله إشاره إلی قوله سبحانه یُؤْتُونَ ما آتَوْا الآیه(۲) و الهم أول العزم و ما قصده الإنسان و أضمره فی نفسه و کأن تخصیص الشکر بالمساء لأن الرزق و إفاضه النعم و الفوز بالمکاسب یکون فی الیوم غالبا و تخصیص الذکر بالصباح لأن الشواغل عن الذکر فی الیوم أکثر و کل یوم کأنه وقت استئناف العمل.

و الحذر و الفرح ککتف صفتان من الحذر و الفرح بالتحریک و المراد بالفضل و الرحمه التوفیق و الهدایه أو ما یشمل النعم الدنیویه و هذا الفرح یعود إلی الشکر و قال بعض الشارحین لیس المقصود تخصیص البیات بالحذر و الصباح بالفرح بل کما یقول أحدنا یمسی و یصبح حذرا فرحا و کذلک تخصیص الشکر بالمساء و الذکر بالصباح و یحتمل أن لا یکون مقصودا.

و الصعب نقیض الذلول و استصعبت علی فلان دابته أی صعبت و استصعبت علیه نفسه أی لم تطعه فی العبادات المکروهه للنفس و ترک المعاصی لأن النفس أماره بالسوء إلا ما رحم الله.

۱- ۱. طه: ۷۱.

۲- ۲. المؤمنون: ۶۰.

و لم يعطها سؤلها فيما تحب أى لم يطاوع النفس فيما تريـده من هـذا الأمر الذى استصـعبت عليه أو فى غيره من اللذات لتنقاد و تترك الاستصـعاب إذ إطاعه النفس فى لـذاتها توجب طغيانها و قوتها فى الباطل و بعدها عن الله و لذا ترى القوه على العباده فى المرتاضين و من أنحلتهم العباده أكثر منها فى الأقوياء و المترفين بالنعم.

و قرت عيـن فلاـن و أقر الله عينه كفر و عض أى سـر و فرح و معنـاه أبرد الله دمعه عينه لأـن دمعه الفرح و السـرور بـارده و دمعه الحزن حـاره و قيل معنى أقر الله عينك بلغك أمنيتك حتى ترضـى نفسك و تسـكن عينك فلا تستشـرف إلى غيره و قيل معناه أبرد الله عينك بأن ينقطع بكاؤها و قره عين كل أحد مأموله و منتهى رضاه.

و ما لا يزول ما عند الله و الدار الآخره و ما لا يبقى الدنيا و زخارفها يمزج الحلم بالعلم أى يحلم للعلم بفضله لا لضعف النفس و عـدم المبالاـه بمـا قيـل له أو فعل به أو لا يطيش فى المحاورات و المباحثات مع أنه يقول عن علم و قيل المراد بالحلم العقل أى يتعلم عن تفكر و تـدبر و لاـ يعتمـد على الظنون و الآراء الواهيه أو يتفكر فيما علم و يحفظه حتى يتمكن فى قلبه و القول بالعمل أى إذا أمر النـاس بمعروف أو نهـاهم عن منكر عمـل به أو يفى بالوعـد أو يقرن الإيمـان بالأعمـال الصـالحه أو يجمع بين القول الجميل و الفعل الحسن.

و النزر و المنزور القليـل و الأكـل كعنق الحظ من الـدنيا و فى بعض النسـخ أكله بالفتـح أى لا يمتلئ من الطعام لأنه من أسـباب الكسـل عن العبـاده و كـثره النـوم و الحرز الموضع الحصـين و حرز حريز كحصن حصـين و حرزه كنصـره حفظه و المراد عـدم إهماله فى أمر دينه و عدم تطرق الخلل إليه و المأمول المرجو.

إن كـان فى الغافلين لعل الغرض من القرينتين أنه لا يزال ذاكرا لله سواء كان مع الغافلين أو مع الـذاكرين أما إذا كان فى الغافلين فيذكر الله

بقلبه أو بلسانه أيضا فيصير سببا لذكرهم أيضا فيكتب أنه فى الذاكرين.

و قوله عليه السلام لم يكتب من الغافلين كأنه تفنن فى العباره أو المعنى أنه ليس ذكره بمحض اللسان ليكتب من الغافلين بل قلبه أيضا مشغول بذكره تعالى.

و الغالب فى الصله و القطع الاستعمال فى الرحم و قد يستعملان فى الأعم أيضا.

و بعيدا عود إلى السياق السابق و الجمل معترضه أو حال عن فاعل يصل و قد يعبر بالبعد عن العدم و كذلك الغيبه و الحضور و الإقبال و الإدبار و يحتمل القله فإن التقوى غير العصمه و يمكن أن يراد بالإقبال الازدياد و بالإدبار الانتقاص أى لا يزال يسعى فيزداد خيره و ينتقص شره.

و قال الوالد رحمه الله يمكن أن يراد بالمعروف و المنكر الإحسان و الإساءه إلى الخلق.

و الزلازل الشدائد و الوقور فعول من الوقار بالفتح و هو الحلم و الرزانه و الرخاء سعه العيش و الحيف الجور و الظلم و المراد بالإثم الميل عن الحق و الغرض أنه لا يترك الحق للعداوه و المحبه إذا كان حاكما أو لا يجور على العدو و لا يساعد المحب بما يخرج عن الحق.

لا يضيع ما استحفظ أى ما أودع عنده من الأموال و الأسرار و التضييع فى الأول بالخيانه و التفريط و فى الثانيه بالإذاعه و الإفشاء و يحتمل شموله لما استحفظه الله من دينه و كتابه و لا ينسى ما ذكر أى ما أمر بتذكره من آيات الله و عبره و أمثاله أو الأعم منها و من أحكام الله و الموت و المصير إلى الله و أهوال الآخره.

و النبز بالتحريك اللقب قيل و كثر فيما كان ذما و المنابزه و التنابز التعاير و التداعى بالألقاب و المضاره الإضرار و الجار المجاور فى السكنى و من آجرته من أن يظلم و شمت كفرح شماته بالفتح أى فرح ببليه العدو لا يدخل فى الباطل أى فى مجالس الفسق و اللهو و الفساد أو المراد عدم ارتكاب الباطل و كذا

الخروج من الحق أی من مجالسه أو عدم ترک الحق.

لم یغمه صمته لعلمه بمفاسد الکلام و عدم التذاذه بالباطل من القول أو لاشتغال قلبه حین الصمت بذکر الله لم یعل صوته أی لا یشتد صوته أو یکتفی بالتبسم إذ الخروج عنه یکون غالبا بالضحک بالصوت العالی و الواسطه نادره و أراح الناس لاشتغاله بنفسه و الزهد خلاف الرغبه و کثیرا ما یستعمل فی عدم الرغبه فی الدنیا و النزاهه بالفتح التباعد عن کل قدر و مکروه و إنما کان تباعده زهدا و نزاهه لأنه إنما یرغب عن أهل الدنیا و أهل الباطل و قیل نزاهه عن تدنس العرض.

و الخدیعه ککریهه الاسم من خدعه أی ختله و أراد به المکروه من حیث لا یعلم و صعق کسمع أی غشی علیه من صوت شدید سمعه أو من غیره و ربما مات منه کانت نفسه فیها أی مات بها و یحتمل أن یراد بالصعقه الصیحه کما هو الغالب فی هذا المقام و یراد بکون نفسه فیها خروج روحه بخروجها و ویح کلمه رحمه و یستعمل فی التعجب کما مر مرارا و التلطف فی مثل هذا المقام من قبیل الإحسان إلی من أساء و قد مر الکلام فی هذا المقام و فی بعض ما تقدم فی شرح روایه الکافی (۱)

فلا نعیده.

و أقول روی فی تحف العقول أیضا مثله (۲).

و أقول لما سلک قدوه المحققین ابن میثم البحرانی فی شرح هذا الحدیث مسلکا آخر أردت إیراده لیطلع الناظر فی کتابنا علی أکثر ما قیل فی ذلک فأوردته.

قال قدس سره وصف علیه السلام المتقین بالوصف المجمل فقال فالمتقون فیها هم أهل الفضائل أی الذین استجمعوا الفضائل المتعلقه بإصلاح قوتی العلم و العمل ثم شرع فی تفصیل تلک الفضائل و نسقها.

فالأولی الصواب فی القول و هو فضیله العدل المتعلقه باللسان و حاصله

۱- ۱. بل سیجی ء فی آخر الباب.

۲- ۲. تحف العقول: ۱۵۴- ۱۵۸ ط اسلامیه.

أن لاـ يسـكت عمـا ينبغى أن يقـال فيكون مفرطـا و لاـ يقول مـا ينبغى أن يسـكت عنه فيكون مفرطا بل يضع كلا من الكلام فى موضعه اللائق به و هو أخص من الصدق لجواز أن يصدق الإنسان فيما لا ينبغى من القول.

الثانيه و ملبسهم الاقتصاد و هو فضيله العدل فى الملبوس فلا يلبس ما يلحقه بدرجه المترفين و لا يلحقه بأهل الخسه و الدناءه مما يخرج به عن عرف الزاهدين فى الدنيا.

الثالثه مشـى التواضع و التواضع ملكه تحت العفه يعود إلى العدل بين رذيلتى المهانه و الكبر و مشـى التواضع مسـتلزم للسكون و الوقار.

الرابعه غض الأبصار عما حرم الله و هو ثمره العفه.

الخامسه وقوفهم أسـماعهم على سـماع العلم النافع و هو فضيله العدل فى قوه السمع و العلوم النافعه ما هو كمال القوه النظريه من العلم الإلهى و ما يناسبه و ما هو كمال للقوه العمليه و هى الحكمه العمليه.

السـادسه نزول أنفسـهم منهم فى البلاءـ كنزولهـا فى الرخـاء أى لاـ تقنط من بلاء ينزل بها و لا تبطر برخاء يصـيبها بل مقامها فى الحالين مقام الشـكر و الـذى صـفه مصـدر محـذوف و الضـمير العائد إليه محذوف أيضا و التقدير نزلت كالنزول الذى نزلته فى الرخاء و يحتمل أن يكون المراد بالـذى الـذين فحـذف النون كما فى قوله تعالى كَالَّذِى خاضُوا(۱) و يكون المقصود تشـبيههم حال نزول أنفسهم منهم فى البلاء بالذى نزلت أنفسهم منهم فى الرخاء و المعنى واحد.

السابعه غلبه الشوق إلى ثواب الله و الخوف من عقابه على نفوسـهم إلى غايه أن أرواحهم لا تسـتقر فى أجسادهم من ذلك لو لا الآجال التى كتبت لهم و هـذا الشوق و الخوف إذا بلغ إلى حـد الملكه فإنه يسـتلزم دوام الجد فى العمل و الإعراض عن الدنيا و مبـدؤهما تصور عظمه الخالق و بقـدر ذلك يكون تصور عظمه وعـده و وعيـده و بحسب قوه ذلك التصور يكون قوه الخوف و الرجاء

ص: ۳۳۱

۱- ۱. براءه: ۷۰.

و هما بابان عظيمان للجنه.

الثامنه عظم الخالق فى أنفسهم و ذلک بحسب الجواذب الإلهيه إلى الاستغراق فى محبته و معرفته و بحسب تفاوت تصور عظمته تعالى يكون تصورهم لأصغريه ما دونه و نسبته إليه فى أعين بصائرهم.

و قوله فهم و الجنه كمن قد رآها إلى قوله معذبون إشاره إلى أن العارف و إن كان فى الدنيا بجسده فهو فى مشاهدته بعين بصيرته لأحوال الجنه و سعادتها و أحوال النار و شقاوتها كالذين شاهدوا الجنه بعين حسهم و تنعموا فيها و كالذين شاهدوا

النار و عذبوا فيها و هى مرتبه عين اليقين فبحسب هذه المرتبه كانت شده شوقهم إلى الجنه و شده خوفهم من النار التاسعه حزن قلوبهم و ذلک ثمره الخوف الغالب.

العاشره كونهم مأمونى الشرور و ذلک أن مبدأ الشرور محبه الدنيا و أباطيلها و العارفون بمعزل عن ذلک.

الحاديه عشر نحافه أجسادهم و مبدأ ذلک كثره الصيام و السهر و جشوبه المطعم و خشونه الملبس و هجر الملاذ الدنيويه.

الثانيه عشر خفه حاجاتهم و ذلک لاقتصارهم من حوائج الدنيا على القدر الضرورى من ملبس و مأكل و لا أخف من هذه الحاجه.

الثالثه عشر عفه أنفسهم و ملكه العفه فضيله القوه الشهويه و هى الوسط بين رذيلتى خمود الشهوه و الفجور.

الرابعه عشر الصبر على المكاره أيام حياتهم من ترک الملاذ الدنيويه و احتمال أذى الخلق و قد عرفت أن الصبر مقاومه النفس الأماره بالسوء لئلا ينقاد إلى قبائح اللذات و إنما ذكر قصر مده الصبر و استعقابه للراحه الطويله ترغيبا فيه و تلک الراحه بالسعاده فى الجنه كما قال تعالى وَ جَزاهُمْ بِما صَبَرُوا جَنَّهً وَ حَرِيراً(۱) الآيه و قوله تجاره مربحه استعار لفظ التجاره لأعمالهم الصالحه

۱- ۱. الإنسان: ۱۲.

و امتثال أوامر الله و وجه المشابهه كونهم متعوضين بمتاع الدنيا و بحركاتهم فى العباده متاع الآخره و رشح بلفظ الربح لأفضليه متاع الآخره و زيادته فى النفاسه على ما تركوه و ظاهر أن ذلک بتيسير الله لأسبابه و إعدادهم له بالجواذب الإلهيه.

الخامسه عشر عدم إرادتهم للدنيا مع إرادتها لهم و هو إشاره إلى الزهد الحقيقى و هو ملكه تحت العفه و كنى بإرادتها لهم عن كونهم أهلا لأن يكونوا فيها رءوسا و أشرافا كقضاه و وزراء و نحو ذلک و كونها بمعرض أن تصل إليهم لو أرادوها و يحتمل أن يريد أرادهم أهل الدنيا فحذف المضاف.

السادسه عشر افتداء من أسرته لنفسه منها و هو إشاره إلى من تركها و زهد فيها بعد الانهماک فيها و الاستمتاع بها ففک بذلک الترک و الإعراض و التمرن على طاعه الله أغلال الهيئات الرديه المتلبسه منها عن عنقه و لفظ الأسر استعاره فى تمكن تلک الهيئات من نفوسهم و لفظ الفديه استعاره لتبديل ذلک الاستمتاع بها بالإعراض عنها و المواظبه على طاعه الله و إنما عطف بالواو فى قوله و لم يريدوها و بالفاء فى قوله ففدوا لأن زهد الإنسان فى الدنيا كما يكون متأخرا عن إقبالها عليه كذلک قد يكون متقدما عليه لقوله صلى الله عليه و آله وَ مَنْ جَعَلَ الْآخِرَةَ أَكْبَرَ هَمِّهِ جَمَعَ اللَّهُ عَلَيْهِ هَمَّهُ وَ أَتَتْهُ الدُّنْيَا وَ هِيَ رَاغِمَةٌ فلم يحسن العطف هنا بالفاء و أما الفديه فلما لم يكن إلا بعد الأسر لا جرم عطفها بالفاء.

السابعه عشر كونهم صافين أقدامهم بالليل يتلون القرآن و يرتلونه إلى قوله آذانهم و ذلک إشاره إلى تطويع نفوسهم الأماره بالسوء بالعبادات و شرح لكيفيه استيثارهم للقرآن العزيز فى تلاوته و غايه ترتيلهم له بفهم مقاصده و تحزينهم لأنفسهم به عند ذكر الوعيدات من جمله استيثارهم لدواء دائهم و لما كان داؤهم هو الجهل و سائر الرذائل العمليه كان دواء الجهل بالعلم و دواء كل رذيله الحصول على الفضيله المضاده لها فهم بتلاوه القرآن يستثيرون بالتحزين الخوف عن وعيد الله المضاد للانهماک فى الدنيا و داؤه العلم الذى هو دواء الجهل و كذلک كل فضيله حث القرآن عليها فهى دواء لما يضادها من الرذائل و باقى الكلام شرح

ص: ٣٣٣

لکیفیه التحزین و التشویق.

و قوله فهم حانون علی أوساطهم ذکر لکیفیه رکوعهم و قوله مفترشون لجباههم إلی قوله أقدامهم إشاره إلی کیفیه سجودهم و ذکر الأعظم السبعه و قوله یطلبون إلی قوله رقابهم إشاره إلی غایتهم من عبادتهم تلک.

الثامنه عشر من صفاتهم بالنهار کونهم حکماء و أراد الحکمه الشرعیه و ما فیها من کمال القوه العلمیه و العملیه لکونها المتعارفه بین الصحابه و التابعین و روی حلماء و الحلم فضیله تحت ملکه الشجاعه هی الوسط بین رذیلتی المهانه و الإفراط فی الغضب و إنما خص اللیل بالصلاه لکونها أولی بها من النهار.

التاسعه عشر کونهم علماء و أراد کمال القوه النظریه بالعلم النظری و هو معرفه الصانع و صفاته.

العشرون کونهم أبرارا و البر یعود إلی العفیف لمقابلته الفاجر.

الحادیه و العشرون کونهم أتقیاء و المراد بالتقوی هاهنا الخوف من الله و قد مر ذکر العفه و الخوف و إنما کررهما هنا فی عداد صفاتهم بالنهار و ذکرها هناک فی صفاتهم المطلقه و قوله و قد براهم الخوف إلی قوله عظیم شرح لفعل الخوف الغالب بهم و إنما یفعل الخوف ذلک لاشتغال النفس المدبره للبدن به عن النظر فی صلاح البدن و وقوف القوه الشهویه و الغاذیه عن أداء بدل ما یتحلل و شبه بری الخوف لهم ببری القداح و وجه التشبیه شده النحافه و یتبع ذلک تغیر السحنات (۱) و الضعف عن الانفعالات النفسانیه من الخوف و الحزن حتی یحسبهم الناظر مرضی و إن لم یکن بهم مرض.

و یقول قد خولطوا و ذلک إشاره إلی ما یعرض لبعض العارفین عند اتصال نفسه بالملإ الأعلی و اشتغالها عن تدبیر البدن و ضبط حرکاته أن یتکلم بکلام خارج عن المتعارف یستبشع بین أهل الشریعه الظاهره فینسب ذلک منه إلی الاختلاط

۱- ۱. السحنه- بالتحریک- الهیئه و اللون، و لین البشره و النعمه.

و الجنون و تاره إلى الكفر و الخروج عن الدين و قوله و لقد خالطهم أمر عظيم هو اشتغال أسرارهم بملاحظه جلال الله و مطالعه أنوار الملإ الأعلى.

الثانيه و العشرون كونهم لا يرضون من أعمالهم القليل إلى قوله الكبير و ذلك لتصورهم شرف غايتهم المقصوده بأعمالهم و قوله فهم لأنفسهم متهمون إلى قوله ما لا يعلمون فتهمتهم لأنفسهم و خوفهم من أعمالهم يعود إلى شكهم فيما يحكم به أوهامهم من حسن عبادتهم و كونها مقبوله أو واقعه على الوجه المطلوب الموصل إلى الله تعالى فإن هذا الوهم يكون مبدأ للعجب بالعباده و التقاصر عن الازدياد عن العمل و التشكك فى ذلك و تهمه النفس بانقيادها فى ذلك الحكم للنفس الأماره يستلزم خوفها أن يكون تلك الأعمال قاصره عن الوجه المطلوب و غير واقعه عليه و ذلك باعث على العمل و كاسر للعجب به و قد عرفت أن العجب من المهلكات

كَمَا قَالَ عليه السلام: ثَلَاثٌ مُهْلِكَاتٌ شُحٌّ مُطَاعٌ وَ هَوًى مُتَّبَعٌ وَ إِعْجَابُ الْمَرْءِ بِنَفْسِهِ.

و كذلك خوفهم من تزكيه الناس لهم هو الدواء لما ينشأ من تلك التزكيه من الكبر و العجب بما يزكون به فيكون جواب أحدهم عند تزكيته أنى أعلم بنفسى من غيرى إلى آخره.

ثم شرع عليه السلام بعد ذلك فى علاماتهم التى بجملتها يعرف أحدهم و الصفات السابقه و إن كان كثير منها مما يخص أحدهم و يعرف به إلا أن بعضها قد يدخله الرياء فلا يدل على التقوى الحقه فجمعها هاهنا و نسقها.

فالأولى القوه فى الدين و ذلك أن يقاوم فى دينه الوسواس الخناس و لا يدخل فيه خداع الناس و هذا إنما يكون فى الدين العالم.

الثانيه الحزم فى الأمور الدنيويه و الدينيه و التثبت فيها ممزوجا باللين للخلق و عدم الفضاضه عليهم كما فى المثل لا تكن حلوا فتسترط و لا مرا فتلفظ(۱)

۱- ۱. ذكره الجوهرىّ فى« سرط»(الصحاح ص ۱۱۳۰) و لفظه: لا تكن حلوا فتسترط و لا مرا فتعقى» و تعقى بمعنى تلفظ من قولهم: أعقيت الشى ء: إذا أزلته من فيك لمرارته كما يقال: أشكيت الرجل: إذا أزلته عما يشكوه. و هكذا ذكره الميدانى فى مجمع الامثال تحت الرقم ۳۶۰۴ ج ۲ ص ۲۳۲: و قال: الاستراط: الابتلاع، و الاعقاء: أن تشتد مراره الشى ء حتّى يلفظ لمرارته و بعضهم يروى« فتعقى» بوزن فتسترط و الصواب كسر القاف: يقال: أعقى الشى ء، و المعنى لا تتجاوز الحد فى المراره فترمى، و لا فى الحلاء فتبلع، أى كن متوسطا.

و هی فضیله العدل فی المعامله مع الخلق و قد علمت أن اللین قد یکون للتواضع المطلوب بقوله وَ اخْفِضْ جَناحَکَ لِمَنِ اتَّبَعَکَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ (۱) و قد یکون من مهانه و ضعف یقین و الأول هو المطلوب و هو المقارن للحزم فی الدین و مصالح النفس و الثانی رذیله و لا یمکن معه الحزم لانفعال المهین عن کل جاذب.

الثالثه الإیمان فی الیقین و لما کان الإیمان عباره عن التصدیق بالصانع و بما وردت به الشریعه و کان ذلک التصدیق قابلا للشده و الضعف فتاره یکون عن التقلید و هو الاعتقاد المطابق لا ـ لموجب و تاره یکون عن العلم و هو الاعتقاد المطابق لموجب هو الدلیل و تاره عن العلم به مع العلم بأنه لا یکون إلا کذلک و هو علم الیقین و محققو السالکین لا یقفون عند هذه المرتبه بل یطلبون بعین الیقین بالمشاهده بعد طرح حجب الدنیا و الإعراض عنها أراد أن علمهم علم الیقین لا یتطرق إلیه احتمال.

الرابعه الحرص فی العلم و الازدیاد منه.

الخامسه مزج العلم و هو فضیله القوه الملکیه بالحلم و هو من فضائل القوه السبعیه.

السادسه القصد فی الغنی و هو فضیله العدل فی استعمال متاع الدنیا و حذف الفضول عن قدر الضروره.

السابعه الخشوع فی العباده و هو من ثمره الفکر فی جلال المعبود و ملاحظه عظمته الذی هو روح العباده.

۱- ۱. الشعراء: ۱۱۵.

الثامنه التجمل فی الفاقه و ذلک بترک الشکوی إلی الخلق و الطلب منهم و إظهار الغنی عنهم و ینشأ عن القناعه و الرضا و علو الهمه و یعین علی ذلک ملاحظه الوعد العاجل و ما أعد للمتقین.

التاسعه و کذلک الصبر فی الشده.

العاشره الطلب فی الحلال و ینشأ عن العفه.

الحادیه عشر النشاط فی الهدی و سلوک سبیل الله و ینشأ عن قوه الاعتقاد فیما وعد المتقون و تصور شرف الغایه.

الثانیه عشر عمل الصالحات علی وجل أی من أن یکون علی غیر الوجه اللائق فلا یقبل کما روی عن زین العابدین علیه السلام أنه کان فی التلبیه و هو علی راحلته و خر مغشیا علیه فلما أفاق قیل له فی ذلک فقال خَشْیَهَ أَنْ یَقُولَ لِی لَا لَبَّیْکَ وَ لَا سَعْدَیْکَ.

الثالثه عشر أن یکون همهم عند المساء الشکر علی ما رزقوا بالنهار و ما لم یرزقوا و یصبحوا و همهم الذکر لله لیذکرهم الله فیرزقهم من الکمالات النفسانیه و البدنیه کما قال تعالی فَاذْکُرُونِی أَذْکُرْکُمْ وَ اشْکُرُوا لِی وَ لا تَکْفُرُونِ (1) الرابعه عشر أن یبیت حذرا و یصبح فرحا و قوله حذرا إلی قوله الرحمه تفسیر للمحذور و ما به الفرح و لیس مقصوده تخصیص البیات بالحذر و الصباح بالفرح بل کما یقول أحدنا یمسی فلان و یصبح حذرا فرحا و کذلک تخصیصه الشکر بالمساء و الذکر بالصباح یحتمل أن لا یکون مقصودا.

الخامسه عشر إن استصعبت إلی قوله تحب إشاره إلی مقاومته لنفسه الأماره بالسوء عند استصعابها علیه و قهره لها علی ما تکره و عدم متابعته لها فی میولها الطبیعیه و محابها.

السادسه عشر أن یری قره عینه فیما لا یزول أی من الکمالات النفسانیه الباقیه کالعلم و الحکمه و مکارم الأخلاق المستلزمه للذات الباقیه و السعاده

۱- ۱. البقره: ۱۵۲.

الدائميه و قره عينه كنايه عن لذته و ابتهاجه لاستلزامهما لقرار العين و بردها برؤيه المطلوب و زهادته فيما لا يبقى من متاع الدنيا السابعه عشر أن يمزج العلم بالحلم فلا يجهل و يطيش و القول بالعمل فلا يقول ما لا يفعل فلا يأمر بمعروف فيقف دونه و لا ينهى عن منكر ثم يفعله و لا يعد فيخلف فيدخل فى مقت الله كما قال تعالى كَبُرَ مَقْتاً عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا ما لا تَفْعَلُونَ (۱) الثامنه عشر قصر أمله و قربه و ذلك لكثره ذكر الموت و الوصول إلى الله.

التاسعه عشر قله زلله و قد عرفت أن زلل العارفين يكون من باب ترك الأولى لأن صدور الخيرات عنهم صار ملكه و الجواذب فيهم إلى الزلل و الخطيئات نادره تكون لضروره منهم أو سهو و لا شك فى قلته.

العشرون خشوع قلبه عن تصور عظمه المعبود.

الحاديه و العشرون قناعه نفسه و ينشأ عن ملاحظه حكمه الله فى قدرته و قسمته الأرزاق و يعين عليها تصور فوائدها الحاضره و غايتها فى الآخره.

الثانيه و العشرون قله أكله و ذلك لما يتصور فى البطنه من ذهاب الفطنه و زوال الرقه و حدوث القسوه و الكسل عن العمل.

الثالثه و العشرون سهوله أمره أى لا يتكلف لأحد و لا يكلف أحدا.

الرابعه و العشرون حرز دينه فلا يهمل منه شيئا و لا يطرق إليه خللا.

الخامسه و العشرون موت شهوته و لفظ الموت مستعار لخمود شهوته عما حرم عليه و يعود إلى العفه.

السادسه و العشرون كظم غيظه و هو من فضائل القوه الغضبيه.

السابعه و العشرون كونه مأمول الخير و ذلك لأكثريه خيريته مأمون الشرور و ذلك لعلم الخلق بعدم قصده للشرور.

الثامنه و العشرون قوله إن كان من الغافلين إلى قوله الغافلين أى إن رآه

۱- ۱. الصف: ۳.

الناس فی أعداد الغافلین عن ذکر الله لترکه الذکر باللسان کتب عند الله من الذاکرین لاشتغال قلبه بالذکر و إن ترکه بلسانه و إن کـان من الـذاکرین بلسـانه بینهم فظـاهر أنه لاـ یکتب من الغـافلین و لـذکر الله ممـادح کثیره و هو بـاب عظیم من أبواب الجنه و الاتصال بجناب الله و قد أشرنا إلی فضیلته و أسراره.

التاسعه و العشرون عفوه عمن ظلمه و العفو فضیله تحت الشجاعه و خص من ظلمه لیتحقق عفوه مع قوه الداعی إلی الانتقام.

الثلاثون و یعطی من حرمه و هی فضیله تحت السخاء.

الحادیه و الثلاثون و یصل من قطعه و المواصله فضیله تحت العفه.

الثانیه و الثلاثون بعد فحشه و أراد ببعد الفحش عنه أنه قلما یخرج فی أقواله إلی ما لا ینبغی.

الثالثه و الثلاثون لینه فی القول عند محاورات الناس و وعظهم و معاملتهم و هو من أجزاء التواضع.

الرابعه و الثلاثون غیبه منکره و حضور معروفه و ذلک للزومه حدود الله.

الخـامسه و الثلاـثون إقبـال خیره و إدبـار شـره و هو کقوله الخیر منه مـأمول و الشـر منه مـأمون و یحتمـل بإقبـال خیره أخـذه فی الازدیاد من الطاعه و تشمیره فیها و بقدر ذلک یکون إدباره عن الشر لأن من استقبل أمرا و سعی فیه بعد عما یضاده و أدبر عنه.

السـادسه و الثلاثون وقاره فی الزلازل و کنی بها عن الأمور العظام و الفتن الکبار المسـتلزمه لاضـطراب القلوب و أحوال الناس و الوقار ملکه تحت الشجاعه.

السابعه و الثلاثون کثره صبره فی المکاره و ذلک عن ثباته و علو همته عن أحوال الدنیا.

الثامنه و الثلاثون کثره شکره فی الرخاء و ذلک لمحبته المنعم الأول جلت قدرته فیزداد شکره فی رخائه و إن قل.

التاسعه و الثلاثون کونه لا یحیف علی من یبغض و هو سلب للحیف و الظلم

مع قیام الداعی إلیهما و هو البغض لمن یتمکن من حیفه و ظلمه.

الأربعون کونه لا یأثم فیمن یحب و هو سلب لرذیله الفجور عنه باتباع الهوی فیمن یحب إما بإعطائه ما لا یستحق أو دفع ما یستحق علیه عنه کما یفعله قضاه السوء و أمراء الجور فالمتقی لا یأثم بشی ء من ذلک مع قیام الداعی إلیه و هو المحبه لمن یحبه بل یکون علی فضیله العدل فی الکل علی السواء.

الحادیه و الأربعون اعترافه بالحق قبل أن یشهد علیه و ذلک لتحرزه فی دینه من الکذب إذ الشهاده إنما یحتاج إلیها مع إنکار الحق و ذلک کذب.

الثانیه و الأربعون کونه لا یضیع أماناته و لا یفرط فیما استحفظه الله من دینه و کتابه و ذلک لورعه و لزوم حدود الله.

الثالثه و الأربعون و لا ینسی ما ذکر من آیات الله و عبره و أمثاله و لا یترک العمل بها و ذلک لمداومه ملاحظتها و کثره إخطارها بباله و العمل بها لعنایته المطلوبه منه.

الرابعه و الأربعون و لا ینابز بالألقاب و ذلک لملاحظته النهی فی الذکر الحکیم وَ لا تَنابَزُوا بِالْأَلْقابِ (۱) و لسر ذلک النهی و هو کون ذلک مستلزما لإثاره الفتن و التباغض بین الناس و الفرقه المضاده لمطلوب الشارع.

الخامسه و الأربعون و لا یضار بالجار لملاحظه وصیه الله تعالی به وَ الْجارِ ذِی الْقُرْبی وَ الْجارِ الْجُنُبِ (۲) و وصیه رسول الله صلی الله علیه و آله فی المرفوع إلیه أوصانی ربی بالجار حتی ظننت أنه یورثه و لغایه ذلک و هی الألفه و الاتحاد فی الدین.

السادسه و الأربعون و لا یشمت بالمصائب و ذلک لعلمه بأسرار القدر و ملاحظته لأسباب المصائب و أنه فی معرض أن تصیبه فیتصور أمثالها فی نفسه فلا یفرح بنزولها علی غیره.

السابعه و الأربعون أنه لا یدخل فی الباطل و لا یخرج عن الحق أی لا یدخل

۱- ۱. الحجرات: ۱۱.

۲- ۲. النساء: ۳۶.

فیما یبعد عن الله تعالی من باطل الدنیا و لا یخرج عما یقرب إلیه من مطالبه الحقه و ذلک لتصور شرف غایته.

الثامنه و الأربعون کونه لا یغمه صمته لوضعه کلا من الصمت و الکلام فی موضعه و إنما یستلزم الغم الصمت عما ینبغی من القول و هو صمت فی غیر موضعه.

التاسعه و الأربعون کونه لا یعلو ضحکه و ذلک لغلبه ذکر الموت و ما بعده علی قلبه و مما نقل من صفات الرسول صلی الله علیه و آله کان أکثر ضحکه التبسم و قد یفتر أحیانا و لم یکن من أهل القهقهه و الکرکره و هما کیفیتان للضحک.

الخمسون صبره فی البغی علیه إلی غایه انتقام الله له و ذلک منه نظرا إلی ثمره الصبر إلی الوعد الکریم ذٰلِکَ وَ مَنْ عاقَبَ بِمِثْلِ ما عُوقِبَ بِهِ ثُمَّ بُغِیَ عَلَیْهِ لَیَنْصُرَنَّهُ اللّٰهُ (۱) الآیه و قوله وَ لَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَیْرٌ لِلصّٰابِرِینَ (۲) الحادیه و الخمسون کون نفسه منه فی عناء أی نفسه الأماره بالسوء لمقاومته لها و قهرها و مراقبته إیاها و الناس من أذاه فی راحه لذلک.

الثانیه و الخمسون کون بعده عمن تباعد عنه لزهده فیما فی أیدی الناس و نزاهته عنه لا عن کبر و تعظم علیهم و کذلک دنوه ممن دنا منه عن لین و رحمه منه لهم لا لمکر بهم و خدیعه لهم عن بعض المطالب کما هو عاده الخبیث المکار و هذه الصفات و العلامات قد یتداخل بعضها و لکن تورد بعباره أخری أو تذکر مفرده ثم تذکر ثانیا مرکبه مع غیرها(۳).

**[ترجمه]کیدری روایتی آورده در چگونگی تجسم دنیا در برابر امیر مومنان علیه‌السلام و رو گرداندن وی از آن، که در باره نکوهش دنیا آورده است، و گفته: معنی آن جمله این است: چون در صفاتی که در این خطبه یاد شده‌اند اندیشه کنی، درمی‌یابی که همه در خود علی علیه‌السلام وجود داشتند، و من این شعرها و مانند آنها را در کتاب انوار العقول از اشعار وصی رسول - صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله - آورده‌ام.

اسیری جان‌ها برای این است که ارواح اولیایی از عالم قدسند، و جاگیری آنها در عالم مادی تن برخلاف طبع ملکوتی آنها است، و در این جهان آواره اند و همه میل به عالم خود دارند، و به سبب اینکه آواره است و سازشی با جهان ماده ندارد اسیر است و پیوسته آماده کوچ به جهان خویش است و می کوشد موانع را از میان بردارد و دنیا را فدا کند.

«شب چنین باشند و روز چنین»: در برخی نسخه ها «لیل» منصوب است، بنابر اینکه حرف «جر» حذف شده باشد، یعنی «اما حالهم فی اللیل»، پس مقصود تفضیل حال آنان است در شب و روز؛ و در برخی نسخه ها «مرفوع» است، پس هدف تفضیل حال شب و روز است. در شب، پا را در صف می‌نهند، به گونه‌ای که دو انگشت بزرگ آنها برابر باشند و دو روی پاها و پاشنه ها به یک اندازه از هم دور باشند. در بعضی نسخه ها به جای «تالین»، «ثالون» آمده است.

در «قرآن خوانند با ترتیل»، «یرتّلونه» ضمیر به قرآن باز می گردد و نیز «یرتّلونها» روایت شده که ضمیر «ها» به اجزاء قرآن بازمی‌گردد. از امیر مومنان علیه‌السّلام رسیده است که: «ترتیل، حفظ وقوف و مواردی در خواندن است و اداء کامل حروف قرآن.» و این تفسیر، هر آنچه را که قراء در قرائت معتبر می‌دانند در بر می‌گیرد. حزن یعنی «همّ» و اندوه؛ «حزنه الامر» - مانند نصر - یعنی او را محزون ساخت. «حزن» - مانند علم - یعنی محزون گردید. «حزّنه تحزیناً»: در او حزن قرار داد. در بیشتر نسخه ها از باب تفعیل است و در برخی به مانند «ینصرون».

انـدوه خوردن به دنبال آیه های تهدید، روشن است، اما در آیات مژده و نوید، به سـبب بیم از نیافتن و آماده نبودن است. «ثار الغبار»: زمانی که غبار بلند شود و حرکت کند. «ثار القطا»: زمانی که از جایش بلند شود. «أثار الغبار و استثاره»: غبار را حرکت داد.

چه‌بسا در اینجا مقصود از دارو، دانش است و از درد، نادانی؛ و اسـتشاره از قرآن، به اندیشه و تأمل است که آنچه در آن است به در آورد و به دنبال آن برود. در حـدیث نهایه آمده است که بکاوید قرآن را، زیرا در آن است دانش اولین و آخرین؛ و چه بسـا مقصـود ایـن است که بکاویـد و به در آوریـد دانشـی را که نهفته در جـان است به حسب آمـادگی و کمـال بـا انـدیشه و یادآوری .

پـدر من - مولف - گفته: مراد این است که بـا آیه هـای خوف، درد امیـدواری مفرط را درمان کننـد تا به فریب و امن از مکر خدا برسد؛ و با آیه های امید، درد ترسـی که به نومیدی می‌کشد درمان شود، و به تکمیل یقین، درد شبهه را که رخ می دهد، و به وسیله صبر، درد قساوت را، و با آنچه مایه نفرت از دنیا و خواست آن است، درد دنیاخواهی را، و مانند آن.

«و رکن الی الشـئ» -ماننـد نصـر - آن گونه که در نسـخه هـا آمـده، و نیزماننـد علم، یعنی تمایـل پیـدا کرد و آرام گرفت؛ و منصوب بودن «نصب اعینهم» بنابر ظرفیت است، یعنی در جایگاهی که مقابل چشمانشان است و رفع آن جایز است.

تطلع، سـر کشـیدن به سـوی چیزی است و چشم به راه بودن آن. «نصب الشـئ»: همـان بلنـد کردن آن و در برابر گذاشـتن آن است. واژه «نصب» بنـابر ظرفیت، منصوب است، یعنی گمـان کردنـد که آن در میـان دست‌هایشـان قرار گرفته است. در برخی نسـخه ها مرفوع است تا خبر «انّ» باشـد. کیدری گفته: یعنی نزدیک است خورشـید جان‌هاشان از افق عالم تن برآید و به عالم بالا برود از شوق به وعده های در آن عالم، در آیات قرآنی که بهترین ذخیره ها و ارجمندترین بخشش‌های الهی است.

به قول راونـدی، ظن در اینجا معنی یقین دارد،ماننـد قول خدای تعالی: «أَ لا یَظُنُّ أُولئِکَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُون»، {آیا ظن ندارند آنان که آنها به راستی زنده خواهند شد.} - . مطففین / ۴ - یعنی یقین دارند بهشت برابر آنها برایشان آماده است.

ابن ابی الحدیـد گفته: چه‌بسا به معنی «گمان» باشـد. «صـفی الیه» - ماننـد رضـی - یعنی به او متمایل شد. «أصـفی سـمعه الیه»: یعنی آن را متمایل ساخت. زفیر آتش صـدای برافروخته شدن آن است. همچنین، زفیر به معنای بیرون دادن نفس است پس از مـدتی. پس منظور، زفیر اهل جهنم است. «شـهیق» گشـتن گریه در سـینه با شـنیدن صـدا از حلق است. «شـهیق الاغ» صـدای او است. بودن زفیر و شهیق در اصل گوش هایشان، کنایه از جاگیر شدن آن در گوش ها است .

«حانون اوساطهم»: «حنی ظهره و یحنبه و یحنوه» یعنی آن را پیچیـد، یا تا کرد؛ پس تا شدن بر میانه هایشان، وصف حال رکوع آنان است؛ و «افتراش» همان پهن شدن بر زمین است، و وصف سجده های آنان.

کیـدری گویـد: «فهم حانون» یعنی تا می شوند برای رکوع. «حنی» هم متعدّی و هم لازم آمده، و متعدی بودن آن بیشتر است. در نتیجه، تقدیر آن چنین است: «حانون ظهورهم علی اوساطهم»

«یطلبون الی الله» یعنی از خدا می خواهند و میل و توجّه به او دارند. «فَکّ الرقبه» - مانند مدّ - یعنی آزاد ساخت گردن را؛ و «نک الاسیر»: خلاص کرد اسیر را. «و امّا النهار» با نصب و رفع، همان گونه که قبلاً گذشت. کیدری می گوید: «امّا النهار» نصب آن بر ظرفیت است و وابسته است به صفاتی که پس از آن آمده، مانند «حلماء» و غیر آن؛ و حلماء، خبر مبتدای محذوف است، یعنی «فهم حلماء فی النهار» و رفع آن جایز است، به این شکل که: «امّا النهار فهم حلماء فیه» پس مبتدا هستند. و «بری السهم یبریه» یعنی تراشید آن را؛ و «قداح» جمع قدح - با کسره در هر دو - و آن تیر است پیش از آنکه پر به آن گذاشته شود و تیزی در آن نهند، و کنایه از لاغری بدن و ضعف تن است، یا زوال آرزوها و خواسته های دنیوی.

خلط در عقل، به معنی دیوانگی است، راوندی گفته و دیگران گفته‌اند: یعنی هر کس به آنها بنگرد گمان می‌کند دیوانه‌اند، ولی دیوانه نیستند و از ترس شیدا شده‌اند. گفته شده «و لقد خالطهم» یعنی سبب دیوانگی آنان که بیننده گمان می کرد. «امر عظیم» همان ترس است. کیدری می گوید: «قد براهم الخوف»، یعنی ترس آنان را نحیف و لاغر کرده است. «خولطوا» یعنی جنونی با عقولشان آمیخته است. و استکثار، زیاد سحر و آن یک چیز است.

«اتّهمت فلاناً»: یعنی نسبتی که به او داده می شد در او گمان می کردم. «اتّهمته فی قوله» یعنی در راستگویی‌اش تردید کردم. و اسم «تهمّه» است - مانند رطبه - و به سکون خواندن هم یک لغت است، و اصل با «واو» است و منظور این است که به خود تهمت می‌زنند که کوتاهی کرده‌اند، و دنبال دنیا رفتند، یا نیت آنها پاک نبوده، یا به همه این معانی، و می‌ترسند در عبادت خودبین و شهرت‌طلب باشند، یا به عجب کشیده شوند، و نگرانند از گناه، گرچه از آن توبه‌کارند که چه‌بسا پذیرفته نشده، چون جامع شرایط نبوده‌اند، با اینکه خدا هم فرموده: «إِنَّما يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ»، {همانا بپذیرد خدا از پرهیزکاران و بس.} - . مائده / ۲۷ -

«اذا زکّی أحدهم»: تزکیه همان مدح و ستودن است و ترسشان از کشیده شدن به عجب و خودبینی و تکیه بر عمل داشتن است، و اینکه از خدا می خواهد او را مواخذه نکند برای همین است. احتمال می رود کنایه از عدم رضایت به حرف های مردم و تبرّی از ازکیه و گمان پاکی نفس است، چون به بدی دستور می دهد مگر اینکه خداوند رحم کند.

«و اجعلنی افضل مما یظنون»: پایه مرا برتر از اندازه گمان آنها در خوش کرداری‌ام بساز. این جمله از ابن ابی الحدید است. آنگاه فرمود: بر گروهی گذر کرد، و آنان در باره او اختلاف داشتند. برخی او را می‌ستودند، و برخی نکوهش می کردند. فرمود: (بار خدایا) اگر گفته نکوهش کنندگان درست است، مرا مواخذه مکن؛ و اگر گفته ستایشگران درست است، مرا بهتر از آن ساز.

«فمن علامه احدهم انک تری له»: در برخی نسخه ها آمده «لهم»، پس ضمیر برمی گردد به معنای «احدهم.» وقوت در دین، این است که شک و شبهه به ایمان نخلد، و وسوسه و خطر به اعمال نرسد، و نیت در کارهای دینی به سبب سرزنش بدخواهان و جز آن، سست نشود. خدای تعالی فرموده: «يُجاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ لا يَخافُونَ لَوْمَةَ لائِمٍ»، {جهاد می کنند در راه خدا و نمی‌ترسند از سرزنش سرزنش گر.} - . مائده / ۵۴ - و حزم به فتح، محکم‌سازی کار و محکم گرفتن آن و برحذر بودن از قوّت آن است، و گویا معنی چنین است که حزم او مایه خشونت نیست بلکه با حزم با مردم مدارا و نرمی می کند.

«قصد»: میانه‌روی است، نه افراط و نه تفریط؛ در اسراف و تنگ گیری در ثروتمندی، یا در به دست آوردن ثروت، یا در انفاق، با بی نیازی از دل. «تجمل»: زینت کردن است و زیبایی و با اظهار آن خود را به رنج انداختن، و تجمّل در عین ناداری و احتیاج، پیمودن راه ثروتمندان و اهل تجمّل در حال فقر است، به این معنی که شکایتی به خلق نمی‌کند و به آنچه خدا به او داده شاد است و ابراز بی نیازی از خلق می‌کند؛ یا به این معنی است که در حال نیاز و نداری به آن مقدار که ممکن است به تجمّل و زینت می‌پردازد و نیاز خود را برای مردم فاش نمی‌سازد مگر مقداری که پوشاندش ممکن نیست، یا بیش از واقع می‌پوشاند، به اندازه فقیرانی که به آنچه در دست مردم است طمع دارند.

«صبر در شدّت»: صبر بر شدّت فقر، یا عبادت، یا مصیبت ها، یا همه؛ و طلب در حلال، یعنی کسب مال از غیر راه هایی که خداوند از آن نهی کرده است. «نشاط» با فتحه، خوش‌نفسی برای عمل و غیر آن. «هدی»: راهنمایی کردن، یعنی برای انسان، هدایت کردن مردم و یا هدایت‌یابی خویش نشاط دارد. «تحرّج»: گناه دیدن و معنی این است که طمع را گناه و عیب می بیند.

ابن ابی الحدید می‌گوید: حرف «جر» در برخی از موارد به ظاهر متعلّق است و محلش «منصوب» است تا مفعول باشد، و در برخی موارد به محذوف متعلّق است و محلش «نصب» است تا صفت باشد. در گفته «فی دین» به ظاهر متعلق است، یعنی به قوّه؛ گفته می شود: «فلان قویّ فی کذا علی کذا» و در «فی لین» به «محذوف» متعلق است؛ یعنی «حزماً کائناً فی لین»؛ و «فی یقین» و «فی علم» به ظاهر متعلّق است و «فی» به معنای «علی»، مثل فرموده خداوند: «و لأُصلبنکم فی جذوع النخل.» - . طه / ۷۱ - و «فی غنیّ» متعلق به محذوف است ، همچنین «فی عباده»، و هر دو جهت احتمال می رود. «فی فاقه» به محذوف و «فی شدّه» هر دو جهت احتمال دارد. «فی حلال» به ظاهر متعلّق است. «فی» به معنای «لام» است. «فی هدی» هر دو احتمال وجود دارد. «عن طمع» به ظاهر متعلّق است .

ترس آنان از کوتاه آمدن در کردار بوده در اندازه و چگونگی، یا از عذاب خدا، با اشاره به آیه«یؤتون مآ ءاتوا» - . مؤمنون / ۶۰ -

«هم»: آغاز تصمیم است و آنچه آدمی در دل دارد. شکر را از آنِ شام دانسته، چراکه روزی و افاضه نعمت و رسیدن به سود کسب بیشتر در روز است؛ و ذکر در بامداد، چون موانع آن در روز بیشتر است. و هر روز گویا وقت شروع عمل است. «حذر» و «فرح» - مانند کَتِف - دو صفت است از حذر و فرح، با «حرکت» و منظور از فضل و رحمت، توفیق و هدایت یا چیزی است که شامل نعم دنیوی نیز شود و این فرح و شادی به شکر برمی گردد. بعضی از شارحان می‌گویند: منظور این نیست که شب حذر دارد و صبح فرح و شادی، بلکه مثل گفته ما است که می گوییم: شب و صبح را با ترس و شادی سپری می‌کند. همین طور است مخصوص کردن شکر به شب، و ذکر به صبح، و ممکن است مقصود این نباشد. و صعب (سخت) نقیض ذلول (نرم) است. «استصعب علی فلان دابّته»: یعنی سخت شد، و «استصعب علیه نفسه» یعنی او از او اطاعت نکرد در مورد عبادتی که خوشش نمی آید، یا در مورد ترک گناهان، چون نفس دستور بدی می دهد، مگر اینکه خدا رحم کند.

«و نمی‌دهد به نفس چیزی را که دوست دارد»: و نفس می‌خواهد از چیزی اطاعت کند که برایش دشوار است، یا از لذت‌های دیگر، تا گردن نهد و رام شود، زیرا پیروی نفس از کامجویی‌اش، مایه سرکشی او و رو آوردن به باطل و دوری از خدا است، و از این رو می‌بینی که نیروی عبادت در ریاضت کشان و آنان که عبادت آنها را لاغر کرده بیش از نیرومندان و خوشگذران...

ها است.

و «قره عين فلان» و «أقرّالله عينه» مانند قرّ و عضّ، يعنى شاد و خوشحال شد، و معناى آن اين است كه خدا اشك چشمش را خنك كرد، چون اشك سرور و شادى خنك است و اشك اندوه گرم، و گفته شده «أقرّالله عينك» يعنى تو را به آرزويت رساند تا خوشنود شوى و چشمت آرام بگيرد و به ديگرى نظر نداشته باشى ؛ و گفته شده معناى آن اين است كه خدا چشمت را خنك سازد به اينكه گريه اش قطع شود، و «قرّه العين» هركس آرزو و نهايت رضايت او است.

«و ما لا يزول» (چيزى كه از بين نمى رود) همان است كه نزد خدا است و ديگرسرا؛ و «ما لا يبقى» (چيزى كه نمى ماند) همان دنيا و زخارف دنيا است.

«دانش را آميخته با بردبارى»: چون مى‌داند كه برترى دارد، نه اينكه سستى دارد و بى مبالات است نسبت به آنچه به او مى... گويند يا در حقش انجام مى‌دهند؛ يا اينكه در گفتگو تند نمى‌شود با اينكه دانسته سخن مى گويد. گفته اند:

حلم به معنى خرد است، زيرا در آموزش انديشه مى كند، و گمان و رأى سست را نمى‌پذيرد، يا انديشه مى كند در باره چيزهايى كه مى‌داند، و آن را به خاطر مى‌سپارد تا در دلش پايدار گردد.

«آميزش گفتار و كردار»: اين است كه چون مردم را به كار خوبى وامى‌دارد يا از بدى بازمى‌دارد، خود نيز آن را به كار مى... بندد، يا به وعده وفامى كند، يا ايمان را با كردار نيك توام مى‌سازد، يا اينكه گفتار خوب را با كردار خوب همراه مى كند.

«نزر و منزور»: يعنى كم؛ و«الأُكل» – مانند عنق – بهره دنيايى است. در برخى نسخه ها «أكله» به فتحه آمده، يعنى شكمش را از غذا پر نمى كند، چون پرخورى يكى از اسباب كسالت در عبادت و باعث زيادخوابى است. «حرز» جاى محفوظ است، و «حرزٌ حريز» – مانند حصن حصين – و «حرزه» – مانند نصره – يعنى او را حفظ كرد، و منظور، عدم اهمال در امور دينى او است، و عدم راهيابى آسيب به دين او. «مأمول»: آرزو و اميد. «ان كان فى الغافلين»: شايد هدف از اين دو، قرين آن باشد كه پيوسته به ياد خدا است، چه با غافلان باشد يا با ذاكران، اما زمانى كه با غافلان است خدا را با قلب و زبان ياد مى كند و اين باعث ذكر غافلان نيز مى شود و او در ميان ذاكران نامش مكتوب مى گردد.

اين گفته كه: «لم يكتب من الغافلين» گويا تفنن در عبادت است، يا به اين معنى است كه ذكر او تنها با زبان صورت نمى گيرد تا از غافلان محسوب شود، بلكه دلش نيز مشغول ذكر خداى متعال است .

همچنين، در مورد صله و قطع استعمال آن در مورد رحم است، و گاه در اعمّ نيز به كار گرفته مى شود. «و بعيداً»: برگشت به سياق پيشين است و جمله معترضه، يا حال از فاعل «يصل» است. گاهى نيز، از عدم تعبير به «بعد» مى كنند، و همچنين است غيبت و حضور و اقبال و ادبار، و احتمال مى رود كه منظور از بعد، قلّت و كمى باشد،چون تقوى غير از عصمت است، و ممكن است كه منظور از اقبال فزونى باشد و از ادبار، كمى؛ يعنى پيوسته تلاش مى كند تا خيرش فراوان و شرّش كم گردد.

پدر مولف فرموده: ممكن است كه منظور از معروف و منكر، خوبى كردن و بدى كردن به خلق باشد؛ و «زلازل» يعنى شدائد؛

و «وقور»، «فعول» است از «وقار» با فتحه، و آن بردباری و سنگینی است؛ و «رخاء»: رفاه و وسعت زندگی است. «وصیف» همان جور و ستم است. منظور از «اثم»، انحراف از حق است و هدف این است که حق را به خاطر دشمنی و دوستی رها نمی کند اگر حکم و داوری می کند، و به دشمن ستم نمی‌ورزد و به دوست کمک نمی‌کند تا او را از حق بیرون نکند.

«لاـ یضیع ما استحفظ»: یعنی اموال و اسراری را که به امانت نزد او نهاده اند ضایع نمی کند. ضایع نمودن، در مورد اول به معنی خیانت کردن و کوتاهی کردن، و در مورد دوم به معنای افشاء کردن و پخش کردن است؛ و ممکن است شامل آنچه خداوند از دین و کتابش به او سپرده است نیز بشود. «و لا ینسی ما ذکر»: یعنی فراموش نمی کند آنچه را که دستور داده اند از آیات خدا، و عبرت ها و مثل ها را به خاطر می‌سپارد، یا فراتر از اینها، از خدا و مرگ تا بازگشت به آخرت و ترس های آخرت را در بر می‌گیرد.

«نبز» با «حرکت»، لقب است و گفته شده بیشتر در مورد لقب های مذموم به کار می رود. «منابزه» و «تنابز»: سرزنش کردن یکدیگر است و با لقب های بد یکدیگر را خواندن است. «مضاره»: ضرررسانی. «جار»: همسایه منزل، و نیز کسی که به او پناه دادهای تا به او ستم نشود. «شمت» مانند فرح است، و «شماته» با فتحه، یعنی به گرفتاری دشمن شاد شد. «لا یدخل فی الباطل»: یعنی در مجالس فسق و لهو و فساد نمی رود، یا مرتکب کار باطل نمی شود؛ و همین طور است «خروج من الحق»: از مجالس حق بیرون نمی رود، یا حق را ترک نمی کند.

«لم یغّمه صمته»: چون از مفاسد سخن گفتن آگاه است و از گفته باطل لذّت نمی برد، یا به دلیل اینکه دلش به هنگام سکوت به ذکر خدا مشغول است. «لم یعل صوته»: یعنی صدای خنده اش بلند نمی شود، یا به تبسم بسنده می کند، زیرا بیرون رفتن از تبسّم غالباً با خنده با صدای بلند همراه است و حدّ متوسط کمتر است. «و اراح الناس»: چون به خودش مشغول است زهد بر خلاف تمایل و رغبت است، و بیشتر در مورد عدم رغبت به دنیا به کار می رود. «نزاهه» با فتحه، دوری از هر گونه پلیدی و امور ناخوشایند است، و زهد و نزاهه، چون از اهل دنیا و اهل باطل اعراض می کند، و گفته شده برای دوری از کثیف شدن آبرو است.

«خدیعه» - مانند کریمه - اسم از خدعه است، یعنی او را گول زد ، به گونه ای که نفهمد می خواهد به او ناخوشایندی برساند. «صعق» - مانند سمع - یعنی بیهوش شد از شنیدن صدای صیحه و غیر آن؛ و «ویح» واژه رحمت است و در هنگام شگفتی به کار می رود آن گونه که بارها مورد استفاده قرار گرفت. «تلطف»: در این گونه موارد، به معنای احسان به کسی است که بدی کرده است، و پیش از این، در این باره سخن گفته شد، و نیز در مورد برخی از جملات گذشته در شرح روایت کافی، که دیگر آنها را تکرار نمی کنیم.

و من (علامه مجلسی) می‌گویم: در تحف العقول - . تحف العقول : ۱۵۴ - ۱۵۸ - نیز مانند این آمده است.

و باز هم می‌گویم: چون پیشوای محققان، ابن میثم بحرانی، در شرح این حدیث راه دیگری رفته، خواستم آن را بیاورم تا خواننده از بیشتر آنچه در باره آن گفته شده آگاه شود. او گفته: آن حضرت یک توصیف کلی از پرهیزکاران کرده و فرموده: پرهیزکاران همان اهل فضائلند و هر فضیلت وابسته به اصلاح، دو نیروی دانش و کردار را در خود دارند؛ آنگاه او آن فضائل

را شرح داده و این گونه دسته‌بندی کرده است: .

۱.

درستی گفتار که عدالت زبان است، و خلاصه اش این که: از آنچه باید بگوید خاموش نماند تا تقصیر کند، و آنچه باید از این خاموش بود نگوید تا زیاده روی کند، و سخن را به جای شایسته آن بگوید، و آن خصوصی تر از صرف راستگویی است، زیرا برخی راستی‌ها را چه‌بسا نشاید گفت.

۲.

جامه شان میانه است و این عدالت در پوشاك است، نه چون جامه خوشگذران‌های خودنما، و جامه گدایان یهودی که در خور زاهدان نیست.

۳.

راه رفتن با تواضع، چون تواضع دنباله‌روی ملکه عفت است، و میانه به خواری رفتن و سبکسری و بزرگی فروختن و گنده‌دماغی است، و باید آرام و با وقار باشد.

۴.

چشم پوشی از آنچه خدا حرام کرده، که ثمره‌اش پارسایی است.

۵.

تنها گوش دادن به دانش سودمند که عدالت در نیروی شنوایی است، و دانش‌های سودمند آنهایی هستند که نیروی اندیشه را به کمال مخی‌رسانند؛ از علم الهیات و هرچه با آن مناسب است، و آنچه نیروی قوه عملیه را به کمال می‌رساند که همان حکمت عملیه است.

۶.

خود را در بلا و خوشی به یك جا وادارند و در برابر هر دو بی تفاوت باشند، از آمدن بلا نامید نشوند و از خوشی که به آن برسند مست نگردند، و در هر دو حال شکر خدا را کنند. «الذی» صفت مصدر محذوف است و ضمیر عائد است و تقدیر آن چنین است که: «نزلت کانزول الذی نزلته فی الرخاء»، و احتمال می رود که منظور از«الذی»، «الذین» باشد و «نون» حذف شده باشد، مثل گفته خدای متعال: «کالذی خاضوا» - . توبه / ۶۹ - و چه‌بسا مقصود مانند کردن حال نزول در بلا است به حال نزول خوشی و رفاه، و مقصود یکی است.

۷.

شیفتگی به ثواب خدا و بیم از عقاب او، تا آنجا که جانشان در تنشان بیقرار و گریزان است، و اگر نبود مدت عمر مقدر و این شوق و خوف هرگاه وجدانی شوند، کوشش در کردار و روگردانی از این جهان را به دنبال دارند، و آغاز آنها تصور بزرگی آفریدگار است و به همان اندازه تصور بزرگی وعد و وعید او است، و همان اندازه بیم و امید به دنبال دارد که دو باب بزرگ بهشتند.

۸.

بزرگواری آفریننده در دل آنها تا آنجا که کشش‌های خداخواهی آنان را در دوستی و شناسایی به هم درآمیزد و به آن نسبت، جز خدا را کوچک شمارند در دیده دل خود.

و اینکه فرمود: «[حالت] آنان و [در برابر] بهشت، چون کسی است که آن را دیده - تا آنجا که فرمود: معذبند.» اشاره است به اینکه عارف گرچه با تن خود در دنیا است، ولی با بینایی دلش به احوال بهشت و سعادت آن، و احوال دوزخ و بدبختی آن پی می‌برد، چون حاضر در بهشت و نعمت آن است، و حاضر در دوزخ و عذابش، و این مقام عین‌الیقین است و برابر این مقام است شوقشان به بهشت و ترسشان از دوزخ.

۹.

اندوه دل‌هاشان، و آن ثمره ترسی است که بر آنها چیره است.

۱۰.

بی آزاریشان، که سرچشمه رها کردن دنیاپرستی است و بیهوده هایش، و عارفان از آن برکنارند.

۱۱.

لاغریشان، که از بسیاری روزه و بی‌خوابی، و خوراک ناهموار و جامه خشن و ترک لذت‌های دنیا است.

۱۲.

سبکی نیازهاشان، زیرا به همان ضرورت خورد و پوش بس کنند، و سبک‌تر از این نیازی نیست.

۱۳.

پارسایی آنان، که نهاد عفت و فضیلت نیروی شهوت است که میانه دو رذیله بی شهوتی و هرزگی است.

۱۴.

شکیبایی بر ناگواری‌های روزگار و زندگی که ترک کامجویی‌ها و تحمل آزار مردم است، و دانستی که شکیبایی، ایستادگی

در برابر نفس سرکش است تا دنبال کام جوییهای زشت نرود، و همانا یادآور شد که زمان شکیبایی کوتاه است و به دنبالش آسایش طولانی است تا بر آن وادارد، و این آسایش طولانی به خوشبختی در بهشت است که خدا فرموده: «وَ جَزاهُمْ بِما صَبَرُوا جَنَّةً وَ حَرِيراً»، {و پاداششان را در برابر شکیبایی بهشت و دیبا...} - . انسان / ۱۲ - تا آخر آیه. و بازرگانی سودمند، که استعاره آورده برای کارهای خوب و انجام فرمانهای خدا، و وجه مشابهت این است که بهای آن را با کالای دنیا دادند، و با عبادت کالای آخرت خریدند؛ و لفظ ربح را آورد، یعنی از این معامله سود بردند، زیرا کالای دیگرسرا فزونتر و با ارزشتر است از کالای دنیا، و روشن است که فراهم شدن وسائل آن از سوی خدا است و آمادگی به آن، از کششهای الهی است.

.۱۵

دنیا را نمیخواهند و او خواستار آنها است، و زهد راستین دارند، که از وجدان پارسایی است، و خواستگاری دنیا از آنها این است که میتوانند سرور و اشراف باشند و قاضی و وزیر گردند و مانند آنها، و اگر بخواهند، زمینهاش را دارند که به آن برسند، و چهبسا مقصود خواستن دنیاداران باشد.

.۱۶

و خود را به بهای دنیا از اسیری در آن رها کردند، اشاره است به کسی که در دنیا میزیسته و از آن بهره مند بوده، و با ترک و روگردانی از آن و تمرین طاعت خدا، زنجیرهای پست دنیاداری را از گردن خود گشوده و آزاد شده است؛ و تعبیر به اسارت، استعاره است از اینکه وضع دنیاداری بر دل آنها پایدار بوده و واژه «فدیه» به معنی عوض کردن بهره مندی از دنیا و رویگردانی از آن و مواظبت بر طاعت خدا است، و تنها با «واو» عطف داد در «ولم یریدوها»، و با «فاء» در «ففدو»، برای اینکه زهد در دنیا چهبسا پیش از دنیاداری است و چهبسا پس از آن، که پیامبر صلّیاللّهعلیهوآلهوسلم فرمود: «هر کس مقصد بزرگتر خود را آخرت ساخت، خدا او را خاطرجمع میکند، و دنیا در برش میآید بینی به خاک مالیده و ناکام.» پس در اینجا عطف به «فاء»، زیبا نیست، اما فدیه چون پس از اسارت میآید، آن را با «فاء» عطف داده است.

.۱۷

گامهاشان را شبهنگام برای عبادت در صف میکنند، و قرآن را با ترتیل میخوانند، تا فرموده «گوشهایشان» که اشاره است به فرمانگزار گراننفوس سرکش خود به عبادات و کاوش قرآن عزیز در خواندن آن، و نهایت شمرده خواندن برای فهم مقاصد آن، و اندوه خوردن از ذکر وعیدها و تهدیدها هم کاوشی است برای درمان دردهایشان.

و چون مایه دردشان همان نادانی است و رذیله های دیگر، در عمل، درمان نادانی دانش است، و درمان هر صفت بد، به دست آوردن فضیلتی است که ضد آن است، و با خواندن قرآن و کاوش آن، و با اندوهخوری از تهدید خدا، دنیاپرستی را درمان میکند، و درمانش همان دانش است که درمان نادانی است، و هر فضیلت که قرآن به آن تشویق کرده، درمان ضد آن است از اخلاق بد، و باقی گفتار در چگونگی اندوهخوری و شیفتگی است.

«خم شونده اند بر میان خود»: بیان چگونگی رکوع آنان است.

«به خاک نهادن پیشانی بیان وضع سجده است، و کلام آن حضرت: «هفت استخوانی که بر زمین نهاده می شوند» تا: «گام... هایشان»، هدف از آن عبادت‌ها را توضیح می‌دهد.

.۱۸

فرمود: در روز حکمایند به روش شرع که کمال قوه علمیه و عملیه است، زیرا همان بوده که میان صحابه و تابعین معروف بوده نه حکمت یونانی. و در روایتی «حلماء» (بردباران) آمده، چون بردباری فضیلتی است از نهاد شجاعت که میانه دو صفت بد زبونی و تهوری است که از فرط خشم باشد؛ و برای نماز نام شب را برده، چون برای عبادت از روز شایسته تر است.

.۱۹

از علما و دانشمندان هستند و قوه نظر و اندیشه دارند در شناخت خدا و صفات او.

.۲۰

از نیکوان هستند؛ نیکی به پارسایی برمی‌گردد چون در برابر «هرزه» آمده است.

.۲۱

پرهیزکارانند، و مقصود از آن در اینجا ترس از خدا است. پیش از این، درباره عفت و خوف مطالبی بیان شد و اکنون ضمن اوصاف روزانه آنها، دوباره آن را در اینجا آورده، در حالی که آنجا مطلق آورده بود .

«ترس آنها را تراشیده»: آن فرمایش عظیم، شرح اثر خوف است که بر آنها چیره شده، و خوف این اثر را دارد، برای آنکه نفس کارگزار تن را از کارش باز می‌دارد و قوه شهوت و خوراک را از کار خودشان می‌اندازد؛ و اثر خوف را به تراش تیر مانند کرده، برای بیان شدت لاغری، و دگرگونی چهره به دنبال آن آمده است ، و سستی پدید آمده از انفعالات نفسانیه، چون خوف و اندوه تا آنجا که چهره بیمار دارند و گرچه بیمار نباشند.

می‌گوید دیوانه اند، که اشاره است به آنچه رخ می‌دهد برای برخی از عارفان که به عالم بالا می‌پیوندند و از تدبیر تن باز می‌مانند و سخنی می‌گویند بیرون از آنچه باید، و زشت است نزد ظاهر شریعت، و آن را به دیوانگی تفسیر می‌کنند، و چه‌بسا به کفر و بی‌دینی، و آن امر بزرگی که با آن درآمیختند، پرداخت به رازهای آنان است از ملاحظه جلال خدا، و مطالعه انوار عالم بالا.

.۲۲

اینکه کمتر از کردار خود را نمی‌پسندند، تا آنجا که فرموده: «بزرگ»، برای تصور شرافتی است که هدف کردار آنها است. و می‌فرماید: «به خود تهمت می‌زنند...» تا آنجا که: «آنچه ندانند» و تهمتشان ترس از تردید آنها است در قضاوت و به حسن

عبادتشان، و اینکه نزد خدا پذیرفته است و خدا پسندد و به خدا رسانند، زیرا این وهم مایه خودبینی در عبادت و کوتاهی از فزودن بر آن است، و این شک و تهمت خود به پیروی از نفس اماره، مایه ترس می‌شود، از اینکه این اعمال نارسا باشند به آنچه باید و شاید، و این برانگیزاننده کردار و شکننده عجب است؛ و دانستی که عُجب و خودبینی از مهلکات است چنانچه فرمود: «سه تا هلاک کننده اند: بخل پیروی شده، هوس رانی، و خودبینی به خویش.» و همچنین، ترس آنان از تمجیدشان درمان دردی است که از این تمجید برمی‌آید، از تکبر و خودبینی به آنچه سبب تمجید است، و پاسخ هر کدام آنها در برابر تمجید دیگران از او این است که می گوید: من خودم را بهتر از دیگری می‌شناسم.

آنگاه شروع می کند به بیان نشانه ها که روی هم نشانه هر کدام است، و اوصاف پیشین، گرچه بیشتر آنها ویژه و معرف هر یک هستند، جز اینکه ریا در برخی راه دارد و دلیل بر تقوای راستین نیست، و آنها را باز به شرح زیر، گرد آورده و دسته‌بندی کرده است:

یکم: قوت در دین، که در برابر وسواس خناس ایستادگی کند، و فریب مردم را نخورد، و او دیندار و دانشمند است.

دوم: عاقبت سنجی در کارهای دین و دنیا، و پایداری در آن با نرمش با مردم، و سخت نگرفتن به آنها که در مثل آمده: «شیرین نباش تا آنجا که بلعیده شوی، و نه تلخ، تا آنجا که به دور افکنده شوی.» و این ثمره عدالت در معامله با مردم است، و دانستی که نرمش چه‌بسا از فروتنی خوب‌تر است که فرموده: «وَ اخْفِضْ جَناحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ»، {و فروتنی کن برای مومنان که پیرو تواند.} - . شعراء / ۲۱۵ - و گاه از زبونی و سستی یقین است که بد است و مورد نخست خوب است، و همراه با حزم در دین، و مصالح نفس است، و دومی صفتی پست است که نمی‌شود حزم با آن همراه باشد، زیرا نفس زبون از همه سو تاثیرپذیر است.

سوم: ایمان با یقین، چون ایمان، باور کردن صانع است و آنچه در شریعت آمده، و این باور سخت و سست دارد؛ یک بار تقلیدی است که اعتقاد درست بی دلیل است، و یک بار علمی است که با دلیل همراه است؛ و بار دیگر این علم با علم به این است که جز آن نیست و آن «علم الیقین» است و سالکان محقق بر سر آن نمی‌ایستند و به دنبال عین الیقین هستند که مقام شهود است به واسطه دور کردن پرده های طبیعت و روگردانی از دنیا، و مرادش این است که علم آنها به پایه علم الیقین است و احتمال در آن راه ندارد.

چهارم: حرص در دانش و فزونی آن.

پنجم: علم با حلم که نیروی فرشته ای، با بردباری که فضیلت نیروی در زندگی است به هم می‌پیوندد.

ششم: میانه‌روی با وجود ثروت، و آن عدالت در به کار بردن کالای دنیا است و دور انداختن فزونی بیش از اندازه ضرورت و ناچاری .

هفتم: خشوع در عبادت است که ثمره اندیشه در جلال معبود است، و ملاحظه بزرگواری او که جان عبادت است.

هشتم: جمال‌نمایی در نداری، با ترک شکوه به خلق و درخواست از آنها و اظهار بی نیازی از آنها که از قناعت و رضا و بلندهمتی برمی‌آید، و توجه به وعده نزدیک خدا و آنچه برای پرهیزکاران آماده شده به آن کمک می‌کند.

نهم: صبر بر سختی.

دهم: طلب روزی حلال که از پارسایی است.

یازدهم: نشاط در رهجویی و پیمودن راه خدا که از اعتقاد به سرانجام پرهیزکاران و تصور شرف هدف آنان زاییده می‌شود.

دوازدهم: کارهای خوب با نگرانی از اینکه به وجه شایان نباشند و پذیرفته نشوند، چنانچه از امام سجاد علیه‌السلام روایت شده است: «سواره «تلبیه» گفت و افتاد و از هوش رفت، و چون به هوش آمد، سبب پرسیدند، فرمود: «از ترس اینکه به من فرمود: «لا لبیک و لا سعدیک»».

سیزدهم: شب‌هنگام شکر می‌کنند به آنچه روزی در روز نصیبشان شده، و نشد، و صبح هم‌ّشان ذکر خدا است تا خدا هم از آنان یاد کند و کمالات نفسانیه و بدنیه را به آنها روزی کند. که فرمود: «فَاذْکُرُونِی أَذْکُرْکُمْ وَ اشْکُرُوا لِی وَ لا تَکْفُرُون»، {یادم کنید تا یادتان کنم و شکرم کنید و ناسپاسی نکنید.} - . بقره / ۱۵۲ -

چهاردهم: شب را در حذر کردن بگذراند و صبح کند شادمان، و مقصود از آوردن کلمه حذر و رحمت، تفسیر آن چیزی است که باید از آن در حذر بود و یا با آن شاد شد؛ منظور، اختصاص شب گذرانی به حذر و صبح کردن به شادی نیست، بلکه باید در هر دگرگونی چنین بود، چنانچه شکر شبانه و ذکر بامدادی هم به همین معنا است و چه‌بسا مقصود «اختصاص» باشد .

پانزدهم: «اگر سرکشی کرد... - تا آنجا که فرمود: دوست دارد» ایستادگی در برابر نفس سرکش است هنگام سرکشی او، و وادار کردن او است بر آنچه نخواهد، و پیروی نکردن از امیال طبیعیه و خواهش‌های او است.

شانزدهم: چشم‌روشنی او در چیزهای پایدار است، که کمالات نفسانیه ماندنی هستند، مانند دانش و حکمت و اخلاق خوب که لذات باقیه و سعادت جاوید به دنبال دارند؛ و روشنی چشم، کامیابی و خرمی است که مورد نیاز است، و روشنی دیده و خنکی آن را، با دیدن مطلوب خود و زهد او در آنچه نمی‌ماند از لذت‌های دنیا، دنبال می‌کنند.

هفدهم: دانش را با بردباری درمی‌آمیزد و نادانی و تندی نمی‌کند، و گفتار را با کردار می‌آمیزد و آنچه را که خود نمی‌کند، نمی‌گوید، و به کار خیر وانمی‌دارد، در حالی که خود انجامش نمی‌دهد، و از زشتی باز نمی‌دارد ، در حالی که خود آن را به جا می‌آورد، و وعده‌ای نمی‌دهد که خود خلافش را کند، چون در این صورت دشمن خدایی است که فرمود: «کَبُرَ مَقْتاً عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا ما لا تَفْعَلُون»، {چه دشمنی کلانی است نزد خدا که بگویید آنچه نکنید.} - . صف / ۳ -

هیجدهم: آرزو را کوتاه و نزدیک می‌دارد، برای اینکه بسیار یاد مرگ و یاد رسیدن به خدا را می‌کند.

نوزدهم: کم‌لغزشی است، و دانستی که لغزش عارفان ترک اولی است، چون کار خیر شیوه آنها است، و کشش به لغزش و خطا در آنها کم است، و از روی ناچاری یا سهو است، و شکی نیست که کم است.

بیستم: هراس دل از تصور بزرگواری معبود.

بیست و یکم: قناعت است، که از ملاحظه حکمت خدا برمی‌آید و دریافت روزی از او، و کمک آن است تصور سودهای امروزه آن و نتیجه آن در سرای دیگر.

بیست و دوم: کم‌خوری است، از ملاحظه اینکه پُری شکم هوش را می‌برد و رقت را می‌زداید و قساوت و تنبلی به بار می‌آورد .

بیست و سوم: آسانی در کار او است، تا از کسی زور نشنود و به کسی زور نگوید.

بیست و چهارم: نگهداری دین او است، تا در آن اهمال نکند، و خلل بدان نرساند.

بیست و پنجم: مرگ شهوت او است که خموش است از آنچه نباید، و برگشت آن به پارسایی است.

بیست و ششم: فرو خوردن خشم است که از فضائل نیروی خشم‌آفرین است.

بیست و هفتم: خیر از او آرزو دارند که بیشتر کار خیر کند و آزارش به کسی نمی‌رسد و مردم می‌دانند شرانگیز نیست.

بیست و هشتم: ذکر میان غافلان و بی غفلتی میان ذاکران است، که اگر مردم او را خموش از ذکر بینند، چون دم بسته باشد، او را از غافلان می‌شمارند، اما در بر خدا او را از ذاکران می‌نویسند، زیرا دلش به یاد خدا بوده، و اگر در میان غافلان با زبان ذکر خدا بگوید، روشن است که از غافلان نوشته نمی‌شود. ذکر خدا را مدح بسیاری است، و آن دری است بزرگ از درهای بهشت و پیوسته به آستان خدا، و ما به فضیلت و اسرارش اشاره کردیم.

بیست و نهم: گذشت دارد از کسی که بر او ستم می‌کند. گذشت از فضائل شجاعت است، و نام ستمکارش را برده، چون داعی انتقام در باره او بیشتر است و عفو او برتر.

سی ام: کسی که او را محروم کرده می‌بخشد، و این فضیلت از سخاوت برمی خیزد.

سی و یکم: پیوند برقرار می‌کند با کسی که از او بریده، و این از عفت و پارسایی برمی‌خیزد.

سی و دوم: دشنام از او دور است و کمتر گفتار ناهنجار به زبان می‌آورد.

سی و سوم: نرم سخن است در گفتگو با مردم، و در پند و معامله با آنها، و آن پاره ای از تواضع است .

سی و چهارم: کار زشت از او نایاب است و کار خوب، حاضر باب؛ زیرا پابند حدود الهی است.

سی و پنجم: خیرش روآور و شرش در گذر است، و این مانند «شماره بیست و هفت» است.

و چه‌بسا روآوری خیر او، فزون از طاعت است و کمر بستن برای آن، و به همان اندازه شر او گذرا است، زیرا هر کس در کاری کوشا است، از ضدش بری است.

سی و ششم: باوقار است در لرزش‌ها و رخدادهای بزرگ و فتنه هایی که دل و حال مردم را پریشان می‌کند، و این وقار از شجاعت است.

سی و هفتم: در بدآمدها بسیار شکیبا است، چون پایدار است و همتش بالاتر از امور دنیا است.

سی و هشتم: در رفاه و خوشی بسیار شکرگزار است، زیرا نعمت‌بخشی را دوست دارد.

سی و نهم: ستم نمی‌کند بر کسی که دشمن او است، با وجود داعی بر آن که دشمن است.

چهلم: برای دوستش به گناه نمی‌افتد، و این کناره گیری از هرزگی و هوسرانی درباره محبوب است، که آنچه را نشاید به او می‌دهد، یا جلو آنچه را که بر او باید، بگیرد، چنانچه قاضیان بد و فرماندهان جور، ناروا و ناحق می‌کنند، و پرهیزکار بدین کارها گنهکار نمی‌شود، با وجود داعی بر آن که دوستی است، و عدالت را در همه چیز رعایت می‌کند و به همه برابر نگاه می‌کند.

چهل و یکم: به حق اعتراف می‌کند پیش از آنکه گواه بر او گواهی بدهد، زیرا دروغگو نیست، و گواه با انکار حق مورد نیاز است.

چهل و دوم: سپرده را نگه‌می‌دارد و در آن چیزی که خدا از دین و قرآن به او سپرده، کوتاهی نمی‌کند، چون پارسا است و پایبند به حدود خدا.

چهل و سوم: هر چه از آیات خدا در یاد دارد، و از عبرت‌ها و مثل‌ها، فراموش نمی‌کند و به کار می‌بندد، چون پیوسته منظور دارد، و به خاطر می‌گذراند .

چهل و چهارم: نام و لقب‌های بد نمی‌پراند، چون خدا در قرآن از آن غدقن کرده و فرموده: «وَ لا تَنابَزُوا بِالْأَلْقاب»، {و نپرانید القاب بد را.} - . حجرات / ۱۱ - برای اینکه کاری است فتنه‌انگیز و کینه‌خیز میان مردم و جدایی‌افکن و مخالف خواست شارع.

چهل و پنجم: زیان به همسایه نمی‌رساند، چون پیغمبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله‌وسلم در باره او سفارش کرده، و خداوند: «وَ الْجارِ ذِی الْقُرْبی وَ الْجارِ الْجُنُب»، {همسایه خویشاوند و همسایه خانه در پهلوی آن.} - . نساء / ۳۶ - و سفارش پیامبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله در روایتی است که: «سفارش کرد مرا پروردگارم به همسایه، آنچنان که پنداشتم او را وارث خواهد شناخت.» به جهت هدف آن، که مهرورزی و یگانگی در دین است.

چهل و ششم: به سبب مصیبت‌های وارده سرزنش نمی‌کند، چون اسرار قدر و علت مصائب را می‌داند، و خود را در معرض آنها می‌شناسد، و از مصیبت زدگی دیگران شاد نمی‌شود.

چهل و هفتم: در امر باطل مداخله نمی‌کند و از حق بیرون نمی‌شود که باطل او را از خدا دور کند، و حقش به خدا نزدیک، که خواست او است و شرافت سرانجام آن را می‌داند.

چهل و هشتم: خموشی او را غمگین نمی‌سازد، که خاموشی و سخن را بجا دارد، و غم در خاموشی از حقی است که بیانش باید، و بیجا باشد.

چهل و نهم: در خنده قهقهه نمی‌زند، چون یاد مرگ و دنباله‌اش بر دل او چیره است، و در اوصاف پیغمبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله رسیده که بیشتر خنده او تبسم بود و گاهی دندان نما بود و اهل قهقهه و کرکره در خندیدن نبود، که دو گونه خنده همراه با صدا است.

پنجاهم: چون ستم می‌بیند شکیبایی می‌ورزد تا خدا برای او کین کشد، زیرا نتیجه صبر را، که وعده ارجمندی است، می‌داند، که خدا فرموده: «ذٰلِكَ وَ مَنْ عاقَبَ بِمِثْلِ ما عُوقِبَ بِهِ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لَيَنْصُرَنَّهُ اللَّه»، {آن است و هر کس که کیفر خود کشید و بر او ستم شد البته که خدایش یاری کند.} - . حج / ۶۰ - و فرموده: «وَ لَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِين»، {و اگر شکیبا باشد البته که آن بهتر است برای شکیبایان.} - . نحل / ۱۲۶ -

پنجاه و یکم: خودش از او در رنج است که سرکش و بدخواه است، چون در برابرش ایستادگی می‌کند، و او را مقهور می‌سازد و بیاید و مردم از آزار او آسوده اند.

پنجاه و دوم: دوری کردنش از آنان که دور شود برای زهد او است از آنچه در دست مردم است و بر کناری از آن، نه از تکبر و بزرگ شمردن خود؛ و همچنین، نزدیکی او به دیگران برای نرمش و مهرورزی با آنان است، نه برای نیرنگ و فریب آنان از برخی مطالب، چنانچه شیوه پلید نیرنگ‌باز است. این اوصاف و نشانه ها چه بسا در یکدیگر درآیند، ولی به تعبیری دیگر آورده شوند، یا تنها گفته شوند، سپس بار دوم با جز آن ترکیب گردند.» - . شرح نهج البلاغه ابن میثم بحرانی : ۳۶۴ - ۳۶۹ -

**[ترجمه]

«۵۱»

لی، [الأمالی للصدوق] ابْنُ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَسَّانَ عَنْ عَمِّهِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ كَثِيرٍ الْهَاشِمِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ علیهما السلام قَالَ: قَامَ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام لیه السلام يُقَالُ لَهُ هَمَّامٌ وَ كَانَ عَابِداً فَقَالَ لَهُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ صِفْ لِيَ الْمُتَّقِينَ حَتَّى كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِمْ فَتَثَاقَلَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ عَنْ جَوَابِهِ ثُمَّ قَالَ لَهُ وَيْحَكَ يَا هَمَّامُ اتَّقِ اللَّهَ وَ أَحْسِنْ فَ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا

۱- ۱. الحجّ: ۶۰.

۲- ۲. النحل: ۱۲۶.

۳- ۳. شرح النهج لابن ميثم البحرانيّ ص ۳۶۴- ۳۶۹.

وَ الَّذِینَ هُمْ مُحْسِنُونَ.

فَقَالَ هَمَّامٌ یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ أَسْأَلُکَ بِالَّذِی أَکْرَمَکَ بِمَا خَصَّکَ بِهِ وَ حَبَاکَ وَ فَضَّلَکَ بِمَا آتَاکَ وَ أَعْطَاکَ لَمَّا وَصَفْتَهُمْ لِی فَقَامَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِ قَائِماً عَلَی قَدَمَیْهِ فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَی عَلَیْهِ وَ صَلَّی عَلَی النَّبِیِّ وَ آلِهِ ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ خَلَقَ الْخَلْقَ حَیْثُ خَلَقَهُمْ غَنِیّاً عَنْ طَاعَتِهِمْ آمِناً لِمَعْصِیَتِهِمْ لِأَنَّهُ لَا تَضُرُّهُ مَعْصِیَهُ مَنْ عَصَاهُ مِنْهُمْ وَ لَا تَنْفَعُهُ طَاعَهُ مَنْ أَطَاعَهُ مِنْهُمْ وَ قَسَمَ بَیْنَهُمْ مَعَایِشَهُمْ وَ وَضَعَهُمْ فِی الدُّنْیَا مَوَاضِعَهُمْ وَ إِنَّمَا أَهْبَطَ اللَّهُ آدَمَ وَ حَوَّاءَ علیهما السلام مِنَ الْجَنَّهِ عُقُوبَهً لِمَا صَنَعَا حَیْثُ نَهَاهُمَا فَخَالَفَاهُ وَ أَمَرَهُمَا فَعَصَیَاهُ فَالْمُتَّقُونَ فِیهَا هُمْ أَهْلُ الْفَضَائِلِ مَنْطِقُهُمُ الصَّوَابُ وَ مَلْبَسُهُمُ الِاقْتِصَادُ وَ مَشْیُهُمُ التَّوَاضُعُ خَشَعُوا لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ بِالطَّاعَهِ فَتَهَبَّوْا(۱) فَهُمْ غَاضُّونَ أَبْصَارَهُمْ عَمَّا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ وَاقِفِینَ أَسْمَاعَهُمْ عَلَی الْعِلْمِ نُزِّلَتْ أَنْفُسُهُمْ مِنْهُمْ فِی الْبَلَاءِ کَالَّتِی نُزِّلَتْ مِنْهُمْ فِی الرَّخَاءِ رِضاً مِنْهُمْ عَنِ اللَّهِ بِالْقَضَاءِ وَ لَوْ لَا الْآجَالُ الَّتِی کُتِبَتْ عَلَیْهِمْ لَمْ تَسْتَقِرَّ أَرْوَاحُهُمْ فِی أَجْسَادِهِمْ طَرْفَهَ عَیْنٍ شَوْقاً إِلَی الثَّوَابِ وَ خَوْفاً مِنَ الْعِقَابِ عَظُمَ الْخَالِقُ فِی أَنْفُسِهِمْ وَ وُضِعَ مَا دُونَهُ فِی أَعْیُنِهِمْ فَهُمْ وَ الْجَنَّهُ کَمَنْ رَآهَا فَهُمْ فِیهَا مُتَّکِئُونَ وَ هُمْ وَ الدَّارُ کَمَنْ رَآهَا فَهُمْ فِیهَا مُعَذَّبُونَ قُلُوبُهُمْ مَحْزُونَهٌ وَ شُرُورُهُمْ مَأْمُونَهٌ وَ أَجْسَادُهُمْ نَحِیفَهٌ وَ حَوَائِجُهُمْ خَفِیفَهٌ وَ أَنْفُسُهُمْ عَفِیفَهٌ وَ مُؤُونَتُهُمْ مِنَ الدُّنْیَا عَظِیمَهٌ صَبَرُوا أَیَّاماً قِصَاراً أَعْقَبَتْهُمْ رَاحَهً طَوِیلَهً تِجَارَهٌ مُرْبِحَهٌ یَسَّرَهَا لَهُمْ رَبٌّ کَرِیمٌ أَرَادَتْهُمُ الدُّنْیَا فَلَمْ یُرِیدُوهَا وَ طَلَبَتْهُمْ فَأَعْجَزُوهَا أَمَّا اللَّیْلَ فَصَافُّونَ أَقْدَامَهُمْ تَالِینَ لِأَجْزَاءِ الْقُرْآنِ یُرَتِّلُونَهُ

تَرْتِیلًا یُحَزِّنُونَ بِهِ أَنْفُسَهُمْ وَ یَسْتَبْرِؤُونَ بِهِ (۲)

وَ یَهِیجُ أَحْزَانُهُمْ بُکَاءً عَلَی ذُنُوبِهِمْ وَ وَجَعِ کُلُومِ جِرَاحِهِمْ وَ إِذَا مَرُّوا بِآیَهٍ فِیهَا تَخْوِیفٌ أَصْغَوْا إِلَیْهَا مَسَامِعَ قُلُوبِهِمْ وَ أَبْصَارَهُمْ فَاقْشَعَرَّتْ مِنْهَا

ص: ۳۴۲

۱- ۱. فبهتوا خ ل.

۲- ۲. فیستنیرون خ ل، فیستثیرون خ ل، فیستبشرون خ ل.

جُلُودُهُمْ وَ وَجِلَتِ مِنْهَا قُلُوبُهُمْ فَظَنُّوا أَنَّ صَهِيلَ جَهَنَّمَ وَ زَفِيرَهَا وَ شَهِيقَهَا فِی أَصُولِ آذَانِهِمْ وَ إِذَا مَرُّوا بِآيَهٍ فِيهَا تَشْوِيقٌ رَكَنُوا إِلَيْهَا طَمَعاً وَ تَطَلَّعَتْ أَنْفُسُهُمْ إِلَيْهَا شَوْقاً وَ ظَنُّوا أَنَّهَا نُصْبَ أَعْيُنِهِمْ جَاثِينَ عَلَى أَوْسَاطِهِمْ يُمَجِّدُونَ جَبَّاراً عَظِيماً مُفْتَرِشِينَ جِبَاهَهُمْ وَ أَكُفَّهُمْ وَ رُكَبَهُمْ وَ أَطْرَافَ أَقْدَامِهِمْ تَجْرِی دُمُوعُهُمْ عَلَى خُدُودِهِمْ يَجْأَرُونَ إِلَى اللَّهِ فِی فَكَاكِ رِقَابِهِمْ أَمَّا النَّهَارَ فَحُلَمَاءُ عُلَمَاءُ بَرَرَهٌ أَتْقِيَاءُ قَدْ بَرَاهُمُ الْخَوْفُ فَهُمْ أَمْثَالُ الْقِدَاحِ يَنْظُرُ إِلَيْهِمُ النَّاظِرُ فَيَحْسَبُهُمْ مَرْضَى وَ مَا بِالْقَوْمِ مِنْ مَرَضٍ أَوْ يَقُولُ قَدْ خُولِطُوا فَقَدْ خَالَطَ الْقَوْمَ أَمْرٌ عَظِيمٌ إِذَا فَكَّرُوا فِی عَظَمَهِ اللَّهِ وَ شِدَّهِ سُلْطَانِهِ مَعَ مَا يُخَالِطُهُمْ مِنْ ذِكْرِ الْمَوْتِ وَ أَهْوَالِ الْقِيَامَهِ فَزَّعَ ذَلِكَ قُلُوبَهُمْ فَطَاشَتْ حُلُومُهُمْ وَ ذَهَلَتْ عُقُولُهُمْ فَإِذَا اسْتَقَامُوا(۱)

بَادَرُوا إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ بِالْأَعْمَالِ الزَّكِيَهِ لَا يَرْضَوْنَ لِلَّهِ بِالْقَلِيلِ وَ لَا يَسْتَكْثِرُونَ لَهُ الْجَزِيلَ فَهُمْ لِأَنْفُسِهِمْ مُتَّهِمُونَ وَ مِنْ أَعْمَالِهِمْ مُشْفِقُونَ إِنْ زُكِّیَ أَحَدُهُمْ خَافَ مَا يَقُولُونَ وَ يَسْتَغْفِرُ اللَّهَ مِمَّا لَا يَعْلَمُونَ وَ قَالَ أَنَا أَعْلَمُ بِنَفْسِی مِنْ غَيْرِی وَ رَبِّی أَعْلَمُ مِنِّی بِنَفْسِی اللَّهُمَّ لَا تُؤَاخِذْنِی بِمَا يَقُولُونَ وَ اجْعَلْنِی خَيْراً مِمَّا يَظُنُّونَ وَ اغْفِرْ لِی مَا لَا يَعْلَمُونَ فَإِنَّكَ عَلَامُ الْغُيُوبِ وَ سَاتِرُ الْعُيُوبِ وَ مِنْ عَلَامَهِ أَحَدِهِمْ أَنَّكَ تَرَى لَهُ قُوَّهً فِی دِينٍ وَ حَزْماً فِی لِينٍ وَ إِيمَاناً فِی يَقِينٍ وَ حِرْصاً عَلَى الْعِلْمِ وَ فَهْماً فِی فِقْهٍ وَ عِلْماً فِی حِلْمٍ وَ كَسْباً فِی رِفْقٍ وَ شَفَقَهً فِی نَفَقَهٍ وَ قَصْداً فِی غِنًى وَ خُشُوعاً فِی عِبَادَهٍ وَ تَجَمُّلًا فِی فَاقَهٍ وَ صَبْراً فِی شِدَّهٍ وَ رَحْمَهً لِلْمَجْهُودِ وَ إِعْطَاءً فِی حَقٍّ وَ رِفْقاً فِی كَسْبٍ وَ طَلَباً لِلْحَلَالِ وَ نَشَاطاً فِی الْهُدَى وَ تَحَرُّجاً عَنِ الطَّمَعِ وَ بِرّاً فِی اسْتِقَامَهٍ وَ إِغْمَاضاً عِنْدَ شَهْوَهٍ: لَا يَغُرُّهُ ثَنَاءُ مَنْ جَهِلَهُ وَ لَا يَدَعُ إِحْصَاءَ مَا عَلِمَهُ مُسْتَبْطِئاً لِنَفْسِهِ فِی الْعَمَلِ يَعْمَلُ الْأَعْمَالَ الصَّالِحَهَ وَ هُوَ عَلَى وَجَلٍ يُمْسِی وَ هَمُّهُ الشُّكْرُ وَ يُصْبِحُ وَ شُغْلُهُ

۱- ۱. استفاقوا خ ل.

الذِّكْرُ يَبِيتُ حَذِراً وَ يُصْبِحُ فَرِحاً حَذِراً لِمَا حُذِّرَ مِنَ الْغَفْلَهِ فَرِحاً لِمَا أَصَابَ مِنَ الْفَضْلِ وَ الرَّحْمَهِ إِنِ اسْتَصْعَبَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ لَمْ يُعْطِهَا سُؤْلَهَا فِيمَا فِيهِ مَضَرَّتُهُ فَفَرَحُهُ فِيمَا يُخَلَّدُ وَ يَدُومُ وَ قُرَّهُ عَيْنِهِ فِيمَا لَا يَزُولُ وَ رَغْبَتُهُ فِيمَا يَبْقَى وَ زَهَادَتُهُ فِيمَا يَفْنَى يَمْزُجُ الْعِلْمَ بِالْحِلْمِ وَ يَمْزُجُ الْحِلْمَ بِالْعَقْلِ تَرَاهُ بَعِيداً كَسَلُهُ دَائِماً نَشَاطُهُ قَرِيباً أَمَلُهُ قَلِيلًا زَلَلُهُ مُتَوَقِّعاً أَجَلَهُ خَاشِعاً قَلْبُهُ ذَاكِراً رَبَّهُ خَائِفاً ذَنْبُهُ قَانِعَهً نَفْسُهُ مُتَغَيِّباً جَهْلُهُ سَهْلًا أَمْرُهُ حَرِيزاً لِدِينِهِ مَيِّتَهً شَهْوَتُهُ كَاظِماً غَيْظَهُ صَافِياً خُلُقُهُ آمِناً مِنْهُ جَارُهُ ضَعِيفاً كِبْرُهُ مَتِيناً صَبْرُهُ كَثِيراً ذِكْرُهُ مُحْكَماً أَمْرُهُ لَا يُحَدِّثُ بِمَا يُؤْتَمَنُ عَلَيْهِ الْأَصْدِقَاءَ وَ لَا يَكْتُمُ شَهَادَتَهُ الْأَعْدَاءَ وَ لَا يَعْمَلُ شَيْئاً مِنَ الْحَقِّ رِئَاءً وَ لَا يَتْرُكُهُ

حَيَاءً الْخَيْرُ مِنْهُ مَأْمُولٌ وَ الشَّرُّ مِنْهُ مَأْمُونٌ إِنْ كَانَ مِنَ الْغَافِلِينَ (۱)

كُتِبَ مِنَ الذَّاكِرِينَ وَ إِنْ كَانَ مِنَ الذَّاكِرِينَ (۲)

لَمْ يُكْتَبْ مِنَ الْغَافِلِينَ يَعْفُو عَمَّنْ ظَلَمَهُ وَ يُعْطِي مَنْ حَرَمَهُ وَ يَصِلُ مَنْ قَطَعَهُ وَ لَا يَعْزُبُ حِلْمُهُ وَ لَا يَعْجَلُ فِيمَا يُرِيبُهُ وَ يَصْفَحُ عَمَّا قَدْ تَبَيَّنَ لَهُ بَعِيداً جَهْلُهُ لَيِّناً قَوْلُهُ غَائِباً مُكْرُهُ قَرِيباً مَعْرُوفُهُ صَادِقاً قَوْلُهُ حَسَناً فِعْلُهُ مُقْبِلًا خَيْرُهُ مُدْبِراً شَرُّهُ فَهُوَ فِي الزَّلَازِلِ وَقُورٌ وَ فِي الْمَكَارِهِ صَبُورٌ وَ فِي الرَّخَاءِ شَكُورٌ وَ لَا يَحِيفُ عَلَى مَنْ يُبْغِضُ وَ لَا يَأْثَمُ فِيمَنْ يُحِبُّ وَ لَا يَدَّعِي مَا لَيْسَ لَهُ وَ لَا يَجْحَدُ حَقّاً عَلَيْهِ يَعْتَرِفُ بِالْحَقِّ قَبْلَ أَنْ يُشْهَدَ عَلَيْهِ لَا يُضَيِّعُ مَا اسْتُحْفِظَ وَ لَا يَتَنَابَزُ بِالْأَلْقَابِ لَا يَبْغِي عَلَى أَحَدٍ وَ لَا يَهُمُّ بِالْحَسَدِ وَ لَا يُضِرُّ بِالْجَارِ وَ لَا يَشْمَتُ بِالْمَصَائِبِ سَرِيعٌ لِلصَّوَابِ مُؤَدٍّ لِلْأَمَانَاتِ بَطِيءٌ عَنِ الْمُنْكَرَاتِ يَأْمُرُ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ لَا يَدْخُلُ فِي الْأُمُورِ بِجَهْلٍ وَ لَا يَخْرُجُ عَنِ الْحَقِّ بِعَجْزٍ إِنْ صَمَتَ لَمْ يَغُمَّهُ الصَّمْتُ وَ إِنْ نَطَقَ لَمْ يَقُلْ خَطَأً وَ إِنْ ضَحِكَ لَمْ يَعْدُ صَوْتُهُ سَمْعَهُ قَانِعاً بِالَّذِي قُدِّرَ لَهُ لَا يَجْمَحُ بِهِ الْغَيْظُ وَ لَا يَغْلِبُهُ الْهَوَى وَ لَا يَقْهَرُهُ الشُّحُ

۱- ۱. في الغافلين خ.

۲- ۲. في الذاكرين خ.

وَ لَا يَطْمَعُ فِيمَا لَيْسَ لَهُ يُخَالِطُ النَّاسَ لِيَعْلَمَ وَ يَصْمُتُ لِيَسْلَمَ وَ يَسْأَلُ لِيَفْهَمَ وَ يَبْحَثُ لِيَعْلَمَ لَا يُنْصِتُ لِلْخَيْرِ لِيَفْخَرَ بِهِ وَ لَا يَتَكَلَّمُ بِهِ لِيَتَجَبَّرَ عَلَى مَنْ سِوَاهُ إِنْ بُغِيَ عَلَيْهِ صَبَرَ حَتَّى يَكُونَ اللَّهُ هُوَ الَّذِي يَنْتَقِمُ لَهُ نَفْسُهُ مِنْهُ فِي عَنَاءٍ وَ النَّاسُ مِنْهُ فِي رَاحَةٍ أَتْعَبَ نَفْسَهُ لِآخِرَتِهِ وَ أَرَاحَ النَّاسَ مِنْ نَفْسِهِ بُعْدُ مَنْ تَبَاعَدَ عَنْهُ بِغَضٍّ وَ نَزَاهَةٍ وَ دُنُوُّ مَنْ دَنَا مِنْهُ لِينٌ وَ رَحْمَةٌ(۱)

فَلَيْسَ تَبَاعُدُهُ بِكِبْرٍ وَ لَا عَظَمَةٍ وَ لَا دُنُوُّهُ لِخَدِيعَةٍ وَ لَا خِلَابَةٍ بَلْ يَقْتَدِي بِمَنْ كَانَ قَبْلَهُ مِنْ أَهْلِ الْخَيْرِ فَهُوَ إِمَامٌ لِمَنْ خَلْفَهُ مِنْ أَهْلِ الْبِرِّ قَالَ فَصَعِقَ هَمَّامٌ صَعْقَةً كَانَتْ نَفْسُهُ فِيهَا فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام أَمَا وَ اللَّهِ لَقَدْ كُنْتُ أَخَافُهَا عَلَيْهِ وَ أَمَرَ بِهِ فَجُهِّزَ وَ صَلَّى عَلَيْهِ وَ قَالَ هَكَذَا تَصْنَعُ الْمَوَاعِظُ الْبَالِغَةُ بِأَهْلِهَا فَقَالَ قَائِلٌ فَمَا بَالُكَ أَنْتَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَقَالَ وَيْلَكَ إِنَّ لِكُلٍّ أَجَلًا لَنْ يَعْدُوَهُ وَ سَبَباً لَا يُجَاوِزُهُ فَمَهْلًا لَا تَعُدْ فَإِنَّهُ إِنَّمَا نَفَثَ هَذَا الْقَوْلَ عَلَى لِسَانِكَ الشَّيْطَانُ (۲).

کتاب سلیم بن قیس،: مثله

**[ترجمه]امالی صدوق: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «مردی از یاران امیر مومنان به نام همام، که عابد بود، برخاست و گفت: «ای امیر مومنان، پرهیزکاران را برایم وصف کن و مجسم ساز، چنان که گویی به آنها می‌نگرم.»

آن حضرت از پاسخ دادن سرگرانی کرد، سپس فرمود: «وای بر تو ای همام، از خدا بترس و نیکوکار باش، زیرا خدا با آنان است که پرهیزکارند، و آنان که احسان کننده اند.»

همام گفت: از تو خواهش دارم [سخن بگویی] سوگند به آن که ارجمندت داشت به هرچه مخصوص تو است، و به تو بخشید، و برتری‌ات داد با آنچه به تو داد، و بخشید که آنها را وصف کنی برایم.» امیر مومنان روی دو پا ایستاد و خدا را سپاس گفت و ستود و رحمت بر پیغمبر و خاندانش فرستاد وآنگاه فرمود: اما بعد، راستش خدای عزوجل آفرید خلق را و هنگام آفرینش از طاعت آنها بی نیاز بود و از نافرمانیشان آسوده، زیرا زیانش ندارد نافرمانی هر کس و سودش ندارد طاعت هیچ کس.

زندگی آنان را میانشان بخش کرد، و هر کدام را به آنجا که بایدش، جا داد، و همانا آدم و حوا علیهماالسلام را از بهشت فرود آورد برای آنچه کردند، و نهی کردشان و خلاف کردند، و فرمانشان داد و نافرمانی کردند.

پس، پرهیزکاران در آن همان، دارنده های فضائلند، گفتارشان درست است، و جامه شان میانه رو، و راه رفتنشان تواضع، خاشعند در فرمانبری خدای عزوجل، پس دست از دنیا شستند ، و آنان چشم بر هم نهاده اند از آنچه خدا بر آنها حرام کرده.

گوش‌های خود را وقف دانش کردند، و خود را در بلا وامی‌دارند، چنانچه در رفاه و خوشی برای رضای به قضای خدا، و اگر نبود عمر سرنوشت، جانشان یک چشم‌برهم‌زدن در تنشان نمی‌ماند از شوق به ثواب و خوف از عقاب؛ و آفریننده در چشم آنها بزرگ آمد و هر چه جز او از چشم آنها افتاد.

آنان چون کسی باشند که بهشت را دیده و همه در آن بر پشتی آرمیده‌اند، آنان با دوزخ چون کسی باشند که آن را دیده و در آن عذاب کشیده‌اند. دل‌هاشان غمنده است، از شرشان آسوده اند، تن‌هاشان لاغر است، نیازهاشان سبک، نفوسشان پارسا،

و کمک آنها به دنیا، بزرگ.

چند روزی اندک شکیبا شدند که به دنبالش آسایش دراز است، بازرگانی پُر سودی است،؛ پروردگار کریم آن را برایشان فراهم ساخته، دنیا خواستگارشان شده و آنان آن را نخواستند، و جویاشان شده، و او را درمانده کردند.

اما در شب، گام‌ها در صف می‌نهند؛ قرآن‌خوان، آن را شمرده و با ترتیل می خوانند، و خود را با آن محزون می‌کنند، خود را با آن می‌پوشند (روشن می‌کنند) (به کاوش وامی‌دارند) (مژده یاب می‌سازند)، غم‌هاشان برمی‌جهند از گریه بر گناهانشان، و از درد زخم دل‌هاشان .

و چون به آیه تهدید می‌گذرند، آن را از گوش دل می‌شنوند و با بینایی آن، و پوستشان از آن می‌لرزد و دلشان می‌ترسد، و می‌پندارند شیهه دوزخ و ناله و شیونش در بیخ گوش آنها است.

و چون به آیه تشویق می‌رسند، از روی طمع به آن اعتمادمی‌کنند، و جانشان از شوق بر آن می‌آویزد، و می‌پندارند که برابر چشم آنها است.

زانو به میان خم می‌کنند و جبار بزرگی را تمجید می‌گویند، پیشانی و مشت و سر زانو و اطراف قدم بر خاک نهاده و اشکشان بر گونه شان روان است، و به خدا پناهنده باشند برای آزاد کردنشان.

اما روز بردباران، دانشمندان، نیکان، پرهیزکاران است، در حالی که ترس آنها را مانند چوبه تیر تراشیده، بیننده به آنها می‌نگرد و می‌پندارد بیمارانند، اما بیماری ندارند، یا می‌گوید:دیوانه اند.

آری، دیوانه امر بزرگی هستند، چون در بزرگی خدا و سلطان محکم او می اندیشند با آنچه در نهاد آنها درمی‌آید از یاد مرگ و هراس‌های رستاخیز که دلشان را پریشان می‌سازد. و بردباریشان را پراکنده می‌کند، و خودشان را می‌گسلد، و چون استوار شوند، به سوی خدا می‌شتابند با کارهای نیکو.

برای خدا به اندک خشنود نیستند، و شایان را بزرگ نمی‌گیرند و بیش دانند، خود را تهمت می‌زنند، و از کردار خود نگرانند، و اگر از یکی‌شان تمجید شود، می ترسد از آنچه می‌گویند، و آمرزش می‌خواهد از خدا برای آنچه که آنها نمی‌دانند، و می‌گوید من خود را بهتر می‌دانم از دیگران و خدایم به من داناتر است از خودم، بارخدایا، مگیرم به آنچه می‌گویند، و مرا بهتر ساز از آنچه می‌پندارند، و بیامرز برایم آنچه را که نمی‌دانند، زیرا تو نهان‌ها را به تمامی می‌دانی و عیب‌ها را می‌پوشانی.

و نشانه هر کدام که در او می‌بینی، قوت در دین است، و حزم همراه با لین(نرمی)، ایمان با یقین، حرص در علم، فهم در فقه، علم با حلم، کسب به آرامی، مهرورزی در هزینه، میانه‌روی در توانگری، خشوع در عبادت، تحمل در فاقه و نداری، صبر بر سختی، رحمت در دسترنج، بخشش در راه حق، نرمش در کسب و جستن حلال، نشاط در رهیابی، دوری از طمع، نیکی به راستی، و چشم‌پوشی از شهوت.

فریبش نمی‌دهد ستایش آن کسی که او را نداند، شماره آنچه خوددارند وانمی‌گذارد، خود را در کردار سست می‌انگارد،

کارهای خوب می کند و ترسان است، شام می کند و همّ او شکر است، صبح می کند و کارش ذکر، شب می گذراند با حذر، و بامداد می کند با شادی، حذرش از غفلت است، و شادیش از آنچه به دست آورده از فضل و رحمت.

اگر نفس او بر او چموشی کند، خواستش را نمی‌دهد در آنچه به او زیان می زند، شادیش در آن است که جاوید بماند، و روشنی چشمش در آنچه همیشه باشد و نابود نشود، دل بدان دارد که ماند، نه در آنچه نماند.

دانش را به بردباری می‌آمیزد، بردباری را می‌خرد، می‌بینی که تنبلی از او دور است، نشاطش پیوسته است، آرزویش نزدیک است و لغزشش کم، در انتظار مرگ خود است، دلش خاشع، و به یاد پروردگار خود است؛ از گناهش ترسان و نفسش قانع، نادانی‌اش نهان است و کارش آسان، نگهدار دین خود است و شهوتش مرده، خشم فروخور، پاک‌خُلق، آسوده‌همسایه، اندک‌تکبر، محکم‌صبر، بسیارذکر، محکم کار.

از سپرده خود به دوستانش نمی گوید، و گواهی را برای دشمن نهان نمی‌دارد؛ کار درست را با خودبینی انجام نمی‌دهد، و از روی شرم آن را وانمی‌نهد؛ آرزوی خیر از او دارند و از شرش آسوده اند؛ اگر در غافلان باشد از ذاکران نوشته می‌شود، و اگر از ذاکران است جزو غافلان نوشته نمی‌شود.

می گذرد از آن کسی که بر او ستم می کند، و می‌بخشد به آن کسی که محرومش می‌سازد، و می‌پیوندد به آن کسی که از او می‌بُرد؛ حلمش نایاب نمی‌شود، و در آنچه شک دارد نمی‌شتابد، و از آنچه بر او روشن شده چشم می‌پوشد؛ نادانی اش دور است، گفتارش نرم، مکرش نهان، احسانش نزدیک، گفتارش راست، کارش خوب، خیرش روآور، و شرش در گذر است .

در پیشامدهای لرزاننده باوقار است، در بدآمدها شکیبا، در رفاه و خوشی بسیار شکرگزار، ستم نمی کند به آن کسی که دشمن دارد، و گناه نمی‌ورزد به خاطر دوست، دعوی نمی کند آنچه از او نیست، و انکار نمی کند حقی را که بر او است.

حق را پذیرا است بی گواه، آن کس که حفظش باید، ضایع نمی گذارد، و القاب بد نمی‌پراند، به کسی ستم نمی کند، حسد نمی‌ورزد، به همسایه زیان نمی‌رساند، در مصائب شماتت نمی کند، زود درستکار است، پردازنده سپرده ها است، کند است در کارهای زشت، به خوبی وامی‌دارد، از زشتی باز می‌دارد، ندانسته دست به کاری نمی‌زند، در انجام حق، درمانده به در نمی‌رود.

اگر خموش ماند غمناک نباشد از آن، و اگر گوید، خطا نباشد؛ اگر بخندد، آواز آن از گوشش نمی گذرد؛ به آنچه برایش مقدر شده قانع است؛ خشم او را از جا به در نمی کند؛ هوس بر او چیره نمی گردد، و دریغ او را مقهور نمی کند، و در آنچه از او نیست طمع نمی‌ورزد.

با مردم درمی‌آمیزد تا بداند، خموش می‌ماند تا سالم بزید؛ می‌پرسد تا بفهمد؛ بررسی می کند تا بداند؛ گوش به سخن خوب نمی‌دهد تا با آن ببالد؛ و نمی گویدش تا زور به دیگری کند، اگر به او ستم شود، صبر می کند تا خدا برایش کین کشد.

نفْسش از او در رنج است، و مردم از او در آسایش؛ خود را رنج می‌دهد برای دیگرسرا، و آسوده می‌دارد مردم را از خویش؛

دوری می گزینـد از نـاخواهی و برای پـاکی، و نزدیکی او به هر کس باشـد، همراه با نرمش و مهربانی است؛ دوری‌اش تکبر و بزرگی کردن نیست، و نزدیکی‌اش نیرنـگ و هرزگی نیست. بلکه پیروی می کنـد از هر کس که پیش از او اهـل خیر بـوده، و پیشوای آینده ها است از نیکخواهان.

راوی می گویـد: همـام نعره ای زد که جانش با آن درآمـد، و امیر مومنان علیه السّـلام فرمود: «هلا، به خـدا که من از این بر او ترسان بودم.» و فرمود او را آماده کردند و بر او نماز خواند و فرمود: «پندهای رسا چنین کنند با اهل آنها.»

یکی گفت: «خودت را چه شود یا امیر مومنان؟ (که زنـده ماندی) فرمود: «وای بر تو، هر کس را اجلی باشد که از آن نگذرد، و سـببی که از آن تجاوز نکند؛ آرام باش، و بازگو مکن، زیرا جز این نیست که شـیطان این گفتار را به زبانت دمید.» – . امالی صدوق : ۳۴۰ مجلس ۸۴ –

در کتاب سلیم بن قیس هلالی، حدیثی مانند این آمده است.

**[ترجمه]

توضیح

إنمـا کررنا ذکر هـذه الخطبه الشـریفه لئلا یفوت عن الناظر فی الکتاب الفوائـد التی اختصت کل روایه بها مع أنها المسک کلما کررته یتضوع.

بمـا خصک به من قرابه الرسول صـلی الله علیه و آله و الاختصاص به و حباک أی أعطاک من الوصایه و الخلافه بما آتاک من السوابق و المناقب و أعطاک من العلم و القرب و مکارم الأخلاق و یحتمل التعمیم و التأکید.

و لمـا إیجـابیه أی أسألـک فی جمیع الأـحوال إلا حال الوصف و هو حصول المطلوب و قـد مر الکلام فی تأویل معصـیه آدم و حواء علیهما السلام و ذکرها لبیان

ص: ۳۴۵

۱- ۱. بعده عمن تباعد عنه زهد و نزاهه، و دنوه ممن دنا منه لین و رحمه، خ ل.

۲- ۲. أمالی الصدوق ص ۳۴۰ المجلس: ۸۴.

فضیله التقوی و ذم خلافها و بیان سبب حصول بنی آدم فی الدنیا و احتیاجهم إلی المعایش و اختلافهم فی المنازل الدینیه و المراتب الدنیویه و حصول الشهوات فیهم و ترقیهم فی الکمالات لذلک.

فتهبوا أی نفضوا أیدیهم عن الدنیا و تفرغوا للآخره فی النهایه یقال جاء یتهبی إذا جاء فارغا ینفض یدیه.

و یحتمل أن یکون من هب فقلب الثانی (۱)

أی انتبهوا من نوم الغفله و أسرعوا فی الطاعه أو بلیت أبدانهم لکثره العباده فی القاموس الهب الانتباه من النوم و نشاط کل سائر و سرعته و تهبب الثوب بلی و فی بعض النسخ فبهتوا أی تحیروا فی ملاحظه عظمه الله سبحانه أو یحسبهم الناس کذلک کما سیأتی.

و وضع ما دونه علی بناء المفعول أی ذل و حط قدره أو علی بناء المعلوم ککرم یقال فی حسبه ضعه أی انحطاط و لؤم و خسه و قد وضع ککرم و وضعه غیره کذا فی القاموس و فی بعض النسخ و صغر و مئونتهم من الدنیا عظیمه المئونه الثقل و القوت و التعب و الشده.

قال الجوهری (۲)

المئونه یهمز و لا یهمز و هی فعوله و قال الفراء هی مفعله من الأین و هو التعب و الشده و یقال هو مفعله من الأون و هو الخرج و العدل لأنه ثقل علی الإنسان قال الخلیل و لو کان مفعله لکان مئینه مثل معیشه و عند الأخفش یجوز أن تکون مفعله انتهی.

**[ترجمه]همانا این خطبه شریفه را دوباره نقل کردیم تا خواننده کتاب از سودهای خاص کل روایت برخوردار شود و آن را از دست ندهد. به راستی که عطر مشک هر اندازه هم که تکرار شود، باز هم بوییدنی است.

«به آنچه مخصوص تو ساخت»: از خویشی با پیغمبر و آنچه از مقام وصایت و خلافت به تو داد، و آنچه از سوابق و مناقب به تو بخشید و از علم و قرب و اخلاق گزیده و یا از همه آنها، به تو داد.

«لما»: معنی استثناء دارد، یعنی در هر حال خواهان وصف آنهایم جز حال وصف کردن آنها؛ و پیش از این در باره تفسیر گناه آدم و حوا سخن گفته شده و یادآوری‌اش در اینجا برای بیان فضیلت تقوی و نکوهش بی تقوایی است، و همچنین، برای بیان آمدن بنی‌آدم به دنیا و نیازشان به معیشت و تفاوتشان در مراتب دینی و دنیایی و پدید آمدن شهوات در آنان و ترقی آنان در کمالات.

«فتّهبوا»: یعنی دست از دنیا تکاندند و به کار دیگرسرا پرداختند. در نهایه می گوید: گفته می شود: «جاء بتهبّی»، یعنی زمانی که فارغ بیاید در حالی که دستش را می تکاند؛ و چه‌بسا این کلمه از «هب» بیاید، که در این صورت معنی آن می‌شود: بیدار شدند از خواب غفلت و شتاب کردند در طاعت، یا تن‌های آنها در عبادت پوسید. در قاموس آمده: «هیبت» به معنی بیداری از خواب است، و نیز نشاط هر سیرکننده ای و سرعت او؛ «تهبب الثوب»: یعنی کهنه شد و پوسید. و در یک نسخه ها «فبهتوا» آمده، یعنی از ملاحظه عظمت خدا سبحانه خیره و سرگردان شدند، یا اینکه مردم آنها را چنین می‌پندارند، چنانچه خواهد

آمد.

«و وضع ما دونه»: به «صیغه مجهول»، یعنی خوار شد و ارزشش پایین آمد؛ و به «صیغه معلوم»: مانند کرم؛ و گفته می شود «فی حسبه ضعه»، یعنی در حسب او انحطاط و پستی و خسّت است. «قد وضع» - مانند کرم - و «وضعه» غیره این گونه در قاموس آمده، و در برخی نسخه ها «و صغر» آمده است

«و مئونه آنها از دنیا بزرگ است»: «مئونه»: ثقل، قوت، رنج و سختی را می گویند. جوهری می گوید: «مئونه» با همزه و بی همزه می‌آید، مانند «فعوله»؛ و فرّاء می گوید: آن «مفعله» از «أین» به معنای رنج و سختی است، و گفته می شود هر مفعله از «أون» است که همان خورجین و جوال است، چراکه برای انسان سنگین است. خلیل می گوید: اگر «مفعله» باشد باید بروزن «مئینه» باشد، مانند «معیشت»؛ و از نظر اخفش، می تواند مفعله باشد.

**[ترجمه]

و أقول

تحتمل هذه الفقره وجوها الأول أن یکون المعنی أن تعبهم و مشقتهم بسبب ترک الدنیا و مجاهده النفس فی الإعراض عنها عظیمه.

الثانی أن یکون المعنی أن الرزق مضیق علیهم لإعراضهم عن الحرام و الشبهه و مکسب الحلال قلیل مع أن أولیاء الله غالبا مبتلون بالفقر فالعظیمه

۱- ۱. فان القیاس کان أن یقال: فتهببوا.

۲- ۲. الصحاح: ۲۱۹۸.

بمعنى الشده أو المئونه بمعنى التعب.

الثالث أن يراد أن ما يحصل لهم من القوت فى الدنيا يعدونه عظيما و يشكرونه و إن كان قليلا.

الرابع أنهم لكثره توسعهم على العيال و ذوى الأرحام و الفقراء مئونتهم كثيره.

الخامس أن يكون المعنى أن بليتهم بسبب معاشره الخلق و كثره الأعادى و قله من يؤنسهم و يوافقهم فى الطريقه عظيمه.

السادس ما ذكره الوالد قدس سره أن المراد بمؤنتهم ما يكسبونه لزاد الآخره من الطاعات و القربات و الصدقات أى يأخذون حظا عظيما من الدنيا للآخره.

و يحتمل وجوها أخر و كأنه لخفاء معناها أسقطها فى النهج و فيما سيأتى فى باب صفات الشيعه و معونتهم فى الإسلام عظيمه و هو أظهر.

و طلبتهم فأعجزوها أى عن أن تصل إليهم و تدركهم و يستترون به أى يخفونه عن الناس خوفا من الرئاء و فى بعض النسخ و يستبشرون به أى يفرحون بالحزن أو بالتلاوه شكرا لما وفقهم الله لذلك و يهيج أحزانهم كأنه على بناء التفعيل و بكاء فاعله و أحزانهم مفعوله و وجع عطف على بكاء أو على بناء المجرد و أحزانهم فاعله و بكاء منصوب على العله و وجع عطف على ذنوبهم و الكلوم كعلوم جمع الكلام بالفتح و هو الجرح و الجراح جمع جراحه بالكسر فيهما و الإضافه للتأكيد أو الجراح مصدر أى الجراحات التى حدثت من جراحاتهم لأنفسهم بالذنوب و المعاصى.

و فى النهايه فيه ملأ الله مسامعه هى جمع مسمع و هو آله السمع أو جمع سمع على غير قياس كمشابه و ملامح و المسمع بالفتح خرقها انتهى و أبصارهم بالنصب عطف على مسامع أى أبصار قلوبهم أو بالجر عطفا على قلوبهم فالأبصار بمعنى البصائر و الصهيل صوت الفرس شبه به صوت توقد النار لرفعته و شدته.

ص: ۳۴۷

جاثين على أوساطهم الغالب فى الجثو أن يطلق على الجلوس على الركبتين و قد يطلق على القيام على أطراف الأصابع و المراد هنا إما الجلوس على وجه الخضوع و النسبه إلى الأوساط على المجاز أو القيام كذلك أو الركوع بتضمين معنى الانحناء فى القاموس جثا كدعا و رمى جثوا و جثيا بضمهما جلس على ركبتيه أو قام على أطراف أصابعه و أجثاه غيره و هو جاث و فى بعض نسخ حانين كما فى سائر الروايات و هو أظهر.

و فى القاموس مجده عظمه و أثنى عليه و قال جأر كمنع جأرا و جؤارا رفع صوته بالدعاء و تضرع و استغاث فزع على بناء التفعيل و الإشاره إلى التفكر طاشت أى اضطربت و تحيرت فى القاموس الطيش النزق و الخفه طاش يطيش طيشا و ذهاب العقل و جواز السهم الهدف و قال الحلم بالكسر الأناه و العقل و الجمع أحلام و حلوم.

فإذا استقاموا أى استقامت أحوالهم و ذهبت عنهم تلك الدهشه و فى بعض النسخ استفاقوا و هو أنسب فى القاموس أفاق من مرضه رجعت الصحه إليه أو رجع إلى الصحه كاستفاق.

بالأعمال الزكيه أى الطاهره من الرياء و ما يفسد العمل أو الناميه و الجزيل الكثير و العظيم و فهما فى فقه الفقه بالكسر العلم بالشى ء و الفهم له و الفطنه و غلب على علم الدين لشرفه ذكره الفيروزآبادى فالمعنى أن له فهما فى علوم الدين أو يفهم ما يتفقه و لا يكتفى بظاهر التعلم و كسبا فى رفق أى يكسب المال و لا يبالغ فيه و هو الإجمال فى الطلب و يحتمل كسب العلم

أيضا فالرفق عدم المجادله و السفاهه و شفقه فى نفقه الشفقه المبالغه فى النصح و الخوف فالمعنى أن له شفقه على المؤمنين مع الإنفاق عليهم أو أنه يخاف فى النفقه أن تكون إسرافا أو يكون مكسبها حراما.

و فى النهايه يقال جهد الرجل فهو مجهود إذا وجد مشقه و جهد الناس فهم مجهودون إذا أجدبوا و رفقا فى كسب كأنه تأكيد مع تفنن فى العباره أو فى

الأول المقصود بالـذات الكسب و فى الثانى الرفق أو فى الأول المراد كسب العلم و فى الثانى كسب المال أو الرفق فى أحـدهما اللطف مع المعاملين و فى الآخر عدم المبالغه فى الطلب و لا يبعد أن يكون كسبا فى الأول تصحيف كيسا كما سيأتى.

و برا فى استقامه أى مع استقامه فى الدين أو من غير تقتير و تبذير أو مداوما عليه أو يضعه فى مواضعه و البر إما بر الوالدين أو الأعم و الأخير أظهر و إغماضا عند شهوه أى يغمض عينه عن الحرام مع شهوته للنظر و يحتمل أن يكون الإغماض كنايه عن الترك لما سيأتى فى بعض انتهاء مكانه.

ما علمه أى من سيئاته بل يحصيها و يعدها على نفسه و فى بعض النسخ إحصاء علمه مستبطئا لنفسه أى يعدها بطيئه عن الأعمال الصالحه مقصره فيها و يمزج الحلم بالعقل أى يحلم فيما يحكم العقل بحسنه فيه الأصدقاء فكيف الأعداء الأعداء فكيف الأصدقاء(۱) و لا يتركه حياء لأنه لا حياء فى الحق و فى القاموس العزوب الغيبه يعزب و يعزب و الذهاب و لا يعجل فيما يريبه أى لا يعجل فى أمر له شك فى أنه يجوز له الدخول فيه أم لا حتى يستيقن ذلك أو إذا شك فى صدور خيانه أو ضرر عن غيره لا يعجل فى انتقامه حتى يتيقن ذلك و هذا أنسب بما بعده.

قال فى النهايه الريب الشك و قيل هو الشك مع التهمه يقال رابنى الشىء و أرابنى بمعنى شككنى و قيل أرابنى فى كذا أى شككنى و أوهمنى الريبه فيه فإذا استيقنته قلت رابنى بغير ألف و منه الحديث دع ما يريبك إلى ما لا يريبك يروى بفتح الياء و ضمها.

و يصفح عما قد تبين له أى من إساءه الناس و ضررهم و فى القاموس

۱- ۱. يعنى أنه« لا يحدث بما يؤتمن عليه الاصدقاء» فكيف الاعداء« و لا يكتم شهادته الاعداء» فكيف الاصدقاء.

بغی علیه یبغی بغیا علا و ظلم و عدل عن الحق و استطال بعجزه أی بضعف النیه و فتور العزم.

و فی القاموس جمح الفرس کمنع اعتز فارسه و غلبه لیسلم أی من شرور اللسان أو شرور الناس و البحث التفتیش و المراد أن إعادته السؤال لحسن الفهم و مزید العلم لا للمراء و إظهار الفضل.

بعد من تباعد إضافه إلی المفعول و کذا دنو من دنا منه.

**[ترجمه]این عبارت چند توجیه دارد:

۱.

رنج و سختی آنها برای ترک دنیا و مجاهده با نفس سرکش خود در روگردانی از آن، بزرگ است.

۲.

روزی بر آنها تنگ است، چون از حرام و شبهه روی‌گردانند ، و درآمد حلال اندک است، با اینکه اولیاء خدا بیشتر دچار نداری هستند؛ و «عظیمه» به معنی شدت است، و «مئونه» به معنی رنج.

۳.

قوْتی را که در دنیا به دست می‌آورند بزرگ می‌شمارند و به سبب آن شکرگزاری می‌کنند، اگرچه اندک است.

۴.

چون برای نان‌خوران و خویشان و فقرا هزینه می‌پردازند و از آنان پذیرایی می‌کنند خرج آنها بسیار زیاد است.

۵.

گرفتاریشان در معاشرت با مردم و دشمنان زیاد است و برای همکیش اندک، بزرگ.

۶.

مقصود پدرم (پدر علامه جلسی) از این گفته - که مقصود از «مئونه» آنها، زاد راه آخرت آنها است، از طاعات و قربات و صدقات - این است که بهره بزرگی از دنیا برای دیگرسرا برگیرند.

در این زمینه، توجیه های دیگری هم در میان هست و گویا برای ابهام این جمله، آن را در نهج البلاغه از قلم انداخته، و در باب «صفات الشیعه» به جای آن آمده: «معونتهم فی الاسلام عظیمه» یعنی کمک آنها در اسلام بزرگ است، و این معنی روشن‌تر است.

«و خواستشان و درمانده اش کردند»: از اینکه به آنها برسد و به آنان آویزد. «و نهان کنند آن را»: یعنی از ترس خودنمایی و ریا. و در نسخه ای «یستترون به» آمده است، به این معنی که شادند به اندوه، یا به خواندن قرآن به شکر توفیق خدا به آنها در آن کار. و «یهیّج أخزانهم» گویا از باب تفعیل است و «بکاء» فاعل آن، «احزانهم» مفعول آن، و «وجع» عطف است بر بکاء؛ یا «یهیج» را از مدّتی «مجرد» می گیریم و «احزانهم» را فاعل آن. بکاء منصوب است و علت را بیان می دارد. «وجع» عطف به «ذنوبهم» است. «کلوم» – مانند علوم – به «فتح» است و به معنی جراحت؛ و «جراح» جمع «جراحه» است و هر دو مکسور هستند، و اضافه برای تأکید است؛ یا «جراح» مصدر است، یعنی جراحتی که پدید آمده از جراحاتی است که با انجام گناهان و معاصی به خودشان زده اند.

در نهایه آمده: در حدیث است که «ملأـ الله مسامعه»؛ در اینجا «مسامع» جمع «مسمع» است و آن وسیله شنیدن است، یعنی گوش؛ یا جمع «سمع» است، البته جمع غیرقیاسی، مانند: مشابه و ملامح؛ و «مسمع» با فتحه، سوراخ گوش است.

«و ابصارهم»: – به نصب – عطف به مسامع است، یعنی چشم های دل‌هایشان؛ و به «جرّ»، عطف بر «قلوبهم» است؛ پس «ابصار» به معنای بصیرت ها است؛ و «صهیل» صدای اسب است که صدای برافروخته شدن آتش به آن تشبیه شده است، چون بلند و سخت است.

«جاثین علی اوساطهم»: در اصل به معنی نشستن بر سر زانوها است و چندك زدن، و چه‌بسا در هنگام ایستادن بر انگشتان پاها به کار برود، و مقصود از آن در اینجا، یا نشستن خاضعانه است که نسبت آن به «اوساط» مجاز است، یا ایستادن خاضعانه با همین توجیه؛ یا رکوع کردن، به گونه‌ای که به معنی خم شدن باشد. در قاموس آمده: «جثاً» – مانند دعا – و «رمی جثوّاً و جثیّاً» – با ضمّه – هر دو به این معنا است: نشست بر دو زانویش، یا ایستاد بر روی کناره های انگشتانش. همچنین است: «أجثأه غیره و هو جاث.» در نسخه ای «حانین» آمده است، چنانچه در روایات دیگر، و آن روشن‌تر است. در قاموس آمده: «مجّده عظمه و اثنی علیه»: او را تمجید کرد، یعنی تعظیم و ستایش کرد، و می گوید: «جأر – مانند منع – جؤاراً» یعنی صدایش را به دعا بلند کرد و به تضرّع و استغاثه پرداخت. «فزّع» از باب تفعیل است. «ذلك» به تفکّر اشاره دارد. «طاشت» یعنی مضطرب و متحیّر شد. در قاموس آمده است: «طیش» به معنی سبک‌سری است، و «طاش یطیش طیشاً» از دست رفتن عقل است، و گذشتن تیر از هدف. و می گوید: «الحلم» – با کسره – حوصله و عقل است، و جمع آن «احلام» و «حلوم» است.

«فاذا استقاموا»: چون استوار شوند، و این هراس از آنها برود؛ و در نسخه ای «استفاقوا» آمده است، یعنی به هوش آمدند، و آن مناسب‌تر است.

«اعمال زکیه»: اعمال پاك از ریا و همراه با موجبات فساد، یا نامیه و شایان و جزیل یعنی کثیر و زیاد. «فهما فی فقه» فقه با کسر فاء به معنای علم به اشیاء است و فهم آنها و زیرکی است که معنای غالب آن علم دین شده است به دلیل شرافت آن. فیروز آبادی این مطلب را گفته است. پس معنای جمله این می شود که برای مومن فهم در علوم دینی است یا آنچه را می خواند می فهمد و اکتفاء به صرف تعلم نمی کند. «و کسبا فی رفق» یعنی کسب مال و ثروت می کند بدون زیاده روی و در طلب میانه رو است و ممکن است مقصود رفق و مدارا در کسب علم نیز باشد. رفق به معنای پرهیز از جدال و سفاهت است. «شفقه در نفقه»: مهرورزی همراه با نگرانی و غم خواری مومنان، با انفاق بر آنان؛ یا نگرانی بابت هزینه خود که مبادا اسراف شود یا از

حرام باشـد. در نهایه آمـده: گفته می شود «جهـد الرجل» وصف آن مجهود است زمانی که سـختی ببیند، و «جهد الناس»، پس مردم مجهودون هستند زمانی که قحطی می‌بینند.

«و رفق در کسب»: گویـا تأکیـد است و تفنن در تعـبیر و در عبـارت؛ در مـورد نخست، مقصـود ذاتی کسب است و در دومی، رفق؛ یا در مورد نخست، کسب دانش و در مورد دوم، کسب مال؛ یا مقصود از رفق در مورد یکم، لطف با طرف معامله است، و در دیگری چـانه نزدن، و دور نیست لفـظ «کسب» در مـورد اول، تصـحیف «کیس» باشـد، به معنی «زیرک»، چنـانچه خواهد آمد.

«و برّ در اسـتقامت در دین»: یا بدون تنگ گیری و اسـراف، یا با دوام، یا نیکی بجا؛ و برّ، در باره پدر و مادر است، یا در مورد همه چیز، و تعبیر دوم روشن‌تر است.

«اغمـاض در شـهوت»: چشم‌پوشـی از حرام بـا تمنـای دیـدن؛ یـا کنایه است از ترک، همان گونه که در برخی روایات به جای اغماض آمده: «انتهاء»، یعنی باز ایستادن.

«احصاء ما علمه»: شماره گناهان خود؛ و در یک نسخه «احصاء علم» آمده است. «مستبطئاً لنفسه»: یعنی خودش را کُند می داند نسبت به انجام کارهای شایسـته و مقصّر می دانـد در زمینه «و یمزج الحلم بالعقل»: یعنی در موردی که عقل حلم را نیک می دانـد، حلم می ورزد. «الاصـدقاء»: چه رسـد به دشـمنان. «الاعـداء»: چه رسـد به دوسـتان. «و لا ـ یترکه حیاءً»: چون در حق حیا نیست. در قاموس آمده: «العزوب» غائب شدن، و مضارع آن: «یعزِب» و «یعزُب» است و باز به معنای رفتن می آید.

«شـتاب نکنـد در آنچه ریبه دارد»: و اگر جواز آن را نداند به دنبال یقین بگردد، یا اگر شک کند در اینکه خیانتی به او کرده، یا زیانی زده، در کین خواهی شتاب نکند تا به یقین برسد، و این معنی مناسب‌تر است برای آنچه به دنبال دارد.

در نهایه می‌گوید: «ریب» همان شک است، و گفته شده شک همراه با اتهام زنی است. گفته می شود: «رابنی الشئ» و «ارابنی» به معنای «شـککنی»، یعنی مرا به شک واداشت؛ و گفته شـده: «ارابنی فی کذا»، یعنی مرا به شک واداشت و تردید در آن را به ذهنم آورد و چون یقین کردی آن را گویی. «رابنی بغیر الف» یعنی رابنی بـدون «الف»؛ و از آن است حدیث: واگذار آنچه را شک داری به آنچه در آن شک نداری، با فتحه و ضمه آن روایت می شود.

«و یصـفح عمـا قـد تبین له»: یعنی از بـدی کردن مردم و ضـرررسانی آنان. در قاموس آمـده: «بغی علیه یبغی بغیاً علا و ظلم، و عـدل عن الحق و اسـتطال» یعنی برتری کرد و سـتم روا داشت و از حق عـدول کرد و بزرگی نمود. «بعجزه»: یعنی به ضـعف و سستی تصمیم نیست.

در قاموس آمـده: «جمـح الفرس» - مانند منع - یعنی سوارش را عزّت داد و او را پیروز کرد.» «یسـلم»: یعنی از شـرور نهان و یا شرور مردم. «و البحـث»: یعنی تفـتیش، و منظـور این است که تکرار سـوال برای بهـتر فهمیـدن و علم بیشـتر است، نه برای مراء (خودنمایی) و اظهار فضیلت.

**[ترجمه]

«۵۲»

نهج، [نهج البلاغه]: قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام فِی بَعْضِ خُطَبِهِ یَا أَیُّهَا النَّاسُ طُوبَی لِمَنْ شَغَلَهُ عَیْبُهُ عَنْ عُیُوبِ النَّاسِ وَ طُوبَی لِمَنْ لَزِمَ بَیْتَهُ وَ أَکَلَ قُوتَهُ وَ اشْتَغَلَ بِطَاعَهِ رَبِّهِ وَ بَکَی عَلَی خَطِیئَتِهِ فَکَانَ مِنْ نَفْسِهِ فِی شُغُلٍ وَ النَّاسُ مِنْهُ فِی رَاحَهٍ(۱).

**[ترجمه]نهج البلاغه: امیر مومنان علیه‌السلام در خطبه ای فرمود: « ای مردم، خوشا بر کسی که بپردازد به عیب خود از میان عیب مردم، و خوشا بر کسی که در خانه اش بماند، خوراکش را بخورد، به طاعت پروردگارش بپردازد، بر گناهانش بگرید، و به خود مشغول باشد، و مردم از او در آسایش باشند و آزار نبینند.» - . نهج البلاغه ۱ : ۳۵۳ خطبه ۱۷۴ -

**[ترجمه]

بیان

لمن لزم بیته أی لم یخرج منه لتهییج شر و لیس المراد ترک الخروج لطلب الرزق أو للعباده کالجهاد و عیاده المرضی و تشییع الجنائز و قضاء حوائج المؤمنین و نحوها أو هو مختص ببعض أزمنه الفتن و أکل قوته أی اکتفی بما قدر الله له من قوته و لم یطلب أکثر من ذلک و لم یشترک فی قوت غیره.

**[ترجمه]«در خانه اش بماند»: و بیرون نرود برای شرانگیزی و کار بد، نه برای جستن روزی و انجام عباداتی چون جهاد، دیدار بیمار، و تشییع جنازه، و برآوردن نیاز مومن و مانندش؛ یا ویژه زمان شورش است، و نانش را بخورد و فزونی نخواهد، و از خوراک دیگری نخورد.

**[ترجمه]

«۵۳»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ عُرْوَهَ عَنْ أَبِی الْعَبَّاسِ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: مَنْ سَرَّتْهُ حَسَنَهٌ وَ سَاءَتْهُ سَیِّئَهٌ فَهُوَ مُؤْمِنٌ (۲).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «هر کس از حسنه خوشش بیاید و از گناه بدش بیاید، مومن است. » - . کافی ۲ : ۲۳۲ -

**[ترجمه]

بیان

حسنه أی حسنه نفسه أو أعم من أن یکون من نفسه أو من غیره و یؤید الأول أن فی بعض النسخ حسنته و سیئته کما سیأتی و السرور بالحسنه لا یستلزم العجب فإنه یمکن أن یکون عند نفسه مقصرا فی الطاعه لکن یسر بأن لم یترکها رأسا و کان هذا أولی منازل الإیمان مع أن السرور الواقعی بالحسنه یستلزم السعی فی الإتیان بکل حسنه و المساءه الواقعیه بالسیئه تستلزم التنفر من کل سیئه و الاهتمام بترکها و هذان من کمال الإیمان.

**[ترجمه]حسنه از خود باشد، یا اعم از اینکه از خودش باشد یا دیگری؛ و تایید کننده صورت نخست، آن است که در یک نسخه «حسنه او و سیئه او» آمده است، چنانچه ذکر خواهد شد.

و خوشامد از حسنه، نباید به خودبینی بینجامد، زیرا چه‌بسا خود را در طاعت مقصر می‌شمارد ولی خوش است به اینکه یکباره آن را از دست نداده. و گویا این منزل یکم ایمان است، چون سُرور واقعی از حسنه، کوشش در انجام حسنات دیگر را به دنبال دارد، و بد آمدن راستین از هر بدی و گناه، باید با نفرت از هر گونه سیئه و اهتمام به ترک آن، همراه باشد، و این دو، کمال ایمان به شمار می‌آیند.

**[ترجمه]

«۵۴»

کِتَابُ زَیْدٍ الزَّرَّادِ، قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام نَخْشَی أَنْ

ص: ۳۵۰

۱- ۱. نهج البلاغه ج ۱ ص ۳۵۳ الخطبه ص ۱۷۴.

۲- ۲. الکافی ج ۲ ص ۲۳۲.

لَا نَكُونَ مُؤْمِنِينَ قَالَ وَ لِمَ ذَاكَ فَقُلْتُ وَ ذَلِكَ أَنَّا لَا نَجِدُ فِينَا مَنْ يَكُونُ أَخُوهُ عِنْدَهُ آثَرَ مِنْ دِرْهَمِهِ وَ دِينَارِهِ وَ نَجِدُ الدِّينَارَ وَ الدِّرْهَمَ آثَرَ عِنْدَنَا مِنْ أَخٍ قَدْ جَمَعَ بَيْنَنَا وَ بَيْنَهُ مُوَالاةُ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام ليه السلام قَالَ كَلَّا إِنَّكُمْ مُؤْمِنُونَ وَ لَكِنْ لَا تُكْمِلُونَ إِيمَانَكُمْ حَتَّى يَخْرُجَ قَائِمُنَا فَعِنْدَهَا يَجْمَعُ اللَّهُ أَحْلَامَكُمْ فَتَكُونُونَ مُؤْمِنِينَ كَامِلِينَ وَ لَوْ لَمْ يَكُنْ فِي الْأَرْضِ مُؤْمِنُونَ كَامِلُونَ إِذاً لَرَفَعَنَا اللَّهُ إِلَيْهِ وَ أَنْكَرْتُمُ الْأَرْضَ وَ أَنْكَرْتُمُ السَّمَاءَ بَلْ وَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنَّ فِي الْأَرْضِ فِي أَطْرَافِهَا مُؤْمِنِينَ مَا قَدْرُ الدُّنْيَا كُلِّهَا عِنْدَهُمْ تَعْدِلُ جَنَاحَ بَعُوضَةٍ وَ لَوْ أَنَّ الدُّنْيَا بِجَمِيعِ مَا فِيهَا وَ عَلَيْهَا ذَهَبَةٌ حَمْرَاءُ عَلَى عُنُقِ أَحَدِهِمْ ثُمَّ سَقَطَ عَنْ عُنُقِهِ مَا شَعَرَ بِهَا أَيُّ شَيْ ءٍ كَانَ عَلَى عُنُقِهِ وَ لَا أَيُّ شَيْ ءٍ سَقَطَ مِنْهَا لِهَوَانِهَا عَلَيْهِمْ فَهُمُ الْخَفِيُّ عَيْشُهُمْ الْمُنْتَقِلَةُ دِيَارُهُمْ مِنْ أَرْضٍ إِلَى أَرْضٍ الْخَمِيصَةُ بُطُونُهُمْ مِنَ الصِّيَامِ الذُّبَّلَةُ شِفَاهُهُمْ مِنَ التَّسْبِيحِ الْعُمْشُ الْعُيُونِ مِنَ الْبُكَاءِ الصُّفْرُ الْوُجُوهُ مِنَ السَّهَرِ فَذَلِكَ سِيمَاهُمْ مَثَلًا ضَرَبَهُ اللَّهُ فِي الْإِنْجِيلِ لَهُمْ وَ فِي التَّوْرَاةِ وَ الْفُرْقَانِ وَ الزَّبُورِ وَ الصُّحُفِ الْأُولَى وَصَفَهُمْ فَقَالَ سِيماهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْراةِ وَ مَثَلُهُمْ

فِي الْإِنْجِيلِ (١) عَنَى بِذَلِكَ صُفْرَةَ وُجُوهِهِمْ مِنْ سَهَرِ اللَّيْلِ هُمُ الْبَرَرَةُ بِالْإِخْوَانِ فِي حَالِ الْعُسْرِ وَ الْيُسْرِ الْمُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ فِي حَالِ الْعُسْرِ كَذَلِكَ وَصَفَهُمُ اللَّهُ فَقَالَ وَ يُؤْثِرُونَ عَلى أَنْفُسِهِمْ وَ لَوْ كانَ بِهِمْ خَصاصَةٌ وَ مَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (٢) فَازُوا وَ اللَّهِ وَ أَفْلَحُوا إِنْ رَأَوْا مُؤْمِناً أَكْرَمُوهُ وَ إِنْ رَأَوْا مُنَافِقاً هَجَرُوهُ إِذَا جَنَّهُمُ اللَّيْلُ اتَّخَذُوا أَرْضَ اللَّهِ فِرَاشاً وَ التُّرَابَ وِسَاداً وَ اسْتَقْبَلُوا بِجِبَاهِهِمُ الْأَرْضَ يَتَضَرَّعُونَ إِلَى رَبِّهِمْ فِي فَكَاكِ رِقَابِهِمْ مِنَ النَّارِ فَإِذَا أَصْبَحُوا اخْتَلَطُوا بِالنَّاسِ لَا يُشَارُ إِلَيْهِمْ بِالْأَصَابِعِ

١- ١. الفتح: ٢٩.

٢- ٢. الحشر: ٩.

تَنَكَّبُوا الطُّرُقَ وَ اتَّخَذُوا الْمَاءَ طِيباً وَ طَهُوراً أَنْفُسُهُمْ مَتْعُوبَةٌ وَ أَبْدَانُهُمْ مَكْدُودَةٌ وَ النَّاسُ مِنْهُمْ فِي رَاحَةٍ فَهُمْ عِنْدَ النَّاسِ شِرَارُ الْخَلْقِ وَ عِنْدَ اللَّهِ خِيَارُ الْخَلْقِ إِنْ حَدَّثُوا لَمْ يُصَدَّقُوا وَ إِنْ خَطَبُوا لَمْ يُزَوَّجُوا وَ إِنْ شَهِدُوا لَمْ يُعْرَفُوا وَ إِنْ غَابُوا لَمْ يُفْقَدُوا قُلُوبُهُمْ خَائِفَةٌ وَجِلَةٌ مِنَ اللَّهِ أَلْسِنَتُهُمْ مَسْجُونَةٌ وَ صُدُورُهُمْ وِعَاءٌ لِسِرِّ اللَّهِ إِنْ وَجَدُوا لَهُ أَهْلًا نَبَذُوهُ إِلَيْهِ نَبْذاً وَ إِنْ لَمْ يَجِدُوا لَهُ أَهْلًا أَلْقَوْا عَلَى أَلْسِنَتِهِمْ أَقْفَالًا غَيَّبُوا مَفَاتِيحَهَا وَ جَعَلُوا عَلَى أَفْوَاهِهِمْ أَوْكِيَةً صُلَّبٌ صِلَابٌ أَصْلَبُ مِنَ الْجِبَالِ لَا يُنْحَتُ مِنْهُمْ شَيْ ءٌ خُزَّانُ الْعِلْمِ وَ مَعْدِنُ الْحِكْمَهِ وَ تُبَّاعُ النَّبِيِّينَ وَ الصِّدِّيقِينَ وَ الشُّهَدَاءِ وَ الصَّالِحِينَ أَكْيَاسٌ يَحْسَبُهُمُ الْمُنَافِقُ خُرْساً عُمْياً بُلْهاً وَ مَا بِالْقَوْمِ مِنْ خَرَسٍ وَ لَا عَمًى وَ لَا بَلَهٍ إِنَّهُمْ لَأَكْيَاسٌ فُصَحَاءُ عُلَمَاءُ حُلَمَاءُ حُكَمَاءُ أَتْقِيَاءُ بَرَرَةٌ صَفْوَةُ اللَّهِ أَسْكَتَهُمُ الْخَشْيَةُ لِلَّهِ وَ أَعْيَتْهُمْ أَلْسِنَتُهُمْ خَوْفاً مِنَ اللَّهِ وَ كِتْمَاناً لِسِرِّهِ وَا شَوْقَاهْ إِلَى مُجَالَسَتِهِمْ وَ مُحَادَثَتِهِمْ يَا كَرْبَاهْ لِفَقْدِهِمْ وَ يَا كَشْفَ كَرْبَاهْ لِمُجَالَسَتِهِمْ اطْلُبُوهُمْ فَإِنْ وَجَدْتُمُوهُمْ وَ اقْتَبَسْتُمْ مِنْ نُورِهِمْ اهْتَدَيْتُمْ وَ فُزْتُمْ بِهِمْ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَهِ هُمْ أَعَزُّ فِي النَّاسِ مِنَ الْكِبْرِيتِ الْأَحْمَرِ حِلْيَتُهُمْ طُولُ السُّكُوتِ وَ كِتْمَانُ السِّرِّ وَ الصَّلَاةُ وَ الزَّكَاةُ وَ الْحَجُّ وَ الصَّوْمُ وَ الْمُوَاسَاةُ لِلْإِخْوَانِ فِي حَالِ الْيُسْرِ وَ الْعُسْرِ فَذَلِكَ حِلْيَتُهُمْ وَ مَحَبَّتُهُمْ يَا طُوبى لَهُمْ وَ حُسْنُ مَآبٍ هُمْ وَارِثُو الْفِرْدَوْسِ خَالِدِينَ فِيهَا وَ مَثَلُهُمْ فِي أَهْلِ الْجِنَانِ مَثَلُ الْفِرْدَوْسِ فِي الْجِنَانِ وَ هُمُ الْمَطْلُوبُونَ فِي النَّارِ الْمَحْبُورُونَ فِي الْجِنَانِ فَذَلِكَ قَوْلُ أَهْلِ النَّارِ ما لَنا لا نَرى رِجالًا كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِنَ الْأَشْرارِ(۱) فَهُمْ أَشْرَارُ الْخَلْقِ عِنْدَهُمْ فَيَرْفَعُ اللَّهُ مَنَازِلَهُمْ حَتَّى يَرَوْنَهُمْ فَيَكُونُ ذَلِكَ حَسْرَةً لَهُمْ فِي النَّارِ فَيَقُولُونَ يا لَيْتَنا نُرَدُّ(۲) فَنَكُونَ مِثْلَهُمْ فَلَقَدْ كَانُوا هُمُ الْأَخْيَارَ وَ كُنَّا نَحْنُ الْأَشْرَارَ فَذَلِكَ حَسْرَةٌ لِأَهْلِ النَّارِ.

**[ترجمه]کتاب زید زراد: از زید زراد روایت شده است: به امام صادق علیه السلام گفتم: «می ترسم که ما مومن نباشیم.» فرمود: «برای چه؟» گفتم: «چون میان ما کسی وجود ندارد که برادرش نزد او از پولش عزیزتر باشد، از این رو، درمی‌یابم که پول نزد ما عزیزتر است از برادر هم‌کیش، که هر دو دوست پیرو امیر مومنان هستیم.»

آن حضرت فرمود: «نه، هرگز، شما مومن هستید، ولی ایمانتان کامل نیست؛ تا زمانی که قائم ما خروج کند، آنگاه خدا شما را صاحب یک آرمان می‌کند و همه مومن کامل خواهید شد. اگر در روی زمین مومنین کامل نباشند، در آن صورت خدا ما را به سوی خود بالا می‌برد؛ شما، هم زمین را منکر هستید، هم آسمان را.

آری، سوگند به آن که جانم به دست او است، در اطراف زمین مومنانی وجود دارند که با وجود آنها همه دنیا ارزش بال پشه ای را ندارد؛ و اگر دنیا با همه آنچه در آن است و بر آن است، طلای سرخ باشد و گردن‌بند یکی از آنها باشد، و از گردنش بیفتد، او توجه نمی‌کند که چه بر گردن داشته، و چه چیزی از گردنش افتاده، از بس که نزد او خوار است.

آنانند که زندگیشان نهان است، آواره اینجا و آنجای زمینند، شکمشان از روزه به پشت چسبیده، لب‌هاشان از ذکر تسبیح پلاسیده، دیده هاشان از گریه ژولیده، رنگ روشان از بی خوابی پریده. این است چهره و ظاهر آنان که خدا را در انجیل برایشان نمونه آورده، و در تورات و فرقان و صحف پیشین آنها را وصف کرده، که فرموده: «سِيماهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْراةِ وَ مَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ»، {نشانه آنها در چهره هاشان از اثر سجده است، آن است نمونه آنها در تورات، و نمونه شان در انجیل.} - . فتح / ۲۹ - و مقصودش زردی رخ‌هاشان بوده از بی خوابی شبانه .

آنان برادران خوب هستند در دشواری و آسانی؛ بر خود پیش می‌دارند دیگران را در دشواری که خدا آنها را وصف کرده و فرموده: «وَ يُؤْثِرُونَ عَلى أَنْفُسِهِمْ وَ لَوْ كانَ بِهِمْ خَصاصَةٌ وَ مَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُون»، {و پیش دارند بر خود و

گرچه در تنگی باشند، و هر کس از دریغ خویش محفوظ ماند هم آنان باشند رستگاران.} - . حشر / ۹ - و پیروز شدند و به خدا رستگار شدند.

آنان اگر مومنی را بینند گرامی‌اش می‌دارند، و اگر منافقی را ببینند او را واگذارند؛ چون تاریکی شب آنها را فرو گیرد، زمین خدا را بستر می‌سازند و خاکش را بالش، و پیشانی بر زمین می‌سایند و به درگاه پروردگارشان برای رهایی از دوزخ زاری می‌کنند و می‌نالند؛ و بامدادان میان مردم می‌آیند و انگشت‌نما نیستند.

از راه‌ها دورباش می‌کنند، و آب را عطرآگین و پاك می‌کنند و برمی‌گیرند؛ خودشان در رنجند و تنشان در سختی و مردم از آنها آسوده.

آنان در برابر مردم، بدترین خلق هستند و در برابر خدا بهترین خلق؛ اگر خبری بدهند مردم باور نمی‌کنند، و اگر خواستگاری بروند به آنها زن نمی‌دهند، اگر حاضر باشند شناخته نمی‌شوند، و اگر غایب، کسی درباره آنها پرس و جو نمی‌کند؛ دلشان ترسان و هراسان است از خدا، زبانشان در کام است و بسته، و سینه شان گنجینه اسرار خدا است، و اگر اهل آن را بیابند اندکی از آن را بپراکنند، و اگر نیابند زبان‌ها را قفل می‌کنند و کلیدهایش را نهان می‌سازند، و برای دهانشان دربند می سازند.

آنان سفت و سختند، سخت تر از کوه‌ها، و هیچ ابزاری آنها را نمی‌تراشد و کم نمی‌کند؛ آنان گنج بانان دانشند، و کان حکمت، و پیروان پیمبران و صدیقان و شهیدان و خوبان؛ زیرکانی که منافق آنان را گنگ و کور و ابله می‌پندارد و در آن مردم، نه گنگی باشد و نه کوری و نه ابلهی.

راستی که آنان زیرکانی شیوا، دانشمندانی بردبار، و فرزانگانی پرهیزکارند؛ آنان نیکانند، برگزیده های خدایند، و ترس خدا زبانشان را بسته، از ترس خدا زبان هاشان درمانده، برای نهان داشتن راز او؛ و چه شیفتگی است به همنشینی و گفتگو با آنان، افسوس از اینکه دسترس نیستند. ای کاش موانع همنشینی با آنها برداشته می‌شد؛ پس بجوییدشان اگر آنان را یافتید، و اگر از نورشان بهره‌مند شدید، در دنیا و دیگر سرا، رهبری شده و پیروز هستید.

آنان میان مردم از کبریت احمر کمیاب‌ترند؛ زیورشان خموشی دراز است و نهان داشتن راز؛ نماز و زکات و حج و روزه، همدردی با برادران در توانگری و درویشی، اینها است زیورشان و دوستیشان؛ ای خوشا بر آنان و چه سرانجام خوبی؛آنان وارثان فردوسند، در آن جاویدانند، و نمونه آنان در میان بهشت، چون فردوس است در میان بهشت‌ها.

آنان کسانی هستند که در دوزخ به دنبال آنها می‌گردند، و در بهشت شادمانند؛ این است که اهل دوزخ می‌گویند: «ما لَنا لا نَرى رِجالًا كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِنَ الْأَشْرار»، {ما را چه شده که نبینیم مردانی را که می‌شمردیم آنان را از بدان، آنان در چشمشان اشرار مردم بودند.} - . ص/ ۶۲ - و خدا از مقام آنها برمی‌دارد تا آنان را بینند، و افسوس می خورند از آنان در دوزخ و می‌گویند: «یا لَيْتَنا نُرَد»، {ای کاش ما برگشتیم.} - . انعام / ۲۷ - و مانند آنها بودیم که آنان نیکان بودند و ما بدان، و این است حسرت دوزخیان.»

**[ترجمه]

بیان

إنكار الأرض و السماء أن يشاهدوا فيهما آثارا غريبه لم يروا فيهما

ص: ۳۵۲

۱- ۱. ص: ۶۲.

۲- ۲. الأنعام: ۲۷.

قبل ذلک فهم الخفی عیشهم أی یعیشون مختفین من الناس للخوف منهم أو لعدم موافقه طریقتهم لهم و کذا الانتقال من أرض إلی أخری لذلک تنکبوا الطرق أی عدلوا عن الطرق العامره لئلا یعرفهم الناس أو عن طرقهم و مسالکهم و أطوارهم و اتخذوا الماء أی اکتفوا بالماء لتطییب أبدانهم بالغسل و الغسل من غیر استعمال للطیب متعوبه أی یتعبونها فی الطاعات و ترک الشهوات مکدوده أی یحملون أبدانهم علی الکد و المبالغه فی الطاعات و تحمل الشدائد فی القاموس الکد الشده و الإلحاح فی الطلب و کده و اکتده طلب منه الکد لم یصدقوا علی بناء المفعول من التفعیل أی لا یصدقهم الناس لسوء ظنهم بهم و حقارتهم فی أعینهم لم یفتقدوا أی لا یطلبهم الناس عند غیبتهم لعدم معرفتهم أو لعدم الاعتناء بشأنهم و فی بعض النسخ لم یفقدوا و الأول أظهر.

فی القاموس تفقده طلبه عند غیبته و مات غیر فقید و لا حمید و غیر مفقود غیر مکترث لفقدانه.

مسجونه أی محبوسه کنایه عن قله الکلام غیبوا مفاتیحها کنایه عن امتناعهم عن إفشاء الأسرار جدا کأن علیها أقفالا کثیره لم تحضر مفاتیحها فیکلفوا فتحها ثم أکد علیه السلام ذلک بقوله و جعلوا علی أفواههم أوکیه و الأوکیه جمع الوکاء بالکسر و هو الخیط الذی یشد به رأس الکیس و نحوه شبه أفواههم بکیس أو قربه شد رأسها فلا یخرج منها شی ء قال فی النهایه الوکاء الخیط الذی یشد به الصره و الکیس و غیرهما فیه أنه کان یوکی بین الصفا و المروه سعیا أی لا یتکلم کأنه أوکی فاه فلم ینطق.

صلب بضمتین أو کسکر جمع الصلب و کذا الصلاب بالکسر تأکیدا أی هم فی غایه الصلابه فی الدین لا ینحت أی لا یبری و لا ینقص من دینهم شی ء قال تعالی وَ تَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبالِ بُیُوتاً(۱) یحسبهم المنافق خرسا بالضم جمع أخرس لقله کلامهم فی الباطل و حفظهم

ص: ۳۵۳

۱- ۱. الشعراء: ۱۴۹.

للأسرار عميا لقله نظرهم إلى المحرمات و إلى الـدنيا و زينتها و تغافلهم عما يرون من أهلها و البله بالضم جمع الأبله و هو الذى لا عقل له و أعيتهم ألسنتهم كأن المعنى أن ألسنتهم لا تطاوعهم فى الكلام للخوف فكأنها أعيتهم.

**[ترجمه]«انکار زمین و آسمان»: از این است که در آن آثار غریبی می‌بینند که از آن پیش ندیده‌اند.

«زندگانی نهانی دارند»: و زیرزمینی، از ترس مردم، یا ناهماهنگی با آنان در روش زندگانی؛ از این رو آواره هستند و از جایی به جای دیگری می‌رونـد و راهی را در پیش می گیرند جز راه‌های شوسه تا مردم آنها را نشناسـند و از روش آنها باخبر نشوند؛ و جز شستشو با آب، عطری به کار نمی‌برند و به همان شستن تن و غسل اکتفا می کنند .

تن‌هاشان رنجیـده است از طاعت و ترک شـهوت، و در سـختی است از انجام عبادت و تحمل شدائـد. در قاموس آمـده: «کـدّ» یعنی شـدت و اصـرار در طلب؛ «کـدّ واکتـده»: به شـدت طلب کرد. «لم یصـدّقو»: به صـیغه مجهول، از بـاب تفعیل، یعنی مردم سخن آنها باور ندارند زیرا به آنها بدگمانند و آنها را زبون می‌شـمارند. «لم یفتقدوا»: یعنی به هنگامی که حضور ندارند مردم در پی آنان نیسـتند، چون آنان را نمی شناسـند، یا چون اعتنایی به شأن آنان ندارند. در برخی نسخه ها آمده: «لم یفقدوا» ولی اوّلی روشن تر است.

در قاموس آمـده: «تفقّـده» یعنی از او خبر گرفت در زمانی که غایب بود. «مات غیرفقیـد و لا حمیـد و غیرمفقود»: یعنی مرد در حالی که فقدان وی مهم نبود.

«مسبحونه»: یعنی محبوس، کنایه از کم سخن‌گویی آنان است. «عَیّبوا مفاتیحها»: کنایه از امتناع آنان از افشای رازها است. گویا که بر رازها قفل های بسـیاری است و کلیدهای آن حاضر نیست تا از اینها بخواهد که آن قفل ها را بگشایند. سپس امام علیه... السـلام همین حقیقت را به این شکل گفته‌اند که: «و جعلوا علی افواههم اوکیه»: «اوکیه» جمع «وکاء» با کسره است، و آن نخی است که با آن سـر کیسه ها و مانند آن را می بندند. دهن هایشان به کیسه ها و یا مَشـکی که سـرش بسـته است و چیزی از آن بیرون آورده نمی شود، تشبیه شده است. در نهایه می گوید: «وکاء» نخی است که با آن کیسه پول و کیسه ها و دیگر چیزها را می بندند. در حدیث آمده: «کان یدکی بین الصـفا و المروه سـعیاً»: یعنی حرف نمی زد و گویا وکایی بر دهانش زده و سـخن نمی گوید.

«صـلب»: بـا دو ضـمه، یـاماننـد شکّر، جمع صـلب است و همین‌طور «صـلاب» بـا کسـره، و تاکیـد است، یعنی آنان در نهایت سرسـختی در دین هسـتند. «لا ینحت»: یعنی تراشیده نمی شود و از دینشان چیزی کم نمی شود. خدای متعال فرمود: «و تنحتون من الجبال بیوتاً.» -. شعراء / ۱۴۹ -

«یحسـبهم الجاهل خرساً»: با ضمه، جمع «اخرس» است، چون سخن باطل کم می گویند و رازها را فاش نمی‌سازند «عمیاً»: چون به محرّمـات الهی نگـاه نمی‌کننـد و نیز به زیبـا و زشت آن و آنچه را که از اهـل دنیا می بیننـد ندیـده می انگارنـد و خود را به تغافل می زننـد. «والبله»: به ضـمه، جمع ابله است، و او کسـی است که عقل نـدارد. «أعینهم السـنتهم»: گویا معنی این است که زبانشان با آنان در سخن گفتن همراهی نمی کند، چرا که می ترسند، پس، گویی که آنان را خسته کرده اند.

**[ترجمه]

«۵۵»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِیٍّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ یُونُسَ عَنْ صَفْوَانَ الْجَمَّالِ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: إِنَّمَا الْمُؤْمِنُ الَّذِی إِذَا غَضِبَ لَمْ یُخْرِجْهُ غَضَبُهُ مِنْ حَقٍّ وَ إِذَا رَضِیَ لَمْ یُدْخِلْهُ رِضَاهُ فِی بَاطِلٍ وَ إِذَا قَدَرَ لَمْ یَأْخُذْ أَکْثَرَ مِمَّا لَهُ (۱).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «همانا مومن آن کسی است که چون خشمگین شود خشمش او را از حق به در نبرد، و چون پسندد، پسندش او را به باطل نکشاند، و چون توانا شود، بیش از آنچه که حق او است، نمی‌ستاند.» - . کافی ۲ : ۲۳۳ -

**[ترجمه]

بیان

لم یخرجه غضبه من حق بأن یحکم علی من غضب علیه بغیر حق أو یظلمه أو یکتم شهاده له عنده و إذا رضی أی عن أحد لم یدخله رضاه عنه فی باطل بأن یشهد زورا أو یحکم له باطلا أو یحمیه فی أن لا یعطی الحق اللازم علیه و أشباه ذلک و قوله مما له فی بعض النسخ بوصل من بما فاللام مفتوحه و فی بعضها بالفصل فاللام مکسوره.

**[ترجمه]«خشمش او را از حق به در نبرد»: یعنی بر آن کسی که خشم گرفته حکم ناحق کند، یا ستم بورزد، یا گواهی او را نهان دارد؛ و «پسندش او را به باطل نکشاند»: یعنی گواهی دروغ بدهد، یا حکم ناحق بدهد، یا از دوستش حمایت کند در ندادن حقی که بایدش و مانند آن؛ گفته امام علیه‌السلام: «عمّاله»، در بعضی از نسخه ها این گونه آمده: با وصل کردن «من» به «ما» و پس از آن «لام» مفتوح؛ و در برخی از نسخه ها: «من» از «ما» جدا است و «لام» مکسور است.

**[ترجمه]

«۵۶»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ عَلِیِّ بْنِ النُّعْمَانِ عَنِ ابْنِ مُسْکَانَ عَنْ سُلَیْمَانَ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ قَالَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام: یَا سُلَیْمَانُ أَ تَدْرِی مَنِ الْمُسْلِمُ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاکَ أَنْتَ أَعْلَمُ قَالَ الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ

الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَ یَدِهِ ثُمَّ قَالَ وَ تَدْرِی مَنِ الْمُؤْمِنُ قَالَ قُلْتُ أَنْتَ أَعْلَمُ قَالَ إِنَّ الْمُؤْمِنَ مَنِ ائْتَمَنَهُ الْمُسْلِمُونَ عَلَی أَمْوَالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ وَ الْمُسْلِمُ حَرَامٌ عَلَی الْمُسْلِمِ أَنْ یَظْلِمَهُ أَوْ یَخْذُلَهُ أَوْ یَدْفَعَهُ دَفْعَهً تُعَنِّتُهُ (۲).

**[ترجمه]از سلیمان بن خالد روایت شده است: «امام باقر علیه‌السلام به او فرمود: «ای سلیمان، می‌دانی مسلمان کیست؟» راوی می گوید که گفتم: «قربانت شوم، تو داناتری.» فرمود: «مسلمان آن کسی است که مسلمانان از دست و زبانش در امان

هستند و آزار نمی‌کشند.» سپس فرمود: «می‌دانی مومن کیست؟»

سلیمان می‌گوید که گفتم: «تو داناتری.»

فرمود: «مومن آن کسی است که مسلمانان او را بر مال و جان خود امین بدانند؛ بر مسلمان غدقن است که به مسلمان دیگری ستم کند، یا او را در برابر دشمن رها کند، یا او را چنان از خود براند که به رنج اندازد.» - . کافی ۲ : ۲۳۴ -

**[ترجمه]

توضیح

المسلم أی المسلم الکامل الذی یحق أن یسمی مسلما و کذا المؤمن و قیل الغرض بیان المناسبه بین المعنی اللغوی و الاصطلاحی و یکفی لذلک اتصاف کمل أفراد کل منهما بما ذکر و لا یخذله أی لا یترک نصرته مع القدره علیها أو یدفعه دفعه تعنته أی إذا لم یقدر علی نصرته یجب علیه أن یعتذر منه و یرده برد جمیل و لا یدفعه دفعه تلقیه تلک فی العنت و المشقه و یحتمل أن یکون کنایه عن مطلق الضرر الفاحش و قیل یدفعه عن خیر و یرده إلی شر یوجب عنته.

ص: ۳۵۴

۱- ۱. الکافی ج ۲: ۲۳۳.

۲- ۲. الکافی ج ۲ ص ۲۳۴.

و فی المصباح دفعته دفعا نحیته و دافعته عن حقه ماطلته و الدفعه بالفتح المره و بالضم اسم لما یدفع بمره و فی القاموس العنت محرکه الفساد و الإثم و الهلاک و دخول المشقه علی الإنسان و أعنته غیره و لقاء الشده و الزنا و الوهی و الانکسار و اکتساب المأثم و عنته تعنیتا شدد علیه و ألزمه ما یصعب علیه أداؤه (۱).

**[ترجمه]در وصف مسلمان کامل است که باید مسلمانش خواند، و در باره مومنینی این گونه است؛ یا گفته اند: منظور بیان مناسبت میان معنای لغوی و اصطلاحی است، و کافی است که افراد کامل هر کدام موصوف باشند به آنچه ذکر کرده است.

«او را ننهد»: با توانایی، و اگر نتواند، با خوشی به او پاسخ رد بدهد و از او پوزش بخواهد و او را به رنج نیندازد. احتمال می رود که کنایه از مطلق ضرر فاحش باشد، و گفته شده: او را از خوبی کنار نمی زند و به بدی برنمی گرداند که موجب آزار وی شود.

در مصباح آمده: «دفعته دفعاً»: او را دور کردم. «دافعته عن حقّه»: یعنی پرداخت حق او را به تأخیر می اندازم. «الدفعه» با فتحه، برای مرّه است، و با «ضمه» اسم چیزی است که یکباره دفع می شود. در قاموس آمده: «عنت» - با تحریک - به معنای فساد و گناه و نابودی و درد و مشقّت وارد بر انسان است. «أعنته» غیر از عنت است؛ از معانی دیگر «عنت»، سختی دیدن، زنا، پوسیدگی و سرشکستگی و به دست آوردن گناهان است. «عنّته تعنیتاً»: بر او سخت گرفت و او را ملزم به کاری کرد که انجام آن بر او سخت است.

**[ترجمه]

«۵۷»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَبِی أَیُّوبَ عَنْ أَبِی عُبَیْدَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِنَّمَا الْمُؤْمِنُ الَّذِی إِذَا رَضِیَ لَمْ یُدْخِلْهُ رِضَاهُ فِی إِثْمٍ وَ لَا بَاطِلٍ وَ إِذَا سَخِطَ لَمْ یُخْرِجْهُ سَخَطُهُ مِنْ قَوْلِ الْحَقِّ وَ الَّذِی إِذَا قَدَرَ لَمْ یُخْرِجْهُ قُدْرَتُهُ إِلَی التَّعَدِّی إِلَی مَا لَیْسَ لَهُ بِحَقٍ (۲).

ل، [الخصال] عن ابن المتوکل عن الحمیری عن ابن عیسی عن ابن محبوب: مثله (۳)

**[ترجمه]کافی: امام باقر علیه‌السلام فرمود: «همانا مومن آن است که پسندش او را در گناه و باطل نیندازد؛ و چون خشم کند، از گفتار درست به در نرود؛ و چون توانا شود، این توانایی او را به تجاوز به آنچه از او نیست، نکشاند.» - . کافی ۲ : ۲۳۴ -

خصال مشابه همین روایت را از ابن‌محبوب نقل کرده است. - . خصال ۱ : ۵۲ -

**[ترجمه]

بیان

المراد بالباطل ما لا فائده فيه إلى ما ليس له بحق أى يأخذ زائدا عن حقه.

**[ترجمه]مقصود از باطل آن است که سودی ندارد. «به آنچه از او نیست»: یعنی بیش از حد خود و حق خود نگیرد .

**[ترجمه]

«۵۸»

کا، [الکافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ أَبِی الْبَخْتَرِیِّ رَفَعَهُ قَالَ سَمِعْتُهُ یَقُولُ: الْمُؤْمِنُونَ هَیْنُونَ لَیْنُونَ کَالْجَمَلِ الْأَنِفِ إِنْ قِیدَ انْقَادَ وَ إِنْ أُنِیخَ عَلَی صَخْرَهٍ اسْتَنَاخَ (۴).

**[ترجمه]کافی، با سندش، آورده که شنیدمش می فرمود: «مومنان آسان و نرمند چون نره‌شتری که از بینی مهار شده و رام است، اگر او را بکشند منقاد است، و اگر بر سنگی بخوابانند، می‌خوابد.» - . کافی ۲ : ۲۳۴ -

**[ترجمه]

تبیین

أبو البختری وهب بن وهب القرشی عامی ضعیف و هو راوی الصادق علیه السلام و تزوج بأمه فالظاهر کون ضمیر سمعته راجعا إلى الصادق علیه السلام فالمراد بالرفع نسبه الحدیث إلیه علیه السلام و یحتمل أن یکون الرفع إلى أمیر المؤمنین علیه السلام و ضمیر سمعته للرسول صلى الله علیه و آله فإن دأب هذا الراوی لکونه عامیا رفع الحدیث

ص: ۳۵۵

۱- ۱. القاموس ج ۱ ص ۱۵۳.
۲- ۲. الکافی ج ۲ ص ۲۳۴.
۳- ۳. الخصال ج ۱ ص ۵۲.
۴- ۴. الکافی ج ۲ ص ۲۳۴.

يقول عن جعفر عن أبيه عن آبائه عن على عليهم السلام و يؤيده أن الحديث نبوى روته العامه أيضا عنه صلى الله عليه و آله.

قال فى النهايه فيه المسلمون هينون لينون هما تخفيف الهين و اللين قال ابن الأعرابى العرب تمدح بالهين و اللين مخففين و تذم بهما مثقلين و هين فيعل من الهون و هى السكينه و الوقار و السهوله فعينه واو و شى ء هين و هين أى سهل.

و قال فى أنف فيه المؤمنون هينون لينون كالجمل الأنف أى المأنوف و هو الذى عقر الخشاش أنفه فهو لا يمتنع على قائده للوجع الذى به و قيل الأنف الذلول يقال أنف البعير يأنف أنفا فهو أنف إذا اشتكى أنفه من الخشاش و كان الأصل أن يقال مأنوف لأنه مفعول به كما يقال مصدور و مبطون للذى يشتكى صدره و بطنه و إنما جاء هذا شاذا و يروى كالجمل الآنف بالمد و هو بمعناه انتهى.

إن قيد صفه للمشبه به أو المشبه و إن أنيخ على صخره كنايه عن نهايه انقياده فى الأمور المشروعه و عدم استصعابه فيها قال الجوهرى أنخت الجمل فاستناخ أبركته فبرك انتهى.

و قيل إنما شبه بالجمل لا ـ بالناقه إشاره إلى أن المؤمن قادر على الامتناع و لكن له مانع عظيم من الإيمان و أحكامه تمنعه عن ذلك.

**[ترجمه]«ابوالبختری» وهب بن وهب قريشی، فردی عامی و ضعيف است و او است كه از امام صادق عليه‌السلام روايت می كند، و او است كه امام صادق عليه السلام با مادرش ازدواج كرده است. در اينجا، ظاهراً ضمير «سمعته» به امام صادق عليه... السلام برمی گردد. منظور از «رفع» (در سند حديث) نسبت دادن حديث به امام عليه‌السلام است، و احتمال می رود كه «رفع» تا اميرمومنان عليه‌السلام باشد و ضمير «سمعته» به پيامبر صلی‌الله‌عليه‌وآله برگردد؛ زيرا عادت اين راوی - به سبب عامی بودن او - رفع حديث است و می گويد: «از جعفر، از پدرش، از پدرانش، از علی عليه‌السلام» و اين احتمال را تأييد می كند كه حديث نبوی است و عامّه (اهل سنت) اين حديث را از پيامبر صلی الله عليه و آله روايت كرده اند.

در نهايه می‌گويد: در حديث است كه «المسلمون هينون لينون» اين دو واژه مخفف «هين» و «لين» است

ابن اعرابی می‌گويد: عرب واژه هين و لين را مخففاً برای مدح می آورد و با واژه «مثقلاً» مذمّت می كند. «وهيّن» بر وزن فعيل، از «هون» است كه به معنای آرامش، وقار و آسانی است؛ پس عين الفعلش «واو» است و «شئ هيّن و هين» يعنی آسان.

نهايه درباره واژه «انف» می‌گويد: در حديث است كه «المومن هينون لينون كالجمل الأنف.» يعنی مأنوف همان حيوانی است كه چوب بينی اش را زخم كرده است و او به دليل دردی كه دارد هيچ از سوارش سرباز نمی زند؛ همچنين، گفته شده كه «انف» همان حيوان رام است و گفته می شود: «انف البعير يأنف أنفاً فهو أنف.» هنگامی كه بيشتر بينی اش از چوبی كه در بينی اش می گذارند ناراحت باشد؛ و اصل آن بايد «مأنوف» باشد، چون «مفعول‌به» است، آن گونه كه گفته می شود: «مصدور و مبطون»، به كسی كه از ناحيه سينه و شكم ناراحت است؛ و اين - يعنی انف - به طور «شاذ» و مخالف قائده آمده است. همچنين، روايت شده مانند «جمل آنف» با مدّ، و اين هم به معنای «أنف» است.

«ان قید»: صفت «مشبه‌به» است و یا مشبه. «و ان انیخ علی صخره»: کنایه از نهایت انقیاد او در کارهای مشروع است و اینکه در این گونه امور هیچ سختی نشان نمی دهد. جوهری می گوید: «أنخت الجمل فاستناخ»: یعنی او را خواباندم و خوابید.

و گفته‌اند: به نره‌شتر مانند کرده نه به ماده شتر، برای اشاره به اینکه مومن می‌تواند از خود دفاع کند ولی ایمان و مقرراتش جلوگیر او است.

**[ترجمه]

أقول

و فی بعض النسخ الألف باللام من الألفه و الأول أظهر.

**[ترجمه]در یک نسخه نره‌شتر با «الف» آمده، ولی اولی روشن‌تر است.

**[ترجمه]

«۵۹»

وَ أَقُولُ رُوِیَ فِی شِهَابِ الْأَخْبَارِ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله: الْمُؤْمِنُونَ هَیِّنُونَ لَیِّنُونَ.

**[ترجمه]مؤلف:

در شهاب‌الاخبار از پیغمبر صلّی‌اللَّه‌علیه‌وآله روایت شده است: «مومنان آسان و نرمند.»

**[ترجمه]

الضوء

و قال فی الضوء الهون السکینه و الوقار قال تعالی یَمْشُونَ عَلَی الْأَرْضِ هَوْناً(۱) و الهون مصدر هان علیه الشی ء و شی ء هین علی فیعل أی سهل و هین مخفف منه و الجمع أهوناء و قوم هینون لینون و الهون بالضم الهوان و یقال خذ أمرک بالهون و الهوینا أی بالرفق و اللین و الهوینا تصغیر الهونی و الهونی تأنیث الأهون کالکبری تأنیث الأکبر.

۱- ۱. الفرقان: ۶۳.

و قال ابن الأعرابى تمدح بالهين و اللين مخففا و تذم بالهين و اللين مثقلا و قال غيره هما جميعا واحد و الأصل التثقيل و تركيب ه و ن فى كلام العرب على وجهين أحدهما تذلل الإنسان فى نفسه بما لا غضاضه فيه و هو مما يمدح فيه كما قال يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْناً و الآخر أن يكون من التسخير و الإذلال و الإهانه كقوله تعالى فَأَخَذَتْهُمْ صاعِقَةُ الْعَذابِ الْهُونِ (۱) و لا يبعد أن يكون الهاوون من هذا لأنه يهون به الصلاب الشداد و هو عربى صحيح و لا يجوز هاون.

فوصف عليه السلام المؤمنين بأنهم هينون لينون و المعنى أمر يأمرهم بالهون و لين الجانب و دماثه الأخلاق و سكون الريح و الهدوء و خفض الجناح و تمام الحديث مثل الجمل الأنف إن قدته انقاد و إن أنخته استناخ و الأنف البعير الذى يشتكى أنفه يقال أنف البعير فهو أنف مثل تعب فهو تعب و قيل الأنف المأنوف الذى عقر الخشاش أنفه فهو لا يمتنع على قائده لما يجده من الوجع و قيل الأنف الذلول و أنخت الجمل فاستناخ أى أبركته فبرك.

وَ قَالَ عليه السلام: حُرِّمَتِ النَّارُ عَلَى الْهَيْنِ اللَّيْنِ السَّهْلِ الْقَرِيبِ.

و قال سعيد بن عبد الرحمن الزبيدى يعجبنى من القراء كل سهل طلق مضحاك فأما من تلقاه ببشر و يلقاك بعبوس يمن عليك بعمله فلا كثر الله فى المسلمين مثله.

وَ قَالَ عليه السلام: إِنَّ مِنَ الصَّدَقَةِ أَنْ تُسَلِّمَ عَلَى النَّاسِ بِوَجْهٍ طَلِيقٍ.

و فائده الحديث الحث على الأخلاق الحسنه و الأخذ بالجميل و راوى الحديث ابن عمر.

**[ترجمه]«هون» به معنى سكينه و وقار است. خداى تعالى فرموده: «يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْناً»، {راه مى روند در زمين باوقار.} - . فرقان / ۶۳ - و «هون» مصدر همان «عليه الشئ» است، و «شئ هيّن» - بر وزن فيعل - يعنى آسان، و «هين» مخفف آن است و جمع آن «أهوناء» است. «قوم هينون لينون، و «هون» به ضم، به معناى خوارى است. گفته مى شود: «خذ أمرك بالنون و الهوينا»، يعنى به رفق و نرمى. «الهوينا» مصغر «هونى» است. «هونى» مونث «أهون» است، مانند كبرى كه مونث أكبر است.

ابن‌الاعرابى مى‌گويد: با واژه «هين ولين» مخفف، مدح مى‌كنند و با «هين ولين» با تشديد، نكوهش مى‌كنند. ديگرى گفته كه هر دو به يك معنا هستند و اصل واژه با تشديد است، و هون در كلام عرب بر دو وجه مى‌آيد:

۱.

اينكه آدمى به طبع خود رام و هموار باشد تا آنجا كه زنندگى نداشته باشد، و اين مدح او است كه فرمود: «راه روند در زمين رام و هموار.»

۲.

به دنبال تسخير و خوار كردن و اهانت زورگو باشد، كه خدا فرموده: «فَأَخَذَتْهُمْ صاعِقَةُ الْعَذابِ الْهُونِ»، {درگرفت آنان را عذاب خوارى.} - . فصلت / ۱۷ - و دور نيست كه واژه «هاون» (كه با آن چيزها را مى‌كوبند) از اين معنا گرفته شده باشد،

زیرا با آن چیزهای سخت و سفت نرم می‌شوند، و آن واژه عربی درست است و هاون با یک «واو» نادرست است.

پیامبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله‌وسلم، مومنان را وصف کرده که «هینون لینون» باشند، و مقصود، فرمان به آنها است که با نرمش و خوش‌اخلاق باشند، و باد و بروت نکنند و آرام و فروتن باشند. دنباله حدیث این است که: مانند نره‌شتر اگرمهار در بینی‌اش بکشی، فرمان می‌برد و اگر او را بخوابانی، می‌خوابد. گفته‌اند:

«انف» آن است که بینی او از فشار مهار زخم شده و از درد آن در برابر قائدش هیچ مقاومتی ندارد؛ و گفته اند: انف به معنی رام است، و «أنخته الجمل فاستناخ» یعنی آن را خواباندم و خوابید.

و پیامبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «حرام است دوزخ بر هموار نرم آسانِ نزدیک.»

و سعید بن عبدالرحمن زبیدی گفت: «خوش می‌آید مرا از عالمان قرآن‌خوان، چون هر کدام خوش‌برخورد و خنده رو هستند، اما آن کسی که با خوشرویی به او برمی‌خوری و او با چهره عبوس و گره‌زده با تو برخورد می کند، و با کارش بر تو منت می... نهد، خدا در میان مسلمانان مانند او را بسیار نکند.»

و پیامبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله فرمود: «از صدقه این است که سلام کنی به مردم با خوشرویی.»

سود حدیث، تشویق به اخلاق خوش و خوش‌رفتاری است، و راوی حدیث ابن‌عمر است .

**[ترجمه]

«۶۰»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنِ النَّوْفَلِیِّ عَنِ السَّکُونِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: ثَلَاثَةٌ مِنْ عَلَامَاتِ الْمُؤْمِنِ الْعِلْمُ بِاللَّهِ وَ مَنْ یُحِبُّ وَ مَنْ یَکْرَهُ (۲).

ص: ۳۵۷

۱- ۱. فصّلت: ۱۷.

۲- ۲. الکافی ج ۲ ص ۲۳۵.

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه‌السلام فرمود: « این سه چیز از نشانه های مومن است: شناخت خدا، شناخت دوست او، و شناخت بدخواه و ناخواه او.» - . کافی ۲ : ۲۳۵ -

**[ترجمه]

بیان

العلم بالله أی بالربوبیه و صفاته الکمالیه فیؤمن به و من یحب أی یحبه الله من النبی و الأئمه علیهم السلام و أتباعهم فیوالیهم و یتابعهم أو من یحبه المؤمن و یلزمه محبته و من یکره أی یکرهه الله فیبغضه و لا یوالیه أو من یجب أن یکرهه.

و ربما یقرأ الفعلان علی بناء المجهول و هذه الثلاثه أصل الإیمان و عمدته.

**[ترجمه]«شناخت خدا»: به پروردگاری و اوصاف کمالش و باور آنها؛ و «کسی که دوست دارد»: یعنی خدا او را، از پیغمبر صلّی‌اللَّه‌علیه‌وآله و ائمه علیهم السلام گرفته تا پیروان آنها، که دوستدار و پیرو آنها گردد؛ یا کسی که مومن او را دوست دارد، به دوستی او پایبند است.

« کسی که ناخواه او است»: و خدا را دشمن می‌دارد و با او پیوستی ندارد، یا آن کسی که او را بد داشت؛ و چه‌بسا دو فعل به صیغه مجهول خوانده شوند. این سه، اصول دیانت و ستون‌های آن هستند.

**[ترجمه]

«۶۱»

کا، [الکافی] عَنِ الْعِدَّهِ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِیَادٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أُورَمَهَ عَنْ أَبِی إِبْرَاهِیمَ الْأَعْجَمِیِّ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: الْمُؤْمِنُ حَلِیمٌ لَا یَجْهَلُ وَ إِنْ جُهِلَ عَلَیْهِ یَحْلُمُ وَ لَا یَظْلِمُ وَ إِنْ ظُلِمَ غَفَرَ وَ لَا یَبْخَلُ وَ إِنْ بُخِلَ عَلَیْهِ صَبَرَ(۱).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «مومن بردبار است و نادانی ندارد؛ و اگر بر او نادانی شود بردبار است؛ و ستم نمی‌کند و اگر مورد ستم قرار بگیرد، گذشت می‌کند؛ و بخل ندارد و دریغ نمی‌کند و اگر از او دریغ شود، شکیبایی از خود نشان می‌دهد.» - . کافی ۲ : ۲۳۵ -

**[ترجمه]

بیان

لا یبخل فی بعض النسخ بالنون و الجیم (۲)

و هو الطعن و الشق و نجل الناس شارهم و تناجلوا تنازعوا أی إن طعنه أحد و سفه علیه صبر و لم یقابله بمثله.

**[ترجمه]«لاـ يبخـل»: در یـک نسـخه «لاـ ینجل» آمـده، با «نون» و «جیم»، که به معنی طعنه زدن و جـدایی است. «بخل الناس شارّهم» یعنی با مردم دشمنی کرد، و «تنازعوا» یعنی نزاع کردند. یعنی اگر کسی طعنه‌ای به او زد و نسبت به او بی خردی کرد، صبر می‌کند و مقابله به مثل نمی‌کند.

**[ترجمه]

«۶۲»

کا، [الکافی] عَنْ أَبِی عَلِیٍّ الْأَشْـعَرِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ أَبِی کَهْمَشٍ عَنْ سُلَیْمَانَ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السـلام قَـالَ قَـالَ رَسُولُ اللَّهِ صـلی الله علیه و آله: أَ لَـا أُنَبِّئُکُمْ بِالْمُؤْمِنِ مَنِ ائْتَمَنَهُ الْمُؤْمِنُونَ عَلَی أَنْفُسِـهِمْ وَ أَمْوَالِهِمْ أَ لَا أُنَبِّئُکُمْ بِالْمُسْلِمِ مَنْ

سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَ یَدِهِ وَ الْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ السَّیِّئَاتِ وَ تَرَکَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَ الْمُؤْمِنُ حَرَامٌ عَلَی الْمُؤْمِنِ أَنْ یَظْلِمَهُ أَوْ یَخْذُلَهُ أَوْ یَغْتَابَهُ أَوْ یَدْفَعَهُ دَفْعَةً(۳).

**[ترجمه]کافی: رسول خدا صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله‌وسلم فرمود: «آیا آگاه نکنم شما را به مومن؟ او کسی است که مومنان او را بر جان و مال خود امین می‌دانند؛ آیا آگاه نکنم شـما را به مسـلمان؟ او کسـی است که مسلمانان از دست و زبانش آسوده‌اند؛ و مهـاجر، کسـی است که از گناهـان کوچیـده و آنچه را که خـدا حرام کرده، وانهاده است؛ و بر مومن غـدقن است که به مومن دیگر ستم کند، یا او را وانهد و یاری‌اش نکند، یا غیبت او را کند و پشت سرش بد بگوید، یا او را یکباره براند و از خود دور کند.» – . کافی ۲ : ۲۳۵ –

**[ترجمه]

بیان

المهاجر من هجر السـیئات أی لیس المهاجر الـذی مدحه الله مقصورا علی من هاجر من مکه إلی المدینه قبل الفتح أو هاجر من البـدو إلی المـدینه أو هاجر من بلاد الکفر عند خوف الجور و الفساد و عدم التمکن من إظهار شـعائر الإسـلام کما قیل فی قوله تعالی یا عِبادِیَ الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِی واسِعَهٌ فَإِیَّایَ

۱- ۱. المصدر ج ۲ ص ۲۳۵.

۲- ۲. أی« لا ینجل».

۳- ۳. المصدر نفسه.

فَاعْبُدُونِ (۱) و هذه هی المعانی المشهوره له بل یشمل من هجر السیئات لأن فضل الهجره بالمعانی المذکوره إنما هو للبعد عن الکفر و المعاصی و لذا لا فضل لمن هجر منافقا أو کافرا کالمنافقین الغاصبین لحقوق أئمه الدین فإنه لا فضل لهم و لا یعدون من المهاجرین فمن هجر الکفر و السیئات و الجهل و الضلال مشارکون معهم فی الفضل و الکمال.

و یحتمل أن یکون المراد أن المهاجرین بالمعانی المذکوره إنما یستحقون هذا الاسم إذا هجروا السیئات علی سیاق سائر الفقرات.

قال فی النهایه الهجره فی الأصل اسم من الهجر ضد الوصل و قد هجره هجرا و هجرانا ثم غلب علی الخروج من أرض إلی أرض و ترک الأولی للثانیه یقال منه هاجر مهاجره و الهجره هجرتان إحداهما التی وعد الله علیها الجنه فی قوله إِنَّ اللَّهَ اشْتَری مِنَ الْمُؤْمِنِینَ أَنْفُسَهُمْ وَ أَمْوالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّهَ(۲) فکان الرجل یأتی النبی صلی الله علیه و آله و یدع أهله و ماله لا یرجع فی شی ء منه و ینقطع بنفسه إلی مهاجره فلما فتحت مکه صارت دار إسلام کالمدینه و انقطعت الهجره و الهجره الثانیه من هاجر من الأعراب و غزا مع المسلمین و لم یفعل کما فعل أصحاب الهجره الأولی فهو مهاجر و لیس بداخل فی فضل من هاجر تلک الهجره و هو المراد بقوله لا تنقطع الهجره حتی تنقطع التوبه فهذا وجه الجمع بین الحدیثین و فیه هاجروا و لا تهجروا أی أخلصوا الهجره لله و لا تتشبهوا بالمهاجرین علی غیر صحه منکم انتهی.

و قال الراغب (۳)

المهاجره فی الأصل مصارمه الغیر و متارکته من قوله وَ الَّذِینَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا(۴) و أمثاله فالظاهر منه الخروج من دار الکفر إلی

۱- ۱. العنکبوت: ۵۶.

۲- ۲. براءه: ۱۱۱.

۳- ۳. مفردات غریب القرآن ص ۵۳۷.

۴- ۴. البقره: ۲۱۸.

دار الإیمان کما هاجر من مکه إلی المدینه و قیل یقتضی ذلک ترک الشهوات و الأخلاق الذمیمه و الخطایا و قوله إِنِّی مُهاجِرٌ إِلی رَبِّی (۱) أی تارک لقومی و ذاهب إلیه و کذا المجاهده تقتضی مع مجاهده العدی مجاهده النفس

کَمَا رُوِیَ فِی الْخَبَرِ: رَجَعْتُمْ مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَی الْجِهَادِ الْأَکْبَرِ وَ هُوَ مُجَاهَدَهُ النَّفْسِ.

**[ترجمه]«مهاجر آن کسی است که از گناهان کوچیده»: و مهاجری که خدا او را ستوده، تنها همان کسانی نیستند که از مکه به مدینه کوچیدند، پیش از فتح مکه؛ یا از بیابان به مدینه آمده‌اند؛ یا از بلاد کفر، از ترس جور و فساد، و ناتوانی از اظهار شعائر مسلمانی، به بلاد اسلام کوچیده‌اند؛ همان گونه که در تفسیر قول خدا تعالی: «یا عِبادِیَ الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِی واسِعَهٌ فَإِیَّایَ فَاعْبُدُونِ»، {ای بنده هایم که گرویدید راستی زمین من پهناور است تنها مرا پرستید.} - . عنکبوت / ۵۶ - گفته شده، و این معانی برای مهاجر مشهورند؛ پس، کسی که که از گناهان بکوچد و رو به طاعت بیاورد نیز مهاجر است، زیرا با این معانی از برتری هجرت یاد شده، که همانا برای دور شدن از کفر و نافرمانی است، و از این رو، کسی که با دورویی و کفر کوچیده برتری ندارد، مانند منافقان غاصب حقوق امامان دین که برتری ندارند و مهاجر ستوده به شمار نمی‌آیند؛ پس، هر کس که از کفر و گناهان و گمراهی بیرون برود و بکوچد به ایمان، در فضل و کمال با مهاجران یکسان است.

و چه‌بسا مقصود این است که مهاجران با آن معانی یاد شده، شایسته این نام هستند، چون از گناهان و بدکرداری‌ها هم می... کوچند، به روش فقره های دیگر خبر.

در نهایه گفته: هجرت در اصل لغت، ضد پیوست و وصلت است، «و قد هجره هجراً و هجرانا» سپس اطلاق شده به خصوص بیرون شدن از سرزمینی به سرزمینی دیگر و ترک آن سرزمین نخست؛ و برای سرزمین دوّم، گفته نمی شود «منه هاجر مهاجره» یعنی از آنجا هجرت کرد.

هجرت دو گونه است:

۱.

آنکه خدا در برابر آن وعده بهشت داده و در قول خدای متعال آمده است: «إِنَّ اللَّهَ اشْتَری مِنَ الْمُؤْمِنِینَ أَنْفُسَهُمْ وَ أَمْوالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّه»، {راستی خدا خریداری کرده جان و مال مومنان را به بهای بهشت برای آنان.} - . توبه / ۱۱۱ -

و کسانی بودند که نزد پیغمبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله‌وسلم می آمدند و اهل و مال خود را از دست می نهادند، و به هیچ روی از آنان برنمی‌گشتند و در دار هجرت خود می‌ماندند، و چون مکه فتح شد، مانند مدینه دار اسلام شد و هجرت پایان یافت.

۲.

کسانی از عرب‌ها که بیابان نشین بودند و به همراه مسلمانان نبرد می‌کردند، ولی مانند مهاجران شماره یک ترک یار و دیار نمی‌کردند، آنان هم مهاجر بودند، ولی در رتبه فضل مهاجران درجه یک نبودند؛ و همین است مقصود پیغمبر صلّی اللّه علیه... وآله در گفته خود: «هجرت پایان نپذیرد و بریده نشود تا توبه به پایان رسد.» که هنگام مرگ باشد، و این است شیوه جمع

کردن میان دو حدیث.

و در حدیث است که: «بکوچید و کوچیدن به خود نبندید.» یعنی در کوچ مخلص خدا باشید و رضای او بجویید، و خود را مانند مهاجران نکنید، بی نیت درست و قربت.

راغب گفته: مهاجرت در اصل لغت، بریدن از دیگری و متارکه با او است. ولی ظاهرا مقصود از مهاجرت در قول خدا: «وَ الَّذِینَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا»، {و آنان که کوچیدند و جهاد کردند.} - . بقره / ۲۱۸ - و مانند آن، این است که از دار کفر بیرون برود و به دار ایمان پا بگذارد، چنانچه از مکه به مدینه. (پیش از فتح مکه) - . مفردات القرآن : ۵۳۷ - و گفته‌اند: لازمه این کار، ترک شهوات و اخلاق بد و گناهان است، که فرمود: «إِنِّی مُهاجِرٌ إِلی رَبِّی»، {راستی من کوچانم به سوی پروردگار.} - . عنکبوت / ۲۶ - یعنی قوم خود را رها می‌کنم و به سوی خدایم می‌روم؛ همچنین در پیکار با دشمن اسلام و مجاهدت و پیکار با نفس هم این گونه باید بود، که روایت است: «برگشتید از جهاد کوچک به سوی جهاد بزرگ‌تر، و آن جهاد با نفس است.»

**[ترجمه]

«۶۳»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنِ السِّنْدِیِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الصَّلْتِ عَنْ أَبِی حَمْزَةَ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ علیهما السلام قَالَ: صَلَّی أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام الْفَجْرَ ثُمَّ لَمْ یَزَلْ فِی مَوْضِعِهِ حَتَّی صَارَتِ الشَّمْسُ عَلَی قِیدِ رُمْحٍ وَ أَقْبَلَ عَلَی النَّاسِ بِوَجْهِهِ فَقَالَ وَ اللَّهِ لَقَدْ أَدْرَکْتُ أَقْوَاماً یَبِیتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّداً وَ قِیاماً یُخَالِفُونَ بَیْنَ جِبَاهِهِمْ وَ رُکَبِهِمْ کَأَنَّ زَفِیرَ النَّارِ فِی آذَانِهِمْ إِذَا ذُکِرَ اللَّهُ عِنْدَهُمْ مَادُوا کَمَا یَمِیدُ الشَّجَرُ کَأَنَّمَا الْقَوْمُ بَاتُوا غَافِلِینَ قَالَ ثُمَّ قَامَ فَمَا رُئِیَ ضَاحِکاً حَتَّی قُبِضَ علیه السلام (۲).

**[ترجمه]کافی: امام سجاد علیه‌السلام فرمود: «امیر مومنان علیه‌السلام نماز بامداد را خواند و آنگاه در جای خود پیوسته ماند، تا خورشید به اندازه یک نیزه شد، و رو به مردم کرد و فرمود: «به خدا، مردمی را دریافتم که شب را به روز می آوردند، با سجده و ایستادن برابر پروردگارشان، و جابجا می‌کردند پیشانی‌های خود را با زانوهاشان در عبادت، و گویا ناله دوزخ در گوششان بود. چون نام خدا نزد آنها برده می‌شد، می‌لرزیدند چنانچه درخت می‌لرزد؛ گویا آن مردم شب را به روز آورده بودند غافل و بیخبر.»

می گوید: «آنگاه برخاست و دیگر خندان دیده نشد تا جان داد.» - . کافی ۲ : ۲۳۶ -

**[ترجمه]

بیان

القید بالکسر القدر فی النهایه یقال بینی و بینه قید رمح و قاد رمح أی قدر رمح یخالفون بین جباههم و رکبهم أی یضعون

جباهم على التراب خلف ركبهم يأتون بأحدهما عقيب الآخر و هو قريب من المراوحه التى وردت فى غيره و قيل أى يجعلون التفاوت بين جلوسهم و سجودهم فكان سجودهم أطول من جلوسهم.

ثم اعلم أن الركب يحتمل أن يكون المراد به الجلوس كما فهمه الأكثر أو الركوع لوضع اليد عليه أو القيام لكون الاعتماد عليه و الأخير أوفق بما مر كأن زفير النار فى آذانهم إشاره إلى سبب تمرنهم بالطاعات و إحياء الليالى بالعبادات و هو كون علمهم بأحوال الجنه و النار فى مرتبه عين اليقين و الزفير صوت توقد النار.

مادوا أى اضطربوا و تحركوا و اقشعروا من الخوف و هو تلميح إلى

ص: ۳۶۰

۱- ۱. العنكبوت: ۲۶.

۲- ۲. الكافى ج ۲ ص ۲۳۶.

قوله سبحانه إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ (۱) فی القاموس ماد یمید میدا و میدانا تحرک و السراب اضطرب کأنما القوم کأن المراد بالقوم الجماعه الحاضرون أو أهل زمانه فی هذا الوقت أی لعدم اهتمامهم فی أمور الآخره و اشتغالهم بالدنیا کأنهم باتوا غافلین و فی بعض النسخ ماتوا أی کأنهم بسبب غفلتهم أموات غیر أحیاء و یحتمل أن یکون المراد بالقوم الذین ذکر أوصافهم أی کانوا إذا ذکر الله عندهم مادوا من الخوف کأنهم باتوا غافلین و لم یعبدوا الله فی اللیل و یؤید الأول ما سیأتی فی روایه المفید.

**[ترجمه]«قید»: با کسره به معنای قدرت است. در نهایه آمده: گفته می شود که بینی و بینه» قید «رمح» است؛ و «قاد رمح» یعنی اندازه یک نیزه پیشانی‌ها و زانوهاشان را جابجا می‌نهادند، یعنی پیشانی‌هاشان را به خاک می‌گذاشتند، پس از آنکه زانوشان را به خاک مینهادند، یا پس زانوشان را، و می آوردند یکی را به دنبال دیگری، و این نزدیک به معنی «مراوحه» است که در جزء این خبر وارد است؛ و گفته اند: یعنی میان نشستن و سجده شان تفاوت می گذاشتند و سجده شان از نشستن آنها درازتر بود.

و آنگاه بدان که «رکب زانوان» چه‌بسا به معنی نشستن باشد، چنانچه بیشتر فهمیدند، یا به معنی رکوع باشد که دست بر آن می‌نهند، یا ایستادن که بر آن اعتماد کنند، و معنی آخری سازگارتر است با آنچه گذشت.

«گویا ناله دوزخ در گوش آنها است»: چون به طاعت تمرین می‌کنند و با شب‌زنده‌داری عبادت می‌کنند، برای اینکه علم آنها به احوال بهشت و دوزخ به مرتبه عین الیقین رسیده؛ و زفیر صدای برافروخته شدن آتش است.

«می‌لرزیدند»: و پریشان می‌شدند و به جنبش می افتادند و لرز می‌کردند از ترس، و این اشاره ای دارد به قول خدای تعالی: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُم»، {همانا مومن ها آنانند که چون ذکر خدا شود بهراسد دل‌هاشان.} - . انفال / ۲ - در قاموس آمده: «ماد یمید میداً»: حرکت کرد، و «ماد السراب» یعنی سراب تکان خورد.

«گویا آن مردم»: چه‌بسا مقصودش گروه حاضر یا مردم زمان او باشند که از بی توجهی به امور آخرت و سرگرمی به دنیا، گویا شب‌گذرانند و غافل و بیخبر، و در نسخه است که: «مردند»، یعنی به سبب غفلت، مردگانند نه زندگان.

چه‌بسا مقصود همان مردمی باشند که آنها را ستود که چون نزد آنها نام خدا ببرند، از ترس چنان می‌لرزند که گویا شب خود را غافل گذرانده‌اند، و عبادت خدا را نکرده‌اند، و موید معنی یکم است آنچه در روایت مفید خواهد آمد.

**[ترجمه]

«۶۴»

كا، [الكافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَبِي وَلَّادٍ الْحَنَّاطِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ كَانَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ علیهما السلام يَقُولُ: إِنَّ الْمَعْرِفَةَ بِكَمَالِ دِينِ الْمُسْلِمِ تَرْكُهُ الْكَلَامَ فِيمَا لَا يَعْنِيهِ وَ قِلَّةُ مِرَائِهِ وَ حِلْمُهُ وَ صَبْرُهُ وَ حُسْنُ خُلُقِهِ (۲).

**[ترجمه]کافی: از امام صادق علیه‌السلام روایت شده است که: «علی بن الحسین علیه السّلام بسیار می‌فرمود: «به راستی، شناخت کمال دین یک مسلمان این است که سخن بیهوده که سودی برایش ندارد نگوید، و کمی جدال او در مسائل دین، و بردباری و شکیبایی و خوش‌خلقی او.» - . کافی ۲ : ۲۴۰ -

**[ترجمه]

توضیح

إن المعرفه أی سبب المعرفه و ما یوجبها أو الحمل علی المبالغه فی السببیه فیما لا یعنیه أی فیما لا یهمه و لا ینفعه و قله مرائه أی مجادلته فی المسائل الدینیه و غیرها و قیل هو المجادله و الاعتراض علی کلام الغیر من غیر غرض دینی و حلمه أی تحمله و صبره علی ما یصیبه من الغیر أو عقله و صبره عند البلاء.

**[ترجمه]«وسیله شناخت است»: یا مبالغه در وسائل است که آنها را خود به «شناخت» تعبیر کرد.

«در آنچه سودش ندارد»: و به کار او نیاید و به او وابسته نیست.

«کمی مراء»: یعنی کمی مجادله و ستیزه در مسائل دین و جز آن، و گفته اند: مقصود مجادله و اعتراض به سخن دیگری است، بدون غرض دینی. «حلمه»: یعنی تحمّل او. «صبره»: صبرش بر آنچه از دیگری به او می رسد، یا عقل و صبرش به هنگام بلا .

**[ترجمه]

«۶۵»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ مَالِکِ بْنِ عَطِیَّهَ عَنْ أَبِی حَمْزَهَ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ علیهما السلام قَالَ: مِنْ أَخْلَاقِ الْمُؤْمِنِ الْإِنْفَاقُ عَلَی قَدْرِ الْإِقْتَارِ وَ التَّوَسُّعُ عَلَی قَدْرِ التَّوَسُّعِ وَ إِنْصَافُ النَّاسِ وَ ابْتِدَاؤُهُ إِیَّاهُمْ بِالسَّلَامِ عَلَیْهِمْ (۳).

**[ترجمه]کافی: امام سجاد علیه‌السلام فرمود: «از اخلاق مومن است که هزینه کند به اندازه ای که کم‌روزی است، و توسعه بدهد در هزینه به اندازه ای که پُرروزی است، و به مردم انصاف بدهد، و در سلام بر آنها پیشی بگیرد.» - . کافی ۲ : ۲۴۱ -

**[ترجمه]

بیان

الإنفاق علی قدر الإقتار أی الإنفاق بالتقتیر علی قدر الإقتار من

١- ١. الأنفال: ٢.

٢- ٢. الكافی ج ٢ ص ٢۴٠.

٣- ٣. الكافی ج ٢: ٢۴١.

الله و الحاصل أنه يقتر على أهله و عياله بقدر ما قتر الله عليه و يوسع عليهم بقدر ما وسع الله عليه و قيل الإنفاق هنا الافتقار كما فی القاموس قال أنفق افتقر أی يعامل معامله الفقراء.

**[ترجمه]«تنگ گیرد در هزینه خاندان و نانخوارانش»: به اندازه ای که خدا بر او تنگ گرفته، و به آنها توسعه بدهد به اندازه ای که خدا به او توسعه داده است؛ گفته اند: انفاق در اینجا به معنی «افتقار» است، آن گونه که در قاموس آمده و می... گوید: «أنفق» یعنی «افترق»، به این معنی که همچون فقیران رفتار می کند.

**[ترجمه]

«۶۶»

کا، [الکافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنِ ابْنِ عِيسَى عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنِ ابْنِ بُكَيْرٍ عَنْ زُرَارَةَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: الْمُؤْمِنُ أَصْلَبُ مِنَ الْجَبَلِ تَسْتَقِلُّ مِنْهُ وَ الْمُؤْمِنُ لَا يُسْتَقَلُّ مِنْ دِينِهِ شَیْ ءٌ(۱).

**[ترجمه]کافی: امام باقر علیه‌السلام فرمود: «مومن از کوه سخت تر است؛ از کوه کم می‌شود و از دین مومن چیزی کم نمی‌شود.» - . کافی ۲ : ۲۴۱ -

**[ترجمه]

بیان

الجبل يستقل منه من القله أی ينقص و يؤخذ منه بعضه بالفأس و المعول و نحوهما و المؤمن لا ينقص من دينه شی ء بالشكوك و الشبهات.

**[ترجمه]از کوه کم می‌شود و به وسیله تبر و تیشه و مانند آنها از آن کاسته گردد، و از دین مومن به وسیله شک و شبهه چیزی کاسته نمی‌شود و دچار کمبود نمی گردد.

**[ترجمه]

«۶۷»

کا، [الکافی] عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ صَالِحِ بْنِ السِّنْدِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ بَشِيرٍ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: الْمُؤْمِنُ حَسَنُ الْمَعُونَهِ خَفِيفُ الْمَئُونَهِ جَيِّدُ التَّدْبِيرِ لِمَعِيشَتِهِ لَا يُلْسَعُ مِنْ جُحْرٍ مَرَّتَيْنِ (۲).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «مومن خوب کمک کاری می کند، و کم هزینه است، و زندگی خود را خوب اداره می کند، و از یک سوراخ و لانه دو بار گزیده نمی‌شود.» - . کافی ۲ : ۲۴۱ -

**[ترجمه]

بیان

فی المصباح العون الظهیر علی الأمر و استعان به فأعانه و قد یتعدی بنفسه فیقال استعانه و الاسم المعونه و المعانه أیضا بالفتح و وزن المعونه مفعله بضم العین و بعضهم یجعل المیم أصلیه و یقول هی مأخوذه من الماعون و یقول هی فعوله و المئونه الثقل و فی القاموس القوت و الحاصل أنه یعین الناس کثیرا و یکتفی لنفسه بقلیل من القوت و اللباس و أشباههما.

و فی القاموس المعیشه التی تعیش بها من المطعم و المشرب و ما یکون به الحیاه و ما یعاش به أو فیه و الجمع معایش.

و فی النهایه فیه لا یلسع المؤمن من جحر مرتین و فی روایه لا یلدغ اللسع و اللدغ سواء و الجحر ثقب الحیه و هو استعاره هاهنا أی لا یدهی المؤمن من جهه واحده مرتین فإنه بالأولی یعتبر و قال الخطابی یروی بضم العین و کسرها فالضم علی وجه الخبر و معناه أن المؤمن هو الکیس الحازم الذی لا یؤتی

ص: ۳۶۲

۱- ۱. المصدر ج ۲ ص ۲۴۱.

۲- ۲. المصدر نفسه.

من جهه الغفله فيخدع مره بعد مره و هو لا يفطن لذلک و لا يشعر به و المراد به الخداع فی أمر الدين لا أمر الدنيا و أما الکسر فعلی وجه النهی أی لا يخدعن المؤمن و لا يؤتين من ناحيه الغفله فيقع فی مکروه أو شر و هو لا يشعر به و ليکن فطنا حذرا و هذا التأويل يصلح أن يکون لأمر الدين و الدنيا معا انتهی.

**[ترجمه]در مصباح آمده: «عون» همان کمک در کاری است. «استعان به فاعانه»: از او کمک خواست و او کمکش کرد. گاه متعدّی «بنفسه» باشد، پس گفته می شود «استعانه» و اسم «معونه» و «معانه» است، به فتحه، و وزن «معونه» مفعله است، با ضم «عین»؛ و برخی «میم» را اصلی قرار می دهند و می گویند «معونه» از «ماعون» گرفته شده است، و می گویند آن «فعوله» است، و «مئونه» سنگینی و به قول قاموس قوت و خوراک است. خلاصه اینکه مومن به مردم بسیار کمک می کند و برای خود، به اندک خوراک و جامه و جز آنها اکتفا می کند؛ و به قول قاموس، «معیشه» آن چیزی است که با آن زنده هستند، از خوراک و پوشاک که مایه زیست هستند گرفته، تا آنچه که با آن زندگی می کنند، یا در آن زندگی می کنند؛ و جمع آن «معایش» است.

در نهایه آمده است که در حدیث آمده: «گزیده نشود مومن از یک سوراخ دو بار.» «جحر» سوراخ مار است و مقصود در اینجا این است که مومن در یک موضوع دو بار دچار تنبیه نمی‌شود، زیرا از بار نخست درس عبرت می گیرد.

خطابی گفته: با ضمه و کسره «عین» روایت شده و ضمه آن، فعل را «نفی» و «خبری» می کند. معنایش این است که مومن باهوش است و عاقبت‌سنج آن کسی که دو بار غافلگیر نشود، و هر باره گول نخورد و به آن متوجه نباشد؛ مقصود، فریب در امر دین است نه دنیا، و «کسره» آن بر وجه «نهی» است، یعنی نباید مومن فریب بخورد و از جهت غفلت آسیب ببیند، و بدون آنکه بفهمد در کاری ناخوشایند و بد گرفتار شود، و باید باهوش و هوشیار باشد؛ این تأویل، هم با امور دین و هم امور دنیایی سازگار است.

**[ترجمه]

و أقول

روی مسلم فی صحيحه مثل هذا الخبر(۱)

و ذکر فی إکمال الإکمال هذين الوجهين اللذين ذکرهما فی النهايه ثم قال و ذکر عياض هذين الوجهين و رجح الخبر بأن سبب قوله صلی الله عليه و آله هذا أن أبا عزه الشاعر أخا مصعب بن عمير کان أسر يوم بدر فسأل النبی صلی الله عليه و آله أن يمن عليه ففعل و عاهده أن لا يحرض عليه و لا يهجوه فلما لحق بأهله عاد إلی ما کان عليه فأسر يوم أحد فسأله أيضا أن يمن عليه فقال النبی صلی الله عليه و آله هذا الکلام البليغ الجامع الذی لم يسبق إليه و فيه تنبيه عظيم علی أنه إذا رأی الأذی من جهه لا يعود إليها ثانيه(۲).

و قال الآبی رجح الخطابی النهی بعد ذکر الوجهين و کأنه لم يبلغه أی الخطابی سبب قوله صلی الله عليه و آله هذا الکلام و لو بلغه لم يحمله علی النهی.

و أجاب الطيبى بأنه و إن بلغه السبب فلا يبعد النهى بل هو أولى من الخبر و ذلك أنه صلى الله عليه و آله لما دعته نفسه الزكيه الكريمه إلى الحلم و الصفح جرد

ص: ۳۶۳

۱- ۱. أخرجه فى مشكاه المصابيح: ۴۲۹، و قال متفق عليه.

۲- ۲. قال ابن هشام فى السيره ج ۲ ص ۱۰۴ قال أبو عبيده: و أخذ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله فى جهه ذلك- يعنى حمراء الأسد- قبل رجوعه الى المدينه معاويه بن المغيره بن أبى العاص ابن أميّه بن عبد شمس و هو جد عبد الملك بن مروان أبو أمه عائشه بنت معاويه، و أبا عزه الجمحى، و كان رسول اللّه« ص» أسره ببدر ثمّ من عليه. فقال: يا رسول اللّه أقلنى! فقال رسول اللّه« ص»: و اللّه لا تمسح عارضيك بمكّه بعدها و تقول: خدعت محمّدا مرتين، اضرب عنقه يا زبير فضرب عنقه. قال ابن هشام: و بلغنى عن سعيد بن المسيب أنّه قال: قال له رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله: ان المؤمن لا يلدغ من جحر مرتين، اضرب عنقه يا عاصم بن ثابت، فضرب عنقه.

من نفسه مؤمنا حازما فطنا و نهاه أن ينخدع لهذا المتمرد الخائن و كان مقام الغضب لله تعالى فأبى إلا الانتقام من أعداء الله لأن الانتقام منهم مطلوب و التجريد أحد ألقاب البديع و محسناته.

و بيان أنه أولى أنه إذا حمل على الخبر تفوت دلاله الحديث على طلبه الانتقام.

**[ترجمه]مسلم، مانند این خبر را در صحیح خود آورده، و در «اکمال الاکمال» این دو وجه نهایه را یاد کرده و آنگاه گفته: و عیاض این دو وجه را - خبر یا انشاء - بیان کرده و خبر بودن را ترجیح داده، برای اینکه سبب این گفته پیامبر صلّی اللّه علیه‌وآله این بوده که ابا عزه شاعر - برادر مصعب بن عمیر - در روز جنگ بدر اسیر شد و از پیغمبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله‌وسلم درخواست کرد بر او منت نهد و آزادش کند؛ آن حضرت پذیرفت و از او پیمان گرفت که بر علیه آن حضرت تبلیغ نکند و او را هجو نکند، اما او هنگامی که نزد خاندانش برگشت، به همان شیوه گذشته خود بازگشت، و در روز جنگ احد برای بار دوم اسیر شد و باز از آن حضرت درخواست کرد که بر او منت نهد و آزادش کند؛ پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله وسلم این سخن شیوا و جامع را فرمود، که بی‌سابقه بوده و در آن آگاهی روشنی است مبنی بر اینکه هرگاه از راهی آزاری دید، بار دوم به آن بازنگردد .

پدرم - پدر علامه مجلسی - گفته: خطابی پس از ذکر دو وجه، نهی را برگزیده، و گویا سبب بیان این گفتار به او نرسیده و اگر رسیده بود، آن را تفسیر به نهی نمی‌کرد.

طیبی به او پاسخ داده که اگر هم سببش به او رسیده بود، دور نبود که نهی باشد، بلکه آن شایسته تر است از اینکه خبر باشد، برای اینکه چون نفس پاک و ارجمندش او را به بردباری و گذشت می‌کشاند و وامیداشت، از خود مومنی عاقبت سنج و با هوش ساخت، و او را از اینکه از این متمرد خیانت‌پیشه گول بخورد، بازداشت. با اینکه بجا بود برای رضای خدای تعالی به خشم بیاید و از دشمنان خدا جز کین کشی نخواهد، زیرا انتقام از آنها مطلوب بود؛ و این تجرید است و خود یکی از عناوین بدیع است و از محسنات آن. و دلیل اینکه «نهی» اولی است، این است که اگر به خبر تفسیر شود دلالت حدیث بر انتقام از دست می‌رود.

**[ترجمه]

«۶۸»

ل، [الخصال] عَنِ ابْنِ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ أَبِي الْخَطَّابِ عَنِ النَّضْرِ بْنِ شُعَيْبٍ عَنِ الْجَازِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ علیهما السلام قَالَ: لَا يُؤْمَنُ رَجُلٌ فِيهِ الشُّحُّ وَ الْحَسَدُ وَ الْجُبْنُ وَ لَا يَكُونُ الْمُؤْمِنُ جَبَاناً وَ لَا حَرِيصاً وَ لَا شَحِيحاً(۱).

صفات الشيعه، للصدوق بإسناده عنه علیه السلام: مثله (۲).

**[ترجمه]خصال: امام باقر علیه‌السلام فرمود: «ایمان ندارد کسی که در او بخل و حسد و ترس باشد، و مومن ترسو و حریص و بخیل نیست.» - . خصال ۱ : ۴۱ -

در صفات الشیعه صدوق، حدیثی مانند این از آن حضرت نقل شده است. – . صفات شیعه : ۱۸۲ –

**[ترجمه]

«۶۹»

ل، [الخصال] عَنْ أَبِیهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی الْعَطَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حَسَّانَ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ عَاصِمِ بْنِ حُمَیْدٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: ثَلَاثُ خِصَالٍ مَنْ کُنَّ فِیهِ اسْتَکْمَلَ خِصَالَ الْإِیمَانِ مَنْ صَبَرَ عَلَی الظُّلْمِ وَ کَظَمَ غَیْظَهُ وَ احْتَسَبَ وَ عَفَا وَ غَفَرَ کَانَ مِمَّنْ یُدْخِلُهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ الْجَنَّهَ بِغَیْرِ حِسَابٍ وَ یُشَفِّعُهُ فِی مِثْلِ رَبِیعَهَ وَ مُضَرَ(۳).

**[ترجمه]خصال: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «سه خصلت وجود دارد که هر کس آنها را داشته باشد، همه خصال ایمان او کامل است: هر کس که شکیبا باشد بر ستم، و خشمش را فرو خورد برای خدا، و ببخشد و گذشت کند، از آنها است که خدای عزوجل او را بی حساب به بهشت می‌برد، و شفاعتش را مانند دو تیره ربیعه و مضر می‌پذیرد.» – . خصال ۱ : ۵۱ –

**[ترجمه]

بیان

کأن قوله و احتسب تتمه للخصله الثانیه أو تمهید للثالثه و الاحتساب طلب الأجر و کون فعله مقرونا بالقربه و یحتمل أن یکون هو الخصله الثانیه و قوله و کظم غیظه تتمه للأولی فالمراد بالاحتساب المبادره إلی الأعمال الصالحه.

قال فی النهایه فیه من صام رمضان إیمانا و احتسابا أی طلبا لوجه الله و ثوابه و الاحتساب من الحسب کالاعتداد من العد و إنما قیل لمن ینوی وجه الله احتسبه لأن له حینئذ أن یعتد عمله فجعل فی حال مباشره الفعل کأنه معتد به و الاحتساب

۱– ۱. الخصال ج ۱ ص ۴۱.
۲– ۲. صفات الشیعه ص ۱۸۲.
۳– ۳. الخصال ج ۱ ص ۵۱.

فی الأعمال الصالحات و عند المكروهات هو البدار إلی طلب الأجر و تحصیله بالتسلیم و الصبر أو باستعمال أنواع البر و القیام بها علی الوجه المرسوم فیها طلبا للثواب المرجو منها انتهی. و ربیعه و مضر قبیلتان عظیمتان (۱).

**[ترجمه]گویا اینكه فرمود: «برای رضای خدا»، دنباله خصلت دوم است، یا زمینه‌سازی برای خصلت سوم، و مقصود این است كه امید ثواب داشته باشد با قصد قربت، و می شود كه خودش خصلت دوم باشد؛ و «كظم غیظ» دنباله خصلت یكم، و مقصود از آن، پیشگیری برای كارهای خوب است.

در نهایه گفته: در حدیث آمده است كه هر كس ماه رمضان را با ایمان و احتساب روزه بگیرد، یعنی برای رضای خدا و ثواب او. و «احتساب» از «حسب» است، مانند «اعتداد» از «عدّ»، و اینكه برای هر كس كه قصد رضای خدا كند می گویند احتساب كرد، برای این است كه در این صورت به كردار خود اعتماد دارد و آن را در شمار می‌آورد.

احتساب در كارهای خوب و در ترک كارهای بد، همان پیش گیری به درخواست مزد و تحصیل آن است، برای تسلیم و صبر، یا به كار بردن هر جور كار نیک، و انجام آنها بر حسب دستور برای ثوابی كه در آنها امید می‌رود. و «ربیعه و مضر» دو تیره بزرگ هستند. - . جد آنها ربیعه و مضر، دو پسر نزار بن معد بن عدنان هستند و دو عشیره بزرگند كه تیره های بزرگ و خانواده‌ها و شاخه های بسیار دارند، و برای بسیاری مثل آورده می‌شوند. ابن عبدالبر در كتاب ابناء، ص ۹۶ گفته: و همه دانشمندان به انساب اتفاق دارند كه لبّ و صریح فرزندان اسماعیل بن ابراهیم علیه‌السلام، ربیعه و مضر باشند - دو پسر نزار بن معد بن عدنان - و در آن خلافی نباشد. -

**[ترجمه]

«۷۰»

كا، [الكافی] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِیلَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دَاهِرٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ یَحْیَی عَنْ قُثَمَ أَبِی قَتَادَةَ الْحَرَّانِیِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ یُونُسَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قَامَ رَجُلٌ یُقَالُ لَهُ هَمَّامٌ وَ كَانَ عَابِداً نَاسِكاً مُجْتَهِداً إِلَی أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام وَ هُوَ یَخْطُبُ فَقَالَ یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ صِفْ لَنَا صِفَةَ الْمُؤْمِنِ كَأَنَّنَا نَنْظُرُ إِلَیْهِ فَقَالَ یَا هَمَّامُ الْمُؤْمِنُ هُوَ الْكَیِّسُ الْفَطِنُ بِشْرُهُ فِی وَجْهِهِ وَ حُزْنُهُ فِی قَلْبِهِ أَوْسَعُ شَیْ ءٍ صَدْراً وَ أَذَلُّ شَیْ ءٍ نَفْساً زَاجِرٌ عَنْ كُلِّ فَانٍ حَاضٌّ عَلَی كُلِّ حَسَنٍ لَا حَقُودٌ وَ لَا حَسُودٌ وَ لَا وَثَّابٌ وَ لَا سَبَّابٌ وَ لَا عَیَّابٌ وَ لَا مُغْتَابٌ یَكْرَهُ الرِّفْعَةَ وَ یَشْنَأُ السُّمْعَةَ طَوِیلُ الْغَمِّ بَعِیدُ الْهَمِّ كَثِیرُ الصَّمْتِ وَقُورٌ ذَكُورٌ صَبُورٌ شَكُورٌ مَغْمُومٌ بِفِكْرِهِ مَسْرُورٌ بِفَقْرِهِ سَهْلُ الْخَلِیقَةِ لَیِّنُ الْعَرِیكَةِ رَصِینُ الْوَفَا قَلِیلُ الْأَذَی لَا مُتَأَفِّكٌ وَ لَا مُتَهَتِّكٌ إِنْ ضَحِكَ لَمْ یَخْرَقْ وَ إِنْ غَضِبَ لَمْ یَنْزَقْ ضِحْكُهُ تَبَسُّمٌ وَ اسْتِفْهَامُهُ تَعَلُّمٌ وَ مُرَاجَعَتُهُ تَفَهُّمٌ كَثِیرٌ عِلْمُهُ عَظِیمٌ حِلْمُهُ كَثِیرُ الرَّحْمَهِ لَا یَبْخَلُ وَ لَا یَعْجَلُ وَ لَا یَضْجَرُ وَ لَا یَبْطَرُ وَ لَا یَحِیفُ فِی حُكْمِهِ وَ لَا یَجُورُ فِی عِلْمِهِ نَفْسُهُ أَصْلَبُ مِنَ الصَّلْدِ وَ مُكَادَحَتُهُ أَحْلَی مِنَ الشَّهْدِ لَا جَشِعٌ وَ لَا هَلِعٌ وَ لَا عَنِفٌ وَ لَا صَلِفٌ وَ لَا مُتَكَلِّفٌ وَ لَا مُتَعَمِّقٌ جَمِیلُ الْمُنَازَعَهِ كَرِیمُ الْمُرَاجَعَهِ عَدْلٌ إِنْ غَضِبَ رَفِیقٌ إِنْ طَلَبَ لَا یَتَهَوَّرُ وَ لَا یَتَهَتَّكُ وَ لَا یَتَجَبَّرُ خَالِصُ الْوُدِّ وَثِیقُ الْعَهْدِ وَفِیُّ الْعَقْدِ شَفِیقٌ وَصُولٌ حَلِیمٌ حَمُولٌ قَلِیلُ الْفُضُولِ رَاضٍ عَنِ اللَّهِ

۱ – ۱. همـا ربیعه و مضـر ابنا نزار بن معـد بن عـدنان بطنان عظیمان فیهما قبائل عظام و بطون و أفخاذ یضـرب المثل بهما للکثره قـال ابن عبـد البر فی الانباء: ۹۶: أن العرب و جمیع أهـل العلم بـالنسب أجمعوا علی أن اللباب و الصـریح من ولـد إسـماعیل بن إبراهیم علیهما السلام ربیعه و مضر ابنا نزار بن معد بن عدنان، لا خلاف فی ذلک.

عَزَّ وَ جَلَّ مُخَالِفٌ لِهَوَاهُ لَا يَغْلُظُ عَلَى مَنْ دُونَهُ وَ لَا يَخُوضُ فِيمَا لَا يَعْنِيهِ نَاصِرٌ لِلدِّينِ مُحَامٍ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ كَهْفٌ لِلْمُسْلِمِينَ لَا يَخْرِقُ الثَّنَاءُ سَمْعَهُ وَ لَا يَنْكِي الطَّمَعُ قَلْبَهُ وَ لَا يَصْرِفُ اللَّعِبُ حُكْمَهُ وَ لَا يُطْلِعُ الْجَاهِلَ عِلْمَهُ قَوَّالٌ عَمَّالٌ عَالِمٌ حَازِمٌ لَا بِفَحَّاشٍ وَ لَا بِطَيَّاشٍ وَصُولٌ فِي غَيْرِ عُنْفٍ بَذُولٌ فِي غَيْرِ سَرَفٍ وَ لَا بِخَتَّالٍ وَ لَا بِغَدَّارٍ وَ لَا يَقْتَفِي أَثَراً وَ لَا يُحِيفُ بَشَراً رَفِيقٌ بِالْخَلْقِ سَاعٍ فِي الْأَرْضِ عَوْنٌ لِلضَّعِيفِ غَوْثٌ لِلْمَلْهُوفِ لَا يَهْتِكُ سِتْراً وَ لَا يَكْشِفُ سِرّاً كَثِيرُ الْبَلْوَى قَلِيلُ الشَّكْوَى إِنْ رَأَى خَيْراً ذَكَرَهُ وَ إِنْ عَايَنَ شَرّاً سَتَرَهُ يَسْتُرُ الْعَيْبَ وَ يَحْفَظُ الْغَيْبَ وَ يُقِيلُ الْعَثْرَةَ وَ يَغْفِرُ الزَّلَّةَ لَا يَطَّلِعُ عَلَى نُصْحٍ فَيَذَرَهُ وَ لَا يَدَعُ جُنْحَ حَيْفٍ فَيُصْلِحَهُ أَمِينٌ رَصِينٌ تَقِيٌّ نَقِيٌّ زَكِيٌّ رَضِيٌّ يَقْبَلُ الْعُذْرَ وَ يُجْمِلُ الذِّكْرَ وَ يُحْسِنُ بِالنَّاسِ الظَّنَّ وَ يَتَّهِمُ عَلَى الْغَيْبِ نَفْسَهُ يُحِبُّ فِي اللَّهِ بِفِقْهٍ وَ عِلْمٍ وَ يَقْطَعُ فِي اللَّهِ بِحَزْمٍ وَ عَزْمٍ لَا يَخْرَقُ بِهِ فَرَحٌ وَ لَا يَطِيشُ بِهِ مَرَحٌ مُذَكِّرٌ لِلْعَالِمِ مُعَلِّمٌ لِلْجَاهِلِ لَا يُتَوَقَّعُ لَهُ بَائِقَةٌ وَ لَا يُخَافُ لَهُ غَائِلَةٌ كُلُّ سَعْيٍ أَخْلَصُ عِنْدَهُ مِنْ سَعْيِهِ وَ كُلُّ نَفْسٍ أَصْلَحُ عِنْدَهُ مِنْ نَفْسِهِ عَالِمٌ بِعَيْبِهِ شَاغِلٌ بِغَمِّهِ لَا يَثِقُ بِغَيْرِ رَبِّهِ قَرِيبٌ وَحِيدٌ حَزِينٌ يُحِبُّ فِي اللَّهِ وَ يُجَاهِدُ فِي اللَّهِ لِيَتَّبِعَ رِضَاهُ وَ لَا يَنْتَقِمُ لِنَفْسِهِ بِنَفْسِهِ وَ لَا يُوَالِي فِي سَخَطِ رَبِّهِ مُجَالِسٌ لِأَهْلِ الْفَقْرِ مُصَادِقٌ لِأَهْلِ الصِّدْقِ مُؤَازِرٌ لِأَهْلِ الْحَقِّ عَوْنٌ لِلْغَرِيبِ أَبٌ لِلْيَتِيمِ بَعْلٌ لِلْأَرْمَلَةِ حَفِيٌّ بِأَهْلِ الْمَسْكَنَةِ مَرْجُوٌّ لِكُلِّ كَرِيهَةٍ مَأْمُولٌ لِكُلِّ شِدَّةٍ هَشَّاشٌ بَشَّاشٌ لَا بِعَبَّاسٍ وَ لَا بِجَسَّاسٍ صَلِيبٌ كَظَّامٌ بَسَّامٌ دَقِيقُ النَّظَرِ عَظِيمُ الْحَذَرِ(۱) لَا يَبْخَلُ وَ إِنْ بُخِلَ عَلَيْهِ صَبَرَ عَقَلَ فَاسْتَحْيَا وَ قَنِعَ فَاسْتَغْنَى حَيَاؤُهُ يَعْلُو شَهْوَتَهُ وَ وُدُّهُ يَعْلُو حَسَدَهُ وَ عَفْوُهُ يَعْلُو حِقْدَهُ لَا يَنْطِقُ بِغَيْرِ صَوَابٍ وَ لَا يَلْبَسُ إِلَّا الِاقْتِصَادَ مَشْيُهُ التَّوَاضُعُ خَاضِعٌ لِرَبِّهِ بِطَاعَتِهِ رَاضٍ عَنْهُ فِي كُلِّ حَالاتِهِ نِيَّتُهُ خَالِصَةٌ أَعْمَالُهُ لَيْسَ فِيهَا غِشٌّ وَ لَا خَدِيعَةٌ نَظَرُهُ عِبْرَةٌ وَ سُكُوتُهُ فِكْرَةٌ وَ كَلَامُهُ حِكْمَةٌ مُنَاصِحاً مُتَبَاذِلًا مُتَوَاخِياً نَاصِحٌ فِي

۱- ۱. لا يجهل و ان جهل عليه يحلم خ.

السِّرِّ وَ الْعَلَانِيَهِ لَا يَهْجُرُ أَخَاهُ وَ لَا يَغْتَابُهُ وَ لَا يَمْكَرُ بِهِ وَ لَا يَأْسَفُ عَلَى مَا فَاتَهُ وَ لَا يَحْزَنُ عَلَى مَا أَصَابَهُ وَ لَا يَرْجُو مَا لَا يَجُوزُ لَهُ الرَّجَاءُ وَ لَا يَفْشَلُ فِی الشِّدَّهِ وَ لَا يَبْطَرُ فِی الرَّخَاءِ يَمْزُجُ الْحِلْمَ بِالْعِلْمِ وَ الْعَقْلَ بِالصَّبْرِ تَرَاهُ بَعِيداً كَسَلُهُ دَائِماً نَشَاطُهُ قَرِيباً أَمَلُهُ قَلِيلًا زَلَلُهُ مُتَوَقِّعاً لِأَجَلِهِ خَاشِعاً قَلْبُهُ ذَاكِراً رَبَّهُ قَانِعَهً نَفْسُهُ مَنْفِيّاً جَهْلُهُ سَهْلًا أَمْرُهُ حَزِيناً لِذَنْبِهِ مَيِّتَهً شَهْوَتُهُ كَظُوماً غَيْظَهُ صَافِياً خُلُقُهُ آمِناً مِنْهُ جَارُهُ ضَعِيفاً كِبْرُهُ قَانِعاً بِالَّذِی قُدِّرَ لَهُ مَتِيناً صَبْرُهُ مُحْكَماً أَمْرُهُ كَثِيراً ذِكْرُهُ يُخَالِطُ النَّاسَ لِيَعْلَمَ وَ يَصْمُتُ لِيَسْلَمَ وَ يَسْأَلُ لِيَفْهَمَ وَ يَتَّجِرُ لِيَغْنَمَ لَا يُنْصِتُ لِلْخَيْرِ لِيَفْخَرَ بِهِ (۱) وَ لَا يَتَكَلَّمُ لِيَتَجَبَّرَ بِهِ عَلَى مَنْ سِوَاهُ نَفْسُهُ مِنْهُ فِی عَنَاءٍ وَ النَّاسُ مِنْهُ فِی رَاحَهٍ أَتْعَبَ نَفْسَهُ لِآخِرَتِهِ فَأَرَاحَ النَّاسَ مِنْ نَفْسِهِ إِنْ بُغِیَ عَلَيْهِ صَبَرَ حَتَّى يَكُونَ اللَّهُ الَّذِی يَنْتَصِرُ لَهُ بُعْدُهُ مِمَّنْ تَبَاعَدَ مِنْهُ بُغْضٌ وَ نَزَاهَهٌ وَ دُنُوُّهُ مِمَّنْ دَنَا مِنْهُ لِينٌ وَ رَحْمَهٌ لَيْسَ تَبَاعُدُهُ تَكَبُّراً وَ لَا عَظَمَهً وَ لَا دُنُوُّهُ خَدِيعَهً وَ لَا خِلَابَهً بَلْ يَقْتَدِی بِمَنْ كَانَ قَبْلَهُ مِنْ أَهْلِ الْخَيْرِ فَهُوَ إِمَامٌ لِمَنْ بَعْدَهُ مِنْ أَهْلِ الْبِرِّ قَالَ فَصَاحَ هَمَّامٌ صَيْحَهً ثُمَّ وَقَعَ مَغْشِيّاً عَلَيْهِ فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام أَمَا وَ اللَّهِ لَقَدْ كُنْتُ أَخَافُهَا عَلَيْهِ وَ قَالَ هَكَذَا تَصْنَعُ الْمَوَاعِظُ الْبَالِغَهُ بِأَهْلِهَا فَقَالَ لَهُ قَائِلٌ فَمَا بَالُكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ- فَقَالَ إِنَّ لِكُلٍّ أَجَلًا لَنْ يَعْدُوَهُ وَ سَبَباً لَا يُجَاوِزُهُ فَمَهْلًا لَا تُعِدْ فَإِنَّمَا نَفَثَ عَلَى لِسَانِكَ شَيْطَانٌ (۲).

**[ترجمه]کافی: از امام صادق علیه‌السلام روایت شده است: «مردی به نام همام، که عابدی ناسک و کوشا در راه خدا بود، نزد امیر مومنان علیه‌السلام رفت، که در سخنرانی بود، و گفت: «ای امیر مومنان، برای ما مومن را وصف کن، و آن‌گونه برای ما مجسم کن که گویا به او می‌نگریم.» فرمود: «ای همام، مومن زیرک و هوشمند است؛ چهره‌اش خوشرو، و دلش لبریز از غم است؛ سینه اش پهناورتر از هر چه، و نفسش رام‌تر از هر چه؛ از هر چیز نابودشدنی جلوگیری می کند، و به هر چیز خوب وامی‌دارد؛ نه کینه توز است، و نه حسود؛ نه جهنده، و نه دشنام گو؛ نه عیبجو، و نه بدگو در پشت سر.

بد می‌دارد والایی را، و دشمن می‌دارد شهرت را؛ دراز اندوه، بلندهمت، بسیار خاموش، با وقار، بسیار ذکرگو، بیش از اندازه شکیبا، و فراوان شکرگزار است؛ غمش از اندیشه او است، و به فقر خود شاد است؛ هموارطبع، و با نرمش است؛ پایدار وفا، و کم‌آزار است؛ نه افتراء می‌بندد و نه آبروریز است؛ اگر بخندد لب نمی درد، و اگر خشمگین شود از جا نمی‌جهد.

خنده اش دندان‌نما است؛ پرسش او: آموختن؛ مراجعه او: برای فهمیدن؛ بسیار دانش بزرگ بردباری؛ لبریز از مهربانی؛ بی کشمکش و بی شتاب؛ بی تنگدلی و بی مستی و خوشی؛ در داوری‌اش خلاف نمی گوید؛ در دانشش ناروا نیست؛ خودش از سنگ خاره سخت تر، و رنج کشیدن در کنار او از انگبین شیرین تر؛ نه پرخور است، و نه پُر بیتاب و آزمند؛ نه زورگو و نه لافزن، نه به‌خودبند و نه وارس؛ خوش ستیزه، و مردانه‌برگشت.

داد می‌دهد گرچه با خشم برود؛ نرمش دارد اگر بجوید؛ نه تهور دارد و نه آبروریزی و نه زورگویی؛ دوستی‌اش پاک، پیمانش محکم، و قراردادش پاینده؛ مهربان، چسبنده، بردبار، پُرتحمل کم فضولی، از خدای عزوجل خشنود، مخالف هوا و هوس، و سخت نمی‌گیرد بر زیردست، داخل نمی‌شود در کاری که سودی به او نمی‌دهد، یاور دین است، حامی مومنین، و پناه مسلمین؛ ستایش به گوش او نمی نشیند و آن را می‌درد؛ طمع دلش را سوراخ نمی کند و در آن فرو نمی‌رود؛ بازی در داوری‌اش اثر ندارد، و نادان از دانش او آگاه نمی‌شود.

پُرگفتار باکردار است؛ دانای عاقبت‌سنج است؛ نه هرزه است و نه تند؛ می چسبد بدون زور؛ بخشنده است بدون اسراف؛ نه فریبکار است و نه پُرنیرنگ؛ نه دنبال کسی را می گیرد و نه آدمی را می‌ترساند؛ با مردم مهربان است؛ در زمین کوشا؛ یار

ناتوان است، دادرس بیچاره؛ نه پرده ای می‌درد، و نه رازی را فاش می کند؛ بسیار بلا می‌بیند و کم شکوه می کند؛ اگر خیری ببیند به یاد می‌سپارد، و اگر بدی ببیند در خاک دفن می کند؛ عیب می‌پوشاند و عیب نگه‌می‌دارد؛ از لغزش گذشت می کند و از آن می گذرد و آن را می‌بخشد.

بر اندرزی دست نمی‌یابد که آن را واگذارد؛ هر نمود ستمی را بدون اصلاح وانمی‌نهد؛ امین پایدار، پرهیزکار، پاک ورزیده، پسندیده، عذرپذیر، خوشنام، خوشبین به مردم، و تهمت‌زن به خویش است؛ دوستی می کند در راه خدا از روی فهم و دانش، و جدا می‌شود از دیگران در راه خدا با عاقبت‌اندیشی و تصمیم؛ هیچ شادی او را از جا نمی کند، و هیچ خوشی او را تند نمی‌سازد.

یادآور به دانا است، و آموزنده به شاگرد؛ از او بدکرداری توقع نمی‌رود، و از حیله گری او ترسی نیست؛ هر کوشش را از کوشش خود پاک‌تر می‌داند، و هر نفسی را از نفس خویش صالح تر؛ دانای عیب خویش است و گرفتار غم خود؛ اعتماد ندارد جز به پروردگارش، و با نزدیکی به مردم تنها اندوهناک می گردد.

در راه خدا دوستی می کند، و در راه خدا جهاد می کند تا رضای او را بجوید؛ خودش برای خودش کین نمی‌شد، و پیاپی خود را در خشم پروردگارش نمی‌اندازد؛ همنشین درویشان است، یار و دوست راستگویان، پشتوانه حق جویان، کمک‌کار خویشان، پدر یتیمان، شوهر بیوه‌زنان، مهرورز با مستمندان، امید هر بدآمد، امید هر پیشامد سخت، خوش‌گو، خنده رو، نه گره در جبین، و نه وارس آن و این؛ سخت خشم‌خور، متبسم، باریک‌بین، پُرحذر، بیدریغ، و اگر از او دریغ کنند، شکیبا است؛ فهمیده است و شرم دارد؛ قانع است و بی نیاز شده؛ شرمش بر شهوتش بالا گرفته، و دوستی‌اش بر حسدش برتری دارد.

گذشتش بر فراز کینه او است؛ نمی گوید جز درست، و نمی‌پوشد جز بر اساس میانه روی؛ راه رفتنش تواضع است، در طاعت پروردگارش خاضع است، و در هر حال از او راضی؛ نیتش پاک است و در کردارش دغلی و فریب نیست؛ دیدش عبرت است، و خموشی‌اش اندیشه، و سخنش حکمت؛ اندرزگو، بخشاینده، و به جا آورنده حق برادری؛ پیش رو و پشت سر خیرخواه است؛ دست از برادرش نمی کشد، غیبت او را نمی کند، و به او نیرنگ نمی‌زند؛ بر آنچه از دست داده افسوس نمی‌خورد؛ به سبب آسیبی که به او می‌رسد اندوه ندارد؛ و به آنچه که نباید، امیدوار نیست؛ در سختی خود را نمی‌بازد، و در خوشی و رفاه سرمستی نمی کند.

بردباری را با دانش می‌آمیزد، و عقل را با شکیبایی؛ می‌بینی که تنبلی از او دور است و پیوسته در نشاط به سر می‌برد؛ آرزویش کوتاه، و لغزشش اندک است؛ چشم به راه مرگ است و دل خاشع دارد؛ ذکر پروردگارش را می کند، و خود را قانع می‌سازد؛ نادانی ندارد. کارش آسان است، و برای گناهش غمگین است .

شهوتش مرده، خشمش خفته، طبعش پاک و همسایه اش از او آسوده است؛ سر بزرگیش سست، و به آنچه مقدر او است، پایبند؛ صبرش استوار، امرش پایدار، و ذکرش بسیار؛ با مردم در می‌آمیزد تا بداند، و خموش است تا سالم بماند؛ می‌پرسد تا بفهمد، و بازرگانی می کند تا سود ببرد؛ دل به کار خیر نمی‌دهد تا افتخار کند، و سخن نمی گوید تا به دیگری زور نگوید؛ خودش در رنج است از خود، و مردم از او در آسایش؛ خود را رنج می‌دهد برای دیگرسرایش، و مردم را از خود آسوده می

سازد.

اگر بر او ستم شود صبر می‌کند تا خدا برایش کین بخواهد؛ از هر کس دوری می‌کند، برای ناخواهی او و پاکی خویش است، و به هر کس نزدیک می‌شود، از نرمش و مهرورزی است؛ نه دوری او تکبر است، و نه نزدیکی او فریب و هرزه درآیی، بلکه پیروی می‌کند از خیرمندان پیش از خود، و پیشوا و رهبر است برای هر کس که پس از او است، از مردم نیک و نیکوکار.»

آن حضرت فرمود: «در اینجا همام یک شیون زد و افتاد و از هوش رفت، و امیر مومنان فرمود: «به خدا من از این واقعه ترسان بودم.» و فرمود: «چنین کند پندهای رسا با اهلش.»

یکی به او گفت: «پس تو را چه شود یا امیر مومنان؟» (که خود زنده ماندی) فرمود:

«هر عمری را سررسیدی است که از آن نمی‌گذرد، و دلیلی دارد که از آن تجاوز نمی‌کند؛ آرام باش ای گوینده و باز گو مکن، که همانا شیطان این گفتار را به زبانت دمید.» -. کافی ۲ : ۲۲۶ - ۲۳۰ -

**[ترجمه]

بیان

سیأتی (۳)

روایه همام نقلا- عن نهج البلاغه و مجالس الصدوق باختلاف کثیر و فیه أنه قال صف لی المتقین و یمکن أن یکون سأل عن صفات المؤمنین

ص: ۳۶۷

۱- ۱. لا ینصب للخیر لیفجر به. خ.

۲- ۲. الکافی ج ۲ ص ۲۲۶- ۳۳۰.

۳- ۳. بل قد مر تحت الرقم ۵۰ و الظاهر أن المصنّف رضوان اللّه علیه بعد ما أخرج حدیث الکافی هذا و فسر لغاته و مضامینه، أراد أن یلحق حدیث الهمام من النهج و الأمالی بعد ذلک مع ما کتب رحمه اللّه فی تفسیر لغاته فاشتبه علی النسّاخ و ألحقوه قبل ذلک، فلا یخلو الباب عن تکرار.

و المتقین معا فاکتفی فی بعض الروایات بذکر الأولی و فی بعضها بذکر الثانیه.

و همام بفتح الهاء و تشدید المیم و فی القاموس الهمام کغراب الملک العظیم الهمه و السید الشجاع السخی و کشداد بن الحارث و ابن زید و ابن مالک صحابیون.

و ما ذکر فی الروایتین من تثاقله علیه السلام فی الجواب أنسب بقوله علیه السلام فی آخر الخبر لقد کنت أخافها علیه و فی القاموس النسک مثلثه و بضمتین العباده و کل حق لله عز و جل و قیل المراد هنا المواظب علی العباده و المجتهد المبالغ فی العباده فی القاموس جهد کمنع جد کاجتهد و قال الکیس خلاف الحمق و قال الفطنه بالکسر الحذق.

**[ترجمه]روایت همام به نقل از نهج البلاغه و مجالس صدوق، با اختلاف بسیاری ذکر خواهد شد. - . بلکه در شماره پنجاه گذشتند و چنان برمی‌آید که مصنف روایت کافی را برآورده و تفسیر کرده و شرح داده که حدیث همام را از نهج و امالی بدان ملحق سازد و با تفسیر و شرح آن و بر نسخه نویسان اشتباه شده و آنها را پیش انداختند و این باب دچار تکرار شده. -و در آن آمده است که همام گفت: «پرهیزکاران را برایم وصف کن»، و می شود در باره اوصاف مومنان و هم پرهیزکاران پرسش کرده باشد، که در روایتی ابتدا از آن یاد شده، و در روایت دیگر، در مرتبه دوم قرار گرفته است.

همام، به فتح «هاء» و تشدید »میم» میانه، و به قول قاموس بر وزن «غُراب»، به پادشاه والاهمت و سید شجاع و سخاوتمند می... گویند، و بر وزن «شداد»، نام حارث و پسر زید و پسر مالک، از افراد صحابه است.

آنچه در دو روایت پیش است که امام علیه‌السلام در پاسخ او سرگرانی کرد، سازگارتر است با آنچه که در آخر خبر است که: «البته من می‌ترسیدم از آن بر وی.» در قاموس، «نسک» را با سه «حرکت» حرف اول و با دو ضمه، به «عبارت» تفسیر کرده و به هر حق الهی؛ و گفته اند: در اینجا به معنی مواظبت بر عبادت است. همچنین، «مجتهد» به معنی کوشا در عبادت است. در قاموس آمده: «جهد» - مانند منع - جدّ مانند اجتهاد است، و می گوید: «کیس» خلاف «حمق» است، و می گوید: «فطته» با کسر، همان حاذق بودن است.

**[ترجمه]

و أقول

الکیس کسید و الفطن بفتح الفاء و کسر الطاء و تعریف الخبر باللام و توسیط الضمیر للحصر و التأکید کأن الفرق بینهما أن الکیاسه ما کان خلقه و الفطنه ما یحصل بالتجارب أو الأول ما کان فی الکلیات و الثانی ما کان فی الجزئیات و یحتمل التأکید.

و فی القاموس البشر بالکسر الطلاقه أوسع شی ء صدرا کنایه عن کثره العلم أو وفور الحلم و أذل شی ء نفسا أی لا یترفع و لا یطلب الرفعه و یتواضع للناس و یری نفسه أخس من کل أحد و قیل أی صارت نفسه الأماره ذلیله لروحه المقدسه و صارت مخالفته للنفس شعاره فعلی الثانی من الذل بالکسر و هو السهوله و الانقیاد و علی الأول من الذل بالضم بمعنی المضله و الهوان.

زاجرا أى نفسه أو غيره أو الأعم منهما عن كل فان أى عن جميع الأمور الدنيويه فإنها فى معرض الفناء و الحض الترغيب و التحريص و هذا أيضا يحتمل النفس و الغير و الأعم و الحقد إمساك العداوه و البغض فى القلب و الحقود الكثير الحقد و قيل لا للمبالغه فى النفى لا لنفى المبالغه كما قيل فى قوله

ص: ۳۶۸

تعالی وَ ما أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ(۱) فلا يلزم ثبوت أصل الفعل و كـذا فی البواقی و يحتمل أن يكون إشاره إلی أن النادر منها لا ينافی الإيمان.

و لا وثاب أی لا يثب فی وجوه الناس بالمنازعه و المعارضه و فی القاموس رفع ككرم رفعه بالكسر شرف و علا قدره و قال شنأه كمنعه و سـمعه شـنأ و يثلث و شنأه و شنآنا أبغضه و قال الجوهری تقول فعله رئاء و سمعه أی ليراه الناس و يسمعوا به طويل الغم أی لما يستقبله من سكرات الموت و أحوال القبر و أهوال الآخره بعيد الهم إما تأكيد للفقره السابقه فإن الغم و الهم متقاربان أی يهتم للأمور البعيده عنه من أمور الآخره أو المراد بالهم القصد أی هو عالی الهمه لا يرضـی بالدون من الدنيا الفانيه أو لا يرضـی من السـعادات البـاقيه و الكمالاـت النفسـانيه بأدانيهـا بـل يطلب معاليهـا و قيـل أی يتفكر فی العواقب فی القـاموس الهم الحزن و الجمع هموم و ما هم به فی نفسه و الهمه بالكسر و يفتح ما هم به من أمر ليفعل.

كثير الصمت أی عما لا يعنيه وقور أی ذو وقار و رزانه لا يستعجل فی الأمور و لا يبادر فی الغضب و لا تجره الشهوات إلی ما لا ينبغی فعله فی القاموس الوقار كسحاب الرزانه و رجل وقار و وقور و وقر كندس (۲)

ذكور كثير الذكر لله و لما ينفعه فی الآخره صبور عند البلاء شكور عند الرخاء.

مغموم بفكره أی بسـبب فكره فی أمور الآـخره مسـرور بفقره لعلمه بقله خطره و يسـر الحسـاب فی الآـخره و قله تكـاليف الله فيه سهـل الخليقه أی ليس فی طبعه خشونه و غلظه و قيـل أی سـريع الانقيـاد للحق و فی القـاموس الخليقه الطبيعه قال الله تعالی وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ (۳) لين العريكه هی قريبه من الفقره السابقه مؤكده لها فی القاموس العريكه كسـفينه النفس و رجل لين العريكه سلس الخلق منكسر النخوه و فی النهايه فی صفته

ص: ۳۶۹

۱- ۱. ق: ۲۹.

۲- ۲. القاموس ج ۲ ص ۱۵۶.

۳- ۳. آل عمران: ۱۵۹.

صلی الله علیه و آله أصدق الناس لهجه و ألینهم عریکه العریکه الطبیعه یقال فلان لین العریکه إذا کان سلسا مطاوعا منقادا قلیل الخلاف و النفور.

رصین الوقار بالراء و الصاد المهملتین و ما فی بعض نسخ الکافی بالضاد المعجمه تصحیف أی محکم الوفاء بعهود الله و عهود الخلق فی القاموس رصنه أکمله و أرصنه أحکمه و قد رصن ککرم و کأمیر المحکم الثابت و الحفی بحاجه صاحبه قلیل الأذی إنما ذکر القله و لم ینف الأذی رأسا لأن الإیذاء قد یکون حسنا بل واجبا کما فی الأمر بالمعروف و النهی عن المنکر و جهاد الکفار و قیل إنما قال ذلک لأنه یؤذی نفسه و لا یخفی بعده لا متأفک کأنه مبالغه فی الإفک بمعنی الکذب أی لا یکذب کثیرا أو المعنی لا یکذب علی الناس و فی بعض النسخ لا مستأفک أی لا یکذب علی الناس فیکذبوا علیه فکأنه طلب منهم الإفک و قیل المتأفک من لا یبالی أن ینسب إلیه الإفک و لا متهتک أی لیس قلیل الحیاء لا یبالی أن یهتک ستره أو لا یهتک ستر الناس فی القاموس هتک الستر و غیره یهتکه فانهتک و تهتک جذبه فقطعه من موضعه أو شق منه جزءا فبدا ما وراءه و رجل منهتک و متهتک و مستهتک لا یبالی أن یهتک ستره.

إن ضحک لم یخرق أی لا یبالغ فیه حتی ینتهی إلی الخرق و السفه بل یقتصر علی التبسم کما سیأتی فی القاموس الخرق بالضم و بالتحریک ضد الرفق و أن لا یحسن الرجل العمل و التصرف فی الأمور و الحمق و قیل هو من الخرق بمعنی الشق أی لم یشق فاه و لم یفتحه کثیرا.

و إن غضب لم ینزق فی القاموس نزق الفرس کسمع و نصر و ضرب نزقا و نزوقا نزا أو تقدم خفه و وثب و أنزقه و نزقه غیره و کفرح و ضرب طاش و خف عند الغضب ضحکه تبسم فی القاموس بسم یبسم بسما و ابتسم و تبسم و هو أقل الضحک و أحسنه و فی المصباح بسم بسما من باب ضرب ضحک قلیلا من غیر صوت و ابتسم و تبسم کذلک.

و استفهامه تعلم أی للتعلم لا لإظهار العلم و مراجعته أی معاودته فی السؤال

تفهم أی لطلب الفهم لاـ للمجادله کثیر الرحمه أی ترحمه علی العباد کثیر لاـ یبخل بالباء الموحده ثم الخاء المعجمه کیعلم و یکرم و ربما یقرأ بالنون ثم الجیم من النجل و هو الرمی بالشی ء أی لا یرمی بالکلام من غیر رویه و هو تصحیف (۱).

و لا یعجل أی فی الکلام و العمل و لا یضجر فی القاموس ضجر منه و به کفرح و تضجر تبرم و فی الصحاح الضجر القلق من الغم و قال البطر الأشر و هو شده المرح و قد بطر بالکسر یبطر و البطر أیضا الحیره و الدهش و فی القاموس البطر محرکه النشاط و الأشر و قله احتمال النعمه و الدهش و الحیره و الطغیان بالنعمه و کراهه الشی ء من غیر أن یستحق الکراهه فعل الکل کفرح و قال الحیف الجور و الظلم.

و لاـ یجور فی علمه أی لاـ یظلم أحدا بسبب علمه أو لاـ یظهر خلاف ما یعلم و ربما یقرأ یجوز بالزای أی لا یتجاوز عن العلم الضروری إلی غیره نفسه أصلب من الصلد أی من الحجر الصلب کنایه عن شده تحمله للمشاق أو عن عدم عدوله عن الحق و تزلزله فیه بالشبهات و عدم میله إلی الدنیا بالشهوات و فی القاموس الصلد و یکسر الصلب الأملس.

و مکادحته أحلی من الشهد فی القاموس کدح فی العمل کمنع سعی و عمل لنفسه خیرا أو شرا و کد و وجهه خدش أو عمل به ما یشینه ککدحه أو أفسده و لعیاله کسب کاکتدح و فی الصحاح الکدح العمل و السعی و الخدش و الکسب یقال هو یکدح فی کذا أی یکد و قوله تعالی إِنَّکَ کادِحٌ إِلی رَبِّکَ کَدْحاً(۲) أی تسعی انتهی و الشهد العسل و قیل المکادحه هنا المنازعه أی منازعته لرفعه فیها أحلی من العسل و کأنه أخذه من الکدح بمعنی الخدش و العض استعیر هنا لمطلق المنازعه فی النهایه کل أثر من خدش أو عض فهو کدح.

**[ترجمه]«کیس» بر وزن «سید» است، و «فطن» به فتح «فاء» و کسر «طاء» است، و خبر را «معرفه» آورده، با «الف» و «لام»، و ضمیر را در وسط آورده برای دلالت بر حصر مومن در دلداری این دو وصف، و برای تأکید؛ و گویا فرق میان زیرک و هوشمند این است که زیرکی به آفرینش است، و هوش به تجربه؛ یا اولی در امور کلی است و دومی در جزئیات؛ و چه بسا هر دو یک معنا دارند و برای تأکید باشد.

در قاموس آمده: «بشر» با کسره، به معنای خوشرویی است. «وسعت صدر»: کنایه از بسیاری دانش و وفور بردباری است. «ذلت نفس»: برای این است که جاه طلب نیست و برای مردم فروتن است و خود را از هر کس پست تر می‌داند، و گفته اند: یعنی نفس اماره و سرکش او رام شده برای روح مقدس او و مخالفت با نفس، شیوه او شده است. به معنی دوم، ذلت بعنی رام بودن، و به معنی نخست، یعنی خواری و زبونی. اولی با کسره و دومی با ضمه است.

«جلوگیر است»: از خودش، یا دیگری، یا هر دو. «از هر چیز نابودشدنی»: که همه امور دنیا است که در معرض نابودی و فنا است. «واداری»: خودش را، یا دیگری، یا هر دو را. «نه بسیار کینه ورز است»: و این «نه» برای مبالغه در نفی است، نه نفی مبالغه، چنانچه در تفسیر قول خدا: «وَ ما أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِیدِ»، {و نیستم من پُر ستمکار به بنده ها.} - . ق / ۲۹ - گفته‌اند، و ثبوت اصل فعل لازم نمی‌آید، و همچنین در عبارات دیگر، و چه‌بسا اشاره باشد که کمیاب بودن آنها با ایمان منافات ندارد.

«و لاـ وثاب»: یعنی به ستیزه و معارضه به روی مردم نمی‌جهد. در قاموس آمده: «رفع» مانند «کَرَمَ» است. «رفعه» با کسره، به

معنای «شرف» است؛ و «علا قدره»: شرافت پیدا کرد و ارزشش بالا رفت؛ و می گوید: «شنأه» مانند «منعه» و «سمعه»، و «شنأ» سه گونه خوانده می شود، و «شنأه و شناتاً»: یعنی به او کینه ورزید.

جوهری گفته: کار از روی ریا و «سمعه» کرد، یعنی برای اینکه مردم ببینند و بشنوند. «غم طولانی دارد»: برای آنچه در پیش دارد، از سختی جان کندن و هراس های گور و دیگرسرا. «بعید الهم»: یا تأکید عبارت پیشین است، زیرا غم و هّم به هم نزدیکند، و همت می گمارد به چیزهای دور، که در آخرت هستند، یا اینکه بلندهمت است و به امور پست دنیا نمی‌پردازد، یا در سعادت باقیه و کمالات نفسانیه هم به پست آنها خشنود نمی‌شود و مقامات عالیه را می‌جوید؛ و گفته اند: یعنی اندیشه انجام آن را دارد. در قاموس آمده: «هّم» همان حزن است، و جمع آن «هموم»، و نیز به معنای همّی است که در خود دارد؛ و «الهمه» با کسره است، و به معنای آن چیزی که به آن اهتمام ورزیده می شود تا انجام شود و انجام داده می شود.

«بسیار خاموش است»: از آنچه سودی برایش ندارد. «بسیار باوقار است»: و سنگین و شتاب نمی کند در انجام کارها، و زود خشم نمی گیرد، و شهوت او را به آنچه نباید نمی کشاند. در قاموس آمده: «وقار» – مانند سحاب – سنگینی است؛ و «رجل وقار و وقور و وقر» مانند «ندس»؛ و «ذکور»: کسی است که بسیار یاد خدا و آنچه را که برای او در آخرت سودمند است، می کند. «پُر شکیب»: در بلا. «بسیار شکر گزار»: در خوشی و رفاه.

«مغموم است در اندیشه خود»: برای امور آخرت. «شاد است به نداری و درویشی»: چون می‌داند که خطرش کم است و حسابش در آن جهان آسان، و تکلیف او در این جهان، کمتر. «هموار طبع است»: زبری و سختی ندارد، و گفته اند زود منقاد حق می‌شود. در قاموس، «خلیقه» را به طبیعت تفسیر کرده است. خدای تعالی فرموده: «وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ»، {اگر بودی بدخو و سخت‌دل پراکنده می‌شدند از گردت.} – . آل عمران / ۱۵۹ –

«لین عریکه»: نزدیک به همان عبارت پیش است و تأکید بر آن است. در قاموس آمده است که «عریکه» چون سفینه نفس است و مردِ لین العریکه، خوش خَلق و بی تکبر.

در نهایه می گوید: در وصف پیغمبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله آمده که او راستگوترین مردم بود، و طبعش نرم‌تر از همه، و می گویند فلانی لین العریکه است، چون هموار و انعطاف‌پذیر و منقاد است و کم اختلاف می‌افکند و نفرت می‌پراکند.

«رصین الوفاء»: با «راء» و «صاد» بی نقطه، و آنچه در نسخه ای از کافی آمده است، با «ضاد» نقطه‌دار، تصحیف است و مقصود این است که در وفاداری استوار است نسبت به پیمان‌های خدا و خلق خدا. در قاموس آمده:«رصنه»: کامل کرد او را، و «أرصنه»: محکم کرد او را؛ «و قد رصن» – مانند کرم و مانند امیر – همان محکم ثابت است و کسی که در برآوردن نیاز برادرش مصرّ باشد

«کم‌آزار»: نه بی آزار، زیرا چه‌بسا آزار کردن خوب و بلکه واجب باشد، چنانچه در امر به معروف و نهی از منکر و جهاد کفار؛ و گفته اند: برای اینکه خود آزار است، و دوری این معنی نهان نیست .

«نه دروغ‌بند باشد»: که بسیار دروغ بگوید و به مردم دروغ ببندد. در بعضی نسخه‌ها «لا مستأفک» آمده، یعنی دروغ بر مردم

نبندد تا بر او دروغ بندند، و گویا از آنها دروغ خواسته باشد؛ و گفته اند: «متأفک» یعنی بی باک از اینکه به او دروغ ببندند.

« نه پرده‌در و کم‌شرم»: چون باک نـدارد که آبرویش را ببرند یا آبروی دیگران را ببرد. در قاموس آمده: «هتک الستر و غیره، «یهتکه فانهتک و تهتک جـذبه فقطعه من موضـعه»، یعنی آن را کشـید و از جایش جـدا کرد.« اوشقّ منه جزءً فبـدا ماوراءه»، یا جزیی از آن را پاره کرد و پس آشکار شد؛ و «رجل منهتک و متهتک»، یعنی باکی ندارد که پرده اش پاره شود.

«اگر بخنـدد قهقهه نمی‌زند»: آن چنان که دهانش بشکافد و به سـفاهت برساند، بلکه به لبخند اکتفا می کند. در قاموس آمده: «نزق الفرس»، مانند سـمع و نصـر و ضـرب؛ «نزقاً و نزوقاً» یعنی جسـتن کرد یا از سبکی جلو افتاد و جهید.؛ «و انزقه نزقه غیره» - مانند فرح و ضرب - یعنی عقل از سرش پرید و به هنگام خشم سبک‌عقل شد.

«اگر خشم کند نجهد و سبک سری نکند»: در قاموس آمده: «بسم یبسم بسماً» و «ابتسم و تبسّم» و این کمترین خنده و زیباترین است. در مصباح آمده: «بسم بسماً» - از باب ضرب - کم خندید و بی صدا؛ « ابتسم تبسّم» نیز همین است.

«خنده او تبسم است»: کمترین خنده و خنده بی آواز. (به نقل از قاموس)

«پرسیدنش برای یاد گرفتن است»: نه اظهار دانش و خودستایی. «مراجعه او»: بازگشت به پرسش از استاد برای فهمیدن است نه ستیز. «کثیر الرحمه»: یعنی ترحم او بر بنـدگان زیـاد است. «لا یبخل»: با «باء» یک نقطه و به دنبالش «خاء» نقطه دار، و چه‌بسا با «نون» و «جیم» خوانـده شـده، یعنی سـخن‌پرانی نکنـد و بی انـدیشه سـخن نگویـد، و این تصـحیف است. «ولا یعجل»: یعنی در سخن و کار شـتاب نمی کنـد. «و لا یضـجر»: در قاموس آمـده: «ضـجر منه و به»، ماننـد فرح، و«تضـجر» یعنی ناراحت شد؛ و در صحاح آمده: «ضجر» گرفتگی از غم و اندوه است .

«بطر»: خوشـی بسـیار است، تا حـد مستی،؛ و «قد بطر» با کسـره، «یبطر» و نیز «بطر» به معنای حیرت، بیهوشـی و مستی است. در قاموس آمده: «بطر» با «تحریک»، نشاط و مستی و بی تحملی و قدرنشناسی نعمت، و بیهوشی و حیرت و طغیان با وجود نعمت، و بـد آمـدن از چیزی است که شایسـته بـد آمدن نیست. فعل همه این معانی مانند فرح است، و می گوید: «حیف» همان جور و ستم است.

«در دانش خود جور نمی کند»: و به سبب آن بر کسی ستم روا نمی‌دارد، یا خلاف آنچه می‌داند نمی گوید؛ و چه‌بسا «یجوز» با «زاء» خوانده شود، یعنی از حد علم ضروری نمی گذرد به گمان.

«نفسـش از سنگ خاره سخت تر است»: و رنج کش است، یا اینکه در حق به شبهه نمی‌افتد، و به دنیاپرستی دچار نمی‌شود. در قاموس آمده: «الصلد» - مکسور- به معنای سخت و صاف است.

«و ستیز و کوشـش او برای کمال شـیرین تر از انگبین است»: در قاموس آمـده: «کدح فی العمل» - مانند منع - یعنی برای خود تلاش کرد، خیر یـا شـر و رنـج کشـید. و «کـدّ ووجهه»: یعنی چهره اش را مخـدوش کرد، یـا با او کاری کرد که او را معیوب ساخت، ماننـد «کـدحه»، و یا آن را فاسـد ساخت؛ و «کـدح لعیاله»: برای عیالش کار کرد. ماننـد «اکتـدح» و در صـحاح آمده:

«کدح» یعنی عمل، سعی، مخدوش کردن و کار کردن. گفته می شود: «هو یکدح فی کذا»: رنج می برد؛ و خدا فرموده: «إِنَّکَ کـادِحٌ إِلی رَبِّکَ کَدْحا»، {راستی تو کوشایی به سوی پروردگارت کوشیدنی.} - . انشـقاق / ۶ - یعنی سـعی می کنی و در پایان، شـهد عسل است؛ و گفته شده «و مکادحه» در اینجا منازعه است، یعنی منازعه او برای برتری‌ای که دارد از عسل شـیرین تر است؛ و گویا از «کـدح» به معنای مخـدوش کردن و دنـدان گرفتن، گرفته شده، و در اینجا، برای هر منازعه ای عاریه گرفته شده است. در نهایه آمده: هر اثر خدشه زدن و یا گاز گرفتن همان «کدح» است .

**[ترجمه]

یحتمل أن یکون المعنی أن سعیه فی تحصیل المعیشه و الأمور الدنیویه لمساهلته فیها حسن لطیف و قیل الکدح الکد و السعی و حلاوه مکادحته

ص: ۳۷۱

۱- ۱. لکنه الانسب بالسجع.

۲- ۲. الانشقاق: ۶.

لحلاوه ثمرتها فإن التعب فی سبیل المحبوب راحه.

لا جشع فی القاموس الجشع محرکه أشد الحرص و أسوؤه و أن تأخذ نصیبک و تطمع فی نصیب غیرک و قد جشع کفرح فهو جشع و قال الهلع محرکه أفحش الجزع و کصرد الحریص و الهلوع من یجزع و یفزع من الشر و یحرص و یشح علی المال أو الضجور لا یصبر علی المصائب و قال العنف مثلثه العین ضد الرفق و قال الصلف بالتحریک قله نماء الطعام و برکته و أن لا تحظی المرأه عند زوجها و التکلم بما یکرهه صاحبک و التمدح بما لیس عندک أو مجاوزه قدر الظرف و الادعاء فوق ذلک تکبرا و هو صلف ککتف و أقول أکثر المعانی مناسبه.

و قال المتکلف العریض لما لا یعنیه و نحوه قال الجوهری و قال تکلفت الشی ء تجشمته أی ارتکبته علی مشقه و لا متعمق أی لا یتعمق و لا یبالغ فی الأمور الدنیویه و قیل لا یطول الکلام و لا یسعی فی تحسینه لإظهار الکمال قال فی القاموس عمق النظر فی الأمور بالغ و تعمق فی کلامه تنطع و قال تنطع فی الکلام تعمق و غالی و تأنق و یحتمل أن یکون المراد عدم التعمق فی المعارف الإلهیه فإنه أیضا ممنوع لقصور العقول عن الوصول إلیها لما مر فی کتاب التوحید بسند صحیح قال سئل علی بن الحسین عن التوحید فقال إن الله عز و جل علم أنه یکون فی آخر الزمان أقوام متعمقون فأنزل الله تعالی قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ و الآیات من سوره الحدید إلی قوله عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ فمن رام وراء ذلک فقد هلک (۱).

جمیل المنازعه أی إن احتاج إلی منازعه یأتی بها علی أحسن الوجوه کریم المراجعه قد مر أن مراجعته فی السؤال تفهم و هنا یصفها بالکرم أی یأتی بها فی غایه الملاینه و حسن الأدب و قیل المراد بالمراجعه هنا الرجوع عن الذنب أو السهو أو الخطاء

عدل إن غضب أی لا یصیر غضبه سببا لجوره علی من غضب علیه رفیق إن طلب أی إن طلب شیئا من أحد یطلبه برفق سواء کان له عنده حق أم لا و یمکن أن یقرأ علی بناء المجهول أی إن طلب أحد رفاقته یصاحبه

۱- ۱. راجع ج ۳ ص ۲۶۳ و ۲۶۴ من هذه الطبعه.

برفق أو إن طلب أحد منه حقه يجيبه برفق.

لا يتهور التهور الإفراط فی الشجاعه و هو مذموم قال فی القاموس تهور الرجل وقع فی الأمر بقله مبالاه و لا يتهتک قد مر ذلک فهو تأکيد أو المراد هنا هتک ستر الغير فيکون تأسيسا لکن لا يساعده اللغه کما عرفت و لا يتجبر أی لا يتکبر علی الغير أو لا يعد نفسه کبيرا خالص الود أی محبته خالصه لله أو مخصوصه بالله أو محبته خالصه لکل من يوده غير مخلوطه بالخديعه و النفاق و کأن هذا أظهر وثيق العهد أی عهده مع الله و مع الخلق محکم.

وفی العقد أی يفی بما يصدر عنه من العقود الشرعيه کما قال سبحانه أَوْفُوا بِالْعُقُودِ(۱) علی بعض الوجوه قال فی مجمع البيان اختلف فی هذه العقود علی أقوال أحدها أن المراد بها العهود التی کان أهل الجاهليه عاهد بعضهم بعضا فيها علی النصره و المؤازره و المظاهره علی من حاول ظلمهم أو بغاهم سوءا و ذلک هو معنی الحلف.

و ثانيها أنها العهود التی أخذ الله سبحانه علی عباده بالإيمان به و الطاعه فيما أحل لهم أو حرم عليهم.

و ثالثها أن المراد بها العقود التی يتعاقدها الناس بينهم و يعقدها المرء علی نفسه کعقد الأيمان و عقد النکاح و عقد العهد و عقد البيع و عقد الحلف.

و رابعها أن ذلک أمر من الله سبحانه لأهل الکتاب بالوفاء بما أخذ به ميثاقهم من العمل بما فی کتبهم من تصديق نبينا صلی الله عليه و آله و ما جاء به من عند الله و أقوی هذه الأقوال عن ابن عباس أن المراد بها عقود الله التی أوجبها علی العباد فی الحلال و الحرام و الفرائض و الحدود و يدخل فی ذلک جميع الأقوال الأخر فيجب الوفاء بجميع ذلک إلا ما کان عقدا فی المعاونه علی أمر قبيح انتهی (۲).

۱- ۱. المائده: ۱.

۲- ۲. مجمع البيان ج ۳ ص ۱۵۱ و ۱۵۲.

و العلماء مدارهم فی الاستدلال علی لزوم العقود بهذه الآیه و قد یحمل العقد فی هذا الخبر علی الاعتقاد.

و فی القاموس الشفق حرص الناصح علی صلاح المنصوح و هو مشفق و شفیق و حاصله أنه ناصح و مشفق علی المؤمنین و قیل خائف من الله و الأول أظهر وصول للرحم أو الأعم منهم و من سائر المؤمنین و الحلم الأناه و العقل کما فی القاموس و قال

الراغب الحلم ضبط النفس و الطبع عن هیجان الغضب و جمعه أحلام قال الله تعالی أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَحْلامُهُمْ بِهذا قیل معناه عقولهم و لیس الحلم فی الحقیقه هو العقل لکن فسروه بذلک لکونه من مسببات العقل (۱).

خمول فی أکثر النسخ بالخاء المعجمه و فی بعضها بالحاء المهمله فعلی الأول المعنی أنه خامل الذکر غیر مشهور بین الناس و کأنه محمول علی أنه لا یحب الشهره و لا یسعی فیها لا أن الشهره مطلقا مذمومه فی القاموس خمل ذکره و صوته خمولا خفی و أخمله الله فهو خامل ساقط لا نباهه له و علی الثانی إما المراد به الحلم تأکیدا أو المراد بالحلیم العاقل أو أنه یتحمل المشاق للمؤمنین و الأول أظهر فی القاموس حمل عنه حلم فهو حمول ذو حلم.

قلیل الفضول الفضول جمع الفضل و هی الزوائد من القول و الفعل فی القاموس الفضل ضد النقص و الجمع فضول و الفضولی بالضم المشتغل بما لا یعنیه مخالف لهواه أی لما تشتهیه نفسه مخالفا للحق قال الراغب (۲)

الهوی میل النفس إلی الشهوه و یقال ذلک للنفس المائله إلی الشهوه و قیل سمی بذلک لأنه یهوی بصاحبه فی الدنیا إلی کل داهیه و فی الآخره إلی الهاویه و قد عظم الله ذم اتباع الهوی فقال أَ فَرَأَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ (۳) و قال وَ لا تَتَّبِعِ

۱- ۱. مفردات غریب القرآن ص ۱۲۹.

۲- ۲. المفردات ص ۵۴۸.

۳- ۳. الجاثیه: ۲۳.

الْهَوى فَيُضِلَّکَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ (۱) وَ اتَّبَعَ هَواهُ وَ کانَ أَمْرُهُ فُرُطاً(۲) وَ لَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْواءَهُمْ بَعْدَ الَّذِی جاءَکَ مِنَ الْعِلْمِ (۳) و قال وَ لاـ تَتَّبِعْ أَهْواءَ الَّذِينَ لا يَعْلَمُونَ (۴) وَ لا تَتَّبِعُوا أَهْواءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ (۵) وَ مَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَواهُ بِغَيْرِ هُدیً مِنَ اللَّهِ (۶) انتهی.

لاـ يغلظ علی بناء الإفعال يقال أغلظ له فی القول أی خشن أو علی بناء التفعيل أو علی بناء المجرد ککرم قال فی المصباح غلظ الرجل اشتد فهو غليظ و فيه غلظه أی غير لين و لا سلس و أغلظ له فی القول إغلاظا و غلظت عليه فی اليمين تغليظا شددت عليه و أکدت.

علی من دونه دينا أو دنيا أو الأعم و لا يخوض أی لا يدخل فيما لا يعنيه أی لا يهمه فی القاموس عناه الأمر يعنيه و يعنوه عنايه و عنايه أهمه و اعتنی به اهتم ناصر للدين أصوله و فروعه قولا و فعلا محام عن المؤمنين أی يدفع الضرر عنهم فی

القاموس حاميت عنه محاماه و حماء منعت عنه کهف للمسلمين فی القاموس الکهف الوزر و الملجأ لا يخرق الثناء سمعته کأن المراد بالخرق الشق و عدمه کنايه عن عدم التأثير فيه کأنه لم يسمعه و ما قيل من أنه علی بناء الإفعال أی لا يصير سمعه ذا خرق و حمق فلا يخفی بعده.

و لاـ ينکی الطمع قلبه أی لاـ يؤثر فی قلبه و لا يستقر فيه و فيه إشعار بأن الطمع يورث جراحه القلب جراحه لا تبرأ فی القاموس نکأ القرحه کمنع قشرها قبل أن تبرأ فنديت و قال فی المعتل نکی العدو و فيه نکايه قتل و جرح و القرحه نکأها

ص: ۳۷۵

۱- ۱. ص: ۲۶.

۲- ۲. الکهف: ۲۸.

۳- ۳. الجاثيه: ۱۸.

۴- ۴. البقره: ۱۲۰.

۵- ۵. المائده: ۷۷.

۶- ۶. القصص: ۵۰.

**[ترجمه]چه‌بسا مقصود این است که وقتی کوشش او در تحصیل روزی و کارهای دنیا هموارى گیرد، خوب است و لطیف، و گفته اند: شیرینی تلاش برای نتیجه خوب و شیرین آن است، چراکه رنج در راه محبوب راحتی است.

«جشع ندارد»: در قاموس، آن را با «تحريک»، به شدیدترین نوع حرص و بدترین آن تفسیر کرده، و به طمع در بهره دیگران، با دریافت بهره خود. و «قد جشع» مانند فرح، و صفت آن «جشع» است.

«هلع»: با «تحريک»، زشت ترین بی‌تابی، و مانند «صرد الحريص». «هلوع»: کسی که بدترین بی تابی را در برابر ناگواری و حرص بر مال و بی شکیبایی بر مصائب، از خود نشان می‌دهد. و می گوید: «عنف» که «عين» آن با سه حرکت خوانده می شود، بر ضد «رفق» است. و می گوید: «صلف» - با تحریک - کمیِ نمود برکت غذا است، و نیز اینکه زن نزد شوهرش جایگاه خوبی نداشته باشد، و نیز سخن گفتنی که صاحب آن را خوش ندارد، و مدح‌گویی نسبت به چیزی که نزد تو نیست، یا گزاف‌گویی در اندازه ظرف و ادعای بیشتر، از روی تکبر؛ و اسم فاعل «صلف» مانند «کتف» است، و من می گویم بیشتر معانی مناسب است.

و می گوید: «متکلف» آن کسی است که متعرض شود به آنچه که سودی برایش نداشته باشد، و با او پیوندی ندارد. به قول جوهری: ارتکاب با سختی است. «تجشّمته»: یعنی به سختی مرتکب آن شدم.

«نامتعمق»: کسی که در کار دنیا بسیار وارسی و ژرف کاوی نکند؛ و گفته اند: پُرگویی و سخن‌آرایی نمی‌کند. در قاموس می گوید: «عمق النظر فی الامور» یعنی زیاد نظر کرد، و «تعمّق فی الکلامه» یعنی «تنطّع»، و می گوید: «تنطع فی الكلام، یعنی تعمّق و غالی و تأنق.» (تعمّق کرد و زیاده‌روی و دقّت اضافی) و چه‌بسا مقصود، ژرف کاوی نکردن در معارف الهیه است که آن هم غدقن است، برای اینکه خرد آدمی به آنها رسا نیست؛ چنان که در کتاب توحید نقل شد، با سند صحیح، که: «پرسش شد از امام سجاد علیه‌السلام، درباره توحید و یکتاشناسی، و فرمود: «خدای عزوجل می‌دانست که در آخرالزمان مردمانی می... آیند ژرف کاو، و فرو فرستاده «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ» و آیه های سوره الحدید را، تا «عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ» و هر کس که واپس آنها را خواهد، هلاک و گمراه می گردد.»

«خوش‌ستیزه»: اگر او به ستیزه و کشمکش نیاز پیدا کند، به خوشی این کار را انجام می‌دهد و از حد به در نمی‌برد.

«کریم المراجعه»: پیش از این نقل شد که مراجعه او در پرسش، برای فهم است، و در اینجا آن را ارجمند وصف کرده که در نهایت نرمش و حسن ادب انجام شود، و گفته اند: در اینجا مقصود برگشت از گناه و اشتباه و خطا است.

«داد دهد در خشم»: و خشم او مایه ستم بر کسی که بر او خشم گرفته، نمی شود. «نرمش دارد اگر جوید»: چیزی را از کسی، چه حق داشته باشد و چه نه؛ و چه‌بسا مقصود این است که اگر کسی رفاقت او را بخواهد، با نرمی رفیق او می شود، یا اگر کسی طلبش را از او بخواهد، به نرمی پاسخ می‌دهد، خواه حقی نزد او داشته باشد، یا نه. و ممکن است که به «صیغه مجهول» خوانده شود، یعنی اگر کسی بخواهد با او رفاقت کند، با رفق با او همراهی می کند، و یا اگر کسی حقش را از او بخواهد، با رفق به او می دهد.

«تهور نـدارد»: و در دلیری افراط نمی کنـد که مـذموم است، و به گفته قـاموس: تهور، بی‌باکی و پرده دری نیست - همان طور که گذشت - و برای تأکید است؛ یا مقصود در اینجا هتك پرده دیگری است که «تأسـیس» می شود، ولی این برداشت با لغت سازگار نیست.

«زورگویی نـدارد»: و بزرگی بر دیگران نمی‌فروشـد، یـا خود را بزرگ نمی گیرد. «دوستی او پـاك است»: برای خـدا، یا ویژه خدا است، یا برای هر کس که دوست است پاک است، و فریب و نفاق ندارد، و این معنی روشن‌تر است.

«محکم‌پیمان است»: با خدا و خلق خدا. «پاینده به عقد است»: هر عقد شرعی که می‌بندد، به آن پایبند می‌ماند؛ همان گونه که خـدای سـبحانه فرموده: «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ»، {بپاییـد و وفا کنیـد به همه عقدها.} - . مائده / ۱ - بنـا بر برخی تفاسـیر آن، در مجمع البیان، گفته شده که در این عقود اختلاف است و چند قول در این باره وجود دارد:

۱.

مقصود پیمان‌های دوران جاهلیت است که با یکدیگر بسته بودند، برای یاری و کمك و پشتیبانی در برابر کسی که بخواهد به آنها ستم کند، یا به آنها بدی برساند، و به آن «حلف» می گویند.

۲.

مقصود، پیمـان‌هـایی است که خـدا از بنـده هایش گرفته، مبنی بر ایمان و گرویـدن به حضـرت او و فرمان‌گزاری در هر چه بر آنان حلال کرده و یا حرام ساخته است.

۳.

مراد پیمـان‌هـا و قراردادهـایی است که مردم در امـور خـود بـا هم می‌بندنـد، یـا کسـی بـا خـود عهـدی می کنـد، چون قرارداد سوگندها، عقد نکاح، و قرارداد عهد، و عقد خرید و فروش، و قرارداد «حلف».

۴.

این فرمان خـدای سـبحانه برای اهل کتاب است، مبنی بر وفای بر پیمانی که از آنها گرفته، برای به کار بسـتن آنچه در کتاب... های آسمانی آنها است، در باره تصدیق پیغمبر ما صلّی اللّه علیه و آله، و آنچه از نزد خدا می‌آورد. - . مجمع البیان ۳ : ۱۵۱ و ۱۵۲ -

و قوی ترین قول‌ها از ابن عباس است که گفته: مقصود از آن، عقودی است که خـدا بر بنده ها واجب کرده در حلال و حرام، و فرائض و حدود، و همه اقوال در آن می گنجند، و وفای به همه اینها واجب است، جز قرارداد و پیمان بر کار زشت و ناروا.

و مدار علمای فقه، در استدلال به لزوم عقود، بر پایه این آیه است، و چه‌بسا در این خبر، «عقد» به «اعتقاد» تفسیر شود.

«شفق»: به گفته قاموس، حریص بودن اندرزگو به مصلحت اندرزخواه است، و او مشفق و شفیق است، و خلاصه اینکه اندرزگو مهربان است بر مومنان، و گفته اند: نگران و ترسان است از خدا، و تفسیر نخست روشن تر است .

«بسیار پیوند دارد»: و چسبنده است به خویش، یا به او و همچنین به مومنان دیگر. «حلم»: آرامش، آن گونه که در قاموس آمده، و به قول راغب: خودداری از تندی است هنگام خشم، و جمع آن «احلام» است؛ - . مفردات غریب القرآن : ۱۲۹ - و خدا فرموده: {یا فرمان دهد به آنها احلامشان به این.} و گفته‌اند: یعنی عقولشان؛ و حلم در حقیقت به معنای عقل نیست، ولی آن را به دانش تفسیر کرده‌اند، چون ثمره عقل است.

«خمول»: در بیشتر نسخه ها با «خاء» نقطه دار آمده، به معنی گمنام در نزد مردم؛ و در برخی نسخه ها با «حاء» بی نقطه آمده، و منظور از آن حلم است و تأکید است، یا مقصود از حلیم، خردمند است، یا اینکه متحمل مشقت از مومنان است، و تفسیر نخست روشن‌تر است. به قول قاموس: «حمل عنه حلم» یمعنی حلم نشان داد، و اسم فاعل آن «حول» است، یعنی صاحب حلم.

«کم‌فضول»: کسی که فزونی در گفتار و کردار ندارد. در قاموس آمده: فضل ضد نقص است و جمع آن فضول است، و فضولی با ضمه: کسی که بپردازد به آن چیزی که به او کمکی نمی‌رساند و سودی برایش ندارد.

«مخالف هوا و هوس»: و آنچه دلخواه او است و با حق ناساز است. راغب - . مفردات، ص ۵۴۸ - گفته: هوا، شهوت جویی است از دل، و آن را «هوی» گفتند، چون در این جهان صاحبش را به هر کار ناگواری گرفتار می‌کند و در دیگرسرا به دوزخ می‌اندازد، و خدا پیروی از هوی را مذمت شایان کرده و فرموده: «أَ فَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواه»، {آیا بینی کسی که معبودش هوای او است.} - . جاثیه / ۲۳ - و فرموده: «وَ لا تَتَّبِعِ الْهَوى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّه»، {و پیروی هوی نکن تا تو را از راه خدا گمراه سازد.} - . ص / ۲۶ - و: «وَ اتَّبَعَ هَواهُ وَ كانَ أَمْرُهُ فُرُطا»، {پیرو هوی شد و کارش از دست رفت.} - . کهف / ۲۸ - و: « وَ لَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْواءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جاءَكَ مِنَ الْعِلْم»، {اگر پیروی کنی هوای آنها را پس از آنچه آمد برایت از دانش.} - . بقره / ۱۲۰ -

(نباشد برایت از سوی خدا هیچ سرپرست و یاوری) و: «وَ لا تَتَّبِعْ أَهْواءَ الَّذِينَ لا يَعْلَمُونَ»، {پیروی مکن هواهای آنان که نمی... دانند.} - . جاثیه / ۱۸ - و: « وَ لا تَتَّبِعُوا أَهْواءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ»، {پیروی نکنید هواهای مردمی را که گمراه شدند از پیش.} - . مائده / ۷۷ - و: «وَ مَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَواهُ بِغَيْرِ هُدىً مِنَ اللَّه»، {کیست گمراه تر از کسی که پیرو هوای خود باشد بی رهنمایی از خدا.} - . قصص / ۵۰ -

«سختی نشان ندهد در گفتار»: «لا یغلظ» از باب «افعال» است، و گفته می شود: «أغلظ له فی القول»، یعنی خشونت کرد؛ و یا از باب «تفعیل» است، یا از «باب ثلاثی مجرد»، مانند کرم. در مصباح می‌گوید: «غلظ الرجل اشتدّ فهو غلیظ و فیه غلظه»: یعنی نرم و روان نیست، و «أغلظ له فی القول اغلاظاً و غلّظت علیه فی الیمین تغلیظاً»: یعنی سخت گرفتم بر او و تأکید کردم، و سخت نگیرد بر زیردستش در دین، یا دنیا، یا هر دو، و در نمی‌آید در آنچه برایش مهم نیست و سود برایش ندارد. در قاموس آمده: «عناه الأمر یعنیه و یعنوه عنایه و عنایه اهمّه»: برایش مهم بود؛ «و اعتنی به ااهتم»

«ناصـر دین است»: از اصول و فروع، در گفتـار و کردار. «حـامی مومنـان است»: و جلو زیان آنها را می گیرد. در قاموس آمـده: «حـامیت عنه محامـاه و حماءً منعت عنه»: پناه مسـلمانان است و از آنها نگهـداری می کنـد. در قاموس آمـده: «کهف» به معنای پناهگاه است.

«سـتایش در گوش او اثر ندارد»: تا او را از حق بگرداند و آن را نشنیده انگارد، و گفته اند: گوشش دریده نمی‌شود و حماقت نمی کند، و این تفسیر دور از ظاهر است. در این فرض، «لا یخرق» از باب «افعال» است .

«زخم نزنـد طمع به دلش»: و در آن اثر نمی کند و پابرجا نمی‌شود، و این اشـعار دارد به اینکه طمع دل را زخم می کند و بهبود نمی‌یابد. در قاموس آمده: «نکأ القرحه» مانند «منع» است، و «قشـرها قبل ان تبرأ فندیت»: پیش از آنکه زخم خوب شود، پوست آن را کنـد و تر شـد. و در معتل گفته: «نکی العـدو و فیه نکایه»: قتل و جرح گشت و مجروح کرد؛ و «لالقرحه نکاهاً»: زخم را باز کرد.

**[ترجمه]

أقول

فهنـا یمکن أن یقرأ مهموزا و غیر مهموز. و لاـ یصـرف اللعب حکمه أی حکمته و المعنی لا یلتفت إلی اللعب لحکمته کما قال تعـالی وَ إِذا مَرُّوا بِـاللَّغْوِ مَرُّوا کِراماً(۱) أو المعنی أن الأـمور الـدنیویه لا تصـیر سـببا لتغییر حکمه کما قال تعالی وَ ما هـذِهِ الْحَیاهُ الـدُّنْیا إِلَّا لَهْوٌ وَ لَعِبٌ (۲) و لاـ یطلع الجاهـل علمه لا یطلع علی بناء الإفعال و المراد بالجاهل المخالفون أی یتقی منهم أو ضـعفاء العقول فـالمراد بالعلم ما لا یسـتطیعون فهمه کما مر قوال أی کثیر القول لما یحسن قوله عمال کثیر الفعل و العمل بما یقوله عالم قیـل هو نـاظر إلی قوله قوال و حـازم نـاظر إلی قوله عمـال و الحزم رعایه العواقب و فی القاموس الحزم ضـبط الأمر و الأخـذ فیه بـالثقه لاـ بفحـاش فی القـاموس الفحش عـدوان الجواب و قـال الراغب الفحش و الفحشاء و الفاحشه ما عظم قبحه من الأفعال و الأقوال.

و فی القاموس الطیش النزق و الخفه طاش یطیش فهو طائش و طیاش و ذهاب العقل و الطیاش من لا یقصد وجها واحدا.

وصول فی غیر عنف کأن فی بمعنی مع أی یعاشـر الأرحام و المؤمنین و یحسن إلیهم بحیث لا یصـیر سـببا للثقل علیهم أو وصله دائم غیر مشوب بعنف أو یصلهم بالمال و لا یعنف علیهم عند العطاء و لا یؤذیهم بالقول و الفعل.

بذول فی غیر سـرف أی یبذل المال مع غیر إسـراف و لا بختار و فی بعض النسخ و لا بختال فی القاموس الختر الغدر و الخدیعه أو أقبـح الغـدر و هو خاتر و ختار و قال ختله یختله و یختله ختلا و ختلانا خـدعه و الـذئب الصـید تخفی له فهو خاتل و ختول و خاتله خادعه و تخاتلوا تخادعوا لا یقتفی أثرا أی لا یتبع عیوب الناس أو لا یتبع أثر من لا یعلم حقیقه.

۱- ۱. الفرقان: ۷۲.

۲- ۲. العنکبوت: ۶۴.

و لا- يحيف بشرا بالحاء المهمله و فى بعض النسخ بالمعجمه فعلى الأول هو من الحيف الجور و الظلم و على الثانى من الإخافه ساع فى الأرض أى لقضاء حوائج المؤمنين و عياده مرضاهم و شهود جنائزهم و هدايتهم و إرشادهم.

و الغوث اسم من الإغاثه و هى النصره و أغاثهم الله برحمته كشف الله شدتهم و فى القاموس لهف كفرح حزن و تحسر كتلهف عليه و الملهوف و اللهيف و اللهفان و اللاهف المظلوم المضطر يستغيث و يتحسر انتهى.

و هتك الستر إفشاء العيوب و لا يكشف سرا أى سر نفسه أو سر غيره أو الأعم و الشكوى الشكايه إن رأى خيرا بالنسبه إليه أو مطلقا ذكره عند الناس و إن عاين شرا بالنسبه إليه أو مطلقا ستره عن الناس و حفظ الغيب أن يكون فى غيبه أخيه مراعيا لحرمته كرعايته عند حضوره.

و يقيل العثره أصل الإقاله هو أن يبيع الإنسان من آخر شيئا فيندم المشترى فيستقيل البائع أى يطلب عنه فسخ البيع فيقيله أى يقبل ذلك منه فيتركه ثم يستعمل ذلك فى أن يفعل أحد بغيره ما يستحق تأديبا أو ضررا فيعتذر منه و يطلب العفو فيعفو عنه كأنه وقع بينهما معاوضه فتتاركا و منه قولهم أقال الله عثرته.

و غفر الزله أيضا قريب من ذلك يقال أرض مزله تزل فيه الأقدام و زل فى منطقه أو فعله يزل من باب ضرب زله أخطأ و يمكن أن تكون الثانيه تأكيدا أو تكون إحداهما محموله على ما يفعل به و الأخرى على الخطاء الذى صدر منه من غير أن يصل ضرره إليه أو تكون إحداهما محموله على العمد و الأخرى على الخطإ أو إحداهما على القول و الأخرى على الفعل أو إحداهما على نقض العهد و الوعد و الأخرى على غيره.

لا يطلع على نصح فيذره لا يطلع بالتشديد على بناء الافتعال أى إذا اطلع على نصح لأخيه لا يتركه بل يذكره له و لا يدع جنح حيف فيصلحه فى القاموس الجنح بالكسر الجانب و الكنف و الناحيه و من الليل الطائفه منه و يضم و قال الحيف الجور و الظلم و الحاصل أنه لا يدع شيئا من الظلم يقع منه أو من غيره على

أحد بل يصلحه أو لا يصدر منه شي ء من الظلم فيحتاج إلى أن يصلحه و فى بعض النسخ جنف بالجيم و النون و هو محركه الميل و الجور.

أمين يأتمنه الناس على مالهم و عرضهم رصين بالصاد المهمله و تقدم و فى بعض النسخ بالضاد المعجمه و فى القاموس المرضون شبه المنضود من حجاره و نحوها يضم بعضها إلى بعض فى بناء و غيره تقى عن المعاصى نقى عن ذمائم الأخلاق أو مختار يقال انتقاه أى اختاره زكى أى طاهر من العيوب أو تام فى الكمالات أو صالح فى القاموس زكا يزكو زكاء نما كأزكى و زكاه الله و أزكاه و الرجل صلح و تنعم فهو زكى من أزكياء و فى بعض النسخ بالذال أى يدرك المطالب العليه من المبادى الخفيه بسهوله رضى أى راض عن الله و عن الخلق أو مرضى عندهما كما قال تعالى وَ اجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا(۱) أى مرضيا عندك قولا و فعلا.

و يجمل الذكر على بناء الإفعال أى يذكرهم بالجميل و يتهم على العيب نفسه بالعين المهمله و فى بعض النسخ بالمعجمه أى يتهم نفسه غائبا عن الناس لا كالمرائى الذى يظهر ذلك عند الناس و ليس كذلك أو يتهم نفسه على ما يغيب عن الناس من عيوبه الباطنه الخفيه.

يحب فى الله بفقه و علم أى يحب فى الله و لله من يعلم أنه محبوب لله و يلزم محبته لا كالجهال الذين يحبون أعداء الله لزعمهم أنهم أولياء الله كالمخالفين و يقطع فى الله بحزم و عزم أى يقطع من أعداء الله بحزم و رعايه للعاقبه فإنه قد تلزم مواصلتهم ظاهرا للتقيه و هو عازم على قطعهم لا كمن يصل يوما و يقطع يوما.

لا يخرق به فرح يخرق كيحسن و الباء للتعديه أى لا يصير الفرح سببا لخرقه و سفهه قال فى المصباح الفرح يستعمل فى معان أحدها الأشر و البطر و عليه قوله تعالى إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ (۲) و الثانى الرضا و عليه قوله تعالى

۱- ۱. مريم: ۷.
۲- ۲. القصص: ۷۶.

كُلُّ حِزْبٍ بِما لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ (۱) و الثالث السرور و عليه قوله تعالى فَرِحِينَ بِما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ (۲) و يقال فرح بشجاعته و بنعمه الله عليه و بمصيبه عدوه فهذا الفرح لذه القلب بنيل ما يشتهى.

و لا يطيش به مرح أى لا يصير شده فرحه سببا لنزقه و خفته و ذهاب عقله أو عدوله عن الحق و ميله إلى الباطل فى القاموس الطيش جواز السهم الهدف و أطاشه أماله عن الهدف و قال مرح كفرح أشر و بطر و اختال و نشط و تبختر و قال الجوهرى المرح شده الفرح و النشاط.

مذكر العالم الآخره أو مسائل الدين لا يتوقع له بائقه أى لا يخاف أن يصدر منه داهيه و شر فى القاموس توقع الأمر انتظر كونه و قال البائقه الداهيه و باق جاء بالشر و الخصومات و قال الجوهرى فلان قليل الغائله و المغاله أى الشر الكسائى الغوائل الدواهى.

كل سعى أخلص عنده من سعيه أى لحسن ظنه بالناس و اتهامه لنفسه سعى كل أحد فى الطاعات أخلص عنده من سعيه و قريب منه الفقره التاليه و قوله عالم بعيبه كالدليل عليها شاغل بغمه أى غمه لآخرته شغله عن أن يلتفت إلى عيوب الناس أو إلى الدنيا و لذاتها.

قريب فى أكثر النسخ بالقاف أى قريب من الله أو قريب عن الناس لا يتكبر عليهم أو من فهم المسائل و الاطلاع على الأسرار قال فى النهايه فيه اتقوا قراب المؤمن فإنه ينظر بنور الله و روى قرابه المؤمن يعنى فراسته و ظنه الذى هو قريب من العلم و التحقق لصدق حدسه و إصابته انتهى.

**[ترجمه]در اینجا ممکن است با همزه و بی‌همزه خواند.

«و بازیگری حکم او را دگرگون نمی‌کند»: و او را از حکمت و فرزانگی به در نمی‌برد، چنانچه خدای سبحان فرموده است: «وَ إِذا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِراماً»، {و چون گذرند ببیهوده ارجمند گذرند.} - . فرقان / ۷۲ - یا مقصود این است که کارهای دنیا حکمت و فرزانگی او را دیگرگون نمی‌سازند، چنانچه خدای تعالی فرموده: «وَ ما هذِهِ الْحَياةُ الدُّنْيا إِلَّا لَهْوٌ وَ لَعِبٌ»، {و نیست این زندگی دنیا جز سرگرمی و بازیگری.} - . عنکبوت / ۶۴ -

«آگاه نمی‌سازد نادان را از دانش خود»: «لا يطلع» از باب «افعال» است و منظور از جاهل کسانی هستند که با روش او مخالفت می‌ورزند و او از آنها تقیه می‌کند، یا کم خردند و دانش او را فهم نمی‌کنند.

«پُرگفتار است»: در آنچه باید گفت. «پُرکردار است»: نسبت به آنچه می‌گوید و می‌داند، و گفته اند: عالم تا حازم، شرح پُرکرداری است، و حزم، عاقبت سنجی است. در قاموس آمده: «حزم» محکم کردن کار و محکم گرفتن آن است.

«و فحاش نیست»: گویا «فی» به معنای «مع» است، یعنی در قاموس آمده: «فحش» تجاوز در جواب است. به قول راغب: «فحش و فحشاء و فاحشه» بر آن گفتار و کرداری است که بسیار زشت است. درقاموس آمده: «طيش نزق و والخفّه»، یعنی جستن و سبکی کردن. «طاش يطيش» وصف «طائش» و «طيّاش» است، و معنای طیش، از بین رفتن عقل است، و طیّاش، کسی است که به یک جهت توجّه ندارد .

«وصول بی عنف»: که با خویشان و مومنان معاشـرت دارد و به آنها نیکی می کنـد، بدون آنکه بر آنها گران و ناگوار بیاید، یا اینکه پیوست او همیشگی است و زور در آن نیست، یـا اینکه کمـک مـالی به آنهـا می‌دهـد و در بخشـش، زوری بر آنان روا نمی‌دارد، و با گفتار و کردار خویش آنها را نمی‌آزارد.

«بذل مال می کند بدون اسراف»: در آن که بیجا بدهد. «و لا بختار»: در برخی نسـخه ها «و لا بخّتال» آمده، و در قاموس آمده: «الختر» خیـانت و فریب است، یا زشت ترین عـذر، و صـفت آن «خاتر» و «ختّار» است، و می گویـد: «ختله یختله و یختله ختلاً و ختلاناً»: فریب داد او را؛ و و «ختل الذئب الصید»: مخفی شد برای او. و صفت آن «خاتل» و «ختول» است، و «خاتله»: فریب داد او را، و «تخاتلوا»: فریب دادند.

«نیرنگ و فریب ندارد»: و در عیب مردم کنکاش نمی‌کند. یا دنبال اثر کسی که حقیقتی را نمی داند نمی رود.

«لا یحیف بشـرا»: سـتم نمی‌کند به هیچ آدمی. در بعضـی نسـخه‌ها با «خاء» نقطه دار آمده است، یعنی نمی‌ترساند کسـی را. در فرض نخست، که «لا یحیف»، یا «حاء» بـدون نقطه باشـد، از ریشه «حیف» به معنای جور و سـتم است؛ و در فرض دوم، که «لا یخیف» با «خاء» نقطه دار باشد، از ریشه «اخافه» است و به معنی ترساندن.

«دونـده است در زمین»: برای انجام نیازهای مومنان و دیدار بیمار آنان، و شـهود بر سـر مرده هایشان و راهنمایی و ارشاد آنان. «غوث»: اسم از «اغـاثه» است و به معنـای «یـاری» است. «اغـاثهم الله برحمته» به معنای« کشف الله شـدّتهم» است، یعنی خـداوند سختی آنان را برداشت. در قاموس آمده: «لهف» – مانند فرح – یعنی «حزن»: محزون شد؛ و «تحسّر» مانند تلهّف علیه و ملهوف و لهیف و لهفان و الاهف»: که همان مظلوم مفتطر است که کمک می طلبد و حسرت می خورد.

«هتک ستر»: فاش کردن عیب‌ها است. «کشف سر نمی‌کند»: چه راز خودش باشد و چه راز کسی دیگر، و چه اعم؛ و «شکوی» همان شکایت است. «اگر خوبی ببیند»: و به خودش یا دیگران نیکی شود، آن را به مردم می‌گوید .

«و اگر بـدی ببینـد»: و در حق خودش یا دیگری بـدی شـده باشـد، آن را نهان می‌دارد از مردم و حفظ غیب می‌کند، و آن این است که در غیاب برادرش حرمت او را مراعات کند، همان گونه که در حضورش رعایت می کند.

«اقاله عثره کند»: اصل «اقاله» این است که آدمی به دیگری چیزی بفروشد و خریدار پشـیمان شود و از فروشنده بخواهد که بیع را فسخ کند، و او بپذیرد و جنس فروخته شده را پس بگیرد، و این اصـطلاح در هنگام درگذشـتن از تقصیر دیگران و پوزش... خواهی به کـار می‌رود ، چنان که گویا میان آنها معاوضه‌ای شـده و پس گرفته انـد. و از همین جا است این گفته که: «اقال الله عثرته.»

آمرزش لغزش هم نزدیک به همین معنی است. گفته می شود: «ارض مزّله، تزلّ فیه الاقـدام»: زمینی که قدم در آن می لغزد، و «زلّ فی منطقه او فعله یزل» از باب ضـرب، «زلّهً» یعنی خطا کرد، و چه‌بسا که تأکیـد همان فقره پیش باشد، یا یکی درباره آزار باشـد و یکی در مورد خطای بی آزار؛ یکی درباره تعمد باشد و دیگری در باره خطای بدون عمد؛ یکی در باره گفتار باشد و دیگری درباره کردار؛ یکی در نقض عهد و وعده باشد و دیگری در جز آنها.

«و آگاه نمی‌شود بر نصیحتی و آن را وانمی‌نهـد»: و به انـدرز و خیرخواهی برادرش اقـدام می کند. «لا یطلع» با تشدید، از باب «افتعال» است، یعنی زمانی که بر نصـیحت و خیرخواهی برادرش واقف می‌شود آن را ترک نمی کند، بلکه به او یاد آوری می شود و نمی گـذارد ستم او یـا دیگری دامن گیر کسـی شود. در قـاموس آمـده: «جنـح» با کسـره، به معنی پهلو است و کتف و ناحیه، و «جنـح از شب»، بخشـی از شب است و «مضـموم» هم می شود؛ و می گوید: «حیف» همان جور و سـتم است و حاصـل اینکه: نمی گـذارد سـتمی از خودش یا دیگری بر کسـی وارد بیایـد، بلکه آن را اصـلاح می کنـد؛ یا اینکه از او هیچ سـتمی به دیگری نمی‌رسـد تـا نیاز به اصـلاحش باشـد. در یک نسـخه «جنف» آمـده، با «جیم» و «نون» و آن - با حرکت نون - به معنی جور است.

«امین است»: و مردم او را بر مال و آبروی خود امین می‌سازند. «رصـین» با «صاد» مهمله، قبلاً بررسـی شد؛ در برخی نسخه ها با «ضاد» نقطه‌دار است. در قاموس آمـده: «مرضون» شبیه سـنگ وماننـد آن، در ساختمان و ماننـد آن، کنار هم قرار می گیرند و چیده می شوند.

«پرهیزکـار است»: از گناهـان، و پـاک از اخلاـق بـد، یـا برگزیـده در کنـار دیگران. گفته می شود «انتقاه» یعنی او را برگزیـد. «پاکیزه است»: از عیب‌ها، یا کمالات او تمام است یا خوب است. در قاموس آمـده «زکا یزکو زکاوً» به معنای رشـد کرد، مانند «ازکاه، و «زکی الرجل»: مرد صالح، و «تنعّم» وصف «زکّی» است. در یک نسـخه با «ذال» آمده، یعنی باهوش، که مطالب عالیه را از مقدمات نهان به راحتی درمی‌یابد.

«رضـی»: پسندیده در نزد خدا و خشنود از مردم، یا پسندیده نزد هر دو، که خدا فرمود: «وَ اجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا»، {و چه‌بسا از او را پسندیده.} - . مریم / ۶ - در پیشگاه خود، و در گفتار و کردار.

«و به خوبی یاد می کنـد دیگران را»: «یجمل» از باب «افعال» است. «و خود را تهمت می‌زند به بدی»: «عیب» با عین بدون نقطه، و در نسـخه ای با «غین» نقطه دار آمـده، یعنی خود را در نهان از مردم تهمت می‌زنـد، نه اینکه در حضور آنها خودنمایی کند، یا اینکه خود را متهم سازد به عیب‌هایی که از مردم نهانند.

«دوست دارد در راه خـدا و برای خـدا از روی دانش»: هر کسـی را که بدانـد محبوب خـدا است و به آن پایبنـد باشد، نه چون نادان‌ها که دشمن خدا را دوست دارند به گمان اینکه اولیاء اللّٰه هستند، مانند مخالفان.

«و بُبرد در راه خـدا با دوراندیشـی و تصـمیم»: از دشـمنان خـدا، زیرا چه‌بسا در ظاهر به آنها می‌پیونـدد از روی تقیه، و عازم بر قطع رابطه با آنها است، نه مثل کسی که یک روز ارتباط دارد و یک روز قطع رابطه می کند.

«شادی او را از جا به در نمی‌برد»: و کم‌خرد نمی‌سازد. «یخرق» - ماننـد یحسن - و «باء» برای «تعدیه» است، یعنی شادی و فرح سبب جهیدن و کم‌خردی او نمی‌شود. در مصباح گفته: فرح در چند معنا به کار می‌رود:

۱.

خوشی و سرمستی، که خدا فرموده: «إِنَّ اللَّهَ لا یُحِبُّ الْفَرِحِینَ»، {راستی خدا دوست ندارد شادمان‌ها را.} - . قصص / ۷۶ -

۲.

رضا و خشنودی، که خدا فرموده: «کُلُّ حِزْبٍ بِما لَدَیْهِمْ فَرِحُونَ»، {هر گروهی به آنچه نزد آنها است شادند.} - . روم / ۳۲ -

۳.

سرور، که خدا فرموده: «فَرِحِینَ بِما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ»، {مسرور به آنچه خدا از فضل خود به آنها داده.} - . آل عمران / ۱۷۰ - گفته می شود: «فرح شجاعته و بنعمه الله علیه و بمصیبته عدوّه.» شادمان شد به شجاعتش و به نعمت خدا بر او و گرفتاری دشمنش، «فهذا الفرح» این شادمانی است که لذت قلب است از رسیدن به آنچه دوست دارد.

«شادمانی او را سبک‌سر و بی عقل نمی‌سازد»: یا او را از حق به در نمی‌برد و به باطل نمی کشاند. در قاموس آمده: «طیش»: گذشتن تیر از هدف است. «اطاشه»: یعنی او را از هدف منحرف کرد. و می گوید: «مرح» - مانند فرح - به معنای «اشر و بطر» است، یعنی خوش و سرمست شد و جوهری می گوید: «مرح» شدّت فرح و نشاط است.

«یادآور دانشمند است»: آخر تو را، یا مسائل دین را، و شری از او توقع نمی‌رود. در قاموس آمده: «توقّع الأمر» یعنی منتظر تحقق آن بود، و می گوید: «بائقه» یعنی داهیه، و «باق» یعنی «جاء بالشر»: شر و خصومت آورد. جوهری می گوید: «فلان قلیل الغائله و المغاله»: یعنی شرش کم است. کسایی می گوید: «غوائل» یعنی دواهی.

«هر کوششی نزد او از کوشش خودش پاک‌تر است»: چون به مردم خوشبین است و خود را تهمت می‌زند به تنبلی، و اینکه می گوید به عیب خود دانا است، دلیل آن است .

«در غم آخرت خود گرفتار است»: و از عیوب مردم برکنار، و از دنیا و کامجویی هایش بیزار.

«قریب» در اکثر نسخه ها با «قاف» آمده است، یعنی نزدیک به خدا، یا به مردمی که تکبر ندارند، یا نزدیک‌اند به فهم مسائل و اطلاع از اسرار. در نهایه آمده است که در حدیث آمده: «بپرهیزید از قرابت مومنی که به نور خدا می‌نگرد.» یعنی از فراست مومن بپرهیزید که نزدیک به واقع است، چون حدس او درست است.

**[ترجمه]

و أقول

کونه مأخوذا منه لیس بقریب و الأظهر غریب بالغین کما فی بعض النسخ أی لا یجد مثله فهو بین الناس غریب و لذا یعیش فردا لا یأنس بأحد قال فی النهایه فیه إن الإسلام بدا غریبا و سیعود کما بدا فطوبی للغرباء أی أنه کان

۱- ۱. الروم: ۳۲.

۲- ۲. آل عمران: ۱۷۰.

فی أول أمره کالغریب الوحید الذی لا أهل له عنده لقله المسلمین یومئذ و سیعود غریبا کما کان أی یقل المسلمون فی آخر الزمان فیصیرون کالغرباء فطوبی للغرباء أی الجنه لأولئک المسلمین الذین کانوا فی أول الإسلام و یکونون فی آخره و إنما خصهم بها لصبرهم علی أذی الکفار أولا و آخرا و لزومهم دین الإسلام انتهی.

وحید أی یصبر علی الوحده أو فرید لا مثل له حزین لضلاله الناس و قله أهل الحق لا ینتقم لنفسه بنفسه بل یصبر حتی ینتقم الله له فی الدنیا أو فی الآخره و لا یوالی فی سخط ربه أی لیس موالاته لمعاصی الله و فی القاموس الصداقه المحبه و المصادقه و الصداق المخاله کالتصادق و الموازره و المعاونه.

عون أی معاون للغریب النائی عن بلده أو للقرباء من أهل الحق کما ورد أن المؤمن غریب أب للیتیم أی کالأب له و کذا البعل و فی الصحاح الأرمله المرأه التی لا زوج لها و فی القاموس امرأه رمله محتاجه أو مسکینه و الجمع أرامل و أرامله و الأرمل العزب و هی بهاء أو لا یقال للعزبه الموسره أرمله.

حفی بأهل المسکنه قال الراغب الحفی البر اللطیف فی قوله عز ذکره إِنَّهُ کانَ بِی حَفِیًّا(۱) و یقال حفیت بفلان و تحفیت به إذا عنیت بإکرامه و الحفی العالم بالشی ء.

مرجو لکل کریهه أی یرجی لرفع کل کریهه و یأمله الناس لدفع کل شده و لو بالدعاء إن لم تمکنه الإعانه الظاهره و فی القاموس الکریهه الحرب أو الشده فی الحرب و النازله و قیل المرجو أقرب إلی الوقوع من المأمول.

هشاش بشاش قال الجوهری الهشاشه الارتیاح و الخفه للمعروف و قد هششت بفلان بالکسر أهش هشاشه إذا خففت إلیه و ارتحت له و رجل هش بش و قال البشاشه طلاقه الوجه و رجل هش بش أی طلق الوجه لا بعباس أی کثیر العبوس و لا بجساس أی لا کثیر التجسس لعیوب الناس

ص: ۳۸۰

۱- ۱. مریم: ۴۷ راجع المفردات: ۱۲۵.

صليب أى متصلب شديد فى أمور الدين كظام يكظم الغيظ كثيرا يقال كظم غيظه أى رده و حبسه بسام أى كثير التبسم دقيق النظر أى نافذ الفكر فى دقائق الأمور عظيم الحذر عن الدنيا و مهالكها و فتنها لا يبخل بمنع حقوق الناس واجباتها و مندوباتها و إن بخل عليه بمنع حقوقه صبر.

عقل أى فهم قبح المعاصى فاستحيا من ارتكابها أو عقل أن الله مطلع عليه فى جميع أحواله فاستحيا من أن يعصيه و قنع بما أعطاه الله فاستغنى عن الطلب من المخلوقين حياؤه من الله و من الخلق يعلو شهوته فيمنعه عن اتباع الشهوات النفسانيه و وده للمؤمنين يعلو حسده أى يمنعه عن أن يحسدهم على ما أعطاهم الله و عفوه عن زلات إخوانه و ما أصابه منهم من الأذى يعلو حقده عليهم.

و لا يلبس إلا الاقتصاد أى يقتصد و يتوسط فى لباسه فلا يلبس ما يلحقه بدرجه المسرفين و المترفين و لا ما يلحقه بأهل الخسه و الدناءه فإن الله يحب أن يرى أثر نعمته على خلقه أو يصير سببا لشهرتهم بالزهد كما هو دأب المتصوفه و يحتمل أن يكون المراد جعله الاقتصاد فى جميع أموره شعارا و دثارا على الاستعاره.

و مشيه التواضع أى لا يختال فى مشيه و قيل هو العدل بين رذيلتى المهانه و الكبر.

**[ترجمه]دور نیست که به این معنی باشد، ولی روشن‌تر غریب با «غین» است، چنانچه در برخی نسخه هاآمده است، زیرا مانند خود را کم می‌یابد، و میان مردم تنها است، و تنها زندگی می کند و همدمی ندارد.

در نهایه آمده است که: اسلام آغاز شد غریب و باز خواهد گشت، آن چنان که آغاز شد، و خوشا به حال غریبان.» یعنی در آغاز تنها بود و همدمی نداشت، زیرا مسلمانان در آن زمان اندک بودند، و باز خواهد گشت به غربت، چنان که در آغاز بود؛ یعنی در آخرالزمان مسلمانان کم می‌شوند و چون غریبان هستند، و طوبی از آن غریبان است؛ یعنی بهشت از آن مسلمان‌هایی است که در آغاز اسلام و در آخر آن، وجود داشته‌اند، و بهشت را ویژه آنان دانسته، برای صبرشان بر آزار کفار در آغاز و انجام، و چسبیدن آنها به دین اسلام.

«تنها است»: و بی یار و بی‌مانند. «غمناک»: برای گمراهی مردم و کمی اهل حق. «خودش برای خود کین نمی‌کشد»: بلکه صبر می کند تا خدا برای او کین بکشد، در دنیا یا در آخرت.

«دوستی نمی‌کند در خشم خدا»: و با گنهکاران یار و مددکار نمی‌شود. در قاموس آمده: «صداقه» همان محبت است، و «مصداقه و صداق» «مخّاله» است، یعنی درستی کردن، مانند «تصادق»، و نیز به معنای «موازره» و «معاونه» است.

«کمک آواره دور از وطن است»: یا غریبان اهل حق، که آمده: مومن غریب است.

«پدر یتیم پدر مرده است»: و در باره او مهرورزی پدرانه می کند، و به همین معنا شوهر بیوه‌زن است که مستمند است. در مصباح آمده: «ارمله» زنی است که شوهر ندارد. و در قاموس آمده: «امرأه ارمله محتاجه او مسکینه» و جمع آن «ارامل» و «ارمله» است، و «ارمل» عزب است و برای مونث با «هاء» می آید، یا به زن بی‌شوهر بیوه پول‌دار گفته نمی شود «ارمله.»

«مهربان است با مستمندان خاک نشین»: راغب گفته: «حفی« نیکوکار با لطف است، در قول خدای تعالی: «إِنَّهُ کانَ بِی حَفِیًّا»، {راستی که او مهربان بود.} - . مریم / ۴۷ - و گفته می شود: «حفیت بفلان و تحفّیت»: زمانی که به اکرام مشغول شوی، و «حفی»: آگاه به چیزی را می گویند.

«برای هر بدآمد به او امید دارند»: تا از آن جلو گیری کند، و اگر یاری نتواند، دعا کند. در قاموس آمده: «کریهه»، جنگ است و یا شدت در جنگ و بلای فرود آمده، و گفته شده: «مرجوّ» به وقوع نزدیک‌تر از مأمول است

«هشاش بشاش»: جوهری گفته: «هشاشه» خرمی و سبکی در کار خوب و احسان است، «و قد هششت بفلان» با کسره، و «أهشّ هشاشه»: زمانی که با او سبک شوی و در کنار آن راحت باشی. و می گوید«مرد «هش بش»، و گفته: «بشاشه» خوشرویی است.

«بسیار عبوس نیست»: و گره در جبین ندارد و ترشرو نباشد.

«و نه جسّاس است»: در جستجوی عیب دیگران.

«صلیب است»: و سخت در امور دین.

«کظام است»: بسیار خشمش را فرو می‌خورد. گفته می شود «کظم» یعنی خشمش را برگزید و حبس کرد.

«و بسیار لبخند می‌زند»: و باریک‌بین است در کارها.

«و بسیارحذر می کند از دنیا»: و محاکمه ها و فتنه هایش.

«از پرداخت حقوق مردم دریغ نمی‌کند»: چه واجب باشد و چه مستحب، گرچه بر او دریغ ورزند و حقش را ندهند .

«خردمند است»: و زشتی گناهان را فهمیده و شرم دارد از انجام آنان، یا دانسته که خدا در همه حال بر او آگاه است و شرم دارد که دست به گناه بزند.

«قانع است»: به آنچه خدا به او داده، و بی نیاز است از درخواست از آفریده ها.

«شرمش»: از خدا و از خلق بالاتر از شهوت او است، و او را از پیروی هوس‌های نفسانی بازمی‌دارد.

«دوستی‌اش برای مومنان بر فراز حسد او است»: و جلو او را می گیرد از اینکه در باره آنچه خدا به آنها داده حسد بورزد.

«و گذشت او»: از لغزش‌های برادرانش؛ و آزارها که از آنها به او می‌رسد، برتر از کینه او است بر آنها تا در سینه اش جا بدهد.

«نپوشد جز میانه رو» به تن نمی‌کند جامه مسرفان و خوشپوشان را، و نه جامه گدایان و زبونان را، زیرا خدا دوست دارد نمودهای نعمت خود را بر خلقش در آنها ببیند، و جامه ای نپوشد که مایه شهرت و انگشت‌نمایی او شود، چنان که شیوه

صوفیان است؛ و چه‌بسا مقصود این است که میانه‌روی در همه چیز شعار و جامه تن او شده است.

«و راه رفتن او، تواضع است»: و در راه رفتن به خود نمی‌بالد، و گفته اند: آن، میانه در دو صفت بد زبونی و تکبر است.

**[ترجمه]

یحتمل أن یکون المراد مسلکه و طریقته التواضع.

بطاعته أی بأن یطیعه أو بسبب طاعته فی کل حالاته أی من الشده و الرخاء و النعمه و البلاء خالصه أی لله سبحانه لیس فیها غش لله أو للخلق أو الأعم فی القاموس غشه لم یمحضه النصح أو أظهر له خلاف ما أضمر و الغش بالکسر الاسم منه.

نظره إلی المخلوقات عبره و استدلال علی وجود الخالق و علمه و قدرته و لطفه و حکمته و إلی الدنیا عبره بفنائها و انقضائها و سکوته فکره أی تفکر فی عظمه الله و قدرته و فناء الدنیا و عواقب أموره و الحمل فی تلک الفقرات للمبالغه

ص: ۳۸۱

فی السببیه فإن النظر سبب للعبره و السکوت سبب للفکره مناصحا نصبه و أختیه علی الحال مما أضیف إلیه المبتدأ علی القول بجوازه و قیل نصبها علی الاختصاص أی ینصح أخاه و یقبل منه النصح متباذلا أی یبذل أخاه من المال و العلم و یقبل منه متواخیا أی یواخی مع خلص المؤمنین لله و فی الله.

ناصحا فی السر و العلانیه أی ینصح فی السر إن اقتضته المصلحه و فی العلانیه إن اقتضته الحکمه أو المراد بالسر القلب و بالعلانیه اللسان إشاره إلی أن نصحه غیر مشوب بالخدعه.

لا یهجر أخاه الهجر ضد الوصل أی لا یترک صحبته و لا یأسف علی ما فاته أی من النعم فی القاموس الأسف محرکه أشد الحزن أسف کفرح و علیه غضب و لا یحزن علی ما أصابه أی من البلاء و لا یرجو ما لا یجوز له الرجاء کان یرجو البقاء فی الدنیا أو درجه الأنبیاء و الأوصیاء أو الأمور الدنیویه کالمناصب الباطله.

و لا یفشل فی الشده أی لا یکسل فی العباده فی حال الشده أو لا یضطرب و لا یجبن فیها بل یصبر أو یقدم علی دفعها بالجهاد و نحوه فی القاموس فشل کفرح فهو فشل کسل و ضعف و تراخی و جبن یمزج العلم بالحلم أی بالعفو و کظم الغیظ أو

العقل و الأول أظهر لأن العلم یصیر غالبا سببا للتکبر و الترفع و ترک الحلم و المزج الخلط و الفعل کنصر و العقل بالصبر أی مع وفور عقله یصبر علی جهل الجهال أو یصبر علی المصائب لقوه عقله و قیل أی مع عقله و فهمه أحوال الخلائق یصبر علیها.

تراه بعیدا کسله أی فی العبادات دائما نشاطه أی رغبته فی الطاعات فی القاموس نشط کسمع نشاطا طابت نفسه للعمل و غیره قریبا أمله أی لا یأمل ما یبعد حصوله من أمور الدنیا أو لا یأمل ما یتوقف حصوله علی عمر طویل بل یعد موته قریبا و الحاصل أنه لیس له طول الأمل أو لا یؤخر ما یریده من الطاعه و لا یسوف فیها قلیلا زلله لتیقظه و أخذه بالحائطه لدینه متوقعا لأجله أی

منتظرا له يعده قريبا منه خاشعا قلبه أی خاضعا منقادا لأمر الله متذکرا له خائفا منه سبحانه قانعه نفسه بما أعطاه ربه منفيا جهله لوفور علمه سهلا أمره أی هو خفيف المئونه أو يصفح عن السفهاء و لا يصر علی الانتقام منهم و قيل أی لا يتکلف لأحد و لا يکلف أحدا.

ميته شهوته أی هو عفيف النفس صافيا خلقه عن الغلظ و الخشونه محکما أمره أی أمر دينه أو الأعم ليسلم أی من آفات اللسان و يتجر ليغنم أی ليحصل الغنيمه و الربح لا للفخر و الحرص علی جمع الأموال و الذخيره أو المراد بالغنيمه الفوائد الأخرويه أی يتجر لينفق ما يحصل له فی سبيل الله فتحصل له الغنائم الأخرويه کذا أفاده الوالد رحمه الله أو المراد بالتجاره أيضا التجاره الأخرويه کما قال تعالی يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّکُمْ عَلی تِجارَهٍ تُنْجِيکُمْ مِنْ عَذابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ تُجاهِدُونَ فِی سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوالِکُمْ وَ أَنْفُسِکُمْ ذلِکُمْ خَيْرٌ لَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۱) لا ينصت للخير ليفخر به أی لا يسکت مستمعا لقول الخير لينقله فی مجلس آخر فيفخر به فی القاموس نصت ينصت و أنصت و انتصت سکت و أنصته و له سکت له و استمع لحديثه و أنصته أسکته و فی بعض النسخ لا ينصب للخير ليفجر به أی لا يقبل المنصب الشرعی ليفجر به و يحکم بالفجور و يرتشی و يقضی بالباطل و لا يتکلم أی بالخير.

نفسه منه فی عناء لرياضتها فی الطاعات و الناس منه فی راحه و فسر هذا بقوله أتعب نفسه لآخرته فأراح الناس من نفسه لأن شغله بأمر نفسه يشغله عن التعرض لغيره و ربما يفرق بين الفقرات بأن المراد بالفقرتين الأولیين أن نفسه الأماره منه فی عناء و تعب لمنعها عن هواها و زجرها عن مشتهاها فصار الناس منه فی راحه لأن المداومه علی الطاعات و الرياضات تصير النفس سليمه حليمه غير مائله إلی المعارضات الذی ينتصر له أی ينتقم له.

ص: ۳۸۳

۱- ۱. الصف: ۱۱.

بعده ممن تباعد منه بغض و نزاهه أی إنما یبعد عن الکفار و الفساق للبغض فی الله و النزاهه و البعد عن أعمالهم و أفعالهم و النزاهه بالفتح التباعد عن کل قذر و مکروه و دنوه ممن دنا منه من المؤمنین لین و رحمه أی ملاینه و ملاطفه و ترحم و لا

عظمه أی تجبرا و عد النفس عظیما و قیل المراد بها العظمه الواقعیه و فی القاموس خلبه کنصره خلبا و خلابا و خلابه بکسرهما خدعه بل یقتدی أی فی هذا البعد و الدنو.

**[ترجمه]چه‌بسا مقصود این است که روش و دیدن او در زندگی تواضع و فروتنی است.

«در طاعتش»: خاضع است و فروتن در برابر پروردگارش.

«در همه حالاتش»: مانند سختی در رفاه، و نعمت و بلا.

«و پاک است»: برای خدا.

«و در آن دغلی و دورویی نیست»: در باره خدا یا مردم، یا هر دو؛ و در قاموس آمده: «غشّه.» خیرخواهی خالص برای او ندارد و یا خلاف آنچه در دل دارد برای او ظاهر می‌سازد، و «غش» با کسره، اسم مصدر است .

«دیدارش»: از آفریده ها، که «عبرت گرفتن» است و دلیل خواستن بر هستی آفریدگار و دانش و توانش و لطف و حکمت او و نگاهش به دنیا، عبرت گرفتن برای نابودی و گذشت آن است.

«و خاموشی او اندیشه است»: و بزرگواری و توانایی خدا، و نابود شدن این جهان و انجام کارهایش؛ و حمل در این بندها برای مبالغه در سببیت است، چراکه نظر، سبب عبرت، و سکوت سبب تفکر است.

«اندرزگو و اندرزشنو است»: از برادر هم کیش خود. نصب «مناصحاً» و دو واژه دیگر، بر پایه حال است، برای همان که «مبتدا» به آن اضافه شده، بنابر قول به جواز آن، و گفته شده نصبش بر پایه اختصاص است.

«به او می‌بخشد و از او بخشش می‌پذیرد»: در دارایی و دانش و برادرانه رفتار می‌کند با مومنان پاک دل در راه خدا.

«اندرزگو است در نهان و آشکار»: اگر صلاح را در آن بداند، و چه‌بسا مقصود از نهان، دل است، و از آشکار، زبان و بیان؛ این است که اندرز او پاک است و به فریب آلوده نیست.

«نمی‌بُرد از برادرش»: که همکیش او است و از او قهر نمی‌کند و او را وانمی نهد.

«و افسوس نمی‌خورد بر آنچه از دستش رفته»: از نعمت ها. در قاموس آمده: «اسف» با حرکت، شدیدترین اندوه است. «اسف» مانند فرح، و نیز «أسف علیه» یعنی خشم گرفت.

«و اندوه نمی‌خورد از آنچه به او می‌رسد»: از آسیب و بلا.

«و امیدوار نشود به آنچه امید به آن شایسته نیست»: چون امید به زیست جاوید در این جهان، یا امید به رسیدن به پایه پیغمبران و امامان، یا امید به رسیدن به پایه های ناروای حکومتی.

«در سختی شل نمی‌شود»: و از انجام کار عبادت تنبل نمی‌گردد، یا اینکه پریشان و ترسان نیست، بلکه شکیبا است در جلوگیری از آن، و گام پیش می‌نهد در کارزار و مانند آن، که در راه خدا باشد. در قاموس آمده: «فشل» - مانند فرح - وصف «فَشِل»: یعنی کسالت پیدا کرد و ناتوان شد، سست گردید و ترسید.

«دانش را با بردباری می‌آمیزد»: و با گذشت و فروخوردن خشم، یا خرد، و تفسیر نخستین روشن‌تر است، زیرا دانش بیشرمانه، سر بزرگی و جاه‌خواهی و تندی است؛ و «مزج» همان «خلط» است و فعل آن مانند «نصر» است؛ و خرد را با شکیبایی می‌آمیزد در برابر نادانی‌های دیگران و بدآمدهای دوران.

«می‌بینی‌اش که تنبلی از او دور است»: در عبادت، و پیوسته در نشاط است و شوق به طاعت، و به آن خوشدل است. در قاموس آمده: «نشط» - مانند سمع - «نشاطاً» برای کار و مانند آن خوشدل شد.

«آرزویش کوتاه است»: و آرزویی ندارد به آنچه در آینده به دست می‌آید، از امور دنیا؛ یا اینکه چیزی را که عمری دراز می‌خواهد آرزو نمی‌کند، بلکه مرگ خود را نزدیک می‌شمارد، و خلاصه، آرزوی دراز ندارد، یا اینکه طاعتی که دوست دارد پس نمی‌اندازد و در باره آن امروز و فردا نمی‌کند.

«کم است لغزش او»: چون بیدار است و خودنگهدار و پاسبان دین خویش.

«چشم به راه مرگ است»: و آن را نزدیک می‌شمارد و برای کوچ از این جهان آماده می‌شود.

«دلش خاشع و ترسان است»: و در زیر بار فرمان خدا است، و در یاد او است، و از او ترسان است.

«قانع است به آنچه خدا به او داده»: و آزمند نیست، و برای فزونی دوندگی نمی‌کند.

«نابود است نادانی او»: چون دانش فراوان دارد و کارش آسان است و هزینه اش سبک، یا اینکه از کم خردان گذشت دارد و پی گیر کین ستانی از آنان نیست، و گفته اند: زور از کسی نمی‌شنود و به کسی زور نمی‌گوید.

«مرده است شهوت او»: و پارسا است، و دنبال هرزگی نمی‌رود.

«پاک است خلق او»: از سختی و تندی و زبری در گفتار و کردار .

«محکم کار است»: در دین خود، یا در هر کاری که به او مربوط می‌شود و آن را انجام می‌دهد.

«خموش است»: تا سالم بماند از بدآوردهای زبان و سرش بر باد نرود.

«بازرگـانی کنـد تـا بهره بـبرد»: و سـود بـه دست بیـاورد، نه برای فخر کردن و آزمنـدی در گردآوردن دارایی و پس انـداز؛ یا مقصود بهره بردن برای دیگرسـرا است که از درآمـدش هزینه می‌کنـد در راه خـدا، و بهره هـای دیگرسـرا را می‌جویـد، همان گونه که پدرم رحمه اللَّه آن را تفسیر کرده است.

یـا مقصود از بازرگـانی، تجارت اخرویه است، چنـانچه خـدای تعـالی فرموده است: «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلى تِجارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ تُجاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُون»، {آیا آنان که گرویدیـد آیا رهنمایی کنم شـما را بر یک بازرگانی که رهاندتان از عذاب دردناک. بگروید به خدا و رسولش و پیکار کنیـد در راه خدا با دارایی خود و جان‌های خود، آن است که بهتر است برای شـما اگر باشـید که بدانید.} - . صف / ۱۰ - ۱۱ -

«گوش نمی‌سپارد به سـخن خوب تا مایه فخر او باشـد»: و آن را یاد بگیرد تا در جای دیگری بگویـد و به آن افتخار کنـد. در قاموس آمده: «نصت ینصت» به معنای ساکت شد؛ و «انصـته و له» یعنی برای آن ساکت شد و به سـخنش گوش داد؛ «و انصته» یعنی او را ساکت کردم؛ و در نسـخه ای آمده است: «لا ینصب» که مقصود این است که منصب و مقام شـرعی را نمی‌پذیرد تا مایه فخر او باشد بر دیگران، و داوری ناروا کند و رشوه بگیرد و حکم به باطل کند.

«و سخن خوب نمی‌گوید»: تا آن را وسیله زورگویی بر دیگری بسازد.

«خودش را رنـج می‌دهد»: در طاعت خدا، و مردم از او در آسایش به سر می‌برند و از او آزار نمی‌بینند؛ و آن را تفسـیر کرد و فرمود به رنج می‌اندازد خود را برای دیگرسـرایش، و آسوده می‌کند مردم را از خودش، زیرا پرداختن او به کار خود، او را باز می‌دارد از پرداختن به دیگران؛ و چه‌بسـا میـان این تعبیرهـا جـدایی بیندازنـد به اینکه منظور دو فقره نخست این است که نفس اماره و سرکش او از او در رنج و سختی است، زیرا او را بازمی‌دارد از هوس خود، و جلوگیری می‌کند از آنچه خواهش دارد، و مردم از او آسوده‌انـد، زیرا پیوسـتگی در طـاعت و ریـاضت نفس، او را سازگـار و بردبـار می‌سـازد و از مبارزه و درافتادن با دیگران کناره می‌کند. «الذی ینتصر له»: برای او انتقام می‌گیرد.

«دوری‌اش از دیگران از دشـمنی و پاکـدامنی است»: که همانا از کافران و بـدکاران دوری می‌کند در راه خدا، و خود را پاک نگه‌می‌دارد از کردار آنها. و «نزاهه» با فتحه، دوری از هر پلیدی و ناخوشایندی است و گفتار.

«و نزدیکی او به نزدیکانش»: هر کس باشد، از مومنان.

«نرمش و مهربانی است»: یعنی ملایمت و ملاطفت و ترحم.

«و بزرگی کردن نیست»: و گفته انـد: مقصود از آن بزرگی راستین است. در قـاموس آمـده: «خلبه» - ماننـد نصره - و «خلباً و خلاباً و خلابه» با کسره، هر دو به معنای فریب داد او را.

«بلکه پیروی کند»: در دوری و نزدیکی با آنان که پیش از او بودند.

**[ترجمه]

أقول

هـذه الصـفات قد يتداخل بعضـها فی بعض و لكن تورد بعباره أخری أو تذكر مفرده ثم تذكر ثانيه مركبه مع غيرها و هذا النوع من التكرار فی الخطب و المواعظ مطلوب لمزيد التذكار.

ثم وقع مغشـيا عليه كأن المراد به أنه مات من غشيته كما سيأتی (۱) فی روايه النهج هكذا تصـنع المواعظ البالغه هكذا فی محل النصب نائب للمفعول المطلق لقوله تصـنع و التقديم للحصر و المشار إليه نوع من التأثير صار فی همام سبب موته بأهلها أی بمن تؤثر فيه و يتدبرها و يفهمها كما ينبغی.

فما بالك يا أمير المؤمنين أی ما حالك حيث لم يفعل العلم بتلك الصـفات أو ذكرها أو سـماعك من الرسول صـلی الله عليه و آله مـا فعـل بهمـام أو لم أتيت بتلـك الموعظه مع خوفـك عليه فعلی الأول الجواب يحتمل وجوها الأول أن المشار إليه بهكـذا التـأثير الكامـل و صـيرورته فی همـام سـبب موته لضـعف نفسه و قله حوصـلته و عـدم اتصـافه ببعض تلـك الصـفات لا يسـتلزم صيرورته سببا للموت فی كل أحد لا سيما فيه صلوات الله عليه.

الثانی ما ذكره بعض المحققين و هو أنه أجابه عليه السلام بالإشاره إلی السبب البعيد و هو الأجل المحتوم به القضاء الإلهی و هو جـواب مقنـع للسـامع مع أنه حـق و صـدق و أمـا السـبب القريب الفرق بينه و بين همـام و نحـوه لقـوه نفسه القدسـيه علی قبـول الواردات الإلهيه و تعوده بها و بلوغ رياضته حد السكينه عند ورود أكثرها و ضعف

۱- ۱. بل مر تحت الرقم ۵۰ ص ۲۷۱.

نفس همام عما ورد علیه من خوف الله و رجائه و أیضا فإنه علیه السلام کان متصفا بهذه الصفات لم یفقدها حتی یتحسر علی فقدها.

قیل و لم یجب علیه السلام بمثل هذا الجواب لاستلزامه تفضیل نفسه أو لقصور فهم السائل و هذا قریب من الأول لکن الأول أظهر لأنه علیه السلام أشار إلی الفرق إجمالا بأن الآجال منوطه بالأسباب و الأسباب فی المواد مختلفه فیمکن أن یؤثر فی بعض المواد و لا یؤثر فی بعضها.

الثالث أن یکون المعنی أن قولنا هکذا تصنع المواعظ علی تقدیر کون هکذا إشاره إلی الموت لیس کلیا بل المراد أنه قد تصنع ذلک إذا صادف قله ظرف سامعه أو غیر ذلک و لیس سببا مستقلا للموت بالنسبه إلی أهلها فإن لکل أحد أجلا منوطا بأسباب و دواعی و مصالح و الوجوه الثلاثه متقاربه.

و قیل یمکن أن یکون کلام السائل مبنیا علی أن هکذا إشاره إلی الإماته و حاصل الجواب حینئذ التنبیه علی بطلان هذا التوهم و أن المشار إلیه التأثیر الکامل کما مر.

و علی الثانی حاصل الجواب أنی لم أکن أعلم أنه یفعل به ما فعل و الخوف یحصل بمحض الاحتمال و محض الاحتمال لا یکفی لترک بیان ما أمر الله ببیانه کما قال ابن میثم.

إن قیل کیف جاز منه علیه السلام أن یجیبه مع غلبه ظنه بهلاکه و هو کالطبیب یعطی کلا من المرضی بحسب احتمال طبیعته من الدواء قلت إنه لم یکن یغلب علی ظنه إلا الصعقه عن الوجد الشدید فأما أن تلک الصعقه فیها موته فلم یکن مظنونا له انتهی.

**[ترجمه]این اوصاف چه‌بسا در یکدیگر آمیخته شوند، ولی با تعبیر دیگر هم بیان شده‌اند، یا تنها ذکر شده‌اند، و آنگاه بار دیگر مرکب، با وصف دیگر آورده شده اند، و این نوع از تکرار در سخن رانی و پندآموزی، برای یادآوری بیشتر مطلوب است.

«و آنگاه بیهوش افتاد همام»: چون خواستار این توصیف بود. گویا مقصود این است که از بیهوشی جان داد، همان گونه که در روایت نهج البلاغه خواهد آمد، (بلکه در شماره ۵۰) گذشت.

«این‌چنین کند پندهای رسا با اهل آنها»: تا در او اثر بخشد و آن را بفهمد چنانچه باید، و آنها را بکشد. «هکذا»: محلاً «منصوب» است و نائب از «مفعول مطلق» برای «تصنع» و تقدیم آن برای افاده «حصر» است .

«چه باشد تو را ای امیر مومنان؟»: و چه حالی داری که با دانستن این اوصاف، یا یادآوری‌شان، یا شنیدن آنها از زبان پیغمبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله، در تو همان اثری را نگذاشتند که با همام کردند؟ یا: چرا آنها را یادآور کردی و این پند را آموختی با اینکه بر جان همام نگران بودی؟

بر مبنای تفسیر نخست، چند پاسخ می‌توان گفت:

.۱

آنچه به آن اشاره شده اثر کامل است و اینکه سبب مرگ همام شد، سستی نفس و حوصله تنگ او بود، و دارا نبودن همه این اوصاف، و این لزوما سبب مرگ هر کس نمی‌شود، به‌ویژه آن حضرت علیه‌السلام که نفسش در نهایت نیرومندی بود و دریای بردباری به شمار می‌آمد و دارای همه آن اوصاف بود.

.۲

آنچه یک محقق گفته: که آن حضرت با اشاره به سبب دور مرگ همام پاسخ معترض را داد، و آن مرگ مقدر حتمی و قضای الهی بوده است، و آن پاسخ شنونده را قانع کرد با اینکه درست و راست بود، اما سبب نزدیک، امتیاز آن حضرت بود نسبت به همام، از نظر قوت قدسیه برای پذیرش پیش‌آوردهای الهی، و عادت ایشان به آنها، و رسیدن ریاضت آن حضرت به حد آرامش دل، در برخورد با بیشتر آنها، با اینکه نفس همام در برابر خوف از خدا و امید به رحمت او ناتوان و بی تاب بود، و بعلاوه، آن حضرت همه آن اوصاف را دارا بود و فاقد هیچ کدام نبود تا از افسوس بر آن جان بدهد.

گفته‌اند: با این صراحت پاسخ نداد، زیرا نوعی خودستایی بود، یا فهم پرسش کننده به آن نمی‌رسید. این نزدیک به پاسخ نخست است، ولی آن روشن‌تر است، زیرا آن حضرت اشاره کرد به طور کلی که هر مرگی را سببی باید، و اسباب مرگ موارد گوناگونی دارند، و چه‌بسا سببی در موردی اثر دارد و در موردی ندارد.

.۳

اگر مقصود این باشد که موعظه رسا مرگ‌آور است، به طور کلی این گونه نیست که در همه جا و برای همه کس این چنین باشد، بلکه گاهی برای کم‌ظرفیتی شنونده این اثر را دارند و علت تامه مردن نیستند، برای اهل خود، زیرا هر کسی را مرگی است وابسته به اسباب و دواعی و مصالح خاص به او. و هر سه جواب به هم نزدیکند .

و گفته‌اند: می شود «هکذا» اشاره باشد به اینکه: تو او را کشتی، و خلاصه جواب در این صورت، آگاه کردن بر بطلان این توهم است و بی‌مایه بودن آن، و اینکه مقصود از «هکذا» اشاره به تأثیر کامل است نه میراندن، و بنا بر تفسیر دوم که: چرا با وجود نگرانی از مرگش این موعظه را آوردی؟ خلاصه پاسخ این است که من نمی‌دانستم که در او چنان اثری می‌بخشد و جان می‌دهد. واژه «ترس» به همین احتمال می‌آید، و صرف احتمال برای ترک آنچه خدا به بیانش فرمان داده بس نیست.

و چنانچه ابن میثم گفته:

اگر گفته شود که چگونه روا بود برای آن حضرت علیه‌السلام که به او پاسخ بدهد، با گمان غالب به اینکه خواهد مرد، در حالی که او چون پزشک است و به هر بیماری به اندازه توان طبعش دارو می‌دهد؟

مولف:

گمـان غـالب جز این نبوده که به سـختی جیغ می‌کشـد، امـا اینکه این جیغ زدن مرگ او را به دنبال داشـته باشـد، به گمان آن حضرت نرسیده بود.

**[ترجمه]

و یحتمل أن یکون المراد أن هـذا کان أجلا مقـدرا له و لا یمکن الفرار من الأجل المقدر بترک ما أمر الله به کما قال تعالی قُلْ لَوْ کُنْتُمْ فِی بُیُوتِکُمْ لَبَرَزَ الَّذِینَ کُتِبَ عَلَیْهِمُ الْقَتْلُ إِلی مَضاجِعِهِمْ (۱) علی بعض التفاسیر

ص: ۳۸۵

۱- ۱. آل عمران: ۱۵۴.

و یمکن أن یجوز له علیه السلام ذلک مع العلم بموته لعهد من الرسول صلی الله علیه و آله فیشبه قصه الغلام و صاحب موسی علیه السلام.

و سببا لا- یجاوزه الضمیر راجع إلی السبب و قال الجوهری المهل بالتحریک التؤده و أمهله أنظره و تمهل فی أمره أی اتأد و قولهم مهلا یا رجل و کذلک للاثنین و الجمع و المؤنث و هی موحده بمعنی أمهل (۱)

و قال النفث شبیه بالنفخ و هو أقل من التفل.

**[ترجمه]چه بسا مقصود این است که چنین مرگی برایش مقدر بوده و نمی‌شود از مرگ مقدر گریخت برای ترک دستور خدا؛ چنانچه خدای سبحان فرموده: «قُلْ لَوْ کُنْتُمْ فِی بُیُوتِکُمْ لَبَرَزَ الَّذِینَ کُتِبَ عَلَیْهِمُ الْقَتْلُ إِلی مَضاجِعِهِم»، {اگر که در خانه های خود هم بودید، بیرون می‌شدند آنان که کشتار بر آنها نوشته شده بود به آرامگاه و قتلگاه خودشان.} -. آل عمران / ۱۵۴ - - بنا بر یک تفسیر.

و می‌توان گفت که این کار برای آن حضرت روا بوده، گرچه می‌دانسته که همام خواهد مرد، چون از پیغمبر صلّی‌اللّه‌علیه‌وآله به او سفارش شده بود، و مانند داستان پسربچه ای است که یار موسی او را کشت.

«و سببی که از آن سبب نمی‌گذرد»: ضمیر در «لا یجاوزه» به سبب برمی گردد .

«مهل»: جوهری گفته: «مهل» با حرکت وسط، کندی در کاری است؛ و «أمهله»: مهلت داد به او؛ و «تهمّل فی امره»: تأنی کرد؛ و اینکه گویند: «مهلا- یا رجل»، و همین تعبیر برای دو تا و گروه و برای مونث به معنی «امهل» آمده، یعنی آرام باش؛ و گفته: «نفث» به مانند دمیدن و فوت کردن است و فروتر از تف کردن است.

**[ترجمه]

و ربما یتوهم التنافی بین ما تضمن هذا الخبر من صیحه همام عند سماع الموعظه و بین ما سیأتی فی کتاب القرآن من ذم أبی جعفر علیه السلام قوما إذا ذکروا شیئا من القرآن أو حدثوا به صعق أحدهم (۲)

و یمکن أن یجاب بأن عروض ذلک نادرا لا ینافی ذمه علیه السلام قوما کان دأبهم ذلک و کانوا متعمدین لفعله رئاء و سمعه کالصوفیه.

ص: ۳۸۶

۱- ۱. الصحاح ص ۱۸۲۲.

۲- ۲. تراه فی الکافی ج ۲ ص ۶۱۶ باب فیمن یظهر الغشیه عند قراءه القرآن.

**[ترجمه]چه‌بسا به نظر بیایـد منافات آنچه در این خبر است: از جیغ زدن همام هنگام شـنیدن پند و میان آنچه خواهد آمد در کتـاب القرآن، و نکوهش امـام بـاقر علیه‌السـلام مردمی را که چون چیزی از قرآن شـنوند، یـا به آن بازگو شونـد، جیغ زننـد و شیون کنند. - . کافی ۲ : ۶۱۶ -

و می شود این گونه پاسخ داد که: رخ دادن این وضع نـادر بوده، و منافـات نـدارد با نکوهش آن حضـرت از مردمی که آن را شیوه خود ساخته بودند، و در آن کار تعمد داشتند، برای خودنمایی و شهرت طلبی، مانند صوفیان.

ناشر دیجیتالی : مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

**[ترجمه]

كلمه المحقّق

بسم اللّه الرّحمن الرّحيم

الحمد لله و الصلاه و السلام على رسول الله محمّد و آله أمناء الله.

و بعد: فمن سـعادتى الخالده و الشكر لواهبها و منعمها أن وفّقنى الله العزيز لخدمه الدين القويم و الخوض فى تراثه الذهبىّ القيّم تحقيقاً لآثار الوحى و الرساله و تصحيحها و تبريزها بصوره تناسب أدنى شأنها و شأنها أن تكتب بالتبر على ألواح الزبرجد.

و فى مقـدّمتها هذا الموسوعه الكبرى بحار الأنوار الجامعه لدرر أخبار الأئمه الأطهار الباحث عن المعارف الإسـلاميّه الدائره بين المسلمين فلله المنّ و الشكر على توفيقه لذلك.

و هـذا الجزء الذى نقدّمها إلى القرّاء الكرام هو الجزء الأوّل من المجلّد الخامس عشـر فى بيان الإسـلام و الإيمان و شـرائطهما و صفـات المؤمنين و المتّقين من مكـارم الاخلاـق و محـاسن الأـعراق و بيـان معـانى الكفر و النفـاق و موجباتها و علائم الكفار و المنافقين و مقابح خصالهم و مذامّ خلالهم إلى غير ذلك من المباحث النافعه الكثيره التى ستمرّ عليكم فى طىّ أجزائها.

و قـد اعتمـدنا فى تصـحيح أحاديثها و تحقيقها على النسـخه المصـحّحه المشـهوره بكمبانىّ بعـد تخريـج أحاديثه من المصادر و تعيين موضع النصّ منها إلّا فى المصادر المخطوطه.

نرجو من الله العزيز أن يوفّقنا لإتمام ذلك و يعيننا فى إخراج سائر أجزائه متواليا متواترا و أن يعصـمنا عن الزلل و الخطاء إنّه ولىّ العصمه و التوفيق.

محمد الباقر البهبودى

ص: ۳۸۷

**[ترجمه]ص: ۳۸۷

**[ترجمه]

كلمه المصحّح

بسمه تعالى

إلى هنا انتهى الجزء الأول من المجلّد الخامس عشر و هو الجزء الرابع و الستّون حسب تجزئتنا يحتوى على أربعه عشر باباً

و لقد بذلنا الجهد فى تصحيحنا فخرج بعون الله و مشيّته نقيّا من الأغلاط إلّا نزرا زهيدا زاغ منه البصر و حسر عنه النظر اللّهمّ ما بنا من نعمه فمنك وحدك لا شريك لك فوفّقنا لأقرب من هذا رشداً.

السيّد إبراهيم الميانجى محمّد الباقر البهبودى

ص: ۳۸۸

**[ترجمه]ص: ۳۸۸

**[ترجمه]

فهرس ما فی هذا الجزء من الأبواب

**[ترجمه]ص: ۳۸۹

ص: ۳۹۰

**[ترجمه]

تعريف مركز

بسم الله الرحمن الرحيم
هَلْ يَسْتَوِى الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ
الزمر: ۹

المقدمة:
تأسّس مركز القائمية للدراسات الكمبيوترية فى أصفهان بإشراف آية الله الحاج السيد حسن فقيه الإمامى عام ۱۴۲۶ الهجرى فى المجالات الدينية والثقافية والعلمية معتمداً على النشاطات الخالصة والدؤوبة لجمع من الإخصائيين والمثقفين فى الجامعات والحوزات العلمية.

إجراءات المؤسسة:
نظراً لقلة المراكز القائمة بتوفير المصادر فى العلوم الإسلامية وتبعثرها فى أنحاء البلاد وصعوبة الحصول على مصادرها أحياناً، تهدف مؤسسة القائمية للدراسات الكمبيوترية فى أصفهان إلى التوفير الأسهل والأسرع للمعلومات ووصولها إلى الباحثين فى العلوم الإسلامية وتقدم المؤسسة مجاناً مجموعة الكترونية من الكتب والمقالات العلمية والدراسات المفيدة وهى منظمة فى برامج إلكترونية وجاهزة فى مختلف اللغات عرضاً للباحثين والمثقفين والراغبين فيها.
وتحاول المؤسسة تقديم الخدمة معتمدة على النظرة العلمية البحتة البعيدة من التعصبات الشخصية والاجتماعية والسياسية والقومية وعلى أساس خطة تنوى تنظيم الأعمال والمنشورات الصادرة من جميع مراكز الشيعة.

الأهداف:
نشر الثقافة الإسلامية وتعاليم القرآن وآل بيت النبىّ عليهم السلام
تحفيز الناس خصوصا الشباب على دراسة أدقّ فى المسائل الدينية
تنزيل البرامج المفيدة فى الهواتف والحاسوبات واللابتوب
الخدمة للباحثين والمحققين فى الحوازت العلمية والجامعات
توسيع عام لفكرة المطالعة
تهميد الأرضية لتحريض المنشورات والكتّاب على تقديم آثارهم لتنظيمها فى ملفات الكترونية

السياسات:
مراعاة القوانين والعمل حسب المعايير القانونية
إنشاء العلاقات المترابطة مع المراكز المرتبطة
الاجتنباب عن الروتينية وتكرار المحاولات السابقة
العرض العلمى البحت للمصادر والمعلومات

الالتزام بذكر المصادر والمآخذ فى نشر المعلومات

من الواضح أن يتحمل المؤلف مسؤولية العمل.

نشاطات المؤسسة:

طبع الكتب والملزمات والدوريات

إقامة المسابقات فى مطالعة الكتب

إقامة المعارض الالكترونية: المعارض الثلاثية الأبعاد، أفلام بانوراما فى الأمكنة الدينية والسياحية

إنتاج الأفلام الكرتونية والألعاب الكمبيوترية

افتتاح موقع القائمية الانترنتى بعنوان : www.ghaemiyeh.com

إنتاج الأفلام الثقافية وأقراص المحاضرات و...

الإطلاق والدعم العلمى لنظام استلام الأسئلة والاستفسارات الدينية والأخلاقية والاعتقادية والردّ عليها

تصميم الأجهزة الخاصة بالمحاسبة، الجوال، بلوتوث Bluetooth، ويب كيوسك kiosk، الرسالة القصيرة ((sms

إقامة الدورات التعليمية الالكترونية لعموم الناس

إقامة الدورات الالكترونية لتدريب المعلمين

إنتاج آلاف برامج فى البحث والدراسة وتطبيقها فى أنواع من اللابتوب والحاسوب والهاتف ويمكن تحميلها على ٨ أنظمة؛

١.JAVA

٢.ANDROID

٣.EPUB

٤.CHM

٥.PDF

٦.HTML

٧.CHM

٨.GHB

إعداد ۴ الأسواق الإلكترونية للكتاب على موقع القائمية ويمكن تحميلها على الأنظمة التالية

١.ANDROID

٢.IOS

٣.WINDOWS PHONE

۴.WINDOWS

وتقدّم مجاناً فى الموقع بثلاث اللغات منها العربية والانجليزية والفارسية

الكلمة الأخيرة

نتقدم بكلمة الشكر والتقدير إلى مكاتب مراجع التقليد منظمات والمراكز، المنشورات، المؤسسات، الكتّاب وكل من قدّم لنا المساعدة فی تحقیق أهدافنا وعرض المعلومات علينا.
عنوان المكتب المركزی
أصفهان، شارع عبد الرزاق، سوق حاج محمد جعفر آباده ای، زقاق الشهيد محمد حسن التوكلی، الرقم ١٢٩، الطبقة الأولى.

عنوان الموقع : : www.ghbook.ir
البريد الالكترونی : Info@ghbook.ir
هاتف المكتب المركزی ٠٣١٣۴۴٩٠١٢۵
هاتف المكتب فی طهران ٨٨٣١٨٧٢٢ ـ ٠٢١
قسم البيع ٠٩١٣٢٠٠٠١٠٩شؤون المستخدمين ٠٩١٣٢٠٠٠١٠٩.

مركز
القائمية
اصبهان
للبحوث والتحريات الكمبيوترية
للحصول على المكتبات الخاصه الاخرى
ارجعوا الى عنوان المـركز من فضلـكم
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
و للايصاءِ من فضلكم
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹